KÂZIM TAŞKENT KLASİK YAPITLAR DİZİSİ

Ebû Abdullah Muhammed
İbn Battûta Tancî

İBN BATTÛTA SEYAHATNÂMESİ

I

Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

altıncı baskı

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî

İBN BATTÛTA SEYAHATNÂMESİ

I. Cilt

KÂZIM TAŞKENT KLASİK YAPITLAR DİZİSİ

Ebû Abdullah Muhammed
İbn Battûta Tancî

İBN BATTÛTA SEYAHATNÂMESİ

I. CİLT

Çeviri, İnceleme ve Notlar
A. Sait Aykut

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 2000
Kâzım Taşkent
Klasik Yapıtlar Dizisi - 53

İbn Battûta Seyahatnâmesi - I. Cilt / Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî
Özgün adı: *Rıhletü İbn Battûta = Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfar*

Çeviri, inceleme ve notlar: A. Sait Aykut

Kitap editörü: M. Sabri Koz

Düzelti: İncilay Yılmazyurt

Dizin: Yücel Dağlı

Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel

Baskı: Asya Basım Yayın Sanayi Tic. Ltd. Şti
15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/B
Güneşli - Bağcılar / İstanbul
Tel: 0212 693 00 08
Sertifika No: 36150

Çeviriye temel alınan baskı: Fas, 1997
1. baskı: İstanbul, Mart 2004
6. baskı: İstanbul, Mart 2020
ISBN 978-975-08-0768-5
Takım ISBN 978-975-08-0767-7

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2013
Sertifika No: 44719

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
facebook.com/yapikrediyayinlari
twitter.com/YKYHaber
instagram.com/yapikrediyayinlari

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İÇİNDEKİLER

TANCALI İBN BATTÛTA VE SEYAHATNÂMESİ • XXI

I) SEYYAHA DAİR • XXI
a) İbn Battûta'ya Temas Eden Tarihî Kaynaklar • XXI
b) İbn Battûta'yı Tanımak İsteyenler İçin
Ana Kaynak : *Rıhle* • XXIII
c) Tasavvufî Eğilimin Seyahate Katkısı • XXIII
d) Başlıca Hevesi: İnsanları, İnançları ve
Gelenekleri Tanımak • XXIII

II) SEYAHATİNİN ANAHATLARI • XXIV

III) SEYAHATNÂME METNİNİN ÖZELLİKLERİ • XXXII
a) Yazılış Tarihçesi • XXXII
b) Üslûbu • XXXIII
1- İbn Battûta'nın getirdiği canlılık • XXXIII
2- İbn Cüzeyy etkisi • XXXIII
3- Alıntı yapılan kaynakların etkisi • XXIV

IV) SEYAHATNÂMENİN TARİHÎ ÖNEMİ • XXIV
a) Genel Tarih Bakımından İbn Battûta'nın
Yegâne Olduğu Noktalar • XXIV
b) Türk Tarihi Bakımından Önemi • XXV
c) Türk Dili Tarihi Bakımından Önemi • XXVI
d) Antropoloji ve İktisat Tarihi Bakımından Önemi • XXXVII

V) SEYAHATNÂMEYLE İLGİLİ KUŞKULAR VE CEVAPLAR • XXXIX

VI) TARİH SIRASINA GÖRE İBN BATTÛTA VE RIHLE HAKKINDA SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA • XL
a) En Eski Kaynaklar • XL
b) Batı Dillerinde Yapılan Çalışmalar • XLI
c) Arapça ve Farsça Neşir, Çeviri ve Araştırmalar • XLV
d) Türkçe Çeviri, Alıntı, Değini ve Araştırmalar • XLVI

VII) SEYAHATNÂMEYE İLİŞKİN LİTERATÜRÜN DEĞERLENDİRİLMESİ • XLVII
a) Arapça ve Türkçede Defrémery-Sanguinetti Öncesi İlk Çalışmalar • XLVII
b) Avrupa Dilleri • XLVII
c) Arapça Çalışmalar • L
d) Farsça ve Urduca • LII
e) Türkçe • LII

VIII) BİZİM ÇALIŞMAMIZ VE ÖZELLİKLERİ • LIII

IX) AHI KELİMESİ • LVI
Notlar • LIX

TEŞEKKÜR • LXIII

Birinci Bölüm
GİRİŞ • 3
Notlar • 7

İkinci Bölüm
TANCA'DAN ÇIKIŞ • 9
Tunus Sultanı • 13
Notlar • 16

Üçüncü Bölüm
İSKENDERİYE • 20
İskenderiye'nin Kapıları ve Limanı • 20
İskenderiye Feneri • 21
Ulu Sütun • 21
İskenderiye Şehrinin Bazı Bilginleri • 22
Kadı Fahreddîn Rîgî'nin Hikâyesi • 23
Şeyh Halîfe'nin Bir Kerameti • 24
Şeyh Burhâneddîn'in Bir Kerameti • 24
Büyük Veli Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin Kerameti • 25
Şeyh Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin
Sürekli Okuduğu Deniz Virdi • 25
Bir Olay • 28
Notlar • 30

Dördüncü Bölüm
İSKENDERİYE'DEN ÇIKIŞ VE
ŞEYH EBÛ ABDULLAH'IN HUZURUNA VARIŞ • 34
Bu Şeyhin Kerameti • 36
Notlar • 36

Beşinci Bölüm
KAHİRE'YE DOĞRU • 38
Dimyat • 41
Şeyh Cemaleddîn'in Sakal ve
Kaşlarını Tıraş Etmesinin Sebebi • 42
Şeyhin Kerameti • 43
Yolculuğa Devam • 44
Notlar • 45

Altıncı Bölüm
MISIR [=KAHİRE] • 47
Amr b. Âs Câmii, Medreseler, Hastaneler, Tekkeler • 48
Mısır'ın Karâfesi ve Buradaki Ziyaretgâhlar • 50
Mısır'ın Nil'i • 51
Ehramlar ve Berâbî Denilen Tapınaklar • 52
Mısır Sultanı • 53
Mısır'da Yönetimde Bulunan Bazı Emirler • 54
Bu Seyahatim Esnasında Mısır'da Kadılık Edenler • 55

Kadılarla İlgili Bir Hikâye • 56
Mısır'ın Bazı Bilgin ve İleri Gelenleri • 56
Mısır'da "Mahmil" Günü • 57
Notlar • 57

Yedinci Bölüm
KAHİRE'DEN ÇIKIŞ, MISIR'IN SAÎD BÖLGESİNE VE ORADAN AYZÂB'A SEYAHAT • 66
Vali Hasîb'in İlginç Hikâyesi • 67
Bir Minberin Hikâyesi • 69
[Asyût, Ihmîm ve Hû] • 69
Şerif Ebû Muhammed'in Bir Kerameti • 70
Kınâ, Kûs, Aksûr, Erment, Edfû ve Ayzâb'a Varış • 70
Notlar • 72

Sekizinci Bölüm
KAHİRE'YE DÖNÜŞ, GAZZE'YE SEYAHAT • 77
Notlar • 78

Dokuzuncu Bölüm
GAZZE'DEN KUDÜS'E SEYAHAT • 80
Kudüs • 83
Kutlu Mescit • 84
Kubbetü's-Sahra [=Kaya Kubbesi] • 84
Kudüs'te Bulunan Bazı Mübarek Mekânlar • 85
Kudüslü Birkaç Bilgin ve Erdemli İnsan • 85
Notlar • 86

Onuncu Bölüm
KUDÜS'TEN HAMA'YA YOLCULUK • 89
Hükümdar Ebû Ya'kûb Yusuf'un Hikâyesi • 92
Notlar • 95

Onbirinci Bölüm
HAMA VE ÇEVRESİ • 101
Notlar • 103

Onikinci Bölüm
HALEP VE ÇEVRESİ • 105
Notlar • 111

Onüçüncü Bölüm
HALEP'TEN DIMAŞK'A YOLCULUK • 114
Ermenilerle İlgili Bir Hikâye • 115
[Kusayr, Sahyûn ve İsmailî Kaleleri] • 115
Kara Sunkur'un Hikâyesi • 116
Edhem'in Hikâyesi • 119
Mehdilik İddia eden Bir Adamın Hikâyesi • 120
[Lâzkıye] • 121
İbn Müeyyed'in Hikâyesi • 122
[Fârûs Manastırı, Merkab Kalesi, Akra' ve
Lübnan Dağları] • 123
Cebel-i Lübnan'da Bir Dervişin Hikâyesi • 123
[Baalbek ve Zebedânî Şehirleri] • 124
Notlar • 125

Ondördüncü Bölüm
DIMAŞK • 130
[İbn Cüzeyy'in Dımaşk'la İlgili Şiirlerden Yaptığı
Bir Derleme] • 131
Benî Ümeyye Câmii Diye Bilinen Büyük Mabet • 134
Câmiin İmamları • 140
Meşhur Üstatları, Öğretmenleri • 140
Dımaşk Kadıları • 141
İbn Teymiyye'nin Hikâyesi • 142
Dımaşk'ın Medreseleri • 143
Yargıyla İlgili Bir Hikâye • 143
Dımaşk'ın Kapıları • 144
Dımaşk'ta Ziyaret Edilen Bazı Kabir ve Türbeler • 144
Ermiş Arslan'ın Bozdoğan diye Adlandırılışının Hikâyesi • 145
[Şehitler Kabristanı, Ümmü Külsûm'ün Mezarı ve Akdâm (=Ayaklar)
Mescidi] • 146
Büyük Veba • 147
Şehrin Dış Mahalleleri • 147
Evliya Dağı Kasiyûn ve Ziyaretgâhları • 148
Rabve ve Civarındaki Kasabalar • 149
Dımaşk'ın Vakıfları, Halkın Güzel Âdetleri • 151
Tabağı Kıran Hizmetçi Köleye Kolaylık • 151
[Ramazan'da Yoksullara İftar] • 152
[Dımaşklıların Cenaze Uğurlama Âdeti] • 153

Dımaşk'ta Dinlediğim Hadîs Rivayetleri ve Burada Bana
İcazet Verenler • 155
Notlar • 157

Onbeşinci Bölüm
DIMAŞK'TAN ÇIKIŞ, AYDINLIK ŞEHİR, MEDİNE'YE YOLCULUK • 166
Notlar • 170

Onaltıncı Bölüm
PEYGAMBERİMİZİN YURDU, AYDINLIK ŞEHİR MEDİNE • 173
Allah Elçisinin Mescidi ve Mübarek Kabri • 173
Kutlu Mescidin İlk Yapılışı • 174
Mescidin Minberine Dair Rivayetler • 179
Peygamber Mescidinin İmam ve Hatibi • 180
Hatip Sirâceddîn'in Hikâyesi • 180
Peygamber Mescidinin Hizmetkârları, Müezzinleri • 180
Ebû Abdullah Garnâtî'nin Garip Hikâyesi • 181
Kutlu Medine'ye Gelip Yerleşenler • 181
Şeyh Ebû Mehdî İsa'nın Bir Kerameti • 182
Ebu'l-Abbâs Fâsî'nin Garip Bir Sözü ve
Canını Zor Kurtarışı • 183
Medine Emiri • 184
Medine Dışındaki Kutsal Yerler • 185
Ali b. Hucr'un Hikâyesi •186
Notlar • 187

Onyedinci Bölüm
MEDİNE'DEN ÇIKIŞ, MEKKE'YE SEYAHAT • 192
Notlar • 194

Onsekizinci Bölüm
MEKKE • 196
Ulu Şehir Mekke • 197
Mescid-i Haram [=Kutlu Mescit] • 198
Yüce Ka'be • 199
Kutsal Oluk [=Altınoluk] • 201
Hacer-i Esved • 201

Yüce Makam [=Makam-ı İbrahim] • 202
Hıcr ve Metâf [=Hıcr Köşesi ve Tavaf Edilen Yer] • 202
Zemzem • 203
Kutlu Mabet'in Kapıları ve
Etrafında Bulunan Ziyaretgâhlar • 204
Safâ ile Merve • 207
Yücelerin Mezarlığı • 207
Mekke Dışında Bulunan Bazı Ziyaretgâhlar • 208
Mekke'yi Kuşatan Dağlar • 209
Sevr Dağı ile İlgili Bir Olay • 212
Mekke'nin İki Emiri • 213
Mekke Ahalisinin Özellikleri • 213
Mekke'nin Kadısı, Hatibi, Hac Mevsiminde İmamı,
Bilginleri ve Büyükleri • 214
Üstat Halîl ile İlgili Rüya • 215
Mekke'nin Diğer Bilginleri, İleri Gelenleri • 216
Takıyyüddîn Mısrî'nin Hikâyesi • 216
Diğer Fıkıh Bilginleri • 217
Mekke'de Misafir Bulunan Bazı Bilgin ve Şeyhler • 218
Rebî Ribâtı'nın Üstünlüğü'ne Dair Bir Hikâye • 219
Şeyh Saîd Hindî'nin İlginç Hikâyesi • 219
Mecnun Hasan'ın İlginç Hikâyesi • 223
Mekke Halkı, Namaz Kılarken
Nasıl Bir Sıra Takip Eder? • 225
Hutbe ve Cuma Namazındaki Âdetleri • 225
Ayların İlk Günlerinde Ne Yaparlar? • 227
Mekke Halkı Recep Ayında Ne Yapar? • 227
Recep Ayında Yapılan Umre • 228
Şaban'ın 15. Gecesinde Ne Yaparlar? • 230
Mübarek Ramazan'da Ne Yaparlar? • 230
Mekkelilerin Şevval Ayındaki Âdetleri • 232
Ka'be'nin İhrama Girişi • 233
Haccın Usûlü ve Hacda Yapılan İşler • 233
Ka'be'nin Asıl Örtüsü • 235
Notlar • 236

Ondokuzuncu Bölüm
MEKKE'DEN AYRILIŞ, MEDİNE'YE DÖNÜŞ • 244
Notlar • 245

Yirminci Bölüm
MEDİNE'DEN ÇIKIŞ • 246
Notlar • 249

Yirmibirinci Bölüm
MEŞHED-İ ALİ VE BURADAKİ ZİYARETGÂHLAR • 250
Necef Şehri • 250
Ravda [=Türbe] ve Kabirlerin Bulunduğu Mekân • 250
Buranın Nakîbü'l-Eşrâf'ı • 253
Şerif Ebû Gurre'nin Hikâyesi • 254
Notlar •257

Yirmiikinci Bölüm
MEŞHED-İ ALİ'DEN YOLA ÇIKIŞ, BASRA'YA VARIŞ • 259
Vâsıt Şehri • 259
Ateşte Raksedenlerin Hikâyesi • 261
Notlar • 262

Yirmiüçüncü Bölüm
BASRA VE ZİYARETGÂHLARI • 264
[Dilbilgisi Âlimleri ile Tanınmış]
Bir Şehrin İbret Alınacak Hâli • 265
[Titreyen Minareler] • 265
Basra'da Bulunan Kutlu Mekânlar, Ziyaret Yerleri • 266
Notlar • 268

Yirmidördüncü Bölüm
BASRA'DAN ÇIKIŞ, ACEM IRAKI DENEN BELDELERE YOLCULUK • 270
Cömert Şeyhin Hikâyesi • 274
İyzec ve Tüster Diyarının Hükümdarı • 275
Atabek Ahmed'le İlgili Bir Hikâye • 276
Bir Matem Hikâyesi • 277

[İsfahan'a Giriş, Ahalinin Özellikleri,
Şeyh Ali b. Sehl'in Zaviyesi] • 280
Şeyh Kutbeddîn'in Bir Kerameti • 282
[Şiraz, Yezdühas, Rum çölü ve Üstat Şeyh Mecdüddîn
ile Buluşma] • 283
Kadı Mecdüddîn'in Saygı Görmesine Sebep Olan Hâdise;
Apaçık Bir Keramet • 285
Şiraz Hükümdarı • 288
Sultanın Sarayı • 291
Hint Sultanının Cömertliğine Dair Hikâyeler • 291
Bir Hikâye Daha • 292
Benzeri Bir Cömertlik Hikâyesi Daha • 293
Şiraz'da Bulunan Bazı Ziyaretgâhlar • 293
Şeyhin [Serendîb Dağıyla İlgili]
Kerameti ve Seylân Ahalisi • 294
[Şiraz'da Ziyaret Yerlerine Devam] • 295
Şiraz Kabristanı'na Ait Bir Hikâye • 296
[Şair Sa'dî'nin Kabri ve Şerif Mecdüddîn'in Cömertliği] • 297
Şôl Kabilesinden Birinin Kerameti • 298
[Şeyh Ebû İshâk'ın Ünü] • 298
[Zeydeyn ve Huveyzâ] • 299
Notlar • 300

Yirmibeşinci Bölüm
KÛFE ŞEHRİ • 311
Notlar • 314

Yirmialtıncı Bölüm
BAĞDAT VE HÜKÜMDAR EBÛ SAÎD • 316
Bağdat'ın Batı Yakası • 319
Bağdat'ın Doğu Yakası • 319
Bağdat'ta Bulunan Halifelere, Bilginlere ve
Ermişlere Ait Mezarlar • 320
Irakayn Diye Bilinen Bölgenin ve
Horasan'ın Hükümdarı • 321
Hükümdar Ebû Saîd'in Ölümünden Sonra
[İlhanlı] Ülkesine Hâkim Olanlar • 325
[Hükümdar Ebû Saîd'in Yolculuk Alayı ve
Tebriz'e Varış] • 326
Notlar • 329

Yirmiyedinci Bölüm
MUSUL VE DİYARBEKİR'E YOLCULUK • 334
Musul Şehri, [Yunus Tepesi, Nusaybin ve Sincar] • 335
Mardin Hükümdarı • 339
Musul Kadısı Burhâneddîn'in
Başından Geçen Bir Hâdise • 339
Notlar • 340

Yirmisekizinci Bölüm
BAĞDAT'A DÖNÜŞ, HAC İÇİN MEKKE'YE VE DAHA SONRA YEMEN'E HAREKET • 343
Kör Dilenci • 347
[Abanoz Câmii'ni Ziyaret ve Celbe Türü Gemiyle
Denize Açılışım] • 348
Şerif Mansûr'la İlgili Bir Olay • 348
[Deniz Yolculuğunda Tehlikeli Anlar, Ceylân Yemeyen Bucâtlılar ve
Sevâkin'e Varış] • 349
Sevâkin Sultanı • 350
[Halî Dervişleri] • 350
Halî Sultanı • 351
[Zebîd Şehri ve Âlimleri] • 352
Şeyh Ahmed b. Uceyl'in Kerameti • 353
[Cible ve Kibirli Taizz Şehri] • 353
Yemen Sultanı • 354
Açık Artırmaya Çıkan Bir Koç • 356
[Nâsıreddîn Fârî ve Kadı Sâlim] • 357
Notlar • 357

Yirmidokuzuncu Bölüm
AFRİKA'NIN DOĞU SAHİLLERİNE YOLCULUK • 361
Makdeşav Sultanı, [Halkın Yemek Yeme Tarzı ve
Camideki Merasimleri] • 362
[Zenciler Diyarı, Monbassa Şehri ve Kulva] • 365
Kulva Sultanı • 366
Kulva Sultanının Erdemine Dair Bir Hikâye • 367
Notlar • 368

Otuzuncu Bölüm
YEMEN'E DÖNÜŞ, UMÂN VE HÜRMÜZ'E DOĞRU YOLCULUK • 370
[Zafâr Ahalisinin Faslılara Benzeyişi] • 372
[Şeyh Ebû Muhammed'in Garip Âdeti,
Askerin Maaşla İlgili Tutumu] • 372
[Hûd Peygamber'in Başka Bir Kabri ve Muz Bahçeleri] • 373
Tenbûl • 373
Nârgîl Bitkisi • 374
[Bitkinin Afrodizyak Özelliği, Yağ, Süt ve
Bal Şeklinde Yenilişi] • 375
Zafâr Sultanı •376
[Umân'a (=Umman) Geçiş, Balık Kemiğinden Evler ve Laham] • 377
Lum'ân Dağında Görüştüğüm Ermiş • 378
[Kuşlar ve Denizaslanı] • 378
Yolculardan Hıdır'ın Kerameti • 379
[Masîra Adası ve Hain Kılavuzla Aramızda Geçenler] • 379
[Kalhât Şehri, "Hâricî" Olan Umânlılar] • 381
Umân Sultanı • 383
Umânlı Bir Kadın ve Sultan • 383
Notlar • 384

Otuzbirinci Bölüm
İRAN'A SEYAHAT, HAC İÇİN HİCAZ'A DÖNÜŞ VE ANADOLU'YA YÖNELİŞ • 387
[Kapı Gibi Balık İskeleti, Aksaraylı Bir Şeyh ve
Hızır'ın Ziyaretgâhı] • 388
Hürmüz Sultanı Kutbeddîn
[ile Yeğenleri Arasında Meydana Gelen Olaylar] • 388
[Türkmenler Diyarından Geçiş, Zehirli Rüzgâr] • 390
Cemal Lûk'un Hikâyesi • 390
[Kevristan'a Gidiş, Lâr Şehri, Şeyh Ebû Dülef'in Zaviyesi] • 391
Lâr Sultanı Celâleddîn, [Huncupâl Şehri ve
Şeyh Ebû Dülef] • 392
Sîrâf Şehri • 393
İnci Avı İçin Dalış Yapılan Yerler • 393
[Bahreyn, Kutayf, Hecer, Yemâme] • 394

Melik Nâsır, Bektümûr ve Emir Ahmed Arasında Meydana Gelen Olaylar • 395
[Cidde'ye Gidiş, Batan Bir Gemi, Bucât Kabilesi] • 396
Notlar • 398

Otuzikinci Bölüm
ANADOLU'YA AÇILIŞ • 400
Alâyâ Sultanı • 402
[Antalya] • 402
Genç Ahılara Dair • 403
Antalya Sultanı • 405
[Ekrîdur (=Eğridir) Şehri] • 406
Ekrîdûr Sultanı • 406
Kulhisâr [=Gölhisar] Sultanı • 408
[Misafirperverlikte Yarış ve Ahı Tekkesinde Konaklama] • 409
Lâdik [=Denizli] Sultanı • 410
[Tavas ve Muğla Şehrine Doğru] • 410
Mîlâs Sultanı • 411
[Konya] • 412
Mevlânâ'nın Hikâyesi • 413
Lârende [=Karaman] Sultanı • 414
[Aksaray, Niğde, Kayseri] • 414
[Sivas Şehri, Bıçakçı Ahmed ve Ertenâ Bek] • 416
[Amasya, Gümüşhane, Erzincan ve Erzurum] • 417
Birkî [=Birgi] • 418
Birkî Sultanı • 420
Yahudi Doktorun Hikâyesi • 423
[Birkî'de Bir Göktaşı] • 423
Birkî Emirinin İkramları • 424
[Tire, Ayasluk] • 424
[İzmir Şehri, Umur Bey ve Manisa'ya Yöneliş] • 425
Mağnisiye [Manisa] Sultanı • 426
[Bergama Şehri] • 427
Bergama Hükümdarı • 427
[Balıkesir] • 428
Balîkesrî [=Balıkesir] Sultanı • 428
[Bursa] • 428
Vecd ile Ölen Dervişin Hikâyesi • 429
[Mısırlı Abdullah] • 430

Bursa Sultanı • 430
[İznik Şehri] • 430
[Hırçın Sakarya, Geyve] • 431
[Doğru Konuşmayan Bir Adamın
Bize Faydası Dokunuyor] • 432
[Yenice, Göynük ve Kılavuzsuz Kalışımız] • 433
[Kulübe Mezarlar, Bir Tekkeyle Kurtuluşumuz] • 434
[Tuhaf Bir Olay ve Hırsız Adamın Hikâyesi] • 435
[Bolu ve Gerede] • 436
[Gerede] Sultanı • 438
[Borlu (=Safranbolu) Şehrî ve Ali Bey] • 438
[Kastamûnya (=Kastamonu) Şehrine Varış, Müthiş Ucuzluk ve
Derin Bilginler] • 439
Kastamûnya Sultanı • 440
[Fahreddîn Bek Zaviyesi] • 441
[Sinop Şehri ve Gazi Çelebi] • 442
[Tavşan Etiyle İlgili Bir Hikâye] • 443
Notlar • 444

Otuzüçüncü Bölüm
**DEŞT-İ KIPÇAK'A, UZBEK HAN'IN
ÜLKESİNE AÇILIŞ** • 462
[Kırım'da Bir Kilise ve Kefe Şehri] • 463
[Ürküten Çan Sesleri ve Muhteşem Kırım'ın Merkezi] • 463
Burada Arabalarla Seyahat Edilir • 465
[Teşrifat, Türklerin Yol Töresi, Hırsızlığın Cezası] • 465
[Türklerin Yemeği; Tatlıya Karşı Tutumları ve
İçtikleri Şıra] • 466
[Bıçakçı Ahı'nın ve Azak Beyinin Misafirperverliği] • 468
[Yemekten Sonra *Kur'an* ve İlâhi Okunması] • 469
[Yaygın At Ticareti] • 469
[Macar Şehri, Dervişlerin Gördüğü İlgi ve
Gezgin Bir Yahudi] • 471
Kadınların Erkeklerden Üstün Tutuluşu • 472
[Beş Dağ Kaplıcaları, Yürüyen Çadır Şehir, Zengin ve
Cömert Hatunlar] • 473
Ulu Sultan Muhammed Uzbek Han • 474
Hatunlar ve Tertiplerine Dair • 476
Büyük Hatuna Dair • 477

Büyük Hatunu Takip Eden İkinci Hatuna Dair • 478
Üçüncü Hatun • 478
Dördüncü Hatun • 479
Ulu Sultan Uzbek'in Kızına Dair • 479
Sultanın İki Oğlu • 480
Bulgâr [=Bulgar] Şehrine Seyahatime Dair • 480
Karanlıklar Ülkesine [=Sibirya] Dair • 481
Onların Bayram Düzenlerine Dair • 482
[Hacı Tarhan Şehrine Gidiş ve Beyelûn Hatun] • 485
Notlar • 486

Otuzdördüncü Bölüm
KUSTANTÎNİYE'YE SEYAHATİM • 497
Bizans Sınırında • 499
Şehre Giriş • 501
Kustantîniye Şehrinin Hükümdarı • 502
Şehrin Tasviri • 504
Büyük Kiliseye Dair • 505
Kustantîniye Şehrinin Manastırları • 507
Keşiş Olan Hükümdar Circis'e Dair • 508
Kustantîniye Yargıcına Dair • 509
Notlar • 510

Otuzbeşinci Bölüm
KUSTANTÎNİYE'DEN ÇIKIŞ, MÂVERÂÜNNEHR'E YOLCULUK • 515
[Payitaht Saray] • 517
Şeyh Bedreddîn'in Bir Kerameti • 518
[Saraycık ve Huvârezm] • 519
[Huvârezm Beyi] • 522
Kadı ve Emirin Cömertliğine Dair Bir Hikâye • 523
Turâbek Hatun'a Dair Bir Hikâye • 524
Huvârezm [=Harizm] Bostanı • 524
İntihar Eden Şerifin Hikâyesi • 525
[Huvârezm'den Çıkış] • 526
[Viran Olmuş Buhara'ya Seyahat] • 527
Tatar Kavminin Başlangıcı, Buhara ve Diğer Yerleri Mahvedişleri • 527
[Yolda Doğum] • 530

Mâverâünnehr Sultanı • 531
Kebek'le Vâizin Hikâyesi • 531
Kebek'in [Garip Yöntemlerine] Dair Bir Hikâye • 532
Tarmaşîrîn'in Adaleti ve Erdemi • 532
Tarmaşîrîn'in İbâdetine, Alçakgönüllülüğüne ve
Diğer Erdemlerine Dair • 533
[Tarmaşîrîn'in Başına Gelenler] • 535
Bûzun'la İlgili Söze [Kaldığımız Yerden] Devam • 538
[Hint Hükümdarının Yolcularla İlgili Tavrına Dair]
Bir Anekdot • 541
[Nesef ve Tirmiz] • 542
Notlar • 543

Otuzaltıncı Bölüm
HORASAN'A GEÇİŞ, TÜRKİSTAN • 555
Belh Mescidinin Yapılış Hikâyesi • 555
[Belh Dışındaki Yatırlar, İbrahim b. Edhem'in Evi,
Kûhistan ve Herat] • 557
Herat Sultanına Dair • 558
Râfızî Haydutların Hikâyesi • 559
[Nizâmeddîn Mevlânâ] • 561
Herat Sultanına Dair Bir Hikâye • 561
Fıkıh Bilgini Nizâmeddîn'in Ölüm Sebebi • 561
Câm Şehrinin Kurucusu Olarak Bilinen
Şeyh Şihâbeddîn'in Hikâyesi • 564
[Tûs, Meşhed, Serahs] • 564
[Nişabur] • 565
[Türklerin At Hırsızlığı ile İlgili Sert Tavırları] • 566
[Hindukuş, Benchîr, Perven] • 567
Notlar • 569

Otuzyedinci Bölüm
AFGANİSTAN VE KÂBİL'E SEYAHAT • 576
Notlar • 579

TANCALI İBN BATTÛTA
ve
SEYAHATNÂMESİ

I) Seyyaha Dair

Ortaçağın en büyük seyyahı ve *Rıhletü İbn Battûta* diye bilinen seyahatnâmenin sahibi. Uzun adı; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî Tancî.

17 Recep 703/25 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca şehrinde doğdu; 770/1368'de Tâmesna-Merrâkeş kadısı iken vefat etti. Ailesi, Berberî asıllı Levâte kabilesinden olup Berka'dan Tanca'ya göçenlerdendir. Edebiyat, fıkıh gibi dönemin popüler ilimlerinde sivrilmediği için sadece üç çağdaşı ondan bahseder. Ancak seyahatnâmesi sayesinde dünya tarihinin en çok tanınan gezginlerinden olmuştur.

a) İbn Battûta'ya Temas Eden Tarihî Kaynaklar

Kendi çağdaşları arasında sadece Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb,[1] İbn Hacer[2] ve İbn Haldûn[3] ondan bahseder. Abdülhayy Hasenî[4] ve Makkarî de[5] *Rıhle*'den alıntılarda bulunan tarihçilerdendir. Fas'ta, Sa'dîler döneminde Osmanlı başşehrine sefir olarak (1589-1591) gönderilen Temgrûtî[6] eserinde bazı doğu şehirlerini anlatırken İbn Battûta'ya atıfta bulunmuş, ünlü sözlükçü Zebîdî, ansiklopedik sözlüğü *Tâcü'l-Arûs*'da[7] seyyahımızı tanıtır-

ken "Tı" harfinin Battûta şeklinde şeddeli okunması gerektiğini bildirmiş ve Beylûnî'nin çıkardığı muhtasara değinmiştir. Muhammed b. Fethullah b. Mahmud Beylûnî (ö: 1085/1674), gerek Avrupa'da gerekse İslâm dünyasında *Rıhle*'nin tanınmasında önemli bir duraktır; onun sunduğu *Münteka*, yani özetin Doğu kütüphanelerinde çeşitli nüshalarına ulaşılmış,[8] Avrupa'da ilk İbn Battûta çevirilerine de onun özetiyle başlanmıştır.[9] Dolayısıyla Defrémery-Sanguinetti neşrinden önce *Rıhle*'nin Doğu İslâm âleminde hiç bilinmediğini savunmak abartılı bir iddiadır.

Fotokopisi Faslı diplomasi tarihi uzmanı A. Tâzî tarafından neşredilen bir mektubundan da anlaşıldığı üzere[10] meşhur biyografi uzmanı edebiyatçı İbnü'l-Hatîb aslında İbn Battûta'yı çok iyi tanımaktadır; ancak ya onu ciddiye almadığından yahut kıskanç davrandığından dolayı ünlü eseri *İhâta*'da ona pek yer ayırmamış, birkaç cümlecik malûmatı da hocası Ebu'l-Berekât Bilfîkî'den naklederek vermiştir.[11] İbn Hacer Askalânî de *İhâta*'yı kaynak göstererek bir-iki cümleyle geçiştirmiş[12] İbn Haldun ise gerçekleşmesi imkânsız görülen olayları hemen inkâr etmenin yanlışlığı konusunda Vezir İbn Vudrâr Haşemî'nin uyarısını naklederken İbn Battûta'dan bahsetmiştir.[13]

Bu kaynaklardaki kısa değinilerden anlaşılacağı üzere İbn Battûta, dinî ilimlerde biraz ilerlemiş lâkin herhangi bir alanda derinleşememiş bir genç olarak başlar seyahatlerine. Yıllar sonra Merinî hükümdarı Ebû İnân Fâris döneminde (749-759/1348-1354) yurduna döndüğünde gezdiği uzak ülkelerden, gördüğü garip olaylardan bahsedince sözleri alayla karşılanmış ve pek çok şeyi uydurduğu sanılmıştır. Örneğin Ebu'l-Berekât Bilfîkî, Gırnata'da görüştüğü gezginin her şeyi çok abarttığını savunmuştur. Kuşkusuz; bilge siyasetçi Vezir İbn Vudrâr olmasaydı İbn Haldun da alaycılar kervanına katılacaktı. Seyyahın yola çıkarken derin bir kültüre sahip olmadığı savunulsa bile, gerek seyahat esnasında aldığı icâzetler ve her sahada öğrendiği yeni bilgiler; gerekse önceki yazarların anlattıklarını güncelleştirme çabası bize şunu göstermektedir ki; yurduna döndüğünde artık deneyimli bir bilgin ve seçkin bir danışman olarak Merinî sultanının meclisinde yerini almıştır. Elimize ulaşamasa da İbn Sûde

bize İbn Battûta'nın *el-Vasît fî Ahbâri Men Halle Timentıt* başlığıyla ikinci bir kitabı olduğunu bildirmektedir.[14]

b) İbn Battûta'yı Tanımak İsteyenler İçin Ana Kaynak: *Rıhle*

Literatürde *Rıhletü İbn Battûta* diye bilinen *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* başlıklı muazzam seyahatnâme, İbn Battûta'nın ne kadar zengin tecrübelerle yurduna döndüğünü gösterir. Türklerin, Moğolların, Maldivlilerin hükümdarlarıyla karşılaşmış; Arapça bilmesi ve derviş gibi giyinmesi sebebiyle birçok ülkede kadılık makamına getirilmiştir. Herhalde Farsçayı iyi bildiği, Türkçeden de epey anladığı için zaman zaman diplomatik vazifelerde bulunması da istenmiştir. Ancak İbn Battûta'yı halk ve ulemâ nezdinde sempatik kılan özellik; Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in de belirttiği gibi daima dervişçe giyinmesi; derviş gibi davranmasıdır.[15]

c) Tasavvufî Eğilimin Seyahate Katkısı

Sufîlere ve zahitlere duyduğu yakınlık, bazen onların sözlerini ezberlemesine de yol açmıştır. *Rıhle* bu yönüyle o çağın tasavvuf haritasıdır. Bir yandan, son derece sıradan betimlemeler yaparken, öbür yandan olağanüstü sınıfına girecek olayları yadırgamamakta, güvendiği birinden gelen haberi asla reddetmemekte; zaman zaman bazı sözlere inanmadığını belirtse de akılüstü nitelikteki hikâyelere çok da itiraz etmemektedir. Seyahatnâme boyunca görüleceği gibi, bazen savaşlara katılmakta, bazen de kendini dünya nimetlerinden ırak tutarak uzun süren yalnızlık tecrübeleri yaşamaktadır.

Benliğinde hissettiği ruhî tembellikten kurtulmak için tüm malını elden çıkarıp Şeyh Kemâleddîn Abdullah Gârî'nin tekkesine girmiş; ama kendi ifadesiyle hayat onu tekrar maceraların kucağına atmıştır.

d) Başlıca Hevesi: İnsanları, İnançları ve Gelenekleri Tanımak

O, Ortaçağ'daki Müslüman seyyahların en büyüğüdür; bir kısım şarkiyatçının da itiraf ettiği gibi eskiden Ortaçağ'ın en bü-

yük seyyahı kabul edilen Marko Polo'nun bir numaralı rakibidir; hatta Kraçkovsky'nin ifadesiyle Marko Polo'dan çok daha geniş bir alanı gezmesi ve üç kıtada en önemli kültür merkezlerine ulaşması münasebetiyle onu geride bırakmıştır.[16] Kaldı ki İbn Battûta gezdiği birçok ülkede toplumsal yaşama karışmış, evlilikler yapmış ve anılarını hiçbir kuşkuya yer bırakmadan güvenilir birine yazdırmıştır. Oysa Marko Polo uzmanları iyi bilirler ki Rustichello bir dinleyici-yazıcı olarak sayfalar dolusu hayalî hikâye katmıştır Marko Polo'nun anılarına.[17] İbn Battûta'nın tüm gezileri hesap edildiğinde karşımıza 73.000 (73 bin) mil gibi dudak uçuklatan bir mesafe çıkar.[18]

Ayrıntıları asla ihmal etmeyen İbn Battûta, eserinde en fazla insan ögesine yer verir. Devlet adamlarından sufîlere, İbn Köyük gibi uluslararası ticaret yapan Türk asıllı namlı tacirlerden hukuk bilginlerine dek binlerce farklı kişiden bahsetmesi ve bu isimlerin büyük bir kısmının, o dönemdeki tarih ve biyografi kitaplarında aynen yer alması insanı hayrete düşürmektedir. Çeşitli milletlerin giyim kuşamı, âdetleri ve inançları konusunda detaylara inmesi, bazı araştırmacılar tarafından ilk antropologlardan sayılmasına,[19] bazıları nezdinde ise etnolog gibi görülmesine yol açmıştır.[20] İbn Battûta, gezdiği ülkelerin coğrafyası ve ekonomisi hakkında da ayrıntılı bilgiler verir. Fakat dönemin klasik coğrafya ekollerinden herhangi birine mensup olmadığı için mesafeleri ayrıntılı bir şekilde belirtmemiş, sadece kaç gün tuttuğunu anlatmıştır. Onun incelediği ana unsur insan olduğu için pek çok şehri "binaları sağlam, mescidi küçük..." yahut "köhne bir kapısı var, kalenin iç kısmı boş..." tarzında klişe cümlelerle geçiştirmiştir.

II) Seyahatinin Anahatları

Seyahatnâmeden öğrendiğimize göre Mağrip sultanı Ebû Saîd Merinî döneminde 2 Recep 725/14 Haziran 1325'te Tanca'dan hac niyetiyle yola çıktığında henüz 22 yaşındadır. Kuzey Afrika sahillerini takip ederek İskenderiye'ye varır. Burada Şeyh Burhâneddîn'in telkiniyle ruhunda Hint, Sint ve Çin gibi Doğu memleketlerini görme hevesi uyanır. İskenderiye'den

Kahire'ye, oradan daha da güneye yönelip Yukarı Mısır diye bilinen Saîd bölgesine giden İbn Battûta, Şeyh Şâzilî'nin Humeyserâ'daki kabri münasebetiyle onun *Hizbü'l-Bahr* virdini tam metin olarak verir.

Saîd'den Kızıldeniz kıyısındaki Iyzâb [=Ayzâb] limanına geçen seyyah, deniz yoluyla Cidde'ye varmayı planlamış iken bölgedeki siyasî karışıklıklardan ötürü Kahire'ye döner. Burada dikkat çeken birinci nokta, Ayzâb limanının uluslararası statüsü ve o dönem için şimdiki Süveyş Kanalı gibi işlev görmesidir. W. Heyd da *Yakındoğu'da Ticaret* adlı eserinde Ayzâb'ı o çağın uluslararası bir ticaret limanı olarak ayrıntılı bir şekilde inceler. İkinci nokta, seyyahın Mısır memlûklerinden bahsederken doğrudan "Etrâk" (=Türkler) kelimesini kullanması ve ileride görüleceği üzere Memlûk egemenlik alanını da aynı Anadolu gibi "Türk ülkesi" tabiriyle anmasıdır. O dönemin ünlülerinden İbn Haldûn da tarih kitabında Mısır Memlûk Devleti için "Devletü't-Türk" ifadesini kullanmıştır.

Kahire'de fazla kalmayan seyyah, 15 Şaban 726/18 Temmuz 1326'da Bilâdu'ş-Şam'a; bugünkü adlandırmayla Lübnan ve Suriye taraflarına doğru yola koyulur. Kudüs, Aclûn, Akkâ, Sûr, Sayda, Taberiye ve Antakya gibi şehirleri zigzaglar çizerek dolaşan seyyahın; bu civarla ilgili bilgilerinin bir kısmını daha eski bir seyyah olan Abderî'den aldığı ileri sürülmüştür. Kuşkusuz yolun bu denli dolambaçlı işlenmesi ve Abderî'nin güzergâhıyla benzerlik arzetmesi Amikam Elad'ın bu tezinin yabana atılır cinsten olmadığını gösteriyor; ancak seyyahın kendisi zaman zaman İbn Cübeyr ve Bekrî gibi kaynaklardan faydalandığını belirtmiş, gerektiğinde bu tip eski yazarların verdiği bilgileri kendi dönemiyle kıyaslamıştır. Dolayısıyla ona kopyacılık suçlaması yöneltmek haksızlıktır.

9 Ramazan 726/10 Ağustos 1326'da Dımaşk'a varan seyyah, Ramazan'ı burada geçirir; başta Şihâbeddîn İbnü'ş-Şıhna olmak üzere aralarında iki kadın muhaddisin (=Peygamber sözlerini araştıran ve derleyen bilginin) de bulunduğu 14 âlimden "icâzet" alır. Memlûk sultanı Nâsır'ın, siyasî düşmanı Kara Sunkur için özel ölüm timleri göndermesi, seyyahın Filistin-Dımaşk yolculuğuyla ilgili verdiği enteresan ayrıntılardandır. Bugünkü

Banyas ile Lazkıye arasındaki Cebele şehrinde yuvalanan bu timler "İsmailî Fedâileri" namıyla tanınmakta; maaşlarını Nâsır'dan almaktadırlar. *Rıhle*'den öğrendiğimiz kadarıyla bunlar profesyonel yokedicilerdir; seyahatin bu kısımları savaş tarihi ve gerilla taktikleri konusunda da iyi bir kaynaktır. Gerçi kütüphanelerimizde atıcılık, cengâverlik ve meydan harbi konularında epey yazma eser vardır; ama seyyahın gerek Kara Sunkur'la ilgili, gerekse Fars atabeklerinden Ebû İshak Şah Yincu ve Muzafferiye Devleti'nin kurucusu Mir Muzaffer'in verdiği vur-kaç taktikleri üstüne bilgiler gerçekten dikat çekicidir.

Ağustos 1326'da Şam'dan hareket eden kafileyle Hicaz'a gelir ve ilk haccını yapar. 20 Zilhicce 736/19 Kasım 1326'da Mekke'den çıkarak Irak'a yönelen seyyah Kadisiye, Necef, Bağdat, Basra, Übülle, Abadan, Tüster yoluyla İsfahan'a varır. Şeyh Kutbeddîn'den "tasavvuf tâcı" alarak Şiraz'a yönelir. Şiraz'da Şeyh Mecdüddîn İsmail'in İlhanlı sultanı Muhammed Hudâbende'yi (=Olcaytu Han) etkilemesi ve Şîîlik'ten Sünnîlik'e geçmesine vesile olması ile ilgili anekdotlar İran tarihi bakımından önemlidir. Bu şehirden Kâzerûn'a, oradan Kûfe ve Kerbelâ'ya yönelen seyyah, Irakayn sultanı İlhanlı Ebû Saîd Bahadur Han'ın sıcak ilgisi ve ikramıyla mest olur. Bu arada İlhanlı Moğollarının resmî teşkilatlarını öğrenme gayesiyle Tebriz'e kadar varır ve geri döner. İlgili bölüm, Emir Çoban'ın siyasî ihtirasları uğruna girdiği macera, daha sonra Çobanoğlu'yla ilgili gelişmeler; dönemin üç süper gücü olan Altın Ordu, İlhanlı ve Memlûk devletleri arasında cereyan eden diplomatik ilişkiler, karşı devlete sığınma talebinde bulunan âsilerin âkıbeti; Ebû Saîd'in ardından İlhanlı İmparatorluğu'nun Celâyirli Büyük Hasan, Tatar Noyan İbrahim b. Sutay, Çobanoğlu Timurtaş'ın vârisi Alâeddîn Ertena, Emir Togay Timur, Emir Hüseyin b. Gıyaseddîn Kurt, Emir Muzaffer, Emir Kutbeddîn Tehemten, Emir Ebû İshak ve Lûristan Hâkimi Afrasiyab Atabek arasında paylaşılması ile ilgili çok kıymetli bilgiler içermektedir. Bağdat'tan Kuzey Irak'a varan seyyah, Samerra ve Tikrit'ten geçerek Cezîre-i İbn Ömer (=Cizre), Nusaybin, Sincar ve Mardin'i gezer. Artukoğullarından Gazi Melik Salih b. Kara Arslan'dan övgüyle bahseden seyyah, sultanın Mardin'de med-

rese, zaviye ve aşhaneler açtırarak halkını memnun ettiğini bildirir. Tekrar Bağdat'a gelen İbn Battûta, 727-730/1327-1330 arasında Arap şehirlerinde kalmış ve bu esnada üç kez hacca gitmiştir. 728/1328 yılında hacda meydana gelen kargaşa ve Memlûk ordusunun müdahalesi de bu bölümün önemli olaylarındandır.

730/1330 yılında Cidde'den Kızıldeniz'e açılan seyyah, fırtınalı bir yolculuktan sonra Yemen'in Zebîd şehrine ulaşır. Cible, Taizz, San'a ve Aden şehirlerini dolaşarak Yemen hükümdarı Türkmen soylu Nûreddîn Ali b. Davud Resûlî ile görüşür ve Aden limanından hareket ederek bugün Swahili olarak bilinen Doğu Afrika sahillerini kapsayan gezilerine başlar. Evvelâ Zeyla' ve Mogadişu'ya (=Somali), sonra Monbassa (=Kenya) ve Kulva (=Tanzanya) limanlarına uzanan seyyah, deniz yoluyla Yemen'e; Zafâr limanına gelir ve bugünkü Umman sınırları içinde kalan Nezva'ya geçerek Sultan Ebû Muhammed b. Nebhan'la görüşür. Bu bölümde verilen malûmata bakılırsa Kalhat gibi Hint okyanusuna bakan Yemen ve Umman şehirleri ticarette çok ileri bir seviyededirler; halkın temel meşguliyeti, uluslararası deniz ticaretidir. Doğu Afrika sahilindeki Kulva şehrinin muazzam bir ticarî canlılığa sahip olduğunu, evlerinin çoğunun ahşaptan yapıldığını belirten seyyah, Mogadişu şehrinin hayvancılık ve okyanus ötesi ülkelerle ticaret açısından çok etkin olduğunu belirtir. Umman'dan ayrılan seyyah, Hürmüz limanına geçerek Kevristan (=Guristan), Sîraf gibi Fars Körfezi'nin İran kıyısındaki bölgelerini gezer ve tekrar Arabistan'a döner; 732/1332 yılında dördüncü haccını yapar. Bu bölümde, Hürmüz sultanı Kutbeddîn Tehemten b. Turan Şah ile ilgili haberler önemlidir. Onun yeğeni ile arasındaki çekişme ayrıntılı bir şekilde anlatılır bu bölümde.

Mekke'den çıkarak Hindistan'a niyetlenip Cidde limanına yollanan seyyah, Kızıldeniz'in fırtınalarında ölümle burun buruna gelince Ayzâb yakınlarındaki Re'süddevâir burnunda karaya çıkar ve Nil boyunca ilerleyerek Kahire'ye varır; oradan Gazze'ye giderek Beyt-i Makdis, Remle ve Akkâ yoluyla Lazkıye'ye ulaşır, nihayet bir Ceneviz gemisine atlayıp kendi söyleyişiyle "Türkiye"ye açılır. Alanya'da karaya çıkan seyyah

732/1332'de Anadolu'yu gezmeye başlar. Antalya, İsparta, Akşehir, Denizli, Tavâs, Muğla, Mîlâs ve Barçın'a uzandıktan sonra Konya-Erzurum seyahatini yapar. Barçın'dan sonra Konya'ya uzanması, oradan da Sivas, Erzurum, Erzincan gibi yerleri gezdikten sonra Birgi'ye gelmesi Paul Wittek gibi bazı araştırmacılarda hayret uyandırmış, "herhalde bu güzergâhta hiç dolaşmadığı; hatta sadece işittiklerini anlattığı" tarzında bir yorum yapılmıştır. Ancak bu karışıklık yani Erzurum'dan ansızın tekrar en Batı'ya; Birgi'ye uzanması, anılan bölgelerde seyahat etmediği şeklinde yorumlanamaz; belki de Kâtip İbn Cüzeyy'in kitabı düzenleyiş tarzından ileri gelen bir hatadır bu.

Aksaray, Niğde gibi Ertena'ya bağlı alanları gezen seyyah, Kayseri'de Ertena'nın hanımıyla karşılaşmıştır. Sivas'tan Kayseri'ye bu geniş bölgede Alâeddîn Ertena, İlhanlı hükümdarının vekili olarak hareket etmektedir. Konya'dan geçerken Mevlânâ Celaleddîn Rûmî'den "Şâir Şeyh" sıfatıyla bahseder. Birgi'den çıkarak Ayasluk, İzmir, Manisa, Bursa, İznik güzergâhını takip eden seyyah, Umur Bey'in Haçlılarla yaptığı savaştan bahsetmiş; Osmanlıların komşu beylikler arasındaki saygın konumunu anlatmıştır. Daha sonra Mekece, Geyve, Sakarya, Göynük, Bolu, Kastamonu yoluyla Sinop'a varan İbn Battûta; Anadolu'nun siyasî vaziyeti, ticarî kapasitesi, Ahılık müessesesi ve Hanefîlik'in yaygın ve egemen mezhep oluşuna dair ayrıntılı bilgi sunmuştur. Sinop'tan denize açılarak Kırım'ın Kerç limanına çıkmış, "Deşt-i Kıpçak" tabir edilen bölgeden geçerek Sultan Uzbek'le görüşmüş, bir zamanlar bugünkü Kazan civarına kurulu eski Bulgar şehrine varmış, Sibirya anlamındaki Ardu'z-Zulmet'e (=Karanlıklar ülkesi) ulaşamadığını belirterek orası hakkında kısaca bilgi vermekle yetinmiştir. İbn Battûta'nın Bulgar şehri ve Ardu'z-Zulmet hakkında söyledikleri Janicsek gibi bazı araştırmacılar tarafından "bir kısmı uydurma, bir kısmı çalma" diye nitelendirilmiş ise de sonraki araştırmalarda da görüleceği üzere; gerek "sessiz ticaret" adı verilen sistemin dünyanın başka bölgelerinde farklı zamanlarda cereyan ettiğinin saptanması, gerekse seyyahın "Karanlıklar ülkesi"ne gitmediğini; fakat gidenlerden duyduğu şeyleri aktardığını açıkça belirtmesi, ona yöneltilen suçlamaların yersiz olduğunu göstermiştir.

10 Şevval'de Bizans imparatorunun kızı ve Sultan Uzbek'in üçüncü hatunu olan Beylun'un kafilesinde Ukek, Sudak, Baba Saltuk (=Dobruca) yoluyla Kostantiniye yani İstanbul'a gelen seyyah, imparatorun ismini herhalde unutmuş olacak ki, klişe bir ad vererek "Tekfur b. Circis"le görüştüğünü belirtir. Gerek imparatorun ismi, gerekse güzergâhtaki kapalılık sebebiyle ilk araştırmalarda Kostantiniye seyahatinin uydurma olduğu ileri sürüldüyse de sonraki araştırmalarda İstanbul'la ilgili bilgilerin büyük bir kısmının doğru olduğu belirtilmiştir. İstanbul'dan tekrar Deşt-i Kıpçak'a dönen seyyah, Uzbek Han'ın ülkesini Çin'e bağlayan ticaret yolu üzerinden hareket ederek Ural nehrinin Hazar'a kavuştuğu yerde Saraycuk şehrine varır ve kırk gün süren bir seyahatin ardından "Türklerin en güzel şehri" diye nitelendirdiği Harizm'e ulaşır. Burada Emir Kutlu Demür ile görüşen ve eşi Turabek Hatun'dan hediyeler alan seyyah, Ceyhun'un kuzeydoğusundan geçerek Kat, Vabkent, Nahşeb yoluyla Semerkand'a ulaşır. Bu seyahati esnasında Çağatay Hanlığı'nın başında bulunan ve Mâverâünnehr hâkimi olarak bilinen Tarmaşirin'le görüşür. Tarmaşirin'in diğer Moğol asilzâdeleri karşısındaki durumu, Yasak'ı uygulamayışından ötürü cezalandırılmak istenmesi ve misafiriyle Türkçe konuşması gibi konular ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir.

Sonra Horasan'ın en büyük şehri olan Herat ve Cam'a uğrayan seyyah, Tûs, Serahs, Bistam şehirlerini dolaşıp Doğu'ya dönerek Hindukuş dağlarına uzanır; oradan Gazne-Kabil yoluyla 1 Muharrem 734/12 Kasım 1333'te İndus vadisine gelir. Buradan Delhi Türk Sultanlığı'na giren seyyah 734 Safer/1334 Temmuzuna kadar Delhi'de kalır. Bu bölümde Delhi Sultanlığı'nın iyi işleyen istihbarat servisine, "acele posta servisi" gibi fonksiyonu olan "vulak" sistemine, Horasan asıllı Müslüman misafirlerin sultan nezdinde kavuştuğu itibara değinir. Hindistan'da yedi yıldan fazla kadılık hizmetinde bulunan seyyah, sultanlığın siyasî, tarihî, malî vaziyeti, Hint devletçikleri ve diğer Türk asıllı memlûkler tarafından kurulan emirliklerle girdiği mücadeleleri etraflıca anlatır. Daha sonra Delhi'den güneye uzanan seyyah; Dehfattan gibi güneybatı sahil şehirlerinden geçerek Kalikut'a varmıştır. Aslında sultan ona Çin'e sefir olarak gitme vazifesi

vermiştir ama seyyahımız hem savaşlardan, fırtınalardan ve gezme tutkusundan başını kaldıramamaktadır; hem de dengesiz sultanın yanına dönmeye pek niyeti yoktur.

Malabar sahillerindeki Müslümanların ticarî ilişkilerinin son derece canlı olduğunu belirten seyyah, buradan Maldivler'e açılır. Maldiv halkının dindar ve halim-selim insanlar olduklarını, ancak kadınların gereğince örtünmediklerini, bu ülkede birkaç zengin kadınla evlendiğini belirten seyyah; âdetler ve ticarî teâmüllere ilişkin ilginç bilgiler verir. Maldiv'de birbuçuk sene kalan seyyah gemiye atlayarak Seylân'ın Puttalem şehrine gelmiş, Serendîb dağına çıkarak Hz. Âdem'e ait olduğu söylenen ayak izini görmüştür ki gerek Hint dinlerinden olan grupların, gerekse semavî dinlerden olan ziyaretçilerin kutsal saydığı böyle bir ziyaretgâhın çıkış ve iniş yollarındaki manzara, dinler tarihi bakımından çok önemlidir.

Buradan ayrılıp Bangladeş kıyılarına geçen seyyah, Bengal sultanı Mübarek Şah ile görüşemediyse de ülkenin tarihi ve komşu bölgelerle münasebeti hakkında bilgi vermeyi ihmal etmez. Daha sonra Berehnekâr ülkesine geldiğini, bura halkının erkeklerinin köpek ağızlı olduğunu, başka toplumlarda bulunmayan garip âdetlerin bu grupta bulunduğunu anlatan seyyah, bazı araştırmacılar tarafından uyduruculukla suçlanmış ama sonraki çalışmalarda bu ülkenin Andaman olabileceği söylenmiştir. Buradan Cava'ya, oradan da Sumatra'ya geçen seyyah, Malakka boğazında tur atarak Kakula (=Malezya; Kuala Terenganu) limanına gelir. Tekrar açılarak bir aydan fazla bir süre boyunca denizde mahsur kalır; nihayet bazılarınca efsane sayılan Tavalisi ülkesine varır. Tavalisi'nin neresi olduğu konusunda *Rıhle* şârihleri arasında ihtilâf vardır. Yamamoto, buranın Borneo'daki Şampa kıyıları olduğunu savunmuş, bazıları Kamboçya, bazıları da Tongking olduğunu savunmuştur. Ancak ilginç olan nokta, Tavalisi ülkesinin bir prenses tarafından yönetilmesi ve bu kadının Türkçe konuşmasıdır. Olay, –gerçek olmadığını varsaysak bile– İbn Battûta gibi gezgin bir Arabın kafasındaki "Türk" ve "Türk Hatunu" imajını yansıtması bakımından önemlidir.

Buradan Çin'e açılan seyyah, 17 gün sonra Zhangzhou limanına varır ve resmî görevli olmak münasebetiyle el üstünde tu-

tularak Hanbalık'a (=Pekin) götürülür. İbn Battûta'nın verdiği bilgilere göre Çin'de hâkim olan Moğol hanedanı, Müslüman tacirlere iyi davranmaktadır. Kâğıt paradan ve Çin bürokrasisinden bahseden seyyah, emeklilerle ilgili uygulamaları anlatırken hayretini gizlememiştir. Çinlilerin resim yapma ve seramik işinde usta olduğunu belirten seyyah, ipeğin iç pazarda pek matah olmadığını, sadece ihracat malı olarak değer kazandığını anlatır. Ancak o dönemdeki Moğol kökenli Yuan hanının Kurtay adını taşımaması gibi ayrıntılar, İbn Battûta'nın Çin gezisinin yakıştırma olduğu tarzında itiraz ve suçlamalara kapı aralamış ise de Çin'deki ticarî etkinlikler, kâğıt para, Müslümanların bu ülkeyle olan münasebetleri gibi konularda verdiği diğer bilgiler, başka kaynaklarca da doğrulanmıştır.

Çin'den ayrılıp Sumatra'ya, oradan Cava'ya geçen seyyah; Malabar kıyılarına yönelir ve bir daha Delhi'ye uğramaz. Herhalde Hint sultanından çekinmiştir. Sonra Fars Körfezi'ne giren seyyah, Bağdat ve Suriye yoluyla Mısır'a varır ve beşinci haccını yerine getirir. Mekke'den tekrar Mısır'a geçen seyyah, İskenderiye'den denize açılmış, 750 yılının Safer ayı/1349 Nisan ve Mayıs aylarında Tunus'a varmış, oradan bir Katalan gemisine atlayarak Sardunya adasının büyük limanına (=Cagliari) gelmiştir. Sardunya'dan apar topar Cezâyir'e açılarak Tenes'te karaya çıkmış; nihayet hicrî 750 yılının Şaban sonunda, yani 1350'nin Kasım ayında Fas'a ulaşmış ve Sultan Ebû İnân Merinî'nin huzuruna girmiştir. Seyahatnâme'nin bu kısmında Merinî Devleti ve Ebû İnân biraz abartılı bir şekilde övülse de ülkede sunulan sosyal hizmetler ve bayındırlık durumu çok yüksek bir seviyededir. Fas'ta bir süre kalan seyyah, fazla beklemeden Endülüs'e geçer. Marbella, Malaga, Hamma yoluyla Gırnata'ya varır; aynı yoldan geri dönerek Merrâkeş'e geçer. Bu bölümlerde dikkat çeken şey, Merinîlerin Endülüs'e olan yoğun ilgileridir. Bu uğurda girdikleri savaşlar; inşa yahut tamir ettikleri kaleler ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

Tekrar seyahat arzusuyla yollara düşen seyyah bu sefer Malli'ye yönelmiş, Büyük Sahra'yı kuzeybatıdan güneybatıya doğru arşınlayarak Nijer'e girmiş, siyahların zengin ve müreffeh ülkesini görmüş, Sultan Mensa Süleyman ile görüşmüş ve daha

içlere dalmadan Merinî sultanından gelen bir emirle 754 yılının Zilkade ayında/Aralık 1353'de Sicilmasa'ya dönmüş ve nihayet Fas'a gelmiştir. Yolculuğunun bu kısmında İç Batı Afrika hakkında çok önemli bilgiler vermektedir; Kraçkovsky'nin de belirttiği gibi 19. yüzyıldaki sömürge amaçlı keşiflere kadar bu bölge hakkında en detaylı ve doğru bilgileri veren seyyah, İbn Battûta'dır.

III) Seyahatnâme Metninin Özellikleri

a) Yazılış Tarihçesi

Seyyahımız tarafından *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* diye adlandırılan ve literatürde *Rıhle* ismiyle bilinen eser, seyyahın kısa aralıklarla 28 yıl süren gezilerini kâtip İbn Cüzeyy Kelbî'ye ham metin olarak aktarışı neticesinde; kâtibin bazen biraz kısaltma, bazen de ekleme gibi tasarruflarıyla hazır hâle getirilmiş kitaptır. Ancak İbn Cüzeyy'in fazla müdahale etmediği bellidir. Secî, yani düzyazı uyaklarıyla süslenmiş külfetli girişin sonunda özetle şöyle diyor kâtip:

"Üstat İbn Battûta'nın sözlerini aktarırken ***onun maksadını anlatan*** *kelimeleri kullandım; lâkin çoğu kez nasıl söylediyse öyle bıraktım, köküne ve dalına dokunmadım; bahsettiği şeylerin aslı nedir diye araştırmadım. Çünkü üstadımız aktardıklarını değerlendirirken en iyi yolu tutmuş, aslı astarı olmayan haberleri sunarken* ***güvenmediğini bildiren*** *sözler söylemiştir. Yer ve kişi adlarından problemli olanları hallettim; harekeleri [ünlü harfleri] vs. belirtmekle kitabı daha verimli hâle getirdim; bu konuda epey çaba gösterdim."*

Bazılarının sandığı; birtakım çeviri ve neşirlerde –hattâ Defrémery/Sanguinetti nüshasında– ileri sürüldüğü gibi mukaddime kısmı İbn Battûta tarafından değil İbn Cüzeyy Kelbî tarafından hazırlanmıştır. Dr. Abdülhâdî Tâzî, 1997'de tamamladığı *Rıhle* neşri için 30 nüshaya baktığını ve bazı özel nüshalarda mukaddimenin *"İbn Cüzeyy der ki"* diye başladığını kaydediyor. Kitap sonunda verilen iki ayrı tarihten de anlaşılacağı üzere İbn Battûta'nın hatıralarını yazıya geçirişi 3 Zilhicce 756'da/9 Aralık 1355'de son bulmuş; böylece İbn Cüzeyy elindeki metin üze-

rinde çalışmış, yer yer özetleme yaparak kendinden bazı bilgileri de –adını ve kaynağını belirterek– kitaba eklemiştir. Bu durumda metin, kitap sonunda belirtildiği gibi İbn Cüzeyy'in elinden 757 Safer ayında/1356 Şubatı'nda çıktığına göre düzeltme, müsveddeleri temize çekme ve redaksiyon işleri üç ay sürmüş olmalıdır.

b) Üslûbu

Eserin dili genelde sadedir; ancak üç farklı anlatım tarzından bahsetmek mümkündür.

1- İbn Battûta'nın getirdiği canlılık

Kitabın canlı havasını oluşturan ana kısım; kısa cümleler ve yalın tasvirler hâlinde İbn Battûta'nın kaleminden çıktığı gibi bırakılmış olmalıdır. İbn Battûta, Cafer Halîlî gibi bazı modern araştırmacılara göre klasik eğitimden geçmesine rağmen halktan biridir; olayları aktarırken çok diri, hatta zaman zaman kaba sayılabilecek betimlemelerde bulunduğu gibi siyaset literatürünün en rafine terimlerini de tam yerinde kullanabilir. Gayet meraklıdır ve genel halktan biri gibi, ne görüyorsa onu anlatır. Hindistan hükümdarının nasıl olup da hem çok cömert hem çok zalim davranabildiğini açıklarken asla yuvarlak kelimeler kullanmayı denememiş; kan, kamçı, kılıç, ciğer, bağırsak gibi "sakatat ilminin furû mesaili"ne[21] değinmeden geçememiş; afrodizyaklar, Marhata dilberlerinin güzelliği ve "en hoş beraberliği hangi ırktan kadınlarla yaşadığı" gibi konularda da ayrıntıyı ihmal etmemiştir. Hediye dağıtanları övmüş, cimrileri yermiştir. Kısaca, Afrika zencileriyle ilgili değerlendirmeleri bile onun objektifliğine dair iyi bir kanıttır.

2- İbn Cüzeyy etkisi

Kâtibin arada bir müdahalesi, ya bir şiir ya ilgili şehrin hatırlattığı bir anekdot yahut İbn Battûta'nın verdiği bilgiyi düzeltme niteliğinde birkaç cümlecik kısa açıklamalarla sınırlı kalmıştır. İbn Cüzeyy'in üslûbu gerek mukaddimeden gerekse kitap içinde yaptığı açıklamalardan anlaşılacağı üzere biraz külfetli, yapmacık ve süslüdür. Dönemin diğer saray kâtipleri gibi garip

benzetmelere yer verir o. Nitekim çağdaşı olan Memlûk Sarayı'nın ansiklopedist kâtiplerinden İbn Fadlullah Ömerî ve Kalkaşandî'de de benzeri eğilimler görülür.

3- Alıntı yapılan kaynakların etkisi

Seyahatnâme içinde ayrıntılı bina betimlemelerin yapıldığı, genel akışa uymayan birkaç uzun bölüm vardır. Sözgelimi, Emevî Câmii ve Kâbe betimlemelerinin bulunduğu satırlar İbn Battûta'nın kendi anlatımından değildir. İbn Battûta bu bölümlerde İbn Cübeyr ve Bekrî gibi alanının uzmanı olan daha eski seyyahlardan alıntı yapmış ve bu alıntıları kimden yaptığını belirtip isim vermiştir. Seyahatnâme'nin dikkat çekici bir yönü de çeşitli şehirler hakkında çok sayıda manzume içermesidir.

IV) Seyahatnâme'nin Tarihî Önemi

a) Genel Tarih Bakımından İbn Battûta'nın Yegâne Olduğu Noktalar

İbn Battûta Seyahatnâmesi, bazı ülkelerin, hanedanların ve kurumların geçmişindeki karanlık noktaları aydınlatma bakımından yegâne kaynak gibidir.

1) Anadolu topraklarını Ahılığın yaygılaştığı yıllarda gezen İbn Battûta Ahılık konusunda ana kaynaktır. Ancak "ahı" kelimesinin "ahi" şeklinde okunması gerektiğini ileri sürenlerin İbn Battûta'yı tanık tutması yersizdir. İlerde bu konuya değinilecektir.

2) Çağatay sultanı Tarmaşirin'e dair ayrıntılı bilgi başka kaynaklarda yoktur. Tarmaşirin'in ülkesinden çıkışı, Yasak'ı ihmalinden ötürü Moğol asilzâdelerinin onu sevmeyişi, Hint sultanının ona karşı tutumu ve Tarmaşirin'in nasıl öldüğüne ilişkin farklı rivayetler uzun uzadıya anlatılır. Çağatay Hanlığı'na dair bilgi diğer kaynaklarda çok azdır.

3) Delhi Türk Sultanlığı ile ilgili olarak İbn Battûta tarafından verilen bilgiler çok kıymetlidir. İç çekişmeler, "Rây" denilen Hint asıllı krallarla yapılan savaşlar, devletin kriz zamanları için aldığı ekonomik tedbirler ve dış politika; sultanın daha çok

Horasan kökenli olan Müslüman yabancılara "eizze" (=muhteremler) deyişi ve onlar aracılığıyla kudretini artırmak isteyişi diğer kaynaklarda pek rastlanmayan bilgilerdir.

4) İran'da İlhanlı Devleti'nin etki alanı altında olmakla birlikte nispeten özerk bir yapı arzeden Afrasiyablılar, Gûrîler gibi çeşitli atabekler hakkında verilen bilgiler de gayet zengindir.

5) Pasifik'te Cava ve Sumatra'nın siyasî durumu, Maldiv adalarının Müslüman halkı, kadın hükümdarı, ticarî teâmülleri, kültürel tarihi ve Hindistan'daki Türk Sultanlığı'nın bu adalara olan etkisi *Rıhle*'de ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

6) Afrika'nın doğu kıyıları yani bugün Swahili olarak bilinen bölgeyle ilgili verdiği bilgiler de kıymetlidir. İbn Battûta kıyı şeridinden güneye doğru inmiş; önce Mogadişu'ya sonra Mombassa ve Kulva'ya varmış, bugünkü Tanzanya'nın sahil şehirlerini dolaşmış, yerli halkın âdetlerinden ve ticarî kabiliyetinden uzun uzun bahsetmiştir.

7) Kuşkusuz *Rıhle*'nin en önemli kısımlarından biri, İç Batı Afrika'da Malli Sultanlığı ile ilgili bölümdür. İbn Battûta bu bölgenin asıl kâşifi olarak gösterilir.

b) Türk Tarihi Bakımından Önemi

İbn Battûta'nın yaşadığı döneme Türk-Moğol asrı dense yeridir. Tabiî ki Moğolların epey zamandır Türklerle kaynaştıkları, birçok bölgede kendi dillerini unutarak Türkçe konuşmaya başladıkları unutulmamalıdır; nitekim Deşt-i Kıpçak'ta yani Altın Ordu hükümdarı Uzbek Han'ın ülkesinde böyle olmuştur. Seyyahımız, Avrupa dışında eski dünyanın neredeyse tümünü gezmiştir ve dolaştığı ülkelerin çoğunda Türkler egemendir. İbn Battûta "dünyanın yedi büyük hükümdarı"nı sayarken ilk sırayı kendi hükümdarı Ebû İnan Merinî'ye verir ve diğerlerini şöyle sıralar:

Memlûk Türklerinden Mısır ve Suriye bölgesinin hükümdarı Nâsır,

İlhanlı soyundan gelen Moğol asıllı Irakayn hükümdarı Ebû Saîd,

Deşt-i Kıpçak hükümdarı Uzbek Han,

Türkistan ve Mâverâünnehir'de halk ve kültür bakımından Türkleşmiş Çağatay Hanlığı'ının başında bulunan Tarmaşirin,

Hindistan'da Horasan asıllı Türk memlûklerden Muhammed Tuğluk Şah,

Moğol hanedanından olan Çin hükümdarı.

Anadolu'da ise Osmanlı henüz yeni doğmuştur. Bu tablo Cengiz sonrası İslâm dünyasında, hattâ Avrupa dışında tüm eski dünyada siyasî erkin genellikle Türklerin ve Moğolların elinde olduğunu gösteriyor. Moğolların dehşetengiz yıkıcılığının izleri Buhara gibi şehirlerde hâlâ mevcuttur ancak hızlı bir imar ve kültür hareketine girişerek Türk, Fars ve Arap üstatların eliyle medeniyet tarihine geçecek olgun eserler vermeye başladıkları da görülmektedir. İbn Battûta, Türklerin siyaset, bilim, ticaret ve şehircilikle ilgili üstünlüklerini hiç gocunmadan anlatır. O kendi toprağını, kendi sultanını çok sever ama buradan yola çıkarak topyekûn bir Arap veya Berberî üstünlüğü iddiasını hiç gütmemiş; hattâ şehirleşememiş Arapları –emir bile olsalar– kıyasıya eleştirmiştir.

Rıhle'de Anadolu'nun o günkü durumu hakkında zengin bilgiler vardır. Beyliklerin iç anlaşmazlıkları, Umur Bey'e karşı düzenlenen Haçlı saldırıları, Alanya'nın uluslararası bir liman oluşu, Germiyanoğullarına karşı hissedilen güvensizlik, Eretna Devleti'nin refahı, Sinop'un stratejik önemi, Erzurum ve Erzincan'da birbirleriyle çarpışan Türkmen oymakları, Anadolu'da Hanefî mezhebinin yaygın oluşu, İlhanlıların Anadolu siyaseti; Emir Çoban ve Çobanoğlu'nun siyasî ihtirasları, son olarak Ahılığın yükselişi hakkında İbn Battûta birinci el kaynaklardandır. *Rıhle*'nin kaydettikleri, başka kaynaklarla yeterli derecede karşılaştırılarak incelenmemiştir. Gerçi o devirde İbn Fadlullah Ömerî ve Kalkaşandî gibi Arap kaynaklarında da Anadolu hakkında kayda değer bilgiler vardır ama bunlar İbn Battûta kadar derli toplu değildirler ve doğrudan kendilerine yapılan nakilleri aktardıkları için ikinci elden kaynak sayılırlar.

c) Türk Dili Tarihi Bakımından Önemi

Rıhle'nin içerdiği Türkçe kelimeler henüz incelenmemiştir. Alfred Leon Sarton'un da değindiği gibi, *Rıhle*'de Türkçenin ta-

rihî gelişimine az da olsa ışık tutacak bir hayli kelime vardır. "Koşcı, dukı, barucı, tandari" gibi isimler; "kılıc tıhar, hoş misen" gibi cümleler ve ikide bir karşımıza çıkan "Demurtaş, Tugan (=Togan)" gibi özel isimler bize o dönemde çeşitli bölgelerin lehçe özellikleri hakkında bilgi verebilir. Araplara ve diğer İslâm milletlerine nazaran İbn Battûta literatürünü oluşturma işine M. Şerif Paşa çevirisiyle epey önde başlamamıza rağmen daha sonra hiçbir ciddî çalışma yapılmamış; yapılanlar karşılaştırmalı araştırmalar seviyesine çıkmamıştır.

d) Antropoloji ve İktisat Tarihi Bakımından Önemi

Rıhle'de sosyal hayat, âdetler, inançlar ve törelere dair çok zengin bir malzeme vardır. Yemek tariflerinden bayram ve matem giysilerine, siyasî terimlerden tasavvufî tabir ve tecrübelere dek o dönemin insanıyla ilgili her konuda bilgi verilmiştir. Kitap bu yönüyle ansiklopedik bir hüviyet taşır. Gerek Alfred Leon Sarton gibi bilim tarihçileri[22] gerekse H. Gibb gibi mütercim-araştırıcılar *Rıhle*'nin bu yönüne dikkat çekmekten geri durmamışlar ve Dr. A. Abdülganî Gânim gibi kimi araştırıcılar da İbn Battûta'yı ilk antropologlardan saymışlardır.[23] Gânim'in de belirttiği gibi *Rıhle*'nin âdetler, ekonomik ve hukukî uygulamalar gibi verileri ele alındığında karşımıza ayrıntılı ve renkli bir dünya tablosu çıkmaktadır.

Hindistan'la ilgili kısımda ölü yakma merasimine yer verilmiş, İran'ın Firuzan şehrinde cenaze merasiminin düğün havasında cereyan ettiği belirtilmiş, İyzec'de cenazenin tam bir matem havasında kaldırıldığı; cemaatin perçemlerini keserek çığlık attıkları anlatılmış, Anadolu'nun Mudurnu yöresinde mezarların üstüne –uzaktan bakınca evi andıracak şekilde– tahta çatılar kondurulduğuna değinilmiş, Sinop'ta cenaze kaldıranların başlarını açtıkları ve giysilerini ters çevirdikleri kaydedilmiştir. Moğol kökenli Çin kağanlarının cenazesinde hizmetçi ve cariye tayfasından bir grup insan diri diri gömülmekte; Maldiv adalarında katil bulunup öldürülmeden maktûlün cenazesi kaldırılmamaktadır.

İbn Battûta sosyal statü ile ilgili sembollere de değinmiştir. Çin'de tacirler kazandıkları altını özel boyutlarda eriterek evle-

rinin kapısına asmakta; beş kalıp altına erişen tacir parmağına tek yüzük geçirmekte, on kalıp altına erişen ise iki yüzük takmaktadır. Maldiv kadınlarının giyim kuşamı, evlilik âdetleri çok ayrıntılı anlatılır. Onu en çok şaşırtan noktalardan biri de Türk kadınlarının statüsüdür. Anadolu'da kadınlar tıpkı bir akıncı gibi at koşturmakta, pazarlarda yoğun ticarî etkinliklerde ön sıraları tutmaktadırlar. Uzbek Han'ın ülkesinde asilzâde hanımları sosyal hayatta kocalarından aşağı kalmamaktadırlar. Tavalisi ülkesini anlatırken burayı yöneten prensesin iyi bir savaşçı olduğunu ve Türkçe konuştuğunu belirtir.

Onun antropolojik gözlemlerinin en önemlisi, anaerkil düzene işaret ettiği yerlerdir. İç Batı Afrika'daki Müslüman zencilerin İyvallatin bölgesinde kurdukları düzen, tamamen anaerkil esaslara dayanmaktadır. Soybağı ve miras işlerinde anne ve annenin ailesi belirleyici konumdadır. Orada erkekler, soybağlarını babalarına değil analarına ve dayılarına dayandırmaktadırlar.

Rıhle'de ticaret kültürüyle ilgili olarak Ahı birliklerine değinilmiş, bunların Kırım'dan Konya'ya, Alanya'dan Sivas'a uzanan siyasî ve ticarî etkinliğine dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Ona göre Ahılık, Mısır'daki Fütüvvet sistemine benzemektedir. Bu düzenin bir benzeri de İsfahan'da mevcuttur. Çin'de iktisadî etkinliklerin tümünün kâğıt paralara bindirildiğini; bu kâğıt parçalarının yıpranması veya yırtılması durumunda günümüzün merkez bankasına benzeyen büyük bir darphaneye getirilerek değiştirildiğini anlatır. Maldivlilerin ve Koko'daki Afrikalıların mübadele aracı, "veda" denilen deniz kabuklarıdır. Bu adalarda büyük memurlara maaş olarak "pirinç" ödenmektedir. Paul Bohonan'ın Tiv kabileleri üzerine yaptığı araştırmalar İbn Battûta'yı doğrular mahiyettedir.[24] *Rıhle*'yi ilginç kılan noktalardan biri de seyyahın gezdiği ülkelerdeki dinar ve dirhemleri Mağrip ve Mısır paralarıyla karşılaştırmasıdır. Böylece çeşitli ülkelerin para birimlerinin gerçek alım gücünü mukayeseli olarak verir.

Bazıları İbn Battûta'nın eserini bir fıkıh metni gibi görmek; hattâ üretecekleri "içtihat" için temel belge niteliğinde bir kaynak gibi değerlendirmek isteyebilir; ancak şu bilinmelidir ki İbn Battûta klasik anlamıyla yetkin bir "müftü" veya "fakih" değildir. Dolayısıyla kitapta seyyahın onayladığı veya onaylamadığı

yargı ve olaylar, "birebir İslâm hukukunun temellerini yansıtan belgeler" olarak değil; iç ve dış eleştirisi yapılıp değerlendirilmesi gereken "edebî, tarihî, folklorik ve sosyolojik malzemeler" olarak algılanmalıdır.

V) Seyahatnâme'yle İlgili Kuşkular ve Cevaplar

Rıhle'nin bazı bölümlerinde tarihî kopukluklar olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Birtakım olayların betimlenişindeki abartı, bazı şehirleri anlatırken pek çok seyyahın değindiği konulara değinmemesi gibi durumlar çoğu İbn Battûta şârih ve çevirmeni tarafından doğal karşılanmış; hattâ son araştırmalarda İbn Battûta'nın başka seyyahlara göre daha gerçekçi olduğu ve sağlam bir hafızaya sahip bulunduğu vurgulanmıştır. Kaldı ki ana metin üzerinde kâtip İbn Cüzeyy Kelbî'nin az da olsa değişiklikler yaptığı göz önüne alınmalıdır.

Ancak eserin birkaç bölümüne ciddî ve sert eleştiriler yöneltilmiştir. Oryantalist Stephen Janicsek, *Rıhle*'deki Ardu'z-Zulmet (=Karanlıklar ülkesi; Sibirya) ve Bulgar şehriyle ilgili anekdotları uydurma, hattâ kötü bir kopya gibi algılamış,[25] Yule tarafından Çin'le ilgili bölümlerin yakıştırma olduğu söylenmiş, Pasifik denizindeki seyahatin bir kısmı; Tavalisi ülkesi ve Berehnekâr cemaati hayalî sayılmış; efsanevî kuş Rohh'dan bahsetmesi ise tenkitleri büsbütün artırmış, seyyahın *"Sindbad masallarından fazla etkilendiği"* ileri sürülmüştür.[26] Fakat zamanla Kraçkovsky,[27] Gibb,[28] Yamamoto,[29] Ağa Mehdî Hüseyin[30] ve S. M. İmamüddîn[31] gibi şârih ve çevirmenler *Rıhle*'deki bu kısımların çoğunu belgeleyip onaylamışlar; bir bölümünü de uygun şekillerde yorumlamışlardır.

İbn Battûta'ya yöneltilen yeni bir itham da Amikam Elad'dan gelmiştir.[32] Elad'a göre *Rıhle*'de Filistin'le ilgili bölümler daha eski bir Müslüman seyyahtan; Muhammed Abderî'den çalınmıştır. Bu tür cüretkâr iddiaların sahiplerinin de bileceği üzere İbn Battûta zaman zaman seyahat rehberi türü kitaplardan faydalandığını asla saklamamıştır. Seyyahımız, Bekrî'nin *Mesâlik*'inden bahsetmiş,[33] İbn Cübeyr'den alıntı yaptığını belirtmiştir.[34] Dolayısıyla Abderî'den de faydalanmış olabilir. Ancak belli

bir kitaptan faydalanmış olması, orayı gezmediği anlamına gelmez; hattâ kendi sunduğunu daha derli toplu hâle getirme gayretiyle böyle davranmış olmalıdır. Zaten Dımaşk ile ilgili anlattıklarında da görüleceği üzere alıntı yaptığı kaynakta olmayan yeni ve taze bilgileri kitabına eklemeyi asla ihmal etmemiştir.

İbn Battûta'ya yöneltilen ciddî eleştiriler bağlamında yukarıda işaret edilen kısımlarla ilgili olarak cevaplar veren ve *Rıhle*'nin orijinalitesini savunan Yamamoto, Ağa Mehdî Hüseyin, Gibb ve İmamüddîn gibi uzmanların cevapları Nevvâl Muhammed A. İsmail tarafından üç madde hâlinde özetlenmiştir.[35] İbn Battûta'nın fıkıh bilgisi, verdiği bilgilerin güvenilir olup olmadığı gibi konular Arap âleminde de tartışılmıştır.[36] İbn Battûta'ya henüz hayattayken epey itiraz yapıldığı bilinmektedir. Bilfîkî onunla alay etmiş ancak İbn Haldun'un da kaydettiği gibi onu hayretle karşılayanlar, Merinî veziri İbn Vudrâr tarafından hakettikleri cevabı almışlardır.

VI) Tarih Sırasına Göre İbn Battûta ve Rıhle Hakkında Seçilmiş Bibliyografya

a) En Eski Kaynaklar

– Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (ö: 776/1374), *el-İhâta fî Ahbâri Garnâta*, Kahire, 1975, C. III, s. 273-274. Yazar, İbn Battûta'ya değinirken onun gezilerine eleştirel bir bakışla yaklaşıyor.

– İbn Haldun (ö: 809/1406), *Mukaddime*, Beyrut, 1965, C. II, s. 564-566. İbn Haldun burada gerçekleşmesi zor olayları hemen inkâr etmenin yanlışlığını vurgulayan Vezir İbn Vudrâr'ın uyarılarını aktarırken İbn Battûta ve gezilerinden bahsediyor.

– İbn Hacer Askalânî (ö: 852/1449), *ed-Dureru'l-Kâmine*, Haydarabad, 1972, C. III, s. 480-481. İbn Hacer, İbnü'l-Hatîb'den aktarma yaparak İbn Battûta'yı kısaca anlatıyor.

– Temgrûtî (10/16. yüzyılın sonları), *en-Nefhatü'l-Miskiyye fi's-Sifâreti't-Türkiyye*, Henry de Castries neşri, Paris, 1929, s. 20-68. Temgrûtî doğuya, İstanbul'a doğru çıktığı uzun seyahatinde (997/1589) bazı şehir ve bölgeleri tanıtırken İbn Battûta'dan bahsediyor. Yanında getirdiği İbn Battûta nüshalarıyla

doğu İslâm dünyasına *Rıhle*'yi ilk tanıtan yazar belki de Temgrûtî idi.

– Makkarî (ö: 1041/1631), *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, Beyrut, 1968, C. I, s. 152 ve C. VII, s. 337. Yanında pek çok kitapla doğuya göçen bu büyük araştırmacı, Endülüs kökenli âlim ve edebiyatçıları konu aldığı dev eserinde İbn Battûta'dan ve *Rıhle*'nin içeriğinden bahsediyor.

– Muhammed b. Fethullah b. Mahmud Beylûnî (ö: 1085/1674), *Münteka (Muhtasar) Rıhleti İbn Battûta*, Yazma olan bu eser İzmir Millî Ktp., nr. 1753'tedir. Ayrıca bkz.: Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye, [Mısır Millî Kütüphanesi, Kahire] Vakf-ı Teymûr yazmalarından mikrofilm nr. 17732. Daha başka nüshaları da vardır. Beylûnî, *Rıhle* üzerinde dikkatli bir çalışma yaparak iyi bir bir özet çıkarmıştır. Samuel Lee'nin 1829'da yaptığı çevirinin kaynağı da bu özettir. İlerde değinileceği gibi meçhul biri tarafından Türkçe'ye çevrilen bu özetin bir nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcuttur.

– Zebîdî (ö: 1204/1790), *Tâcu'l-Arûs*, Beyrut, 1980, "b-t-t" madd., C. XIX, s. 159-165. Yemenli büyük dilci Zebîdî, "b-t-t" kökü hakkında bilgi verirken İbn Battûta'nın Beylûnî tarafından yapılan özetine değiniyor; bu ismi "Batûta" değil, şeddeli "Tı" ile "Battûta" şeklinde okumak gerektiğini söylüyor.

b) Batı Dillerinde Yapılan Çalışmalar

– Silvestre de Sacy, Antoine-Isaac; "Review of Kosegarten, Johann Gottfried Ludwig: De Muhammed Ebn-Batuta Tingitano, Jena 1818", *Journal des Savans* Paris, 1820, s. 15-20.

– Silvestre de Sacy, Antoine-Isaac; "Review of Lee, Samuel: The travels of Ibn Batuta, translated from the abridged arabic manuscript copies, London 1829", *Journal des Savans*, Paris, 1829, s. 475-484, 552-559.

– Kosegarten, Johann Gottfried Ludwig; "Review of Lee, Samuel: The travels of Ibn Batuta, translated from the abridged arabic manuscript copies, London 1829", *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*, Berlin, 1831, I. s. 1-8, II. s. 9-16 ve III. s. 17-19.

– Anonim bir çalışma, "Ueber den Lauf des Nigers und einige Puncte der Geographie des inneren Afrika's", *Neue Allgemeine Geographische Ephemeriden*, S. 7, Weimar, 1820, s. 468-420.

– Wappaus, Johann Eduard; "Review of de: Santo Antonio Moura, Jose; Viagens extensas e dilatados do celebre arabe Abu-Abdallah, mais conhecido pelo nome de Ben-Batuta, Lisbon 1840", *Göttingische gelehrte Anzeign,* S. 201, 1842, s. 2001-2009.

– de Slane, Mac Guckin; "Voyage dans le Soudan par Ibn Batouta", *Journal Asiatique,* 4ème série 1., Paris, 1843, s. 181-240.

– de Slane, Mac Guckin; "Letrre à M. Reinaud", *Journal Asiatique,* 4ème série 9., Paris, 1843, s. 241-246.

– Defrémery, Charles; "Note sur deux passages d'Ibn Bathouthah", *Journal Asiatique,* 4ème série 10., Paris, 1847, s. 168-172.

– Dulaurier, Édouard; "Description de l'Archipel d'Asie, par Ibn-Bathoutha", *Journal Asiatique,* 4ème série 9., Paris, 1847, s. 93-134 ve 218-259.

– Dulaurier, Édouard; "Letrre à M. le rédacteur du Journal Asiatique", *Journal Asiatique,* 4ème série 11., Paris, 1848, s. 92-95.

– Cherbonneau, Auguste; "Voyage du cheikh Ibn Batoutah", *Nouvelles Annales des Voyages,* Paris, 1852, I. s. 129-161; II. s. 5-33 ve 177-204.

– Peschel, Oscar; "Ibn Batuta, der Vater der Reisen", *Das Ausland,* S. 26, Stuttgard, 1853, s. 1225-1227.

– Meyer, Ernst H. F.; "Ibn Bathuthah", *Geschichte der Botanik Studien*, Königsberg, 1856, C. III, s. 309-325.

– Peschel, Oscar; "Ibn Batuta am Hofe von Delhi", *Das Ausland,* S. 29, Stuttgard, 1856, s. 441-446.

– Peschel, Oscar; "Ibn Batuta in Central Afrika", *Das Ausland,* S. 31, Stuttgard, 1858, s. 1109-1113.

– Defrémery-Sanguinetti, *Voyages d'Ibn Batoutah,* (Fransızca çeviri ve notlandırma ile Arapça metin bir arada) I, II, III, IV, Paris, 1874.

– Yule, Henry; "The geography of Ibn Batuta's travels in India", *The Indian Antiquary,* S. 3, Bombay, 1874, s. 114-117, 209-212 ve 242-244.

– Renan, Ernest; *Ibn Batoutah, Mélanges d'Histoire et de Voyages,* Paris, 1878, s. 291-303.

– Haig, R. Malcolm; "Ibn Batuta in Sindh", *JROAS,* N. S. 19, London, 1887, s. 393-412.

– Chaix, Paul; "Les Voyages d'Ibn Batoutah en Asie, en Europe et en Afrique au XIVéme siècle", *Le Globe*, S. 26, Genève, 1887, s. 145-163.

– Fletcher, L.; "Ibn Batutah in Southern India", *The Madras Journal of Literature and Science*, Madras, 1888-89, s. 37-59.

– von Mzik, Hans; "Ibn Batuta ein arabischer Welt-reisender des 14. Jahrhunderts", *Monatsblätter des Wissenschaftlichen Klub*, S. 32, Wien, 1911, s. 29-34.

– Freysinger, Hugo; "Ein arabischer Weltreisender", *Österreichische Monatsschrift für den Orient*, S. 38, Wien, 1912, s. 167-169.

– Yule, Henry; *Ibn Batuta's travels in Bengal and China*, London, 1916, C. IV, s. 1-166.

– Fischer, August; "Battuta, nicht Batuta", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, S. 72, Leipzig, 1918, s. 289.

– Planck, H.; "Ibn Batutas Reisen", *Der Erdball*, S. 2, Berlin, 1928, s. 94-97.

– Gibb, H. A. R.; *Selections from Ibn Battuta*, London, 1929.

– Janicsek, Stephen; "Ibn Battuta's journey to Bulghar: Is it a fabrication?", *JROAS*, London, 1929, s. 791-800.

– Husain, Agha Mahdi; *Le gouvernement du Saltanat de Delhi: Etude critique d'Ibn Battuta*, Paris, 1936.

– Yamamoto, Tatsuro; "On Tawalisi described by Ibn Batuta", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oryantal Library)*, S. 8, Tokyo, 1936, s. 93-133.

– Saletore, Narayana Rajarama; "Haryab of Ibn Battuta", *The Quarterly Journal of the Mythic Society*, N. S. 31., Bangalore, 1940-41, s. 384-406.

– Khan, Abdul Majed "The Historicity of Ibn Batuta: Shamsuddîn Firuz Shah", *The Indian Historical Querterly*, S. 15/2, Calcutta, 1941, s. 65-70.

– Izzeddîn, M; "Ibn Battuta et la Topographie Byzantine" *Actes du VI. Congres Internationale des Etudes Byzantines*, 2, Paris, 1951, s. 191-196.

– Hennig, Richard; *Ibn Battuta's Weltreise, 1200-1415*, Leiden, 1953, C. III, s. 205-216.

– Bhatnagar, R.; "Madhyadesh in the rehla of Ibn Battuta", *Saugar University Journal*, S. 4, Saugar, 1955, s. 97-109.

– Kraçkovsky, I. Yulvanoviç; *İstoriya Arabskoy Geografiçeskoy Literatury*, Moskova, 1957, s. 417-430.

– Gibb, H. A. R. – Beckingham; *The Travels of Ibn Battuta*, Hakluyt Society, London. Gibb'in katkısı: I. C., 1958; II. C., 1959; III. C., 1971. Beckingham'ın katkısı: IV. C., 1994.

– Gabrieli, F.; *Viaggiotori arabi (Viaggi di Ibn Battuta)*, Universita de Cagliari, Cagliari, 1961.

– Leva, A. Enrico; "Ibn Battuta nell Africa nera" *Africa*, S. 16, 1961, s. 169-177.

– Hrbek, Ivan "The Chronology of Ibn Battuta Travels", *Archiv Orientalni*, XXX, Prag, 1962.

– Bousquet, G. H.; "Ibn Battuta et les institutions musulmanes", *Studia Islamica*, S. 24, 1966, s. 81-106.

– Husain, Agha Mahdi; "Ibn Battuta and his Rehla in New Light" *Sind University Research Journal*, S. 6, 1967, s. 25-32.

– Chittick, H. Neville "Ibn Battuta and East Africa", *Journal de la Societe des africanistes*, S. 38, 1968, s. 238-241.

– Husain, Agha Mahdi; "Dates and Precis of Ibn Battuta's Travels with Observations", *Sind University Research Journal*, S. 7, 1968, s. 95-108.

– Shiloah, Amnon; *The Theory of Music in Arabic Writings*, Munchen, 1970, s. 157-158.

– Meillassoux, C.; "L'itineraire d'Ibn Battuta de Walata à Malli", *Journal of African History*, S. 13, 1972, s. 389-395.

– Miquel, André; "L'Islam d'Ibn Battuta", *Bulletin d'Etudes Oriantales*, S. 1, 1972, s. 117-140.

– Rahim, Abdul; "Six Hundred Years After – in the footsteps of Ibn Battuta in Andalusia", *Peshawar University Rewiev*, S. 51, Peshawar, 1973, s. 1-21.

– Hamdun, Said – King, Noel; *Ibn Battuta in Black Africa*, London, 1975.

– Sarton, Alfred Leon; *Introduction To the History of Science*, New York, 1975, s. 1614-1622.

– Chelhod, J.; "Ibn Battuta, Ethnologue", *Revue de l'Occident Musulman*, S. 25, 1978, s. 5-24.

– Mattock, J. N.; *Ibn Battuta's Use of Ibn Jubayr's Rihla*, Leiden, 1981, s. 209-218.

– Fanjul, Serafin; "Elementos Folkloricos en la Rihla de Ibn Battuta" *Revista del Instituto Egipico*, S. 21, Madrid, 1981-82, s. 153-179.

– Netton, Ian Richard; "Myth, Miracle and Magic in The rihla of Ibn Battuta", *Journal of Semitic Studies*, S. 29, 1984, s. 131-140.

– Yajima, Hikoichi; *Ibn Battuta*, Tokyo, 1985.

– Dunn, Ross E.; *The Adventures of Ibn Battuta*, London, 1986.

– Elad, Amikam; "The Description of The Travels of Ibn Battuta in Palestine: Is it Original?", *JROAS*, II, London, 1987, 256-272.

– Yerasimos, Stéphane; *Introduction et notes (Traduction de l'Arabe de Defreméry-Sanguinetti, I, II, III)* Paris, 1990.

– Hrbek, Ivan; *Ibn Battuta and The Maldiv Islands*, Prag, 1992.

– Norris, H. T.; "Ibn Battuta's Journey in The North Eastern Balkans", *Journal of Islamic Studies*, S. 5:2, 1994, s. 209-220.

– Wood, Frances; *Did Marco Polo go to China?*, London, 1995, s. 2-5.

c) Arapça ve Farsça Neşir, Çeviri ve Araştırmalar

– *Rıhletü İbn Battûta*, Kahire, 1871 ve 1904.

– Halîlî, Cafer; "İbn Battûta fî Mevâzîni İbn Haldun", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî*, S. 27, Rabat, 1927, s. 241-265.

– *Rıhletü İbn Battûta*, Şeyh Feyyûmî neşri, Kahire, 1928.

– *Mühezzebü Rıhleti İbn Battûta*, Ahmed Avâmirî Bek - A. Câdülmevlâ Bek neşri, haritalandırıcı: M. Fahruddîn Bek, Kahire, 1933.

– Cevdet, Muhammed; *Zeyl alâ Fasli Ahıyyeti'l-Fityâni't-Türkiyye fî Kitâbi'r-Rıhle li İbn Battûta*, İstanbul, 1933.

– *Rıhletü İbn Battûta*, Kerm Bustânî neşri, Beyrut, 1960.

– Şarkavî, Mahmut; *Rıhletü İbn Battûta*, Kahire, 1968.

– Benbuşte, Mehdî; *Rıhalâtü İbn Battûta*, Rabat, 1969.

– Hasbâk, Şâkir; *İbn Battûta ve Rıhletühü*, Necef, 1971.

– *Rıhletü İbn Battûta*, Kettânî neşri, (İbn Cüzeyy'in kitap içindeki açıklamaları kitap sonuna biriktirilmiş) I-II, 1972.

– Nuaymî, Selîm; "Elfâz min *Rıhle*", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-Irâkî*, S. 24-25-26, Bağdat, 1974.

– Sâmerrâî, İbrahim; "el-Elfâzü'd-Dahîle fî Rıhleti İbn Battûta", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî*, S. 26, Rabat, 1976.

– Mûnis, Hüseyin; *İbn Battûta ve Rıhalâtühü*, Kahire, 1980

– İnâyet, Râcî; *Mugâmerâtü İbn Battûta fî Bahri'l-Kulzûm*, Beyrut, 1980.

– Tâzî, Abdülhâdî; *İran beyne'l-Emsi ve'l-Yevm: Kırâatün Cedîde li Rıhleti İbn Battûta*, Beyrut, 1984.

– Zeyyân, Hâmid; *el-Hayat fi'l-Halîc fi'l-Usûri'l-Vustâ fî Dav'i Müşahedâti'r-Rahhâle İbn Battûta*, Dubai, 1985.

– Ömer, Muhammed Y.; *Bilâdü'ş-Şâm fî Rıhleti İbn Battûta*, Mekke, 1986.

– Gânim, Abdullah A.; *er- Ruvvâdü'l-Müslimûn*, İskenderiye, 1990, C. I, s. 116-181.

– *Rıhletü İbn Battûta*, M. A. el-Uryân neşri, Beyrut, 1992.

– Sâlihî, Muhammed İsa; *el-Mu'cemü'ş-Şâmil*, Kahire, 1992, C. I, s. 186.

– *Mevsûatü'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*, (ansiklopedi) Umman, 1993, s. 177-187.

– Hasan, Z. Muhammed; *er-Rahhâletü'l-Müslimûn*, Beyrut (tarihsiz) s. 136-181.

– Kannûn, Abdullah; *Mevsûatü Meşahîri Ricâli'l-Mağrib*, Kahire, 1994, C. III, s. 37.

– Tazî, Abdülhâdî; *Rıhletü İbn Battûta*, (metin: 4 cilt, fihristler bölümü ise 5. cilt) Fas, 1997.

– *Dâiretülmaârif-i Buzurk-i İslâmî* (Farsça İslâm Ansiklopedisi), "İbn Battûta" madd., Tahran, 1369 h.

– Muvahhid, Muhammed Ali; *Sefernâme-i İbn Battûta*, (*Rıhle*'nin Farsçaya yapılan çevirisi) Tahran, 1958.

d) Türkçe Çeviri, Alıntı, Değini ve Araştırmalar

– *Tercüme-i Seyehatnâme-i İbn Batûta*, (mütercimi belirsiz) Süleyman Efendi Mat., İstanbul, h. 1290.

– Ahmed Rifat, *Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul, 1299 h., C. I, s. 30.

– Damad Mehmed Şerif Paşa, *Seyahatnâme-i İbn Batûta*, (3 cilt), İstanbul 1315-1319/1897-1901.

– *Seyahatnâme-i İbn Batûta,* Heyet çevirisi, İstanbul, 1917, (yazma), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 4904-4908.
– Kafesoğlu, İbrahim; "İbn Battûta" madd., MEB *İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 1950, C. V-2, s. 708-711.
– Carim, Fuad; *Marko Polo ve İbn Batuta,* İstanbul, 1966.
– Parmaksızoğlu, İsmet; *İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler,* İstanbul, 1971.
– Bürol, Nurettin; *İbn Battûta'ya göre Deşt-i Kıpçak ve Türkistan,* AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.
– Şeker, Mehmet; *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel Hayatı İle Ahilik,* Ankara, 1993.

VII) Seyahatnâme'ye İlişkin Literatürün Değerlendirilmesi

a) Arapça ve Türkçede Defrémery-Sanguinetti Öncesi İlk Çalışmalar

Eser üzerine yapılan ilk çalışma, Muhammed b. Fethullah b. Mahmud Beylûnî (ö:1085/1675) tarafından hazırlanan *Münteka* yani ayıklanmış özettir. Meşhur dilci Murtazâ Zebîdî (ö:1205/1790) ansiklopedik sözlüğü *Tâc*'da bu özete değinmiştir[37]. Bu özetin Brockelmann tarafından bildirilen nüshaları dışında[38] bir nüshası da İzmir Millî Kütüphanesi'ndedir.[39] Ancak bu özet Avrupa'da tanınıp *Rıhle*'nin öncüsü ve müjdecisi olarak bilindikten sonra İslâm dünyasında basılmıştır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde de Beylûnî özetinin yazma çevirisi mevcuttur; sayfa kenarlarına düşülen notlarda metindeki şehirler ve dinî gruplar Arapça yahut Farsça açıklanmış; *Merâsıdü'l-Ittılâ'* gibi kaynaklara atıf yapılmıştır. Çevirinin kim/kimler tarafından ve ne zaman yapıldığı meçhuldür.[40]

b) Avrupa Dilleri

Kraçkovsky'nin de belirttiği gibi *Rıhle*'nin bu muhtasarını Avrupa'da ilk defa bilim adamları değil gezginler keşfetti. Seetzen ve Burckhardt bu muhtasarı 1808'de Gotha ve Cambridge'e getirdi. Böylece Şarkiyat çevrelerinde esere dair ilk incelemeler

belirmeye başladı.[41] Kraçkovsky'nin belirttiğine göre *Rıhle*'yi etraflı bir şekilde ele alan ilk Şarkiyatçılar Alman asıllı Kosegarten ile öğrencisi Apetz'dir. Kosegarten İran, Maldiv adaları ve Afrika'yla ilgili kısımları inceledi (*Iter Persicum*, *Iter Maldivicum*, *Iter Africanum*, Paris, 1818), Apetz ise Malabar sahili ile ilgili kısmın incelemesini bir sene sonra 1819'da Paris'te yayınlattı. Nihayet Samuel Lee, Beylûnî muhtasarını olduğu gibi İngilizceye çevirdi (London, 1829). Daha sonra Fas'ta 1797'de bulunan bir yazmaya dayanan Moura, *Rıhle*'yi bu eksik nüshadan Portekizceye çevirdi.[42]

Bazı Avrupalıların bir seyahat kitabı hakkında bu denli etraflı çeviri ve incelemelere girişmelerinin bir sebebi de sömürgeci ruhuyla hareket etmeleri olabilir. Hindistan, Seylân ve İç Afrika, Batı'nın iştahını kabartan bölgelerdi; bu yüzden *Rıhle*'de zenginlik ve altın kelimelerinin geçtiği kısımlar yoğun bir şekilde incelenmiştir. Ancak, gerçekten saf bilimsel merak güdüsüyle hareket eden ve eriştiği neticeleri ayrıntılı bir şekilde incelemelerine yansıtan bilim adamlarının hakkını yememek gerekir. Oryantalizm eleştirisi, saçma bir "düşmanlaştırma" ve acındırma edebiyatına dönüştürüldüğü takdirde, ne büyük oryantalistlerin muazzam birikimlerini sağlıklı bir kafayla inceleyebilir ne de "kendimize dair bilgiyi inceleme işinin sadece kendimizin tekelinde olduğu" gibi bir dogmadan yakamızı sıyırabiliriz.

Fransızların Cezâyir'i işgal etmesiyle Kuzey Afrika kütüphaneleri sömürge yönetiminin eline geçti ve *Rıhle*'nin beş özel nüshası Paris'e, Fransız Millî Kütüphanesi'ne getirildi. Bu nüshalardan ikisi Kâtip İbn Cüzeyy Kelbî'nin elinden çıkmıştı. Defrémery ile Sanguinetti uzun süren bir çalışma yürüttüler; *Rıhle*'nin tümünü çevirip kıymetli notlarla zenginleştirdiler ve 1853-1858 yılları arasında –Arapça metni sayfa üstüne koyarak– Paris'te bastılar. Giriş'te Ernest Renan'ın İbn Battûta ve üslûbu ile ilgili övgü dolu bir yazısı vardı. İşte, o tarihten bugüne İbn Battûta üzerine yapılan incelemeler, karşılaştırmalar ve eleştirilerde Defrémery-Sanguinetti ikilisinin bastırdığı nüsha temel alınmıştır.[43]

Bu temel nüshanın neşrinden sonra çeşitli bölümler yahut kitabın tamamı hakkında Batı dillerinde epey inceleme yayım-

lanmıştır. Bu incelemelerin açık künyelerini yukarıda verdiğimiz için sadece konularını ve sırasını verelim: Ernest Meyer, *Rıhle*'yi botanik tarihi bakımından incelemiş (Paris, 1856); Oscar Peschel, *Rıhle*'den hareketle Hindistan tarihini ele almış (Stuttgard, 1856); Henry Yule Hindistan, Bangladeş ve Çin coğrafyalarına dair *Rıhle*'deki verileri incelemiş ve ağır ithamlarda bulunmuş (Bombay, 1874 ve London, 1916); Sint bahsi Malcolm Haig tarafından (London, 1887); Güney Hindistan bahsi L. Fletcher tarafından (Madras, 1889) incelenmiştir. August Fischer, "Batûta değil Battûta" başlıklı araştırmasında "Tı" harfinin niçin şeddeli olması gerektiğini izah etmiş (Leipzig, 1918); Stephen Janicsek, *Rıhle*'nin Ardu'z-Zulmet ve Bulgar şehriyle ilgili bölümünün düzmece veya kötü bir çalıntı olabileceğine dair makalesini JROAS'te (London, 1929) yayımlatmıştır. Ünlü Şarkiyatçı von Mzik'in kısmî çevirisinin (Viyana, 1911) ardından H. A. R. Gibb'in zengin notlarla bezeli *Rıhle'den Seçmeler* (=Selections) başlıklı kitabı yayınlanmıştır ki İbn Battûta'nın verilerini genellikle doğrulayan bir çalışma olması nedeniyle eserin ciddiyetine ilişkin kuşkuları epey azaltmıştır.[44] Batı dillerindeki ilk çalışmalarda esere karşı güven varken zamanla Yule gibilerinin çıkışlarıyla *Rıhle*'nin önemine gölge düşmüş; fakat von Mzik ve Gibb'in çalışmaları kitabın güvenilirliği doğrultusundaki kanaati yeniden güçlendirmiştir. Nitekim Agha Mahdi Husain'in Delhi Sultanlığı üzerine yürüttüğü çalışma (Paris, 1936); Japon araştırıcı Yamamoto Tatsura'nın Tavalisi meselesiyle ilgili yorumu (Tokyo, 1936); Hintli Narayana Seletore'nin Kral Haryab üzerine yürüttüğü çalışma (Bangalore, 1940-41); Abdul Majed Khan'ın *Rıhle*'de Fîrûz Şah ile ilgili bölümler üzerine yaptığı inceleme (Calcutta, 1941) ve Richard Hennig'in, Nijerya ile ilgili kısım üzerine yaptığı inceleme (Leiden, 1953) ve benzerleri, İbn Battûta'yı iyice kıymetlendirmiştir. Zaman zaman Amikam Elad (London, 1987) gibi sert eleştirilerde bulunan araştırıcılara rastlansa da yeni çalışmaların çoğunlukla İbn Battûta'yı onaylayıcı veya tamamlayıcı nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

Bu yüzyılın ikinci yarısından sonra *Rıhle* üzerine yapılan en zengin şerh-çeviri H. A. R. Gibb'e (1895-1971) aittir. Gibb 1958'de I. cildini çıkardığı *Rıhle* çevirisine iğneyle kuyu kazar

gibi devam etmiş, 1962'de II. cildi, 1971'de ise III. cildi çıkarabilmiştir. Ancak Gibb'e IV. cildi çıkarmak nasip olmamış, halefi Beckingham 1994 yılında IV. cildi bitirerek bu uzun çeviri macerasına son noktayı koymuştur. Şu anda *Rıhle*'nin en kaliteli ve detaylı şerh-çevirisi bu kitaptır; Hakluyt Society tarafından basılan eser toplam 983 sayfadır. Gibb, başarısını İbn Battûta'ya yakın zamanlarda yaşamış İbn Dukmak ve İbn Hacer gibi biyografi ve tarih yazarlarına başvurabilmesine; Anadolu, Orta Asya ve Hindistan'la ilgili yeterli kaynak ve çalışmaya ulaşabilmesine boçludur.

Yine ellili yıllardan sonra Çek asıllı araştırmacı Ivan Hrbek'in çalışması yayımlanmıştır (Prag, 1962). *Rıhle*'deki olayların tam olarak ne zaman ve nerede gerçekleştiğini; mesafelerin nasıl hesaplanması gerektiğini diğer kaynaklarla mukayeseli olarak ele alan bu çalışma, hayranlık uyandıran bir sabrın ve dikkatin ürünüdür

Ross E. Dunn tarafından yapılan çalışma da önemlidir.[45] Bu eser, *Rıhle*'nin hangi bölümlerinin hangi kitaplara ve araştırmalara başvurularak değerlendirilmesi gerektiğini göstermesi bakımından kıymetlidir ve çok zengin bir kaynakça sunmaktadır ve Türkçeye çevrilmiştir.

Stéphane Yerasimos tarafından Defrémery-Sanguinetti çevirisi gözden geçirilmiş, yeni bir giriş yazılmış; böylece eski çeviri yeni notlarla daha zengin hâle getirilmiştir (Paris, 1990). Üç ciltte tamamlanan bu Fransızca yeni versiyonda Gibb'in notlarından faydalanılmakla beraber Anadolu, Balkanlar ve Kırım gibi bölümlerde yeni ve orijinal açıklamalarda bulunulmuştur.

Son olarak Thomas J. Abercrombie, *National Geographic*'in sponsorluğunda yüzbin dolarlık bir bütçeyle yola koyularak İbn Battûta'nın gezdiği yerleri dolaşmış ve izlenimlerini fevkalâde güzel fotoğraflar eşliğinde 1991'de bu dergide neşretmiştir.[46]

Rıhle, Mzik tarafından Almancaya (1911), Ivan Hrbek tarafından Çekçeye, Gabrielli tarafından İtalyancaya (1961) çevrilmiştir.

c) Arapça Çalışmalar

En son Tâzî neşri ve birkaç ciddî araştırma hariç tutulursa Arapların bu konuda detaylı bilgi ve karşılaştırmaya dayalı oriji-

nal çalışması yok gibidir. Eser Defrémery-Sanguinetti neşrinden yirmi yıl sonra 1871-1875 arasında ilk defa Kahire'de basılmış, 1904 yılında da ikinci baskısı yapılmıştır. Ancak bu baskılarda ciddî hatalara tesadüf edilmektedir; üstelik Fransızca çeviride bulunan değerli dipnot ve açıklamaların hiçbiri yoktur. Fuad E. Bustânî 1927 yılında kitabın bazı bölümlerini Beyrut'ta okul çocukları için seri hâlinde basmıştır. Mısır Maârif Vekâleti'nin, eserin notlandırılarak basılması işini Ahmed Avâmirî ve Muhammed Câdülmevlâ'ya yüklemesiyle Kahire'de 1934 yılında iki cilt olarak *Mühezzebü Rıhleti İbn Battûta* basılmış ise de coğrafyacı M. Fahreddîn'in bir-iki kıymetli haritası dışında ciddî bir şey ortaya konmamış, pek çok yabancı kelime hiç açıklanmadan olduğu gibi bırakılmış, herhangi bir karşılaştırma da yapılmamıştır. 1968'de Mahmut Şarkavî'nin Kahire'de, 1971'de Şâkir Hasbâk'in Necef'te, 1980'de Hüseyin Mûnis'in Kahire'de yayımlanan çalışmalarıyla *Rıhle*, kültür ve tarih bakımından ele alınmış ise de ya seyahatlerin yeni bir tertibi ve tekrarı; yahut Şarkiyatçıların bazı açıklamalarının çevrilmesinden öteye gidilememiştir.

Arap dünyasında *Rıhle*'deki yabancı kelimeler[47] ve bazı bölgeler üzerine detaylı araştırmalar yeni yeni yapılmaktadır.[48]

1997 yılında Faslı diplomasi tarihi uzmanı Dr. Abdülhâdî Tâzî tarafından tamamlanan beş ciltlik edisyon-kritikte dipnotların bir kısmı, Gibb-Beckingham neşrinden alınmış ise de Tâzî'nin orijinal katkıları asla azımsanamaz. Kuşkusuz Faslı olmanın avantajıyla Tâzî, otuza yakın yazma nüshaya bakmış, zaman zaman Defrémery-Sanguinetti nüshasında bulunmayan farklı ifadelere ulaşmış, girişte çok zengin bir malzeme sunmuş, IV. cildin sonundaki yüz küsur sayfalık ekte ise esere ilişkin bazı belgelerden ve diplomatik kaynaklardan bahsetmiştir. Tâzî neşrini çok önemli kılan bir nokta da beşinci cildin; kişi adları, yer adları, siyasî-kültürel kavramlar, giyim-kuşam âdetleri, yemek ve hayvan adları gibi alanlarda otuzdört ayrı fihrist içermesidir ki tamamen Arapça oluşu bu fihristlerin değerini daha da artırmaktadır.

Nihayet Fas Devleti 1996-1997 yılını İbn Battûta yılı olarak ilan etmiş, bu münasebetle gerçekleştirilen etkinlikler çerçevesinde, İslâm Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilâtı (ISESCO) Tanca'da İbn Battûta adına bir müze kurmuştur.

d) Farsça ve Urduca

Eser M. Hüseyin tarafından 1898'de Urducaya çevrilip Lahor'da; M. Ali Muvahhid tarafından da 1958'de Farsçaya çevrilip Tahran'da basılmıştır. Daha sonraki yıllarda *Dâiretülmaârif-i Buzurk-i İslâmî* gibi Farsça ve Urduca ansiklopedilerde seyahatnâme ve seyyaha kısaca değinilmiştir.

e) Türkçe

Rus Şarkiyatçı Kraçkovsky'nin de belirttiği gibi daha 19. yüzyılın altmışlı yıllarında esere karşı ciddî bir ilgi uyanmış, kötü ve eksik bir nüshadan da olsa ilk çeviriler Kemal Efendi'nin sermuharrir olduğu *Takvîm-i Vekayi* gazetesinde (Mayıs 1862) neşredilmiş, ilk çeviri 28 Şevval 1290'da Süleyman Efendi Matbaası'nda kitap olarak basılmıştır. *Rıhle*'nin içerdiği kısımlar arasında Anadolu'nun hatırı sayılır bir yekûn tutması; üstelik Türk tarihi bakımından önemli bir dönemi işliyor olması herhalde bu ilginin asıl sebebidir. Arap yazar Dr. Muhammed M. Sayyâd da takdirkâr bir ifadeyle, *Rıhle* araştırmalarında "Türklerin Araplardan erken davrandığını" belirtir.[49]

Nihâyet Defrémery-Sanguinetti nüshasının tam çevirisini yapan Damad Mehmed Şerif Paşa, eseri üç cilt olarak 1917-1919 arasında İstanbul'da bastırmıştır. *Seyahatnâme-i İbn Battûta* başlıklı bu çevirinin üçüncü cildi genel fihristtir. Bu arada gözden kaçan bir çalışmayı da hatırlatmadan geçmek olmaz; Osmanlı'nın son demlerinde 1917 yılında Maârif Nezâreti tarafından oluşturulan bir heyete *Rıhle* tercümesi yaptırılmıştır. Bu çalışma 26 sayfalık bir mukaddime ve detaylı bir fihrist (5. cilt) içermekte olup beş cilttir. Yazması, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan bu eserin ciddî bir zaafı, fihrist kısmındaki bazı isimlerin yanlış imlâ ile verilmiş olmasıdır. Bu kitap Defrémery-Sanguinetti nüshasının aynen çevirisidir. Metin içinde zaman zaman bazı şehir isimleri, Fransız kültüründe bilinen tarzıyla yazılmış, bazı kelimelerin Fransızca karşılığı (meselâ "sutun=pilastre", bkz.: s. 200) Latin hurufatıyla yazılmıştır.[50] 1935'de M. Cevdet, *Rıhle*'nin Ahılıkla ilgili kısmına Arapça bir *Zeyl* hazırlamış ve bu kurumu Araplardaki Fütüvvet ile karşılaştırmıştır. Mehmed İzzeddîn'in *Rıhle*'de nitelendirildildiği şek-

liyle Bizans topografyasını ele alan çalışması (Paris, 1951) Fransızcadır. İ. Kafesoğlu'nun, çeviri-ikmâl yoluyla hazırlanan eski *İslâm Ansiklopedisi*'ne verdiği İbn Battûta maddesi kendi zamanı için doyurucu sayılabilse de yeni bulguların ışığı ile bakılınca son derece eksik görülmektedir.

Türkçede bu çalışmalardan sonra ciddî bir incelemeye tesadüf edilmez. Dr. Mehmed Şeker tarafından *Rıhle*'nin Anadolu kısmı; özellikle Denizli ve Ahılar konusunda yapılan çalışmalar (Ankara, 1993) Osmanlıca çevirinin bazı bölümlerinin yeniden tertip ve tekrarından ibaret kalmıştır. Nurettin Bürol, "İbn Battûta'ya Göre Deşt-i Kıpçak" başlıklı bir tez hazırlamıştır.[51]

Üçdal Neşriyat tarafından Mehmed Şerif çevirisinin sadeleştirilip güya tam metin (!) basılması ise folklorik bir hazine değerindeki İbn Battûta'nın harcanışıdır; tam bir fâciadır.[52] Yüzlerce kelime yanlış okunmuş, sayfalar dolusu şiir ve açıklama atlanmış, zaman zaman paragraflar birbiriyle yer değiştirmiştir. İsmet Parmaksızoğlu'nun 1000 Temel Eser serisi için hazırladığı bir kitapçıkta *Rıhle*'nin Türklerle ilgili birkaç bölümü yayınlanmış ise de orada da Mehmed Şerif çevirisinin sadeleştirmesiyle kalınmış; üstelik "dukı" gibi Anadolu'da şimdi dahi bilinen bir kelime "davkı" şeklinde okunmuştur![53]

Yabancı dillerde 1970'li 80'li yıllara gelinceye kadar *Rıhle*'yle, özellikle de Anadolu ve Asya bölümleriyle ilgili ciddî notlandırmalar ve başlı başına incelemeler yayımlandığı; yapılan araştırmalar binlerce sayfaya ulaştığı hâlde bizde şahit olunan bu kolaycılık ve gaflet, tarihî coğrafya alanında bilimsel tecessüs ve merakın hâlâ ilkel seviyelerde seyrettiğini göstermektedir. "Bu alanda Mehmed Şerif Paşa'nın bıraktığı yerde kaldık" dense yeridir.

VIII) Bizim Çalışmamız ve Özellikleri

• Dr. Abdülhâdî Tâzî'nin beş ciltlik Arapça neşri (Fas, 1997) başta olmak üzere klasik Defrémery-Sanguinetti (D/S) nüshasını ve M. Uryan neşrini temel alarak metni eksiksiz çevirdik.

• Notlandırmalar kısmında; sadece Tâzî ve Gibb-Beckingham'ın çalışmalarından faydalanmadık; *Rıhle*'deki tarihî adları

ve olayları, Kaymazoğlu (=İbn Kaymâz) Zehebî Türkmânî, Dukmakoğlu (=İbn Dukmak) İbrahim Aydemür, Aybekoğlu (=İbn Aybek) Salâhaddîn Safedî, İbn İyâs, Ebu'l-Fidâ, İbn Hacer Askalânî, İbn Fadlullah Ömerî gibi İbn Battûta'nın çağdaşı veya çağına yakın yaşayan Türk, Çerkes, Kürt ve Arap asıllı tarih, coğrafya ve biyografi uzmanlarının eserlerinden yararlanarak aydınlatmaya çalıştık. Bu tarih ve coğrafya eserlerinin bir kısmı veya bazı ciltleri, evvelce kütüphanelerde yazma hâlindeyken 1999 ve 2000 gibi çok yakın zamanlarda bilimsel edisyon-kritik yoluyla basıldığı için bizim çalışmamız önceki tüm çalışmalardan farklıdır ve yeni bilgiler içermektedir. İşte çeviri ve incelememizin asıl değeri bizce buradadır. Kaldı ki Türkçe kelimeler vs. ile ilgili sunduğumuz bilgiler ve yorumlar, uluslararası İbn Battûta literatürüne katkı sağlayacak mahiyettedir. Ebu'l-Alâ Maarrî, Memlûk sultanı Nâsır, Ebû Hanîfe gibi o devirdeki yeri ve geride bıraktığı etki bakımından önemli sayılabilecek kişileri, Kalavunoğulları gibi hanedanları ve İskenderiye Feneri gibi ilginç mekânları uzun anlattık; siyaset, töre, ekonomi, gıda rejimi gibi temelde antropoloji ve tarihle ilgili kültürel terimleri olabildiğince birincil kaynaklara başvurarak açıkladık; diğer maddeleri kısa tutmaya çalıştık. Kitabın son kısımlarını ise –dönüş yolculuğunu anlattığı için– fazla notlandırmadık.

• Kitabı, Gibb ve Tâzî gibi bölümlere ayırırken genellikle coğrafî sınırları esas aldık ve öncekilerden daha ayrıntılı bir taksim yaptık; asıl metinde olmayan ifade ve küçük başlıkları köşeli parantez [...] içinde verdik.

• Tarihleri verirken Hicrî ve Milâdî tarih arasına sağa eğilmiş taksim çizgisi koyduk, meselâ (ö: 809/1426) ifadesi, metinde geçen kişinin hicrî 809 yılına denk düşen miladî 1426 yılında vefat ettiğini belirtmektedir.

• Özel isimlerin imlâsında DİA'nın (*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin) konu başlıklarında uyguladığı tarza yakın durduk. Ancak soyadı ve aidiyet bildiren kelimelerdeki harf-i tarifi (=artikel; elif-lâm) attık. Örneğin, "el-Mansûrî" kelimesini "Mansûrî" şeklinde verdik; çünkü gerektirici özel bir durum olmadıkça yabancı dildeki tarif edatını aynen vermenin bir anlamı yoktu; üstelik tarif edatının atılması fihrist düzenleme es-

nasında daha avantajlı bir durum sağlamaktaydı. Arapçada "oğlu" anlamına gelen "ibn" veya "bin" kelimelerini, iki isim arasında kaldığı durumlarda uluslararsı literatüre uygun olarak "b." şeklinde verdik. Örneğin Muhammed b. Hüseyin, "Hüseyin oğlu Muhammed" demektir. "İbn" kelimesini, "İbni" şeklinde okumalıyız. Bazen unvanın kazandığı şöhreti göz önüne alarak iki isim arasında kalsa da "İbn" şeklinde verdiğimiz oldu. Apostroflu ve tireli kişi adları da bizi korkutmamalı; kelimenin aslının ne olduğu bilinsin diye yaygınlaşan bu imlâ aslında çok da zorluk çıkarmaz telâffuzda. Meselâ İbnü'l-Emîn kelimesi "İbnül Emîn" şeklinde okunur. Eskiden bu kelime yabancı araştırmacıların önerdiği şekilde "Ibn al-Amin" diye yazılırdı ve ilgili konuda akademik bilgisi olmayan bir Türk için bu imlânın pek bir anlamı yoktu; üstelik "âmin" kelimesiyle de karıştırılabilirdi.

Bu çalışmada takip ettiğimiz yollardan biri de isimlerin okunuşunu harfi harfine aktarmaya çalışmamak oldu. Bunu böyle yapsaydık metin çok ağır ilerlerdi. Bu kitap, bir yönüyle genel okuyucu kitlesine seslendiği için metinde detaya girmek, birden fazla okunma ihtimali bulunan sözcüklerle uğraşmak, çok özel ve derin bir inceleme yapmadan belirli bir tarzı seçmek doğru olmazdı. "Ahı" kelimesi ise –üzerinde ayrıntılı inceleme yaptığımız için– aynen metindeki gibi değil bizim belirlediğimiz gibi okundu.

• Metnin düz yazı kısımlarının çevirisi kolay oldu. Gayet eski; neredeyse 750 yıllık bir metin de olsa klasik Arapçaya riayet edildiği sürece bu tür metinleri çevirmek bizim için zor değildir. Bir eski metin doktoru olarak *Rıhle*'nin –tümüne bakıldıkta– son derece rahat bir üslûp ve zengin bir kelime dağarcığıyla kaleme alındığını söyleyebiliriz. Endülüslülere, Faslılara özgü canlı ve eskimez hikâye tarzını seçen İbn Battûta'yı çevirmek; hem uzak ülkeleri ve tarihteki uzak beni tanımak, hem de yıllar süren edebî ziyafet sofralarının başmüdavimi olmak anlamına geliyordu bizim için.

Ne kafamızın bir köşesinde yer etmiş abartılı Oryantalizm eleştirileri ne de kuru bilginin soğuk duvarları bize geri adım attırdı; İbn Battûta dünyasının sırlarını araştırmaktan bıkıp usanmadık. Çünkü seyyah sihirliyordu kendini okuyanı. Bu yüzden bazı notları uzun tuttuk.

• Şiir çevirilerinde harfî aktarma (=literal çeviri) usûlünü takip etmedik ama metinden de kopmadık. Asıl dilde bulunup kendisine çeviri yapılan dilde bulunmayan veya az rastlanan edebî ifade tarzlarını, garip benzetmeleri fazla ehlîleştirmeye kalkmadık; zira asıl dilin aktarılma yapılan dile kazandıracağı yeni üslûp ve söyleyiş biçimlerini tamamen reddetmek manasına gelirdi bu; ve o zaman, çeviri felsefemizin dışına çıkmış olurduk. Bize göre çeviri; farklı bakışları, benzetişleri, başlangıçta çiğ gibi görünen ama zamanla sevilen sürpriz ifadeleri sırtında taşıyan göçmen kuş gibidir ve vardığı dilde/ülkede yeni kazanımlara, güzel manzaralara kapı aralamalıdır. Ancak "çevirmek"; girdiği yeri talan eden, bozan ve hiçbir yerli/yeterli kaynak bırakmadan çekip giden amansız çekirge sürülerini andırırcasına serâzat hareket etmek de değildir.

• Bu çeviri, kitabın metni ve içerdiği terimler üzerine yoğunlaşmış bir çeviridir. Dolayısıyla, Seyahatnâme'yi belli bir yöntemle özetleme; antropolojik veya sosyo-kültürel vs. alanlarda analizlere girme yoluyla üretilen diğer İbn Battûta çalışmalarıyla karıştırılmamalıdır. İngilizcede yöntem ve içerik olarak Dunn tarafından yapılan çalışma ve benzerlerinin Türkçede üretilebilmesi için; evvelâ sağlam, iyi notlandırılmış bir metne ihtiyaç vardır ve bizim çalışmamız bir yönüyle bu tür araştırmalara zemin hazırlayabilir.

IX) Ahı Kelimesi:

Öteden beri "Ahı" kelimesinin kökeni hakkında tartışmalar yapılır. Bir kısım araştırmacı kelimenin Arapça olduğunu savunup İbn Battûta'ya atıf yaparken diğer bir kısım araştırmacı o çağda yaygın olan Arapçalaştırma gayretiyle kelimenin değiştirildiğini, aslı "akı" iken "ahî"ye dönüştüğünü savunur. Oysa Anadolu şivelerine bakılırsa "Akı" lafzının yazımını en iyi karşılayacak formülün A (=A, yani "elif"), H (=hırıltılı boğazsı "Hı", batı dilerindeki KH'ya yakın bir harf) ve Y'dan (= "Yâ" harfi; harekesi yoksa i'ye veya ı'ya tekabül eder) ibaret olduğu anlaşılır; yani Arapçalaştırma gayreti söz konusu değildir.

Burada Ahılığın menşeinden ve gelişiminden bahsedilmeyecektir. Gerek M. Cevdet'in kitabı[54] gerekse J. Deny gibi Or-

yantalistlerin araştırmaları ve son olarak Neşet Çağatay'ın çalışması konu hakkında doyurucu malûmatı vermektedir. Biz sadece kelimenin kaynağı ve söylenişi üzerinde duracağız.

Yaptığımız inceleme, kelimenin Arapça "AH(V)" (=kardeş) kökünden gelmediğini, dolayısıyla "H" harfini med ile (=çekerek) ahî şeklinde okumamıza gerek kalmadığını göstermektedir. Aynı şekilde, "A" harfini de çekerek "Âhi" diye okumamıza da gerek yoktur. Kuşkusuz evvelce bazı araştırmacılar tarafından bu kelimenin aslının cömert, bahadır anlamındaki "akı" olduğu zayıf bir şekilde savunulmuştur. Ancak kelimenin Arapça "AH(V)" den geldiğini ve ahî tarzında okunması gerektiğini savunanlar İbn Battûta'yı tanık göstermişler ve *Rıhle*'deki ifadeleri yeterince tetkik etmemişlerdir. Oysa *Rıhle*'de bu tezi destekleyecek hiçbir işaret yoktur. Kendi tezimizi birkaç yönden kanıtlayabiliriz.

Metni incelediğimizde seyyahın "ahı" kelimesiyle ilgili tahlilini, özetle, Anadolu bölümünde "Genç Ahılara Dair" başlığıyla verilen anekdotun ilk paragrafında görürürüz:

"Ahıyye; bu kelimenin tekili 'ahı'dır. Arapça 'ah(v)' kelimesi, birinci şahıs zamirine izafe edilirse [=kardeşim anlamında akhy *denirse] ortaya çıkan kalıp bu kelimenin tekilidir"*[55]

1) Burada İbn Battûta, kelimenin kalıbını, yani şeklini, benzerini vermektedir. Nitekim bu kelimenin "AH(V)" (=kardeş) manasına geldiğini asla söylememiş, hatta, ahıları tarif ederken "bir zanaatın erbabını toplayan adam; işi olmayan genç bekârları toplayan adam" demiştir. Kısaca; işleri yürüten, grup içinde sözü emir telâkki edilen bir "büyük"; bir "akı", bir "aga", yani "ağa" söz konusudur.

2) Daha da önemlisi, İbn Battûta bu kelimeyi (=Ahı'yı) çoğul yapacağı zaman Ahıyye demiş; Arapların kardeş anlamındaki AH(V) kelimesinin çoğulu olarak kullandıkları "ıhvân" kalıbını hiç kullanmamıştır. Ancak asıl metindeki *el-Ahıyyetü'l-Fityân* başlığı, Mehmed Şerif çevirisinde "Genç Kardeşler" diye çevrilince sonraki araştırmacılar için yanlış bir anlayışa kapı açılmıştır.[56]

3) Burada Ahıyye'nin, Arapça AH(V) kelimesinin bir diğer çoğul kalıbı olabileceği; dolayısıyla İbn Battûta'nın özellikle

"kardeş" anlamını vurgulamak için "Ahıyye" kalıbını seçtiği iddia edilirse bu iddianın hiçbir bilimsel desteği olmadığını, hattâ karşıt kanıtların mevcut bulunduğunu söyleriz. İbn Battûta, Seyahatnâme içinde "abdâr",[57] "argûcî",[58] "perdedar",[59] "tenbûldar",[60] "candâr",[61] "keyvân",[62] "nîzedar",[63] "silâhdar",[64] gibi Arapça olmayan onlarca sıfatı çoğul yaparkan son taraflarına "iyye" eki getirerek "abdâriyye", "argûciyye", "perdedariyye", "tenbûldâriyye", "candâriyye", "keyvâniyye", "nîzedariyye", "silâhdariyye" demiştir; aynı "Ahıyye" gibi! Aslında "î" yani medli yâ, Arapçada aidiyet bildirir. Bu harfin ardına yuvarlak bir "t" (=he'ye dönüşebilen t, yani dişil eki) getirilmekle o sözcük artık çoğul bir sıfat veya grup ismi olarak kullanılabilmektedir ve yazarın tercihine göre bu ek, –Arapça olsun veya olmasın– her ismin arkasına takılabilir.

4) "Niçin bu kelimeyi, Arapça kardeş anlamındaki AH(V)'den yola çıkarak örneklendirdi; başka bir benzer bulamadı mı?" tarzında bir itiraz gelirse şöyle cevap verilebilir: İbn Battûta'nın Seyahatnâme boyunca sürdürdüğü bir kuraldır bu; yabancı bir kelime görünce onu derhal Arapların çok iyi bildiği bir kelimeye benzeterek açıklar. Böylece okuyucular için telâffuzda kolaylık sağlayacaktır. Nitekim Antalya kelimesini izah ederken "Antakya kelimesinin kalıbında; yalnız 'k' yerine 'l' olacak" der.[65] Sakarya kelimesini izah ederken de "Burası büyük bir akarsu; Sakary diyorlar ona, sanki cehennem vadilerinden 'Sakar'a nispetle böyle denmiş!"[66] der. Çin'deki bir şehir ismini de Arapların meşhur kadın şairlerinden Hansâ'ya benzetir. Bunun gibi daha pek çok benzetmesi vardır. İbn Battûta'nın böyle yapması doğaldır; hem kendi okuyucusuna kolaylık sağlamak; hem de üslûbunu benzetme ve çağrışımlarla zenginleştirmek istemiş olabilir. Aynı eğilimler, bizim seyyâh-ı âlemimiz Evliyâ Çelebi'de de vardır.[67]

5) Seyyahın Ahı kelimesini izah ederken Arapçanın kalın ve hırıltılı "H" (=kh) harfini seçmesi de kelimenin aslının Türkçe akı olduğunu gösteren iyi bir delildir. Zira Anadolu ağızlarının çoğunda akarsu, soğuk, aruk, dalak gibi kelimelerdeki kalın K (=Kaf), kelime ortasında ve sonunda "h"ya dönüşür. Bu konuda ahı'ya tıpatıp benzeyen pek çok örnek vardır: İstanbul ağzında

"cepte taşınabilen kılıflı küçük bıçak" anlamındaki "çakı" kelimesi, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde "çahı", "çahu" şeklinde telâffuz edilir ve bunu Arap harfleriyle yazmak istediğinizde ortadaki boğazsı "h"yı ve sondaki "ı" sesini karşılamak için "kh" sesinin Arapça mukabili olan "Hı"yı, ardından da"Yâ" harfini yazmak zorunda kalırız.

6) Bu meseleyle ilgili olarak, 32. bölümün 15. notunda belirttiğimiz bir başka gerçek vardır: Evliyâ Çelebi'nin çok daha sonra "Ak Sinan" diye kaydedeceği tarihî bir şahsiyeti aynı coğrafyada İbn Battûta, "Ahı Sinan" diye kaydetmiştir! Demek ki İstanbul ağzındaki kalın "K" Anadolu'da o dönemde de "Kh" gibi boğazsı H ile telâffuz ediliyordu ve seyyahımız da gerektiği gibi kaydetti Ahı kelimesini.

Sonuç olarak diyoruz ki; bu kelimenin "ahî" veya "âhi" şeklinde değil "ahı" olarak okunması gerekmektedir. Ahî tarzında okunması gerektiği ve Arapça AH(V) kökünden geldiği iddiası asla *Rıhle*'ye dayandırılamaz. Ayrıca, o dönemin Anadolu insanının bu kelimeyi Arapçalaştırma derdi taşıdığına ilişkin hiçbir bilimsel kanıt da yoktur.

Notlar

1 İbnü'l-Hatîb Lisânüddîn, *el-İhâta fî Ahbâri Garnâta*, M. Abdullah İnan neşri, Kahire, 1973-1978, C. III, s. 273.
2 İbn Hacer Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Haydarabad, 1929-1931, C. III, s. 292.
3 İbn Haldûn, *Mukaddime*, Ali Abdülvâhid neşri, Kahire, 1956 ve1965, C. II, s. 564-566.
4 Abdülhayy Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, Ebu'l-Hasan Ali Nedvî neşri, Haydarabad, 1931-1970, C. II, s. 127-132.
5 Ahmed b. Muhammed Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelüsi'r-Ratîb*, İhsan Abbâs neşri, Beyrut, 1968, C. I, s. 152 ve C. VII, s. 337.
6 Temgrûtî, *en-Nefhatü'l-Miskiyye fi's-Sifâreti't-Türkiyye*, Henri de Castries'nin önsöz ve çevirisiyle, Paris, 1929, s. 68.
7 M. Murtazâ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, Kahire, 1306 h., C. XIX, s. 127.
8 İbn Battûta, *Rıhle*, Abdülhâdî Tâzî neşri, ed-Dâru'l-Beyzâ-Fas, 1997, C. I, s. 64.
9 Örneğin bkz.: Samuel Lee, *The Travels of Ibn Batuta*, Cambridge, 1829.
10 İbn Battûta, *Rıhle*, A. Tâzî neşri, C. I, s. 82.
11 İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. III, s. 273.
12 *ed-Dürer*, C. III, s. 292.

13 *Mukaddime*, C. II, s. 564-566.
14 İbn Sûde, *Delîlü Müerrihi'l-Mağrib*, ed-Dârü'l-Beyzâ-Fas, 1960, C. I, s. 60.
15 *el-Ihâta*, C. III, s. 274.
16 İgnati Yulyanoviç Kraçkovsky, *İstoriya Arabskoy Geografiçeskoy Literatury*, Moskova-Leningrad, 1957, s. 417.
17 Frances Wood, *Did Marco Polo Go to China?*, London, 1995, s. 2-5.
18 Ross E. Dunn, *The Adventures of Ibn Battuta*, London, 1986, s. 3. 2004'te Klasik Yay. tarafından Türkçeye *İbn Battûta'nın Dünyası* adıyla çevrilmiştir.
19 Abdullah Abdülganî Gânim, *er-Ruvvâdu'l-Muslimûn*, İskenderiye, 1990, C. I, s. 116-171.
20 Joseph Chelhod, "Ibn Battuta: Ethnologue", *Revue de L'OCCIDENT MUSULMAN ET DE LA MEDİTERRANÊE*, S. 25, 1978, s. 5-24.
21 Yani işkence biliminin ayrıntılı konuları (İfade bizimdir).
22 Alfred Leon Sarton, *Introduction To the History of Science*, New York, 1975, s. 1614-1622.
23 A. Abdülganî Gânim, *er-Ruvvâd*, s. 121.
24 P. Bohonan, "Some Principles of Exchange", *American Anthropologist*, Şubat 1955, s. 75.
25 S. Janicsek, "Ibn Battuta's journey to Bulghar: Is it a fabrication?", *Journal of the Royal Asiatic Society (JROAS)*, London, 1929, s. 791-800.
26 Henry Yule, *Ibn Batuta's travels in Bengal and China- Cathay*, London, 1916, C. II, s. 166.
27 Kraçkovsky, *İstoriya*, s. 421.
28 Gibb, *Selections*, s. 13-14.
29 Yamamoto, "On Tawalisi described by Ibn Batûta", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko-The Oryantal Library*, S. 8, Tokyo, 1936, s. 93-133.
30 Agha Mahdi Husain, "Dates and Precis of Ibn Battuta's Travels with Observations", *Sind University Research Journal*, S. 7, 1968, s. 95-108.
31 Imamuddîn, "Ibn Battutah's Visit to China", *Journal of Central Asia*, XII, Islamabad, 1989, s. 89-96.
32 Amikam Elad, "The Description of The Travels of Ibn Battuta in Palestine: Is it Original?" *JROAS*, II, London, 1987, s. 256-272.
33 İbn Battûta, *Rıhle*, A. Tâzî neşri, C. I, s. 28.
34 İbn Battûta, *Rıhle*, A. Tâzî neşri, C. I, s. 146, 148,188, 190.
35 N. M. A. İsmail, "İbn Battûta" madd., *Mevsûatü'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*, Kuveyt, 1993, s. 181-183.
36 Cafer Halîlî, "İbn Battûta fî Mevâzîn İbn Haldûn", *el-Bahsü'l-İlmî*, S. 27, Rabat, 1977, s. 241-261.
37 Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, C. XIX, s. 159-160.
38 Brockelman, *GAL*, C. II, s. 353.
39 İzmir Milli Kütüphanesi, elyazma nr.1753.
40 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, elyazma nr. 5081.
41 Kraçkovsky, *İstoriya*, s. 429.
42 Moura, *Viagens exestans*, Lisbon, 1840-1855.
43 Kraçkovsky, *İstoriya*, s. 429.
44 Gibb, *Selections*, London, 1929.
45 Ross E. Dunn, *The Adventures of Ibn Battuta*, London, 1986.

46 *National Geographic Magazine*, Aralık 1991, s. 2-50.
47 İbrahim Sâmerrâî, "el-Elfâzu'd-Dahîle fî Rıhleti İbn Battûta", *el-Bahsü'l-İlmî*, Rabat, 1975 ve A. Halef, *Mu'cemü Elfâzı İbn Battûta*, Kahire, 1994.
48 M. Yusuf Ömer Âbid, *Bilâdü'ş-Şam fî Rıhle*, Mekke, 1986.
49 Sayyâd, *Mevsûatü't-Türâsi'l-İnsâniyye*, C. III, s. 116.
50 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 4904-498.
51 AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, *İbn Batuta'ya Göre Deşt-i Kıpçak*, Ankara, 1991.
52 *İbn Battuta Seyahatnâmesi*, Haz.: Mümin Çevik, İstanbul, 1983.
53 İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, İstanbul, 1971, s. 68.
54 M. Cevdet, *ez-Zeyl alâ Ahıyyeti'l-Fityân*, İstanbul, 1933.
55 *Rıhletü İbn Battûta*, Tâzî neşri, C. II, s. 260-263.
56 *Seyehatnâme-i İbn Battûta*, çev. M. Şerif , C. I, s. 312.
57 *Rıhle*, Tâzî neşri, C. III, s. 433.
58 *Age*, C. III, s. 11.
59 *Age*, C. IV, s. 104.
60 *Age*, C. III, s. 433.
61 *Age*, C. IV, s. 299.
62 *Age*, C. III, s. 427.
63 *Age*, C. III, s. 433.
64 *Age*, C. III, s. 222.
65 *Age*, C. II, s. 258.
66 *Age*, C. II, s. 328.
67 Robert Dankoff, "Evliyâ Çelebi'de Gramer ve Üslûp Hususiyetleri", *1988 Uluslararası Türk Dili Kongresi*, (Bildiriler), Ankara, 1996, s. 147-152.

TEŞEKKÜR

Yıllar süren müşkülpesent mütercim tarzı bekletişime sabreden, zaman zaman da beni kibarca uyaran yayın koordinatörü Aslıhan Dinç hanımefendiye; çeşitli kelimeler ve folklorik konularda bir ağabey titizliğiyle uyarılarını eksik etmeyen editörüm M. Sabri Koz beye; kitap temini ve iyi bir çalışma atmosferi sunma konusunda müspet tavırlarına tanık olduğum Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Kütüphanesi dokümantasyon müdürlüğüne, özellikle Mustafa Birol Ülker beye; İbn Battûta maddesini ansikl̥opedi için hazırlayışım esnasında gerekli yönlendirme ve ilmî tenkitlerini esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet Özel beye; en taze kaynakların temini konusunda değerli vaktini esirgemeyen sevgili hocam Ekmeleddin İhsanoğlu ve IRCICA Kütüphanesi çalışanlarına, YKY'den Selahattin Özpalabıyıklar, Arzu Çakan, Akgül Yıldız, İncilay Yılmazyurt, Mahmure İleri ve Banu Kaşıkçı'ya, Dizin'i hazırlayan Dr. Yücel Dağlı'ya teşekkürü borç bilirim.

Muhterem eşimin verdiği desteği ise asla unutacak değilim; kuşkusuz onun fedakârlığı olmasaydı bu çalışma çok daha uzun sürerdi.

A. Sait Aykut

İBN BATTÛTA
SEYAHATNÂMESİ

I. CİLT

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Çok Şefkatli ve Merhametli Allah'ın Adıyla

Nesir ve nazımda usta, bilimin birçok dalında uzman, Gırnatalı Fakih Ebû Abdullah Muhammed İbnü'ş-Şeyh Ebu'l-Kasım İbn Cüzeyy Kelbî –Allah onu bağışlasın– der ki:[1]

Tüm övgüler, yeryüzünü kullarının hizmetine veren Allah'adır. Onun izniyle derin vadilerde, geniş yollarda yürür bu insanlar. Yüce Allah kullarını yerden bitirdi, yere gönderecek ve yine oradan çıkaracaktır. Toprağı kudretiyle kullarına yatak eden, çivi gibi yüksek dağlarla yeryüzünü pekiştirerek üstüne direksiz göğü diken, yıldızları karanın ve denizin karanlıklarında insanlara rehber eden O'dur. Ayı ışık, güneşi çıra eden; gökten suyu indirip ölü toprağı dirilten O'dur. Toprakta her türlü meyveyi bitiren, çeşit çeşit bitkileri yaratan O'dur. Biri tatlı ve leziz, diğeri tuzlu ve acı olan iki deryayı birbirinden ayıran O'dur. Denizin sırtında ve taşların üstünde yürüsünler diye dağ gibi gemileri, sürü sürü binek hayvanlarını kullarının hizmetine sunarak iyiliklerini doruğa ulaştıran O'dur.

Yüce Allah, efendimiz ve kayırıcımız Muhammed'i esen kılsın. Kullara yol gösteren, kılavuzluğuyla meşaleyi andıran odur. Yüce Yaradan onu âlemlere rahmet olsun diye gönderdi, elçilerin sonuncusu kıldı. Allah'a ortak koşanlar pes ettiler önünde. İnsanlar Allah'ın dinine bölük bölük girdiler. Yüce Yaradan, elçisini hayret uyandıran mucizelerle destekledi. Cansız varlıklar dile geldi, onu doğruladı; onun duasıyla Allah kupkuru kemikleri diriltti. Onun parmaklarından gür sular akıttı.

Yüce Allah ona yetişme ve dinine girme üstünlüğüne kavu-

şan Ehl-i Beyt'inden, eşlerinden ve dostlarından hoşnut olsun. Onlar bu dinin ilk savunucularıdır. Düşmana karşı savaşıp aydınlık dini yayan, bu dinin temellerinden olan hicret, nusret ve himaye ilkelerini[2] ayakta tutarak Peygamberimizi yalnız bırakmayanlar onlardır. Onun önünde ateşten kalkan oldular. Onun yolunda ölüm denizine daldılar. Artık onların peşinden gidersen sapıtmak kaygısına kapılma!

Hak Teâlâ, müminlerin önderi, emirimiz Ebû İnân Fâris'e ahalisini güldürecek, dünyayı sevindirecek zaferler nasip eylesin. O, doğru yola eriştiren imamların, râşit halifelerin soyundandır. Allah'ın yardımıyla güçlenmiş, onun yolunda cihat etmiştir. O sadece kâinatın efendisi olan Allah'a güvenir. Yüce Yaradan onun talihini açık etsin, zamanın felâketlerine karşı onu korusun, ona güç versin; onu azdırmasın ve hiçbir azgına boyun eğdirmesin! Ona zenginlik versin; fakat fakirleri kapısından çevirmesin o ve Allah kimseye muhtaç etmesin onu! Kılıcı ve hazineleriyle zoru kolay etsin o.

İmdi aklın ve akıllıların kabul ettiği, fikrin ve naklin onayladığı gibi Fas kökenli Sultan Ebû İnân Fâris'e ait bu yüce hilâfet, Allah'ın kullara uzanmış gölgesi ve tutulası ipidir, boyun eğilmelidir ona. Hastalanmış dini iyileştiren, kınından sıyrılmış düşman kılıcını kıran, bozulmuş zamanı düzelten, verimini kaybetmiş bilim çarşısını şenlendiren; iyiliğin silinmeye yüz tutmuş ve üstünü otlar bürümüş yolunu aydınlatan, sarsılan ve kana bulanan ülkeleri huzura kavuşturan, ölmüş güzel gelenekleri dirilten, kanlı canlı zulüm ve cefa merasimlerini kaldıran, tutuşmuş fitne ateşini söndüren, bağımsızlığını ilan etmiş eşkıya reislerine haddini bildiren; iyilik, güzellik ve takva temeli üzerine hak sarayını inşa eden, en güçlü sebebe, Allah'a dayanıp tevekkül eden sultanın devletidir bu! Bu hilâfetin şeref tacı ikizler burcudur. Etekleri Samanyolu'na takılmıştır. Öylesine talihli ki ihtiyarlayan zamana karşı dağ gibi dik ve diri, öylesine âdil ki tüm iman ehline yardımcı, öylesine cömert ki altın ve gümüş yağdıran bulutlar gibi! Kızdığı zaman düşmanını önüne katıp sel oluyor. Tümen tümen ecel orduları ona zafer va'dediyor. Art arda yıkılan devletler onun gücüne güç katan zenginliğinin küçük bir parçasını teşkil ediyor. Onun şiddet kılıcı, siteminden önce ge-

lir. Onun vakar ve kararlılığından ötürü ümitler sönmez. Öylesine disiplinli ve akıllı ki düşmanlar bir yol bulup altedemezler onu. Askerinden önce hilesi ve tecrübesiyle hasmını perişan eder. Bağışlamasını bilir, günah ağaçlarından af devşirir. Yumuşaktır ve hoşgörülüdür aslında. Kin ve keder dolu kalpleri sevgisinde eritir. Bilgisinin ışığıyla karanlıklar aydınlanır. İçtendir; bu yüzden yararlıdır işleri. Ve bilinmeli ki bir işin güzelliği, ne amaçla yapıldığına bağlıdır.[3]

Onun payitahtı, insanların arzuladığı bir doruk, becerilerin sergilendiği bir alan, erdemlilerin konakladığı bir mekân, endişelinin kalbini huzurla dolduran ve nice ümitle yola düşen gariplerin yüzünü güldüren bir makam olunca; bu çağın evlâtları ona hizmetkâr oldu, bilim adamları ve edebiyatçılar yarış edercesine onun huzuruna koştular. Ârifler onun yüce korunağına geldiler. Gezginler onun payitahtını görme gayretiyle hücum ettiler. Tir tir titreyen zavallılar onun şefkat kanatlarına sığındı. Hükümdarlar onun kapısında köle oldu. Dünyanın kutbu odur. Onun devletinin yüceliği konusunda bilgili ve cahil; herkesin aklı aynı kanıya varır. Her Müslüman yaptığı güzel işleri onun aldığı tedbirlere bağlar. Her öğretmen anlatmak istediği şeyi onun harikulâde işleriyle örneklendirerek izah eder.

Onun ulu kapısına gelen, diğer ülkelerin uzak yörelerinden geçip onun tükenmez deryasına dalanlardan biri de doğru sözlü fıkıh bilgini, büyük üstat, yeryüzünü arşınlayan ve enine boyuna dünyanın tüm ülkelerini dolaşan; Levâta kabilesinden, İbrahim soyundan, kendi yöresinde İbn Battûta, doğu beldelerinde Şemseddîn diye tanınan Ebû Abdullah Muhammed'dir. Odur dünyayı ibret alarak gezen, nice maceralarla şehirler aşan; [çeşitli] dinlerin fırkalarını araştıran; Arabın ve Arap olmayanların huylarını [öğrenip] notlarını veren...

O nihayet seyahat asâsını bu ulu payitahta bıraktı; zira buranın kayıtsız şartsız vericilik meziyetine sahip olduğunu biliyordu. Tüm doğu [ülke]lerini katedip bu devletin dolunay gibi ışıdığı batıya yöneldi ve burayı bütün memleketlerden üstün görerek altının toprakla kıyaslanamayacağını anladı; diğer ülke ve halkları uzun uzun araştırdı, Hakk'a güvenen seçkin cemaate katılma arzusuyla yandıktan sonra bu karara vardı.

Böylece Sultan Ebû İnân ona geçmişi unutturacak çapta armağanlar yağdırdı; dolu dolu nimet verdi.[4] Onu, uzun yolculuklara tenezzül etmeyecek hâle getirdi. Daha önce dev sandığı hükümdarların küçücük olduğunu hissetti ve kalbinden geçirdiği tüm armağanları aldı onun huzurunda. Ve unuttu ülkeler gezmekten doğan alışkanlığını; seyahat aşkını. Uzun uzun arzuladıktan sonra bereketli meraya vardı çünkü.

Gezileri sırasında gördüğü şehirleri, belleğine kaydettiği az bulunur hikâyeleri yazsın; karşılaştığı ülke hükümdarlarından, erdemli bilginlerden, yüce ermişlerden bahsetsin diye buyruk çıkınca ulu makamdan; kulaklara ve gözlere şenlik veren, gönülleri eğlendiren, üzerinde durulduk̇ça sürprizler doğuran, açığa çıkması yarar getiren her şeyi kâğıda döktürdü.

Ve zâtıâlilerinin yüksek makamının bendesi, yüce kapılarının ayrılmaz bekçisi; huzurlarında eğilmekten şeref duyan Muhammed b. Muhammed İbn Cüzeyy Kelbî'ye –O, Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla daima Haşmetmeâbın hizmetine amâde, iyiliklerine müteşekkirdir– buyruk verildi; üstat Ebû Abdullah'ın yazdırdığı hatıraları bir kitapta etraflıca derleyip toparlasın diye...

Söz konusu kitap, müsveddelerin yararlı olanlarını kapsamalı, güdülen hedefe erişmede yardımcı olmalıydı. Ayrıca sözün arı-duru olmasına özen göstermek, izah ve takribine[5] gayret etmek gerekliydi; ta ki bu yönüyle de çok lezzetli ve sedefinden çıkarılmış inci gibi parlak olsun.

Âcizane verilen buyruğu derhal uyguladı, arzu edileni yapmak üzere Allah'ın yardımıyla bu işe girişti.

Üstat Ebû Abdullah İbn Battûta'nın sözünü aktarırken "onun söylemek istediği şeyleri veren" kelimeleri kullandım; onun kastettiği şeyleri açıkladım. Ancak çoğu kez nasıl söylediyse öyle bıraktım, köküne ve dalına dokunmadım.

Aktardığı hikâye ve haberleri olduğu gibi kaydettim; aslı nedir diye araştırma ve sınama girişiminde bulunmadım. Çünkü o bunların doğru olanlarını saptamada en iyi yolu tutmuş, gerektiğinde güvensizliğini bildiren sözcükler kullanarak aslı astarı olmayanlara imâda bulunmuştur.

Yer ve kişi adlarından problemli olanları halletmek ve

"zabt" yoluyla daha verimli hâle getirmek için epey çaba gösterdim; okunuş şeklini belirten kayıtlar koydum.[6]

Yabancı adları olabildiğince açımladım. Çünkü bunlar yabancılıklarından ötürü genel kitleye karışık ve anlaşılmaz geliyor. Ayrıca, böyle ayrıksı sözcüklerin muammâsını çözmede bildik kurallar da yanlışa sürükler insanı.

Allah ondan desteğini çekmesin, yüce makamda maksudumuzun kabul görmesini ummaktayız. Ayrıca muhtemel yanlışların görmezden gelinmesi de niyâzımızdır. Zâtıâlîlerinin hoşgörüsü sonsuzdur, hataları bağışlayıcılığı ile ilgili menkıbeleri [her şeye] kefildir.

Hak Teâlâ daima zafere alıştırsın, güç ve imkânla donatsın onu! Apaçık bir galibiyetin işaretlerinden mahrum etmesin onu!

Notlar

1 **Giriş kısmının yazarı:** Başlangıçtan birinci bölümün sonuna kadar tüm ifadelerin İbn Battûta tarafından söylenip İbn Cüzeyy eliyle yazıya geçirildiği tezi Defrémery-Sanguinetti edisyonundan bu yana çoklarınca savunulmuş, (meselâ; M. Abdülmün'im el-Uryân'ın neşrettiği *Rıhletü İbn Battûta*, Beyrut, 1992, s. 29) sadece Gibb bu kısmın İbn Cüzeyy'in girişi olduğunu belirtmiş ama bir açıklama yapmamıştır (Bkz.: H. A. R. Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, Cambridge 1958, C. 1, s. 1). Zira Tâzî neşrine kadar hiçbir baskıda girişin başlangıcında "Kâle'ş-şeyh İbn Cüzeyy el-Kelbî" (=İbn Cüzeyy der ki) ifadesi yer almamaktadır. Dolayısıyla yer yer İbn Battûta'dan üçüncü şahıs olarak bahseden bu girişin kime ait olduğu '*Rıhle*'(=İbn Battûta Seyahatnâmesi) şârihlerince epey müşkil bir mesele olarak görülmekteydi. Nihayet Abdülazîz Tâzî'nin "Kâle'ş-şeyh İbn Cüzeyy" diye başlayan h. 757/m. 1356 tarihli –belki de en eski– nüshayı bulmasıyla durum açıklığa kavuşmuştur. Bkz.: Abdülhâdî Tâzî'nin Fas Krallık Akademisi'nin desteğiyle yaptığı neşr: *Rıhletü İbn Battûta*, Akâdîmiyyetü'l-Memleketi'l-Mağribiyye, Mağrib-Ribât 1417./1997. C. 1, s. 149 ***İbn Cüzeyy el-Kelbî**'ye gelince, Lisâneddîn İbnü'l-Hatîb, *İhâta* adlı eserinde; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*'da ve İbn Hacer, *ed-Durerul'l-Kâmine*'de İbn Cüzeyy adlı birinden bahseder. Bu eserlerde anlatıldığına göre o, Arapların Kelb kabilesindendir ve soy zinciri şöyledir: Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Yahyâ b. Abdurrahman b. Yusuf b. Cüzeyy el-Kelbî. Onun adını bazı yazarlar "İbn Ceziyy" şeklinde, bir kısmı ise "İbn Cüzey" şeklinde okumuşlardır. Hepsinin müşterek noktası; bu adamın Gırnatalı olduğu, fıkıh, hukuk felsefesi ve dilde derinleştiği, ünlü sufî yazar Endülüslü Lisâneddîn'e hocalık ettiğidir. Anlatılanlara göre İbn Cüzeyy'in muhtelif konularda eserleri ve tasavvufî şiirleri vardır. Oysa pek çok İbn Battûta yo-

rumcusu ve çeviricisi, bu yazarların anlattığı İbn Cüzeyy ile *İbn Battûta Seyahatnâmesi*'ni düzenleyen İbn Cüzeyy'i biribirine karıştırmıştır. İbn Battûta uzmanlarının en kıdemlilerinden olan H. A. R. Gibb de bu hataya düşmüştür. Dikkatli bir inceleme yapıldığında şu ortaya çıkar: Terâcim-i ahvâl (= biyografi) uzmanlarının anlattığı İbn Cüzeyy 693/1298'de doğmuş, Tarîf yarımadasını savunurken 741/1340'ta vefat etmiştir. Oysa Seyahatnâme'nin düzeltme ve hazırlama işini üstlenen İbn Cüzeyy 757/1356'da bu işi bitirdiğini söylüyor; kitabın sonunda belirtiği gibi. Adam bu işi mezardayken yapmış olamaz. İşin aslı nedir? Akla gelen en iyi ihtimal Seyahatnâme ile uğraşan İbn Cüzeyy'in, biyografi kataplarında geçen İbn Cüzeyy'e akraba olmasıdır. Belki de onun oğluydu. Bu açıklamanın ana hatlarını Muhammed Abdülmün'im el-Uryân'ın girişinden aldım. Bkz.: M. A. Uryân, *Age.*, s. 23-24.

2 **Hicret, Nusret ve Îvâ (=Himaye):** Hicret; Mekkeli Müslümanların Hz. Muhammed ile Mekke'den Medine'ye göçmeleridir. Nusret; Medineli Müslümanların bu göçmenlere yardım etmeleridir. Îvâ ise Medinelilerin doğmakta olan yeni din ve devlete destek olmalarıdır.

3 **Niyet hadîsi:** Burada, eylem ve davranışların güdülen amaca göre değerlendirileceğini bildiren hadîs-i şerife gönderme yapılıyor. Bunu tamamlayan bir diğer hadîs ise yapılan işlerin, neticeleri doğrultusunda anlam kazandığını vurgular. Kapsamlı yorum için bkz.: İbn Receb Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûmi ve'l-Hikem*, Beyrut, (tarihsiz) s. 5-20.

4 **Ebû İnân Fâris:** Merînîler hanedanının en meşhur sultanıdır. 1348 Haziranı'nda/749 Rebîulevveli'nde başa geçti; 1358/759'da vefat etti. Amacı Tunus ve civarı da dahil olmak üzere tüm Kuzey Afrika'yı ele geçirmekti. Tunus merkezli Benî Hafs (=Hafsoğulları) ile uzun çekişmelere girdiyse de bu amacına erişemeden vefat etti. Onun döneminde Merînî Devleti altın devrini yaşadı. İbn Haldun gibi bilim adamları onun gölgesinde yetişti. Bkz.: Robert Brunschvig, *La Berbérie oryantale*, Fransızcadan Arapçaya *Târîhu İfrîkıyye* başlığıyla çev. Hammâdî es-Sâhilî, Beyrut, 1988, C. 1, s. 197-209 ve C. 2, s. 406.

5 **Takrîb:** Metinde geçen takrîb, konuşma dilinin yazı diline yaklaştırılması, söylenenlerin daha derli toplu ifadelerle yazıya geçirilmesi anlamına geliyor. Takrîb; anlaşılır hâle getirme anlamına da gelir.

6 **Zabt:** Arap gramerinde bir terim olarak; "Arapça sözcüğün ünlülerinin tek tek belirtilmesi" demektir. Bu ünlü (=sadâlı) belirtme işine "harekeleme" de denilir. İbranice ve Arapçada olduğu gibi Sâmî dillerinde alfabenin tüm harfleri ünsüzdür. Bir kelime yazıldığında onun okunabilmesi için gerekli olan ünlüler, satırın üstüne veya altına "hareke" denilen çeşitli işaretler konarak belirtilir.

İKİNCİ BÖLÜM

TANCA'DAN ÇIKIŞ

Üstat Ebû Abdullah İbn Battûta der ki:

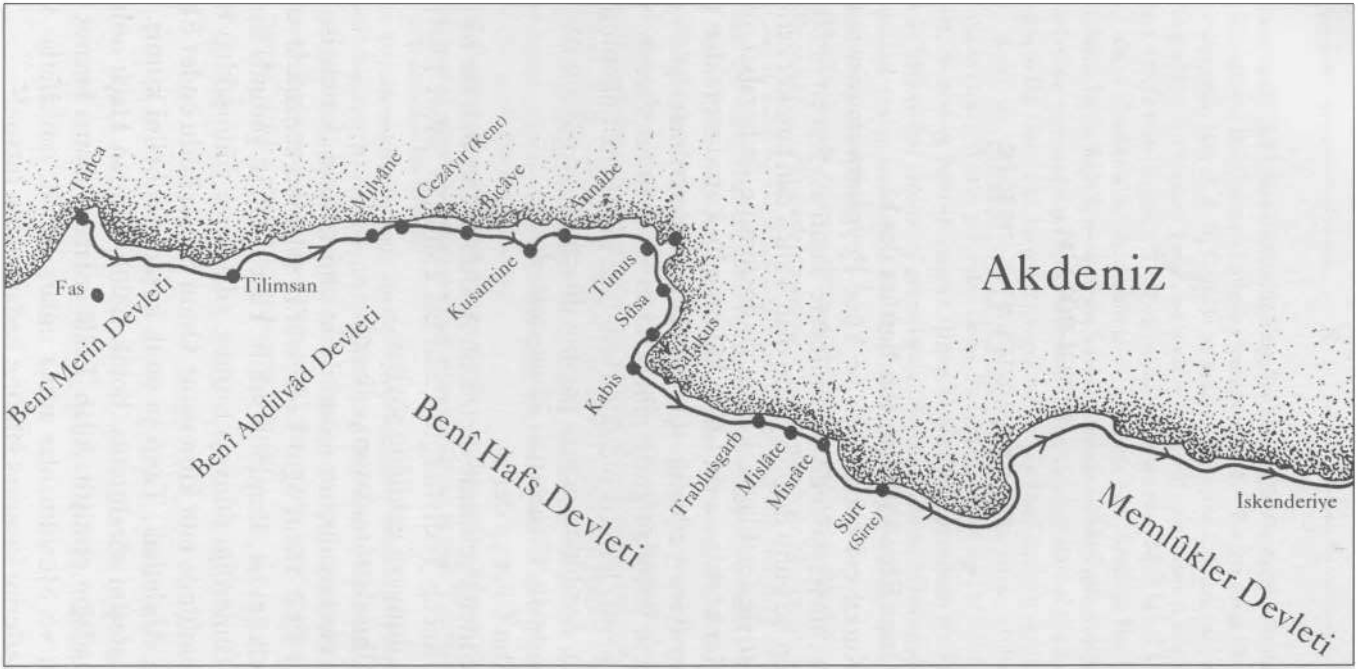
Kutsal evi haccetmek ve Yüce Peygamberimizin mezarını ziyaret amacıyla Yediyüzyirmibeşte Tanrı ayı Receb'in ikisinde, Perşembe günü doğum yerim olan Tanca'dan hareket ettim. Ne sohbetiyle ferahlayacak eşim ve dostum ne de beraber yürüdüğüm bir kervan vardı. Lâkin kalbime bu kutsal toprakları görme arzusu iyice yerleştiği için dostlarımdan ayrılmayı göze alarak kuşların yuvadan gidişi gibi terkettim yurdumu. Annem ve babam henüz hayatta oldukları için ince bir hüzne boğuldum ayrılırken. Ayrılıktan benim payıma düşen neyse onların payına da düşen oydu. O zamanlar 22 yaşındaydım.[1]

İbn Cüzeyy der ki:

Gırnata şehrindeyken Ebû Abdullah İbn Battûta bana Onyedi Recep Yediyüzüçte Pazartesi günü [25 Şubat 1304] Tanca'da dünyaya geldiğini söyledi.

[İbn Battûta devam ediyor:]

Yola koyuluşum müminlerin emiri, dinin destekçisi, kutlu önder Ebû Yusuf oğlu Ebû Saîd'in saltanatı zamanına rastladı. Bu hükümdar, âlemlerin sahibi Yüce Allah'ın yolunda savaş etmiş, cömertliği dünyayı tutmuş, adaleti ve yumuşaklığı ile halkın gönlünde taht kurmuştur. Onun babası kutlu önder Ebû Yusuf b. Abdülhak, Tanrı'ya ortak koşanların belini kırmış, inkârcılık ateşini söndürmüş, bölük bölük saldıran Haçlı ordularını darmadağın etmiştir. Allah Teâlâ onlardan daima hoşnut olsun. İslâm ve Müslümanlar adına onlara büyük mükâfatlar versin. Devletlerini kıyamet gününe kadar ayakta tutsun![2]

Fastan İskenderiye'ye.

Kaynak: Tazî, *Rihle*.

Böylece Tilimsân şehrine ulaştım. O esnada oranın hâkimi Benî Zeyyân [=Zeyyânoğulları] soyundan gelen Abdurrahman Ebû Tâşifîn idi. Onun babası Musa b. Osman, Osman'ın dedesi de Yağmur Esen b. Zeyyân'dır.[3] Bu durağımda İfrîkıyye [=Kuzey Afrika][4] sultanı Ebû Yahyâ'nın iki elçisine rastladım. Biri Tunus'ta nikâh kadılığı yapan meşhur bilgin Ebû Abdullah Muhammed Nefzâvî, diğeri ise Üstat Ebû Abdullah b. Muhammed'dir Bu adam Mehdiye sahilindeki Zübeyd köyünde doğduğu için Zübeydî diye de bilinir. Hicrî Yediyüzkırk yılında vefat etmiştir.

Tilimsân'a ulaştığım gün bahsettiğim elçiler oradan ayrılırken bazı arkadaşlar bana, onlarla beraber gitmemi salık verdi. Bu konuda en hayırlı kararı almak için istihâreye yattım ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere üç gün burada kaldım.[5] Sonra yola koyuldum. Milyâne şehrinde onlara yetiştim. Yaz mevsiminin dayanılmaz sıcakları başlayınca bu iki fakih hastalandı ve 10 gün beklemek zorunda kaldık. Tekrar hareket ettiğimizde birinin hastalığı iyice ağırlaşmıştı. Bu yüzden Milyâne'den dört mil uzakta, sulak bir yerde konakladık. Dördüncü günün kuşluk vaktinde adam vefat etti. Oğlu Ebu't-Tayyib ile arkadaşı Ebû Abdullah Zübeydî, Milyâne'ye dönerek cenazeyi orada toprağa verdiler.[6] Bense aralarında Tunus tüccarlarından Muntasır b. Mes'ûd'un, Hacı Adûlî'nin ve Hacer b. Muhammed'in bulunduğu bir kervan ile tekrar yola koyuldum.

Cezâyir şehrine vardığımız zaman Üstat Ebû Abdullah ile Kadı efendinin oğlu gelinceye kadar şehir dışında birkaç gün bekledik. Onlar yetişince hep beraber Mittîca yolunu tutarak Zân dağına yöneldik.[7] Daha sonra Bicâye şehrine vardığımızda[8] Üstat Ebû Abdullah, bu yörenin kadısı Ebû Abdullah Züvâvî'nin evine; Kadı efendinin oğlu Ebu't-Tayyib ise müfessir fıkıh bilgini Ebû Abdullah'ın evine misafir oldu. O vakit şehrin valisi Ebû Abdullah Muhammed b. Seyyidi'n-Nâs'dı; "Hâcib" [=mabeyinci] diye de tanınırdı. Milyâne'den beri birlikte yolculuk ettiğimiz Tunuslu tüccarlardan Muhammed b. Hacer, üçbin altın dinar bırakarak vefat etti. Ölürken Cezâyir eşrafından İbn Habîbe adındaki birine, altınları Tunus'ta bulunan vârislerine göndermesini vasiyet etmişti. Ama bu olaylardan haberdar olan

İbn Seyyidi'n-Nâs altınları alelacele adamın elinden kaptı. İşte, Muvahhidî kökenli valilerden gördüğüm ilk zalimane hareket bu oldu.

Bicâye'ye geldiğimizde sıtmaya tutulmuştum. Dostum Ebû Abdullah Zübeydî hastalığı tamamen atlatıncaya kadar burada kalmamı salık verdi. Ama ben:

"Eğer Hak Teâlâ ölmemi takdir etmişse ecel meleği Hicaz yolundayken gelip yetişsin!" diyerek razı olmadım. Bu kararım üzerine o da şöyle dedi:

"Madem gitmeye kararlısın, öyleyse fazla eşyanı ve bineğini sat! Ben sana ödünç olarak bir binek, bir de çadır vereceğim. Bize katılacaksın, lâkin yükün az olacak. Yolda çöl Araplarının saldırısına uğrama korkusu olduğu için hızlı gitmeye mecburuz!"

Onun öğütlerine uydum. Üstat Ebû Abdullah söz verdiği şeyleri tek tek bana ikram etti. Hak Teâlâ ona güzel armağanlar yağdırsın! Hicaz seyahati esnasında aldığım ilk ihsan buydu.

Kusantîne'ye varıncaya kadar hiç durmadan yol aldık. Bu şehrin dışında konakladık.[9] Lâkin öyle şiddetli bir sağanağa yakalandık ki çarnaçar geceleyin çadırlarımızdan çıkıp çevredeki evlere sığınmak zorunda kaldık. Ertesi sabah gün ışırken şehrin erdem sahibi asil valisi Ebu'l-Hasan yanımıza geldi. Bu adam şeriftir [=Hz. Hasan soyundan gelir.]. Yağmur çamuruyla kirlenmiş elbiselerimizi görünce kendi konağında temizlenmesini salık verdi. Üzerimizdeki ihram iyice yıpranmış, parçalanayazmıştı. Vali onun yerine bana Baalbek kumaşından dokunmuş kaliteli bir ihram gönderdi.[10] Ucuna da iki altın dinar takmıştı. Bu hâdise, yüzüme açılan talih ve ihsan kapısının ilk meyvelerindendir.

Sonra Kusantîne'den kalkıp Bûne şehrine vardık.[11] Birkaç gün kaldık. Seyahat esnasında başımıza gelecek muhtemel tehlikeleri hesaba katarak beraber yolculuk ettiğimiz tüccar dostları orada bıraktık, süratle yolumuza devam ettik. Hastalık yakamı bırakmıyordu. Tekrar sıtma oldum. Öyle hâlsizleştim ki düşmemek için kendimi sarıkla hayvanın eğerine bağlıyordum. Tunus'a ulaşıncaya kadar hayvandan inmedim; bir daha binemem, yığılıp kalırım korkusuyla! Halk, Üstat Ebû Abdullah Zübeydî ile Kadı Ebû Abdullah Nefzâvî'nin oğlu Ebu't-Tayyib'i karşıla-

maya çıktı. İki taraf birbirine hâl-hatır sordu. Hiç kimse yanaşıp da bana selâm vermedi. Çünkü hiçbirini tanımıyordum. Yalnızlığım bana öyle dokundu ki kendimi tutamayıp hıçkıra hıçkıra ağladım. Hacılardan biri benim garip kaldığımı hissedip yanaştı, selâm verdi, gönlümü aldı. Şehre girerken güzel sohbeti ve teselli dolu sözleriyle beni memnun etti.

Orada Kütbiyyîn Medresesi'nde konakladık.

İbn Cüzeyy der ki:

Halkın kadısı, hatiplerin önderi İbn Hacc Bilfîkî diye ünlenmiş Üstat Ebu'l-Berekât Muhammed de kendi başından böyle bir olayın geçtiğini ifade ederek şunları anlatmıştı:

Ramazan bayramıyla ilgili olarak, Ebû Abdullah b. Kemâd'dan aktarılan Peygamber sözünü –Allah Teâlâ onu rahmetiyle kuşatsın– eksiksiz bellemek ve kaydetmek için Endülüs şehirlerinden Belleş'e [=Velez] vardım arefe günü.[12] Geceleyin oraya ulaşabildim. Câmide halkla beraber bayram namazı kıldıktan sonra baktım ki herkes biribirine yanaşıyor, musafaha yapıyor, esenlikler diliyor. Ben bir köşede garip, sessiz bekliyorum. Kimse bana selâm vermedi. Yalnız ahaliden bir pirifâni yaklaşıp hatırımı sordu: "Uzaktan baktım, halktan ayrı durup kimsenin selâmına muhatap olmadığını görünce gurbette olduğunu anladım. Yanına gelip yalnızlığını unutturayım istedim!" dedi. Yüce Tanrı bu ihtiyarı en güzel şekilde mükâfatlandırsın!

İbn Battûta devam ediyor:

Tunus Sultanı

Tunus'a girdiğimde buranın sultanı Benî Hafs'dan [=Hafsoğullarından] gelen Ebû Yahyâ idi.[13] Onun soyu şöyledir: Sultan Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sultan Ebû İshâk İbrahim b. Sultan Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Abdülvâhid b. Ebû Hafs. Allah onu rahmetiyle kuşatsın. Tunus'ta birçok ulu bilgin vardı. Bunlar arasında Kadilcemâa[=başkadı] Ebû Abdullah Muhammed Ensârî'yi, beş hükümdar boyunca başkadılık yapmış olan Hatip Ebû İshâk İbrahim Ribi'î'yi, Tunus kadılığında da hizmet vermiş Ebû Ali Ömer b. Ali b. Kaddâh Hevârî'yi sayabilirim. İlk sözünü ettiğim Ebû Abdullah, Hazrec kabilesinden olup Endülüs'ün Belensiye [=Valensiya] şehrinden gelmiş; daha sonra Tunus'a yerleşip İbn Gam-

mâz adıyla tanınmıştır. İkinci adamın soyu İbrahim b. Hüseyin b. Ali b. Abdurrefî Ribi'î şeklindedir. Tunus kadısı diye bahsettiğim üçüncü zât ise yörenin büyük bilginlerindendir. Her Cuma namazdan sonra Zeytûne Câmii diye bilinen büyük mabedin sütunlarından birine dayanır, halkın dertlerini dinler, çeşitli meselelerde çözümler sunar, fetvâ verirdi.[14] Nihayet 40 mesele çözünce oturduğu yerden kalkar giderdi.

Tunus'ta Ramazan bayramı yetişince açık namazgâha geldim, çok kalabalıktı. Herkes en temiz elbisesini giymişti. Sultan Ebû Yahyâ, kumandanları, yakınları ve hizmetkârlarıyla at üstünde geldi. Maiyetindekiler fevkalâde düzenli hareket ediyordu. Bayram namazı kılınıp hutbe okunduktan sonra herkes evine gitti.

Bir müddet sonra İfrîkıyye şehirlerinden Iklî'de oturmakta olan Ebû Ya'kûb Sûsî isimli bir âlimin başkanlığında hac kervanı tertip edildi. Kervana katılanların büyük çoğunluğunu Mesâmide taifesi oluşturuyordu.[15] Beni kendilerine kadı seçtiler. Zilkade ayı sonlarında Tunus'tan hareket ederek sahil yolu boyunca ilerleyip Sûsa kasabasına vardık. Burası Tunus'tan 40 mil uzakta küçük, şirin bir sahil beldesidir. Oradan Safakus şehrine geldik.[16] İslâm hukukuna dair *Tebsıra fi'l-fıkh* adlı eserin sahibi olan İmam Ebu'l-Hasan Lahmî Mâlikî'nin mezarı bu şehrin yakınındadır.

İbn Cüzeyy der ki:

Safakus beldesi hakkında Ali b. Habîb Tunûhî şu dizeleri söylemiştir:

"Safakus huzur ve yağmurun kaynağı olsun,
Sarnıçları ve mescidiyle safâ bulsun,
Körfeze akan dereciklerle çevrili şehir,
Ulu hükümet konağının başı hep göklerdedir.
Bu ne güzel şehir; yanına vardığında,
Açılır, dile gelir, ' Hoşgeldin, merhaba!'
Bir ona bir de kıyıları yalayıp çekilen dalgalara bak,
Sanırsın ki âşığına hevesle kırıtıyor
Rakiplerini görünce cesareti kırılıyor da,
Hüzünle doluyor içi, dönüyor gerisin geri!"

Kaliteli dizeleriyle şöhret bulmuş büyük edip Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Temîm tam aksi şeyler söylüyor:

"Safakus ah Safakus kahrolası, halkı yokolası,
Yağmura hasret kalası, açlıktan geberesi!
Ne kadir bilmez bir belde! / yanı başından,
Bir garip geçse yem olur,
Ya Rum ya Arap çapulcuya!
Nice tüccarın serveti gasbedildi burada,
Ve bu kıyıda nicelerinin zincir takıldı boynuna,
Derya utandı bu ahaliden, mahzun oldu,
Ne zaman yaklaşmak istese kalbi korkuyla doldu."[17]

[İbn Battûta devam ediyor:]

Daha sonra Kabis beldesine varıp şehrin içinde konakladık.[18] Ardı arkası kesilmeyen bir yağmurla karşılaşınca on gün burada kaldık.

İbn Cüzeyy der ki:

Bir şair, Kabis için şöyle diyor:

"Ah nerede Kabis kıyısındaki vadide geçen o tatlı gecelerim,
Kalbim andıkça o günleri, kor üstünde fokurdayan cezveye benzerim!"

[İbn Battûta devam ediyor:]

Kabis'ten çıkıp Atrablus'a [=Trablusgarb] yöneldik.[19] Yüzden fazla atlı ile keskin nişancıların eşliğinde birkaç menzil yol aldık. Maiyetimizde bulunanlardan korkan çöl haydutları bize saldırmaya cesaret edemedi. Yüce Allah onların baskınından bizi korudu. Yol üstü duraklarımızın birinde Kurban bayramı gelip çattı. Dördüncü gün Atrablus şehrine vardığımızda bir müddet istirahat ettik. Ben Safakus'ta Tunus Devleti'nin kâtiplerinden birinin kızıyla nişanlanmış, Atrablus'a vardığımızda gerdeğe girmiştim bile. Yediyüzyirmialtı yılı Muharrem ayının sonrasında[20] eşim ve Mesâmide taifesinden bir grupla bu şehri terkettim. Kervan bayrağını elime alıp öne geçtim. Esas kafile ise

soğuk ve yağmur sebebiyle kolay hareket edemediği için şehirde kaldı.

Mislâte[21], Mısrâte[22] ve Kusûr Sürt'ü[23] geçtik. Kusûr Sürt'te bedevîler bize saldırmak istediyse de Hak Teâlâ onların şerrinden bizi muhafaza buyurdu. Yolculuğumuzun devamında bir koruya girdik. Ardından ermiş Barsîsa kasrına ve Kubbe-i Sellâm'a vardık. Atrablus'ta beklemiş olan esas kervan burada bize katıldı. Kayınpederimle aramızda çıkan bir tartışmadan ötürü kızından ayrılmam gerektiği için bir zaman sonra Faslı bir "Tâlib"in[24] kızıyla nikâhlandım. Zaâfiye köşkünde gerdeğe girdim. Kafileyi bir gün alıkoyarak muhteşem bir düğün yemeği verdim!

Notlar

1 **Tanrı ayı eşsiz Recep:** Hicrî senenin 7. ayı olan Recep, bazen böyle anılır. Mübarek aylar olarak bilinen üçayların başlangıcıdır. Bu ayın faziletiyle ilgili bkz.: Nevevî, *Riyâdu's-Sâlihîn*, bölüm: 225, hadîs nr: 1250. Metinde Receb'in ikisi olarak verilen tarih, 13 Haziran-Perşembe 1325'e denk düşer. Ama takvim, ay hesabına göre olduğu için 12 Haziran-Çarşamba daha uygun. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 8.

2 **Ebû Saîd Osman (731/1331)** Sultan Ebû İnân'ın dedesidir. Avrupalılarla geniş çaplı bir deniz savaşı için büyük bir filo inşa ettirmiştir. Bkz.: Tâzî, *Câmiu'l-Karaviyyîn*, Beyrut, 1972, C. 2, s. 358. ***Ebû Saîd'in babası Ebû Yusuf Ya'kûb (667/1286)** ise Merînîlere kesin galibiyet getiren adamdır. Merînî Hareketi, Ebû Yusuf'un babası Abdülhakk (ö: 1217 m.) ve onun büyük kardeşleri tarafından başlatılmıştır. 667/1269'da Muvahhidîlerin elinden Merrâkeş alındıktan sonra 1272'de Sicilmâsa ve Tâfilât ele geçirilir. Yeni Fez şehri Ebû Yusuf'un payitahtı olmuştur. O, saltanatının son yıllarını Kastil kralları olan 10. Alfonso ve 4. Sançо'ya karşı savaşmakla geçirir; Hıristiyanlara karşı Gırnata'yı savunmaktadır. 1275'te Ecija'da kazandığı zafer Tarifa, Cadiz vs. yerlerin kaderini değiştirdi; ardında şanlı bir mazi bırakarak 1286'da el-Cezîra'da (=Algeciras) vefat etti. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 9.

3 **Tilimsân,** Tlemsen şeklinde de yazılır. Yağmûresen burayı başşehir yaptı. Batıda Fez (= Fas), doğuda Tunus arasında Kuzey Afrika'nın bir iktidar şehri olarak uzun zaman canlılığını korudu. Eski durumu için bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1990, madde nr: 2608. Yeni Tlemsen'in kısaca konumu: Oran'ın 120 km güneybatısında, Fas sınırı yakınında bir Cezâyir şehridir. Bkz.: Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, İstanbul, 1961, s. 841. ***Abdurrahman Ebû Tâşifîn:** Kuzey Afrika'nın önemli hanedanlarından Zeyyânîlerin büyük lideri. İsmi, Şîn (=Ş) harfinin ötresiyle Ebû Tâşufîn olarak da okunur. 1325'te tahta geçti; aynı tarihte Tunus'a egemen olan

Ebû Yahyâ Hafsî'ye karşı savaş açtı. Ebû Tâşufîn, babası Ebû Hammû'nun siyasetini takip ediyordu. Kuzey Afrika'da Hafsîlerden memnun olmayan Bedevî liderlerini yanına çekti. Hafsîleri tam anlamıyla yenemedi ama, Cezâyir bölgesini egemenliği altına almayı başardı. Bkz.: Robert Brunschvig, *Age.*, s. 178-180. ***Yağmûresen b. Zeyyân**, Zeyyânîler hanedanının kurucusudur. Merrâkeş'te Sanhâca Muvahhidîlerinin zayıflatılması, rakip Berberî yığınlarını (=Zenâtalılar) rahatlattı. Bu gruplar Batı Cezâyir'de Tilimsan'ı başşehir yaparak Yağmûresen b. Zeyyân'ın etrafında toplandılar. 1239-1283 yılları arasında hükümran olan bu adamın ismi belki de bir Türk ismidir. Onun dayandığı Abdulvâdîoğulları o bölgenin yerlisi olan bir kabiledir. Büyük Muvahhidî İmparatorluğu parçalanırken kendi aralarında birlik oluşturan kabile ve gruplar geleceğin devletleri olan Merînî, Zeyyânî ve Hafsî gibi yapılanmaları kurdular. Türkler ta 1178 yılından beri Fas ve Kuzey Afrika'da bilinen, tanınan bir ulustu. Büyük Muvahhidî Devleti'nin ordusunda Oğuzlar en kıdemli mevkîdeydiler. Yağmûresen b. Zeyyân da, kendi devletini kurarken Oğuzlardan oluşan bir birlik almıştı çöken Muvahhidîlerden. Bkz.: İbn Ebû Zer, *el-Enîsü'l-Mutrib*, Ribât, 1972, s. 309; Abdulvâhid el-Merrâkeşî, *el-Mu'cib Fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, neşreden: M. Saîd el-Uryân, Kahire, 1963, s. 366. Bu konuyu Türkçede ilk defa dile getiren Ramazan Şeşen'in çalışması için bkz.: *İbn Fazlân Seyahatnâmesi* (kitabın içinde *"Salâhaddîn Eyyûbî Devrinde Libya ve Kuzey Afrika'da Türkler"* başlıklı ayrı bir çalışma) İstanbul, 1995, s. 281.

4 **İfrîkıyye:** Bugünün Tunus'u ve Doğu Cezâyir'i demektir. Tarihçiler Kuzey Afrika derken de çoğu kez bu bölgeyi kastederler. Fas Bölgesi ise Mağrib-i Aksâ terimleriyle karşılanır.

5 **İstihâre:** Kelime manası hayırlıyı istemektir. Dinî bir kavram olarak; iki seçenekten birinin tercih edilmesi durumunda hayırlıyı istemek için kılınan namaza denilir. Şöyle: Yatmadan önce 2 rekât namaz kılınır. Birinci rekâtta Fâtiha ve Kâfirûn Sûresi, ikinci rekâtta Fâtiha ve İhlâs Sûresi okunur. Sonra uygun tercihe yöneltsin diye Allah'a dua edilir. Konuyla ilgili olarak Peygamberimizden rivayet edilen özel bir dua metni de mevcuttur. Asıl istihâre bu kadardır. Bkz.: İmam Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, İstanbul, Çağrı yay., C. 2, s. 345-34. Bazı âlimlere göre bu namaz kılındıktan sonra rüyada görülen semboller, rüyanın verdiği huzur veya huzursuzluk, yapılacak işte etkili olur. Duru su, ana baba, mavi ve yeşil renk gibi semboller olumlu işaretlerdir. Ancak rüya yorumu Allah vergisidir. Bu yüzden ancak bilene yordurulur. Bkz.: İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, İstanbul, 1983, C. 3, s. 54.

6 **Milyâne yahut Melyâne:** İdrîsî bu şehirden bahsederken son derece eski olduğunu ve topraklarının tarıma ziyadesiyle elverişli olduğunu belirtir. Hasan İbnü'l-Vezzân da bu şehrin Romalılar tarafından kurulduğunu söyler. Denizden 4 mil içeridedir. Bkz.: Tâzî, *Rıhletü İbn Battûta*, C. 1, s. 158.

7 **Mittîca:** Cezâyir Şehri'nin arkasında eski bir göl yatağı olarak bilinir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 161 ***Zân dağları** (=Meşe dağları) Kabâil sıradağlarının doğu bölümüdür. Gibb, *Age.*, C. 1, s. 10.

8 **Bicâye:** (Batı dillerinde Bougie): Kuzeydoğu Cezâyir'de Kusantîne bölgesine bağlı bir şehir bkz.: S. Öngör, *Age.*, s. 113. O dönemin Bicâye'si ve vali İbn Seyyidi'n-Nâs için bkz.: Robert Brunschvig, *Age.*, C. 1, s. 183.

9 **Kusantîne (Constantine):** Cezâyir'de idarî bir bölge ve bu bölgenin başşehri. Bkz.: S. Öngör, *Age.*, s. 172.

10 **İhram** denilirken burada hac esnasında giyilen sade beyaz giysi kastolunmuyor; maksat başa konulan ve omuzlara doğru sarkan bürük gibi geleneksel bir Berberî kıyafetidir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 164.

11 **Bûne:** Eski ismi Unâbe'dir. Kusantîne bölgesinde bir liman şehridir. O dönemdeki valisi Ebû Yahyâ el-Hafsî'nin oğullarından Emir Fadl idi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 164.

12 **Belleş:** Bugün Velez diye bilinen İspanyol şehridir. Malaga'nın doğusundadır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 165.

13 **Sultan Ebû Yahyâ Ebûbekir** adıyla tanınan bu hükümdar, Tunus'a hakim olan Hafsîler hanedanının en meşhur şahsiyetlerindendir. 1311'de Bicâye ve Kusantîne'yi 1318'de de Tunus'u egemenliği altına aldı. Hafsî hanedanının dördüncü kuşağını temsil eder. ***Hafsîler,** Mağrip'teki Muvahhidî Devleti dağılınca zuhur etmiş ve 1. Ebû Zekeriyyâ'nın liderliğinde (1228-1249) bağımsız hareket etmeye başlamışlardır. Aslen Berberî'dirler. 13. yüzyıldan 15. yüzyılın sonuna kadar -çeşitli badireler geçirseler de- Tunus ve çevresini hep onlar yönetti. Onların döneminde bu bölge kültürel ve ticarî zenginliğiyle dikkat çeker olmuştur. Bkz.: Zerkeşî, *Târîhu'd-Devleteyn el-Muvahhidıyye ve'l-Hafsıyye*, Tunus, h. 1289. Bu konuda en geniş çalışma Robert Brunschvig'in eseridir: *La Berbérie orientale sous les Hafsides*, (I-II), Paris 1940. Ben eserin Arapça çevirisinden faydalandım. Ebû Yahyâ ile ilgili bölüm: C. 1, s. 175.

14 **Zeytûne Câmii ve çevresi** bugün bile Tunus'ta yüksek dinî eğitimin merkezi olma özelliğini yitirmemiştir. Bu câmie Ezher ve Karaviyyîn medreselerini eklersek İslâmî ilimlerin Afrika'daki en büyük merkezlerini tamamlamış oluruz.

15 **Mesâmide (Masmûde'nin çoğulu):** Fas ve yakın bölgelerde ismi çok duyulan Berberî kabilelerinden biri. Masmûdeler, Muvahhidîlerden sonra tanınır olmuşlardır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 15.

16 **Safakus** batı dillerinde Sfax şeklindedir. Eski Sfax şehrinin 9. yüzyılda inşa edilen kule ve surları bugün bile ayaktadır. Sûsa kasabası ise Sousse olarak bilinir. Başşehir Tunus'un 70 mil güneydoğusunda kalan bu şehir, en eski kısımları 2. ve 3. yüzyıla varan kalıntılarıyla Hıristiyanlık tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bkz.: Nelson Doubleday-C. Earl Cooley, *Encyclopedia of world Travel*, 1967, C. 2, s. 941.

17 **Korku,** Tunus ve Libya kıyılarını haraca boğan, yağmalayan Hıristiyan korsanlardan kaynaklanmaktadır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 16.

18 **Kabis,** Kâbis yahut şimdiki yazılışla **Gabes:** İbnü'l-Vezzân bu şehrin Roma yapımı olduğunu söyler. Tunus'un güneydoğusunda aynı adlı köfezin kıyısında bir vahadır. Hurma ağaçları, muzu ve güzelliğiyle gezi severleri büyüleyen bir yerdir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 170; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 941.

19 **Atrablus;** Tripoli veya eski Tripolitanya bölgesinin merkezi. Bizim tarihimizde daha çok Trablusgarb diye bilinen yer.

20 **Yediyüzyirmialtı Muharrem sonları,** Ocak 1326'ya denk düşüyor.

21 **Mislâte:** İbnü'l-Vezzân bu yörede hurma ve zeytinin bol yetiştiğini vurgular. Yöre halkı o dönemde yöneticisini seçim usûlüyle başa geçirmektedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 171.

22 **Mısrâta:** Bugün **Mırurâta** diye bilinen yer; Trablusgarb'ın 200 km doğusunda önemli bir ticaret merkezidir. Ticaret o zamanlar daha çok Venedik'le yapılmaktaydı.

23 **Kusûr Sürt** bizim tarihimizde Sirte diye bilinir. Libya'nın kuzeyinde Mirurâta'nın güneydoğusunda Sidre (=Sürt) körfezinin güney kıyısında bir kasabadır. Bkz.: Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, s. 782 ve 581.

24 **Talebe (veya tekil olarak tâlib);** "bilgi peşinde olan" anlamına geliyor. Daha özel bir anlam kazanarak Muvahhidî mürid-savaşçı organizasyonunda 4. dereceyi temsil etmiştir. Tâlibler, Merînîlerin düzeninde de önemli bir işlev görmüşlerdi; dinî ve hukukî konularda onlara danışılıyordu. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 18.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKENDERİYE

Nihayet Cumâdelûlâ ayının başlarında[1] İskenderiye şehrine vardık. Burası çok sevimli, işlek ve güvenlikli bir limandır. Son derece düzenli bir şehir. Üstünlük, zarafet ve sağlamlığa dair ne ararsan burada bulabilirsin. Din ve dünya ile ilgili bütün kurumlara sahip. İskenderiye şehri ışıltısıyla gözleri alan bir zümrüde, baştan ayağa süslenmiş bakire kıza benzer. Doğu ile batının tam ortasında bulunduğu için çeşit çeşit güzelliklerle donanmıştır. İnsanın dikkatini çeken garip hâdiseler meydana gelir burada. İskenderiye'nin harikulâde nitelikleri, ilginç hikâyeleri, seçkin şahsiyetleri hakkında epey kitap yazılmış ise de Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Mesâlik*'i içerik bakımından bu sahada anılmaya değer en iyi teliftir.[2]

İskenderiye'nin Kapıları ve Limanı

İskenderiye beldesinin dört kapısı vardır; Bâbü's-Sidre, Bâbü'r-Reşîd, Bâbü'l-Bahr ve Bâbü'l-Ahdar adlarıyla bilinirler.[3] Batı yönüne Bâbü's-Sidre'den çıkılır. Bâbü'l-Ahdar yalnız Cuma günleri açılır ve halk oradan mezar ziyaretine gider. İskenderiye'nin limanı muazzamdır. Hindistan'ın Kavlem ve Kalikût limanları, Türk yurdunun Kırem[=Kırım] yöresindeki kâfirlerin Surdak limanı ve Çin'in Zeytûn limanı istisna edilecek olursa yeryüzünde buraya denk bir deniz ticaret merkezi görmedim. Yukarıda bahsettiklerimi ileride anlatacağım.[4]

İskenderiye Feneri

Bu ilk seyahatimde feneri temaşa etmiş ve bir tarafını yıkık bulmuştum.[5] Fener kare şeklinde göğe uzanan dev bir yapıdır. Kapısı zeminden hayli yüksektir ve onun karşısında aynı seviyede olan başka bir yapı vardır. İki yapının arasından fenerin kapısına geçmek için tahta köprücükler uzatılmıştır. Bunlar kaldırılınca kapıya ulaşılamaz. Girişte fener muhafızına ait kuytuluk, içeride de pek çok oda mevcuttur. İç kısımlara götüren geçidin genişliği dokuz karış, duvarın eni ise on karıştır. Fenerin dört duvarının tümü hesap edildiğinde 140 karış tutar. Yüksek bir tepenin üzerindedir. Onunla şehir arasında bir fersah[6] uzunluğunda dikdörtgen bir şerit vardır. Deniz bu uzun çıkıntıyı üç yandan sarıp nihayet İskenderiye surlarını yaladığı için karayoluyla fenere, ancak şehir içinden gidilir. Mezarlık da fenerin bitiştiği bu arazidedir. Uzun seyahatlerimin sonunda, Yediyüzelli yılında Mağrip'e dönüşümde[7] feneri tekrar görmek istedim ama tamamen harap olduğundan ne içine girmek ne de kapısına kadar çıkmak imkânı kalmamıştı. Melik Nâsır[8] –Allah onu rahmetiyle kuşatsın– bu fenerin karşısına, ona denk bir bina dikmeye çalıştıysa da ömrü yetmediğinden girişimi yarım kalmıştır.

Ulu Sütun

İskenderiye'nin harikalarından biri de şehrin dışında bulunan ve Amûdü's-Sevârî diye bilinen mermer sütundur.[9] Bir hurmalığın ortasına dikili kalmış bu muhteşem yapı, hayretengiz yüksekliğiyle ağaçların arasından farkedilir, çok uzaklardan görülür. Gayet ustalıkla yontulmuş tek parça bir yapıdır. Büyük peykelere benzeyen dört köşeli taş kaideler üzerine oturtulmuştur. Buraya nasıl ve kimin tarafından dikildiği kesin olarak bilinmemektedir.

İbn Cüzeyy der ki:

Seyahat âşığı hocalarımdan biri bana şu hikâyeyi anlattı: İskenderiyeli bir okçu, yayı ve sadağıyla bu sütunun tepesine çıkmış, büyük bir kalabalık onu görmek için toplanmış, lâkin okçunun tepeye nasıl çıktığına kimse akıl erdirememiş. Bence korkudan yahut kendisini görüp de hayret edenlerden bir şeyler

koparmak için böyle davranmış olabilir. Ama oraya nasıl çıktığı ise şöyle izah ediliyor: Arkasına ince ve uzun bir iplik bağladığı okunu tam tepeye fırlatıyor. Bu ince uzun ipin gerisinde kalın ve sağlam bir ip var. Ok ince iple rahatça sütunu aşıp tekrar yere düşüyor. Okçu koşuyor, okun düştüğü yeri bulup ince ipi yavaş yavaş çekmeye başlıyor. Ta öte taraftaki kalın ip de koca sütunu aşıp bu yana geliyor. Daha sonra iş kolaydır; kalın ve sağlam ipin bir ucu yere bağlı, ortası sütunun tam üstünde, öbür ucu ise bu tarafta. Adam bu taraftan yavaş yavaş tırmanıyor. Tepeye vardıktan sonra aşağıda kendisiyle bu macerayı tertip ettiği arkadaşına ipi götürmesini salık veriyor. Sonra halk toplanıyor, işin aslını bilmediği için hayret ediyor.

İbn Battûta devam ediyor:

İskenderiye'ye ulaştığımda oranın emiri Salâhaddîn adında biriydi. Bu esnada İfrîkıyye'nin tahttan indirilmiş eski sultanı Zekeriyyâ Ebû Yahyâ Lihyânî de oradaydı.[10] Mısır sultanı Melik Nâsır onun İskenderiye'de saltanat konağında misafir edilmesini ve kendisine günde bin dirhem verilmesini emretmişti. Oğulları Abdülvâhid, Mısrî ve İskenderî; mabeyincisi Ebû Zekeriyyâ b. Ya'kûb ve başveziri Ebû Abdullah b. Yâsîn de yanındaydılar. Daha sonra Lihyânî ile oğlu İskenderî, İskenderiye'de vefat ettiler. Mısrî ise buraya yerleşti.

İbn Cüzeyy der ki:

İlginçtir, Lihyânî'nin çocuklarına verdiği adlar, alınyazılarına da uygun düştü. İskenderî, İskenderiye'de öldü. Mısrî ise burada –bir Mısır şehri olan– İskenderiye'de uzun bir süre yaşadı. Abdülvâhid'e gelince art arda Endülüs, Mağrip ve İfrîkıyye'yi dolaştıktan sonra Cerbe adasında öldü.

İskenderiye Şehrinin Bazı Bilginleri

Bunlar arasında dilbilim üstatlarından İmâdüddîn Kindî'yi sayabiliriz. Çok büyük bir sarık sarardı. Ben Doğu'da ne de Batı'da bu kadar büyük sarık görmedim! Bir defasında onu mihrabın önünde otururken gördüm... Sarık o kadar kocamandı ki mihrabı dolduruyordu. İskenderiye bilginleri arasında şehrin kadılığını yapan Fahreddîn Rîgî'yi de sayabiliriz.[11] Saygıdeğer, ilim âşığı bir insandı.

Kadı Fahreddîn Rîgî'nin Hikâyesi

Anlatılanlara göre Kadı Fahreddîn Rîgî'nin dedesi Rîga ahalisinden olup kendini ilme adamıştı. Bu adam Hicaz'a gitmek üzere yola çıktı ve bir akşamüzeri İskenderiye şehrine vardı. Parası pulu olmadığı için uğurlu bir söz işitmedikçe şehre girmemeye karar verdi. Daha sonra şehrin kapısına yakın bir yerde oturdu. Herkes içeri girip kapıların kapanma zamanı gelince kendisinden başka kimse kalmadı orada. Kapıcı onun umursamazlığına içerleyerek, "Kadı, içeri girsene!" dedi. O da "İnşallah kadı olurum!" cevabını verdi. Şehirde bir medreseye sığındıktan sonra kendini kıraat ilmine adadı. Seçkin bilginler seviyesine yükseldi. Zamanla şöhreti etrafa yayıldı. Dünyaya değer vermezliği ve Allah'ın emirlerini eksiksiz yerine getirişiyle de ünlenmişti. Meziyetleri Mısır sultanının kulağına gitti. Bu sırada İskenderiye kadısı vefat etmişti. Şehirde bulunan birçok âlim, kadılığa tâlip olduğu hâlde Rîgî buna rağbet etmedi. Ansızın sultan ona "Taklîd" gönderdi. Taklîd, kadılık belgesi demektir. Ulak, belgeyi teslim edince Rîgî, hizmetkârına, kimin davası varsa huzuruna gelmesi için halka davette bulunmasını emretti. Böylece o halkın hukukî sorunlarını çözmekle uğraşırken diğer bilginler kendi içlerinden birinin evinde toplandılar. İskenderiye kadılığının "kendilerinden başkasına verilemeyeceği" zannıyla, Rîgî'nin atanmasının halkça tasvip görmediğini bildiren bir raporu sultana götürmeye karar verdiler. Bu sırada aklı başında bir müneccim meclise gelerek; "Bundan vazgeçin! Zira ben o adamın talihine baktım, araştırdım! Kırk sene kadılık edeceği bana ayân oldu!" dedi. Bunun üzerine onlar da Fahreddîn Rîgî hakkında müracaatta bulunmaktan vazgeçtiler. Hakikaten müneccimin söyledikleri doğru çıktı! Fahreddîn Efendi kadılık görevini yürüttüğü sürece adaletten ayrılmamış ve ününü dünyaya duyurmuştur...

İskenderiye'nin meşhur bilginleri arasında Vecîhüddîn Sanhâcî ile Bintü't-Tinnîsî'nin oğlu Şemseddîn'i, büyük velilerden Şeyh Ebû Abdullah Fâsî'yi de sayabiliriz. Şeyh Ebû Abdullah namazda selâm verdiği zaman [görülmeyen varlıklar tarafından] selâmına karşılık verildiği ve onun da bu selâmı işittiği dilden dile dolaşır. Bilgisini pratiğe döken, dünyaya yüz verme-

yen, Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkan, "keşif ehli" Şeyh Halîfe de İskenderiye'nin büyüklerindendir.[12]

Şeyh Halîfe'nin Bir Kerameti

Onun dostlarından güvenilir biri bana şu olayı anlattı:

Şeyh Halîfe bir gece rüyasında Peygamberimizi görür. –Hak Teâlâ onu rahmeti ve esenliği ile kuşatsın– Şeyh'e dönerek, "Halife! Bizim ziyaretimize gel!" diye buyurur Peygamberimiz. Bunun üzerine Halife, hemen Medine'nin yolunu tutar, Peygamber Mescidi'ne yaklaşır. Selâm Kapısı'ndan içeri girip "Tahiyyetü'l-Mescid" denilen iki rekâtlık namazı kıldıktan sonra Peygamber Efendimiz'e selâm verir.[13] Oradaki direklerden birine dayanır. Başını dizleri arasına koyup oturur. Tasavvuf dilinde "tezyîk" adı verilir buna.[14] Bir müddet sonra başını kaldırınca dört yuvarlak ekmek, süt dolu bir kap ve içinde biraz hurma bulunan bir tabak bulur. Arkadaşlarıyla beraber bu güzel azığı yedikten sonra o sene hac ibadetini yerine getirmeden İskenderiye'ye döner.

İskenderiye'nin ileri gelen bilginleri arasında kendini Hakk'a adamış Burhâneddîn A'rac'ı da sayabiliriz. Bu adam dünya için dinini satmayan, Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkan iyi bir insandır. Şehirde bulunduğum sırada kendisiyle görüştüm. Üç defa ziyaretinde bulundum.

Şeyh Burhâneddîn'in Bir Kerameti

Bir gün yanına vardığımda bana:

"Yabancı ülkeleri gezip dolaşmayı çok sevdiğini görüyorum!" dedi. Ben de "Evet, gerçekten pek severim bu işi!" diye cevap verdim. O esnada Çin ve Hint gibi uzak ülkelere gitmeyi aklımın köşesinden bile geçirmiyordum. Ama bana şöyle demesin mi!

"Sen inşallah kardeşim Feridüddin'i Hint'te, Burhâneddîn'i Çin'de, Rükneddîn Zekeriyyâ'yı ise Sint yöresinde ziyaret edeceksin. Onlarla görüştüğünde benden selâm söyle olur mu?" Ben hayretler içinde kaldım. Ansızın içimde bu ülkeleri de gezmek hevesi uyandı. Şeyh Burhâneddîn'in bahsettiği üç adamla buluşuncaya kadar dolaştım buraları...

Bu yüce insana veda ettiğimde bana bir miktar yol harçlığı verdi. Ama harcamadım bu parayı. Kadere bakın, sonradan Hint kâfirlerinin denizde benden gasbettiği öteki eşya ile birlikte bu güzel hatıralar da eşkıyanın eline geçti!

Son olarak İskenderiye'nin büyükleri arasında Şeyh Yâkût Habeşî'yi de zikredebiliriz.[15] Bu adam evliyadan Ebu'l-Abbâs Mürsî'nin müritlerindendir. Ebu'l-Abbâs Mürsî, keramet hazinesi, veliler velisi Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin müridîdir.[16]

Büyük Veli Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin Kerameti

Şeyh Yâkût kendi şeyhi Ebu'l-Abbâs Mürsî'den naklen bana şu hâdiseyi anlatmıştır: Şeyhimiz Ebu'l-Hasan her sene Saîd [=Yukarı Mısır] yoluyla hacca giderdi. Hac zamanı gelinceye kadar –Recep ve onu takip eden aylarda– Mekke'de kalırdı. Sonra Peygamber Mescidi'ni ziyaret edip Hicaz'ı, çölü ve diğer yerleri dolaşarak memleketine dönerdi. Son hac yolculuğuna çıktığı zaman hizmetçisine:

"Bir balta, bir küfe, cenaze tütsüsü, bir ölü için ne lazımsa hepsini yanına al!" dedi. Hizmetçisi:

"Efendim, bunları niçin alıyoruz?" diye sorunca:

"Humeyserâ'da görürsün." cevabını verdi. Humeyserâ şimdi Yukarı Mısır'da Ayzâb sahrasında, suyu acı ve yırtıcı hayvanı bol bir yerdir. Bu bölgeye vardıklarında Şeyh Ebu'l-Hasan tepeden tırnağa yıkanarak iki rekât namaz kıldı. Namazın sonuna doğru ruhunu teslim etti ve oraya gömüldü.

Ben [=İbn Battûta] bu büyük şeyhin kabrini ziyaret ettim. Mezar taşında ismi ve Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a kadar uzanan soy kütüğü yazılıydı. Allah onlardan razı olsun.

Şeyh Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin Sürekli Okuduğu Deniz Virdi

Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu yüce insan her sene Saîd-i Mısr denilen Yukarı Mısır'a doğru ilerler, ardından Cidde denizi yoluyla seyahat eder ve gemiye bindiği vakit her gün "Hizbü'l-Bahr" adı verilen duasını okurdu. Şâzilîye tarikatına gönül vermiş müritleri dahi bugüne kadar her gün Hizbü'l-Bahr'ı okumaktan geri durmamışlardır.[17]

Dua şöyledir:

"Allahım! Ey Yüce Yaradan, ey Ulu Tanrı, ey şefkatli, merhametli Rab! Ey her şeyi bilen!

Sen benim sahibimsin! Seni bilmek, seni tanımak yeter bana! Benim rabbim ne güzel bir rab! Ve benim, seninle doygunluğa ulaşmam ne güzel!

Dilediğine yardım edersin sen! Sensin yüceler yücesi, sensin kullarını esirgeyen!

Oturuşumuzda, kalkışımızda, söyleyişimizde, isteyişimizde, tüm hareketlerimizde kalbimizi gayba imandan uzak tutacak vehim ve şüphelere düşmekten koru bizi!

O kuşkular, vehimler ve gamlar; kalplerimizi, senin gayb hazinelerinden alıkoyuyor.

Müminler, büyük bir imtihan içindedir. Zelzeleye uğramış gibi sarsılırlar. Ve kalblerinde yamukluk bulunan münâfıklar 'Tanrı ve Tanrı elçisi bize boş şeyler vadetti!' derler.[18]

Bize yardım et! Adımlarımızı sağlam basalım. Bizi ayakta tut!

Denizi Musa'ya açtığın gibi, ateşi İbrahim'e hizmetkâr kıldığın gibi, dağları ve demiri Davud'a hamur ettiğin gibi, rüzgârı ve cinleri Süleyman'a köle ettiğin gibi, şu üzerinde bulunduğumuz deryayı da bize bende kıl!

Yerde ve gökte, melekût evreninde yarattığın tüm deryaları bizim emrimize ver!

Dünyanın ve ahiretin denizlerini bize hizmetçi yap!

Ey, kâinatın gücünü elinde bulunduran! Her şeyi kolay et bize!

Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd!

Hâ-Mîm-Ayn-Sîn-Kaf![19] Bize yardım et! Sen yardım elini uzatanların en iyisisin!

Bizim önümüzü aç! Sen, zorlukları kaldıranların, yolları açanların en iyisisin!

Bizi bağışla! Sen bağışlayanların en iyisisin!

Bize yiyecek ver, geçimlik ver! Sen yiyecek ve geçimlik verenlerin en iyisisin!

Bizi doğru yola ulaştır! Bizi haksızlık yapan, zulmeden topluluğun şerrinden koru!

Bilgin dahilindedir elbet, bize tatlı meltemler ver! Rahmet hazinelerinden bir meltem kopar ve sal önümüze!

Yücelik, esenlik, dünya ve ahirette ferahlık anlamına gelen gücünle kat bizi bu rüzgârın önüne!

Senin her şeye gücün yeter!

Ulu Rabbimiz! İçimizde ve dışımızda, gönüllerimizde ve bedenlerimizde bir sıkıntı bırakmadan işlerimizi kolaylaştır! Dinimiz ve dünyamızda başarıyı, sağlığı ve esenliği nasip et bize!

Yolculuğumuzda bize arkadaş ol! Bizim ehlimizden olanlar, [bizim ilkelerimizi paylaşanlar ve akrabalarımız] için koruyucu ol!

Bize düşmanlık edenlerin yüzlerini sil! Oldukları yerde onların şeklini boz! Ne geriye kaçabilsinler ne de bize yetişebilsinler!

'Dilesek onların gözlerini büsbütün kör ederdik. O zaman doğru yolu bulmaya koşuşurlar, ama nasıl göreceklerdi?

Eğer dilesek oldukları yerde onların şekillerini değiştirirdik de ne ileri gitmeye güçleri yeterdi, ne de geri gelmeye!'[20]

'Yâ sîn,

Hikmetli *Kur'an* hakkı için,

Sen, kuşku yok, peygamberlerdensin,

Dosdoğru bir yol üzerinde!

Güçlü ve merhametli olan Allah'tan indirilmedir bu!

Ataları uyarılmadığından, kendileri de aymaz olan bir toplumu uyarasın diye!

Andolsun kesin söz çıktı onların çoğu hakkında! Artık inanmazlar.

Biz onların boyunlarına halkalar geçirdik.

O halkalar çenelere dek uzanmakta, bu yüzden başları yukarı kalkık!

Bir set çektik önlerine ve arkalarına da bir set,

Perdeledik onları, göremezler artık.'[21]

Yüzleri bozuldu, yüzleri bozuldu, yüzleri bozuldu!

'Yüzler yeri göğü ayakta tutan dipdiri Allah için eğildi. Haksızlık eden, zulüm yüklenen hüsrana uğradı!'[22]

Tâ-sîn, Tâ-Sîn-Mîm,

Hâ-Mîm, Ayn-Sîn-Kaf,

'İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıverdi.

Aralarında bir engel var, birbirine geçip karışmazlar.'[23]

Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm,

İş bitti, zafer geldi, bize karşı onlara yardım edilmez!

'Hâ-Mîm,

Bu kitap, mutlak galip, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı çetin, lütfu geniş Allah'tan indirilmedir.

Ondan başka Tanrı yok, dönüş ancak ona!'[24]

Bismillahtır kapımız,

Tebâreke duvarlarımız,

Yâ-Sîn tavandır bize,

Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd bize yeter!

Hâ-Mîm, Ayn-Sîn-Kaf korunağımız.

'Onlara karşı seni korur, sana yeter Allah,

O her şeyi bilen, o her şeyi duyan!'[25]

Arş'ın örtüsü salındı üzerimize, Allah'ın gözü bizi gözlemede, Allah'ın yardımıyla yenilmez oluruz biz!

'Allah onları arkalarından kuşatmıştır.

Hakikatte o inanmayıp yalanladıkları şey, Levh-i Mahfuz'da bulunan şerefli *Kur'an*'dır.'[26]

'Allah en güzel koruyucudur. O merhametlilerin de en merhametlisidir!'

'Şüphesiz ki benim dostum Kitab'ı indiren Allah'dır. O bütün sadık kullarını korur, gözetir.'[27]

'[Ey Muhammed]! Yüz çevirirlerse de ki; Allah yeter bana, ondan başka Tanrı yo! Ben sadece ona güvenip dayanırım. O yüce Arş'ın sahibidir.'[28]

Allah'ın adıyla, onun adı anıldıkta gökte ve yerde hiçbir şey zarar veremez! O her şeyi duyan, o her şeyi bilen!

Tüm güç, hareket ve eylemin kaynağı Yüce Allah'ın adıyla! Yâ Rab, Efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i Beyti'ne ve ashabına rahmet yağdır, esenlikler ver!"

Bir Olay

Yediyüzyirmiyedi senesinde[29] İskenderiye'de bazı olaylar meydana gelmiş. Haberini Allah'ın yücelttiği Mekke'de aldım:

Müslümanlarla Hıristiyan tacirler arasında bir kavga çıkmış. O esnada İskenderiye valisi olan Kerekî,[30] Hıristiyanları himaye eder bir tutum içine girerek Müslümanları şehir kapısının dış duvarları arasında toplayıp işkence etmek üzere her yandan kuşatmış. Çevresindeki kapıları da kapatmış.

Bu olaya sinirlenen halk derhal kapıyı kırarak valinin konağına hücum eder. Vali, halkın hücumu karşısında evinin damına sığınarak oradan savaşır. Bu esnada posta güvercinleri vasıtasıyla olanları Melik Nâsır'a bildirir. Bunun üzerine Melik Nâsır önce Cemâlî adındaki emiri,[31] sonra da zalim, kötü kalpli olan ve güneşe taptığı söylenen Doğan adındaki başka bir emiri gönderir.[32] Bu iki yönetici İskenderiye'ye girip şehrin ileri gelenlerini, Evlâd-ı Kûbek [=Köpekoğulları] vs. gibi namlı tüccarları yakalayarak ellerindeki malı zorla alırlar. Kadı İmâdüddîn'in boynuna demir halka geçirerek işkence ederler. Daha sonra da şehir sakinlerinden 36 kişiyi kılıçla ikiye bölüp cesetlerini iki sıra hâlinde asarlar. Bu hâdise Cuma günü vukû bulur. Halk her zamanki gibi Cuma namazını müteakip kabirleri ziyarete giderken bu cesetleri görünce derin bir üzüntüye kapılır. Asılanlar arasında İbn Revâha diye bilinen değerli bir tacir de bulunmaktadır. Onun özel bir silâh deposu olup ne zaman tehlike veya savaş zuhur etse 100-200 kişiyi anında silâhlandırırmış. Şehir sakinlerinden birçoğunun da aynı şekilde silâh depoları varmış. İbn Revâha'nın dili sürçmüş, demin sözünü ettiğimiz iki emire hitaben; "Bu şehre ben kefilim. Ne zaman vukuat olsa bana danışılır. Ben düzenli asker ve piyadelerin maaşını gerektiğinde ödeyerek sultanı korurum." demiş. Fakat onlar İbn Revâha'nın samimiyeti konusunda şüpheye düşerler, "Senin sultana isyan etmekten başka amacın yok!" diyerek katlederler. Oysa İbn Revâha'nın sultana hizmet etmek ve sadakat göstermekten başka hedefi yoktur. Allah rahmet eylesin, ölümü bundan oldu.

Notlar

1 **O yılın cumâdelûlâ başları,** 5 Nisan 1326'ya denk düşüyor.

2 **Şeyh Ebû Ubeyd Abdullah el-Bekrî (ö. 487/1094):** İslâm dünyasında kapsamlı coğrafya eserleri sunan ilk bilginlerdendir. Endülüs kökenli olan bilginin, *Kitâbu'l-Mesâlik* diye bilinen eserinin büyük bir kısmı kayıptır. Üslûbu biraz kuru olsa da son derece önemli bilgiler içeren bölümleri vardır. Elyazması olarak günümüze kadar muhafaza edilen kısımlar, Kuzey Afrika, Mısır, Irak, İspanya ve Hazar denizinin çevresinde yaşayan Türk, Kafkas, Slav gibi unsurlardan bahseder. Mısır'la ilgili bölüm, Kuveytli Abdullah el-Gânim tarafından 1980 yılında ed-kritik edilerek basılmıştır. Kitâbu'l-Mesâlik'in en yeni baskısı A. P. Leeuwen ve A. Ferre'nin ed-kritiğiyle 1992'de Tunus'ta yapılmıştır. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî tarafından basılan kitap, kapsamlı bilgi veren bir giriş, edisyon-kritik esnasında yararlanılan kaynaklar, kitabın metni ve geniş bir özel isim ve mekân diziniyle son bulmaktadır. Kitap bu baskıda 2 cilde ayrılmış ve 1000 sayfayı bulmuştur. İspanya ve Avrupa ile ilgili bölümler ise daha evvel; 1968 yılında neşredilmiştir. Ayrıca bkz.: Ignati Iulianovich Krachkovski, *Istoria Arabsko Geografichesko Literatury*, Moskova-Leningrad, 1957 (Arapçaya çev. Salâhaddîn Hâşim, *Târîhu'l-Edebi'l-Cuğrâfî el-Arabî*, Beyrut, 1987, 2. baskı) s. 297-302.

3 Bu kapılar 19. yüzyılda harap oldular. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 19.

4 **Kavlem,** "Kuilon" şeklinde, Kâlîkût, "Calicut" şeklinde, Zeytûn ise "Kuanzhou" şeklinde bilinir Batı dillerinde. Kırım yöresindeki "Gâvurlar" da Cenevizli denizci ailelerdir.

5 **İskenderiye Feneri:** Avrupalılarca Pharos, Müslümanlarca Menâr diye adlandırılan bu yapı, tüm İslâm coğrafyacılarının kitaplarına geçmiştir. Kazvînî, *Âsâru'l-Bilâd* adlı eserinde, ansiklopedist yazar Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*'sında bu yapıdan bahseder ve 11. yüzyıl yazarlarından olan Kudâî'den alıntı yaparak anlatır feneri. Zirvesindeki meşhur ayna 705-715 yılları arasında Velîd'in halifeliği esnasında kırılmıştır. Hicrî 7. yüzyılın (M. 14) ortalarına dek sürer fenerin yavaş yavaş yıkılması. Bu tarihlerde tamamen çökmüştür. Bkz.: Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, Kahire, 1913-1919 (14 cilt), C. 3, s. 321-322. Mes'ûdî de *Murûcu'z-Zeheb*'de İskenderiye Feneri'nden uzun uzadıya bahseder. Ülkeleri hakkında bir hayli zengin malûmata sahip Mısır ve İskenderiye kökenli tarihçiler Mes'ûdî'ye bu fenerin Makedonyalı Filipus oğlu İskender tarafından inşa edildiğini söylerler. Şehir kurulurken fener de dikilmiştir bir yandan. Bazı bilginler fenerin ihtiyar kraliçe Deloka tarafından, düşmanları gözetlemek amacıyla inşa ettirildiğini söylerler. Mes'ûdî sözlerinin devamında fenerin üstüne İskender tarafından heykeller yaptırıldığını, bu heykellerden birinin işaret parmağının, güneşin ve yıldızların, hattâ ufuktaki düşmanın konumuna göre hareket edecek tarzda inşa edildiğini belirtir. Yine Mes'ûdî'nin anlatttığına göre Bizans kayseri, Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik zamanında Emevî Sarayı'na bir casus gönderir. Adam Müslüman olmuş gibi gösterir kendini. Halife nezdinde itibar sağladıktan sonra, "İskenderiye Feneri'nin altında hazine var!" diye kandırır Velîd'i. Amacı feneri işe yaramaz kılmak; böylelikle İskenderiye'yi Bizans önünde zayıf düşürmektir. En üst kısmın yarısı yıkılır, güzelim büyük ayna kırılır. İskenderiyelileri bir korku sarar. Bunun bir tuzak olduğu nihayet anlaşılır ama casus paçaları sıvayıp kaçmıştır. Mes'ûdî'nin Fe-

ıncr'le ilgili verdiği son derece ilginç ve detaylı bilgiler için bkz.: el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, Ed-kritik: Charles Pellat, C., 2 s. 104-109. Beyrut (Lübnan Üniversitesi Neşriyatı) 1996; İskenderiye Feneri'nin tarihî hikâyesi ve planı için ayrıca şu esere de bkz.: E. M. Forster, *Alexandria*, Mısır-İskenderiye, 1922.

6 **Bir fersah,** 3 mil yani 4 km'dir.

7 **Hicrî yediyüzelli,** Miladî 1349'a denk düşüyor.

8 **Nâsır ve Memlûk Devleti:** Melik Nâsır diye bilinen Memlûk hükümdarının uzun adı: Kalâvûnoğlu Nâsır Nâsıreddîn Muhammed'dir. 1293 yılında 9 yaşında tahta oturdu. 1294'e kadar süren bu ilk dönem, sadece tanışma ve ısınma dönemi olmuştur. Devlet, Ketbuğâ tarafından yönetildi. 1294 ile 1299 arasında halkın da rağbetiyle 2. defa başa geçti Melik Nâsır. Fakat diğer memlûk emirleri boş durmadılar, kulis yapmaya devam ettiler. Böylece Melik Nâsır, Emir Baybars'a ve Emir Sâlâr'a mektup yazarak 15 Nisan 1309'da tahttan çekildiğini bildirdi. Ancak halkın ve ekseri memlûk emirlerinin ona duyduğu güven ve sempati tekrar taht yolunu açtı Nâsır'a. 1310 yılında 3. kez başa geçti ve 1341'e kadar devleti yönetti. Kalâvûnoğlu Melik Nâsır Memlûklerin en kudretli ve uzun ömürlü hükümdarıdır. O, Suriye'den Haçlıları kovmuş, İlhanlıları yenmiş, devleti en geniş sınırlarına getirmiştir. Memleketinin ikdisadî durumunu düzeltmiş, her yanda muazzzam yatırımlar yaparak Suriye'nin doğusundan Mısır'ın en batısına kadar pek çok şehre câmi, medrese, han, çeşme, hamam ve saray yaptırmıştır. 1390 yılına kadar onun soyundan gelenler hükümran oldu. Aslında Memlûklerde babadan oğula geçmez saltanat; hangi emir güçlüyse ve kendi memlûk grubuyla etkili bir siyaset sergilemişse o geçer başa. Ama Melik Nâsır zekâsı, kurnazlığı, ataklığı ve halkına karşı cömertliğiyle bu geleneği kısa da olsa bozmuştur. Kayıtbây da onun gibidir. Melik Nâsır'ın çağdaşı Orhan Gazi'dir. İbn Kemal, Melik Nâsır'dan bahsederken; "Mısır'ın ve Şam'ın, Halep'in; tamam Diyâr-ı Arab'ın şehriyarı Melik Nâsır'dı..." der. ***Memlûk Devleti:** Osmanlı'dan önce Ortadoğu İslâm dünyasına damgasını vurmuş 267 yıllık Memlûk Devleti; siyaseti, sanatı ve yönetenlerin büyük bir kısmının Türk olması sebebiyle Anadolu'yu etkilemiş bir devlettir. Kuzeyden gelen Haçlılara ve Hıristiyan korsanlara karşı İslâmın bükülmez yumruğu oldular. Siyasette Selçuk devlet geleneğine dayanmalarına rağmen bazı istisnalar hariç taht babadan oğula geçmedi; önce Türk sonra Kafkasyalı emirler arasında deverân etti. Uzak ülkelerden geldiler ve İslâm dünyasını yönettiler. Türk dilinin yapısı ve sözcük dağarcığıyla ilgili çok önemli eserler yazıldı onların himayesinde. Onların sanatında Türk'ün, Kürd'ün ve İranlıların tesiri vardır. Kendilerine özgü çelişkileri, inatçı karakterleri, melez kültürleri ve yaşamı roman olup okunası şahsiyetleriyle Memlûkler gerçekten ilginçtirler ve Türkçede onları baştan sona ele alan, doyurucu diyebileceğimiz tek bir eser yoktur. Uzunçarşılı'nın Osmanlı'ya medhal sadedinde Memlûk devlet teşkilatını anlattığı 150 sayfalık çalışması büyük boşluk dolduruyor. Kâzım Yaşar Kopraman'ın da Memlûklerle ilgili ayrıntıya inen çalışmaları var. Ancak hiçbiri yeterli değil. Konu için bkz.: Muhammed Süheyl Tokkûş, *Târîhu'l-Memâlîk fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, Dâru'n-Nefâis neşriyatı, (600 sayfa); Beyrut, 1997; Makrîzî, *Kitabü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, Kahire, 1934-1958, C. 1, s. 793, 865-896, 920; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, Kahire, 1929-1956, C. 9, s. 164-212, 273-326. Türkçe kaynak olarak bkz.:

İbn Kemal Şemsüddîn Ahmed, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, (II. defter), yayına hazırlayan: Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 56; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 297; Hakkı Dursun Yıldız başkanlığında bir heyetçe hazırlanan *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1992, (İlgili bölümü hazırlayan: Kâzım Yaşar Kopraman) C. 6, s. 476-496.

9 **Amûdü's-Sevârî:** Sütunlar Sütunu; Ulu Sütun diye çevrilebilir. Haçlılar bu yapıya Pompey's Pillar adını vermişlerdi. Bkz.: Forster, *Alexandria*, s. 145-146; Tarihçi Mes'ûdî de İskenderiye'deki Amûd-i Azîm'den(=Ulu Sütun'dan) bahseder. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. 2, s. 99.

10 **İbnü'l-Lihyânî** ismiyle tanınan bu adam Muvahhidî şeyhlerindendi. 711-717/1311-1318 yılları arasında Tunus'u yönetti; 1327'de siyasî sığınmacı olarak gittiği Mısır'da vefat etti. Bkz.: Brunschvig, *Age.*, C. 1, s. 128-143.

11 **İbnü'r-Rîgî** diye de tanınan Fahreddîn İskenderî 767/1365'de vefat etti; Abdurrahman Mahlûf gibi bilginlerden hadîs semâ etmişti. Bkz.: İbn Hacer Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, ed-kritik: Muhammed Seyyid Câdü'l-Hakk, Kahire, 1996, C. 1, s. 289-290.

12 **Halife b. Atıyye b. Halife Kurtubî:** Aslen Endülüslü olan bu zahit din bilgini, Mâlikî fıkhında derinleşmiş ve İskenderiye'de yüzlerce talebeye ders vermiştir. Bkz.: İbn Hacer Askalânî, *Age.*, C. 2, s. 183-184.

13 **Tahiyyetü'l-mescid:** Kelime manasıyla "mabede selâm verme" şeklinde çevrilebilir; dinî terim olarak Peygamberimizin "Sizden biriniz mescide geldiği zaman iki rekât namaz kılsın" hadîsine binaen "bir câmie gelindiğinde hemen kılınan namaz"dır; farz değildir. Bkz.: Molla Husrev, *Dureru'l-Hukkâm*, İstanbul, 1307 h., C. 1, s. 116.

14 **Terfîk** kavramı eskiden basılan nüshalarda mevcut ise de Dozy tarafından düzeltilmiş, "tezyîk" hâline getirilmiştir. Abdülhâdî Tâzî bu kelimenin Krallık Kütüphanesi'ndeki nüshada da "tezyîk" şeklinde kaydedildiğini bildiriyor. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 186.

15 **Habeşli Şeyh Yâkût:** Meşhur sufî, hakkında pek çok keramet anlatılır. 732/1332'de vefat etti. Mezarı İskenderiye'de Sîdî Yâkût el-Arşî diye bilinen câmiin kenarındadır. Bkz.: İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 295; İbn Hacer Askalânî, *Age.*, C. 5, s. 183.

16 **Ebu'l-Hasan Şâzilî:** Büyük sufîlerdendir. Tunus doğumlu olan Şâzilî'nin tarikatı çok geniş bir alana yayılmıştır. 656/1258'de vefat etti. Bkz.: *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, (heyet çalışması) Şule Yay., İstanbul, 1995, C. 7, s. 142-146.

17 **Hizb-i Bahr:** "denizle ilgili bölüm" demektir. Hizb; hem ordu, grup, bölük vs. hem de sürekli okunan dua parçası, bölüm anlamına gelir. Şâzilîye tarikatının tüm duaları, yani evrâd kısmı, Ziyâeddîn Gümüşhânevî tarafından derlenmiş ve kitaplaştırılmıştır. Bkz.: Gümüşhânevî Şeyh Ziyâeddîn Efendi, *Mecmûatü'l-Ahzâb, Şâzilî Cildi*, 623 sayfa, İstanbul, 1311/1893-1894. "Hizb-i Bahr" ise bu cildin 107-112. sayfaları arasında yer alır.

18 **Ahzab Sûresi,** âyet: 12.

19 **Hurûf-i Mukattaa':** Bazı sûrelerin başında bulunan bu harflere Hurûf-i Mukattaa denilir. Örneğin "Kaf" Arapçada kalın K'nın ismidir. Müslüman, gayrımüslim, Do-

Şulu-Batılı pek çok bilgin bunların ne manaya gelebileceği konusunda epey kafa yormuşlar; farklı yorumlar ileri sürmüşlerdir. Sufîler ise buradaki her harfin bir sembol olduğunu savunmuşlardır. Bkz.: İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1989, s. 134-147; Aynı uzmanın konuyla ilgili geniş bir makalesi için bkz.: "el-Hurufu'l-Mukattaa", *Diyanet Dergisi*, C. X, S. 104-105, 106-107, 108-109.

20 **Yâsîn Sûresi,** âyet: 66-67.

21 **Yâsîn Sûresi,** âyet: 1-9. İbn Battûta'nın metninde, "Yâsîn" kelimesinden sonra "e kadar" ifadesi konulmuş ve 9. âyet gösterilmiştir. Biz de 17. notta bahsettiğiz Şâzilî evradı derlemesi'ni açtık. Orada 1'den 9'a kadar tüm âyetler aynen yer aldığı için bu kitaba da koyduk.

22 Tâhâ Sûresi, Âyet: 111.

23 **Rahmân Sûresi,** âyet: 19-20.

24 *Kur'an*'da "Hâ Mîm" harfleriyle başlayan 7 sûre vardır. Bu yüzden art arda 7 defa Hâ Mîm deniyor. Son kısım: Gâfir Sûresi, âyet: 1-3.

25 **Bakara Sûresi,** âyet: 137.

26 **Burûc Sûresi,** âyet: 20-22.

27 **Yusuf Sûresi,** âyet: 64 ve A'râf Sûresi, âyet: 196.

28 **Tevbe Sûresi,** âyet: 126.

29 **Hicrî 727,** miladî 1327'ye denk düşüyor. Bu olay bütün Arap tarihçilerince kaydedilmiştir.

30 **Kerekî:** Tarihçi Zehebî, Kerekî'nin İskenderiye emiri olduğunu kaydediyor.

31 **Alâeddîn Moğoltây Cemâlî,** aynı zamanda sarayın üstâddârı idi. Ayrıntılı bilgi 6. bölüme ait 30. nottadır. ***Üstâddâr;** sultanın özel mülkünü gözeten, gelirini toplayan büyük müdür demektir. Bkz.: Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, C. 5, s. 457.

32 **Tûgân (Doğan) Şemsî** o sıralarda maliye bakanıydı. Tarihçi Makrîzî onun kibirli ve kan dökücü biri olduğunu belirtiyor. Bkz.: Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-Kebîr*, ed-kritik: Muhammed Ya'lâvî, Beyrut, 1991, C. 4, s. 38. Zehebî, 727 yılı olaylarını kısaca anlatırken "Kâinetü İskenderiyye" başlığıyla konuya değinmiş; ancak Kerekî'yi Kerkerî şeklinde kaydetmiştir. Bkz.: Zehebî, *el-Iber fî Haberi Men Gaber*, ed-kritik: Ebû Hacir M. Zağlul, Beyrut, (tarihsiz) C. 4, s. 79.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSKENDERİYE'DEN ÇIKIŞ VE ŞEYH EBÛ ABDULLAH'IN HUZURUNA VARIŞ

İskenderiye'de ikametim esnasında kendini ibadete vermiş, dünya ile alâkasını kesmiş, ilâhî hazineler sahibi Şeyh Ebû Abdullah el-Mürşidî adında bir ermişten bahsedildiğini duymuştum.[1] Bu adam büyük velilerdendir. "Münyet-i Benî Mürşid" denilen yerde inzivaya çekilmiş, Cenâb-ı Hakk'a dua ve niyaz etmektedir. Ne hizmetçisi ne de arkadaşı vardır. Emirler, vezirler ve her tabakadan çeşit çeşit insan onu ziyaret etmektedir. Şeyh bunlara yemek verir, içlerinden ne geçiyorsa hemen karşılarında hazır eder! Aş isteyene aş, meyve isteyene meyve, tatlı isteyene tatlı ikram eder. Hattâ bazen mevsimi olmayan şeyleri dahi getirir. Fakihler gelip kendisinden görev istediği zaman bazısını tayin eder, bazısını da azleder. Şeyhin bu hâli dilden dile yayılmış, Melik Nâsır da pek çok defa onun zaviyesini ziyaret etmiştir. Allah'ın izniyle bu şeyhin manevî yardımından istifade etmek amacıyla İskenderiye'den çıktım. Terevece köyüne vardım. Burası İskenderiye'ye yarım günlük mesafede büyük bir köydü.[2] Bir kadı, bir vali, bir de nâzırı [=belediye işleriyle ilgilenen sorumlusu] vardı. Halkı, güzel ahlâkı ve efendiliği ile ün salmıştır. Kadı Safiyyüddîn ve Hatip Fahreddîn ile görüştüm. Köyün sakinlerinden ismi Mübarek, lakabı Zeynüddîn olan muhterem bir insanla tanıştım. Terevece'de Abdülvehhâb'ın evine misafir oldum. Bu adam ince

ruhlu, ibadet ehli nazik biridir. Nâzır Zeyneddîn İbnü'l-Vâiz bana bir ziyafet verdi. Ülkemi ve şehrimi merak etti, vergisinin miktarına dair sorular sordu. Ben, bizim yörenin her sene yaklaşık 12.000 altın dinar ödediğini söyleyince şaşkınlığını gizleyemeyerek:

"Şu köyü görüyor musun? Yalnız bunun vergisi 72.000 altındır!" dedi. Mısır'da vergilerin bu kadar fazla olması, bütün toprakların devlet hazinesine ait olmasından ileri geliyor. Bu köyden hareket edip Demenhûr şehrine vardım.[3] Zenginliği, güzelliği ve zarafetiyle meşhur bir şehirdir burası. Buhayra eyaletinin de idare merkezidir.[4] O sıralarda şehrin kadısı Şâfiî âlimlerinden Fahreddîn b. Miskîn idi. Bu adam, daha önce anlattığım olaydan ötürü İmâdüddîn Kindî azledilince İskenderiye kadılığına atanmıştır. Güvenilir biri bana, Fahreddîn b. Miskin'in İskenderiye kadılığına geçmek için 25 bin dirhem yani 1000 altın [dinar] vermiş olduğunu bildirdi.

Demenhûr'dan Fovva şehrine gitik.[5] Manzarası güzel, bağ ve bahçesi çoktur. Meşhur veli Ebu'n-Necât'ın mezarı da buradadır. Onun ünü bu bölgenin her yanına yayılmıştır.

Ziyaret etmek istediğim Şeyh Ebû Abdullah Mürşidî'nin zaviyesi buraya yakındı. Aralarını sadece bir körfez ayırıyordu. Fovva'ya varır varmaz, körfeze geçtim ve ikindi namazından önce Şeyh'in zaviyesine giderek selâm verdim. Yanında sultanın korumalarından Emir Seyfeddîn Yelmelek'i buldum.[6] Halk Yelmelek yerine el-Melik derse de yanlıştır. Emir askerleriyle beraber zaviye dışında mola vermişti.

Şeyh'le buluştuk, o hemen ayağa kalkarak benimle kucaklaştı. Yemek hazırlattı, birlikte yedik. Üzerinde siyah yünden bir cübbe vardı. İkindi namazı gelince beni imam yaptı. Yanında bulunduğum sürece her namaz vaktinde bana imamlık yaptırdı. Kendisi bana cemaat oldu. Yatmak istediğim zaman zaviyenin damına çıkıp orada yatmamı emretti. Ben emire dönerek; "Bismillah!" dedim. Emir ise; "Bizim her birimiz için belli bir makam vardır." diye cevap verdi bana.[7] Mevsim yazdı, hava sıcaktı. Yukarı çıktığımda bir hasır ile post, abdest almak için ibrik, bir su testisi, bir de tas buldum.

Bu Şeyhin Kerameti

O gece damda uyurken bir rüya gördüm. Bir kuşun kanadı üzerine binmişim. Bu kuş beni kıble tarafına götürdükten sonra önce Yemen'e sonra doğuya, sonra tekrar güneye yöneldi, daha sonra tekrar doğuya yöneldik; karanlık, yemyeşil bir yere vardık. Beni orada bıraktı. Bu rüyaya şaşıp:

"Şeyh eğer rüya gördüğümü hissederse tabiri de onun anlattığı gibi çıkar!" dedim kendi kendime. Sabah namazını kılmak için onun yanına gittiğimde beni yine imam yaptı. Daha sonra Emir Yelmelek ve ziyaretçiler huzura çıkap veda ettiler. Şeyh hepsine azık olarak peksimet parçaları verdi. Sonra kuşluk namazını kıldım. Beni yanına çağırdı, kendisi konuyu açtı, hemen rüyamdan bahsetti! Ben de etraflıca anlattım. Şöyle tabir etti:

"Ulu ev Kâbe'yi haccedecek, Peygamber'in kabrini ziyaret edeceksin. Daha sonra Yemen'i, Irak'ı, Türk ülkelerini, Hindistan'ı gezecek, burada uzun bir süre kalacaksın. Orada kardeşim Dilşâd-ı Hindî ile görüşeceksin. Seni o sırada düştüğün tehlikeden kurtaracak."

Daha sonra bana da peksimet parçalarıyla bir miktar para verdi. Veda ettim. O andan itibaren seyahatim boyunca şansım yaver gitti. Şeyhin bereketi aşikârdı. Hindistan'da bulunan Allah dostu Seyyid Muhammed Mûla'dan[8] başka bu kadar bereketli ve kerametli birini görmedim.

Notlar

1 **Şeyh Ebû Abdullah Mürşidî:** Dönemin siyasetçileri nezdinde pek itibarlı, yoksulları ağırlamaktan zevk alan, çok bilgili biri olduğu bildiriliyor. 1337'de vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, C. 3, (Haydarabad basımı) 1929, s. 462-464.

2 **Terevece:** Buhayra'ya bağlı bir köydür. Bugün Turûga diye bilinir. Burada Roma-Mısır döneminden kalan enteresan harabeler vardır. Seyyahtan sonraki kitaplarda ise burası Memlûk kumandanı Tumanbay'la ilgili tarihî kayıtlardan hatırlanır. Tumanbay, Yavuz'un karşısında sonuna kadar direnir ve nihayet kaçar; sonra geri dönüp şehirde "kurtarılmış bölgeler" kurmaya çalışır. Bir tür şehir gerillasının savaş stilini anımsatan uzun çete savaşları olur; başarısızlığa uğrayan Tumanbay, Kuzey Mısır'ın Delta bölgesinde bulunan Terevece'ye kaçar. Amaç yine direnmektir; ama kendisine

barış elçisi olarak gelenler onun adamları tarafından öldürülmüştür. Öte yandan Kahire ve çevre bölgelerin Çerkes ve Türk asıllı emirleri ve halkı, Tumanbay'ı "yedi canlı, tutulmaz" biri olarak görmektedirler; ölüm kaçınılmaz olmuştur onun için. Hasan adlı biri onu ele verir ve kıskıvrak yakalanır Tumanbay. Yavuz Sultan Selim Han, bu büyük savaşçıyı ayakta karşılar. Ona esir değil, sultan gibi davranır. Bu yiğit adama yetki vermek istediği bile duyulur. Ama böyle vuruşkan birinin sağ kaldığı sürece tehlike teşkil edeceği, siyaseti anasının karnında öğrenen bir sultan için hiç de meçhul değildir. Bazı tarihçilere göre Tumanbay'dan öç almak isteyen siyasîler sebep olmuştur idamına; nihayet 13 Nisan 1517'de asılır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: İbn İyâs, *Bedâiyu'z-Zuhûr*, İstanbul, 1931-1945, C. V/5, s. 122-136.

3 **Demenhûr:** Aşağı Mısır'ın kuzeyinde Buhayra bölgesinin merkezi olan şehir. Eski ismi, Hermapolis Parva'dır. Bkz.: Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, s. 195. Eski Demenhûr için İbn Cübeyr "geniş surlarla çevrili büyük bir şehir" şeklinde tarifte bulunur; Yâkût da buradan bahseder. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Age.*, madde nr: 4878; İbn Cübeyr, *Rıhle*, Beyrut, 1981, s. 17.

4 **Buhayra,** kelime olarak göl demektir. Ancak burada, Nil deltasının kuzeybatısında bir bölge ismidir. O yörede Maryot gölü bulunduğu için bu ad verilmiş eyalete. Bugün de orası "Muhafazat-i Buhayra" diye bilinir.

5 **Fovva** yahut Favvâ, Kefruşşeyh bölgesinin mescitleriyle ünlü şehirlerindir. Rosetta (=Reşîd) yöresinin 60 mil güneydoğusundadır. Bu şehirden uzun uzadıya bahseden bir kitap Hâlid Muhammed Azb, *Fovva Medînetü'l-Mesâcid*, Kahire, 1989.

6 **Seyfeddîn Yelmelek:** Tarihî veriler bu zâtı Almelik olarak tanıtır. İbn Hacer bu adamın başlangıçta Zâhir Baybars'ın Memlûk askerlerinden olduğunu, gittikçe yükseldiğini, Melik Nâsır zamanında devletin istişare meclisinde yer aldığını, ancak daha sonra 1346 yılında idam edildiğini bildirmektedir. Bkz.: Zehebî, *(Zuyûl) el-Iber fî Haber-i Men Gaber*, ed-kritik: Ebû Hâcir Muhammed, Beyrut, (tarihsiz) C. 4, s. 140; İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 411.

7 Emirin cevabı bir âyet metnidir; Sâffât Sûresi, âyet: 164.

8 **Mûlah** kelimesi 'veli' anlamında kullanılan terimlerdendir.

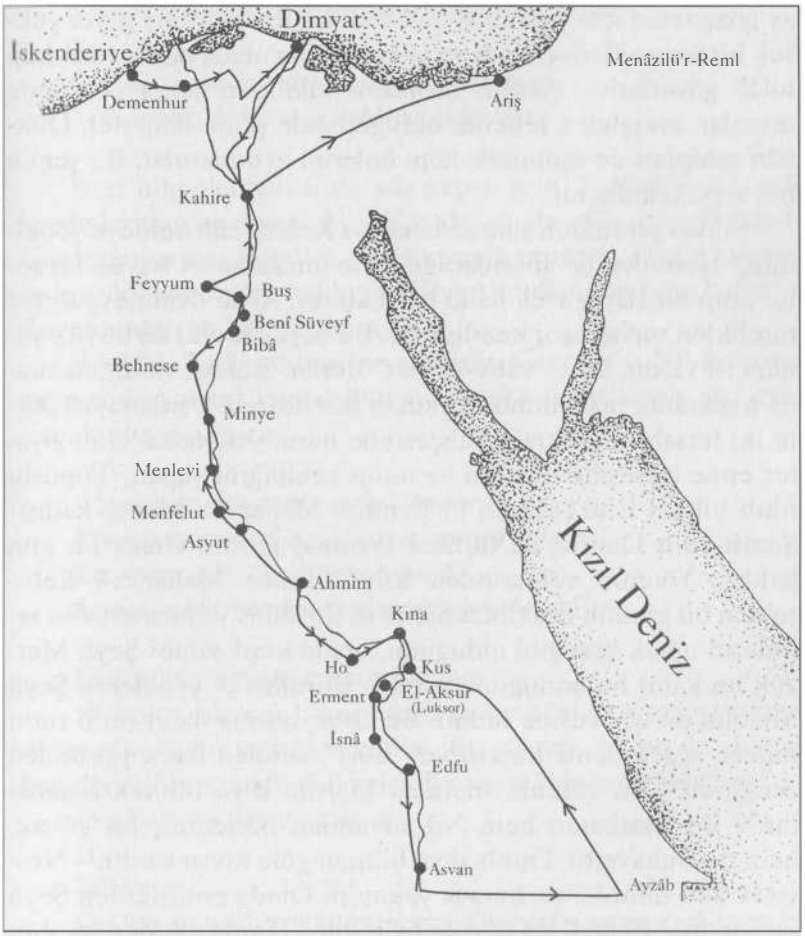
BEŞİNCİ BÖLÜM

KAHİRE'YE DOĞRU

Sonra Nehrâriye'ye yöneldik. Geniş bir alana kurulu güzel sokakları ve pazarı ile benzersiz bir şehirdir.[1] Yöneticisi Sâdî adında hatırı sayılır biri. Oğlu daha sonra bahsedeceğimiz gibi Hint sultanının maiyetinde görevlidir. Kadısı Sadreddîn Süleyman Mâlikî, Mâlikî mezhebinin büyüklerinden olup Melik Nâsır tarafından Irak'a elçi olarak gönderilmiş ve Bilâd-ı Garbiyye kadılığıyla şereflendirilmiştir.[2] Kılığı kıyafeti düzgün, yakışıklı biridir. Nehrâriye şehrinin hatibi Şerefüddîn Sahâvî'dir.

Nehrâriye bölgesinin Abyâr şehrine vardım.[3] Burası hayli eski ve her köşesi hoş kokularla dolu. Mescitleri çok. Farklı bir güzelliği var. Nehrârîye ile bu şehrin arasından Nil geçer. Abyâr'da üretilen kaliteli kumaşlar Şam, Irak, Mısır ve daha birçok yerde rağbet gördüğü hâlde, şuracıkta Nehrâriye halkı arasında beğenilmiyor, şaşılacak şey! Abyâr'da şehrin kadısı İzzeddîn Melîhi ile görüştüm Bu adam Şâfiî mezhebindendir. Güzel ahlâk sahibi kıymetli bir bilgindir. Oralılar, Ramazan'ın başlayıp başlamadığını anlamak için ay gözetledikleri güne "yevm-i rakebe" demektedirler.[4] Ben de o gün kadı efendinin yanındaydım. Şehrin örf ve âdeti gereğince fıkıh bilginleri, seçkinler ve nüfuz sahibi saygın insanlar, Şaban ayının 29. günü ikindi namazından sonra kadı efendinin evinde toplanır.

Böyle bir toplantıda, Nakîbü'l-Müteammimîn [=bilginlerin teşrifatçısı] temiz ve güzel elbiseler giyinmiş hâlde kapıda bekler. Fıkıh bilgini yahut seçkinlerden biri geldiği zaman "Bismillah! Falanca adam!" deyip önüne düşerek içeri götürür. Kadı ile yanında bulunanlar hemen ayağa kalkarlar. Nakip de misafiri

İskenderiye'den Güney Mısır'a doğru gidiş ve geliş. Kaynak: Tazî; Dunn, *The Adventures.*

münasip bir yere oturtur. Fıkıh bilginleri ve saygın kişilerin hepsi buraya geldikten sonra kadı ile maiyetindekiler hep beraber bineklerine atlarlar... Şehirde bulunan erkek, kadın ve çocuklar da bunların peşine takılırlar. Daha sonra kasaba dışında ay gözetleme için yapılmış, halı ve kilimle döşenmiş gayet yüksek bir yere giderler. Kadı ve yanındakiler orada hayvandan inip hilâli gözetlerler. Akşam namazını kıldıktan sonra önlerinde mumlar, meşaleler, fenerler olduğu hâlde şehre dönerler. Dükkân sahipleri de mumlarla kapı önlerini aydınlatırlar. Bu şenlik her sene tekrarlanır.

Abyâr şehrinden sonra Mahalle-i Kebîre adlı beldeye yöneldim.[5] İsminden de anlaşılacağı üzere burası gayet büyük bir şehir olup binaları güzel, halkı kalabalıktır. Ahali övülmeye değer nitelikleri toplamıştır kendisinde. Bir başkadısı bir de büyük yöneticisi vardır. Ona "vâliy-i vülât" derler. Buraya vardığım sırada başkadılık makamında bulunan İzzeddîn b. Uşmuneyn[6] şehre iki fersah uzaklıktaki bahçesinde hasta yatıyordu. Onu ziyaret etme hevesine düştüm ve onun vekilliğini yapan, Tunuslu fıkıh bilgini Ebu'l-Kasım b. Bennûn Mâlikî ve Menûf kadısı[7] Şerefüddîn Demîrî ile birlikte [yanına] gittim. Orada bir gün kaldık. Yörenin velilerinden bahsedilirken Mahallet-i Kebîre'den bir günlük uzaklıkta bulunan Bürüllüs ve Nesterev'in salihlerin uğrak yeri gibi olduğunu, orada keşif sahibi Şeyh Merzûk'un kabri bulunduğunu işittim. Bürüllüs'e[8] yönelerek Şeyh Merzûk'un zaviyesine indim. Bu civar, hurma dahil türlü türlü meyve ağacı, deniz kuşları ve "Bûrî" denilen balık yönünden zengindir.[9] Bu yörenin merkezi Maltîm diye bilinen kasabadır.[10] Bu kasabanın hem Nil suyundan beslenmiş bir gölete, hem de Buhayratü Tinnîs diye bilinen göle kıyısı vardır.[11] Nesterev adlı mıntıka da buraya yakındır. Orada ermişlerden Şeyh Şemseddîn Felevî'nin tekkesine indim. Tinnîs eskiden meşhur ve büyük bir şehirmiş; şimdi haraptır.

İbn Cüzeyy der ki:

Ünlü şair Ebu'l-Feth b. Vekî, aslen Tinnîs'tendi. Yörenin körfezi hakkında şu dizeleri söylemiştir:

"Kalk ey sâki, şarap sun bana!
Körfezin yüzü dalgalarla azgın,
Kamışların perçemi sallanıyor,
Her ötüşünde hırçın yelin,
Sağa sola yalpalar mücevherle bezeli ipek gelinliği,
Şu işveli güzelin.
Gök bir fistan içinde şimşeklerle süsleniyor,
Fistan nefis kokusuyla ruhlara sesleniyor."

Bazı bilginler yukarıda adı geçen şehri Bürüllüs şeklinde kaydederken bir kısım bilginler de –aralarında Ebû Bekir b. Nokta da vardır– Berelles şeklini tercih etmiştir. Deniz kıyısında kurulmuş bu şehir hakkında Ebû Abdullah Râzî'nin babasından aktardığı şu hikâye ilginçtir:

Bürüllüs kadısı ermiş bir adamdır. Geceleyin Nil kenarına gelip abdest alarak namaz kılmaya niyet edince birinin şu beyitleri okuduğunu işitir:

"Aranızda oruç tutan iyiler olmasa,
Olmasa aranızda her gün Kur'an okuyan,
Bir seher vakti batardınız toprağa,
Aymaz, aldırmaz bir kavim olduğunuzdan!"

Kadı şöyle devam ediyor sözüne:

"Namazı çabucak bitirip etrafa bakındığımda kimseyi görmediğim gibi hiçbir çıtırtı işitmedim. Bu yüzden demin duyduğum beyitlerin Tanrı tarafından gelen bir uyarı olduğunu anladım."

İbn Battûta devam ediyor:

Dimyat

Ondan sonra bir çölden geçip Dimyat'a vardım. Geniş bir sahaya kurulan, her güzellikten payını alan bu acayip şehrin meyvesi çoktur. Halk "Zimyat" der. Bilgin Ebû Muhammed Ruşâtî de bu şekilde kaydetmiş, lâkin hadîs ilminin önderlerinden Ebû Muhammed Dimyâtî ilk harfin "dal" olduğunu söylemiştir. Kuşkusuz Dimyat'ta doğan Ebû Muhammed Dimyâtî,[12] şehrin adını diğerlerinden daha iyi bilir...

Şehir Nil kenarında olduğundan tam kıyıdaki evler kovayla nehirden su çekerler. Evlerin çoğu merdivenlerle Nil'e bağlanır. Muz ağacı bu yörede gayet boldur, gemilerle Mısır'a [=Kahire'ye] nakledilir.[13] Koyunları gece gündüz otlar. Bu yüzden Dimyat için "surları helva, köpeği koyun" tanımı yapılır. Şehre bir misafir geldiğinde valinin mührünü taşıyan bir kâğıt almadan dışarı çıkamaz. Muteber biri ise kâğıt parçasına mühür basılıp eline verilir. Sıradan biriyse kolları da mühürlenir! Çıkış kapısında kâğıdı yahut kolundaki mührü görevliye gösterir. Bu şehirde deniz kuşları çeşit çeşit olup etleri de leziz ve yağlıdır. Tat ve içimde emsalsiz olan manda sütü de burada bulunur. Yörede oturanların Bûrî adını verdiği balık Suriye taraflarına, Anadolu'ya ve Kahire'ye gönderilir.

Şehrin dışında denizle Nil nehrinin birleştiği yerde Berzah adasında bir mescit ve tekke vardır. Tekkenin şeyhi İbn Kofl'u ziyaret ettim. Bir Cuma gecesi şeyhin huzurunda bulunduğum sırada derviş ve ermişlerden oluşan bir cemaat de oradaydı. Geceyi namaz, zikir ve *Kur'an-ı Kerim* okuyarak geçirdiler.

Şu anki Dimyat sonradan kurulmuş. Eski Dimyat, Melik Sâlih zamanında Franklar tarafından tahrip edilmiştir.[14] Dimyat'ta Kalenderiyye tayfasının önderi Şeyh Cemaleddîn Sâvî'nin de tekkesi vardır. Bu cemaatten olanlar, sakal ve kaşlarını tıraş ederler. Benim vardığım sırada zaviyede Şeyh Fetih Tekrûrî oturuyordu.

Şeyh Cemaleddîn'in Sakal ve Kaşlarını Tıraş Etmesinin Sebebi

Şöyle anlatılır:[15] Şeyh efendi yakışıklı ve gösterişli olduğundan Sâveli[16] bir kadın ona âşık olur. Ara sıra mektup yollayıp bazen önüne çıkarak işveli gözlerle kendine davet ettiği hâlde şeyh yüz vermez. Kadın, şeyh efendiyi kendine meftun edemeyince bir kocakarıyı gizlice ona gönderir. Bu yaşlı kadın mescide giden yol üzerinde bulunan bir evin karşısında, elinde mühürlü bir mektupla şeyhin önüne çıkar:

"Efendimiz! Okuma biliyor musunuz?" diye sorar. Şeyhten "evet" cevabını alınca:

"Bu mektubu bana oğlum gönderdi, okumanızı arzu ediyorum!" der. Şeyh: "Tamam!" deyip mektubu açınca kocakarı:

"Oğlumun eşi vardır. Şu anda evin avlusunda bekliyor. Mektubu evin iki kapısı arasında okumak lütfunda bulunursanız o da işitir." der. Şeyh kabul edip eve yürür ve iki kapı arasına girer. O esnada kocakarı birden kapıyı kapatır. Kadın, yardımcılarıyla beraber şeyhi sımsıkı kucaklayıp eve sokar, azgınca sınar bedenini ona... Kurtulamayacağını anlayan şeyh:

"Nasıl arzu edersen öyle yapmaya hazırım, lâkin önce bana helâyı göster!" der. Kadın helâyı gösterir. Şeyh bir miktar suyla içeri girer. Yanındaki usturayla hemen sakal ve kaşını tıraş ederek biraz sonra kadının huzuruna gelir. Kadın şeyhi böyle garip ve çirkin bir vaziyette görünce arzusunu kaybeder, onu azarlayarak evden çıkarılmasını emreder! Hak Teâlâ bu şekilde şeyhi lekelemekten korumuştur. İşte, Cemaleddîn Efendi bu hâdiseden sonra aynı vaziyette kaldığı gibi tarikatına girenler de geleneği sürdürerek baş, sakal ve kaşı tıraş ederler.

Şeyhin Kerameti

Anlatıldığına göre Cemaleddîn Efendi Dimyat şehrine geldiği zaman kabristanı mesken eder kendine. İbnü'l-Amîd adıyla bilinen oralı kadı, ileri gelenlerden birinin cenazesiyle mezarlığa varınca Şeyh Cemaleddîn'i görüp,

"Bid'atçı, sapkın şeyh sen misin?" diye çıkışır. O da,

"Sen cahil bir kadısın! İnsanın ölüsüne hürmet etmenin, dirisine hürmet etmek gibi olduğunu bildiğin hâlde, hayvanınla mezarlar arasında geziyorsun!" cevabını verir. Kadı:

"Senin sakalını tıraş etmen bundan da fenadır!" deyince Şeyh:

"Bana mı diyorsun?" deyip çığlık atar. Sonra başını iyice kaldırır ve yüzü çepeçevre görülür. Çenesi gür bir siyah sakalla süslüdür! Kadı şaşırarak katırından yere iner. Şeyh ikinci defa bağırınca yüzünden güzel bir ak sakal zuhur eder! Üçüncü defa avaz ettiğindeyse en baştaki gibi sakalsız görünür... Kadı, şeyhin elini öpüp müritleri arasına girer ve onun hesabına güzel bir tekke yaptırır, yaşadığı sürece yanından ayrılmaz. Söz konusu kadı vefat ânı yaklaşınca vasiyetinde "beni şeyhimin eşiğine gö-

mün!" der. Amacı, şeyhin ziyaretine gelen herkesin onun kabrinin üstünden geçmesidir.

Yolculuğa Devam

Dimyat şehrinin haricinde Şetâ adıyla bilinen ziyaretgâh, çok uğurlu, bir yerdir. Mısır halkı senenin belirli günlerinde burayı ziyaret eder. Çevresindeki bahçeler arasında Münye adlı bir semt vardır. Orada ermişlerden Şeyh İbn Nu'mân bulunduğu için zaviyesine gittim, yanında geceledim. Dimyat'ta kaldığımı sıralarda vali olan Muhsinî,[17] iyi yürekli, erdemli biridir. Nil kıyısında okul yaptırırken oralardaydım. Aramızdaki dostluk güçlendi. Sonra yine Nil şeridinde bulunan Fâriskûr beldesine gitim. Kasabanın dışında bir yere çadır kurdum. Orada Emir Muhsinî tarafından gönderilen bir süvari yanıma gelerek:

"Emir seni sormakta, ne durumda olduğunu öğrenmek istemektedir. Şu harçlığı sana gönderdi!" dedi, birkaç dirhem verdi. Allah Teâlâ bu adama iyiliğinin karşılığını versin.

Bundan sonra Eşmünü'r-Rummân beldesine gittim.[18] Çok nar yetiştiği için Rummân adı verilmiştir bu yöreye. Mısır'ın her yanına, nar buradan gider. Eski ve büyük bir şehirdir. Nil'in oluşturduğu körfezlerden birinin üzerine kurulmuştur. Ahşap bir köprüsü vardır. Gemiler onun yanına demir atar. İkindi olunca bu köprü kaldırılarak aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya gidecek tekneler için yol açılır. Kadi'l-Kudât [=başkadı] ile vâli'l-vulât [=eyalet valisi] burada oturur.

Daha sonra Semennûd'a hareket ettim. Nil kenarında bulunan bu şehrin bahçeleri çok güzeldir. Kıyısı gemiden geçilmez. Mahalle-i Kebîre denilen mıntıkaya üç fersah uzaktır. Semennûd'dan gemiye binerek birbirine çok yakın dizilmiş kasaba ve köyler arasında aheste aheste Mısır'a [=Kahire'ye] doğru yolculuk yaptım. Nil'de seyahat edenin yanında azık bulunmasına gerek yoktur. Çünkü gerek abdest tazelemek ve namaz kılmak, gerekse yiyecek ve diğer ihtiyaçları için ne zaman arzu etse sahile çıkabilir. İskenderiye'den Mısır'a, Mısır'dan Saîd ve Asvân'a kadar çarşılar ve yollar birbirine bitişiktir. Her yer şenliktir.

Notlar

1 **Nehrâriye:** İbn Dukmâk bu şehri Nahrîriye diye kaydeder. Buranın büyüklüğünden, güzel çarşılarından, mâristanlardan, hanlarından bahseder ve ticaretin canlılığına dikkat çeker. Bkz.: İbn Dukmâk, *Kitâbu'l-İntisâr*, Kahire, 1309 h., C. 5, s. 86.

2 **Sadreddîn Süleyman Mâlikî,** Mısır'da kadılık yaptı; 1304 yılında İlhanlılara elçi olarak gönderildi ve 734/1334'te vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 2, s. 140 ve C. 3, s. 346.

3 **Abyâr:** Dönemin yazarları, Abyâr'ın ticari canlılığından ve kaliteli kumaşlarından bahseder. Bkz.: *ed-Durer*, C. 5, s. 99.

4 **Yevm-i Rakebe:** Süvariler Günü anlamına gelir. O gün ileri gelenler at sırtında dolaştığı için doğru bir isimlerdirme olabilir. Ama yöre lehçesinin tesiriyle aslı "Rakabe" iken Kaf harfi Kâf'a dönüşmüşse bu tamlamanın asıl anlamı Gözlem Günü'dür. İkinci ihtimali daha doğru buluyorum. ***Nakîbu'l-Müteammimîn**'in manası ve o dönemin bu tip merasimlerindeki giyim-kuşam için bkz.: Abdülmün'im Mâcid, *Nazmu Devleti'l-Memâlîk ve Rusûmihim*, Mektebetü'l-Anglo Mısriyye, Kahire, 1967, s. 64. O yılın Şaban ayının 29'u, 31 Temmuz 1326'ya denk düşer. Gibb'in de belirttiği gibi burada bir karmaşa ve zorlama var. İbn Battûta, İskenderiye ile Kahire arasında 3-4 kez gidip geldi. Acaba hangi gelişinin tarihidir bu? Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 33.

5 **Mahalle-i Kebîre:** Bugün el-Mahalletü'l-Kübrâ diye bilinen yerdir. Garbiye bölgesinin idare merkezidir. Ortaçağlarda dokumacılık ürünlerinin satıldığı merkezlerdendi. Sami Öngör'ün *Coğrafya Sözlüğü*'nde şöyle tarif edilmiş: Aşağı Mısır'da Nil Delta'sında Tanta'nın 26 km kuzeydoğusunda bir şehir. Bkz.: s. 530.

6 **İzzeddîn İbn Hatîbi'l-Uşmuneyn'in asıl adı,** Abdülazîz b. Ahmed b. Osman Hakkârî'dir. Mekke ve Dımaşk'ta hadîs dinledi, 727/1327'de vefat etti. *el-Kelâm alâ Hadîsi'l-Mecâmi'* başlıklı iki ciltlik bir eseri vardır. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 2, s. 368.

7 **Menûf:** Tanta'nın 5 mil kuzeyine düşen küçük bir kasaba. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr: 11653.

8 **Bürüllüs (Burlus ya da Burullus):** Bürüllüs gölü ile deniz arasında kalan uzun çıkıntıya verilen isim. 'Nesterâve' şeklinde kaydedilen bir yer var İbn Dukmâk'ın kitabında. Burası deniz ile göl arasında ve Nil'e yarım gün mesafedeymiş. Bkz.: İbn Dukmâk, *Age.*, C. 5, s. 113.

9 **Bûrî balığı:** Bûra Kasabası'na nispet edildiği için Bûrî diye adlandırılan balık "Mullet"in bir türüdür. Bûra, Dimyat'ın kuzeybatı kıyısında bir yerleşim birimidir. Lügatte ise 'bazı türleri Doğu Akdeniz sahillerinde bolca bulunan, dikenli bir balık' diye tanımlanmıştır. Bkz.: *el-Mucemü'l-Arabî el-Hadîs (Lârûs)*, s. 255. Bu maddeye yakın bir kelime; "bouri" *Webster*'de "Mugil Capito, Afrika ve Avrupa'nın gri mulleti" şeklinde tarif edilmiş; yani kefale benzer bir balık herhalde.

10 **Maltîm:** Baltim'in diğer bir telâffuzu. Burası, Bürlüs'e ait Ma'mûriye yöresinin idarî merkezidir. İbn Battûta Tinnis gölü (=Minzâle gölü) ile Bürüllüs gölünü birbirine karıştırmıştır. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 35.

11 **Eski Tinnîs,** 10. ve 11. yüzyıllarda Mısır'da giyim endüstrisinin merkeziydi. Haçlı talanları esnasında epey harap olduysa da bu özelliğini uzun bir süre devam ettirdi.

Şehirde elbiselik ince ve kaliteli kumaşlar dokunuyordu. Bkz.: Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, C. 3, s. 304; W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, s. 46.

12 **Şerefüddîn Ebû Muhammed Abdülmü'min b. Half Dimyâtî:** İbnü'l-Câmid diye tanınan bu hadîs uzmanının 1250 bilginden hadîs dinlediği kaydediliyor. Uzmanı olduğu hadîs ilmiyle ilgili muhtelif kitaplarının yanı sıra Abdülmü'min isimli şahısları derlediği *Kitâbu'l-Ikdi'l-Müsmin fîmen Kâne'smuhû Abdelmü'min* adlı biyografik eseriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. 705/1306'da vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 2, s. 417.

13 **Mısır yahut Mısırlıların deyişiyle Masr:** Daha çok Kahire için kullanılan bir isimdir. Bugün bile İskenderiye'den Kahire istikametine trene bineceğiniz zaman Kahire'ye değil "Masr'a gitmek istediğinizi" söylersiniz.

14 **Dimyat,** o dönemlerde beynelmilel ticaretin gözbebeğiydi. Buraya Nil'in ve Mısır'ın anahtarı denilebilir. Haçlılar tarafından 1218 ve 1219'da kuşatıldı ve alındı. Haçlılar iyice içerilere dalmak istediler ama mahvoldular. 8 Eylül 1221'de şehir Memlûk sultanına teslim edildi. Bkz.: W. Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, s. 454.

15 **Cemaleddîn Sâvî (ya Savakî):** 1210 ile 1255 arasında Şam'da eğitim gördü. Cavlakıyye tarikatının piridir. Bkz.: *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 7, s. 314.

16 **Sâve:** İran'da Kum-Kazvîn yolu üzerinde bir şehir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr: 6214.

17 **Balban Muhsinî:** 1336 yılında öldü. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 494. Nâsıreddîn İbnü'l-Muhsinî diye biri de 1326-1334 arasında Kahire'nin emniyet müdürü olmuştur. Bkz.: İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, C. 9, s. 284, C. 10, s. 317.

18 **Eşmünû'r-Rumman:** Ebu'l-Fidâ, "Eşmûn Tanâh" diye de tanınan bu şehrin Dimyat'a yakın bir yerleşim birimi olduğunu belirtiyor. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 115.

ALTINCI BÖLÜM

MISIR [KAHİRE]

Nihayet Mısır'a vardım. Mısır, şehirlerin anası, Firavun'un diyarıdır.[1] Semtleri ve bağlı bulunduğu kasabaları fevkalade bayındırdır. Burası yolcuların toplandığı, her sınıftan insanın; zayıfların ve güçlülerin barındığı bir yerdir. Geniş bir alana yayılır. Bilgili, bilgisiz, ciddî, şakacı, iyi kalpli, kötü kalpli, alçak, şerefli, mümin, kâfir... Hepsi burada mevcut! Nüfusu deniz dalgası gibi arttığından son derece geniş arazisi artık dar gelmeye başlamıştır. Çok eski zamanlarda kurulduğu hâlde güzelliğini sürekli muhafaza etmektedir. Şansı açıktır! Kahire, bütün ulus ve orduları kahretmiş, buranın hükümdarları, Arap ve Arap olmayanların ileri gelenlerini hâkimiyet altına almıştır. Kahire'de kutlu Nil'in etkisi vardır. Bu yüzden Mısır arazisinin yağmura ihtiyacı yoktur. Gariplerin ve yabancıların dostu, toprağı bereketli, arazisi geniş ülke!

İbn Cüzeyy der ki:

Şair, Mısır hakkında şu dizeleri söylüyor:

"Andolsun hayatıma Mısır bir şehir değil,
Göçebilenler için dünya cennetidir.
Gençleri yakışıklı ve yiğit, kadınları huri,
Firdevs'dir bahçesi, Kevser'dir Nil'i!"

Şair Nâsıreddîn b. Nâhıd şöyle diyor:

"Mısır sahili cennettir,
Yoktur benzeri bir ülke,
Hele hele süslendiğinde,

Durmadan akan Nil'iyle.
Üstünde eserken yelleri, zırhtandır etekleri,
Rahattır, uslanmamıştır hiç,
Değmemiştir Davud törpüsüne!
Havası hareketli, rüzgârı kaygan,
Ürpertir çıplak bedenleri,
Gemileri gökte yüzen kehkeşan,
Biri gelir biri gider,
Biri çıkar ve iner diğeri."

İbn Battûta devam ediyor:

Mısır'da develerle su taşıyan sakaların sayısının 12.000 olduğu, 30.000 katırcı bulunduğu, Nil'de sultana ve halka ait 36.000 geminin dolaştığı anlatılır. Yüklendiği mal ve eşya sebebiyle her biri servet taşıyan bu gemiler art arda Saîd bölgesine gider, oradan İskenderiye ve Dimyat'a dönerler. Nil kenarında, Mısır'ın karşısında Ravda adı verilen bir mesire var. Her taraf bahçelerle doludur burada, Mısır halkı zevk ve eğlenceye düşkündür. Bir defasında Melik Nâsır'ın incinmiş elinin iyileşmesi sebebiyle düzenlenen şenlikte bulundum. Tüccarlar çarşılarını süslemişti. Dükkânların önüne nefis kumaşlar, ipek elbiseler asılmıştı. Şenliği birkaç gün devam ettirdiler bu şekilde.[2]

Amr b. Âs Câmii, Medreseler, Hastaneler, Tekkeler

Amr b. Âs Câmii herkesce bilinen muazzam bir yapıdır.[3] Orada şehir halkı Cuma namazı kılar. Doğudan batıya uzanan büyük yol bu câmiin önünden geçer. Doğu tarafında bulunan zaviyede İmam Ebû Abdullah Şâfiî ders verirmiş.[4] Mısır'da medreseler öyle çoktur ki sayısını kimse bilmez...

Melik Mansûr Kalâvûn'un türbesi civarında iki konak arasında bulunan hastaneye gelince, bunun güzelliklerini tarif etmede yazarın kalemi âciz kalır.[5] Burada sunulan hizmetin haddi hesabı yok, ilâçların sayılması mümkün değil! Buranın, günde 1000 dinar geliri olduğu söylenir.[6] Tekkeler ise her yanı kaplamıştır. Orada zaviye ve tekkeye hankah denir. Çoğulu "Havânık" şeklindedir bu kelimenin.[7] Mısır yöneticileri hankah yaptırma konusunda âdeta birbiriyle yarış etmektedir. Her zaviye,

dervişlerden bir taifeye aittir. Bunların çoğu Arap olmayıp, yabancıdırlar. Tasavvuf yoluyla edep ve irfan sahibi olmuşlardır.

Her tekkenin bir şeyhi ve muhafızı vardır. Gelenekleri çok ilginçtir.[8] Meselâ yemek konusunda şöyle yaparlar: Zaviyenin hizmetçisi sabahleyin gelir ve her derviş ona arzu ettiği yemeği açıklar. Yemek için toplanıldığı vakit herkesin önüne ekmekle, yalnız kendine ait ayrı bir kap içinde çorbası konulur. Dervişler günde iki öğün alır. Cuma gecesi tatlı verilir. Her birine yazlık ve kışlık elbise giydirilir. Adam başına 20 ile 30 dirhem arasında aylık bağlandığı gibi, çamaşırları yıkamak için sabun ve hamam parası, hattâ yakacağı kandilin yağı dahi verilir. Bunlar bekârdır. Evlilerin tekkesi ayrıdır. Bunların beş vakit namazda hazır bulunması, tekkede yatması, tekke içinde büyük kubbeli bir odada toplanması şarttır! Âdetleri gereğince her biri kendine ait seccade üzerine oturur. Sabah namazının ardından Fetih, Mülk ve Nebe sûrelerini okurlar. Daha sonra cüzlere bölünmüş mushaflar getirilir. Her derviş bir cüz okur. Böylece *Kur'an*'ın tümü okunmuş olur. Sonra zikir çekerler ve hafızlar, Doğu tarzıyla aşir okurlar.[9] İkindi namazından sonra da aynı ibadetleri tekrarlarlar. Birisi zaviyeye girmek istediği vakit kapıya gelerek belinde bir kemer, sırtında bir seccadeyle bekler. Sağ elinde değnek, sol elinde ibrik vardır. Kapıcı, zaviyenin başhizmetkârına misafir geldiğini haber verince beriki çıkar. Hangi ülkeden geldiğini, yolda hangi tekkeye indiğini ve şeyhinin kim olduğunu sorar. Cevabının doğruluğuna kanaat getirince adamı içeri alır. Seccadesini ona layık bir yere yayıp abdesthâneyi gösterir. Tasavvuf yolunun isteklisi, abdest tazeleyip seccadesinin bulunduğu yere dönerek belindeki kemeri çözdükten sonra iki rekât namaz kılar. Tekke şeyhi ve yanındakilerle kucaklaştıktan sonra hep beraber otururlar.

Onların âdetlerinden biri de şu: Cuma günü hizmetçi gelir, hepsinin seccadesini alır, mescide götürüp yere serer. Müritler şeyhle beraber zaviyeden çıkıp mescide gelirler. Orada herkes kendi seccadesi üzerinde namaz kılar. Namazdan sonra her zamanki gibi *Kur'an* okurlar ve yine beraberce zaviyeye dönerler.

Mısır'ın Karâfesi ve Buradaki Ziyaretgâhlar

Mısır'da Karâfe adında çok bereketli bir yer var.[10] Kurtubî ve diğer bilginler buranın yüceliğine dair bir rivayet kaydetmişlerdir. Çünkü Karâfe semtinin de içinde yer aldığı Mukattam dağı, [o rivayete göre] Tanrı'nın va'diyle cennet bahçelerinden biri olacaktır.[11] Mısır halkı Karâfe Kabristanı'nda güzel kubbeler inşa etmişler, bunların etrafını duvarla çevirmişlerdir. Bu hâliyle mezarlar tıpkı eve benzemektedir! Düzenli olarak çağırdıkları hafızlar gece gündüz o kubbelerin içinde güzel sesle *Kur'an* okurlar. Halktan bir kısmı ise türbelerin yanına zaviye ve medrese yaptırmıştır. Her Cuma gecesi çoluk çocuğu ile yatıya gelirler. Şaban ayının 15. gecesi yapılır bu gezi ve ibadet... Pazar esnafı da çeşit çeşit yiyeceklerle bu bölgeye hücum eder.

Herkes tarafından bilinen ziyaretgâhlar arasında Hz. Hüseyin b. Ali'nin kutlu başının gömüldüğü Meşhed-i Mukaddes'i sayabiliriz.[12] –Allah ondan razı olsun, mekânını cennet etsin.– Bu yapının yanında hayretengiz bir şekilde inşa edilen büyük zaviyenin kapısındaki hevhalar ve halkalar saf gümüştendir. Övgüye layık bir bina bu.[13] Hz. Ali soyundan gelen Zeyd b. Ali'nin kızı Seyyide Nefîse'nin türbesi de uğranacak yerlerdendir. –Allah hepsinden razı olsun.– Hz. Nefîse'nin duası geri çevrilmezmiş. Bu kadıncağız gece gündüz ibadet edermiş. Onun türbesi, mimarî açıdan eşsizdir, etrafa ışık saçar sanki! Türbenin hemen yanı başında bulunan zaviyeye akın akın ziyaretçi gelir.[14]

Ziyaret yerlerinden biri de [Şâfiî mezhebinin önderi] İmam Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs Şâfiî Hazretleri'nin türbesidir.[15] Türbenin yanında büyük bir zaviye var. Buranın geliri çoktur. Buradaki meşhur kubbe gayet güzel bir şekilde inşa edilmiştir; epey sağlam ve yüksektir. Genişliği 30 arşından fazla! Mısır'ın kabristanı Karâfe'de yatan âlim ve ermişleri saymak mümkün değil. Burada, Kasım b. Abdurrahman, Eşheb b. Abdülazîz, Esbağ b. Ferec, Abdülhakem'in iki oğlu, Şa'bân b. Ebû Kasım ve Ebû Muhammed Abdülvehhâb gibi Peygamber ashabından, eski ermişlerden ve sonraki bilginlerden birçok muhteremin mezarı bulunmaktaysa da hangi kabrin kime ait olduğu herkese malûm değil! Sadece erbabı biliyor. İmam Şâfiî haya-

tında da ölümünde de şanslı biri. Yaşarken de çok sevildi, sayıldı, nice takipçi bıraktı ardından.

Şairin sözü doğru çıkıyor:

"Sıkı çalıştın mı uzaklar yakın olur,
Açılır ardına kadar kapanmış kapılar."

Mısır'ın Nil'i[16]

Nil nehri tatlılığı, şirinliği, geniş bir alana yayılışı ve sağladığı büyük imkânlar sebebiyle dünya nehirlerinin hepsinden üstündür. Kıyılarında art arda uzayıp giden şehir ve köyler, bayındırlık açısından eşsizdir. Kıyıları Nil kadar ekili, dikili ve mamur başka bir ırmak yok. Deniz diye adlandırılmış başka akarsu yok. Hak Teâlâ, Yüce *Kur'an*'ında Nil'i "yemm" diye anıyor. "Onun için [Musa için] korkarsan, at onu denize!"[17] "Yemm" [eski dilde] deniz demektir. Sağlam hadîslerde bildirilmiştir ki Allah elçisi –Allah'ın rahmet ve esenliği onu kuşatsın– İsrâ gecesinde "Sidretü'l-Müntehâ" adı verilen ağaca varınca kökünden dört nehrin fışkırdığını, bunların ikisinin içeride, ikisinin dışarıda bulunduğunu gördü. Cebrâil'e bu nehirleri sordu. Allah'ın selâmı üzerine olsun, Melek Cebrâil: "İçerde olanlar cennettedir, dışarıda olanlar ise Nil ile Fırat'tır," cevabını vermiştir. Aynı şekilde Nil, Fırat, Seyhun ve Ceyhun'un cennet nehirlerinden olduğuna dair hadîsler vardır.[18]

Nil, diğer nehirlerin aksine güneyden kuzeye doğru akar; aşırı sıcaklarda öbür ırmakların suyu azalıp kururken Nil'in suyu çoğalır. Ama diğerlerinin suyu taştığı sırada Nil'inki eksilir; Nil'in ilginç özelliklerindendir bu. Daha sonra anlatacağım gibi Sint nehri de böyle. Nil sularının kabarmaya başlaması "Haziran"dadır ki bu "Yunya" ayıdır. Suyun yüksekliği 16 arşını bulunca sultanın haracı tamam! Bir arşın daha yükselirse o sene bolluk, bereket olur. 18 arşına çıktığı takdirde ekili alanlara zarar verir, veba getirir. 16 arşından bir eksik olsa sultanın gelirinde azalma olur. İki eksik olduğu zaman halk yağmur duasına çıkar. Korkunç kayıptır bu!

Nil, dünyanın beş büyük nehrinden biridir. Topluca şöyle sıralayabiliriz: Nîl [=Nil], Furât [=Fırat], Dicle, Seyhun, Ceyhun...

Bunun eşi olan beş nehri de şöyle sayalım: Birincisi Pencâb denilen Sint nehridir. Diğeri Kenk [=Ganj] adı verilen Hint nehridir. Hint halkı bu nehri ziyaret eder, ölülerini yaktıktan sonra külünü bu nehre bırakırlar. Kenk'in cennetten çıktığını iddia ederler! Bir diğer nehir de yine Hint'te bulunan Cûn [=Cumna] nehridir. Kafcak bozkırında [=Deşt-i Kıpçak; Karadeniz'in üstündeki bozkırlarda] akan İtil nehri de çok büyüktür ve kenarında Saray şehri vardır. Ayrıca Hıtâ arazisi denilen Kuzey Çin'de Sarû ırmak var. Bu nehrin kıyısında Hânbâlık [=Pekin] şehri kurulu. Sarû ırmak oradan Hansâ şehrine, ardından Çin'deki Zeytûn bölgesine iner. Bunları inşallah kendi bahislerinde anlatacağım.[19]

Nil, Mısır'dan [=Kahire'den] geçtikten sonra üç kola ayrılır. Yaz, kış bu kollardan gemisiz geçmek mümkün değildir. Her beldenin Nil'e açılan arkları vardır. Ark tutakları açılınca ekili alanlara taşar da taşar Nil.

Ehramlar ve Berâbî Denilen Tapınaklar

Bu yapılar dünyanın en ünlü ve hayretengiz binaları olduğu için insanlar çok şey söylemişlerdir onlar hakkında... Tufandan önce zuhur eden bütün bilimlerin Yukarı Mısır'daki Saîd bölgesinde oturan ve "Ahnûh" diye adlandırılan 1. Hermes'ten yani İdrîs Peygamber'den çıktığını zannetmişlerdir. Allah'ın selâmı onun üzerine olsun. Bu inanca göre gök cisimlerinin yörüngesi, hareketleri ve yüksek tözler hakkında ilk fikir beyan eden de odur. Tapınaklar inşa ederek Cenâb-ı Hakk'ı zikreden ve halka tufan uyarısında bulunan insanın da o olduğu söylenir. Bilimin ve sanatların kaybolmasından korkarak ilk defa ehram ve "Berâbî"yi [=tapınakları] inşa edip onların duvarlarına sonsuza kadar kalsın diye bütün sanat ve bilim âletlerini tasvir eden, hattâ bilimsel bilgileri özel yazılar hâlinde nakşeden yine bu Hermes'tir.[20] Eski anlatılara bakılırsa önceleri Mısır'ın bilim ve idare merkezi, Fustat'tan dört fersah uzakta bulunan Menûf şehriydi; İskenderiye şehri kurulduğu zaman halk buraya taşındı. Hattâ Müslüman fatihler gelene kadar bilim ve idare merkezi İskenderiye olmuştur. Daha sonra Amr b. Âs –Allah ondan razı olsun– kendisinden sonra şimdiye kadar Mısır bölgesinin merkezi olma niteliğini taşıyan Fustat şehrini kurmuştur.

Ehramlar sert yontma taştan yapılmıştır. Gayet yüksektirler. Koni biçiminde, aşağısı geniş yukarısı dardır. Kapılar yoktur, nasıl yapıldığı bilinmemektedir. Eski bir anlatıya göre Tufandan önce Mısır hükümdarlarından biri, gördüğü rüyanın verdiği dehşet ve korkudan ötürü, bilimin [=el-ilm] ve hükümdarlara ait cesetlerin muhafaza edilmesi gayesiyle Nil'in batısında Ehramları yapmaya kendini mecbur hisseder. Güya o devrin müneccimlerine ileride ehramın bir tarafından delik açılıp açılmayacağını sorar. Müneccimler, kuzey tarafından bir delik açılacağını söyleyerek yerini gösterirler. Ayrıca bu iş için ne kadar masraf gerekeceğini de ilâve ederler. Bunun üzerine lüzum görülen meblağın delik için belirlenen bölüme konulmasını emreder. Hükümdar bu koca binaya büyük emek sarfetmiş, 60 senede tamamladıktan sonra üzerine şu ibareyi yazdırmıştır:

"Ehramı 60 senede yaptık. İsteyen 600 senede yıksın. Yıkmak yapmaktan elbet kolaydır."

Hilâfet, müminlerin emiri Me'mûn'a geçtiğinde bu halife ehramın yıkılmasını ister.[21] Bazı Mısır bilginleri bundan vazgeçmesini tavsiye etmişse de o ısrar ederek kuzeyden bir delik açılmasını emreder. O taraftan ateş yakılarak sirke dökülür. Bugün mevcut olan delik açılıncaya kadar mancınık atılır. İşte o zaman daha önce saklanan para bulunur. Halife, parayı tarttırır. Bir de bakarlar ki deliğin açılması için yapılan masraf, tam bu paraya denk düşüyor! Me'mûn çok şaşırır. Duvarın kalanlığının yirmi arşın olduğunu görürler.[22]

Mısır Sultanı

Mısır'a ulaştığım zaman sultan, Seyfeddîn Kalâvun Sâlihî idi. Ona, Melik Nâsır Ebu'l-Feth de denilir.[23] Babası Melik Mansûr'dur.[24] Melik Sâlih, Kalâvun'u 1000 dinara satın aldığı için bu sultana "elfî" [=binli, binlik] lakabı verilmiştir. Kalâvun aslen Kıpçak ırkındandır. Bu sultan güzel huylu ve erdemli biridir. Mekke ve Medine'ye yaptığı hizmet onun yüceliğine kanıt olmada yeterlidir. Her sene hacca gidenlerden fakir olanların yiyecek ve içeceklerinin taşınması, takati kalmadığı için yürüyemeyenlerin binmesi amacıyla Mısır'dan ve Şam'dan Mekke'ye uzanan yollar üzerinde develeri hazır tutması onun iyiliklerin-

dendir. Kahire dışında Siryâkûs'ta bulunan büyük tekke de onun eseridir. Lâkin müminlerin emiri, dinin yardımcısı, dervişlerin sığınağı, yeryüzünün halifesi, Allah yolunun yılmaz mücahidi sultanımız Ebû İnân'ın, saltanat merkezi olan Fas şehri dışında yaptırdığı tekke; bütün mimarî güzellikleri içermek, alçıdan yapılmış zarif nakışlara sahip olmak yönüyle dünyada eşsizdir. Doğuluların, bunun benzerini inşa etmeye gücü yetmez! Cenab-ı Hakk sultanımızın ülkesini her türlü kötülüklerden muhafaza buyursun. Kudretini, saltanatını sürekli kılsın. Çökertmesin onu! Sultanımızın kendi diyarında yaptırdığı medreseler, hastaneler ve dervişlerin [=gariplerin] barınağı tekkeler ileride anlatılacaktır.

Mısır'da Yönetimde Bulunan Bazı Emirler

Melik Nâsır'ın sakisi Emir Bük Tümûr [= Bey Timur] daha sonra anlatılacağı üzere Nâsır tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.[25] Bir diğer emir de rütbe bakımından Bük Tümûr'dan sonra gelen Argûn[26] Devâdâr'dır.[27] Bu adam Melik Nâsır'ın vekilidir. Bir diğer emir, Hummus Ahdar [=Yeşil Nohut] adıyla ünlenen Tuştu'dur.[28] Bu adam seçkin yöneticilerdendir. Kimsesizleri yedirmek, giydirmek, onlara *Kur'an* öğretenlerin ücretini vermek gibi iyiliklerde bulunur. Emir Tuştu'nun, Harâfîş denilen, cüretkâr davranan, kural tanımaz büyük güruha dahi ihsanları vardır.[29] Melik Nâsır bir keresinde Tuştu'yu hapse atınca Harâfîş taifesinden binlerce kişi kale önünde toplanarak Nâsır'a hitaben "Lânet olası topal! Çıkar onu zindandan!" diye bağırmaları üzerine arzularının yerine getirildiği anlatılır. Sultan onu bir kez daha hapsetmiş ama bu sefer de yetim ve kimsesizlerden oluşan bir grup aynı eylemi yapınca salıvermiş onu... Melik Nâsır'ın vezirliğini yapan ve Cemâlî[30] diye bilinen adam, Bedreddîn b. Bâb,[31] Kerek naibi Cemaleddîn,[32] Tokuz Dümûr,[33] Hicazlı Bahâdûr[34], Kavsûn[35] ve Beştek[36] de Mısırlı yöneticilerdendirler. Dümûr "hadîd"in [=demirin] Türkçesidir. Onlar ihsanda bulunmak, mescit ve zaviyeler inşa etmek konusunda birbirleriyle yarış ederler. Melik Nâsır'ın ordu müfettişi [=Nâzırü'l-Ceyş] ve kâtibi olan Kadı Fahreddîn Kıbtî de nüfuzlu emirlerdendir.[37] Fahreddîn önceleri Kıpti Hıristiyanlardandı. İslâmiyeti kabul ettikten sonra erdemiy-

le öne çıkıp Melik Nâsır'ın ileri gelen adamlarından olmuştur. İyiliği çoktur. Âdeti olduğu üzere her hafta Nil kenarında mescide bitişik bulunan evinin odasında oturur, namaz vakti gelince mescitte namazını kılar, odasına döner, yemek hazırlatır... Kim olursa olsun hiçbir misafiri geri çevirmez. Derdini anlatana derman olur. Sadaka isteyen olursa Bedreddîn diye çağrılan Lû'lû adlı kölesine emir verir. O da dilenciyi alıp evin dışına götürür, orada para dolu keseler taşıyan bir haznedar vardır. Özel haznedar, efendisi tarafından verilmesi emredilen parayı dilenciye verir. Bu arada Fahreddîn Kıbtî'nin yanına fıkıh bilginleri gelirler. Huzurunda *Buhârî Şerîf* kitabını okurlar.[38] Bu ilim ve edep halkası yatsı namazından sonra dağılır.

Bu Seyahatim Esnasında Mısır'da Kadılık Edenler

Şâfiî mezhebinin başkadısı, rütbe bakımından diğer kadıların hepsinden yüksektir. Tüm Mısır kadılarının atama ve azilleri onun elindedir. O sıralarda başkadı İmam Bedreddîn b. Cemâa idi.[39] Şu anda ise oğlu İzzeddîn onun yerine geçmiştir. Mâlikî başkadısı ise İmam Takıyyüddîn b. Ahnâî idi.[40] Hanefî mezhebinin başkadısı İmam Şemseddîn Harîrî[41] idi ki doğru söz söylemekten çekinmez, doğru iş yaptığı zaman kötülenmekten korkmazdı. Yöneticiler dahi zaman zaman ondan korkardı. Hattâ bir gün Melik Nâsır'ın, yanında bulunanlara "Kadı Şemseddîn Harirî'den başka hiç kimseden korkmuyorum!" dediği bana anlatılmıştır. Bir diğer kadı da Hanbelî başkadısıdır.[42] Hakkında malûmatım yok ama, İzzeddîn diye çağrıldığını bilirim.

Kadılarla İlgili Bir Hikâye

Allah rahmetiyle kuşatsın, Melik Nâsır her Pazartesi ve Perşembe günleri dört kadıyı sol tarafına alarak meclis kurar, halkın şikâyetlerini dinlerdi.[43] Dilekçeler huzurda okunduktan sonra derhal gerekenin yapılmasını emrederdi. Allah ömrünü uzun eylesin, efendimiz müminlerin emiri, dinin yardımcısı, Sultan Ebû İnân bu hususta daha ileri seviyede olup her şikâyetçiye derdini dâima kendi sorup hakkı dimdik ayakta tuttuğu için adalet ve tevazu bakımından başka bir hükümdarın onu geçmesi mümkün değildir!

Önce Şâfiî kadısının, ardından Hanefî, daha sonra Mâlikî, en sonunda da Hanbelî kadılarının gelmesi âdetti. Hanefî kadısı Şemseddîn Harirî vefat edince yerine Burhâneddîn b. Abdülhak[44] tayin edildi. O sırada Mâlikî kadısı bulunan Zeyneddîn b. Mahlûf[45] protokolde Şâfiî kadısı Takıyyüddîn İbn Dakîki'l-Î'd'i takip ettiğinden; yöneticiler "eskiden beri âdet böyle devam ediyor" diyerek Mâlikî kadısının Burhâneddîn'den önce gelmesi gerektiğini Melik Nâsır'a hatırlattılar. Melik de böyle yapılmasını emretti. Bunu haber alan Hanefî kadısı sitem ederek meclise gelmedi. Melik Nâsır, Hanefî kadısının içerlediğini hissederek huzura getirilmesini emretti. Kadı huzura geldiği zaman mabeyinci, adamın elinden tutup Sultan'ın fermanı gereğince, Mâlikî kadısından sonra oturttu. Bu hâl o şekilde sürüp gitmiştir.

Mısır'ın Bazı Bilgin ve İleri Gelenleri

Felsefe bahislerinde dünyanın üstadı Şemseddîn Isfahânî,[46] Mâlikî ulemâsından Şerefüddîn Zevâvî,[47] Şeyh Şâzilî'nin kızının oğlu olan ve Sâlih Mescidi'nde görevini yürüten Başkadı vekili Burhâneddîn, aklî ilimlerde uzman sayılan Rükneddîn b. Kavba' Tûnusî,[48] Şâfiî mezhebinin büyüklerinden Şemseddîn b. Adlân,[49] büyük fıkıhçı Bahâeddîn b. Akîl,[50] dilbilgisinde uzman Gırnatalı Esîrüddîn Ebû Hayyân Muhammed[51] bunlar arasındadır. Menûflü Bedreddîn Abdullah'ı, Safakuslu Burhâneddîn'i, Kirmanlı Kıvâmüddîn'i de burada sayabiliriz. Kirmanlı Kıvâmüddîn Ezher Câmii'nde fıkıh bilgini ve hafızlardan oluşan büyük bir gruba ders verir. Bilimin birçok dalında eli uzdur. Yünden yapılmış bir cübbe giyer, siyah sarık sarar. Çeşitli mezheplerin meselelerine dair fetvâ verebilir. İkindi namazından sonra herkesten ayrılarak kendi başına gezintiye çıkma âdeti vardı. Mısır'ın bilginleri arasında, Tâceddîn b. Hannâ'nın kızının oğlu Şemseddîn'i, kıraat bilginlerinin önderi Mecdüddîn Aksarâyî'yi sayabiliriz. Bu adam Anadolu'nun Aksarâ şehrinden gelmiştir. Mısır'da Siryâkus semtinde oturur. Basra'dan üç günlük uzaklıkta bulunan Huvayzâ yöresinden gelen Şeyh Cemaleddîn Huvayzâî'yi, Mısır Nakîbü'l-Eşraf'ı Seyyid Şerif Bedreddîn Hüseynî'yi, İmam Şâfiî kubbesinde ders veren vekîlü beyti'l-mâl [=hazine umum vekili] Mecdüddîn b. Haremî'yi ve

Mısır çarşılarının muhtesibi [=genelmüfettişi] büyük hukuk bilgini Necmüddîn Sehertî'yi de burada sayabiliriz. Bu adam Mısır'ın nüfuzlu simalarındandır.

Mısır'da "Mahmil" Günü

Mahmil devesinin gezdirildiği günden bahsediyoruz.[52] Sokakların dolup taştığı seyirlik bir gündür. Dört mezhebin başkadıları, vekîlü beyti'l-mâl, muhtesib, daha önce anlattığım bilginler ve diğer devlet büyükleri hayvanlarına binerek beraberce Melik Nâsır'ın ikamet ettiği yere; kale kapısına gelirler. Mahmil denilen yük,[53] bir deve üzerindedir. En önde o sene hac için tayin edilen emirle beraber yola çıkartılır.[54] Emirin yanında epey bir asker ile develere binmiş sakalar bulunur. Kadın, erkek toplanır; daha önce andığımız ulemâ eşliğinde Kahire ve Mısır'ı [=Fustât'ı] dolaşırlar. Sürücüler, develeri çeşitli seslerle hareketle geçirerek önde yürürler. Haccın sembolü olan bu Mahmil, Recep ayında sokakları şenlendirmeye başlar. Herkesi büyük bir heyecan ve şevk kaplamıştır artık. Rab Teâlâ, kullarından dilediğinin kalbine hacca gitme hevesini yerleştirir ve hazırlanmaya başlar o kul.

Notlar

1 **Mısr şehri:** İbn Battûta zamanında da Mısr şehri (=Medînet-i Mısr) daha önce işaret ettiğimiz gibi (bkz.: 5/3) Kahire, anlamına geliyordu. İslâmî dönemde dört şehrin bir araya gelmesiye Kahire oluşmuştur. Birincisi Mısır fatihi Amr b. Âs tarafından kurulan Fustât'tır. İkincisi Abbâsîlerden Sâlih b. Ali tarafından kurulan Asker'dir. Üçüncüsü Ahmed b. Tolûn tarafından kurulan Katâyı'dır. Dördüncüsü Fâtımî hükümdarı el-Muizz Lidînillah'ın kumandanı olan Sicilyalı Cevher tarafından kurulan Kahire'dir. Şehrin tarihî gelişimi, tüm semtleri ve abidevî yapılarının ayrıntıları için bkz.: Makrîzî, *Kitâbu'l-Mevâız ve'l-I'tibâr* (*Hutât-ı Makrîziyye*), Mısır-Bulâk, 1270 h., C. 1, s. 295-372.

2 **Melik Nâsır'ın elinin şifa bulmasıyla ilgili şenlikler** bazı tarihçiler tarafından 4 Cumâdessâniye 730/25 Mart 1330 yılı olaylarında kaydedilmiştir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1 s. 203.

3 **Amr b. Âs Câmii:** Müslüman fatihler tarafından 641 yılında inşa edilen Amr b. Âs Câmii daha sonraki yıllarda defalarca restore edildi; ilk yapılan câmiden eser kalmadı. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 43.

4 **Şâfiî Medresesi:** Ancak burası Salâhaddîn Eyyûbî tarafından inşa edilen meşhur İmam Şafiî Medresesi değildir. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 43.

5 **Bimâristan-ı Kalâvûn:** Sultan Melik Mansûr Kalâvûn tarafından yaptırılan bu muhteşem hastaneden geriye kalanlar minareyle beraber giriş avlusu ve birkaç duvardır. Bkz.: Lane-Pool, *The Story of Cairo*, London, 1906, s. 212 ve Max Hertz Paşa, *Die Baugruppe des Sultan Kalâûn*, Hamburg 1919. Bîmâristan-ı Mansûr da denilen bu ünlü hastanenin yönetimi ve bakımıyla ulemâ ilgileniyordu. Bu abidevî yapı ve o günkü Mısır'da ne tür bir fonksiyona sahip olduğu konusunda arşiv belgelerine dayalı ayrıntılı bir çalışma için bkz.: M. Muhammed Emîn, *Vesâik Vakfi's-Sultân Kalâvûn ale'l-Bîmâristân* (İbn Habîb'in *Tezkiretü'n-Nebîh* kitabıyla beraber basılı), Kahire, 1976, C. 1, s. 298-385.

6 **Melik Mansûr Seyfeddîn Kalâvûn:** Kıpçak asıllı Memlûk hükümdarlarındandır; 1279 yılının 26 Kasımında tahta geçti. Memlûk emirlerine kendini kabul ettirdi; isyancıları temizledi. Güçlü ve akıllı bir askerdi; İlhanlı Moğollarını da yendi. Kumandanı olan Husâmeddîn Toruntây'ı göndererek Antakya'daki Trablus'u (=Trablusşâm) aldı. 689/1290'daki Haçlı tecavüzüne öfkelenen Kalâvûn, ordu hazırlığına girişti, ancak hastalandı ve vefat etti. **Kalâvûn,** 11 yıl 2 ay tahtta kaldı. Orta boylu, geniş omuzlu, yakışıklı biriydi, Kıpçak lehçesini güzel konuşurdu, Arapçadan fazla anlamazdı; bilginlere karşı son derece saygılı ve sanatsever bir pâdişah idi. Bu devletin geleneğinde veraset olmamasına rağmen Kalâvûn soyundan gelenler uzun bir süre Memlûkleri yönettiler; onlar hakkında özel tarihler yazıldı. Meselâ İbn Habîb'in kitabı tamamen Kalâvûn ve oğullarından bahseder: *Tezkiretü'n-Nebîh fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benîh*, büyük boy, 2 cilt, toplam 600 sayfa civarında, ed-kritik: M. Muhammed Emîn, Kahire, 1976, Kalâvûn'la ilgili kısım: C. 1, s. 47-135 arasındadır. Ayrıca bkz.: İbn Tağrîberdî, *en-Nucumü'z-Zâhire*, C. 7, s. 294; Makrîzî, *es-Sülûk*, C. 1, s. 674; Muhyiddîn b. Abduzzâhir, *Teşrîfu'l-Eyyâm ve'l-Usûr fî Sîreti'l-Melik'l-Mansûr*, s. 282; Mufaddal b. ebi'l-Fadâil, *en-Nehcü's-Sedîd*, C. 2, s. 386.

7 **Hankah ya da hangâh:** Ribât ve zaviye gibi dervişlerin kaldığı yere denilir. Araplar orta harfi kalın okuyarak Hankah derler. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, s. 755.

8 **Memlûk dönemi hangâh ve tekkeler,** tıpkı partiler gibi siyasî bir nitelik taşır ve Memlûk emirlerine bağlıdır. Her şey neredeyse askeri bir düzen içinde yürür. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 44.

9 **"Âdet-i ehl-i meşrık" üzere okuma:** İbn Battûta'nın yetişme alanı olan Kuzey Afrika'nın *Kur'an* okuma ve telâffuz biçimi farklıdır. Onlar genellikle İmam Verş'in kıraatını alırlar. İbn Battûta, gerek makam gerekse telâffuz bakımından İmam Âsım tarzında kıraat eden doğululara bir farklılık bulduğu için bu açıklamayı yapıyor olabilir.

10 **Karâfe:** Bugün bile Kahire'nin en ilginç semtlerindendir. Bir kısmı mezarlıktır ve insanlar üstü kapatılmış kabirlerde yaşar. Doksanlı yıllarda bu semtte yaşayan birkaç Mısırlı arkadaşım vardı ve bitirim tiplerdendi. Fatımî ve Memlûklü dönemlerinin en garip yapıları Karâfe, Cebel-i Mukattam ve Ezher civarındadır.

11 **Cebel-i Mukattam:** Kahire'nin güneydoğusunda; Karâfe semtinin kuzeyinde yüksekçe bir kayalıktır. Arka taraflarında yeni iskân alanları açılmış ve yeni bir semt oluşturulmuştur. Mukattam tepesinin tam ucundan; yar kenarından bakıldığında Nil'e kadar bütün Eski Kahire, özellikle Fâtımî yapıları çok rahat gözükür. Tam önünde-

ki yamaçta Meşhur Kal'a ve Mehmet Ali Paşa Câmii bulunur. Kâbe ve Kudüs gibi birkaç yer dışında mekânlar ve oralarda yapılan ibadetin faziletiyle ilgili rivayetler hadîs uzmanlarınca mevzû (=uydurma) sayılmıştır. Bu tür mekân ve zamanla ilgili mevzû hadîsler için bkz.: Muhammed b. Ali Şevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa*, Kahire, 1960, s. 427-438.

12 **Hz. Hüseyin'in başı:** Seyyidüşşühedâ Hüseyin, 10 Muharrem 61/10 Ekim 680'de Kerbelâ'da şehit oldu; kesik başı aile efradıyla beraber Dımaşk'a getirildi; 1153'te Askalân ve Filistin'in bazı bölümleri Haçlılar tarafından kuşatılınca Mısır'da hüküm süren Fâtımî halifeleri Şam'ın düşmesinden endişe ederek Hz. Hüseyin'in kesik başını Mısır'a getirdiler. Bu kutsal emanet için muhteşem bir türbe yaptılar. Söz konusu türbe İbn Battûta'nın seyahatte selefi olan meşhur gezgin İbn Cübeyr tarafından tasvir edilmiştir.

13 **Seyyidina Huseyn diye bilinen câmi** bu türbenin üstüne ve çevresine yapılmış olmalıdır. Bu câmiin şimdiki minaresi Osmanlı-Türk minarelerine benziyor. Tarihçiler, civardaki eski ribâtın Sultan Salâhaddîn Eyyûbî tarafından yaptırıldığını belirtmektedirler.

14 **Mısır'da 10 Muharrem (=Âşûrâ) Merâsimleri:** 10 Muharrem ve takip eden hafta boyunca Mısır'ın hattâ Kuzey Afrika'nın ve Ortadoğu'nun her yanından gelen tarikatlar zikir halkaları oluştururlar Hüseyin Câmii çevresinde. Bu eski merkezin her yanı, üstü kapalı sokakları; yüzlerce yıllık sarıya çalan duvarlarının önü çadırlarla kaplanır. Hüseyin Câmii, o gece bir vecd ve manevî esrime odağı olur. Yatsıdan sonra başlayan zikirler 80'lik ihtiyarları diriltir ve sabah gün doğuncaya dek sürer bu mîrac. Burada Hz. Hüseyin'i anma, çığlık ve dövünme şeklinde değil, geceler boyu süren coşkulu zikir ve fakirleri doyurma şeklinde tezahür eder. Mısırlıların garipliğini göz ardı etmemek gerek. Onlar, ağlarken de raksederler gülerken de; kim bilir doğarken de.

15 **İmam Şâfiî Türbesi:** Benim gördüğüm Şâfiî Türbesi gerçekten süslü bir yapı. İlk yapılışı 607/1210'a kadar uzanmaktadır. Asıl türbeye uzun, koridorumsu bir girişten sonra varılıyor. Bulunduğu semt çok bakımsızdır şu anda.

16 **Mısır Nili** denilerek bildiğimiz Nil kastolunuyor. Siyahların Nili (=Nîlü's-Sûdan) denilerek de Nijer nehri kastolunuyor.

17 **Musa'ın (as.) suya atılmasıyla ilgili âyetler:** Tâhâ Sûresi, âyet: 39; Kasas Sûresi, âyet 7.

18 **Nehirlerle ilgili bu tür hadîsler** Peygamberimizin vefatından sonra hicrî 3. yüzyılda coğrafya ve tarih bilginlerinin kitaplarında ortaya çıktı. Sahih sayılmazlar. Böyle bir rivayeti, halk arasında yaygınlık kazanmış hadîsleri değerlendiren Aclûnî'nin Keşfü'l-Hafâ'da kaydettiğini görüyoruz. Asıl rivayet Deylemî'den geliyor. Bkz.: Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut, 1351 h., C. 2, s. 329.

19 **Nil, Fırat, Dicle** herkesçe bilinmektedir. ***Seyhun**'un diğer bir ismi Sirderya'dır. ***Ceyhun** Amuderya olarak bilinir. ***Sint nehri** diye de adlandırılan Pencâb, 'Beşsu' anlamına gelir. İbn Battûta, Ganj nehrine ***Kenk** diyor, Arapçada 'g' (= ince 'g') olmadığı için. İbn Battûta ***Cûn** adını Cumna nehri için kullanır. Fakat **Brahmaputra**'ya da Cûn dediği olmuştur. İbn Battûta'nın deyişiyle ***Sarû**, yahut Serv bildiğimiz "Saru"dur ve Kuzey Çin'deki Sarı ırmak için kullanılır. Ancak bazen Hindis-

tan'daki büyük nehirler için de Serû veya Serv kelimesini kullanmıştır. ***İtil,** Volga'nın Türkçesidir. Bazı eserlerde **Atıl** olarak kaydedilmiştir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, paragraf Nr: 447, 459, 461, 463. ***Serâ** şehri İtil'in üstüne kurulan meşhur Saray Şehri'dir. Buraya -Müslüman Bulgarlardan kaldığı için- Bulgar şehri de deniliyordu. ***Hânbâlık,** Kağanın şehri demektir ve Pekin için bu ad yaygındı Ortaçağlarda. ***Hansâ** ise batı dillerinde Hang-chow diye yazılan şehirdir. ***Zeytûn** ise Marko Polo'nun Zayton dediği büyük ticaret merkezidir. İbn Battûta'nın burada bazı şehirlerle ilgili verdiği bilgiler eksik ve tutarsızdır.

20 **Üçlü ululanmış Hermes** ya da "Üç kez ululanmış Hermes" diye çevirebileceğimiz Hermes Trismegistus; İslâm felsefecileri tarafından genellikle İdris Peygamber olarak algılanmıştır. İdris Peygamber ise terziliğin ve astronominin sembolüdür. Bilim tarihçisi Kıftî (ö: 646 h.) İdris, Hanoh ve Hermes'in aynı şahıslar olduğunu, bu şahsın Güney Mısır'da yaşadığını; Kadim Mısır mimarîsinin ve ilimlerinin ona dayandığını savunur. Mısır mitolojisinde Hermes Trismegistus, Tût adlı tanrıdır. ***Hermetik düşünce** denilince gnostik (=antik irfânî) düşünce anlaşılır. Hermetik metinler ise kaynağının Hermes olduğu konusunda kuşkular bulunan bazı yazılardır. Bunlar milattan sonra ikinci ve üçüncü yüzyıla aittirler. Mısır'ın İskenderiye şehrinde yazıldıkları sanılmaktadır. Bu metinlerde kadim Ortadoğu'nun ve Yunan'ın bilgi ve felsefesi, dinî bir renkle harmanlanmıştır. Bu yazılarda Orfecilik, Pisagorculuk, Eflâtunculuk, Stoacılık; Aristocu fizik anlayışı ve son olarak da Keldânî astrolojisinin etkileri göze çarpar. Yeni Eflâtunculuk ve Hıristiyanlığın tesiri yoktur bunlarda; yine de büyük semavî dinlerin temel öğretilerini hissettiren pek çok öge taşımaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz.: W. Scott, *Hermetica*, 3 bölüm, Oxford, 1924-1926. A. D. Ferguson bu çalışmaya 4. bölümü eklemiştir: *Testimonia* başlığı altında, Oxford 1936. Daha sonra A.J. Festugièr ve A. D. Nock, *Hermes Trismegistus* adıyla 4 ciltlik bir çalışma neşrettiler: Paris, 1945-1954. Bu kitapta Hermetik düşüncenin orijinal yazıları Fransızcaya çevrilmiştir. Şu kitaplara da bakılabilir: H. Reitzenstein, *Pomandres*, Leipzig, 1904; W. Kroll, *Die Lehre des Hermes Trismegistes*, Leipzig, 1914; G. Von Mooyel, *The Mysterios of Hermes Trismegistus*, Utrecht, 1955 ***Sfenks:** İbn Battûta, Sfenks hakkında bir şey söylemiyor. Belki hiç ehramlara gitmedi, İbn Cübeyr'in söylediklerini aktarıyor olmalı.

21 **Me'mûn:** m. 813-833 yılları arasında Bağdat'ta hükümdar olan meşhur Abbâsî halifesi; Hârûn Reşîd'in ikinci oğlu. Mes'ûdî, Halife Me'mûn hakkında geniş malûmat veriyor. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat neşri, Paragraf nr: 2694-2695 ve 2778.

22 **Arşın:** Burada İbn Battûta, Piramitlerin ana kaidesinin bir dış yükselti tarafından sarıldığını düşünüyor ve 20 arşından bahsediyor. Arşın, 50-70 santimetre arasında değişen bir ölçüdür.

23 **Kalâvûn oğlu Nâsır** için bkz.: 3. bölüm, 8. not. Kalâvûn ve soyundan gelenler, Bahrî Memlûklerin (=Türklerin) son hükümdarlarıdır. Kalâvûnoğullarından sonra Burcî Memlûkler (=Kafkasyalılar) başlar. Kafkas asıllı köleleri ilk defa toplayan ve besleyen de Seyfeddîn Kalâvûn'dur. Bkz.: Mısır ve Suriye topraklarında Devlet-i Etrâk ve Devlet-Çerâkise'yi özetleyen kısa ve özgün bir tarihçe; Ebû Hâmid Muhibbuddîn Kudsî (ö: 888/1483), *Düvelü'l-İslâm*, ed-kritik: Subhî Lebîb-Ulrich Haarman, Beyrut, 1997.

24 **Melik Mansûr Seyfeddîn Kalâvûn Sâlihî** için bkz.: 6/6.

25 **Emir Bektemûr yahut Büktumûr:** Telâffuzdaki değişim, klasik bir 'tam yuvarlaklaşma' hâlidir; bu şekilde tüm ünlülerin aynı tarza bürünmesi günümüzde en çok Kırgız lehçesinde bulunur. Büktumûr, Sultan Nâsır zamanının kudretli beylerindendi. Aslında Muzaffer Baybars'ın memlûklerinden olan Büktumûr, Nâsır'ın saltanatı güçlenince onun memlûkleri arasına girmiş; gece gündüz yanından ayrılmayan başmüşavirlerinden olmuştu. Sonradan olan oldu ve İbn Battûta'nın da anlatacağı gibi trajik bir sonla noktalandı hayatı. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 486.

26 **Argûn Devâdâr:** Divitdâr, yani sekreter Argûn, Halep valisiyken Sâcûr nehrini Halep'e getirip Kuvayk'a bağladı. Bu işin çok meşakkatli gerçekleştiğini, kazma işleminin çok uzun sürdüğünü belirten Zehebî, Argûn Devâdâr'ın iyi hattat olduğunu, *Sahih-i Buharî*'yi kendi elceğiziyle istinsah ettiğini kaydediyor. Argûn, Halep'te vefat etmiştir (731/1330). Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 352; *(Zuyûl) el-Iber fî Haber-i Men Gaber*, C. 4, s. 90; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Beyrut, 1992, C. 6, s. 95.

27 **Devâdâr terimi,** devâtdâr, devâddâr ve divîtdâr şekillerinde de yazılırdı. İlk kez Selçuklular döneminde ortaya çıktı. Önceleri hükümdarın hokkasını tutan, imza anında hazır bulunan adama bu unvan verilirdi. Sonraları devâdârların yetkileri artmış, sarayla ilgili her türlü yazışma ve fermanla ilgilenir olmuşlardır. Emir Akbuğâ ve Yâşbek gibi kudretli kumandanlar, devâdârlık kurumunun daha etkili hâle gelmesine yol açtılar. Devâdârlık bir tür **başmabeyincilik** demekti. Bkz.: İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, Kahire, C. 7, s. 185; Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, Kahire, C. 4, s. 19; Makrîzî, *el-Hutat*, Beyrut, C. 2, s. 222; İsmail Hakkı Uzançarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 357; Devâdâra özgü bir yemin klişesi için bkz.: İbn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerîf*, ed-kritik: M. Hüseyin Şemseddîn, Beyrut, 1988, s. 189-190.

28 **Tuştu;** Taştemûr Seyfeddîn Bedrî: Hummas-ı Ahdar (=Yeşil Nohut) diye tanınan bu Memlûk beyi, Melik Eşref Küçük'ün tahttan indirilip Nâsır'a biat edilmesinde etkili olanlardandır. Ama daha sonra (743/1343) Altunbuğâ gibi beylerle beraber onun da kellesi gidecekti. Bkz.: Zehebî'ye zeyl düşen Huseynî, *Zuyûl el-Iber*, s. 125-126.

29 **Harâfîş:** Memlûk Kahiresi'nin mahalle kabadayılarıdır. Bunlar biraz derviş karakterli, biraz çapulcu; cesur ve inatçı gruplardı. Fakirdiler ve kimden ekmek alıyorlarsa onu desteklerlerdi. İbn Hacer Askalânî, harâfîş tayfasına devlet tarafından –galiba şerlerinden biraz emin olmak için– sultan tayin edildiğini ve böyle bir adamın 792/1390'da vefat ettiğini söyler! Kelimenin tekili olan harfûş sanıyorum Farsça **"harpuşte"**nin galat telâffuzu olmalı. (Harpuşte: Çadır, kemerimsi yapı; fakir, sakat ve kimsesizlere yemek verilen çadır) Fuat Köprülü, harâfîşa, ayyârîn, zenâtîra, futuvvetdârân, runûd ve şuttâr gibi isimler altında faaliyet gösteren grupların aralarında bazı önemli farklar olsa da belirli bir sosyal sınıfı temsil ettiklerini; buhran dönemlerinde kabadayılıkla öne çıktıklarını, savaş zamanlarında ise gönüllü veya ücretli olarak savaştıklarını kaydeder. Bkz.: İbn Tolûn Dimaşkî, *İ'lâmu'l-Verâ*, ed-kritik: M. Ahmed Dehmân, Şam 1984, s. 277; M. Abdülkerîm Hatîb, *Mu'cemu'l-Mustalahât ve'l-*

Elkâb et-Târîhiyye, Beyrut, 1996, s. 141; Fuat Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1988, s. 86. Necip Mahfûz, **Melhametü'l-Harâfîş** adlı romanında herhangi bir zaman belirtmeden eski Kahire'yi ve harâfîş tayfasını anlatır. Bu romanda siyaset, kabadayılık, dervişlik, ihtiras ve mitoloji vardır. Sürükleyicidir ve bence Mahfûz'un en iyi romanıdır.

30 **Alâeddîn Moğoltây Cemâlî:** Melik Nâsır'ın memlûklerindendi ve Horoz diye tanınırdı. Önemli görevler üstlendi; 723'te ustâdârlığa, 724'te de vezirliğe getirilmiştir. 729'da Nâsır onu vezâret mevkiinden azletti ama ustâdârlığa devam etti. 730/1329'da hac dönüşünde Akabet-i Eyle denen yerde vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 4, s. 354.

31 **Bedreddîn Cenkelî İbnü'l-Bâbâ,** Mısır'a sığınmış bir İlhanlı bürokratıydı. İlim sahibi, cömert, siyaset bilir zengin bir devlet adamıydı. Sübkî gibi döneminin önemli âlimlerince övülmüş; dengeli, sorumluluklarından haberdar bir şahsiyet olarak tanıtılmıştır. 746/1346'da vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 1, s. 322-323.

32 **Cemaleddîn Akûş Eşrefî:** 20 sene kadar Kerek valiliği yapmış daha sonra Kahire'deki mâristanın (=hastanenin) murakıbı olmuştur. Bahtsız başından epey olay geçmiş; İskenderiye'de 735/1335'te ölmüştür. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 395.

33 **Tokuzdemûr Nâsırî:** Melik Nâsır'ın şürbedarı (=onun içeceğini kontrol eden) idi. Nâsır ölünce Suriye valisi oldu. 746/1345'te vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad, C. 2, s. 225.

34 **Bahâdûr Hicâzî:** Bahâdûr Timurtâşî olabilir. Temûrtaş ile saraya girdi; daha sonra Nâsır'ın yakın adamlarından oldu; ismi Kavsûn, Beştâk, Tugây Temûr çetesi ile beraber anılıyordu. 743/1343'te öldü. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 496.

35 **Kavsûn,** Moğol asıllı gibi görünüyor. Altın Ordu hakanı Uzbek Han'ın kızını Nâsır'a gelin olarak getiren kafilenin içindeydi. Nâsır ona yakınlık gösterdi ve 727'de kızıyla evlendirdi onu. Kavsûn'un düğünü pek ihtişamlı olmuştu; zamanla nüfuzu iyice artan Kavsûn, Kahire'de büyük bir câmi, Karâfe semtinde de bir hangâh yaptırdı. Melik Nâsır'ın vefatından sonra yerine geçen Mansûr'un başına dikildi; onun her şeyine karışır oldu; ardından Nâsır'ın diğer oğullarına hiç göz açtırmadı ama 742/1342'de idam edildi. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 154-155; Makrîzî, *Sulûk*, C. 2, s. 593; Zehebî'ye ikinci zeyl yapan Huseynî, *Zuyûl el-Iber*, s. 127.

36 **Baştek** yahut İbn Hacer'in kaydıyla Beştâk Nâsırî: Uzbek Han'ın ülkesinden getirilen memlûkler arasındaydı; kısa zamanda yükseldi. Rivayete göre bunca sevilmesinin ve Melik Nâsır'ca el üstünde tutulmasının sebebi sima olarak İlhanlı hakanı Ebû Saîd'e benzemesiydi. Tarihçiler onun kadınlara çok düşkün olduğunu bildirmektedir. Nâsır vefat ettikten sonra bir süre Kavsûn'la arasını iyi tuttuysa da sonradan bozuştular; 742/1341 yılında öldürülmüştür. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 1, s. 282.

37 **Fahreddîn Kıbtî:** 732/1332'de öldü. Zehebî bu zâtı anarken Kıpti olduğundan bahsetmiyor. Mısır ordusunun nâzırı olduğunu, pek çok vakıf bıraktığını ve 73 yaşında

vefat ettiğini söylüyor. İbn Hacer onun İslâma girdikten sonra çok samimi bir dindar olduğunu bildiriyor ve kitabında Muhammed b. Fadlullah Fahreddîn Kıbtî başlığıyla ona geniş yer ayırıyor. Bkz.: Zehebî, *el-Iber*., C. 4, s. 93; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 86.

38 **Buhârî okutma âdeti,** Osmanlılarda da vardı; bu işi üstlenenlere Buhârîhan denilirdi.

39 **Kâdi'l-kudât (=Kadılarkadısı) Şeyhulislâm Bedreddîn Muhammed** b. İbrahim b. Sa'dullah İbn Cemâa Hamevî Şafiî: 639/1241 yılının Rebîülâhir ayında Hama'da doğdu. Çeşitli İslâmî ilimlerde derinleşti. En büyük hocası Kahire'de ders aldığı Takıyyuddîn İbn Rezzîn'dir. 687 yılında Kudüs kadısı oldu. 690 yılında Mısır genel kadılığına tayin edildi. Onun için kadılık ile meşihat makamı birleştirildi. Sonra Şam'a geldi. Orada da hatiplik, kadılık ve meşihat makamını üstlendi. İbn Dakîkı'l-Îd'in vefatıyla tekrar Mısır kadısı oldu. Melik Nâsır, Kerek'ten dönünce bir seneliğine onu azlettiyse de sonradan bu makama yine geldi. 727/1327 yılında kör oldu ve kadılıktan çekildi ama 733/1333'te vefatına dek ders okutmaya devam etti; İmam Şafiî'nin yanına gömüldü. Zehebî, hocalarını anlattığı *"Mu'cemu'ş-Şuyûh"*unda İbn Cemâa'ın dürüst, güvenilir, tutarlı ve cesur biri olduğunu; fıkıh, tarih, hadîs, şiir ve hitabet alanlarında eserler verdiğini belirtir. Onun eserleri, savaş âletlerinin kullanımından usturlâba; ilim âdabından akideye kadar muhtelif konuları içerir. Bkz.: İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 143-146; Zehebî, *Mu'cemu'ş-Şuyûh*, 2, 130; İbn Tağrîberdî, *en-Nucûm'z-Zahire*, C. 9, s. 298; Sübkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiıyye*, C. 9, s. 139-146; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 171-172.

40 **Takıyyüddîn Muhammed b. Ebûbekir Ahnâî:** Kadılar yetiştiren bir aileden gelir; 660'ta doğdu, devrinin hadîs üstatlarından ders aldı, Mâlikî fıkhında derinleşti; bu mezhebin Mısır kadısı oldu. 750/1349 yılında vebadan öldü. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 247-248.

41 **Şemseddîn Harîrî:** 653 yılında doğdu. Babası Safiyyüddîn ipek ticareti yapardı; bu yüzden Harîrî diye meşhur oldular. Küçük yaşta İslâmî ilimlere başladı; olgunluk çağında fıkıh başta olmak üzere pek çok sahada otorite oldu. 710 yılında Mısır'ın başkadısı oldu; hukukî meselelerdeki vukufiyeti ile döneminin âlimlerini kendine hayran etmiştir. Kimseden hediye kabul etmez, zor zamanda doğruyu söylemekten çekinmezdi. 728/1328'de vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Dürer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 26-27.

42 **Takıyyuddîn Ahmed b. Ömer Makdisî** 712/1312-738/1337 arasında Hanbelî başkadısı idi; Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 225.

43 **Mısır Memlûkleri döneminde adliye teşkilatı** için bkz.: Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, C. 4, s. 34-39; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, s. 386-391; Hasan İbrahim Hasan-Ali İbrahim Hasan, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, Kahire, (tarihsiz) s. 290.

44 **Burhâneddîn İbrahim b. Ali:** Daha çok İbn Abdilhakk diye tanınmıştır. 1328-1338 arasında Kahire'de Hanefî başkadılığı yaptı. 744/1344'te vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 46-47.

45 **Ali b. Mahlûf b. Nâhıd Zeynüddîn:** 634'te doğdu; İmam Mürsî, İbn Abdisselâm ve Münzirî gibi hocalardan hadîs semâ etti, Malikî mezhebinde uzmanlaştı, İbn

Şâs'ın ardından 685 sonlarında Malikî başkadısı oldu; kısa bir dönem Bedrüddîn İbn Reşîk onun yerine geçtiyse de o yine bu göreve döndü ve 718/1318'de ölene kadar makamında kaldı. Bkz.: İbn Hacer *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 75.

46 **Şemseddîn Ebu's-Senâ Mahmud b. Abdurrahman b. Ahmed Isbahânî:** 674'te İsfahan'da doğdu, memleketinde temel İslâmî ve aklî ilimleri tahsil etti, 723'te hacca gitti; oradan Şam ve Kudüs'e uzandı; İbn Teymiyye gibi birçok muasırını kendine hayran etti; 732'de Memlûk payitahtı Kahire'ye geldi, Kavsûn tarafından yapılan hangâhın başına geçti. Filozof Nasîruddîn Tûsî'nin *Tecrîd*'ini, Urmevî'nin *Metâlii*'nı şerhetti; ayrıca mantığa dair kaliteli risaleler yazdı. Arkadaşları onun hafızasının çok kuvvetli olduğunu, gayet zor meseleleri dahi herhangi bir kitaba müracaat etmeden doğru çözümleyip derhal kaydettiğini, zamanının büyük bir kısmını düşünerek ve yazarak geçirdiğini söylemektedirler. 749/1349 yılındaki meşhur ve meş'um vebada öldü. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 200.

47 **Şerefüddîn Ebu'r-Rûh İsa b. Mes'ûd Zevâvî:** Çağının önde gelen Mâlikî fakihlerindendir. 664'te Zevâve'de doğdu, Bicâye ve İskenderiye'de fıkıh tahsil etti; Ezher'de ders okuttu, Şam ve Kahire'de kadılık yaptı, kadılık makamını terkettikten sonra kitap telifine başladı; *Sahîh-i Müslim*'e 12 ciltlik bir şerh yazdı, 743/1342 yılında vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 125,126.

48 **Rukneddîn İbnü'l-Kavba Muhammed b. Abdurrahman Tûnusî Mâlikî:** 664'te Tunus'ta doğdu, kendi memleketinde temel İslâmî ilimleri tahsil etti, 690'da Şam'a geldi, Mengü Temuriye ve Nâsıriye medreselerinde ders okuttu, tıp ilminde derinleşti; herhangi bir mevki ve para talebinde bulunmadan ilim gayesiyle pek çok insana ders verdi; onlardan ders aldı. Kâf Sûresi üzerine bir tefsir yazdı, Şair Mütenebbî'nin divanı üzerinde çalıştı; dostları onun çok zeki, hoşsohbet ve nüktedan biri olduğunu söylemektedirler. 'R' özürlüydü; bu harfi 'E' (=hafif ğ gibi) telâffuz ederdi ve hayvanları korumada aşırı davranırdı. 738/1338 yılında vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 113-114.

49 **Muhammed b. Ahmed b. Adlân Kinânî Şâfiî:** Fıkıh, Arap dili, kıraat ilmi, tefsir ve hadîste zamanının otoritelerindendi. Melik Nâsır döneminde kazaskerlik yapmıştır. 749/1348 yılında öldü. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 202.

50 **İbn Akîl Bahâeddîn Abdullah b. Abdurrahman Halebî:** 694'te doğdu, Gramerci Ebû Hayyan'ın en kıdemli talebesidir. Hasan b. Ömer Kürdî'den ve İbn Sâid'den ders aldı; Konevî ve Celâleddîn Kazvînî'nin ilim halkasına girdi. Fıkıh usûlü, kıraat, tefsir gibi ilimlerde öne çıktı. Ancak asıl sahası Arap grameridir. Ebû Hayyân onun için "Gökkubbenin altında İbn Akîl'den daha usta bir gramerci yok!" demiştir. Giyimine, evine ve yemeğine önem verir; kaliteden şaşmazdı. Kimsenin yanına varmaz, herkes onun yanına gelirdi. 769/1367'de vefat ettiğinde etrafa bir hayli borcu vardı. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 2, s. 162-163. Bilim ve felsefe kitaplarını okumak için gerekli olan klasik Arapça öğreniminde İbn Akîl'in eseri hâlâ önde gelen 'âlet' kitaplarındandır. Ben de Arapça eğitimimde İbn Akîl'in, *Elfiye* manzumesi üzerine yazdığı şerhi okudum.

51 **Ebû Hayyân Esîruddîn Muhammed b. Yusuf Endelusî Garnâtî ve Türk Dili:** 654/1256'da Gırnata'ya bağlı bir kasabada doğdu. Aslı Berberîdir. Arap dili,

tefsir, hadîs, fıkıh usûlü ve kelâm gibi ilimlerde kendini yetiştirdi; iyi hocalardan ders aldı. 1278 yılında doğuya seyahat etti. Kahire, Mekke, Medine, Şam ve Bağdat'ta başka hocalarla karşılaştı. Dönemin hanım bilginlerinden Şâmiye Bintü'l-Hafız, Mûnise Bintu's-Sultan ve Zeyneb Binti Abdillatif'den ders aldı. Öğrencisi İbn Aybek Türkmânî Safedî'ye verdiği icâzetnâme, hocalarının elliden fazla olduğunu gösteriyor. Zâhirî mezhebine meyilli, dindar ve Hz. Ali'ye âşık biriydi. Cimriydi ve cimriliğiyle övünürdü; insanlara muhtaç olmama saikiyle hareket ettiği için bu hâle geldiği söylenir. Memlûk İmparatorluğu'nun çok dilli ve çok kültürlü ortamından azamî derecede istifade etti. Filolojide gerçek bir deha idi. Bildiği dillerin gramerini dahi yazmıştır. Türkçe, Farsça, Habeşçe ve Himyerce bilen; bu dillere dair eserleri olan Ebû Hayyan, daha çok Arap dili ve gramerinde ünlenmiştir. Onun, kıraat ilmine dair 15, tefsire dair 3, hadîsle ilgili 2, fıkhı işleyen 5, edebiyat alanında 11, Arapça, Farsça, Türkçe Habeşçe vb. dillerle ilgili 26 ve tarihle ilgili 9 olmak üzere 70'ten fazla eser verdiği kaydedilmektedir. Türkçenin eski gramer kitaplarından olan ve daha sonra doğuda yazılan benzeri eserlere kaynaklık eden *'Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk'* (= Türklerin Dilini Anlatan Kitap) onundur. Bu eser, 2200 kelimelik bir sözlük yanında sarf ve nahiv (=çekim bilgisi ve cümle bilgisi) bölümlerinden meydana gelmiştir. Bu dil yadigârı önce Mustafa Bey tarafından yayımlanmış (1891-1892); Ahmed Caferoğlu ise Halis Efendi Kütüphanesi nüshasını (nr: 6574) da dikkate alarak eseri yeniden inceleyip bilimsel notlarla çevirisini yapmıştır. Türk Dili, Ebû Hayyân döneminde –ki İbn Battûta da o dönemin ihbahırın– Mısır'da çok itibarlıydı. Sarayda ve emirler arasında bu dil konuşuluyordu. Ebû Hayyân 745/1344 yılında Kahire'de vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 4, s. 185-189; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, ed-kritik: Abdülkâdir Arnaût-Mahmud Arnaût, Beyrut, 1992, C. 8, s. 251-254; İbn Kâdî Şühbe, *Târîh-i İbn Kâdî Şühbe*, ed-kritik: Adnan Dervîş, Dımaşk, 1992, C. 2, s. 439-442; *DİA.*, *İs. Ans*, C. 10, s. 152; Ahmed Caferoğlu *Türk Dili Tarihi*, İstanbul, 1964, C. 2, s. 198/199.

52 **Mahmil:** Tam karşılığı 'deve heybesi'. Müslüman sultanların her sene Mekke'ye gönderdikleri ipek örtüye de denilir. Bir dahaki sene yeni örtü gönderilirken daha önce verilen eski örtü geri alınırdı; Kâbe'ye bir sene boyunca değen bu örtüden uğur ve bereket beklendiği için. Daha sonra 'mahmil' kelimesi her sene Kâbe örtüsünü taşıyan deve için kullanılır olmuştur. Bkz.: Hasan S. Kermî, *el-Hâdî ila Lugati'l-Arab*, s. 537.

53 **Mahmil-i Mısrî:** Mahmil bu tarzda ilk defa, 670/1271'de Memlûk sultanı Baybars tarafından donatılmıştır. Çünkü kutsal topraklar Mısır sultanının denetimindeydi. Kâbe örtüsü de Mısır'dan giderdi. Bkz.: İbn Kinân, *Hadâiku'l-Yâsemîn*, ed-kritik: Abbâs Sabbâğ, Beyrut, 1991, s. 99; Gibb, İbn Battûta'nın burada verdiği tarihe, gezi kronolojisinin tutarlılığı açısından itiraz ediyor. Ancak İbn Battûta burada tam da o tarihte vuku bulan bir olayı değil; hususî olarak Mahmil'i anlatmak niyetiyle bu malûmatı veriyor olmalı. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1 s. 59.

54 **Emir-i Muîn ya da Emîrülhacc:** Hac kervanının emniyetini sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü devlet görevlisidir. Bkz.: Mehmed Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, C. 1, s. 527.

YEDİNCİ BÖLÜM

KAHİRE'DEN ÇIKIŞ, MISIR'IN SAÎD BÖLGESİNE VE ORADAN AYZÂB'A SEYAHAT

Daha sonra Saîd yoluyla Hicaz'a gitmek üzere Mısır'dan yola çıktım.[1] Tâceddîn b. Hannâ'nın Deyrü't-Tîn'de inşa ettirdiği ribâtta [=büyük sınır tekkesi] bir gece kaldım. Burası muazzam bir yapıdır. Resulullah'ın tasının bir parçası, gözlerine sürme çektiği kalem ve pabuçlarını diktiği iğne burada bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Ali b. Ebû Tâlib'in kendi eliyle istinsah ettiği *Mushaf* da buraya konulmuştur. Binayı yapan Tâceddîn'in, andığımız değerli eserleri 100.000 dirheme satın aldığı ve bu ribâtı yaptırdığı söyleniyor.[2] Tâceddîn böyle hayırlı bir iş yaparak gelip giden gariplere, yolculara bedava yemek vermiş, buranın hizmetinde bulunanlara da maaş tayin etmiştir. Bu iyi niyetinden ötürü Allah onu mükâfatlandırsın. Ribâttan çıkıp Nil kenarında Münyetü'l-Kaid adı verilen küçük bir kasabaya uğradıktan sonra Bûş şehrine vardım. Burası keten bakımından çok zengindir. Mısır'ın diğer şehirlerine ve İfrîkıyye'ye [=Kuzey Afrika'ya] ihraç edilen keten buradandır. Bûş'tan çıkıp Delâs'a ulaştım. Burası da ketenin bolca yetiştiği yerlerden biridir. Aynı şekilde diğer Mısır şehirlerine ve İfrîkıyye'ye buradan ihracat yapılır... Daha sonra Bibâ'ya, oradan da Behnese'ye vardım. Behnese bahçeler içinde şirin bir şehirdir.[3] Gayet kaliteli yün kumaşlar üretilir burada. Şehrin kadısı erdemli bilgin Şerefüddîn ile görüştüm. Ayrıca Şeyh Ebûbekr Acemî ile de buluşarak evinde misafir oldum, verdiği ziyafette bulundum... Yolculuğumun devamında Münyetü İbn

Hasîb denilen beldeye vardım. Nil kıyısında kurulan bu şehir, Saîd bölgesinin şehirlerinden üstündür kesinlikle! Okulları, gezilecek yerleri, zaviyeleri ve mescitleri vardır. Burası eskiden Mısır valisi Hasîb'e bağlı bir kıyı kasabasıymış.

Vali Hasîb'in İlginç Hikâyesi[4]

Anlatılanlara göre Abbâsî halifelerinden biri, Mısır halkına kızarak onları küçümsemek amacıyla kölelerinden en değersizini oraya vali yapacağına dair yemin eder. Hasîb adlı köleyi, hamamda külhancı olduğu için insanların en değersizi saymaktadır. Ona bir hilat [=özel elbise] giydirir ve Mısır valisi olsun diye yola salar. Halife sanır ki, o aşağı bir sınıfa mensup olduğu için sonradan mal ve mevki sahibi olan herkesin yaptığı gibi Mısır ahalisine kötü muamelede bulunacak, sıkıntı verecek! Lâkin Hasîb Mısır'da huzuru sağlayınca halka iyi davranmaya başlar. Sorumluluk alışı, fedakârlığı ve ikramıyla ünü dünyayı tutar. Halifenin yakınları ve devlet büyükleri Hasîb'in ziyaretine vardıkça hediyelerine mazhar olarak memnun bir şekilde Bağdat'a dönerler. Bu arada Halife günlerden beri bazı yakınlarını aratmaktadır. Neden sonra çıkagelen yakınlarına niçin bu kadar geç kaldıkları sorulunca adamlar Hasîb'in yanında bulunduklarını, müthiş armağanlar aldıklarını söylerler. Bunun üzerine küplere binen Halife, Hasîb'in gözlerine derhal mil çekilmesini, Mısır'dan çıkarılmasını, Bağdat'a götürülüp bir sokağa bırakılmasını emreder! Kendisini yakalamaya geldikleri sırada Hasîb evin dışındadır. Bu arada parmağında bulunan kıymetli bir yakut yüzüğü saklamış ve geceleyin elbisesine dikmiştir. Sonra gözleri oyularak Bağdat sokaklarından birine bırakılır. Şairin biri[5] yanından geçerken:

"Hasîb! Senin için övgü dolu bir kaside yazarak ta Bağdat'tan Mısır'a vardıysam da artık senin oradan dönmüş olduğunu görüyorum. Bu kasidemi dinlemeni isterdim!" deyince Hasîb:

"Bu kötü hâldeyken seni nasıl dinleyeyim?" diye karşılık verir. Şair:

"Amacım senin dinlemendir! Hediye vermene gelince, halka çok iyilik ettin, iyi bir insansın sen... Cenab-ı Hak sana mükâfatını verecektir!" der. Hasîb:

"Pekâlâ, oku öyleyse.." deyince şair şu beyitlerle başlayan kasidesini okur:

"Sen [bereketli] Hasîb'sin[6] ve işte Mısır; fışkırın beraberce! İkiniz de denizsiniz!"

Kasidenin sonuna geldiği zaman Hasîb elbisesinin bir tarafında bulunan dikişi şaire göstererek sökmesini ister. Şair, Hasîb'in dediğini yapar. Yakut ortaya çıkar. Şair almaktan çekinirse de Hasîb zorla, yemin içerek bu değerli armağanı adama verir. Şair çarşıya gidip elindekini kuyumculara gösterir. Kuyumcular bu taşın ancak Halifeye layık olduğunu anlayarak durumu hükümete haber verirler. Bunun üzerine Halife şairi çağırtarak aldığı yakuta dair ayrıntılı bilgi ister. O da mecburen hâdiseyi anlatınca Halife, Hasîb gibi asil bir insana yaptığı muameleye pişman olarak onun huzura getirilmesini emreder ve hediyelere boğar onu! Ne istediğini sorar. Hasîb de Münye'nin kendisine verilmesini ister. Dileği kabul edilir. Böylece Hasîb ölünceye kadar burada oturduğu gibi öldükten sonra da bu yöre onun çocuklarına, torunlarına miras kalır. Ben bu şehre vardığım sırada kadı, Fahreddîn Nüveyrî Mâlikî idi. Vali de Emir Şemseddîn diye tanınan cömert biriydi. Bu şehirde ikametim sırasında bir gün hamama gittim. Orada yıkananların hiç örtünmediğini görünce çok şaşırdım ve üzüldüm! Durumu valiye bildirdim. Vali benim o semtten ayrılmamı emrederek hamamı kirayla çalıştıranları çağırttı. Kim peştamalsız girerse cezanlandırılacağına dair tehditler savurdu. Onlara çok kızdı.

Münyetü İbn Hasîb denilen bu yöreden ayrıldım. Nil'den iki mil uzaklıkta Menlevî denilen küçük bir kasabaya geldim.[7] Kadısı, fıkıhta uzman olan Şerefüddîn Demîrî'dir. Şâfiî mezhebindendir. Halkın ileri gelenleri Benî Fudayl [=Fudayl soyundan olanlar] diye tanınmaktadır. Bu soydan gelen biri câmi yaptırarak malının büyük bir kısmını harcamıştır. Şehirde 11 büyük şeker damıtma dükkânı vardır. Belde halkının âdeti gereğince bir fakir veya kimsesiz geldiği zaman dükkâna girmesine mâni olunmaz! Fakir sıcacık bir ekmeği alır, şeker kaynatılan kazana atar, sonra şerbete bulanmış ekmeği alıp gider. Menlevî'den Menfelût şehrine vardım.[8] Nil kıyısında olan bu şehir, manzarasının güzelliği, binalarının zarafeti ve bağ-bahçesinin çokluğu ile ün salmıştır.

Bir Minberin Hikâyesi

Şehir halkının anlattığına göre Melik Nâsır –Allah rahmet eylesin– Mescid-i Haram için gayet güzel ve büyük bir minber yapılmasını emreder. Minber yapıldıktan sonra Nil yoluyla Cidde denizinden kutlu şehir Mekke'ye gönderilmesini ferman eder. Lâkin minberi taşıyan gemi Menfelût'ta mescidin hizasına varınca bir karış dahi ilerleyemez; rüzgâr engellediği için. Gemidekiler şaşıp kalırlar. Günlerce bekledikleri hâlde gemi yürümemektedir. Vaziyeti Melik Nâsır'a bildirirler. Nâsır, minberin Menfelût Câmii'ne konulmasını emreder. Öyle yaparlar. Ben bu câmide o minberi gördüm. Menfelût'ta buğdaydan çıkartılan bir madde vardır; bala benzeyen... İsmi "neydâ"dır. Mısır çarşılarında bolca satılan bir şeydir bu.[9]

[Asyût, Ihmîm ve Hû]

Menfelût'tan hareket ederek Asyût'a ulaştım.[10] Çarşıları geniş ve bereketli bir beldedir. Kadısı Şerefüddîn b. Abdurrahîm'dir, lakabı Mâsemme'dir. İsminin hikâyesi şöyle: Mısır ve Şam'da vakıflara verilen zekât ve sadakalar kadıların elinde toplanır. Bir şehre gelen fakir önce kadıya müracaat eder. O da fakire gücü yettiğince bir şeyler verir. Şerefüddîn kadı iken fakirin biri müracaat ettiğinde "Hâsil Mâ Semme" demiş, yani "Şu anda bir şey kalmadı!" Bu söz ona lakap olmuş.[11] Asyût'tayken yörenin ileri gelenlerinden Şeyh Şihâbeddîn b. Sabbâğ kendi tekkesinde beni ağırladı. Asyût'tan Ihmîm'e geçtim. Gayet büyük ve sağlam binalara sahip güzel bir şehir. Orada taştan yapılmış bir tapınak vardır. İçinde çeşitli duvar resimleri, eskiden kaldığı için bugün anlaşılması güç kitabeler, yıldız resimleri ve göksel yörünge çizimleri mevcuttur. Oradakilerin inancına göre bu bina, Nesr-i Tâir[12] [=uçan kartal] akrep burcundayken yapılmış. Orada hayvanların ve başka şeylerin de resimleri var. Bu çizimler hakkında halk arasında birtakım söylentiler dolaşırsa da bana göre aslı astarı yoktur. Ihmîm'de Hatîb adında biri bu tapınaklardan birini yıktırmış, taşlarıyla okul yaptırmıştır. Onu kıskananlar, adamın elindeki serveti bu tapınaklardan kazandığını söylüyorlar...

Bu şehirde Şeyh Ebu'l-Abbâs b. Abdüzzâhir'in tekkesine

indim.[13] Bu şeyhin dedesi olan Abdüzzâhir'in türbesi de burada bulunuyor. Ebu'l-Abbâs'ın, Nâsıreddîn, Mecdüddîn ve Vâhidüddîn adlarında üç kardeşi vardır. Onlar; şehir kadısı Muhlis; âyan takımı; demin bahsettiğim Hatîb Nûreddîn, onun çocukları ve daha birçok bilginle beraber Cuma namazından sonra toplanır; ikindi namazına kadar *Kur'an*'ı hatmeder ve zikir çekerler. İkindi namazını kıldıktan sonra Kehf Sûresi'ni okur, akşama doğru da evlerine dönerler, âdetleri böyledir.

Ihmîm'den sonra Nil kenarında bulunan büyük bir şehre; Hû'ya vardım.[14] Takıyyüddîn b. Sirâc'ın zaviyesine indim. Orada her gün sabah namazından sonra *Kur'an-ı Kerim*'den bir bölüm okunduğunu, ardından, Şeyh Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin özel virdleri ile *Hizb-i Bahr* duasının okunduğunu gördüm. Bu şehrin ermişleri arasında Şerif Ebû Muhammed Abdullah el-Hasenî'yi sayabilirim.

Şerif Ebû Muhammed'in Bir Kerameti

Yüzünü görme şerefine erişmek ve hürmetlerimi arzetmek amacıyla bu şeyhin yanına gittim. Maksadımı sordu. Cidde yoluyla Beyt-i Haram'ı [=Kâbe'yi] haccetmek niyetinde olduğumu söyledim. O, bana dönerek: "Şimdi amacına erişemeyeceksin, geri dön, sen ilk haccını buradan değil Şam yoluyla yapacaksın!" buyurdu. Yanından ayrıldığımda onun söylediğini yapmadım. Ayzâb'a kadar yola devam ettiysem de daha ileri gitmek mümkün olmadığından geri döndüm. İlerde anlatacağım gibi Mısır'a, oradan Şam'a gittim ve neticede Şam yoluyla haccettim; şeyhin haber verdiği tarzda!

Kınâ, Kûs, Aksûr, Erment, Edfû ve Ayzâb'a Varış

Hû şehrinden çıkınca küçük bir belde olan Kınâ'ya vardım.[15] Buranın çarşıları gayet güzeldir. Keramet sahibi büyük ermiş Abdurrahîm Kınâvî[16] de buraya defnedilmiştir. Allah onu rahmetiyle kuşatsın. Seyfiye Medresesi'nde onun torunu Şihâbeddîn Ahmed ile görüştüm.

Kınâ'dan Kûs'a gittim.[17] Gayet büyük bir şehir. Pek çok hayratı var. Caddeleri aynı boyda sıralanmış ağaçlarla süslü. Çarşıları hoş, mescitleri bol, medreseleri meşhur... Burası Saîd

bölgesi valilerinin ikametgâhıdır. Şehrin dışında Şeyh Şihâbeddîn b. Abdülgaffâr ve Efram zaviyeleri vardır. Orada Ramazan ayında dünyadan elini eteğini çekmiş dervişler toplanır. Şehrin bilginleri arasında Kadı Cemaleddîn b. Sedîd'i,[18] Hatip Fethuddîn b. Dakîki'l-Î'd'i sayabilirim. Daha sonra anlatacağım Kâbe hatibi Bahâeddîn Taberî ve Harizm hatibi Hüsâmeddîn Maşâtî istisna edilecek olursa bu Fethuddîn kadar etkileyici konuşan birini görmedim, diyebilirim... Şehrin bilginleri arasında Mâlikî Medresesi'nde hoca olan hukuk bilgini Burhâneddîn b. Abdülazîz'i ve Burhâneddîn İbrahim Endelüsî'yi sayabilirim. Onun yüksek bir zaviyesi var. Oradan Aksûr'a geçtim. Küçük, güzel bir kasabadır. Kendini ibadete veren büyük ermiş Ebu'l-Haccâc Aksûrî'nin kabri burada.[19] Üstüne bir zaviye yapmışlar. Oradan Erment'e hareket ettim. Burası küçük, şirin bir belde. Her yanı bahçelerle çevrilidir. Nil kenarındadır.[20] Kadısı beni ağırladı. Lâkin şu anda ismini unuttum... Erment'ten İsnâ'ya geçtim. İsnâ çok büyük bir şehir. Sokakları geniş, geliri çok. Her taraf medrese, tekke ve câmiyle dolu.[21] Çarşıları çok güzel. Bağ ve bahçeleri meyve ağacından geçilmiyor. Orada başkadılık yapan Şihâbeddîn b. Miskîn bana ziyafet verdi. Bana iyi davranılması için yardımcılarına da nâme yazdı. Şeyh Nûreddîn Ali, Şeyh Abdülvâhid Mıknasî şehrin erdemli bilginlerindendir. Abdülvâhid Miknâsî şu anda Kûs'da bir tekkenin başındadır.

İsnâ'dan Edfû şehrine ulaştım.[22] Arada bir gün bir gecelik çöl yolu var. Edfû'dan Atvânî beldesine gitmek için Nil'den geçtik. Develer kiralayarak Dagîm diye bilinen Arap kabilesiyle ıssız fakat yolları emin olan bir çölde yürüdük. İndiğimiz konakların biri de Humayserâ adını taşıyordu. Yukarıda belirttiğimiz gibi Allah dostu Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin kerameti gerçekleşmiş, bu yüce insan orada vefat etmiştir.

Humayserâ'nın çevresinde sırtlan çoktur. Orada kaldığımız gece boyunca bu hayvanları defetmekle uğraştık! Sırtlanlardan biri benim yüküme hücum ederek heybemin birini yırtmış, içinden hurma dolu dağarcığı çıkarıp götürmüş! Sabah olduğunda kesenin parçalandığını, içindeki hurmaların çoğunun yenmiş olduğunu gördük...

Onbeş gün seyahatten sonra Ayzâb şehrine vardık.[23] Burası balığı ve sütü bol olan büyük bir yerleşim merkezidir. Yukarı Mısır diye bilinen Saîd-i Mısr bölgesinden Ayzâb'a tahıl ve hurma gönderilir. Bucât ırkından olan ahalisi siyahtır.[24] Sarı bir çarşafa bürünürler. Başlarına da parmak genişliğinde bir sargı sararlar. Bunların âdetlerine göre kız çocuğuna miras yoktur.[25] Yemekleri deve sütünden ibarettir. Mehârî tabir edilen [iri, hızlı] develere binerler.[26] Bunlara suhb [=alaca] adını verirler. Şehir gelirinin üçte biri Melik Nâsır'a, üçte ikisi Bucât kabilesinin reisi Hadrebî'ye aittir.[27] Ayzâb'da İmam Kastalânî'ye ait olduğu söylenen bir mescit vardır. Bereketi ile ün salmıştır. Ben de ziyaret edip manevî havasının güzelliğinden nasibimi aldım.[28] Bu şehirde Musa ve Muhammed Merrâkeşî adlarını taşıyan şeyhler oturuyor. Şeyh Muhammed kendisinin, Fas kralı Murtazâ'nın oğlu olduğunu iddia ediyor. Söylenenlere bakılırsa doksanbeş yaşındaymış.

Ayzâb'a vardığımızda Bucât reisi Hadrebî, Türklerle yaptığı savaşı kazanmıştı. Türkler [=Memlûkler], gemileri battığı için geri çekilmek zorunda kaldılar.[29] Bu yüzden deniz yoluyla haccetmek iyice zorlaştı. Azık olarak ne hazırlamışsak hepsini satarak develerini kiraladığımız bedevîlerle beraber Yukarı Mısır'a geri döndük. Oradan, daha önce bahsettiğim Kûs şehrine vardık. Oradan da Nil yoluyla [kuzeye, aşağı bölgelere] indik. Nehrin suları iyice yükselmeye başlamıştı, o sıralarda.

Notlar

1 **Mısır=Kahire:** İbn Battûta Mısır derken Kahire'yi kastediyor. Gibb bu noktada gezi kronolojisine itiraz etmekte; İbn Battûta'nın Kahire'den Cumâdelahıra ayının ortasından (20 Mayıs 1326) daha geç çıkmaması gerektiğini söylemekte ve İbn Cübeyr'in bu güzergâhı ne kadar zamanda katettiğini anlatmaktadır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 59-60.

2 **Tâceddîn İbn Hannâ:** Bazı biyografi kitaplarında "İbn Hınnâ" adıyla geçer. Melik Nâsır'ın ilk vezirlerindendi. Zehebî, Tâceddîn'in güvenilir, âdil, yakışıklı biri olduğunu ve iyi şiir yazdığını bildiriyor. Hem babası hem dedesi vezirdi. Tâceddîn'in Peygamberimize ait bazı emanetleri 60 bin dirhem vererek satın aldığı çeşitli terâcim kitaplarında geçiyor. İbn Fadlullah, onun türbesinin yanında yetimlerin tahta levhalara mushaf yazdıklarını, satırları sildikleri zaman silintileri onun kabrinin üstüne bo-

şalttıklarını görür. Niye böyle yaptıklarını sorunca "Burada okulu vakfedenin şartı bu!" cevabını alır. Tâceddîn'in zahidane şiirleri vardır. 707/1307 yılında vefat etmiştir. Bkz.: İbnü'l-İmâd, *Şezarâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 28-29; Zehebî, *Zuyûlu'l-Iber*, s. 38.

3 **Behnese; Behnesâ:** *National Geographic Magazine*'in Nil vadisi adıyla verdiği ayrıntılı atlasta Behnese şehrinin eski ismi Oxyrhynchus şeklinde kaydedilmiş; bu haritada Behnese, Nil değil Bahr-ı Yusuf adlı kanalın kenarında yer alıyor. Bağlı bulunduğu idarî birim ise Benî Mezar. Behnese'nin kuzeyinde Beskalun, güneyindeyse Mimbal bulunuyor. Bkz.: *"Nile Valley Land of Pharaohs", The National Geographic Magazine, Atlas Plate 58*, Mayıs 1965. Hüseyin Mûnis'in *İslâm Âlemi Atlası*'nda da Behnese 15. yüzyılın Güney Mısır'ında idarî merkez olarak kaydedilmiş. Kuzeyde el-Kûşere'den güneyde Koskam'a kadar tüm Nil boyu "Amelü'l-Behnesâviyye" (=İdarî mezkezi Behnese olan bölge) olarak işaretlenmiş. Bkz.: Hüseyin Mûnis, *Atlasu'l-Âlemi'l-İslâmî*, s. 317, harita nr: 150; eski Behnese için Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, madde nr.: 2284.

4 **Vali Hasîb:** İbn Battûta, Hasîb hakkında bilgi verirken halktan duyduğunu söylüyor olmalı. İranlı olan vali Hasîb hikâyelere konu olmuş biridir; Hasîb b. Abdülhamîd Acemî diye tanınır. Abbâsî halifelerinin hizmetinde çalışmış ve 803 yılında Mısır'ın haraç emirliğine getirilmiştir. Münyetü'l-Hasîb diye anılan kasaba da ona nispet edilir. İşte bu Hasîb'e methiye düzen şair ise Ebû Nuvvâs'tır. Hasîb'in huzurundaki kaside yarışmasında Ebû Nuvvâs, tüm yaşlı ve tecrübeli şairleri geçmiştir.

5 **Şairin biri** yani **Ebû Nuvvâs:** Hafifmeşrep, nüktedân, şarap ve kadın düşkünü bir şair olarak bilinir. Boylu boslu, ahım şahım bir bedene sahip değilmiş. Tombalak ve tatlı dilliymiş ve güzel kadınlarla çabuk ünsiyet peyda ittiği için diğer şairler tarafından hep kıskanılırmış. Ebû Nuvvâs'ın hayatı, gezileri, nükte ve Hasîb'le ilgili olanlar da dahil tüm kasideleri için bkz.: İbn Manzûr Mısrî, *Ebû Nuvvâs fî Târîhıhi ve Şı'rihî ve Abesihî ve Mucûnihî*, takdim ve tashih: Ömer Ebunnasr, Beyrut, 1990.

6 **Hasîb,** sözlükte bereketli demektir. Mısr denilirken Nil kastolunuyor; Araplar Nil'e "Bahr" (=Deniz) derler. Görüldüğü gibi birkaç edebî sanat iç içe. Bu dizelerin devamını verelim, meraklıları için; "Ümidimi kırmayın, ihtirasıma gem vurmayın,/Mazeret kabul etmem sizden asla!/Hele ikinizin arasındayken fakirlikten kurtulmalı,/oynaşmalı sıcacık paralarla!/Nil, güzelim Nil, Mısır'a can verir,/Ey Hasîb!/Dostların senden yağan ihsanla dirilir." Bkz.: İbn Manzûr Mısrî, *Ebû Nuvvâs*, s. 221.

7 **Menlevî:** Şimdi Mellevî diye bilinir. İbn Dukmâk tarafından da böyle kaydedilmiştir. Bkz.: İbn Dukmâk, *Kitâbü'l-İntisâr*, C. 5, s. 21.

8 **Menfelût:** Asyût'un 50 mil kuzeyindedir. Saîd-i Mısr diye bilinen güney bölgesinin askerî idare merkeziydi. Bkz.: İbn Dukmâk, *Kitâbü'l-İntisâr*, C. 5, s. 22; *National Geographic Magazine*'in ayrıntılı haritasında Menfelût, el-Etâmine ile Benî Muhammediyât arasında gözüküyor. Bkz.: *The National Geographic Magazine*, Nil Haritası, Mayıs 1965.

9 **Neydâ:** Savary 'Neydâ' denilen bu ürünün, önce ıslatılan sonra da kurutulup dövülen tahıldan yapıldığını, suda bir miktar kaynatıldıktan sonra içime hazır hâle geldiğini, gayet lezzetli ve hoş kokulu olduğunu söyler. Bkz.: Savary, *Letters on Egypt*, London 1878, C. 2, s. 2-3. Bugün hâlâ Kahire'de nohut, Sudan fıstığı vb. taneli yiyeceklerle –bazen dövülerek, bazen dövülmeden– bu tür şerbetler hazırlandığına ve so-

kaklarda satıldığına tanık oldum ve tattım da. Anadolu'da yeni ürün buğdayın suda kaynatılıp süzüldükten sonra şekerle ikramı vardır ki, bizim orada 'hedik' derler; o şerbetin tadı da kaynatılmış buğday tanelerinin tadına benziyordu biraz.

10 **Asyût:** 16. yüzyıla kadar Saîd-i Mısr'ın (Güney Mısır) aşağı bölgelerinden birinin merkeziydi. Abutîg ve Taâr gibi şehirler oraya bağlıydı. Bkz.: Hüseyin Munis, *Atlasü'l-Âlemi'l-İslâmî*, 150 no'lu harita, s. 317. Yine bu bölgede yer alan Tâsa köyü (=Deyr-i Tâsa) Nil vadisinde ilk çiftçilik yapan insanların kalıntılarıyla ünlüdür. Az ileride bulunan Bedârî ise İÖ 4500 civarında bakırın işlendiği yerdir. Bu maden aslında Sina'dan getiriliyormuş. Bkz.: *National Geographic Magazine*, Nil Haritası, Mayıs 1965.

11 **Ahmîm ya da Ihmîm:** *N.G.M.*'in haritasında 'Panopolis' ve 'Khemmis' diye de kaydedilmiş. Kuzeyinde Nîda, batısında Suhâg var. Buradaki antik Mısır tapınağı tüm Ortaçağ coğrafya kitaplarında zikredilmiştir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 331; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, madde nr: 781.

12 **Uçan Kartal:** Arapçası **en-Nesru't-Tâir** olup **"Altair"** diye Batı dillerine geçen Vega yıldız kümesi. Altair ve eski Arap yazmalarındaki tasviri için bkz.: Abdurrahîm Bedr, *Ebhâsu'l-Mu'temeri's-Senevî es-Sâbi li-Târîhi'l-Ulûm*, Halep 1983, makale adı: "Esmâü'n-Nucûm", s. 234.

13 **Şeyh Ebu'l-Abbâs b. Abdüzzahir ve soyu** için bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 3, s. 11.

14 **Ho, Hû ya da Hew;** *N.G.M.*'in mezkûr haritasında eski isminin Diospolis Parva olduğu bildiriliyor. 26° kuzey enlemi buranın tam üstünden geçiyor. 32° doğu boylamı ise buranın biraz batısındadır.

15 **Kınâ:** İbn Dukmâk, *Kitâbu'l-Intisâr*'da o dönemdeki Kınâ'yı gayet büyük bir kasaba diye nitelendiriyor. Orada birçok din bilgini yetişmiş. Bkz.: İbn Dukmâk, *Age.*, C. 5, s. 33.

16 **Abdurrahîm Kınavî:** Aslı, Kuzey Afrika'dandır. Hicrî 521'de doğdu; babası vefat edince dayıları onu alıp Şam'a gönderdiler. Çeşitli ilimlerde derinleşti. *Kur'an* tefsiri, tasavvuf ve ermişlerin hayat hikâyeleriyle ilgili kitapları vardır. Kendine özgü bir ahlâk düşüncesi geliştiren Kınâî, eylemin huydan değil, huyun eylemden çıktığını savunurdu. Kitaplarında en çok vurguladığı şey alın teridir. Bkz.: Abdülmün'ım Hıfnî, *el-Mevsûatu's-Sûfıyye*, Kahire, 1992, s. 330.

17 **Kûs:** Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 9980. *N.G.M.*'in mezkûr haritasında da Kûs hakkında malûmat var. Burası Firavunlar devrinin ticaret merkezlerindenmiş. Antik Mısır tarihindeki Eski Krallık da buranın biraz kuzeyindeki Kıft'ta kurulmuş.

18 **Cemaleddîn Muhammed İsnevî için bkz.:** İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 4, s. 36.

19 **Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahîm:** Hocası Abdurrahîm Kınâî'dir. Tasavvuf kitaplarında Yusuf el-Uksurî diye geçer. 1400 beyitlik bir tevhid manzumesi vardır. Bkz.: Abdümmün'ım Hıfnî, *el-Mevsûatu's-Sûfıyye*, Yusuf el-Uksurî mad., Kahire, 1992.

20 **Erment** hakkında İbn Dukmâk detaylı bilgi veriyor. Bkz.: *Kitâbu'l-İntisâr*, C. 5, s. 29; ayrıca Yâkût, *Mu'cem*, madde nr.: 48.

21 **İsnâ ya da Esnâ:** İbn Dukmâk'ın bildirdiğine göre bir hayli geniş bir şehir; 13 bin hanesi, üç büyük medresesi varmış. Bkz.: *Kitâbü'l-İntisâr*, C. 5, s. 30. Buranın antik adı Latopolis'tir. Romalılar döneminde buradaki Khnum tapınağı restore edilip güzelleştirilmiş. Bkz.: N.G.M.'in *Nil Haritası*, Mayıs 1965.

22 **Edfû** ya da *Idfû*'nun antik adı Apollinopolis Magno'dur. 25° kuzey enlemiyle 33° doğu boylamının kesiştiği noktaya çok yakın. Burada bulunan Şahin Tanrı Horus Tapınağı, 20 asrı aşkın bir süredir –ta Ptolemlerden beri– ayaktadır ve Mısır'daki diğer tapınakların aksine rötuş yapılmamıştır üstüne. Bkz.: *N.G.M.*'in Nil Haritası, Mayıs 1965.

23 **Ayzâb:** Özellikle 11. yüzyılla 14. yüzyıl arasında Mısır'ın Yemen ve Hindistan'a açılan en büyük limanıydı. Burası Mısır Memlûk sultanı tarafından 1426 yılında yıktırıldı. Bundan sonra Savâkin, onun yerini tutacaktı. Eski Ayzâb için bkz.: Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, paragraf mad. nr: 250 ve 875; Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 8679.

24 **Bucât:** Bunlar, o dönemde çoğu hâlâ putperest olan Bucâlar olmalı. Bkz.: J. S. Trimingham, *İslâm in the Sudan*, 1949, s. 0-12.

25 **Güneydoğu Afrika halkları:** Bugünün Sudan, Somali vb. Güneydoğu Afrika ülkelerinde çok eski çağlarda buralara gelen Arap karışımı kabile ve kavimler bulunduğu için ora halklarının yüzleri bir beyazı andıracak şekle sahip (dudakları küçük, gözleri ve burunları orta hâlli) ama tenleri siyahtır. Hattâ bazıları, atalarının eski Yemen kralları olduğunu söylerler. Dilleri ya Arapçadır ya da Arapçaya benzeyen Semitik bir dildir. (=Sevâhilî) Burada Habeşistan'ın (=Etiyopya) zaten Sâmîlerle bağlantılı olduğuna değinmeyeceğim. Ayrıca Afrika'nın gerçek sınırının Kızıldeniz'de bitmeyip bazı yönleriyle Arabistan'ı da içine aldığını savunanlar vardır. Bkz.: Ali Mazruî, *Afrikalılar*, İngilizceden çev. Yusuf Kaplan, İstanbul, 1992, s. 29-40 ve 85-102.

26 **Mehârî:** Burada bahsedilen mehârî (=tekili mehrî), Güney Arabistan'ın hızlı develeri olan mehrâlardır. Bu develer onları ilk yetiştiren Mehre b. Cîdân'a nispet edilerek bu adla anılır. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 230; J. L. Burckhardt, *Travels in Nubia*, London, 1819, s. 503.

27 **Hadrabî ya da Hadrubî Kabilesi;** Arap kökenli olup Ayzâb yakınlarındaki Kınâ'yı başşehir edinmişlerdir. Ama daha sonra çoğalarak Bucâtlılarla karıştılar; Hadâribe (=Hadrebîler) denilince bu karışım kastolunur oldu. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 69.

28 **Kutbeddîn Muhammed b. Ahmed Tûzerî Kastallânî:** (ö: 727/1287) Mes'ûd b. Abdurrahman Ca'berî'ye hırka giydirmiş, Nûreddîn Umyûtî'ye hadîs hocalığı yapmış sufî ve bilgin bir şahsiyetti. Bkz.: Tâceddîn Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfıiyye*, C. 5, s. 18 ve Zehebî, *el-Iber, (zeyl)* C. 4, 5, s. 74 ve 165.

29 **Türkler (=Memlûkler):** Burada Türkler tabiriyle Memlûkler kastolunuyor. O dönemde Devletü'l-Etrâk tabiri sadece Memlûk Devleti için kullanılırdı; bu vasıf ve isimlendirme bizzat Memlûk hükümdarları tarafından da teşvik edilen bir şeydi. Çok sonraları, Osmanlı Devleti'nin güçlenmeye ve Memlûkleri tehdit eder hâle gelmeye başladığı devirlerde de bu tür bir teşvik görüyoruz Mısır siyasî muhitinde. Zira Osmanlı'ya; ya Devletü'r-Rûm ya Devlet-i Ebnâ-yi Osman yahut Devletü't-Turkmân derlerdi. Zamanla Osmanlı âlimlerine ve Anadolu kökenli Türkmen komutanlara da Rûmî denmeye başlandı. Hattâ İbn Tolûn gibi bazı tarihçiler Anadolu asıllı Türkle-

ri doğrudan "Ervâm" yani Rumlar diye vasfeder hâle gelmişti. Kısaca bu iş coğrafî bir nispet belirleme sınırından çıkıp yakıştırma orijin tayinine dönmüştü bazı yazarlarda. Bu fenomenin zuhurunda Memlûklerin propagandist tesirleri rol oynadığı gibi Anadolu'da hâkimiyet kuran bazı beyliklerin; Selçukluların ve Osmanlıların Bizans mirasına ve coğrafyasına sahip olduklarını hissettirme isteği de rol oynamıştır. Bahrî (=Türk) Memlûklerin zafer çağında yetişmiş İbn Fadlullah Ömerî gibi büyük saray kâtipleri, Anadolu beyliklerine Ümerâ-yı Etrâk tabirini kullanmış, Çin'den Macaristan'a kadar hâkim devlet ve halkların Tûran kökenli olduğunu belirtmiş; onlarla siyasî yazışmaların nasıl yapılacağını tek tek anlatmış ise de **"ed-Devletü't-Türkiye"** (=Türk Devleti) terimini sadece Memlûk Devleti için kullanmıştır. Bkz.: İbn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerîf*, ed-kritik: M. Hüseyin Şemseddîn, Beyrut, 1988, s. 60-76 ve 242; Muhammed b. Mahmud İbn Agâ, *el-Irâk Beyne'l-Memâlik ve'l-Usmâniyyîn maa Rıhleti'l-Emîr Yeşbek*, (Osmanlı-Memlûk münasebetlerini anlatan tamamlayıcı ek metinlerle beraber neşr: M. Ahmed Dehmân), Dımaşk 1986, s. 6 ve 302.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KAHİRE'YE DÖNÜŞ, GAZZE'YE SEYAHAT

Kûs'tan sekiz gece sonra Mısır'a vardık. Mısır'da [=Kahire'de] bir gece kaldıktan sonra yediyüzyirmialtı Şabanının ortalarında Şam'a yöneldim. Bir müddet sonra Belbeys'e ulaştım.[1] Bahçeleri çoktur buranın. Orada anılmaya değer bir kimseye rastlamadım.

Belbeys'ten Sâlihiye'ye vardım.[2] Orada kum tepelerinden geçerek Sevâde, Verrâde, Mutaylab, Arîş ve Harrûba konaklarına uğradım.[3] Burada her menzilde kervansaraylar mevcut. Yolcular hayvanlarıyla oraya inerler. "Hân" adı verilen bu binaların çevresinde yolcular için su dolu büyük fıçılar var.[4] Misafirler bedava su çekerler buralardan. Bir de dükkân vardır; bineği ve kendisi için gerekli şeyleri buradan satın alır yolcular. Bu menziller arasında Katyâ adıyla bilineni çok ünlüdür.[5] Burada tüccardan vergi alınır. Malları ve yanlarında bulunan her şey sıkı bir muayeneden geçirilir. Hattâ orada resmî dairelerin, memurların, özel yazıcıların ve tanıkların bulunduğunu da söyleyebilirim... Oranın bir günlük geliri bin dinardır.[6] Hiçbir yolcu ve tüccar Mısır'dan [=hükümet tarafından] verilmiş izin kâğıdı olmaksızın Şam Bölgesi'ne [=Suriye'ye] geçemez.[7] Karşıdan gelen de Şam'dan verilmiş izin kâğıdı bulunmadan Mısır'a geçemez. Bunun böyle olması hem mal emniyetini sağlamak hem de Irak casuslarından [=Moğollardan] korunmak içindir. Bu uzun güzergâh bedevîlerin garantisi altındadır. Orayı korumak görevi bunlara verilmiştir. Gece olunca kumun üzerini silerek bütün izleri yok ederler. Sabahleyin görevli emir gelip yol üzerindeki kumu

kontrol eder. Bir iz bulduğu takdirde izi bırakanın huzura getirilmesini emreder bedevîlere. Arama yapılır. İz bırakan yakalanıp derhal emire çıkarılır. O da gereken cezayı verir.[8]

Katyâ'ya vardığımda oranın seçkin emirlerinden İzzeddîn Üstâdü'd-dâr Akmârî bana bir ziyafet verdi. Beraberimdekilerin de rahatça geçmesine müsaade etti.[9] Onun yanında bulunan denetleme memuru Abdülcelîl Mağribî, Mağriplileri [=Faslıları] iyi tanır. Fas halkından olup Katyâ'yı ziyaret edenlere hemen hangi şehirden geldiğini sorar. Böylece Faslı misafir diğerleriyle karıştırılmaz, kolayca Katyâ'dan geçer.

Daha sonra Gazze şehrine vardık. Burası Mısır tarafından gelenler için ilk büyük Suriye şehri olarak göze çarpar. Nüfusu kalabalık, caddeleri bakımlıdır. Bazı mescitlerinin çevresinde duvar yoktur. Orada çevre duvarları yıkılmış fakat mimarî açıdan hâlâ güzelliğini koruyan bir câmi var. Şimdi bile içinde Cuma namazı kılınan bu büyük câmi Ulu Emir Câvelî tarafından yaptırılmıştır. Minberi beyaz mermerdendir.

Gazze'nin başkadısı Bedreddîn Silhatî Hûrânî'dir. En büyük bilgini ise Alemüddîn b. Sâlim'dir.[10] Benû Sâlim [=Sâlimoğulları] şehrin ileri gelenlerindendir. Bu soydan gelen Şemseddîn de Kudüs kadısıdır.

Notlar

1 **Şaban 726;** 3-31 Temmuz 1326'ya denk düşer. ***Bilbeys,** Kahire'nin 33 mil kuzeydoğusundadır. Bölgenin idarî merkeziydi; o dönemde ticarî ve askerî açıdan çok önemliydi. Yeri ve konumu için bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, neşr: M. Reinaud-Baron Mac Guckin, Paris, 1840, s. 118-119; Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr: 2091.

2 **Sâlihiyye:** Eyyûbî sultanı Melik Sâlih Eyyûb tarafından yaptırılmıştı. 1240-1249 yılları arasında hüküm süren Melik Sâlih Eyyûb burayı bir sınır muhafaza karargâhı olarak inşa ettirmişti. Bkz.: Gaudefroy-Demombynes, *La Syrie à l'épokue des Mamelouks*, Paris, 1923, s. 6-7.

3 **Doğru posta ve nakil güzergâhı** şöyle olmalıydı: Katyâ, el-Mutaylib, es-Sevâde, el-Verrâde, el-Arîş, el-Harrûba. Bkz.: *Halîl Zâhirî, Zübdet-i Keşfi'l-Memâlik*, çev.: J. Gaulmier, Beyrut, 1950, s. 201. Harrûba, Mısır'ın Rafah'la olan sınırındaydı. Suriye ve Mısır'daki posta-nakil sistemi Baybarslar döneminde yeniden düzenlenmiştir. Bkz.: J. Sauvaget, *La poste aux chevaux dans l'empire des Mamelouks*, Paris, 1941. (Gibb, *Age.*, s. 71)

4 **Sâkıye li's-sebîl** ifadesi herhalde günümüzde unutulan 'Sebil Su' gibi bir şeydi.

5 **Katyâ:** Ferame (antik Pelusium) yakınlarında askeri ve sivil yapıların bulunduğu bir merkez. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* madde nr.: 9781. Bugün Katyâ daha çok 'Bi'r Katya' şeklinde geçiyor; Sînâ yarımadasının kuzeybatısında Tell-i Frame'ye yakın bir nokta. Bkz.: *N.G.M.*'nin mezkûr Nil Haritası. Katyâ'nın ticarî önemi ile ilgili olarak bkz.: Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, C. 3, s. 460-471.

6 **Memlûk sikkeleri** zaman zaman değişmesine rağmen bir dinar altın genelde 4,23 gramdır.

7 **Berâat** denilen bu izin kâğıtları bir tür pasaport ve uluslararası ticaret belgesi niteliğindedir. Bkz.: Sauvaget, *Age.*, s. 45. Ayrıca gümrük vergisi tarihi için Türkçe bir araştırma: Turhan Atan, *Türk Gümrük Tarihi*, T. T. K. bas., Ankara, 1990, C. 1, s. 144-146. Ancak dönemle ilgili olarak Kalkaşandî ve İbn Fadlullah Ömerî gibi doğrudan Arapça kaynaklara neredeyse hiç başvurulmaması bu kitap için büyük bir eksiklik teşkil etmektedir.

8 **Katyâ'nın Bedevi Arap izcileriyle ilgili olarak** Yâkût'ta epey bilgi vardır. Bkz.: *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 3148.

9 Metinde yer alan **Cevâz** tabiri, "rahatça geçme hakkı" manasını ifade eder, bugün de Araplar pasaporta "cevâzu's-sefer" derler.

10 **Alemuddîn Ebû Saîd Sencer b. Abdullah Câvlî ya da Câvelî: (ö: 745/1344)** Melik Nâsır'ın başkumandanlarından, dindar ve bilgin bir şahsiyetti. Filistin yöresine vali olduğunda pek çok bina ve hayrat yaptırmıştır. Zehebî, bu şahsı Sencer Cavlı olarak kaydetmiştir. İbnü'l-İmâd'ın bildirdiğine göre Alemuddîn, 'Cavlî' adında bir emirin hizmetine giriyor. Bu yüzden Sencer Cavlî diye anılmaya başlıyor. Şam ve Gazze'de başına gelmedik olay kalmıyorsa da sonunda Memlûk Devleti'nin güvenilir bir emiri oluyor. Dinî ilimlerde de uzmanlaşıyor; İmam Şâfiî'nin *Müsned*'ine 6 ciltlik bir şerh yazıyor. Filistin'de Halîl şehrine ve Gazze'ye câmiler yaptırıyor; Kahire'de sufîler için bir hangâh inşa ediyor. Cavlı; Türkçede sesli; ünlü, san sahibi demektir. Çavlan da aynı köktendir. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 2, s. 170; Zehebî *(zeyl) el-Iber fi Haberi Men Gaber*, C. 4, s. 136; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 247-248; Tâceddîn Sübkî, *Tabakât*, C. 10, s. 41; Suyûtî, *Husnü'l-Muhâdara*, C. 1, s. 395.

DOKUZUNCU BÖLÜM

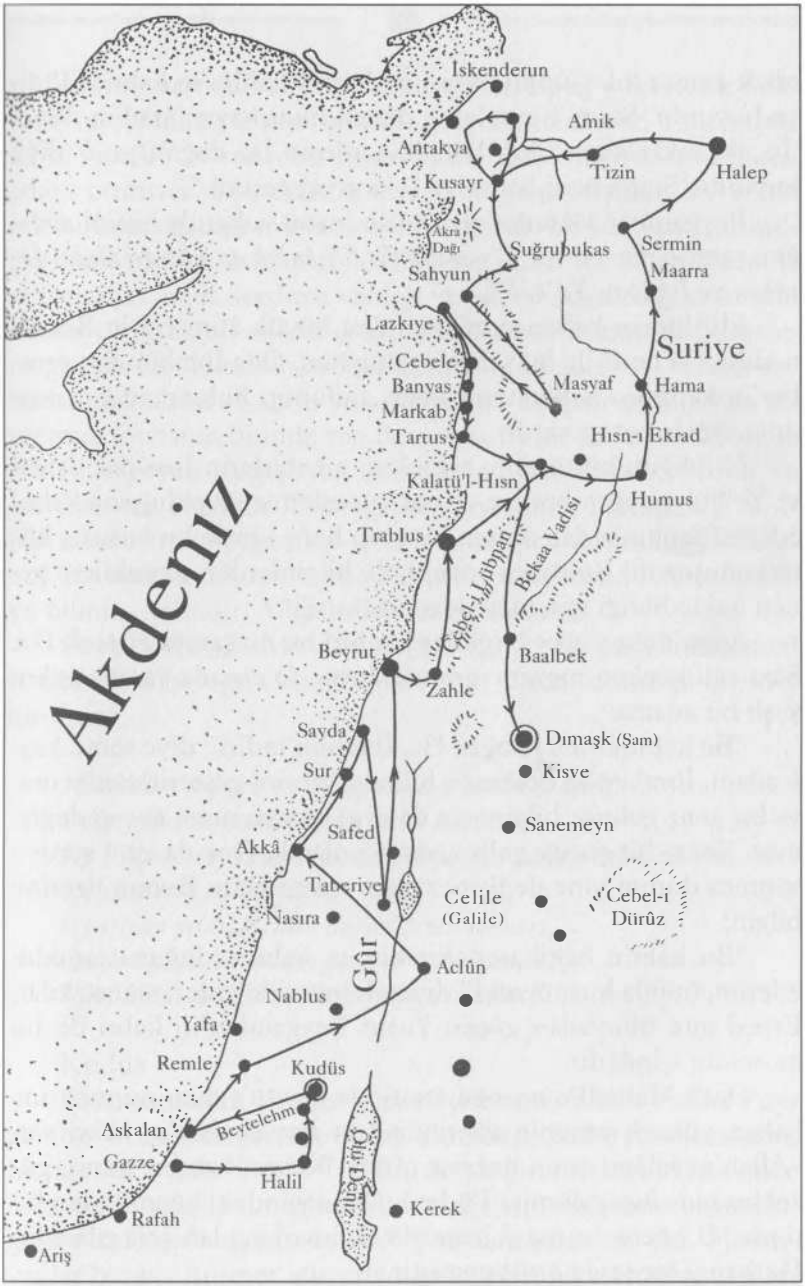
GAZZE'DEN KUDÜS'E SEYAHAT[1]

Gazze'den Halîl İbrahim kasabasına gittim.[2] Yüce Allah Peygamberimiz Muhammed'i ve İbrahim'i rahmetiyle kuşatsın. Burası alan bakımından büyük değilse de manevî yönden çok kıymetlidir. Bir vadi içinde bulunan şehir ışık gibi parlıyor. Dış görünüşü hoş. İçi şirin. Yontma taştan yapılmış mescidi mimarî yönden güzel ve sağlam; epeyce de yüksek. Bir sütununa yerleştirilmiş büyük taşın bir cephesi 37 karış uzunluğundadır. Hz. Süleyman –Allah'ın selâmı onun üzerine olsun– tarafından cinlere yaptırıldığı anlatılır. Mescidin içinde bulunan kutsal mağarada İbrahim, İshâk ve Ya'kûb Peygamberlerin –Allah'ın selâmı ve bereketi bizim elçimize ve onlara olsun– mezarları vardır. Karşı taraflarında da üç kabir var; eşlerine ait. Minberin sağ tarafında kıble duvarına bitişik noktadan hâlâ sağlam kalmış mermer merdivenle dar bir geçide inilir. O dar geçit, üç kabrin sahiplerinin bulunduğu mermer döşeli bir dehlize ulaştırır. Söylenenlere göre burası yukarıdaki mezarların [gerçek haznesidir ve] tam hizasında bulunmaktadır. Kutlu mağaraya giden yol orada ama şu anda kapalı. Ben oraya birkaç defa inmiştim.[3]

Bu üç mübarek kabrin hakikaten orada bulunduğuna kanıt olmak üzere bilginler tarafından anlatılan rivayetler arasında Cafer b. Ali Râzî'nin *el-Müsfir li'l-Kulûb*[4] adını verdiği kitabından şu bölümü aktarmak isterim:

Ebû Hureyre'den –Allah ondan razı olsun– aktarıldığına göre, Allah Elçisi şöyle buyurdu:

"Melek Cebrâil beni İsrâ gecesi Beyt-i Makdis'e [=Kutlu Ev] götürdüğü vakit İbrahim'in kabrine uğradım. Bana; 'İn, iki

Filistin, Lübnan, Suriye güzergâhı. Kaynak: Tazî; Gibb, *The Travels;* Elad, *The Description.*

rekât namaz kıl. Çünkü burası pederin İbrahim'in kabridir!' diye buyurdu. Sonra Beytelehm denen mıntıkaya uğradım. Yine; 'İn, iki rekât namaz kıl, burada kardeşin İsa doğmuştur!' diye buyurdu. Sonra beni Sahre'ye [=kayaya] getirdi."

Peygamber sözünün geri kalan kısmı yukarıda ismini andığım eserde mevcuttur. ["*=el-Müsfir li'l-kulûb an sıhhat-i Kabri İbrâhim ve İshâk ve Ya'kûb*"].

Müslüman halkın ermişlerinden büyük âlim Hatip Burhâneddîn Ca'berî[5] ile bu şehirde görüştüm. Ona İbrahim Peygamber'in kabrinin hakikaten burada bulunup bulunmadığını sordum. Şöyle cevap verdi:

"Bildiğim bütün ilim sahipleri, o kabirlerin İbrahim, İshâk ve Ya'kûb peygamberlere ve onların eşlerine ait olduğunu kabul ediyor. Sapkınlardan oluşan bir grup hariç kimse bu hususta kötü konuşmadı! Bu haber önceki ulu bilginlerden sonrakilere aynen nakledildiği için kuşkudan uzaktır!"

Anatıldığına göre bilginlerden biri bu mağaraya girerek Hz. Sâra validemizin mezarı yanında durur. O esnada yanına gelen yaşlı bir adama:

"Bu kabirlerden hangisi Hz. İbrahim'indir?" diye sorar. Yaşlı adam, İbrahim'in herkesçe bilinen kabrini gösterir. Sonra oraya bir genç gelince bilgin ona da aynı soruyu sorar, cevap değişmez. Sonra bir çocuk gelir ziyaretçi olarak. Ona da aynı soruyu sorunca durum yine değişmez, aynı cevap gelir. Bunun üzerine bilgin;

"Bu kabrin hakikaten İbrahim'in kabri olduğuna tanıklık ederim, bunda kuşku yok!" diyerek mescide gider, namaz kılar. Ertesi gün dünyadan göçer. Yusuf Peygamber'in kabri de bu mescidin içindedir.

Halîl Mabedi'nin doğu tarafında Gavru'ş-Şam mıntıkasına bakan yüksek tepenin üzerinde Lût Peygamber'in kabri var. –Allah'ın selâmı onun üzerine olsun– Kabrin üzerine geniş, güzel bir bina inşa edilmiş. Türbe bu bina içindeki hücrelerden birinde. O hücrenin rengi beyazdır. Mimarî açıdan çok güzeldir. Herhangi bir şeyle örtülmemiştir.

Lût gölü de bu civardadır. Suyu çok tuzlu. Lût kavminin yaşadığı ülkenin burası olduğu söyleniyor. Lût Peygamber'in

türbesinin yanında Yakîn Mescidi vardır. Epey yüksek bir noktada ve aydınlığıyla tüm binaları gölgede bırakıyor. Yanı başında sadece bir ev mevcut; orada da mabedin hizmetlerini gören adam oturuyor. Mescidin iç kısmında, kapıya yakın bir yerde tek kişinin sığacağı mihraba benzer çökük bir yer var. Lût milleti mahvolduğu zaman İbrahim Peygamber'in, Allah Teâlâ'yı anmak için orada secdeye vardığı ve başını değdirdiği noktanın hareket ederek bir miktar çöktüğü anlatılır.[6] Yakınında bulunan mağarada Hz. Hüseyin'in kızı Fâtıma'nın kabri var. –Allah onlardan razı olsun– Kabrin yukarısında ve aşağısında bulunan iki mermer levhanın birinde son derece nefis bir hatla şunlar yazılı:

"Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla! Ebedî yücelik ve kalıcılık ona özgüdür. Yarattığı her şey onun! O, kullarına fanîliği takdir etti. Peygamber de bir örnektir [herkesin gidiciliğine]. Bu mekân, Hüseyin kızı Fâtıma'nın –ki Ümmü Seleme diye bilinir– kabridir. Allah onlardan razı olsun".

Öteki levhanın, Mısır'ın meşhur taş yontucusu Muhammed b. Ebû Sehl'in eseri olduğu söyleniyor. Onun üstüne şu beyitler kazılmış:

"Gömdüm toprak ve taş arasına o narin bedeni,
Oysa yanık bağrımdı onun sıcak meskeni,
Ey Fâtıma soyundan gelen Fâtıma'nın yattığı talihli kabir,
Ey yücelerin evlâdına yâr olan!
Ey ışıyan yıldızlardan doğan kızın mezarı,
Sende ne ulu bir kadın yatıyor bir bilsen,
İffet, Allah sevgisi ve hayâ fışkırır senden!"

Kudüs

Sonra buradan Kudüs'e hareket ettim. Yolda Yunus Peygamber'in kabrini ziyaret ettim. Yanı başında büyük binalar ve bir mescit vardı. Orada İsa'nın doğduğu ve doğumdan önce Meryem'e uzatılan meşhur hurma ağacının izlerinin bulunduğu Beytelehm'i ziyaret ettim.[7] Çok kalabalık bir yer. Hıristiyanlar buraya hürmet gösteriyorlar. Gelen ziyaretçilere ziyafet veriyorlar. Daha sonra Beyti'l-Makdis [=Kutlu Ev] diye bilinen mescide ulaştım. Burası yücelik sıralamasında iki ulu mes-

citten [=Mescid-i Haram ve Ravza-i Mutahhara] hemen sonra gelir. Şehir gayet büyük. Binaları yontma taştan inşa edilmiştir. Erdemli Sultan Salâhaddîn b. Eyyûb –Hakk Teâlâ onu İslâma yaptığı hizmetlerden ötürü mükâfatlandırsın– bu şehri fethettiği zaman kale duvarlarının bir kısmını yıktırmıştır.[8] Daha sonra Melik Zâhir Baybars, Franklar gelir de kullanırlar korkusuyla duvarların tümünü tahrip etmiştir.[9] Bu şehirde daha önce su yoktu. [Şam Bölgesinin merkezi olan] Dımaşk'ta emirlik eden Seyfeddîn Tinkîz şu anda mevcut olan suyu getirdi.[10]

Kutlu Mescit

Bu mescit, gayet sanatkârane bir tarzda yapılmış ulu mabetlerdendir. Mimarî açıdan eşsiz güzelliktedir. Yeryüzünde bundan daha büyük mescit bulunmadığı söyleniyor. Doğudan batıya uzunluğu Mâlikiye ölçüsüyle 752 arşın,[11] güneyden kuzeye genişliğiyse 435 arşındır. Üç taraftan ayrı ayrı kapılar vardır. Ben kıble tarafının yalnız bir kapısını biliyorum. Oradan İmam girer. Mescit, çatısız, geniş bir meydandan ibarettir. Sadece, "Mescidi Aksâ" diye bilinen mekân çatı ile örtülüdür.[12] Mimarîsinde göze çarpan hüner ve sanat insanı hayrete düşürür. Kubbenin her yanı altın yaldızla, çeşit çeşit rengârenk nakışlarla süslüdür. Mescitte üstü çatıyla kaplanmış birkaç bölüm daha vardır.[13]

Kubbetü's-Sahra [=Kaya Kubbesi]

Bu kubbe çok sağlamdır. İnsanı şaşırtan son derece garip bir bina. Güzellikten nasibini almış. Her yanı sanatkârca bezenmiş. Mescidin tam ortasında yüksek bir çıkıntı üzerine inşa edilmiştir. Ona mermer bir merdivenle çıkılır. Dört kapısı var. Kubbenin her yanına sanatkârane bir tarzda mermer döşenmiştir. İçini ve dışını; tüm güzelliklerini, süslerini tarif etmekten âciz kalır kalem. Süslerin çoğu altın yaldızlı olduğundan ışık gibi parlar, bir yanıp bir söner. Kubbenin tam ortasında, kitaplarda anlatıldığı gibi, elçiler önderi Peygamberimizin göğe yükseldiği kutsal kaya [=sahra] görülür. Bu kaya pek serttir. Yaklaşık bir adam boyu yüksekliktedir. Alt tarafında bir oda sayılabilecek kadar geniş bir mağara mevcuttur. Buranın da yüksekliği yine insan bo-

yında, içeriye merdivenle inilir. Orada mihrap şeklinde bir çıkıntı var.

Kayanın etrafını çepeçevre saran iki kafes bulunuyor. Kayaya daha yakın olan demirden, uzak olansa ağaçtandır. Ayrıca kubbenin üzerinde asılı bir kalkan vardır. Halk bu kalkanın cengâver Hamza b. Abdülmuttalib'e ait olduğuna inanır.

Kudüs'te Bulunan Bazı Mübarek Mekânlar

Bunlardan biri şehrin doğusunda, yüksek bir tepe üzerinde, Cehennem vadisi diye bilinen bir çukurun kenarındaki binadır. İsa Peygamber'in göğe çıktığı yer burasıdır deniliyor. Ünlü Sufî Râbia Adeviyye ile karıştırılmaması gereken ve çölde gezdiği için Râbia Bedeviyye denilen muhterem hatunun mezarı da ziyaret edilen mekânlardandır.[14]

Cehennem vadisinin tam ortasında bulunan bir kiliseye Hıristiyanlar "Hz. Meryem'in kabridir," diyerek çok hürmet gösterirler. Yine orada Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen başka bir kilise mevcut. Onlar burayı ziyaret eder, Hz. İsa'nın kabri olduğuna inanırlar.[15] Fakat bu gerçek değil! Oraya gelen her Hıristiyan, Müslümanlara belirli bir vergi vermeye ve bazı aşağılayıcı hareketlere katlanmaya mecburdur. Gururunun kırılması pahasına tahammül eder buna. Orada İsa Peygamber'in beşiğinin konulduğu yer var. İnsanlar uğur ve bereket için oraya giderler. Rabbimizin selâmı ve bereketi İsa Peygamber üzerine olsun.

Kudüslü Birkaç Bilgin ve Erdemli İnsan

Bunlar arasında Gazze'nin büyüklerinden şehir kadısı Şemseddîn Muhammed b. Sâlim Gazzî'yi, Hatip İmâdeddîn Nâbulusî'yi, hadîs bilgini ve müftü Şihâbeddîn Taberî'yi, o sırada yolculuk ettiği için Kudüs'te bulunan Mâlikî bilgini, tekke şeyhi Ebû Abdullah Muhammed b. Müsbit Garnâtî'yi, salih kulların büyüklerinden "Mahcûb" diye tanınan Ebû Ali Hasan'ı, Meragalı Ermiş Kemaleddîn'i ve Erzurumlu Ebû Abdurrahman b. Mustafa'yı sayabiliriz. Bu sonuncusu, Şeyh Tâceddîn Rifâî'nin talebelerindendir. Ben onunla görüştüm ve onun elinden tasavvuf hırkası giydim.[16]

Notlar

1 **Filistin seyahatiyle ilgili kuşkular:** Amikam Elad ve bazı araştırıcılar İbn Battûta'nın, bu bölümde verdiği bilgilerin önemli bir kısmını Abderî'den aldığını savunuyor. Bir sonraki bölümde de Askalân'a kadar, Abderî'nin kitabından faydalandığı savunuluyor. Hattâ bu bölümde geçen *el-Müsfir li'l-Kulûb* adlı kitap ve yazarının da aslında Abderî tarafından anıldığı, bu eserin, meçhul biri değil, 10. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Ali b. Ca'fer er-Râzî eliyle kaleme alındığı bilirtiliyor. ***Abderî** diye tanınan Muhammed b. Muhammed'in eseri *er-Rıhletü'l-Mağribiyye* adını taşıyor; Abderî 1289 yılında bitirmiş bu eseri. Bana göre İbn Battûta buraları gezmiştir; ama oturup da İbn Cüzeyy'e anlatmaya gelince elbette boşluklar doğacaktı. İbn Cüzeyy veya İbn Battûta, seyahatin çeşitli bölümleri yazılırken o bölgelerle ilgili kitaplardan da faydalanmış olmalı. Adam yıllarca gezmiş ve her şeyi hatırlayamıyor; ufak tefek de olsa bazı eksik kısımlar var, tablonun tamamlanması için eldeki kitaplara başvurması bence tabiî bir husus. Kaldı ki İbn Battûta da zaman zaman buna değiniyor; İbn Cübeyr'den faydalandığını, Bekrî'nin *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*'ini okuduğunu kendisi de söylüyor. O, bir yeri gezerken yahut gezdikten sonra devrin 'turist rehberi' türünde kitaplarını okuyordu, sanırım. ***İbn Battûta'nın yahut İbn Cüzeyy'in en çok yararlandığı yazar ve eserler** şunlar olabilir: İbn Cübeyr, *Rıhle;* İbn Fadlullah Ömerî, *Mesâliku'l-Ebsâr;* Ebû Ubeyd Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*; Abderî, *er-Rıhletü'l-Mağribiyye.* Bkz.: Amikam Elad, "The Description of the Travels of Ibn Battuta in Palestine, Is It Original?", *JRDAS,* II, London 1987, s. 256-272. Elad, bu çalışmasını ilk defa Kudüs'te Yad İzhak Ben-Zvi Enstitüsü'nde 1984 yılında sunduğunu belirtiyor.

2 **Halîl Kasabası:** Filistin'deki meşhur Halîl Şehri. Yahudiler buraya Hebron derler. Halîl, Allah dostu Halîl İbrahim Peygamber'den gelen bir isimdir. Eski Halîl için Bkz.: Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldân*, mad. nr: 4384.

3 **Filistin tarihi hakkında ayrıntılı ve yeni verilerle desteklenmiş en geniş ansiklopedik kaynak** Lübnan-Beyrut kökenli el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâseti ve'n-Neşr adlı yayınevi tarafından hazırlanan ve neredeyse 10 cildi bulan *el-Mevsûatü'l-Filistıniyye*'dir.

4 **El-Müsfir** adlı kitap: Gibb'in de belirttiği gibi bu yazara ve kitabına henüz tesadüf edilmemiştir. A. Elad, seyyahımızın bu malûmatı Abderî'den aldığını söylüyor.

5 **Burhâneddîn İbrahim b. Ömer Ca'berî: (ö: 732/1332)** Halîl şehrinin üstadı diye tanınırdı. Ca'ber'de h. 640 civarında doğdu. *Kur'an* ve hadîs ilimlerinde derinleşti. İmam Zehebî ve Sübkî gibi büyük bilginler ondan rivayet almıştır. Gramer ve tarih gibi çeşitli konularda yazdığı eserleri yüze yaklaşır. Ramazan ayında 92 yaşında vefat etti. İmam Zehebî ondan behsederken "Kıraat, hadîs, usûl, Arapça ve tarih dallarında uzman, 'hezarfen' bir bilgindi" diyor. Bkz.: Zehebî, *el-Mu'cemu'l-Muhtass*, s. 60; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 181; İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 50-51.

6 **İbrahim'in (as) azabın gecikmesi için dua etmesi** ve azap meleklerinin Lût'un sefih kavmini helâk etmesi *Kur'an*'da da işlenir. Bkz.: A'raf, 80-84; Hûd, 70; Hicr; 59-77; Saffât, 133-138.

7 **Beytelehm kasabası;** burada Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı dünyaya getirmesi ve Nâsıra'da Hıristiyanların ziyaretgâhı olan kilise hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb,* ed-kritik: Charles Pellat, Beyrut, 1966, C. 1, s. 80-81, Paragraf: 119-121.

8 **Kudüs'ün yıkık surları:** İbn Battûta'nın, halktan duyduğu; şifahî geleneğe dayanan bu rivayetler doğru görünmüyor. Duvarın Salâhaddîn Eyyûbî tarafından yıktırıldığına dair hiçbir kanıt yok. Bu duvar 1290'da 5. Haçlı saldırısında Salahaddîn soyundan gelen Dımaşk emiri Melik Muazzam İsa tarafından işe yaramaz hâle getirildi. Şimdiki duvarlar Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Bkz.: Gibb, *Age.,* s. 77

9 **Melik Zâhir Baybars Bundukdârî:** 1260-1277 yıllarında Memlûklerin hükümdarı oldu. 1277 yılında Kayseri'ye kadar yürüyerek İlhanlıları perişan etti. Diplomatik deha idi, Altın Ordu'yla dost oldu, Haçlılara ve Moğollara karşı iyi bir savaş siyaseti sergiledi. Kendisini 2. Salâhaddîn olarak görmekteydi. Moğollarla anlaşan Ermeni kralı 1. Hetum'u mahvetti. Bu darbeden sonra Anadolu'nun orta yerinde; Sis (= Kozan) çevresinde bir daha hiç Ermenistan olmadı. Haçlılarla yaptığı hiçbir anlışmaya riayet etmedi. Baybars uzun boylu, atletik yapılı, hafif esmer, çekik mavi gözlü bir Kıpçak'tı. Cesur, aceleci ve sertti. Devlet siyasetinde töreyi ve Cengiz yasasını tatbik etmiştir. Vefat ettiğinde ülkesine birçok bina ve hayrat bırakmıştır. Bkz.: İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire,* C. 7, s. 87-92; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh,* C. 12, s. 358-398. Ayrıntılı bir araştırma olarak bkz.: Muhammed Süheyl Tokkûş, *Târîhu'l-Memâlik,* Beyrut, 1997, s. 87-165.

10 **Seyfeddîn Ebû Saîd Tinkîz:** 1312'den başlayan valilik hayatı 1340'a kadar sürdü. Melik Nâsır'ın en önemli kumandanlarındandı. 741/1340 yılında Şam nâibiyken tutuklandı, Mısır'a getirilip İskenderiye'de hapse atıldı. Orada öldürülmüştür. Asık suratlı, heybetli biriydi; buna rağmen mizah ve şarkıdan ziyadesiyle hazzederdi. Bkz.: *Zeyl el-Iber,* C. 4, s. 121; İbn Hacer, *ed-Durer,* Haydarabad bas., C. 1, s. 520-528

11 **Zirâ-ı Mâlikî:** Zirâ, dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan mesafeye denir. Ortalama 68 santimdir. Türkçede buna Arşun, Arşın denilegelmiştir. Bkz.: Ayntâblı Mütercim Âsım Efendi, *Okyânus Terceme-i Kâmûs,* C. 3, s. 231. Yalnız İbn Battûta'nın 'Mâlikî' sözünü anlamca 'melikî' diye düşünürsek karşımıza 'hükümdar arşını' çıkar. Bu ölçü 10-12 santim daha uzundur birinciden. Bkz.: Hasan Saîd Kermî, *el-Hâdî ila Lugati'l-Arab,* C. 2, s. 91.

12 **Mescid-i Aksâ** diye bilinen bölüm, güney duvarının ortalarındadır. Ama bu tabir, söz konusu mabedin tümü için de kullanılır. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb,* C. 1, s. 64, paragraf 106.

13 **Kudüs Mabedi'nin ölçüleri:** Amikam Elad, İbn Battûta'nın, büyük mabetle ilgili ölçüleri ve Kubbetü's-Sahra ile ilgili ayrıntıları Abderî'den aldığını, Askalân'a doğru uzanan yolun zigzaglı olmasının da yine Abderî'nin eserinden kaynaklandığını belirtiyor. Bkz.: Amikam Elad, *JROAS*'da neşredilen makale.

14 **Kudüs ve Halîl (=Hebron)** şehirlerinin diğer Kuzey Afrikalı Müslüman gezginler tarafından nasıl tasvir edildiğine ilişkin bkz.: Tâzî, *el-Kuds ve'l-Halîl ında'r-Rahhâleti'l-Mağâribe,* (Aralık 1996'da Fas Krallık Akademisi'nin Ammân'da düzenlediği uluslararası ilmî toplantının ikinci oturumunda tebliğ edilen çalışma.)

15 **Hz. İsa'nın kabri ve Kumâme Kilisesi:** Tarihçi Ebu'l-Fidâ (ö: 732/1332) konuyla ilgili olarak şöyle der: "Bu mıntıkada evvelce Süleyman (as.) tarafından büyük bir mabet inşa edilmiş, ancak burası Buhtunnasr tarafından yıktırılmış idi. Daha sonra İran krallarından biri bu mabedi tekrar yaptırmış ise de Rum kralı Titus tarafından yine harap edilmiştir. Fakat yeniden restorasyon ve genişletilme imkânına kavuşan bu mabet, Kayser Kustantin ve annesi Helâna'nın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle tamamen harap edilmiştir. Kustantin o civarda Hz. İsa'nın mezarı olduğu sanılan yere bir kilise yaptırmıştır ki bu yapı Arapçada Kumâme (Batı dillerinde ise St. Sepulchure) Kilisesi diye bilinmektedir." Bkz.: İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân*, Reinaud ve Baron Mac Guckin neşri, Paris, 1840, s. 240-241.

16 **Hırka almak,** şeyh ile mürit arasında irtibat tesis etmek demektir. Ancak böyle bir irtibatın vuku bulması için epey bir zaman geçmesi gerekirdi. Burada olan şey, herhalde Tâzî'nin de belirttiği gibi teberrüken hırka verme hâdisesidir. Sufî hırkası ve muhtelif nevileri için bkz.: M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, C. 1, s. 808-812.

ONUNCU BÖLÜM

KUDÜS'TEN HAMA'YA YOLCULUK[1]

Kudüs'ten Askalân'a gittim ziyaret amacıyla. Burası tamamen harap olmuş, eskiden kalma eserleri dahi zamanla yıkılıp kaybolmuştur.[2] Şehirler içinde pek azı Askalân'ın güzelliğine sahipti. Burası, stratejik mevkii, karadan ve denizden gelecek menfaatlara uygun bulunması bakımından yegânedir. Bir ziyaretgâhı var; Hüseyin b. Ali'nin –Allah ondan razı olsun– mübarek başının Mısır'a getirilişinden önce mezarı olmakla ün bulan büyük mescitten bahsediyorum. Hemen yakınındaki su kuyusu Ubeydiye hanedanına mensup biri tarafından yaptırılmış, kapısında öyle yazıyor. Ubeydiye hanedanı Fâtimîlerdendir.

Bu mezarın güneyinde Ömer Mescidi adıyla bilinen büyük mabedin her yanı haraptır. Duvarlarından başka bir şey kalmamış. Orada güzellik ve incelikte eşsiz mermer sütunlar vardır. Bazıları ayakta, bazıları devrilmiş. Sütunlardan biri kıpkırmızı; insanı hayrete düşürüyor. Halkın inancına göre Hıristiyanlar tarafından kaçırılmış, gâvur memleketine götürülmüş, fakat sonra yine Askalân'da ilk yerinde bulunmuş!

Bu mescidin kıble tarafında Bi'r İbrahim [=İbrahim Kuyusu] denilen bir su kaynağı vardır. Oraya geniş bir merdivenle inildikten sonra iç odalara girilir. Dört taraftan ve yeraltındaki kanallardan su çıkar. Bu su lezzetli fakat gür değil. Halk bu suyun bereketine inanmıştır. Vâdi'n-Neml [=Karınca vadisi] Askalân'ın dışındadır.[3] *Kur'an*'da Neml Sûresi'nde adı geçen vadinin burası olduğu kulaktan kulağa aktarılmış... Askalân Kabristanı'nda şehitlere ve ermişlere ait mezarlar öyle çok ki saymak mümkün değil. Mezarlığın hizmetkârı tek tek bize gösterdi on-

ları. Bu görevlinin, ziyaretçiler tarafından verilen ihsan ve bahşişten ayrı olarak Melik Nâsır'ca tahsis edilen maaşı da var.

Askalân'dan çıktım. Filistin'de büyük bir şehir olan Ramle'ye gittim.[4] Buranın geliri çok, çarşıları bereketli. El-Câmiu'l-Ebyad [=Ak Câmii] denilen mabedin kıble tarafında üçyüz peygamberin gömülü olduğu anlatılır. –Allah'ın selâmı onların üzerine olsun– Büyük fıkıh bilginlerinden Mecdüddîn Nâbulusî de burada oturmaktadır. Ramle'den çıktım, Nâbulus'a gittim.[5] Burası da çok büyük bir şehir. Yemyeşil ağaçlara, gür akan nehirlere sahip. Şam diyarının [=Suriye taraflarının] zeytin deposu burası. Zeytinyağı buradan Mısır şehirlerine ve Şam'a ihraç edilir. Keçi boynuzu tatlısı da burada yapılır, Dımaşk ve diğer şehirlere nakledilir. Harrûb diye de anılan bu tatlının tarifi şöyle: Keçi boynuzu önce bir güzel pişirilir. Sonra ezilir ve çıkan tortudan tatlı yapılır. Bu tortu da Mısır ve Suriye çevresine ihraç edilir.

Nâbulus'ta şehrin adını taşıyan lezzetli kavunlar [=Nâbulusiye] yetişir. Yörenin câmii sağlamlık ve zarafette eşsizdir. Ortasında bir tatlı su kaynağı vardır.

Buradan Aclûn'a gittim.[6] Aclûn'un çarşıları çok. Her yer kaynıyor. Şehrin kalesi gayet yüksektir. Suyu lezzetli bir nehir geçer yanından. Buradan çıkıp Lâzkıye'ye gitmek niyetiyle tepeler arasında bulunan Gavr vadisinden geçtim. Bu toprakların bekçisi Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın kabri orada olduğu için ziyaret ettim.[7] –Allah ondan razı olsun– Kabrin yanı başında bulunan bir zaviyede gelip geçen yolculara yemek sunulur. Bir gece kaldım burada. Sonra Kusayr'a vardık.[8] Büyük sahabi, Peygamber dostu Muâz b. Cebel'in mezarı orada bulunuyor.[9] Bereketlenmek, o manevî havadan nasiptar olmak için ziyaret ettim. Daha sonra sahile yönelerek Akkâ'ya gittim.[10] Burası önceleri Suriye'de bulunan Frenk şehirlerinin merkeziymiş. Onların gemilerinin en büyük limanıymış. Neredeyse Kustantîniyye Uzmâ [=Büyük Kostantıniye:İstanbul] şehri kadar genişmiş. Oysa bugün harabe hâldedir. Şehrin doğusunda Aynü'l-Bakar diye bilinen bir kaynak var. Yüce Allah, Âdem Peygamber için sığır çıkarmış oradan, anlatılanlara göre. Kaynağa merdivenle inilir. Eskiden yanı başında bulunan mescidin şimdi yalnız mihrabı kalmış. Sâlih Peygamber'in kabri de Akkâ'dadır.[11]

Oradan çıkıp Sûr şehrine gittim.[12] Burası da harap. Şehrin dışında gayet güzel, bayındır bir kasaba var. Halkının çoğu Şîî. Bir keresinde su bulunan bir yere inerek abdest tazelemeye niyet ettim. Köy ahalisinden biri de abdest almak için oraya gelmişti. Önce ayaklarını yıkadı. Ağzına burnuna su vermeksizin yüzünü yıkadıktan sonra başının bir kısmını meshetti. Bu değişik abdest usûlüne itiraz ettim. Bana şu cevabı verdi:

"Binaya temelden başlanır!"

Sûr şehri güzellik ve sağlamlığı ile atasözlerine geçmiştir. Üç tarafı denizle çevrilidir. Biri karaya, diğeri denize açılan iki kapısı var. Karaya açılan kapının çevresine dört sağlam korunak [=tabya] yapılmıştır. Bunlar kapının etrafını saran kazıklı engeller içindedir. Denize açılan kapı ise iki yüksek kule arasındadır. Şehrin inşa biçimi çok garip! Yeryüzündeki şehirlerin hiçbiri buraya benzemez. Çünkü üç taraftan denizle çevrili, dördüncü tarafında ise bir sur mevcuttur. Gemiler surun altından girip oraya demir atarlar. Eskiden iki kule arasında demirden bir zincir geriliymiş. O zincir indirilmedikçe dışarıdan içeriye, içeriden dışarıya kimse geçemez; özel muhafızların izni olmadan giriş çıkış mümkün olmazmış... Akkâ'da buna benzer bir liman varsa da ancak küçük gemilerin girmesine elverişlidir.

Sûr şehrinden çıktım. Deniz kıyısında bulunan Sayda'ya yollandım.[13] Burası çok güzel, meyvesi bol. Sayda'dan Mısır şehirlerine incir, kuru üzüm ve zeytinyağı ihraç edilir. Yörenin kadısı ince ruhlu ve erdemli bilgin Kemâleddîn Eşmûnî'dir. Mısırlı olan bu faziletli insanın evinde geceledim. Sayda'dan çıkınca Taberiye şehrine gittim. Eskiden muazzam bir şehirmiş. Bugün evvelki önemini gösteren bazı antik eserlerden başka hiçbir şey görülmüyor ortalıkta. Hamamları gayet güzel ve düzenli. Erkek ve kadın hamamları birbirinden tamamen ayrı. Suları fazlasıyla sıcaktır.[14] Taberiye'de altı fersah uzunluğunda ve üç fersahı aşan genişlikte bir göl vardır.[15] Bu şehirde "Peygamberler Mescidi" adıyla bilinen bir mabet var. Şuayb Peygamber, Musa Peygamber'in hanımı –Şuayb Peygamber'in kızı– olan muhterem bir kadın, Süleyman Peygamber ve Yahûda ile Rubîl bu mescidin yanı başında yatıyorlar. Allah'ın rahmeti, esenliği bizim Peygamberimize ve onların üzerine olsun. Orada Yusuf

Peygamber'in atıldığı kuyuyu da ziyaret ettim. Kuyu küçük bir mescidin avlusundadır ve yakınında bir zaviye vardır. Gayet büyük ve derin olan kuyunun yağmurla beslenen suyundan içtim. Burasının, yağmurla beslendiği gibi altından su kaynadığını da mescidin hizmetkârı söyledi.

Oradan Beyrut'a geçtim.[16] Şehir fazla büyük değilse de çarşıları güzeldir. Büyük câmii pek sanatkârane bir yapıdır. Beyrut'tan Mısır şehirlerine meyve ve demir ihraç olunur. Orada Fas krallarından olduğu kabul edilen Ebû Ya'kûb Yusuf'un kabrini ziyaret etmek istedik. Ama bu kabir Bikaa'l-Azîz'de [=Bekaa vadisi] Kereknûh diye bilinen bir yerdedir.[17] Kenarında bir zaviye var. Gelip gidenler yedirilir, içirilir orada. Bazıları Sultan Salâhaddîn'in, [Eyyûbî] bir başka grup da Sultan Nûreddîn'in [Zengî] vakfı olduğunu söylüyor buranın. Sultan Nûreddîn hasır dokur, bundan kazandığı parayla günlük yiyeceğini karşılarmış. Onlar gerçekten ulu insanlardandı.[18]

Hükümdar Ebû Ya'kûb Yusuf'un Hikâyesi

Anlatılanlara göre Ebû Ya'kûb Yusuf, Suriye'nin Dımaşk [adıyla bilinen merkezine] gelir. Ağır bir hastalığa tutulmuştur. Sokaklarda düşüp kalkmaya mecbur olur. İyileştikten sonra, bostan bekçiliği yaparak geçinmek amacıyla şehrin dışına çıkar. Melik Nûreddîn'e ait bir bahçenin bakıcılığı için tutulur, altı ay kadar orada çalışır.[19] Sultan meyve zamanında, bahçesine gelir bir gün. Bostanın asıl memuru, Ebû Ya'kûb'a bir nar getirmesini emreder; Melik Nûreddîn'in tatması için. Ebû Ya'kûb bir nar koparır ise de görevli onun ekşi olduğunu söyleyerek başka bir nar getirmesini emreder. Ebû Ya'kûb da öyle yapar. Yeni gelen nar da mayhoştur. Bahçe görevlisi, hizmetkâr Ebû Ya'kûb'a dönerek:

"Altı aydan beri şu bostanın bekçiliğini yapıyorsun! Hâlâ tatlıyı ekşiden ayıramıyorsun!" diye söylenir. Lâkin Ebû Ya'kûb:

"Sen beni meyveleri yemek için değil korumak için kiraladın!" cevabını verir. Bu olayı Melik Nûreddîn'e bildirir esas memur. Sultan derhal çağırtır bu işçiyi. Çünkü çok önceleri rüyasında Ebû Ya'kûbla buluştuğunu ve bu buluşmadan kârlı çıktığını görmüştür. Bekçinin Ebû Ya'kûb olduğunu anlayarak:

"Sen Ebû Ya'kûb musun?" diye sorar.

"Evet!" cevabını alınca ayağa fırlayıp kucaklar onu, yanına oturur. Daha sonra evine götürüp kendi el emeği ile kazandığı helâl maldan bir ziyafet verir. Ebû Ya'kûb ise Melik Nûreddîn'in yanında birkaç gün kaldıktan sonra kışın en karakış olduğu zamanda Dımaşk'tan çıkarak yalnız başına firar eder. Şam köylerinden birine sığınır. Köy halkından biri, Ebû Ya'kûb'a evinde misafir olmasını teklif eder. O da kabul eder. Ev sahibi çorba pişirir. Bir de tavuk keserek arpa ekmeğiyle mütevazı bir sofra sunar. Ebû Ya'kûb yemekten sonra hane sahibine dualar eder. Ev sahibinin evlâtları arasında evlenme zamanına gelmiş bir kız vardır. O köyün âdetine göre kızın çeyizini babası temin etmektedir. Halk çeyizde bakır kapların bulunmasını önemli görür, bununla iftihar edermiş. Kız alıp verme işi de buna göre yürütülürmüş. Ebû Ya'kûb ev sahibine:

"Evinde bakır var mı?" diye sorar. O da:

"Evet. Kızımın çeyizi için satın aldığım birkaç parça mevcut!" diye cevap verince onları getirmesini rica eder. Ev sahibi kapları getirir. Ebû Ya'kûb:

"Komşularından mümkün olduğu kadar ödünç bakır topla!" der. Hane sahibi bulabildiği bakırları arkadaşının huzuruna getirince o bunların üzerinde ateş yaktıktan sonra içinde "iksir" bulunan keseyi çıkarır.[20] Hemen iksirinin bir bölümünü bakır üzerine serper. Anında altın oluverir bütün kaplar... Altınları bir odaya kilitleyen Ebû Ya'kûb, Dımaşk sultanı Nûreddîn'e yazdığı mektupta hâdiseyi anlatır. Şu dileklerde bulunur:

"Ev sahibine yeterli miktarda altın verilsin, geri kalanlar vakıflara harcansın. Yolda kalmış garipler için hastane yapılsın, tekkeler inşa edilsin, açlar doyurulsun. Bakırları ödünç aldığım kimseler de razı edilsin!"

Mektubun sonunda şöyle der:

"İbrahim b. Edhem Horasan hükümdarlığını bıraktıysa ben de Mağrip memleketini bıraktım. Bu 'sanat'tan da vazgeçtim vesselâm!"

Bu olaydan sonra hiçbir yerde gözükmez, kaçar. Ev sahibi mektubu götürerek sultana vaziyeti bildirir. Melik Nûreddîn o köye giderek bakır sahiplerini ve o adamı razı eder, altınları alır.

Ebû Ya'kûb'u ne kadar araştırdıysa da izine rastlayamaz. Dımaşk'a döner. Kendi adıyla bilinen o meşhur ve büyük Mâristan'ı [=hastaneyi) yaptırır.[21] Yeryüzünde bu kadar güzel yapılmış hastane yoktur.

Sonra Atrablus'a [=Trablusşam'a] yöneldim.[22] Suriye bölgesinin merkezî şehirlerindendir burası. İçinden nehirler akar. Etrafı bağlarla çevrilidir. Deniz ve karanın getirdiği avantajlara sahiptir. Çarşıları zengin, sokakları güzeldir. Deniz iki mil uzaktadır. Bu anlattığım Atrablus yeni kurulmuştur. Eski Atrablus tam deniz kenarında olup bir zamanlar Hıristiyanların eline geçmiş, Melik Zâhir tarafından geri alınınca tahrip edilmiştir. Sonra da yeni Atrablus inşa edilmiş. Burada Türk yöneticilerden yaklaşık 40 kişi vardır. Reisleri Taylân Hâcib, Melikülümerâ diye çağrılır.[23] Şehirde kaldığı konak Dâru's-Saâde adıyla ünlenmiştir. Bu adam âdeti gereği her Pazartesi ve Perşembe günü atına binerek şehrin dışına çıkar. Arkasından diğer emirler yola düzülür. Dönüşte evine yaklaşınca ötekiler attan inip Taylân evine girinceye kadar onun önünde yürürler. Sonra geri dönerler.[24] Bu adamların her birinin evinin hizmetinde akşam namazından sonra davul çalınır,[25] kandiller yakılır. Yörenin meşhurları arasında şunları sayabiliriz: Sır kâtipliği[26] yapan erdemli, haysiyetli, cömert ve asil insan Bahaeddîn b. Gânim, daha önce bahsettiğim kardeşi Hüsâmeddîn, –bu adam Dımaşk'ta sır kâtipliği yapıyor– devletin ileri gelenlerinden hazineye bakan[27] Kıvâmüddîn b. Mekîn, son olarak Şam bilginlerinden Atrablus kadilkudatı[28] Nakîb b. Şemseddîn.

Bu şehrin hamamları gayet muntazam ve güzel. Kadî Kıremî [=Kırımlı Kadı] ve Sendemûr hamamlarının ünü her yana yayılmıştır. Sendemûr önceleri bu beldenin yöneticisiymiş, her zaman ölüm cezası verdiğine dair birçok hikâyeler anlatılıyor.[29] Meselâ kadının biri kendisine müracaat ederek derdini anlatır. Satmak istediği sütü askerlerden biri gasbetmiş ve ücret ödemeksizin içmiştir. Kadın şikâyet bâbında bunları söylese de elinde iddiasını kanıtlayıcı bir şey yoktur. Emir derhal askeri huzura getirir. İkiye böler, içindeki süt bağırsaklarından dışarı dökülür!

Melik Nâsır'ın valilerinden Atrîs'in[30] Ayzâb'da emirliği sırasında, bir de Türkistan hükümdarı Melik Kebek'in[31] saltanatı zamanında bu tür hâdiselerin meydana geldiği rivayet edilir.

Atrablus'tan Hısnu'l-Ekrâd [=Kürt Kalesi] şehrine vardım.[32] Burası şirin, küçük bir belde. Ağacı ve suyu bol. Şehir yüksek bir tepe üzerine kurulmuş. Büyük hükümdarlardan birinin adına inşa edilmiş. İbrahimî Zaviyesi de buradadır. Şehir kadısının evinde konakladım. Şu anda ismini hatırlamıyorum.

Hısnu'l-Ekrâd şehrinden Humus'a vardım.[33] Bu güzel şehrin yeşili bol, suyu gürdür. Sokakları geniş, câmisi şirin, ortasında bir havuz var. Humus halkının büyük kısmı Araptır ve iyi yürekli insanlardır. Şehir dışında "Allah ve Elçisinin Kılıcı" lakabıyla ünlenmiş Hâlid b. Velîd hazretlerinin kabri vardır.[34] Yanı başında bir zaviye, bir de mescit mevcut. Kabrin üzeri siyah bir örtüyle kaplanmış.

Şehir kadısı Cemaleddîn Şerîşî, çehre ve huy güzelliği bakımından benzerine az rastlanır insanlardandır.

Notlar

1 **Birinci Kudüs ziyaretiyle ilgili tereddütler:** Gibb bu noktada sorar: 17 Temmuz'da Kahire'den yola çıkan birinin 7 Ağustos'ta Dımaşk'a varması için mutlaka en kısa yolu tercih etmesi; böylece Filistin ve Suriye'deki bazı kasabaları ziyaret etmesi gerekir. Oysa İbn Battûta zigzaglı bir yol takip etmiş olmasına rağmen epey erken gelmiş ve birçok noktaya uğramamıştır. Bu sorunun cevabını Amikam Elad verir; "İbn Cüzeyy'in bu bölümle ilgili yazısı zaten el-Abderî'den kopyadır. Kudüs'le Askalân arasında kronolojik bir bağlantı kurmaya gerek yok; o hâlde sorun yok!" Bkz.: bir önceki bölümün notlarının başı. Bize göre İbn Battûta birinci Kudüs ziyaretinde bahsettiği kasabalara aslında sonraki ziyaretinde (733/1332-749/1348) uğramış; fakat kayda geçirme esnasında tarihle ilgili yanlışlık yapmıştır.

2 **Askalân'ın harap olmasına gelince;** Bu şehir Aslanyürekli Rişar'a (=Richard Coeur de Lion) karşı savunma savaşı veren Salâhaddîn tarafından 1191'de boşaltılmış ancak tamamen harap edilmemişti. Sultan Baybars 1270'te Haçlılarla anlaşan İlhanlı hükümdarı Abaka'ya karşı savaşırken Askalân harap edilmiş olmalı. Bkz.: el-Makrîzî, *Sulûk*, C. 1, s. 574-584. Rişar ile Salahaddîn arasındaki mücadelelerin ayrıntıları için bkz.: Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbî Devleti*, s. 85-90.

3 **Karınca vadisi (=Vâdi'n-Neml):** *Kur'an-ı Kerim*'de Neml Sûresi'ne atıf yapılıyor: Âyet 18.

4 **Ramle Şehri:** Ebu'l-Fidâ'nın bildirdiğine göre Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik tarafından kurulmuştur ve söz konusu tarihçinin yaşadığı sıralarda Filistin bölgesinin yönetim merkezidir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 240-241.

5 **Nablus ya da Nâbulus:** Antik adı Shechem'dir. Bu bölge ta Romalılardan beri zeytinyağı ürünlerinin merkezidir. Bkz.: *Times Dünya Tarihi Atlası*, s. 90-91. Nâbulus, İslâmî dönemde Sâmirî Yahudilerinden artakalanların merkezi durumundaydı. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, paragraf: 109, C. 1. s. 66; Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 11825. Bu bölgelerin Haçlılardan sonraki durumu için bkz.: *W. Heyd, Yakındoğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, s. 415-422.

6 **Aclûn,** Ürdün'ün başşehri Amman'ın tam kuzeyinde, Şerîa ırmağının doğu yakasındadır. Tarihçi Ebu'l-Fidâ, Aclûn'dan bahsederken Rabad adlı kalesinin Salâhaddîn'in kumandanlarından **İzzeddîn Üsâme b. Munkız** tarafından inşa edildiğini ve gayet muhkem olduğunu söyler. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 244 *Söz konusu kaleyi **(=Kal'atu'r-Rabad)** inşa eden ünlü şair ve gezgin kumandan İzzeddîn Üsâme b. Munkız'ın en meşhur eseri *Kitâbü'l-I'tibar*'dır. İbn Munkız'ın kendi başından geçen maceraları anlattığı bu kitap, Y. Ziya Cömert tarafından –İngilizce çevirisinden–Türkçeye çevrilmiştir. Bkz.: Üsame İbn Munkız, *İbretler Kitabı*, çev. Y. Z. Cömert, İstanbul, 1992.

7 **Ebû Ubeyde b. Cerrâh,** Peygamberimizin ashabındandır. Suriye'ye gönderilen İslâm ordularının komutanıydı. Yedinci batında soyu Resulullah ile birleşmektedir. Hz. Ömer ona 'Kardeşim' derdi. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 1, s. 101; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve* C. 1, s. 194; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 1, s. 5

8 **Kusayr:** Yâkût Hamevî, bu köyün Gavr bölgesinde (Ürdün tarafları) bulunduğunu ve şekerkamışı bakımından zengin olduğunu bildirir. Bkz.: *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 9722.

9 **Muâz b. Cebel,** 18 yaşında Müslüman oldu. 70 kişilik Akabe Biatı'na ve tüm gazvelere katıldı. Çok güzel konuşurdu. Ölmeden önce "Merhaba ey ölüm!" diye başlayan nutku edebiyat ve tarih kitaplarına geçmiştir. Hicrî 18'deki büyük vebada vefat etti. Bkz.: Ebû Nuaym, *Age.*, C. 1, s. 228; İbnü'l-Cevzî, *Age.*, C. 1, s. 253; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 1, s. 443.

10 **Akkâ** şu anda işgal edilmiş Filistin topraklarındandır. Akkâ'nın o dönemlerde harap oluşu ise Haçlılarla yapılan savaşla ilgilidir. Memlûk sultanı Kalâvûnoğlu Eşref Halîl, Haçlıları Akkâ'da kuşattı ve mancınıkla şehrin surlarını dövdü. Ancak Akkâ deniz yoluyla İtalyanlardan, Kıbrıs kralından, bilumum gâvur tayfasından yardım aldı ve iyi bir savaş çıkardı; nihayet 18 Mayıs'ta düştü. Akkâ'nın düşüşünü 19 Mayıs'ta Sûr, 14 Haziran'da Sayda ve Hayfa takip etti. Bkz.: el-Makrîzî, *Sulûk*, C. 1, s. 765-766.

11 **Sâlih Peygamber'in buradaki kabrinden başka** bir de Tur dağına giderken yol kenarında bir makamı var. Tûr-i Sîna bölgesini gezerken buranın kenarından geçmiştik.

12 **Sûr;** Antik tarihçelerde Tyre diye kaydedilen çok eski bir şehirdir. Yunan filozoflarından birçoğunun uğrak yeri olmuştur. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 243-244. Bu şehir 4. notta bahsettiğimiz olay esnasında yıkılmıştır. Sûr'la ilgili metindeki tasvirler meşhur gezgin İbn Cübeyr tarafından yapılmış olmalı. İbn Cüzeyy/İbn Battûta ondan iktibas

yapıyor. Bkz.: İbn Cübeyr, *Rihle* (İngilizceye cev: R. J. C. Broadhurst) London, 1952, s. 319.

13 **Sayda ya da Sidon** o dönemlerde Lübnan ve Suriye bölgesinin ticarî merkeziydi. Sayda'nın İslâmî dönemdeki durumu için bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 769. Küçük Haçlı devletleri döneminde Sayda ve çevresinin ticarî durumu için bkz.: W. Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, s. 143-206. Sayda bugün Lübnan'ın önemli liman şehirlerindendir.

14 **Taberiye'nin sıcak su kaynakları;** eski çağlardan beri dağıttığı şifa ile ünlenmiştir. Ebu'l-Fidâ buradaki şehrin Tiberyus tarafından kurulduğu için Taberiye diye adlandırıldığını söylüyor. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 242-243.

15 **Galile (=Celîle), Kinnesret gölü** diye de bilinen Taberiye gölü ve civarı Hıristiyanlarca kutsal topraklardan sayılır. *İncil*'in doğduğu vatan diye tanımlandığı için bu bölgelerin eski zamanlara ait haritaları çıkarılır; *İncil* çevirisinin sonuna eklenir, buralara doğru yapılan dinî amaçlı geziler kitaplaştırılıp basılır. Bu bölge eskiden Mezopotamya'dan gelen kervanların uğrak yeriydi. Civarında Romalılardan kalma harabeler bulunmaktadır. Şu anda İsrail'in işgal ettiği toprakların içindedir. Bkz.: *Encyclopedia of World Travel*, s. 2, s. 1075-1079.

16 **Beyrut,** bugün Lübnan'ın başşehridir. Tarih boyunca doğunun mühim kapılarından biri olmuştur. İbn Battûta dönemindeki Beyrut için bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 246-247

17 **Bikâu'l-Azîz** diye anılan mıntıka, meşhur Bekaa vadisidir. Bu vadi çok geniş bir alanı kapsar; meyveleri, hamamları ve diğer güzellikleri ile meşhurdur. Kerek bu yörenin ticarî ve idarî merkeziydi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 246-247. Burada Mağrip sultanı zannedilen Ebû Yusuf Ya'kûb, Kuzey Afrikalı Muvahhidî liderdir ve 1163-1184 yılları arasında sultanlık yapmıştır. Oysa bu kişi Portekiz'de Evora yakınlarında öldü. İbn Battûta'nın da belirttiği gibi bu nakil sade bir zandır. Buradaki Ebû Yusuf'un kimliği belirsizdir. Bkz.: Robert Brunschvig, *Târîh-i Ifrîkıyye;* Arapçaya çev. Hammadî Sâhilî, C. 1, s. 36-39.

18 **Halep sultanı Nûreddîn Zengî;** İslâm tarihinin ünlü isimlerindendir. Adaleti ve cömertliği her tarihçi tarafından takdir edilmiştir. Memlûk çağını deha çapında eserleri ile belgelendiren biyografi uzmanı Türk bilgin Aybekoğlu Salâhaddîn Safedî (ö: 764/1363) ondan uzun uzadıya bahseder. Nûreddîn Zengî, Selçuklu geleneğine uygun bir siyasetle Suriye ve çevresini yönetti. Babası Kasîmuddevle Aksunkur'dur. Melik-i Âdil diye lakaplandırılan Nûreddîn 1174'te vefat etti. Bkz.: Salâhaddîn Halîl b. Aybek Safedî, *Tuhfetu Zevi'l-Elbâb*, Beyrut, 1999, s. 378-384.

19 **Buradaki bostan hikâyesi** İbrahim b. Edhem adlı sufîyle ilgili olmalı. Burada ne Nûreddîn ne de Ebû Yusuf Ya'kûb söz konusudur. İbrahim b. Edhem için bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 7, s. 367; Hilye'nin muhtasar çevirisi: *Sahabeden Günümüze*, s. 6, s. 174-204.

20 **El-İksîr:** Filozof taşı olarak da bilinir. Müslüman bilim tarihçilerine göre simyacılar, bu taşla rahîs (=basit ve değersiz) şeylerin değerli madenlere çevrileceğine inanırlardı. Sözlükte iksir, karışım, kimya anlamına gelir. İrfanî anlamı ise; en yüce makama erişmede araç olan ilimdir. Çünkü iksirin gayesi altına ulaşmaktır. İnsanın iksire sahip olması da "Hakk'ın varlıklardaki cephesini" yahut "Her varlığa özgü ilâhî yönü" bilmesi demektir. Altın nasıl madenlerin en üstününü temsil ederse bu bilgiye sahip

oluş da insanın en yetkin hâle gelişini temsil eder. Şöyle der Muhyiddîn İbn Arabî: *"Tüm iksirler sonunda şunu kanıtlar: Varlıkta hiç durmayan bir değişme var."* İksir, felsefeden ödünç alınan bir tabirdir burada. Birinci anlamıyla yani simya anlamıyla ilgili olarak iksir için bkz.: Paul Kraus, *Epitre de Berûnî* (Birunî'nin tanıtımıyla İbn Zekeriyyâ Râzî'nin kitapları) *Contenant Le Repertoire des Ouvrysed Muhammed Ibn Zakariya ar-Razî*, Paris, 1936. Simya ile ilgili olanlar 151'den 172'ye kadardır. İkinci anlamıyla yani irfânî iksir için Bkz.: İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Dar-ı Sadır, Lübnan, C. 2, s. 270-273.

21 **Bîmaristan-ı Nûrî:** Nûreddîn Mahmud Zengî, 549/1154 yılında Dımaşk'ta çok büyük bir hastane yaptırdı. Burası, yüzyıllar boyunca halka hizmet verdi, İslâm tıbbının gelişmesine yardım etti. Melik Zâhir Baybars (1277), Melik Nâsır Muhammed (1279), Yavuz Sultan Selim (1520) gibi hükümdarlar bu yapının çevresine ek binalar inşa ederek kurumun büyümesini sağladılar. Bu bina, gerek ağaç kapısındaki süslemeler gerekse bir bütün olarak mimarî yapısıyla eşsiz bir sanat abidesidir. Suriye Hükümeti tarafından 1978 yılında sağlık müzesi olarak hizmete sokulmuştur. Nûreddîn bu muhteşem binayı eski Urfa Kontu 2. Joscelin de Courtenay'dan kurtuluş akçesi olarak aldığı paralarla yaptırmıştır. İbn Battûta'nın finans kaynağıyla ilgili sözleri halktan duyulma güzel hikâyelerden ibarettir. Ali Kayyım, *Muthafu't-Tıbbı ve'l-Ulûm*, Dımaşk 1984, s. 6-29; İbn Cübeyr, *er-Rıhle*, Beyrut, 1964, s. 255; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, C. 3, s. 23. Bu konuda Türkçe bir kitap: Doç. Bahaaddîn Kök, *Nuruddîn Mahmûd Zengi ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul, 1992, s. 208.

22 **Tripoli ya da Trablusşam;** 1289'da Melik Mansûr Kalâvûn tarafından Haçlıların elinden alındı. İbn Battûta'nın söylediği gibi Melik Zâhir Baybars almamıştır burayı. Melik Mansûr Kalâvûn 24 Şubat 1289'da Trablus'u kuşatma emrini verdi; şehir Nisan sonlarında düştü. Eski şehrin yıkılmasından sonra Kalâvûn, Haçlı donanması tehdidinden emin olmak için biraz daha içeride yeni bir şehir kurdu. Herhalde Baybars Haçlılarla fazla uğraştığı için seyyahımızın aklına yatan isim olmuştur. Bkz.: Makrîzî, *Sulûk*, C. 1, s. 746. Tripoli (=Trablusşam) şu anda bir Lübnan şehridir.

23 **Taylân** olarak geçen melikülümerâ aslında Taynal'dır. Zehebî 726/1326 yılında Trablus'a Taynal Hâcib'in tayin edildiğini söylüyor. Uzun adı Seyfeddîn Taynal Eşrefî Hâcib'dir. Bkz.: *el-Iber, (zeyl)* C. 4, s. 75; İbn Şâkir Kütübî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, C. 1, s. 251 ***Melikülumerâlık** bir tür eyalet reisliğine benzer. Memlûkler bu makama **nâibu's-saltana** da demişlerdir. Bkz.: Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, C. 5, s. 455; Mufaddal İbn Ebi'l-Fedâil, *en-Nehcu's-Sedîd*, s. 472.

24 **Tabılhâne** denilen ve mehter bölüğüne benzeyen bir bando vardı Memlûkler Devleti'nde. Asıl tabılhâne, kös, çeşitli ebatta davullar, zurna, nefîr, zil ve kamış düdüklerden oluşuyordu.

25 **Nevbet:** Küçük kalkana benzeyen kösât (=kösler), ziller, diğer davul vs. her gece iki defa Kalatü'l-Cebel'de yani Kahire'deki yönetim merkezinde çalınırdı. Buna "nevbet" denilirdi. Daha sonra asıl Tabılhâne'nin biraz daha küçültülmüşleri, melikülümerâ makamında bulunanlar ve diğer nufuzlu emirler için çalmaya başladı. Bkz.: Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, C. 4. s. 8-9; Osmanlılar da "mehter" deyimini Memlûklerin Mihtâr-ı Tabılhâne (=Bando Şefi) tabirinden almışlardır. Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, s. 316.

26 **Sır Kâtipliği:** Memlûk Devleti'nin ilk zamalarında sır kâtipliği yoktu. Bu makam Melik Kalâvûn zamanınında ihdas edilmiştir. Sır kâtibi, atamalarla ilgili beratları yazar, hükümdara gelen mektupları okur, verilecek cevapları hazırlar, nişan koyar, devletle ilgili tüm meselelerde ona danışılırdı. Halk ona Kâtim-i Sirr (=sır yutan, gizleyen) derdi. Bkz.: Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, C. 1, s. 104.

27 **Beytülmal Vekilliği:** Devletin hazinesi tarafından alınan-satılan araziye ve bununla ilgili para işlerine bakan görevliye "Beytülmal vekili", bu göreve de beytülmal vekaleti denilirdi. Devletin yönetim merkezi olan Kahire'de olduğu gibi her nâib-i saltanalıkta (=eyalet) birer beytülmal vekâleti bulunurdu. Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, s. 387-400.

28 **Kâdi'l-kudât:** başhâkimlik demektir.

29 **Esendemür Gürcî:** 710/1310 yılında Trablus naibi oldu. Daha sonra da Halep naipliğine getirildi. Gürcü asıllıydı. Daha önceleri Dımaşk'ta görev yapmıştır. Son derece cesur, gözükara, acımasız, kurnaz, ihtiraslı ve korkunç biriydi ama ilim adamlarını severdi. 711/1311'de Kerek zindanında öldü. Bkz.: Zehebî, *el-Iber*, C. 4, s. 30.

30 **Ak(k)uş Atrîs:** 719/1319 yılında Ayzâb'a gönderilen orduya kumandanlık etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 233.

31 **Kebek ya da Kabak:** 14. yüzyıl Çağatay hanlarındandır. 1318'den 1326'ya kadar Çağatay ulusunu yönetti. Bkz.: *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, Çağ Yay. İstanbul, C. 9, s. 303; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına kadar Türkistan*, Haz: H. D. Yıldız, s. 146. Kebek'in Karşı (=Saray, Nahşeb) şehrini payitaht edinmesi ve siyasî mücadelesi ile ilgili ayrıntılar için bkz.: V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 276-279.

32 **Hısnu'l-Ekrâd (=Kürt Kalesi):** 1030 civarında inşa edildi. Zengîler döneminde meydana gelen Haçlı saldırılarından ötürü adı sıkça geçer bu tarihlerde. Burası Trablus Kontluğu tarafından karargâh olarak kullanılmıştı ve Melik Eşref tarafından 1219-1220 yıllarında etrafı harap edilmişti. Sultan Baybars'ın 1271'deki hücumuyla kesin olarak Haçlılardan geri alındı. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, h. 669 olayları; İbn Şâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, İhsan Abbâs'ın neşri, C. 1, s. 242, 244 ve 405. Bu kale batı dillerinde **Krak des Chevaliers** diye bilinir. Onların demelerine bakılırsa 129 yıl boyunca Fransa, İngiltere, İtalya gibi uzak ülkelerden gelmiş şövalyelerin yatağı, barınağı ve şifa yurdu olmuştur şu gurbet illerde. Batılılar burayı romantik bir aşkla sever ve ziyaret ederler, Suriye'nin Humus şehrine yarım saatlik bir mesafededir. Meraklılara not; eski ismi Hısnu'l-Ekrâd idi şimdi Kal'atu'l-Hısn diye bilinir. Bkz.: *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1065.

33 **Humus ya da Hıms:** Eski adı Emesa'dır. Ortaçağ'da Suriye'deki ticarî yolların merkez noktalarından biriydi. Güzelliği ve bahçeleriyle tüm gezgin ve coğrafyacıların dikkatini çekmiştir. Suriye'de Dımaşk'tan arabayla 3 saat uzaklıktadır. Suriye Selçukluları tarihi açısından önemli bir şehirdir. Batılılar açısından ise Roma imparatoru Severus'un eşi Iulya Domna'nın doğum yeri olmak münasebetiyle mühimdir. 2. Ramses ile Hititler arasındaki meşhur Kadeş anlaşmasının da bu şehrin yakınlarında akdedildiğini söleyelim. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 3914; İdrisî, *Geograph.*, çev. Janbert, C. 1, s. 358-359; W. Heyd, *Yakın Doğu Ticret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, s. 184 ve 416; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1065.

34 **Hâlid b. Velîd:** İslâmın doğuş yıllarının ünlü kumandanlarındandır. Bizans'a karşı yapılan saldırılarda önemli roller üstlendi. Strateji dehası olduğu kabul edilir. Mûte Gazâsı'na katıldı ama daha sonra 60 yaşlarında 21/641'de yatağında vefat etti. Yaşlanıp yatakta ölmeye gönlü pek razı gelmediği için şöyle dediği söylenir: "*Bedenimde savaş yarası almamış bir karış yer yok! Ya bir ok, ya bir kılıç yahut mızrak! Ama bakın şimdi develer gibi ölüyorum!*" Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 1, s. 366; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, C. 1, s. 330; İbn İshâk, *Kitâbü'l-Mübtedâ (Sîret-i İbn İshâk)* ed-kritik: Hamidullah, 1981, s. 243. ve 504.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

HAMA VE ÇEVRESİ

Humus'tan Hama'ya vardım. Şam bölgesinin [=Suriye] en bakımlı ve merkezî şehirlerinden biridir burası. Güzelliği ile ün salmıştır.[1] Her yanı bahçe... Sudolapları epey büyük, gökteki felekler gibi. Âsî denilen büyük nehir buradan geçer.[2] Mansuriye adı verilen bir dış mahallesi vardır. Şehrin girişinde bulunan bu mahalle esas şehirden de büyüktür. Burada işlek çarşılar ve muntazam hamamlar var.

Hama'da meyve boldur. Badem kayısısı da yörenin ürünlerindendir. Bu kayısının çekirdeği kırılınca içinden lezzetli badem çıkar.

İbn Cüzeyy der ki:

Büyük sahabî Ammâr b. Yâsir'in soyundan gelen Gırnatalı gezgin şair Nûreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Musa b. Saîd Ansî[3] bu şehir hakkında şu dizeleri söylemiştir:

"Hak Teâlâ himaye etsin Hama'nın çevresini,
Durdum, baktım ve dinledim kalbim neşeyle doldu.
Öyle güzel şarkılar söyler güvercinler,
Öğle hoş eğilir ki ağaçlar,
Işıldayan binalarını anlatmak ne zor.
Bana kızıyorlar günaha girdim diye,
Şarap içip oynadım, postumu serdim diye,
Âsî bir nehir burdayken nasıl dururum
Onun gibi isyan etmeden kendimi nasıl bulurum?
Ve nefsimi nasıl korurum,
Onun gibi saf içkiden yudumlarken?

Çağlarım şu dolaplar gibi, yanlarından akarım,
Coşar, sarhoş olur oyunda baskın çıkarım!
Bak nasıl inlemekte, nasıl ağlamaktadır,
Göz ucuyla bakıp merhamet avlamaktadır."

Bir şair de oranın sudolapları hakkında tevriye yoluyla şu dizeleri söylemiş:

"Nice dilber var ki inceldi başına belâ alarak beni,
Uzak evlerden gözledi, durdu gölgemi,
Bana acıyarak ağladı ve anlattı derdini...
Sana yetmiyor mu kanıt olarak,
Âsi üzerine ağlayan tahtalar?"

İlk dizede dilber anlamına gelen "nâûre" sudolabı anlamına da gelir.

Yakın dönem şairlerinden biri de yine tevriyeli dizeler okumuştur:

"Hama'da konaklayan efendiler size andolsun,
Günahtan hep sakındım, korudum içtenliğimi,
Gözlerim sizden sonra ne zaman ansa sizi
Gözyaşına boyun eğer Âsî gibi"

[İbn Battûta devam ediyor:]

Daha sonra Maarra'ya geldim.[4] Meşhur Ebu'l-Alâ Maarrî[5] ve diğer birçok şair buradan yetişmiştir.

İbn Cüzeyy der ki:

Peygamberimizin yakın arkadaşlarından Nu'mân b. Beşîr Ensârî –Allah ondan razı olsun– Humus'ta emirlik yaparken bir oğlunu kaybetti. Onu Maarra'ya gömdüler. Bu yüzden Maarratü'n-Nu'mân adıyla da bilinir burası. Daha önceleri Zatü'l-Kusûr [=Saraylar şehri] diye bilinirmiş. Şehre bakan bir dağın ismi Nu'mân olduğu için Maarratü'n-Nu'mân diye adlandırıldığı da söylenir.

[İbn Battûta devam ediyor:]

Maarra büyücek, güzelce bir şehirdir. Ağaçlarının çoğu incir ve fındıktır. Meyveleri Mısır'a ve Şam'a ihraç edilir. Şehir dışında bir fersah mesafede müminlerin emiri Ömer b. Abdülazîz Hazretleri'nin kabri mevcuttur. Ama Peygamber dostlarından Aşerei Mübeşşere'ye [=cennetle müjdelenmiş on sahabiye] ve ismi Ömer olan herkese düşmanlık eden Râfızîlerden âdî bir zümrenin beldesinde bulunduğu için ne zaviyesi ne de bakıcısı var! Oysa Ömer b. Abdülazîz, Hz. Ali'yi ululamış, ona saygıda kusur etmemişti![6]

Sonra Sermîn şehrine yöneldim.[7] Her yanı bahçe buranın ve ağaçlarının çoğu zeytin. Burada zeytinden kalıp kalıp sabun imal edilir; Mısır'a, Şam'a gönderilir. Sadece el yıkamak için üretilmiş kokulu, kırmızı ve sarı sabunlar vardır. Şehrin ismiyle anılan şahane, pamuklu kumaşlar dokunur. Buranın ahalisi de sövmekten geri durmaz, Cennet'le müjdelenmiş on sahabiye; hattâ on lafzını asla ağza almayıp, kumaş ve diğer mallarını çarşıda satarken on kelimesini kullanmak gerekirse "dokuz ve bir" derler! Bir gün oradan geçen bir Türk [=Memlûklü], yerel satıcının "dokuz ve bir" diye bağırdığını işitince dayanamamış, adamın başına topuzu indirip "topuz ile on de hele!" demiştir. Sermîn'de bulunan büyük câmiin dokuz kubbesi vardır. Aşağılık mezheplerine uyarak kubbeleri dahi on yapmamışlar!

Notlar

1 **Hama:** O dönemde Memlûk sultanı Nâsır'ın verdiği yetkiyle Hama ve çevresini yöneten Eyyûbî kökenli tarihçi Ebu'l-Fidâ şöyle diyor: "Hama, İsrâiloğullarının kitaplarında adı geçen çok eski bir şehirdir. Şam (=Suriye) şehirlerinin en temizi ve görkemlisi olan Hama'nın büyük bir kısmı –doğu ve batı cihetleri itibârıyla– Âsî nehri tarafından kuşatılmıştır. Gayet sağlam ve yüksek bir kalesi vardır. Şehrin iç kısmında değirmenler ve sudolapları bulunur." Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 263.

2 **Âsî nehri:** Ebu'l-Fidâ şöyle diyor: "Oront ve Hama nehri diye adlandırılan bu nehre "Ters Nehir" dendiği de olmuştur; zira güneyden kuzeye doğru akmaktadır. Ona 'âsî' denmekte, zira diğer nehirler gibi araziyi rahatça sulayabilir bir konumda değildir; bu yüzden onu sudolaplarıyla çekip toprağa sunmak gerekmektedir." Bkz.: *Age.*, s. 49.

3 **Şair Nûreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Musa Ansî:** İbn Saîd Mağribî diye de tanınan bu Endülüslü şair, Gırnata yakınlarında doğdu. Hayatı boyunca yaptığı yolculuklar esnasında Mısır'a, Irak'a, Suriye'ye uğradı ve 685/1286'da Tunus'ta vefat eti. Bkz.: Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 2, s. 262.

4 **Maarratü'n-Nu'mân:** İbn Cüzeyy'e aykırı bir görüş serdeden Yâkût, bu şehrin isim babası olarak Nu'mân b. Adiyy b. Gatafân'ı gösteriyor. Maarra, tarihi antik çağa uzanan çok eski bir şehirdir. Bkz.: *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 11388. Diğer Maarralar ile arasındaki fark için bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 265.

5 **Ebu'l-Alâ Maarrî:** 363/973'te Maarra'da doğdu, dört yaşında gözlerini kaybetti; içindeki arayışa cevap bulmak için belde belde gezdi, tartışmalara katıldı; Bağdat'a yöneldi ama oranın edebî çevrelerinde umduğu ilgiyi bulamadı. Sonra yine Maarra'ya döndü ve 449/1058 yılında burada vefat etti. İsmailiye mezhebindendi; kendine özgü bir akılcılık ile sufîliği cem'etmişti; zaman zaman koyu materyalizmi andıran ifadeleri, zaman zaman da ruhâniyet kokan ibareleriyle garip sentezlerin adamıydı. Çağının dâhisi sayılan Maarrî son derece karmaşık, çelişkilerle dolu ama bir o kadar da derin ve felsefî tarzda şiirleriyle ün saldı. Bazıları onu Arabın özgün filozoflarından sayar. Tam anlamıyla kötümserdi ve mülhiddi. Onun gibi, varlığı sistematik bir kötümserlikle açıklayan biri az bulunur. Kırkbeş yıl hiç et yemedi; doğurmak ve çoğalmak ona göre şerri ve fesadı artırmaktan başka bir işe yaramazdı. Şöyle der: *Hâzâ, cenâ hu Ebî aleyye - Ve mâ ceneytu alâ ahadin!:* "İşte bak, babamın günahıyım - Oysa ben hiç kimseye kıymadım!" Necip Fazıl Kısakürek'in dediği gibi "Maarrî hakkında söylenmeyen şey kalmadı. Her biri de ötekine zıt. Kimisi ona dinsiz, zındık, kâfir dedi; kimisi de dindar, âbit, zahit, sufî." En ünlü eseri olan *Luzûmiyyât*'ta felsefî derinliği ön plana çıkar; şehir hayatına, din adamlarına, bedene, ruha ve akla dair görüşlerini burada açıklar. Diğer bir eseri olan *Risâletü'l-Gufrân*'a gelince; ilk bölümünde Cennet ve Cehennem'i konu alan diyalogvâri bir yol hikâyesi anlatırken ikinci bölümde çağının edebî akımlarını ve edebiyat tarihine ilişkin yaygın inanç ve söylenceleri keskin bir eleştiriden geçirir. Acımasız, büyüleyici üslûbu ve delici fikirleriyle Arap edebiyatını etkilemiş; üzerinde en çok şerh ve tenkit yazılan dehalardan biri olmuştur. O bu kitabıyla 'şairlerin filozofu' veya 'filozofların şairi' olarak tanınacaktır. Onun üslûbu bazen Nietzsche'ye bazen de Schopenhauer'a benzemektedir; ancak Nietzsche'den daha merhametli ve affedicidir. Bkz.: Zekî Mehâsinî, *Ebu'l-Alâ Maarrî Nâkıdu'l-Muctama*, Kahire, 1946; Tâhâ Huseyin, *Savtu Ebi'l-Alâ.* Kahire, 1944; Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut, 1995, C. 1, s. 843-858; Necip Fazıl Kısakürek, *Edebiyat Mahkemeleri*, İstanbul, 1997, s. 127-153.

6 **Ömer b. Abdülazîz:** (ö: 101/720) Ana tarafından Hz. Ömer soyundan gelen; adaleti ve insafıyla meşhur olmuş dindar ve âlim Emevî halifesi. Süleyman b. Abdülmelik'ten sonra başa geçti, Hz. Ali'ye sövülmesini yasakladı, vergi vs. işlerde ıslâhat yaptı; halkın memnuniyetini kazandı. Zekât müessesesinin düzgün işlemesi için yoğun çaba sarfetti; evvelce zulüm ve musâdere yoluyla malları alınan kimselere mallarını iâde etti; İskenderiye çevresinde yoğunlaşan tıbbî eğitim ve tedâvi müesseselerini Antakya ve Harrân'a taşıdı; posta ve ulaşımın hızlı ve güvenli yapılması için İran ve Horasan bölgelerine hanlar yaptırdı. Tarihçiler onun zamanında neredeyse zekâta muhtaç kimsenin kalmadığını söylerler. Bin esir karşılığında Bizanslılardan Malatya'yı satın aldı. İkibuçuk yıl süren hilâfetiyle Hz. Ömer'i andırdığı için 'İkinci Ömer' diye adlandırılmıştır. Bkz.: Ya'kûbî, *Târîh*, Beyrut, 1950, C. 2, s. 301-310; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, ed-kritik: Charles Pellat, Beyrut, 1979, paragraf: 2169-2197; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, ed-kritik: Muhammed Ebu'l-Fadl, Mısır bas., C. 6, s. 565; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut, 1966, C. 5, s. 37; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut, 1993, C. 5, s. 114; Hamîd Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm*, (Osmanlıca) İstanbul, 1301, C. 2, cüz: 17, s. 513-544.

7 **Sermîn:** Ebu'l-Fidâ bu şehri Halep'in batısında zeytini bol bir yer diye vasfediyor. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 264. Yâkut da kendi zamanında Sermîn halkının İsmailiye mezhebinden olduğunu belirtmektedir. Bkz.: *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 6393.

ONİKİNCİ BÖLÜM

HALEP VE ÇEVRESİ

Sermîn'den çıkıp Halep'e vardım.[1] Merkezî bir konumda büyük bir şehir olan Halep hakkında Ebû Hüseyin İbn Cübeyr[2] şöyle diyor:

"Halep'in şöhreti heryanı tutmuştur. Adı cihanın dilinde gezer. Hükümdarlar oraya sahip olmak arzusuyla yanarlar. Stratejik konumu sebebiyle birçok hükümdarı, tesir alanına çekmiştir. Bu şehir için ölüm saçan ateşler yakıldı, keskin kılıçlar kınından sıyrıldı. Kalesi sağlam ve yüksek olduğu için görülmeye değer. Çok iyi korunmaktadır; kolay kolay herkesin fethedeceği bir yer değildir. Zaten isteseler de güçleri yetmez. Etrafı yontma taştır. Dengeli bir yapıdır. Günlere, yıllara, asırlara dayandı. Gerek seçkinler taifesinden gerekse avamdan pek çok insan ağırladı. Hani Hamdânî emirleri,[3] şairleri nerede? Hepsi yok oldu, geriye kalan Halep'in binalarıdır. Hükümdarları bir bir mahvolduğu hâlde kendisi dimdik duran beldeye hayret! Art arda ölüyorlar ama o yaşıyor. O hâlâ meydan okuyor ve onu elde etmek de mümkün değil! O, kendini vermek istediğinde kolayca elde edilir, hemen yetişilir ona! Burası Halep, nice krallar mazi oldu ama o konumu sebebiyle nice felâketlere meydan okudu! İsmi dişildir. Kızoğlankız dilberlerin elbisesine bürünmüş ve sunmuş her yaklaşana bereketini! Şans kılıcı olan İbn Hamdân'dan sonra yeniden süslenmiş, bir gelin gibi! Heyhat, gençliği bir gün gidecek, bir isteyeni de çıkmayacak! Zaman yavaş yavaş çökecek tüm kuvvetiyle, harap olacak dipdiri, dimdik duvarları!

Halep Kalesi'nin bir adı da Şehbâ'dır [=gri, soğuk gün, kıtlık yılı]. Kale içinde iki su kuyusu bulunduğundan orada susuz-

luktan korkulmaz. Kaleyi iki sıra sur sarmaktadır. Üst tarafında suyu gür büyük bir kuyu vardır. Surlar, birbirine yakın burçlarla art arda uzar gider. Kuleler boyunca dizilen hayret verici odaların hepsinde kemerli pencereler bulunup dışarı açılır. Bütün kuleler kullanıma açıktır, meskûndur. Bu kalede zamanın tesiriyle yemeğin asla değişmediği ve bozulmadığı gerçektir."

[İbn Battûta devam ediyor:]

Halep'te İbrahim Halîl Peygamber'in Allah'a ibadet ettiği bildirilen kutlu yer, herkes tarafından ziyaret edilmektedir.

Demin bahsettiğimiz kale, Şam ile Irak arasında, Fırat yakınında kurulu Rahbeti Mâlik b. Tavk Kalesi'ne benzer. Tatar azgını Kazan, Halep üzerine yürüyüp bu kaleyi bir müddet kuşatmışsa da muvaffak olamamış, geri dönmüştür.[4]

İbn Cüzeyy der ki:

Seyfüddevle'nin şairi Hâlidî[5] bu kale hakkında şu dizeleri söylüyor:

"Yırtık ve sarptır, saldırır arzu duyanlara,
Yüksek kalesi ve zorlu yokuşuyla.
Rüzgâr bir parça bulutla onu örter,
Donatır yıldız gibi ışıyan gerdanlığıyla.
Geceleğin şimşek çakınca gösterir yüzünü,
Bakire [Meryem] gibi doğar bulutlar arasında.
Nice ordular perişan oldu, dağılıp gitti burada,
Nice zorbaların eğilmez başı eğildi burada."

Aynı şair nazmın en sanatkâranesi diye tanımlayabileceğimiz şu dizeleri de Halep Kalesi hakkında söylemiştir:

"Bedeni anka kuşuyla kucaklaşan kale,
Burçları ikizler burcunu aşan kale,
Bilmez yağmur nedir, bilmez nedir katre,
Hemzemin olduğu bulutlar yol verir sürülere.
Gökler bardak olsa boşalsa üstüne,
Halk sarnıçtan çeker su, kuleler kalır kuru!
En parlak yıldız olurdu şu şahin yuvası,
Bir Kehkeşan'a karışıp aksa boşluğa doğru.

Kem gözle bakanları tuzağına düşürdü,
Nice hileyle galip geldi binbir azgına!"

Cemaleddîn Ali b. Ebi'l-Mansûr'un da bu kale hakkında şu dizeleri vardır:

"Bu kale öyle muhteşem öyle yüksek ki,
Gökte gezen ve dönen denizi durdurur,
Ahalisi su başına gider gibi Samanyolu'na çıkar,
Atları mera diye yıldızlarda otlanır,
Korkar çarkıfelek ondan, korkar yaklaşamaz,
Belâ yağdıramaz, ağzını açamaz!"

[İbn Battûta devam ediyor:]

Bazıları da Halep'te İbrahim Peygamber'in süt [=el-haleb] sağdığını söyler. Çünkü Allah dostu İbrahim bu şehirde otururmuş, geniş sürülere sahipmiş ve onların sütünü fakirlere dağıtırmış. Fakirler sürekli toplanıp "İbrahim'in sütü" diye seslenince şehrin ismi "Halep" kalmış.

Bu şehir hakikaten görülmeye değerdir. Konumu itibariyle benzersiz bir üstünlüğü vardır. Sokakları geniş ve düzenlidir. Çarşıları ahşap çatı ile örtülü bulunduğu için sokaktan geçenler ve dükkân sahipleri rahat ederler. Mescidin kenarında bulunan kaysariye [=büyük pazar] çok hoş ve geniştir. Oranın yollarının her biri mescidin bir kapısına çıkar. Câmiin ortasında havuz, etrafında taş döşeli bir avlu vardır. Fildişi ve abanozla süslenmiş minberi pek sanatkâranedir. Bu mescide yaraşır güzellikte Hamdânoğullarına ait bir medrese vardır yanı başında. Bunun dışında şehirde üç medrese ve bir de hastane mevcuttur.

Şehrin dışı alabildiğine geniş bir ova. Büyük tarlalar ile arka arkaya dizilmiş üzüm bağları dikkat çekiyor. Nehrin kenarında bahçeler birbirini takip ediyor. Bu nehir Hama'dan geçen Âsî suyudur.[6] Uzaktan bakan, suyun aşağıdan yukarıya aktığını zannettiği için bu ismi aldığı söylenir.

Halep'in dışı da pek güzeldir. İnsanın kalbine ferahlık verir. Hakikaten burası hilâfete layık [=hükümdarlık merkezi olmaya elverişli] bir şehirdir.

İbn Cüzeyy der ki:

Şairler Halep'in güzelliklerini anlata anlata bitiremediler. Bir içini, bir dışını anlattılar. Meşhur şair Ebû Ubâde Buhturî de[7] şöyle diyor:

"Ey şimşek, Kuvayk'tan ve Halep'in perçemlerinden göster yüzünü,
Aydınlat çehreleri Betyâs sarayının üstünden!
Mersin ağacının meyveleri devşirildiğinde,
Sizi özleyip hasretle yandığım zaman,
Giderir gamımı Halep, yanaşır ruhuma."

Şair Ebûbekir Sanavberî de[8] şöyle der:

"Bulutların prensesi Halep'i sulasın,
Nasıl da sevinç artar, hüzün azalır burada.
Niceleri hayatın tadını burada aldı,
Oysa gün bu şehirde hep neşeyle geçmez.
Çiçekler gözlerini açıp ufka baktığında,
İpek elbiseleriyle ovaya aktığında.
Göğüsleri yanar altın altın,
Işıldar gümüş kolları kızıla yangın!"

Meşhur şair Ebu'l-Alâ Maarrî de[9] şu dizeleri söylüyor:

"Halep, ah Halep sana gelen cennete gelir.
Senden ayrılan düşer cehenneme,
Senin tozun toprağın mücevher eder,
Sana sahip çıkan asillerin gözünde.
Halep halkı derya bilir şu Kuvayk ırmağını,
Oranın çakıltaşına değişmez Sebîr dağını."

Ebu'l-Fityân b. Habbûs[10] ise şu beyitleri söylüyor:

"Dostlar, hastalığımı kaldıramazsanız,
Bırakın beni Halep'in meltemlerine,
Bende aşk arzusu depreşirken,
Halep'te sabâ rüzgârı hüküm sürmede."

Şair Ebu'l-Feth Kuşâcim[11] şöyle diyor:

"Hiçbir şehir tattırmaz tüm zevkleri halkına,
Sunamaz saadet, Halep'in sunduğu kadar,
Her şeyi bulursun orada canın çektiğinde!
Bir ziyaret et, haydi koş, durma eriş,
Müjdeler olsun Halep'in misafirlerine!"

Gırnatalı Ebu'l-Hasan Ali b. Musa b. Saîd Ansî[12] şöyle diyor:

"Ah kervancıbaşı kafileye ne çok istirahat verdin,
Sür develeri Halep yoluna, sür gayrı,
Halep benim sevdalarımın yatağı,
Halep arzularımın kıblesi, hasret ocağı,
Orada Cevşen, Betyâs ve Âbid'den başka,
Bir de sana yağmurca hediye yağdıran var.
Orada göze gönle şenlik veren mera,
Orada saf şarapla dolar boşalır kadeh, tutuşur hayâl.
Oranın kuşları bir başka şarkı söyler,
Dallar bile sarılacakmış gibi birbirine meyleder,
Tepesinden bakılınca güzel Şehbâ'nın,
Yıldızların ona taç olduğu görülür."

[İbn Battûta devam ediyor:]

Halep'te Melikülümerâ makamında bulunan Argûn Devâdar,[13] Melik Nâsır'ın en büyük valilerindendir. Hukuk bilgisinin çokluğu ve adaleti ile meşhur ise de pek cimridir! Halep'te dört mezhepten her biri için bir kadı bulunur. Bunlardan biri de Kemâleddîn b. Zemelkânî'dir.[14] Bu adam Şâfiî mezhebinin kadısıdır. Pek çok ilimden haberdardır. Melik Nâsır, başkadılığa tayin için bu adamı hükümet merkezine çağırdıysa da Mısır'a gelirken Belbeys'te vefat ettiğinden atama gerçekleşemedi. Daha önce Halep kadılığına atandığı vakit Dımaşk ve diğer yörelerin şairleri ona methiye düzdüler, kasideler sundular. Şam'ın şairi diye bilinen Şihâbeddîn Ebû Bekir Fârûkî de uzun bir kaside döktürdü.[15] Baş tarafı şöyledir:

"Seni kaybettiği için Dımaşk eseflendi,
Senin gelmenle bayram etti Halep.
Seyahatinle Dımaşk'a elem verdin,
Halep'in tepelerinde renk renk çiçek derdin,
Avlusuna adım attığın ev ışığa boğuldu,
Şimşek gibi göğe yansıdı nuru!
Ey armağanlara gömülen yolcu,
Kıyas yapılınca en cömerdin bile cimri kaldığı asilden ödül al!
İşte Kemâleddîn budur, koş yanına!
Onun himaye kanadına sığın, onunla iyi geçin ki nimete erişesin,
Çünkü ihsanın kaynağı orada,
O kadılar kadısıdır, zamanın büyüklerindendir.
Onun yardımıyla fakirler zengin olur, yetimler sevinir,
Onun atası asil, torunu asil, kendi asil.
Dalları ve kökü onunla övünür,
Yüce Rab onu Halep halkına hediye etti,
Nimeti ve fazileti dilediği yere vermek Rabb'a özgü.
Zekâsının keskinliği ve dilinin açıklığıyla çözer sorunları
Güneş gibi aydınlık, ışıktan adamdır o!
Ey hâkimler hâkimi öyle ulusun ki,
Başka bir mevki ve mertebe sevindiremez seni,
Şüphe yok senin ikizler burcu gibi yüksek himmetin yanında,
Gayet basit gelir nice makamlar sana,
Bütün ilimlerde üstünlüğün gün gibi açık,
Karanlığı yırtan sabah ışığısın sen!
Öyle meziyetlerin var ki düşman takdir eder, tanık olunca,
Düşmanın tasdik ettiği erdemdir esas erdem."

Bu kaside elli beyti aşar. Adı geçen kadı ödül olarak şaire bir elbiseyle bir miktar para vermiştir. Dönemin şairleri, kasidenin "esifet" [=eseflendi, üzüldü] sözüyle başlamasından ötürü çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır.

İbn Cüzeyy der ki:

Seyyahın bahsettiği eleştiri bu kaside hakkında değildir. Şairimiz mukattaat türü [=başlı başına bir konu içeren birkaç dizelik] şiirlerinde kasidelerden daha başarılıdır. Doğu ülkelerinin tümünde zamanın şiir üstadı sayılıyor. Dillerden düşmeyen ün-

lü nutukları kâğıda döken etkileyici Hatip Ebû Yahyâ Abdurrahîm b. Nubâte'nin soyundan geliyor bu şair.[16]

Tevriye sanatının yapıldığı şu dizeler, onun, müstakil olarak bir konuyu işleyen kısa şiirlerindendir:

"Hastayım şu dilberin mücevher göğsüne,
Nasıl çalıyor ah âşığın kalbini, nasıl mecnûn ediyor,
Parıldayan yağmur tanesi dişleri gülümseyince,
Öptürmüyor kimseye, cimrilik ediyor.
Ama güzelim ağzının kölesi oluyor!"

[İbn Battûta devam ediyor:]

Halep kadılarından biri de Hanefî mezhebinin başkadısı Hoca Nâsıreddîn İbnü'l-Adîm'dir.[17] Ahlâkı da güzeldir, sûreti de. Bu adam Halep şehrinin asilidir; şairin dediği gibi:

"Öyle iyi yürekli ki yardım istemek için yanına vardığında
Aradığın şeyi sen ona hediye ediyormuşsun gibi sevinir!"

Mâlikîlerin başkadısına gelince ismini hatırlamıyorum. Mısır'ın güvendiği adamlardan olduğu için, hak etmeden bu mühim göreve atanmıştır. Hanbeli başkadısının ismini de hatırlamıyorum. Lâkin Dımaşk [yakınında] Sâlihiyye kasabasından yetişme olduğunu biliyorum. Halep'te Nakîbü'l-Eşraf'lık yapan adamın ismi Bedreddîn b. Zehre'dir.[18] Bilgin Şerefüddîn b. Acemî de Halep hukukçularından olup, akrabaları beldenin ileri gelenlerindendir.

Notlar

1 **Halep:** İbn Battûta'nın çağdaşı olan Tarihçi Ebu'l-Fidâ, o dönem Halep'ini şöyle anlatıyor: Yüksek kalesi, sıra sıra bahçeleri ve Kuvayk nehriyle ün salmış büyük ve tarihî bir şehirdir. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldan*, s. 267.

2 **İbn Cübeyr:** (ö: 614/1217) İbn Battûta'nın bazı abidevî eserleri ve şehirleri tanıtırken faydalandığı bu Endülüslü gezginin kitabı; olayların tarihini belirleme, dinî ve kültürel ögeleri kayda geçirme ve mekânları etraflıca tanıtma bakımından en güvenilir ve özlü rıhle (=seyahatnâme) metinlerinden sayılmıştır. *er-Rıhle ile'l-Meşrık* diye bilinen bu kitabında İbn Cübeyr, Gırnata'dan yola koyularak Cezîre-i Tarîf, Sebte, deniz yoluyla İskenderiye; oradan Kahire ve Güney Mısır'a, Ayzâb yoluyla Cidde'ye, oradan Mekke-

Medine'ye; nihayet Bağdat, Musul, Suriye yoluyla kendi yurduna dönmüştür. Kitap 13. yüzyıl Arap dünyasının siyasî, dinî, kültürel aynası durumundadır. 578/1182 yılından başlayan bu yolculuk 581/1854 yılında biter. Bkz.: Şevkî Dayf, *Rıhletü İbn Cübeyr*, Kahire, 1956; Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut, 1995, C. 1, s. 931-932.

3 **Hamdânîler:** Abbâsîlerin dağılmasıyla kurulan Arap emirliklerindendir. Halep ve çevresine egemen olan Seyfüddevle Ali, Arapların Tağlib kabilesinden olup 890'da öldürülen Emir Hamdân'a dayanır. 945'te Mısır İhşidi'nin elinden Halep'i alan Seyfüddevle önce Bizanslılara karşı çetin mücadeleleriyle şöhret buldu. Onun 967'de Halep'te ölmesiyle yerine oğlu Sa'duddevle ve torunu Saîduddevle geçti; emirlik 1002 tarihine kadar devam etti. Fâtımîlerin etkisiyle Karmatîliği resmî ideoloji olarak benimsese bile bu sülâlenin bilime ve memleketlerini korumaya verdiği önem, Sünnî tarihçiler tarafından da övülerek kaydedilmiştir. Seyfüddevle'nin asıl ünü sarayında ağırladığı şairler, filozoflar ve bilim adamlarından kaynaklanmaktadır. Üzerine onlarca şerh ve tenkit yazılan; hâlâ adına özel şiir günleri düzenlenen, uç ihtirasların adamı şövalye ruhlu şâir Mütenebbî bu sarayda kendini buldu. Meşhur Türk filozofu, 2. Aristo olarak ünlenen Uzlukoğlu Fârâbî de Hamdânîlerin himayesinde kalıcı eserlerini verdi. Bkz.: Zehebî, *Siyer-A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut, 1993, C. 16, s. 187; Aybekoğlu Salâhaddîn Safedî, *Tuhfetü Zevi'l-Elbâb*, ed-kritik: İhsân bt. Saîd Hulûsî, Beyrut, 1999, s. 340-347; Ahmed b. Yusuf Karamânî, *Ahbâru'd-Duvel*, ed-kritik: Ahmed Hatît, Beyrut, 1992, C. 2, s. 435-441; Carl Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1992, s. 125-127.

4 **Kazan Han:** Gazân Han diye de kaydedilen bu meşhur İlhanlı hükümdarı 699/1299 ve 700/1300 yıllarında Halep'e iki büyük saldırı düzenlediyse de başarılı olamamıştır. Bkz.: Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1987, s. 104-118.

5 **Hâlidî:** Aslında Seyfüddevle'nin sarayında iki Hâlidî vardı ve bunlar kardeşti; Ebû Bekir Muhammed ve Ebû Osman Saîd Hâlidî. Ebûbekir 380/990 yılında vefat etmiştir. Bu iki kardeş kasidelerini beraber yazarlar ve tek bir eser olarak meydana sürerlerdi. Bkz.: İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 3, s. 404.

6 **Halep'ten akan nehir** Âsî değil Kuvayk'tır. Âsî hakkında gerekli malûmat için bkz.: 11/2. not.

7 **Velîd b. İsa Buhturî:** (ö. 284/898) Şiiri "altın gerdanlık" diye vasfedilen büyük şair. 206/821 yılında Menbec'de bedevî bir çevrede doğdu; döneminin meşhur şairi Ebû Temmâm'ın Etrafında yer aldı. Devir saraya yanaşma ve bu sâyede rüşdünü ispat etme devri olduğu için Abbâsî halifesi Mütevekkil'in yanına vardı, Türk asıllı sanatkâr vezir İbn Hâkân Feth'in himayesini gördü; ancak Mütevekkil ve veziri ölünce Buhturî'nin talihi tersine döndü ve yine doğduğu yere geldi; Menbec'de vefat eti. *Kitâbu'l-Hamâse* adlı bir eseri ve kalınca bir Divan'ı vardır. Şiiri övgü, mersiye ve tabiî tasvir tarzlarında zirve sayılır. Beyitlerine olağanüstü bir müzikalite hâkimdir. Bedevî hayatının sadeliği, şehrin ve sarayların şâşaası, şiirlerinin ana temalarıdır. Bahar mevsimi, yağmur, çiçekler, kurtlar, aslanlar ve atlar onda hiç eksik olmaz. Buhturî tek kelimeyle şarkıların şairidir; köyü bilen, şehri tadan, ikisini mezceden zevkli bir adam. Bkz.: Muhammed Sabrî, *Ebû Ubâde Buhturî*, Kahire, 1946; Abdusselâm Rustem, *Tayfu'l-Velîd*, Kahire, 1948; Corci Ken'an, *Buhturî*, Hama, 1948; Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi fi't-Tarîhi'l-Edebi'l-Arabî*, C. 1, s. 741-856.

8 **Ebûbekir Ahmed Sanavberî:** (ö: 334/946) Antakyalı şair. Hamdânîler devrinin pastoral tasvir konusunda önde gelen şairlerindendir. Bahçelerin ve çiçeklerin şairidir. Söylediği şiirler Sûlî tarafından derlenmiştir. Halep, Antakya ve Dımaşk arasında yaptığı yolculuklar onda karşı konulmaz bir tabiat tutkusu oluşturmuş; hareket, heyecan ve rengin şiirini böyle doğurmuştur. Eseri *Ravdıyyât* adıyla bilinir. Bkz.: Hannâ Fâhûrî, *Age.*, C. 1, s. 765-767.

9 **Ebu'l-Alâ Maarrî** hakkında bkz.: 11/ 5. not.

10 **Ebu'l-Fityân b. Hayyûs:** (ö. 473/1081) Emir İbn Hayyûs olarak da tanınan Dımaşklı şairin babası bölgedeki Arap emirlerindendi. İbnü'l-Adîm onun Mirdâsîlerden Sâbık b. Mahmud için bir methiye yazdığından bahsediyor. Bkz.: İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Halep*, ed-kritik: Ali Sevim, T. T. Kurumu, Ankara, 1976, s. 45. Tâzî de bu şairin iki ciltlik divanının Halîl Murdum tarafından neşredildiğini bildiriyor. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 279.

11 **Ebu'l-Feth Kuşâcim:** (ö. 360/970) İranlı yahut Hint asıllıdır. Filistin'e yerleşmeden önce yakın dedelerinin Irak'tan geldiği söylenmektedir. Kudüs, Dımaşk, Halep, Bağdat ve Mısır arasında gezdi; Hamdânîlerin sevgisini kazandı, aşçılığa, şarkı söyleme sanatına ve nedimliğe dair kitaplar yazdı. Şiirinde gerçekçi ve tasvircidir. Bkz.: Kuşâcim, *Dîvân-ı Şi'r*, Beyrut, 1895; Hannâ Fâhûrî, *Age.*, C. 1, s. 857.

12 **Ebu'l-Hasan Ali b. Musa Garnâtî Ansî** için bkz.: 11/3. not.

13 **Argûn Devâdâr** için bkz.: 6/26. not.

14 **Kemâleddîn Muhammed İbnü'z-Zemelkânî:** Döneminin Şâfiî fıkhı üstatlarındandı. Dımaşk'ta doğan, kendini burada yetiştiren Kemâleddîn epey bir süre müftülük etmiş, Halep'te beytülmâl vekili olmuş, nihayet Mısır başkadılığına kadar yükselmiş ancak 727/1327 yılında Kahire'ye giderken yolda vefat etmiştir. İbn Hacer ona neredeyse tam iki sayfa ayırmıştır. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 47-48.

15 **İbn Nubâte Şihâbeddîn Ebubekir İbnü'l-Muhaddis Fârûkî:** (ö. 768/1386) Aslında Cemaleddîn diye tanınan bu şair Meyyâfarikîn (=Silvan) şehrinde dünyaya gelmiş, Mısır'da yetişmiş, sonradan Suriye'ye göçmüş ve dönemin şairlerinin emiri sayılmıştır. Zehebî, İbn Râfi', İbn Kesîr gibi âlimlerin sitayişle bahsettiği Şihâbeddîn, şiire dair *el-Katru'n-Nubâtî* ve *Sûku'd-Dakîk* adlı eserlerini dostlarına arzetmiş, ahir ömründe Melik Nâsır Hasan tarafından Mısır'a davet edilmiş ise de epey yaşlandığı için kendisinden fazla istifade edilememiştir. Şiirinde tevriye sanatına çok rastlandığı için "Tevriye Şairi" diye ünlenmiştir. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 135-136.

16 **Hatip Abdurrahîm İbn Nubâte:** (ö. 376/984) Etkileyici hitabetiyle dikkat çeken âlim bir zât imiş, hatipler hatibi namıyla anılırmış. Bkz.: Zehebî, *Siyeri A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut, 1993, C. 16, s. 321.

17 **Ebû Abdullah Muhammed b. Kemâluddîn İbnü'l-Adîm:** (ö. 752/1351) Ailece âlim ve fâzıllar zümresindendirler. Babası ve oğlu da aynı makamı liyakatle korumuştur. Herhalde Halepli meşhur tarihçi İbnü'l-Adîm'in soyundan gelmektedirler. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 283.

18 **Bedreddîn Hasan b. Muhammed b. Zehre:** (ö. 732/1331) Halep'te nakîbüleşraflık yaptı, yine bu şehrin mâristanında (=büyük hastanesinde) başsorumlu olarak görevlendirildi. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, 1997, Beyrutbas., C. 2, s. 22.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALEP'TEN DIMAŞK'A YOLCULUK

Halep'ten çıktım, Kınnasrîn yolu üzerinde bulunan Tîzîn şehrine hareket ettim.[1] Yakın zamanlarda Türkmenler tarafından kurulan bu şehrin çarşıları güzel, mescitleri ise pek sanatkârca inşa edilmiştir. Kadısı Bedreddîn Askalânî'dir. Kınnasrîn çok eski ve büyük bir şehirdir.[2] Ama sonradan harap olunca geriye birkaç duvardan başka bir şey kalmamış.

Daha sonra Antakya'ya uzandım.[3] Burası çok büyük ve kadim bir şehir. Etrafındaki sağlam surlar Şam şehirlerinden hiçbirinde yok. Melik Zâhir Baybars, bu şehri fethettikten sonra surlarını tamamen tahrip etmiştir. Antakya'nın ahalisi kalabalıktır. Binaları çok güzel, her yandan su kaynıyor ve her yer yeşillik. Şehrin dışından Âsî nehri geçiyor. Şehirde Habib Neccâr'ın kabri var.[4] Allah ondan razı olsun.

Yanı başındaki tekkede gelip geçen yolculara ve gariplere yemek ikram edilir. Bu tekkenin üstadı Muhammed b. Ali'dir. Yaşı yüzü aşkın ama gücü kuvveti yerinde. Bir keresinde onu ziyaret ettim. Bahçedeydi. Topladığı odun yığınını şehirde bulunan evine götürmek için sırtına yüklendi! Oğlu ise 80 yaşında, beli bükülmüş, yerinden bile kalkamıyor. Bu ikisini gören; baba kim, oğul kim anlayamaz. Hattâ babaya oğul, oğula baba der belki.

Antakya'dan çıkınca Buğrâs Kalesi'ne yöneldim.[5] Gayet sağlam bir yapı; zaptedilmesi çok güç. Etrafı bahçe ve tarlalarla çevrili. Oradan Ermeni kâfirlerin ülkesi olan Sîs'e gidilir.[6] Ermeniler, Melik Nâsır'ın tebaasından olup ona vergi verirler. Paraları "Bağliye" denilen halis gümüştendir.[7] Buğrâs'ta Debîliye

adı verilen kumaşlar üretilir. Bu kalenin emiri Sârımüddîn b. Şeybânî'dir. Onun iyi kalpli olan oğlunun ismi Salâhaddîn, kardeşinin oğlunun ismi ise Hüsâmeddîn'dir. Hüsâmeddîn erdemli bir insandır ve Rusus adıyla bilinen yerde oturur. Ermeni ülkesine giden yolun muhafızlığını o yapıyor.

Ermenilerle İlgili Bir Hikâye

Bir defasında Ermeniler, Emir Hüsâmeddîn aleyhine şikâyette bulunurlar. Aslı astarı olmayan, yalanlarla dolu sözler söylerler. Bunun üzerine Melik Nâsır, Halep valisine Hüsâmeddîn'in boğdurulmasını emreder. Bu ferman çıkınca emirin dostu büyük kumandanlardan biri olaydan haberdar olur. Derhal Melik Nâsır'a koşup:

"Sultanımız! Emir Hüsâmeddîn kaliteli, seçkin valilerdendir. Müslümanların iyiliğine çalışan ve yolu dikkatli koruyan bir cengâverdir. Ermeni taifesi İslâm ülkesinde fesat çıkarmak niyetinde! Hüsâmeddîn onlara engel olduğu için, Müslümanların gücünü kırmak amacıyla adamcağızı öldürmeye çalışıyorlar!" diye durumu açıklar.

Böylece Hüsâmeddîn'in önü açılır, ona makam elbisesi gönderilir, memuriyetinin iadesi için ikinci bir emir çıkartılır. Melik Nâsır, Âkûş adlı, fevkalade zamanlarda gönderilen ulağı çağırtarak süratle yola çıkması için emir verir. Ulak Âkûş, Mısır'dan Halep'e bir aylık yolu 5 günde aşar. Oraya vardığı zaman Halep valisi, Hüsâmeddîn'i mahkûmların idam edildiği yere göndermiş bulunmaktadır. Hak Teâlâ'nın yardımıyla Hüsâmeddîn kurtulur, görevine döner.

Emir Hüsâmeddîn'le Buğrâs kadısı Şerefüddîn Hamevî'yi Amk [=Amik ovası] denilen yerde gördüm.[8] Burası Antakya, Tîzîn ve Buğrâs şehirleri arasında geniş bir mıntıkadır. Arazisi bereketli olduğu için Türkmenler hayvanlarıyla burada konaklar.

[Kusayr, Sahyûn ve İsmailî kaleleri]

Daha sonra "kasr" kelimesinin küçültme kalıbıyla "Kusayr" ismini taşıyan beldeye gittim; burası çok güzel bir kale.[9] Emiri Alâeddîn Kürdî diye tanınan birisi. Kadısı ise Mısır halkından Şihâbeddîn Ermentî'dir.

Kusayr'dan hareketle Şuğrubukâs Kalesi'ne vardım.[10] Tepenin üzerinde gayet sağlam bir kaledir. Emiri, erdemlilerden Seyfeddîn Altuntaş'tır. Kadısı ise İbn Teymiyye'nin arkadaşlarından Cemaleddîn b. Şecere'dir.

Oradan, Sahyûn şehrine yöneldim.[11] Burası çok güzel. Suyu bol, ağacı çok. Sağlam bir kalesi var. Emiri, İbrahimî adıyla bilinen birisidir. Kadısı Humuslu Muhyiddîn'dir. Kalenin dışında bir bostan var. Ortasındaki tekkeden, misafirler faydalanır, garipler karnını doyurur. Ermiş İsa Bedevî'nin kabrini de ziyaret ettim; Allah onu rahmetiyle kuşatsın.

Daha sonra yolumun üzerinde Kadmus, Meyneka, Ulayka, Masyâf ve Kehf kalelerine uğradım. Bunların hepsi İsmailiye veya Fidâviye[12] denen topluluğundur. Bu cemaatin içine kendilerinden başka kimse giremez. Şu anda Melik Nâsır'ın okları gibidirler. Melik, kendisinden kaçarak Irak yahut diğer bölgelere sığınan düşmanlarının işini bunlar aracılığıyla bitirir. [İsmailî taifesinden olan] bu adamlar maaşlı çalışırlar. Sultan, bir düşmanını yok etmek için bunlardan birini gönderince parasını verir. O şahıs, hizmetini yerine getirdikten sonra sağ salim dönerse para onun olur. Ölürse oğluna kalır. İsmailîler öldürecekleri adamları zehirli bıçaklarla vururlar. Bazen hileleri fayda vermez; Emir Kara Sunkur gibi birisi çıkar da onları öldürür. Kara Sunkur Irak'a kaçınca Melik Nâsır, İsmailî taifesinden bir grubu onun peşine takar. Ama Kara Sunkur ihtiyatlı davranınca ötekiler telef olur.

Kara Sunkur'un Hikâyesi[13]

Kara Sunkur, büyük emirlerdendi. Melik Nâsır'ın kardeşi Melik Eşref'in öldürülmesi olayına adı karışmıştı.[14] Nihayet Mısır'da iktidar yolu Melik Nâsır'a açıldı. Saltanatta istikrarı sağlayıp mevkiini güçlendirince hem kardeşinin intikamını almak, hem de ona yapılan muamelenin kendisine de yapılmasına meydan vermemek için katilleri ele geçirerek tek tek idam etti. O sırada Kara Sunkur Halep'te Emîrü'l-Ümerâ makamındaydı. Melik Nâsır bütün kumandanlarına askerlerini toplamalarını emretti. Hattâ Kara Sunkur'un yakalanması için Halep'e girecekleri zamanı da onlara bildirdi. Kumandanlar emri uygulayın-

ca Kara Sunkur can korkusuna düşerek 800 adamıyla beraber sabahleyin kendisini yakalamak üzere olan orduya saldırdı. Ansızın safları yardı ve düşmanını âciz bıraktı! Melik Nâsır'ın askerleri 20.000'i bulduğu hâlde Kara Sunkur kendisini kurtardı. Halep'ten iki günlük mesafede bulunan Arap emiri Mühennâ b. İsa'nın yurduna yöneldi.[15] Mühennâ avdaydı. Kara Sunkur onun evine gitti. Atından inerek sarığını kendi boynuna geçirdikten sonra:

"Yardım, ey Arapların emiri!" diye seslendi. Evde Mühennâ'nın hanımı ve amca kızı olan Ümmü'l-Fadl vardı.

"Seni ve senin yanındakileri himaye ederiz!" dedi kadın. Kara Sunkur:

"Sadece çocuklarımı ve malımı kastediyorum!" dedi. Evdekiler:

"İstediklerini veririz. Bizim himayemizde ol!" cevabını verdiler. Bunun üzerine Kara Sunkur konağa girdi. Mühennâ avdan dönünce ona iyi davrandı. Hattâ kendisine ait malları kullanabileceğini, istediği gibi harcama yapabileceğini söyledi. Ama Kara Sunkur:

"Sadece Halep'te bıraktığım evlâtlarımı ve mallarımı isterim, başkasını değil!" deyince, Mühennâ, kardeşlerini ve amca oğullarını eve davet etti. Onlarla bu konuyu görüştü. Bazıları Kara Sunkur'un teklifini kabul etti. Bazıları da:

"Biz Nâsır'ın ülkesindeyiz, bu hareketlerimizle ona savaş açmıyor muyuz?" diye itirazda bulundu. Mühennâ:

"Ben bu adamın istediğini yapar, sonra onunla beraber Irak sultanına kaçarım!" dedi. Bu sırada Kara Sunkur'un çocuklarının Mısır'a gönderildiği haberi geldi. Mühennâ, Kara Sunkur'a hitaben:

"Çocukların için yapacak hiçbir şey kalmadı, fakat mallarını kurtarmaya gayret ederiz!" dedi.

Mühennâ, sülâlesinden kendisine itaat eden 70.000 Arapla, Halep'e yöneldi. Kale kapısını yıkarak şehri fethetti. Kara Sunkur'un mallarını ve ailesinden geriye kalan fertleri kurtardı. Başka bir şey yapmadı. Oradan Humus emiri Efram[16] ile birlikte Irak hükümdarına gittiler. Irak hükümdarı Muhammed Hudâbende ile Karabağ'da buluştular.[17] Karabağ, hükümdarın yazla-

rını geçirdiği bir yerdir. Sultâniye ile Tebriz şehirleri arasında bulunur. Sultan misafirlerine ikramda bulunduğu gibi Mühennâ'ya Iraku'l-Arab bölgesini, Kara Sunkur'a Iraku'l- Acem[18] yöresinde yer alan ve Küçük Dımaşk adıyla ünlenen Merâga beldesini verdi. Efram'a da Hemedân şehrini verdi. Emirler, Muhammed Hudâbende'nin yanında bir müddet kaldılar. Efram orada vefat etti.

Mühennâ kendisine dokunulmayacağına dair verilen kesin söz ve nice vaatlerden sonra Mısır'a döndü. Kara Sunkur olduğu yerde kaldı. Nâsır birçok defa İsmailî fedaîlerini oraya gönderdi, lâkin onlardan bir kısmı Kara Sunkur'un evine girdiği sırada hemen huzurunda katledildi. Kimisi de at üzerinde ona hücum ettiler ama emir onları alt etmeyi başarıp hepsini mahvetti.

Sözün kısası, adı geçen cesur emir yüzünden İsmailî fedaîlerinin çoğu telef oldu. Kara Sunkur üzerinden zırhını asla çıkarmaz, sırık ve demirden yapılmış kulübesinden başka bir yerde uyumazdı. İlerde anlatacağım gibi Sultan Muhammed Hudâbende vefat edince yerine oğlu Ebû Saîd geçti ve bu adam, kendine bağlı büyük emirlerinden Cûbân'la [=Çoban] ayrılığa düştü. Cûbân'ın oğlu Dümûrtaş,[19] Melik Nâsır'a kaçtı. Bu yüzden Ebû Saîd ile Melik Nâsır arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Ebû Saîd, Nâsır'a Kara Sunkur'un başını gönderecek, öteki de Ebû Saîd'e Dümûrtaş'ın başını gönderecekti. Melik Nâsır, Dümûrtaş'ın kesilmiş kellesini hakikaten Ebû Saîd'e gönderdi; öteki, Kara Sunkur'un yakalanıp huzura getirilmesini emretti. Fakat Kara Sunkur vaziyetten haberdar olunca yüzüğünde saklı bulunan zehiri yutarak intihar etmişti. Ebû Saîd, olayı Melik Nâsır'a bildirip istenen kelleyi göndermedi.

Fedaîlerin kalelerinden çıkıp Cebele şehrine hareket ettim.[20] Burası da ağacı, meyvesi bol bir şehirdir. Denize yaklaşık bir mil uzakta. Orada meşhur ermiş İbrahim b. Edhem Hazretleri'nin mezarı bulunuyor. Bu adam dünya mülküne iltifat etmemiş, ömrünü Cenâb-ı Hakk'a ibadete adamıştır. İbrahim, herkesin sandığı gibi bir hanedandan gelmiyordu. Sahip olduğu mülk annesinin babasından yani dedesinden intikal etmişti. Babası Edhem de kendini ibadete vermiş, dünyadan kopmuş, sürekli dolaşan ulu ermişlerdendi.[21]

Edhem'in Hikâyesi

Anlatıldığına göre Edhem bir defasında Buhara bahçelerinden birine uğrar. Orada akan suda abdest tazelerken bir elmanın yüzdüğünü görür. Mühim değil, diyerek meyveyi alıp ısırıyor. Daha sonra kalbine kuşku düştüğünden, bahçe sahibinden helâllik almak niyetiyle kapıyı çalar.

Kapıya çıkan cariyeye;

"Ev sahibini bana çağır!" diye seslenir. Cariye;

"Ev sahibi bir kadındır!" diye cevap verince;

"Yanına çıkmak için izin istediğimi söyle!" diye ricada bulunur. Cariye, Edhem'i bahçe sahibesinin yanına götürünce elma meselesini anlatır. Kadın:

"Bu bahçenin yarısı benim, yarısı sultanındır!" diye cevap verir. Sultan o gün Buhara'dan on günlük mesafede Belh'de bulunmaktadır. Bahçe sahibesi yarım elma için hakkını helâl ettikten sonra Edhem durmaz, Belh'e yönelir. Sultanı bulup vaziyeti anlatır. Hakkını helâl etmesini ister. Sultan ise nazlanır. Edhem'e ertesi gün gelmesini emreder.

Sultanın çok güzel bir kızı vardır. Asilzâdeler onunla evlenmeye can atarlar ama o kimseyi kabul etmez. Ömrünü iyilikle ve ibadetle geçiren, dünyaya önem vermeyen biriyle evlenmek ister. Sultan, konağına döndüğünde Edhem'in hikâyesini anlatır kızına;

"Dünyada bundan daha iyisi yoktur. Ben, inceliklere bu kadar dikkat eden, hak yemekten böyle korkan birini görmedim! Yarım elma için Buhara'dan Belh'e geldi!" diye ilâve eder. Bunun üzerine kız, kalbinde Edhem'e karşı yakınlık hisseder, onunla evlenmek murad eder.

Yüce insan Hz. Edhem ertesi gün konağa varınca sultan:

"Kızımla evlenmen şartıyla hakkımı helâl ederim!" der. Bir hayli mukavemetten sonra Edhem razı olur. Eşinin yanına girdiği vakit onu gayet süslü bulur. Zifaf odasının da her yanı ziynetlerle bezenmiştir. Odanın bir köşesine çekilip namaz kılar sabaha kadar. Yedi gece böyle sürer bu. Oysa sultan hâlâ hakkını helâl etmemiştir. Edhem sultandan hak helâlliği istemektedir.

"Eşin ile karı koca olmadıkça hakkımı helâl etmem!" diye diretir hükümdar. O gece Edhem, eşiyle karı koca olur. Sonra

boy abdesti alır, namaza kalkar. Secdedeyken çığlık atar ve ölür. Allah rahmet eylesin...

Sultanın kızı, Edhem'den hamile kalarak İbrahim'i dünyaya getirir. Sultan dedenin erkek çocuğu olmadığından hükümdarlık İbrahim'e geçerse de herkesin bildiği gibi o saltanatı terketmiştir.

İbrahim b. Edhem'in kabri civarında ortasında havuz bulunan güzel bir tekke var. Yolcular burada konaklar, garipler burada doyar. Buranın hizmetkârı ermişlerden İbrahim Cumahî'dir. Halk, Şaban ayının 15. gecesi Şam'ın diğer bölgelerinden bu tekkeye gelip üç gün kalırlar. Şehir dışında büyük bir çarşı kurulur. Orada her şey mevcuttur. Dervişler de bu mevsimde her taraftan gelir toplaşır. Türbeyi ziyaret eden herkes bakıcıya bir mum verir; kilolarca mum yığılır orada. Bu kıyılarda yaşayan halkın çoğu Nusayrî mezhebindendir.[22] Nusayrîler, Hz. Ali'nin ilâh olduğuna inanırlar. Namaz kılmaz, oruç tutmaz ve boy abdesti almazlar. Melik Zâhir'in, o köylerde mescit yapılmasını ferman etmesi üzerine her köye birer mescit yapmışlar, lâkin pek mamûr değil... Zaten mescide asla girmedikleri gibi tamir de etmezler. Hattâ bu mabetleri çoğu defa hayvanlarına ahır olarak kullanırlar. Bir yabancı köylerine gelip mescide girerek namaz için ezan okumaya başlasa;

"Zırlama! Yulafın geliyor!" derler. Bunların sayıları da hayli çoktur.

Mehdilik İddia eden Bir Adamın Hikâyesi[23]

Bana anlatıldığına göre adamın biri Nusayrîlerin bölgesine gelip Mehdilik davasında bulunmuş. Halk adamın etrafında toplanmış. Adam pek çok memleketin kendilerine verileceğini vaadederek Suriye yöresini takipçileri arasında taksim etmiş, hattâ her birinin memleketini de belirleyerek oraya gitmesini ferman buyurmuş. Bir de ellerine emirnâme olarak zeytin yaprakları vermiş.

Takipçilerden biri kendisine söylenen şehre gider. Şehrin asıl emiri adamı huzuruna çağırınca;

"İmam Mehdî bu şehri bana verdi" cevabını alır. Bunun üzerine emir, elinde ferman bulunup bulunmadığını sorar ada-

ma. Zeytin yaprağını göstermesi üzerine önce döver sonra hapse atar onu.

Mehdilik davasında bulunan esas adam, Müslümanlarla harp için hazırlık yapılmasını ve savaşın Cebele şehrinden başlatılmasını emreder;

"Kılıç yerine mersin ağacının çubuklarını tutun!" diye salık verir. Bu çubuklar kılıca dönüşecektir, onun vaadine göre. Peşinden gelen Nusayrîler Cuma günü halk namazdayken Cebele şehrine hücum ederek evleri basarlar. Kadınlara saldırırlar. Bu hâdise büyük infial uyandırır. Müslümanlar mescitlerden çıkarak silâhlanıp bunları öldürürler. Haber Lâzkıye'ye ulaşınca Emir Bahadır Abdullah[24] ordusuyla yola çıkar. Ayrıca Trablus'a güvercinle mektup gönderildiğinden yöredeki Emîrü'l-Ümerâ [=başvali] askerini toplar, oraya gelir. Nusayrîleri takip ederek takriben 20.000 kadarını öldürürler. Geri kalanlar dağlara kaçmıştır. Canları bağışlandığı takdirde adam başına bir altın vereceklerini yöre başvalisine bildirmişlerdir. Lâkin vaziyet güvercin ile Melik Nâsır'a anlatılmış olduğundan hepsinin kılıçtan geçirilmesi yolunda ferman çıkarmıştır çoktan...

Yöre başvalisi, onların kurtarılması için çalışır. Müslümanların arazisini bu adamların ekip biçtiğini ve katledilirlerse ehl-i İslâmın büyük zarara uğrayacağını anlatır. Bunun üzerine Melik Nâsır, Nusayrîlerin hayatını bağışlar.

[Lâzkıye]

Bundan sonra deniz kenarında eski bir şehir olan Lâzkıye'ye yöneldim.[25] Buranın, gemileri gasbeden kralın [=Kehf Sûresi'nde anılan kralın] ülkesi olduğu sanılıyor.[26] Ben sadece Allah dostu Abdü'l-Muhsin İskenderî'yi ziyaret amacıyla bu şehre geldimse de vardığımda onun Hicaz'a hareket etmiş olduğunu öğrendim. Arkadaşlarından Şeyh Saîd Bicâî ve Yahyâ Selâvî ile görüştüm. Bunlar Alâeddîn b. Bahâ'nın mescidindedirler. Alâeddîn, Şam'ın büyüklerinden erdemli bir insandır. Yukarıda bahsettiğim iki şeyh için mescit yanında bir tekke yaptırmış, gelip geçen yolculara da bedava yemek çıkarmayı taahhüt etmiştir. Şehrin kadısı ünlü hukuk bilgini, erdem sahibi Celâleddîn

Abdullah Mâlikî'dir, aslen Mısırlıdır. Melikülümerâ Taylân[27] ile arası iyi olduğundan şehrin kadılığına atanmıştır.

İbn Müeyyed'in Hikâyesi

Lâzkıye'de İbn Müeyyed diye bilinen bir hicivci vardı. Kimse onun dilinden kurtulamazdı. Zaman zaman dinle alay eder, küfre götüren sözler söylerdi.

Bir defasında Melikülümerâ Taylân nezdinde görülecek işi olur. Ancak Taylân reddeder, adamın işini görmez. Bunun üzerine Mısır'a, hükümet merkezine gider. Orada birtakım çirkin iftiralar uydurduktan sonra Lâzkıye'ye döner. Taylân, Kadı Celâleddîn'e bir yazı göndererek bu adamın hukuka uygun bir şekilde nasıl öldürüleceğini sorar. Bunun üzerine kadı, İbn Müeyyed'i evine davet eder. Karşılıklı tartışmaya girişirler. Adam kalbindeki ilhadı [=dinden çıkma] açığa vurur. Öyle saçma sapan şeyler söyler ki en hafifi ölümü gerektirir. Kadı tarafından arkada saklanan şahitler, sapkının sözlerini kaydederek bir zabıt tutarlar. İbn Müeyyed, kadı huzurunda suçu kesinleşince hapse gönderilir. Durum Melikülümerâ'ya bildirilir. Daha sonra İbn Müeyyed hapisten çıkarılarak evinin kapısı önünde idam edilir.

Melikülümerâ Taylân ise kısa bir zaman sonra Atrablus yöneticiliğinden azledilir. Yerine büyük kumandanlardan daha önce orada bulunmuş Hacı Kartaya tayin olunur.[28] Bu adamla Taylân arasında eskiden beri düşmanlık vardır. Bu yüzden Taylân'ın kabahatlerini araştırmaya başlar. İbn Müeyyed'in kardeşleri Kartaya'ya müracaat ederek kadı Celâleddîn'i şikâyet ederler. Emir, kadı efendinin ve İbn Müeyyed aleyhinde tanıklık edenlerin tümünün yakalanarak idam edilmesini emreder. Adamlar şehir dışında mahkûmların idam edildiği yere götürülürler. Her biri başından sarığı çıkarmıştır. Bu yörenin âdetine göre emir birinin idamını emredince ilgili emniyet görevlisi emirin meclisinden at sırtında ayrılıp öldürülmesi istenilen şahsın yanına gider, sonra tekrar yerine döner. Bu izin işini üç defa yapması ve üçüncüden sonra buyruğu yerine getirmesi gerekir. Fakat bu olayda üçüncü dönüşte kumandanlar ve ileri gelenler ayağa kalkıp başlarını açarak;

"Emir! Kadı ve şahitlerin katli din adına utanç vericidir!"

dcyiverir. Bu olayda emir onların "şefaatini" kabul eder [=mahkûmların onlar tarafından kayırılmasına ses çıkarmaz] ağzından af kararı dökülür.

[Fârûs Manastırı, Merkab Kalesi, Akra' ve Lübnan Dağları]

Lâzkıye'nin dışında bulunan ve Deyr-i Fârûs adıyla bilinen manastır,[29] Şam ve Mısır'da mevcut olanların hepsinden büyüktür. Orada rahipler oturur ve Hıristiyanlar öbek öbek her yerden gelip ziyaret eder orayı. Oradan geçen Müslümanlara da Hıristiyanlar tarafından yemek verilir. Sundukları yiyecek, ekmek, peynir, zeytin, sirke ve kebredir [=gebreotu:kapari]. Bu şehrin limanı iki kule arasına gerilmiş bir zincirle kapalıdır. O zincir indirilmedikçe hiçbir gemi giremez ve çıkamaz. Bu liman Suriye'nin en güzel limanlarındandır.

Bu şehirden çıkıp Merkab Kalesi'ne yöneldim.[30] Gayet büyüktür. Kerek Kalesi'ne benzer. Yüksek bir dağ üzerine kurulmuştur. Kale dışında büyücek bir mahalle var. Yabancılar oraya girebilir ama kaleye giremez. Burayı Melik Mansûr Kalâvun, Hıristiyanlardan aldı. Oğlu Melik Nâsır bu kalenin içinde doğdu. Kadısı Mısırlı Burhâneddîn hukukçuların en erdemlilerindendir.

Merkab'dan hareket ettim, Akra' dağına gittim.[31] Suriye bölgesinin en yüksek dağıdır bu. Denizden görülen ilk çıkıntı da budur. Orası Türkmenlerin yatağıdır. Her tarafında gözeler ve ırmaklar vardır. Oradan Lübnan dağına [=Cebel-i Lübnan] yöneldim.[32] Burası yeryüzündeki dağların en bereketlisidir. Her türlü meyve ve su membaları ile gayet yeşil ve gölgelik bir mekândır. Orada kendini tamamen Allah'a veren dervişler ve zahitler eksik olmaz. Zaten Cebel-i Lübnan bunlarla şöhret bulmuştur. İyilerden oluşan bir cemaat orada Hak Teâlâ'ya ibadet için inzivaya çekilmiştir, ben onları gördüm, adları pek bilinmez.

Cebel-i Lübnan'da Bir Dervişin Hikâyesi

Burada görüştüğüm ermişlerden biri anlattı:

Kışın en şiddetli zamanında dervişlerden oluşan bir cemaatle bu dağdaydık. Büyük bir ateş yakarak etrafında oturduk. İçimizden biri;

"Şu ateşte kızartacak bir şey olsa ne iyi olurdu!" dedi. Kendisine asla iltifat edilmeyip küçük görülen bir derviş;

"İkindi namazında İbrahim b. Edhem'in mescidindeydim. Civarında bir yaban eşeği gördüm. Etrafı karla sarılmış olduğundan hiçbir yere kaçamayacağını zannediyorum. Giderseniz onu tutabilir ve şu ateşte kızartabilirsiniz," dedi. Dört kişi kalkıp gittiğimizde yaban eşeğini aynen dervişin tanımladığı gibi bulduk! Tutup arkadaşlarımıza getirdik. Kestikten sonra ateşte etini kızarttık. Bu haberi bize veren dervişi çok aradıksa da bir daha bulamadığımız gibi izine de rastlamadık, hayretler içinde kaldık.

[Baalbek ve Zebedânî Şehirleri]

Cebel-i Lübnan yöresinden Baalbek şehrine hareket ettik.[33] Burası çok eski bir şehirdir. Suriye yöresinin en hoş beldelerindendir. Etrafı gayet verimli, güzel bahçelerle doludur. Arazisi akarsularla beslenir. Art arda gelen hayır eserleri ve gözü şenlendiren bahçeleriyle Dımaşk'a benzer. Orada yetişen kiraz başka yerdekilerle kıyaslanamaz. Buraya özgü Baalbekî adında bir şerbet vardır ki şıraya benzer, hammaddesi de üzümdür. Halk buna özel bir toz katınca katılaşır, bulunduğu kap kırılıp tek parça hâlinde çıkarılır ürün... Bundan helva yapılarak içine fıstık ve badem konulur. Buna "mülebben" denildiği gibi "celd-i feres" adı da verilir. Baalbek'te süt boldur. Oradan Dımaşk'a gönderilir. Aralarındaki mesafe hızlı yürüyüşle bir günlük ise de kervanla giden yolcular Baalbek'ten çıkıp Zebedânî[34] adıyla bilinen meyvesi bol küçük şehirde geceler ve ertesi gün orman yoluyla Dımaşk'a varırlar. Baalbek'te ihramlık ve benzeri amaçlar için kullanılmaya elverişli kumaşlar üretilir. Bunlara da Baalbekî denilir. Tahtadan kaşıklar ve kaplar yapılır ki başka yerde benzerine rastlanmayacak şeylerdir. Orada tabaklara sıhâf yerine dusût ismi verilir. Çoğu defa bir tabak yapıldıktan sonra onun içine sığacak çapta başka bir tabak ve onun içine girecek büyüklükte de diğer bir tabak yapılır. Bu sûretle tabakların sayısı ona kadar çıkar. Uzaktan gören tek bir tabak zanneder bunları. Yine bu şekilde birbirinin içinde olmak üzere on kaşık yapılarak hepsi deriden bir kılıf içine sokulur.

Bazen adamın biri kaşıkları kılıfıyla kemerine bağlar da arkadaşlarının yemeğine katılır. Kılıftan çıkardığında uzaktan görenler tek kaşık sanır hepsini!

Notlar

1 **Tîzîn:** Tîzîn Halep'in batısında 28 mil uzaktadır ve Kınnesrîn yolu üzerinde değildir. Ebu'l-Fidâ bu kasabayı Halep çevresindeki kasabalar arasında saymaktadır. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 283; Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 233.

2 **Kınnesrîn:** Ebu'r-Reyhân Bîrûnî, buranın eskiden Benî Rebîa kabilesinin yurdu olduğunu söylemektedir. İslâm fetihlerinin ilk yıllarında karargâh olarak kullanılmaktaydı; zamanla güçlü bir merkeze dönüştüyse de Halep'in idarî bakımdan yıldızı parlayınca burası zayıfladı ve harap oldu. İbn Battûta'nın çağdaşı olan Ebu'l-Fidâ buranın artık köye dönüştüğünü ve alt tarafından Kuvayk nehrinin geçtiğini belirtmektedir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 266.

3 **Antakya:** Antakya, 491/1098 yılında Haçlı seferleri münasebetiyle Franklar tarafından denizaşırı kurulan ilk prenslik idi. 666/1268 yılında Zâhir Baybars burayı fethetti. Bu darbeyle Avrupalı Hıristiyanların Ortadoğu'daki egemenlikleri son bulmuştu. Antakya bu tarihten sonra eskisi kadar güçlü bir ticaret ve kültür merkezi olamadı. 1266'da Memlûk Türklerinin eline geçen şehir, Osmanlıların Ortadoğu sahnesine çıkmasıyla yine Türklerin elinde kaldı ve bu Cumhuriyet'ten sonra da devam etti. Bkz.: Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, T. T. Kurumu, Ankara, 1992, C. 3, s. 277.

4 **Habîb Neccâr:** Müfessirler *Kur'an-ı Kerim*'de Yâsîn Sûresi'nin 20-27. âyetlerinde bahsedilen fedakâr davetçinin Habîb Neccâr olduğunu söylemişlerdir. Bu şahıs semavî kitapları okumuş, Allah'ın birliğini kabul etmiş ve Peygamberimizi beklemeye başlamış idi. Bkz.: Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Beyrut, (tarihsiz), C. 3, s. 317; Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, İstanbul, 1979, C. 6, s. 2929.

5 **Buğrâs Kalesi:** Antakya'nın kuzey girişini korumak için Bizans imparatoru Nicephoros tarafından 357/968 yılında inşa edildi. Çevresinde bağı bahçesi boldur. Antakya'ya uzaklığı 12 mil tutar. Buğras Kalesi, Amk Hârim (=Amik ovası) denilen büyük düzlüğe bakar. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 259.

6 **Sîs:** Kilikya Prensi Rupenid tarafından 472/1080 yılında Çukurova civarında kurulan Ermeni Krallığı'na İslâm tarihçileri Memleket-i Sîs adını vermişlerdir. Zaman zaman mütecaviz Haçlılarla anlaşmalar yaptı ve Moğol egemenliğini tanıyarak onlara vergi ödedi; daha sonra 24 Ağustos 1266'da Baybars'ın vurduğu darbeyle artık cizyeyi Memlûklere ödemeye başladı ve stratejik açıdan önemsiz hâle geldi. Bundan böyle Küçük Asya siyasetinde adı geçmez oldu. Bkz.: Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. 3, s. 274.

7 **Bağliye:** Aslı, eski İran para sistemine dayanan birkaç miskal ağırlığında bir sikkedir. Bkz.: Atıyyetullah, *el-Kâmûsu'l-İslâmî*, Kahire, 1963, C. 1, s. 334.

8 **Amk ya da Umk:** Hatay civarında Amik ovası diye bildiğimiz mıntıka.

9 **Kusayr:** Antakya'nın güneyinde Nusayriye dağındadır. Haçlılar buraya Cursat derlerdi. Bugün Kal'atü'z-Zey diye bilinir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 285. Bu kalenin sahibi Antakya düştükten sonra Melik Zâhir Baybars'ın vassali sıfatıyla yedi yıl daha ayakta kalmıştır. Bkz.: Steven Runciman, *Age*., C. 3, s. 278.

10 **Şuğrubukâs:** Aralarında bir ok atımlığı kadar mesafe bulunan Şuğr ve Bukâs adlarında iki kale vardır burada. Alt taraflarından akan nehrin iki yakası da bahçelerle bezelidir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 261. Bu kaleler 12. yüzyılda Haçlılarca inşa edilmiş ancak daha sonra Salâhaddîn Eyyûbî tarafından geri alınmıştır. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 285.

11 **Sahyûn ya da Sıhyûn:** Ebu'l-Fidâ şöyle anlatıyor: Sağlam, erişilmez bir kalesi vardır; Çok sert bir kaya kütlesine oturtulmuş olan bu kalenin iç kısmında yağmur sularının biriktirildiği sarnıçlar mevcuttur. Yanı başındaki vadide erikgillerin envâiçeşidinden geçilmez. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 256. Yahudi edebiyatındaki meşhur Siyon tepesi de burasıdır.

12 **İsmailiye ve Fidâviye:** İsmailiye, Şîîliğin çeşitli kolları arasında kendine özgü ritüelleri tamamen sistemleşmiş, müntesipleri bugüne kadar gelebilmiş bir yoldur. Fidâviye ise bu kol içinde eylem, strateji ve ideolojisi Hasan Sabbah (ö. 518/1124) tarafından geliştirilmiş olan bir gruptur. Komite kurma, vurucu tim oluşturma, ayaklandırma ve benzeri faaliyetlerde ustalaşmış olan bu grubun fertleri, ses getiren büyük eylemlerini yapmadan önce haşhaş alırlarmış; bu yüzden onlara "Haşşâşîn" denilmiştir. Batı dillerinde terörist anlamına gelen "assasins" kelimesinin kökü de budur. Enteresan olan husus; Melik Nâsır'ın bu vurucu timleri profesyonelce ve tam da bugünkü güçlü devletlerin mantığıyla kendi hesabına çalıştırabilmesidir. Ansiklopedilerde İsmailiye ve Hasan Sabbah hakkında epey malûmat vardır.

13 **Karâ Sunkur:** Çerkes asıllı, siyasî ihtirasları olan cesur bir emir idi. Mansûr Kalâvûn zamanında alınmış memlûklerden olduğu için isminin ardına "Mansûrî" sıfatı eklenerek anılır. Melik Nâsır'dan kaçıp saygın bir siyasî mülteci olarak İlhanlı Moğollarına sığındı ve nihayet 728/1328 yılında Merâga'da öldü. Zehebî'nin anlattığına göre tecrübeli, dâhi bir siyasetçi ve asker idi; ancak Şam valisi olduğunda zaman zaman rüşvet almaktan ve zulmetmekten çekinmemiştir. Buna rağmen halk, şairler ve yazarlar arasında kahramanlığına, adaletine ve dindarlığına dair efsânevî şeyler anlatılırdı. Bileği güçlü olma, halk arasında sevilme ve saygın bir memlûk grubundan gelme gibi vasıflarıyla Kara Sunkur, Nâsır'ın rakibi durumundaydı. Üstelik evvelce Melik Eşref'i öldürenler arasındaydı; dolayısıyla yok edilmesi elzem olmuştu Nâsır açısından. Yıllar süren yakın takip, defalarca suikast teşebbüsü vesair çabalara rağmen Kara Sunkur epey uzun yaşadı. İbn Battûta'nın, Kara Sunkur'un zehirlenmesi dışında verdiği malûmat İbn Hacer tarafından da teyit edilmiştir. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 148.

14 **Melik Eşref Halîl:** Kalâvûn evlâdından olan Eşref, Nâsır'ın kardeşlerindendi. 689/1288 yılında başa geçti; çetin bir muhasaradan sonra Akkâ'yı aldı, Suriye ve Lübnan kıyılarındaki Haçlı artığı krallık ve karargâhlara korku saldı, şairler ve yazarlar tarafından övgüyle anıldı, 692'de Emir Mühennâ b. İsa'yı yakaladı ve Kal'atü'l-Cebel zindanına koydu, Çukurova Ermeni Krallığı'na (=Memleket-i Sîs) sefer düzenledi; nihayet 692/1293 yılında Emir Baydarâ, Dımaşk valisi Lâçin ve

Halep valisi Karâ Sunkur tarafından düzenlenen bir suikastla Eşref'in hayatına son verildi. Otuz yaşında ölen ve üç yıl iki ay gibi kısa bir taht hayatı olan Eşref yakışıklı, uzun boylu cesur, askerî zekâsı ile dikkat çeken cömert biriydi. Yerine geçirilen Emir Baydarâ cinayet işine karıştığı ve daha da önemlisi; Kalâvûnların nefretini kazandığı için derhal öldürülmüştür. Ardından Nâsır geçtiyse de tahtta fazla tutunamamış ve geri çekilmişti. Nâsır'ın asıl hükümranlığı 710/1310 yılında başlar. Kalâvûn ailesinin tarihini yazan İbn Habîb (ö. 779/1377) yukarıda verdiğimiz malûmat dışında Eşref için yazılan şiirlerden de bir demet kaydetmiştir kitabına. Bkz.: İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh*, ed-kritik: M. Muhammed Emîn - S. Abdulfettâh Aşûr, Kahire, 1976, C. 1, s. 136-170.

15 **Mühennâ b. İsa Mühennâ Emîrü'l-Arab:** Soyca Arapların Tayy kabîlesine mensup olan İbn Mühennâ, bölgeye hâkim olan Selçuklu artığı Atabeklerden beri Suriye çöllerinde hüküm sürmesine izin verilmiş bir aileden geliyordu ve Mısır Memlûkleri tarafından kendisine ıktâ bağlanmış saygın bir emir idi. Zira İlhanlı Moğollarına karşı Mısır Hükümeti'ni tutuyordu. Ancak dostu Kara Sunkur'la yaptığı ittifak onu sıkıntılı duruma düşürdü; İlhanlılara sığınmak zorunda kaldı ve 735/1335'te vefat etti. Zehebî onun mütevazı, haysiyetli, cesur ve efendi bir kumandan olduğunu anlatır. Bkz.: Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, ed-kritik: H. İsmail Merve, Beyrut, 1999, C. 2, s. 280; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1358 h., C. 14, s. 172; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 4, s. 225-225.

16 **Âkuş Efram Cerkesî:** Mansûr Kalâvûn'un memlûklerinden idi. Tekrar tahta geçen Nâsır onu Dımaşk'a vali yaptı ancak siyasî ve askerî bakımdan gücünü artıran Âkuş bunu belli edici hareketlerde bulundu. Nâsır ise onu tutmak istiyordu artık; böylece İbn Mühennâ ile birlikte Tatar sultanı Harbende'ye kaçtı ve 720/1320 yılında İlhanlı yurdunda vefat etti. İbn Hacer onun melik olmaya layık, cesur, zeki, heybetli, zulmetmekten kaçınan, halk tarafından sevilen biri olduğunu belirtmektedir. Aybekoğlu Salâhaddîn (ö. 764/1364) Suriye valilerini anlattığı kitabında onu överken "Hiç kimse onu kötülemedi; o tam bir koruyucuydu," der. Bkz.: Aybekoğlu Salâhaddîn Halîl Safedî, *Tuhfetü Zevi'l-Elbâb*, ed-kritik: İ. Saîd Hulûsî - Zuheyr Humeydân, Beyrut, 1999, s. 490; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 232.

17 **Harbende ya da Olcaytu:** İlhanlı hükümdarlarındandır. 703/1304 ile 716/1316 arasında İlhanlı ülkesini yönetti. Kendisinden sonra Ebû Saîd başa geçti. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, T. T. Kurumu, Ankara, 1987, s. 119-131.

18 **Iraku'l-Acem ve Irak-ı Arab:** Irak-ı Acem; İsfahan'dan Kazvîn, Hemedân ve Rey'e kadar olan ve aslında "Cibâl" diye bilinen dağlık bölgeye yanlışlıkla verilen isimdir. Yâkût Hamevî bu bölgeye yanlış isim verilmesinin sebebini izah ederken der ki: "Herhalde Selçuklu hükümdarlarından biri asıl Irak bölgesiyle beraber doğuda İran'da kalan mezkûr dağlık bölgeye de hâkim olunca ona "Irak sultanı" denildi ve sahib olduğu bütün arazi Irak namıyla isimlendirildi. Böylece Dicle-Fırat kıyılarına Irak-ı Arab denilirken doğudaki bölgeye Irak-ı Acem denildi." Bkz.: Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Irak maddesi, nr: 8268 ve Cibâl maddesi. nr: 2911. Ebu'l-Fidâ ise Irak-ı Acem diye adlandırılan bölgeyi Bilâdü'l-Cebel başlığıyla inceler. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 408- 423.

19 **Emir Dümurtâş (=Timurtaş) Çobanoğlu:** Bir zamanlar Moğolların Anadolu naibi olan ve otantik yazılışıyla Dümurtâş b. Cûbân diye bilinen bu emir, Sultan Ebû Saîd'in korumaları eşliğinde bir aylık yolculuktan sonra 728/1328'de Kahire'ye geldi; büyük ikram ve saygıyla karşılandı sonra birden yakalandı ve aynı yılın Şevval ayının 3'ünde idam ettirildi. İbn Habîb onu cesur, cömert, etkileyici biri olarak vasfeder. Bkz.: 24. bölüm 14. not; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh*, C. 2, s. 180; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 2, s. 59.

20 **Ceble, Cebele ya da Cebeletü'l-Arab:** Şu anda Lâzkıye ile Banyas arasında küçük bir liman olarak bilinen bu şehir, bir zamanlar stratejik açıdan mühim bir mevki idi. Ebu'l-Fidâ zamanında Banyas'tan büyük, epey köyü olan bir belde imiş. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 290; Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 255.

21 **İbrahim b. Edhem:** bkz.: 10/19. not.

22 **Nusayrîler:** Muhammed b. Nusayr (ö. 270/883) tarafından kurulmuş bir Şîî fırkasıdır. Bugünkü Suriye'de siyaset ve asker onların elindedir. Hz. Ali'nin ilâh sayılması, baba-oğul-ruhulkudüs sistemine benzer şekilde Ali-Muhammed-Selman üçlemesi, eytâm sistemi vs. enteresan hususlar için bkz.: Doç. Ethem Rûhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhebleri*, İstanbul, 1980, s. 143-156.

23 **Nusayrî Mehdisi Hâdisesi:** Tarihçi Zehebî de bu olayın 717/1317 yılında vuku bulduğunu kaydederek şöyle diyor; "Lâzkıye taraflarında Nusayrî taifesinden, Mehdi olduğunu iddia eden biri çıktı. Üçbine ulaşan yandaşları ona bazen 'Beklenen Mehdi', bazen Hz. Ali, bazen de Muhammed Mustafâ diyorlardı. Bütün bir ümmetin kâfir olduğunu iddia eden bu adam epey bir kargaşa çıkardıktan sonra Memlûk askeri tarafından perişan edildi; 120 civarında Nusayrî öldürüldü. Mehdilik iddia eden bu adam cidden câhil, sarhoş bir dağlı idi." Bkz.: Zehebî, *Duvelü'l-İslâm*, C. 2, s. 255.

24 **Bahâdur B. Abdullah Bedrî:** İbn Hacer, bu kumandanın 719 yılında önce Humus daha sonra Dımaşk valiliğine getirildiğini ama dönemin kudretli ve saygın Memlûk kumandanlarından Tinkîz'e karşı edepsizlik ettiği için hapsedildiğini, bir süre sonra salıverilerek Trablus'a atandığını ve 749'da ölünceye kadar burada görev yaptığını anlatmaktadır. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 292.

25 **Lâzkıye:** Suriye'nin Akdeniz'e açılan kapılarından olan Lâzkıye, Türkiye'ye çok yakındır. Tarihi antik çağa uzanan bu şehrin surları Salâhaddîn tarafından –bölgenin Haçlılardan geri alınışı esnasında– yıktırılmıştı. Batı dillerinde Latakıa şeklinde bilinen şehrin; Haçlılardan kalma kaleleri, Re's-i Şamâra'daki antik dönem Arap kitabeleri ve Hıristiyanlarca kutsal sayılan bazı mevkileri sebebiyle bugün çok turist çektiğini kaydedelim. İbn Battûta'nın çağdaşı Ebu'l-Fidâ bu şehri anlatırken su depolarından, işlek limanından ve Antakya'ya uzaklığının sadece 48 mil olduğundan bahseder. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 257; N. Doubleday- C. E. Cooley, *Encyclopedia of World Travel*, C. 2. s. 1066-1067.

26 **Gemileri gasbeden kral:** *Kur'an-ı Kerim*'de Kehf Sûresi'nin 78. âyetinde bahsedilen krala işaret ediliyor.

27 **Melikülümerâ Taylân** için bkz.: 10/23. not

28 **Kurtay Şihâbeddîn Eşrefî:** (ö: 734/1333) Önce Humus sonra da Dımaşk valiliği yapmış; silâhşörlüğü ve bilgisiyle ünlenmiş Memlûk emiri. İbn Hacer bu ismi Kara Tây şeklinde kaydetmiştir. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 149.

29 **Deyr-i Fârûs:** Ebu'l-Fidâ bu manastırdan bahsederken mimarisinin gayet güzel olduğunu, daima meskûn bir mahal olup kendi başına terkedilmediğini bildirir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 257.

30 **Markab Kalesi:** 453/1062 yılında inşa edildi, daha sonra Haçlılar tarafından ele geçirildi ve ismi Margot'a çevrildi; nihayet Memlûk sultanı Kalâvûn 684/1258 yılında burayı geri aldı. Banyas yakınlarındaki bu yapı günümüzde de ziyaret edilmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 294; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1066.

31 **Akra' dağı:** Aslında Cebel-i Lübnan yolunda değildir; Lâzkıye'nin kuzeyinde olan bu yüksek nokta (1739 m.) bugün Türkiye-Suriye sınırındadır ve Kas dağı diye bilinmektedir. Bkz.: Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, s. 19.

32 **Cebel-i Lübnan:** Lübnan'ın yaslandığı dağlara verilen genel isim. En yüksek nokta kuzeyde Deyr-i Kadib tepesidir (3070 m.). Lübnan dağlarının etekleri turunçgiller bakımından çok zengindir. Bugün daha çok bağlarıyla meşhurdur. Aslında biri doğuda (=Cibâl-ı Lübnan Şarkıyye) diğeri batıda; birbirine paralel iki dağ zinciri vardır. İkisinin arasında meşhur Bikâ vadisi (=Bekaa) yer alır. Bkz.: Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, s. 521; *Atlas Âlem*, s. 41-42; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1068-1069

33 **Baalbek:** Eski ismi Heliopolis olan bu şehrin geçmişi antikçağa kadar uzanır. Ebu'l-Fidâ burada çok iyi korunmuş bir kale olduğunu, etrafının bağ-bahçe ve akarsularla dolu bulunduğunu, –Azîzî'nin kitabından naklen– eski bir din olan Sâbiîliğin mukaddes mekânlarından birinin burada olduğunu bildirmektedir. Baalbek'teki Jupiter Tapınağı'nın harabeleri bugün de turistleri çekmektedir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 255; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1069.

34 **Zebedânî:** Ebu'l-Fidâ'nın anlattığına göre Baalbek'e 8 mil uzaklıkta bulunan bu küçük şehrin çevresinde sur bulunmamaktadır. Buradan Dımaşk'a kadar, bağ ve bahçeler kesintisiz bir güzellik ve bereket kaynağı olarak uzanmaktadır. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 255.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIMAŞK

Baalbek'e akşamleyin ulaştığım hâlde, Dımaşk'a duyduğum özlemden ötürü sabahleyin hemen ayrıldım. Hicrî yediyüzyirmialtı senesi Ramazan ayının dokuzunda Perşembe günü Dımaşku'ş-Şam'a ulaştım.[1] Burada Şarâbîşiyye adıyla bilinen Mâlikî Medresesi'nde konakladım. Dımaşk, güzellik ve zarafette bütün şehirlerden üstündür.[2] Kalem onun güzelliklerini saymaktan âciz! Dımaşk'ı betimlemek konusunda Seyyah İbn Cübeyr Ebû Hüseyin'i kimse aşamamıştır;[3] Allah ona rahmet eylesin, şöyle diyor:

"Dımaşk doğunun cenneti, hattâ ışığın doğduğu yerdir. Araştırma amacıyla ziyaret ettiğimiz İslâm ülkelerinin yüzüğü, fethettiğimiz şehirlerin gelinidir. Hoş kokulu bitkilerin çiçekleriyle süslenmiş, ipek elbiseler giyen bahçelerin içinde altın gibi ışımıştır. Son derece değerli bir yer olmakla zaten nasibini almıştır güzellikten... Ve düğün tahtına kurulan dilbercesine bezenmiştir. Mesih'in ve annesinin sığındığı o yerleşime elverişli, sulak Rabve [tepesi] bu şehrin bir parçasıdır. Bu yüzden yüceltilmiştir. O tepenin gölgesi uzun, suyu Selsebîl'dir [=durmaksızın akan cennet nehri] dir.

Buranın ırmak ve arkları alaca yılanın dalgalanması gibi her yana yayılır. Bostanlarının meltemi insana hayat verir. Bu şehir seyredenlere tüm güzelliğiyle görünüp şöyle der:

"Zarafetin konuk olduğu ve öğlen uykusuna yattığı yere ge-

liniz." Toprağı suya kanmış, neredeyse özlemiştir kuraklığı. Pek sert olan kayaları dile gelir de sana şöyle der:

"Vur ayağını yere! Burada hem yıkanacak, hem de içilecek buz gibi soğuk ve leziz su var!"[4]

Hâlenin ayı ve dış kapçığın meyveyi sardığı gibi bahçeler kuşatmıştır Dımaşk'ı. Doğusunda göz alabildiğine uzayan yeşil Gûvta [=çukurbostan] vardır.[5] Dört yanından hangisine bakılsa olgunlaşmış meyve görülür. "Cennet yeryüzündeyse kuşkusuz Dımaşk'tır. Eğer gökte ise bu şehir onunla yarışır, hattâ güzellikte ona eştir!" Ne doğru bir söz!

İbn Cüzeyy der ki:

Dımaşk'ın şairlerinden biri bu manaya gelecek beyitler söylemiştir:

"Sonsuzluk bahçesi yeryüzündeyse
Dımaşk olmalı bu, başka yer değil!
Eğer gökteyse elbet bu şehir,
Sevgisini ve huyunu almıştır onun!
Ne güzel bir şehir ve ne lütufkâr Rab,
Sabah akşam fırsat bul, bu diyarda kal."

[İbn Battûta devam ediyor:]

"Tunus'ta ikamet eden ve Hadîs ilminde uzman olan gezgin hocamız Şemseddîn Ebû Abdullah b. Câbir b. Hassân Kaysî Vâdiâşî[6], Dımaşk'ı anlatırken İbn Cübeyr'in demin aktardığımız sözlerini aynen söyledikten sonra şöyle demiştir:

"İbn Cübeyr, Dımaşk şehrini hakkını vererek tasvir etti. Onun sözlerinden ötürü Dımaşk'ı görmeyenler dahi ziyaret hevesine düştü. Bu adam Dımaşk'ta kalmamışsa da orayı tüm güzelliği ve albenisiyle anlattı ama güneş batarken ufku kaplayan altın kuşakları tasvir etmedi hiç! Oranın geçirdiği bâdirelerden bahsetmedi, ibret dolu zor zamanlarından hiç dem vurmadı. 'Dımaşk'ı dillerin bahsettiği gibi buldum. Nefsin arzuladığı, gözün özlediği her şey orada var,' diyen yeterli tasviri yapmış, bu cennet şehri özetlemiştir."

[İbn Cüzeyy'in Dımaşk'la İlgili Şiirlerden Yaptığı Bir Derleme]

İbn Cüzeyy anlatıyor:

Dımaşk şehrinin güzelliğini anlatmak bâbında şairlerin okuduğu dizeler sayılamayacak kadar çoktur. Merhum babamın hiç dilinden düşürmediği şu dizeler şehrin tasviri konusunda gayet başarılıdır. Şair Şerefüddîn b. Uneyn[7] der ki:

"Dımaşk! İçimde bitmek bilmeyen bir hasret var sana,
Sitemkâr yârim azap etse, gammazlar yaysa da derdimi,
İncidir çakıltaşların ve toprağın,
İnsanı mest eden kokular salar, serin kuzey rüzgârın!
Seke seke akar taşlarından serazat gözyaşların,
İyileşir sende, cennet meltemi olur,
Hasta fırtınaları, uzak yurtların."

Bu dizeler hakikaten yüksek bir üslûba uygun şekilde nazmedilmiştir. Dımaşklı şair Arkale Kelbî[8] şöyle diyor:

"Cihanın ışıldayan gözbebeği Cıllık,[9]
Ve Şam yöresi,[10] *yanağındaki öpülesi beni.*
Mersin ağaçlarının gölgesinde ebedî Uçmak
Menekşeler arasında alevsiz Cehennemi!"

Aynı şair şu dizeleri de söylemiş:

"Dımaşk, bu cihanın peşin açan, çabuk solan goncası,
Arzu edenler için hizmetkârlar, hûriler,
Orada yâ leyl çekip teflere vurunca ay parçası,
Şahrur kuşu inler, kumrular eşlik eder.
Rüzgâr, parmak uçlarıyla dokurmuş suyun zırhını,
Ah; yalan, hep yalan bu fânî gölgeler!"

Dımaşklı Arkale'nin bu şehre dair daha pek çok dizesi var. Şair Ebu'l-Vahş Sebu' b. Halef Esedî de[11] şöyle diyor:

"Yüce Rab cömert yağmurlarla suvarsın seni ey Dımaşk!
Ey kızıl kadehlerden süzülen nihayetsiz sağanak.
Diğer şehirler ne ki; tüm dünya gelse
Senin güzelliğinle boy ölçüşebilir mi?
Zevrâü'l-Irak[12] *bile Dımaşklı olmak ister,*
İster ki artık düşsün Irak'tan ırak.
Oranın toprağı bereketli gök gibi,
Oranın çiçeği, doğan çoban yıldızı.
Akşamüstü bahçelerden şehre inen rüzgâr,
Siler gamı kederi, şen eder yalnızı.
Pazar orada kurulmuş, dünya toplanıvermiş,
Bahar evlerin içine, hayatlara sinmiş.
Ne burnum usanır koklamaktan bu şehri,
Bu şehri seyretmekten ne de gözlerim bıkar!"

Buraya uygun düşen birkaç beyti de Kadı Abdurrahîm Beysânî'nin[13] kasidesinden alalım. Bazıları bu kasidenin Şair İbnü'l-Münîr'e ait olduğunu söyler:

"Ey şimşek! Bir selâm yollar mısın,
Senden dökülen yağmur gibi ak bir selâm.
Yeğin yeğin yağan rahmetle Dımaşk'a gir sabahleyin,
Bahçelerinde çiçekler yeni açsın
Zümrüt taçlar takınsın meraları!
İpeklerin sürünsün Ceyrûn[14] *arazisinden*
Okşayarak geçiversin o yüksek tepelerden,
Dinç bahar soluğu neler armağan etmiş bak,
Nisan çiyleriyle çayırlar nasıl çoğalmış bir bak!"

Nûreddîn diye de tanınan Gırnatalı Şair Ebu'l-Hasan Ali b. Musa b. Saîd Ansî de[15] şu dizeleri söylüyor:

"Dımaşk evimizdir, kusursuz nimetleriyle,
Oysa diğer yurtlarda her şey eksiktir bize.
Ağaçlar dans ediyor, kuşlar şarkı söylüyor,
Çiçekler boy veriyor, sular şırıldamakta.
Ulu ağaçların gölgesinde saklı yüzler

Gülüyor, zevk ve huzurla
Her derede bir Musa; suyu yarmakta asâ
Bahçeler vatan olmuş Hızır ile İlyas'a!"
Aynı şair şöyle diyor:

"Yolcu!
Kur çadırını Cıllık'ta yayla kadeh arasında,
Kur çadırını gözü ve kulağı doyuran meralara.
Seyret, seyret ki şenlensin gözlerin,
Aklın ayaklanıversin ırmaklar akan yerde,
Seyret Şam'da sabahın saf altın renklerini,
Dinle şarkı söyleyen şakrak üveyiklerini!
Bu lezzetleri kınayana yaklaş ve de ki,
Çek git başımdan ey ham ervâh, ey sefil serseri!"

Şu dizelerin de sahibi şair Nûreddîn'dir:

"Dımaşk olsa olsa bir cennettir,
Orası vatan tutulur, orada unutulur gurbet
Allah'ım! Orada Cumartesi günleri
Manzara doyumsuz, hayat güzelin güzeli,
İnan görmeyeceksin başka bir şeyi,
Sade âşığı, peşinde koştuğu dilberi,
Ve bir bahçede şarkı söylerken
Danseden dallar üzerinde güvercinleri!
Övülür çiçekleri Şam'ın ki sâde kendiyle övünür
Koyu tutku yelinde salınır ve sevinir!"

Dımaşklılar Cumartesi günleri hiçbir iş yapmazlar.[16] Mesirelere, nehir kenarlarına, göz alıcı bahçelerle akarçaylar arasındaki iri ağaçların gölgelerine giderek akşama kadar eğlenirler.

Dımaşk'ın güzellikleri hakkında uzun konuştuk; şimdi Üstat Ebû Abdullah b. Battûta'nın sözlerine kulak verelim:

Benî Ümeyye Câmii Diye Bilinen Büyük Mabet

Bu câmi güzellik ve ihtişam bakımından yeryüzündeki câmilerin en büyüğü, sanatkârlık açısından da en üstünüdür. Eşi

benzeri yok. Velîd b. Abdülmelik b. Mervân tarafından yaptırılmıştır.[17] Bu halife Kustantîniye'ye, Rum hükümdarına bir heyet göndererek sanatkârlar istemişti. Bu rica üzerine Rum hükümdarı 12.000 sanatkâr gönderdi. Câmiin yerinde daha önce bir kilise olup Müslümanlar fethettiği zaman Hâlid b. Velîd kılıç yoluyla bu yapının bir tarafından girmiş, yarısına kadar varmıştı. Ebû Ubeyde b. Cerrâh ise yapının batı tarafından girerken [mukavemetle karşılaşmadı] barış yoluyla ele geçirdi o bölümü. Müslümanlar kilisenin direnişle karşılaşarak elde ettikleri yarısını mescit yaptılar. Barış ile alınan diğer yarısı ise kilise olarak bırakıldı. Daha sonra Halife Velîd mescidi genişletmek istedi ve her ne talep edilirse verileceğini belirterek kilisenin satılmasını teklif etti Rumlara. Fakat Rumlar bu işe yanaşmadılar. Bunun üzerine Velîd, yapıyı zorla teslim aldı. Hıristiyanlar kiliseyi yıkanın delireceğine inanırlardı. Bu inanç Velîd'e bildirildikte;

"Bu yolda ilk cinnet geçiren ben olayım!" diyerek baltayı kaptığı gibi yıkmaya başladı. Onun peşinden diğerleri de yıkım işine katıldılar. Hak Teâlâ Rumların saçma inancını boşa çıkarmıştır.

Câmi, füsayfîsâ denilen ve çeşit çeşit renklerle karışmış küp şeklinde altın levhacıklarla [=mozaiklerle] süslüdür. Câmiin boyu doğudan batıya ikiyüz adım, yani üçyüz arşın; eni ise güneyden kuzeye 135 adım, yani ikiyüz arşındır. Renkli camlarla [=vitraylarla] bezenmiş pencerelerin sayısı 74'tür. Üç ayrı avlusu doğudan batıya doğru uzanır. Her avlunun genişliği 18 adımdır. Üç avlu beraberce 54 sütunluk bir alanı kaplar. Onların aralarında alçıdan yapılmış dört köşeli sekiz ayak vardır. Ayrıca renkli mermerle kaplanmış dört fil ayağını da unutmamak gerekir ki bunların üzerine mihrap vb. şekiller işlenmiştir. Bu sütunlar, mihrabın önündeki kurşun kubbeyi tutarlar. Bu kubbeye Kubbetü'n-Nesr [=kartal kubbesi] adı verilmiştir. Sanki mescidi uçan bir kartala benzetmişlerdir. Kubbe ise bu kartalın başı oluyor. Burası dünyanın en tuhaf binalarındandır. Şehre hangi yönden gelirsen gel kartal kubbesini hemen görür bütün binalardan yüksek olduğunu farkedersin...

Büyük iç avlu, doğuya, batıya ve kuzeye doğru üç yan avluyla çevrilmiştir. Her birinin genişliği on adımdır. 33 yuvarlak

sütun, 14 adet [kare] ayak mevcuttur. Büyük avlunun genişliği 100 arşındır, gayet sanatkârane yapılmıştır; manzarası pek güzeldir. Şehir sakinleri her akşam orada toplanarak bir kısmı *Kur'an-ı Kerim* okur, bir kısmı da Peygamber sözü rivayet eder ve dinler. Bazıları da keyifle dolaşırlar. Yatsıdan sonra herkes evine döner. Hukuk bilginlerinden biri diğeriyle kaşılaşınca hemen birbirlerine yaklaşır, başlarından öperler. Büyük avluda üç kubbe var. Batıdaki hepsinden büyük. Müminlerin anası Hz. Âişe anısına bu kubbeye Kubbe-i Âişe adı verilir. –Allah ondan razı olsun– Bu bölüm 8 mermer sütun üzerine kurulmuştur. Kübik taşlar ve rengârenk mozaiklerle örülmüştür. Çatı, kurşunla kaplıdır. Câmiin gelirinin burada biriktirildiği söylenir.

Benî Ümeyye Câmii'nin bakımı için tahsis edilen araziden elde edilen gelir çok yüksektir. Bu arazilerdeki tahılın senelik geliri yaklaşık 25.000 altın dinardır. Bana böyle anlatıldı.

Avlunun doğusunda bulunan ikinci kubbe, şekil bakımından birinciye benzerse de daha küçüktür ve sekiz mermer sütun üzerine dayalıdır. Adı Kubbetü Zeyne'l-Âbidîn'dir. Avlunun ortasında yer alan üçüncü kubbe gayet küçük ve sekizgendir. Birbirine neredeyse yapıştırılmış beyaz mermerden mamul dört sütun üzerine kuruludur. Bu kubbenin altında demir bir kafes var. Onun ortasında bulunan bakır borudan su fışkırıyor. Bir miktar yükseldikten sonra gümüş çubuk gibi bükülüyor. Halk buraya Kafasu'l-Mâ [=su kafesi] adını veriyor. Herkes su içmek için ağzını oraya koymaktan zevk alıyor.

Avlunun doğusunda mescide uzanan bir kapı mevcut. Bu mescit gayet sanatkârâne bir şekilde yapılmıştır. Adı "Meşhed-i Ali b. Ebû Tâlib"dir buranın. Tam onun karşısında batı yönünde, kuzey ve batı avlularının kesiştiği yerde Hz. Âişe'nin hadîs dinlediği söylenen bir köşe vardır.

Mescidin kıble yönünde, maksûre [=hükümdara ayrılan büyük bölme] vardır. Orada Şâfiî imamı namaz kıldırır. Doğuda mihrabın karşısında bulunan büyük dolaba Müminlerin emiri Osman b. Affan tarafından Şam'a gönderilen mushaf konulmuştur. Bu dolap her hafta Cuma namazından sonra açılarak halkın seyrine sunulur. Millet koşarak mushafı öpmek için toplanır. Halk, orada borçlular ve haklarında iddiada bulunduğu kimseler

için yemin eder. Hükümdara ayrılmış bu bölmenin sol tarafında sahabe mihrabı bulunur. Tarihçilerin aktardığına göre İslâm tarihinde ilk inşa edilen mihrap budur. Bu noktada Mâlikî mezhebi imamı namaz kıldırır. Maksûre'nin sağ tarafında bulunan mihrapta ise Hanefî imamı namaz kıldırmaktadır. Ondan sonra Hanbelî mihrabı geliyor ki burada Hanbelî imamı namaz kıldırır.

Bu mescidin üç minaresi var. Biri doğuda olup Hıristiyanlar tarafından yaptırılmış yani eskiden kalmıştır.[18] Kapısı câmiin içindedir. Bunun tam altında temizlik bölmesi ve abdest alacak yerler bulunur. Câmide kendini ibadete verenler, hiç kimseyle görüşmeyenler sürekli orada abdest alır ve temizlik ihtiyaçlarını giderirler. İkinci minare batıdadır. Bu da Hıristiyanlar tarafından yapılmıştır. Üçüncü minare ise kuzeyde olup Müslümanlar tarafından inşa edilmiştir. Câmi müezzinlerinin sayısı 70'tir. Mescidin doğusunda büyük bir haznenin içinde su sarnıcı var. Zencilerden Zeyâlia [=Sudan] cemaatine aittir burası.[19]

Mescidin tam ortasında Zekeriyyâ Peygamber'in lahdi var. Üzerinde iki direk arasına yerleştirilmiş bir sanduka mevcut. Sandukanın üstünde bulunan siyah ipekten örtüye beyaz harflerle şu âyet-i kerîme yazılı:

"Ey Zekeriyyâ! Sana bir çocuk müjdeliyoruz ki ismi Yahyâ'dır."[20]

Bu câmi daha önce de belirttiğimiz gibi herkesçe bilinen, ünü dünyayı tutmuş bir yapıdır. Meşhur bilgin Süfyân Sevrî'den[21] nakledildiğine göre Dımaşk Câmii'nde edâ edilen bir namaz 30.000 namaza bedeldir. Bunu *Fadâil-i Dımaşk*[22] adlı kitapta okudum. Hattâ Dımaşk Câmii'nin dünya yıkıldıktan sonra kırk sene daha Cenab-ı Hakk'a ibadet edenlere hizmet vereceği de aktarılan hadîsler arasında. Kıble tarafındaki duvarın Hûd Peygamber tarafından yapıldığı, kabrinin de orada bulunduğu söyleniyor. Ama ben Yemen'de Zâfer şehrine yakın, Ahkaf denilen mıntıkada bir bina görmüştüm. İçindeki kabrin üzerinde de;

"Bu kabir, Âbir oğlu Hûd Peygamber'in kabridir" diye yazıyordu...

Bu mescidin üstün yanlarından biri de sürekli *Kur'an-ı Kerim* okunması ve namaz kılanın eksik olmamasıdır. *Kur'an* okunmadığı zamanlar çok azdır, ileride anlatacağım gibi...

Ahali her gün sabah namazını müteakip toplanarak *Kur'an*'ın [yedi sûresini yahut] yedide birini okurlar. İkindi namazından sonra Kırâat-ı Kevseriyye için toplanıp Kevser Sûresi'nden *Kur'an*'ın sonuna kadar okurlar. Bu okuma için toplananların sayısı yaklaşık 600 olup hepsinin aldığı belirli bir ücret vardır. Bu görevi üstlenen hafızları teftiş eden özel bir memur da var. Kâtibü'l-Gaybe diye bilinen bu memur, hafızların etrafında dolanarak gelmeyenlerin ücretini o miktarda keser.

Bu mescitte mücâvirîn denilen [=komşuluk eden, oradan ayrılmayan] büyük bir grup vardır. Bunlar hiç dışarı çıkmaz, daima *Kur'an* okur, namaz kılar ve Allah'ı zikrederler. Daha önce de söylediğimiz gibi bu grup doğudaki minarenin iç kısmında bulunan temizlik bölmelerinden abdest alırlar. Yiyecek ve giyecekleri ise şehir halkı tarafından karşılanır. Milletten bir şey istemez onlar...

Câmiin dört büyük kapısı vardır. Birincisi, kıble yönündedir ki Bâb-ı Ziyâde adıyla bilinir. Üstünde Hâlid b. Velîd'in sancağının hatırasını taşıyan bir mızrak parçası mevcut. Bu kapının mescit dışına açılan üstü kapalı büyük ve geniş bir koridoru [=kapalı çarşısı] vardır. Eskiciler ve diğer esnafın dükkânı, koridorun kenarlarında yer almaktadır; oradan süvari kışlasına gidilir. Kapıdan dışarı çıkılınca hemen sol tarafta bakırcılar çarşısı var. Bu çarşı epey uzun olup mescidin kıble tarafını olduğu gibi tutmuştur. Burası Dımaşk'ın en güzel caddelerinden biridir. Bu çarşının yerinde vaktiyle Ebû Süfyan b. Muâviye'nin kaldığı konak ve hizmetçilerinin evleri bulunur, bu evlere Hadrâ adı verilirmiş. Sonradan hepsi Abbâsîoğulları tarafından yıkılıp yerleri çarşıya çevrilmiştir.

Bir diğer kapı da doğudadır. Mescidin en büyük kapısı olup Bâb-ı Ceyrûn adını almıştır. Bu kapının da büyük bir kapalı koridoru vardır. Oradan uzun ve geniş bir avluya çıkılır. Bu avlunun önünde beş kapı ve her kapının da altı uzun direği vardır. Hemen sol tarafta muazzam bir meşhed [=türbe] göze çarpıyor. Hz. Hüseyin'in mübarek başı oradaydı [daha önce]. Karşısında Ömer b. Abdülazîz'e ait olan ve suyu sürekli akan küçük bir secdegâh var. Allah ondan razı olsun. Bu anlattığım sahanlığın girişinde bulunan merdivenle dehlize inilir. Dehliz kocaman bir

hendeğe benziyor. Takip edildiğinde yüksek bir kapıya ulaşılır. Kapının altında hurma ağacının gövdesine benzeyen uzun direkler mevcuttur. Dehlizin iki tarafındaki direklerin üzerinde silindir şeklinde yuvarlak geçitler vardır. Bu geçitler kıymetli kumaşların satıldığı dükkânlarla dolu. Bunların üstünde de uzayıp giden dar yollar mevcut. Oralarda kuyumcular, kitapçılar ve ilginç cam kapları yapan sanatkârlar sıralanır. İlk kapıya bitişik geniş sahanlıkta biri Şâfiî mezhebine, diğerleri öteki mezhep mensuplarına ait udûl[23] [=saygın, âdil tanıklar] odaları mevcuttur. Her odada beş yahut altı âdil tanık ile şehrin kadısı tarafından nikâh kıymaya me'zun bir görevli bulunur. Diğer tanıklar şehre dağıtılmıştır. Bu odaların yakınında kâğıt, kalem ve mürekkep gibi kırtasiye eşyalarının satıldığı kâğıtçılar çarşısı bulunur. Demin bahsettiğim dehlizin ortasında büyük ve yuvarlak bir mermer havuz mevcuttur. Havuzun kubbesi [=üst kasnağı] çatısızdır. Sadece mermer direkler onu tutuyor. Havuzun tam ortasındaki bakır borudan fışkıran su, bir adam boyunu aşar. Buna fevvâre [=fıskıye] denilir. Manzarası hayret vericidir.

Bâb-ı Sâât [=saatler kapısı] da denilen Ceyrûn Kapısı'ndan çıkınca sağ tarafta yüksek bir tâk görünüşünde bir köşk mevcuttur. Onun da içinde küçük tâklar bulunuyor. Ayrıca bu tâklara, gündüz saatleri sayısınca kapılar açılmış. Kapıların içi yeşil, dışı sarı. Gündüzleyin her saat başında yeşil renkli iç kısım dışarıya, sarı renkli dış kısım ise içeriye döner. Köşkün içinde saat başı kapıları çevirmeye memur bir adam bulunduğu söylenir.[24]

Batıdaki kapı ise Bâb-ı Berîd [=ulak kapısı] adıyla bilinir. Oradan dışarı çıkılınca sağ tarafta Şâfiîye medresesesi görülür. Kapının koridorunda şamdancılar ve manavlara ait dükkânlar bulunur. Bu kapının tam üstünde merdivenle çıkılan başka bir kapı vardır. Söz konusu merdivenin kolonları da yukarılara yükseliyor. Alt tarafındaysa sağda ve solda olmak üzere daire şeklinde iki çeşme bulunur.

Bâb-ı Natfâniyyîn [=helvacılar kapısı] diye bilinen kapı ise kuzey yönündedir. Buranın da büyük bir koridoru var. Dışarı çıkılınca sağ tarafta Şümey'âniye isminde bir tekke olup ortasında su sarnıcı vardır. Çevresinde de temizlik yapmaya elverişli, suyu hep akan bölümler mevcut. Burasının daha önce Ömer b.

Abdülazîz'in evi olduğu söyleniyor. Allah ondan razı olsun. Mescidin dört kapısından her birinin yanı başında abdest almaya elverişli, takriben yüz bölmeli şadırvanlar mevcuttur. Buralarda öyle çok su akıyor ki...

Câmiin İmamları

Bu büyük mescidin onüç imamı vardır. Birincisi Şâfiî imamıdır. Oraya vardığımda büyük hukuk bilginlerinden kadılar kadısı Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahman Kazvînî, hem Şâfiî imamı, hem de mescidin hatibi idi.[25] Bu adam hatip meşrutasında oturur, hükümdara mahsus bölmenin tam karşısında bulunan Bâbı Hadîd'den çıkardı. Burası Muâviye'nin girip çıktığı kapıdır. Celâleddîn daha sonra Melik Nâsır tarafından Mısır başkadılığına atanmıştır. Melik Nâsır bu işi yapmadan önce Celâleddîn'in Dımaşk'ta iken çevresinden aldığı 100.000 dirhem borcu ödemiştir. Şâfiî imamı namazı bitirince onun arkasından Meşhed-i Ali'nin [=Hz. Ali anısına inşa edilen köşe] imamı namaza başlar. Bu şekilde ondan sonra Meşhe-di Hüseyin, Meşhed-i Kellâse, Meşhed-i Ebûbekir, Meşhed-i Osman imamları namaz kıldırır. En sonra da Mâlikî imamı namaza durur. Dımaşk'a vardığım sırada Mâlikî imamı fıkıhçı Ebû Ömer b. Ebu'l-Velîd İbnü'l-Hâcc et-Tucîbî idi. Bu adam aslen Kurtubalıdır. Gırnata'da doğmuş, Dımaşk'ta hayatını devam ettirmiştir. Kardeşiyle nöbetleşe imamlık görevini yürütmektedir. Daha sonra Hanefî imamı namaz kıldırır. O sıralarda Hanefîlerin imamı, İbn Rûmî diye bilinen Fakih İmâmüddîn Hanefî idi. Bu adam tasavvuf büyüklerindendir. Hâtûniyye dergâhı ile Şerefi A'lâ'daki tekkenin de şeyhidir. Daha sonra Hanbelîler gelir, onlar namaz kılar. O zaman Hanbelî imamı, Dımaşk kıraat bilginlerinin reislerinden olan Şeyh Abdullah Kefîf'ti. [=eli çolak Abdullah] Bunların ardından, kaza namazları için beş imam namaz kıldırır. Sabah vaktinden itibaren gecenin üçte biri geçinceye kadar burada namaz kılınır, *Kur'an* okunur, mübarek câmiin övülesi yanlarındandır bu.

Mescidin Üstatları, Öğretmenleri

Bu mescitte çeşitli ilimlere ait ders halkaları vardır. Hadîs ilimlerinde uzman olanlar yüksek kürsüler üzerinde kendi sahala-

rına ait kitapları okurlar. Hafızlar sabah-akşam güzel sesle *Kur'an* tilâvet ederler. Orada *Kur'an-ı Kerim* öğretmek için özel öğretmenler bulunur, her biri mescidin sütunlarından birine dayanarak sesli bir şekilde çocukları okutur. Mushafa hürmeten, âyetleri levhalar üzerine yazmayıp sadece sesli tekrarla okumayı öğretirler. *Kur'an* hattını öğreten kişi, *Kur'an* öğretmeninden başkadır. Bu adam şiir ve benzeri şeyleri de yazdırarak çocuklara yazıyı öğretir. Çocuk önce okumayı öğrenir. Sonra yazmaya geçer. Böylece yazısı güzel olur. Yazı hocası başka bir şey öğretmez. Câmiin üstatlarından biri de sahasının uzmanı erdemli bilgin Burhâneddîn b. Firkâh'tır. Şâfiî mezhebindendir. Diğeri Nûreddîn Ebû Yüsr b. Sâiğ'dir. Cemaleddîn Kazvînî, Mısır kadılığına atandığı vakit boşalan Dımaşk kadılığı Nûreddîn'e verildiği hâlde o kabul etmemiştir. Mert bir adamdır. Dünyaya önem vermez. Bir diğer üstat da Şihâbeddîn b. Cehbel'dir. Bu adam da büyük bilginlerden... Ebû Yüsr, Dımaşk kadılığını reddedince, kendisine teklif edilir korkusuyla apar topar şehirden kaçmıştır. Olay Melik Nâsır'a anlatılınca, Dımaşk kadılığını büyük hukukçulardan Mısır'ın şeyhler şeyhi Alâeddîn Konevî'ye verdi.[26] Bu adam Konyalıdır ve ârifllerin kutbu, mütekellimlerin dili diye tanınır. Mescidin üstatları arasında Bedreddîn Ali Sahâvî'yi de sayabiliriz. Mâlikî mezhebindendir. Allah rahmet eylesin, hepsi huzur içinde yatsın.

Dımaşk Kadıları

Şâfiî kadısı Cemaleddîn Muhammed b. Abdurrahman Kazvînî'yi yukarıda anmıştık. Mâlikî kadısı ise daha önce Feyyûm hatipliği yapmış Şerefüddîn'dir. Yüzü ve kılığı hoştur, buradaki sufîlerin ulusudur. Kadılık görevinde onun naibi [=yardımcısı] Şemseddîn b. Kufsî'dir.[27] Bu adam mahkemeyi, Samsâmiye Medresesi'nde kurar.[28] Hanefî mezhebinin başkadısı ise İmâmüddîn Havrânî'dir. Sert mizaçlıdır. Kadınlar kocalarından davacı olduklarında, hemen onun huzuruna koşarlar. Erkek, Hanefî kadısının adını duyunca ürperir. Oraya varmadan kendine çeki düzen verir.

Hanbelî kadısı, seçkin kadılardan erdemli bilgin Müsellem'dir. Bu adam işine eşek üzerinde gider gelir. Son olarak Hicaz'a gittiğinde Peygamber şehri Medine'de vefat etti.

İbn Teymiyye'nin Hikâyesi

Dımaşk'ta Hanbelî mezhebinin büyük bilginlerinden Takıyyüddîn İbn Teymiyye adlı biri vardır.[29] Bu adamın çeşitli ilimlerde eli uzdur. Ama aklında biraz noksanlık var galiba. Minbere çıkıp öğüt vermeye başlayınca Dımaşklılar ona öyle çok saygı gösterirler ki! Bir gün söylediği sözü fıkıhçılar şeriata aykırı bularak Melik Nâsır'a haber verdiler. Bunun üzerine Sultan, İbn Teymiyye'nin Kahire'ye getirilmesini emretti. Kadılar ve fıkıhçılar sultanın huzurunda toplanınca sözü Şerefüddîn Zevâvî Mâlikî alır ve "Bu adam şöyle şöyle dedi, böyle böyle söyledi..." diyerek İbn Teymiyye'nin sözleri hakkında ileri sürülen itirazları sayar. Ayrıca kanıtları da tek tek başkadıya arzeder. Başkadı, İbn Teymiyye'ye:

"Ne diyorsun bu iddialara karşı?" der. Bunun üzerine o:

"Allah'tan başka ilâh yok!" der. Kadı tekrar sorunca o yine aynı cevabı verir. [Herhangi bir açıklama yapmadığından] Melik Nâsır'ın emriyle hapse atılarak senelerce zindanda kalır. Mahpusken neredeyse kırk cildi bulan *el-Bahru'l-Muhît* [=Okyanus] adında bir *Kur'an* tefsiri yazmıştır. Daha sonra annesi Melik Nâsır'ın huzuruna çıkıp ricada bulununca İbn Teymiyye serbest bırakılmıştır.

Fakat yine bilginlerin şikâyet edeceği türden garip hareketlerde bulundu. O zaman ben Dımaşk'taydım. Cuma günü mescitte namaz kılıyordum. İbn Teymiyye minberde halka vaaz ettikten sonra:

"Ben şimdi nasıl iniyorsam elbette Allah dünyaya öyle iner!" diyerek minberin merdivenlerinden indi. İbn Zehrâ adıyla bilinen Mâlikî bilgini itirazda bulunarak İbn Teymiyye'nin sözlerini eleştirdi. Halk galeyana geldi. İtiraz eden Mâlikî âlimini yaka-paça tuttular, yumruk ve terlikle hırpaladılar. Herifin sarığı yere düştü. Başındaki ipekli takke göründü. Halk, adamı ayrıca ipek giyindiğinden dolayı azarlayarak durumu Hanbelî kadısı İzzeddîn b. Müsellem'e bildirdiler. Kadı İzzeddîn, İbn Zehrâ'nın hapsedilmesini emretti. Hanbelî kadısının bu tavrını hoş karşılamayan Mâlikî ve Şâfiî bilginleri, Melikülümerâ [=vali] Seyfeddîn Tinkîz'e durumu bildirdiler, şikâyetçi oldular. Tinkîz, seçkin ve akıllı emirlerdendir; durumu, Melik Nâ-

sır'a bildirdi. İbn Teymiyye'nin, şeriata aykırı sözler sarfettiğini ve bu sözler arasında "üç talakla boşanan kimse bir talakla boşamış gibidir", "Peygamber mescidini ziyaret eden misafir, namazları kısa kılmaz" dediğini anlattı. İbn Teymiyye'nin bu ve benzeri şeyler söylediğine dair şer'î [=hukukî] bir rapor düzenleyerek sultana gönderdi. Böylece Tinkîz'in emriyle İbn Teymiyye kale zindanına atıldı. Nihayet orada öldü.

Dımaşk'ın Medreseleri

Bilmelisin ki, Dımaşk'ta Şâfiîlere ait medreseler çoktur. En büyüğü başkadının mahkeme kurduğu Âdiliye Medresesi'dir.[30] Bunun karşısında Zâhiriye Medresesi var.[31] Melik Zâhir'in kabri orada. Başkadının yardımcıları, Zâhiriye Medresesi'nde otur. Yardımcılarından biri Fahreddîn Kıbtî'dir. Babası Kıptilerin bilgin kâhinlerinden olup İslâmiyeti kabul etmiştir. Bir diğeri de Cemaleddîn b. Cümle'dir. Bu adam daha sonra Şâfiî başkadılığı makamına gelmiş, oradan ayrılmasını gerektiren bir olaydan dolayı da azledilmiştir.

Yargıyla İlgili Bir Hikâye

Dımaşk'ta Zahîreddîn Acemî adında bir şeyh vardı. Melikülümerâ [=vali] Seyfeddîn Tinkîz bu adamın talebelerinden olduğu için çok hürmet gösterirdi ona. Anılan şeyh bir gün Dârü'l- Adl'de [=mahkeme] Melikülümerâ'nın yanında bulunduğu sırada, dört mezhebin kadıları da oradaydı. Başkadı Cemaleddîn b. Cümle bir hikâye anlatıyordu ki Zahîreddîn:

"Yalan söyledin!" dedi. Kadı bundan utanarak Zahîreddîn'e kızıp valiye hitaben:

"Sizin huzurunuzda beni nasıl yalanlıyor bakınız!" dedi. Bunun üzerine vali Seyfeddîn Tinkîz:

"Onun aleyhine dava aç!" dedi. Cemaleddîn'in bu kararla hoşnut olacağını, herhangi bir kötülükte bulunmayacağını zannederek Zahîreddîn'i ona teslim etti. Fakat kadı, şeyhi, Âdiliye Medresesi'ne sevkederek ceza olarak ikiyüz kamçı vurdurulduktan sonra bir eşeğe bindirilip bütün Dımaşk'ta dolaştırılmasını emretti. Şehrin geleneğine göre bir tellâl verilen cezanın sebebini yüksek sesle herkese duyururdu. Bunu haber alan vali

[Seyfeddîn Tinkîz] hâdiseyi kınayarak bütün kadıları, fıkıh bilginlerini huzuruna çağırdı. Şâfiî mezhebine göre ta'zir cezası, had cezasına çakarılamayacağından bütün hukuk bilginleri ve hâkimler Cemaleddîn'in hata ettiğini söylediler sözbirliğiyle...

Mâlikî başkadısı Şerefüddîn:

"Cemaleddîn'in suçlu olduğu yargısına vardım!" dedi. Bunun üzerine olay rapor edilip Melik Nâsır'a bildirildi. Böylece Cemaleddîn azledilmiştir.

Hanefîlerin burada pek çok medresesi var. En büyüğü Sultan Nûreddîn Medresesi'dir.[32] Hanefî kadısı da orada mahkeme kurar. Mâlikîlerin Dımaşk'ta üç medresesi bulunuyor. Bunlardan Samsâmiye'de Mâliki başkadısı oturmakta ve mahkeme kurmaktadır. Medresetü'n-Nûriye'yi Sultan Nûreddîn Mahmud b. Zengî yaptırmıştır. Şarâbişiye Medresesi'ni yaptıran kişi ise işadamı Şihâbeddîn Şarâbîşî'dir. En büyüğü Necmiye olmak üzere Hanbelîlerin de pek çok medresesi var bu şehirde.

Dımaşk'ın Kapıları

Dımaşk'ın sekiz kapısı vardır.[33] Bunlardan [en ünlüleri] Bâb-ı Ferâdîs, Bâb-ı Câbiye, Bâb-ı Sağîr'dir. Bâb-ı Câbiye ile Bâb-ı Sağîr arasında bulunan kabristanda Peygamber ashabından, şehitlerden ve sonraki bilginlerden pek çoğunun mezarı mevcuttur.

İbn Cüzeyy der ki:

Geç dönem Dımaşklı şairlerden biri ne güzel demiş:

"Dımaşk bütün özellikleriyle
Hoşnut ruhların evi, sonsuz bahçedir.
Kapılarına bir bakıversene
Ne eksik ne fazla sekiz tanedir."

Dımaşk'ta Ziyaret Edilen Bazı Kabir ve Türbeler

Bâb-ı Câbiye ile Bâb-ı Sağîr arasındaki kabristanda Ebû Süfyân kızı Ümmü Habîbe,[34] kardeşi Muâviye, Allah elçisinin müezzini Bilâl Habeşi,[35] Üveysü'l-Karanî[36] ve Ka'bü'l-Ahbâr'ın mezarları bulunur;[37] Allah onlardan razı olsun.

Büyük bilgin Kurtubî'ye[38] ait *Kitâbü'l-Müfhim fî Şerhi Sahîhi'l-Müslim* adlı eserde şunları okumuştum:

"Peygamber ashabından bir cemaat Üveysü'l-Karanî ile beraber Şam'a giderken Üveys yolda, çöl ortasında vefat eder. Orada ne bir ev ne de su vardır... Sahabîler bineklerden inerek Üveys'in azığında güzel koku, su ve kefen bulunca hayrete düşerler. Cenaze namazını kılıp defnettikten sonra yola devam ederler. Bu sırada sahabeden birinin; 'Bu yüce insanın kabrine işaret koymaksızın nasıl bırakıp gideriz!' demesi üzerine mezarın bulunduğu yere dönmüşler ise de hiçbir ize rastlayamamışlardır."

İbn Cüzeyy der ki:

Üveysü'l-Karanî'nin Sıffîn'de Hz. Ali safında öldüğü söylenmektedir. Allah bilir doğru rivayet de bu herhalde.

[İbn Battûta devam ediyor:]

Bâb-ı Câbiye'nin yanında Bâb-ı Şarkıyye vardır. Bunun hemen hizasındaki kabristanda Peygamber ashabından Übeyy b. Ka'b'ın mezarı bulunur. Bâz Eşheb [= Bozdoğan] adıyla bilinen Arslan Velî'nin kabri de buradadır.[39]

Ermiş Arslan'ın Bozdoğan Diye Adlandırılışının Hikâyesi

Anlatıldığına göre Allah dostlarından Ahmet Rifâî hazretleri Vâsıt şehri yakınında Ümmü Ubeyde'de oturuyormuş.[40] O, Hak dostu Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin[41] ile kardeşlik eyler, mektupla dertleşirmiş, hattâ biri sabah akşam selâm yollar, diğeri de alırmış bu selâmı... Şeyh Ahmed Rifâî'nin tekkesi civarında hurma ağaçları da varmış. Bir sene, âdeti olduğu üzere bunları kestiği sırada:

"Bu hurma da kardeşim Şuayb içindir!" diye bir salkımı ayırmış. Şeyh Ebû Medyen o sene hac vazifesini yerine getirmek için Hicaz'a gitmiş olduğundan ikisi de Arefe'de vakfeye durmuşlar. Şeyh Ahmed Rifâî, hizmetkârı Arslan'ı da o sene yanına almış. Sohbet esnasında Şeyh salkım işini anlatınca Arslan:

"Efendim emrederseniz onu Ebû Medyen'in önüne getireyim!" der. Şeyhin izin vermesi üzerine hizmetkâr Arslan derhal gider, salkımı getirip şeyhlerin önüne koyar. Ümmü Ubeyde'de oturan tekke sahipleri Arefe günü akşamleyin boz renkli bir doğanın, hurma ağacının üzerine inerek o salkımı koparıp götürdüğünü gördüklerini haber verirler.

[Şehitler Kabristanı, Ümmü Külsûm'ün Mezarı ve Akdâm (=Ayaklar) Mescidi]

Dımaşk'ın batısında şehitler kabristanı diye bilinen mezarlıkta, "ağaç altında biat eden" Ebû Derdâ[42] ile zevcesi Ümmü Derdâ'nın, ayrıca Fudâle b. Ubeyd[43], Vâsile b. Eska',[44] Sehl b. Hanzala[45] hazretlerinin kabirleri bulunmaktadır;[46] Allah hepsinden razı olsun. Dımaşk'ın doğusunda dört mil uzaklıkta Menîha adı verilen çölde Sa'd b. Ubâde'nin[47] mezarı olup yanı başında küçük fakat güzel bir mescit vardır. Kabrin baş tarafında bulunan taşın üzerinde şöyle yazıyor:

"Bu kabir, Hazrec kabilesinin reisi ve Resûlullah'ın arkadaşı Sa'd b. Ubâde'nindir."

Şehrin güneyinde bir fersah uzaklıkta köyde Hz. Ali'nin Fâtıma'dan doğan kızı Ümmü Külsûm'ün mezarı vardır.[48] Ümmü Külsûm'ün adı Zeyneb'tir. Hz. Peygamber'in, kendi kızı olan [teyze] Ümmü Külsûm'e benzediği için Zeyneb'e Ümmü Külsûm künyesini verdiğine dair bir rivayet var... Bu kabrin yakınında, büyücek bir mabet, onun çevresinde birkaç ev ve vakıf mevcut. Dımaşklılar buraya "Ümmü Külsûm Hatun'un Mezarı" derler. Orada bulunan diğer bir kabrin, Hz. Hüseyin'in kızı Sükeyne'ye ait olduğu söyleniyor.[49] Ayrıca Dımaşk köylerinden Neyreb'deki mescidin sağ tarafında bir hücre içinde Hz. Meryem'in kabri olduğu da söylentiler arasında. Şehrin batısında dört mil uzaklıkta Dârayya denilen köyde Ebû Müslim Havlânî[50] ile Ebû Süleyman Dârânî'nin[51] mezarları bulunur; Allah Teâlâ hepsini rahmetiyle kuşatsın, nur içinde yatsınlar. Dımaşk'ta kutlu mekânlardan biri de şehrin güneyinde, iki mil uzaklıkta, Hicaz, Kudüs ve Mısır'a giden büyük yolun yan tarafında inşa edilmiş Akdâm Mescidi'dir. Bu mescit, gayet gösterişlidir. Ona bağlı hayır kurumları epey çok... Dımaşklılar buraya çok saygı gösterirler. Burada bulunan bir taşın üzerindeki ayak izlerinin Musa Peygamber'e ait olduğu rivayet edildiğinden mescide de bu isim [Akdâm = ayaklar] verilmiştir. Mescitte bulunan küçük bir odanın içinde bir taşa şöyle yazılmış:

"Ermişlerden biri rüyasında Peygamber efendimizi görmüş ve Efendimiz ona şöyle buyurmuştur: Kardeşim Musa Peygamber'in kabri burasıdır!"

Mescidin yakınında yol üzerinde Kesîbi Ahdar [=yeşil çalılık] diye isimlendirilen bir yol bulunuyor. Kudüs'te Beyt-i Makdis'in yakınında ve Erîha'da da[52] Kesîbi Ahmar [=kızıl çalılık] adıyla bilinen bir mekân var ki Yahudiler tarafından hürmet edilen yerlerdendir.

Büyük Veba

Dımaşk'ta, yediyüzkırkdokuz senesi Rebîülâhir'in sonlarında, korkunç vebanın zuhur ettiği günlerde şehir halkının bu mescide gösterdiği saygıyı hayretle gözlemledim.[53] O zamanlar Melikülümerâ [=vali] Argûn Şâh, Dımaşklıların üç gün oruç tutmasını ve hiç kimsenin gündüzleyin çarşıda herhangi bir şey pişirmemesini tellâl vasıtası ile duyurdu.[54] Dımaşklıların çoğu çarşıda yapılan yemekleri yer. Onlar üç gün oruç tuttular. Son gün, Perşembeye rastladı. Emirler, kadılar, âlimler ve diğer ileri gelenlerle beraber halk mescitte toplandı. Her yeri doluydu câmiin... Cuma gecesini orada geçirip, nice namaz, zikir ve duadan sonra sabah namazını da kılarak ellerinde mushaflar bulunduğu ve yöneticiler yalın ayak olduğu hâlde beraberce dışarı çıktılar. Kadın, erkek, büyük, küçük herkes katılıyordu bu yürüyüşe. Yahudiler ellerine *Tevrat*'ı; Hıristiyanlar da *İncil*'i alarak evlâtlarıyla sokaklara döküldüler. Bütün halk gözyaşı döküyor, herkes inandığı Peygamber ve kitapla ilâhî rahmetin kapısını açmaya çalışıyordu. Mahşerî bir yürüyüşle Mescid-i Akdâm'a giderek orada diz çöktüler. Güneşin tam tepeye çıktığı vakte kadar dua ve yalvarıştan sonra şehre dönerek Cuma namazını kıldılar. Allah Teâlâ onlar için vebayı hafifletti!. Ölülerin oradaki sayısı bir günde ikibine varmadığı hâlde diğer yörelerde; Kahire ve Mısır'da 24.000'e çıkmış aynı dönemde.

Dımaşk'ta doğu kapısı tarafında Minâre Beydâ [=Ak Minâre] bulunmaktadır. *Sahîh-i Müslim* kitabında İsa Peygamber'in ineceği yer diye bahsedilen yerin orası olduğu söyleniyor.

Şehrin Dış Mahalleleri

Bu şehrin doğusu hariç diğer tarafları dış mahallelerle çevrilidir. Buralar gayet geniş olup sokakları Dımaşk'ın içinden daha

güzeldir. Kuzey tarafında Sâlihiye adını taşıyan büyük bir semt[55] var ki çarşısının güzellik ve şirinlikte benzeri yok!.. Burada bir mescit ve hastane mevcut. İhtiyarlardan *Kur'an-ı Kerim* öğrenmek isteyenler için İbn Ömer Medresesi adıyla bir de okulu var. Bu mederesenin talebe ve hocalarına yeterli derecede yiyecek ve giyecek verilir. Bu küçük şehir içinde İbn Münecca[56] Medresesi diye bilinen bir başka okul ise *Kur'an* öğrenenlere aittir. Sâlihiye halkının hepsi Ahmed b. Hanbel'in mezhebindendir. Allah onlardan razı olsun.

Evliyâ Dağı Kasiyûn ve Ziyaretgâhları

Kasiyûn, Dımaşk'ın kuzeyinde bir dağın ismi. Sâlihiye de bu dağın eteğinde... Bu dağ ulu peygamberlerin çıktığı yer olması sebebiyle halk tarafından ziyaret edilen kutlu bir mekândır. Mübarek yerlerinden biri, İbrahim Peygamber'in doğduğu mağaradır. Burası gayet uzun ve dar olup yanı başında yüksek minareli büyük bir mescit bulunmaktadır. İbrahim Peygamber, *Kur'an-ı Kerim*'de bildirildiği gibi ayı, yıldızları ve güneşi bu mağarada gözlermiş.[57]

Mağaranın arkasında Hz. İbrahim'in çıktığı yer görülüyor. Irak'ta Hılle ile Bağdat arasında Burs adıyla bilinen bir köy gördüm. Orası da "İbrahim Peygamber'in doğduğu yer" diye ünlenmiş. Bu köy, Zülkifl Peygamber'in şehrine yakındır ve onun mezarı da bu köydedir. Kasiyûn dağında bulunan kutlu yerlerden biri de batıda Mağâratü'd-Dem diye bilinen oyuktur. Buranın üstündeki tepede Âdem Peygamber'in oğlu Hâbil'in kanı görülür. Hâbil'in, kardeşi tarafından öldürüldüğü yerde, mağara içine çekilip götürülmeden önce taş üzerinde Allah tarafından sildirilmeyen kan izleri hâlâ mevcut! İbrahim, Musa, İsa, Eyyûb ve Lût peygamberlerin mağarada namaz kıldıkları söyleniyor; Allah Teâlâ hepsini rahmetiyle kuşatsın. Mağaranın yanı başında gayet sağlam bir mescit var. Oraya merdivenle çıkılıyor. Birkaç odası ve lüzumlu şeyleri var buranın; sürekli orada kalanlar için... Mağara her Pazartesi ve Perşembe günleri açılarak içinde kandil ve mumlar yakılıyor.

Ziyaret edilen mekânlardan biri demin belirttiğimiz gibi dağın tam tepesinde Âdem Peygamber'le ilintili olan büyük mağa-

radır. Bunun üst yanında bir yapı var. Mağaranın alt tarafında Mağâratü'l-Cû' [=Açlık Mağarası] adıyla bilinen başka bir çukur var. Rivayete göre peygamberlerden yetmişi oraya sığınmış. Yanlarında yuvarlak bir yufka ekmeğinden başka bir şey yokmuş. Bu yemeği her biri arkadaşına teklif ederek aralarında dolaştırdıkları hâlde hiçbiri yemeden ahirete göçmüşler. Allah onları rahmeti ve esenliği ile kuşatsın. Mağara yakınında bir mescit mevcut. Orada gece gündüz kandil yanıyor. Sözü geçen mabetlerin her birinin belirli bir vakıf geliri var. Ferâdîs Kapısı ile Kasiyûn tepesi arasında 700 hattâ bir rivayete göre 70.000 peygamberin mezarı bulunduğu söyleniyor.

Şehir dışında eski kabristan var. Burada da peygamberler ve Allah'ın seçkin kulları yatıyor. Kabristanın bahçelere kıyı olan sulak tarafında 70 peygamberin gömülü olduğu söyleniyor. Burası iyice suyla kaplanmış olduğundan artık kimse gömülmemektedir.

Rabve ve Civarındaki Kasabalar

Kasiyûn dağının sonunda *Kur'an*'da bahsedilen ve İsa Peygamber ile annesinin meskeni sayılan Mübarek Rabve [=kutlu tepe] mevcut; Yüce Allah onu ve annesini rahmet ve esenliği ile kuşatsın. Rabve yeryüzünün belki de en güzel manzarasına sahiptir. Orada yüksek ve sağlam köşkler bulunuyor ve etrafında güzel bahçeler... Sözü geçen kutlu sığınak, Rabve tepesinin tam ortasında ufak oda şeklinde küçük bir mağaradır. Karşısında bulunan odada Hızır'ın namaz kıldığı rivayet olunur. Halk burada ibadet etmek için birbiriyle neredeyse yarış içinde! Kutlu mekânın demirden, küçücük bir kapısı var. Orayı çevreleyen mescidin yılankavî yolları, güzel bir deposu mevcut. Su yüksekten akıyor oraya. Sonra duvar boyunca dizilmiş muslukların üst tarafındaki haznelere [şadırvana] dökülüyor. Burası mermerden yapılmış büyük bir havuza bitişiktir. Havuz güzellik ve şekil ilginçliği bakımından eşsiz... Onun yakınında da içinde sular akan, abdest almaya elverişli bölmeler var.

Kutlu tepe diye bilinen Rabve mıntıkası zengin su kaynakları içerdiği için Dımaşk bahçelerinin en güzellerine sahip. Oradan çıkan su yedi kola ayrılıyor. Her kol başka bir tarafa akıyor.

Suların taksiminin yapıldığı bu noktaya Mekasim deniliyor. Kolların en büyüğü "Tûra" adıyla bilinmektedir. Bu su Rabve'nin alt tarafını yararak geçer. Sert bir taşın içine oyulmuş olan yatağı kocaman bir mağaraya benziyor! Bazen yürekli dalgıçlardan biri, Rabve'nin üstündeki su arkına dalarak suyun itmesiyle tüm yatağı geçip Rabve'nin altından çıkıyorsa da bu hareket gerçekten çok tehlikelidir!

Bu Rabve, şehri kuşatan bağ ve bahçelere bakan bir tepe; güzelliği ve göze verdiği haz hiçbir yerde yok. İşte şu yedi nehir ayrı ayrı yataklarda ilerliyor... Gören hayran kalıyor onların topluyken dağılışına, çırpınışına ve dökülüşüne. Rabve'nin o erişilmez güzelliği aslında betimlenecek gibi değil; Rabve'nin tarla, bağ, bahçe ve meskûn mekânlarından oluşan birçok vakfı mevcut. İmamların, müezzinin maaşları, yolcuların masrafları, gariplerin ihtiyaçları bu vakıflardan karşılanıyor. Rabve'nin alt tarafında Neyrab köyü bulunur.[58] Bağı, bahçesi, gölgeliği bol. Ağaçları birbirine öyle yakın ki, sadece yüksek binaları gözükür uzaktan! Şirin bir mescidi, hoş bir hamamı var. Câmiin avlusu küçük, köşeli mermerlerle döşeli. İçinde sanatkârane yapılmış bir çeşme mevcut. Bir de abdest almak için yapılmış, küçük bölmeleri bulunan bir mekân var; içinden sürekli su akıyor.

Neyreb köyünün güneyinde Mizze köyü var. Buraya Mizzetü'i-Kelb deniliyor. Çünkü Vebre b. Kelb'le ilintili burası. Bu adamın Vebre'den sonra soyu şöyle: Vebre b. Sa'leb b. Hulvân b. Imrân b. Hâf b. Kudâa. Sözü geçen adamın kabilesine ikta olarak verilmiştir bu yer. Büyük bilgin Cemaleddîn Yusuf b. Zekî Kelbî Mizzî ve birçok bilgin buradan çıkmıştır... Dımaşk'ın en büyük kasabalarından olan Mizze'de muhteşem bir câmi, ayrıca memba suyunun biriktirildiği bir sarnıç bulunuyor. Dımaşk köylerinin çoğunda hamam, câmi ve pazar var. Böylece bu yörelerin ahalisi şehir halkı gibi her türlü nimetten faydalanıyor.

Şehrin doğu tarafında Beyt-i Lihye[59] köyü kurulu. İçinde eskiden bir kilise varmış. Âzer'in orada put yaptığı ve Halîl İbrahim Peygamber'in de orada bu putları kırdığı rivayet edilir... Kilise, bugün büyük bir câmi olmuş. Gayet güzel bir tarzda inşa edilmiş. İçi enteresan bir şekilde dizilmiş köşeli rengârenk mermerlerle süslü.

Dımaşk'ın Vakıfları, Halkın Güzel Âdetleri

Dımaşk'taki vakıfların hepsini ve gelirlerini saymak imkânsız! Öyle çok vakıf var ki! Meselâ biri, hacca gitmeye gücü yetmeyenler için. Hacca gitmek isteyip gidemeyen buraya gelir. Beytullah'ı ziyaret edecek kadar para ve azık verilir ona.

Bir başka vakıf da fakir ailelerin kızları için hizmet veriyor. Onların çeyizlerini bu vakıf sağlıyor.[60]

Bir diğer vakıf, esirlerin ve kölelerin özgürleştirilmesi için yapılmış.

Bir diğer vakıf, yolculara tahsis edilmiş. Buraya başvuran yolcuların bütün yiyecek-giyecek ihtiyaçları karşılandığı gibi memleketlerine varıncaya kadar lâzım olan bütün harçlık da buradan verilir.

Bir diğer vakıf yolların tamiri ve kaldırımların düzeltilmesi için hizmet veriyor. Dımaşk sokaklarının her iki tarafında çok düzgün yaya kaldırımları mevcut. Bunlardan başka daha pek çok hayır işi için vakıflar kurulmuştur.

Tabağı Kıran Hizmetçi Köleye Kolaylık

Bir gün Dımaşk sokaklarından birinde yürüyordum. Küçük bir köle gördüm. Elinde bulunan ve ahali tarafından "sahan" ismi verilen çini bir tabağı yere düşürerek kırdı! Halk kölenin başına toplandı. İçlerinden biri:

"Kardeş! Tabağın parçalarını topla ve bu işle ilgili vakfın müdürüne götür!" dedi. Köle parçaları topladıktan sonra adamla birlikte müdüre gitti. Vakfın müdürü tabak parçalarını görünce tutarını sayıp köleye teslim etti. Bu ne güzel bir hareket! Çünkü kölenin efendisi tabağın kırılmasından ötürü onu dövecek veya azarlayacak, zavallı çocuğun kalbi kırılacaktı... Şu vakıf, gönül almaya sebeb olup insanların azarlanmasını önlendiğinden Hak Teâlâ bu tür hayırlı işler için para ayıranlara kat kat mükâfat versin!

Dımaşk halkı mescit, tekke ve türbe yaptırma konusunda âdeta birbirleriyle yarış içinde! Onlar Faslılara güveniyor. Mal ve çocuklarını onlara emanet ediyor. Faslılardan biri Dımaşk'ın ne tarafına giderse gitsin kendisine bir mescidin imamlığı, bir medresede *Kur'an-ı Kerim* okutmanlığı veya kutlu yerlerden bi-

rinin hizmetkârlığı verilerek ihtiyacı sağlanıyor.[61] Hankah denilen tekke benzeri yerlerde oturan sufîlerden ise yiyeceği ve elbisesi temin ediliyor. Burada yabancılar gayet iyi karşılanmakta. Yüz kızartıcı hareketlerden, haysiyet zedeleyici tavırlardan uzak tutulmakta. Hizmetkâr takımından olan kimseler için geçimlerini sağlamak üzere bahçıvanlık, değirmen bekçiliği veya sabah akşam çocukları okula götürüp getirmek gibi işler var... Kendini tamamen ilme yahut ibadete vermek isteyenlerse herkesten yardım görüyor.

[Ramazan'da Yoksullara İftar]

Ramazan'da hiç kimse yalnız başına iftar etmez. Dımaşk halkının erdemlerindendir; emir, kadı ve diğer nüfûz sahipleri arkadaşlarıyla beraber fakirleri de davet ederler iftar sofralarına.. Büyük tüccarlar, iyi para kazanan esnaf da böyle yapıyor. Göçebeler ve diğer fakirler de her gece içlerinden birinin evinde yahut mescitte toplanırlar. Her biri hazırlayabildiği yemeği getirir, beraberce kalabalık bir şekilde iftar ederler. Dımaşk'a vardığımda Mâlikî mezhebinin başhocası Nûreddîn Sahâvî ile karşılaştım. Aramızda bir yakınlaşma peyda olduğundan Ramazan'da evine iftara davet etti beni. Dört gece oraya gittim, iftar ettim. Daha sonra sıtmaya yakalandığım için gidemedim. Beni çağırmak için adam gönderdi. Hastalık sebebiyle özür beyan etmeme rağmen özrümü kabul etmedi ve tekrar gitmeye mecbur oldum! O gece evinde kaldım. Ertesi gün dönmek istediğimde:

"Benim evimi kendi evin, hattâ babanın veya kardeşinin evi gibi kabul etmelisin!" diyerek bir doktor çağırdı. İlaç, besleyici gıda, doktorun tavsiye ettiği her ne lâzımsa getirtti. Bu şekilde bayrama kadar onun evinde misafir olduk. Bayram namazına gittim. Hak Teâlâ hastalıktan kurtardı beni. Yanımda bulunan para ve erzak da tamamen tükenmişti o sırada. Nûreddîn Sahâvî bundan haberdar olunca bana develer kiraladı, bayağı azık verdi, hattâ;

"Temel ihtiyaçların için kullanırsın, lâzım olur!" diyerek biraz para da verdi; Allah Teâlâ onu en güzel şekilde mükâfatlandırsın.

Dımaşk'ta Melik Nâsır'ın kâtiplerinden İmâdüddîn Kaysarânî adında erdemli biri vardı.[62] Şehre bir Faslı geldiğini öğrenince adam gönderip çağırdıktan sonra ihsanlarda bulunurdu. Faslının dindar ve erdemli olduğunu anlayınca her zaman kendisine gelmesini salık verirdi. Onun âdeti böyleydi işte... Sürekli dairesine gidip gelen bir topluluk [görürdüm]. Sırkâtibi Alâeddîn b. Gânim ile bir grup insan da böyle hoş muamelede bulunurlar yolculara.

Dımaşk'ta şehrin ileri gelenlerinden Sâhib İzzeddîn Kalânisî[63] isminde, güzel ahlâkı ve cömertliği ile ünlenmiş zengin biri vardı. Melik Nâsır, Dımaşk'a geldiği zaman bu adam hükümdara, adamlarına ve maiyetinde bulunan ileri gelenlere üç gün ziyafet vermiş. Bu sebeple sultan tarafından Sâhib [=yakın dost] unvanıyla yüceltilmiş olduğu anlatılır.

Dımaşklıların erdemi ile ilgili olaylardan biri de şudur:

Şam yöresinin [=Suriye'nin] eski hükümdarlarından biri ölümünün yaklaştığını hissedince câmiin kıble tarafına gömülerek mezarının gizlenmesini vasiyet ediyor. Ayrıca her gün sabah namazından sonra doğu tarafında Maksûretü's-Sahâbe'de, kendi mezarının da bulunduğu yerde hafızların *Kur'an*'dan yedi bölüm okumalarını salık veriyor. Bu hafızlar için ihtiyaçlarını karşılayacakları büyük vakıflar bırakmış geride. İşte o zamandan beri bu hükümdarın mezarı üzerinde devamlı *Kur'an-ı Kerim* okunmaktadır.

[Dımaşklıların Cenaze Uğurlama Âdeti]

Dımaşk halkı cenaze uğurlamakta da çok ilginç bir tarz sergilemektedir. Acayip bir alay tertip ediliyor; tabut önde götürülüyor, hafızlar güzel sesle *Kur'an* okuyor, ağlatan nağmeler döktürüyor; insan bu manzaradan ötürü kendinden geçiyor, kalbi uçayazıyor. Cenaze namazını büyük câmide Maksûre'nin karşısında kılıyorlar. Ölen adam, imam, müezzin veya câmi kayyumlarındansa musallâya kadar *Kur'an* okunarak götürülüyor. Bunlardan değilse câmiin kapısı önünde okumayı keserek tabutu içeri sokuyorlar. Bundan sonra bazıları, Bâb-ı Berîd civarında, avlunun batı yönünde toplanıyor. Şehrin ileri gelenlerinden biri tâziye için onlara yaklaşınca yüksek perdeden şöyle sesleniyorlar:

"Bismillah! Kemâleddîn, Cemaleddîn, Şemseddîn, Bedreddîn!.."

Okuma işi tamamlanınca müezzinler ayağa kalkarak:

"Namazınızda falanca iyi ve bilgin adam üzerine niyet ediniz!" diyor ve mevtâyı güzel niteliklerle betimledikten sonra namazını kılarak kabristana götürüyor.

Hint halkının cenaze alayları da acayiptir. Hattâ Dımaşklılarınkinden daha gariptir diyebilirim. Hintliler ölüyü defnettikten sonra üçüncü gün sabahleyin mezara giderek zemini, pahalı kumaşlarla döşer; kabre güzel örtüler sererler. Etrafına gül, yasemin ve fulya [=mısır gülü] gibi hoş kokulu çiçekler koyarlar. Bu çiçekler hep orada durur. Ayrıca limon ve portakal ağacı getirir, meyveleri olmasa bile mezarın üzerine koyar, oraya gelenlerin gölgelenmesi için de çadır kurarlar. Daha sonra kadılar, emirler ve yüksek rütbeli memurlar, nüfûz sahibi insanlar gelip oturur. Karşılarında hafızlar vardır. Sonra mushaf bulunan küçük sandıklar getirilip herkes bir cüz alır bunlardan. Hafızların güzel sesle *Kur'an* okuması bitince kadı dua eder. Ayağa kalkıp daha önce hazırladığı hutbeyi okur. Bu söylevin içinde ölüyü anar, ona bir mersiye döktürür. Akrabalarının adlarını anarak tâziyede bulunur. Sultanın ismini de anarak hakkında dua eder. Onun adı anılınca halk ayağa kalkar, bulunduğu yere doğru saygıyla baş eğerler. Sonra kadı oturur. Gülsuyu getirilip önce kadıdan başlanır. Sırasıyla herkese dökülür. Bundan sonra içinde şeker şerbeti bulunan taslar getirilip yine kadıdan başlanarak diğer cemaate dağıtılır. Sıra Tenbûl'e gelmiştir.[64] Bu bir yapraktır. Hint halkı nezdinde pek mühim ve makbûl sayılır bu; misafirler onunla ağırlanır. Sultan bir kimseye tenbûl ihsan ederse altın ve hil'at [=onur elbisesi] vermekten daha güzel görülür bu hareket. Bir kimse vefat ettiğinde yakınları cenazenin defnedildiği güne kadar tenbûl yemez. O gün kadı yahut yardımcısı tenbûlden birkaç yaprak alarak cenaze sahibine verir. O da yer. Sonra merasimde bulunanlar evlerine dönerler. Bu bitki hakkında inşallah ileride konuşacağım.

Dımaşk'ta Dinlediğim Hadîs Rivayetleri ve Burada Bana İcâzet Verenler

Ümeyye Câmii'nde İmam Buhârî'nin hadîs külliyâtı olan *Sahih*'ini İbn Şıhna Haccâr[65] adıyla tanınan, her yeri gezen, küçük büyük herkesin ziyaret ettiği yaşlı üstat Şihâbeddîn Ahmed b. Ebû Talib'den dinledim. Onun soyu şöyle devam eder: Ebû Talib b. Ebi'n-Nu'm b. Hasan b. Ali b. Beyâneddîn Mukrîî Sâlihî. Kitap tam 14 derste bitti, baştan sona.

Yediyüzyirmialtı yılının Ramazan ayında 15 Salı ile 28 Pazartesi arasında[66] oldu bu. Hocamız *Sahîh-i Buhârî* külliyâtını bize Alemüddîn Ebû Muhammed diye bilinen meşhur bilginin tarzıyla okudu. Bu adam aslen Endülüs'ün Sevilla şehrinden gelip Dımaşk'a yerleştiği için Dımaşkî diye de bilinir. Uzun adı şöyle: Ebû Muhammed Kasım b. Muhammed b. Yusuf Birzâlî İşbîlî Dımaşkî.[67] Şam tarihini yazmış ve Hadîs ilimlerinde uzmanlaşmıştır. Ben o dersteyken büyük bir dinleyici kitlesi de vardı. Cemaatin isimlerini tek tek Muhammed b. Tuğrıl b. Abdullah b. Gazzâl Sayrafî adlı şahıs yazmıştır. Hocamız Haccâr, Sahîh kitabının tümünü altıyüzotuz senesinde, Şevvalin sonunda, Zilkadenin başlarında Dımaşk dışında bulunan Kasiyûn tepesinin eteklerinde Muzafferî Mescidi'nde Siracüddîn Ebû Abdullah'tan dinlemiştir. Bu adamın soyu şöyle: Siracüddîn Ebû Abdullah Hüseyin b. Ebûbekir Mübarek b. Muhammed b. Yahyâ b. Ali b. Mesih b. Umran Rebîî Bağdâdî Zebîdî Hanbelî. Sirâcüddîn ise bu kitabın tümüyle ilgili olarak iki kişiden; Bağdatlı ünlü bilgin ve tarihçi Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Ömer b. Hüseyin Halef Katiî ve yine Bağdatlı attar Ali b. Ebûbekir b. Abdullah Kalânisî Asgar'dan icâzet almış, ayrıca Ebu'l-Müneccâ Abdullah b. Ömer Huzâî Leysî Bağdâdî adlı bilginden de *Gayretü'n-Nisâ* bâbından kitabın sonuna kadar olan kısmıyla ilgili bir icâzet almıştır. Bu bilginlerin dördü de beşyüzelliüç senesinde Bağdat'ta Heratlı Sufî Sedîdüddîn Ebu'l-Vakt Abdülevvel b. İsa b. Şuayb b. İbrahim Siczî'den semâ etmişlerdir [=dinleyerek not edip öğrenmişlerdir.].

Üstat Sedidüddîn ise önder bilgin Cemalü'l-İslâm Ebu'l-Hasan Abdurrahman b. Muhammed İbnü'l-Muzaffer b. Muhammed b. Davud b. Ahmed b. Muâz b. Sehl İbnü'l-Hakem

Davudî'den dörtyüzaltmışbeş yılında Buşenc'de semâ ettiğini bildiriyor.

Cemalü'l-İslâm Ebu'l-Hasan ise Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Hâviye b. Yusuf b. Eymen Serahsî'den üçyüzseksenbir yılının Safer ayında semâ ettiğini bildiriyor.

Ebû Muhammed Abdullah Serahsî ise üçyüzonaltı yılında Farabr'da Abdullah b. Yusuf b. Mıtr b. Sâlih b. Bişr b. İbrahim Farabrî'den semâ ettiğini bildiriyor.

Abdullah b. Yusuf b. Mıtr da şöyle diyor:

"Buharalı büyük bilgin Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail'den Farabr'da, önce ikiyüzkırksekiz yılında sonra da ikiyüzelliüç yılında semâ yoluyla aldık [bu kitabı]. Allah ondan hoşnut olsun."

Dımaşk ahalisinden de icâzet-i âmme aldıklarım vardır. Bana icazet verenler şunlardı: Yukarıda bahsettiğim Ebu'l-Abbâs Haccâr, Şeyh Şihâbeddîn b. Abdullah Makdisî[68] –Bu adam altıyüzelliüç senesi Rebiülevvel'inde doğmuştur– Üstat Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed Becelî[69], hadîs ilminde uzman olanların önderi Cemaleddîn Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Zekî Abdurrahman b. Yusuf Mizzî Kelbî, Üstat Alâeddîn Ali b. Yusuf b. Muhammed b. Abdullah Şâfiî, Üstat Şerif Muhyiddîn Yahyâ b. İbrahim b. Fellâh b. Muhammed İskenderî, Üstat Şemseddîn b. Abdullah b. Temmâm, Üstat İbrahim b. Abdullah b. Ebû Ömer Makdisî'nin iki oğlu Şemseddîn ve Kemâleddîn, Üstat Şemseddîn Muhammed b. Ebu'z-Zehrâ Hakkârî.[70]

Kendisinden hadîs ve benzeri dallarda ilim aldığım hocalarım arasında iki de hanım vardı. Güzel ahlâklı, kibar ve erdemli öğretmen Ümmü Muhammed Âişe binti Muhammed b. Müslim Harranî[71] ve dünyanın her tarafından kendisine talebelerin hücum ettiği güzel ahlâk abidesi Zeyneb binti Kemâleddîn Ahmed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm b. Abdülvâhid b. Ahmed Makdisî.[72] Bu hocaların hepsi yediyüzyirmialtı senesinde Dımaşk'ta bana icâzet-i âmme verdiler.

Notlar

1 **Hicrî 726 yılının Ramazan ayının 9'u;** 1326 yılının 9 Ağustosu'na denk düşer.

2 **Dımaşk:** Bugünkü Şam. O çağda Bilâdü'ş-Şâm diye adlandırılan geniş bölgenin idarî merkeziydi. Ebu'l-Fidâ o dönemdeki Dımaşk için şöyle der: "Dımaşk, dünyanın en güzel ve tercihe şayan dört büyük "gûta"sından (=bahçecilik yapmaya müsait sulak ve geniş çukur-ova, çukur bostan) birine sahiptir. Ancak en iyisi Dımaşk'takidir. Kuzeyinde Kâsiyûn dağı bulunur; en güzel mekânlarından biri de Rabve'dir." Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 253.

3 **İbn Cübeyr:** Bkz.: 12/1. not. Kendisinin de belirttiği gibi İbn Battûta, Dımaşk'la alâkalı bilgileri İbn Cübeyr'den almış, ancak gerektiğinde ilâveler yaparak güncelleştirmiştir.

4 **Bu cümle âyettir;** Sâd Sûresi (38. Sûre), 41. âyet.

5 **Gûta:** Dımaşk varoşlarında verimli bir alanın ismi. Gûta'nın sözlük anlamı için bkz.: bu bölüm, 2. not.

6 **Muhammed b. Câbir Vâdî Âşî:** Ailesi Endülüs'ün güneyindeki Vâdî Âş (=Guadix) bölgesinden gelen, kendisi 683'te Tunus'ta doğan hadîsçi, şair ve gezgin. 720/1320 dolaylarında doğuya yönelerek gezilerine başladı; pek çok âlimden ders aldı ve 749/1348 yılında Tunus'ta vebadan öldü. Beldeler hakkında "Kırkhadîs Mecmuası derlemiştir. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 251.

7 **Şerefüddîn İbn Uneyn Dımaşkî:** Sultan Salâhaddîn Eyyûbî tarafından Dımaşk'tan kovuldu; Salâhaddîn'in vefatından sonra Melik Âdil tarafından tekrar izin verildi ona, Dımaşk'a girebilmesi için. Eyyûbîlerde bir dönem saray kâtipliği de yapan İbn Uneyn, 630/1232 yılında vefat etti. Bkz.: İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 5, s. 14.

8 **Arkale Hassân b. Numeyr Kelbî:** Dımaşk'ın yerlisi olan bu şair, Salâhaddîn Eyyûbî'ye bir methiye yazmış, ondan ikibin dinar armağan almış, ancak bunu yiyemeden ansızın 567/1171 yılında ölmüştür. Bkz.: Ziriklî, *A'lâm*, C. 2, s. 191.

9 **Cıllık:** İslâmdan önceki Arap krallıklarından Gassânîlerin merkezi olan Cıllık, Arap edebiyatında Gûta'nın (bkz.: bu bölüm, 2 ve 53. notlar) eş anlamlısı olarak sıkça kullanılır; böylece o mekânın eski şânına gönderme yapılır. Kelime, Türkçe "çalılık"a benziyor. Bkz.: *Müncid fi'l-A'lâm*, Beyrut, 1973 bas., s. 216.

10 **Şâme;** aynı zamanda tendeki "ben" manasına geldiği için Arkale'nin ikinci dizesinde cinas vardır.

11 **Ebu'l-Vahş Sebu' b. Halef Esedî:** Bu şair, Sicilya'dan gelen donanmayı alt ettikten sonra Dımaşk'a giren Sultan Salâhaddîn Eyyûbî'ye gayet etkileyici bir methiye yazmıştır. Ebû Şâme ondan bahseder. Bkz.: Ebû Şâme, *Uyûnu'r-Ravdateyn*, ed-kritik: Ahmed Beysûmî, Dımaşk, 1992, C. 2, s. 6.

12 **Zevrâ:** Bazılarına göre Dicle'nin, bazılarına göre ise sadece Bağdat'ın batı yakasına verilen isimdir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 303.

13 **Kadî Fâdıl Abdurrahîm Beysânî:** Filistin'de doğdu, Kahire'ye göçtü. 596/1200 yılında orada vefat etti. Sultan Salâhaddîn Eyyûbî, vezir olarak görevlendirdiği Abdurrahîm için şöyle derdi: "Sanmayın ki ben şehirleri sizin kılıçlarınızla aldım; bilâkis şu fâzıl kadı efendinin kalemi idi bu başarının sebebi!" Bkz.: İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 1, s. 156-157.

14 **Ceyrûn:** Büyük câmiin doğusunda bulunan bir mahalle idi. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 303.

15 **Nûreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Saîd Ansî Mağribî:** Bkz.: 11/3. not.

16 **Dımaşk'ta Cumartesi günleri:** Cumartesi o dönemde gezip tozma günüydü. Fas ve Endülüs'te ise Cumartesi ve Pazar dinlenme ve gezme günleriydi. Ebu'l-Hasan İbnü'z-Zekkâk gibi bazı şairler Cumartesi ve Pazar günlerinin güzeliğini işleyen dizeler söylemişlerdir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle,* C. 1, s. 305.

17 **Velîd b. Abdülmelik b. Mervân:** Emevî halifelerinin altıncısıdır; babası Abdülmelik vefat ettikten sonra tahta oturdu, Musa b. Nusayr ve meşhur Târık b. Ziyâd onun adamlarındandır. Velîd döneminde İslâm toprakları doğuda Hint ve Çin sınırlarına, batıda ise Atlas okyanusuna ulaşmıştı. Dımaşk'taki meşhur büyük câmiyi; Emevî Câmii'ni inşa ettiren de odur. 96/715'te vefat etti. Velîd'in sosyal kalkınma ve sağlık alanlarında yaptıklarıyla ilgili olarak bkz.: Ahmed Şevket Şattî, "Nazarât ilâ Ameli'l-Halife Velîd b. Abdümelik Hassaten fi'r-Riâyeti'l-İctimâiyye ve's-Sıhhıyye." (*Ebhâsu'l-Mu'temeri's-Senevî es-Sâlis*) Halep Üniversitesi Mat., 1980, s. 59. Ayrıca Velîd'in tarihteki yeri için bkz.: Mes'ûdî. *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat neşri, Beyrut, 1979, parag.; 2113-2151.

18 **Roma Yapısı Minareler:** Birincisi evvelce eski kilisenin çan kulesiydi, ancak 739/1339 depreminden sonra tamamen yıkılmış ve yerine yeni bir minare yapılmıştır; ikincisi ise Velîd'in inşaat esnâsında yardım aldığı Bizanslıların eseridir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle,* C. 1, s. 309.

19 **Zeyâlia:** Bugün Somali'de bulunan Zeyla' bölgesinden gelenlere o günlerde Zeyâlia denilirmiş. Buna benzer bir isimlendirme hâlen Mısır'da Ezher Üniversitesi'nde mevcuttur; câmi yakınında Türk öğrencilerin ta eskiden beri kalıp yerleştiği bölüme Revâku'l-Etrâk; Mağrip (=Fas) kökenlilerin kaldığı bölüme ise Meğâribe denilir. Ezher Câmii'nin hemen bitişiğindeki bu nispeten yüksek ve çay sohbetine müsait mekânın manzarası fevkalâde güzeldir ve buradan eski Kahire'nin büyük bir kısmı ta Nîl'e kadar görülebilir.

20 **Zekeriyyâ (as) ile ilgili âyet;** Meryem Sûresi (19. sûre), 7. âyet.

21 **Süfyân-ı Sevrî:** Hadîs ilminde uzman, zühdü ve samimiyetiyle meşhur bilgin. Yargıya karışılma durumunda görevini hakkıyla yerine getiremeyeceği ve yanlış bir hüküm verirse vebal altında kalacağı gerekçesiyle Abbâsî halifesi Mansûr'un kadılık teklifini reddetmiştir. 161/778 yılında vefat etti. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 7, s. 229. Ancak bu tür hadîslere ihtiyatlı yaklaşmak; hadîs aktarıcısı ve içeriğiyle ilgili tenkitlerin yapıldığı cerh-tadîl kitaplarına bakmak gerektiği gibi mevzû hadîsleri mimleyen özel mecmûalara da göz atmak gerekmektedir.

22 **Fadâil-i Dımaşk** adıyla bahsedilen eser Dımaşk şehrinin tarihini ciltler dolusu bilgiyle aktaran İbn Asâkir'in *Tarîh-i Medînet-i Dımaşk* adlı eseri olabilir. Bu kitap Muhammed Ahmed Dehmân tarafından 1963 yılında Dımaşk'ta (=Şam) neşredilmiştir.

23 **Udûl Müessesesi:** Bilirkişi veya tarafsız ağırbaşlı saygın kimselerden oluşan bir tür noter heyetine Udûlü'l-Müslimîn, Şuhûdü'l-Udûl vs. isimler verilirdi ki Osmanlılar zamanında da mahkemelerde bu tür bir heyetin imzası olmadan verilen karar uygulanamazdı. Bu müessese Amerika hukuk sistemindeki "juri"yi çağrıştırıyorsa da arada önemli farklar var elbette.

24 **Saatler Kapısı:** Burada su ile çalışan saat sistemini Nûreddîn Mahmud Zengî (ö: 569/1174) yaptırmıştır. Su saatleri, İslâm dünyasının batısında da ilgi çeken bir şeydi; Bkz.: A. Tâzî, "Sâât mine'l-Karni'r-Râbi' Aşar fî Fâs" *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-Irâkî* (Irak Bilimler Akademisi'nin Dergisi), C. 13, yıl: 1966.

25 **Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahman Kazvînî:** İslâm dünyasının çoğu bölgesinde ve Osmanlı'da Arap diliyle ilgili olarak okutulan klasik kitaplardan *Telhîs*'in yazarı. Biz de Arap dilinin bazı inceliklerini bu kitaptan okuduk; işin garip yanı Tâzî gibi Faslı bir araştırmacı da öğrencilik yıllarında bu eseri ders kitabı olarak okuduğunu belirtiyor! Celâleddîn Kazvînî hicrî 666'da Musul'da doğdu, babası ve kardeşleriyle Anadolu'ya yerleştiler, dinî ve aklî ilimlerde tüm akranlarını geçti, hukukta derinleşti ve yirmi yaşına basmadan kadılık makamına getirildi. Daha sonra Dımaşk'a yerleşen Celâleddîn burada İzz Fârûkî, Eykî, Birzâlî gibi hadîs otoritelerinden ders aldı ve kadı oldu. 727 yılında Memlûk hükümdarı Nâsır tarafından Mısır başkadılığına tayin edildi; fakirlere, kimsesizlere ve bilgi peşinde koşan zeki gençlere yardım etti. Oğullarının sefahat içindeki yaşamı onu çok üzdü, bu yüzden kariyerini kaybetti; tekrar Şam kadılığına getirildi ve 739/1338 yılında vefat etti. Okumuş kesimi ve gençleri usûl-i fıkıh (=hukuk metodolojisi), mantık ve dil ilimlerine teşvik ederdi. Türk kökenli Memlûkler nezdinde onun kadar kıymetli, saygın ve nüktedan bir kadı olmadı bir daha. Son derece akıcı konuşan, iri çeneli, dönemin terâcim-i ahvâl uzmanlarının standartlarına göre yakışıklı, hat sanatında ilerlemiş hoş bir insandı. Vefatı herkesi üzmüş, hakkında şairler tarafından mersiyeler düzülmüştür. Aybekoğlu Salâhaddîn'in de bir mersiyesi vardır ona dair. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 3-4; İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh*, C. 2, s. 299-300.

26 **Alâeddîn Ali b. İsmail Kûnevî:** 668'de Konya'da doğdu, 693'te Dımaşk'a geldi, İkbâliye Medresesi'nde dinî ve aklî ilimleri okudu, daha sonra Kahire'ye geldi ve Saîdüs's-Suadâ Hangâhı'nda yönetici oldu. Burada devrin en meşhur hocalarından ve şeyhlerinden usûl, tefsir, fıkıh ve tasavvuf dersleri aldı. 727 yılında Şam kadılığına geldiğinde yirmi beygir yükü kitabı da beraberinde getirmişti. Fıkıh, Arapça ve tasavvufa dair kitaplar yazdı. Alâeddîn Kûnevî'nin en enteresan yönü, İbn Dakîki'l-Iyd gibi Selef akaidine meyilli hocalardan ders almasına; İbn Teymiyye'yi çok sevmesine ve hadîs ilminde dönemindeki uzmanları tatmin edecek denli yüksek bir bilgiye sahip olmasına rağmen Muhyiddîn İbn Arabî'den saygı ve sitayişle bahsetmesi, tasavvufun en rafine meseleleri hakkında görüş beyan edebilecek kadar mevzûya vâkıf olmasıdır. Alâeddîn'in İbn Teymiyye sevgisi, onu asla kendi ilmî tavır ve bağımsızlığını etkileyici bir konuma sokmamıştır ve çeşitli konularda İbn Teymiyye'ye gayet sert tenkitlerde bulunmuştur. Döneminin hem Selefî meyilli fakih ve hadîsçileri hem de sufîleri Alâeddîn'i beğenmişler; onun ilmî bağımsızlığından bahsetmişlerdir. 729/1329'da Dımaşk'ta vefat etti; meşhur bilginlerin kabristanı Kâsiyûn'a gömüldü. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 15-17; İbnü'l-İmâd Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 158-159.

27 **Şemseddîn Muhammed b. Süleyman b. Kufsî:** Mağrip'ten gelmiş, Mısır'da ders almış, Dımaşk'a yerleşmiş ve hukukî mevzûlarda derinleşmişti. Dilinde Mağrip lehçesinin etkileri hissedilirdi; C harfini Z gibi, Y harfini S gibi telâffuz ederdi. 743/1343 yılında vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 272.

28 **Samsâmiye Medresesi:** Mâlikîlerin yoğunlaştığı bir merkezdi. İbn Kesîr'in bildirdiğine göre dönemin nüfuzlu adamlarından 701 yılında Müslüman olan Şemseddîn Gabriyel Esmerî oraya bağışta bulunmuş ve hoca tayin etmiştir. Genellikle Endülüs ve Faslıların toplandığı bu üniversitede İbn Teymiyye gibi meşhurlar da ders okutmuşlardır. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dımaşkî (ö. 978/1570), *ed-Dâris fî Tarîhi'l-Medâris*, Beyrut, 1990, C. 2, s. 6-7.

29 **İbn Teymiyye:** Bazı araştırmacılar buradaki olaya İbn Battûta'nın şâhitlik etmesinin mümkün olmadığını, zira o tarihte İbn Teymiyye'nin zindanda bulunduğunu savunmuşlardır. İbn Teymiyye 10 Rebîülevvel 661/22 Ocak 1263'te Harrân'da doğdu. Yedi yaşına bastığında Moğollar Harrân'ı istilâ etmişti; ailece Dımaşk'a göç ettiler. Burada Arap edebiyatı, hadîs, fıkıh, tarih gibi alanlarda dördü kadın olmak üzere ikiyüzden fazla hocadan ders aldı. Alabildiğine dikbaşlı; doğru bildiğini en katı ve sarih ifadelerle söylemekten çekinmeyen bir hocaydı. O dönemde artık belirli bir sistematiğe kavuşmuş nazarî tasavvuf erbabına karşı ağır tenkitler yöneltti, fıkıh ve akaitte ilk devre dönüş sloganı altında kendi dostlarını bile şaşırtan aşırı fikirler ileri sürdü, hayatının en verimli dönemi hapislerde geçti, dinin kelâmla savunulamayacağına inandığı için kelâmcılara karşı –Sünnî bile olsalar– son derece sert hücumlarda bulundu; felsefeye karşı amansız bir düşman kesildi. Halkın evliya kabirlerine gösterdiği aşırı saygıyı tevhide aykırı tehlikeli bir sapma olarak gördü. Dinî bilgisi gerçekten çoktu ama sınır tanımaz polemikçiliği, tasavvuf ve kelâm ehline karşı yürüttüğü kampanya onun bazı fikirlerinin de doğru anlaşılamamasına yol açtı; yârânları ve talebeleri onu, bazı görüşlerini tashih etmesi için uyarmışlar fakat o kabul ettiklerinden asla vazgeçmemiştir. 20 Zilkade 728/27 Eylül 1328'de zindanda vefat etti. Meşhur ansiklopedist tarihçi İbn Fadlullah Ömerî ve İbnü'l-Verdî onun için mersiye okumuşlardır. Bugün Selefiye diye bilinen ve bizim Neo Selefiye diye vasfedeceğimiz dinî ve siyasî akımın ana görüşleri ilk defa İbn Teymiyye tarafından sistematize edilmiştir. İslâm dünyasında hem taraftarı hem de düşmanı en fazla olan dâhi bilginlerdendir. Bkz.: Zehebî, *Düvelü'l-Islâm*, Beyrut, 1999, C. 2, s. 272; Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-Kebîr*, Beyrut, 1991, C. 1, s. 454- 479; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 88-96; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Beyrut, 1992, C. 8, s. 142-151; H. Laoust, *Kueques opinions sur la theodicèe d'Ibn Taimiya*, Kahire, 1937; M. M. Şerif başkanlığında yazılan *İslâm Düşüncesi Tarihi*, (Türkçe baskının editörü: Mustafa Armağan), İstanbul, 1991, C. 3, s. 19-43; Ali Nar, *Akaid Risaleleri*, İstanbul, 1998, s. 47-50.

30 **Âdiliye Medresesi:** İnşasına Nûreddîn Zengî tarafından başlandı; sonra Eyyûbî soyundan gelen Melik Seyfeddîn Âdil inşaatı devam ettirdi ve nihayet onun oğlu Melik Muazzam tarafından tümüyle bitirildi bu medrese. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dımaşkî, *ed-Dâris fi'l-Medâris*, C. 1, s. 272-277.

31 **Zâhiriye Medresesi:** Memlûk hükümdarı Melik Zâhir Baybars tarafından inşa edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dımaşkî, *Age.*, C. 1, s. 263-271.

32 **Sultan Nûreddîn Medresesi:** h. 563 yılında Nûreddîn Zengî tarafından eski Emevî Sarayı'nın üstüne inşa edilmiştir. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dımaşkî, *Age.*, C. 1, s. 466-499.

33 **Sekiz kapılı şehir:** Bu sayı verilmekle Dımaşk cennete benzetilmiş oluyor. Bâb-ı Ferâdîs; bağ ve bahçelere açılan kapı demektir. Kuzey duvarının ortasındaki bu kapı eski Bizans şehrine açılmaktadır. Bâb-ı Câbiye su sarnıçlarına açılan kapıdır ve eski Gassânî prensleri bu tarafta otururlarmış. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 319.

34 **Ümmü Habîbe Ramle binti Ebû Süfyân:** Peygamber'in (sav) hanımlarından olup 44/664 yılında Medine'de vefat etmiştir. İbn Battûta'nın burada verdiği kabir adresi diğer tarihçiler tarafından zikredilmemiştir. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 2, s. 218.

35 **Bilâl b. Rabâh Habeşî:** Habeş asıllı siyah bir köleyken İslâma girdi; Bizanslı Suhayb ve İranlı Selmân ile birlikte İslâm mesajının evrenselliğini ispatlayan ilk inan-

mışlardandır. Peygamber (sav) ile beraber tüm tehlike ve zafer anlarını yaşadı, Suriye'nin fethine katılmışken 20/641 yılında vefat etti. Bkz.: İbn Asâkir, *Târîh-i Medînet-i Dımaşk*, ed-kritik: M. Ahmed Dehmân, Dımaşk, 1963, C. 10, s. 301-353.

36 **Üveys Karanî (=Veysel Karanî):** Aslı Yemenli olup Benî Karan (=Karanoğulları) kabilesindendir. Büyük zahitlerdendi. 37/687'de Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali safında şehit düştü. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 4, s. 19.

37 **Ka'bu'l-Ahbâr:** Aslı Himyer halkından olup Yemen'den gelmiştir. Eski Yemen'in saygın Yahudi bilginlerinden olan Ka'b, Hz. Ebûbekir zamanında Müslüman oldu ve Hz. Ömer zamanında Medine'ye geldi; sonra Şam'a gitti ve nihayet 32/652 yılında Humus'ta vefat etti. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 3, s. 489.

38 **Ahmed b. Ömer Kurtubî (=İbnü'l-Müzeyyen):** İskenderiye'de hocalık yapmış büyük Mâlikî fakihlerindendir. Usûl-i fıkıh ve hadîs alanlarında da otorite olan İbnü'l-Müzeyyen, ilk tahsilini Kurtuba'da tamamladıktan sonra doğuya uzandı ve İskenderiye'ye geldi. *Sahîh-i Müslim* olarak bilinen hadîs külliyatını önce özetlemiş sonra da bir özeti şerhederek eserine *Rıhle* metninde geçtiği gibi *Müfhim* ismini vermiştir. 656/1258 yılında İskenderiye'de vefat etmiştir. Bkz.: Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Gusn-i Endelüsi'r-Ratîb*, ed-kritik: İhsan Abbâs, Beyrut, 1968, C. 2, s. 211; Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-Kebîr*, C. 1, s. 545.

39 **Arslan b. Ya'kûb Tükmânî (=Bozdoğan):** Ca'berli Şeyh Reslân diye de tanınan bu şöhretli ermişin Dımaşk'taki kabri bugün bile ziyaret edilmektedir. Arslân b. Ya'kûb, Ebu'l-Beyân Bennâ ile beraber dönemin en mühim ve saygın sufîlerindendi. 699/1300 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Abdulkâdir Nuaymî Dımaşkî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*. C. 2, s. 150; İbnü'l-İmâd Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb*, C. 7, s. 782.

40 **Ahmed Rifâî:** Siyah giymekle ünlenmiş olup Rifâiyye tarikatının kurucusudur. Irak'ın Vâsıt şehrine bağlı bir kasabada doğmuş, bu bölgede fıkıh, edebiyat ve tasavvuf eğitimi almış; daha sonra kendi yöntemini yaymaya başlamıştır. Rifâiyye tarikatı, bugün Somali'den Türkiye ve Endenozya'ya kadar çok geniş bir alanda yüzbinlerce müntesibi bulunan bir tarikattır. Ahmed Rifâî 578/1182 yılında yine Irak'ta, Ümmü Ubeyde köyünde vefat etmiş ve oraya gömülmüştür. Bkz.: Abdülmün'ım Hıfnî, *Mu'cemu Mustalahâti's-Sûfiyye*, Beyrut, 1987, s. 113; Şûle Yay.'nın telif ve tercüme heyetinin hazırladığı *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, (madde yazarı: Mustafa Tahralı), İstanbul, 1998, C. 7, s. 70.

41 **Ebû Medyen:** Ebû Medyen Şuayb, 515/1121 civarında Endülüs'ün İşbiliye (=Sevilla) şehrinde doğdu. Küçük yaşta yetim kaldı, ilim tahsili için önce Tanca'ya sonra Sebte ve Merrâkeş'e geçti; nihayet Karaviyyîn Câmii'nde fıkıh tahsil etti. Gazalî'nin İhyâ'sını ve Hâris Muhâsibî'nin *Riâye*'sini o devrin en büyük üstatlarından okuyan Ebû Medyen, hac dönüşünde Bicâye taraflarına yerleşti. Ebû Zekeriyyâ Câmii'nde verdiği derslere yüzlerce insan katılmaya başlamıştı. Dönemin hükümdarı Ebû Yusuf Ya'kûb onun siyasî gaileler çıkaracağından kuşkulandı ve nazik bir şekilde Merrâkeş'e gönderilmesini emretti. Tilimsan yakınlarında hastalandı, 594/1197 yılında Ubbâd köyünde vefat etti. Ebû Medyen kendi tarzını anlatırken kerametlere aşırı önem atfedilmesini boş ve yararsız bulmuş, ihlaslı müridin şöhretten sakınması gerektiğini; vaazlarda halka ümit, gayret ve müjde vermenin daha doğru olacağını söylemiştir. Ebû Medyen'in bir önemli özelliği de İbn Arabî'nin *Futûhât* ve diğer eserlerinde en çok gönderme yaptığı şahıslardan oluşudur. Bkz.: Abdurrahman Bedevî, *Ebû Medyen ve İbn Arabî*, Kahire, 1969, s. 130; Şûle Yay.'nın

hazırladığı *Sahâbeden Günümüze Allah Dostları*, (madde yazarı: A. Sait Aykut), C. 7, s. 80-82.

42 **Ebu'd-Derdâ Umeyr Hazrecî:** Siyaset, savaş ve hikmeti kendinde cem'etmiş sahabilerdendi. Dımaşk kadılığı yaptı, 32/652 yılında burada öldü. Ölüm, zenginlik, ticaret, ibadet ve şöhret üzerine söyledikleri yüzyıllar boyunca konuşuldu. Şu sözler ona aittir: "Sizler içinizdeki iyilerin çağrısına kulak verdiğiniz; hak ve hakikatin savunuculuğunu yaptığınız sürece iyi olmaya; iyi kalmaya devam edersiniz. Zira hak ve hakikati gerçekten bilen kişi onu işleyen gibidir. Allah'ı görüyormuş gibi yaşayın ve ibadet edin. Sizi başkasına muhtaç etmeyen az şey, sizin gönlünüzü meşgul edip Allah'tan ve iyilikten uzaklaştıracak çok şeyden hayırlıdır. Biliniz ki iyilik yok olmaz, kötülük de unutulmaz." Bkz.: İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, ed-kritik: Abdüsselâm M. Hârûn, Beyrut, 1991, C. 1 s. 325; *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kısmı çev.: A. Sait Aykut), C. 1, s. 366-382.

43 **Fudâle b. Ubeyd:** Meşhur sahabilerdendir. Uhud ve diğer gazvelere katıldı, Şam'ın ve Mısır'ın fethine tanık oldu. 53/673 yılında Dımaşk'ta vefat etti. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 2, s. 113.

44 **Vâsile b. Eska':** Suffe ehlinden olan büyük sahabilerdendir. Tebûk Gazvesi'ne katılmış, Dımaşk'ın fethine tanık olmuştur. Kudüs'te 83/702 yılında vefat etti. En son vefat eden sahabidir. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 3, s. 383.

45 **Sehl b. Hanzaliyye:** Medineli sahabilerdendir. Dımaşk'ta 47/667 yılında vefat etmiştir. Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 323.

46 **Ağaç altında bey'atle igili âyet;** Fetih Sûresi (48. sûre) 18. âyettir.

47 **Sa'd b. Ubâde:** Hazrec kabilesi'nin reisiydi. Yazı, eski tarih, silâhşörlük ve yüzme gibi konularda deneyimli ve malûmatlı olduğu için ona "Kâmil" lakabı verilmişti. Ensar'dan 70 kişiyle berabar Akabe bey'atına katılanlardandır. 14/635'te Suriye'nin Havrân bölgesinde vefat etti. Zehebî, *Age.*, C. 1, s. 270.

48 **Ümmü Külthûm (=Gülsüm):** Hz. Fâtıma'nın kızıdır. İbn Cübeyr, Ümmü Külthûm'ün kabrinin Dımaşk'ın güneyindeki Râviye köyünde olduğunu belirtmiştir. Bkz.: İbn Cübeyr, *Rıhle*, s. 288.

49 **Seyyide Sükeyne:** Hz. Hüseyin'in kızı olan Hz. Sükeyne, Kerbelâ faciasından sağ kurtulabilmiş, epey bir süre yaşadıktan sonra 117/735 yılında Medine'de vefat etmiştir. Zaten İbn Battûta da "dediklerine göre" diyerek ihtiyatlı konuşuyor. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 5, s. 262.

50 **Ebû Müslim Havlânî:** İslâm zahit ve âbitlerine ilişkin on ciltlik kitabıyla sahasının en mühim kaynağını yazan Ebû Nuaym'a (ö: 430/1038) göre Şamlı tâbiîn içinde en bilgili kişi Ebû Müslim Havlânî idi. Ebû Müslim, Peygamberimiz vefat etmeden önce Müslüman olmuş sonra Dımaşk'a göçmüş ve 62/682 yılında vefat etmiştir. Bkz.: *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kısmı çev. A. Sait Aykut), C. 6, s. 234; Zehebî, *Age.*, C. 3, s. 8.

51 **Ebû Süleyman Dârânî:** Dımaşk'a yakın Dârya köyünde doğdu; ilim tahsili için Bağdat'a gitti sonra Dımaşk'a döndü ve 236/850 yılında vefat etti. Çağının en dikkate değer zahitlerinden olan Dârânî'nin sözlerine tasavvuf kitaplarında çok rastlanır. Şu söz ona aittir: "Gerçek zahit dünyayı ne över ne de yerer; dünya ona yönelince sevinmez, dünya ondan kaçınca da üzülmez." Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 10, s. 182; *Sahabeden Günümüze*. (ilgili kısmı çev. A. Sait Aykut) C. 6, s. 386-390.

52 **Erîha:** Beyt-i Makdis'e bir gün uzaklıkta bir köy idi. Bugün Jeriko diye bilinen yer-

dir ve Yahûdilerin mukaddes mekânlarındandır. İsrâiloğullarının kitaplarında cebbarların (=büyük zorbaların) yurdu olarak geçer. Yûşa b. Nûn'un ilk fethettiği Suriye toprağıdır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 236.

53 **Dımaşk'taki büyük vebâ:** İbn Battûta'nın bu ziyaretinde verdiği vebâ olayı, aslında seyahatinden dönerken yaptığı ikinci ziyaretinde, yani 747/1347'de vuku bulmuştur.

54 **Argûn Şâh Nâsırî:** İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd tarafından Mısır'a gönderilen kabiliyetli bir siyasetçiydi; Melik Nâsır'ın yüksek rütbeli adamlarından biri hâline geldi. Bir aralık mabeyincilik bile yapmıştır. Sonra Safed'e vali oldu, arkasından Halep valiliğine getirildi. Yıldızı iyice parlayan Argûn nihayet Dımaşk'a tayin edildi. Son derece cesur ve dirayetli bir emirdi; çevre şehir ve bölgelerden ne istiyorsa derhal getiriliyordu; Dımaşklıları tam anlamıyla memnun etmişti. İbn Hacer'e göre Mısır'dan gelen bir fermanla tutuklandı ve 750/1349'da feci bir baskınla öldürüldü. İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zühûr*'da onun başına gelenlerin Cabaga adlı başka bir emir tarafından tezgâhlandığını söyler ve Nâsır'ın bizzat kendisinin bu işte payı olmadığına dair yemin içtiğini; nitekim Cabaga'yı yakalayıp asmaları için Dımaşk halkına ve askerine ferman gönderdiğini ve Cabaga'nın yakalanıp asıldığını anlatır. O dönemin tarihçisi Aybekoğlu Safedî de buna yakın bir yorum yapar ve Argûn Şâh'ın hasetçiler tarafından boğdurulduğunu söyler. Yine aynı dönemin tarihçilerinden İbn Habîb ise Argûn Şâh'ın çok şımardığını, "aslanlık" tasladığını; dosta, düşmana toptan cefâ eylediğini söyler. Bkz.: Aybekoğlu Salâhaddîn Safedî, *Tuhfet-i Zevi'l-Elbâb*, s. 550-555; İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zühûr*, ed-kritik: M. Mustafa, Kahire, 1982, C. 1, kısım: 1, s. 534; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 204; İbn Habîb, *el-Muntekâ min Durreti'l-Eslâk fî Devleti'l-Etrâk*, ed-kritik: Abdulcebbâr Zekkâr, Halep, 1999, s. 256.

55 **Sâlihiye Mahallesi:** Meşhur Kâsiyûn dağının eteklerine yaslanan bu mahalle bütün şehre tepeden bakar ve Mısır Türk Memlûklerinin ilk hükümdarının annesi Sultan Şeceretüd'dür, Muhyiddîn İbn Arabî, gramerci İbn Mâlik gibi ünlülerin kabirlerini içinde barındırır. Kudüs'ten buraya göçen Ebû Ömer adlı meşhur bir sufî bilgin o civardaki Ebû Sâlih Mescidi'nde kalmaya başlar; zamanla avânesi çoğalır, halk onlara "sâlihûn" der ve bu mıntıka Sâlihiye diye tanınır. Bkz.: Aybekoğlu Salâhaddîn, *Age.*, s. 442; Abdülkâdir Nuaymî Dımaşkî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, Beyrut, 1990, C. 2, s. 79.

56 **Ebû Ömer Medresesi:** Bazı nüshalarda geçtiği gibi İbn Ömer değil Ebû Ömer Medresesi olmalı bu okul. Haçlıların Kudüs'ü işgali üzerine buraya göçen ve Hanbelî kadısı Şemseddîn'in babası olan Ebû Ömer tarafından yaptırılmıştır. Burada yolculara yemek ikramı yapılır, her sene fakir ve kimsesiz çocuklar sünnet edilir, kışın ihtiyacı olanlar için daima sıcak su kaynar, senenin muhtelif günlerinde sabun dağıtımı yapılır, Ramazan'ın neredeyse her günü için özel bir tatlı yapılarak halka dağıtılırdı. Başlangıçta Şeyh Ebû Ömer tarafından bir mescit ve on derslik olarak inşa edilen bu müessese zamanla halkın ve ileri gelenlerin buraya vakfettiği arazi, dükkân gibi kaynaklarla muazzam bir hayır müessesesine dönüşmüştü. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dımaşkî, *Age.*, C. 2, s. 77-87 ***İbn Müneccâ Medresesi:** Zeynüddîn İbn Müneccâ, Hanbelîlere ait Şerifiyye Medresesi'nde ders vermiş uzman bir hukukçuydu; sahasıyla ilgili kaliteli eserler veren bu hocanın en meşhur talebesi İbn Teymiyye'dir. Nitekim Zeynüddîn 695/1296 yılında vefat edince yerine İbn Teymiyye geçmiştir. Herhalde zamanla Şerifiyye Medresesi, İbn Müneccâ adıyla anılır olmuştur. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dımaşkî, *Age.*, C. 2, s. 58.

57 **Hz. İbrahim'in yıldızlar, ay ve güneşten bahsettiği âyetler:** 6. sûre, 76.-78. âyetler.

58 **Neyreb:** Yâkût Hamevî, Dımaşk'tan yarım fersah uzaktaki bu kasabanın, çok güzel bahçelere sahip olduğunu belirtir. Bkz.: Hamevî. *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1990, madde nr.: 12306.

59 **Beyt İlâhiye:** Şimdi Dımaşk'ın kuzeydoğusunda eski hâlinden hiçbir şey kalmamış bir semt vadır ki halk buraya Beytlihiye der. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 330.

60 **Gelinlere çeyiz hazırlayan vakıflar:** İslâm tarihinde vakfın hizmet verdiği sahalar arasında hattatlara mürekkep sağlamak, borcunu ödeyemez durumda olanların borcunu ödemek, yaşlı kayıkçı ve hamalların iâşesini karşılamak, çocuğuna oyuncak alamayacak derecede fakir ana-babalara oyuncak vermek, sakat ve aç hayvanları barındırmak, elverişli binalara kuş evleri yaparak kuşların bakımını yürütmek gibi başlıklar vardır. Bkz.: Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 294.

61 **Dımaşklıların Faslıları sevmesi:** Tâzî, Faslıların Suriye ve Filistin civarında vuku bulan Haçlı savaşlarında daima bölgedeki Müslüman halka yardım ettiklerini; İbn Cübeyr gibi pek çok kaynak tarafından doğrulanan bu gibi yardımlaşmalardan ötürü Faslıların bu civarda sevgiyle karşılandığını; hattâ onlara ait mahalleler inşa edildiğini belirtmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 331; aynı yazar, *el-Kudüs ve'l-Halîl inde'r-Rahhâleti'l-Meğâribe*, Beyrut, 1997.

62 **İmâdüddîn İsmail Kaysarânî:** Dımaşk'ın saygın ailelerinden olan Kaysarânîlerden gelen İmâdüddîn, 714'te Halep sırkâtipliğine atandı; daha sonra Dımaşk emiri Tinkîz'in ferman kâtipliğini yaptı ve 736/1336'da vefat etti. Zehebî'den naklen İbn Hacer onun gayet dindar, saygın, mütevâzı ve ahlâklı biri olduğunu söyler. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 220.

63 **İzzeddîn Kalânisî:** Dımaşk'ın en nüfuzlu ailesinden gelen Kalânisî, Memlûk sultanının Suriye danışmanı ve vekili idi. Melik Nâsır Moğollara karşı savaşmak için 701/1302 yılında Dımaşk'a geldiğinde İzzeddîn'in yanında ikamet etmiş ve ona Sâhib (= sultanın yakın dostu) unvanını vermiştir. İzzeddîn 729/1329 yılında vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 2, s. 42.

64 **Tenbûl sunma âdeti:** İbn Battûta, hatıralarını döndükten sonra yazdığı için zaman zaman yolculuğunun ileri safhalarına müracaat ediyor. Tenbûl bitkisinin özellikleri ve Hintlilerin tenbûl sunma âdetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi, ikinci ciltte tafsilatlı bir şekilde anlatılacaktır.

65 **İbnü'ş-Şıhna Ahmed Ebu'l-Abbâs Haccâr:** Şıhna'nın Osmanlı'daki karşılığı Sübaşı'dır; şehrin asayiş ve denetiminden sorumlu kişinin soyundan geldiği için Şıhnaoğlu ismini alan Ahmed b. Ebû Tâlib Haccâr, dinî ve edebî ilimlerde gerçek bir üstat idi; İbn Hacer'in bildirdiğine göre yüz yaşına kadar yaşadı ve ömrünün son anlarında bile oruç tutabiliyor, soğuk suyla yıkanabiliyordu! 730/1330'da vefat etti. İbn Hacer, *Age.*, C. 1, s. 86.

66 **726 yılının Ramazan ortası:** 15-28 Ağustos 1328'e tekabül eder.

67 **Kasım b. Muhammed Birzâlî:** Birzâla diye tanınan ve bazılarınca Brezilya isminin de kökeni durumunda olan gezgin bir Berberî kabilesinden gelen bu ünlü âlim, zamanının en büyük bilginlerindendi. Kıraat, hadîs, tefsir ve fıkıh alanlarında uzmanlaşan Kasım Birzâlî, Ebû Şâme'nin meşhur tarih kitabına zeyl yazmıştır.739/1339 yılında vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 3, s. 142.

68 **Şihâbeddîn Ahmed Makdisî:** Dönemin Ziyâiyye Medresesi'nin başhocalığını yapmış; 730/1330 yılında vefat etmiştir. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 1, s. 107.

69 **Abdurrahman Becelî:** Ahmed b. Abdüddâim gibi hocalardan ders aldı ve 738/1338 yılında Beyt-i Makdis'te vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 2, s. 207.

70 **Şemseddîn Muhammed Hakkârî:** Kürt asıllı bu büyük bilgin 654-737/1256-1356 yılları arasında yaşadı; hadîs ilminde uzmanlaştı, dünyaya değer vermezliğiyle meşhur oldu. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 3, s. 269.

71 **Âişe Harrânî:** Geçimin terzilikle sağlayan bu hanım bilgin h. 647 yılında doğdu, hadîs ilminde uzmanlaşmış bir ailede büyüdü; kardeşi Muhâsin büyük muhaddislerdendi. Zehebî onun son derece kanaatkâr ve iyi bir hadîs araştırmacısı olduğunu belirtir. 736/1336 yılında vefat etmiştir. O dönemde özelikle tarih, *Kur'an* kıraatı ve hadîs ilminde uzmanlaşmış çok sayıda kadın bilgine tesadüf edilmektedir. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 2, s 145.

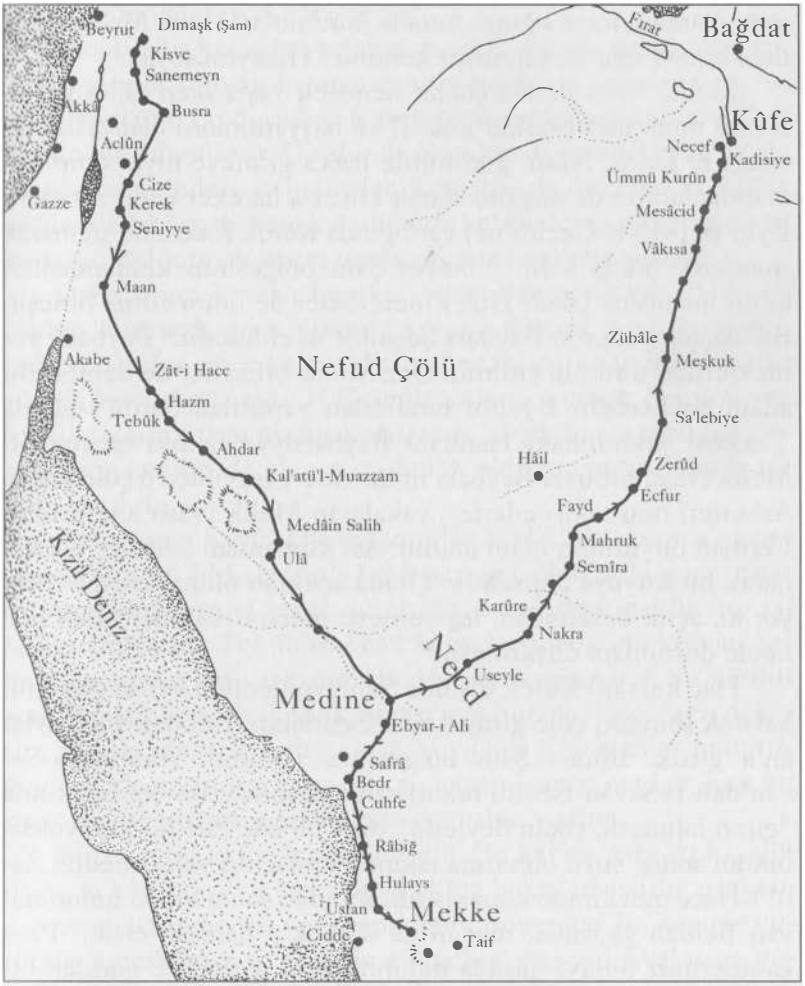
72 **Zeyneb binti Kemâleddîn Makdisî:** 646/1248 yılında doğan Zeyneb çağının en büyük kadın muhaddisiydi. Muhammed b. Abdülhâdî, İbrahim b. Halîl, Ahmed b. Abdüddâim gibi uzmanlardan hadîs semâ etti; İbrahim b. Mahmud, Ebû Nasr İbnü'l-İllîk, İbnü's-Sîdî gibi Bağdatlı âlimlerden icâzet aldı. Zehebî onun talebelerinin sayılamayacak kadar büyük bir kitle oluşturduğunu; bu son derece ahlâklı, kanaatkâr, nâzik ve sahasında doruk noktayı teşkil eden kadının küçükken göz hastalığı geçirdiğini ve hiç evlenmediğini; 740/1339 yılında 90 küsur yaşında vefat ettiğinde geriye muazzam bir öğrenci kitlesi ve göz kamaştırıcı bir hadîs araştırması bıraktığını belirtmektedir. Bkz.: *Züyûlu'l-Iber*, s. 213; İbn Hacer, *Age.*, C. 2, s. 70; İbnü'l-İmâd Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 221.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

DIMAŞK'TAN ÇIKIŞ, AYDINLIK ŞEHİR MEDİNE'YE YOLCULUK

Yediyüzyirmialtı senesinin Şevval ayı girdiğinde[1] Hicaz kervanı Dımaşk'tan çıkıp Kisve adıyla bilinen kasabada konakladı.[2] Ben de beraber hareket ettim. Emîrü'l-Hacc [=hac kervanının düzen ve ihtiyaçlarından sorumlu] o sene büyük emirlerden Seyfeddîn Cûbân [=Çoban] idi;[3] kadı ise Şerefüddîn Ezru'î Hûrânî idi. Mâlikî mezhebinin başhocası Sadreddîn Gumârî de bu sene hac yapıyordu. Acârime denilen bir Arap kabilesiyle yolculuk yaptım.[4] Bunların reisi, emirler arasında büyük saygınlığı olan Muhammed b. Râfi'dir. Kisve kasabasından çıkıp Sanameyn isminde büyük köye vardık. Oradan da Zuraa'ya hareket ettik. Zuraa, Hûrân'a bağlı küçük bir kasabadır.[5] Civarında konakladıktan sonra Busrâ denilen küçük şehre girdik.[6] Kervan, hazırlıklarını tamamlamak amacıyla Dımaşk'ta kalmış olanların yetişebilmesi için her zamanki gibi orada dört gün mola verdi. Peygamberimiz, Allah tarafından kendisine elçilik verilmeden önce Hadîce anamızın sermayesiyle ticaret yapmak için buraya gelmiş, Busrâ'yı şereflendirmiştir; orada Peygamberimizin devesinin çöktüğü yerde büyük bir mescit yapılmış. Hûrân ahalisi bu şehirde toplanır, hacılar buradan azıklarını temin edip Birketü Zîze'ye açılırlar. Orada da bir gün beklediken sonra Leccûn'a hareket ederler. Burada [daima] akan bir su vardır.

Oradan Kerek Kalesi'ne hareket ederler.[7] Burası gayet sarp ve sağlam kalelerden olup Hısn-ı Gurâb [=Karga Kalesi] adıyla

Şam'dan kutsal topraklara, kutsal topraklardan Kûfe'ye. Kaynak: Tazî; Gibb.

ünlenmiştir. Her tarafından dere akmaktadır. Tek kapısı vardır ve kayalar delinerek yapılmıştır. Oradan giriş yapılır, sert bir kayaya oyulmuş uzun bir dehlizden sonra kaleye varılır. Hükümdarlar zor zamanlarda buraya sığınır, burada korunurlar. Hattâ Melik Nâsır dahi burayı sığınak yapmıştır kendine! Hikâyesi şöyle:

Melik Nâsır henüz çocuk denecek yaşta iken tahta geçer. Kendi memlûkü [=asker kölesi] ve başyardımcısı olan Sâlâr iktidara el koyar. Nâsır, görünürde hacca gitmeye niyet edip kumandanlarının da onayını alarak Hicaz'a hareket eder. Akabetü Eyle'ye [=Eyle Geçidi'ne] vardığında Kerek Kalesi'ne sığınarak senelerce orada kalır. Nihayet Şam bölgesinin kumandanları onun huzuruna çıkar. Diğer memlûkler de onun adına birleşir. Bu esnada yönetim Baybars Şeşnikîr'in elindedir.[8] Baybars, yemeklerden sorumlu emirdir. Ona Melik Muzaffer de denilir. Bu adam Salâhaddîn Eyyûbî tarafından yaptırılan Saîdü's-Süedâ Tekkesi yakınındaki Hankahı Baybarsiyye'yi inşa ettirmiştir. Melik Nâsır orduyla Baybars'ın üzerine yürüyünce o çöle kaçar. Askerleri onu takip ederler, yakalayıp Melik Nâsır'a getirirler. Ferman buyurulur, idam olunur. Âsî kumandan Sâlâr da yakalanarak bir kuyuya hapsedilir. Orada açlıktan ölür. Rivayet ediliyor ki, açlık belâsından, leş yemeye mecbur kalmış! Allah bizi böyle durumlara düşürmesin!

Hac kervanı Kerek dışında Seniyye denilen yerde dört gün kalarak [büyük] çöle girmek için hazırlandı. Bundan sonra Maân'a gittik. Burası Şam bölgesinin sonudur. Akabetü's-Savân'dan [=Savân Geçidi'nden] sahraya indik. Bu çöl hakkında "giren rahmetli, çıkan devletlü" diye bir söz var! İki gün yolculuktan sonra; suyu olmasına rağmen kimsenin yerleşmediği Zâtü'l-Hacc mevkiinde konakladık. Bundan sonra hiç su bulunmayan Beldah vadisine, oradan da Tebûk'e hareket ettik.[9] Peygamberimiz buraya gazâda bulunmuştur. Tebûk'te görülen bir kaynağın suyu daha önce gayet azmış. Peygamberimiz orada abdest aldıktan sonra gürleşmiş, ağza lâyık bir kıvamda akmaya başlamış. Hâlen öyle bereketli akıyor. Tebûk'e varınca silâhları kuşanıp, kılıçları sıyırarak hamle edercesine yürümek ve hurma ağaçlarına vurmak, bunu yaparken de "Peygamberimiz bu şehre böyle girdi!" demek Şam hacılarının âdetlerindendir.

Büyük kafile oradaki kaynakta mola verir. Herkes kana kana su içer. Ayrıca develeri suvarmak, Ulâ ile Tebûk arasındaki korkunç çöl için gerekli olan suyu temin etmek amacıyla burada dört gün kalır, istirahat ederler.

Sucular bu kaynağın etrafına inerek, manda derisinden yapılmış sarnıcı andıran havuzumsu tulumlarıyla develerini suvarırlar, kaplarını doldururlar. Emirlerden yahut büyüklerden her birinin bir tulumu var. O tulumla hem kendi develerine hem de arkadaşlarınınkilere su getirirler. Kaplarını da doldururlar. Diğer hacılar ise birkaç dirhem karşılığında kendi devesini sulamak ve kırbasını doldurmak üzere orada çalışan sucularla anlaşır.

Daha sonra kervan hareket eder. Bahsettiğimiz tehlikeli çölden korkarak gece gündüz yoluna devam eder. Sahranın tam ortasında Cehennem vadisine benzeyen Vâdiyü'l-Uhaydır adında bir çukur vardır.[10] Geçmiş yılların birinde Semûm yeliyle[11] suların kuruyup bir kırbasının 1.000 dinara satıldığı, fakat suyu satanın da alanın da helâk olduğu, vadide dikili bir taşta yazılıdır.

Daha sonra Eyyûbî hanedanından Melik Muazzam'a nispet edilen Birketü'l-Muazzam'a [=Muazzam Göleti'ne] inilir.[12] Orada bazen yağmur iyi yağar, su birikir, bazen de kuraklık her tarafı kırar geçirir! Tebûk'ten hareketin beşinci günü kervan Semûd kavmiyle ilgili meşhur Hıcr Kuyusu'na gelir.[13] Su gürdür ama Peygamberimiz Tebûk Savaşı'nda buradan geçerken devesini süratlendirerek kimsenin o kuyudan içmemesini emrettiğinden çok susamış olsalar bile su içmez hacılar oradan; kim bu suyla hamur yoğurmuşsa hemen devesine yedirir.

Burası Semûd kavminin şehridir. Bu kavim, kırmızı kayalık dağların böğrüne evler oymuş. Eşikleri nakışlarla süslü; uzaktan gören buraların henüz yeni yapıldığını zanneder! Bu kavmin çürümüş kemiklerini şu evlerde görmek mümkün! Kuşkusuz buradan alınacak dersler var. Sâlih Peygamber'in devesinin çöktüğü yer dahi orada; iki dağ arasında! Civarda bir mescit kalıntısı vardır. Halk orada namaz kılar.

Hıcr ile Ulâ'nın arası yarım günlük, hattâ daha az bir mesafedir. Ulâ büyük ve güzel bir kasaba; hurma bahçeleri ve içimlik tatlı suları var.[14] Hacılar orada dört gün konaklayarak ihtiyaç-

larını temin eder, elbiselerini yıkarlar. Köy halkı güvenilir, iyi ahlâklı insanlardan oluşuyor. Hacılar fazla eşyalarını orada emaneten bırakıp yetecek kadarını yanlarına alırlar. Şam yöresinin Hıristiyan tüccarları Ulâ'ya kadar gelseler de daha ileri geçemezler. Orada hacılara azık, yolluk vesaire satarlar.

Kervan Ulâ'dan hareket ederek ertesi gün Attâs vadisine iner.[15] Burası çok sıcaktır. Öldürücü Semûm [=Sam] yeli eser burada. Bir seferinde kafile şiddetli bir Sam yeline tutulmuş da pek az kimse kurtulmuş. O seneye Emir Câlıkî senesi denmiş. Bu mıntıkadan Hüdeyye'ye inerler. Hüdeyye, oradaki vadide yeraltından çıkan su sızıntısıdır.[16] Eşeleyip çıkarıyorlar ama suyun lezzeti yok. Tıpkı deniz suyu gibi! Üçüncü gün kutsal beldenin yakınına gelen hacılar orada konaklarlar.

Notlar

1 **Yediyüzyirmialtı yılının Şevval ayının başı:** 1326'nın Eylül ayının başına denk gelir.

2 **Kisve:** Gassânî emirleri kendilerinden haraç almaya gelen Bizans memurlarını öldürüp elbiselerini parçaladıkları için buraya Kisve (=elbise) denmiş. Kisve, Dımaşk'ın güneyinde; şehirden yola çıkan hacıların yolu üstündeki ilk konak yeridir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cem*, madde nr.: 10265.

3 **Seyfeddîn Cûbân (=Çoban):** Melik Eşref'in memlûklerindendi. Eşref'ten sonra Nâsır da onu muhtelif görevlere atamış ve Dımaşk emiri yapmıştır.728/1328'de öldü. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 323.

4 **Acârime Tayfası:** Akârime olarak da bilinen bu grup, yüzyıl başlarına kadar Golan tepelerinde otururdu ve elli çadır civarında bir nüfusa sahipti. Bkz.: Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, Dımaşk 1949, C. 2, s. 755.

5 **Zur'a** ve **Hûran (=Hôrân):** Zur'a bugün Ezra diye bilinen yer olup "Lecât" denen volkanik bölgenin güneyindedir. Havrân veya Hôrân ise Dürzîlerin yaşadığı mıntıkadır ve idarî merkezi Busrâ'dır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 253 ve 256

6 **Busrâ (=Eski Şam):** Eski Şam diye bilinen bu şehrin tarihi Romalılara kadar uzanır. Havrân ve çevresinin idarî merkezi olmuştur. Evleri siyah taşla inşa edilmiş bulunan bu şehrin çarşısı gayet zengin, kalesi de gayet sarptır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 253.

7 **Kerek Kalesi:** 540/1145 yılında Haçlılar tarafından inşa edildi. Eyyûbîler 583/1188 yılında burayı aldılar. Gayet sağlam ve yüksek bir yapıdır. Eteklerindeki bağ ve bahçeler çok güzeldir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 246.

8 **Baybars Şeşnikîr Mansûrî ve *Emir Sâlâr:** Baybars, Melik Eşref döneminde ta-

bılhâne emirliği yaptı; onun öldürülmesiyle birlikte derhal harekete geçti; Baydarâ ve diğer katilleri haklayan gruba katıldı; arkadaşlarıyla beraber Melik Nâsır'ın ondört yaşında ikinci kez tahta geçirilmesine yardımcı oldu. Böylece Memlûk Sarayı'nda çaşnigirlik yani yemek tadıcılığı görevi alan Baybars, çocuk yaşta ismen sultan olan Nâsır yerine devleti yöneten iki kişiden biri oldu; diğeri Sâlâr idi. Nâsır, bu iki tecrübeli siyasînin yavaş yavaş onu saf dışı edeceklerini anladı; zira onu durmadan sıkıştırıyor, halkla ilişki kurmasını engelliyorlardı. Hac bahanesiyle Kahire'den çıkan Nâsır, Kerek Kalesi'ne yerleşti; bu durum Sâlâr ile Baybars'ı kızdırdı ve derhal "ya geri dönersin yahut tahttan çekildiğini bildiren bir nâme gönderirsin!" dediler. Nâsır herhangi bir belge göndermedi ama Kerek'ten de çıkmadı. Bu kritik durum sebebiyle Memlûk kumandanlar arasında bir istişâre meclisi kuruldu; Baybars veya Sâlar'dan birinin başa geçmesi gerektiği belirtildi bu mecliste. İlk teklif Sâlâr'a yapıldı ama o geçmiş teşebbüslerden epey ders aldığı ve yeterli taraftar bulunmadan tahta talip olmanın darağacına varma anlamına geldiğini bildiği için teklifi geri çevirdi ve Baybars'a beyat etti. Baybars başa geçti ama Nâsır'ın popülaritesi ve kurnazlığı karşısında tutunamadı; nihayet gönüllü olarak tahtı bıraktığını söyleyip kaçma teşebbüsünde bulunduysa da Nâsır'ın taraftarları onu yakaladılar. Sâlâr hapsedildi, Baybars 709/1310 yılında idam edildi. Bkz.: İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh*, C. 2, s. 17-18; Muhammed Süheyl Tokkûş, *Târîhu'l-Memâlîk*, s. 229-233.

9 **Tebûk:** Hıcr ile Şam bölgeleri arasında kaynak suları, hurması ile dikkat çeken mıntıka. İslâm tarihinde burası, Tebûk Gazvesi'yle bilinir. Ayrıntı için bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 87; Ebû Ubeyd Bekrî, *Mu'cemu Mâ İsta'cem*, Beyrut, 1983, ed-kritik: Mustafâ Sakâ, C. 1, s. 303-304.

10 **Uhaydır vadisi:** Ahdar da denilen bu derin vadinin orta yerinde bir zamanlar Peygamberimizin yaptırdığı bir mescit olduğu anlatılır. Bu nokta o zamanlar Tebûk'e dört menzil uzaklıkta imiş. Mekke, Medine ve Arabistan hakkında eski ve (kendi zamanındaki) yeni kaynakları derleyerek sahasının en çaplı eserini ortaya koyan devlet adamı ***Eyyûb Sabrî Paşa** (ö: 1890), Şam yolundan hacca gelişi anlatırken Uhaydır vadisine değinir; buranın Şam'dan Mekke'ye uzanan yolun tam orta menzilini teşkil ettiğini bildirir ve devam eder: "Uhaydır, dağlar arasında bir menzil-i vâsi olub kal'ası Şam Hükümeti idaresindedir. Kal'aya mülâsık üç birke (=geniş gölet) vardır ki kal'a halkı dâhil hisâr kuyularından su çekerek zikrolunan birkeleri doldururlar." Bkz.: Ebû Ubeyd Bekrî *Age.*, C. 1, s. 123; Eyyûb Sabrî Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, (Cezîretü'l-Arab kısmı) C. 3, s. 239.

11 **Semûm Yeli:** Semûm yeli güneyden esen sıcak ve zehirli rüzgâr demektir; Türkçede "sâm yeli"ne tekabül eder. Muhammed Bin Hamza'nın 15. yüzyıl başlarında satırarası çeviri usûlüyle hazırladığı bir *Kur'an* mealinde "issi yil, katı issi yil, od" (=sıcak yel, çok sıcak yel, ateş) şeklinde çevrilmiştir. Yeni zaman yorumcuları Semûm yelini "radyoaktif madde yüklü" rüzgârlara benzetmektedirler. *Kur'an-ı Kerim*'de bazı günahkâr ve sapkın kavimlerin Semûm yeliyle ansızın kavrulup helâk oldukları bildirilir. Bkz.: Muhammed Bin Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*, haz.: Ahmet Topaloğlu, İstanbul, 1978, C. 2, s. 753.

12 **Birket-i Muazzam:** Eyyûbîlerden Dımaşk sultanı ve meşhur Salâhaddîn'in kardeşi olan Melik Muazzam İsa'ya (saltanatı: 1218-1227 m.) nispet edilen bu göleti Ey-

yûb Sabrî Paşa şöyle anlatır: "Bir çöl ortasında seylâb ile doldurulmak içün yapdırılmış bir havz-ı kebîr olub inkıta-ı emtârda (=yağmur kesildikte) susuz kalur." Bkz.: *Age.*, s. 239.

13 **Hıcr ve Bi'rü'l-Hıcr (= Hıcr Kuyusu):** Eyyûb Sabrî Paşa anlatıyor: "...Hac kafileleri Mebrekü'n-Nâka'yı geçerek Hıcr merhalesine varırlar. Hıcr'ın bir ismi de Kurâ-yı Sâlih (=Sâlih Peygamber'in (as) memleketi) olub bu karyeler dağ üzerinde buyût-i menhûte ile kum tepelerinden ibarettir. Bu menzilde pek çok kuyu var ise de suları içilmekden menhîdir." Bkz.: *Age.*, s. 240.

14 **Ulâ:** Eyyûb Sabrî Paşa anlatıyor: "Hıcr'dan kıyam eden kafile, Diyâr-ı Semûd'un nısf menzil cenub tarafında bulunan Ulâ mevkiine gider. Ulâ, Medine-i Münevvere'ye altı merhale baîd (uzak) olub onun tevâbiindendir. Akarsuları, bağçeleri ve bir de kal'ası vardır..." Bkz.: *Age.*, s. 241.

15 **Itâs ya da Attâs:** Bu merhale isim olarak aynen tespit edilememiştir. Tâzî de dahil, hiçbir İbn Battûta şârihi burayı tespit edememiştir. Ancak neresi olduğu hakkında yine Eyyûb Sabrî Paşa imdadımıza yetişiyor ve tam da Ulâ'dan sonraki menzili beyan ederken isim ve tanım veriyor: "Ulâ'dan kalkan kafile Katarân yahut Tavâmîr'e (denilen yer)e gider, burası susuz, ıssız ve sa'bulmurûr (=geçilmesi pek güç) bir taşlıktır." Bkz.: *Age.*, s. 242.

16 **Hüdeyye:** "... Sonra Hüdeyye merhalesine gidilir; bu merhalenin suları eşmelerden mütehassıl ise de otları sinamekiden ibaret olmak hasebiyle şürbü (=içilmesi) ishâli dâîdir (=ishâle yol açar.) Bkz.: Eyyûb Sabrî Paşa, *Age.*, C. 3, s. 242.

ONALTINCI BÖLÜM

PEYGAMBERİMİZİN YURDU, AYDINLIK ŞEHİR MEDİNE

Üçüncü günün akşamı, Harem-i Şerif'e [=Medine'ye] girdik, mescide geldik. Selâm Kapısı'nda durarak salât-ü selâm getirdik. Mübarek Ravda'da kabir ile minber arasında namaz kıldık. Peygambere ağlayan ağacın,[1] kıblenin sağ tarafında direğe bitiştirilmiş parçasını selâmladık. Peygamber efendimizi andık, Allah'tan rahmet ve esenlik diledik. O, öncekilerin ve sonrakilerin efendisi; o, günahkârların şefaatçısı; o, Hâşimî soyundan [Mekke'nin] Bathâ vadisinden gelen; o, övgüye lâyık elçi, ona esenlik, ona saygı, ona selâm! Kuşatsın onu rahmetiyle Rabbim, yüceltsin keremiyle yüce Hüdâm! Her zaman üstün kılsın onu Allah'ım. Ona, yanında gömülü Ebûbekir ve Ömer'e selâm verdik; Allah onlardan razı olsun. Böyle büyük bir nimete bizi kavuşturduğu, Peygamberimizin kutsal kabrine bizi ulaştırdığı için Hak Teâlâ'ya şükürler olsun. Allah'tan niyâzımız o güzelim beldeleri tekrar görmek ve ibadetimizin kabulüdür. Bu büyük nimete erişmekten dolayı mutluluk duyduk ve seyahatimize devam ettik.

Allah Elçisinin Mescidi ve Mübarek Kabri

Mescit dikdörtgen şeklinde.[2] Dört yandan duvarlarla çevrilmiş. Ortasında çakıltaşları ve kumla döşeli avlu var. Mescidin etrafını yontma taşla döşenmiş bir yol çeviriyor. Ravda Mukaddese [=Kutsal Bahçe, Peygamber Türbesi] denilen yapı mescidin güneydoğusundadır. Allah'ın rahmeti ve esenliği kuşatsın buranın sahibini. Burası çok hoş; hakkıyla betimlemek mümkün de-

ğil. Gayet güzel yontulmuş mermer ile çevrili etrafı. Yüzyıllardan beri esansla bezendiği için üstünden rayihalar yayıyor. Güney tarafında Peygamberimizin kabri karşısında gümüş bir çivi var. Halk orada durup kıbleye arkasını dönüyor ve Peygamberimize yönelip selâm veriyor. Ondan sonra sağa; Hz. Ebûbekir'in tarafına dönüyorlar. Ebûbekir'in kabri Peygamberimizin ayak yönündedir. Daha sonra da yüzlerini Hz. Ömer'in bulunduğu yere çeviriyorlar. Ömer'in kabri Ebûbekir'in omuz hizasındadır.

Kutlu Bahçe'nin kuzeyinde mermerden yapılmış küçük bir havuz var. Onun kıble tarafında mihrap şeklinde [bir çıkıntı] görülüyor. İşin doğrusunu Allah bilir ya, orasının Fâtıma anamızın evi olduğu ve kabrinin orada bulunduğu söylenir. Mescidin ortasında zeminde bulunan kilitli kapak, bir yeraltı odasının girişi aslında. Bu odadan basamaklarla aşağı iniliyor ve mescit dışına, Hz. Ebûbekir'in evine varılıyor. Bu yeraltı odasının üzerinde Âişe anamızın, pederi Hz. Ebûbekir'in evine gitmek için kullandığı yol vardır. Hadîste bildirilen girişin burası olduğu kesin. Peygamber efendimiz bu yolun bırakılıp diğer yolların kapatılmasını salık vermiştir. Ebûbekir'in evi karşısında Hz. Ömer ve oğlu Abdullah'ın evleri mevcut.[3] Mescidin doğusunda ise Peygamber şehrinin büyük bilgini Ebû Abdullah Mâlik b. Enes'in evi var.[4] Selâm Kapısı civarında bulunan ve suyu, Ayn-ı Zerka [= Mavi Göze] adlı gür bir kaynaktan gelen çeşmeye merdivenle iniliyor.

Kutlu Mescidin İlk Yapılışı

Peygamberimiz Pazartesi günü, Rebîülevvel'in 13. gecesinde hicret yurdu Medine'ye yaklaşınca[5] Amr b. Avfoğulları kabilesinin yanında bir rivayete göre yirmiiki, başka birine göre yirmidört, diğer bir rivayete göreyse kırk gece konakladı. Daha sonra Medine'ye girip Neccâroğullarından Ebû Eyyûb Ensârî'nin evine misafir oldu.[6] –Allah ondan razı olsun– Mescit ve kendi odaları yapılıncaya kadar yedi ay orada kaldı. Mescidin yapılacağı arsa, Neccâroğullarından Sehl ve Süheyl'in hurma kurutmada kullandıkları mekân idi. Onların babası olan Râfi'nin soyu şöyle: Râfi b. Ebû Ömer b. Ânid b. Sa'lebe b. Ganm b. Mâlik b. Neccâr. Baba Râfi b. Ebû Ömer daha önce vefat ettiği için bu kardeş-

ler yetim kalmışlar. Bir rivayete göre Es'ad b. Zürâre, başka bir rivayete göre ise Ebû Eyyûb Ensârî tarafından yetiştirilmişlerdir. Peygamberimiz yahut Ebû Eyyûb Ensârî bu arsanın bedelini ödeyerek yetimleri razı etti. Bazı rivayetlerde bu iki kardeşin arsayı Allah rızası için Peygamber'e verdikleri anlatılır.

Peygamberimiz mescidin inşasında ashabıyla beraber çalıştı; etrafında duvar yükseltmişse de çatı ve sütun koymadı. Kare şeklinde yapılmıştı. Boyu da eni de yüz arşın geliyordu. Bir rivayete göre ilk yapıldığı zaman eni boyundan kısaydı. Duvarın yüksekliğini bir adam boyunda yaptı. Sıcaklığın şiddeti artınca onun güzide arkadaşları mescidin çatıyla örtülmesinin uygun olacağını ifade ettiler. Bunun üzerine hurma ağacından kütükler dikip dallarıyla çardak yaptırdı. Yağmur yağdıkça çardaktan mescide damladığından, muhterem dostları damın çamurla sıvanması hususunda konuşmuşlar; Peygamber Efendimiz ise şöyle cevap vermiştir:

"Peygamber Musa'nın çardağı yahut gölgeliği gibi bir gölgelik yeterlidir. Durum bundan da basit!" Bazıları;

"Musa'nın gölgeliği nedir?" diye sorunca şu cevabı vermiştir:

"Ayağa kalktığı vakit başı yukarıya dokunurdu. Böyle bir gölgelik!" Mescide önce üç kapı yapılmış ise de kıble değiştirildiği zaman güney tarafındaki kapatılmıştır. Peygamberimiz ve Ebûbekir Sıddık'ın zamanlarında bu hâlde kaldı mescit...

Ömer b. Hattâb'ın hilâfeti esnasında mescit genişletildi ve Ömer şöyle dedi:

"Peygamberimizin zaman zaman 'mescidi genişletmemiz lâzım' dediğini duymasaydım bu işi yapmazdım!"

Hz. Ömer ahşap direkleri kaldırıp yerine tuğladan yapılmış sütunlar koydu. Temeli bir adam boyu taşla ördü. Kıble yönü hariç her yönde iki kapı olmak üzere mescidin kapılarını altıya çıkardı. Kapılardan birinin, kadınların giriş-çıkışına tahsis edilmesi gerektiğini söyledi. Hak Teâlâ'ya kavuşuncaya kadar bu tarafta bir tamiratta bulunmamıştır.

Hz. Ömer bir defasında da şöyle demişti:

"Bu mescidi sahraya kadar genişlettik [diyelim], yine de Resûlullah'ın mescidi sayılır!" Bu sözleriyle Peygamber'in

amcası Hz. Abbâs'a ait bir mıntıkanın mescide ilâve edilmesi gerektiğini ima etti ise de Hz. Abbâs bu teklifi kabul etmedi. Orada bulunan bir oluk mescide akıyordu. Ömer'in, "halka eziyet veriyor" diyerek söz konusu oluğu söküp atması üzerine Hz. Abbâs bu işe bozuldu, Ömer ile münakaşa etti. Anlaşmazlık büyümesin diye Übeyy b. Ka'b'ı aralarında hakem tayin ettiler. Onun evine vardıklarında hemen izin verilmedi. Kapıda bir saat beklediler. Übeyy b. Ka'b;

"Hizmetçim başımı yıkıyordu.." diyerek mazeret gösterdi. Hz. Ömer söze başlayacağı sırada Übeyy:

"Bırak, [Resûlullah'ın amcası olma] konumundan ötürü Ebu'l-Fadl Abbâs söze başlasın!" dedi. Abbâs konuşmaya başladı:

"Peygamber bana burada bir mıntıka ayırmıştı. İşte o gördüğünüz yeri birlikte yaptık. Hattâ oluğun konulması esnasında Allah elçisinin mübarek omuzlarına ayağımla bastım. Şimdi Ömer geldi, oluğu kaldırdı; onun yerini mescide katmak istiyor!" Übeyy b. Ka'b cevaben şöyle dedi:

"Bilgim var bu konuda: Peyamber'den işittiğime göre Davud [as] Allah Evi'ni yapmayı düşününce o mekânın iki yetime ait olduğunu gördü. Hemen satmalarını teklif etti. Fakat yetimler razı olmadılar. Davud Peygamber yetimleri razı edip aldı arsayı. Ancak daha sonra yetimler aldatıldıklarını ileri sürdüler, satışı bozdular. Yeniden [başka bir fiyat üzerinde] alım işi yapıldı. Fakat yetimler yine satışı bozdular ve Davud Peygamber istenen ücreti çok fahiş gördü. İşte o zaman Allah tarafından şöyle bir vahiy geldi Davud Peygamber'e:

"'Eğer kendi malından bir şey vereceksen elbette bilirsin ne yapacağını! Bizim rızkımızdan vereceksen onları razı edecek şekilde ver. Çünkü zulüm ve haksızlık üzerine inşa edilmeyecek tek ev varsa o da benim beytim, benim mabedimdir! Yasak koydum artık, bu mabedi yapmayacaksın!' Bunun üzerine Hz. Davud:

'Yâ Rab! Öyleyse bu işi Süleyman'a ver' dedi. Allah Teâlâ da bu işi Süleyman Peygamber'e nasip etti."

Hz. Ömer bu sözler üzerine:

"Anlattığınız şeyin Hz. Peygamber'in ağzından çıktığını bana kim ispat edecek?" deyince Übeyy b. Ka'b Ensâr'dan bir gru-

bu oraya getirdi. Onlar da bu rivayetin Peygamber Efendimizden geldiğini söylediler. Hz. Ömer:

"Senden başkası olmasaydı sözünü yine kabul ederdim, fakat sadece kesinlik istedim." dedi. Sonra Abbâs'a dönerek:

"Allah'a hamdolsun, ayakların omuzlarıma basmadıkça oluğu kaldırdığın yerden oraya koymam!" dedi. Böylece gönül hoşluğuyla, seve seve bu işe razı olduğunu gösteriyordu. Bu olaydan sonra Hz. Abbâs yumuşadı:

"Madem ki burasının bana ait olduğu isbat edildi, ben de Allah yoluna bağışladım burayı!" dedi. Böylece Hz. Ömer oradaki evi yıkarak mescide ilâve etti. Daha sonra Hz. Osman uğraştı mescidin genişletilmesine ve tamirat işlerine kendisi de katıldı. Gün boyunca orada bulunurdu. Mescidi beyaza [=kirece] boyayıp, nakışlı taşlarla süsleyen de odur. Doğu tarafı hariç diğer bütün yönleri genişletmiş, demir ve kurşun direklerle sabitleştirilen taş sütunları da o yerleştirmiştir. Daha sonra [Abanoza benzeyen] ve sâc adı verilen bir ağaçla çatıyı örttü; bir mihrap yaptırdı. Bazı rivayetlere göre ilk mihrabı yapan Mervân'dır.[7] Bir rivayete göre de mihrap, Emevî halifesi Velîd'in zamanında Ömer b. Abdülazîz tarafından yaptırıldı. Daha sonra Velîd mescidi genişletmiştir. İnşaat işini de Ömer b. Abdülazîz üstlenmiştir. O, mescidin güzelleşmesi, mükemmel olması için çok çaba gösterdi; mermer ve simli sac kullanılmasına önem verdi. Halife Velîd bununla kalmamış;

"Peygamber mabedini inşa edeceğim, bana bu konuda yardım et!" diye Rum hükümdarına haber göndermiştir. Bunun üzerine Rum asıllı işçi ve sanatkârlarla beraber 80.000 miskal altın geldi Rum diyarından.[8] Halife Velîd, Peygamber eşlerine ait evlerin mescide katılmasını emredince Ömer b. Abdülazîz mabedin üç yanında bulunan evleri tek tek satın aldı. Fakat kıble tarafına varınca Hz. Hafsa'nın soyundan gelen mirasçı Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer, Hafsa'nın evini satmaktan kaçındı. Aralarında konuşmalar geçti. Sonunda Ömer b. Abdülazîz arada bir yol açılacak kadar mekânı gönül hoşluğuyla satın aldı ondan... Geri kalan kısmı Ubeydullah'a kaldı yine.

Bugün mescidin [büyük] girişi de işte orasıdır. Ömer b. Abdülazîz mescidin dört köşesine dört minare yaptırmıştır. Bunlar-

dan biri Mervân'ın evine bakıyordu. Süleyman b. Abdülmelik hacca geldiğinde o evde konaklamış ve müezzin ezan okurken Süleyman'ı seyredince minarenin yıkılmasını emretmiş!

Ömer b. Abdülazîz mescide mihrap koyandır. Hattâ ilk defa mihrap âdetini çıkaranın da o olduğu söyleniyor. Bundan sonra Halife Mehdî b. Ebû Ca'fer Mansûr mescidi genişletme çalışmalarında bulundu. Pederi Ebû Ca'fer çok arzu etmesine rağmen bu sevaba nail olamamıştı. Söz konusu genişletme işiyle ilgili olarak Hasan b. Zeyd, Ebû Ca'fer Mansûr'a bir mektup göndererek, "Mescidin doğu tarafına doğru genişletilmesi durumunda, Ravda'nın [=Kutlu Bahçe'nin] tam ortada kalacağını" bildirdi. Ebû Ca'fer, Hasan b. Zeyd'e, Hz. Osman'ın evini yıkma niyetinde olduğu ithamında bulunarak;

"Ben senin ne amaçladığını biliyorum, Osman'ın evinden elini çek!" diye nâme gönderdi!

Ebû Ca'fer, yaz mevsiminin kızgın günlerinde avlunun örtülerle gölgelendirilmesini salık verdi. Bu örtüler avludaki ahşap [direklere] gerilen iplerin üstüne seriliyordu. Böylece namaz kılanlar sıcaktan kurtulmuş oluyorlardı.

Velîd'in genişletmesi ile mescidin boyu ikiyüz arşına ulaşmışken Halife Mehdî bunu üçyüze çıkarmış, maksûre adı verilen yer daha önce iki arşın yükseklikteyken Mehdî ile beraber zemin seviyesine indirilmiştir. Mehdî mescidin birçok köşesine kendi ismini yazdırdı.

Daha sonra Melik Kalâvun, Selâm Kapısı civarında abdest almaya yarayacak bir şadırvan yaptırdı. Buranın inşaatında Akmâr adıyla bilinen Emir Sâlih Alâeddîn'i görevlendirdi. Akmâr, binaya gayet geniş bir avlu yaptı. Avlunun çevresinde odalar sıralanıyordu. Oraya su da getirdi. Melik Kalâvun, Mekke'ye bunun aynısını yaptırmak istediyse de muvaffak olamamıştır. İlerde anlatacağımız gibi onun oğlu Melik Nâsır, Safâ ile Merve arasında bunun benzerini yaptırmıştır...

Peygamber Mescidi'nin kıblesi kesindir, çünkü orayı kendisi tayin etmiştir. Bir rivayete göre mescidin kıblesini Melek Cebrâil belirlemiştir. Bir diğer rivayete göreyse Cebrâil, Peygamberimize yön göstermiş, Peygamberimiz de buna göre belirlemiştir kıbleyi. Başka bir rivayete göre ise Cebrâil dağlara işa-

ret ettiğinden dağlar Kâbe görününceye kadar alçalmış, Peygamberimiz de Kâbe'yi aynen görmüş ve kıbleyi böyle belirlemiştir. Hangisine itibar edilirse edilsin her bakımdan Peygamber Mescidi'nin kıblesi kesindir.

Peygamberimiz Medine'yi ilk teşrif ettiklerinde kıble Beyt-i Makdis yönüne doğruyken, bir rivayete göre onaltı, başka bir rivayete göre ise onyedi ay sonra Kâbe yönüne çevrildi.

Mescidin Minberine Dair Rivayetler[9]

Hadîste bildirildiği gibi Peyamberimiz önceleri mescitte bir hurma ağacının gövdesi üzerinde hutbe okurdu. Minber inşa olunduktan sonra hutbeyi minberde vermeye başladı. O zaman daha önce hutbe okuduğu hurma ağacının gövdesi; dişi devenin sütten kesilen yavrusunun ardından ağladığı gibi inlemiştir. Rivayete göre Peygamberimiz dayanamamış, minberden inerek hurma ağacını kucaklamış ve inlemesini durdurmuştur. Peygamber Efendimiz bu rivayete göre şöyle demişir:

"Eğer o hurma kütüğünü kucaklamasam kıyamete kadar ağlardı." Minberi kimin yaptığı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete göre Temîm Dârî adlı sahabe tarafından, başka bir rivayete göre ise hicret yurdu Medine'de Peygamber'i karşılayan ve Ensâr adı verilen yüce insanlardan bir kadıncağızın kölesi yapmış bu minberi.

Minberin malzemesine gelince, bir rivayete göre [Medine yakınındaki] Gâbe'den gelen ılgın ağacından, başka bir nakle göre ise "esil" adı verilen [odunu sert bir] ılgın türünden yapılmıştır. Minber üç basamaktır. Peygamberimiz en üsttekine çıkarak hutbeye başlar, mübarek ayaklarını orta basamağa bırakırdı.

Hz. Ebûbekir halife olduğu sıralarda orta basamağa çıkar, ayaklarını birinci basamağa koyardı. Hz. Ömer ise tevazuundan ötürü birinci basamağa oturur, ayaklarını yere basardı. Hz. Osman, hilâfetinin başlangıcında böyle yapmış ise de daha sonra en üste, yani üçüncü basamağa çıkmıştır. Muâviye, halife olunca minberin Şam'a getirilmesini istedi. Halk sert itirazlarda bulundu, ortalık karıştı. O esnada çok şiddetli rüzgârlar esti. Güneş kararark gündüz vakti yıldızlar gözüktü. Yeryüzü öyle siyahlaş-

tı ki insanlar birbirleriyle çarpışmaya, yollarını dahi ayırdedememeye başladılar. Muâviye bu manzara karşısında dehşete kapılarak minberi Şam'a nakletmekten vazgeçti. Diğer taraftan minberin altına altı basamak daha ilâve etti. Böylece basamakların sayısı dokuza çıkarılmış oluyordu.

Peygamber Mescidi'nin İmam ve Hatibi

Medine'ye vardığımızda mescidin imamı Mısır'ın ileri gelenlerinden Selâme b. Bahâeddîn idi. Onun yardımcısı ise dünyaya ehemmiyet vermeyen, nice üstatların piri olan iyi yürekli bilgin İzzeddîn Vâsıtî'dir. Daha önceleri Sirâceddîn Ömer Mısrî adlı bilgin,[10] Medine'de hatiplik ve kadılık görevini beraberce yürütmekteymiş.

Hatip Sirâceddîn'in Hikâyesi

Anlatılanlara göre Sirâceddîn Medine'de imamlık ve hatiplik görevini kırk sene yürüttükten sonra Mısır'a dönmeye niyetlenir. Rüyasında üç kez Peygamberi görerek her defasında Medine'den çıkmaması ve ecelinin yaklaştığı doğrultusunda uyarılar alır. Yine de kulak vermez. Medine'den çıkar. Mısır'a üç günlük mesafede bulunan Süveyş yöresinde vefat eder. Fena akıbetten, hayırsız ölümden Allah'a sığınırız.

Onun yardımcısı Ebû Abdullah Muhammed b. Ferhûn idi; Allah rahmet eylesin ona. Bugün Medine'de bulunan oğullarından biri, Mâlikî mezhebinin başhocası ve adliye müfettişinin başyardımcısı olan Ebû Muhammed Abdullah'tır. Bir diğeri de Ebû Abdullah Muhammed adını taşıyor. Bu aile aslen Tunusludur. Oranın asillerinden.

Daha sonra Medine'de hatiplik ve kadılık vazifesi, evvelce Kerek Kalesi kadılığı yapan Cemaleddîn Asyûtî'ye verildi. Bu adam Mısır'ın Asyût yöresinden gelmiştir.

Peygamber Mescidi'nin Hizmetkârları, Müezzinleri

Mescidin hizmetkârları ve muhafızları Habeşli gençlerdir. Diğerlerinden de var. Bunların görünüşleri gayet iyi, elbiseleri temiz, kendileri zarifir. Başlarında bulunan reise Şeyhu'l-Huddâm [=Hizmetkârbaşı] adı verilir. Bu adam büyük emirler gibi

giyinir. Hizmetkârların maaşı Mısır ve Şam'dan gelmektedir. Her sene tam zamanında teslim edilir.

Harem-i Şerif'in başmüezzini Cemaleddîn Matarî adlı büyük hadîs bilginidir. Bu adam Mısır'ın Matariyye kasabasından gelmiş. Oğlu Afîfüddîn Abdullah'tır. Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, Harem-i Şerif'in eski hizmetkârlarından olup Gırnata asıllıdır.[11] O, Terrac diye de tanınır. Bu adam nefsinin fitnesine düşmekten korktuğu için cinsel organını kesmiş!

Ebû Abdullah Garnâtî'nin Garip Hikâyesi

Anlatıldığına göre Gırnatalı Ebû Abdullah önceleri Abdülhamîd Acemî adlı bir üstadın hizmetkârıymış. Üstat, Ebû Abdullah'a, hüsn-ü zan eder, kendi ailesine [zararı dokunmayacağı konusunda] ona güvenirmiş. Yolculuğa çıktığı vakit evini ona emanet edermiş.

Bir keresinde yine yolculuğa çıkmaya niyet ediyor. Her zamanki gibi evi Ebû Abdullah'a teslim ediyor. Yalnız bu defa üstadın eşi, Ebû Abdullah'a "asılarak" arzusuna ulaşmak niyetinde olduğunu açık açık belli ediyor. Ebû Abdullah endişeyle:

"Ben Allah'tan korkarım! Ailesini ve servetini bana emanet eden adama asla ihanet etmem!" dediği hâlde kadın yanaşıyor, yanaşıyor, hep önüne çıkıyor. Ebû Abdullah hafakanlar içinde özbenliğinin ayartmasından korkarak cinsel organlarını kendi başına kesiyor ve bayılıyor! Halk kendisini bu hâlde buluyor... Hemen tedavi ediyorlar. Tamamen iyileştikten sonra mescidin hizmetkârları arasına giriyor, müezzinlik yapıyor, hattâ onların reisi oluyor. Halen hayattadır.

Kutlu Medine'ye Gelip Yerleşenler

Bunlardan biri Üstat Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Merzûk'tur. Vaktini mescitte ibadet etmekle, namaz ve oruçla geçirir. Dirençli bir adamdır; tevekkül sahibidir, zaman zaman Mekke'de kalıyor olmalı. Yediyüzyirmisekiz yılında Mekke'de ona rastladım. Onun kadar tavaf eden başka birini görmedim. Tavaf edilen yer sıcak olmasına rağmen bu denli dirençli oluşu-

na hayret etmiştim. Orası siyah taş ile döşenmiştir. Bu taşlar güneş ışığının hararetiyle kızgın levhalara dönüşerek dayanılmaz olur. Sakalar tarafından zaman zaman su dökülse de damlalar hemen buharlaşır ve tekrar ısınır burası. Tavaf edenler çoğunlukla bu vakitte çorap giydikleri hâlde, Ebu'l-Abbâs yalın ayak yapardı tavafını. Bir gün onunla beraber tavaf yerine geldim. Hacer-i Esved'e selâm vermek için ilerledim. Zemin çok sıcaktı; alevleriyle yakaladı beni. Niyetim bu mübarek taşı öptükten sonra geri seğirtmekti. Büyük bir gayretle oraya ulaşmaya muvaffak oldumsa da döndüm, tavaf edemedim. Cübbemi yere koyup üzerinden yürüyerek geri geldim ve revakların altına ulaştım.

O sıralarda Gırnata şehrinin büyüklerinden Vezir Ebu'l-Kasım Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Fakîh Sehl b. Mâlik Ezdî, Mekke-i Mükerreme'de ikamet ediyordu. Bu adam her hafta yetmiş tavaf ediyorsa da gün ortasında güneşin alnında tavafa hiç yanaşmazdı!.. Oysa Ebu'l-Abbâs öğlen vakitlerinde dahi tavaf ederek veziri geçerdi. Medîne-i Münevvere'ye gelip oradan ayrılmayanlar arasında Üstat Saîd Merrâkeşî Kefîf de vardır. Mekke'de kalanlar arasındaysa Şeyh Ebû Mehdî İsa b. Harzûz Miknâsî'yi sayabilirim.

Şeyh Ebû Mehdî İsa'nın Bir Kerameti

Şeyh Efendi yediyüzyirmisekiz senesinde Mekke'ye gelmiş, kalma niyetiyle... Bir gün kendisi gibi sürekli orada ikamet eden bir grupla Hirâ dağına hareket etmiş, yukarı çıkıp Peygamberimizin ibadet ettiği yere ulaştıklarında arkadaşları oradan inerek giderler. Ebû Mehdî geride kalır. Dağda gördüğü bir yolu daha kısa zannederek takip eder. Arkadaşları işlerini bitirip dağın eteklerine indiklerinde Ebû Mehdî'yi beklemeye başlarlar ama o gelmez. Çevrelerinde ona ait bir iz göremediklerinden daha önce gittiğini zannederler ve Mekke'ye dönerler. Halbuki Şeyh Ebû Mehdî İsa, kendi yanlış yolunu takip ederek başka bir tepeye çıkar. İyice kaybolur. Sıcaktan ve susuzluktan bîtap düşmüştür. Pabuçları delik deşik olduğundan elbisesini keserek kumaş parçalarıyla ayaklarını örtmeye çalışır ve yola devam edemez artık... Mugaylan

denen [dikenli] ağacın gölgesine sığınır. O esnada Hak Teâlâ, deve üzerinde bir bedevî gönderir ve onu kurtarır bedevî. Şeyh Ebû Mehdî'nin belinde altın dolu bir kesecik varmış; bunu kendisine yardım eden bedevîye sunar... Yaklaşık bir ay, ayağa kalkamaz. Ayaklarının derisi baştan sona soyulmuş ve yeni cilt yürümüş tabanlarına. Bunun bir benzeri ileride anlatacağım gibi benim arkadaşlarımın başından geçmiştir. Medine'de bir süre ikamet edenlerden biri de Ebû Muhammed Seravî'dir. Bu adam çok güzel *Kur'an* okur. O da aynı yıl Mekke'de kalanlardandı. Oradayken öğle namazından sonra Kâdî Iyâd'ın *Şifâ* kitabını okurdu.[12] Mekke'de terâvih namazını da o kıldırırdı.

Fıkıh bilgini Ebu'l-Abbâs Fâsî, Medine'de ikamet edenlerden olup orada Mâlikî mezhebinin başhocalığını yapmıştır. Daha sonra Şeyh Şihâbeddîn Zerandî'nin kızıyla evlenmiştir.

Ebu'l-Abbâs Fâsî'nin Garip Bir Sözü ve Canını Zor Kurtarışı

Rivayetlere göre Ebu'l-Abbâs bir keresinde sohbet ederken ensâb ilmini [=soybilim] iyi bilmediği ve dilini tutmaya dikkat etmediği için büyük bir hataya düşer:

"Hz. Hüseyin'in soyundan gelme kimse kalmamıştır, [onun zürriyeti devam etmiyor]." der. Bu söz Medine emirliği yapan Tufeyl b. Mansûr b. Cemmâz Hüseynî'nin kulağına gider. Ebu'l-Abbâs'a kızar bu adam; hattâ onu öldürmeye karar verir. Ardından ileri geri konuşur. Nihayet onu Medine'den sürer. Daha sonra idam için Ebu'l-Abbâs'ın arkasından adam gönderdiyse de izine rastlamaz. Dilin âfetlerinden, oraya buraya kayıvererek açtığı belâlardan Allah'a sığınırız!

Medine Emiri[13]

Medine'de emirlik vazifesini yürüten Kübeyş b. Mansûr b. Cemmâz'dı. Kübeyş, amcası Mukbil'i öldürmüş, bir söylentiye göre onun kanıyla abdest almış! Ne iğrenç!

Kübeyş, yediyüzyirmiyedi yılında şiddetli sıcakların bastırdığı sırada adamlarıyla beraber çöle gider. Gün ortasında sıcağın şiddetiyle ağaçların gölgelerine dağıldıkları zaman Muk-

bil'in oğulları bir grup köleyle gruba sızarak Kübeyş'i[14] yakalarlar;

"Mukbil'in katillerinden intikam almalı!" diye bağırmaktadırlar. Taş fırlatarak ve ok atarak adamı öldürüp kanını yalarlar. Bu olaydan sonra Kübeyş'in kardeşi olan ve Ebu'l-Abbâs'ı sürdüğü yukarıda anlatılan Tufeyl b. Mansûr emir olur.

Medine Dışındaki Kutsal Yerler

Bunlardan biri Bakîu'l-Garkad'dır.[15] Medine'nin doğusunda yer almaktadır. Bakî Kapısı'ndan gidilir oraya. Adı geçen kapıdan çıkılınca solda; Peygamberimizin halası ve Zübeyr b. Avvâm'ın annesi olan Safiye binti Abdülmuttalib'in kabri var.[16] Bunun önünde Medine'nin önder bilgini Ebû Abdullah Mâlik b. Enes'in mezarı bulunuyor. Üzerinde sade, mütevazı bir kubbe vardır. Onun önünde de Resûlullah'ın mübarek oğlu İbrahim'in kabri mevcut;[17] ak bir kubbe altında. Bu kubbenin sağında Ebû Şahme diye bilinen Abdurrahman b. Ömer b. Hattâb'ın mezarı var. Onun karşısında ise Akîl b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Zülcenâheyn Ca'fer b. Ebû Tâlib'in kabirleri mevcut.[18] Bunların karşısında Peygamber'in eşleri ve müminlerin anneleri olan yüce kadınlara ait mezar haziresi var. Allah onlardan razı olsun. Bu hazirenin yakınında ve Bakî Kapısı'ndan çıkınca hemen sağ tarafta Peygamberimizin amcası Abbâs'ın ve Hz. Hasan'ın kabirlerinin bulunduğu bir başka hazire var, kubbe yükseliyor bunun üstünde.[19]

Hz. Hasan'ın başı Abbâs'ın ayak ucundadır. Her ikisinin mezarları, yerden yüksekçe ve geniş olup birbirlerine çok hoş bir tarzda bitiştirilen levhalarla örtülüdür. Bunlar, işçiliği harikulade diyebileceğimiz pirinç kaplamalarla süslü. Meşhur kabristan Bakî'de Muhacirlerin, Ensar'ın ve diğer sahabenin mezarları var ise de pek azı biliniyor. Bakî Kabristanı'nın sonunda Ebû Ömer Osman b. Affân'ın mezarı mevcut.[20] Üzerinde büyük bir kubbe var. Allah onlardan razı olsun. Bunun yanı başında Hz. Ali'nin annesi Fâtıma binti Esed'in kabri mevcut.[21] Allah Teâlâ ondan ve oğlu Ali'den hoşnut olsun...

Kutlu ziyaretgâhlardan biri de Kubâ[22] olup Medine'nin güney tarafında ve iki mil uzaklıktadır. Aradaki yol hurma bahçe-

lerinden geçiyor. *Kur'an*'da, Allah'ın hoşnutluğu ve takva üzerine kurulduğu belirtilen mescit işte orada. Bu mabet, kare şeklinde olup uzaktan göze çarpan bembeyaz ve uzun bir minareye sahiptir. Tam ortasında Resûlullah'ın devesinin çöktüğü nokta... Halk bereketlenmek, manevî havadan nasiptar olmak için oracıkta ibadet ediyor. Mescidin iç avlusunun kıble tarafında bir yükseltiye kondurulmuş mihrap Peygamberimizin ilk defa eğilip rükûa vardığı yerdir. Mescidin yine kıble tarafında eskiden Ebû Eyyûb Ensârî'ye ait olan ev mevcut. Buna bitişik olarak Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe'nin evleri var. Allah hepsinden razı olsun.

Mescidin karşısında Bi'r-i Arîs adı verilen kuyu mevcut. Daha önce deniz suyu gibi acı bir su akıtırmış. Peygamber Efendimizin ağız suyu oraya değdikten sonra acılığı gitmiş; tam içimlik olmuş. Peygamberimizin yüzüğünün Hz. Osman'ın parmağından o kuyuya düştüğü söylenir.[23]

Ziyaretgâh olan mekânlardan biri de Medine dışında bulunan Hacerü'z-Zuyût'tur [=Zeytinyağı taşı]. Oradan Peygamberimizin bereketiyle zeytinyağı sızdığı rivayet ediliyor. Buranın kuzeyinde "Bi'r-i Budâa" denilen bir kuyu var. Oranın karşısında ise "Cebelü'ş-Şeytân" [=Şeytan dağı] bulunuyor. İblis, Uhud Savaşı'nda;

"Peygamberinizi öldürdüm!" diye oradan bağırmış.

Müşriklerin, ordular toplayıp harekete geçtikleri Ahzâb [=Uhud] Harbi'nde Peygamber emriyle kazılan hendeğin kenarında "Hısn-ı Uzzâb" [=Bekârlar Kalesi] diye bilinen bir kale vardır.[24] Hz. Ömer tarafından Medine'deki bekârlar için yaptırıldığı rivayet olunuyor. Oranın önünde batı yönünde "Bi'r-i Rûme" [=Rum göleti] vardır. Hz. Osman bu göletin yarısını 20.000 dinara satın almıştır. Mübarek ziyaretgâhlardan biri de Uhud dağıdır.[25] Uhud, bereketli bir dağ. Peygamberimiz onun hakkında şöyle buyuruyor:

"Uhud öyle bir dağ ki, o bizi sever, biz de onu severiz!" Bu dağ Medine civarında şehre yaklaşık bir fersah uzaklıktadır. Onun karşısında ulu şehitlerin gömüldüğü yer var. Resûlullah'ın amcası Hz. Hamza'nın mezarı orada; Uhud Savaşı'nda şehit olan Peygamber ashabının kabirleri de onun etrafında. Hep-

si Uhud'un kıble yönüne doğru dizilmiştir. Uhud dağına giden yol üzerinde Hz. Ali'ye ve Selmân-ı Fârisî'ye nispet edilen iki mescit var. Peygamber efendimize Fetih Sûresi'nin Allah tarafından indirildiği mekân olarak bilinen "Mescidü'l-Fetih" adlı mabet de orada.

Bu yolculukta Medine'de dört gün kaldık. Her geceyi mescitte geçirdim. Halk mescidin ortasında halkalar yaparak büyük mumlar yakıyordu. Önlerinde *Kur'an-ı Kerim* rahleleri bulunuyor, bazısı okuyor, bazısı Allah'ı anıyordu. Bir kısmı da Ravda Mutahhara'yı [=Peygamberimizin türbesi] ziyaret ediyordu. Deve sürücüleri [=çöl kılavuzları] mescidin her tarafında Peygamberimizin övgüsünü içeren dizeler okuyorlardı. Böyle mübarek gecelerde halkın âdeti buydu. Mescit sakinlerine ve yoksullara bol bol sadaka verirlerdi. Şam'dan Medine'ye yöneldiğim bu seyahatte, Medinelilerden Mansûr b. Şekl adlı erdemli bir insan yanımda yolculuk etmiş ve burada beni konuk etmişti evine... Mansûr ile daha sonra Halep ve Buhara'da da görüştük. Aynı şekilde Zeydiye mezhebi kadısı Şerefüddîn Kasım b. Sinân ile Gırnatalı derviş Ali b. Hucr Emevî de bana yol arkadaşlığı etmişlerdir.

Ali b. Hucr'un Hikâyesi

Allah Teâlâ'nın yüce kıldığı Medine'ye vardığımızda –en güzel selâm oranın sakinlerine olsun– demin bahsettiğim Ali b. Hucr rüya görüyor. Rüyasında biri "Şu beyitleri dinle ve ezberle!" diyerek başlıyor söylemeye:

"Müjdeler olsun size ey ziyaretçiler!
Ey Peygamber aşkıyla Peygamber kabrine gelenler!
Onun sayesinde kurtuldunuz kıyamet günü belâ ve kirden
Seğirttiniz sevgilinin mezarına her bir yerden,
Mutluluğa kavuşsun, huzura ersin,
Burada sabahlayan burada geceleyen!"

Böylece Ali b. Hucr, arkadaşları gittikten sonra Medine'de bir süre kaldı. Daha sonra yediyüzkırküç yılında Hint ülkesinin merkezi olan Dihlî'ye [=Delhi] gelerek benim yanımda konakladı. Rüyasını Hint sultanına anlattığımda huzu-

ra çağrıldı. Gördüklerini tekrar anlattı. Sultan hayretler içinde kaldı. Ona Farsça güzel sözlerle hitap ederek yanında misafir olmasını rica etti. Tenge denilen altın para biriminden üçyüz adet vermişti ona. Tenge, ayar bakımından Mağrip dinarının [=altınının] ikibuçuk mislidir. Bundan başka eğeri ve gemi süslenmiş bir at hediye ederek, gayet güzel bir hil'at da ihsan etmişti. Hattâ günlük harçlık tahsis edilmesini de adamlarına emretmişti.

Dihlî'de Gırnatalı iyi bir fıkıh bilgini vardı. Bu adam Bicâye'de doğmuştur. Hintliler tarafından Cemaleddîn Mağribî diye tanınmaktaydı. Ali b. Hucr, onunla dost oldu, ayrıca ona kızını vereceğini vaat ederek evinin dışında bulunan küçük bir daireye yerleştirdi onu. Bu arada bir câriye ve hizmetçi satın aldı. Altınlarını hiç kimseye emanet edemiyor, elbisesinin bulunduğu bohçaya saklıyordu. Câriye ile hizmetçi altınları çalmak için birleştiler. Nitekim alıp kaçtılar da! Ali evine geldiği zaman ne altınlarını buldu, ne câriyesini ne de kölesini! Yemeden içmeden kesildi. Ona çok dokunmuştu bu; ağır bir hastalığa yakalandı. Durumunu Dihlî valisine arzettiğimde çalınan miktarın hazırlanıp Ali'ye verilmesini emretti. Ne kadar kayıp olduğunu öğrenip Sultana bildirecek adam Ali'nin evine geldiğinde karşısında cansız bir beden buldu! Allah rahmet eylesin.

Notlar

1 **Ağlayan ağaç (=Ciz'u'n-Nahle):** Hacılar, Mescid-i Haram ziyaretine Bâbü's-Selâm'dan başlarlar. Bu kapı mescidin batı duvarının güney köşesinde, Peygamberimizin kabrine yakındır. Ağlayan ağaçtan ise bugüne bir şey kalmamıştır; konu seyyah tarafından minberle ilgili kısımda yeniden ele alınacaktır. Ağaç hâdisesi, 9/15. yüzyılın meşhur siyer bilginlerinden İmam Kastallânî'nin konuyla ilgili kitabının Şâir Bakî tarafından yapılan çevirisinde, mucizeler bâbında şöyle anlatılmaktadır; kısaltarak veriyoruz: "...Resûlullah (sav) evvelce hutbe buyurduğu zaman Mescid-i Şerif'te bir ciz' var idi; ona dayanup durur idi, dahı hutbe okur idi. Sonra minber düzilüb (=inşa edilip) anda hutbe buyırıcak ol ciz', Peygamberimizin firâkından nâle kıldı, figân itdi; mescitte olan sahâbeden kim var ise eşitdiler. Bu hususla alâkalı hadîsi, turuk-i kesîreyle (=pek çok yol ve ravi ile) bir cemaat rivayet itmişlerdir." Konunun daha sonraki hâlini biraz kısaltarak Eyyûb Sabrî Paşa'dan aktaralım: "... Harîk-ı sânîden

(=ikinci yangından) evvel ol kıble dıvarına yakın bir amûdpâre (=kütük parçası) var idi ki Mushaf-ı Şerif sandığı işte bunun arkasındaydı. Kabri ziyaret edenler bu ağaç parçasının firâk-ı mahbûb-ı hallâk ile (=Peygamberimizden ayrı düşmenin acısıyla) feryâd u figân iden Ciz'u'n-Nahle (=Hurma Kütüğü) bakıyesi olduğuna inanarak ol nahil parçasını mesh ve takbîle (=öpmeye) gayret iderler idi." Paşa, o parçanın orijinal olmadığı yönünde görüş serdedenlerin delillerini andıktan sonra atağa geçerek parçanın orijinal olduğunu çeşitli şekillerde izah ediyor. Bkz.: Şâir Bakî, *Meâlimu'l-Yakîn* (Kastallânî'nin *el- Mevâhibu'l-Ledünniyye* kitabının tercümesi), İstanbul, 1318 h., C. 1, s. 414; Eyyûb Sabrî Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, İstanbul, 1304 h., C. 2, (Medine kısmı) s. 398 ve 406.

2 **Mescid-i Şerif (=Medine'deki büyük mescit):** İbn Battûta'nın burada verdiği malûmat, İbn Cübeyr'den kısaltılarak yapılmış iktibaslardan ibarettir. İbn Cübeyr'in bahsettiği mescit ise 654/1256 yangınında kısmen harap olmuş idi. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 351.

3 **Abdullah b. Ömer:** Hz. Ömer'in oğlu, Mekke'de en son vefat eden (73/693) sahabidir. Peygamberimizin hâl ve hareketlerini aynen yaşatma konusunda titizliğiyle tanınmıştır. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 3, s. 203.

4 **Mâlik b. Enes:** Dört Sünnî fıkıh mezhebinden Mâlikî mezhebinin önderi. İslâmın temel kurallarını toplu olarak anlama ve yaşatma hususunda Medinelilerin çok önemli bir kaynak olduğuna dikkat çektiği ve onların uygulamalarını kendi hukuk usûlünü belirleyen ilkeler arasında saydığı için Medine İmâmı diye şöhret bulmuştur. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 8, s. 48.

5 **Hicret yılının başı:** Hicret takvimi, Peygamberimizin 15 Temmuz 622'de Cuma günü Mekke'den ayrılmasıyla başlamaktadır. Rebîülevvel'in sekizinci gününde Medine'ye varmıştır ki, 20 Eylül 622'ye tekabül eder.

6 **Ebû Eyyûb Ensârî:** Hazrec kabilesinin Neccaroğulları kolundan gelen bu meşhur sahabi Akabe Bîatı'na katılmış yetmiş kişidendir. 52/672'de İstanbul'u muhasara eden İslâm ordusuna katılanlardandı, burada vefat edince şehrin surları dibine gömüldü. Tarihî kaynaklara bakılırsa Bizanslılar da bu kabrin olduğu yere hürmet göstermişler ancak Latin istilâsıyla şehrin pek çok kilise vs. dinî yapısıyla beraber burası da harap edilmiştir. İstanbul, 857/1453 yılında fethedilince Hz. Eyyûb'un kabri Akşemseddîn tarafından tekrar belirlenmiştir. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 2, s. 402; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, C. 1, s. 242; *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, (ilgili kısmı çev. A. Sait Aykut), C. 1, s. 281-290.

7 **Mescid-i Şerif'in genişletilmesi ve mihrabın konuluşu:** Bu konuyla ilgili ayrıntılı malûmat Eyyûb Sabrî Paşa tarafından da verilmiştir. Bkz.: *Mir'âtü'l-Haremeyn*, C. 2, Medine kısmı, s. 388-400.

8 **Bizans'tan mimar getirilişi:** Bu konu diğer İslâm tarihçilerince de ele alınmıştır. Bkz.: Makrîzî, *ez-Zehebü'l-Mesbûk*, ed-kritik: Cemaleddîn Şeyyâl, Kahire, 1955, s. 30.

9 **Minberin yapılışı:** Minberin tesisiyle ilgili bahis, siyer kitaplarında daima ağlayan hurma kütüğü hâdisesiyle beraber anılmıştır. Minberin mimarı, Osmanlılara kadar kaç defa ve kimler tarafından tamir edildiği vs. ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Eyyûb Sabrî Paşa, *Age.*, C. 2, s. 406-429.

10 **Sirâcüddîn Ömer Mısrî:** Fıkıh ve diğer dinî ilimlerde zekâsı ve araştırmalarıyla öne çıktı, Mansûr Kalâvûn tarafından Medine hatipliğine getirildi, kırk yıl bu görevde kaldı, 726/1326 yılında vefat etti. Bkz.: İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 129.

11 **Ebû Abdullah Muhammed Garnâtî:** Bu şahıs gerçekten yaşamış, tıp vs. çeşitli ilimlerde şöhretiyle öne çıkmış bir şahsiyettir. Dönemin biyografi uzmanlarından İbnü'l-Hatîb şöyle diyor: "Ebû Abdullah Muhammed güzel huylu, zarif bir insandı; tıptan anlardı. Kendi beldesinde (=Gırnata) saygın âlimlerden olan Ebû Abdullah hacca gitti, orada da ününü duymayan kalmadı, nihayet Medine hizmetkârlarının başı oldu; ancak başına gelen bir hâdiseden sonra cinsiyet uzvunu kesti; sakallarını da kazıttı! Bu adam 750/1350 yılından sonra vefat etmiş olmalıdır." Bkz.: İbnü'l-Hatîb Lisânüddîn, *el-İhâta,* ed-kritik: M. Abdullah Annân, Kahire, 1975, C. 3, s. 233.

12 **Kâdî Iyâd b. Musa b. Iyâd:** Peygamberimizle ilgili meşhur ***eş-Şifâ bi Ta'rîf-i Hukûki'l-Mustafâ** kitabının yazarı. Osmanlı'da ve neredeyse tüm İslâm dünyasında en çok okunan, üzerine şerh yazılan siyer kitabıdır *Şifâ.* Zamanın hadîs ve tarih alanlarında öncü bilginlerinden olan Kâdî Iyâd, Sebte ve Gırnata'da kadılık yapmış, 544/1149 yılında Merrâkeş'te vefat etmiştir. Kitabın dili akıcı olup Peygamberimizin ahlâkından, mucizelerinden ve kişisel özelliklerinden bahseder. Eskiden *Şifâ* okuma cemiyetleri varmış ve kitap bitirildiğinde hususi dualar okunurmuş. Müteaddit defa İstanbul'da taşbaskısı yapılmış olan bu eserin eski Türkçe çevirileri vardır. Ünlü tarihçi Makkarî, Kâdî Iyâd'ın biyografisini yazmıştır. Bkz.: Makkarî, *Ezhâru'r-Riyâd fî Ahbâri'l-Kâdî Iyâd,* Fas, 1978.

13 **Mekke ve Medine emirleri:** Bu iki şehrin idaresi genel olarak Hz. Ali soyundan gelenlere verilmiştir. Arabistan ve çevresini yöneten büyük veya küçük devletler zaman zaman kendi siyasetlerine uygun şerif veya seyyidleri Haremeyn'e emir yapmak isteseler de doğrudan idare işini üzerlerine almamışlar –emirlerin birbirleriyle kavga etmeleri gibi olağanüstü hâller dışında– bölgeye yabancı birini tayin etmemişlerdir. Eyyûb Sabrî Paşa kitabında ta Emevîler döneminden Osmanlı'ya kadar Haremeyn emirlerini tek tek verir. Bkz.: Eyyûb Sabrî Paşa, *Age.*, C. 3, s. 66-70.

14 **Kübeyş b. Cemmâz b. Şîha:** Metinde adı anılan Tufeyl'in kardeşi olan Kübeyş, 725/1325 yılında emirliğe geçmiş ancak 728/1328 yılında suikasta uğrayarak öldürülmüştür. İbn Battûta suikast tarihini bir yıl erken vermiştir. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer,* Beyrut, 1997, C. 3, s. 158.

15 **Bakî' Mezarlığı:** Bugün de Cennetü'l-Bakî adıyla maruf olup hacılar tarafından ziyareti asla ihmal edilmeyen bu mekân hakkında Eyûp Sabri Paşa şöyle diyor: "Bakîu'l-Garkad Mezarlığı, Medîne-i Münevvere Hisarı'nın Cum'a Kapısı haricinde olub garbî tarafında hurma bağçeleri, şarkî tarafında hisar vardır. Şehrin vadilerinin selleri, mezkûr makberenin iki tarafından murûr ider ve şiddetli yağmur yağar ise seyelâb-ı vâride oranın dıvarlarını yıkub harab eyler. Bakîu'l-Garkad'da yatan ashâb-ı kirâmın adedi onbini mütecâvizdir. Fakat bunların bir takımı asr-ı saâdette ve birazı da hulefâ-yı râşidîn ve mülûk-i Benî Ümeyye zamanlarında vefat etmiştir." Daha sonra tek tek tespit edebildiği mühim şahsiyetleri sayar. Bkz.: *Mirâtü'l-Haremeyn*, C. 2, Medine kısmı, s. 963-966.

16 **Safiyye binti Abdülmuttalib:** Eyyûp Sabri Paşa anlatıyor: "Safiyye validemizin mezarı Bâb-ı Bakî'dan harice çıkılacağı yerde, yani Mugîre b. Şu'be'nin hanesi ittisâlindedir. Bazıları burayı ziyaret itmeyüb Bakî'ın haricinde ve sur ittisâlindeki bir türbeyi ziyaret ederler ise de Mugîri b. Şu'be'nin hanesi tesis olunurken oğlu Zübeyr b. Avvâm'ın; 'Ey Mugîre! Hanenin damlalığını validemin kabri üzerinden kaldır!' demesi ve Cenâb-ı Mugîre'nin o cihette olan akındıyı cihet-i âhara (=diğer yöne) çevirmesi mezarın burada olduğunu teyid ider." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 982.

17 **İbrahim b. Resûlullah ve mezarlara su dökme geleneği:** Peygamberimizin eski Mısır halkından Kıpti asıllı zevcesi Marya'dan olan oğludur. Peygamberimiz onu çok severdi; 7/628 yılında doğan bu çocuk bir sene sonra vefat edince gözyaşlarını tutamamıştır. Eyyûp Sabri Paşa anlatıyor: "İbrahim b. Resûlullah'ın kabri, Efendimizin süd karındaşı Osman b. Maz'ûn'un (ra) türbesi yanındadır. Hz. İbrahim'in mâder-i pâkize gûherleri, İskenderiye şehrinin sahibi Mukavkıs'ın Efendimize takdim ettiği Mâriye-i Kıbtıyye'dir. İbrahim vefat ettiğinde cenazesini Fadl b. Abbâs yıkayub Üsâme b. Zeyd yardımıyla kabrine indirmiş ve Resûl-Ekrem bizzat kendisi mezar üzerine su döktüğünden; andan sonra mezarlara su dökmek sünnet olmuştur." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 966-967.

18 **Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib:** Ca'fer, Hz. Ali'nin kardeşidir. Mûte Gazvesi'ne katılmış ve iki kolunu da kaybettiği için Cennet'te iki kanatlı manasında Zü'l-cenâhayn diye lakaplandırılmıştır. Eyyûp Sabri Paşa anlatıyor: "Abdullah b. Ca'fer-i Tayyâr da Dâr-Akîl Hazîresi'nde medfûndur. Bu zât, Arapların en cömertlerinden olduğu cihetle 'Cevâd' lakabıyla müteârif idi." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 983.

19 **Abbâs b. Abdülmuttalib ve Ehl-i Beyt kabirleri:** Meşhur fakih ve müfessir sahabi İbn Abbâs'ın babasıdır ve Abbâsîler onun soyundan gelir. Eyyûb Sabrî Paşa anlatıyor: "Hz. Abbâs, Ali b. Ebû Tâlib'in annesi Fâtıma binti Esed'in mezarı yanında medfûn olub Dâr-Akîl'e yakındır. Cenâb-ı Abbâs'ın mezâr-ı lâmiu'l-envârlarını şâmil olan kubbeye 'Kubbe-i Ehl-i Beyt' denilir ki; Şâmî ve Garbî olarak iki kapusu olub gerek türbedarlık ve gerek bevvâblık vazifesi Berât-ı Âlî ile Medine'nin Şâfiî müftüsü Seyyid Ca'fer b. Berzencî silsilesine münhasırdır." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 982.

20 **Osman b. Affân:** Eyyûb Sabrî Paşa anlatıyor: "Osman b. Affân Hazretleri hicretin 35. yılında hâiz-i mertebe-i şehadet olub Bakî Mezarlığı müntehâsında vaki 'Hoş Kevkeb' denilen bostanın arsasına defnedilmiştir." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 985.

21 **Fâtıma binti Esed:** "...Fâtıma validemiz, Esed b. Hâşim b. Abd-i Menâf-ı Kureyşî'nin kerimesi ve Cenâb-ı Haydar Ali b. Ebû Tâlib'in validesi olub Ebû Kutayfa'nın hamamı karşusunda ve bazılarına göre ise Abbâs b. Abdülmuttalib'in türbe-i nefisesi yakınında bulunan Benî Hâşim türbelerinin birincisi mevkiindeki Dâr- Akîl'e defnedilmiştir." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 980.

22 **Kubâ Mescidi:** Eyyûp Sabri Paşa anlatıyor: "Kubâ mıntıkası eskiden pek kalabalık iken murûr-i zamanla ahalisi azalub bu cihetle buyût ve menâzili yıkılub harab olarak âdetâ küçük bir karye hükmünde kalmış idi. Maamâfih millet-i İslâmiyede en erken tesis buyurulan Mescid-i Kubâ ol karyede olduğundan heyet-i İslâmiye beyninde gayet meşhur ve muazzezdir. Mescid-i Saâdet'le Mescid-i Kubâ'nın arasını müerrihler iki-üç mil deyu rivayet iderler. Mescid-i Kubâ'nın Sultan Süleyman tarafından müret-

teb ve muvazzaf imam ve hatibleri ve müteaddit müezzinleri olduğu hâlde 999 hicrî yılına kadar orada cemaatle namaz kılınmak usûlden değil idi." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 1261.

23 **Bi'r-i Arîs ve Peygamberimizin Yüzüğü:** Eyyûp Sabri Paşa, Peygamberimize ait kuyulardan bahsederken en başta burayı anlatıyor: "Arîs, çiftçi manasında Yahudi taifelerinden birinin adıdır. Burası Mescid-i Kubâ'nın garbî tarafında olub yanında üç arşın irtifaında bir taş vardır. Bir keresinde Efendimiz Hazretleri'nin hâtem-i saadetleri (=yüzüğü) kuyunun dibine düştü; ancak kuyunun suyu yükselib hâtemi geriye arz ve ihdâ eylemişdir. Bu hâtem bilâhare Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve andan sonra Hz. Osman'a intikal etmiş ve Cenâb-ı Osman da 6. hilâfet yılında yine Bi'r-i Arîs'e düşürüb anı ordan artık çıkaramamıştır." Ancak bazı kaynaklarda, üzerinde "Muhammed Allah'ın elçisidir" kabartması bulunan bu gümüş yüzüğün Muaykıb mevkiinde düştüğü belirtilmektedir. Bkz.: Eyyûb Sabrî Paşa, *Age.*, C. 2, s. 1066; İmâm Tirmizî, *Muhtasar-ı Şemâil*, ed-kritik: M. Nâsıreddîn Elbânî, Ammân, 1405 h., s. 62.

24 **Handak:** Hendek Savaşı 6/627 yılında yapıldı; o zamana kadar Araplar arasında pek bilinmeyen bir taktik uygulanarak Mekkelilere karşı hendekler kazıldı ve düşman geri püskürtüldü. Paşa anlatıyor: "Handak, Hazret-i Peygamber'in Ahzâb Vak'ası Gazvesi'nden evvel Medine etrafına kazdırdığı meşhur hendeğin ismidir. Müerrihlerin bildirdiğine göre Ahzab Vak'ası'ndan önce (=birleşik Mekke ordularının hücumundan önce) Peygamberimizin emriyle; Bathân deresinin üst tarafından garbî tarafına ve garbî Harra'dan Efendimizin bayram namazı kıldıkları yere, buradan Mescidü'l-Feth sahâsına, oradan da yukarıda adı geçen derenin garbî cihetinde vâki iki küçük dağa değin gayet vâsi ve derin bir hendek kazıldı. Bu işte başta Peygamberimiz olmak üzere üçbin sahabi çalışmış idi; kazma işi yirmi günde bitirildi. Müşrikler bir ay kadar muhasara idüb bağrıştılar ancak nihayetinde münhezimen geriye döndüler. Bu hâdisenin vuku bulduğu yer, şimdi Medine'ye yarım saat uzaklıktadır." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 1219-1222.

25 **Uhud:** Uhud 3/625 yılında vuku bulan meşhur savaşın mekânıdır. Mekkeli müşrikler Bedir'in intikamını almak için büyük bir ordu topladılar ve iki taraf arasında kıyasıya bir savaş cereyan etti; Peygamberimizin dişi kırıldı, henüz müşrikler tarafında bulunan askerî deha Hâlid b. Velîd'in taktiği ve Medineli okçuların yerlerini erken terketmesi sebebiyle Müslümanların kaybı büyük oldu. Ancak Mekkeliler bitirici bir hamle yapamadan geri döndüler. Eyyûb Sabrî Paşa, Uhud'u tarif ederken şöyle diyor: "Uhud dağı, Belde-i Resûl'ün Şam cihetindedir. Hazret-i Hamza'nın türbesi bu dağın eteğindedir." Şâir Bâkî tafından çevirilen *Mevâhib*'de hâdisenin özü şöyle anlatılır: "Ehl-İslâm arasında elli nefer güzel ok atar idi; Peygamberimiz onları asker-i İslâmın ardındaki dağ yolunun ağzını muhafazaya koydu; tâ ki düşmen dolaşub ardlarından gelmeyeler. Ve buyurdu kim 'Eger bizi kuşlar kapdığın dahî görseniz ben size haber göndermeyince zinhar yerinizden ayrılmayasız! Ve eger görseniz biz kâfirleri ayaklar altında çiğnediriz; yine ben size haber göndermeyince olmaya ki yerinizden hareket idesiz!' deyu muhkem te'kid ve tembihde bulundu." İşte bu tembihatın yerine getirilmemesiyle büyük zayiat verilmiştir. Bkz.: Eyyûb Sabrî Paşa, *Age.*, C. 2, s. 1021; İmam Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye* (Şâir Bâkî çevirisi), C. 1, s. 103-105.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

MEDİNE'DEN ÇIKIŞ, MEKKE'YE SEYAHAT

Medine'den hareket ettik, Mekke'ye yöneldik. Resûlullah'ın ihram giydiği[1] Zü'l-Huleyfe adlı mabedin civarında konakladık.[2] Burası Medine'den beş mil uzaklıktadır ve Medine bölgesinin sınırı da buradan başlar. Yakınında bulunan Akîk vadisinde dikişli elbiselerimi çıkardıktan sonra boy abdesti alıp ihrama girdim. İki rekât namaz kılarak ifrâd tarzında hac yapmaya niyet edip Şı'b Ali denilen [geçide] varıncaya kadar bütün vadi, tepe, iniş ve yokuşlarda durmadan lebbeyk [=derhal hizmetindeyim Allah'ım!] dedim. O geceyi Şı'b Ali'de geçirdikten sonra Revhâ'ya gittik. Orada Zâtü'l-Alem adında bir gölet var.[3] Hz. Ali'nin cinlerle savaştığı rivayet olunuyor burada. Oradan hareket ederek Safrâ'ya vardık.[4] Gayet güzel, mamur bir vadi orası. Suyu, hurma ağacı ve evleri çok. Bir de Hz. Hasan soyundan gelenlere ve benzerlerine ayrılmış bir konak var. Ayrıca büyücek bir kale bulunuyor orada. Bu kalenin ardında diğer kaleleri, birbirine bitişik köyleri gördük ve nihayet Bedir'e vardık.[5] Burası Allah Teâlâ'nın elçisine zafer verdiği, vaadini tuttuğu, müşrikleri mahvettiği yerdir. Bedir aslında bir kasabadır. Çevresinde birbirine bitişik hurma bahçeleri var; kaleye dağlar arasında bulunan bir vadiden giriliyor. Bedir'de suyu devamlı akan bir kaynak bulunuyor.

Allah düşmanı olan müşriklerin sürülüp atıldığı göletin yeri bugün bahçedir. Ashaptan şehit düşenlerin kabirleri de bunun arkasında. Meleklerin indiği rahmet dağı, kabristandan geçip Safrâ'ya yönelen kimsenin soluna düşüyor. Hemen karşısında

Tubûl [=Davullar] dağı var. Bu dağ, upuzun bir kum tepesine benzer. Ora ahalisi her Cuma gecesi davul sesine benzer bir ses işittiklerini zannederler. Peygamberimizin Bedir Savaşı'nda Hak Teâlâ'ya dua ettiği çardak, Tubûl dağının eteğindedir. Bedir Savaşı da o dağın önünde cereyan etmiş. Gölet kenarındaki hurma ağaçlarının yanında bir mescide Mebrekü Nâkati'r-Resûl [=Peygamber devesinin çöktüğü yer] diyorlar. Bedir ile Safrâ arası bir berîd [=dört fersah] civarındadır. Bu yol, dağlar arasında bir vadidedir. Ve o vadide, hurma bahçeleri sıra sıra dizilmiştir. Zaman zaman da gözelere rastlanır.

Bedir'den hareket ettik. Bıkaü'l-Bezvâ adlı çöle çıktık.[6] Öyle bir sahra ki kılavuz yolunu şaşırır; dost, kendi canının derdinden dostunu unutur. Üç gün sürer burasını geçmek... Bitiminde Vâdî Râbığ denilen bir vadi var. Orada yağmur suyundan göletler meydana geliyor ve uzun müddet kurumuyor. Mısır ve Mağrip'ten gelen hacılar orada ihrama girerler. Burası Cuhfe'den öncedir. Râbığ'dan Hulays'a[7] kadar üç gün yol teperek Sevîk boğazından geçtik. Sevîk boğazı, Hulays'a yarım günlük mesafede olup kumu çoktur. Hacılar Mısır ve Şam'dan getirdikleri "sevîk"i [=kavut] orada içerler, şekerle karıştırarak... Hac görevlisi olan emirler bunu kâselere doldurarak halka dağıtırlar. Rivayete göre Peygamberimiz oradan geçerken ashabının yanında yiyecek ve içecek bulunmadığı için elini kuma daldırdı ve onlara sundu. Ashap verileni içince sevîk tadını buldu. Daha sonra Birketü'l-Huleys'de konakladık. Hurma ağaçları bakımından zengin, düz bir yer. Dağın başında sağlam bir kale var; ayrıca düzlükte de harap bir kale göze çarpıyor. Burada gür bir kaynak var. Yerin içine kazılan çukurlar vasıtasıyla su tarlalara ulaştırılıyor. Hulays'ın emiri Hz. Hasan soyundan gelen bir şeriftir. Oranın köylüleri büyük bir pazar kurarak hurma, koyun, azık vb. getirerek satarlar.

Daha sonra Usfân'a geçtik.[8] Bu mıntıka dağlar arasında düz bir alana yayılmıştır. Gür kaynaklara sahip kuyuları vardır. Bunlardan biri Hz. Osman'ın adıyla anılıyor. Yine onun adıyla anılan basamaklı bir yol, Hulays'a yarım günlük mesafede iki yüce dağ arasındadır. Bu yolun bir bölümünde merdiven şeklinde, çok eski bir yapının zemini göze çarpıyor. Orada Hz. Ali tarafından

açıldığı rivayet edilen bir kuyu bulunuyor. Usfân'da eski bir kale ve gayet sağlam burçlar var ise de zamanla köhnemiş, harap olmuştur. Orada Mukl denilen [=kokulu bir ağaç] her yanı kaplamakta.[9] Usfân'dan hareket ederek Batn-ı Merr'e indik.[10] Buraya Merr-i Zahrân da deniliyor. Münbit bir vadi. Hurma ağacı bol, suyu tüm yöreyi âbad eden gür bir kaynak. Mekke'nin meyve ve sebzesi burada yetişiyor.

Notlar

1 **İhrâm ve İhrâma girme yerleri:** İhrâm, niyet ve telbiye ile; biri belden yukarısını diğeri belden aşağısını örten iki parça dikişsiz elbise giymek demektir. Kişi kefeni andıran bu örtülerle dünyevî arzu, heves, menfaat vesaireyi geride bırakmış, sanki mahşere hazırlanmış olur. İhrâma girme yerleri yahut mîkatlar, mukaddes mıntıkanın sınırlarıdır. Hadîste geçtiği üzre Medine tarafından gelenler Zü'l-Huleyfe'de, Şam ve Mısır tarafından gelenler Cuhfe'de, Irak arafından gelenler Zâtü'l-Irk'ta, Yemenliler de Yelemlem'de ihrâma girerler. Bkz.: İmâm Sarahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, Beyrut, tarihsiz, C. 4, s. 166.

2 **Zülhuleyfe (Zü'l-Huleyfe):** Medine'ye uzaklığı yedibuçuk km olan ihrâm mıntıkası. Bkz.: Bir önceki not. ***İfrâd Haccı:** Sadece hacca niyetlenerek yapılan hacdır ki umreye ve hacca birlikte niyet edilerek yapılan hacdan (=Hacc-ı Kırân) tefrik etmek için bu tabir kullanılır.

3 **Zâtü'l-Alem:** Bi'r-i Ali diye bilinen mıntıkadır. İbn Battûta'dan bir kuşak önce buraları gezen Abderî şöyle anlatıyor: "Hulays'a yarım günlük mesafede Müderrec denen yerde çok eski zamanlardan kalma basamak şeklinde büyük harabelerin yanında Bi'r-i Ali denen bir kuyu vardır; orayı bizzat Hz. Ali'nin kazdırdığı söylenir." Bkz.: Abderî, *Rıhletü'l-Abderî*, ed-kritik: Ali İbrahim Kürdî, Dımaşk, 1999, s. 352.

4 **Safrâ:** Endülüslü tarihçi Bekrî burayı şöyle anlatıyor: "Yenbu'a kadar uzanan sularıyla meşhur; tarla ve hurma ağaçlarıyla dolu gayet güzel bir kasabadır. Uceyre denen kaynak suyu da buradadır. Burası Arapların öteden beri şiirlerine konu olan bir yerdir." Bkz.: Ebû Ubeyd Bekrî Endelüsî, *Mu'cemu Mâ İsta'cem*, ed-kritik: Mustafâ Sakkâ, Beyrut, 1983, C. 3, s. 836.

5 **Bedr:** Burası İslâmın kalabalık Mekke müşrik ordusuna karşı Hicret'in 6. yılında 17 Ramazan'da /Mart 624'te kazandığı ilk büyük zaferin yeridir. Bugün Bedr-i Hanîn diye bilinir. Pek çok İslâm ülkesinde 17 Ramazan merasimlerle kutlanır. Saraybosnalı Müslümanlar da 17 Ramazan'ı Bedriye (Şehâdet) günü olarak kutlarlar. Abderî de burayı şöyle anlatıyor: "İçinde gayet berrak bir kaynağı vardır; mescidi küçük ise de pek güzeldir. Mescidin batısında Bedir şehitlerinin medfûn bulunduğu bir kabristan vardır." Bkz.: *Age.*, s. 342.

6 **Bikâu'l-Bezvâ:** Abderî de benzeri ifadelerle anlatır burayı: "Bezvâ göz alabildiğine uzun kupkuru bir yerdir. İnsan burada kaybolabilir; dost dostunu yitirir! Bu uzun ve çorak saha üç gün tutar." Bkz.: *Age.*, s. 348.

7 **Hulays:** Abderî anlatıyor: "Cuhfe'den Hulays'a üç günde varılır. Hulays aslında gayet muhkem fakat küçük bir kaledir. Güzel hurmalıkların ve tatlı suyun bulunduğu bu mekân, bir müstebit şerife aittir." Bkz.: *Age.*, s. 351.

8 **Usfân:** Mekke'den 36 mil uzaklıktaki bu güzel mekân Bekrî'nin ifadesiyle büyükçe bir köy imiş. Suyu ve yeşilliği mebzul olan bu mıntıka eskiden Benî Mustalık kabilesine aitmiş. Bkz.: Ebû Ubeyd, *Age.*, C. 3, s. 942.

9 **Mukl Ağacı:** Akgünlük ağacı; Dûm ve Kazm diye de bilinir.

10 **Batn-ı Merr:** Abderî anlatıyor: "Hulays'tan Batn-ı Merr'e üç günde varılır. Hurması ve suyu bol olan bu vadi insanlarla meskûndur ve Mekke'ye bağlıdır." Bkz.: *Age.*, s. 352.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

MEKKE

Gece başlarken bu kutlu vadiden çıktık. Ruhlarımız hedefe erişmenin hazzıyla mestolmuştu. Sabahleyin, Allah'ın yüce kıldığı o güven dolu şehre, Mekke'ye vardık.[1] Hakk Teâlâ'nın kutlu yerine, dostu İbrahim'in meskenine, seçtiği tertemiz elçi Muhammed'in yurduna aktık. Benî Şeybe Kapısı'ndan girdik Beyti Haram'a [=Kutlu Ev'e]. Buraya giren emin olur, huzur bulur. Ulu Kâbe'yi seyrettik. Rabbimiz hep saygın kılsın burayı. Kâbe, celâl tahtında oturup kendini seyrettiren ve cemal perdesi altında gururla salına salına yürüyen bir gelin gibiydi. Sonsuz merhamet sahibi Yaradan'ın misafirleri sarmıştı çevresini. Görklü bahçeye, hoşnutluk cennetine ulaştırandır o!

Hemen tavâfü'l-kudûm [=geliş tavafı] yaptık, mübarek Hacer-i Esved'e [=Kara Taş] selâm verdik, İbrahim makamında iki rekât namaz kıldık. Hacer-i Esved ile kapı arasında, Mültezem'de Kâbe'nin perdelerine sarıldık; orada dua kabul olunur. Zemzem suyundan içtik. Allah elçisinden aktarıldığı gibi bu su, hangi niyetle içilmişse o şeye yarar. Yüce Allah, Peygamberimizi rahmetiyle kuşatsın, esen kılsın.

Sonra Safâ ile Merve arasında sa'y yaptık [=seğirttik]. Orada İbrahim Kapısı'na yakın bir yerde konakladık.

Bu Kutlu Ev'e misafir ederek bizi yücelten Allah'a şükürler olsun. Bizi Halîl Peygamber'in –ona selâm olsun– çağrısına evet diyenlerden kılan Allah'a hamdolsun! Kâbe'yi, Ulu Mescid'i, Hacer-i Esved'i, Zemzem'i, Hıcr'ı ve Hâtem'i seyretme zevkiyle gözlerimizi doyuran Yüce Allah'adır sonsuz hamdimiz.

Hak Teâlâ'nın harikulâde işlerindendir; kalplerde bu güzel manzaralara doğru bir çekim yarattı, buradaki yüce ziyaretgâhları görme hevesi uyandırdı. Öyle bir sevda düşürüyor ki gönüllere; bir kez gelen kendini tümüyle bağlı hissediyor buraya! Ayrılan, gurbet ateşiyle yanıyor; yârdan ırak düşmenin acısıyla ah vah ediyor; yine kavuşmak istiyor. Buranın mübarek toprağı, tüm gözlerin odaklandığı yer; gönüllere taht kuran sevgisi, Hak'tan gelen bir yüce sır ve Hak dostu İbrahim'in çağrısına cevaptır.

Uzaktayken hasretle yanar gönül; yanında olmayınca hayali tüter gözünde. Oraya yönelen kişiye tüm zorluklar basit gelir, sarp yokuşlar düz olur. Nice zavallı, çelimsiz insan var ki Kâbe'yi seyrederken ölmek ister; bu yolda telef olmayı göze alır. Allah Teâlâ onu Kâbe'ye eriştirince yüzü aydınlanır; sanki bu yolda hiç acı tatmamış, karşısına hiç sorun çıkmamış, yüreciği hiç sıkışmamıştır, bahtiyardır artık...

Bu bir ilâhî nimet! Rab'dan gelen bir iş! Hiçbir lekenin kararamadığı gösterge! Hiçbir kuşkunun örtemediği belge! Çarpıtılamayacak hakikat! Basiret sahiplerinin ruhlarında yüce mevkiini bulan, düşünenlerin düşüncesinde odak noktası olan bir ilâhî kanıt bu!

Allah kime; bu yöreye gelmek, sevdasıyla yanmak nimetini vermişse elbet en büyük ihsanını yapmış, hem dünyanın hem de ahiretin tüm güzelliklerini yağdırmıştır ona. Gayrı, durmasın hemen şükretsin verilenlere, kendisine lâyık görülen nimet için hamdetsin Yaradan'a.

Rab Teâlâ bizi; ziyareti kabul edilen, manevî ticaretinde kâr eden, hak yolda yapıp ettikleri bir bir yazılan, ondan gelen bir lutufla günahları silinen kullarından eylesin!

Ulu Şehir Mekke[2]

Mekke büyük bir şehir. Binalar birbirine tamamen bitişik. Bir vadi içinde, etrafı dağlarla çevrili olduğundan, uzaktan gelen, yaklaşmadıkça her yanını göremez şehrin... Bu dağlar şehrin her yanını kaplamış, fakat genelde yüksek değil. Tepelerden sadece ikisi bir hayli yüksek. Güneydoğudakinin adı Ebû Kubeys.[3] Diğeri ise batıda bulunan Kuaykıân dağı.[4] Kuzeyde

Ahmer dağı var. Ebû Kubeys yönünde Ecyâdü'l-Ekber ve Ecyâdü'l-Asgar adı verilen iki dargeçit bulunuyor. İleride anlatacağımız gibi o civarda Handeme[5] isminde bir dağ daha var. Minâ, Arefe ve Müzdelife gibi ibadet yerleri Mekke'nin doğusundadır.

Mekke'nin üç kapısı var. Biri şehrin üst tarafında bulunan Bâbü'l-Muallâ diğeri şehrin alt tarafında bulunan Bâbü'ş-Şubeyke'dir. Bu kapıya Bâbü'z-Zâhir ve Bâbü'l-Umre ismi de verilir, batıya düşer. Mısır, Şam, Medine ve Cidde yolu bu kapının yönündedir. İlerde anlatacağımız gibi Ten'îm'e de bu kapıdan gidilir. Üçüncü kapı Bâbü'l-Mesfel ismini taşıyor ve güneyde... Hz. Hâlid b. Velîd, Mekke'nin fethinde bu kapıdan girmiş.

Mekke, Hak Teâlâ'nın kutlu kitabı *Kur'an*'da İbrahim Peygamber diliyle açıkladığı gibi ekip biçmeye müsait olmayan bir vadide kurulu.[6] Ama ona önceden dua edildiği ve kutlu çağrıya muhatap olmada diğer şehirleri geçtiği için her türlü yeni ve acayip nimet, en güzel meyveler oraya yığın yığın geliyor.[7] Mekke'de yediğim üzüm, incir, şeftali ve yaş hurmanın benzerini hiçbir yerde görmedim. Oraya getirilen kavunun da koku ve tat bakımından benzeri yok. Buranın etleri gayet yağlı ve lezzetli. Diğer ülkeler ve şehirlerde ayrı ayrı bulunan tüm güzellikler burada toplu hâlde. Meyve ve sebzesi Tâif'ten,[8] Nahle vadisinden ve Batn-ı Merr'den gelir. Hak Teâlâ, emin beldenin sakinlerine, kadim evin komşularına lütfediyor işte.

Mescid-i Haram [=Kutlu Mescit][9]

Mescid-i Haram diye bilinen mabet şehrin tam ortasında. Gayet geniş bir sahayı kaplıyor. Ezrakî'nin[10] rivayetine göre doğudan batıya dörtyüz arşından fazladır. Eni de hemen hemen buna yakın. Ulu Kâbe bu meydanın tam ortasında yer alıyor. Mescidin dış görünümü sanatkâranedir. Manzarası hoş. Dil onu tarif etmekten âciz. Duvarlarının yüksekliği yaklaşık yirmi arşın. Çatısı üç sıra hâlinde sağlam ve ince işlenmiş uzun sütunlara dayanıyor. Üç koridorun da son derece düzgün oluşu akıllara hayret veriyor. Sanki tek bir koridor... Mermer sütunlarının adedi dörtyüzdoksanbirdir. Burada, Kutlu Mescit'e ilâve edilmiş olan Dârü'n-Nedve'deki[11] alçı sütunları istisna ediyoruz. Dârü'n-

Nedve [=Toplantı ve karar evi] kuzey tarafta bulunan avlunun içinde ve Irak Köşesi'yle Makam'ın karşısındadır. Bitişiğinde olan meydana da buradan girilir. Bu bölümde duvar boyunca yay şeklinde kemerler ve onların altında peykeler vardır. Orada *Kur'an* hocaları, mushaf yazan hattatlar ve terziler oturur. Tam karşıdaki avlunun duvarında da aynı türden peykeler bulunuyor. Diğer bölümlerin duvarları dibinde peykeler varsa da üzerlerinde kemer yok. İbrahim Kapısı'nın yakınında batı avlusunun girişi vardır. Orada alçı direkler mevcut. Halife Muhammed Mehdî b. Ebû Ca'fer Mansûr'un[12] Mescid-i Haram'ı genişletmek ve sağlamlaştırmak konusunda çok çabaları olmuş. Zaten batıda bulunan avlunun duvarında şöyle yazıyor:

"Müminlerin emiri Abdullah Muhammed Mehdî, Allah Evi'ni ziyaret edenler için Mescid-i Haram'ın genişletilmesini emretti. Bu iş yüzaltmışyedi senesinde yapıldı. Allah onu iyilerden eylesin."

Yüce Kâbe[13]

Kâbe, mescidin ortasında küp şeklinde bir bina. Yüksekliği üç taraftan da yirmisekiz arşın. Mübarek Hacer-i Esved [=Kara Taş] ile Yemen Köşesi'nin arasında bulunan dördüncü taraf ise yirmidokuz arşın. Irak Köşesi'nden Hacer-i Esved'e kadar olan kısmın eni ellidört karış. Bunun tam karşısında, Yemen Köşesi'nden Şam Köşesi'ne kadar olan kısmın eni de ellidört karış. Irak Köşesi'nden Şam Köşesi'ne kadar olan kısmın eni kırksekiz karış. Bunun karşısında Yemen Köşesi'nden Hacer-i Esved'e kadar olan kısmın eni de kırksekiz karış. Fakat taşın bulunduğu yüzeyin dış çeperleri yüzyirmi karış civarındadır ve tavaf bu taşa göre daha dışarıdan yapılır. [Hacer-i Esved'in dışında, biraz daha uzakta dönülür.] Kâbe, kapkara ve gayet sert bir taştan yapılmış. Taşlar sağlam bir şekilde yekdiğerine eklenmiş olduğundan zamanla bozulma korkusu yok. Kâbe'nin kapısı, Hacer-i Esved ile Irak Köşesi arasındaki cephede yer alıyor. Kapıyla Hacer-i Esved arası on karış. İşte oraya Mültezem adı veriliyor. Duanın kabul edildiği yer olarak biliniyor burası. Kâbe Kapısı'nın yerden yüksekliği onbirbuçuk, genişliği sekiz, uzunluğu ise onüç karıştır. Kapının bulunduğu duvarın kalınlığı beş karış-

tır. Kapı sanatkârane bir şekilde yapılmış gümüş levhalarla kaplıdır. Bundan başka kapının kanatları ve yüksek eşiği de gümüş işlenmiş levhalarla süslüdür. Gümüşten yapılmış iki büyük köprücük de var ki kilit bunların tam üzerine konulmuş...

Kâbe Kapısı, her Cuma namazından sonra ve Peygamberimizin doğum gününde açılır. Açılış merasimi şöyle:

Tahtadan basamakları ve ayakları olup minbere benzeyen bir kürsü konulur oraya. Ayaklarda bulunan dört makara sayesinde kürsü hareket ettirilir; en üst basamağı, eşiğe bitişecek şekilde Kâbe duvarına dayatılır. Benî Şeybe [=Şeybe Oğulları kabilesi] reisi, elinde anahtar oraya çıkar. Yakınında bulunan hizmetkârlar, Kâbe Kapısı'nı örten ve Burkû adı verilen perdeyi hürmetle tutarlarken reis kapıyı açar. Mübarek eşiği öperek tek başına Allah Evi'ne girer ve kapıyı kapar. Orada iki rekât namaz kılacak kadar kaldıktan sonra Şeybe Oğullarının diğer fertleri girip kapıyı kapayarak namaz kılarlar. Sonra kapı açılıp halkın girmesine müsaade edilir. Açılış merasimi esnasında ahali ellerini Allah için kaldırarak kapının karşısında bekler. Açılır açılmaz tekbir getirerek şöyle seslenirler:

"Rabbimiz! Ey merhametlilerin en iyisi! Bize rahmet ve yarlıganma kapılarını aç!"

Kâbe'nin içi renkli mermerle süslenmiştir. Duvarları da öyle. [Abanoz'a benzeyen ve] "sac" adı verilen ağaçtan yapılmış üç uzun sütunu var. Her sütunun arası dört adım. Bu sütunlar Kâbe'nin içini teşkil eden alanın tam ortasında. Merkezî sütun, Irak Köşesi ile Şam Köşesi arasında bulunan cephenin eninin yarısına eşittir.

Kâbe'nin üzerindeki örtü ipekten yapılmış, üzerindeki yazılar beyaz simli harflerle işlenmiştir. Işıl ışıl parlar. Ta yukarıdan yere kadar Kâbe'yi örter. Kâbe'nin kapısı açılınca içerisi öyle dolar ki, sayısını ancak Hak bilir. Hepsi beraber girdikleri hâlde Kâbe bunlara dar gelmez sanki. Burası gece gündüz tavaf edilir. Hiç boş kaldığı görülmez. Bir de Mekke'de görülen güvercin ve diğer kuşlar Kâbe'ye asla inmezler. Uçuş esnasında Harem-i Şerif üzerinden geçerken Kâbe'nin hizasına geldiklerinde hemen kenara saparlar. Hiçbir kuşun hasta olmadıkça bu kutlu mekânın üzerine inmediği, indiği takdirde ruhunun gitti-

ği söylenir. Ama hastayken inerse iyileşirmiş. Burayı yücelten ve saygın kılan; heybetli ve muazzam yapan Allah, elbet münezzehtir cümle mahlûkattan.

Kutsal Oluk [=Altınoluk]

Kutsal oluk, altından yapılmıştır.[14] Hacer-i Esved cephesinin üst tarafındadır. Bir karış genişliğindedir ve duvardan iki karış dışarıya çıkmıştır. Altında yapılan duaların kabul edildiğine inanılır. Oluğun alt yanında Hıcr denilen yerde İsmail Peygamber'in kabri var. Üzerinde mihrap şeklinde yeşil bir mermer bulunuyor. Bu da yusyuvarlak başka bir yeşil mermere bitişik. İkisinin de genişliği birbuçuk karış. Şekilleri insanın dikkatini çekiyor. Çok güzel görünüyorlar. Kabrin yanında Irak Köşesi'ne doğru İsmail Peygamber'in annesi Hâcer validemizin mezarı bulunuyor; Allah'ın selâmı onların üzerine olsun. Bu mezarın işareti, birbuçuk karış eninde yuvarlak yeşil bir mermer. İki mezarın arası yedi karıştır.

Hacer-i Esved[15]

Hacer-i Esved denilen kutlu taş yerden altı karış yükseklikte. Uzun boylular eğilerek öpebilir onu, kısa boylular ise biraz zorlanarak uzanırlar ona. Kâbe'nin doğu köşesine bitişik olan bu taşın boyu bir karış. Eni ise bir karışın üçte ikisi kadar. Gayet sağlam bir şekilde yerleştirildiği için ne kadarının köşe içerisine girdiği bilinmemekte. Bu taş birbirine bitişik dört parça hâlinde duvara sokulmuş. Karmatîler tarafından kırıldığı rivayet olunuyor. Bir rivayete göreyse, Karmatî olmayan biri tarafından topuzla kırılmıştır.[16] Galeyâna gelen halk, herifi linç etmeye yeltenmiş ve çıkan arbedede bir sürü Mağripli can vermiştir.

Hacer-i Esved'in etrafı gümüş bir levha ile bağlanmıştır. Beyaz gümüş, siyah taş üzerinde çok dikkat çekiyor. Bakanların gözleri bu tatlı manzarayı temaşa ederek aydınlanır. Onu öpen kimsenin ağzında hoş bir tat meydana gelir, kendini oradan ayırmak istemez; Cenâb-ı Hakk'ın bir lütfu işte!

Bu konuda Peygamberimizin şu sözü yeterlidir:

"Hacer-i Esved yeryüzünde Allah'ın uğurudur." Hak Teâlâ bizi oraya selâm vermekle nimetlendirsin; oranın âşığını oraya

eriştirsin. Bu taşa selâm veren kimsenin sağ tarafına düşen sağlam kısımda parlak küçük beyaz bir nokta var. Ahali tavaf esnasında orayı öpmek için birbirine giriyor. Bir kimsenin kalabalık olmadan orayı öpmesi pek enderdir. Kâbe'ye girişte de aynı durum söz konusu...

Tavafa, Hacer-i Esved'den başlanır. Tavaf edenin karşılaştığı ilk rükun [=köşe] burasıdır. Oraya selâm verir; sonra biraz geriye çekilerek Kâbe'yi solunda bırakır. Böylece tavaf esnasında kuzeyde Irak Köşesi'ne, batıda Şam Köşesi'ne ve güneyde Yemen Köşesi'ne yönelir. Daha sonra da doğuya, Hacer-i Esved'e döner.

Yüce Makam [=Makam-ı İbrahim][17]

Bilmelisin ki, Kâbe Kapısı ile Irak Köşesi arasında oniki karış boyunda, hemen hemen altı karış eninde ve yaklaşık iki karış yüksekliğinde bir yer vardır, İbrahim Peygamber zamanında "Makam"ın bulunduğu asıl noktaymış burası. Peygamber Efendimiz bu makamı, bugün namazgâh olarak tespit edilen yere nakletti. Makamın eski yeri şimdi çağlıktır; Kâbe yıkandığı zaman suları oraya akar. Mukaddes bir yer olduğundan halk namaz kılmak için oraya üşüşür. Bu kutlu makamın yeri, Irak Köşesi ile Kâbe Kapısı'nın karşısında ve kapıya doğru biraz meyillidir. Üzerindeki kubbenin altında bulunan demir perde iç kısma fazla uzak olmadığından, parmak sokulsa sandığa dokunulabilir. Bu demir ağ hep kilitliyse de arka tarafında, tavaftan sonra iki rekât namaz kılmaya mahsus bir yer vardır. Sahîh hadîs külliyatında bildirildiği gibi Peygamber Efendimiz mescide girdiği zaman Allah Evi'ne gelip yedi defa tavaf eder sonra İbrahim Makamı'nı şereflendirerek "İbrahim Makamı'nı namazlık edinin!" meâlindeki âyeti okur ve arka tarafta iki rekât namaz kılardı. İbrahim Makamı'nın arkasındaki "Hatîm"[18] adlı yerde, Şâfiî imamının namazgâhı bulunur.

Hıcr ve Metâf [=Hıcr Köşesi ve Tavaf Edilen Yer][19]

Hıcr duvarının çevresi, dairenin içinden yirmidokuz adım, yani doksandört karıştır. Burası, birbirine gayet sık bitiştirilen alaca renkli şahane mermerlerden yapılmıştır. Yüksekliği beş-

buçuk, genişliği ise dörtbuçuk karıştır. Hıcr'ın içinde gayet mahirane yapılmış, renkli mermer ile döşeli bir geçit var. Kâbe'nin oluk altında bulunan duvarı ile karşısındaki Hıcr duvarının arası kırk karıştır. Hıcr'ın iki girişi var. Birincisi Hıcr ile Irak Köşesi arasında ve altı arşın genişliğinde. Burası güvenilir kaynaklarda bildirildiğine göre Kureyş'in Kâbe'yi inşa ettiği zamanlarda Kâbe dışında bırakılan bir yerdir. İkinci giriş ise Şam Köşesi'nde olup genişliği yine altı arşındır. İki girişin arası kırksekiz karıştır. Metâf adı verilen ve tavafın yapılacağı yer olarak tespit edilen alan ise sağlam bir şekilde birbirine bitiştirilmiş siyah taşlarla döşeli. Bu taşlar Kâbe'den dokuz adım öteden başlayarak İbrahim Makamı'na doğru ilerliyor. Hattâ onu da çevreliyor. Harem-i Şerif adı verilen [ve bütün bu kutlu yerleri içeren] büyük mabedin diğer tarafları ve yan koridorları beyaz kum ile döşenmiştir. Kadınların tavaf yeri ise demin bahsettiğimiz siyah taşların bitiminde.

Zemzem[20]

Zemzem Kuyusu'nun kubbesi Hacer-i Esved'in karşısında. Aralarındaki mesafe yirmidört adım. İbrahim Makamı, kubbenin sağında. Kubbeden oraya on adımlık bir uzaklık var. Kubbenin içi beyaz mermerle döşenmiş. Zemzem Kuyusu'nun ağzı kubbenin tam ortasında ve Kâbe'nin karşısındaki duvara meyillidir. Burası, mahirâne bir şekilde bitiştirilmiş mermerlerle döşeli. Üstüne de kurşun dökülmüş. Daire şeklinde çevresi kırk, yüksekliği ise dörtbuçuk karış. Kuyunun derinliği onbir adım. Halkın anlattıklarına göre suyu her Cuma gecesi artıyor. Kubbenin kapısı doğu yönünde. Kubbenin içinde yuvarlak bir kanal var. Çapı ve derinliği birer karış. Zeminden yüksekliği yaklaşık beş karış. Abdest alınsın diye içine su dolduruluyor. Bunun etrafında, halkın rahatça oturup abdest alacağı daire şeklinde bir peyke mevcut.

Zemzem Kubbesi'nden sonra Hz. Abbâs'a ait olduğu kabul edilen şarâb [=içim] kubbesi var. Buranın kapısı kuzeydedir. Bugün bu kubbenin içine Davârık denilen kulplu büyük testiler ile Zemzem suyu konuluyor. Bu testilerde su soğutularak halkın hizmetine sunuluyor. Kutsal Ev'e ait olan Mushaf ve di-

ğer kitaplar da bu kubbenin içinde muhafaza ediliyor. Orada bulunan kütüphânedeki yassı ve uzun sandıkta Peygamber Efendimizin vefatından 18 sene sonra Zeyd b. Sâbit tarafından istinsah edilmiş bir Mushaf [=*Kur'an* nüshası] bulunmakta. Kıtlık veya diğer musibetler ortaya çıkınca Mekkeliler bu Mushaf'ı çıkarıp Kâbe'nin kapısını aşarak eşiğe, daha sonra da İbrahim Makamı'na bırakırlar. Baş açık bir vaziyette onun çevresinde dua ve yakarışta bulunurlar. Mushaf ve Makam hürmetine Hak Teâlâ'dan yardım dilerler. Ne zaman Yüce Allah rahmetini ihsan ederse o vakit dağılırlar. Abbâs kubbesinden sonra biraz kenara sapılınca Yahudi kubbesi denilen mekân gelir.

Kutlu Mabet'in Kapıları ve Etrafında Bulunan Ziyaretgâhlar

Mescid-i Haram adı verilen Kutlu Mabet'in 19 kapısı var.[21] Bu kapıların birçoğu da başka kapılara açılıyor.

Kapılardan biri Bâbü's-Safâ [=Safâ Kapısı] ismini taşıyor. Burası beş kapıya açılıyor. Daha önce Bâb-ı Benî Mahzûm [=Mahzûmoğulları Kapısı] diye bilinirmiş; şimdi kapıların en büyüğüdür. Oradan Safâ ile Merve arasında koşulacak alana çıkılır. Mekke'yi ziyaret edenlerin, Mescid-i Haram'a Bâb-ı Benî Şeybe'den [=Şeybeoğulları Kapısı] girmeleri ve tavaftan sonra Bâbü's-Safâ'dan çıkmaları müstehaptır. Peygamberimizin Safâ'ya gelişinde yürüdüğü yolu göstermek üzere Halife Mehdî'nin diktiği iki sütun arasından gider hacılar. Diğer kapılara geçelim;

Bâb-ı Ecyâdü'l-Asgar [=Küçük Ecyâd Kapısı] adlı bir kapı var; iki kapıya açılıyor.

Bâbü'l- Abbâs [=Abbâs Kapısı] adı verilen kapı üç kapıya açılıyor.

Bâb-ü'n-Nebî [=Peygamber Kapısı] adı verilen kapı iki kapıya açılıyor.

Bâb-ı Benî Şeybe diye bilinen kapı, doğu duvarının kuzey köşesinde Kâbe Kapısı'nın karşısında, hafif solda bulunuyor ve üç kapıya açılıyor. Buraya Bâb-ı Benî Abdi'ş-Şems [=Abdü'ş-Şemsoğulları Kapısı] da denilir. Abbâsî halifeleri buradan girerlerdi. Bu arada bir küçük kapı var; Şeybeoğulları Kapısı'nın tam

karşısında, fakat özel bir adı yok. Ribâtü's-Sidre'den oraya gidildiği için bazıları Bâbü'r-Ribât [=Ribât Kapısı] adını vermiş oraya.

Üç kapı var ki hepsine de Bâbü'n-Nedve adı verilmiş. İkisi yan yana, üçüncüsü Dârü'n-Nedve [=Karar Evi] diye bilinen yerin batısında bulunuyor. Dârü'n-Nedve mescit hâline getirilerek Kutlu Mabet'e eklendi. Şimdi oluğun tam karşısındadır.

Yeni yapılmış bir küçük kapı daha var; oradan Dârü'l-Acele'ye ulaşılır. Tek çıkışlı olan Bâbü's-Sidre Kapısı'nı atlamamak gerek.

Bâbü'l-Umre denilen kapı da tek çıkışlı olup Kutlu Mabet'in kapılarının belki de en güzeli. İbrahim Kapısı da tek çıkışlıdır. İsmi hakkında farklı görüşler mevcut. Bir söylentiye göre İbrahim Peygamber'e nispet ediliyor ama aslında İranlılardan İbrahim Hûzî'yle ilintilidir.

Bâbü'l-Hazvere adını taşıyan bir kapı var; iki kapıya açılıyor.

Bir diğer kapı da Bâb-ı Ecyâdü'l-Ekber [=Büyük Ecyâd Kapısı] adını taşıyor. Burası da iki kapıya açılıyor.

Bâbü'l-Ecyâd adını taşıyan başka bir kapı daha var. Orası da iki kapıya açılıyor.

Üçüncü olarak yine Bâbü'l-Ecyâd adı verilen bir çıkış var ki iki kapıya açılıyor ve bu nokta Safâ Kapısı'na bitişik. Ecyâd'a nispet edilen bu dört kapıdan ikisine Bâb-ı Dekkakîn [=Uncular Kapısı] adı da verilir.

Kutlu Mabet'in beş minaresi var.[22] Birincisi Safâ Kapısı yakınında Ebû Kubeys Köşesi'nde; ikincisi Şeybeoğulları Kapısı'nın bulunduğu köşede; üçüncüsü Dârü'n-Nedve Kapısı'nın bulunduğu yönde; dördüncüsü Sidre Kapısı Köşesi'nde; beşincisi Ecyâd Köşesi'nde.

Umre Kapısı yakınında bir medrese var; Yemen'de sultan olan ve Melik Muzaffer diye bilinen Yusuf b. Resûl tarafından yaptırılmıştır. Yemen'de "Muzafferiye" diye adlandırılan dirhemler [=gümüş paralar] da onun marifeti. Bu adam Kâbe'nin örtüsünü dikmek şerefini elinde bulundururken sonraları bu salâhiyet, onu yenen Melik Mansûr Kalâvun'a geçmiştir.

İbrahim Kapısı'nın dışında büyük bir zaviye var. Halîl adıyla tanınan, Mâlikî mezhebinin imamı Ebû Abdullah Mu-

hammed b. Abdurrahman'ın evi orada. İbrahim Kapısı'nın üzerinde büyük ve yüksek bir kubbe bulunuyor. İçinde alçıdan yapılmış şahane nakışları tarif etmek imkânsız. Bu kapının karşısında Şeyh Celâleddîn Muhammed b. Ahmed Akşehrî oturur;[23] İbrahim Kapısı'nın dışında ona nispet edilen bir gölet mevcuttur. Yine bu kapının yanı başında Şeyh Danyal Acemî'nin evi bulunuyor. Sultan Ebû Saîd zamanında Irak'tan fakir fukaraya dağıtılmak üzere gönderilen sadakalar bu şeyhe gelirdi. Bunun yakınında bulunan Ribâtu'l-Muvaffak, mimarî açıdan en hoş ribâtlardandır. Mekke'de bulunduğum müddetçe orada kaldım. Bu esnada Mağripli Şeyh Ebû Abdullah Züvâvî ile Şeyh Tayyâr Saâdet Harrânî oradaydılar. Şeyh Tayyâr bir gün ikindi namazından sonra odasına girdi, Kâbe'ye yönelip secdeye kapanmış vaziyette ölü bulundu. Oysa daha önce hastalığı yoktu; Allah rahmet eylesin. Şeyh Şemseddîn Muhammed Şâmî kırk seneden beri orada oturuyor. Bir gün yanına gittim. Odasında, gözüme bir hasırdan başka şey ilişmediğinden bu konuda söz açtım;

"Bende gördüğün şeyleri gizle!" cevabını verdi.

Kutlu Mabet'in etrafında pek çok ev var. Bu evlerin balkon ve teraslarından Mabet'in taraçalarına çıkılır. Buralarda oturanlar sürekli Allah Evi'ni seyrederek şereflenirler. Bazı evlerin kapıları doğrudan Kutlu Mabet'e açılır. Halife Harun Reşid'in eşi Zübeyde'nin evi, Dârü'l-Acele ve Dârü'ş-Şarâbî gibi evler böyledir.

Mabet'in çevresinde bulunan kutlu yerlerden biri de Vahiy Kubbesi ve Hadîce validemizin evidir. Peygamber Kapısı civarında olan müminlerin anası Yüce Hadîce'nin evinin ortasında küçük bir kubbe vardır ki Hz. Fâtıma orada doğmuştur. Hemen yan tarafında Hz. Ebûbekir'in evi bulunuyor; onun karşısındaki duvarın içine mübarek bir taş gömülü. Bir tarafı dışarı çıkık; halk ona selâm veriyor. Bu taşın Peygamber Efendimize selâm verdiği anlatılır:

Bir gün Peygamberimiz, Hz. Ebûbekir'in evine gelir; Ebûbekir yoktur. Resûlullah seslenince taş dile gelerek;

"Ebûbekir burada yoktur, ey Allah elçisi!" diye cevap verir.

Safâ ile Merve[24]

Kutlu Mabet'in kapılarından olan Bâbü's-Safâ'dan, Safâ'ya yetmişaltı adımlık bir mesafe var. Safâ'nın genişliği onyedi adımdır. Ondört basamağı var. En yukarıdaki basamak oturağa benzer. Safâ ile Merve'nin arası dörtyüzdoksanüç adım; Safâ'dan Mîl Ahdar'a [=yeşil işaret direğine] doksanüç, Mîl Ahdar'dan Mîleyn Ahdarayn'a [=iki yeşil işaret direğine] yetmişbeş adım, Mîleyn Ahdarayn'dan Merve'ye üçyüzyirmibeş adım tutuyor. Merve beş basamağı ile büyük bir kavis oluşturuyor; genişliği onyedi adım. Mîl Ahdar, Kutlu Mabet'in doğu köşesinde ve Merve'ye yürüyen kimsenin sol tarafında bulunan minarenin kıyısına dikilmiş bir direktir. Mîleyn Ahdareyn ise Mabet'in kapılarından Bâb-ı Ali'nin karşısında dikilidir. Biri mabet duvarında ve adı geçen kapıdan çıkılınca sol tarafta, diğeri ise bunun tam karşısında. Mîl Ahdar ile Mîleyn Ahdarayn arasında koşarak gidiş-geliş yapılır. Buna remel denilir. Safâ ile Merve arasında bir su kanalı var. Onun etrafında pazar kurularak tahıl, et, yağ, hurma, meyve gibi şeyler satılır. Safâ ile Merve arasında koşanlar, esnaf dükkânları önünde toplananlar sebebiyle güçlük çekiyorlar! Mekke'nin Şeybeoğulları Kapısı civarında bulunan kumaş ve attar dükkânları istisna edilecek olursa, düzenli bir çarşı yok. Safâ ile Merve arasında Hz. Abbâs'ın evi bulunuyor. Burası bugün ribât hâline gelmiş. İçinde mücâvirîn [=daima veya uzun süre Mekke'de kalan yabancılar] oturuyor. Melik Nâsır yediyüzyirmisekiz yılında burayı tamir ettiği gibi Safâ ile Merve arasında abdest almaya elverişli bir mekân da inşa etmiştir. Buraya iki kapı yaptırmış; biri yukarıdaki çarşıya, diğeri attarlar çarşısına açılıyor. Üst tarafta abdest evinin hizmetkârlarına ait bir kulübe bulunur. İnşaat Emir Alâeddîn b. Halîl'in gözetiminde yapılmıştır. Merve'nin sağında ileride anlatılacağı gibi Mekke emiri Seyfeddîn Utayfa b. Ebi Nümeyy'in evi bulunur.

Yücelerin Mezarlığı

Mekke Kabristanı Muallâ Kapısı'nın dışında. Burası Hacûn diye de biliniyor. Hâris b. Mudâd Cürhümî,[25] burayla ilgili olarak şu dizeleri söylemiştir:

"Hacûn ile Safâ arasında hiç dost kalmamış sanki,
Dinlenmemiş Mekke'de geceleri hikâyeler,
Hayır, bizim bir zamanlar oralı olduğumuz doğru,
Ama her gün, her gece yavaşça bitirdi bizi kader!"

Mezarlıkta sahabe, tâbiîn, ulemâ, ermiş ve evliyadan birçok kimse gömülü ama kabirleri harap olduğundan Mekkeliler bilmiyor kimin nerede olduğunu. Yeri bilinenler arasında müminlerin annesi Hadîce binti Huveylid'i sayabiliriz. Bu ulu kadın, elçilerin efendisi Muhammed'in veziri gibidir; İbrahim dışında tüm evlâtlarının annesi ve iki yüce torunun [=Hasan ve Hüseyin] ninesidir. Allah'ın rahmeti ve bereketi o elçiyi ve saydıklarımızı kuşatsın. Hz. Hadîce'nin kabrinin yanında Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer Mansûr Abdullah'ın kabri var. Soyu şöyle: Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs; Allah onlardan razı olsun. Hz. Abdullah b. Zübeyr'in asıldığı yer de bu mezarlığın içinde. Orada daha önce bir bina varmış. Tâifliler hemşehrileri olan lanetli Haccâc Zâlim'in ölümünden sonra gayrete gelerek bu binayı yıkmışlar. Girişte sağ tarafında harap bir mescit görülüyor. Cinlerin Peygamber Efendimize burada biat ettiği anlatılır. Kabristanın üst tarafında Arafat'a çıkan bir yol ile Tâif ve Irak'a giden başka bir yol bulunuyor.

Mekke Dışında Bulunan Bazı Ziyaretgâhlar

Demin bahsettiğimiz Hacûn, sürekli ziyaret edilen yerlerdendir; kabristana yukarıdan bakan dağın da Hacûn olduğu söyleniyor. Bir diğer ziyaretgâh kabristanın arkasında bulunan Muhassab'dır. Buraya Abtah da denilir. Orada Resûlullah'ın konakladığı Benî Kinâne [=Kinâyeoğulları] tümseği bulunur. Bu tür yerlerden biri de Hashâs'ta Kedâ tepesinin[26] önünde Muhacirlere ait mezarlığa inen Zû Tuvâ vadisidir.[27] Yasak alan [=Harem Bölgesi] ile normal alan arasını ayırmak üzere konulan işaret taşlarına oradan gidilir. Abdullah b. Ömer'in, şehir civarına yaklaşınca Zû Tuvâ'da geceleyip boy abdesti aldığı, ertesi gün Mekke'ye gittiği, Peygamber Efendimizin de böyle yaptığı söylenir. Bir diğer mekân da Mekke'nin yukarı kısmında bulunan Kedâ

tepesidir. Peygamberimiz Veda Haccı'nda Mekke'ye oradan girmiştir. Bir başka mekân da Beydâ tepesidir. Mekke'nin alt tarafında ve iki dağ arasındadır. Peygamberimizin Veda Haccı'nda oradan çıktığı söylenir. Bu geçitte yol üzerinde bir taş kümesi görülür. Yoldan her geçen, orayı taşlar. Burasının Ebû Leheb ile odun taşıyan eşi Ümmü Cemîl'in mezarı olduğu dillerde dolaşır. Bu tepe ile Mekke arasında engebesiz bir vadi var. Kervan Minâ'dan çıkınca oraya iner. Bu civarda Mekke'den bir mil uzaklıkta bir mescit bulunur; karşısında yol üzerine oturak gibi bir taş konulmuş. Onun üzerinde başka bir taş var; nakışlar işlenmiş eski mi eski bir kalıntı. Peygamberimizin umre dönüşü dinlenmek için oraya oturduğu rivayet edilir. Halk uğur ve bereket için bu taşı öper. Bir diğer ziyaretgâh da Mekke'den bir fersah uzaklıkta Ten'îm diye bilinen yerdir.[28] Hıll [=normal] bölgenin, Haram [=kutsal, yasaklı] alana en yakın kısmı burası olduğu için Mekke ahalisi umreye buradan başlar. Peygamberimiz Veda Haccı'nda müminlerin annesi Âişe'yi biraderi Abdurrahman ile Mekke'ye gönderdiği zaman, Abdurrahman'a emretti; annemizin umresini Ten'îm'de başlatsın diye. Bunun üzerine Hz. Âişe burada umreye başladı. Orada yol üzerinde Hz. Âişe adına üç mescit yapılmıştır. Ten'îm yolu geniştir. Umreye gidenler arasında yalın ayaklılar da bulunduğu için ahali sevap kazanmak amacıyla her gün orayı süpürür. Bu yol üzerinde Şubeyke adıyla bilinen tatlı su kuyuları var.

Bir diğer ziyaretgâh da yine Ten'îm yolu üzerinde, Mekke'den yaklaşık iki mil uzaklıkta bulunan Zâhir'dir. Zâhir, yolun iki tarafını tutmuştur. Orada ev, bahçe ve çarşı izlerine rastlanıyor. Yolun bir tarafında bulunan dikdörtgen şeklindeki uzun yükseltiye, su testileri ve abdest kapları dizilir. Yörenin hizmetkârı bu kapları Zâhir kuyularından doldurur. Kuyular çok derin. Hizmetkâr genellikle, fakir mücâvirlerdendir ve yaptığı iyiliğin karşılığı olarak hayır sahiplerinin ihsanına mazhar olur. Zû Tuvâ, Zâhir'e çok yakın bir yerdir.

Mekke'yi Kuşatan Dağlar[29]

Önce Ebû Kubeys dağından başlayalım. Mekke'nin güneydoğusunda, şehre en yakın dağdır ve iki yalçın dağdan biridir. Ha-

cer-i Esved Köşesi'nin karşısındadır. Üzerinde bir mescit, dervişlerin ve yolcuların kaldığı bir ribât ve aşevi kalıntısı vardır. O sıralar Melik Zâhir buranın tamir edilmesine karar vermişti. Bu dağ Kutlu Mabet'e [=Harem-i Şerif'e] ve bütün şehre hâkim. Mekke'nin güzelliğini, Kutlu Mabet'in genişliğini ve muhteşem Kâbe'yi oradan seyretmek mümkün. Birçok rivayete göre Ebû Kubeys dağı, Hakk Teâlâ'nın yeryüzünde ilk yarattığı dağdır. Yüce Allah, tufan koptuğu zaman Hacer-i Esved'i oraya bıraktı. Bu tepe, kendisine emanet edilen taşı İbrahim Peygamber'e sapasağlam teslim ettiği için Kureyşliler tarafından emîn diye andlandırılmıştır. Bir rivayete göre Âdem Peygamber'in kabri de orada. Peygamberimiz, Ebû Kubeys dağında iken ayı ikiye bölmüştür. Bir diğer dağ da Kuaykıân ismini taşıyor. Bu dağ, ikinci büyük dağdır.

Ayrıca Mekke'nin kuzeyinde bulunan Ahmer dağından da sözetmek gerekir.

Başka bir dağ ise Ecyâdü'l-Ekber ve Ecyâdü'l-Asgar diye bilinen iki geçidin civarında bulunan Handeme dağıdır.

Cebel-i Tayr'dan da bahsedelim. Ten'îm yolunun iki tarafında bu isimde dört tepe var. Adı geçen tepelerin İbrahim Peygamber tarafından; –*Kur'an*'da buyurulduğu gibi– kuşların parçalarının konup daha sonra çağrıldığı mevkiler olduğu söylenir. Bunların üzerinde garip taş işaretler görülüyor.

Hirâ dağından da bahsedelim.[30] Mekke'nin kuzeyinde tahminen bir fersah uzaklıkta olup Minâ'ya hâkimdir. Gayet yüksek! Peygamberimiz vahiy gelmeden önce burada ibadet etmiştir. Peygamberlik orada gelmiş, vahiy orada başlamıştır. Burası Efendimizin ayakları altında titremiş, kâinatın incisi Yüce Elçi şöyle buyurmuştur:

"Dur! Senin üstünde bir Allah Elçisi, bir doğrulayıcı, bir Hak Tanığı var!" Peygamber Efendimizin bu sözü söylediği sırada kimlerin orada bulunduğu kesin belli değil. Yanı başında cennetle müjdelenmiş on sahabenin bulunduğu da varit. Bir rivayete göre Sebîr dağı da Peygamber Efendimizin ayakları altında titremiştir.

Mekke'den bir fersah uzaklıkta Yemen yolu üzerinde Sevr dağından da bahsetmek gerek.[31] *Kur'an*'da bildirildiği gibi; Peygamberimiz, Hz. Ebûbekir Sıddık'la beraber Mekke'den hicret

amacıyla çıktığında sığındığı mağara buradadır. Ezrakî'nin kitabında belirttiğine göre Sevr dağı Peygamberimize:

"Ey Muhammed! Bana gel, bana! Zira senden önce yetmiş Peygamberi ben barındırdım!" diye seslenmiştir. Peygamberimiz, Hz. Ebûbekir ile mağaraya girince Allah'ın izniyle örümcek derhal mağaranın kapısına ağ örmüş, güvercin de yumurtlayarak oracıkta civciv çıkarmıştır. Müşrikler, yol bilen, iz süren biriyle mağaraya ulaştıklarında;

"İşte burada iz kesiliyor!" demişlerse de mağaranın ağzında örümcek ağ kurduğu, [Güvercin] civciv çıkardığı için;

"Buraya kimse girmemiş!" diyerek geri dönmüşlerdir. O sırada Ebûbekir Sıddık:

"Ey Allah'ın elçisi! Düşmanlar ya oradan gireydiler?" diye sorunca Peygamber Efendimiz eliyle başka bir yönü işaret ederek şöyle der:

"Biz de şuradan çıkardık!" O tarafta çıkış yok iken derhal Allah'ın kudretiyle bir kapı açılmıştır.

Ahali mağarayı ziyaret edip, uğur ve bereket için Peygamber'in girdiği kapıdan girer. Bazısı girmeyi başarır, bazısı da girmeyi başaramayıp oracıkta kalır. Arkadan biri kuvvetle çekmezse kurtulamaz! Kimi de o mağaranın önünde namaz kılar fakat içeri giremez. Mekkelilerin rivayetine göre helâl süt emmişler girer, haramzâdeler ise giremezmiş buraya! Oraya girememek rezil rüsva olmak manasına geldiğinden çoğu kimse teşebbüs etmekten dahi çekinir.

İbn Cüzeyy der ki:

Zekâsı ve ileri görüşlülüğü ile tanınmış bir hacı üstadımız bana şunları anlattı:

'Mağaraya girmenin zorluğu, girişte enlemesine konulan büyük kayadan kaynaklanıyor. Bu delikten süzülme hevesine düşen kişi, yüzü koyun girmeye çalışınca başı taşa toslar; ne tam girmeye ne de şöyle bir doğrulmaya gücü yeter! Yüzü ve göğsü zemine yapışmıştır çünkü! Böyle sıkışan adamı gayet yavaş ve dikkatlice dışarı çıkarırlar. Arka üstü yatarak içeri süzülen ise bu işi başarır. Zira kellesi taşa dokununca başını kaldırır ve oturur. Sırtını taşa yaslar, beli tam girişte olur. Ayakları ise henüz dışarıdadır. Sonra kendini çekip ayağa kalkarak içeri girer.'"

Sevr Dağı'yla İlgili Bir Olay

Bu dağda iki arkadaşımın; fıkıh bilgini Ebû Muhammed Abdullah İfrîkî ile, Ebu'l-Abbâs Ahmed Endelüsî'nin başından şöyle bir olay geçti:

Yediyüzyirmisekiz senesinde Mekke'de konaklarken mağarayı ziyaret etmek sevdasına düştüler. Yanlarına bir kılavuz almadan yola çıktıkları için şaşırıp yolu kaybettiler ve başka bir yola girdiler. Yaz sıcağının en yüksek zamanıydı. Yanlarındaki su bitmiş, mağaraya ulaşamamışlardı. Mekke'ye dönmek üzere bir sapağa girmişlerse de burası başka bir dağa varıyordu. Hararet iyice bastırınca susuzluktan mahvolmak derecesine geldiler. Fıkıh bilgini Ebû Muhammed İfrîkî herhangi bir yöne doğru ilerlemekten âciz bir hâlde kendini yere bırakmıştı. Ebu'l-Abbâs Endelüsî gayet sağlam bir bünyeye sahip olduğu için kurtuldu. Bu dağları dolaşa dolaşa Ecyâd'a ulaşan bir yol keşfetti; oradan zor-şer Mekke'ye geldi. Beni bulup durumu anlattığında akşam olmuştu. Ebû Muhammed Abdullah İfrîkî'nin Hasan isminde bir amcaoğlu vardı. Bu adam Nahle vadisinde otururdu. O esnada Mekke'de bulunuyordu. Ona ve Halîl diye bilinen Mâlikî imamı Şeyh Ebû Abdullah Muhammed'e vaziyeti bildirdim. Mâlikî imamı, Mekkeliler arasında bu dağ ve geçitleri iyi bilenleri toparlayıp Ebû Muhammed Abdullah İfrîkî'yi aramaya gönderdi.

Ebû Muhammed Abdullah ise arkadaşı kendinden ayrılınca susuzluktan kıvrana kıvrana büyük bir taşın gölgesine sığınmış. Kuzgunlar başının üstünde dönüp duruyor, ölümünü bekliyorlarmış. Akşam olunca kendini toparlamış. Gecenin serinliğinde daha da tâkatlanıp sabahleyin ayağa kalkabilecek hâle gelmiş ve güneşin ateşinden uzak bir vadiye girmiş...

Yürürken rastgeldiği bir hayvanı takip edince uzakta bir bedevî çadırı görüyor ama artık gücü kalmıyor, yere düşüyor, bir daha da kalkamıyor. Çadır sahibi su bulmak için derhal koşturuyor. Bu arada bedevînin karısı hemen oracıkta bir kırba suyu Ebû Abdullah Muhammed'e verdiyse de yetmiyor, ateşi dinmiyor. Adam biraz sonra yetişip kocaman bir kapla su içirdiyse de yine susuzluk belası kavuruyor bizimkini. Bedevî onu bir eşeğe bindirerek Mekke'ye götürüyor. İkinci gün ikin-

dide sanki mezardan çıkmış gibi renksiz ve mecalsiz şehre ulaşıyor bizimki!..

Mekke'nin İki Emiri

Mekke'ye vardığım sırada emirlik görevi Ebû Nümeyy b. Ebû Sa'd b. Ali b. Katâde Hasenî'nin iki oğlu Şerif Esedüddîn Rumeyse ile Seyfüddîn Utayfa'da idi.[32] Rumeyse, yaşça büyük ise de; Mekke'de dua esnasında önce Utayfa'nin ismi anılırdı adaleti sebebiyle. Rumeyse'nin çocukları Ahmed, Sukbe, Sind, Mugâmıs ve bugün Mekke emiri olan Aclân'dır. Utayfa'nin çocukları ise Muhammed, Mübarek ve Mes'ûd'dur. Utayfa'nin evi Merve'nin sağındadır. Biraderi Rumeyse'nin evi ise Benî Şeybe Kapısı civarında ve Ribâtu'ş-Şarabî'dedir. İkisinin kapısı önünde her gün akşam namazında davul çalınır.

Mekke Ahalisinin Özellikleri

Mekke halkı cömertliği ve güzel ahlâkı ile ön plana çıkmış, diğer insanlardan farklı olmuştur. Onlar fakirlere, çaresizlere yardım elini uzatmakta herkesi geçerler. Biri düğün ziyafeti düzenlese yoksullardan, Mekke'de kalan biçarelerden, dervişlerden başlayarak tüm muhtaçları çağırır, iyi muamelede bulunur, en güzel yemekleri sunar. Fukara tayfası fırınların önünde müşterileri bekler; bir kimse ekmek alınca arkasına takılırlar. O adam bu âdeti bildiği için peşinden gelenlere ekmek ayırmıştır; hemen verir. Bir ekmek bile alsa ya üçte bir, ya yarısı; mutlaka bir ucundan koparark arkasındaki yoksula sunar. Bunu yaparken de öyle bıkkınlık ve tiksinti alâmeti göstermez.

Anası babası olmayan, yalnız kalan küçük yetimler çarşıda otururlar; her birinin yanında biri büyük, diğeri küçük olmak üzere iki küfe bulunur. Orada küfeye "miktel" diyorlar. Halktan biri çarşıya inip tahıl, et ve sebze alınca bunları çocuğa verir. O da tahılı küfelerin birine, et ve sebzeyi de öbürüne koyarak yemek hazırlıklarının başlaması için müşterinin evine götürür! Müşteri bu arada diğer gereksinimlerini karşılamaya ve tavaf etmeye gider. Bu âdette hiçbir yetim çocuğun emanete hıyanet ettiği görülmemiştir. Hepsi kendisine yüklenen eşyayı tarif edilen yere götürür ve "fülüs" [=az para, kuruş] türünden belirli bir ücret alır.

Herkes Mekke halkının elbiselerinde zarafet ve temizliğe tanık olmuştur. Çoğu beyaz giyer, güzel koku sürünür, gözlerine sürme çeker. Yeşil "erâk" dallarından üretilen misvakla dişlerini fırçalarlar.[33] Mekke kadınları güzel ve namuslarına düşkündürler. Her zaman esans kullanırlar. Bazıları geceyi aç geçirme pahasına da olsa yiyeceğe vereceği parayı kokuya harcar. Buranın kadınları her Cuma gecesi en güzel giysilerini giyer, en güzel takılarını takınır; Allah Evi'ni böyle ziyaret ederler. Süründükleri esansın nefis rayihası Kutlu Mabet'in her yanına yayılır. Bıraktığı kokuya bakarak az önce şuracıktan bir kadının geçtiğini anlarsın!

Mekke halkının ileri gelenlerini ve Allah Evi'nin konuklarını anlattıktan sonra hac mevsimi ve diğer zamanlardaki âdetlerine devam edeceğiz inşaallah.

Mekke'nin Kadısı, Hatibi, Hac Mevsiminde İmamı, Bilginleri ve Büyükleri

Mekke kadısı, erdemi ve ahlâkıyla ünlenenlerden Necmeddîn Muhammed İbnü'l-İmam Âlim Muhyiddîn Taberî'ydi.[34] Bu adam, yaşamını Mekke civarında geçiren misafirlere bol bol ihsanda bulunurdu. Kutlu Ev'i çok tavaf eder, daima Kâbe'yi seyrederdi. Özellikle Peygamberimizin doğum gününde tabak tabak yemek hazırlatarak Mekke'nin fakirlerini, Kutlu Mabet'in hizmetçilerini, şehrin ileri gelenlerini ve [Hz. Hasan'ın soyundan geldiği için] "şerif" olarak anılanları doyururdu. Mısır sultanı Melik Nâsır, bu adama saygıda kusur etmezdi. Hattâ kendisi dahil bütün vali ve kumandanlarının sadakasını onun eliyle dağıtırdı. Bu adamın oğlu Şihâbeddîn bugün Mekke kadısıdır.

Mekke'nin hatibi, İbrahim Makamı'nda imamlık yapan, etkileyici konuşmasıyla şöhret bulan Bahâeddîn Taberî'ydi.[35] Onun açık ve tesirli nutuk çekmede eşi yoktur. Anlatılanlara göre, her Cuma günü verdiği hutbeyi bir daha tekrarlamazmış. Hac mevsiminde imamlık yapan kişi, Kutlu Mabet'in Mâlikî imamlarından Ebû Abdullah Muhammed'di. Babası büyük fıkıhçı Ebû Zeyd Abdurrahman'dır. Bu bilgin Halîl diye de bilinir. Ailesi İfrîkıyye'de Cerîd ahalisinden olup Benî Hayyûn [=Hayyûnoğulları] adıyla ün salmıştır. Kendisi ve babası Mekke'de doğmuştur. Bu adam Mekke ahalisinin büyüklerinden,

hattâ şehrin en saygınıdır. Bütün vaktini ibadete ayırmıştır. Kapısına gelen kimseyi boş çevirmez.

Üstat Halîl ile İlgili Rüya

Mekke'de Muzafferiyye Medresesi'nde kaldığım sıralarda bir gece rüyamda Peygamberimizi gördüm. Medresenin, Kâbe'ye bakan demir parmaklıklı pencerelerinden birinin yakınında bir grup müminle ilim ve sohbet meclisi kurmuş, halk da ona biat ediyormuş. Halîl adıyla ünlenen Üstat Ebû Abdullah içeriye girdi, Peygamberimizin huzurunda diz çöktü. Elini, onun mübarek elinin üzerine koyarak:

"Şu, şu, şu konularda sana biat ediyorum [söz veriyorum]!" dedi. Söz verdiği konular arasında; hiçbir fakiri evinden boş çevirmeyeceği de vardı. Bu son cümle benim garibime gitti. Kendi kendime:

"Nasıl böyle konuşuyor; Mekke, Yemen, Zeyla', Irak, Acem, Mısır ve Şam'ın fakirleri bu kadar kalabalık iken dediğini yapmaya gücü yeter mi bu adamın?" dedim. Bu esnada onu, zaman zaman giydiği "füstân" cinsinden bir cübbeyi sırtına geçirmiş hâlde gördüm.

Sabah namazını kıldıktan sonra yanına gidip rüyamı anlattım. Sevindi, ağladı. Bana dönerek:

"Bu cübbeyi ermişlerden biri dedeme hediye etmiş. Ben de bereketlenmek, manevî hayatımda nasiplenmek için giyerim." dedi.

Bu hâdiseden sonra [onu takip ettim;] hakikaten hiçbir dilencinin, ondan eli boş döndüğünü görmedim. Ekmek pişirir, yemek hazırlatır, her gün ikindi namazından sonra hizmetkârlarıyla bana yemek gönderirdi. Mekke halkı günde bir kez; ikindi vakti yemek yer, ertesi gün aynı vakte kadar onunla yetinir. Gündüzleyin başka bir yemek isteyen varsa sadece hurma yer. Bu yüzden vücutları sağlıklı olur. Hastalık ve dert azdır orada.

Üstat Halîl, Kadı Necmeddîn Taberî'nin kızıyla evlenmişti. Sonra boşanma fikri aklına düştü, ondan ayrıldı. Bu kadın Mekke'ye misafir olan büyüklerden, Yukarı Mısır ahalisinden Şihâbeddîn Nüveyrî ile evlendi. Şihâbeddîn ile seneler süren beraberlikleri oldu. Birlikte Medine'ye gittiler. Yanlarında ka-

dıncağızın kardeşi olan Şihâbeddîn de bulunmaktaydı. Yıllar sonra Şihâbeddîn Nüveyrî boşanmayla ilgili yeminini bozarak hâlâ tutkun olduğu hâlde kadından ayrıldı, ama kaderin cilvesine bakınız ki Üstat Halîl tekrar bu kadınla evlendi!

Mekke'nin Diğer Bilginleri, İleri Gelenleri

Mekke'nin ünlü bilginlerinden biri de Şâfiî imamı Şihâbeddîn b. Burhân'dır. Bir başkası Hanefî imamı Şihâbeddîn Ahmed b. Ali'dir. Bu adam Mekke'de kalanları doyurur, yolculara ve yalnızlara kol kanat gerer. Mekke bilginlerinin en âlicenâp ve cömert adamıdır bu. Her sene kırk elli bin dirhem borca girerek yoksulları doyurmaya çalışır. Allah'ın izniyle de borcunu ödemeye muvaffak olur! Türk kumandan ve valiler kendi mezheplerinin imamı olduğu için bu adama çok saygı gösterirler.

Bir diğer bilgin de Hanbelî imamı, hadîs bilgini Muhammed b. Osman'dır. Bu adamın ataları Bağdatlı ise de kendisi Mekke'de doğmuştur. Aynı zamanda Kadı Necmeddîn'in nâibliğini [=yardımcılığını] yapar. Takıyyüddîn Mısrî adlı görevlinin ölümünden sonra İhtisâb makamına [=sokak ve pazar müfettişliği görevine] de o getirilmiştir. Halk ondan çekinir, sert biridir o.

Takıyyüddîn Mısrî'nin Hikâyesi

Takıyyüddîn, Mekke'de muhtesib[36] idi. Kendisini ilgilendiren ya ilgilendirmeyen her şeye karışırdı. Bir defasında hacılardan birinin malını çalmış bir çocuk Hac emirinin önüne getirilince hemen müdahale etti; onun elinin kesilmesini emretti. Ayrıca şunları söyledi:

"Eğer sen bu çocuğun elini kendi huzurunda kestirmezsen Mekkeliler senin adamlarına mâni olarak bunu kaçırırlar!" Hac emiri pazar müfettişinin bu sıkı tavsiyelerinden ötürü çarnaçar çocuğun elinin huzurunda kesilmesini emretti. Öyle yaptılar. Suçlu, Takıyyüddîn'den intikam almak için fırsat kollamaya başlamıştı artık. Ama Takıyyüddîn, Mekke'de emirlik yapan Rumeyse ve Utayfa'dan "haseb" aldığı için aleyhinde bir şey yapmaya cüret edemiyordu. Haseb, halkın huzurunda bir adama sarık veya serpuş verilmesi demektir. Yüksek bir görevli tarafın-

dan yapılır bu iş. Haseb alan kişi Mekke'den çıkıp başka yere gidinceye kadar korunur; dokunulmazlık hakkına sahip olur. Takıyyüddîn Mekke'de birkaç sene kaldıktan sonra başka bir şehre gitmeye karar vererek iki emire de veda etti. Veda tavafını yaptıktan sonra Safâ Kapısı'ndan yola çıktı. Bu sırada düşmanı olan eli kesik genç, Takıyyüddîn'e yaklaşarak fakir olduğunu söyledi, bir şeyler vermesini istedi. Takıyyüddîn genci azarladı, yanından kovdu. Genç ansızın harekete geçti. Yanında taşıdığı "cenbiye" türü hançeri çekerek Takıyyüddîn'i bir darbede halletti!

Diğer Fıkıh Bilginleri

Bunlar arasında Zeynüddîn Taberî'yi sayabiliriz. Demin bahsettiğimiz Necmeddîn'in kardeşidir. Mekke'ye gelip Kâbe civarında kalan misafirlere ihsanda bulunur. Muhammed b. Fahd Kureşî'yi de burada sayabiliriz. O, Fakih Muhammed b. Osman Hanbelî'nin vefatından sonra Kadı Necmeddîn'in yardımcısı olmuştur. Muhammed b. Burhân da buranın bilginlerindendir. Bu adam abdest ve ibadet esnasında; "acaba yaptım mı yapmadım mı?" vesvesesine kapılır, kendini bu garip illetten kurtaramazdı. Bir gün onu Muzafferiyye Medresesi'nin şadırvanında abdest alırken seyrettim. Azalarından birini gereğince yıkadığı hâlde takrar yıkadı, başını defalarca meshetti. Yine kuru yer kaldığına inandığı için olacak ki dayanamadı havuza soktu başını! Namazı çoğunlukla Şâfiî imamına uyup kılmasına rağmen bittikten sonra dayanamaz "neveytü, neveytü!" [=niyet ettim, niyet ettim] der, başka mezhebin imamıyla yine namaz kılardı. Durmadan tavaf eder, umre yapar ve Hakk'ı zikrederdi.

Mekke'de Misafir Bulunan Bazı Bilgin ve Şeyhler[37]

Bunlardan biri İmam Yâfî diye şöhret bulmuş büyük sufî Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad Yemenî Şâfii'dir Bu adam gece gündüz tavaf ederdi. Gece tavafından sonra Muzafferiyye Medresesi'nin damına çıkar, uyku bastırıncaya kadar Allah Evi Kâbe'yi seyreder, sonra başının altına taş koyarak azıcık uyurdu. Bu kısa uykusundan kalkınca abdest tazeleyip yine tavafa başlar, sabah namazına kadar devam ederdi. Daha önce Fakih Şihâ-

beddîn b. Burhân'ın kızıyla evlenmişti. Kız, yaşça küçük olmasından ötürü kendini evliliğe henüz hazır hissetmediği için zaman zaman babasına şikâyette bulunur ama babası sabretmesini söylerdi. Birkaç sene sabrettiyse de dayanamadı; Yâfî'den ayrıldı. Buranın misafirlerinden biri de Necmeddîn Asfûnî'dir. Bu adam Mısır'ın Saîd bölgesinde kadılık yaparken kendini ibadete vererek Mekke'ye geldi. Her gün Ten'îm yöresinden yola çıkarak umre yapardı. Peygamber Efendimizden rivayet edilen;

"Ramazan'da umre yapmak benimle bir defa haccetmek gibidir!" hadîsine uyarak Ramazan'da da her gün iki defa umre yapardı.

Mekke'nin eski misafirleri diyebileceğimiz mücâvirlerinden biri de Şemseddîn Muhammed Halebî'dir. Tavafa ve *Kur'an* okumaya çok düşkündü. Sonunda Mekke'de vefat etmiştir. Bunlar arasında Sâmit [=suskun] adıyla ünlenen Ebûbekir Şîrâzî'yi de sayabiliriz. Bu zât tavaf düşkünüydü. Mekke'de uzun müddet kaldığı hâlde bir defa dahi ağzından boş laf çıkmamıştır. Hızır Acemî'yi de burada sayabiliriz. *Kur'an* okumaya ve tavafa düşkündü. Bu cümleden olarak Burhâneddîn Acemî'yi de unutmayalım. Kâbe'nin karşısında kendisi için konulan kürsüde etkileyici bir üslûpla halka vaaz eder, gönülleri kanatlandırır, kalpleri yerinden oynatırdı. Burhâneddîn İbrahim Mısrî de Mekke'nin mücâvirlerindendir. *Kur'an*'ı iyi bilen hocalardandı. Sidre Ribâtı'nda otururdu. Mısır ve Şam ahalisi onu ziyaret eder, sadakalarını ona teslim ederdi. Fakirlere o dağıtırdı sadakayı. Burhâneddîn yetimlere *Kur'an* öğretir, onların yiyecek ve giyeceklerini temin ederdi.

İzzeddîn Vâsıtî'yi de unutmayalım. Zengin olduğu için her sene memleketinden yığın yığın malla gelerek tahıl ve hurma satın alır, fakir fukaraya dağıtırdı. Hattâ birçoğunun yanında bulunur ve aldığı yiyeceğin evlere taşınmasına yardım ederdi. Bu iyiliksever adam vefatına kadar bu âdetine devam etmiştir.

Tanca'nın tefekkür ehlinden Ebu'l-Hasan Ali b. Rızkullah Encerî'yi de unutmayalım. Fıkhı bilen, dünya malına ehemmiyet vermeyen, erdemli bir insandı o. Senelerce Mekke'de misafir kalmış, nihayet orada vefat etmiştir. Bu adamla babam arasında eskiden kalma bir ahbaplık bulunduğundan memleketimiz

olan Tanca'ya geldikçe bizim evde konaklardı. Ayrıca Mekke'de, Muzafferiyye Medresesi'nde onun kaldığı bir oda vardı. Orada gündüzleri etrafına ışık saçan bir kandil gibi ilim öğretir, geceleri de Rebî Ribâtı'ndaki evine giderdi. Rebî Ribâtı, Mekke'nin belki de en güzel ribâtıdır. İçindeki tatlı su kuyusunun şehirde eşi yok. Orada oturanların hepsi iyi yürekli, erdemli insanlardandır.

Hicazlılar Rebî Ribâtı'na fevkalâde saygı gösterirler. Taif ahalisi oraya meyve getirir. Kimin üzüm bağı, hurma, şeftali ve incir bahçesi varsa onda birini ayırır ve ürünü develere yükleyerek oraya getirir, âdet gereğince. Mekke ile Taif arası iki günlük mesafedir. Bu âdete uymayanın ürününe, gelecek sene bir musibet çökerdi.

Rebî Ribâtı'nın Üstünlüğüne Dair Bir Hikâye

Mekke emiri Ebû Nümeyy'in köleleri bir gün Rebî Ribâtı'na emirin atlarıyla girerek hayvanları oranın kuyusunda suvardılar. Daha sonra ahıra girdikleri vakit hayvanlar sancıdan yerde sürünüyor, ayaklarını ve başlarını zemine vuruyorlardı. Emir Nümeyy olayı işitince hemen ribâtın kapısına gelip orada bulunan dervişlere özür beyan etti. İçlerinden birini yanına alarak konağına döndü. Derviş hayvanlara yaklaştı, eliyle onların karınlarını ovdu. Biraz sonra hayvancıklar ne kadar su aldılarsa dışarı çıkardılar, hastalıktan kurtuldular! Bu olaydan sonra hiçbir densiz o ribâta destursuz girmedi, oranın sakinlerini rahatsız etmedi.

Rebî Ribâtı'nda kalanlardan biri de, Ebu'l-Hasan b. Rızkullah'ın arkadaşlarından Ebu'l-Abbâs Gumârî'dir. Bu adam da Mekke'de vefat etmiştir. Sebte çölünden gelip ribâta yerleşen Ebû Ya'kûb Yusuf da yukarıdaki erdemli insanların vefatından sonra buraya şeyh olmuştur. Burada Ebu'l-Hasan Ali b. Fergûs Tilimsânî ile Saîd Hindî'yi anmadan geçemeyiz. Saîd Hindî, Kelâle Ribâtı'nın şeyhiydi.

Şeyh Saîd Hindî'nin İlginç Hikâyesi

Şeyh Saîd Hindistan'a gidip zamanın hükümdarı olan Muhammed Şah ile görüşerek onun ihsanlarına mazhar olmuştu. Hediyeleri alıp Mekke'ye geldi ama Emir Utayfa onu hapsede-

rek para istedi. Şeyh vermedi. Bunun üzerine şeyhin ayakları sıkıştırılarak işkence edildi ve 25.000 dirhem gümüş vermek zorunda kaldı. Daha sonra tekrar Hindistan'a gitti. Orada kendisini gördüm. Şam Araplarının başı olan Emir Seyfeddîn Gadâ b. Hibetullah'ın[38] evine misafir oluyordu. Gadâ, aşağıda anlatacağımız gibi Hint padişahının kızkardeşiyle evlendiğinden orada ikamet etmekteydi. Hint padişahı, Şeyh Saîd'e yine bağışta bulundu. Böylece o, Emir Gadâ'nın adamlarından Vaşl adıyla bilinen bir hacının refakatinde yola koyuldu. Emir Gadâ, koruma vazifesini üstlensinler diye adamlarından bir kısmını Vaşl ile beraber gönderdi. Vaşl'a, iyi cins atlar alması için 50.000 dirhem vermiş, birçok değerli eşya hediye etmişti. Bu hediyeler arasında Hindistan hükümdarının hediye ettiği bir giysi vardı. Onun kızkardeşiyle zifafa girdiği gece verilmişti bu. Atlas kumaştan yapılmış bu giysinin her tarafı altın ve kıymetli taşlarla bezenmişti. Üzerindeki mücevherlerin çokluğundan elbisesinin rengi seçilemezdi! Şeyh Saîd, Vaşl ile yola koyuldu, ikisi kendi paralarıyla bir hayli eşya da satın almışlardı.

Kafile, ağaç zamkıyla tanınan Sukutra adasına[39] varınca Hint eşkıyası kayıklarla hücum etti onların üzerine. Ölenler çoktu. Vaşl, mahir bir savaşçı olduğundan düşmanlarının çoğunu helâk ettiyse de yankesiciler galip geldi. Vaşl, öldürücü bir yara almıştı. Hırsızlar kafilede ne varsa hepsini aldılar; gemiyi de yüzecek hâlde ve biraz da azık bırakarak terkettiler. Yolcular sonunda Aden'e [=Yemen] vardılar. Vaşl orada vefat etti. Hint eşkıyası, âdetleri gereği savaş dışında kimseyi öldürmezler, malını yağmalamazlar, yolcuları da gemiyle beraber bırakırlar, istediği yere gitmesine izin verirler. Kölelere de dokunmazlar, çünkü köleler onların ırkındandır zaten!

Hint sultanı, ataları olan Sultan Şemseddîn Lelmiş, [=İletmiş] onun oğlu Nâsıreddîn, Sultan Celâleddîn Fîrûz Şâh ve Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın yaptığı gibi ülkesinin Abbâsî hilâfeti tarafından onaylanmasını istiyordu.[40] Hil'at [=onay elbisesi] Bağdat'tan gelirdi. Şeyh, Halife Ebu'l-Abbâs b. Halife Ebu'r-Rebî Abbâsî ile görüşerek durumu haber verdi.[41] Ebu'l-Abbâs, söz konusu sultanı, Hint ülkesinde kendi vekili olarak onayladığını bildiren bir emirnâme yazdı. Şeyh Saîd bu emirnâmeyi alıp

Yemen'e hareket etti. Orada üç siyah hil'at yaptırdıktan sonra Hindistan'a yönelerek gemiye bindi. Hint padişahının payitahtı olan Dihlî'den kırk gün uzaklıktaki Künbâya'ya [=Künbâya, Kanbay][42] varınca "sâhibü'l-haber" denilen özel memur, şeyhin geldiğini sultana bildirdi. Sultan, Saîd'in payitahta getirilmesini emretti. Şeyh payitahta yaklaşınca karşılama için ileri gelen askerleri, kadıları ve fakihleri gönderdiği gibi, kendisi de çıkıp şeyhle kucaklaştı. Şeyh Saîd, Ebu'l-Abbâs'tan aldığı emirnâmeyi teslim edince sultan onu hürmetle başına koydu, **hil'at**lerin bulunduğu sandığı da omzuna alarak birkaç adım yürüdü. Bu elbiselerden birini kendisi giydi, diğerini ileride anlatacağımız gibi, yanında ikamet eden Emir Gıyâseddîn Muhammed Abbâsî'ye verdi. Üçüncü elbiseyi Melik Kebîr adıyla çağrılan ve sultanın baş ucunda yelpaze ile sinekleri kovalayan Emir Kabula'ya giydirdi.

Ardından Şeyh Saîd ve beraberindekilerin de özel giysilerle ödüllendirilmesini emretti. Daha sonra Şeyh Saîd file bindirildi. Önde ata binmiş padişah, sağında solunda Abbâsî hil'atleri giydirilmiş iki emir olduğu hâlde başşehre girdiler.

Şehir baştan başa donatılarak her biri dört kat olmak üzere ahşaptan onbir kubbe kuruldu. Her kata padişahın kölelerinden olan şarkıcı ve rakkaseler dolduruldu. Kubbelerin üstü, altı, içi ve dışı sırmalı ipek kumaşlarla bezenmişti. Ortalarında manda derisinden yapılmış, içi gül şerbetiyle dolu üç tulum bulunmaktaydı. Gelip geçen herkes o tulumlardan içiyordu. Bu şerbeti tadanlar, tenbûl, fevfel ve nevre yapraklarından onbeşer tane alırdı. Bunlar çiğnenince ağza hoş bir koku verir, diş etlerini sağlamlaştırır, safrayı ve balgamı giderir, hazmı kolaylaştırırlar.

Şeyh Saîd file bindirildi demiştik... Hayvanın ayakları altına ipek kumaş serilmişti. Saîd, şehrin kapısından sarayın bahçesine kadar bu muazzam bineğin üzerinde gitti. Saraya yakın bir yerde misafir edilerek büyük ihsanlara kavuştu. Kubbelere asılan, etrafa döşenen, filin ayağı altına serilen bütün kıymetli kumaşlar bir daha sultana iade olunmayıp çalgıcılara, kubbeleri yapan sanatkârlara, şerbet sunan hizmetkârlara ve diğer yardımcılarına verilirdi; âdet böyle! Padişah seferden dönünce yine böyle bir şenlik tertip edilirdi.

Hint padişahı, halifenin gönderdiği emirnâmenin her Cuma günü hutbe arasında okunmasını emretti. Şeyh Saîd bir ay kadar orada kaldıktan sonra tekrar yolcu oldu; bu sefer sultan, halifeye hediye gönderiyordu. Şeyh, Künbâya'ya varıp denize açılma hazırlıklarını tamamlayıncaya kadar bir süre orada ikamet etti. Hint padişahı, Kabcak [=Kıpçak] asıllı olup aslen Kırem[=Kırım] şehrinden gelen ve sufîlerin önderlerinden olan Şeyh Receb Burkuî'yi de halifeye gönderiyordu. Hükümdar, Şeyh Receb Burkuî ile de halifeye hediye yolladı. Bu hediyeler arasında elli bin dinarlık bir yakut vardı. Hükümdar, halifeye gönderdiği yazıda tüm Hint ve Sint şehirlerinde onun "nâib"i [=sözcüsü ve vekili] olmak istediğini bildirmiş ve bu amaçla kendisine bir niyâbet fermanı yazmasını veya kendisini destekleyecek birini buralara göndermesini rica etmişti. Ayrıca mektupta hilâfete olan inancını, iyi niyetini açıkça belirtmişti.

Şeyh Receb'in Mısır'da Seyfeddîn Kâşif adıyla bilinen bir kardeşi vardı. Receb, oraya varınca Memlûk sultanı Sâlih İsmail b. Nâsır[43] orada bulunmadığı için halife mektubu okumaktan, hediyeyi kabul etmekten çekindi. Bunun üzerine Şeyh Receb, kardeşi Seyfeddîn'in tavsiyesiyle yakutu satarak karşılığında üçyüzbin dirhem ile dört kıymetli taş aldı. İsmail'in huzuruna varıp mektubu ve taşların birini teslim etti. Diğerlerini de onun kumandanlarına verdi. Böylece Hint sultanına arzu ettiği şekilde bir ferman yazılması kararlaştırıldı ve halife, Hint ve civar ülkeler için Hint hükümdarına niyâbet verdiğini tanıklar huzurunda söyledi.

Daha sonra Mısır hükümdarı Melik İsmail ülkenin en büyük bilgini ve şeyh'ş-şuyûh sıfatını alan adamı Rükneddîn Acemî'yi[44] elçilikle görevlendirerek Şeyh Receb ile sufîlerden bir cemaati kafileye kattı. Kafiledekiler, Ubulle'den Hürmüz'e gitmek için Fars denizinden gemiye bindiler. O zaman adı geçen ülkenin sultanı bulunan Kutbeddîn Temtehen [=Tehemten] b. Tûrân Şah[45] bunları hoş karşılayarak Hint ülkesine varmaları için bir gemi hazırlattı. Heyet Künbâya'ya ulaştı. Şeyh Saîd hâlâ oradaydı. Şeyh Receb ise o vakit şehrin emiri olan, Hint padişahının ileri gelen adamlarından Emir Makbûl Telengî ile buluştu. Ona:

"Şeyh Saîd size sahtekârlık yaptı. Getirdiği hil'atleri Aden'den satın aldı. Derhal yakalayın ve Hond-i Âlem'e gönderin!" dedi. Hond-ı Âlem, cihan hükümdarı demektir ve Hint hükümdarları için kullanılır. Fakat Emir:

"Şeyh Saîd, sultanımız nazarında kıymetli bir adamdır. Sultanın emri olmadan böyle bir şey yapamayız. Bununla beraber padişahın fikri neyse gereğini yapsın diye onu sizinle birlikte gönderirim!" cevabını verdi ve olayı padişaha yazıyla iletti. Sâhibü'l-haber denilen memur da durumu ayrıca bildirmişti. Padişah bu haberden başka türlü etkilendi. Son derece saygı gösterdiği Saîd hakkında nice tanık huzurunda böyle münasebetsiz sözler ağza aldığı için Şeyh Receb'e gücendi; onu huzuruna kabul etmedi. Hattâ Şeyh Saîd'e olan güveni daha da arttı! O günlerde huzuruna çıkan Şeyhu'ş-Şuyûh Rükneddîn için ayağa kalkıp onunla kucaklaştı; ona ikramda bulundu. Ne zaman yanına girdiyse hep hürmet göstermiştir. Üstat Saîd ise artık Hintli olmuştu; ona da çok saygı gösteriyordu. Ben kendisini yediyüzkırksekiz senesinde Hindistan'da gördüm.

Mekke'de bulunduğum sıralarda Mağripli Hasan adlı bir mecnun vardı. Hikâyesi garip, hâli acayiptir. Önceleri akıllı olup Allah dostu İsfahanlı Necmeddîn'in hizmetkârı imiş.

Mecnun Hasan'ın İlginç Hikâyesi

Mecnun Hasan geceleri çok tavaf eder, bu esnada gündüz görmediği bir dervişe eşlik ederdi. O da kendisi gibi tavaf âşığıydı. Derviş bir gece Hasan'a şöyle dedi:

"Hasan! Annen senin için ağlıyor, seni görmeyi arzuluyor. Cenab-ı Hakk'ın ermiş kullarından olan anneni görmek istemez misin?" Hasan:

"İsterim ama bu işe gücüm yetmez!" cevabını verdi. Derviş:

"Sizi yarın gece inşaallah burada buluştururum!" dedi. Hasan ertesi gün, Perşembeyi Cumaya bağlayan gece dervişi buldu. Beraberce Allah Evi'ni tavaf ettikten sonra derviş önde Hasan arkada, Muallâ Kapısı'na kadar gittiler. Tam bu sırada derviş, Hasan'a gözlerini kapamasını ve kendi elbisesinden tutmasını emretti. Bir müddet sonra;

"Sen yurdunu biliyor musun?" diye sordu.

"Evet!" cevabını alınca;

"İşte burası!" deyip sözün sonunu getirdi derviş. Hasan gözlerini açınca kendini ana evinin kapısında buldu. İçeri girdi. Başından geçenlere dair annesine hiçbir şey söylemedi. 15 gün kadar evinde kaldı. Zannediyorum Hasan'ın yurdu Mağrip'te Esefî şehriydi. Daha sonra Hasan şehirdeki mezarlığa gidip arkadaşı olan dervişi buldu. Derviş hâl hatır sorunca;

"Efendim! Şeyh Necmeddîn'i görmeye susadım. Âdetim gereği çıkıp onu görürdüm. Bugünlerde onunla hiç buluşmadım" dedi. Mezarlıkta tıpkı Mekke'de olduğu gibi gözlerini kapayıp elbisesine yapışmasını emredince Hasan emre uydu; bir anda kendini dervişle beraber Mekke'de buldu! Bu arada derviş, olup bitenlerden kesinlikle Necmeddîn'e ve diğerlerine bahsetmemesini Hasan'a tembih etmişti. Hasan, Necmeddîn'in huzuruna vardığında:

"Bu kadar zamandır neredeydin, hiç görünmedin?" diye soran Şeyh Necmeddîn'e önce vaziyeti bildirmedi. Ancak şeyhin ısrarı üzerine durumu olduğu gibi anlattı. Necmeddîn:

"O adamı mutlaka bana göstermelisin!" deyince beraberce dervişi görmeye gittiler. Derviş her zamanki gibi oraya geldi. Onu önlerinden geçerken gördüler. Hasan:

"Efendim Necmeddîn! İşte bahsettiğim budur!" dedi. Derviş bu kelimeleri duyunca eliyle Hasan'ın ağzına vurarak;

"Sus! Konuşma, Allah seni konuşturmasın!" deyince zavallının dili tutulup aklı gitti. Bu mecnun Hasan, Kutlu Mabet'in etrafında divâne divâne dolaşır, Abdestsiz, namazsız, gece gündüz tavaf ederdi. Halk onu çok sever, ondan bereketlenmek ister, ona elbise giydirirler, ihtiyaçlarını giderirler. Mecnun Hasan acıkınca Safâ ile Merve arasında bulunan çarşıya çıkar, dükkânlardan birine girerek istediğini yerdi. Hiç kimse ona mâni olmazdı. O, bir dükkâna uğradığında oranın kârında bir artış olur, sevinirdi oranın sahibi. Ne zaman çarşıya inse alım-satım işlerinde hakikaten bolluk meydana geldiği tecrübe edilmişti. Bu yüzden bütün dükkân sahipleri boyunlarını uzatır;

"Gel bizim dükkânımızdan bir şeyler al!" der gibi Hasan'a bakarlardı. Canı bir şey içmek isteyince çarşı sakaları çevresinde

dolanıp kuş gibi üşüşürdü. Herkes taşıdığı içecekten sunmak isterdi. Nihayet Emir Seyfeddîn Yelmelek Yediyüzyirmisekiz senesinde Mekke'ye hacca gelince Hasan'ı yanına alıp Mısır'a götürdükten sonra ona dair bir haber alınamadı.

Mekke Halkı, Namaz Kılarken Nasıl Bir Sıra Takip Eder?

Önce Şâfiî imamı namaz kıldırır. Hükümdar ona öncelik hakkı tanımıştır. İbrahim Makamı'nın arkasında kendine ait sanatkârca işlenmiş Hatîm'de kıldırır namazı. Mekkeliler çoğunluk Şâfiîdirler. Hatîm denilen şey, iki tahtadan ibarettir. Birbirlerine merdiven şeklinde enlemesine kirişlerle bağlanmıştır. Karşısında yine buna benzer iki tahta vardır. Bu dört tahta alçıyla sıvalı ayaklar üzerine oturur. Tahtaların en üstüne başka bir tahta konulur. Ona çengeller bağlanarak kandiller asılır. Şâfiî imamı bitirdikten sonra Mâlikî imamı, Yemen Köşesi'nin karşısında bulunan mihrapta kıldırır namazını... Hanbelî de Mâlikî imamıyla aynı zamanda Yemen Köşesi ile Kara Taş arasında bulunan yerde namazını kılar; daha sonra Hanefî imamı Kutsal Oluk karşısında, oradaki Hatîm'in altında namaz kıldırır. Akşamleyin imamların önündeki mihrapların içinde mum yakılır. Dört vakit namazı bu sıraya göre kılarlar. Akşam namazını ise her imam kendi cemaatiyle ama diğerleriyle aynı zamanda kılar. Bu yüzden oraya gelenler bir anda hangi cemaate gireceğini, hangi imama uyacağını şaşırır; çünkü hepsi aynı anda namaz kılmaktadır. Mâlikî olan, Şâfiîye uyarak rükûa gidebilir. Hanefî olan da Hanbelî'nin secdesiyle secdeye gidebilir.

Hutbe ve Cuma Namazındaki Âdetleri

Cuma günleri minberi, Hacer-i Esved ile Irak Köşesi arasındaki Kâbe duvarına yaslamaktadırlar. Böylece hutbeyi veren yüzünü İbrahim Makamı'na çevirir. Hatip, Melik Nâsır tarafından verilen siyah elbiseyi giyip başına da siyah taylasanlı siyah sarığı takmış olduğu hâlde kürsüye doğru ilerler. İki müezzinin tuttuğu iki siyah sancak arasında sakin ve vakur bir şekilde yürümektedir. Önünde câmi hizmetkârlarından biri yürümektedir; elinde ferkaa olduğu hâlde. Ferkaa, ucunda ince bir kıvrık kayış

bulunan ve havaya vurulduğu zaman vınlayan bir değnektir. Onun çıkardığı sesi, Kutlu Mabet'in içinde ve dışında bulunan herkes duyar. Bu ses hatip kalktı demektir. Böylece minbere doğru yaklaşır. Hacer-i Esved'i öper, orada dua eder ve hedefine yönelir. O esnada başmüezzinlik görevini yürüten ve müezzin-i zemzemî denilen görevli omzundaki kılıcı eliyle tutmakta ve siyahlara bürünmüş olduğu hâlde hatibin önünde yürümektedir. Daha önce bahsettiğimiz sancaklar minberin iki yanına dikilir. Hatip birinci basamağı çıktığı zaman müezzin kılıcının ucuyla birinci basamağa vurur. Böylece hatip ikinci, üçüncü ve dördüncü basamakları çıkarken müezzin de kılıcıyla basamaklara vurmaktadır. Son basamağa çıkılıp kılıç da vurulduktan sonra hatip Kâbe'ye döner, ayakta sessiz dua eder. Sonra cemaate yüzünü çevirir, sağına soluna selâm verir. Halk da onun selâmına karşılık vermektedir. Ve nihayet oturur. Müezzinler hep beraber Zemzem Kubbesi'nin üzerinden ezan okumaya başlarlar. Ezan bitince hutbe okunmaya başlar. Hatip üst üste Peygamber'e salâtü selâm getirmekte, ona hayır ve esenlik dilemektedir. Hutbe esnasında önce şu salavatı okur:

"Allahım! Şu mukaddes evi tavaf edenler bulundukça sen Muhammed'e ve onun ehl-i beytine esenlik yağdır ve destek ver!" Bu salavattan sonra parmağıyla Kâbe'ye işaret edip şöyle der:

"Allahım! Arefe'de bekleyip vakfeye duranlar varolduğu sürece sen Muhammed'e ve onun ehl-i beytine esenlik yağdır ve destek ver!" Bundan sonra dört halifeye, diğer ashaba, Resûlullah'ın iki amcasına, torunlarına, Hz. Fatıma'ya ve Yüce Hatun Hadîce'ye esenlik ve rahmet dileklerini ifade eder. Daha sonra [dönemin devlet başkanı] Melik Nâsır'a, mücahit sultan Nûreddîn b. Ali b. Melik Müeyyed'e, Mekke şeriflerinden olan iki emir Seyfeddîn Utayfa'ya ve Esedüddîn Rumeyse'ye dua eder. Seyfeddîn Utayfa, Rumeyse'den küçük olmasına rağmen adaletli olduğu için daha önce anılır. Bu iki kardeş, Ebû Nümeyy b. Sa'd b. Ali b. Katâde'nin çocuklarıdır. Bir defasında hatip Irak hükümdarına da dua etmişti. Ama bunun ardı gelmedi. Hutbeyi bitiren hatip namazı da kıldırır ve kalkar. Sancaklar sağda ve solda, ferkaa onun tam önünde götürülmekte, böylece namazın

bittiği belirtilmektedir. Sonra minber kaldırılır, mübarek İbrahim Makamı'nın karşısındaki asıl yerine götürülür.

Ayların İlk Günlerinde Ne Yaparlar?

Yeni ay başlayınca Mekke emiri yanında korumaları ve hizmetkârları bulunduğu, alımlı beyaz bir elbise giyinip başına da heybetli bir sarık sardığı ve kılıç kuşandığı hâlde vakur bir edâ ile gelir. Maiyetiyle beraber İbrahim Makamı'nda iki rekât namaz kılar. Hacer-i Esved'i öper, yedi defa Kutlu Ev'in çevresinde döner. Başmüezzin, Zemzem Kubbesi üzerinde durarak emiri beklemektedir. Emir birinci tavafı tamamlayıp Hacer-i Esved'i öpmeye yönelince müezzin yüksek sesle dualar eder ve yeni ay münasebetiyle onu tebrik eder. Daha sonra da emiri ve emirden önce Mekke'de yönetimde bulunmuş kimseleri öven bir manzume okur. Yedi tavaf boyunca bu yapılır. Emir tavafları bitirdikten sonra önce Mültezem yakınında, sonra da İbrahim Makamı'nın arkasında ikişer rekât namaz kılar.

Sefere çıkıldığı veya seferden dönüldüğü zaman da böyle yaparlar.

Mekke Halkı Recep Ayında Ne Yapar?

Recep ayının hilâli gökte görüldüğü vakit emir bunu haber vermek için davul-zurna çaldırır. Birinci gün Mekkeliler yaya veya atlı olarak emirin çevresini sarmışlardır. Emir de at sırtındadır. Herkes elindeki silâhla onun önünde oynamaktadır. Süvariler at koştururlar, yayalar birbirine hücum ederek mızraklarını havaya atıp yere düşmeden kaparlar. Emir Rumeyse, Emir Utayfa, onların oğulları, Muhammed b. İbrahim gibi kumandanlar, Sabîh'in iki oğlu Ahmed ve Ali, ayrıca Ali b. Yusuf, Şeddâd b. Ömer, Âmir Şerık, Mansûr b. Ömer ve Musa Muzrık gibi Hz. Hasan soyundan gelen nüfuzlu kişiler ve askerler de merasimde bulunurlar. Cemaatin önünde sancak, davul ve kös vardır. Hepsi de vakur bir şekilde Mîkat denilen noktaya doğru ilerlemekte, sonra aynı sırayla mescide dönmektedirler. Böylece Mekke emiri Kâbe'yi tavafa başlar. Müezzin-i zemzemî daha önce bahsettiğimiz gibi her tavafta Zemzem Kubbesi'nin üstünde dua eder. Emir, tavafı bitirdikten sonra Mültezem'de ve İbrahim

Makamı'nda ikişer rekât namaz kılar; Makam'a el sürer, bereketlenmek için.. Daha sonra sa'y'a çıkar. Kumandanları çevresinde, mızraklı askerler önünde kendisi de at sırtındadır. Böylece evine döner. Recebin ilk günü Mekkelilerin bayramı olduğundan o gün insanlar en güzel elbiselerini giyerler; birbirleriyle yarış etmektedirler şıklıkta.

Recep Ayında Yapılan Umre

Mekkeliler, bu ayda umre yapmaya önem verirler. Gece gündüz devam eden bir umredir bu. Recep ayının neredeyse tümünü, özellikle ilk günüyle, 15. ve 17. günlerini tamamen ibadete ayırırlar. Mekkeliler birkaç gün önceden buna hazırlanırlar.

Ben 27. gün oradaydım. Sokaklar, herkesin gücü yettiğince güzel yapmaya çalıştığı ipek yahut ince ketenle örtülmüş tahtırevanlarla doluydu. Develer ipek atkılarla sarılmış ve süslenmişti. Tahtırevanlar hemen hemen yere değecek ölçüde geniş ve uzun örtüleriyle minyatür kubbeler gibiydi. Bütün halk bir araya geliyor, Ten'îm denen mıntıkaya çıkıyor, tahtırevanlar Mekke vadilerinde sel gibi akıyordu. Yolun iki tarafında ateş yakılıyor, develerin önünde de mum ve meşaleler görülüyordu. "Lâ ilâhe illallah" [=Allah'tan başka ilâh yoktur] haykırışları dağlarda yankı yapıyor, kalpler hüzünle titriyor, gözlerden sicim gibi yaş akıyordu.

Halk, umre ibadetinde Kâbe'yi tavaf ettikten sonra Safâ ile Merve arasında **sa'y**a [=seğirtmeye] çıkıyordu. Mes'â [=koşunun yapıldığı yer] meşale ve kandillerin ışığıyla aydınlanmış, mahşer gibi dolmuştu o zaman. Kadınlar tahtırevanlar üzerinde katediyordu bu mesafeyi. Kutlu Mescid'in etrafı bir aydınlık, bir aydınlık; sanki nur saçıyor. Mekkeliler Hz. Âişe'nin secdegâhına bir ok atımı mesafede bulunan ve Hz. Ali'nin adıyla bilinen mescidin yakınındaki tümsekte ihrama girdikleri için bu umreye Umretü'l-Ekemiyye adı verilirdi [ekeme tümsek demektir].

Bu umrenin başlangıç hikâyesi şöyle: Abdullah b. Zübeyr, Kâbe'nin tamirinden sonra Mekkelilerle beraber Recebin 27'sinde umre yapmak için yalın ayak o tümseğe çıkarak ihram giymiş sonra Hacûn tepesinden geçerek Muallâ Kapısı'na gitmiştir. Mekke'nin fethi gününde de Müslümanlar şehre oradan girmiştir.

Abdullah b. Zübeyr'in yaptığı umre Mekkeliler nezdinde benimsenmiş, şimdiye kadar devam etmiştir. Böylece "Abdullah b. Zübeyr Günü" hiç unutulmayan, hep yâdedilen bir gündür. O gün Abdullah bir sürü hayvan kurban etti, Mekke'nin ileri gelenleri ve varlıklı aileleri de o gün kurban kestiler. Günlerce yediler ve yoksullara yedirdiler; Kâbe'yi, İbrahim Halîl Peygamber zamanındaki şekliyle yeniden inşa etmeye muvaffak oldukları için Yüce Allah'a şükrediyorlardı.

Abdullah b. Zübeyr malûm savaşta yenilip öldürülünce Haccâc Kâbe'yi bozdu ve Kureyş dönemindeki hâline çevirdi. Kureyş Kâbe'yi küçültmüştü. Peygamberimiz Kureyş'in küfür ve şirkten yeni kurtulmuş olması sebebiyle Kâbe'yi o hâliyle bırakmıştı.

Daha sonra Halife Ebû Ca'fer Mansûr, Kâbe'yi Abdullah b. Zübeyr'in yaptığı şekle çevirmek istemişse de Mâlik b. Enes –Allah ondan razı olsun– ona mâni olarak;

"Ey Emir! Allah Evi sultanların oyuncağı olmamalı! Burası hükümdarlar değiştikçe değişecek bir yer değildir!" deyince Halife muhtemel bir şerrin önünü açmamak için Kâbe'yi o hâlde bıraktı.

Becîle, Zehrân ve Gâmid gibi Mekke'ye komşu yörelerin halkı da Recep umresine katılmak için acele ederler. Mekke'ye tahıl, yağ, bal, kuru üzüm ve badem getirdiklerinden şehirde fiyatlar düşer, halkın geçimi kolaylaşır, herkes bundan nasiplenir. Bu yörelerin halkı olmasa Mekke sakinleri çok sıkıntı çekerlerdi. Şu da var ki onlar kendi yörelerinde kalarak söz konusu zahireyi Mekke'ye getirmezlerse kıtlıkla karşılaşır, hayvanlarını kaybederler. Mekke'ye erzak götürmeyi ihmal etmezlerse, yurtlarına bereket yağar, sürüleri çoğalır. Kutlu beldeye zahire gönderme vakti geldiğinde erkekler tembel davranırsa kadınlar toplanıp eşlerini zorla gönderirler! İşte Hak Teâlâ'nın güvenli şehir Mekke'ye yaptığı bir lütuftur bu!

Becîle, Zehrân, Gâmid ve diğer kabilelerin oturduğu yüksek yörelerde arazi çok verimlidir. Bol miktarda üzüm ve buğday yetiştirilir. Halkı da temiz yüreklidir; güzel ve etkileyici konuşmak, altın kalplilik, sağlam inanç bakımından parmakla gösterilir oraların ahalisi. Tavafa çıktıkları zaman hep birden atılır-

lar Kâbe'ye; çevresine doluşur, örtüsüne asılırlar. Gönüllerinden çıkan hüzünlü duaların tesiriyle gözleri yaşla dolar. Bakarsın ki çevreden birtakım kimseler toplanır, onların dualarına âmin der. Müthiş bir kütle hâlinde yanaştıkları için hiç kimse onlarla beraber tavafa ve Hacer-i Esved'i selâmlamaya imkân bulamaz. Deri giyinirler, cesurdurlar. Bunlar Mekke'ye yaklaştıkları zaman yollarda pusu kurmuş bedevîler taarruzdan sakınırlar. Mekke'ye uzak beldelerden gelen kişi, onlara yol arkadaşlığı yaparsa mutlaka övgüyle yâdeder bu arkadaşlığı.

Rivayete göre Peygamberimiz onları övmüş;

"Onlara namaz kılmayı öğretiniz! Onlar da size Allah'a nasıl yalvarılacağını öğretsin!" diye buyurmuştur. Peygamberimizin –Hakkın rahmeti ve bereketi onu kuşatsın– şu sözünün kapsamına girmeleri, şeref olarak yeter onlara:

"İman Yemenlidir! Bilgelik de Yemenlidir!" Hattâ Abdullah b. Ömer'in bu insanları beklediği, tavaf edecekleri zaman onların dualarından nasiptar olmak için aralarına girdiği söylenir. Garip insanlardır onlar. Bir haberde de şöyle buyuruluyor:

"Kâbe'nin çevresini onların arasında bulunarak tavaf ediniz. Çünkü rahmet ve esenlik onların üzerine yağmur gibi dökülür."

Şaban'ın 15. Gecesinde Ne Yaparlar?

Şaban ayının 15. gecesi Mekkeliler için büyük gecelerdendir. O gece tavafa, tek başına yahut cemaatle namaza ve umre gibi ibadetlere verirler kendilerini. Kutlu Mabet'te öbek öbek insanlar toplanır. Her cemaatin bir imamı olur. Fenerler, meşaleler ve kandiller yakılıp lacivert gökte dolunay çıkınca zemin ve semâ baştan başa nur ile dolar. Allah'a ibadette coşarlar, yüz rekât namaz kılar, her rekâtta on defa Fâtiha ve İhlâs sûrelerini okurlar. Kimi yalnız başına Hacer-i Esved'in yanında namaz kılar, kimi de Allah Evi'ni tavaf eder. Bir kısmı da umreye çıkmıştır.

Mübarek Ramazan'da Ne Yaparlar?

Ramazan ayı girince Mekke emirinin konağı önünde davullar çalınır, kösler vurulur. Mescidin hasırları yenilenir, mumları ve kandilleri çoğaltılır, manzara şahane olur. Ulu Mabet ışığa bo-

ğulur. Şâfiî, Hanefî, Hanbelî ve Zeydî imamlar kendi cemaatlerinin başına geçerler. Mâlikîler dört hafızın yanında toplanıp nöbetleşe *Kur'an* okur, mumlar yakarlar. Kutlu Mabet'in her köşesinde mutlaka bir hafız vardır; kendi cemaatine namaz kıldıran ve *Kur'an* okuyan...

Hafızların güzel sesleri mescidi çınlatarak cemaatin ruhuna tesir eder. Gözlerden yaşlar akar. Kimileri sadece tavafla ve Hıcr'da namaz kılmakla yetinir. Şâfiî imamlar diğerlerinden daha çok ibadet etmektedirler. Yirmi rekât olan teravih namazını kıldıktan sonra imam cemaatla beraber yedi kere tavaf eder. Tavaf bitince daha önce Cuma bahsinde anlattığımız ferkaa'yı vınlatır. Namaza dönüldüğünü bildirmek istiyordur. Sonra yine yirmi rekât kılarlar ve her iki rekâtta bir yedi tavaf yaparlar. Vitr namazını kılıp ibadetlerine son verirler. Öteki imamlar ise normal olarak kılınana [yirmi rekât] herhangi bir şey eklemezler.

Sahur zamanı, müezzin-i zemzemî Kutlu Mabet'in doğu köşesindeki minarede sahur vaktini bildirme görevini üstlenmiştir. Vakit girer girmez haber verir; uyarıda bulunur ve sahura kalkmaya teşvik eder. Diğer minarelerde de müezzinler karşılıklı konuşurlar. Her minarenin tepesine uzun bir kiriş konulur. Bunun ucuna eğik vaziyette bağlanan bir sopaya iki kandil asılır cam içinde... Güneşin doğuşu yaklaşıp sahurun sona erdiği defalarca haber verilince kandiller indirilir. Müezzinler karşılıklı ezan okumaya başlarlar. Mekke'de evler teraslı olduğu için; ezanı işitemeyecek derecede uzak oturan kimse bu kandillere bakarak sahurun başladığını ve bittiğini anlar. Ramazanın son on gününün 21, 23, 25 gibi tek sayılı gecelerinde *Kur'an* hatmedilir. Hatim merasiminde kadı, fıkıh bilginleri ve ileri gelenler hazır bulunur. Mekke büyüklerinden birinin oğlu yapar hatmi. Sonra ipekle süslenmiş bir minber kurulur ortaya. Mumlar yakılır, hutbe okunur. Hutbe sona erince hatmeden çocuğun babası, cemaati evine davet eder, onlara yemek ikram eder, tatlı yedirir.

Mekkeliler nezdinde bu gecelerin en kıymetlisi 27. gecedir. İbrahim Makamı'nın arkasında *Kur'an-ı Kerim* hatmedilir. Şâfiîye ait Hatim [denilen iskelenin] karşısına büyük tahtalar diki-

lir. İki taraf arasına uzun levhalar konur. Bu şekilde üç kat yapılır. Her birinin üzerine mumlar ve fanuslar bırakılır. Bunların ışığı gözleri kamaştırmaktadır. İmam öne çıkar ve yatsı namazını kıldırır. Bir önceki gün Kadr Sûresi'ne kadar gelinmiş, orada kalınmıştır. Bu gece imam Kadr Sûresi'nden okumaya başlar. Bütün imamlar İbrahim Makamı'nda yapılan hatme hürmeten teravihi bırakıp oraya toplanırlar. Başimam iki selâm ile hatmi tamamlar, yüzünü İbrahim Makamı'na çevirerek hutbe okur. Hutbe bitince öteki imamlar kıldırdıkları namaza dönerler. Cemaat dağılır.

29. gecenin hatmi Mâlikî Makamı'nda sakince yapılır. Ve aynı şekilde hutbe okunur.

Mekkelilerin Şevval Ayındaki Âdetleri

Hacc için bilinen [=âdet edinilen] aylardan ilki olan Şevval'in ilk gecesinde, Ramazan'ın 27. gecesinde olduğu gibi, mum ve kandil yakarlar. Minarelerin her tarafına asılan kandillerle Kutlu Mabet'in alanı ve Ebû Kubeys dağının tepesinde bulunan küçük mescidin avlusu aydınlatılır. Müezzinler o geceyi tekbir, tehlil ve tespihle [=Allah-u Ekber, Lâ ilâhe İllallah ve Sübhânallah diyerek] ihyâ ederler. Halkın bir kısmı namaz, bir kısmı tavaf, diğer bir kısmı da zikir ve dua ile geçirir geceyi. Sabah namazından sonra bayramlaşma merasimi başlar. Herkes en güzel elbiselerini giyinerek Harem-i Şerif'teki meclisine koşar. Şehrin en mübarek yeri Harem-i Şerif [=Kutlu Mabet] olduğu için bayram namazını orada kılarlar. Mescide en erken Benî Şeybe [=Şeybeoğulları] kabilesi gelir. Beyt-i Haram'ın [=Kutlu Ev] kapısını açar; emir gelinceye kadar kabile reisi Kâbe'nin eşiğine oturur, diğer üyeler onun önündedir. Nihayet emiri karşılarlar. O yedi defa tavaf yapar. Zemzem Köşesi'nde müezzin her zamanki gibi kubbenin üzerinde yüksek sesle emire ve kardeşine dua eder. Daha sonra iki yanında iki siyah sancak ve önünde ferkaa bulunduğu, sırtına da siyah bir elbise geçirdiği hâlde hatip, İbrahim Makamı'nın arkasında namaza başlar. Sonra minbere çıkar, etkileyici bir hutbe verir. Hutbeyi bitirince cemaat birbiriyle selâmlaşır, kucaklaşır ve Allah'tan bağışlanma diler. Herkes Kâbe'ye yönelir. Küme küme Kutlu Ev'in içine girerler.

Daha sonra Muallâ Kapısı civarındaki mezarlığa giderek orada yatan sahabe ve selef büyüklerinden feyz ve bereket alıp dönerler.

Kâbe'nin İhrama Girişi

Zilkade ayının 27. gecesi Kâbe örtüsü, tavaf edenlerin ellerinde yırtılmaması ve kirletilmemesi için dört taraftan birbuçuk adam boyu yukarı kaldırılır. Kâbe örtüsünün bu hâline İhrâmü'l-Kâbe adı verilir. O gün Kutlu Mabet çok kalabalık olur. O vakitten itibaren Arafat'ta vakfe [=bekleyiş] sona ermedikçe Kâbe bir daha açılmaz.

Haccın Usûlü ve Hac'da Yapılan İşler

Zilhicce'nin ilk günü sabah akşam ve beş vakit namazda kutlu vaktin girişini tebrik için davullar çalınır, kösler vurulur. Arafat'a çıkıncaya kadar bu devam eder. Zilhicce'nin yedinci günü Hatip öğle namazının ardından bir hutbe okuyarak "menâsikü'l-hacc" [=hac ibadetinin yapılışı esnasında gerekli ritüelleri] ve "vakfe"yi öğretir. Ertesi gün halk erkenden Minâ'ya çıkar. Mısır, Irak ve Şam'dan gelen kumandanlar ile bilginler o geceyi Minâ'da geçirirler. Anılan ülkelerin ahalisi kandil ve mum yakmak hususunda birbirleriyle yarış ederler ise de daima Şamlılar öndedir. Dokuzuncu gün sabah namazından sonra hareket ederek Minâ'dan Arafat'a giderler. Yolda Muhassar vadisinden geçilirken Peygamber geleneğine uyularak koşulur. Muhassar vadisi, Müzdelife ile Minâ arasındaki sınırdır. Müzdelife iki dağ arasında düz bir alandır. Etrafı su havuzları ve sarnıçlar ile çevrilmiştir. Bu depoları Ca'fer b. Ebû Mansûr'un kızı; Hârûn Reşîd'in eşi Zübeyde yaptırmıştır. Minâ ile Arafat arasında beş mil var. Minâ ile Mekke arasında da uzaklık aynı. Arafat'a üç isim vermişler: Birinci ismi bilindiği gibi Arafat; ikinci ismi Cem' [=Toplanma yeri]; üçüncü ismi ise Meş'aru'l-Haram'dır [=Kutsal bölgenin sembolü]. Arafat geniş ve düz bir yer, etrafı dağlarla çevrili. Meydanın bir ucundaki Rahmet dağı ve çevresine Mevkıf [=Vakfe yapılan yer] denilir. Rahmet dağının önünde bir mil uzaklıkta iki işaret göze çarpar. Bunlar Hıll [=Yasaksız] ile Haram [=Yasaklı] bölgeler arasındaki sınırı gösterir. Bun-

ların yakınında Arafat'ı takibeden Batn-ı Urne vadisi başlar. Peygamberimiz oradan kalkılmasını [=vakfe edilmesini] emrettiğinden buna dikkat etmek gerek. Güneş batmadan önce Mekke'ye varmak için acele etmek doğru değil. Bundan kaçınılmalıdır. Deve sürenler hacıların bir kısmını dönüşte çok kalabalık olacağı gerekçesiyle ikna edip, Urne'ye kadar yürümeye zorlarlar; fakat bu hareket onların hac ibadetini bozmaktadır. Yukarıda bahsedilen Rahmet dağı, toplanma meydanının tam ortasında diğer dağlardan kopuk ve tek başına yükselir. Bu dağ, birbirinden ayrı, parça parça kayalardan oluşmaktadır. Tam tepesinde Ümmü Seleme annemize nispet edilen bir kubbe var... Ahali, bunun ortasında yer alan namazgâhda namaz kılmak için hücum eder. Mescidin çevresinde geniş bir düzlük vardır; Arafat meydanına bakar. Halk kıble yönündeki duvarda bulunan mihraplarda namaz kılar. Bu dağın altında çok eski bir ev vardır. Aşağı inerken Kâbe'yi sola alınca hemen bu evle sarp kayalar arasında Peygamberimizin mevkıfı [=vakfe yaptığı yer] bulunur. Onların çevresinde su sarnıçları, kuyular mevcut. İmam burada ayağa kalkıp hutbe okur, öğleyle ikindiyi beraber kılar. Kâbe'ye yüzümüzü çevirirsek, iki sınır işaretinin solunda Erâk vadisi uzanır. Bu vadide [diş temizliğinde kullanılan] yeşil misvâk ağaçları arka arkaya sıralanır. Hacıların dağılıp Mekke'ye gitme vakti gelince Mâlikî imamı eliyle işaret ederek mevkıfından iner. Halk bir anda harekete geçer; dağ taş inler. O ne büyük manzara! O, ne güzel an! Ruhlar orada güzel ölümü arzular; oranın rahmet meltemiyle gönüller esrir. Yüce Allah bizi, o gün sevgisini kazanmış özel kullarından eylesin o gün!

Benim ilk vakfem Yediyüzyirmialtı senesinin [=Zilhicce ayının ilk] Perşembe gününe rastladı.[46] O zaman Mısır kervanının emiri, Melik Nâsır'ın nâibi Argûn Devâdâr idi. O sene Melik Nâsır'ın Argûnoğlu Ebûbekir'le everdiği kızı, Nâsır'ın kendi eşi, Sarây ve Huvârezm [=Harizm] sultanı Muhammed Uzbek'in kızı Hûnde [=Honde] de Allah Evi'ni ziyaret şerefine erişmiştir. Şam kafilesinin emiri Seyfeddîn Cûbân'dı [=Çoban] o yıl. Güneş battıktan sonra hacılar dağılırken biz yatsı namazında Müzdelife'ye vardık. Peygamber geleneğine uyarak akşam ve yatsıyı beraber kıldık. Sabah namazını Müzdelife'de edâ

ederek Meş'arü'l-Haram denilen yerde vakfeye çekildik, dua ettik, Minâ'ya yöneldik. Muhassar vadisi dışında, Müzdelife'nin her yanı mevkıf sayılır [=Her tarafta vakfe yapılabilir.] Muhassar vadisi koşa koşa geçilecek yerdir.

Halkın çoğu cemreler [=taşlanan yerler] için çakıltaşı toplama işini Müzdelife'de yapar. Müstehap [=güzel ve doğru görülen] de budur. Hayf Mescidi civarında da taş toplayan olur; bu konuda tam bir serbestlik vardır. Minâ'ya vardıklarında Akabe cemresi için taşlama işine başlarlar. Sonra Kurban keser, tıraş olur ve nihayet normale dönerler. [=İhramı çıkarır ve hac yasaklarından çıkmış olurlar.] Ancak "ifâda" denilen [=bölük bölük yapılan] tavaf olmadan cinsel münasebet ve güzel koku yasağı kalkmaz. Akabe cemresi, Kurban Bayramı'nın sabahında güneş doğarken taşlanır. Taşlama bitince, hacılardan kurbanını kesip tıraş olan büyük kitle İfâda Tavafı'na gider. Bir kısmı da ikinci güne kalır.

İkinci gün güneşin gölgesi batıya doğru meyletmeye başladığı sırada [=öğlenleyin] ilk cemreye yedi taş atılır. Orta cemreye de aynı sayıda taş atılır. Peygamber'in geleneğine uyularak bu iki cemrede dua etmek için biraz beklerler. Üçüncü gün ise kırkdokuz taş atıldıktan sonra acele acele Mekke'ye inerler. Hacıların büyük bir kısmı, Kurban gününden sonra üçüncü günü de orada geçirir, nihayet yetmiş taş atmış olurlar.

Kâbe'nin Asıl Örtüsü

Kurban günü, Mısır kervanı tarafından Kâbe'nin örtüsü getirilerek Ulu Ev'in üzerine konulur. Kurban gününden sonra üçüncü gün Benî Şeybe [=Şeybeoğulları] örtüyü Kâbe üzerinden sarkıtır. Siyah ipekten yapılmış olan örtünün astarı ketendendir. Üst tarafına beyaz harflerle şu âyet nakşedilmiştir:

"Allah, Kutlu Ev Kâbe'yi halk için bir kıyam yeri yapmıştır."[47]

Diğer yönlerde de beyaz harflerle başka âyetler yazılmıştır. Bu yazıda parlayan bir ışık vardır siyahı delen. Örtü Kâbe'nin üzerine tamamen bırakıldığı vakit ellerden korunsun diye etekleri biraz bükülerek yukarıya doğru kaldırılır. Kâbe'nin örtüsünü devlet başkanı Melik Nâsır hazırlatır. Melik Nâsır, Mekke

kadısının, hatibinin, imamının, müezzininin, temizlik memurlarının ve yaygıcıların maaşlarını, ayrıca Kutlu Mabet'in mum ve zeytinyağı gibi levazımâtını her sene gönderir.

O günlerde Kâbe, Irak kervanı ile gelen Horasan ve Irak halkı için her gün açık kalır. Oraların ahalisi Şam ve Mısır kervanlarının kalkıp gitmelerinden sonra dört gün daha Mekke'de kalıp Kutlu Mabet'in müdavimlerine ve yoksullarına sadaka dağıtırlar. Geceleyin onları tavaf yaparlarken gördüm. Mekke ahalisinden rastgeldiklerine ve Kutlu Mabet'in müdavimlerine gümüş para, elbise veriyorlardı. Oturup Kâbe'yi seyre dalanlara da yaklaşıp sadaka vermekteydiler. Hattâ uyumuş birini görseler yavaşça eğilir, adamcağızın ağzını altın ve gümüşle doldururlardı, uyanıncaya kadar!

Yediyüzyirmisekiz yılında Irak dönüşümde bunlarla beraberdim, o kadar çok sadaka verdiler ki, Mekke'de altının değeri düştü![48] Bir miskal [=ölçek] altın, onsekiz dirhem gümüş ile değiştirildi. O sene Irak hükümdarı Sultan Ebû Saîd'in ismi minberde ve Zemzem Kuyusu başında anıldı, ona dualar edildi.

Notlar

1 **İbn Battûta'nın ilk haccının tarih olarak karşılığı:** Çek araştırmacı İvan Hrbek'e göre seyyahımız bu ilk haccını 20 Zilkade 726/18 Ekim 1326 tarihinde yapmış oluyor. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 1, s. 367. İbn Battûta bu bölümün tafsilat gerektiren kısımlarında da İbn Cübeyr'den faydalanmıştır.

2 **Mekke üzerine tafsilat:** Mekke'nin binaları, dağları, isimleri ve coğrafî durumuyla ilgili malûmat edinmek isteyenler Eyyûb Sabri Paşa'nın birinci kitabında aradıklarını bulabilirler. Bkz.: *Mir'âtü'l-Haremeyn*, C. 1, s. 21-132 arası.

3 **Ebû Kubeys dağı:** Paşa anlatıyor: "Ebû Kubeys dağı, Ebû Kubeys Ayâdî adında bir temürcünün oraya çadır kurup ikamet etmesiyle bu ismi almıştır. Bu cebel-i mübeccel, Beytullah'ın şarka meyilli cenub cihetinde yani Mekke'nin şarkî tarafında vâki mukaddes Cebel-Safâ üzerinde bulunup mevcud dağların en eskisi olduğu rivayet olunur. Bu dağın yarısından ziyadesi menâzil ile müzeyyen olub zirvesi bir mescit ile işaretlenmiştir. Ebû Kubeys pek de yüksek değildir; lâkin irtifâı, amûdî (=dikey) olduğundan oraya çıkanlar yorulur. Maamâfih Beytullah'ın müşahedesiyle yorgunluğu izale olur." Bkz.: Eyyûb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, C. 1, Mekke kısmı, s. 1147-1152.

4 **Kuaykıân dağı:** Eyyûb Sabri Paşa anlatıyor: "Ebû Kubeys'in yamacındadır; Cürhüm kabilesinden olanlar silâhlarını buraya koyarak müteka'kı olması (=silâhların şakırdaması) sebebiyle bu ismi almıştır." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 1160.

5 **Handeme dağı:** Eyyûb Sabri Paşa anlatıyor: "Ebû Kubeys'in arkasında kâin Şı'b-ı-Âmir ve Ecyâd dağlarının karşısında büyük bir cebeldir. İbn Abbâs (ra) Hazretleri'nin 'Bu dağda yetmiş peygamber medfundur. Mekke'ye yağmur onların şeref ve bereketiyle nüzûl ider' dediği İmâm Fâkihî'den nakledilmiştir." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 1159.

6 **Mekke'nin çoraklığına dair âyetler:** Mekke coğrafya itibâriyle çorak bir yer olmasına rağmen dinî ve ticarî bir merkez olduğu için her türlü yiyecek, giyecek ve malın mebzûl miktarda bulunduğu bir şehir durumundadır. Mekke'nin çoraklığı İbrahim Peygamber'in (as) diliyle *Kur'an-ı Kerim*'de de belirtilmiştir: "...Ey Rabbimiz! Ben neslimden bir kısmını senin Beyt-i Harem'inin yanında, ziraat yapılmayan bir vadiye yerleştirdim." Bkz.: İbrahim Sûresi (14. Sûre), âyet: 37.

7 **Mekke'deki meyve ve sebzeler:** Bunların bir kısmı daha uzak yerlerden getirilirken bazı türler civardaki vadilerde yetiştirilirdi. Eyyûb Sabri Paşa'nın bu konuda söylediklerini özetlersek Osmanlı zamanında da Mekke'ye her türlü meyvenin ya o civarda yetiştirilerek yahut uzaklardan ithal edilerek getirildiğini görürüz: "Mekke civarında Huseyniye bahçeleri gibi kavun, karpuz ve limon yetiştirilen mıntıkalar olduğu gibi; Fâtıma vadisi gibi birkaç köyü besleyen, onlarca kaynak suya yataklık eden; hurma, kına, muhtelif sebzevat ve bostan mahsûlâtının yetiştirilmesine imkân veren mıntıkalar da mevcuttur. Ancak hava sıcaklığı ve iklim farklılığı sebebiyle yabancılar için bu meyveleri dikkatli yemek icab ider. Mekke'de şeftali, kayısı, incir, ayva, armut, elma, erik, temûr-i hindî, üzüm, ceviz, dut, portakal, limon, nar, muz, hıyar, acur meyveleriyle hindibâ, enginar, bamya, kereviz, taze fasulye, pazı, domates, patlıcan, nohut, turp, dereotu, sarmısak, böğrülce, pırasa, lahana gibi sebzeler mevcut olub pırasası gayet iri ve lezizdir." Paşa bundan sonra hangi meyvenin orada yetiştiğini, hangisinin dışarıdan getirildiğini, hangilerinin yabancılarda midevî rahatsızlıklara sebebiyet verdiğini ve tedavisinin ne olduğunu uzun uzun anlatır bkz.: *Age.*, C. 1, s. 70-81.

8 **Tâif:** Burası meyveleri ve havasının güzelliği ile meşhur yüksekçe bir şehirdir. Paşa'ya göre "İmkânı ve vakti olan hacılar sıcaklardan korunmak için Tâif'e çıkmalıdırlar." Eyyûb Sabri Paşa, Tâif için özel bir madde ayırmış ve bu şahane şehri şöyle vasfetmiştir (özetleyerek veriyoruz): "Nâm-ı diğeri, Vâdi-yi Abbâs olan bu şehir, Mekke'nin onsekiz saat şarkî cihetinde ve deniz seviyesinden 1570 m yüksek olan Cebel-i Gazvân'ın eteğinde kuruludur. Şimdiki Tâif beldesi (=19. yüzyılın sonu) tahminen dörtyüz haneyi ve ikibin nüfusu havidir. Burası Mekke'den hayli yüksek olduğundan hararet derecesi de oradan 6-7 derece kadar alçaktır. Mekke halkı şiddetli hararetin hükümfermâ olduğu aylarda Tâif'e çıkarlar. Nisan ayının 25'ine doğru akşamları 17°, sabahları 18°, Mayıs ibtidaları sabahları 19°, öğle üzeri bazen 23° ve bazen 24° hararet olur." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 76 ve C. 3, s. 199.

9 **Mescid-Haram hakkında malûmat:** Mescid-i Haram'ın inşası, genişletilmesi ve tarih boyunca Müslüman hükümdarların buraya olan ilgileri Paşa'nın kitabında ayrıntılı bir şekilde dile getirilmektedir: *Age.*, C. 1, s. 760-921 arası.

10 **Muhammed b. Abdullah b. Ahmed Ebu'l-Velîd Ezrakî:** Dede ve torun olmak üzere iki Ezrakî vardır. Birincisi yani Ahmed Ezrakî, (ö: 222/837) Mekke'yle ilgili tarihî ve coğrafî malûmatı uzun emeklerle toplamış; torun Muhammed Ezrakî ise bun-

ları konularına göre tedvin ederek mükemmel bir şehir tarihi ortaya koymuştur. Yemen asıllı olan bu âlimin *Ahbâru Mekke* adlı eseri Arabistan tarihi ve coğrafyası hakkında önemli kaynaklardandır. Ezrakî 250/865 yılında vefat etmiştir. Eyyûb Sabrî Paşa da bu müellifin eserinden ziyadesiyle faydalanmıştır. Bkz.: *el-Müncid li'l-A'lâm*, s. 38; Eyyûb Sabrî Paşa, *Age.*, C. 1, s. 1146.

11 **Dâru'n-Nedve:** Kadim Mekkelilerin istişare mekânı olan asıl Dâru'n-Nedve çok önce harap olmuş ve 281/894 yılında Abbâsîlerden Mu'tadıdbillah tarafından yeniden inşa edilmiştir. Abderî de bu sonraki binanın Mescid-i Haram'a eklendiğini ve Hıcr ile Altınoluk'un tam karşısında bulunduğunu söyler. Bkz.: Abderî, *Rıhle*, ed-kritik: A. İbrahim Kürdî, Dımaşk 1999, s. 367.

12 **Halife Mehdî b. Ebû Ca'fer Mansûr Abbâsî:** Bu halife ile dördüncü kez Mescid-i Haram üzerinde genişletme ve tamir işi vuku bulmuş oluyor. Baba Ebû Ca'fer hakkında pek müspet konuşmayan Eyyûb Sabri Paşa, oğul Mehdî'yi hayır dua ile anıyor, en çok onun zamanında yapılan tamirata değiniyor: "Mehdî Halife, 169 hicrî yılının evâilinde vefat eylemişdir. Kendileri ihsan etmeyi ve alelhusûs Haremeyn ahalisini pek severlerdi. Mescid-i Haram'ı def'a-yı râbiada (=dördüncü kez) o tevsî eyledi; bunun sebebi de hac eylediği sene oranın genişletilmesi gerektiğine vâkıf olmasıydı." Bundan sonra söz konusu genişletme hâdisesiyle ilgili olarak altı sayfalık bir özet malûmat sunuyor Paşa... Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 633-639.

13 **Kâbe'yle ilgili malûmat:** Kâbe'nin ilk yapılışı, planı, geçirdiği tamirat, kapısı, iç süslemeleri, örtüdeki yazılar vs. konularda geniş malûmat için bkz.: Eyyûb Sabri Paşa, *Age.*, C. 1, (Mekke kısmı) s. 134-155, 247-250.

14 **Altınoluk:** Eyyûb Sabri Paşa bu çeşmeyi şöyle izah ediyor: "Beytullah'ın 10. def'a tecdidine müsaade etmiş olan (Emevî hükümdarı) Velîd b. Abdülmelik tahta oturunca Mekke valisi Hâlid'e 30 bin altun gönderüb 'bunların izâbesiyle (=eritilmesiyle) levhalar yapılub Kâ'betullah'ın Bâb-ı Muallâ Kapısı'nın kanatlarıyla Mîzâb'ın (=Oluk) altun levhalarla kapladılmasını emreylemiş idi." Paşa bundan sonra Osmanlı dönemine kadar bu noktada yapılan tadilatı anlatıyor. Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 797-801.

15 **Hacer-i Esved'e dair malûmat:** Hacer-i Esved'in konumu, etrafını çeviren levha, kırılışı vs. mevzular Paşa tarafından ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 13-14 ve 53-55.

16 **Karmatî Baskını:** 317/929'da Karmatîler isyan çıkararak Kâbe'ye hücum ettiler ve Hacer-i Esved'i kırdılar; onu alıp tetkik amacıyla götürdüler. Çünkü o taşta insanları çeken mıknatısvâri bir güç olduğuna inanıyorlardı. Eyyûb Sabri Paşa, Karmatî baskınlarını şöyle anlatıyor: "Karâmita denilen taife-yi bâğiyesi (=eşkıya tayfası) h. 289 yılında İbn Zikreveyh önderliğinde bir hac kafilesini basub hiç kimse kalmayıncaya dek herkesi kılıçtan geçirmiş idi. Daha sonra Ebû Tâhir-i Karmatî hicrî 317'de Mekke'ye hücum eylediği zaman Mescid-i Haram dahilinde otuzbin kadar günahsızı kılıçtan geçirdi; ol meşhur şehrin yüce binalarını yıkub harab iderek; doğum yeri olan Hecer nahiyesine getirmek üzere Hacer-i Esved'i kırub gitti. Bu adam insanları kendi doğduğu yere toplamak için bunu yapmışdı; oraya bir de bina dikti ve 20 sene Hacer-i Esved orada kaldı. Ol hâin-i bî dîn, bu hâli Mülûk-i Fâtımiye'den Abdullah-ı Mühtedi'ye arzedüb bu melikin adına hutbe okutmak tasavvurunda iken 'Acaibsin! Beledullah-ı Emîn'de dürlü dürlü rezalet işleyüb Hacer-i Esved'i Hecer'e getirme-

ğe kadar cesaret ettin! Hem Câhiliye hem de İslâm zamanında muazzez ve mükerrem dutulagelen sitâre-i hürmeti çiğnedin! Bunlarla beraber benim namıma hutbehân olmak istersin ha!' deyu cevabını alınca ânın (=Fâtimî halifesinin) dahi itaatından çıktı." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 53-55 ve 1004-1010.

17 **İbrahim Makamı:** Eyyûb Sabri Paşa anlatıyor: "Kâbe'nin te'sîsi esnasında İbrahim alâ nebiyyinâ ve aleyhi't-ta'zîm Efendimizin iskele makamında (=yerine) kullandıkları mübarek taşa denür." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 960.

18 **Hatîm:** Eyyûb Sabri Paşa anlatıyor: "Burası Hıcr-i İsmail'in etrafında yarım daira suretinde yuvarlak bir dıvarceğizdir. Tavaf olunan mıntıkanın etrafı hicrî 64 yılına kadar kumluk idi; Abdullah b. Zübeyr Hazretleri o sene içinde Beytullah ebniye-i âliyesinden arta kalan taşlar ile tavaf mıntıkasının dört yanını fırdolayı on arşın vüs'atında döşedi. Sekiz sene sonra Haccâc-ı Zâlim, Kâbe'nin Şam cihetine İbn Zübeyr'in yaptırdığı dıvarı yıkub orayı altı-yedi arşın kadar içe çeküb hasıl olan mevkii tavaf edenlerden muhafaza için 82'de yukarıdaki dıvarı yapdırmışdır." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 937.

19 **Hıcr ve Metâf:** Buradaki Hıcr'a bir önceki notta değinilmiştir. Metaf ise Kâbe etrafında tavafın yapıldığı alandır. Paşa anlatıyor: "Burası Kâbe'nin dört cânibini ihata iden kaldırımdır. Bu alanın satıh büyüklüğü terbîan (=kare hesabıyla) 2826 ayaktır." Bu alanın büyüklüğü, içindeki mühim eserler vs. için bkz.: Eyyûb Sabrî Paşa, *Age.*, C. 1, s. 921-927 ve 932-933.

20 **Zemzem Kuyusu:** Paşa Zemzem'in ortaya çıkışını şöyle anlatıyor (özetle): "Mübarek Hâcer validemiz, İbrahim'in (as) bıraktığı matara suyunu üç gün zarfında bitürüb oğlu İsmail'in susuzlukdan terk-i hayat idercesine bîtab ve kendinin dahi tâb u tüvânı kesilüb memelerinin südü bütün bütün munkatı olduğunu gördükte ol vadide tek kaldığına üzülüb korkarak bir müddet ağlayub sızlandıktan sonra İsmail'i evvelce yapdığı çardak altına bırağub kendisi su aramak için Safâ dağının zirvesine çıkdı. Sonra Batn-ı Vâdi'ye indi. Arkasından oğlunu görerek su arayabilmek için Merve dağının tepesine çıkdı. İşte bu usûl üzre temam yedi def'a Safâ'dan Merve'ye Merve'den Safâ'ya gidüb geldi. Sonra çocuğunun yanına vardı, Allah'a çok çok yalvardı ve Cebrâil vesilesiyle oradan Zemzem suyu fışkırdı... Zemzem Kuyusu'nun yüzotuzdört ayak üç parmak derinliği vardır. Ağzı sekiz ayak iki parmak çapındadır." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 199-202 ve 934-938.

21 **Mescid-i Haram'ın kapıları:** Eyyûb Sabri Paşa, Mescid-i Haram'ın kapılarından bahsederken çeşitli yönlere göre bir tasnif yapmış ve on sayfa ayırmıştır bu konuya. Girişte şöyle diyor: "Mescid-i Haram'ın ondokuz adet bâb-ı bülend-i cenabı vardır ki bu kapıların dördü şark, yedisi cenub, üçü garb, beşi şimal cihetlerine açılur." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 895-904. İbn Battûta burada 19. kapıyı unutmuş gözüküyor. Bâb-ı Âli diye bulunan bu kapı üç ayrı kapıya açılmaktadır. Paşa, Bâb-ı Âli hakkında şöyle diyor: "Bâb-ı Âli'nin üç tâkı vardır ve beynel-müerrihîn Benî Hâşim Kapısı adıyla meşhurdur." Bkz.: *Age.*, s. 897.

22 **Mescid-i Haram'ın minareleri:** Eyyûb Sabri Paşa Mescid'in minareleri bahsini de geniş tutmuş ve konuya şöyle başlamıştır: "Zamanımızda Mescid'in yedi minaresi olub Bâbü'l-Umre, Bâbü's-Selâm, Bâb-ı Alî, Bâbü'l-Vedâ, Bâbü'z-Ziyâde, Medreseyi Kayıtbay ve Süleymaniye minareleri olarak bilinirler." Bkz.: *Age.*, s. 904.

23 **Akşehirli seyyah Muhammed Celâleddîn:** Bu zât hem tarihçi hem de seyyahtır. Hicrî 665'te Akşehir'de doğmuş, Mısır'a gitmiş, oradan Fas'a uzanarak Endülüs'e geçmiş ve Ebû Ca'fer İbnü'z-Zübeyr ve Muhammed b. İsa gibi hocalardan ders almıştır. İbn Hacer'in bildirdiğine göre doğunun ve batının pek çok şehrinden ve hâdiselerinden bahseden seyahatnâmesi birkaç cilt tutmakta imiş. Acaba bu eserden geriye bir şey kaldı mı? Son zamanlarını Medine'de geçiren Celâleddîn Akşehrî 731/1331 yılında burada vefat etmiş. Bu Anadolu kökenli seyyah derviş-âlim'in Bakî Mezarlığı'nda yatanlarla ilgili *Ravda* namında bir eserinin bulunduğu belirtiliyor. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 188-189.

24 **Safâ ile Merve:** Safâ ile Merve'nin tarihleri Hz. İbrahim'e kadar gider. Evvelce bahsedildiği gibi Hz. Hâcer anamızın, oğlu İsmail'e su arayışı esnasında bu iki tepe arasında koştuğu rivayet edilir. Eyyûb Sabri Paşa, Safâ ve Merve ile ilgili şöyle der: "Safâ, Ebû Kubeys dağına bitişik bir tepeceğiz ismidir. Şimdi tepe filan kalmamış ise de mübarek mahalli, Ebû Ca'fer Mansûr'un yaptırdığı kârgir kemer gösterilmiştir. Merve, Harem-i Şerif'in gurabâ hastanesi cihetinde Suveyka yahut Şâmiye denilen Uzun çarşu ittisâlinde kâin bir dağdır." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 198-200 ve 988-990.

25 **Mudâd oğlu Hâris Cürhümî (Câhiliye dönemi meliklerinden):** Bu adam efsanevî Arap tarihinin önde gelen şahsiyetlerindendir. İslâm gelmeden çok önce Arabistan'da hüküm süren bu kral zamanında İsrâiloğulları dalga galga Hicaz'a; Mekke ve Yesrib çevresine yaklaşmaya başlayınca Kral Hâris derhal tedbir almış ve çetin bir savunma harbi yaparak İsrâiloğullarını hezimete uğratmıştır. Onun, kadim Cürhümoğulları içinde Mekke'nin ilk hâkimi olduğu söylenir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, par. nr: 935-938.

26 **Kedâ tepesi:** Mekke'nin fethi esnasında Hz. Peygamber'in emriyle Hâlid b. Velîd'in şehre bu tepeden girdiği belirtilir. Bir de Küdâ tepesi vardır ki Mekke'nin alt tarafındadır. İbn Battûta bunları karıştırmış olmalı. Bkz.: Ebû Ubeyd Bekrî, *Age.*, C. 4, s. 1116-1118.

27 **Zû Tuvâ:** Zû Tavâ olarak da bilinen bu vadi hakkında Bekrî de malûmat veriyor. Bkz.: Ebû Ubeyd Bekrî Endelüsî, *Mu'cem*, C. 3, s. 896.

28 **Ten'îm:** Bekrî'nin beyanına göre Ten'îm, Merr ile Seref arasındadır. Ten'îm ile Mekke arasında iki fersah vardır. Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 321.

29 **Mekke'yi kuşatan dağlar:** Evvelce bundan bahsedilmiş idi, fakat biz yine konuyla ilgili kaynağımızı verelim: Eyyûb Sabrî Paşa, *Age.*, C. 1, s. 1152-1160.

30 **Hirâ:** Eyyûb Sabri Paşa anlatıyor: "Burası Cibrîl'in ilk vahiy indirdiği yerdir. Bir diğer adı da Cebel-i Nur'dur. Bu dağ Mekke ile Mînâ arasında olub Beytullah'a üç mil uzaklıktadır ve Şam cihetindedir." Bkz.: *Age.*, s. 1154.

31 **Sevr:** Eyyûb Sabri Paşa anlatıyor (kısaltarak veriyoruz): "Mekke'nin üç mil cenub cihetinde vaki mübarek bir dağdır. Sath-ı zeminden 2500 zirâ yüksektir. Mübarek mağaranın bulunduğu noktaya ancak kırkbeş dakikada çıkılır; çün Sevr, gayet dik bir dağdır." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 1152.

32 **Mekke emirliğinde Ebû Nümeyy'in oğulları:** Eyyûb Sabrî Paşa Mekke'de emirlik yapanlara dair özel bir başlık açar ve konuyu detaylı bir şekilde anlatır. Ebû Nümeyy'in soyu Mekke emirliğinde dördüncü tabakayı teşkil eden Şerif Ebû Azîz Katâde b. İdrîs'e dayanır. Hicrî 601'de emirlik makamına gelen Ebû Katâde 616 yılın-

da vefat edince Yemen Padişahı Mes'ûd, Mekke'yi zapteder ve Türkmen kökenli Nûreddîn'i Mekke'ye vali yapar. Mısır sultanının müdahalesi vs. epey karışıklıktan sonra imâret Katâdegillerden Ebû Nümeyy'e geçer. Ebû Nümeyy'in (ö: 703 h.) elli sene süren yönetiminden sonra onun dört oğlu arasında kavgalar çıkar. 718-734 yılına kadar Utayfa ile Rümeyse arasında çekişmeler devam eder ve bu yıl Mısır sultanının müdahalesiyle Haremeyn yönetimi Rumeyse'ye bırakılırken Utayfa Mısır'da tevkif olunur. Bkz.: *Age.*, C. 3, *Cezâretü'l-Arab* kısmı, s. 68-70; ayrıca bkz.: 16. bölüm, 8. not.

33 **Erâk ağacı (Salvadore Persica):** Diş fırçalamada kullanılan ve liflerinde diş etini ve mine tabakasını güçlendirici maddeler bulunan bir ağaç türü. Misvâk kelimesi genel olarak dişleri temizleyen bütün ağaçlar için kullanılıyorsa da Erâk ağacı bu işte en yaygın kullanılandır ve hadîslerde de adı geçer. Hamt adı verilen meyvesi de yenebilir Bkz.: Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydene fi't-Tıbb*, ed-kritik: Abbâs Zeryâb, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahran, h. 1380, s. 252; Ayhan Yalçın, *A'dan Z'ye Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi*, Geçit Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 558.

34 **Necmeddîn Muhammed Taberî:** 724'te yukarıda adı geçen Şerif Ebû Nümeyy oğlu Muhammed tarafından Mekke kadılığına tayin edildi, 730/1331 yılında vefat edinceye kadar bu vazifeye devam etti. Şiirleri de olan bu âlim kişi, kendi bölgesinde en yüksek fetva otoritesiydi. Babasının lakabı Muhyiddîn değil Cemaleddîn'dir. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 4, s. 101.

35 **Bahâeddîn Taberî:** Bir öncekinin amcaoğludur. Dedesinden, babasından ve Osman b. Tûzerî'den ders almıştır. Bkz.: *Age.*, C. 3, s. 283.

36 **Muhtesib (=İhtisab işiyle görevli şahıs):** Halk içinde gezerek umûmi teftiş yapan güvenilir uzman kişi. İhtisab yahut Hisbe müessesesi, İslâmın ilk yıllarından beri varolan bir müessesedir ve umûmiyetle iktisadî teftiş başlığı altında ele alınır. Bazı yönlerden yargı kurumuna bazı yönlerden de zabıtaya benzemektedir. Klasik İslâmî yapıda "kadâ makamı" genel yargı kurumudur. "Mezâlim velâyeti" üst bürokratların, vezir, komutan vs. devlette görev alanların kovuşturulduğu yüksek mahkemedir. İşte Hisbe kurumu bu ikisinin arasında yer almaktadır. Muhtesib, pazarlarda ölçü ve tartıda standartların sağlanması; buna uymayanların cezalandırılması, et vs. çabuk bozulan gıdaların kontrolü, büyük çarşı ve caddelerde trafiği kapatanların uyarılması, borcun gecikmesi gibi durumlarda acil müdahale, inşaatların sağlam yapılması; yapı standartlarının belirlenmesi, çaresiz ve sakat hayvanların belirlenip tedavi edilmesi, hayvanlara eziyet edenlerin cezalandırılması vs.ye kadar şehir halkının sosyal hayatıyla ilgili pek çok hususu takip eder. Hisbe, Hz. Ömer zamanında iyice gelişmiş ve daha sonra çeşitli kollara ayrılarak varlığını devam ettirmiştir. Hisbe teşkilatında Hz. Ömer zamanında olduğu gibi kadınlar da görev almıştır. Sırf bu teşkilatın nasıl yürütüleceğine ilişkin İbn Bessâm, Muhammed Kureşî ve İbn Teymiyye gibi müellifler ayıntılı kitaplar yazmışlardır. Bkz.: Subhî Sâlih, *İslâm Kurumları*, çev. İbrahim Sarmış, İstanbul, 1999, s. 199-200; Hisbe'yle alâkalı olarak yukarıda adı geçen müelliflere ait üç klasik kitabın bir arada basımı: *Fi't-Turâsi'l-İslâmî el-iktisâdî*, Dâru'l-Hadâse yay., Beyrut, 1990.

37 **Mekke mücâvirleri:** Hac ve dinî ilim elde etme niyetiyle Mekke'ye gelip hayatının bir bölümünü veya geri kalan kısmını burada geçirenlere "civarda bulunan, kom-

şu" manasında mücâvir denilir. Aslında Mekke'de daimî bir şekilde kalmak yani "ikamet etmek" bazı âlimler tarafından doğru görülmemiştir. Bu yüzden hacca giden müminin, haccını bitirir bitirmez dinî şevk ve heyecanı pörsümeden, işi lâubaliliğe dökmeden yurduna dönmesi gerektiği vurgulanmıştır. Eyyûb Sabri Paşa şöyle der: "Mekke'de ikamet, indelulemâ kerih görülüb tûl-i müddet âram ve ikamet, Beytullah'a hürmetin mahvını îham ve işaret ider. Hâsıl olan alışma hissi, Kâbe'yi diğer beldelerin evlerine kıyas etdirerek heybet ve hurmet-i celîlesini iskat eyler. Ekser ahalinin hâli bu yoldadır." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 12.

38 **Emir Seyfeddîn Gadâ:** Bu Arap emiri hakkında malûmat Hindistan kısmında verilecektir.

39 **Sukutra adası:** "Sang du dragon" adıyla bilinen kızılağaç zamkının üretildiği bu ada gerek coğrafî konumu gerekse ticarî ünü sebebiyle Ortaçağ sonlarında kitaplarda ismi sıkça geçen bir yerdir. Burası Yemen ile Afrika arasında bir adadır. Ebu'l-Fidâ'nın Mühellebî'den aktardığına göre o dönemde ada halkı Nastûrî Hıristiyanı imiş. Burası şu anda Yemen'e bağlıdır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 371; Hamza Ali Lukmân, *Târîhu'l-Cüzüri'l-Yemeniyye,* Beyrut, 1972; *Atlasu'l-Âlem*, Beyrut, (tarihsiz) s. 23.

40 **Hindistan Türk sultanları:** Şemseddîn Lelmiş vs. isimler, ileride Hint bahsinde tafsilatlı bir şekilde anlatılacaktır.

41 **Halife Hâkim Ebu'l-Abbâs ve Memlûklerde Abbâsî hilâfetinin işlevi:** Hâkim biemrillah Sânî (II.) adıyla bilinen bu Abbâsî halifesi, ülkenin iç ve dış siyasetini takviye amacıyla Memlûk idaresi tarafından desteklenen ve manevî gücü olan bir kurumu temsil ediyordu. Memlûklerden Kıpçak kökenli Baybars büyük bir siyaset ve strateji dehasıydı; "durdurulamaz" denilen Moğolları ezip geçti; "yapıştılar, kaldırılamazlar" diye vasfedilen Haçlı artığı krallıklara dersini verdi ve Abbâsî ailesinden geriye kalan bazı fertleri Bağdat'tan Kahire'ye getirerek burayı hilâfet merkezi yaptı. Böylece hem bütün bir İslâm âlemine ümit aşılayıp minnettarlık kazandı; hem de Anadolu'da Moğollardan bezmiş Türk kitlelerinde heyecan ve iştiyak uyandırdı. Görüldüğü gibi Memlûkler "halife tutma siyaseti"ne 659/1261 yılından, yıkıldıkları yıla (923/1517) kadar devam etmişlerdir. Bkz.: İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zuhûr,* Kahire, 1982, C. 1, s. 495; Erol Güngör, *Tarihte Türkler,* İstanbul, 1996, s. 153.

42 **Künbâya:** Adı Kinbâya, Kenbâya, Kanbay ve Kambay gibi çeşitli şekillerde söylenen bu şehir o dönemde Hindistan'ın en büyük limanlarındandı. İbn Battûta, Hint bahsinde buralardan uzun uzadıya bahsedecektir.

43 **İsmail b. Nâsır:** Kudretli hükümdar Melik Nâsır'ın oğlu olan Melik Sâlih İsmail 742/1342 yılından 745/1345 yılında kadar Memlûk Devleti'nin başındaydı.

44 **Rukneddîn Acemî Kürdî Gûrânî:** 768/1369 yılında vefat eden bu Kürt asıllı âlimin asıl adı Yusuf'tur. Necmeddîn Isfahânî, Bedr Tüsterî gibi büyük bilginlerden ders alan Yusuf, tasavvufta derinleşmiş; zikir telkini, hırka alma ve tövbenin şartları gibi mevzuları ihtiva eden *Reyhânu'l-Kulûb* başlıklı eseriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Kahire'nin Karâfe semtinde dergâhı vardı. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 4, s. 286.

45 **Kutbeddîn Tehemten:** İbn Battûta'nın verdiği "Temtehen" telâffuzu ona özgü kalmıştır; doğrusu Tehemten'dir. Kutbeddîn'in ülkesi Büyük Selçuklu Devleti dağılın-

ca kurulan Atabek türü devletlerdendir. İbn Battûta buralara uğrayacağı için İlerde bahsedilecek. Bkz.: 31/5. not.

46 Milâdî 1326 Ekimi'nin son günlerine yakın görünüyor.

47 **Kâbe'nin ayağa kalkış yeri olmasıyla ilgili âyet** (Maide Sûresi 97. âyet): Buradaki kıyâm ifadesi müfessirlerin çoğu tarafından istifade vesilesi, inananların birbirleriyle buluşup tanışmaları, hayvanlarını kurban ederek yardımlaşmaları; kısaca dinî ve dünyevî işlerin inkişaf vesilesi şeklinde yorumlanmıştır. Âyetin devamında kurban edilen hayvanlardan bahsedilmesi, siyak-sibak (=bağlam) bakımından; kıyâm kelimesinin Lâm ve Bâ harf-i cerleriyle kullanılışının işleri yürütme, bir meseleyle meşgul olma manasına gelmesi de lügat bakımından yukarıdaki yorumu destekler. Ancak bazı yeni zaman yorumcuları Hacc'ın politik bir manası olduğunu ve bir araya gelmiş müminler cemaatinin Kâbe'de zulme karşı bir tür kıyam provası yaptıklarını söylemişler, dolayısıyla âyette geçen kıyam kelimesini siyasî bir renkle yorumlamışlardır. Birinci yorum bizce isabetli olandır. Müfessirlerin üstadı Zemahşerî de böyle anlamıştır. Bkz.: Mahmud Cârullah Hârizmî Zemahşerî, *Tefsîr-i Keşşâf*, Beyrut, (tarihsiz), C. 1, s. 646; Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsîri*, Bilmen Yayınevi İstanbul, C. 2. s. 826.

48 Hicrî 728, Milâdî 1328'e denk düşer.

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

MEKKE'DEN AYRILIŞ, MEDİNE'YE DÖNÜŞ

Zilhicce'nin 20. günü akşamı, Irak kervanının emiri Behlevân [=Pehlivan] Muhammed Havîh ile Mekke'den ayrıldım.[1] Bu adam Musul asıllıdır. Şeyh Şihâbeddîn Kalender'in vefatından sonra hac emirliğine atanmıştır. Şihâbeddîn fazilet ve cömertliğiyle tanınmış, padişahı nezdinde kabul görmüş bir adamdı. Kalenderiyye âdetleri üzere sakal ve kaşlarını tıraş ederdi. Mekke'den çıktığımda Emir Behlevân, Bağdat'a kadar mahâra türü[2] tahtırevanın yarısını benim için kiralayıp ücretini kendi ödedi, beni konuğu olarak ağırladı.

Veda tavafından sonra Irak, Horasan ve Fâris ahalisinden kalabalık bir toplulukla Batn-ı Merr denen vadiye gittik. Çevremdeki insanların sayısını hesaplamak mümkün değildi. Kat kat bulutlar gibi inliyorlardı. Yer titriyordu, dalga dalga insandan! Bir ihtiyaç için kafileden ayrılan adam, ait olduğu yerle ilgili bir alâmete sahip değilse yitip giderdi bu mahşerî kalabalıkta. Kervanın yanında yüzlerce su kabı durur, yolcular su içerdi. Sadaka olarak verilecek erzakı; hastalar için ilâç ve çeşitli şerbetleri nakletmek için sağlık develeri bulunurdu. Kervan bir yerde konaklayınca "düsût" denilen büyük bakır kazanlarda yemek pişirilir, yolculara ve yanında azığı olmayanlara yedirilirdi. Kervanda bulunan diğer develere, yürümeye takatı kalmayanlar bindirilirdi. Bunlar Sultan Ebû Saîd'in iyiliklerindendir.

İbn Cüzeyy der ki:

Allah Teâlâ Ebû Saîd'e bu künyeyi hayırlı kılsın! Ne kadar cömert! Müslümanların öcünü alan, kâfirlere korku salan Emi-

rü'l-Müslimîn Ebû Yusuf oğlu Efendimiz Ebû Saîd de bu hususlarda numune olarak sana yeter;[3] o ki ihsan ve ikramın denizi, yardıma koşma ve erdemli davranmanın alâmet-i farikası, cömertliğin alemdârı, Müslümanların emiridir! Hak Teâlâ onların mübarek ruhlarını kutsasın; kıyâmet gününe kadar otorite ve gücü onların elinde bulundursun!

[İbn Battûta devam ediyor:]

Bu kervanda zengin [seyyar] dükkânlar, halka hizmet eden büyük imaretler kurulur; her türlü meyve ve yiyecek bulunur. Karanlıkta ilerler kervan; tahtırevanların, develerin önünde yakılan meşaleler her tarafı aydınlatır ve gündüze döner gece! Batn-ı Merr'den Usfân'a, sonra da Hulays'a geçtik. Beş konak ilerledikten sonra Semk vadisine vardık. Beş konak sonra da Bedir'e ulaştık. Biri sabah, diğeri akşam olmak üzere günde iki menzil aşılır. Bedir'den hareketle Safrâ'ya varınca dinlenmek üzere biraz bekledik. Oradan Medine'ye üç günlük yol vardır. Sonra kalktık Medine'ye vardık. Peygamberimizin kabrini ikinci defa ziyaret etme şerefine eriştik. Hak Teâlâ onu esen kılsın, rahmetiyle kuşatsın!

Notlar

1 **Hicrî Yediyüzyirmialtı yılının Zilhicce ayının yirmisi:** Bu tarih, 17 Kasım 1326'ya denk düşer.

2 **Mahâra:** Çift taraflı tahtırevan demektir. Bkz.:Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 411.

3 **Merînî Ebû Saîd ve İlhanlı Ebû Saîd:** İbn Battûta'nın ve İbn Cüzeyy'in İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd vesilesiyle kendi hükümdarlarından bahsetmeleri sıradan bir methiye değildir. *Seyahatnâme*'nin son bölümünde İbn Battûta'nın anlattığı ve tarihçilerin de tasdik ettiği üzre Merînî sultanı Ebû Saîd sosyal hizmetler ve kültür için cidden büyük yatırımlar yapmıştır.

YİRMİNCİ BÖLÜM

MEDİNE'DEN ÇIKIŞ

Medine'de altı gün kaldıktan sonra hareket ettik. Üçüncü gün Arûs vadisine inerek tatlı yeraltı suyundan nasibimize düşeni aldık. Arûs vadisinden kalkıp Necid topraklarına girdik.[1] Göz alabildiğine uzanan bu alanın güzel kokulu rüzgârını içimize çektik. Dört menzil sonra Useyle diye ünlenen suya, oradan hareketle de Nukra adıyla bilinen kaynağa gittik. Orada büyük sarnıçlara benzeyen su depolarının izleri vardır. Sonra Karûre suyuna gittik. Burada yağmur suyu ile dolu depolar Halife Ca'fer'in kızı Zübeyde tarafından yaptırılmıştır. Allah rahmet eylesin... Burası Necid arazisinin tam merkezidir. Tatlı rüzgârlar eser, havası güzeldir. Her mevsimin mutedil olduğu bu topraklar çok verimlidir.

Karûre'dan kalktık Hâcir'e vardık. Orada da su depoları mevcut. Bazen depolar kurusa da geniş düzlükte biraz kazı yapılınca su çıkıyor. Hâcir'den hareket ederek Semîra'ya vardık.[2] Vadi içinde çukur bir yer burası. İçinde kaleye benzer bir bina görülüyor. Kuyularındaki su gayet gür ise de tadı deniz suyu gibi acı. Yörenin köylüleri buraya koyun, yağ ve süt getirerek ham bez karşılığında satıyorlar. Müşterileri hacılardır. Bezden başka bir şey almaz köylüler. Daha sonra Mahfûk dağına [=Delikli dağ] ulaştık. Bu dağ çölün ortasındadır. Tepesinde bulunan bir delikten ıslık çalarak giriyor rüzgâr. Oradan ayrıldık. Çevresinde hiç su bulunmayan Kürûş vadisine gittik. Geceleyin yola devam ederek sabaha doğru Fayd Kalesi'ne vardık.[3] Burası da düz bir arazi üzerinde büyük bir sığınak; etrafı surlarla çevrili. Civarında bulunan dış mahallelerde köylü Araplar oturuyor. Bunlar da

hacılarla alışveriş ederek geçinirler. Hacılar Irak'tan Mekke'ye gelirken erzakın bir kısmını oraya bırakır, dönüşte alırlar. Burası Mekke ile Bağdat arasındaki yolun yarısıdır. Fayd'dan Kûfe'ye oniki günlük düz bir yol var. Yolda su kuyularına rastlanıyor. Hac kafilesinin âdetindendir; çöldeki haydutları korkutmak ve saldırılarını önlemek için Fayd bölgesine silâhlı olarak girer, savaşa girer gibi.... Orada Emir Mühennâ b. İsa'nın[4] oğulları Feyyâd[5] ve Hıyâr'la görüştük.[6] Yanlarında bulunan bedevîleri ve diğer adamları saymak imkânsız... Bunlar hacıları ve hacıların eşyasını muhafaza konusunda anlayış gösterdiler. Kervandakiler bedevîlerin getirdiği deve ve koyunları satın aldılar, güçleri ölçüsünde.

Fayd'dan hareket ederek Ecfur adıyla bilinen yere geldik. Burası Cemil ve Büseyne adlı iki âşığın buluştuğu yerdir. Yola devam ettik; yine çölde konak verdikten sonra Zerûd'a vardık. Birkaç kum tepesinden gayrı engebesiz, düz bir arazi... Zerûd'da küçük evler var. Etrafı kale gibi surlarla çevrili. Kuyu var ama suyu tatlı değil.

Daha sonra Sa'lebiye'ye ulaştık. Harap bir kalesi var. Karşısında bulunan ve merdivenle inilen büyük sarnıçta tüm kervana yetecek kadar yağmur suyu bulunmaktaydı. Köylüler burada toplanarak deve, koyun, yağ ve süt satarlar. Bu mıntıka ile Kûfe arasında üç konak vardır. Sa'lebiye'den kalkıp Mercûm birikintisine gittik. Burası yol üzerinde bir kabirdir. Üzerinde büyük bir taş yığını göze çarpıyor. Her geçen, bu yığını taşlıyor. Yatan adam râfizî imiş. Hac için kervanla yola çıkınca kendisiyle Sünnî olan Türkler arasında bir kavga vuku buluyor, adam sahabeye dil uzattığı için! Çıkan arbede sonucunda taşla öldürülüyor.

Çevrede bedevîlere ait pek çok ev var. Onlar da öncekiler gibi yağ, süt ve benzeri yiyecekleri kervana getirmektedirler. Orada Zübeyde Hatun tarafından yapılmış büyük sarnıcın suyu kervan halkına bol bol yetiyor.[7] Mekke ile Bağdat arasındaki güzergâhta mevcut su sarnıcı, kuyu ve depoların hepsi Zübeyde Hatun'un eseridir. Cenâb-ı Hak sevap yağdırsın o kadına; onun yardımları ve yaptığı hayrat olmasa bu yolu kimse katedemez.

Mercûm'dan kalktık, Maşkûk denilen yere varıp konakladık. Suyu tatlı ve berrak olan iki sarnıcı var. Kervan halkı yanlarında bulunan suyu döküp bu sarnıçlardan doldurdular. Seyahatimize devam ettik. Yine sarnıçlı bir semte; Tenânîr'e vardık, çadır kurduk. Geceleyin yola çıkıp Zümmâle'ye vardık, güneş doğmadan... Gayet mamur bir kasaba. Araplara ait bir büyük köşk, iki su deposu ve birçok kuyu var. Burası, bahsettiğimiz güzergâhın en mühim suvarma yerlerinden biridir. Sonra iki su deposu bulunan Heysemân'a geçtik... Sonra Akabetü'ş-Şeytan [=Şeytan Yokuşu][8] denilen yamacın altına vardık. İkinci gün o yamaca tırmandık. Bu güzergâhta Akabetü'ş-Şeytan'dan başka sarp yer yok. Orası da öyle uzun ve çetin değil... Sonra Vâkısa denilen yere geldik. Her taraf bedevîlerle iskân edilmiş. Çevrede büyük bir bina var. Su depoları da oraya buraya serpiştirilmiş. Burası su tedariki yapılan yerlerin sonuncusudur.

Artık Kûfe'ye kadar Fırat nehrinin kollarından gayrı testi dolduracağımız meşhur bir yer yok. Kûfe ahalisi Vâkısa'da hacılara un, ekmek ve meyve getirdi. Millet, birbirini tebrik etti, selâmetledi. Sonra Lûra ismiyle bilinen ve büyük bir su sarnıcı bulunan yere vardık. Oradan, Mesâcid adıyla şöhret bulmuş bir mıntıkaya gittik. Burada üç su deposu var. Sonra Kurûn Minâresi [=Boynuzlu Minâre] denilen mevkie vardık. Orada kurak bir mekânda geyik boynuzlarıyla etrafı çevrili yüksek bir minâre var; harap... Kurûn Minâresi denilen yerden Uzeyb'e geldik. Gayet münbit bir vadi. Her tarafı yeşillik, mamur. Sonra Kadisiye'ye hareket ettik.[9] Burada Farslılarla yapılan büyük savaşta Hak Teâlâ İslâm dinine yardım etmiş ve ateşperest Mecûsîleri zelil kılmıştı bir zamanlar. Bu gazâda Müslümanların kumandanı Sa'd b. Ebû Vakkas'tı. Allah ondan razı olsun. O fetih esnasında Kadisiye büyük bir şehirmiş ama şu anda harap. Yalnız hurma bahçeleri ve Fırat nehrinin arkları ile çevrili büyük bir kasaba mamurdur.

Notlar

1 **Necd, Necid:** İslâm coğrafyacıları Necd'i, Arabistan yarımadasının beş büyük kısmından biri olarak kaydederler; Necid, Hicaz ile Irak arasında uzanır. Bugün Hicaz'la birlikte Suûdî Arabistan Krallığı'nı teşkil eder. Adı; şiir, menkıbe gibi muhtelif edebî türlerde sıkça anılır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 78-79; Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, s. 610.

2 **Semîra:** Bugünkü Semîrâ, Hâcir'den 40 km uzaklıktadır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 413.

3 **Fayd; Bağdat yolunun yarısı:** Fayd muhtelif yönlerden gelen hacı kafilelerinin eskiden beri buluştuğu bir noktadır. Paşa da buradan bahsederken Hukûkıye-i Fayd şeklinde kaydettiği menzilin Bağdat hac yolunun ortalarında bulunduğuna işaret eder. Bkz.: Eyyûb Sabrî Paşa, *Age.*, C. 1, s. 256.

4 **Mühennâ ve oğulları:** Bölgenin o dönemdeki siyasî hâdiselerini etkileyen bu aile hakkında seyyahımız gibi İbn Hacer de ayrıntılı malûmat vermektedir. Bu âilenin bazı fertleri Türkleşmiş olabilir; *İbn Mühennâ Lügati* bu âileden biri tarafından yazılmış olmalıdır. Bkz.: Apdullah B. Taymaz, *İbn Mühenna Lügati*, Ankara, 1960.

5 **Feyyâd b. Mühennâ:** Evvelâ Melik Nâsır tarafından emirliğe getirilmiş; sonra Memlûk idarecilerinden Moncuk ile problem yaşamış, h. 740 yılında amcası Seyf ile Halep civarında kapışmış; onu yenerek hâkimiyetini sağlamlaştırıp Mısır'a gitmiş; burada âlâ yü vâlâ ile karşılansa da başına bir şey geleceğinden ürkerek Irak'a kaçmış ve 761/1360 yılında Irak'ta vefat etmiştir. İbn Hacer onun pek sevilmeyen, kötü huylu biri olduğunu belirtiyor. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 140-141.

6 **Hıyâr (=yahut Hayyâr) b. Mühennâ:** Melik Nâsır'dan çok korkan bu emir, ondan defalarca kendisini Mısır'a almasını rica etmiş ve nihayet Kâmil Şa'bân'ın saltanatında Mısır'a gelebilmiş ve orada 776/1375 yılında vefat etmiştir. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 2, s. 46.

7 **Bağdat-Mekke arası vakıflar:** Bu civardaki vakıflar Eyyûb Sabri Paşa tarafından zikredilir; ancak Paşa, Selçukluları da unutmaz: "Bağdat ile Mekke-i Muazzama arasında Hârûn Reşîd-i Abbâsî'nin zevcesi Zübeyde Hatun ile Sultan Melik Şâh-ı Selçûkî'nin o kadar bina ve âsâr-ı celîleleri vardır ki kalem tarifinden âcizdir." Bkz.: *Age.*, C. 3, *Cezâretü'l-Arab* kısmı s. 256.

8 **Akabetü'ş-Şeytân (=Şeytân Yokuşu) ve Vâkısa:** Eyyûb Sabri Paşa, Kûfe'den Mekke'ye giden yolu anlatırken buralara da değinir: "Kûfe'den kalkan kafile muhtelif noktaları geçtikten sonra Sa'd Firârî Mescidi'ne ve ândan Vâkısî'ye ve buradan Akabe-i Şeytân'a ve ândan Kâ-ı Rimâl'e ve ândan dahî birçok göletleri olub nâm-ı diğeri Kubbetü'l-İbâdî olan Bârtân'a ve ândan Sa'leb'e inub burada Vâsıt kafilesiyle karşılaşır." Bkz.: *Age.*, C. 3, s. 256.

9 **Kâdisiye:** Burası Sa'd b. Ebû Vakkâs önderliğindeki İslâm ordularının 15/637 yılında İranlıları yendiği mıntıkadır. Hiçbir zaman İbn Battûta'nın anlattığı gibi büyük bir yerleşim merkezi olmamıştır. Ebu'l-Fidâ anlatıyor: "Kâdisiye, hurması ve suyu bulunan küçük bir beldedir. Bu küçük belde ile Kûfe arasında 15 fersah vardır." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 299.

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

MEŞHED-İ ALİ VE BURADAKİ ZİYARETGÂHLAR

Necef Şehri

Kadisiye'den hareket ederek Necef yöresinde bulunan Meşhed-i Ali beldesine geldik. Burası gayet güzel bir şehir. Geniş ve taşlık bir sahada kurulmuş. Nüfusunun kalabalıklığı, binalarının güzelliği ve sağlamlığı bakımından Irak'ın en güzel şehirlerinden denilebilir. Çarşıları gayet temiz ve şirin. Şehre Hadra Kapısı'ndan girerek önce manav, aşçı ve ekmekçilerin bulunduğu çarşıya, sonra meyveciler çarşısına, oradan terziler çarşısına ve Kaysâriye'ye [merkezî çarşı], oradan da attarlar pazarına uğradık. Sonra içinde Hz. Ali'nin kabri olduğu zannedilen Hadra Kapısı'ndaki mezarlığa yöneldik.[1] Bu kabristanın karşısında sanatkârane bir şekilde inşa edilmiş medrese, zaviye ve hankahlar bulunur. Duvarları bizim oralarda "zelîc" [=mozaik] olarak bilinen kaygan taşlara benzer; burada "kaşânî" diyorlar.[2] Rengi bizim oradakilerden daha parlak, motifleri daha güzel.

Ravda [=Türbe] ve Kabirlerin Bulunduğu Mekân

Hadra Kapısı'ndan Şîî öğrenci ve sufîlerin oturduğu büyük medreseye girilir. Bu medreseye misafir olanların hepsine, günde iki defa olmak üzere üç gün boyunca ekmek, et ve hurma ikram edilir. Oradan Kubbe Kapısı'na varılır. Girişte teşrifatçılar, nakipler ve hizmetkârlar hazır bulunur. Bir ziyaretçi oraya varınca adamın derecesine göre onlardan biri veya hepsi ayağa kalkıp eşikte durarak şöyle izin ister:

Kûfe'den çıkış; İran ve Irak içinde seyahat.

Kaynak: Tazî; Muvahhid, *Sefernâme*

"Ey müminlerin emiri! Sizin emrinizle şu muhtaç kul yüksek ravdaya girmek için izin istiyor. İzin verdiğiniz takdirde girer, aksi hâlde geri döner! Eğer buna layık değilse elbet kerem sahibi olan ve kusurları örten sizsiniz!"

Böylece ziyaretçilere gümüşten yapılmış eşik ile kapının kenarlarının öpülmesini emreder. Ziyaretçiler kümbete girerler. Burası ipek ve diğer kumaşlardan mamul çeşit çeşit halılarla döşelidir. Çevredeki büyüklü küçüklü kandiller ya altın ya gümüşten yapılmış. Kümbetin ortasında bulunan kare şeklindeki peyke, tahta plakalar ile kaplanmış ve üzerine güzel nakışlar kondurulmuştur. Orada altın levhalar gümüş çivilerle tutturulmuştur. Bu süsler peykeyi tamamen örtmüştür. Üstünde bulunan üç kabirden birinin Âdem Peygamber'e, diğerinin Nuh Peygamber'e, üçüncüsünün de Hz. Ali'ye ait olduğu sanılıyor. Allah'ın selâmı onların üzerine olsun. Kabirler arasında, içinde gül suyu, misk ve muhtelif kokular bulunan altın ve gümüş leğenler mevcut. Ziyaretçi bunlara ellerini batırır, bereketlenmek amacıyla yüzüne sürer. Kümbetin bir kapısı daha var. Bu kapı rengârenk ipek perdelerle süslenmiş. Eşiği gümüşten yapılmıştır ve doğrudan bir mescide açılıyor. Mescidin içi halı ve seccadelerle döşenmiş, çatısı ve duvarları ise ipek kumaşlarla örtülmüştür. Bu namazgâhın böyle güzel perdelerle süslü dört kapısı var. Her kapının eşiği de gümüşten. Şehir halkının hepsi râfızî! Ravda adıyla bilinen bu küçük kabristanda meydana gelen garip olaylardan ötürü Hz. Ali'nin mezarının orada olduğuna inanırlar. Meselâ Mahyâ Gecesi adı verilen Recep ayının 27. gecesi Irakayn, Horasan, Fâris ve Anadolu ahalisinden 30, 40 kadar kötürüm getirip yatsıdan sonra onları kabrin üzerine koyarak kalkmalarını beklerler.[3] Kendileri de Ravda'yı seyreder, namaz kılar, dua ve zikirle meşgul olurlar. Gecenin yaklaşık üçte ikisi veya yarısı geçince kötürümler sapasağlam ayağa kalkar ve şöyle derler:

"Allah'tan başka ilâh yok! Muhammed Allah'ın elçisi, Ali Allah dostudur!"[4]

Bu durum halk arasında yaygındır. Ben geceyi orada geçirmediysem de herkesçe bilinen güvenilir kimselerden olayı aynen dinledim...

Dıyâf Medresesi'nde [=Misafirler Medresesi] biri Anadolu, diğeri İsfahan, öteki de Horasan halkından olan üç kötürüm adam gördüm; hâllerini sordum. Mahyâ Gecesi'ne yetişemediklerini, bunun için gelecek sene Recebin 27. gecesini beklediklerini söylediler.

O gece şehir sakinleri orada toplanır, büyük bir pazar kurulur; on gün süren.. Burada bazı tüketim ürünlerinden vergi alınmadığı gibi vali de yoktur! İdare tamamen nakîbü'l-eşrâf denilen adamın elinde. Ahali ticaret erbabı. Gayet cesur ve cömert insanlar. Çok çeşitli ülkelere seyahat edip dururlar. Onlarla yolculuk eden kimse asla şikâyet etmez. Ben de onlara arkadaşlık ettikleri için teşekkür ettim. Fakat Hz. Ali hakkında aşırı giderlerdi. Irak ve benzeri yörelerin halkından biri hastalığa yakalandığı zaman bu dertten kurtulmak için adak adar, Hz. Ali'nin kabrine [=Ravda'ya] götürür, orada keser. Yine birinin başı ağrısa altın veya gümüşten bir kelle yaptırıp Ravda'ya gönderir ve bu madde nakîbü'l-eşrâf tarafından hazineye konulur. Orada el, ayak ve diğer uzuvların benzeri altın kalıplar bulunur! Ravda'nın hazinesi çok büyük. İçinde bulunan altın ve gümüş miktarını belirlemek mümkün değil!

Buranın Nakîbü'l-Eşrâfı

Buranın nakîbü'l-eşrâfı Irak sultanı tarafından tayin edilmiş bir emirdir. Sultanın nazarında itibarı büyük. Sefere çıkarken ulu emirlere mahsus özel merasimle yola koyulur. Ona ait bayrak ve bando vardır. Sabah akşam kapısı önünde davul çalınır. Bu beldede, otorite tamamen nakîbü'l-eşrâfın eline verilmiştir. Kendisinden başka vali olmadığı gibi ne sultanın ne de diğer birinin adına vergi toplanamaz! Ben oradayken nakip, Iraku'l-Acem bölgesinin şehirlerinden olan ve halkının çoğu râfizîlerden oluşan Âva'dan[5] gelme Nizâmeddîn Hüseyin b. Tâceddîn Âvî idi. Daha önce bu vazifeyi bir grubun fertleri sırayla yürütmekteydiler. Bunlardan biri Cemaleddîn b. Fakîh, diğeri Kıvâmeddîn b. Tâvûs, öbürü Nâsıreddîn Mutahhar b. Şerif Sâlih Şemseddîn Muhammed Evherî idi. Bu adam da Iraku'l-Acem bölgesinden gelmişti. Şu anda Hint padişahının has dostlarındandır. Bir diğer nakip de Ebû Gurre b. Sâlim b. Mühennâ b. Cemmâz b. Şîha Hüseynî Medenî'dir.[6]

Şerif Ebû Gurre'nin Hikâyesi

Şerif Ebû Gurre önceleri ilim ve ibadetle meşgul idi. Amcasının oğlu, Medine emiri Mansûr b. Cemmâz'ın himayesinde Medine'de ikamet ederdi. Sonra Medine'den çıkıp Irak'a giderek Hılle'ye yerleşti. Nakip Kıvâmeddîn b. Tâvûs vefat edince Iraklılar Ebû Gurre'nin nakipliğe geçmesi için Sultan Ebû Saîd'e yazı yazdılar. Böylece Sultan Ebû Saîd, nakiplik vazifesini Ebû Gurre'ye verdi. Kendisine "yarlığ" [=ferman][7] gönderdikten başka Irak ülkesinde âdet olduğu üzere hil'at [=özel şeref giysisi], davul ve bayrak verdi. Şerif Ebû Gurre dünya zevkine dalarak ibadeti terketti; malını haram yollarda sarfetti. Vaziyet sultana bildirildi. Bunu duyan Şerif güya Tûs'ta Ali b. Musa Rıdâ Hazretleri'nin mezarını ziyaret etmek üzere Horasan'a doğru yola çıktı. Adamın maksadı firar... Ali b. Musa'nın kabrini ziyaretten sonra Horasan şehirlerinin en uzağı olan Herat'ın yolunu tuttu. Orada, dostlarına Hint ülkesine gideceğini söylemişti. Arkadaşlarının çoğu geri dönüp sadece kendi Sint'e varmak için Horasan topraklarından çıktı. Pencâb adıyla bilinen Hint nehrini geçtikten sonra davul ve zurna çaldırınca erafta bulunan köy halkında "Tatar yağmasına uğradıkları" zannını uyandırdı! Millet yağma var zannederek akın akın oradan uzaklaşıyordu. Halk grup grup Ûca şehrine kaçtı; durumu şehrin valisine bildirdiler. Vali asker toplayıp harp hazırlığına başladı. Bir taraftan da ne var ne yok diyerek teftiş için öncü kuvvetler gönderdi. Akıncılar on kadar atlı ile Şerif Ebû Gurre'ye refakat eden ve davul-bayrak taşıyan bir miktar piyadeye rastladılar. Onların yanında tüccarlar da vardı. Niye böyle yaptıklarını sordular. Berikiler Irak Nakîbü'l-eşrâfının Hint sultanına misafir olmak istediğini söyleyince akıncılar geri dönüp durumu valiye arzettiler. Vali, Şerif'in kendi memleketi dışında bayrak açıp, davul çalmasını akıl zâfiyetine yordu!

Şerif, Ûca'ya gitti ve orada kaldığı müddetçe bulunduğu konağın önünde davul çaldırdı, çünkü davula çok meraklıydı; hattâ Irak'ta nakiplik yaparken baş ucunda davul çalan adam vurma işini bitirdiği vakit duramaz;

"Vur davulcu, bir kere daha vur!" derdi. Bu yüzden ona Nakkar [=davula vuran] lakabı verilmiş! Ûca emiri, Şerif'in va-

ziyetinin ne olduğunu, akşam ve sabah vakitlerinde kapısı önünde nasıl davul çaldırıp bayrak açtırdığını Hint sultanına bildirdi. Hint halkının geleneklerine göre padişah tarafından izin verilmedikçe kimse bayrak açamaz, davul çaldıramaz. Bu iş de sadece sefer esnasında yapılır. Normal hâlde ikamet esnasında sadece padişahın kapısında davul çalınır. Mısır, Şam ve Irak'ta ise durum tam aksine. Çünkü oralarda kumandanların kapısında da davul çalınır. Hint sultanı olayları duyunca kızdı! Şerif'i ayıpladı, ağzına geleni söyledi... Daha sonra Şerif Ebû Gurre, Sultan'ın başşehrine doğru yol aldı. Emir Keşlû Han da oraya gidiyordu. Hint'te en büyük emire Han unvanı verilir. Keşlû Han, Sint ülkesinin merkezi Multân'da oturmaktadır. Hint sultanı nezdinde büyük itibara sahiptir. Padişah, ona amca derdi. Babası Gıyâseddîn Tuğluk Şâh'a, Sultan Nâsıreddîn Husravşah ile mücadelesi esnasında yardım edenlerdendi Keşlû Han... Her neyse, emir başşehre yaklaşınca padişah onu karşılamaya çıkar. Bir rastlantı eseri Şerif Ebû Gurre de o gün şehre varmıştır ve emiri birkaç mil geçerek her zamanki âdeti üzere davul çaldırmaktadır! Yanındakilerle birlikte padişaha rastgelince Şerif öne çıkıp selâm verir. Padişah ona hâl-hatır sorar, niçin geldiğini merak eder. Şerif niyetini arzeder. Sonra padişah yoluna devam ederek Emir Keşlû Han'ı karşılar ve başşehre döner. Fakat Şerif'e asla iltifat etmez, misafir edilmesi için de izin çıkarmaz.

O sıralarda Hint sultanı, Keteke ve Deveycir [=Deogir][8] adı verilen ve payitaht Dihlî'ye kırk günlük mesafede bulunan Devletabad şehrine hareket etme hazırlığı içindeydi. Şerif'e beşyüz dinar dirhem yani Fas altını ile 125 altın gönderdi. Parayı götürene de şöyle tembihledi:

"Şerif'e de ki memleketine dönmek istiyorsa bu onun azığı olsun. Bizimle beraber gelmek istiyorsa yol harçlığı olsun bu! Eğer hükümet merkezinde kalmak isterse yine onda kalsın; biz dönünceye kadar geçimliği olsun."

Şerif Ebû Gurre –kendisi gibilere yapıldığı üzre– padişahın hediye göndereceğini zannediyordu. Sadece 500 akçeyle karşılaşınca üzüldü! Padişah ile beraber seyahat etmeyi tercih etti ve "hᵛâce-i cihân" [=başvezir] adıyla çağrılan Vezir Ahmed b. Ayâs ile arkadaşlık kurdu. Bu adama padişah "hᵛâce-i cihân" diye ses-

lenir. Halk da o adamı böyle çağırır. Hint halkının âdetine göre sultan bir adamı "imâdü'l-mülk" [=devletin direği], "sikatü'l-mülk" [=devletin güvenilir kişisi], "kutbülmülk" [=devletin zirvesi], "sadr-ı cihân" [=cihanın başı] ve "hᵛâce-i cihân" [=cihanın hocası] gibi unvanlarla adlandırdığı vakit hem sultan, hem ahali artık o adamı bu isimle anar. Bundan başka ad ile hitabeden olursa cezalandırılır.

Her ne ise... Vezir ile Şerif arasında bir sevgi peyda oldu. Vezir, Şerif'e bol bol ihsanda bulundu. Padişahın huzurunda onu övdü. Böylece sultan, Şerif'e karşı yumuşadı, kalbi kaynadı. Devletabad köylerinden ikisini verdi Şerif'e. Orada oturmasını emretti. Söz konusu vezir cömert, güzel ahlâk sahibi bir adamdı. Yemek yedirmek, zaviyeler inşa etmek, yolcuları korumak onun özelliklerindendi. Şerif sekiz sene burada kalarak iki köyün geliri sayesinde epey mal biriktirdi. Sonra dönmek istediyse de padişah izin vermedi. Zira onun adamlarındandı artık. Padişah yabancıları sever, binde bir izin verirdi onlardan birinin başını alıp gitmesine. Sahil yolundan kaçmaya teşebbüs etti ama engellendi. Başşehre gelip, padişahtan izin alması için veziri araya koydu. Bunun üzerine vezir, sultandan izin koparmaya muvaffak oldu. Oranın parasıyla 10.000 dinar yani Mağrip altınıyla 2500 dinar aldı padişahtan... Deri bir kese içerisinde getirilen parayı yatağının altına koydu. Parayı çok seviyordu. Arkadaşlarından saklamak için üzerine yattı. Çok cimri biriydi. Altınların üstüne abanmasından dolayı böğründe feci bir ağrı meydana geldi! Ağrı gittikçe arttı. Yolculuğa hazırlandığı esnada, keseyi eline geçirdikten tam yirmi gün sonra vefat etti.

Parasını Harrânlı Şerif Hasan'a vasiyet ettiğinden bu adam altınların hepsini Dihlî'de oturan Şîîlere dağıttı. O Şîîler aslen Hicaz ve Irak ahalisindendiler. Hint töresine göre devlet bütçesi, hiçbir paranın vârisi olamaz. Orada yabancıların malına tecavüz edilmez. Miktarı da ne olursa olsun sorulmaz! Aynı şekilde siyahlar beyazların malına dokunmaz. Kalan mal, hak sahibi gelinceye kadar ölen kimsenin yakın arkadaşlarından birinde emanet olarak durur.

Şerif Ebû Gurre'nin Kasım adında bir kardeşi vardı. Bir

müddet Gırnata'da oturmuş, orada Mekkî adıyla bilinen Şerif Ebû Abdullah b. İbrahim'in kızıyla evlendikten sonra Cebel-i Târık'a gitmiş, Cezîre Hadrâ civarındaki Kürre vadisinde şehit oluncaya dek bu yörede kalmıştı. Kasım çok yiğit bir adamdı. Kimse kendisiyle dövüşmeye cesaret edemezdi. Bu hususdaki maceraları halk arasında ağızdan ağıza dolaşır. Onun yetim kalan iki oğlu, üvey baba Kerbelâlı Şerif Ebû Abdullah Muhammed Hüseynî'nin[9] himayesi altındaydılar. Mağrip [=Fas] ülkesinde Irakî diye tanınan bu adam, çocukların annesiyle evlendi. Anne, onun nikahı altında vefat etti. Çocuklara hiçbir yardımı esirgemedi. Onları açıkta bırakmadı Irakî; Allah Teâlâ ona sevap yağdırsın.

Notlar

1 **Ali b. Ebû Tâlib ve *Necef:** Dört büyük halifenin dördüncüsü, Peygamberimizin amca oğlu ve damadı İmâm Ali (k.v.) Efendimiz, Hicret'in 35. yılında halife oldu. Başşehri Medine'den Kûfe'ye taşıdı, onun zamanında İslâm tarihinin gidişatı bakımından son derece mühim hâdiseler yaşandı; Hicrî 36. yılda Cemel, 37. yılda Sıffîn vakaları meydana geldi; Hz. Ali 40/661 yılında İbn Mülcem tarafından suikasta uğradı, şehit oldu. Necef, Kûfe'nin kıyısında bir semttir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb,* Charles Pellat neşri, Beyrut, 1979, par. nr.: 229-231 ve 1612-1757.

2 **Kaşânî tarzı taş ve seramik:** İran'da İsfahan'la Kum arasında yer alan Kâşân şehrine nispetle bu adı almıştır. Bu şehir, kızıl ve lâcivert seramikleri, şişe vesair kıymetli kapları, tuğlaları, dokumaları ve meyvesiyle ün yapmıştır. Türkçemizdeki "kâşâne" de buradan geliyor; sırça köşk, renkli camları olan yüksek ev manasında. Arapça metinde geçen "zelîc" İspanyolca "azulejo" kelimesinin Arapçalaşmış hâlidir. İspanyollar da Farsça "lâjverd" (=lâcivert; lapis lazuli) kelimesini kendi dillerine "azulejo" şeklinde almışlardır. Bkz.: Ziyâ Şükün, *Ferheng-i Ziyâ,* İstanbul, 1984, C. 3, s. 1484 ve 1730; Tâzî, *Rıhle,* C. 1, s. 421.

3 **Mahyâ Gecesi:** Sünnîlerin Mi'rac gecesine denk bir gecedir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle,* C. 1, s. 425.

4 **"Aliyyün Veliyyullah":** Şîa'nın ezana eklediği bu cümle, zamanımıza kadar devam eden bir gelenektir ve "Ali Allah'ın dostudur!" manasına gelmektedir.

5 **Âva:** Yâkût'un bildirdiğine göre Zencân ile Hemedân arasında bir kasabadır. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân,* madde nr..: 1151.

6 **Şerif Ebû Gurre b. Sâlim b. Mühennâ b. Cemmâz b. Şîha Hüseynî:** Mühennâ soyundan gelen bu şahıs Mekke'yi uzun süre idare eden Katâdegillerin amca oğullarındandır. Mekke ve Medine emirlerinden daha önce bahsettik; bkz.: 18/32. not. Yine bu konuda Mühennâ ve oğullarıyla ilgili olarak bkz.: 20/5. ve 6. notlar. Ayrıca Mek-

ke ve Medine emirleriyle ilgili olarak özel bir çalışma: Abdülfettâh Mekkî, *Târîhu Ümerâi'l-Beledi'l-Harâm abra Usûri'l-İslâm*, Tâif, 1986.

7 **Yarlığ:** "Sâbit kanun" manasındaki "Yasak" (=Casah; Yasah) ile karıştırılmaması gereken bu Moğolca kelime "hükümdarın emirleri" demektir; yarlık ve carlıh şeklinde de telâffuz edilir. Dönemin Memlûk Sarayı'nda başkâtip olarak görev yapan İbn Fadlullah Ömerî, çevredeki hükümdarlara nasıl ferman gönderileceğini izah ederken Yarlığ'dan bahseder. Kalkaşandî de Yarlığ'ı hükümdarın fermanı diye tarif eder. Moğol çağının bu gözde kelimesi o dönemde Kuzey Afrika'dan Çin'e, Yemen'den Rus knezliklerine kadar pek çok devletin ve etnik grubun siyasî literatürüne girmiş, yarlıkların dili de araştırmacılar için malzeme olmuştur. Bkz.: İbn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerîf*, ed-kritik: M. Hüseyin Şemseddîn, Beyrut, 1988, s. 68; Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, Beyrut, 1987, C. 4, s. 428; *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Demir, T. T. K. Basımevi, Ankara, 1995, s. 225; A. Melek Özyetgin, *Altınordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, Ankara, 1996.

8 **Deveycir:** Deogir, Duveykır şeklinde söylenen bu kelime Hindistan'ın Dekken (=Deccan) bölgesindeki eski kale ve çevresidir. Burası Muhammed Tuğluk tarafından yeniden düzenlenmiş ve Devletabad diye adlandırılmıştır. İlerde bu gibi Hint şehirlerinden ayrıntılı bir şekilde bahsedilecektir.

9 **Ebû Abdullah Muhammed b. Ebu'l-Kasım:** Fas tarihçileri bu şahıstan bahsetmekte ve onun 760/1359 yılında hayatta olduğunu belirtmektedirler. Bkz.: Tâzî, *Târîhu'l-Karaviyyîn*, C. 3, s. 712; Tâzî, *et-Târîhu'd-Diblumâsî li'l-Mağrib*, C. 3, s. 206.

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

MEŞHED-İ ALİ'DEN YOLA ÇIKIŞ, BASRA'YA VARIŞ

Müminlerin emiri Hz. Ali'yi ziyaret ettik ve Bağdat'a yöneldi kervan... Ben ise Hafâce kabilesinden bir grup adamla Basra'ya yöneldim. Hafâce kabilesi bu diyarın en kuvvetli kabilesidir. Onlardan ayrı ve izinsiz bu yörede seyahat etmek mümkün değildir. Kafilenin reisi Şâmir b. Berrâc Hafâcî aracılığı ile bir deve kiraladım. Meşhed-i Ali beldesinden yola çıkarak Havarnak'a ulaştık. Burası meşhur hükümdar Nu'mân b. Münzir'in ve onun Mâissemâ [=Göksuyu] Oğullarından gelen atalarının diyarıdır.[1] Fırat'tan ayrılan bir kol üzerinde, geniş bir sahada, iri iri kubbelerin kalıntıları var. Bazı insanlar hâlâ orada oturuyor. Buradan kalkarak Kaimü'l-Vâsık denilen mevkie vardık.[2] Harap bir kasaba ile karşılaştık. Yine o kasaba gibi viran olmuş bir mescidin izleri gözümüze çarptı. Yalnız minare ayaktaydı. Yine yolumuza revan olduk. Fırat kıyısını takip ederek Izâr[3] adıyla bilinen kamışla kaplı bir bölgeye girdik. Burası suyun tam ortasındadır ve eşkıyalık yapan, Maâdî adıyla ünlenen Râfizî mezhepli çöl Araplarıı ile doludur. Bizim kervandan olup da biraz geride kalmış bir derviş grubunu soymuşlar, hem de pabuçlarına ve su taslarına kadar! Bu adamlar takip edildikleri zaman İzâr denilen o kamışlığa sığınarak kendilerini savunurlar. Orada yırtıcı hayvan çoktur. Izâr'la beraber üç konak katederek Vâsıt şehrine ulaştık.

Vâsıt Şehri

Bağı, bahçesi, ağacı çok. Bilginleri ile de şöhret bulmuş bir şehir.[4] Burada oturanlar Irak halkının en seçkinlerindendir diye-

biliriz. Çoğu *Kur'an-ı Kerim*'i ezberlemiş, doğru okuma işini halletmişlerdir. Iraklılar bu şehre yönelir, ilim elde etmek için... Benim bulunduğum kafiledeki bir cemaat, Vâsıtlı hocalardan *Kur'an*'ı güzel okuma dersi almak amacıyla ta buralara gelmiş...

Vâsıt'ta daima dolup taşan büyük bir medrese vardır. İçindeki üçyüz odaya *Kur'an* öğrenmek için uzak ülkelerden gelen misafirler yerleştirilir. Bu medreseyi yapan adam, şehrin ileri gelenlerinden, fakih üstat Takıyyüddîn b. Abdülmuhsin Vâsıtî'dir.[5] Bu adam her öğrenciye senede bir defa elbise verir. Ayrıca her günkü yiyecek ve cep harçlığı ile ilgili giderlerini de karşılamaktan geri durmaz. Onunla beraber kardeşleri ve dostları da *Kur'an* öğretmek için medresede otururlar. Üstat Takıyyüddîn ile görüştüm. Bana yemek çıkardı ve yolluk olarak biraz hurma ile para verdi.

Şehre ulaştığımızda kafile alışveriş yapmak için üç gün sur dışında kalmaya karar verdi. Bu zaman içinde Ebu'l-Abbâs Rifâî Hazretleri'nin,[6] şehirden bir günlük mesafede bulunan Ümmü Ubeyde adlı köydeki mezarını ziyaret etmek istedim. Üstat Takıyyüddîn'den beni oraya götürmek üzere yanıma bir arkadaş katmasını rica ettim. Benî Esed [=Esedoğulları] kabilesinden üç köylüyü refakatime verdi; onlar bu tarafların aşinâsıydılar. Ayrıca beni kendi hayvanına bindirdi üstat... Öğleden sonra yola çıktık. O gece Esedoğulları kabilesinin ileri gelenlerinden birinin evinde misafir olduk. İkinci gün öğle vakti Revâk denilen yere ulaştık. Burası büyük bir ribât. İçinde belki binlerce derviş bulunuyor! Ebu'l-Abbâs Ahmed Rifâî'nin torunu Şeyh Ahmed Kûçük'ün oraya gelişine rastladı bizim ziyaretimiz.[7] Bu adam ta Anadolu'dan kalkmış, atasının kabrini ziyarete gelmişti. Revâk'ta şeyhlik sırası ondaydı. İkindi namazından sonra defler çalındı, davullar vuruldu ve dervişler raksa başladılar. Akşam namazından sonra pirinç ekmeği, balık, süt ve hurma getirildi yemek olarak. Millet, karnını doyurduktan sonra hep beraber yatsıya kalktı... Şeyh Ahmed, dedesinin postuna oturmuş; dervişler etrafında zikre ve semâya dalmışlardı. Evvelce hazırlanmış olan yük yük odun çıkarıldı ve ateşe verildi. Allah'ı anarak yaptıkları raks yavaş yavaş zirveye erişirken birer birer ateşe girmeye başladılar. Kıpkızıl korlar tamamen sönünceye kadar kimi

içinde yuvarlandı, kimi ateşi ağzına aldı. Bu sufî tarikatın âdeti böyle. Ahmedîler[8] diye bilinen bu sufîlerin bazıları büyük bir yılanı tutup başını dişleyerek koparabilirler!

Ateşte Raksedenlerin Hikâyesi

Bir keresinde Hint ülkesinin başşehri Dihlî'ye beş günlük mesafede bulunan Afganpur'da[9] idim. Burası Hezâr Emrûhâ'ya bağlı bir şehirdir. Sarv [=Saru?] adıyla bilinen bir ırmağın kenarında otağ kurduk.[10] Tam da "şekâl"[11] zamanıydı. Hint'te yağmura bu ad verilir. Orada gök, yaz sıcaklarının başlamasıyla kapısını açar. Demin bahsettiğimiz suyun kaynağı Karacîl [=Himalaya] dağlarıdır.[12] Yağmurun zehirli kuru otları yalayıp buraya akıtmasından ötürü insan veya hayvan bu sudan içerse derhal ölür! Bu nehrin etrafında dört gün konaklamamıza rağmen hiç kimse suya yanaşmadı! Orada Haydarîler[13] adı verilen dervişlerden bir bölük, yanımıza gelerek bir gece misafir kaldılar. Bu taifenin üyeleri boyunlarına demir bukağılar, kollarına demir halkalar geçirmişti. Reisleri simsiyah bir adamdı, biraz sonra yapacakları raks esnasında yakmak için benden odun istedi. Bu yörenin valisi olan ve Hammâr adıyla tanınan Azîz'e rica ettim, odun toplansın diye. Neredeyse on yük odun gönderdi Azîz... Dervişler yatsı namazından sonra ateş yaktılar. Odunlar kor hâline gelince semâ etmeye başladılar; kızıl alevin içine dalıp dans ettiler, yuvarlandılar. Üstatları benden bir gömlek istedi. Kendisine uzattığım gayet ince gömleği giydi. Közlerin içinde yuvarlandı ve gömleğin yeniyle korlara vurdu, vurdu, vurdu. Sonunda ateşi söndürdü. Biraz sonra gömleği bana getirdi. Hiçbir noktasında yanık izi yoktu! Hayretler içinde kaldım.

Şeyh Ebu'l-Abbâs Rifâî Hazretleri'nin kabrini ziyaret edince Vâsıt'a döndüm.

Beraberinde geldiğim kervan çoktan yola koyulduğu için ben de yola düştüm ve ona yetiştim. Önce Hüdayb adıyla bilinen bir suyun başına vardık. Oradan çıkıp, hiç su olmayan kurak bir yerde; Vâdi'l-Kirâ'da konakladık. Daha sonra Müşeyreb denilen yere, oradan Basra yakınına, sonra da kuşlukleyin Basra şehrine ulaştık.

Notlar

1 **Havarnak ve Nu'mân b. Münzir:** Necef'ten yaklaşık 1,5 km uzaklıktaki bu köşk İslâmdan önce hüküm süren Hîre krallığına ait idi. Özellikle Persler tarafından bölgeye idareci olarak tayin edilen Nu'mân b. Münzir'le (ö: m. 431) özdeşleşen bu yapıdan geriye bir şey kalmamıştır bugün. Ancak Arap edebiyatında şan, azamet ve şatafatın misali olarak çokça anılan bir yerdir. Bkz.: *el-Müncid fi'l-A'lâm*, s. 275.

2 **Kaimetü'l-Vâsık:** Şu anda Kâim diye bilinen mıntıkadır. Eskiden oradaki manastırda rahibeler varmış ve Hârûn Reşîd zaman zaman onları ziyaret edermiş. Bkz.: *Age.*, s. 542.

3 **Izâr:** Irak'ın güneyinde bulunan bu mıntıka şu anda Fırat'ın su dağıtımının yapıldığı gayet güzel bir yerdir ve Cebâyiş diye bilinir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 7.

4 **Vâsıt:** Haccâc b. Yusuf Sakafî tarafından 84/703 yılında kurulan bu şehir, Kûfe ile Basra'nın tam ortasında, yolların kavşak noktasındadır. Bu yüzden ismi Vâsıt'tır (=ortada, ortalayıcı). Bkz.: Suâd Sefer, *Vâsıt*, Bağdat 1945; Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, madde nr.: 12361.

5 **Takıyüddîn Abdurrahman b. Abdülmuhsin Vâsıtî:** (ö: 744/1344) Meşhur sufî Ahmed Rifâî'nin hayat hikâyesini yazan bilgindir. Bkz.: Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 272.

6 **Şeyh Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali Rifâî:** (ö: 578/1182) Bu ünlü sufî hakkında daha önce bilgi verilmişti; bkz.: 14./40.

7 **Şeyh Ahmed Küçük:** Şeyh Ahmed Rifâî'nin torunlarından biri olduğu bildirilen bu zâtın lakabının Türkçe olması herhalde çevresinde epey bir Türk derviş bulunmasından ileri gelmektedir. Nitekim onun soyundan bazılarının Anadolu'da Amasya civarında Sonisa'da oturduğu da İbn Battûta tarafından belirtilmektedir. İbn Hallikân gibi bazı bilginler bu zâtın Ahmed Rifâî'nin değil onun kardeşinin soyundan geldiğini; zira Şeyh Rifâî'nin geriye çocuk bırakmadığını söylemektedirler. Bkz.: İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. 1, s. 223, nr.: 248; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 70.

8 **İki Ahmediye:** Metinde adı geçen gruba Ahmediye dense de neticede Rifâîye'nin bir koludur ve asıl "Ahmediye-Bedeviye tarikatı" ile karıştırılmamalıdır; bu ikincisiyle Fas doğumlu olup Mısır'da tarikatını yaygınlaştıran Şeyh Ahmed Ebu'l-Fityân Bedevî'nin (ö. h. 675) kurduğu tarikatı kastediyorum. Bkz.: Abdülmun'im Hıfnî, *Mu'cem Mustalahâti's-Sûfiyye*, Beyrut, 1987, s. 33.

9 **Afkanbûr (=Afganpur):** Bugün Ağvapur ismini taşıyan yerin eski adı olmalı. Ağvapur, eski Dihlî (=Delhi) büyük şehrini oluşturan dört şehirden biri olan Tuğlukâbâd'a beş mil uzaklıktadır. İbn Battûta, Seyahatnâme'nin 2. cildinde Hindistan'la alâkalı bölümde Hezâr Emrûhâ'dan bahsederken bu şehre değinecektir.

10 **Serv / Sarv; Saru:** Metinde kastedilen ırmak Ganj'ın üst taraflarında Sarcu diye bilinen akarsudur. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 10.

11 **Şekâl:** Kelime Sanskrit kökenli "Varşa-kal"dan (= yağmur mevsimi yani varşa-ritu) gelmektedir; "Varşik" aslında "yağmur mevsimiyle ilgili" demekse de zamanla mevsimlik, sezonluk gibi manalara gelmiştir. "Varş" ise yağmur demektir. Bîrûnî aslına daha yakın bir tarzda Berşekâl şeklinde almıştır bu kelimeyi ve hangi bölgelere, kaç ay yağmur yağdığını da izah etmiştir. Bkz.: Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, Haydarabad,

1958, s. 170; John T. Platts, *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English*, Londra 1911, s. 1174, 1188.

12 **Karâcîl dağları:** Himalaya dağları olmalı. Bana, kuzeyden esen soğuk "Karayel"i hatırlatır bu kelime... Gibb bu ismi, Arapların ve İranlıların Himalaya için kullandıklarını belirtmektedir. Ancak ben, Mes'ûdî, İbn Hurdadbih, İbnü'l-Fakîh, Ebu'l-Fidâ ve Mukaddesî gibi klasik kaynaklarda Tibet kelimesine bol bol rastladıysam da Karâcîl lafzına rastlamadım. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 272.

13 **Haydariye:** Kutbeddîn Haydar tarafından kurulan tarikat. Genel âdet ve tavırları itibâriyle Kalenderîlere benzerler. Üstat Ali Şir Nevâî güzelim üslûbuyla Kutbeddîn'i anlatırken meâlen şöyle der: Küçük yaşta cezbeye gelmiştir. Bu istidadı sebebiyle Hâce Ahmed Yesevî, Horasan taraflarına gönderir onu. Daha sonra Zâve vilâyetine yerleşmiş; 618/1221 civarında vefat edince de onun türbesi oraya kondurulmuştur; "Haydarî kavmı özlerin anga nispet birürler." (Haydarî topluluğu kendilerini ona nisbet ederler.) Sonraki yüzyıllarda Haydariyye'nin çehresi epey değişmiştir. İbn Battûta ileride yine bu konudan bahsedecektir. Bkz.: Ali Şir Nevâî, *Nesâyimu'l-Mehabbe*, (metin), Hazırlayan: Kemal Eraslan, Ankara, 1996, s. 383-384; Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, 1, 215; *DİA İslâm Ans.*, C. 17, s. 35-36.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BASRA VE ZİYARETGÂHLARI[1]

Basra'da Mâlik b. Dinâr Ribâtı'nda konakladık.[2] Şehirden iki mil uzaklıkta, kale gibi bir bina dikkatimi çekmişti. Sorduğumda Hz. Ali'nin mescidi olduğunu söyledîler. Eskiden Basra çok daha geniş bir alanı kaplıyormuş. Mescit şehrin tam ortasındaymış o zamanlar. Oysa bugün mescit ile şehrin arası iki mil tutuyor. Hattâ mescit ile Basra'yı kuşatan ilk sur arasında bile iki mil uzaklık bulunuyor. Böylece mescit, şehir ile surun ortasında bulunuyor.

Basra, Irak'ın önemli şehirlerindendir. Ünü her tarafa yayılmıştır. Güzellik ve bereketten nasibini almış bağ ve bahçelerinin verdiği ürünlere diyecek yok! Burada yetişen meyveler pek lezzetli. Biri tatlı, diğeri tuzlu iki nehrin birleştiği yerde kurulmuş bu şehir. Dünyanın hiçbir yerinde Basra'daki kadar hurma ağacı yoktur. Çarşıda "Irak ratlı" diye bilinen bir ölçüyle 14 ratl hurma bir dirheme satılıyor. Onların bir dirhemi, "nukra"nın üçte biridir. Şehrin kadısı Hüccetüddîn bana bir küfe hurma göndermişti. Bir adam bu kadar hurmayı zor kaldırabilir ama ben bunları satmak istediğimde sadece 9 dirhem etti! Bu paranın üçte birini de evden çarşıya götürme ücreti olarak hamal aldı! Basra'da "seyelân" denilen bir tür şerbet yaparlar hurmadan; gül suyu gibi güzel kokar.

Şehirde üç büyük semt var. Birincisi Hüzeyl Mahallesi diye bilinir. Reisi, Şeyh Alâeddîn İbnü'l-Esîr'dir. Bu adam erdemli ve cömert biridir. Beni ağırladı; yol harçlığı ve elbise verdiğini de söylemeden geçemeyeceğim. İkinci semt, Benî Haram Mahallesi diye biliniyor. Reisi Şerif Mecdüddîn Musa Hasenî'dir.

Bu adam da bana hurma ve seyelân göndermiş, yemek ikram etmiştir. Üçüncü semt ise Acem Mahallesi diye bilinen yerdir. Buranın başı Cemaleddîn İbnü'l-Lûkî'dir.

Basra halkı, güzel huyludur. Yabancıya yakınlık gösterirler, haklarını çiğnemezler. Buraya gelen hiçbir yabancı, gurbet ve yalnızlık çekmez, yad elde kaldım diye korkmaz. Basralılar Cuma namazını demin bahsettiğim Hz. Ali Mescidi'nde îfa ederler. Başka zamanlarda mescidin kapısı kapatılır. Orası yalnız Cuma günleri ibadete mahsus bir yerdir. Hz. Ali Mescidi, en güzel mescitlerdendir. O muazzam geniş avlusu, Vâdi's-Sibâ'dan getirilmiş kızıl çakıltaşlarıyla döşenmiştir. Hz. Osman'ın, şehit edildiği sırada okuduğu mushaf bu mescitte bulunuyor. Tam da "Allah, onlara karşı sana yeter. O duyandır, bilendir!" âyet-i kerimesinin bulunduğu sayfada kan lekesi görülüyor.[3]

[Dilbilgisi Âlimleri ile Tanınmış] Bir Şehrin İbret Alınacak Hâli

Bir defasında Cuma namazını bu câmide kıldım. Hatip ayağa kalkıp hutbe okumaya başladı ve birçok hatâ yaptı. Bu işe hayret ederek durumu Kadı Hüccetüddîn'e anlattım. Kadı efendi:

"Bu şehirde dilbilgisine vâkıf, kelimenin nasıl okunduğundan haberdar kimse kalmadı!" cevabını verdi. Oysa Basralılar eskiden beri "nahiv" [=gramer] ilminde önder olmuştur. Hattâ "İmâmü'n-Nahv" [=dilbilgisi âlimlerinin önderi Sîbeveyh] dahi Basralı olduğu hâlde nasıl oluyor da Cuma hutbesini yanlışsız okuyacak bir hatip bulunamıyor! Akıl sahipleri için pek ibretâmiz bir olay! Dilbilgisinin temeli burada atılmış, çeşitli ekolleri burada kurulmuş oysa! Yazık![4]

[Titreyen Minareler]

Hz. Ali Mescidi'nin yedi minaresi vardır. Biri, ahalinin inancına göre Ali'nin ismi anıldıkta zangır zangır titrer! Yanımda Basralılar varken mescidin üst tarafından o minareye çıktım. Köşelerinden birine duvar düzleyicinin kullandığı cinsten, malaya benzer bir tahta çakılıydı. Yanımda bulunan adam elini bu tahtanın üzerine koyup:

"Müminlerin emiri Ali'nin başı için titre!" diye seslenince tabiî ki önce tahta sonra da minare hakikaten sallandı! Ben de tahtayı elimle kavrayarak:

"Allah elçisinin halifesi Ebûbekir'in başı için titre!" deyince minare yine titredi. Orada bulunanlar buna hayret ettiler. Basra halkı Sünnî olduğu için benim gibi davranan birinin korkmasına gerek yok; fakat aynı işi ahalisi Râfizî olan Meşhed-i Ali, Meşhed-i Hüseyin, Hılle, Bahreyn, Kum, Kaşân, Sâva, Tûs yahut Âva'da biri yapacak olsa canının çıkması işten değil![5]

İbn Cüzeyy der ki:

Allah Teâlâ Endülüs'ü korusun; oranın bölgelerinden Mansûra vadisinde kurulu Berşâne[6] şehrinde gördüğüm bir minare halifeler veya benzeri büyük insanlardan birinin adı anılmasa da titrerdi! Bu minare o şehrin en büyük câmiinin minaresiydi ve yapı olarak da o kadar eski değildi. Hattâ manzarasının şahaneliği, yüksekliği ve düzgünlüğü ile göreceğiniz minarelerin en güzeli olurdu diyebilirim! Herhangi bir yana meyli yoktu. Şakül doğrultusu diyebileceğimiz dikliğe sahipti. Bir kez yöre ahalisinden birkaçını alıp bu minareye çıktım. Yanımdakilerden bir kısmı şerefenin çeşitli köşelerinden tutup kendilerine doğru kuvvetle sallayınca minare hakikaten titredi! Ben işaret verinceye kadar o köşeyi sarsmaya devam ettiler. Bırakın deyince bıraktılar da eski sakin hâline döndü!

Basra'da Bulunan Kutlu Mekânlar, Ziyaret Yerleri

Cennetle müjdelenen on kişiden biri olan Talha b. Ubeydullah'ın türbesini bu ziyaretgâhlar arasında sayabiliriz. Şehrin içinde bulunan kabrin üzerinde bir kubbe var. Yanı başında bir mescit ve misafirleri doyurmaya mahsus bir zaviye mevcuttur. Basralılar bu kabre çok saygı gösterirler. Diğer bir ziyaretgâh, Peygamberimizin arkadaşı ve halasının oğlu Zübeyr b. Avvâm'ın mezarıdır.[7] Şehir dışında olup üzerinde kubbesi yoktur; yanı başında bir mescidi ve yolcuların doyurulduğu bir zaviyesi mevcuttur. Bir diğer ziyaretgâh da Peygamberimizin sütannesi Hâlime'ye[8] ait kabirdir. Yanında, onun oğlu ve Peygamberimizin sütkardeşi olan çocuk yatıyor. Peygamber dost-

larından Hz. Ebûbekre'nin[9] mezarı da bu şehirde; üzeri kubbeyle örtülü.

Basra'dan altı mil ötede Vâdi's-Sibâ' [=yırtıcı hayvanlar vadisi] civarında Peygamberimizin hizmetkârı Enes b. Mâlik'in kabri mevcut.[10] Orası, yırtıcı hayvanlarla dolu ve insandan yana ıssız olduğu için kalabalık bir ziyaretçi kitlesi olmadıkça varılacak yer değildir. Tâbiîn [=Sahâbe'den sonraki ilk] kuşağın efendisi Hasan b. Ebi'l-Hasan Basrî,[11] Muhammed b. Sîrîn,[12] Muhammed b. Vâsi; Utbe Gulâm,[13] Mâlik b. Dinâr,[14] Habîb Acemî ve Sehl b. Abdullah Tüsterî'nin[15] kabirleri de Basra civarında. Mezarların hepsinin üstünde kimin yattığı ve vefat tarihleri mevcut. Bu saydığım kabirlerin tümü, bugün şehre üç mil uzaklıkta bulunan eski surun sınırları içindedir. Bunlardan başka Basra'da sahabe ve tâbiînden, Cemel Vak'ası şehitlerinden pek çok muhteremin kabirleri bulunuyor.

Basra'ya vardığımda valilik görevinde bulunan adam Rükneddîn Acemî Tevrîzî idi. Beni konuk etti, sevindirdi.

Basra şehri Furât [=Fırat] ile Dicle'nin kıyısında kurulmuştur. Orada, Fas şehirlerinden Vadi Salâ'da[16] olduğu gibi gel-git hareketlerine rastlanır. Bahr-i Fâris [=Fars denizi] denilen deryadan çıkıntı yapan tuzlu körfez şehre on mil uzaktadır.[17] Met esnasında tuzlu su tatlı suya, cezir esnasında ise tatlı su, tuzlu suya galebe çalar. Basralılar bu vakitte evlerine su alırlar. "Basralıların suyu, tuz çoru!" denilir bu yüzden!

İbn Cüzeyy der ki:

Aynı sebepten ötürü Basra'nın havası da güzel değildir. Ahalisi daima hastalık renginde; sapsarıdır. Atasözlerine kadar girmiş bu... Bir şair, Vezir Sâhib b. Abbâd'ın[18] önüne turunçgillerden bir meyve konulduğu vakit duramayıp şöyle demiş:

"Allah aşkına bir göz atın sofradaki limona!
Bakıp bakıp ders alınacak bir hâl ilham ediyor.
Aşk derdiyle yanana ne giydirmişse Hüdâ
Basra halkına da aynı renkten giydiriyor!"

Notlar

1 **Basra:** 17/639 yılında Hz. Ömer tarafından inşa edilen eski Basra, 6./12. yüzyılda terkedilmiş; önceki şehrin batısından 5 km ötesine yeni şehir kurulmuştur. Eski Basra'nın bulunduğu yerde bugün Zübeyr şehri vardır. Gibb'in de belirttiği gibi L. Massignon, Basra'nın yeri mevzuunda özel bir çalışma yapmıştır. Ebu'l-Fidâ bu şehre Mirbedü'l-Basra diye bilinen bir mahalle bulunduğunu; burada muhtelif bölgelerden gelen Arapların alışveriş için büyük bir pazar kurduklarını ve şiir okuma günleri düzenlediklerini söylemektedir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân*, s. 309; L. Massignon, *Explication du Plan de Basra*, Wiesbaden 1954, s. 154-174.

2 **Mâlik b. Dînâr:** Tarihçilerin ve menâkıp yazarlarının anlattığına göre büyük âlim ve sufî Hasan-ı Basrî'nin sohbet halkasından olan Mâlik, kendi elceğiziyle istinsah ettiği mushaflar vesilesiyle kazanç elde etmiş; kimseden bir şey istememiş ve böyle geçinmiştir. Ancak onun pasif ve sessiz bir züht anlayışında olmadığı kesindir; vergi toplayanların yaptıkları haksızlıklara karşı sert uyarılarda bulunmuş, doğru bildiğini haykırmaktan çekinmemiştir. Ölüm tarihi hakkında h. 131 ve h. 127 gibi farklı yıllar verilmiştir. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 2, s. 126; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*. C. 3, s. 194; *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kısmı çeviren ve notlandıran: A. Sait Aykut), C. 5, s. 169-183.

3 **Hz. Osman'ın Mushafı ve ilgili âyet:** Hz. Osman'ın 35/656 yılında *Kur'an* okurken şehit edildiği bilinmektedir. Ona nispet edilen birkaç Mushaf nüshası vardır. Bunlardan biri de Topkapı Sarayı'nda bulunuyor. İlgili âyet 2. Sûrenin (Bakara) 137. âyetidir.

4 **Basra Nahiv (=Gramer, dilbilgisi) Ekolü:** Basra nahiv mektebinin üstadı Farsasıllı Sîbeveyh'dir. Hicrî 2. yüzyıldan beri onun kitabı Arap dilbilgisinin en mühim kitaplarından biri sayılagelmiştir. Basra dilbilgisi ekolünün karşısında Kûfe ekolü yer alır. Bu iki ekol arasındaki bazı nazarî problemler sonraki asırlarda da dikkat çekici polemiklere yolaçmıştır. Sîbeveyh öylesine ünlüdür ki Fıkıh ilminde "Kitab" denince nasıl *Kur'an* anlaşılıyorsa Arap dilbilgisinde de "Kitab", "Kitapta böyle diyor" denilince Sîbeveyh'in Kitab'ı anlaşılır.

5 **Râfizî bölgeleri:** Metinde geçen Meşhed-i Hüseyin, Hılle, Bahreyn, Kum, Kâşân, Sâva, Ava, Tûs gibi bölgeler Râfizî nüfusun yoğun bulunduğu mıntıkalardır. Seyyahımız bu noktalara uğramıştır; kitapta göreceğiniz gibi.

6 **Berşâne (Purşana):** Vâdi'l-Mansûra'da, Almariya şehrinin 58 km kuzeyindedir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 13.

7 **Talha b. Ubeydullah ve *Zübeyr b. Avvâm:** Her ikisi de sahabedendir. Cemel vakasında Hz. Âişe tarafında savaşanlardan idiler. Talha'nın kabri söz konusu mescide yakındır. Zübeyr'in kabri ise kendi adını taşıyan Zübeyr şehrine yakın bir yerde, Mirbed'dedir. Ancak Zübeyr şehri 1991 Körfez Savaşı'nda yerle bir edilmiştir. Bkz.: *Sahabeden Günümüze*, C. 1, s. 210; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 14.

8 **Halîme Sa'diye:** Ümmü Kebşe künyesiyle de tanınan bu kadın Peygamberimizin sütannesidir. Ne zaman öldüğü kesin bilinmemektedir. Bu kadının kabri hakkında metinde geçen malûmata başka bir yerde rastlamıyoruz. Bkz.: İbn İshâk, *Sîre*, s. 25-28; *DİA İslâm Ans.*, C. 15, s. 338.

9 **Hz. Ebûbekre:** Habeş kökenli bir köle iken Hz. Peygamber tarafından azat edilmiş bir sahabi idi. Peygamber onu ziyadesiyle severdi. Onun soyundan gelenler Basra'nın en mümtaz ailelerinden oldular.

10 **Enes b. Mâlik:** Ensar içinden Hazrec kabilesinden olan bu sahabî küçük yaşta İslâma girmiş, Peygamberimize uzun yıllar hizmet etmiştir. Hafızasının kuvvetli olduğu belirtilir kitaplarda. Hadîs ve fıkıh ilminde öncülerden olan Enes b. Mâlik, çok iyi bir okçudur ve bir asırdan daha fazla yaşamış, Emevîlerden çok çekmiştir. Basra'da 93/712 yılında vefat eden Enes'in kabri hâlâ oradadır. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ,* C. 3, s. 395-406.

11 **Hasan-ı Basrî:** 110/728 yılında vefat eden Ebû Saîd Hasan Basrî, tâbiîn neslinin büyüklerindendir. İlmi, cesareti, dünya malına değer vermezliği ile tanınmıştır. Emevî valisi Haccâc'ı kıyasıya eleştirmekten korkmamıştır. Tanıdıkları onun çok etkileyici bir konuşma üslûbu olduğunu söylerler. Ömer b. Abdülazîz başa geçince Hasan-ı Basrî'den öğüt istemiş; Hasan-ı Basrî de ona uyarılarla dolu bir mektup göndermiştir. Bkz.: İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. 2, s. 69; Ebû Nuaym, *Hilye,* C. 3. s, 58; *Sahâbeden Günümüze*, (ilgili kısmı çeviren ve notlandıran: A. Sait Aykut), C. 5, s. 62-80.

12 **İbn Sîrîn:** Rüya tabirinde uzman olan Muhammed İbn Sîrîn aynı zamanda çok bilgili, şakacı, nüktedân bir zâttır ve idarecilere karşı gerçeği söylemekten korkmaz. Ebû Nuaym onu anlattığı bölümün ilk cümlesinde "Geceleri hüzünlenip ağlar, gündüzleri insanlara tebessüm dağıtırdı." diyor. Klasik kitaplarda ona nispet edilen enteresan hikâyeler vardır. Düğün, bayram gibi özel günlerde ziyafete çağrıldığında yola çıkmadan bir şeyler atıştırır, niçin böyle yaptığı sorulunca "Açlık ateşimi başkasının yemeğinde dindirmeyi hoşgörmem." dermiş. Ebû Arûbe de onun şu nüktesini nakleder: "Meyveler arasında nar, melekler arasında Cebrâil gibidir!" İslâm dünyasının her yerinde İbn Sîrîn'in rüya tabiri kitabı okunur. Bu eser Kahire, İstanbul, gibi başşehirlerde onlarca defa farklı isimler altında basılmıştır. İbn Sîrîn 110/729 yılında Basra'da vefat etmiştir. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye,* C. 2, s. 263; İbn Hallikân, *Vefeyât,* C. 4, s. 182; *Sahabeden Günümüze,* (ilgili kısmı çeviren ve notlandıran: A. Sait Aykut) C. 5, s. 95-104.

13 **Utbe b. Ebbân Gulâm:** Hasan Basrî'nin talebelerinden olan Utbe ibadete düşkünlüğü, dünyaya değer vermezliği, cesareti ve zekâsıyla tanınmıştır. 123/741 yılında Bizansla yapılan harplerin birinde Masîsa yakınlarında pusuya düşürülerek şehit edildi. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye,* C. 6, s. 226-238.

14 **Mâlik b. Dînâr:** Bkz.: bu bölüm, 2. not.

15 **Sehl b. Abdullah Tüsterî:** Kelâm ve tasavvufta asrının zirvelerindendi. Yazdığı risale ve kitapların çokluğu, edebî üslûbu, tasavvuf anlayışı ve tevazuu ile öne çıkmıştır. Eserleri arasında; *et-Tefsîr, Kitâbü'l-Muâraza, Risâle fi'l-Hikem ve't-Tasavvuf* başta gelenlerdendir. 273/886 yılında vefat etti. Bkz.: İbn Hallikân, *Vefeyât,* C. 1, s. 429-430; Ebû Abdurrahman Sülemî, *Tabakât,* Kahire, 1953, s. 206-211; Ebû Nuaym, *Hilye,* C. 10; s. 189-212; *Sahabeden Günümüze,* C. 6. s. 53-72.

16 **Vâdî Selâ (=Selâ Körfezi):** Vâdî Esmer olarak da bilinen bu girinti bugün Bûregrâg diye isimlendirilmektedir. Bkz.: Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 15.

17 **Bahr-i Fâris ve Körfez:** Herhalde İbn Battûta, Dicle ile Fırat'ın birleştiği Şattu'l-Arab bölgesini Fars denizinden çıkan bir haliç sanmış olmalı. Bahr-i Fâris; Fars denizi demektir ki bugün Fars Körfezi diye biliniyor. Bkz.: Gibb, *Age.,* C. 2, s. 280.

18 **Sâhib b. Abbâd:** Abbâsî mirasçısı Büveyhoğullarından Müeyyedüddevle'nin veziri idi. Zekâsı, kültürü ve siyasî dehasıyla öne çıkmış tarih ve edebiyat kitaplarında adından bolca sözettirmiştir. Sâhib 385/995 yılında Rey'de vefat etmiştir. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ,* C. 16, s. 511.

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BASRA'DAN ÇIKIŞ, ACEM IRAKI DENEN BELDELERE YOLCULUK

Basra sahilinden Ubulle'ye gitmek üzere *"sunbûk"* [yahut sanbûk] diye adlandırılan cinsten küçük bir tekneye bindim.. Ubulle Basra'dan on mil uzaktadır.[1] Sağımızda ve solumuzda, yol boyunca ardı arkası kesilmeyen bahçeler, koyu gölgelikler oluşturan hurmalıklar vardı. Ağaçların altında ekmek, balık, süt ve meyve satan bezirgânlar sıra sıra dizilmişti. Basra ile Ubulle arasında ermiş Sehl b. Abdullah Tüsterî Hazretleri'nin ibadet ettiği mekân vardır. Ahali gemilerle seyahat ettiklerinde bakarsın ki bu mekânın hizasında durmuş su içiyorlar; o velinin manevî havasından yararlanmak ve bereketlenmek için dua ediyorlar.

Bu beldede kayıkçılar daima ayakta kürek çekmektedir. Ubulle kasabası eskiden büyük bir şehirmiş. Hint ve Fars tüccarlarının kavşak noktasıymış; sonraları harap olmuş. Şimdi eski büyüklüğünü hatırlatan birkaç saray harabesi ile sıradan bir köydür burası.

Yolumuza devam ettik; güneş battıktan sonra Fars denizinin girintisi olan körfezde Ubulleli Mugâmis adlı bir adamın teknesine bindik. Sabahleyin, çorak bir arazi üzerine kurulmuş olup birçok mescidi, mutasavvıflara özgü ibadet mekânı ve ribâtları bulunan Abbâdân isimli büyük kasabaya ulaştık.[2] Bu kasaba ile kıyı arasında üç mil vardır.

İbn Cüzeyy der ki:

Abbâdân eskiden gerçek bir şehirdi. Fakat arazi verimsiz olduğundan ekim-dikim işlerine imkân vermemiştir. Hububat da-

hi dışarıdan getirilmiştir. Su bakımından da fakir bir araziye sahiptir. Şairlerden biri şöyle diyor:

"Artık haber versin biri Endülüs'e
Ben dünyanın öbür ucu Abbâdân'dayım!
Gördüğüm en ıssız yer desem de
Neyle şöhret bulduğunu aradım durdum,
Ekmekle hediyeleşir ahali çevremde,
Suyu akçeye bindirmişler yudum yudum!"

İbn Battûta devam ediyor:

Bu civarda, deniz kıyısında Hıdır-İlyas'a [=Hızır-İlyas, Hıdırellez] ait olduğu kabul edilen bir inziva kulübesi var; Allah'ın selâmı onların üzerine olsun. Tam karşısındaki zaviyede dört kişi oturur, çoluk çocuklarıyla. Bunlar, kulübenin ve zaviyenin işlerini gören, ziyaretçinin gönlünden kopanlarla geçinen dervişlerdir. Her geçen yardım eder bunlara.

Zaviyeye vardığımda oradakiler; Abbâdân'da erdemli, saygın bir insanın yaşadığını, onun hiç arkadaşının bulunmadığını, ayda bir bu kıyıya gelip bir dahaki sefere yetecek kadar balık avladıktan sonra dönüp gittiğini ve senelerden beri âdetinin böyle devam ettiğini söylediler. Abbâdân'a geldiğimizde onu aramaktan gayri arzum yok idi. Arkadaşlarım, mescitlerde ve namazgâhlarda ibadet etmekle meşgul olurken ben onu bulmaya çalıştım. Sonunda harap bir mabette namaz kılarken buldum onu. Yanına oturdum. Namazını kısa keserek selâm verdi. Elimden tutarak:

"Allah Teâlâ seni dünya ve ahirette arzuladığın her şeye eriştirsin!" dedi.

Yüce Allah'a binlerce övgü olsun ki dünyada dileğim yeryüzünü dolaşmaktı, bunu bana nasip etti. Bildiğim kadarıyla hiç kimsenin erişemediğine eriştim bu alanda. Öbür dünyada Cenab-ı Hakk'ın rahmetine, bağışlamasına ve cennet ödülüne mazhar olmak hususunda ümidim güçlüdür. Dostlarımla karşılaştığım zaman bu ermişin nerede yaşadığından bahsettim. Onlar aramaya gittiler ama bulamadılar, hiçbir haber alamayıp hayrette kaldılar. Akşamleyin zaviyeye döndük. Orada geceledik. Yatsı

namazından sonra dört dervişten biri odamıza geldi. Bu adam her gece Abbâdân'a gider, mescitlerin kandillerini yakar, sonra zaviyesine dönermiş. Bu sefer Abbâdân'a vardığımda demin bahsettiğimiz ermiş kendisine rastlayıp taze bir balık vererek:

"Bunu, bugün gelen yolcuya sun!" diye tembih etmiş. Derviş yanımıza geldiğinde şöyle sordu:

"İçinizde bugün o ermişi kim gördü?"

"Ben!" diye cevap verdim. Adam:

"Üstat 'bu balık sana ziyafet olacak' diyor!" dedi. Hak Teâlâ'ya şükrettim. Derviş balığı pişirdi. Hepimiz yedik. Ben hayatım boyunca bu kadar lezzetli balık yememiştim. Ömrümün geri kalan kısmını bu şeyhin hizmetinde sürdürmek arzusu gönlümden geçti ama şu coşkun isyankâr nefis yok mu, ısrar etti, beni caydırdı!...

Daha sonra, Mâcûl şehrine varmak amacıyla sabahleyin gemiye bindik. Benim âdetim, daha önce gittiğim yoldan gitmemektir, mümkün oldukça. Niyetim Irak'ın Bağdat şehrine gitmekti... Basralı biri, Lûr'a [=Luristan] ve Acem Irakı ile Arap Irakı'na gitmeyi salık verdi bana. Bu tavsiye üzerine hareket ettim. Dört gün sonra Mâcûl şehrine ulaştık.[3] Burası Fars denizinden çıktığını daha önce söylediğim körfez kıyısında küçük bir kasaba... Çorak bir arazi üzerine kurulmuş, ne ağaçtan ne de başka bir bitkiden eser var. Ama büyük bir çarşısı olduğunu söylemeliyim. Orada bir gün kaldıktan sonra Râmiz'den Mâcûl'e tahıl nakleden hayvanlardan birini binek olarak kiraladım. Üç gün boyunca hiç durmadık, kıl çadırlarda yatıp kalkan ve aslen Arap oldukları bildirilen Kürtlerin[4] oturduğu çölde yol aldık ve Râmiz'e [=Râmehürmüz] vardık.[5] Çok güzel bir şehir. Suyu ve meyvesi bol. Orada Kadı Husâmeddîn Mahmud'un evine misafir olduk. Onun yanında Hint halkından bilgili, dinine bağlı, Allah sevgisine sahip bir adamla görüştüm. Adı İsmail idi fakat Bahâeddîn diye anılırdı. Bu adam, Şeyh Bahâeddîn Ebû Zekeriyyâ Multânî'nin soyundandı. Tevrîz [=Tebriz] ve diğer şehirlerdeki üstatlardan ders almıştı.

Râmiz'de bir gece kaldıktan sonra yola çıkarak üç gün boyunca bir vadide yürüdük. Bu vadide Kürtlerin oturduğu köyler bulunuyor. Her konakta bir zaviye vardır. Gelenlere ekmek, et

ve helva ikram ediliyor. Helva, buralarda üzüm şırası, un ve yağ karıştırılarak yapılır. Her zaviyenin şeyhi, imamı, müezzini; dervişler için hizmetçileri, ayrıca yemek pişirme görevini üstlenmiş özel hademeleri vardır.

Daha sonra Tüster şehrine vardık.[6] Bu şehir Atabek diyarındaki düzlüğün sonudur. Bundan sonra dağlar başlıyor. Büyük mü büyük, göz alıcı bir şehir. Bağlarına, bahçelerine diyecek yok. Sokakları, çarşıları, geniş ve şen. Eski bir şehirdir burası. Hazreti Hâlid b. Velîd tarafından fetholunmuştur. Büyük ermiş Sehl b. Abdullah bu şehirdendir. Nehr-i Ezrak [=Karun Suyu] diye bilinen ırmak şehri kuşatıyor.[7] Çok berrak ve en sıcak mevsimde bile soğuk bir su. Belahşân nehri [=Gökçe Su][8] hariç böylesine mavi bir nehir görmedim. Bu şehre misafirlere ayrılmış bir kapı var. Oraya Dervâze-i Disbûl adı veriliyor. Bu yörede *"dervâze"* kapı demek. Tüster'in ırmağa açılan başka kapıları da vardır. Suyun iki tarafında bostanlar ve su depoları bulunuyor. Çok derin bir nehir. Misafirlere ait kapının bulunduğu tarafta Bağdat ve Hılle'deki köprülere benzeyen bir köprü yapılmış, bu köprü teknelerin üzerine oturtulmuştur.

İbn Cüzeyy der ki:

Bu nehir hakkında şairlerden biri şöyle diyor:

"Tüster'in şadırvanına bak, hayrete düş!
Nasıl topluyor suyu, şehirleri sulamak için!
Servet yığan bir padişahtır sanki o,
Dağıtacak malını yarın asker ve halk için."

İbn Battûta devam ediyor:

Tüster'in meyvesi bol, refah düzeyi yüksektir. Kolay yaşanılır orada. Güzellikte çarşılarının eşi yoktur. Şehir dışında, o bölge ahalisinin ziyaret ettiği bir türbe vardır. Burada adak adarlar.Türbenin zaviyesinde yaşayan dervişler, mezarın Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidîn Ali'ye ait olduğuna inanırlar.[9]

Tüster'de Şeyh Şerefüddîn Musa b. Şeyh Sadreddîn Süleyman'ın medresesinde konakladık. Bu adam ermiş Sehl b. Abdullah'ın neslinden geliyor. Bilgili, ahlâklı, erdemli bir insan. İlim ile dini, olgunluk ile diğerkâmlığı benliğinde toplamıştır. Ona ait

bir medrese ve zaviye var. Sümbül, Kâfûr, Cevher ve Server adında dört yiğit hizmetkârı bulunuyor. Sümbül, zaviyeye bağlı vakıfları idare eder. Kâfûr, misafirler için hazırlanacak sofraya bakar. Server ise aşçıları yönetir, sakalarla muhatap olur, temizlikçileri teftiş eder. Şerefüddîn'in yanında onaltı gün kaldım. Öylesine düzenli, öylesine temiz ki... Gayet bol veriyorlar yemeği; hiçbir yerde görmedim bu kadarını. Bir misafire sunulan aş neredeyse dört kişiyi doyuruyor: Yağda biberle pişirilmiş pirinç, ateşte kızartılmış tavuk, ekmek, et yemekleri ve tatlılar... Hem huy, hem de yüz güzelliğine sahip olan Şerefüddîn şehrin büyük câmisinde her Cuma günü namazdan sonra halka vaaz verir. Onun vaazındayken Hicaz, Şam ve Mısır'da dinlediğim vâizler gözümde küçülüverdi. Böylesini başka yerde görmedim. Bir defasında nehir kenarında bulunan bahçesindeydi; yanına gelmiştim. Şehrin fıkıh bilginleri, ileri gelenleri ve pek çok derviş de oradaydı. Hepsinin karnını doyurdu. Namaz vakti girince öğleyi kıldırdı. Sonra hafızlar güzel sesle makamlı bir şekilde *Kur'an* okudular, kalpleri incelttiler, gözleri yaşarttılar. Kendisi de ciddî bir hutbe verdi; tefsir, hadîs gibi ilmin çeşitli dallarından meyveler sundu. Sıra sorulara cevap verme faslına gelmişti. Yabancılar merak ettikleri soruları kâğıda yazar ve vâize uzatırlar orada.[10] Bu âdetten ötürü her taraftan kâğıt parçaları yağdı şeyhin önüne... O da uzatılan kâğıtları toplayıp elinde desteledi ve birer birer cevaplamaya başladı. Böylece ikindi vakti girdi. Şeyh namaz kıldırdı halka... Namaz bittikten sonra cemaat dağıldı.

Bu adamın meclisi, gerçekten ilim, öğüt ve bereket divanıdır. Tövbe için o sohbete gelenler yemin ettiler, alınlarından bir tutam saç kesildi.[11] Bunlar yirmibeş kişiydi. Onbeşi Basra'dan bu iş için gelmiş ilim âşığı talebe, diğerleri de Tüster ahalisindendi.

Cömert Şeyhin Hikâyesi

Tüster şehrinde ikametim esnasında sıtmaya tutuldum. Suyu ve meyvesi bol olan Dımaşk ve benzeri şehirlerde olduğu gibi bu yörelere de hararetli mevsimde kim konuk olmuşsa mutlaka sıtmaya yakalanır. Benim gibi birkaç arkadaşım da bu hastalığa yakalanmıştı. Yahyâ Horasanî adlı şeyh, Allah'ın rahmetine kavuştu. Üstat Şerefüddîn Musa, cenaze için gerekli hazırlı-

ğı yaptıktan sonra namazını kıldı. Arkadaşlarım arasında Bahâeddîn Hotenî de ben şehirden çıktıktan sonra vefat etti. Hastayken üstadın medresesinde benim için hazırlanan yemeği canım hiç istememişti. Talebelerden fıkıhçı Şemseddîn Sindî'nin tarif ettiği yemeği arzu ediyordum. Kendisine para verdim. Yemeği çarşıda pişirterek yanıma getirdi. Yedim. Üstat Şerefüddîn bu hâdiseyi duyunca gücendi:

"Nasıl çarşıda yemek pişirtiyorsun? Arzu ettiğin şeyi hizmetçilerime emretmen gerekmez miydi?" dedi bana. Biraz sonra hizmetçilerin topunu çağırıp emir verdi:

"Bu adam sizden ne çeşit yemek ve tatlı yapmanızı isterse derhal yapın, ne dilerse pişirin!" Yüce Allah ona, yaptığı iyiliklerin karşılığını en güzel şekilde versin.

Tüster'den çıktım. Üç gün boyunca yüksek dağlarda seyahat ettik. Her konakta daha önce bahsettiğimiz gibi bir zaviye vardı.

Mâlü'l-Emir diye de adlandırılan İyzec'e vardık.[12] Burası Sultan Atabek'in payitahtıdır. Buranın en yaşlı üstadı, âlim ve erdemli insan Nûreddîn Kirmânî ile görüştüm. Şehirdeki bütün zaviyelere o bakıyor. Buralarda zaviyeye medrese deniliyor. Sultan ve devlet büyükleri üstadın ziyaretine gelir, sabah akşam duasını alırlar. Bu adam yardım etti bize; ikramda bulunup Dîneverî Zaviyesi'nde konaklattı. Bir süre burada kaldım. Yolculuğum tam sıcak mevsime rastgeldiğinden; gece namazlarını kıldıktan sonra zaviyenin damında uyur, güneşin doğuşunun ardından tekrar içeri girerdim. Bana arkadaşlık eden oniki derviş vardı. Aralarında bir imam, *Kur'an*'ı güzel okuyan iki hafız, bir de hademe bulunuyordu. Gayet güzel bir şekilde ağırlanıyorduk.

İyzec ve Tüster Diyarının Hükümdarı

Buraya geldiğimde İyzec'in hükümdarı, Sultan Atabek Afrâsiyâb b. Sultan Atabek Ahmed'di. Burada hükümdarların hepsine Atabek, bu topraklara da Bilâd-ı Lûr deniliyor.[13] Şimdiki hükümdar, kardeşi Atabek Yusuf'tan sonra, Yusuf da babası Atabek Ahmed'den sonra tahta geçmiştir. Atabek Ahmed iyi bir hükümdarmış. Yönettiği ülkede tam 460 zaviye yaptırmış. Bunun kırkdördünün payitaht olan İyzec'de kurulduğunu güvenilir

kimselerden duydum. Atabek Ahmed ülke vergisinin üçte birini zaviye, vakıf ve medreselerin giderine, üçte birini askerin maaşına, geri kalan üçte birini de kendisinin, ailesinin ve hizmetçilerinin masrafına ayırmıştı. Kendi payından her sene Irak hükümdarına hediyeler gönderir, çoğu zaman o giderdi elçi olarak... Halkın hayrına yaptırdığı eserleri gördüm, büyük kısmı sarp dağlardadır. Kayaları un-ufak etmiş, sert taşları oyarak yollar açmıştır. Hayvanların ağır yükleriyle ilerleyebilecekleri kadar düzgün, sağlam ve geniştir bu yollar... Orada dağların aralarından sık sık nehirler geçer. Hâkim bitki örtüsü meşe ağacıdır. Meşe unundan ekmek bile yaparlar! Bu dağlar art arda yaslanmış, sıra sıra dizilmiştir. Zincirin bir ucundan öbür ucuna varmak onyedi gün sürer. Enine yürümek ise on gün. Konakların her birinde medrese adı verilen bir zaviye bulunur. Yolcu geldiğinde istesin, istemesin yeterli miktarda aş ikram edilir, hayvanı için de yem sağlanır. Oranın âdeti gereğince medresenin esas hizmetkârı misafirleri tek tek sayar, her birine iki yuvarlak iri ekmek, et ve tatlı sunar. Bu saydığım hizmetlerin masrafı tamamen sultanın vakıflarından karşılanır. Sultan Atabek Ahmed, anlattığımız gibi iyiliksever bir insan; dünya ihtirası yok. İç çamaşırı bile kıldan örülmüş bir giysi imiş.

Atabek Ahmed'le İlgili Bir Hikâye

Sultan Atabek Ahmed bir defasında Irak hükümdarı Ebû Saîd'in ziyaretine gitmiş. İç çamaşır olarak giydiği kıl elbiseyi hükümdarın adamlarından biri zırh sanarak:

"Atabek zırh giymiş, huzurunuza çıkıyor!" deyivermesin mi! Ebû Saîd adamlarına emreder;

"Lâubali davranır gibi yaparak meseleyi anlayın!" diye.

Atabek Ahmed huzura vardığı zaman Irak beylerinin en büyüğü Emir Cûbân'la [=Çoban],[14] Diyarbekir beyi Süveyt [=Sutây][15] ve bugün Irak hükümdarı olan Şeyh Hasan[16] kalkıyor, güya şaka yapar gibi Ahmed'in elbisesinden tutarak çekiştiriyor ve kıl elbise gözüküyor! Sultan Ebû Saîd bu manzarayı görünce hemen ayağa kalkıp Atabek Ahmed'i kucaklıyor, yanına oturup Türkçe:

"Sen Ata!" diyor. Bu kelime Arapça "ente ebî" [=sen babamsın] anlamına gelir. Kucaklayıp yanına oturtuyor onu! Ve

bundan sonra ne kendisinden ne de çocuklarından hediye istemeyeceğine dair *"yarlığ"* [=yarlık] imzalıyor.

Atabek Ahmed o sene vefat etti, yerine oğlu Atabek Yusuf[17] geçti. Bu da on sene hükümdarlık yaptıktan sonra yerine kardeşi Atabek Afrâsiyâb[18] geçmiştir. İyzec'e vardığımda Sultan Afrâsiyâb'ı görmek istedim, lâkin sürekli içtiği ve sadece Cuma günü halka çıktığı için arzuma erişemedim. Bu adamın bir oğlu vardı, başka çocuğu yoktu, veliaht oydu. O da o günlerde hastaydı. Bir gece onun hizmetkârlarından biri yanıma gelerek hâl hatır sordu. Durumumu anlattım, kendimi tanıttım. Akşam namazından sonra tekrar geldi. Biri yemek, diğeri meyve dolu iki büyük kap uzattı. Bir miktar da para verdi kese içinde. Yanında müzik âletleriyle beraber bekleşen semâcılara:

"Semâ ediniz, dervişler coşsun, şehzâdeye dua etsinler!" dedi. Ben:

"Arkadaşlarım semâdan anlamaz, raksetmeyi bilmezler!" dedim.

Böylece sultana ve oğluna dua ettik. Paraları dervişlere taksim ettim. Gece yarısı sultanın oğlu vefat edince ortalığı bir velveledir aldı, feryâd u figan ayyuka çıktı. Sabahleyin zaviyenin şeyhiyle ahaliden birkaçı gelip:

"Kadılar, fıkıh bilginleri, kumandanlar ve âyan takımı taziye için saraya gittiler. Senin de gitmen münasiptir!" dedi.

Biraz çekindim ama onlar bastırınca gitmek zorunda kaldım. Saraydaki kabul dairesi hizmetkârlar, çocuklar, köleler, beyzâdeler, vezirler ve ileri gelen askerlerle dolup taşıyordu. Elbiseleri, *"telîs"* [=büyük çuval][19] ve hayvan kıllarından mamul sert kumaşlardı. Başlarına toprak ve saman koymuşlardı. Bir kısmı da perçemini kesmişti. İki gruba ayrılmışlardı. Salonun bir ucunda bir küme, öbür ucunda başka bir küme, *"Hûndikârma!"* [=Hondegârmâ] yani "Efendimiz, Efendimiz!" diyerek göğüslerine vuruyor ve karşı tarafa doğru sürünüyorlardı. Böyle korkunç manzaraya başka bir yerde rastlamadım.

Bir Matem Hikâyesi

Acayip bir durumla karşılaştım. O gün saraya girdiğimde kadıları, hatipleri, ileri gelenleri duvarlara dayanmış buldum. Her ta-

raf tıklım tıklım! Kimi ağlıyor, kimi ağlar gibi yapıyor, kimi de gözlerini yere dikmiş suskun suskun bakıyordu. Normal giysilerinin üstüne sert pamuktan hiç işlenmemiş çullar giyinmişler ve bunların da içi dışına çevrilmişti. Dikişleri çok kötüydü. Onlardan biri başına siyah peştamala benzeyen çaput parçaları sarmıştı. Bu adamlar kendilerince hüznün sonu olan kırkıncı gün tamamlanıncaya kadar mateme devam ederler. Daha sonra sultan yasa girenlerin hepsine bir takım elbise gönderir. Salonun her yanının dolduğunu gördüm. Çömelecek bir yer aradım, sağı solu süzerek. Ötede, zeminden bir karış yükselen bir peykenin köşesinde herkesten kopuk bir zavallı oturuyordu. Üzerindeki keçemsi yün giysiyi oralarda fakirler giyerdi; yağmurda, karda ve yolculukta...

Ona doğru ilerlediğimi gören arkadaşlarım tek tek kaçıverdiler yanımdan ve hayretle gözlediler beni! Bense hiçbir şey anlamamıştım. Peykeye çıkıp selâm verdim; adam selâmımı aldı, şöyle doğrulur gibi yaptı, toparlandı. Oralılar bu harekete "*nısfu'l-kıyâm*" [=yarı dikilme] diyorlar. Onun tam karşısındaki köşeye çöreklendiğimde kalabalığın bana yiyecekmiş gibi baktığını hissettim. Hayretim iyice arttı... Fakihlerin, hocaların ve asillerin peykenin karşısındaki alçak zeminde duvara yaslandıklarını gördüm. Kadılardan biri bana işaret vererek yanına inmemi istedi. Ben oralı bile olmadım ve işte tam o anda hissettim peykedeki garibin sultan olduğunu!

Bir süre sonra, evvelce bahsettiğim "*şeyhu'l-meşâyih*" [=hocalar hocası] lakaplı Nûreddîn Kirmânî geldi. Peykeye çıkarak o adama selâm verdi, benimle onun arasına oturdu. Şimdi kesin olarak bildim peykedekinin sultan olduğunu... Neden sonra portakal, limon ve diğer narenciye ağaçları arasında cenaze getirildi. Dallar meyve yüklüydü, çatır çatır sarkıyordu. Ağaç gövdeleri hizmetkârların ellerinde ilerliyordu. Cenaze bir bahçenin ortasındaydı sanki. Uzun kargıların ucunda meşaleler parlıyordu ön tarafta. Ve şamdanlar arkadan dizi dizi yürüyordu.

Cenaze namazı kılındıktan sonra cemaat, hükümdarlar kabristanına yöneldi. Burası şehirden dört mil uzakta, Halâfîhân adlı bir yerdir. O civarda bir çayın ikiye ayrıldığı muazzam bir medrese bulunuyor. İç kısmındaki mescitte Cuma namazı kılınabiliyor. Dışarda hamam var ve medreseyi görkemli bir bahçe

sarıyor her yandan. Burada gelen giden herkese; kimsesize, garibe yemek ikram ediliyor. Defin yeri hayli uzakta olduğu için milletle gidemedim oraya; medreseye döndüm.

Birkaç gün sonra Sultan beni davet ederek özel ulağını, daha önce beni ağırlayan adamı gönderdi yanıma. Özel ulakla Bâbü's-Serv denilen kapıya gittik, bir hayli basamak çıktık. Matemden ötürü darmadağınık bir yere vardık. Hiçbir köşe döşenmemiş burada. Sultan mindere oturuyordu. Önünde biri gümüş, diğeri altınla kaplanmış iki sürahi vardı. Hükümdarın yanında benim için serilmiş yeşil bir seccadenin üzerine oturdum. Sultanın mabeyincisi Fakih Mahmud ile ismini bilmediğim bir nedim de oradaydı. Atabek, hâlimi hatırımı sordu. Ülkeme, Hicaz'a ve Melik Nâsır'ın ülkesine dair sualler yöneltti, cevap verdim. Sonra o diyarın en büyük fakihi gelince hükümdar bana dönerek:

"Bu adam Mevlânâ Fâdıl'dır!" dedi. Fars ülkelerinde fıkıh bilginlerine "*Mevlânâ*" diye hitap ediliyor.[20] Sultan da başkaları da böyle anıyor onu. Hükümdar fıkıh bilginini övmeye başladı; bu arada yine sarhoştu galiba. Sürekli şarap içtiğini önceden öğrenmiştim. Sonra iyi bildiği Arapçayla bana dönüp:

"Konuş, bir şeyler söyle!" deyince şöyle dedim:

"Sözümü dinleyeceksen derim ki sen iyi yürekliliği, dünyaya değer vermezliği ve Allah sevgisiyle ünlenen Sultan Atabek Ahmed'in soyundansın. Senin hükümranlığında şu önündekilerden gayrı kötülenecek bir şey yok!"

Sürahileri gösterdim konuşurken. Sustu. Utanmıştı. Ben geri çekilip dönmek istiyordum ki oturmamı emrederek:

"Senin gibi adamlarla sohbet etmek rahmettir!" dedi.

Uykulu gibiydi. Kalkıp gittim. Kapıda bıraktığım pabucu bulamadım. Onu aramak için Fakih Mahmud aşağı indi. Fakih Fâdıl, sultanın bölmesine çıkarak pabucu bir kemerin içinde bulup bana getirdi. Bu iyiliği beni mahcup etmişti. Özür diledim ama o pabucumu öperek başına koydu ve şöyle dedi:

"Allah mübarek etsin seni! Hükümdara söylediğini inan hiç kimse söyleyemez. İnşaallah etkilenir, ümitliyim!"

Birkaç gün sonra İyzec'den hareket ettik. Sultan kabirlerinin bulunduğu Salâtîn Medresesi'nde bir müddet konakladım.

Hükümdar bana ve arkadaşlarıma eşit miktarda para gönderdi. Onun ülkesinde on gün boyunca yüksek dağlarda yolculuk ettik.[21] Her gece bir medresede konaklıyorduk. Bize yemek veriliyordu. Bu medreselerden bir kısmı yerleşim alanlarında bulunmaktadır; etrafı mamurdur. Bir kısmı ise hiç kimsenin olmadığı alanlarda kuruludur. İhtiyaç duyulan her şey dışarıdan getirilmektedir. Onuncu gün Kirîvarruh diye bilinen medreseye ulaştık. Burası Atabek ülkesinin sınırıdır.

[İsfahan'a Giriş, Ahalinin Özellikleri, Şeyh Ali b. Sehl'in Zaviyesi]

Yolumuza devam ettik. İsfahan sınırları içinde olan sulak bir ovadan geçtik, Uşturkân'a vardık.[22] Bu şehir çok güzel. Suyu bol ve bahçeleri sıra sıra. Görkemli bir mescidi var, ortasından su geçiyor. Oradan da kalktık. Feyrûzân'a geldik.[23] Feyrûz sözcüğünün ikil kalıbıdır buranın adı. Küçük bir şehir; suyu bol, her yanı ağaç. Bahçeler var çevrede.

İkindi namazından sonra buraya ulaştığımızda halkın cenaze kaldırmak için yollara döküldüğünü, tabutun önünde ve arkasında meşaleler yakıldığını gördük. Cenazenin arkasında şarkıcılar ve çalgı âletleri ilerliyordu; çeşit çeşit hareketli şarkılar söylüyorlardı. Hayret ettik!. Bir gece Feyruzân'da kalıp ertesi günü Neblân[24] denilen yere uğradık. Burası gayet büyük bir kasabadır. Gür bir nehrin kenarına kurulmuştur. Mescidi de ırmak kıyısındadır ve merdivenle çıkılıyor bu muhteşem mabede. Etrafı bahçelerle çevrili. O günkü yolculuğumuzu da bahçelerin ve suların arasında yaptık. Güvercin kuleleri vardı; peşpeşe gelen şirin köylere ait. İkindi namazından sonra Acem Irakı bölgesinin şehirlerinden İsfahan'a vardık.

Bu ismi patlak "f" ile [Ispahân şeklinde] de telâffuz ediyorlar. Çok büyük ve gösterişli şehirlerden; lâkin Ehl-i Sünnet ile Şîa arasında meydana gelen kavga ve çekişme sebebiyle geniş bir kısmı hâlâ harap.[25] Bu fitne bugün de devam ediyor. İki taraf da kavgadan geri durmuyor. İsfahan'da meyve boldur. Buranın kayısısının eşi benzeri yok dünyada. Orada kayısıya "*kamaruddîn*" diyorlar. Bu meyveyi kurutup ambarlara atıyorlar. Çekirdeği kırılınca içinden pek lezzetli bir bâdem çıkıyor. Şehrin

ayvası da gayet büyük ve leziz. Üzümleri de öyle. Bostanına gelince Buhara ve Huvârezm [=Harizm] diyarı hariç dünyanın hiçbir yerinde bu kadar güzeli yok. Kabuğu yeşil, içi kıpkırmızı [=karpuz] olan bu bostan cinsi kurutulup saklanıyor; Mağrip'te etin dilim dilim kurutulup saklanması geldi aklıma! Mübarek, kurabiye gibidir; yemeye alışkın olmayan biri dahi ilk lahzada mideye indiriverir bunu. İsfahan'da [ilk kez] karpuz yediğim zaman ben de bir anda hoşlanıverdim tadından...

İsfahan ahalisinin ten rengi kızıla çalan beyazdır. Genellikle cesur ve yardımseverdirler. Cömerttirler; birbirlerine yemek çıkarmada handiyse yarış ediyorlar. Bu konuda acayip hikâyeleri vardır. Çoğu defa içlerinden biri arkadaşını davet ederek:

"Haydi gidelim, nân ve mâs yiyelim!" der.

Bunların dilinde *nân* ekmeğe, *mâs* da yoğurda denir.[26] Fakat adam misafir olunca ev sahibi övüne övüne envaiçeşit yemek ikram eder! Buradaki zanaat erbabının her kolunun kendi arasında seçilmiş önderi var. Ona "*Kulû*"[27] deniliyor. Şehrin zanaatkâr olamayan büyükleri ve bekârları da böyle bir reis seçerek cemiyet kurarlar. Cemiyetler birbirlerine ziyafet vermek ve sahip oldukları ihtişamı göstermek konusunda pek gayretlidirler. Sadece yeme-içme vesaire için bile büyük merasimler tertip ederler. Hattâ anlatıldığına göre bir grup, diğerini davet ederek yemekleri mum ateşinde pişirmiş de diğeri buna karşılık verdiği ziyafette yemekleri ipekle pişirmiş! Bana anlatılanlar böyle...

İsfahan'da Cüneyd-i Bağdâdî'nin[28] müridi Şeyh Ali b. Sehl'in muhteşem zaviyesine indim.[29] O civarın halkı buraya çok saygı gösteriyor. Her taraftan ziyaretçi geliyor. Burada gelen gidene yemek sunulmaktadır. Hamamı da çok güzel. Duvarları "*kaşânî*" türünden çinilerle kaplı. Tabanı mermerle döşeli. Hayır için yapıldığından, girip yıkananlardan ücret alınmaz. Zaviyenin şeyhi Kutbeddîn Hüseyin'dir. Kutbeddîn'in kardeşi Şihâbeddîn Ahmed adında biridir. Onların babası, Allah dostu Şemseddîn Muhammed b. Mahmud b. Ali'dir. Asıl dede Ali, [eski kitaplarda] Recâ diye bilinen meşhur dervişlerdir.

Bu zaviyede ondört gün kaldım. Bu süre içinde şeyhin ibadete ne denli istekli olduğunu, dervişlere karşı ne kadar mütevazı davrandığını gördüm. Kalbi sevgi doluydu. Hayret ettim

ona! Bana da çok iyi davrandı, güzel bir elbise verdi. Zaviyeye vardığım anda hemen yemek çıkarmıştı. Ayrıca demin bahsettiğim karpuzlardan üç tane hediye etti. Bugüne dek öylesini ne yemiş ne de görmüştüm.

Şeyh Kutbeddîn'in Bir Kerameti

Şeyh Kutbeddîn bir gün zaviyede kaldığım odaya geldi. Bu oda onun bahçesine bakıyordu. O gün şeyh efendinin elbiseleri yıkanıp bahçeye asılmıştı. Çamaşırları arasında ora halkı tarafından "*hezarmîh*" denilen astarlı bir cübbeyi beğenmiştim daha önce.[30] Kendi kendime;

"Bunun gibi bir cübbeyi ben de isterim!" demiştim. Şeyh biraz sonra yanıma girince bahçe tarafına baktı. Hizmetçilerden birine:

"Şu hezarmîhı bana getir!" demesin mi!

Cübbe getirilince şeyhin bizzat kendisi bana giydirdi. Ayaklarına kapandım öpmek için. Durmadım, başındaki takkeyi de başıma geçirmesini ve bu konuda babası, kendi şeyhlerinden nasıl icazet alıp ona vermişse onun da bana icazet vermesini rica ettim. Böylece *yediyüzyirmiyedi yılı Cumâdelahire ayının ondördü*nde[31] bu zaviyede takkeyi bana giydirdi. O, babası Şemseddîn'den; Şemseddîn, pederi Tâceddîn Mahmud'dan; Mahmud, babası Şihâbeddîn Ali Recâ'dan; Ali, meşhur bilgin İmâm Şihâbeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdullah Sühreverdî'den; Ömer, büyük Üstat Dıyâeddîn Ebu'n-Necîb Sühreverdî'den;[32] Dıyâeddîn, amcası İmâm Vahîdüddîn Ömer'den; Ömer, babası Muhammed b. Abdullah Ameveyh'den; Muhammed, Şeyh Zencânî'den; Şeyh Zencânî [ki Ahu'l-Ferec diye de bilinir], Ahmed Dîneverî'den; Ahmed, büyük üstat Mümşâd Dîneverî'den; Mümşâd, hakikat ehlinden olan Ali b. Sehl Sufî'den; Ali, Ebu'l-Kasım Cüneyd'den; Cüneyd, Seriyyü's-Sakatî'den; Seriyy, Davud Tâî'den; Davud, Hasan Basrî'den; Hasan, müminlerin emiri Ali b. Ebi Tâlib'den giymiş bu takkeyi.

İbn Cüzeyy der ki:

Üstat Ebû Abdullah İbn Battûta sırayı böyle veriyor. Oysa silsile bilinen şekliyle şöyledir:

Seriyyü's-Sakatî, Ma'rûf Kerhî ile karşılaşmıştır.[33] Ma'rûf ise Davud Tâî ile karşılaşmıştır. Davud Tâî ve Hasan Basrî arasında ise Habîb Acemî bulunuyor. Şeyh Ahu'l-Ferec Zencânî'ye gelince bizim bildiğimiz; onun Ebu'l-Abbâs Nihâvendî'nin sohbetinde bulunduğudur. Nihâvendî, Ebû Abdullah İbn Hafîf'in sohbetinde bulunmuştur. İbn Hafîf, Ebû Muhammed Ruveym'in arkadaşıydı. Rüveym, Ebu'l-Kasım Cüneyd'in de sohbetinde bulundu. Oysa Ameveyh diye bilinen Muhammed b. Abdullah, Dineverî Esved [=Siyah] diye bilinen Şeyh Ahmed'in sohbetinde bulunmuştur. Aralarında başka biri yoktur; Allah en doğrusunu bilir. Ahu'l-Ferec Zencânî'nin sohbetinde bulunan adam, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah'tır ki Ebu'n-Necîb'in babası olmaktadır.

İbn Battûta devam ediyor:

[Şiraz, Yezdühas, Rum Çölü ve Üstat Şeyh Mecdüddîn ile Buluşma]

Şeyh Mecdüddîn'i[34] ziyaret etmek amacıyla İsfahan'dan çıkıp on günlük mesafede bulunan Şiraz'a yöneldik. Böylece Kelîl'e geldik. Bu şehir İsfahan'a üç gün uzakta, nehirleri, bahçeleri ve meyveleriyle ünlü küçük bir şehir. Çarşıda Irak ölçüsü ile onbeş ratl gelen elmanın bir dirheme satıldığını gördüm. Şehrin ileri gelenlerinden Havâce [=Hâce] Kâfî adlı bir muhteremin yaptırdığı zaviyede konakladık. Bu adam servetinin büyük bir kısmını zaviyelere, dervişlere, yolculara ve kimsesizlere sarfetmiştir. Bu küçük şehirden çıkarak aynı gün Surmâ[35] isminde büyük bir kasabaya geldik. Orada da Havâce Kâfî'nin yaptırdığı bir medresede gelip geçenlere yemek sunuluyor.

Surmâ'dan hareket ettik, Yezdühâs'a[36] vardık. Binaları gayet alımlı ve sağlam, çarşısı pek güzeldi. Bu küçük şehrin ilginç bir câmii var. Damı dahil her yanı taşla örülmüş. Şehir, gür sulara ve yeşil bahçelere kucak açan bir vadi kenarında kurulmuştur. Şehir dışında misafirlerin konakladığı bir ribât mevcut. Bu binanın sağlam bir kapısı bulunuyor, demirden yapılmış. Ribâtın iç kısmında yolcuların ihtiyaç duyduğu her şeyi satın alabileceği dükkânlar mevcuttur. Burası Şiraz hükümdarı Sultan Ebû İshâk'ın babası Emir Muhammed Şah Yincu'nun eseriymiş.

Yezdühâs'da, bu yöreye nispetle "yezdühâsî" denilen lezzetli bir peynir üretiliyor; bir ölçeği iki ilâ dört "okıye" arasındadır.[37]

Yezdühâs'tan kalktık, Türklerin oturduğu Deşt-i Rûm adlı sahradan geçtik.[38] Çöl yoluyla Mâyin kasabasına geldik.[39] Küçük bir yer ama suyu bol. Etrafı bahçelerle dolu. Çarşı ve sokakları pek hoş. Ağaçlarının çoğu ceviz.

Böylece Şiraz'a yöneldik. Şiraz geniş bir sahaya kurulmuş eski ve meşhur bir şehirdir.. Caddeleri bakımlı, çarşıları muhteşemdir. Etrafında nehirler akıyor, bahçeleri gözleri şenlendiriyor. Binalar da çok sağlam. Burada her türlü esnafın kendi mesleğini icra ettiği özel çarşısı var. Başkası girmez aralarına. Şirazlılar sağlıklı, temiz ve güzel yüzlü insanlardır. Çarşı, nehir, bahçe ve ahali güzelliği açısından doğuda Şiraz'dan başka bir şehir yok, Dımaşk'a aşık atan.

Şehir düz bir ovaya kurulu, her tarafından bahçelerle çevrilidir. İçinden beş dere geçiyor. Bunlardan biri Rüknabâd'dır.[40] Suyu tam içimlik. Yazın soğuk, kışın sıcak akıyor. Bu ırmak ora halkı tarafından Kulay'a adı verilen dağın eteğinden çıkıyor. Şehrin ulucâmiine Mescid-i Atîk diyorlar. Büyük bir alanı kaplıyor. Müthiş bir mimarîsi var. Avlusu gayet geniş ve mermer döşeli. Sıcak mevsimlerde her akşam sulanıyor bu avlu. Şehrin ileri gelenleri gün batarken orada toplanarak akşam ve yatsı namazlarını edâ ederler. Kuzeyde Bâbü'l-Hasan adında sebze çarşısına açılan bir kapısı var. Buranın, Dımaşk'taki Bâbü'l-Berîd çarşısından bile üstün olduğunu söylemeliyim... Şirazlılar iffetlerine düşkün, dindar insanlardır. Özellikle kadınlar ayaklarına mest geçirir; çarşaf ve peçe ile çarşıya çıkarlar. Hiçbir yerleri görünmez. Hepsi iyilikseverdirler. Bol bol sadaka verirler. İlginç âdetleri vardır: Her Pazartesi, Perşembe ve Cuma günleri belki ikibinden fazla kadın şehrin büyük câmiinde toplanarak ellerinde yelpazeler sallayıp vaaz dinlerler! Bu kadar kadının bir araya geldiğini başka ülkede görmedim.

Şiraz'a ulaştığımda evliyanın kutbu ve önderi, zamanının bir tanesi üstat Kadı Mecdüddîn İsmail b. Muhammed b. Hudâdâd'ı bulmaktan başka bir şey düşünmüyordum. Bu adam keramet sahibi bir ermiştir. Hudâdâd, "Atıyyetullah" [=Tanrıverdi] manasına geliyor.

Bu adama nispet edilen ve şu anda onun ikametgâhı olan Mecdiye Medresesi'ne vardım. Burayı şeyh efendinin bizzat kendisi yaptırmış. Üç arkadaşımla beraber ziyaretine gittiğimde şehrin ileri gelenleri ve fıkıh bilginleri onu bekliyorlardı. Şeyh, üvey kardeşi Rûhuddîn'in iki oğlunu; Muhiddîn'i sağına, Alâeddîn'i soluna alarak yanımıza geldi; ikindi vaktinde. Şeyhin gözleri bozuk, yaşı da epey ilerlemiş olduğu için bahsettiğimiz iki yeğen kadılık hizmetinde ona vekâlet ederler. Selâm verdiğimde beni kucakladı, namaz kılacağı yere kadar elimden tuttu. Orada elimi bırakıp yanı başında namaz kılmamı imâ etti; emrine uydum.

İkindi namazından sonra onun huzurunda *Kitâbü'l-Mesâbîh*[41] ile Sagânî'nin *Şevâriku'l-Envâr*'ı[42] okundu. Etrafında gezinen yardımcıları baktıkları davalar hakkında ona bilgi verdiler. Şehrin kodamanları, sabah-akşam âdetleri veçhile selâm vermek için ilerlediler, onun yanına vardılar. Sonra benim hâlimi hatırımı sordular. Nasıl geldiğimi; Mağrip, Şam ve Hicaz'da neler olduğunu merak etmişlerdi. Tek tek cevapladım. Şeyh efendi hizmetçilerine emretti, beni medresenin bir odasında misafir ettiler.

Ertesi gün Irak hükümdarı Ebû Said'in elçisi Horasanlı Nâsıreddîn Derkandî şeyhin huzuruna geldi. Bu adam büyük beylerdendir. Yanına yaklaştığında İranlıların "külâ" [=külâh] dediği serpuşunu başından çıkarıp kadı efendinin ayağını öptü ve Tatar beylerinin sultan huzurunda yaptıkları gibi eliyle kulaklarını tuttu; şeyhin önüne oturdu. Bu elçi, köle hizmetkâr ve dostlarından oluşan beşyüz kadar süvari ile şehir dışında konaklamıştı. Şeyhin kaldığı yere beş kişiyle geldi. Onun huzuruna ise tek başına girdi; edebinden ötürü!

Kadı Mecdüddîn'in Saygı Görmesine Sebep Olan Hâdise; Apaçık Bir Keramet

Irak hükümdarı Muhammed Hudâbende Müslüman olmadan önce Râfızî İmâmîlerin bilginlerinden Cemaleddîn Mutaharla[43] dost olmuştu. Sultan tüm Tatar kavmiyle İslâmiyeti kabul edince bu fakihe pek hürmet gösterir oldu. Cemaleddîn, Râfızîleri överek güya diğer mezheplerden daha tutarlı olduğunu anlattı. Ayrıca hilâfet meselesine de değinerek Hz. Ebûbekir

ve Hz. Ömer'in Peygamberimizin vezirleri olduğunu, Hz. Ali'nin ise Peygamberimizin amca oğlu ve damadı olmak münasebetiyle hilâfetin vârisi olduğunu anlattı. Öte yandan sultanın elindeki mülkün ata ve akrabalardan miras yoluyla intikal ettiğini de belirterek "onun alışkın olduğu bir örnekle" meseleyi izah etti! Sultan henüz İslâma girdiği için dinî konuları pek bilmiyordu. Bu yüzden Cemaleddîn'in sözlerine kanarak milletini de zorla Râfızî mezhebine sokmaya çalıştı. Bunun için Irakayn, Fâris, Azerbaycân, İsfahan, Horasan ve Kirman eyaletlerine fermanlar yazdı, elçiler gönderdi. Fermanın ilk ulaştığı yerler Bağdat, Şiraz ve İsfahan'dı.

Bağdat'ın Bâbü'l-Ezc semtinin ekseriyeti Hanbelî mezhebinden olmakla Ehl-i Sünnet'e mensup bulunduğundan; "dinlemeyiz, boyun eğmeyiz!" dediler. Böylece onikibin nefer bir araya gelip Cuma günü silâh kuşandılar ve emirnâmeyi getirenin bulunduğu câmie gittiler. Onlar Bağdat'ın koruyucuları ve parmakla gösterilen cengâverleri idiler. Hatip normal hutbeyi değiştirir, ya bir şey ilâve eder yahut eksik okursa onu ve sultanın elçisini öldürecekler sonra da kendilerini kadere teslim edeceklerdi! Böyle yemin ettiler. Sultan üç halifeyle diğer sahabi isimlerinin hutbeden çıkarılıp yalnız Hz. Ali ve ona uyan Ammâr gibilerinin anılmasını emretmişti. Ama öldürülmekten korkan hatip hutbeyi her zamanki gibi okudu. Şiraz ve İsfahan halkı da Bağdatlılar gibi hareket etti. Elçi saraya gelip olan biteni anlatınca yaz mevsimini Karâbâğ'da[44] geçiren Sultan bu üç şehrin kadılarının huzuruna getirilmesini emretti. Önce Şiraz kadısı Mecdüddîn çıkarıldı huzura. Sultan hemen kadı efendinin saraydaki köpeklere verilmesini emretti! Boğazlarında zincir bulunan bu köpekler gayet iri bir cinstendi ve tek vazifeleri insan parçalamaktı! Kurban geniş bir sahanlığa bırakılır, bu canavarlar da onun üzerine salınırdı. Bahtsız adam köpeklerden ne kadar kaçarsa kaçsın, kurtulmaya imkân bulamaz ve bedeni paramparça olurdu!

Hayvanlar Mecdüddîn'in üzerine salıverildiler. Ama ona yaklaştıkça yavaşlamaya ve kuyruk sallamaya başladılar, hiç saldırmadılar!

Sultan olayı duyar duymaz sarayından yalın ayak çıkıp ko-

şuyor, kadı efendinin önünde diz çöküp ayaklarını öpüyor; elinden tutup kendi üzerindeki elbiseleri ona giydiriyor! Oralılar nezdinde sultanın tebaasına göstereceği en büyük saygı alâmetidir bu! Hükümdar, birine kendi elbisesini giydirirse ona evlâdına ve torunlarına daimî bir şeref pâyesi vermiş olur; o elbisenin tümü veya bir parçası ailede bulundukça asâlet devam eder; babadan oğula geçer. En önemli parça da şalvardır.[45]

Hükümdar, Mecdüddîn'e elbiseyi verdikten sonra onu elinden tutup saraya götürüyor. Ayrıca ailesine de ona hürmet göstersinler, onun maneviyatından bereketlensinler diye tavsiyede bulunuyor. Böylece Şîî mezhebinden dönüyor ve halkın Ehl-i Sünnet kalabileceğine dair ülkenin her tarafına fermanlar gönderiyor.[46] Kadıyı da nice ihsanla memleketine gönderiyor. Bu ihsanlar arasında Cemkân yöresinin yüz köyünü sayabilirim. Cemkân iki dağ arasında 24 fersah uzunluğunda bir vadidir. İçinde gür bir nehir akar. Burası Şiraz yöresinin en güzel mıntıkası. Köyler iki yanında sıralanmıştır nehrin. En büyük köylerinden olan Meymen neredeyse şehre benziyor. Burası da kadıya ait...

Cemkân vadisinin şaşılacak durumlarından biri de şu: Şiraz'a yakın olan ve 12 fersah tutan ilk yarısı çok soğuk, orada kar yağıyor. Ağaçlarının da çoğu ceviz ağacı. Oysa Hürmüz yolunda bulunan Huncûbâl [=Hunçupâl] ve Lâr diyarına yakın olan diğer yarısı çok sıcak, orada hurma ağaçları var!

Hint'ten dönerken ikinci defa Kadı Mecdüddîn ile görüştüm. Hürmüz ile Şiraz arasında 35 günlük bir mesafe vardır. Onun manevî havasından istifade etmek amacıyla yediyüzkırksekiz yılında[47] huzuruna çıktığımda kıpırdamaktan âcizdi. Selâm verdim. Sarılmak için kalktı. Elim onun koluna değince adamcağızın bir deri bir kemik kaldığını gördüm. Beni daha önce misafir ettiği medreseye indirdi.

Biraz sonra bahsedeceğimiz Şiraz hükümdarı Ebû İshâk da onun huzurunda diz çökmüştü. Eliyle kulağını tutuyordu. Bu hareket oralılarca saygının son mertebesi sayılıyordu. Halk, sultanın karşısına çıkınca böyle yapar.

Medreseye bir kere daha gittim. Kapısı kapalıydı. Sebebini sordum. Hükümdarın annesi ile kızkardeşi arasında mirasla ilgi-

li bir dava çıktığını; onların Kadı Mecdüddîn'e gönderildiğini ve davanın bu medresede şeriata uygun bir şekilde çözümlenmekte olduğunu söylediler. Şirazlılar Mecdüddîn'e Kadı demiyorlar, Mevlânâ A'zâm [=Büyük Efendimiz] diye çağırıyorlar. Adının anılması gerekli olan tüm adlî akitlerde bu lakap kaydediliyor. Son defa yediyüzkırksekiz senesinin Rebîulâhirinde gördüğüm bu ulu insanın dua ve bereketini daima üzerimde hissetmişimdir. Hak Teâlâ onu ve benzerlerini en güzel hediyelerle mükâfatlandırsın!

Şiraz Hükümdarı

Şiraz'a vardığımda, buranın hükümdarı, Melik Fâdıl Ebû İshâk b. Muhammed Şah İncû[48] idi. Babası ona Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî'nin[49] adını vermiş. Allah mübarek kılsın bu ismi ona. Güçlü sultanlardan olan Ebû İshâk, yakışıklı, asil ruhlu, cömert ve mütevazı biridir. Elinde büyük bir kuvvet, geniş bir arazi var. Ordusu Türk ve İranlılardan oluşuyor ve ellibinden fazla! Seçkin kumandanları ve yüksek ricali hep İsfahan ahalisinden. Şirazlılara hiç güvenmez; onlardan birini dahi yanına yaklaştırmaz. Cesur ve birbirine tutkun olan Şirazlılar, hükümdarlara karşı daima cüretkâr davrandıkları için hiçbirinin silâh taşımasına müsaade edilmez. Eğer silâh taşıyan biri görülürse muhakkak cezası verilir!

Bir gün kolluk görevinde bulunan muhafızların, bir adamı boynundan zincire vurarak çeke çeke "hâkim"e [=emniyet müdürüne] götürdüklerine tanık oldum. Sebebini sorduğumda geceleyin elinde yay taşıdığını söylediler. Sultan, Şirazlılara karşı pek acımasızdır, İsfahanlıları üstün tutar; Şiraz ahalisinden korkuyor.

Irak hükümdarı tarafından Şiraz'a genel vali atanan pederi Muhammed Şah İncû, iyiliksever biri olduğu için halk tarafından saygı görürdü. O vefat edince Sultan Ebû Saîd, Emîrü'l-Ümerâ Cûbân [=Çoban] oğlu Şeyh Hüseyin'i atadı, yanına büyük bir ordu kattı. Şeyh Hüseyin Şiraz'a giderek idareyi ele aldı; bütün geliri kendine bağladı. İlerde bahsedilecek bundan...

Buranın geliri çoktur. Vergileri toplama görevine bakan Kıvâmeddîn Tamgacî, bana anlattığına göre bu vazifeyi günde on-

bin dinar akçe karşılığında yürütüyormuş. Bu rakam, Mağrip ölçüsüyle ikibinbeşyüz dinar altın yapar.

Emir Hüseyin orada bir müddet kaldıktan sonra Irak sultanı ile görüşmek istedi. Bu arada Ebû İshâk b. Muhammed Şah İncû ile kardeşleri Rükneddîn, Mes'ûd ve annesi Tâş Hatun'u tutuklatıp babalarının malını talep etme niyetiyle Irak'a götürmek istedi...Türk kadınları aslında yüzlerini örtmez; lâkin Tâş Hatun böyle esaret hâlinde görülmekten utanarak yüzünü peçeyle örtmüştü. Şiraz çarşısının ortasına gelince peçesini kaldırarak bağırdı:

"Şirazlılar! Sizin aranızdan böyle mi çıkarılacağım? Ben ki falan sultanın eşiyim!"

Şiraz'a geldiğim sıralarda çarşıda gördüğüm Behlevân [=Pehlivan] Mahmud adlı bir dülger o hengâmede:

"Biz bu yüce Hatun'u şehrimizden çıkarmayız! Buna razı değiliz!" deyince halk heyecana gelerek silâha sarıldı. Askerlerden çoğu öldürüldü, malları yağmalandı. Hatun'u ve çocukları kurtardılar. Emir Hüseyin yanındakilerle kaçıp Hükümdar Ebû Saîd'in huzuruna vardı. Ebû Saîd ona kalabalık bir asker topluluğuyla Şiraz'a dönmesini, halka dilediği gibi davranmasını salık verdi. Şiraz ahalisi bu haberi alınca direnmeye güçleri kalmadığını anlayıp Kadı Mecdüddîn'e müracaat ettiler; taraflar arasında kan dökülmesine mâni olmasını rica ettiler.

Böylece Kadı Mecdüddîn, Emir Hüseyin'i karşılamaya çıktı. Emir de atından inip selâm verdi ve barış yapıldı. O gün Emir şehir dışında konakladı, ertesi gün ahali hep beraber onu en iyi biçimde karşılamak için şehri süslediler, mumlar yaktılar. Büyük bir törenle şehre giren Emir halka iyi davrandı.

Hükümdar Ebû Saîd geride evlât bırakmadan ölünce her emir idaresi altında bulunan bölgede bağımsızlığını ilân etti. Emir Hüseyin Şirazlıların suikastından korkarak şehirden çıktı. Sultan Ebû İshâk, o sıralarda Şiraz, İsfahan ve Fâris bölgelerini idaresi altına alarak kuvvetini iyice artırdı. Fâris bölgesi, Şiraz'a birbuçuk ay uzaktadır. Civar beldeleri de eline geçirme emelini taşıdığı için işe en yakından, Yezd beldesinden başladı. Bu şehir çok şirindir, çarşıları güzeldir. Gür nehirleri ve yemyeşil ağaçları dillere destandır. Halkı Şâfiî mezhebindendir; ticaretle uğra-

şır. Ebû İshâk şehri kuşatarak teslim aldı. Emir Muzaffer Şah b. Emir Muhammed,[50] şehre altı mil mesafede, etrafı kumla çevrili sağlam bir kaleye sığınmak zorunda kaldı. Ebû İshâk burayı da kuşattı. Emir Muzaffer iyi direndi ve olağanüstü cesaretiyle benzeri görülmemiş, duyulmamış işler yaptı. Ebû İshâk'ın ordusuna gece baskını düzenleyerek dilediği kadarını öldürüp çadırlarını paramparça ettikten sonra kalesine dönüyordu! Ebû İshâk onu bir türlü yakalayamıyordu. Emir Muzaffer Şah bir gece sultanın çadırına hücum ederek yine askerlerin çoğunu telef etmiş, cins atlarından da onbeşini alıp kalesine dönmüştü. Sultan bundan böyle her gece beşbin süvarinin Muzaffer Şah'a pusu kurmasını emretti.

Muzaffer Şah her zamanki gibi bir gece yüz kişiyle çıkarak düşmana saldırdıysa da pusudakiler hemen etrafını sardı. Emir uzun bir mukavemetten sonra sağ salim kalesine dönebildi. Arkadaşlarından ancak biri yakalanarak Sultan Ebû İshâk'ın huzuruna gönderildi. Sultan yakalanan adama hilat giydirip serbest bıraktı ve onunla Muzaffer Şah'a "emân" [=can güvenliği bildirisi] gönderdi. Muzaffer Şah bu teklifi kabul etmediyse de iki taraf arasında mektuplaşmalar oldu. Sultan Ebû İshâk, Muzaffer'in yiğitliğini gördüğü için kalbinde ona karşı sevgi ve hayranlık hisleri doğmuştu. Bu yüzden:

"Seni bir kere görmek isterim, gördükten sonra geri dönerim!" dedi. Böylece kalenin dışına kadar yaklaştı. Şah Muzaffer de kale kapısına gelip Ebû İshâk'a selâm verdi. Ama Sultan Ebû İshâk bununla yetinmeyerek;

"Emân bildirime güven ve kaleden in! Ne olacak sanki!" dedi. Muzaffer:

"Sen kaleme gelmedikçe huzuruna çıkmayacağıma, senin yanına gelmeyeceğime dair Allah'a ant içtim. Sen gelirsen ben de inerim!" cevabını verdi. Ebû İshâk:

"Tamam, öyle yapıyorum!" diyerek seçkin adamlarından on kişiyle kaleye girdi. Kale kapısına vardığında Emir Muzaffer yürüyerek onun yanına geldi ve içerideki konağına götürdü. Sultan Ebû İshâk yemek yedikten sonra Muzaffer onunla beraber dışarıdaki karargâha gitti. Sultan, Muzaffer'e hilat giydirdi; ikramlarda bulundu. Böylece hutbe Ebû İshâk'ın namına okun-

mak şartıyla bu yörenin Muzaffer Şah ve pederinin mülkü olduğu kararlaştırıldı ve sultan memleketine döndü.

Sultanın Sarayı

Sultan Ebû İshâk, Ayvân-ı Kisrâ denilen eski İran hükümdar sarayları gibi bir bina yaptırmak hevesine düştü. Şirazlılara temel kazmada yardımcı olmalarını emretti, sanatkârlar da binayı güzel inşa etme konusunda birbirleriyle yarış edercesine çalıştılar. Toprak nakli için hayvan derilerinden sepetler örülüp üzerlerine ipek kılıflar geçirildi; hattâ yük hayvanlarının eyerlerinin örtüsü bile süslendi! Gümüşten baltalar yapıldı. Her tarafta mumlar yakıldı. Hafriyat esnasında işçiler en güzel urbalarını giyip bellerine ipek peştamal kuşanırlardı. Sultan, köşküne kurulup çalışanları seyrederdi. Bahsettiğim bu sarayı ilk gördüğümde binanın zeminden üç arşın kadar yükseldiğini hatırlıyorum. Binanın temelleri atıldıktan sonra ahalinin hizmetine gerek kalmadığı bildirilerek hepsi salıverildi. Yerlerine binlerce ücretli işçi getirildi.

Şehrin valisinden öğrendiğime göre Şiraz gelirinin büyük bir kısmı bu saray için sarfedilmiş. Binanın başmimarı, şehrin ileri gelenlerinden Emir Celâleddîn İbnü'l-Felekî Tevrîzî idi. Bu adamın babası, Sultan Ebû Saîd'in veziri Ali Şâh Ceylân'ın yardımcısı idi. Emir Celâleddîn'in Hibetullah adını taşıyan ve Bahâülmülk diye çağrılan bir kardeşi vardı. Onunla beraber Hint sultanının sarayına gittik. Şerefülmülk Emîrbaht da bizimle beraber gelmişti. Biraz sonra anlatacağımız gibi Hint sultanı hepimize "hil'at" giydirdi; makam verip ikramda bulundu ve maaş bağladı. Sultan Ebû İshâk cömertlikte Hint sultanına benzemek istese de arada hayli mesafe vardır! Ebû İshâk'ın en büyük ihsanı Herat hükümdarının elçisi olan Şeyhzâde Horasanî'ye yetmiş bin dinar vermesidir; buna şahidiz! Lâkin Hint sultanı Horasan ve diğer [Orta Asya] şehirlerinden gelenlere bunun kat kat fazlasını vermektedir.

Hint Sultanının Cömertliğine Dair Hikâyeler

Sultanın Horasanlılara olan ilgisini bir misalle anlatayım: Aslen Heratlı olup Harizm'de oturan Horasanlı Fakih Emir Ab-

dullah, sultanın huzuruna çıkarak Harizm Beyi Emir Kutlû Dümûr'ün eşi Turâbek Hatun tarafından gönderilen hediyeyi sunar. Sultan hediyeyi kabul ederek memnun olduğunu bildirir, fazla fazla karşılık verir. Bu arada Emir Abdullah, Hint sultanının yanında kalmayı tercih eder. Sultan da onu nedimleri arasına koyar. Bir gün sultan, Emir Abdullah'a der ki:

"Hazineye gir! Oradan taşıyabildiğin kadar altın al!"

Bunun üzerine Emir Abdullah evinden onüç torba getirerek hazineden alabildiği kadar altını doldurur bu torbalara ve eline ayağına bağlar; omuzlarına atar bunları! Ama mücevherlerin bulunduğu odadan çıkınca yük ağır gelir! Ansızın düşer, kalkamaz yerinden... Sultan onun yüklendiği altınların tartılmasını emreder. Çuvallar tartılınca Dihlî şehrinin ölçüsüyle onüç batman gelir.[51] Bir batman, yirmidört Mısır ratlı ağırlığındadır.[52] Sultan, emirin heves ettiği altın ve mücevherin hepsini alabileceğini söyler. O da alıp götürür!

Bir Hikâye Daha

Demin bahsettiğimiz Şerefülmülk Horasânî Emîrbaht bir gün Hint payitahtında hastalanır. Padişah onun ziyaretine gider. Yanına girdiğinde Emîrbaht, sedirinden kalkmak istese de Hint padişahı onun kalkmamasını rica eder; "Allah aşkına!" deyip ısrar eder.

Hükümdar için "mûre" adı verilen bir koltuk hazırlanır. Sultan oraya oturduktan sonra bir terazi ister. Teraziyle beraber epey altın da getirilir ve sultan hastanın bir kefeye oturmasını rica edince Emir:

"Ey Cihan sultanı! Böyle yapacağını bilseydim daha çok elbise giyerdim!" der. Sultan:

"Yanında ne kadar elbise varsa giyebilirsin şimdi!" diyerek müsaade eder. Bunun üzerine Emir üzerine kışlık elbiselerini de giyerek terazinin kefesine oturur! Öbür kefeye de Emîrbaht'ı kaldıracak kadar altın konulur. Padişah orada altınların tümünü bırakarak:

"Başının dertten kurtulması için iyilik yap, sadaka ver! Al bunları!" der ve evden çıkar.

Benzeri Bir Cömertlik Hikâyesi Daha

Fıkıh bilgini Abdülazîz Erdevîlî bir gün Hint sultanının huzuruna gelir. Erdevîlî, Dımaşk'ta hadîs dersleri vermekle ünlenmiştir. Hint sultanı ona aylık yüz dinar gümüş, yani yirmibeş dinar altın vermektedir.

Her neyse, anılan fakih Hint sultanının huzuruna girdiğinde sultan bir hadîs sorar ona. Fıkıh bilgini bu konuya dair pek çok hadîsi art arda sıralar. Sultan bilginin belleğine hayret ederek "gerektiği şekilde muamele" etmedikçe fakihi meclisten kaldırmayacağına yemin eder. Sonra tahtından iner. Onun eteğinden öper ve bir altın sini getirterek içine bin dinar altın koydurur. Sonra siniyi eline alıp altınları fakihin üzerine saçarak:

"Bu altınlar ve sini senindir!" der.

Bir defasında İbn Şeyh Abdurrahman İsfirâyinî[53] diye ünlenen ve babası Bağdat'ta oturan Horasanlı bir [bilgin] adam sultanın sarayına geliyor. Hükümdar ona ellibin dinar gümüş, nice at, nice hizmetkâr ve kıymetli elbise ihsan ediyor...

Bu kitabın sonraki bölümlerinde Hint diyarından bahsedeceğim zaman o sultanla ilgili pek çok hikâye aktaracağım. Esas konuya gelelim; Sultan Ebû İshâk pek değerli, faziletli bir padişahsa da cömertlikte Hint padişahının derecesine ulaşamaz!

Şiraz'da Bulunan Bazı Ziyaretgâhlar

Bunlardan biri Ali Rıza b. Musa'nın kardeşi Ahmed b. Musa'nın mezarıdır.[54] Soy zinciri şöyle: Ahmed b. Musa b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib. Şirazlılar buraya çok saygı gösterirler. Sultan Ebû İshâk'ın annesi Tâş Hatun bu türbenin yanında büyük bir medrese ile yolcuların ağırlanması için zaviye yaptırmıştır. O türbede sabah-akşam *Kur'an* okunur. Tâş Hatun âdeti üzerine her Pazartesi akşamı bu mezara gelir. Kadılar, fıkıh bilginleri ve diğer büyükler de orada toplanırlar.

Şiraz, şeriflerin [=Hz. Hasan soyundan gelenlerin] çok bulunduğu bir şehir. Güvenilir kişilerden işittiğime göre orada, devletten maaşlı büyük-küçük bindörtyüzü aşkın şerif varmış. Şeriflerin nakibi Adudüddîn Hüseynî idi. Ahali Kutlu Meşhed'de toplanınca hatim indirir. Hafızlar güzel sesle *Kur'an* okur. Yemek, tatlı ve meyveler getirildikten sonra vâiz kürsüye

çıkarak nasihatte bulunur. Bütün bu faaliyetler öğle namazından sonra başlar, yatsıya kadar devam eder. O esnada Tâş Hatun, mescide bakan kafesli bir mahfilde bulunmaktadır. Daha sonra emirlerin kapıları önünde olduğu gibi türbenin kapısında da davul çalınır, borulara ve zurnalara üflenir.

Bir diğer ziyaret mekânı da "Şeyh" diye ünlenmiş Allah dostu Ebû Abdullah b. Hafîf'in kabridir.[55] O tüm Fâris yöresinin direğidir. Halk sabah-akşam burayı ziyaret eder, türbeye el sürer. Her yer dolar. Kadı Mecdüddîn'in de bu mezarı ziyaret ettiğini gördüm. Kabrin hemen yanında bir zaviyeyle medrese bulunuyor. Tâş Hatun her Cuma gecesi oradaki mescide gelir. Kadılar ve fıkıh bilginleri toplanır, Ahmed b. Musa Hazretleri'nin türbesinde olduğu gibi ibadet ve vaaz [akşama kadar] sürer. Ben bu iki kabri de ziyaret ettim. Sultan Ebû İshâk'ın babası Emir Muhammed Şah İncû'nun türbesi şeyhin mezarına bitişik. Şeyh Ebû Abdullah b. Hafîf büyük bir ermiştir. Şöhreti her tarafa yayılmış, evliya arasında kadr ü kıymeti bilinmiştir. Hint ülkesinde, Seylân adasında bulunan Serendîb dağı yolunu da İbn Hafîf keşfetmiştir.

Şeyhin [Serendîb Dağıyla İlgili] Kerameti ve Seylân Ahalisi

Anlatıldığına göre Şeyh Ebû Abdullah bir keresinde derviş grubundan 30 kişiyle beraber Serendîb dağına yönelir. Yolda ıssız bir yerde açlık bastırır. Dervişler yolu kaybederler. Orada epey bol bulunan ve Hint payitahtına da götürülen küçük fillerden birini tutmak için şeyhten müsaade isterlerse de o buna izin vermez. Açlık çekilmez hâle gelince dervişler şeyhin sözünü dinlemeyerek küçük bir fil tutup keserler, etini yerler. Şeyh ise yemez. O gece herkes uykuya daldığı sırada çevreden filler toplanıp onların bulunduğu yere gümbür gümbür gelirler! Birer birer koklayarak hepsini öldürürler. Şeyhi de koklamışlar lâkin hiçbir şey yapmamışlardır. Hattâ biri şeyhi hortumuna sararak sırtına alır ve bayındır bir yere götürür. Buranın halkı şeyhi görünce hayrete düşerek onu tanımak amacıyla karşılamaya çıkarlar. Fil yaklaşır ve halkın göreceği şekilde şeyhi hortumuyla tutup sırtından yere bırakır.

Ahali, şeyhin yanına gelip manevî havasından istifade etmek, onunla uğurlanmak niyetindedir. Onu hükümdarlarına götürürler. Vaziyeti anlatırlar. Aslında ora ahalisi toptan gâvurdur. Şeyh bir süre onların yanında kalır. Bir körfez kenarı olan o mıntıkaya Hûr-i Hayzurân adı veriliyor.[56] Yöre halkı "hûr"u [=khor] nehir anlamında kullanırlar. Orada inci için dalış yapılır [Khor; körfez, deltamsı nehir ağzı anlamına da gelir].

Anlatıldığına göre şeyh efendi bir gün hükümdarın huzurunda suya dalar. Çıktığında elleri yumuludur. Şöyle der:

"Ellerimden birini seç!" Hükümdar sağ eldekini tercih eder. Şeyh avucunu açarak ortaya üç yakut atar. Bunların eşi benzeri görülmemiştir. Bu yakutlar orada hükümdarların tacına konulmaktadır. Bugüne kadar bu âdet babadan oğula devam etmiş...

Ben, Seylân adasına gittim. Halk Müslüman değil ama Müslüman dervişlere saygı gösteriyor. Evlerin'e misafir ederek, çoluk-çocuk arasında yemek yediriyor. Oysa diğer Hint kâfirleri bunların aksine Müslümanlara yanaşmadıkları gibi kendi kaplarında yiyecek ve içecek de sunmazlar! Ama yine de Müslümanlara eza ettikleri, hakaret yağdırdıkları söylenemez! Bunların birine et pişirtmek zorunda kaldık. Tencereleriyle eti getirip bizden uzakta oturdular. Muz yaprağına, daimî yemekleri olan pirinci koyup üzerine kendi katıklarını döktüler. Burada katığa "kûşân" deniliyor.[57] Onlar çekip gittiler; biz yedik. Kalanı köpekler, kuşlar yedi! Henüz bulûğa ermemiş bir çocuk bundan yerse ana-babası hemen onu döver. Yetmiyormuş gibi inek dışkısı da yedirirler çocuğa. Güya inek dışkısı çocuğu temizlermiş! Böyle inanıyorlar.

[Şiraz'da Ziyaret Yerlerine Devam]

Bu şehirdeki ziyaret mekânlarından biri de evliyânın büyüklerinden Rûzcihân-ı Baklî'nin [=Ruzbihân-ı Baklî] kabridir.[58] Türbe, hutbe okunacak kadar büyük bir câmiin içindedir. Daha önce bahsettiğimiz Kadı Mecdüddîn burada namaz kıldırıyor. Bu câmide ondan İmam Şâfiî'ye ait *Müsned*'i [=hadîs derlemesini] dinledim. O, Şâfiî'nin *Müsned*'ini şu rivayet zinciriyle aktarmaktadır:

Kadı Mecdüddîn, "Biz bu kitabın rivayetini Ömer b. Müncâ'nın kızı Vezîre'den aldık" der. O kadın, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ebûbekir İbnü'l-Mübarek Zübeydî'den almıştır. O da Ebû Zür'a Tâhir b. Muhammed b. Tâhir Mukaddesî'den almıştır. Ebû Zür'a, Ebu'l-Hasan Mekkî b. Muhammed b. Mansûr b. Alâl Urdî'den almıştır. Ebu'l-Hasan Mekkî ise Kadı Ebûbekir Ahmed b. Hasan Haraşî'den almıştır. Kadı Ebûbekir ise Ebu'l-Abbâs b. Ya'kûb Asamm'dan almıştır. Ebu'l-Abbâs ise Rebî b. Süleyman Murâdî'den almıştır. O da İmam Ebû Abdullah Şâfiî'den dinlemiştir.

Yine Kadı Mecdüddîn'den bu mescitte *Meşâriku'l-Envâr*'ı dinledim. Bu eser, meşhur bilgin Ebu'l-Fadâil Hasan b. Muhammed b. Hasan Sagânî'nindir. Hocam Mecdüddîn bu hadîs derlemesini Nizâmeddîn Mahmud b. Muhammed b. Ömer Herevî'nin rivayetiyle Şeyh Celâlüddîn Ebû Haşim Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Hâşimî Kûfî'den aktarmıştır.

Ziyaret yerlerinden biri de Şeyh Zerkûb'un kabridir.[59] Hemen yanında yolculara yemek verilen bir zaviye bulunuyor. Bahsettiğim bu kabirlerin hepsi umumi mezarlığın büyük bir kısmı gibi şehrin içinde. Çünkü bu yörede bir kimsenin oğlu veya hanımı vefat edince evindeki odalardan birini türbe yapıp oraya defnederler! Odayı hasır ve kilimlerle döşeyerek ölünün baş ve ayak tarafına bir sürü mum dikerler. Sonra odanın sokak tarafına demir parmaklıklı bir kapı açarlar. Oradan hafızlar girerek güzel sesle makamlı bir şekilde *Kur'an* okur. Yeryüzünde Şirazlılar gibi güzel *Kur'an* okuyan yoktur. Sesleri pek hoştur. Ev halkı türbeye iyi bakar. Her yanını döşedikten sonra kandillerini yakar ve adam ölmemiş gibi davranırlar! Hattâ her gün pişirilen yemekten bir kısmını meyyit adına ayırarak onun hayrına bir fakire yedirdiklerini anlattılar bana!

Şiraz Kabristanı'na Ait Bir Hikâye

Bir defasında Şiraz şehrinin çarşılarından birine uğradım. Orada güzel döşenmiş şirin bir mescit gördüm. İçinde rahle üzerine ipek keselere yerleştirilmiş mushaflar vardı. Mescidin kuzey tarafında bir zaviye kuruluydu ve çarşı tarafına açılan kafesli bir penceresi vardı buranın. Orada gayet güzel giyinmiş bir

şeyh oturuyor, önündeki *Kur'an-ı Kerim*'i okuyordu. Selâm verip yanına kuruldum. Hoş-beş esnasında mescidin kim tarafından yapıldığını sordum. Kendisinin yaptırdığını, burada hizmet edecek hafız vs. görevliler için vakıflar tahsis ettiğini, bu şehirde öldüğü takdirde o zaviyeyi kendine mezar edineceğini anlattı. Daha sonra altında bulunan halıyı kaldırdı. Tahtalarla örtülü kabri göründü. Onun karşısındaki sandığı bana göstererek:

"Burada kefen ve tahnit kokularım var. Bir miktar da para bulunuyor; iyi yürekli bir adam için çalışıp kuyu kazmıştım. Bana bu parayı verdi. Bunları defin masrafı olmak üzere buraya bıraktım. Arttığı takdirde fakirlere, kimsesizlere dağıtacaklar!" dedi. Onun hâline şaştım. Dönmek istedimse de, beni orada misafir etti; rica minnet ile ant içerek beni ağırladı.

[Şair Sa'dî'nin Kabri ve Şerif Mecdüddîn'in Cömertliği]

Şiraz dışında bulunan ziyaret mekânlarından biri de Sa'dî diye bilinen büyük ermişin kabridir. Sa'dî, Fars dilinde zamanın en büyük şairiydi.[60] Arapça söylediği şiirlerde de çok başarılı! Mezarı yanında kendisi tarafından yaptırılan ve iç kısmı bahçeyle şenlenen hoş bir zaviye var. Burası Rüknabâd nehrinin yakınındadır. Şeyh Sa'dî orada elbise yıkamak için küçük mermer havuzlar yaptırmış. Böylece halk şehirden kalkıp ziyaretgâha gelince sofrada yemek yer, nehirde çamaşır yıkar ve döner. Ben de böyle yaptım. Bu zaviyenin yanında başka bir zaviye, onun hemen bitişiğinde ise bir medrese bulunuyor. Bu ikinci zaviye ile medrese, Şemseddîn Semnanî'nin [yahut Semnanî] mezarı kenarına yapılmışlardır. Şemseddîn, emirlik yapmış fıkıh bilginlerindendir. Vasiyeti üzerine oraya defnedilmiştir.

Şirazlı fakihlerin büyüklerinden Şerif Mecdüddîn'in cömertliği hayret verici! Çoğu kez elindeki her şeyi hattâ üzerindeki elbiseyi dahi hediye ederek yırtık, yamalı bezlere bürünür, döner evine! Beldenin ileri gelenleri onun bu hâlini görünce hemen elbise verirler! O yine dağıtır. Sultan tarafından kendisine günde elli dinar gümüş verilir.

Şiraz'dan iki günlük mesafede bulunan Kâzerûn'da yatan Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî'nin mezarını ziyaret etmek amacıyla

şehirden çıktım. İlk günü, çölde oturan Fars kabilelerinden "Şôl"lerin ocağında konakladım. Şôl [=Şûl, Sul yahut Çul] kabilesi iyiliksever insanlarla dolu.[61]

Şôl Kabilesinden Birinin Kerameti

Bir gün Şiraz câmilerinden birinde bulunuyordum. Öğle namazından sonra *Kur'an* okumak için oturdum ve bir mushaf olsa okurdum diye düşündüm. Bu esnada genç biri yanıma oturup yükse sesle "al!" dedi. Başımı kaldırınca şaşırdım! Mushafı kucağıma bırakıp gitti! O gün çok uzun bir süre *Kur'an* okuyarak neredeyse hatim indirdim. Mushafı geri vermek için gencin gelmesini bekledimse de gelmedi. O delikanlıya Behlûl Şôlî denildiğini söylediler. O zamandan sonra bir daha onu görmedim.

[Şeyh Ebû İshâk'ın Ünü]

İkinci gün akşamüzeri Kâzerûn'a vardık. Şeyh Ebû İshâk Hazretleri'nin[62] kabrini ziyarete giderek oradaki zaviyede geceledik. Burası, âdet üzere –gelen kim olursa olsun– et, buğday ve yağdan yapılan; yufkayla yenilen "herîse" [=keşkek] ikramıyla meşhur. Ayrıca gelen adam üç gün misafirlik ederek şeyhe dileklerini arzetmedikçe gitmesine izin vermezler. Şeyh efendi, misafirin isteklerini zaviyenin hizmetlerine bakan dervişlere söyler. Bunlar ikiyüzden fazladır. Bir kısmı evli, bir kısmı bekârdır. *Kur'an* okur, Allah'ı anarlar. Ziyaretçiler için Ebû İshâk'ın kabrinde dua ederler.

Hint ve Çin ahalisi Şeyh Ebû İshâk'a çok hürmet gösterir, onu severler. Çin denizinde seyahat edenler, hava bozduğunda hırsızlardan korktuklarında hemen Ebû İshâk'ın kabrine koşup adak adarlar. Her biri adağını yerine getireceğini yazı ile taahhüt eder. Gemi kurtulunca zaviyenin hizmetçileri gemiye çıkar. Daha sonra her adakçının adağını alıp götürürler. Çin veya Hint diyarından gelip de adak olarak binlerce dinar getirmeyen gemi neredeyse yoktur. Zaviyenin hizmetçisi tarafından vekiller gönderilip bu meblağ teslim alınır. Dervişlerden bir kısmı sadaka için şeyhe gelince şeyh efendi ona sadaka verilmesine dair bir emirnâme yazar ve kâğıdın kenarına iliştirilmiş kızıl balmumu-

na şeyhin gümüş mühründeki alâmet basılır. Emirnâme şu mealdedir:

"Şeyh Ebû İshâk'a adak adayan kimse adağının şu kadarını falanca adama versin!" Emirnâmede "yüz", "bin" veya fakirin durumuna göre buna yakın bir rakamın verilmesi gerektiği belirtilir. Derviş adakçıyı bulunca parayı ondan alıp emirnâmenin arkasına ne kadar aldığını tek tek yazar. Hint sultanı bir defasında Şeyh Ebû İshâk'a 10.000 dinar adıyor. Bu haberi duyan zaviye dervişleri aralarından birini gönderiyorlar. Adam Hint'e gidiyor ve rahatça parayı alıp zaviyeye dönüyor!

[Zeydeyn ve Huveyzâ]

Kâzerûn şehrinden Zeydeyn'e yöneldik.[63] Peygamberimizin yakın dostlarından olan Zeyd b. Sâbit Ensârî ile Zeyd b. Erkam Ensârî'nin kabirleri orada bulunduğu için şehir bu ismi almış yani "İki Zeyd" diye adlandırılmış. Zeydeyn pek şirin bir beldedir. Suyu çok; her taraf bağ bahçe. Çarşıları güzel. Mescitleri de pek şirin. Halkı dindar, namusuna düşkün ve güvenilir insanlardan oluşuyor. Bu yöre halkından Kadı Nûreddîn Zeydânî, Hindistan'a gidince oradan Zîbetülmehel kadılığına atanmıştır.

Zîbetülmehel denilen yer [=Maldiv], pek çok adadan meydana gelen bir ülkedir. Hükümdarı Celâleddîn b. Selâhaddîn Sâlih'tir. Kadı Nûreddîn bu hükümdarın kızkardeşiyle evlendi, orada öldü. İlerde bu konuyu ele alacağız. Ayrıca hükümdar kızı Hadîce'nin de yönetimi nasıl devraldığını anlatacağız.

Daha sonra Huveyzâ'ya[64] gittik. Acemlerin oturduğu küçük bir şehir. Burayla Basra arasında dört günlük yol var. Kûfe ile bura arasında ise beş günlük yol var. Büyük ermiş Cemaleddîn Huveyzâî de buralıdır. Cemaleddîn Huveyzâî, Kahire'deki Saîdü's-Süedâ Hankahı'nın şeyhidir.

Böylece Kûfe'ye yöneldik. Tarfâvî denilen bir mıntıkadan başka hiç vahası bulunmayan bir çölden geçtik. Tarfâvî denilen yere üçüncü gün ulaşabildik. Sonra buradan hareket ettik ve iki gün sonra Kûfe'ye ulaştık.

Notlar

1 **Ubulle:** Bizans döneminde Apologos diye bilinen mıntıka. Ebu'l-Fidâ, Ubulle'nin Basra'nın doğusunda yer aldığını belirtiyor. Ayrıca İbn Havkal'dan nakil yaparak buranın küçük, bereketli ve mamur bir şehir olduğunu; Basra tarafının Ubulle nehrine, diğer bir tarafının da Dicle'ye sınır olduğunu ekliyor. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 309.

2 **Abbâdân:** İbn Saîd'den nakil yapan Ebu'l-Fidâ bu şehrin üç yanı da Fars denizi tarafından kuşatılmış bir yarımada olduğunu, karayla bağlantılı kısmın çok ince olduğunu belirtiyor. Onun anlattığına göre Dicle nehri de hemen bu şehrin güneyinden ve doğusundan denize dökülmektedir. Bu iki nehrin Abbâdân'ı çevirerek denizle kaynaşmasından dolayı bazı coğrafyacılar "Abbâdân, Dicle'nin Fars denizine döküldüğü yerdedir." demişler, bazıları da "Abbâdân, Dicle'nin Fırat suyuyla karışıp denize döküldüğü noktada bulunan bir adadır." diye tarif etmişlerdir. Bugünkü Abadan ise mezkûr adanın kuzeyinde bir petro-kimya merkezidir. Eski coğrafya kitaplarında yarımada gibi tarif edilen bu mıntıka zamanla Şattülarab'ın taşıyıp kaydırdığı alüvyonlar sebebiyle denizin 50 km kadar içinde kalmıştır. Hasırı ve hurmasıyla da tanınır bu şehir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 309; Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme,* çev. Abdülvahhab Tarzi, İstanbul, 1988, s. 146 ve 257; *DİA İslâm Ans.,* C. 1, s. 6.

3 **Mâcûl:** Hôr-i Musa burnunda Bender-i Mah Şehr diye bilinen yerdir; Şattülarab'ın yatağında değildir. Bkz.: Tâzî, *İrân beyne'l-Emsi ve'l-Yevm,* s. 30.

4 **Kürtlerle Arapların soy bağı meselesi:** İslâmî dönemin başlarında Kürtlerin bir kısmı kendilerini "Arap soyundan gelen fakat dağlara ve derin ırmaklara gidip İranî kabilelerle karışarak bambaşka bir dil konuşmaya başlayan halk" olarak tarif etmiş; bu telâkki bazı gruplarca bilâhare devam ettirilmiştir. Buna göre bir grup Kürt, Rebîa' b. Nizâr b. Maad soyundan gelmekte; diğer bir kısmı da Mudar b. Nizâr'dan gelmektedir. Nitekim Mes'ûdî, *Murûc*'da bu söylentilere değinir. Ancak bu tür haberler klasik Arap coğrafyacıları tarafından tek doğru gibi değil; sadece bir rivayet şeklinde kaydedilmiştir. Kürtler, Arap coğrafyacılar tarafından Dahhak'ın zulmünden kaçarak dağlara sığınmış pek eski Fürs ve Acem (=İranî kavimler) zümresinden sayılmıştır. Kuşkusuz Arap yarımadasının kuzeyinde uzun müddet yaşamış eski Hıristiyan Arap Gassânîler ile Kürtlerin bir ilişkisi olmuştur ama bunun bir soy karışmasına yol açtığı söylenemez; aksine bu ilişkinin savaşlarla neticelendiği ve bu yüzden Kürtlerin uzak ve sarp mıntıkalara çekildiği belirtilir. Ancak İslâmî dönemde özellikle Abbâsîlerin son döneminde bazı soylu Arapların siyasî sebeplerle Kürt mıntıkalarına kaçarak Kürtlerle evlenmeleri; idare ettikleri mıntıkanın yoğun Kürt nüfusuna sahip olmasından ötürü zamanla Kürtleşmeleri ve daha sonra bu soydan gelen bazı asilzâdelerin şecerelerini eski Arap kumandanlarına dayandırmaları gayet makul ve mantıkîdir. Nitekim *Şerefnâme*'de de Silivân beyleri ile ilgili bölümün başında bu tür bir fenomene değinilmiştir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb,* Charles Pellat neşri, Beyrut, 1966, C. 2, s. 249-251, par. nr: 1113-1118; MEB *Neşri İslâm Ans.*, İstanbul, 1967, C. 6, s. 1089-1114; Şerefhân-ı Bitlisî, *Şerefnâme,* çev. M. Emin Bozaraslan, İstanbul, 1990, s. 292-295; Molla Mahmud-i Bâyezidî, *Kürtlerin Örf ve Âdetleri,* çev. Abdullah Bâbek Pişderî, İstanbul, 1998, s. 19-21.

5 **Râmiz (Ramehurmuz):** Bu şehir milâdî 3. yüzyılda Sâsânî hükümdarı Hürmüz tarafından kurulmuştur. 10. yüzyılda ipeği ile meşhur idi. Daha sonraki yıllarda da ticarî ve kültürel bakımdan önemini kaybetmedi. Bender Mâh-ı Şehr'den 90 km uzaklıktadır. Bugün Huzistan eyaletinin sınırları içinde Ahvaz'ın 84 km güneydoğusundadır ve petrol bakımından önemlidir. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, İstanbul, 1970, C. 9, s. 621-622; Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 18.

6 **Süster (=Şuşter; Tüster):** İslâm öncesi dönemlerde su bendi, Nestûrî merkezlerinden biri oluşu ve ipekçiliği ile tanınan Şuşter, Ebû Musa Eş'arî tarafından 42/662 yılında fethedildiğinden beri meşhur bilginlerin, sufîlerin ve siyasîlerin yetiştiği şehirlerden biri olmuştur. Berrâ b. Mâlk'in kabri buradadır. Bu şehir, İran'da Arapların yoğun yaşadığı Huzistan eyaletinde, 40° doğu meridyeni ile 32° kuzey paralelinde bir kayalık alan üzerine kurulmuştur. Batısından Karun nehri geçer. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 315; MEB *İslâm Ans.*, C. 11, s. 586-688; *İran Haritası, (Negşı Şebeke-i Râhâhen)* Tahran, 1975.

7 **Nehr-i Ezrak:** Burada ismi geçen nehir Kârûn nehridir. Eskiden Düceyl, yani Diclecik; Küçük Dicle diye de bilinirdi. Kârûn nehri Ahvaz gibi gelişmiş bölgelerden geçip Hurremşehr ve Abadan'a uğrayarak Basra'nın kıyısından denize dökülür. Güzergâhında İran'ın petrol bakımından mühim noktaları vardır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, Takvîm, s. 56; Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 20; *İran Haritası, (Negşı Şebeke-i Râhâhen)* Tahran, 1975.

8 **Belahşân (=Bedehşân; *Gökçesu):** Ceyhun ırmağının kollarından olan Belahşân bugün Afganistan sınırları içinde akmaktadır ve bir diğer yaygın ismi de Gökçesu'dur. Ortaçağlarda bu ırmağa Dırgam nehri de derlermiş. Ülkenin kuzeyinde Afgan Türkistanı olarak bilinen Bedahşân bölgesinin en önemli su kaynağı olan Gökçesu kar sularıyla beslenir; kendi ismiyle bilinen vadinin sol tarafındaki ocaklardan yılda iki ilâ dört ton kadar lapis lazuli çıkarılır. Bkz.: Yakûbî, *Kitabü'l-Buldân*, s. 288-292; İstahrî, *Mesâlik*, (de Goeje neşri) s. 278-297; *DİA İslâm Ans.*, C. 5, s. 291-292.

9 **Zeynelâbidîn b. Ali b. Hüseyin b. Alî ve kabri:** Hz. Hüseyin'in torunu olan İmam Zeynelâbidîn Oniki İmam'ın dördüncüsüdür; Medine'de 94/712 yılında vefat etmiştir. Herevî, Tüster'deki meşhur türbenin Muhammed b. Ca'fer-i Sâdık'a ait olduğunu söyler. Bkz.: Zehebî, *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut, 1999, C. 1, s. 81; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 4, s. 386; Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 22.

10 **Kâğıtla soru verme âdeti:** Bu âdet doğu İslâm dünyasında öteden beri bilinmektedir. Bağdat'ta İbnü'l-Cevzî'nin ilim halkasına katılan İbn Cübeyr burada da soruların hocaya kâğıtla gönderildiğini müşahede etmiştir. Bkz.: İbn Cübeyr, *Rıhle*, s. 11-12.

11 **Perçemden saç kesmek:** Perçem günah ve sorumluluğun sembolü gibidir. Zira *Kur'an-ı Kerim*'de Alak (=İkra) Sûresi'nin 16. âyetinde kendini Allah'tan müstağni gören; Allah'a ihtiyacı olmadığını düşünerek zulme düşen insan anlatılırken "Muhakkak onun perçeminden; o yalancı günahkâr perçeminden yakalarız." ifadesi vardır. Bu yüzden perçem kesmek, günahlardan dönmek manasında remzî bir tavırdır.

12 **Mâlü'l-Emîr (=İzec):** Deniz seviyesinden 1000 metre yükseklikte bir yaylada İran'ın Lûristan bölgesinde yer alan İzec (=İzeh), Hezâresblerin başşehriydi. Bugün Mâlemîr adıyla bilinen bu şehir daha önce bahsettiğimiz Kârûn nehri kıyısında kurulmuştur. Ortaçağ Arap coğrafyacıları İzec'in meşhur taşköprüsünü (=Kantara Hur-

rezâd) dünyanın harikaları arasında sayarlardı. Elam medeniyetinden kalma kabartmalarla da dikkat çeken şehir, evvelce bahsi geçen Şuşter'in doğusunda üç dört günlük bir mesafededir bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 7, s. 215-218.

13 **Lûr ve *Lûristan hükümdarı (=Lûr-i Buzurg; Kürt asıllı Lûr Devleti):** Asıl Lûr veya Lor halkı eski İran halklarındandır. Seyahatnâme'de bahsi geçen Lûr ise Lûr-i Buzurg olarak bilinen Atabekler sülâlesinin devleti (=Hezâresbîler) olup merkezi İzec'dir. Buradaki hükümdarların Atabek diye unvan alması Türk asıllı olmalarından değil, Selçuklu dağılırken oluşan küçük devletçiklerin hep bu unvanı kullanmalarından dolayıdır. Fazlavî ismi ile tanınmış olan bu sülâle, adını Fazlôya adlı bir Kürt şefinden almıştır. Onun evlâtları Suriye'yi terkederek 1000'li yılların başında Lûristan'ın kuzeyindeki düzlüğe gelmişler; ilk reisleri Ebû Tahir ve onun oğlu Hezâresb'den itibaren son reisleri Gıyâseddîn Kâûs b. Hûşeng'e kadar yani Cihangîr Emir Timur oğlu Şahruh'un onları kovmasına kadar (=15. yüzyılın ilk çeyreği) bu diyarda hükmetmeye devam etmişlerdir. İbn Battûta burada, gezilerinin gidiş ile dönüş kısımlarında bir karışıklığa meydan verecek şekilde hafızasının gadrine uğramış bulunuyor. İlk yolculukta (=gidişte) Lûristan hükümdarının ismi Ahmed Nusretüddîn idi ki 733 yılında vefat etmiş bulunan bu iyiliksever hükümdar Fazlullah Kazvînî gibi müelliflerin kendisine kitap takdim ettiği; ilimden, edebiyattan anlayan bir münevver idareci idi. Seyyahımızın dönüş yolculuğunda karşılaştığı 2. Muzafferüddîn Afrâsiyâb ise barışçı ama biraz bedbin ve bunalımlı bir tip idi ve kendini şaraba vererek teselli buluyordu. İbn Battûta onu ancak 748/1347 yılındaki dönüşünde görmüş olmalı ve bu dönüş zamanında vuku bulan hâdiseleri şimdiden anlatıyor. Lûr-i Buzurg hanedanını Şerefhân gayet açık bir şekilde anlatır; onu tarihte bağımsızlık ve saltanat bayrağını kaldırmış beş Kürt hanedanından biri sayar. Ancak bu bağımsızlık da bir tür bağımlılık idi. Lûr-i Buzurg'un İlhanlı Moğollarıyla kurduğu münasebet ve Moğollara verilen hediyeler için bkz.: Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1987, s. 180-183; Diğer bilgiler için bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 7, s. 74-90; Şerefhân-ı Bitlisî, *Şerefnâme*, s. 37-46.

14 **Emir Cûbân (=Çoban):** Moğolların Sulduz kabilesine mensup olan Emir Çoban, Hülagu'nun büyük kumandanlarından Turan Noyan'ın torunu idi. Olcaytu (=Hudâbende) Han'ın arka arkaya iki kızıyla da (=Davlandı ve Satıbük) evlenen Çoban, siyasetin ipini eline alacağı günleri beklemeye başladı; o artık hem İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd'in kaynı hem de genelkurmay başkanı gibiydi. Bu dönem, İlhanlıların için için kaynadığı bir zaman dilimiydi; Vezir Alişah onu ortadan kaldırmak istediyse de oğlu Hasan ile kaçmayı başardı. Bu arada yeniden Ebû Saîd'le arayı iyileştiren Çoban bu sefer Anadolu'da istiklâl ve Mehdilik davasına kalkıp Mısır Memlûkleriyle irtibat kurmak isteyen oğlu Timurtaş'la uğraşmaya başladı. Daha sonra Ebû Saîd Han, Emir Çoban'dan kızı Bağdat Hatun'u istedi, amma kız meşhur bir kumandanın; Akbuğâ'nın soyundan gelen Emir Hasan (=gelecekte Celâyir Devleti'ni kuracak olan Büyük Hasan) ile evliydi. Çoban ziyadesiyle müşkül bir duruma düştü; hasım siyasîlerin kulis ve ispiyon faaliyetlerine rağmen bir Horasan seferi icat ederek yine Ebû Saîd'le ihtilâfa düşmekten kurtuldu amma şimdi de öteki oğlu Dımaşk Hoca, Ebû Saîd Han'ın bir odalığıyla gizliden gizliye ilişki kurduğu için ihbar edildi. Küplere bi-

nen Ebû Saîd, derhal Dımaşk Hoca'yı idam ettirdi ve Çoban'ın ne kadar akrabası varsa her birinin darağacına gönderilmesini emretti! Artık diyar diyar kaçan Çoban ihanetlere uğradı ve Ekim 1327'de başı kesildi. Oğlu Timurtaş, Memlûklere misafir olarak iyi niyet ve yardımlaşma mesajıyla geldiyse de Melik Nâsır'ın Ebû Saîd'le yaptığı bir anlaşma gereği 1328'de öldürüldü. Emir Çoban'ın ortadan kaldırılışı, Ebû Saîd'e en çok da "aşk" hususunda yaradı. Ebû Saîd hemen Çobanoğlu Hasan'ı sıkıştırarak aşkıyla yandığı Bağdat Hatun'u boşatmış ve onunla kendi evlenmiştir. Emir Çoban ve evlâtlarının sergüzeşti, tarihî bir romanı andırır; aşk, ihtiras, cesaret, kavga, kan, inanç ve ihanetle dolu dört başı mamur bir hikâye! Bkz.: Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 1987, s. 135-143; Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000, s. 251-264 ve tabiî elinizdeki İbn Battûta seyahatnâmesinin 26. bölümü.

15 **Emir Süveyte (=Sutay; Suntay):** Tâzî'nin belirttiği gibi diğer elyazmalarında bu isim Süveyte şeklinde geçiyorsa da İbn Hacer o döneme dair kitabında Sûtây Tatarî adlı bir idarecinin Diyarbekir'i yönettiğini belirtiyor. Bu idareci 732/1332 yılında Musul yakınlarında bulunan kendi beldesinde vefat edene kadar işine devam etmiş gözüküyor. Neredeyse yüz yaşına varan Emir Sûtây'ın tebaası tarafından çok sevildiğini, akıllıca hareket ederek iyi bir siyaset sergilediğini söylüyor İbn Hacer. Bertold da Hâfız-ı Ebrû'ya dayanarak şöyle der: "Bu zât 1312'de Olcaytu'nun Suriye yürüşünden dönüşünde Diyarbekir valisi olmuş ve Olcaytu'nun vefatına kadar bu görevde kalmıştır. Ebû Saîd'in cülûsuyla bu görevden alınmış ise de sonra yeniden Diyarbekir'e tayin edilmiş ve ölünceye kadar bu vazifede kalmıştır." Bkz.: İbn Hacer, *ed-Dürer*, Kahire, 1966, C. 2, s. 275; Bertold Spuler, *Age.*, s. 560.

16 **Emir Hasan Buzurg (=Şeyh Hasan Celâyirî):** Timurtaş'ın oğlu (=Çoban'ın torunu) Hasan'dan ayrı tutulsun diye Büyük Hasan (=Hasan Buzurg) lakabıyla bilinen bu emir, Ebû Saîd'in devleti dağıldıktan sonra İlhanlı mirasını paylaşanlardan olacaktır. Bu emirin hanımı iki not önce adı geçen Çoban'ın kızı Bağdat Hatun idi. Ebû Saîd onun hanımını zorla almıştı ve bu durumdan rahatsız olan Büyük Hasan fırsat eline geçince Ebû Saîd'in ikinci eşi Dilşad Hatun'u nikâhına alacaktır. İbn Battûta bu hâdiseleri detaylı bir şekilde anlatıyor. Büyük Hasan yahut Hasan Celâyirî, 738/1339 yılında Bağdat şehrini uhdesine geçirerek Batı İran ile Kuzey Irak'ı yöneten Celâyirliler Devleti'ni kuracak ve 757/1356 yılında vefat edecektir. Onun ölümünden sonra Celâyir Devleti bir asra yakın hüküm sürecek ve Karakoyunlular tarafından 1431'de yıkılacaktır. Bkz.: İbn Arabşah, *Acâibü'l-Makdûr*, Kahire, h. 1285, s. 40-47; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-Safî*, Kahire, 1856, C. 1, s. 232-240; Bertold Spuler, *Age.*, s. 144-154.

17 **Atabek Yusuf Şâh; babasının ölümü ve diğer olaylarla ilgili düzeltme:** Burada da bazı karışıklıklar var. Lûr-i Buzurg hükümdarı Nusretüddîn Ahmed 1333'te vefat etti; Emir Çoban da evvelce belirttiğimiz gibi 1328'de asıldı; bu durumda Lûr diyarında Atabek Yusuf'un başa geçişi 1330 ile 1333 arasında olmalı. Nitekim *Şerefnâme*'de 733/1333 yılında başa geçtiği bildiriliyor. "Bu zât 6 yıl ülkeyi insaf ve adaletle yönetmiş, 740/1340'da vefat etmiştir." Bkz.: Bu bölümde 7. not (=Lûr- Buzurg madd.); Şerefhan, *Şerefnâme*, s. 44; Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 26.

18 **Afrâsiyâb (=Muzafferüddîn Afrâsiyâb b. Yusuf Şâh):** Afrâsiyâb, Lûr-i Buzurg hükümdarlarından olup babası Yusuf Şâh ölünce başa geçti; onun zamanında Cihangîr Timur'un şöhreti afakı tuttu. Timur önüne gelen ülkeleri toprağına katıyor, her tarafı yakıp yıkıyordu. Lûristan da bu beldeler arasındaydı ancak Timur 795/1393 yılında ülkeyi Muzafferüddîn'e geri verdi. Kısa bir süre sonra da Muzafferüddîn vefat etti. Bkz.: Lûr-i Buzurg maddesi, bu bölümün 7. notu; Şerefhân, *Şerefnâme,* s. 45.

19 **Telîs; Tillîs kelimesi:** Arapçada T-L-S kökünden hiçbir fiil, hattâ isim bile yok. Mütercim Âsım Efendi'nin *Kamus* çevirisinde Arapça "Tillîse" kelimesi şöyle tarif ediliyor: "Haya ve husyeye denir; hurma yaprağından örülmüş bir küçük nesneye de denir ki bundan murad şerbetçilerin küfe tabir ettikleri boğazı uzun ve ince sırça şişeye şebih zenbilciktir; içine nesne korlar. Ve defter kesesine denir." Redhouse bu kelimenin "Telîse" şeklinde Türkçede kullanıldığını gördüğü için büyük lügatına almış ve Arapça asıllı olduğunu söyleyerek "hurma lifinden örülmüş torba" manası vermiş. Tâzî'ye göre özellikle Fas'ta kullanılan ve "içine taneli yiyecekler veya ağır nesneler konulup hayvanın sırtına atılan, liften örme çuval" manasındaki bu mahallî kelime, bizim araştırmamıza göre Anadolu'nun pek çok yöresinde de aynı anlamda kullanılmaktadır! Ben Tokat ve Sivas civarında büyük şeker çuvallarına telis dendiğini biliyorum. *Derleme Sözlüğü*'nde ise bu kelimenin "keten veya kendirden, seyrek dokunmuş çuval, torba" manasında Bursa, Sakarya, Kastamonu, Amasya, Sivas, Malatya ve Niğde dolaylarında kullanıldığı belirtiliyor. Ahmet Caferoğlu da çalışmasında bu kelimenin Sivas'ta kullanıldığını belirtmiş. Şemseddîn Sâmi, "teles" kelimesini "tel tel olmuş, eskimiş kumaş vesaire" şeklinde tarif ediyor. Arapçada tek başına t-l-s kökü ve bundan türemiş müştak veya fiil yok; yani eğer bir Tillîs veya Tillîse kelimesi varsa bu kelime herhalde "dahîl" (=yabancı; Arapçaya dışarıdan girme) bir kelimedir. Farsçada "tolûse" var ama sadece kılıf manasında; "tolî" kelimesi ise torba manasında fakat bunun artık ayrı bir bapta incelenmesi gerekir; üstelik Türkçeye benziyor, dolu olan şey; torba manasında Türkçeden gelmiş de olabilir. Ermenice "tel", Farsça "tar" bildiğimiz tel manasındadır. Türkçede ise *Divân-ı Lügati't-Türk*'e baktığımızda "tel" kökünün delmek manasına geldiğini; "til" kökünün ise dilmek, yarmak manasına geldiğini görüyoruz. *Derlemeler Sözlüğü*'nde "tellemek" diğer manalar yanında "urganın ucunu tel tel ayırmak" manasında da kullanılıyor. Bu durumda telis; "delinip yarılan, dilim dilim ayrılan kendir vs. malzemelerden örülerek yapılmış çuval" demek olur ki akla hiç uzak değil. Fakat yine de kökeni hakkında kesin bir kanaatte bulunmak zordur. Bkz.: Kâşgarlı Mahmud, *Divân-ı Lugâti't-Türk,* (B. Atalay çev.), C. 2, s. 2-25; James W. Redhouse, *Turkish and English Lexikon (Kitâb-ı Meâni-yi Lehce),* Boyacıyan Mat., İstanbul, 1890, s. 590; Şemseddîn Sâmî, *Kamus-i Türkî,* (İstanbul Çağ Yay., tıpkıbasım), s. 434; Mütercim Âsım Efendi, *Kamus Tercümesi,* İstanbul, 1305, C. 2, s. 880; Ahmet Caferoğlu, *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar,* Ankara, 1994, s. 264; *Derleme Sözlüğü,* Ankara, 1993, C. 10, s. 3871; Ziya Şükûn, *Ferheng-i Ziyâ,* MEB, İstanbul, 1984, C. 1, s. 599-600; Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 26.

20 **Mevlânâ kelimesinin kulanımı:** Bu kelime Türk, Fars ve Hint coğrafyasında saygı için; "üstadımız, şeyhimiz, pirimiz, yüce bilgin" manasında kullanılır. Aslında Arapça "mevlâ" hem köle hem sahip hem de dost manasında kullanılabilir. Zira kendisinden

türediği "velâ" kökü buna müsaittir. Mevlâ tek başına özel olarak kullanılınca Allah demek olur; bu yüzden bazı Araplar --özelikle Suûd Arapları- "Mevlânâ" (=Efendimiz) kelimesinin insanlar için kullanılmasını yadırgarlar; böyle bir unvanı hiçbir bilgin veya şeyh için kullanmazlar. Mûlâ, Môlây kelimeleri ise tasavvuf kültüründen haberdar kitlelerce Afrika gibi farklı coğrafyalarda Mevlâ'nın varyantı olarak kullanılır.

21 **Lûristan'ın yüksek dağları (=Zağros dağları):** Burada bahsi geçen dağlar yüksek ve sarp Zağros dağlarıdır. 15. yüzyıla kadar bu zorlu yolun ismi Câdde-i Atabek idi. Haritaya baktığımızda Zağros dağlarının, İran'ın en güneybatısından güneydoğuya; Şiraz'a değin uzandığını ve 2000 ila 4200 m arasında yüksek noktalar ihtiva ettiğini görüyoruz. Gibb, *The Travels,* C. 2, s. 294; MEB *İslâm Ans.*, C. 7, s. 80-84; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 28; *Grosser Weltatlas,* Almanya, 1993, s. 145.

22 **Uşturkân:** Bu şehir İsfahan'ın 36 km batısındadır. Sözü geçen câmi İlhanlı hükümdarı Hudâbende zamanında yapılmıştır. Üzerindeki kitabede 715/1315 yılında inşa edildiği belirtiliyor. Bkz.: Tâzî, *Îrân beyne'l-Emsi ve'l-Yevm,* s. 44.

23 **Feyrûzân:** İsfahan'dan altı fersah uzaklıkta bir şehirdir. Hamdullah Mustavfî buradan bahseder. Bkz.: Mustavfî, *Nüzhetü'l-Kulûb,* s. 52-56.

24 **Neblân:** Büyücek bir köydür; şu anda Şehr-i Fîrôzân adıyla bilinmektedir. Bkz.: Lütfullah, *Târîh-i İsfahan,* s. 251.

25 **İsfahan ve dönemin mezhep kavgaları:** Bu şehre Nısf-ı Cihân yani dünyanın yarısı derlermiş eskiden; zira mimarî yapıları ve diğer güzellikleriyle herkesin dikkatini çekermiş. Eski İsfahan 17. yüzyılda 1. Şah Abbâs tarafından kurulan yeni şehrin biraz doğusunda yer almaktadır. İbn Battûta şehrin başına gelen felâketlere şaşmaktadır; Şîa ile Ehl-i Sünnet arasındaki kavgalardan dolayı nasıl bir harabiyet içinde olduğunu müşahede etmiştir. Bkz.: Muvahhid, *Sefernâme-i İbn Battûta,* C. 1, s. 211; Tâzî, *Îrân,* s. 45-63.

26 **Nân ve Mâs:** Nân, Farsça ekmek demek; mâst ise yoğurt demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ,* C. 3, s. 1772 ve 1867.

27 **Kulû:** Bu kelime, mahallenin büyüğü, pazarbaşı, esnaf kâhyası demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ,* C. 3, s. 1566.

28 **Cüneyd b. Muhammed Bağdâdî:** İslâm dünyasının en meşhur tasavvuf ricâlindendir. Bağdat'ta tasavvufî manada tevhidden ilk bahseden kişiydi. Kitap ve Sünneti çok iyi bildiği için fakihler ona saygı duymuş, onu hep el üstünde tutmuşlardır. 297/910 yılında vefat etmiştir. Anadolu tasavvuf anlayışında Cüneyd Bağdâdî'nin yeri büyüktür. Bkz.: İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, C. 2, s. 274; Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 10, s. 281; *Sahabeden Günümüze.*, (ilgili kısmı çeviren ve notlandıran: A. Sait Aykut), C. 3, s. 263-279.

29 **Ali b. Sehl:** İsfahanlı ermişleri sayarken Ali b. Sehl'i de kayda geçiren Ebû Nuaym, onu tarif ederken şöyle der: "O, nefsini bir yana itmiş zahit biri idi." Ali, meşhur sufî Cüneyd-i Bağdâdî ile mektuplaşan, züht ve tasavvufun ince meselelerini bilen bir ermiş idi. 308/920 yılında vefat etti. Ali b. Sehl, Ehl-i Sünnet'ten olduğu için bugün mezarından ve kubbeden geriye bir şey kalmadığını belirtiyor Tâzî. Bkz.: Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilye,* C. 10, s. 404; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve,* C. 4, s. 79; *Sahabeden Günümüze* (ilgili kısmı çeviren ve notlandıran: A. Sait Aykut), C. 6, s. 98-99; Tâzî, *Îrân,* s. 5.

30 **Hezarmıhî:** Hezâr (=bin) ile mîh (=mıh, çivi) kelimelerinin terkibinden oluşur. "Hezarmıhî" rengârenk, her tarafı farklı kumaş parçalarından mamul; baştan aşağı yamalı elbise, derviş hırkası demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1987.

31 **Yediyüzyirmiyedi yılının Cumâdelahîre ayının ondördü:** 17 Mayıs 1327'ye denk gelir.

32 **Şihâbeddîn Ebû Hafs Ömer Sühreverdî:** Şafiî fakihlerinden meşhur sufî. Bunu, Sühreverdî Maktûl ile karıştırmamak gerekir. Bölgede barışın sağlanması ve Fütüvvet organizasyonuyla yeni bir sosyal yardımlaşma düzeni kurulması için yaptığı diplomatik seyahatler ona engin bir sosyal ve siyasî tecrübe kazandırdı. Dinî ve tasavvufî ilimlerde otorite idi; Anadolu, Suriye ve İran'da sevenleri var idi. Konya'ya gelmiş, Mevlânâ'nın babasıyla görüşmüştür. 632/1234 yılında vefat ettiğinde geriye *Avârifü'l-Maârif* gibi bir tasavvuf klasiği bırakmıştır. Bkz.: Zehebî, *Târîhü'l-İslâm ve Vefeyât*, Beyrut, 1988, C. 4, s. 97; İbn Hallikân, *Vefeyât*, Beyrut 1977, C. 3, s. 446; *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kısmı telif eden: H. Kamil Yılmaz) C. 7, s. 114.

33 **Ma'rûf Kerhî:** Meşhur zahitlerdendir. Nüktedanlığı, cömertliği, cesareti ve vaazlarındaki samimi edâ ile yâdedilmiştir. Kişinin kimseye muhtaç olmadan kendi geçimini kendi sağlaması gerektiğini sık sık öğütleyen Ma'rûf, dostu Bekir b. Hânis'e şöyle dermiş: "Satın al ve sat; sadece kendi sermayenle de olsa! Zira bu yolla malın, ekinin büyüyüp yetişmesi gibi ürer ve çoğalır." Ancak o, mülk sahiplerinin zorba davranışlarda bulunmasına karşı da net bir tavır ortaya koymaktan çekinmemiştir. Dönemin hükümdarı anıldığında herkesin huzurunda şöyle dua ederdi: "Allahım! Yüzüne bakmayacağın heriflerin yüzlerini bize de gösterme!" Bir başka meşhur sözü de şudur: "Cömertlik, dar zamanda şiddetle ihtiyaç duyduğun şeyi bir başkasına verebilmendir." Ma'rûf 200/885 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 8, s. 360; *Sahabeden Günümüze* (ilgili kısmı çeviren: A. Sait Aykut) C. 3, s. 178-184.

34 **Mecdüddîn İsmail b. Yahyâ:** Şâfiî fakihlerindendir. Dedesi ve babası Şiraz'da kadılık etmiştir. Böyle bir aile ortamında yetişen Mecdüddîn'in bilgi, görgü ve hukukî deneyim bakımından gayet yüksek bir seviyede olacağı aşikârdır. İsmail 755/1355 yılında vefat etmiştir. Bkz.: İmam Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiîyye*, C. 6, s. 83-84.

35 **Surma:** Yezd-i Host'tan iki gün uzaklıkta, Koli Koş mıntıkasından önce yer alan bir köydür. Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 298.

36 **Yezdühas (=Yezdühost, Yezd-i Host):** Burası gayet meyilli bir kayalık alan üzerine kurulmuştur. Thevenot tarafından 17. yüzyılda gezilmiş olan bu mıntıka bugün haraptır. Bkz.: Muvahhid, *Sefernâme-i İbn Battûta*, C. 1, s. 216.

37 **Okıye denen ölçünün karşılığı:** Okka'nın altıda biri olan okıye lügatlarda tarif edilirken ratl denen ölçünün 12'de 1'i olduğu belirtilir. Okıye, aslen "uncia"dan gelmektedir; İngilizce "ounce" de bu köktendir. Halep okıyesi 320 gr'dır; Kudüs okıyesi 240 gr'dır; Beyrut, okıyesi 213 gr'dır. Bkz.: Hasan Kermî, *el-Hâdî ilâ Lügati'l-Arab*, C. 1, s. 101; Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (J. Milton Covan tarafından neşredilen İngilizce edisyon) Beyrut, 1980, s. 34.

38 **Deşt-i Rûm ve *Kaşgay Türkleri:** Deşt-i Rûm; Anadolu halkı gibi Türklerin yani Türkmenlerin oturduğu sahra demektir. İbn Battûta zamanında belki bu bölgede oturanlar çoğunlukla Halaç Türkleri idi; zira Kaşgayların asıl kitlesinin Kuzey İran'-

dan gelip bu bölgeye yerleşmelerinin 1600'lü yıllarda vuku bulduğu belirtiliyor. Şimdi burada Kaşgay Türkmenleri oturmaktadır. Kaşgay ağzı, Azerbaycan Türkçesi'ne çok yakındır. İran'da yaşayan 20 milyon Türkten 800 binini oluştururlar. Güney İran'ın Fars eyaletinde göçebe bir hayat süren Kaşgaylar tarım, hayvancılık ve dokuma ile hayatlarını sürdürürler. Onların dokumacılığı ve hayat tarzları bir İran filmine konu olmuştur. Yaylakları İsfahan, Abâde, Gumşe dağları çevresinden başlayıp Kâzerûn'da biter. Kışlıkları ise Deşti, Deştistan ve Feraşbend bölgeleridir. Azerbaycanlıların çoğu gibi Şîîdirler. Yazılı bir edebiyat yoktur ancak âşıklık geleneği çok güçlüdür. Yusuf Ali Bey, İsa Kasım ve Hüseyin Samsam gibi halk şairleri vardır. Bkz.: Prof Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul, 1999, s. 55-56; aynı müellif, "İran'da Yaşayan Türk Oymakları", *Türk Kültürü*, Ekim 1972, sayı: 120, s. 1238-1241; Mehmet Emin Resulzâde, *İran Türkleri*, TDAV yay., İstanbul, 1993, s. 11 ve 39-43; Ahmet Bican Ercilasun, "İran Türkleri", *Türk Kültürü*, Nisan 1988, s. 231; Nevzat Özkan, *Türk Dünyası*, Kayseri, 1997, s. 257-259.

39 **Mâyîn:** İstahrî'nin bildirdiğine göre bu şehir Şiraz'ın ondört fersah kuzeyinde gayet sulak bir araziye kurulmuş şirin bir yerleşim birimidir. Bkz.: Ebû İshâk İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, ed-kritik: İrec Afşar, s. 115.

40 **Rüknâbâd:** Ruknî diye de bilinen bu nehrin kaynağı Şiraz şehrinin birkaç km yakınındadır; Hafız'ın şiirlerinde sık sık anılan bu nehir, Büveyhoğullarından Şiraz emirliği yapan Rüknüddevle Hasan Deylemî'den almıştır ismini. Bkz.: Muvahhid, *Sefernâme-i İbn Battûta*, C. 1, s. 216.

41 **Kitâbü'l-Mesâbîh:** Bu eser *Mesâbîhu's-Sünne* diye bilinen kitaptır; yazarı meşhur fakih, muhaddis Hüseyin b. Mes'ûd Bagavî'dir. Soy olarak Horasan'ın Bagâ kasabasından gelen bu bilginin daha pek çok mühim eseri vardır. Bagavî, 510/1117 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 19, s. 439.

42 **Sagânî ve kitabı Meşâriku'l-Envâr:** Eserin adı "Şevârık" değil *Meşâriku'l-Envâr*'dır. Yazarı, Radiyyüddîn Hasan b. Muhammed Sagânî'dir. Lâhevr'de doğan bu bilgin 650/1252 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 23, s. 282.

43 **Cemalüddîn Hasan İbn Mutahhar Hıllî:** Şîî İmâmiyye mezhebinin meşhur fakihlerinden olan İbn Mutahhar Hıllî, Hoca Nasîruddîn Tûsî'nin talebelerinden olup mantık ve felsefede de ün yapmış bilginlerdendir. *Nehcü'l-Hakk, Keşfü'l-Gumme* ve *Minhâcü'l-Kerâme* en meşhur eserlerindendir. 726/132 yılında vefat etmiştir. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 2, s. 135 ve 158-159.

44 **Karabağ (=tarihî Türk yazlığı Karabağ):** Karabağ tarih boyunca bölgedeki Türk hükümdarlarının yazlığı olarak kayda geçmiştir. Aras vadisinin kuzeyinde uzanan yüksek dağların zirvelerindeki yayladır Karâbâğ... Siyâhkûh adıyla da bilinen bu mıntıka İlhanlı hükümdarı Geyhatu'nun da yazlığı idi. Murovdağ (3420 m), Kamış (3740 m.) gibi yüksek noktaların bulunduğu bu yaylanın ortalama rakımı 2500 m'dir. Çevreye göre ikliminin yumuşaklığı, sularının bolluğu ve toprağının münbitliği sayesinde büyük hayvan sürülerini ve kalabalık insan kitlelerini çeken Karabağ kuzeyden ve güneyden gelen göçebe Türklere tarih boyunca barınak olduğu gibi civardaki Türk hükümdarlarına hem yazın hem de kışın karargâh olmuştur. Bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 363; MEB *İslâm Ans.*, C. 6, s. 212-217.

45 **Şalvar verme âdeti:** Tâzî'nin bildirdiğine göre bu âdet Kuzey Afrika hükümdarlarında da mevcuttu. Mağrip hükümdarı Sîdî Muhammed b. Abdullah, Şınkît (=Moritanya) emiri Muhtar b. A'mar'a bir şalvar hediye etmişti. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 39; Muhammed Fâl b. Baba Alevî, *Tekmile*, ed-kritik: Ahmed Veledü'l-Hasan, Tunus 1986, s. 44.

46 **Olcaytu Han ve Sünnîlik:** Evvelce de Hıristiyanlık ve Budizme merak salan Olcaytu Han kısa bir dönem Sünnîliğe heveslendiyse de bu yolu resmen kabul etmemiş; Tâceddîn Âvacî ve Ccmaleddîn Mutahhar gibi kuvvetli Şîî mollalarının tesiriyle Şîîliğe daha sıkı bir biçimde sarılmış idi. Ancak tebaasıyla arasını iyileştirmek amacıyla Ehl-i Sünnet'e biraz müsamaha göstermeye başlamış olmalıdır. Sünnîliğin kollanıp gözetilmesi ve resmî mezhep olması onun oğlu Ebû Saîd zamanında gerçekleşecektir. Bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 211-213.

47 **Yediyüzkırksekiz yılının Rebîulahir ayı:** 1347 yılının Temmuz ayına rastlar.

48 **Şiraz hükümdarı Ebû İshâk Mahmud Muhammed Şâh Yincû:** Yinçu Moğolcada mal ve mülkü, hâssa arazisini idare eden âmir demektir. Seyyah herhalde 1347 yılında beşinci ziyaretinde Ebû İshâk Mahmud Muhammed Şâh ile görüşmüş olmalıdır. Zira Ebû İshâk 743/1343 yılında Şiraz'a vali olmuştur. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 306.

49 **Ebû İshâk İbrahim Kâzerûnî:** Bu meşhur şeyh Anadolu'dan Güney Hindistan'a kadar geniş bir alanda etkili olmuş, müritlerini her yana salmış biriydi. Çin'de bile müritleri vardı. 426/1035 yılında vefat etmiştir ve kabri hâlen Kâzerûn'dadır. İbn Battûta ileride birkaç kez daha bu şeyhten bahsedecektir. Bkz.: Zahîrudîn İbnü'l-Kâzerûnî, *Muhtasaru't-Târîh*, (mukaddime kısmı), Bağdat, 1970.

50 **Emir Muzaffer Şâh ve Muzafferiyye Devleti:** Mübârizüddîn Muhammed, Muzafferiye Devleti'nin kurucusu olan Muzaffer Şâh'ın oğludur. Bu zât 718/1318 yılında Yezd şehrine; 740/1340 yılında Kirman'a hâkim olmuş idi. Ebû İshâk Yinçu ise 747, 750 ve 752 yıllarında Kirman'a baskın düzenledi ama başaramadı. Mübârizüddîn 754 yılında Şiraz'a hücum etti ve şehri ele geçirdi. Bu tarihten üç sene sonra da Ebû İshâk'ın devletinin son bulduğunu görüyoruz. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 43.

51 **Hint menni (=batmanı):** Aslında bir Hint batmanı 15 kg 284 gr'dır. Ancak burada İbn Battûta, bir batmanın 25 ratl tuttuğunu düşünmüş olmalı; böylece yüklenen mal takriben 162 kg oluyor. Seyyah bir batmanın 15,284 kg tuttuğunu kabul etseydi yüklenen mal 2000 kg civarında olurdu ki bu da mümkün gözükmüyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 46.

52 **Mısır ratlı:** Bir Mısır ratlı, 450 ilâ 500 gr arasındaydı.

53 **İbn Şeyh Abdurrahman İsfirâyinî:** Bu zâtın babası olan Abdurrahman, İlhanlı ailesinde İslâmı ilk kabul eden Tekudar'ın hidayetine vesile olmuş kişidir. Şeyh Abdurrahman 684/1285 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir. Bkz.: İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Kahire bas., C. 5, s. 381.

54 **İmam Ali Rıza'nın kardeşi Ahmed b. Musa:** Oniki İmam'dan Musa Kâzım'ın oğlu, Ali Rıza'nın kardeşi Ahmed; Meşhed şehrinde medfundur. 744/1343 yılında kabri ve mescidi onarılmış; önce 912/1506'da sonra da 1259/1843'te iki kez restore edilmiştir. Ahmed b. Musa, İran'da Şah Çerağ diye bilinir. Tâzî, *Îrân beyne'l-Emsi ve'l-Yevm*, s. 64 ve devamı.

55 **Şeyh Ebû Abdullah İbn Hafîf:** Bu sufî, Saffârî emiri Amr b. Leys'in kumandası altında akınlar yapan bir subayın oğludur. Şiraz'da yaygınlaşan Sünnî bir tarikatın kurucusu olan bu şeyh 372/982 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle,* C. 2, s. 47.

56 **Hûr-i Hayzurân:** Burası Bambu nehri olabilir; ikinci ciltte bu bölgeden yine bahsedilecektir.

57 **Kûşân:** *Rıhle* şârihi Tâzî, katık manasına gelen bu kelimenin Körfez ülkelerinde "Kâri" kelimesiyle karşılandığını söylüyor ve Kûşân ile Mısır'ın mahallî yemeği hâline gelmiş "küşerî" arasında ilişki olup olmadığını soruyor. Mısırlıların da kabul ettiği gibi Hint kökenli olan bu yemekten yedim; Hân-ı Halîlî civarında küşerîsiyle meşhur bir lokantada! Âdet olduğu veçhile, ardından bir sütlaç kaşıkladım. Makarna, nohut, mercimek ve pilâvı birbirine katıp üstüne acı biberle karışık domates sosu ve kıtır kıtır soğan kızartması eklenerek yapılan gayet leziz bir yemek. Kenarda şişe içinde, acının da acısı bir başka biber duruyor masada; isteyen daha da yanabilir! Ancak İbn Battûta'nın Kûşân dediği şey herhalde tabanı oluşturan makarna, nohut vs. değil de üste ekilen biber, domates sosu ve soğan kızartması gibi şeyler olmalı; zira bu ikinci kısım tam da iştah açıcı diye tarif edilebilir şeylerden oluşuyor. Bizim yörede ekmek banarak yenilen bu tip etli veya etsiz soslara umumi bir ifadeyle "tirit" denilir. O hâlde Kûşân için Hint tiridi diyebiliriz.

58 **Rûzbihân-ı Baklî:** Ebû Muhammed b. Ebû Nasr Rûzbihân-ı Baklî, Şiraz'da yetişmiş, sonra Mısır'a uzanmış, çok gezmiş, çok yazmış bir sufîdir. Mısır'da onbeş sene kalıp memleketi Şiraz'a döndüğünde dostları ona Rûzbihân-ı Mısrî demişler; böylece bazı kitaplarda bu adla anılır olmuştur. Ona "Şettâh-ı Fâris" de denilir. Tasavvufa dair otuza yakın eseri vardır. Şiraz'da 606/1209 yılında vefat etmiştir. *Makâmât*'ı (=Binbir Makam) Tahsin Yazıcı tarafından edisyon kritik edilerek İstanbul Üniversitesi yay. arasında çıkmıştır. Bkz.: *Sahabeden Günümüze,* (maddeyi haz: A. Sait Aykut), C. 7, s. 89-90; Ali Şîr Nevâî, *Nesâyimü'l- Mahabbe,* s. 161-163.

59 **Şeyh Zerkûb:** Zerkûb İzzeddîn Mevdûd İbn Muhammed Zehebî, Rûzbihân-ı Baklî'nin talebelerindendir. Zerkûb, Farsça altın işleyen demektir. Şeyh Zerkûb 663/1256'da vefat etmiştir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle,* C. 2, s. 49.

60 **Sa'dî Şîrâzî:** İranlı meşhur sufî şair. 580/1184 yılında doğdu, yüz yaşını aştı, 691/1292'de vefat etti. Türkmenlerden Salguroğulları hanedanı zamanında yaşadı; Fars Atabekleri olarak da bilinen bu hanedan Moğollara boyun eğdiği için memleketlerini harap olmaktan kurtarmış; Sa'dî'nin muasırı olan Atabek Ebûbekir döneminde Şiraz şehri ilmin ve sanatın korunduğu bir vahâ olmuştu. Sa'dî, tahsiline Şiraz'da başlamış, sonra Bağdat'a uzanarak Nizâmiye Medresesi'nde devam etmiştir. Kuzey Afrika'dan Doğu Anadolu, İran ve Hindistan'a uzanan geniş bir coğrafyada Şihâbeddîn Sühreverdî gibi sufîlerle, İlhanlı hükümdarı Abaka Han gibi siyasîlerle görüşen Sa'dî, zengin bir hayat tecrübesiyle kaleme almıştır eserlerini. Nihayet Şiraz'a dönüp yerleşen Sa'dî, hayatının geri kalan kısmını kendi tekkesinde okuyup yazmayla geçirir. Mezarı Şiraz'ın kuzeydoğusundadır. Zamanla harap olan türbesi 1766'da Kerîm Han tarfından yeniden inşa edilmiştir. Sa'dî, Türkçe dahil pek çok dile çevrilen *Bostan* ve *Gülistan*'ıyla şöhret bulmuştur. Bizim geleneğimizde öteden beri Farsça öğretiminde kısa bir gramerden sonra bu eserlerden seçilmiş metinler

okutulur. Ben de böyle adım attım Farsçaya. *Bostan* şerhlerinin en tanınmışı Sûdî'ninkidir; 1871'de İstanbul'da basılmıştır. Bkz.: *Sahabeden Günümüze,* (ilgili kısmı hazırlayan: A. Sait Aykut), C. 7, s. 183-195; Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns,* Lâmiî Çelebî çevirisi, İstanbul, h. 1289, s. 670; Eflâkî, *Menakıb,* neşr: Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959, C. 1, s. 266; A. Hayyâmpur, *Ferheng-i Suhanvârân,* Tebriz, h. 1340, s. 269.

61 **Kâzerûn ve *Bilâd-ı Şôl:** Kâzerûn, Şiraz'ın 55 mil (20 fersah) batısındadır. Bilâd-Şôl yani Şolistan ise Şiraz'ın kuzeybatısında bir emirlik olup 12. yüzyılda Kürt asıllı olduğu sanılan kabileler tarafından kurulmuştur. Bugün de Şôl adında bir şehir mevcuttur. İbn Fadlullah Ömerî, Şôl kabilesine mensup olan Kürtlerin çok savaşçı, çok cömert ve misafirperver olduğunu belirtir. Şôl topluluğu genelde göçebe olduğu için daha sonra dağılmıştır. Bugün, geriye birkaç isim ile bazı küçük gruplardan başka bir şey kalmamıştır. Zeki Velidî Togan, Şol kabilesinin aslında Sul (=Çur; Çul, Şul) Türklerinden geldiğini ancak zamanla İranîleştiğini söylemektedir. Bkz.: MEB, *İslâm Ans.,* C. 11, s. 582-584; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* İstanbul, 1981, s. 216.

62 **Ebû İshâk Kâzerûnî** için Bkz.: bu bölüm 49. not.

63 **Zeydeyn:** Errecân ile Darûk arasında bir şehirdir. Burada iki Zeyd bulunduğu için değil; bölge halkının mahallî dilinde mensûbiyet "ân" eki ile ifade edildiği için Zeydân ismindedir burası. Bkz.: Tâzî, *Rıhle,* C. 2, s. 53.

64 **Huveyzâ (=Ahvâz):** Tarih boyunca pek çok hadîsçi ve fıkıh bilgini yetiştiren bir şehirdir. Muhammara şehrinin yetmiş mil kuzeyindedir. Halkı etnik bakımdan karışıktır; mütecanis değildir. Bkz.: Ni'metullah Cezâirî, *Zehru'r-Rebî,* s. 59.

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

KÛFE ŞEHRİ

Irak diyarının ana şehirlerinden biri olan Kûfe,[1] Peygamber dostlarının, tâbiînin, yüce bilginlerin, erdemlilerin yurdu ve müminlerin emiri Hz. Ali'nin hilâfet merkezi olduğu için ayrıcalıklı bir yerdir. Lâkin düşman elinin buralara kadar uzanması ve Hafâce kabilesinden gelen bedevîlerin eşkıyalık yapması sebebiyle her yanı harap olmuştur. Kûfe şehrinin suru yoktur; binaları tuğladandır. Çarşıları gayet zengindir; en fazla hurma ve balık satılır. Büyük Câmii çok güzeldir; kurşunla birbirine kaynaştırılmış yontma taşlardan örülen muazzam sütunlarla desteklenmiştir ve yedi avludan oluşur. Bu mabette eskiden kalma değerli eserlerden biri, mihrabın karşısında; kıbleye dönünce sağ tarafta bulunan Hz. İbrahim namazgâhıdır. Buradaki hücrede Hz. İbrahim'in namaz kıldığı rivayet edilir. Onun yanı başında [abanoza benzeyen] "sâc" ağacı dallarıyla çevrili yüksek bir mihrap görülüyor. Burası da Hz. Ali'nin mihrabıdır. İbn Mülcem[2] tarafından şehit edildiğinde Hz. Ali'nin orada bulunduğu söylenir. Halk namaz kılmak için oraya akın eder.

Bu bölümün arkasında bir küçük secdegâh vardır; aynı şekilde sâc ağacının dallarıyla çevrilmiş... Anlatıldığına göre tufan koptuğunda meşhur "tennûr" [=tandır][3] tam burada kaynamıştır. Arkada, secdegâh dışındaki bir hücrenin Nuh Peygamber'e ait olduğu, tam karşıdaki küçük hücrenin ise İdrîs Peygamber'in ibadet köşesi olduğu söylenir. Mescidin güney duvarına bitişik bir alan var. Anlatılanlara göre Nuh Peygamber gemiyi burada inşa etmiştir. Bu meydanın bitiminde Hz. Ali'nin evi ve

naaşının yıkandığı oda bulunuyor. Buraya yakın bir hücrenin de Nûh Peygambere ait olduğu söyleniyor. Tabiî, bu söylentilerin doğru olup olmadığını en iyi bilen Allah'tır.

Mabedin doğu yönünde, yerden hayli yüksekçe yapılmış bir türbede Müslim b. Akîl b. Ebû Tâlib'in kabri[4] bulunmaktadır. Hemen yanında fakat câmiin dışında Hz. Hüseyin'in iki kızı Âtike ve Sükeyne'nin mezarları mevcut.

Sa'd b. Ebû Vakkas'ın Kûfe'de yaptırdığı Kasru'l-İmâre'nin [=emir konağı] yalnız temelleri kalmıştır. Allah hepsinden razı olsun.

Fırat nehri, Kûfe'nin doğusunda şehre yarım fersah mesafede akıyor. Kenarında arka arkaya dizili hurma bahçeleri görülüyor. Kûfe Mezarlığı'nın batısında beyaz zemin üzerinde koyu bir karaltı gördüm. Orasının katil İbn Mülcem'in kabri olduğunu ve Kûfelilerin her sene odun götürüp yedi gece o mekânın üzerinde ateş yaktıklarını öğrendim. Hemen onun civarında bulunan kubbenin de Muhtâr b. Ebû Ubeyd'in kabri[5] olduğunu söylediler.

Kûfe şehrinden çıkarak Bi'r-i Mellâha'ya doğru vardık. Burası hurma bahçeleri arasında güzel manzaralı bir şehirdir. Şehrin dışında konakladım. Ahalisi Râfızî [=Şîî] olduğu için şehre girmek istemedim. Seher vakti oradan hareket ederek Hılle'ye[6] indik. Burası Fırat'ın doğu kıyısında uzanan büyük bir şehir. Çarşıları şen, dükkânı çok. Orada ham ve işlenmiş ürün cinsinden her şey satılıyor. Şehrin içinde ve dışında art arda dizili hurma bahçeleri var. Evleri palmiye ağaçları arasında. İki kıyıyı birbirine bağlayan köprü yan yana yatırılmış gemilerin üstüne kurulmuştur. Bu tekneler, iki uçlarından dolaşan kalın zincirlerle kıyıdaki sabit kalaslara bağlanmış!

Buranın halkı tamamen İsnâ Aşeriyye İmâmiyye [=Şîî Oniki İmam] mezhebindendir. Ama iki fırkaya ayrılmışlar. Biri Ekrâd [=Kürtler], diğeri Ehl-i Câmiayn diye biliniyor. Aralarında bitmeyen bir mücadele var.

Şehrin en büyük çarşısına yakın bir yerde, kapısına yukarıdan aşağı uzun bir ipek perde sarkıtılmış meşhur mabedi gördüm. O mabede Meşhed-i Sâhibüzzemân [=Zamanın Efendisinin Meşhedi][7] diyorlar. Âdet gereğince her gün şehir halkın-

dan yüz kişi silâhlarını kuşanıyor, ellerinde kılıçlarıyla ikindi namazından sonra emirin huzuruna çıkıyor. Koşum takımları gayet güzel düzenlenmiş bir at veya katırı yola çıkarıyorlar. Bu hayvanın önünde davul çalmaya, boru ve zurna öttürmeye başlıyorlar. Ellisi öne, ellisi arkaya geçiyor. Bazıları da hayvanın sağ ve sol tarafını dolduruyor.

Sonra Meşhed-i Sâhibüzzemân denilen mabede ulaşınca kapıda durup:

"Allah'ın adıyla! Ey zamanın efendisi! Allah'ın adıyla çık! Fesat her yanı kapladı, zulüm ve haksızlık ayyuka çıktı! Artık senin zuhurunun vakti gelmiştir! Tâ ki, Allah, senin aracılığınla hakkı batıldan ayırsın, doğruyu ve yanlışı göstersin!" diyorlar.

Davul ve kös eşliğinde akşam namazına kadar böyle bağırıp çağırıyorlar. İnançlarına göre Muhammed b. Hasan Askerî bu mescide girip kaybolmuş yine oradan çıkması gerekiyormuş. Onların bekledikleri İmam [=Mehdi] odur.

Sultan Ebû Saîd'in vefatından sonra Mekke emiri Ahmed b. Rümeyse b. Ebû Nümeyy[8] Hille'yi zaptederek birkaç sene elinde bulundurmuş ama Irak hükümdarı Şeyh Hasan[9] onu yenerek işkenceyle öldürdükten sonra tüm malını gaspetmiştir. Emir Ahmed'in iyi huylu olduğu bilinmekteydi. Irak halkı ondan daima övgüyle bahsetmiştir.

Hille'den, Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbelâ'ya gittik. Hurma bahçeleriyle çevrili küçük bir şehir Kerbelâ. Her yanı Fırat'la kuşatılmış. Mukaddes mezar şehrin içinde. Yanı başında büyük bir medrese ve gelip geçenleri doyurmaya mahsus bir zaviye bulunuyor. Türbenin kapısında kapıcı ve bekçiler var; hiç kimse onlardan izinsiz içeriye giremez. Gümüşten yapılmış eşiği hürmetle öpülür. Bu mukaddes mezara altın ve gümüş kandiller asılmış. Kapılarda da ipek perdeler vardır. Şehir halkı, biri Evlâd-ı Rahîk [=Rahîk oğulları] diğeri Evlâd-ı Fâiz [=Fâiz oğulları] adıyla iki gruba ayrılmış; hepsi İmâmiye mezhebinden ve aynı atadan geliyor. Fakat aralarında kavga-nizâ hiç eksik olmuyor! İki taraf arasında çıkan kavgalardan ötürü şehir harap olmuştur.

Notlar

1 **Kûfe:** Kûfe, 17/638 yılında Irak'ın fethinden hemen sonra Müslümanlar tarafından kuruldu; Basra da böyledir. Hz. Ali Kûfe'yi kendine başşehir yapmıştır. Kûfe surunu yaptıran Abbâsî halifesi Mansûr'dur. Bölge pamuk ve hububat bakımından zengin idi; ahalinin büyük kısmı İbn Battûta döneminde Şîî idi. Ebu'l-Fidâ'nın aktardığı rivayetlere göre şehrin ismi, mimarîsinin daire şeklinde olması yahut halkın oraya toplanmasıyla ilgilidir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb,* Charles Pellat neşri, par. nr.: 229-230 ve 1935-1937; Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 301; Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 5.

2 **İbn Mülcem:** Abdurrahman b. Amr b. Mülcem Murâdî, Sıffîn Savaşı'nda Hz. Ali'nin yanında çarpışmış ancak "hakem" olayından sonra diğer Hâricîlerle birlikte ona cephe almıştır. Hz. Ali 38/658 yılında Nehrevân'da onları yenince bu hâdiseden canını kurtaran Hâricîlerden Bûrek Sarîmî ve Amr b. Bekir, İbn Mülcem ile anlaştı; bu ikisi Muâviye ile Amr b. Âs'ı öldürecek, İbn Mülcem ise Hz. Ali'yi öldürecekti. İbn Mülcem Kûfe'ye geldiğinde Nehrevân'da öldürülen Hâricîlerin akrabası olan Katâmi adlı çok güzel bir kadına âşık olur; kadın mehir olarak 3 bin dirhem, bir köle, bir câriye ve Ali b. Ebû Tâlib'i katletme şartını ileri sürer; İbn Mülcem bu teklifi seve seve kabul eder. Böylece 40/661 yılında bir Cuma günü Hz. Ali'ye saldırır ve onu boynundan yaralar. Hz. Ali iki gün sonra vefat eder. İbn Mülcem de öldürülür. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb,* Charles Pellat neşri, par. nr.: 1730-1732; Taberî, *Târîh,* (de Goeje neşri) 1, 3456-3461; İbn Sa'd, *Tabakât,* C. 3, s. 33,37; *DİA İslâm Ans.,* C. 20, s. 220.

3 **Tufan ve Tennûr:** Hz. Nuh'a (a.s.), Tufan hâdisesi patlak vermeden önce bir gemi yapması doğrultusunda vahiy gelmiş; nihayet tufan vuku bulup ilgili âyette (Hûd Sûresi, 40. âyet) aynen buyurulduğu gibi "Tennûr'un kaynadığı" haber verilmiştir. Tennûr çok eski bir kelimedir; bizdeki karşılığı "tandır"dır. Fîrûzâbâdî, "içinde ekmek pişirilen ocak" ve "su fışkıran yer" manası vermiştir buna. *Kâmûs-i Muhît* üzerine not düşen araştırmacılar bu kelimenin diğer dillerde de aynen bu manasıyla mevcut olduğunu belirtmiş; bu kökten (t-n-r) müştak (=türev) olmadığı için söz konusu kelimenin Arapçaya sonradan girdiğini söylemişlerdir. Mütercim Âsım Efendi bu kelimenin Farsçadan nakledildiğini aktarmıştır. Tennûr, coğrafî yer olarak Masîsa şehri yakınında bir dağ adıdır. Eski Türkçede "tenğür"; bir şeyin havaya doğru çıkması, yükselmesi manasına gelmektedir. Farsçada "tenûr" fırın, tandır; "tunder" ise gök gürültüsü manasındadır. İngilizcede "thunder" gök gürlemesi; "Thunderer" ise kadim inançlardaki Göktanrısı manasına gelir. "Tennûr'un kaynaması" eski tefsirlerde suların coşup kabarması şeklinde tefsir edilmiş, son asrın müfessirlerinden merhum Elmalılı Hamdi Efendi bu kelimenin buharlı bir gemiye işaret ettiğini, Nuh'un gemisinin alelâde bir tekne olmadığını savunmuştur. Bkz.: Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili,* C. 4, s. 27680; *Kurân-ı Kerim ve Açıklamalı Türkçe Meâli,* (Haz: Ali Özek ve H. Karaman başkanlığında heyet), s. 225; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim,* C. 1, s. 332; Kâşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lugâti't-Türk,* Besim Atalay çev., C. 3, s. 392-396; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs,* (İnceleme ve dipnot: Muhammed Naîm Araksûsî başkanlığında bir heyet), Beyrut, 1996, s. 456; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi,* İstanbul, h. 1305, C. 2, s. 186.

4 **Müslim b. Akîl:** Tâbiîn neslinden cesur bir zât idi; Hz. Hüseyin onu, kendisine bağlılık mektubu gönderenlerin durumunu araştırsın ve taraftar toplasın diye Kûfe'ye gönderdi. Ancak Kûfe emiri İbn Ziyâd bu işi farketti, insanlar Müslim'in çevresinden dağıldılar; o da bir kadının evine sığındı. Kısa bir süre sonra İbn Ziyâd onu yakaladı ve 60/680 yılında öldürdü. Taberî, *Târîh,* (de Goeje neşri), C. 2, s. 227; MEB *İslâm Ans.,* C. 8, s. 821.

5 **Muhtâr b. Ebû Ubeyd Sakafî:** Muhtar Sakafî olarak da bilinen bu şahıs, Irak'ta zuhur etmiş ve Şîa'yı çevresine toplamıştı; Cebrâîl'in kendisine indiğini ve ondan vahiy aldığını savunurdu. Kendisine Mehdi-Mesih misyonunu biçmişti. Son derece cerbezeli lâkin muammalı konuşur ve muhataplarını ikna ederdi, klasik tarihçiler tarafından heretik bir ihtilâlci olarak kaydedilmiştir. Emevîlere karşı büyük bir isyan başlattı; kısa zamanda güçlenip geniş bir alanda etkisini hissettirdi. Ancak 67/687 yılında Abdullah b. Zübeyr'in kuvvetleri karşısında savaşırken öldü. Onun pek çok fikri zamanla Şîa'nın akidesine tesir etmiştir. Bkz.: Taberî, *Târîh,* (de Goeje neşri) C. 2, s. 530; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ,* C. 3, s. 538; Zehebî, *Düvelü'l-İslâm,* Beyrut, 1999, C. 1, s. 60; MEB *İslâm Ans.,* C. 8, s. 513-515.

6 **Hılle:** Şehir 496/1102 yılında Şîî bir Arap lideri, Seyfüddevle Sadaka b. Mansûr tarafından kuruldu. Zamanla büyüdü, Irak'ın en meşhur beldesi hâline geldi, köprüsü sayesinde Bağdat'ı Hicaz'a bağlayan yolun mühim bir menzili oldu. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 299.

7 **Sâhibu'z-Zamân:** Burası Şîa inancına göre onikinci imamın yani Mehdî-yi Muntazar'ın makamı olduğu için bu ismi almıştır. Sâhibü'z-Zamân, zamanın sahibi, çağın hâkimi; iyilikleri getiren kötülükleri yok eden, adaleti hâkim kılan kişi yani Mehdi için kullanılan bir tabirdir. Şîîlere göre Sâhibü'z-Zaman, 15 Şaban 255/30 Temmuz 896 yılında doğmuş olan Muhammed b. Hasan Askerî'dir. Şîa'nın inanç esaslarına göre o babasının vefatından sonra gizlenmiştir; ancak hâlen sağdır ve kıyametten önce zuhur edecektir. Bkz.: Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri,* İstanbul, 1980, s. 112; Kuleynî, *Usûl-i Kafi,* Tahran, h. 1388, C. 1, s. 514; A. Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlik,* İstanbul, 1979, s. 520; Şâh Abdülazîz Gulâm Hakîm Dihlevî, *et-Tuhfetü'l-İsnâ Aşeriyye,* Arapçaya çev. Gulâm Muhammed Eslemî, not ve ihtisar: Mahmud Şükrî Alûsî, Bağdat, 1301, s. 118; Celâleddîn Suyûtî, *Ahir Zaman Mehdisinin Alâmetleri,* derleyen: Ali b. Husâmeddîn Müttakî, çev. Müşerref Gözcü, İstanbul, 1987, s. 50-72.

8 **Ahmed b. Rumeyse b. Ebû Nümeyy:** 730/1330 civarında İlhanlılar tarafından Irak'ta çöl Araplarının emiri olarak kabul edildi, 736/1337 yılında İlhanlılar dağılınca Ahmed bağımsızlığını duyurdu ve Kûfe'yi işgal etti; ancak kısa bir zaman sonra 739/1339 yılında Celayırlı Hasan tarafından öldürüldü. Bkz.: Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 56; ayrıca bkz.: 21/6. not ve 18/32. not.

9 **Şeyh Hasan:** Celâyirî Devleti'nin kurucusu: Bkz.: 24/16. not.

YİRMİALTINCI BÖLÜM

BAĞDAT VE HÜKÜMDAR EBÛ SAÎD

Dâru's-Selâm [=Esenlik ve Barış Yurdu] diye bilinen Bağdâd [=Bağdat], İslâmın payitahtı; bereketli mi bereketli bir şehirdir.[1] Halifelerin otağı, bilginlerin yatağıdır burası. Seyyah İbn Cübeyr Ebu'l-Hüseyin der ki:

"Burası çok eski bir şehir. Abbâsî hilâfetinin başşehri ve Kureyş kökenli imamların davet merkeziydi. Lâkin onların inşa ettiği her şey mahvolmuş, yalnız ismi kalmıştır. Zamanın vahşilerinin oraya kanlı kılıçlarını uzatmadan önceki hâline nispetle şimdi hiçbir eser kalmamış denilebilir. Dicle nehrinden başka dikkat çekici bir güzelliği yok! Dicle, Bağdat'ın doğu ve batısı arasında uzanırken Bağdat'ın doğu yakasıyla batı yakası arasında uzanan Dicle parlak bir inci gerdanlığı andırıyor. Bağdat bu nehrin suyuna kanıyor ve kir-pas kabul etmeyen berrak aynada güzelliğini seyrediyor. Ruhu, o nehrin suyu ve havasıyla günbegün gençleşiyor."

İbn Cüzeyy der ki:

Şair Ebû Temmam Habîb b. Evs,[2] Dicle ve Bağdat'ı şu dizeleriyle ne güzel anlatmış:

"Geldi Bağdat'ın kıyısına, çöktü ağıtçı,
Ağlasın gayrı ağlayanlar dehrin dağıttığı dâra!
Nice yangınlar çıktı suyunda, nice savaşlar,
Küle döndü sokaklarında güzeller, gül bakışlar.
Yine de ümitvar, gün dönecek yine de
Gelecek saadet saati, rahmet inecek izbelere.
Saklıyor gamını şimdi umutlu yabancı,
Bağdat; bir kocakarı; geçmiş gençliğin baharı
Kayıp zamanlarda ara artık işveli yâri ve tâcı!"

Şairler Bağdat'ın güzelliklerine dair pek çok dize söylemiş ve uzattıkça uzatmışlar. Çünkü hakikaten meydan geniştir, övülecek yanı çoktur Bağdat'ın. Kadı Ebû Muhammed Abdulvahhâb b. Ali b. Nasr Mâlikî Bağdadî[3] de birkaç dize söylemiştir. Allah rahmet eylesin, babam defalarca okumuştur bana bu dizeleri:

"Meftun oldum havasına Bağdat'ın; canlandım,
Hep orada olmak isterim, kader durmaz ayırır.
Bugün nasıl göçerim buradan, ne tatlı esiyor baksana,
Bir yanda kuzeyli Memdûd, bir yanda güneyli Maksur."

Aynı şair şu beyitlerin de sahibidir:

"Selâm olsun Bağdat'a, neşe bulsun her yandan,
Benden yüzlerce bûseye lâyıktır bu şehir.
Bilirim, bilirim güzel kıyılarını art arda uzanan,
Allah'a andolsun sitemim ne öfke ne kindendir.
Fakat dar geldi bana onca güzel göğistan,
Firakım, oyunbaz feleğin zalimliğindendir.
Bu nasıl şehir, sevgisi sıcaktır kandan,
Gurbet emri, nazımı çekmeyen sevgilidendir."

Yine babamın bana aktardığı bazı dizelerde aynı şair –bu sefer öfkeyle– sesleniyor Bağdat'a:

"Bağdat, garip şehir, zenginler kâşânesi!
Fakirler için bitmez belâlar hanesi,
Sokaklarında yürürken hissederim kendimi,
Zındık evinin rafında mahzun bir Mushaf gibi!"

Kadı Ebu'l-Hasan Ali b. Nebîh[4] bir kasidesinde şöyle diyor:

"Yalnız dolunay gibi sokulur Irak'a o güzel,
Öğle vakti dürülür defteri ateşîn güneşin.
Bağdat'ın meltemlerini, ambere çeviren el,
Bunca masum mecnun olmasa elbet çekip gider.

Kerh semtinin canım kuytuluğunda bir bahçe,
Serin berrak akar suyu, derin ılık sükûnette.
Muhavvel tepelerinden ışık devşiren güzel
Tac semtinin eteğinden doğar kalbe sessizce."

Bağdatlı bazı kadınlar için şu dizeler söylenmiştir:

"Eridim Bağdat'a, Irak'a ve âhularına,
Yaktı beni iri gözlerindeki sihir, kül etti.
Fırat kıyısında geziyorlar, takip ettim.
Yüzleri ay parçası / ve göğüslerinden kabaran
İstekle yalpalıyor sağa sola bedenleri.
Onların aşkı, bâkirelere özgü bir tufan,
Canım feda onlara, tenim fedâ, ruhum fedâ,
Her ne sanat var âlemde, hep onlardan doğmada!"

İbn Battûta devam ediyor:

Bağdat'ta iki köprü var. Mimarî bakımdan daha önce bahsettiğimiz Hılle köprülerine benziyorlar. Kadın erkek, gece gündüz orada dolaşır halk. Orası daima gezip tozmaya elverişlidir. Şehirde hutbe okunan, Cuma namazı kılınan onbir büyük câmi var. Sekizi batıda, üçü doğuda. Daha başka mescitler de vardır. Medreseler her yana dağılmış ise de harap bir durumdadır.

Bağdat'ın hamamları hem bakımlı hem de çok. Genel olarak çatıları ziftle kaplandığından uzaktan bakan siyah mermer zannediyor! Bu madde Kûfe ile Basra arasında sürekli kaynayıp akan bir sıvıdan temin edilir. Zift, aynı çamur gibi kaynağın etrafına birikiyor. Oradan kürekle toplayıp Bağdat'a götürüyorlar. Her hamamda küçük odalar bulunuyor. Bunların zemini ziftle döşenmiş. Duvarların zeminden itibaren yarıya kadar kısmı da zift, daha yukarısı ise beyaz parlak kireçle [=alçıyla] kaplı. Bütün odalarda iki mermer musluk var; birinden sıcak, diğerinden soğuk akıyor. Herkes ayrı bir odada yıkanır; yıkananın izni olmadan başka biri oraya giremez. Odanın bir köşesinde boy abdesti almaya elverişli küçük bir havuz da bulunur. O havuzda sıcak ve soğuk su muslukları vardır. Hamama girene üç peştamal verilir. Birini girerken, diğerini de çıkarken kullanır. Üçüncüsü

ise kurulanmaya yarar. Bu denli ince düzeni Bağdat'tan başka yerde görmedim. Fakat bazı şehirlerin bu hususta Bağdat'a benzediklerini itiraf etmeliyim.

Bağdat'ın Batı Yakası

Evvelâ batı cephesi kurulmuşsa da bugün büyük bir kısmı haraptır bu bölümün.[5] Oradan geriye sadece 13 semt kalmış... Her semt küçük bir şehre benziyor. İki ya da üç hamamı var. Buradaki sekiz semtte geniş, büyük câmiler mevcut. Bu semtlerin biri Basra Kapısı mahallesi diye bilinir, orada Halife Ebû Cafer Mansûr Câmii vardır. Allah rahmet eylesin, ruhu şâd olsun.

Mâristan [=Hastane] diye adlandırılan devasâ karaltı, Basra Kapısı Mahallesi ile Dicle'ye bakan cadde arasında yer alıyor. Mâristan, muazzam bir binadan geriye kalan köhne izler hâlinde mevcut şimdi... Batı yakasındaki mezarlardan biri Mâruf Kerhî'nin kabridir.[6] O da Basra Kapısı Mahallesi'ndedir. Bu mahalleye giden yolun kenarında mükemmel bir bina var. İçinde, tavanı yüksek tutulmuş bir kabir bulunuyor. Şöyle yazıyor baş tarafında:

"Burası Ali b. Ebi Tâlib'in soyundan gelen Avn'ın kabridir."

Bu tarafta Ca'fer-i Sâdık'ın oğlu Musa Kâzım'ın kabri de mevcut.[7] Bu zât, Ali b. Musa Rıdâ'nın [=Rıza] babasıdır. Hemen yanı başında Cevâd'ın kabri var. Her iki kabir de küçük bir bahçe içindedir. Gümüş levhalarla bezeli tahta sandukalar var; her iki lahdin üstünde.

Bağdat'ın Doğu Yakası

Bağdat'ın doğu kısmı çok düzenlidir.[8] Dükkân bakımından da zengin. En büyük çarşısı, Sûku's-Sülesâ [=Salı Pazarı] diye bilinen yerdir. Orada türlü türlü sanatların icra edildiği mekânlar vardır. Yine orada güzelliği ve zarâfeti ile deyimlere konu olan Nizâmiye Medresesi[9] yer alıyor. Çarşının sonunda Halife Müstansırbillah Ebû Ca'fer b. Zâhir'in adına yapılan Müstansıriye Medresesi[10] bulunuyor. Bu okulda dört mezhep için ayrı ayrı mescitler ve eğitim köşeleri var. "Müderris" [=başhoca] tahtadan yapılmış küçük bir kubbenin altında sedire oturur. Sağında ve solunda iki "muîd" [=asistan] bulunur.

Bu medresenin iç kısımlarında öğrencilere ait hamam ile abdest şadırvanı mevcut.

Şehrin bu tarafında Cuma namazı kılınan üç büyük mabet var. Birincisi, Halife Câmii diye bilinir; halifenin saray ve dairelerine bitişik bir yapıdır. Abdest ve gusle elverişli çeşmeleri, özel su hazneleri bulunan bir câmidir burası. Bu mabette Irak'ın güvenilir hadîs derleyicilerinden erdemli bilgin, büyük insan Sirâceddîn Ebû Hafs Ömer Kazvînî[11] ile karşılaştım. Ondan, meşhur hadîsçi Ebû Muhammed Dârimî'nin[12] Müsned'ini dinledim. Tarih yediyüzyirmiyedi yılının Recep ayıydı.[13] Dârimî'nin *Müsned*'ini hocama kadar aktaranların zinciri şöyledir:

Hocam Sirâceddîn, bilgisiyle ün salmış zeki ve erdemli kadın Fâtıma Binti'l-Adl Tâceddîn'den almış. Bu hanım, "hükümdarların kızı" diye de bilinir.[14] O, üstat Ebûbekir Muhammed b. Mes'ûd'dan almış. Ebûbekir burada Mâristan denilen hastanenin doktoru olmakla tanınır. O da büyük Sufî Abdülevvel b. Şuayb Sencerî Ebu'l-Vakt'tan almış. Abdülevvel, İmam Ebu'l-Hasan Abdurrahman Davudî'den almış. Ebu'l-Hasan ise Ebû Muhammed Abdullah Serahsî'den almış. Serahsî, Ebû İmrân İsa Semerkandî'den almış. Son olarak Ebû İmrân İsa, kitabın asıl derleyicisi olan Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Dârimî'den almıştır.

İkinci büyük mabet, Sultan Câmii diye bilinir. Burası şehrin dışında hükümdara ait köşklerin bitişiğinde bulunuyor. Üçüncü büyük mabet, Rusâfe Câmii diye bilinir. Rusâfe Câmii ile Sultan Câmii arası bir mil civarındadır.

Bağdat'ta Bulunan Halifelere, Bilginlere ve Ermişlere Ait Mezarlar

Abbâsî halifelerinin mezarları Rusâfe civarındadır[15] ve her birinin üzerinde adı yazılıdır. Şöyle sıralayabiliriz:

Mehdî, Hâdî, Emîn, Mu'tasım, Vâsık, Mütevekkil, Muntasır, Müstaîn, Mu'tezz, Muhtedî, Mu'temed, Mu'tadıd, Müktefî, Muktedir, Kahir, Râdî, Müstekfî, Mutî, Tâî, Kaim, Kadir, Müstazhır, Müsterşid, Râşid, Muktefî, Müstencid, Müstadî, Nâsır, Zâhir, Mustansır ve Musta'sım.

Bilindiği gibi Musta'sım, Abbâsî halifelerinin sonuncusu. Onun devrinde Tatar girdi Bağdat'a. Birkaç gün sonra da o öldürülmüştür. O zamandan beri, Bağdat'ta Abbâsî hilâfetinin adı sanı kalmamıştır. Bu hâdise altıyüzellidört yılında meydana geldi.[16]

Rusâfe yakınında İmam Ebû Hanife Hazretleri'nin[17] kabri var. Üzerinde büyük bir kubbe bulunuyor. Zaviyesinde gelip gidenlere yemek veriliyor. Bugün Bağdat'ta bundan başka yemek verilen zaviye yok. Her şeyi yaratan, yok eden ve hâlden hâle sokan Allah'ın kudreti sonsuzdur! Yanı başında İmam Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel Hazretleri'nin[18] kabri bulunuyor. Onun üzerinde kubbe yok. Rivayet edildiğine göre defalarca kubbe yapıldığı hâlde yıkılmış. Bu imamın kabri, çoğu Hanbelî olan Bağdat halkı nezdinde hürmete şayandır... Bunun hemen yanı başında tasavvuf büyüklerinden Ebûbekir Şiblî[19] ile Seriyyü's-Sakatî'nin,[20] Bişr-i Hafî'nin,[21] Davud-i Tâî'nin[22] ve meşhur mutasavvıf Ebu'l-Kasım Cüneyd Hazretleri'nin mezarları bulunur. Bağdatlılar her Cuma bu yüce insanlardan birinin kabrini seçer, hafta sonuna kadar burayı ziyaret ederler; bir dahaki haftaya da başka birini belirleyip oraya giderler... Bu şehirde bilgin ve ermiş insanlara ait daha pek çok mezar var.

Bağdat'ın bu tarafında meyve yok. Bağ ve bahçelerle dolu olan batı cephesinden getiriliyor meyveler.

Bağdat'a gelişim, Irak hükümdarının orada bulunduğu vakte rastgeldi. O hâlde şimdi ondan bahsedelim...

Irakayn Diye Bilinen Bölgenin ve Horasan'ın Hükümdarı

Irakayn diye bilinen bölgenin ve Horasan'ın hükümdarı, Ebû Saîd Bahâdur Han'dır. Han buralıların dilinde hükümdar anlamına geliyor. Bu adamın babası Tatar hanlarından İslâmiyeti kabul etmiş Muhammed Hudâbende'dir.[23] Bu isimde ihtilâf var. Bazıları Hudâbende okumuş yani "dâl" ile... Ama "bende" kelimesinin okunuşunda hiçbir ihtilâf yok. O aynen duruyor. Bu durumda kelime, "Allahın kulu" anlamına geliyor. Çünkü Hudâ, Fars dilinde "Allah" demek. "Bende" ise hizmetçi, köle ve benzeri anlamlara geliyor.

Yalnız bazıları şunu söylemekten geri durmuyorlar: Bu adamın ismi Harubende'dir. "Haru" Farsça "eşek" anlamına geliyor. İsmi ise şöyle çeviriyoruz: Eşeklere bakan hizmetçi. İki anlam arasında aykırılık ne büyük! Harubende şekli ünlenmiştir. Hükümdar, Tatarlık taassubu sebebiyle Hudâbende şeklini bırakıp bu isme dönmüştür. Bazıları şöyle diyor: Tatar hanları yeni dünyaya gelmiş çocuğa isim verirken o anda eve ilk giren adama itibar ederlermiş. Anılan hükümdar doğarken eve eşeklere bakan hizmetçi girmiş. Bu yüzden bu adı almış...

Harubende yahut Hudâbende, neyse işte onun biraderi Kazgan'dır. Halk ona Kazan diyor. Kazan yahut Kazgan buralıların dilinde büyük, geniş tencere demektir. Onun doğumu esnasında içeriye giren cariyenin elinde kazan varmış. Bu yüzden söz konusu ismi almış diyorlar.

İslâma giren hükümdar Hudâbende'dir. Onun, Müslüman olduktan sonra halkı Şîî mezhebine girmeye zorladığını ve Kadı Mecdüddîn ile aralarında geçen diyaloğu daha önce anlatmıştık. Hudâbende vefat ettiğinden oğlu Ebû Saîd henüz küçüktü. Bağdat'ta onu gördüğüm sıralarda yakışıklı, yiğit bir delikanlıydı. Çok gençti ve henüz tüy bile yoktu yüzünde. O zaman veziri Emir Gıyâseddîn Muhammed b. Havâce [=Hâce] Reşîd'di.[24] Onun Yahudi göçmenlerinden olan babası da Sultan Muhammed Hudâbende'nin veziriymiş.[25] Hükümdar Ebû Saîd ile vezirini Bağdat'ta gördüm; "şabbâre" denilen sandalla geziyordu Dicle sırtında. Karşısında kendisine isyan eden Emir Cûbân'ın[26] [=Çoban] oğlu Dımaşk Hoca[27] vardı. Şabbâre denen kayıklar bizim "sillora"ya benzer. Sağında ve solunda sâzendeleri, hanendeleri taşıyan iki kayık bulunuyordu.

O gün Ebû Saîd'in cömertliğine tanık oldum. Art arda dizilen âmâlar hâllerinden şikâyet ediyorlardı. Her birine birer kılavuz hizmetçi, bir kat giysi ve geçimlerine yetecek kadar para verdi. Hükümdar Ebû Saîd tahta geçtiği sırada henüz küçük olduğu için ülkede Emir Çoban'ın sözü geçiyordu. Kendisi ismen hükümdardı. Hattâ bir bayram günü Ebû Saîd'in paraya ihtiyacı olduğu, bulmaya gücü yetmediği, sonunda bir tüccara müracaat ederek ihtiyacını böyle karşıladığı anlatılır! Nihayet annesi Dünya Hatun genç şehzâdenin yanına gelerek:

"Emir Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca sınırı aştı! Babanın namusunu lekelemeye kadar vardırdı işini! Çünkü evvelki geceyi Togay Hatun'un yanında geçirdi; ayrıca bana da haber gönderdi. Bu gece benim yanımda geceleyecekmiş! Artık başka yolu yok! Sen kumandanlarını ve askerlerini topla! O, habis gayesi için gizli gizli kaleye çıkınca hemen yakalayabilirsin! Allah, onun babasının da hakkından gelir!" dedi.

Çoban o sıralarda Horasan'daydı. Annesinin anlattıkları Sultan Ebû Saîd'in gururuna dokundu. O gece lüzumlu tedbirleri aldı. Dımaşk Hoca'nın kaleye girdiği haberi kulağına erişince kumandan ve askerlerine emretti; kalenin her tarafını kuşatsınlar diye.

Seher vakti Dımaşk Hoca, Hacı Mısrî adlı erle gözüktü, fakat kalenin kapısına zincir gerilip kilit vurulduğunu görünce atla çıkmaya yeltenmedi. Hacı Mısrî kılıçla zinciri kesti, beraber çıktılar. Askerler derhal onların etrafını sardı. Haseki emirlerinden Mısır Hoca denilen subay ile Lûlû isimli bir genç, Dımaşk Hoca'yı öldürdüler; başını Ebû Saîd'e gönderdiler. Kelle, sultanın ayakları altına atıldı. Onların âdeti böyledir; ciddî hasımlarına bunu yaparlar.

Ebû Saîd, Dımaşk Hoca'nın konağının yağmalanmasını, karşı koyacak olanların da kılıçtan geçirilmesini emretti. Bu hâdise Horasan'da bulunan baba Emir Çoban'ın kulağına gitti. Oğullarından en büyüğü olan Mir Hasan'ı, Tâlış'ı ve en ufağı olan Çalû Han'ı yanına alarak yola çıktı. Çalû Han, Ebû Saîd'in kızkardeşinin oğludur. Onun annesi, Hudâbende'nin kızı Sâtîbük'tür. Emir Çoban'ın etrafında Tatar askerleri ve özel muhafızlar bulunuyordu. Onun yanına akın ettiler savaşacağız diye! Ama kapışma esnasında Tatar askerleri Emir Çoban'ı terkederek Ebû Saîd'in yanına geçtiler. Çoban hemen geriye çekildi; Sicistan bozkırına kaçtı, kuytu bölgelere gizlendi. Herat hükümdarı Gıyâseddîn'e bir zamanlar epey iyilik yapmıştı. Bu yüzden onun yanına sığınmaya karar verdi. Şehirde emniyet içinde olacağını düşünüyordu. Fakat oğulları Hasan ile Tâlış:

"Gıyâseddîn denen herif sözünde durmaz! Çünkü Fîruzşah kendisine sığındığında adamcağızı öldürdü!" diyerek aynı fikirde olmadıklarını belirttiler. Emir Çoban bu kararından vazgeç-

medi. İki oğlu da kendisini terkettiğinden en küçük evlâdı Çalû Han ile hareket etti. Gıyâseddîn hemen kendisini karşılamaya çıktı, yanına gelince atından inip "emân" vererek şehre kadar refakat etti ona.

Birkaç gün sonra hem Emir Çoban'ı hem de oğlunu öldürerek kellelerini sultan Ebû Saîd'e gönderdi! Hasan ile Tâlış ise Huvârezm [=Harizm] sultanı Muhammed Uzbek'in yanına gittiler. Sultan bunları evvelâ iyi karşılayıp güzelce misafir ettiyse de sonraları ölümü gerektirecek şımarıkça hareketlerinden dolayı idamlarına karar verdi.

Emir Çoban'ın Dümûrtâş adındaki dördüncü oğlu Mısır'a kaçtı.[28] Orada Melik Nâsır kendisine İskenderiye'yi verdi ama o:

"Ebû Saîd'le savaşmak için ordu ve askerden başka bir şey istemiyorum!" diyerek bu teklifi kabul etmedi. Melik Nâsır ne zaman ona bir elbise gönderse aşağılamak amacıyla elbiseyi getiren adama daha güzelini hediye ederdi. Nihayet bu tür ölçüsüz hareketlerden bıkan Melik Nâsır idam ettirdi onu. Kesilmiş başını Ebû Saîd'e gönderdi. Demürtâş ile Kara Sunkur'un hikâyesini daha önce anlatmıştık.

Emir Çoban öldürüldükten sonra kendisinin ve oğlunun cesetleri Hicaz'a götürüldü. Arafat'ta vakfe yapılarak, Mescid-i Nebî yakınlarında bizzat Çoban tarafından yaptırılan türbeye gömülmek üzere Medine'ye taşındı bu naaşlar... Ama oraya da gömülmelerine müsaade edilmediğinden Bakî diye bilinen mezarlığa defnedildiler.

Hükümdar Ebû Saîd ülke idaresinde ipleri tamamen eline alınca Emir Çoban'ın kızı Bağdat Hatun'la evlenmek istedi. Bağdat Hatun çok güzel bir kadındı.[29] Sultan Ebû Saîd'in halası oğlu olan ve vefatından sonra otoriteyi eline geçiren Hasan'ın nikâhı altındaydı bu kadın. Hükümdar Ebû Saîd'in ısrarı üzerine Hasan eşini boşadı. Ebû Saîd, Bağdat Hatun'la evlenerek ona diğer hanımlarından daha çok alâka ve hürmet gösterdi. Şu kesin bir gerçek ki, Türk ve Tatar ulusları nezdinde kadınlar çok itibar görüyor. Onlar bir buyrultu yazdıklarında:

"Sultanın ve hatunlarının emriyle!" ifadesini mutlaka koyarlar! Kadınların her biri bazı eyaletlerin idaresine ortaktır; bü-

yük gelirlerin sahibidir. Onlar hükümdarla beraber sefere çıkarlar, lâkin kendi başlarına ayrı bir karargâhta beklerler.

Bağdat Hatun, Hükümdar Ebû Saîd'i etkileyerek diğer kadınların hepsine üstün gelmiş ve sultanın hayatı boyunca bu hâl devam etmiştir. Fakat Ebû Saîd bir gün Dilşâd[30] isminde bir hatuna sırılsıklam âşık olunca Bağdat kendisini terkedilmiş hissetti; feci bir kıskançlığa yakalanarak Ebû Saîd'i zehirletti! Geceyi beraber geçirdikten sonra zehirli bir mendil basmış ağzına! Ebû Saîd arkada veliaht bırakmadan ansızın ölünce aşağıda anlatacığımız gibi kumandanlarından her biri ülkenin bir köşesini idaresi altına almıştır...

Kumandanlar Bağdat Hatun'un Hükümdar Ebû Saîd'i zehirlediğini öğrendiler; onun mutlaka öldürülmesi gerektiğine karar verdiler. En büyüklerden Hoca Leylî adında iri yapılı genç bir emir, Bağdat Hatun'u hamamda başına topuz vurarak öldürdü. Avretini bir çuval parçasıyla örttü. Günlerce orada kaldı çıplak ceset... Şeyh Hasan, Arap Irakı denilen bölgeyi zaptedip bağımsızlığını ilân edince Ebû Saîd'in yaşayan eşi Dilşâd Hatun'la evlendi; çünkü daha önce Ebû Saîd onun eşi Bağdat Hatun'u almıştı!

Hükümdar Ebû Saîd'in Ölümünden Sonra [İlhanlı] Ülkesine Hâkim Olanlar

Bunlar arasında daha önce andığımız hala oğlu Şeyh Hasan'ı sayabiliriz.[31] Bu adam Arap Irakı denilen bölgenin tümüne hâkim olmuştur. Emir Sunayta'ın [=Sutay] oğlu İbrahim Şah,[32] Musul ve Diyarbekir'i; Emir Ertenâ, Türkmen diyarı Anadolu'yu; Demürtaş oğlu Hasan Havâce [=Hoca] ise Tebriz, Sultâniye, Hemedân, Kum, Kaşân, Rey, Râmeyn, Fergân[33] ve Kerec'i ele geçirdi. Emir Togaytimur, Horasan diyarının bir kısmını; Emir Hüseyin b. Gıyâseddîn, Herat ile Horasan diyarının büyük bir bölümünü; Melik Dînâr, Mekrân diyarını ve Kîc'i; Muhammed b. Muzaffer, Yezd, Kirman ve Varku'yu; Melik Kutbeddîn Temehten, Hürmüz'ü, Kiş'i, Katîf'i, Bahreyn'i ve Kalhât'ı ele geçirmişti. Daha önce bahsettiğimiz Sultan Ebû İshâk, Şiraz, İsfahan ve Fâris arazisini ele geçirmiştir. Bu arazi ancak 45 günlük yürüyüşle aşılacak büyük bir topraktır. Sultan Af-

râsiyâb Atabek ise İyzec ve diğer şehirleri ele geçirmiştir. Daha önce bundan bahsetmiştik.[34]

Şimdi konumuza dönelim.

[Hükümdar Ebû Saîd'in Yolculuk Alayı ve Tebriz'e Varış]

Irak hükümdarlarının seyahate çıktığı ve bir yerde konakladığı vakit nasıl bir merasim yapıldığını görmek amacıyla Ebû Saîd'in avanesi ile Bağdat'tan hareket ettim. Burada şafak sökerken yola çıkmak, kuşluk zamanı mola vermek âdettir. Onların yolculuk düzenleri şöyle:

Kumandanlardan her biri askeri, davulu ve bayrağıyla gelip sağda veya solda kendine ayrılan yerde durur. Oradan bir adım dahi öne geçmez. Hepsi gelip sıralandıktan sonra hükümdar atına biner, kalkış davulu çalınır. Her kumandan ilerleyerek hükümdarı selâmladıktan sonra daha önce belirlenmiş yerine döner. Sonra mabeyinci ve nakipler, sultanın huzuruna gelir. Bunların arkasında, güzel elbiselere bürünerek, sultanın atlarına binmiş yaklaşık yüz kişiden oluşan saz ve söz takımı ilerler. Çalgıcılar takımının başında boyunlarına davul asılı on süvari ile elinde zurna bulunan beş süvari yer alır. Bu zurnalara bizim orada "gayta" [=gayda] deniliyor. Süvariler bu davul ve zurnaları çalarlar, bir müddet sonra durduklarında saz takımından on kişi onların yerini alır ve şarkı söylerler. Bu şekilde on devir yapılınca konaklama vakti gelir. Yolculuk esnasında sayıları elliye yakın emir, hükümdarın sağ ve solunda bulunurlar. Onların arkasında bayrak tutmak, davul çalmak ve zurna üflemekle görevli takımlar yer alır. Onlardan sonra asker köleler dizilir. Daha sonra da mertebelerine göre çeşitli subaylar takip eder kafileyi. Her subayın kendine özgü bayrağı, davulu ve zurnası vardır.

Bu düzenin sorumlusu "Emir-i Candar" diye çağrılan komutandır. Onun da kendine bağlı büyük bir grubu var. Bulunduğu birimden ve topluluktan geride kalanın cezası, ayakkabısının çıkarılıp kumla doldurulmasıdır. Hattâ ayakkabı, adamın boğazına asılır. O şekilde yürür adamcağız! Cezalı o vaziyette konak yerine kadar yayan gidip emirin huzuruna getirilir. İster yüksek rütbeli, ister erattan bayağı biri olsun, hiç farketmez; yere yatırılarak

arkasına yirmibeş kamçı şaklatılır. Kimse istisna edilemez bu cezadan!

Konaklama vakti gelince Hükümdar ve "memlûk" [=kapıkulu] askerleri ayrı bir karargâhta mola verirler. Hatunların her birinin de kendine ait bir karargâhı vardır. Hattâ her birinin imamı, müzzini, hafızları ve pazarcıbaşısı mevcuttur. Vezirler, kâtipler ve çeşitli işlerle meşgul olanlar da ayrı bir yerde konaklarlar. Her kumandan kendine ait özel bir yerde yükünü çözer. İkindiden sonra beraberce hükümdarın huzuruna varır, eğilerek selâm verirler. Yatsıdan sonra ellerinde meşaleler huzurdan çıkar, konakladıkları yerlere dönerler...

Molaya son verilip yolculuğa tekrar başlanacağı vakit büyük davul art arda vurulur. Hükümdarın "melikesi" [=birinci eşi] olan "Büyük Hatun"un davulu çalınır. Ondan sonra diğer hatunların davulları çalınır. Sonra büyük vezirin ve diğer vezirlerin davulları çalınır birer defa. Daha sonra da kafilenin öncülüğünü yapan emir, maiyetiyle ata biner ve yola koyulurlar. Onların arkasından hatunlar gelmekte, onların ardından ise sultanın ve hatunlarının yükleri bulunmaktadır. Hatunların eşyaları arasına birilerinin girmesini önlemek için yanına aldığı muhafızlarla beraber yürüyen ikinci kumandan gözükür orada. Daha sonra da halk ilerler kafilenin arkasından...

Bu bölgede on gün ilerledik. Sonra Emir Alâeddîn Muhammed'in arkadaşlığında Tebriz'e doğru yolaldık. Alâeddîn saygın ve büyük kumandanlardandır. On günün bitiminde Tebriz'e ulaştığımızda şehir dışında Şam diye bilinen bir yerde konakladık.[35] Orada eski Irak hükümdarı Kazan'ın kabri bulunuyor. Hemen yanı başında güzel bir medrese ve zaviye var. Zaviyede gelen gidene yemek ikram ediliyor. Yemek listesi şöyle: Ekmek, et, yağ ve helvayla pişirilmiş pirinç. Emir coşkun derelerin, yemyeşil yaprakların ortasında kurulmuş bu zaviyeye beni bıraktı; burada geceledim.

Ertesi gün Bağdat Kapısı denilen taraftan şehre girip Kazan Çarşısı adıyla bilinen büyük pazara vardım.[36] Bu, tüm dünya ülkelerinde görmüş olduğum çarşıların belki de en güzeli! Her zanaat için ayrı bir bölüm var. Kuyumcular bölümünden geçerken gördüğüm çeşit çeşit mücevher gözlerimi kamaştır-

dı! Kıymetli taşlar, güzel elbise giyinmiş ve beline ibrişim kuşak bağlamış yakışıklı kölelerin elindeydi. Bunlar tacirlerin önünde bekliyor, ellerindeki cevahiri Türk hatunlarına gösteriyorlardı. Türk hatunları mücevher satın almakta biribirleriyle yarış ediyordu! Bu manzarayı büyük bir sınav olarak görüyorum. Böyle bir manzara karşısında Şeytan'ın ayartmasına kapılmaktan Allah'a sığınırım! Amber ve Misk çarşısı da denilen Itır Pazarı'na girdiğimizde aynı, hattâ daha nefis manzaralarla karşılaştık! Sonra Vezir Ali Şâh tarafından inşa edilen büyük mabede vardık. Bu adam Ceylân diye de biliniyor. Câmiin dışında, sağ tarafta kıble yönünde bir medrese var. Sol tarafta da bir zaviye mevcut. Câmiin avlusu mermerle döşenmiş, duvarları "Kaşânî" denilen özel çiniyle kaplanmıştır. Kaşânî gayet parlak ve kaygan bir şeydir. Avlunun ortasından su geçiyor; orada çeşitli ağaçlar, yasemin ve üzüm kütükleri bulunuyor. Burada her gün ikindi namazından sonra Yâsin, Fetih ve Amme sûrelerini okumak âdetmiş. Şehir sakinleri *Kur'an* dinlemek için toplanıyorlar burada.

Tebriz'de bir gece kaldık. Sabahleyin Hükümdar Ebû Saîd'den Emir Alâeddîn'e kendisine katılması hususunda ferman geldiğinden beraberce döndük.

Tebriz'de bilginlerden hiçbiriyle görüşmedim.

Sonra sultanın karargâhına varıncaya kadar yola devam ettik. Alâeddîn beni 'yolcu kafilesinden biri olduğumu haber vererek' huzura çıkardı. Sultan memleketimi sordu. Bana bir kat elbise ve binek hayvanı ikram etti. Emir Alâeddîn, Hicaz'a gitmek niyetinde olduğumu Sultana arzedince yolda bineyim diye deve ile hediye dolu bir tahtırevan verilmesi hususunda Bağdat valisi Hoca Ma'rûf'a yazılı bir ferman gönderdi Sultan... Bağdat'a dönüp sultanın tahsis ettiği eşyaları aldım. Kervanın hareket etmesine iki aydan fazla vakit olduğundan bu süre zarfında Musul ve Diyarbekir taraflarını dolaşmayı uygun gördüm. Böylece kervanın yola çıkacağı vakit Bağdat'a dönecek ve Hicaz'a gidecektim.

Notlar

1 **Bağdat:** Bağdat milâdî 7. yüzyılda Ebû Ca'fer Mansûr tarfından kurulmuştur. İsmi, yörede evvelce kurulup izleri silinen eski Bagdadu'ya yani Hamurabi devrine kadar uzanır. Ancak Mansûr, kurduğu yeni şehre Medînetü's-Selâm adını vermişti. Seyyahımızın bu şehirle ilgili tasvirleri yer yer İbn Cübeyr'den iktibas gibi görünüyorsa da aradan geçen bunca zaman içinde vuku bulan değişimleri göz ardı etmediği; özellikle Abbâsî hilâfetinin çöküşünden sonra Moğol istilâsının getirdiği yeniliklerden bahsettiği açıkça bellidir. Dönemin coğrafya ve tarih bilgini Ebu'l-Fidâ, Bağdat'ı anlatırken şunları söyler: "Bu şehir, Dicle'nin iki yakası üzerine kuruludur; batı yakası Kerh adını almıştır; Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer Mansûr'un kasrı oradaydı. Doğu yakası ise Askerü'l-Mehdî diye isimlendirildi; zira Halife Mansûr'un oğlu Mehdî, ilk defa ordusuyla bu yakada karargâh kurmuştu. Doğu yakasına Rusâfe de denilir; çünkü Hârûn Reşîd burada Rusâfe adını verdiği kasrını inşa etmiştir. "tâk" diye bilinen semt ise burada kurulu büyük pazarın başlangıcındaki gösterişli taktan ötürü bu adı aldı. Muallâ nehrine gelince Mansûr'un kölesi Muallâ b. Tarîf'den almıştır ismini." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm, s.* 303; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 31-38; Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ*, Kahire, 1938, s. 13; Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk*, C. 3, s. 100; *DİA İslâm Ans.*, C. 4, s. 432.

2 **Şair Ebû Temmâm Habîb b. Evs:** Ebû Temmâm diye tanınan bu şair 180/796 yılında Câsim'de doğdu, Dımaşk'ta yetişti, önce Mısır'a sonra Bağdat'a uzandı; dönemin Abbâsî halifesi Mu'tasım'la tanıştı ve Mu'tasım tarafından Bağdat'ın aristokrat çevresine sokuldu; sefere çıkarken onunla yan yana atını mahmuzlayan Halife ona hürmet edilmesini sağladı; daha sonra onu Musul istihbarat ve posta idaresinin başına geçirdi. 231/ 846 yılında Musul'da vefat ettiğinde geriye pek çok kaside ve ondört bin urcûze [=özel bir vezinle yazılan, klasik kasideye benzemeyen bir şiir türü] bırakmıştı. Ebû Temmâm zaman zaman hislerinin; zaman zaman da aklının ve realist bakışının etkisi altında şiir yazmıştır. Kendine güvenen, savaştan korkmayan, bazen derin hayâllere dalan; bazen de filozofça fikirleriyle çevresinde saygı uyandıran okumuş bir adam... Medih (=övgü) şiirlerinde aristokrat bir hava sezilir; savaş ve cengâverlik mısralarında ise okuyana heyecan veren bir destan havası vardır. Sesli, haykırırcasına okunacak şiirlerdir bunlar. Ama mersiyeleri de müthiştir; insanı ölüm ve gurbetin derin ve onarılmaz yaralarıyla baş başa bırakmayı iyi bilir. Ebû Temmâm, tek kelimeyle aristokrattır. Derin bir kültür, garip bir taassupla beslenen dindarlık, gemlenemez bir savaş tutkusu, giden dostlara ağlayış, insan ruhuna neşter vururcasına, dâhice tasvirler ve bazen kılıç şakırtısını bazen de mızrap ağlayışını andıran büyüleyici bir müzikalite! Bkz.: Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, C. 1, s. 729-735; Muhammed Sabîh, *Dîvânu Ebî Temmâm*, Mısır 1942.

3 **Şair Ebû Muhammed Kâdî Abdülvehhâb Mâlikî Bağdâdî:** Aslen fıkıhçı olan bir şair. Kadı Abdulvahhâb 362/973 yılında Bağdat'ta doğdu; Şam'da Arap edebiyatının gelmiş geçmiş en büyük şairlerinden Ebu'l-Alâ Maarrî ile tanıştı; oradan Mısır'a yöneldi ve 422/1031 yılında vefat etti. Fıkha dair epey eseri vardır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 59.

4 **Şair Ali b. Nebîh:** Eyyûbîlerin sevdiği Mısırlı medih şairi. Melik Eşref Musa zamanında bugünkü dışişlerine yakın bir görev olan Dîvân-ı İnşâ'nın başına tayin edildi,

sonra Nusaybin'e gitti ve 619/1222 yılında orada vefat etti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 60.

5 **Bağdat'ın batı yakası:** Bkz.: bu bölüm 1. not.

6 **Ma'rûf Kerhî:** Bkz.: 24./33.

7 **İmam Musa Kâzım:** İmam Ca'fer-i Sâdık'ın oğlu; İmam Ali Rıza'nın babası; yedinci imam... Abbâsî halifesi Mehdî onu Bağdat'a götürmüş fakat daha sonra Medine'ye geri göndermişti. Musa Kâzım 183/799 yılında mahpus olarak vefat etmiştir. Bkz.: Zehebî, *Siyer*, C. 6, s. 270; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 5, s. 307; İbnü'l-İmâd Hanbelî, *Şezerât*, C. 2, s. 377; Mes'ûdî, *Murûc*, par. nr.: 1512-1513.

8 **Bağdat'ın doğu yakası:** Bkz.: bu bölüm 1. not.

9 **Nizâmiye Medresesi:** Nizâmiye Medresesi, Alparslan'a ve Melikşâh'a vezirlik etmiş bulunan Hoca Nizâmülmülk Hasan b. Ali tarafından 457/1065 yılında yaptırılmıştır. İslâm dünyasının ilk üniversitelerinden sayılır. Buranın kuruluşundan üç yıl sonra Fas'ta da benzeri bir üniversite kurulmuştur; Bağdat'ın resmî görüşü Şâfiî anlayışına dayanırken Fas'taki eğitim Mâlikî mezhebine dayanıyordu. Her iki kurum da Kahire'den yayılan Bâtınî propagandaya karşı Sünnî ideolojiyi savunmak gayesiyle tesis edilmiştir. Onlarca fakültesi olan Nizâmiye medreseleri olağanüstü zengin bir vakıf gelirine dayanıyordu. Evvelce Horasan, Nişabur ve Gazne'de inşa edilen medreseleri göz önüne alırsak Nizamiyelerin ilk medreseler olduğunu söyleyemeyiz; ancak ciddiyet, eğitimdeki kalite, mezunların toplum ve devlet nezdinde kazandığı meşruiyet açısından ele aldığımızda Nizâmiyelerin İslâm dünyasının her tarafında geçerli olan ilk standart resmî yüksek eğitim kurumu olma vasfı taşıdıkları söylenebilir. Bkz.: Nâcî Ma'rûf, *Ulemâu'n-Nizâmiyât*, Bağdat, 1973, s. 19; Fethiye Nebrâvî, *Târîhu'n-Nuzum*, Kahire, 1981, s. 209; Tâzî, *Câmiu'l-Karaviyyîn*, C. 1, s. 121-122.

10 **Müstansıriye Medresesi:** Bu okul 631/1234 yılında Halife Müstansır tarafından kurulmuştur. Müstansır, dört mezhebe uygun bir fıkıh eğitimi verilen ilk müesseseyi kuran hükümdardır. Müstansıriye Medresesi'nde temel İslâmî ilimlerin yanında tıp, matematik ve astronomi tahsili de yapılmaktaydı. Bkz.: Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 347.

11 **Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali Kazvînî:** Kendi döneminde Irak'ın en ünlü hadîs uzmanıydı; Kazvîn'de doğdu, Vâsıt'ta yetişti ve meşgul olduğu alanla ilgili çok kıymetli kitaplar yazdı, Bağdat'ta 750/1349 yılında vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 3, s. 256.

12 **Abdullah b. Abdurrahman b. Behrâm Dârimî:** Hadîs literatürünün en tanınmış isimlerinden Dârimî; Hicaz, Suriye, Mısır, Irak ve Horasan'da hadîs üstadlarından icazet aldı ve Semerkand'da kadılık yaptı; "Semerkand'ın Bilgini" diye tanındı. Hadîs alanına dair *Müsned ve el-Câmiu's-Sahîh*'i, tefsire dair *Kitâbü't-Tefsîr*'i pek meşhurdur. 255/869 yılında vefat etti. Bkz.: Zehebî, *Siyer*, C. 12, s. 224; İbnü'l-İmâd Hanbelî, *Şezerât*, C. 3, s. 245.

13 **Yediyüzyirmiyedi yılının Recep ayı;** 1327 yılının 23 Mayıs'ı ile 21 Haziran'ı arasındadır.

14 **Hadîs dehası Fâtıma bintü'l-Adl Vâsıtiye:** Çağının en zeki, en dikkatli ve hafızası en güçlü kadın muhaddislerinden sayılan Bağdatlı Fâtıma, pek çok hocadan icazet

almış; kadın-erkek yüzlerce talebeye hadîs dersi ve icazeti vermiştir. Bu ilim heveslisi kadın, 710/1310'da Bağdat'ta vefat etmiştir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 64.

15 **Rusâfe:** Bkz.: Bu bölüm 1. not.

16 **Bağdat'tan Abbâsî hilâfetinin siliniş yılı:** Bu tarih 654 değil 656/1258 olmalı. Bkz.: İbnü'l-Kâzerûnî, *Muhtasarü't-Târîh,* ed-kritik, Mustafâ Cevâd, s. 270-271.

17 **İmâm-ı A'zam (=Ulu İmâm) Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit:** İslâm hukukunun en eski ve en yaygın ekolü olan Hanefî mezhebinin imamı. Daha sağken bilgisi, hukukî çözümleri ve sosyal olaylara vukûfiyeti ile her kesimin dikkatini çeker olmuş; bir yanda muhalifleri öbür yanda taraftarları teşekkül etmeye başlamıştır. Halife Mansûr ona başkadılık teklif etmiş ancak o "idarenin hukuk dışı hareket ve tavırlarına asla âlet olmayacağını" söyleyerek bu teklifi reddetmiştir. Böylece hapse atılmış, açlık, susuzluk ve darp gibi kötü muamelelere maruz bırakılmış, nihayet şerefli bir siyasî tutuklu olarak 150/767'de hapiste vefat etmiştir. İlerleyen sayfalarda da görüleceği üzere İbn Battûta'nın gezdiği bölgelerin büyük bir kısmında Hanefîlik hâkim durumdadır; ta o dönemlerde yerleşen bu mezhebin tesirleri günümüze kadar devam etmiştir. Onun mektebi, gerek Ebû Yusuf gibi zeki öğrencileri, gerekse sonraki nesillere bıraktığı teorik ve tatbikî çözümleriyle İslâm dünyasının en yaygın hukuk mektebi hâline gelmiştir. Bir meseleyi çözerken öğrencilerinin itirazlarını dinler, ilim halkasını bir açıkoturuma dönüştürür ve doğru içtihadın zuhur etmesi için gereken her şartı sağlardı. Suriyeli ve Iraklı Arapların büyük kısmının, Kuzey Afrikalı Müslümanların bir kısmının, Etiyopyalı Müslümanların hatırı sayılır bir kısmının; Türkmen, Özbek, Kazak, Sibiryalı, Urallı; kısaca tüm boylarıyla Sünnî Türklerin, Balkanlar, Kafkasya, Hindistan, Afganistan, Pakistan, Keşmir, Siyam (=Tayland), Çin, Mançurya ve Japonya Müslümanlarının kahir ekseriyetinin mezhebi Hanefîliktir. Dünya üzerinde Sünnî kitle nasıl en büyük Müslüman topluluğu temsil ediyorsa Hanefîlik de Sünnîler arasında en büyük hukuk ekolünü temsil eder. Hanefîlik, Türkleri diğer Müslümanlardan kalın çizgilerle ayırmak isteyenlerin iddia ettikleri gibi rasyonalist bir mezhep değildir; kuşkusuz rey ve kıyas ile kendine özgü bir hukuk usûlü olan; ama inanç esaslarında diğer Sünnîler gibi naslara dayanan bir fıkıh ekolüdür. Bkz.: *DİA İslâm Ans.*, C. 6, s. 1-27; *Sahâbeden Günümüze*, C. 4, s. 270-307 arası (İlgili kısmı haz.: A. Sait Aykut); Zehebî, *Siyer*, C. 6, s. 390; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, C. 2, s. 229; İbn Hallikân, *Vefeyât*, C. 5, s. 415; Ebû Abdullah Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 5-13; Mekkî, *Menâkıb-ı Ebî Hanîfe*, C. 1, s. 24; Muhammed Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskioğlu, s. 7-20; Vehbî s. Gavacî, *Ebû Hanîfe*, s. 260-277.

18 **İmam Ahmed b. Hanbel:** Dört meşhur Sünnî fıkıh ekolünden Hanbelî mezhebinin imamı. Dedesi evvelce Merv'de oturan Arap asıllı Serahs valisi Hanbel b. Hilâl'dir. Ahmed b. Hanbel ilk tahsilini Bağdat'ta yaptı, daha sonra Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd Kattân gibi ünlü bilginlerden hadîs, İmâm Şâfiî'den fıkıh ve usûl-i fıkıh dersleri aldı. *Kur'an*'ın mahlûk olduğu tezini, önde gelen âlimlere söylettirmeye çalışan yönetime karşı kendi davasından taviz vermeyerek işkenceye boyun eğmeyişiyle halkın takdirini toplayan Ahmed b. Hanbel'in asıl alanı hadîstir. Uzun hayatının son demlerinde biraz daha serbest bir ortam buldu; ancak hastalığı ağırlaştı ve 241/855 yılında vefat etti. Ahmed b. Hanbel, babasından kalan dokuma tezgâhının kirasından aldığı parayla geçinir; bu yetmeyince bazen ücretle kitap istinsah eder,

bazen kemer yapar, bazen de karısının eğirip dokuduğu kumaşı satardı. En önemli eseri, 700 bin hadîs arasından seçerek ayırdığı 30 bin hadîs içeren *Müsned*'dir. Ahmed b. Hanbel yaşadığı dönemde fıkıhçı kimliğiyle değil samimi bir muhaddis kimliğiyle öne çıkmıştır. Bugün Suûdî Arabistan, Katar ve Umman'da çoğunluğun mezhebi durumunda olmakla birlikte Arabistan ve Mısır kökenli İslâmî akımların dünya çapında yaygınlaşması ve birbirleriyle yardımlaşmasından ötürü Cezâyir'den Kafkasya ve Hindistan'a kadar her yerde bir tür Hanbelîlik eğilimi görülebilir. Bkz.: *DİA. İslâm Ans.;* C. 15, s. 525-546; *Sahâbeden Günümüze,* C. 3, s. 184-211 (İlgili bölümü haz. ve çev.: A. Sait Aykut); Fuad Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî,* C. 1, bölüm 3, orijinal s. 506; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* C. 9, s. 162-220; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve,* C. 2, s. 228; Muhammed Ebû Zehre, *Fıkhî Mezhepler Tarihi*, çev. Abdülkadir Şener, s. 365-381.

19 **Ebûbekir Şiblî:** Aslen Horasanlı olan bu meşhur zahit, Ebû Hanîfe'nin dostlarındandı. Bağdat'ta 334/946 yılında vefat etti. Evvelce sarayda mabeyinci iken bir gün katıldığı sohbet halkasının etkisiyle bu görevden ayrılmış ve kendini zühde vermiştir. Tam bir cezbe adamıydı. Cüneyd-i Bağdâdî şöyle derdi: "Şiblî daima ilâhî sevgiyle sarhoş hâldedir; şayet ayılırsa insanların faydalanacağı bir bilge olur." Şiblî aynı zamanda derin bir şairdir de. Özellikle ölüm ve ilâhî sevgi temalı beyitleri çağlar boyunca okunmuştur. Bkz.: *Sahâbeden Günümüze,* C. 3, s. 324-340 (İlgili bölümü çev. ve haz.: A. Sait Aykut); Ebû Nuaym, *Hilye,* C. 10, s. 375; Sülemî, *Tabakât,* s. 337; İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve,* C. 2, s. 297.

20 **Seriyy Sakatî:** Meşhur sufîlerdendir; Cüneyd-i Bağdâdî'nin dayısı olur. 253/867 yılında vefat etti. Kabri Bağdat'ın batı yakasındadır. Dünya hayatının fâniliği, helâl lokma ve insanlara muhtaç olmama gibi konularda etkileyici öğütleri vardır. Şu sözler ona aittir: "Nitelikli, üstün inanç şu üç özelliği taşıyanda olur: Kızınca öfkeye kapılıp hak ve adaletten sapmamak, sevince sevgisinde kaybolup çirkine ve batıla düşmemek, güçlenince yekdiğerinin hakkına tecavüz etmemek." "Öyle kimseler var ki, bedeninin yarısı ölse diğer yarısı bundan haberdar olmaz." Bkz.: *Sahâbeden Günümüze,* C. 3, s. 234-243 (İlgili bölümü çev. ve haz: A. Sait Aykut); İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve,* C. 2, s. 242; Ebû Nuaym, *Hilye,* C. 10, s. 116-127.

21 **Bişr-i Hâfî:** Hadîs ilminde de adı geçen güvenilir ravilerden olan Bişr meşhur zahitlerdendir. Azla yetinmek, helâl lokma, din ilmini güvenilir kişilerden almak gibi hususlarda öğütleri vardır. 227/841 yılında vefat etmiştir. Bazı öğütleri: "İnsanları aşağılamak için ilim öğrenmek; işte, şifası bulunmayan en kötü hastalık budur." "Zamane kurrâsı sahte akçeye benzer; şöyle ezip büktüğünde aslı ortaya çıkar." "Şöhret ve seyirci isteyen kişi, inancın ve ahiretin lezzetine varamaz." Bkz.: *Sahâbeden Günümüze,* C. 3, s. 163-178, (İlgili bölüm çev. A. Sait Aykut); Ebû Nuaym, *Hilye,* C. 8, s. 336

22 **Davud Tâî:** Aslen Horasanlıdır. Kûfe'de doğdu, Bağdat'a geldi, Ebû Hanîfe'den ders aldı, tekrar Kûfe'ye döndüğünde kendini zühde verdi. 165/781 yılında vefat etti. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye,* C. 6, s. 356; İbn Hallikân, *Vefeyât,* C. 2, s. 260-263.

23 **Muhammed Hudâbende (=Olcaytu) ve İslâmiyetin İlhanlılarda kabulü meselesi:** Olcaytu 681/1282 yılında doğdu, 703/1304 ile 716/1316 arasında hüküm sürdü. Bkz.: 13/6. not. Olcaytu İslâmiyeti ilk kabul eden İlhanlı hükümdarı değildir; ondan önce hüküm süren kardeşi Gazan(=Kazan) Han ve amcası (Ahmed) Tekudâr da

Müslüman idiler. Konunun uzmanı olan Bertold da İbn Battûta'nın bu bilgi hatasına dipnotta değinir bkz.: Bertold Spuler, *İran Moğolları, s.* 216 ve 218.

24 **Emir Gıyâseddîn Muhammed b. Hâce Reşîd:** Reşîdüddîn'in oğludur; Dımaşk Hoca'nın 727/1327'de ölümünden sonra vezirlik makamına oturmuş, Ebû Saîd'in halefi zamanında da vezirlik yapmıştır. Bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 273.

25 **Vezir Reşîdüddîn Fadlullah ve tarihi:** Aslen Hemedân Yahudilerinden olan Reşîdüddîn sarayda tabiplik yaparak itibar kazanmıştı. *Câmiu't-Tevârîh* adlı Arapça ve Farsça büyük "dünya tarihi" onun başkanlığında oluşan bir heyetçe yazılmıştır. Ancak Kaşânî, kendi yazdığı tarih kitabının "araklandığını" söyleyerek Reşîdüddîn'i intihâlcilikle suçlamıştır. İhtiyarlık döneminde İslâma giren Reşîdüddîn'in pek sevildiği söylenemez. 716/1316 yılında öldüğünde kitapları yakıldı, Tebriz'de kurduğu Rub-i Reşîdî Vakfı'nın büyük bir kısmı tahrip edildi. Bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 272.

26 **Emir Çobân** için bkz.: 24/14. not.

27 **Dımaşk Hoca** için bkz.: 24/14. not.

28 **Dümûrtâş b. Cûbân yahut Çobanoğlu Timurtaş:** Bkz.: 24/14. not ve 13/19. not.

29 **Bağdat Hatun:** Bkz.: 24/14. not.

30 **Dilşâd Hatun:** Bkz.: 24/16. not.

31 **Şeyh Hasan Celâyirî (=Büyük Hasan)** için bkz.: 24/16. not.

32 **İbrahim Şâh İbn Sunayta (=Emir Sutay Tatarî Noyan oğlu İbrahim):** İbn Hacer, Sutay oğlu İbrahim şeklinde kaydeder bu ismi. Evvelce ismi geçen Sutay'ın soyundan gelenler, Diyarbekir civarında bir emirlik kurmuşlardır. Bu emirlik 751/1350 yılında İbrahim Şâh ölene kadar devam etmiştir. Bkz.: 24/15. not; İbn Hacer, *ed-Durer,* Kahire bas., C. 2, s. 275 ve 333.

33 **Fergân değil Ferahan:** Burası meşhur Fergâna değildir; maksat Hemedân'ın 50-60 mil güneydoğusunda olan Ferahan mıntıkasıdır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 73.

34 **İlhanlı mirasını paylaşan hükümdarlar** için bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 144-186 arası.

35 **Şam-ı Gâzân (=Gâzâniye):** Gazan Han tarafından kurulan bu kasaba, Reşîdüddîn tarafından Şâm-ı Gâzân diye isimlendirilmiştir. Gazan Han'ın kabri büyükçe bir minareye benzemekte imiş; 17. yüzyıl gezginlerine bakılırsa. Bugün geriye pek bir şey kalmasa da kasabanın hâlâ Şâm-ı Gazan adını taşıdığını söylüyor Tâzî. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 76.

36 **Tebriz:** İlhanlıların başşehri iken son derece güzel, muhteşem bir yer imiş. Hamdullah Mustavfî, şehrin kapılarının adlarını veriyor; Ebu'l-Fidâ, Tebriz'in Azerbeycân bölgesindeki en meşhur şehir olduğunu belirterek halkın bu ismi umumiyetle "Tovrîz" şeklinde telâffuz ettiğini söylüyor. Evvelce Hulâgû hanedanının payitahtı imiş burası; binaları Kaşânî tarzında çinilerle süslü imiş, bazı evleri de kireçle sıvalıymış. Çok güzel medreseleri olan şehrin görülmeye değer bir çukur bostanı varmış. Başta-kiler Tatar taifesiyle iyi geçinmişler; şehri, Merâga ve diğer şehirlerin başına gelen belâlardan korumuşlar. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 401; Tâzî, *Îrân beyne'l-Emsi ve'l-Yevm,* s. 81.

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

MUSUL VE DİYARBEKİR'E YOLCULUK

Bağdat'tan çıktık. Dicle'den çatallanıp art arda pek çok köyü sulayan Düceyl [=Küçük Dicle] çayı yakınında bir mola yerine yöneldik. İki gün sonra Harbe adı verilen bir kasabaya ulaştık. Buranın toprakları pek verimli. Oradan kalkıp Dicle kenarında Ma'şûk Kalesi yakınında bir mıntıkada konakladık.[1] Kalenin doğu tarafında Sâmerrâ[2] denilen ve esas ismi Sürremenreâ [=Görensevindi] olan şehir bulunur. Buraya Sâmrâh adını da veriyorlar. Sâmerrâ bugün harap durumda, pek az kısmı sağlam kalmıştır. Birçok istilâya uğrayıp viran olmasına rağmen yine de çok güzel; havası hoş ve mutedil. Hılle şehrinde olduğu gibi burada da Sâhibüzzemân[3] Türbesi bulunur.

Oradan hareket ederek bir konak katettikten sonra Tikrit[4] şehrine vardık. Burası geniş bir alana kurulu, sokakları güzel, mabetleri çok olan bir şehirdir. Halkı güzel ahlâkıyla tanınmıştır. Dicle bu şehrin kuzeyinden geçiyor. Kenarında sağlam bir kale var. Tikrit, çok eski bir şehir; etrafı surlarla çevrili.

İki konak sonra Dicle kıyısında bulunan Akr köyüne vardık. Üst tarafındaki tepede bir kale, alt tarafta ise Hânü'l-Hadîd [=Demirhan] adı verilen mazgalları sağlam bir büyük han bulunuyor. Buradan Musul'a kadar köyler ve mezralar birbirine çok yakın şekilde sıralanmış.

Sonra Dicle civarında Kayyâra denilen mekâna geldik. Burada bulunan siyah bir bataklıkta zift kaynakları mevcut. Ziftin toplanması için havuzlar yapılmış. Zemin üzerinde simsiyah, parlak, yumuşak ve hoş kokulu bir çamur gibi görürsün zifti. Kaynakların etrafında bulunan bu siyah sığ göletin üstü ince bir

yosunla kaplanmıştır. Onu kenara çekince hemen zift ortaya çıkar. Orada büyük ve derin bir kaynak daha var. Zift çıkarmak istenince ateş yakılır. Ateş orayı yumuşatır. Sonra da zift parçaları birbirinden çözülmüş hâlde ayrı ayrı çıkarılır. Kûfe ile Basra arasında böyle bir kaynağın olduğunu daha önce söylemiştik. Bu zift kaynaklarından ayrılarak iki konak sonra Musul'a vardık.

Musul Şehri, [Yunus Tepesi, Nusaybin ve Sincar]

Musul, hayat seviyesinin yüksek olduğu bereketli bir şehir.[5] Hadbâ [=Kambur] adı verilen kalesi sağlamlığıyla ünlenmiştir. Kalenin yüksek bir suru var. Burçları sağlam. Sultanın kaldığı konak kaleye bitişik. Kaleyle şehir arasında geniş ve uzun bir cadde var. Yol, şehrin üst tarafından aşağısına doğru uzanıyor. Burada, mazgalları birbirine yakın iki sur zincirinden bahsedebiliriz; şehri çepeçevre saran... Sur içinde birbiri üstüne inşa edilmiş odalar var. Sur gayet geniş bir şekilde yapıldığı için hücreler buralara eklenmiş. Hint ülkesinin başşehri olan Dihlî'den başka bir yerde bu surun bir benzerini görmedim.

Şehrin dışındaki mahallede câmi, hamam, kervansaray ve çarşılar vardır. Bu mahalle Dicle'nin tam kenarındadır. Etrafı demir parmaklıklarla çevrili bir semt!. Dicle'ye bakan gayet gösterişli ve sağlam oturma yerleri câmiin hemen bitişiğinde. Girişte ise bir hastahane var.

Şehirde iki büyük câmi bulunuyor. Biri eski, diğeri yeni. Yeni câmiin avlusunda kubbe altında mermer sütun üzerine bina edilmiş sekiz köşeli bir havuzdan fışkıran su adam boyu yükseldikten sonra yere iniyor. Son derece güzel ışıklı bir ayna oluşuyor! Musul çarşısı çok çekici. Dükkânların her biri diğerinin üzerine eklenmiş. Kapıları demirden. Orada Circis diye bilinen Hz. Hızır'ın kabri vardır.[6] Bir de onun adıyla anılan mescit var. Kabir, mescidin sağ tarafındaki köşede. Bu meşhur mezar, şehrin yeni câmii ile köprü kapısı arasındadır. Allah Teâlâ burayı ziyaret etmeyi ve mescitte namaz kılmayı bize nasip eyledi, şükürler olsun...

Orada Yunus tepesi diye bilinen bir yamaç vardır. Hemen bir mil yakınında yine Yunus Peygamber'in adıyla bilinen bir kaynak mevcut. Rivayete göre Yunus Peygamber kendi toplu-

muna burada "Temizlenin!" diye emreder; böylece tepeye çıkarlar, beraberce dua ederler; Hak Teâlâ onlardan azabı kaldırır.

Buranın hemen yakınlarında büyücek bir kasaba mevcut. Harap bir vaziyette. Anlatılanlara göre Yunus Peygamber'in şehri Nînevâ [=Ninova] orasıymış eskiden.[7] Bu eski şehri çevreleyen surun kalıntıları hâlâ ayakta. Kapı yerleri bile belli oluyor. Yunus tepesinde büyük bir bina ve ribât bulunuyor. Ribâtın içinde pek çok oda var. Yine büyük bir kapıdan girilen bir alanda abdest ve gusle elverişli temizlik mekânları ve çeşmeler bulunuyor. Ribâtın tam ortasında ipek perdeyle örtülü ve kapısı kıymetli taşlarla bezeli bir hücre var; oraya Yunus Peygamber'in makamı denilir. Buradaki mescidin mihrabının Yunus Peygamber'in ibadet yeri olduğu söyleniyor. Musullular her Cuma gecesi buraya çıkıp Allah'a ibadet ederler. Onlar güzel ahlâk sahibidirler. Yabancılara karşı iyi davranır, cömertçe ikram ederler.

Şehre vardık. Valisi, Haydar lâkabıyla tanınan bir asil kişi, şerif ve seyyitlikle yücelmiş Emir Alâeddîn Ali b. Şemseddîn idi; hemen misafir etti beni. Evinde kaldığım sürece bütün masraflarımı karşıladı. Cömertliğiyle meşhurdur o! Hükümdar Ebû Saîd ona hürmet gösteriyor. Bu diyarı ve buraya komşu olan bölgeleri onun idaresine vermiş. Emir Alâeddîn, köle ve askerlerinden oluşan büyük bir kafileyle yolculuğa çıkar. Şehrin âyan zümresi sabah-akşam onu selâmlamak için huzura gelirler. Bu adam pek cesur ve heybetli! Şu satırların yazıldığı sırada onun oğlu, gariplerin yatağı, muhtaçların sığınağı ve gezginlerin mekânı olan Fas'taydı. Müminlerin emiri efendimizin vesile olduğu saadeti memleketimizden eksik etmesin Yüce Allah ve cümle afetten yurdumuzu korusun!

Musul'dan hareket ederek Aynü'r-Rasad denilen köye vardık.[8] Köy, üzerinde köprü bulunan bir nehir kenarında ve hemen yanında da bir han mevcut. Orada bir süre konakladıktan sonra Muveyliha kasabasına vardık.

Sonra buradan da hareket ederek Cezîre-i İbn Ömer[9] diye bilinen şehre ulaştık. Çok güzel, gösterişli ve şirin bir şehir. Etrafı ırmakla çevrili olduğu için buraya "cezire" [=ada] denilmiş. Büyük bir bölümü harap ama zengin bir çarşısı, gayet sanatkârane, taştan yapılmış eski bir mabedi var. Şehrin surları da taştan

örülmüş. Ahali erdemli insanlardan oluşuyor. Yabancılara, gezginlere, misafirlere iyi muamele ediyorlar. Oraya vardığım gün, *Kur'an*'da geçtiği üzere Nuh Peygamber'in gemisinin oturduğu Cûdî dağını gördük.[10] Çok yüksek; etekleriyle geniş bir alanı kaplıyor.

İki konak aştık ve Nusaybin şehrine ulaştık.[11] Çok eski bir şehir. Orta büyüklükte. Esas kısmı harap olmuş. Akarsuları, bahçeleri ve meyve ağaçlarını içine alan geniş bir ovaya kuruludur. Burada üretilen gülsuyunun koku ve revnak bakımından benzeri yok. Bir nehir çember gibi şehri kuşatıyor. Şehre yakın bir dağdan çıkıyor, pek çok kollara ayrılarak bahçeleri suluyor. Arklardan her biri şehre dalarak sokak ve evlerden geçiyor. Yani her eve uğruyor bu su! Nihayet büyük câmiin ortasından geçerek biri avlunun kalbinde, diğeri doğu kapısı yakınında bulunan iki sarnıca dökülüyorlar. Nusaybin şehrinin hastahanesi ve iki medresesi vardır. Halkı güvenilir, temiz yürekli ve dindar insanlardır.

Ebû Nuvvâs,[12] Nusaybin şehrinden bahsederken ne kadar doğru söylemiş:

"Nusaybin hoş geldi bana, ben onu razı ettim,
Keşke dünyadan nasibim olsaydı Nusaybin!"

İbn Cüzeyy der ki:

Oysa diğer insanlar Nusaybin şehrini, suyunun bozukluğu, havasının sertliğinden ötürü pek de iyi yâdetmiyorlar! Hattâ şairlerden biri şu dizelerde bunu anlatır:

"Nusaybin acayip bir yer; orada günler geçirdim,
Nice hastalıkla boğuştum, tarifsiz acılarla!
Oranın sularında kızarmaz gül, bulmaz rengini!
Suratlar sapsarı, insanlar hep ağlamakta!"

Buradan kalkarak Sincar'a yöneldik.[13] Meyveleri, ağacı ve akarsuyu bol bir şehir. Bir dağın tam eteğine kurulmuş. Suyunun ve bahçelerinin çokluğu bakımından Dımaşk'a benziyor. Oranın câmii bereketi ve manevî etkisiyle ün salmıştır. Hattâ

içinde yapılan duanın kabul edildiği de söylenir. Bir çay, câmi etrafını dolanıyor sonra tam ortasından geçiyor!

Sincar ahalisi Kürtlerden oluşuyor. Bunlar cesur ve cömert insanlardır. Orada görüştüğüm derin bilginlerden Şeyh Abdullah Kürdî büyük dervişlerden olup keramet sahibidir. Kırk günde bir yemek yediği ve yediği zaman da bir arpa ekmeğinin yarısıyla yetindiği söylenir! Sincar dağının doruğunda kurulu tekkesinde görüştüm onunla. Bana dua etti. Biraz da para verdi. Bu parayı Hint küffarı tarafından saldırıya uğrayıncaya kadar muhafaza etmişimdir.

Sonra Dârâ şehrine hareket ettik. Eski ve büyük bir şehir. Manzarası güzel. Ta yukarılardan bakan bir kalesi var. Şimdi harap; içinde kimse yaşamıyor. Dışında mamur bir köy vardı. Orada konakladık.

Sonra Mardin'e ulaştık.[14] Dağın eteğine kurulmuş büyük bir şehir burası. İslâm şehirlerinin en güzellerinden... Çarşıları cıvıl cıvıl. Mer'ız diye bilinen yünden yapılmış giysiler burada üretiliyor. Bu giysilere "Mardini" de denilir. Tepenin tam doruğunda sarp bir kale var, pek ünlüymüş.

İbn Cüzeyy der ki:

Sözü geçen kale Mardin Kalesi'dir. Bazıları ona Şehbâ adını vermiştir. Irak şairi Safiyyüddîn Abdülaziz b. Serâyâ Hıllî de[15] bu kaleyi kastederek şu dizeleri söylüyor:

"Kızgın Hulle'nin evlerini terket de çek git,
Geç develerinden ve Zevrâ denen yerden geç!
Kanbur Musul'da da bekleme yola devam et.
Çünkü Şehbâ Kalesi'nin şimşekleri,
Zamanın [bela] ifritini yakacak er veya geç!"

Halep Kalesi'ne de Şehbâ adı verilir. Bu şiir pek sanatkârane olup şair bununla Mardin hükümdarı Melik Mansûr'u övmek istemiştir. Hükümdar iyi nam salmış, cömert biridir.[16] Elli sene yönetti burayı; hattâ Tatar hükümdarı Kazan'ın zamanına erişerek Sultan Hudâbende'ye akraba oldu, kızı Dünya Hatun, Sultan Hudâbende'yle nikâhlanmıştır.

Mardin Hükümdarı

Şehre vardığım sırada sultan, evvelce bahsettiğim Melik Mansûr'un oğlu Melik Sâlih'ti.[17] Babasından sonra tahta o geçmiştir. Irak, Şam ve Mısır civarında ondan daha cömert ve iyiliksever biri yok! Kapısına gelen şairlere ve fakirlere babalarıymışcasına ikramda bulunur. Ebû Abdullah Muhammed b. Câbir Endelüsî'ye kendisini methetmesine mukabil 20.000 dirhem vermiş! Mervî diye de tanınan bu şair sakattır. Hayır eseri olarak birçok medrese ve zaviye yaptırmıştır bu sultan. Onun veziri, çağının eşsiz bilgini ve imamı kabul edilen Cemaleddîn Sincarî'dir. Bu adam Tebriz'de tahsil görmüş, büyük âlimlerden ders almıştır. Kadılar kadısı olan İmam Burhâneddîn Musulî'ye yetişmiştir. Bu zât, Derviş Feth Musulî'ye[18] intisap etmiş ünlü biridir. Burhâneddîn Musulî, yüreği Allah sevgisiyle dolu mütevazı bir insandır. Kaba yünden mamul, on dirhemden daha ucuz bir elbise giyer. Sarığı da böyle. Davalara genellikle medrese dışında, mescidin avlusunda bakar. O daima orada ibadet hâlindedir. Kendisini tanımayan biri uzaktan şöyle bir baksa onu kadı değil, hizmetçilerden biri zanneder!

Musul Kadısı Burhâneddîn'in Başından Geçen Bir Hâdise

Bana anlatılanlara göre Kadı Burhâneddîn bir gün mescidin dışındayken yanına gelen kadın onu tanımadığından olacak;

"Hoca, de hele nerede oturur kadı?" diye sorunca Burhâneddîn:

"Ondan ne istiyorsun?" diye sorar. Kadın:

"Kocam beni dövdü! Onun ikinci bir hanımı daha var. Aramızda âdil davranmıyor! Ben fakir biriyim, kocamı hâkimin huzuruna getirtmek için birilerini tutmak istesem de verecek param yok!" der. Burhâneddîn:

"Peki, kocanın evi nerede?" diye sorar. Kadın:

"Şehir dışında, Mellâhîn köyünde!"

Böylece Burhâneddîn;

"Seninle beraber oraya gidiyorum!" diyerek yola koyulur. Kadın:

"Sana verecek bir şeyim yok bu hizmetine karşılık!" demesine rağmen Burhâneddîn:

"Zaten senden bir şey almıyorum!" diye cevap verir. Böylece kadına köye gitmesini ve dışarıda beklemesini, arkadan kendinin geleceğini bildirir. Kadın aldığı talimat üzere köye gider ve bekler. Kadı arkadan yalnız başına gider ve kadını takip ederek kocasının evini bulur. Adam kadıyı görünce:

"Seninle beraber gelen bu uğursuz ihtiyar da kim?" diye sorar. Zira hanımının arkasında takipçi görmek "alışık olmadığı" bir durumdur! Ama kadı hiç bozmaz istifini;

"Vallahi senin dediğin gibi biriyim işte. Ama mutlaka hanımını razı etmeni istiyorum!" deyip söze başlar. İki kişi arasında münakaşa uzar, halk toplanır. Kadıyı hemen tanırlar, selâm verirler. Bu sefer haksız koca endişeye kapılır, mahcup olur.

Burhâneddîn:

"Korkmana gerek yok, hanımla aranı düzelt!" diye tembih ettiğinde adam;

"Başım gözüm üstüne!" diyerek hanımını hoşnut etmeye çalışır. Kadı o gün eline geçen rüsum parasını da onlara teslim eder, döner.

Ben Burhâneddîn ile görüştüm, evinde misafir etti beni. Sonra Bağdat'a dönmek üzere hareket ettik.

Notlar

1 **Ma'şûk Kalesi:** Bu kale aslında Halife Mu'temed zamanında inşa edilmiştir. Ya'kûbî der ki "Halife Mu'temed Sürremenreâ'da ikamet etmeye başladı, burada Ma'şûk adını verdiği şahane bir köşk yaptırdı, epey bir süre içinde durdu; nihayet karışıklıklar çıkınca Bağdat'a dönmek zorunda kaldı." Bu yapı zamanla bir kaleye dönüşmüş ve bugün Âşık adıyla bilinir olmuştur. Bkz.: Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 268; Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 78.

2 **Sâmerrâ:** Hârûn Reşîd'in üçüncü oğlu Mu'tasım buradaki câmii yaptırmış ve beşyüzbin altını bu iş için harcamıştır. Sâmerrâ'da sekiz Abbâsî halifesi yaşamış ancak Mu'temed'in burayı terkedip Bağdat'a dönmesiyle şehir bakımsız hâle gelmiştir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 78.

3 **Sâhibü'z-Zamân'ın türbesi:** Sâmerrâ'da 10. imam Ali Hâdî Takıyy'ın (ö: 254/868) ve 11. imam Hasan Askerî'nin (ö: 260/874) türbeleri bulunur. Şîa inancına göre 264/878 yılında buradaki bir hücrede 12. imam yani Sâhibu'z-Zamân gözden yitmiştir. Konu için bkz.: 25/7. not.

4 **Tikrit:** Sâmerrâ'nın 50 km kuzeyinde Dicle'nin batı yakasına kurulmuş eski bir şehirdir. İbn Havkal, burada öteden beri pek çok Hıristiyan taifesinin barındığını ve neredeyse İsa (as) ve havarîlerinin devrinden kalma kilise ve manastırların bulunduğunu belirtir. Ebu'l-Fidâ, Tikrit'in güneyinde ve doğusunda Mütevekkil zamanında emniyet âmiri İshâk b. İbrahim tarafından kazılan İshâkî kanalının yer aldığını söyler; Lübâb kitabından naklen bu şehrin adının Bekr b. Vâil'in kızkardeşi **Tikrit**'ten geldiğini anlatır. Meşhur kalesini ilk defa eski İran kisralarından Ardeşir b. Babek oğlu Sabur yaptırmıştır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 289.

5 **Musul (=Mevsıl):** Şehir Araplar tarafından 40/660 yılında kurulmuştur. Emevî devrinin sonlarından itibaren Mezopotamya mıntıkasının idarî merkezi hâline gelmiştir. Bu geniş bölgeye Cezîre denmektedir; zira Dicle ile Fırat arasında kocaman bir adayı andırmaktadır. Takvîm'de de kaydedildiği gibi bu şehir Dicle'nin batı yakasında olup güneyinde Küçük Zâp suyu akmakta ve antik Asur şehrinin kıyısından Dicle'ye karışmaktadır. Bkz.: Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 80; Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 285.

6 **Circis'in kabri:** Bu kabir hâlâ ziyaret edilmekte ve Aziz Corc Meşhedî adıyla bilinmekte olup Bâbü'n-Nebî (=Nebî Kapısı) adlı mahallededir. Müslümanlar bu zâtı, Fetret döneminde (Hz. İsa'dan Peygamberimize kadar devam eden süre içinde) yaşamış tevhid ehli mübarek biri olarak bilir ve şehit olduğuna inanırlar. Bazı rivayetlere bakılırsa bu şahıs Hz. İsa'dan epey sonra Filistin'de ortaya çıkmış ve Roma imparatoru Diocletien devrinde Musul'a girmiş; Apollo'ya tapan resmî ideoloji taraftarlarına tek Allah'ı ve Hz. İsa'yı anlatmış, ancak çeşitli mucizevî olaylardan sonra kendisi gibi inananlarla beraber şehit edilmiştir. Hıristiyanların rivayetine göre ise bu zât (=St. Corc) bahsettiğimiz dönemde yaşıyor; ancak Nikomedea yani İzmit'te vefat ediyor. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûc,* par. nr.: 126; Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 83; *DİA, İslâm Ans.,* C. 8, s. 26.

7 **Yunus tepesi ve *Ninova:** Hz. Yunus'un (as) makamı Dicle'nin doğu yakasında eskiden beri Ninova diye bilinen mıntıkadadır. Ninova Asurluların merkezi idi. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûc,* par. nr.: 520-521; Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 83.

8 **Ayn-ı Rasad (=Kizlek Köprü):** İbn Cübeyr burayı anlatırken Musul'un köylerinden geçtiğini ve öğleyin Ayn-ı Rasad mıntıkasına geldiğini belirtir. Burası şimdi Musul'un 25 km kuzeybatısında olup Kizlek Köprü diye bilinmektedir. Bkz.: İbn Cübeyr, *Rıhle,* s. 191; Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 84.

9 **Cezîre-î İbn Ömer (=Cizre):** Bugün Türkiye sınırları içinde bulunan Cizre, eski coğrafyacılardan İbn Havkal tarafından büyük bir ticaret merkezi olarak vasfedilmiş; Hamdullah Müstavfî de Cizre'ye bağlı onlarca kasabadan bahsetmiştir. Seyyahımızın döneminde Cizre, Moğol İlhanlı Devleti'ne bağlı bir vali tarafından yönetiliyordu. Bölge 372/983 yılında Mervânî Kürt Devleti'nin hâkimiyetine girmiş ve o zamandan bu yana yoğun bir Kürt nüfusunu barındırdığı için Osmanlı da dahil bölge devletleri burayı daima mahallî Kürt beyleriyle anlaşarak idare etmişlerdir. Cizre bugün Şırnak'a bağlı bir ilçedir. Bkz.: İstahrî, *Mesâlik,* (de Goeje neşri), s. 72; İbn Havkal, *Sûretü'l-Ard,* s. 209, 224-225; *DİA, İslâm Ans.,* C. 8, s. 35.

10 ***Kur'an*'da adı geçen Cûdî dağı:** 11. sûrenin (Hûd Sûresi) 44. âyetinde şöyle buyurulur: " Ve ey arz, suyunu yut ve ey gök suyunu tut denildi; su azaldı, iş bitirildi, gemi Cûdî üzerine oturtuldu." Cûdî dağı, Cizre'nin 32 km kuzeydoğusunda, 2000 m'yi

aşan dört doruğa sahip; ortası çanak şeklinde, yaşamaya elverişli yeşil bir dağdır. Bkz.: *DİA, İslâm Ans.*, C. 8, s. 80.

11 **Nusaybin (=Nasîbîn) ve havası:** Bugün Mardin ilimize bağlı olan Nusaybin, Romalılar devrinde Nisibis diye bilinirdi. Yâkût Hamevî de Nusaybin'in Iyâd b. Ganem tarafından aynı Ruhâ (=Urfa) gibi sulh yoluyla alındığını belirtmektedir. Hamdullah Müstavfî bu şehrin 6500 adım uzunluğundu bir sur silsilesine sahip olduğundan; ikliminin soğuk, akrebinin ve sineklerinin bol olduğundan bahseder. Çok daha sonra buradan bahseden Makdisî, şehrin muhteşem hamamlarını, güzel evlerini, canlı pazarını ve Cuma câmiini anlatır. Bkz.: Belâzurî, *Futûh*, (de Goeje neşri), s. 175; MEB, *İslâm Ans.*, C. 9, s. 99-103.

12 **Şair Ebû Nüvvâs:** Bkz.: 7. bölüm 5. not.

13 **Sincar:** Sincar Musul'un 120 km batısında olup aslında İbn Battûta'nın seyrettiği güzergâhın dışındadır; zira o Mardin'e yönelmiş idi. Herhalde Nusaybin'e gelmeden önce bahsetmesi gerekiyordu Sincar'dan; ancak seneler sonra kaleme alınan hatırat tarzı bir seyahatnâmede bu tür hatalar olabilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 85.

14 **Mardin:** O dönemde Artukoğullarına bağlı olan bu şehir, bölgenin en muhkem, en sarp kalesine sahipti ve İlhanlı hâkimiyetini kabul ettiği için iyi korunmuştu. Bkz.: MEB, *İslâm Ans.*, C. 7, s. 317-319.

15 **Şair Safiyyüddîn Abdülazîz İbn Serâyâ Hıllî:** Hılle'de doğan ve yetişen şairin edebiyatla ilgisi erken yaşlarda başladı, arkasından ticaretle meşgul oldu; bu işi de becerdi, Şam, Mısır ve Mardin'e gider; Artukoğullarına methiyeler yazardı. 750/1349'da vefat etmiştir. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 2, s. 479-489.

16 **Artuklu Mardin sultanı, Mansûr Gâzî Kara Arslanoğlu:** Melik Mansûr diye de çağrılan Kara Arslanoğlu, bir peyke veya tahtırevan üzerinde gezdirilecek kadar şişman; ancak akıllı ve zeki bir adamdı. Yirmi sene Mardin'i yönettikten sonra 712/1312 yılında vefat etti. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 3. s. 296.

17 **Artuklu Mansûroğlu Melik Sâlih:** Melik Mansûr'un oğlu olup kardeşi vefat ettikten sonra başa geçmiş; tam 54 yıl Artukoğulları Devleti'ni yönetmiştir. Onun 763/1365 yılında öldürülmesiyle Mardin şehrinde Artukoğullarından kimse kalmadı, şehir onların elinden çıkmış oldu. Bkz.: İbn Hacer, *Age.*, C. 3, s. 296.

18 **Feth b. Sa'd Mûsulî:** Musul'un meşhur sufîlerinden Arap asıllı Feth, hayatını sahabe gibi yaşamaya adamış biriydi. İsa b. Yunus gibi güvenilir hadîsçilerden hadîs almış; başkalarına yalvararak kolay bir hayat yaşamaktansa kimseye muhtaç olmadan sıkıntılı bir hayat yaşamanın daha şerefli olduğunu savunmuştur. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 8, s. 293; *Sahâbeden Günümüze*, C. 6, s. 426.

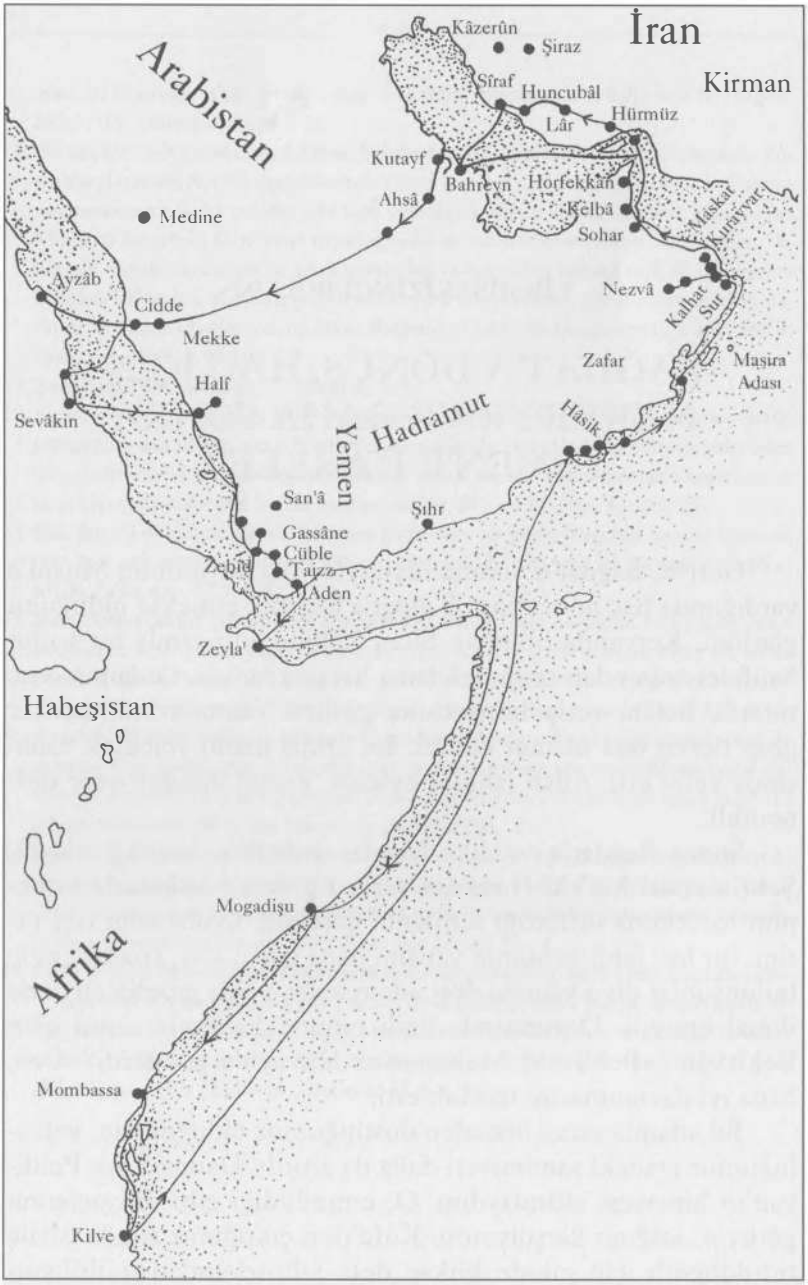
YİRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

BAĞDAT'A DÖNÜŞ, HAC İÇİN MEKKE'YE VE DAHA SONRA YEMEN'E HAREKET

Geriye, Bağdat'a dönme niyetiyle yola koyuldum; Musul'a vardığımda hac kervanının Bağdat'a hareket etmekte olduğunu gördüm. Kervanda bulunan Sitt-i Zâhide adlı ermiş bir kadın halifeler soyundan olup defalarca hacca gitmişti. O daima oruç tutardı. Selâm verip himayesine girdim. Yanında bulunan bir grup derviş ona hizmet ederdi. Bu ermiş kadın yolculuk esnasında vefat etti. Allah rahmet eylesin. Zerûd denilen yere defnedildi.

Sonra Bağdat'a vardık. Hacılar yolculuk hazırlığındaydı. Şehrin emiri Ma'rûf Hoca'nın yanına giderek hükümdarın benim hakkımda lütfettiği fermanın gereğine uyulmasını rica ettim. Bir hac tahtırevanının yarısını bana tahsis etti. Hizmetimde bulunsunlar diye yanıma dört adam kattı, yolda gerekli suyu da ihmal etmedi. Durumumla ilgili raporu, kafilenin emiri olan Behlevân [=Pehlivan] Muhammed Huvayh'a gönderdi.[1] Ona, bana iyi davranmasını tembih etti.

Bu adamla zaten önceden dostluğumuz olduğundan, yolculuğumuz aradaki samimiyeti daha da artırdı. Daima Emir Pehlivan'ın himayesi altındaydım. O, emredildiği gibi ihtiyaçlarımı görüyor, azığımı karşılıyordu. Kûfe'den çıktığımız sırada ishale tutulduğum için günde birkaç defa tahtırevandan indiriliyordum. Pehlivan daima hâlimi hatırımı sorar, bana iyi davranılması için buyruklar yağdırırdı.

Mekke'den Sevâkin'e, buradan Yemen'e; Yemen'den Doğu Afrika sahillerine gidiş ve Güneydoğu Arabistan sahillerinden Mekke'ye dönüş.

Kaynak: Tazî; Gibb.

Mekke'ye varıncaya kadar hastalığım devam etti. Kutlu Ev'i tavaf etmeye koştum. Hemen "kudûm" [=varış] tavafı yaptım. Güçsüz olduğum için farz olan kısmı otururak ifa ettim. Tavafları, Safâ ile Merve arasındaki sa'yi, Emir Pehlivan'ın atına binerek yaptım. Bu sene Pazartesi günü vakfeye durduk.[2] Minâ'ya geldiğimde hastalığım hafiflemişti. Daha sonra tamamen iyileştim.

Hac ibadetini yaptıktan sonra o seneyi Mekke'de geçirdim. "Müşeyyidü'd-Devâvîn" [=Divan müfettişi, defterdar] Emir Alâeddîn b. Hilâl o sıralarda attarlar çarşısının dışında Benî Şeybe Kapısı'nın yanında bir şadırvan inşası için Mekke'de bulunuyordu. O sene Mısır'ın nüfuzlu şahsiyetlerinden oluşan bir grup seçkin kişi de mübarek beldenin misafiriydiler. Bunlar arasında Tâceddîn b. Köyük'ü,[3] Kadı Nûreddîn'i, Zeyneddîn b. Asîl'i, İbnü'l-Halîlî'yi ve Nâsıreddîn Asyûtî'yi sayabilirim...

Yıl boyunca Muzafferiye Medresesi'nde kaldım. Hak Teâlâ bana tam bir şifa ihsan ettiği için günlerim huzur içinde geçti. Kendimi tavafa, ibadete verdim; bol bol umre yaptım. Bu sene Mısır'ın Saîd bölgesinden de epeyce hacı geldi. İlk haccedenler arasında Şeyh Necmeddîn Asfûnî'yi, Mısır kadısı Necmeddîn Bâlisî'nin iki oğlu Alâeddîn Ali ve Sirâcedden Ömer'i sayabilirim.

Zilkade ayının ortalarında nüfuzlu ve erdemli [dostlardan] biri; Emir Seyfeddîn Yelmelek geldi. Doğum yerim olan Tanca'dan da ziyaretçiler vardı o ayda. Allah, ülkemi korusun! Gelenler arasında şunları sayabilirim: Fakih Ebû Abdullah Muhammed İbnü'l-Kadî Ebu'l-Abbâs İbnü'l-Kadi'l-Hatîb Ebi'l-Kasım Cürâvî, Fakih Ebû Abdullah b. Atâullah, Fakih Ebû Muhammed Abdullah Hadarî, Fakih Ebû Abdullah Mürsî, Fakih Ebû Ali Belensî'nin oğlu Ebu'l-Abbâs, Ebû Muhammed İbnü'l-Kabile, Ebu'l-Hasan Biyârî, Ebu'l-Abbâs b. Tâfût, Ebu's-Sabr Eyyûb Fahhâr, Ahmed b. Hakkâme... Ayrıca Kasru'l-Mecâz[4] ahalisinden Ebû Zeyd Abdurrahman İbnü'l-Kadî Ebu'l-Abbâs b. Halûf, Kasru'l-Kebîr[5] ahalisinden Fakih Ebû Muhammed b. Müslim, Ebû İshâk İbrahim b. Yahyâ ve onun oğlu vardı gelenler arasında...

Bu sene Mekke'yi ziyaret edenler arasında hükümdarın "haseki" ümerasından Emir Seyfeddîn Tokuzdemûr,[6] Karamanoğlu Emir Musa,[7] "Nâzır-ı Ceyş" ve "Kâtib-i Memâlik" [=or-

du müfettişi ve haznedar] Kadı Fahreddîn, Tâc Ebû İshâk ve Melik Nâsır'ın özel hocası Hadak adlı hanımefendi vardı. Harem-i Şerif diye bilinen kutlu mabet ve çevresine geniş bağışlarda bulundular. En çok da Kadı Fahreddîn verdi.

Yediyüzyirmisekiz yılının hac mevsiminde Cuma günü vakfeye durduk.[8] O sene Emir Pehlivan'ın kılavuzluğu ve refakatiyle Rümeyse[9] oğlu Ahmed ve Utayfa oğlu Mübarek Irak'tan geldiler. Yanlarında Şeyhzâde Harbâvî ile Şeyh Danyal da bulunuyordu. Irak hükümdarı Sultan Ebû Saîd adına Mekke ahalisine ve misafirlerine sadaka dağıttılar. İşte yine o yıl hükümdar Ebû Saîd'in adı Melik Nâsır'dan sonra hutbede okunmuş ve hakkında dua edilmiştir Zemzem Kubbesi'nin üstünde... Onların ardından Yemen hükümdarı Melik Mücâhid Nûreddîn'in adı anılmıştır ama Emir Utayfa[10] bu işi uygun görmedi, üvey kardeşi Mansûr'u Melik Nâsır'a gönderdi; durumu anlatsın diye. Sonra Rümeyse'nin emriyle Mansûr geri getirildi, iş uzadı. Utayfa ikinci defa Mansûr'u Cidde yoluyla göndererek vaziyeti Melik Nâsır'a bildirdi.

Yediyüzyirmidokuz yılının Salı gününde vakfeye durduk.[11] Bu sene de hac ibadetimi yaptım ve yediyüzotuz yılını Mekke'de geçirmeyi tercih ettim. Yediyüzotuz yılının hac mevsiminde Emir Utayfa ile Emir-i Candar [=Özel muhafız birliği başı] Aydemûr Nâsırî[12] arasında kavga oldu. Bir grup Yemenli tüccar mallarının çalınması üzerine Aydemûr'a şikâyette bulunmuştu. Aydemûr, Emir Utayfa'nın oğlu Mübarek'e:

"Bu hırsızları tez getirin!" dedi. Mübarek ise:

"Bunları tanımıyorum bile, nasıl getireyim? Hem Yemenliler bizim idaremiz altında. Senin sözün onlara geçmez! Eğer Mısır ve Şamlılardan bir şey çalınırsa o zaman benden isteyebilirsin!" dedi.

Aydemûr kızdı;

"Ulan kavat! Bana böyle söylüyorsun ha!" diyerek ötekinin göğsüne bir darbe indirdi. Mübarek ansızın yere yıkıldı. Başlığı düştü. Emir Mübarek'in adamları öfkeye kapıldılar. Aydemûr atına binerek ordusuna katılmak üzere yola çıktıysa da Mübarekle köleleri yetişip hem onu, hem de çocuğunu öldürdüler! İşte, Melik Nâsır'ın amca oğlu Emir Ahmed Mekke'deyken Kut-

lu Mabet'in civarında böyle ciddî bir mücadele oldu. Türkler, hasımlarını ok yağmuruna tuttular ve Mekkelileri savaşa teşvik eden bir kadını öldürdüler. Kafiledeki bütün Türkler, başlarında Emir Hâstürk olmak üzere hemen atlarına bindiler. Bu sırada başta kadı olmak üzere imamlar ve Harem-i Şerif'in yanında günlerini ibadetle geçirdiği için "mücâvirîn" adı verilen taife hep beraber başlarına mushaf koyarak meydana çıktılar ve barış istediler. Böylece hacılar Mekke'ye tekrar girebildiler. Oradaki yüklerini alıp Mısır'a döndüler.

Bu hâdiseyi duyan Melik Nâsır çok kızdı! Mekke'ye asker gönderdi.[13] Emir Utayfa, oğlu Mübarek ile tabanları yağladı! Kardeşi Rümeyse ise çocuklarıyla Nahle vadisine çıktı. Melik Nâsır'ın askerleri Mekke'ye ulaştığında Rümeyse hemen oğullarından birini gönderdi. Kendisi ve evlâdu iyâli için emân diliyordu! Türkler onu affettiler; hemen "emân" verdiler. Rümeyse Mekke'ye geldi. Türk kumandan ona hil'at giydirerek şehri teslim etti. Melik Nâsır'ın askerleri kısa bir zamanda şehirden çıkıp Mısır'a döndüler. O yumuşak huylu, işini bilen, akıllı bir sultandır. İşte o günlerde ben Mekke'den çıktım, Yemen diyarına yöneldim. Mekke'yle Cüdde [=Cidde] arasında yolun tam ortasında bulunan Hadde'ye ulaştım.[14]

Sonra Cüdde'ye [=Cidde] geldim.[15] Burası deniz kıyısına kurulu gayet eski bir şehir. Anlatıldığına göre eski İranlılar tarafından yapılmış. Zaten şehir dışında kadim yapılar vardır. Bunlar arasında sert taşlar kazılarak yapılmış kuyular da bulunuyor. Hepsi birbirine bitişik. Bu kuyular o kadar çok ki saymak mümkün değil.

O sene yağmur az yağdı. Bu yüzden Cidde'ye bir günlük mesafeden su getirildi. Hacıların, ev sahiplerinden su dilendiklerini gördüm.

Kör Dilenci

Cidde'de ilginç bir olaya tanık oldum. Kör bir dilenci genç bir çocuğu kendine kılavuz ederek evimin kapısına dayandı. Su istiyordu. Selâm vererek adımı söyledi, elimden tuttu. Oysa ben onu tanımıyordum. O da beni bilmiyordu. Hayret ettim. Eliyle parmağını tutarak:

"Yüzük nerede?" diye sordu. Mekke'den çıktığımda fakirin biri benden sadaka istemiş, yanımda bir şey bulunmadığı için hemen yüzüğümü vermiştim;

"Onu bir fakire verdim!" dedim. Bu sefer hemen:

"Git onu ara, çünkü yüzükte özel bir sırrı taşıyan isimler yazılı!" dedi. Ona çok hayret ettim. Bunca şeyi bilmesine şaştım. Ne demek istediğini ve durumunun ne olduğunu Allah bilir.

[Abanoz Câmii ve Celbe Türü Gemiyle Denize Açılışım]

Cidde'de Abanoz Câmii diye bir mabet var.[16] Manevî yönü ve bereketiyle ün salmış. Orada yapılan dua Allah nezdinde kabul görür derler. Cidde emiri Ebû Ya'kûb b. Abdurrezzâk idi o sıralar. Hatip ve kadılık vazifesini gören ise Mekkelilerden, Şâfiî fıkıhçısı Abdullah'tı.

Cuma günü halk namaz kılmak için toplanınca müezzin gelir ve orada biriken Cidde ahalisini sayar. Sayıları kırkı bulunca hutbe okur ve cemaatle Cuma namazını kılar. Eğer sayı kırka ulaşmazsa sadece dört rekâtlık öğle namazını kılarlar ve Cuma'yı kılmak için gerekli adam sayısı konusunda Cidde ahalisinden olmayanlara itibar etmezler; ne kadar çok olursa olsun o yabancılar.[17]

Cidde'den çıkarken "celbe" türü bir tekneye bindik. Aslen Habeş olan Refîuddîn Elfî Yemenî'ye aitti bu tekne. Şerif Mansûr b. Ebû Nümeyy[18] diğer bir celbeye bindi. Benim de onun yanında bulunmamı istiyordu ama onun celbesinde develer vardı ve ben bu hayvanlardan korkardım! Zaten daha önce denizde hiç yolculuk etmediğimden onun dileğini ne yazık ki yerine getiremedim. Bizimle beraber pek çok Yemenli, ticaret mallarını celbe tipi teknelere yükleyerek Cidde'den çıktılar.

Şerif Mansûr'la İlgili Bir Olay

Gemiye bindiğimizde Şerif Mansûr derhal kölelerinden birine Yemenlilerin bulunduğu gemiden bir "adîle" [=yük, denk] un ve yağ getirmesini emretti. Yani yarım yük unla bir kap yağ alıp getirecekti. Köle emredileni yaptı ve huzura çıktı. Tacirler ağlayarak yanıma gelip bu yükün içinde 10.000 dirhem gümüş

olduğunu ve onun geri verilip başka bir adîlenin alınmasını rica etmemi istediler benden.

Emire giderek meseleyi anlattım;

"Tüccar tayfasının bu yük içinde bazı özel şeyleri var!" dedim. Cevap olarak:

"Eğer şekerse geri vermem, başka bir şeyse veririm!" dedi. Yük açılınca içinden para çıktı, emir hemen geri verilmesini emretti ve bana dönerek şöyle dedi:

"Eğer Aclân olsaydı burada; kesinlikle iâde etmezdi!" Aclân denen herif,[19] biraderi Rümeyse'nin oğlu idi. O günlerde Dımaşk'tan Yemen'e giden bir tacirin evine girerek bulduklarının büyük bir kısmını gaspetmişti! Ama şu anda Mekke emirliği yapıyor, uslanmış; adaletli davranıyormuş.

[Deniz Yolculuğunda Tehlikeli Anlar, Ceylân Yemeyen Bucâtlılar ve Sevâkin'e Varış]

Rüzgâr müsait olduğu için iki gün rahat bir yolculuk yaptık. Sonra hava değişti, rotamızdan bizi çevirdi. Denizin azgın dalgaları teknenin içine giriyor, yanı başımıza sokuluyordu. Millet korkudan tirtir titriyordu. Ayzâb ile Sevâkin[20] arasında Re'sü'd-Devâir [=Devâyir burnu][21] diye bilinen bir limana sığınana dek korku ve dehşet devam etti. Oradan karaya çıktık. Sahilde mescide benzeyen kamış bir kulübe gördük. Kırık deve kuşu yumurtaları vardı kulübede. İçleri sıvı doluydu. Hem içtik, hem pişirdik.

Bu limanda bir gariplik hissettim. Denizden karaya doğru sokulan bir körfez burası. Ahali, bir sürü bezi dört bir yanından tutup suya bırakıyor. Sonra içini balıkla doldurup çıkarıyor! Balıkların her biri bir arşın büyüklüğünde! "Bûrî" adı veriliyor onlara. [Gemi ahalisi] bunlardan satın aldı, bol bol pişirdi. O sırada Bucât ahalisinden bir grup yerli yanımıza geldi. Bucâtlılar bu yörenin asıl sakinleridir. Renkleri siyah, elbiseleri ise sapsarı çarşaflardan ibarettir. Kafalarında parmak genişliğinde kırmızı sarıklar bulunuyor. Bu cesur adamların, başlıca silâhları mızrak ve hançerdir. "Suhb" adını verdikleri develerine eğerli binerler. Oradan deve kiraladım. Her yanı ceylânla dolu bir yerden geçtik, onlarla beraber. Bucâtlılar ceylân eti yemedikleri için bu

hayvanlar insanlara alışık; hiç ürkmüyorlar. İki gün yolculuktan sonra Evlâd-ı Kâhil [=Kâhiloğulları] adıyla bilinen bir Arap kabilesinin yanına vardık. Bunlar Bucât kabilesine karıştıkları için lisanlarına aşinadırlar. O gün Sevâkin adasına vardık. Bu yer karadan 6 mil kadar uzaklıkta. Ne suyu, ne ekili arazisi, ne de ağaçları var. İçecek su oraya kayıklarla getiriliyor. İçinde sarnıçlar var; yağmur sularını biriktirmek için. Bu büyük adada devekuşu, ceylân ve yaban eşeği çok, keçi boldur. Süt ve yağ epey fazla elde edilip Mekke'ye ihraç ediliyor. Tahılı ise "cercûr" dedikleri iri taneli bir darı ki, o da Mekke'ye ihraç ediliyor.

Sevâkin Sultanı

Sevâkin adasına vardığım sırada oranın hükümdarı Şerif Zeyd b. Ebû Nümeyy idi. Babası Mekke emiridir. Daha önce bahsettiğim Utayfa ve Rümeyse de bu adamın kardeşleridir. Onlar da emirlik makamına oturmuşlardır Mekke'de. Şerif Zeyd, Sevâkin Sultanlığı'na dayıları olan Bucât kabilesi tarafından getirilmiştir. Beraberinde Bucât, Evlâd-ı Kâhil ve Cüheyne bedevîlerine mensup askerler bulunur.

Sevâkin adasından ayrılıp yönümüzü Yemen'e çevirerek bindik gemilere. Bu denizde ansızın beliriveren kayalar çok; bu yüzden gece seyahat yapılamıyor. Devamlı gündüz vakti ilerliyoruz. Gece olunca demir atılıyor, karaya çıkılıyor, sabahleyin tekrar gemiye biniliyor. Bu yörede gemi kaptanına "rubbân" denilir. Kaptan geminin baş tarafından asla ayrılmaz. Sürekli ön tarafı gözler. Orada halkın "nebât" dediği [mercan] kayalıklarını derhal dümenciye bildirerek tehlikeleri önler.

[Halî Dervişleri]

Yola çıktıktan altı gün sonra Halî ülkesine ulaştık.[22] Eskiden orada Yemen hükümdarlarından İbn Ya'kûb oturduğu için bölge Bilâd-ı İbn Ya'kûb diye de biliniyor. Bu şehir gayet büyük ve gösterişli bir yerleşim merkezidir. Benî Harâ ve Benî Kinâne kabilelerinden oluşuyor ahalisi. Câmii, dünyanın en güzel câmilerinden. Orada dünyadan ilişiğini kesmiş, kendini ibadete vermiş bir grup derviş var. Hintli şeyh Kabule de bunlardan biri. Elbisesi yamalı, külâhı da keçeden... Mescide bitişik olan çile-

hanesi kumla döşenmiş! Ne hasırı ne de kilimi var. Onu ziyaret ettiğimde kenarda bir abdest ibriği, üzerinde arpa ekmeği kırıntıları bulunan hurma yaprağından örülmüş bir sofra, tuz ve kekikle dolu küçük bir tabak gördüm, başka bir şey görmedim! Yanına biri gelince bu mütevazı yemeğini hemen misafirine uzatır. Durumu arkadaşlarına haber verir. Biraz sonra dervişler, yanlarında ne varsa getirirler teklifsizce... İkindi namazından sonra akşam namazına kadar Allah'ı anarlar, zikir yaparlar şeyhin huzurunda. Akşam namazı kılınınca her derviş farz olmayan [nafile] ibadetleri yapmak için bir yere çekilir; böylece yatsıya kadar devam ederler. Yatsıdan sonra gecenin ilk üçte birinin bitimine kadar yine Allah'ı zikrederler. Sonra dağılırlar. Gecenin üçte ikisi başladığında tekrar mescide dönerler. Sabah namazına kadar teheccüd [=gece namazı] ve zikirle geceyi diriltirler. Namazdan sonra herkes kendi yerine döner.

Bunların bir kısmı kuşluk namazına kadar mescitte kalıyor. Dervişlerin âdeti burada böyle. Onlardan hoşlandım; ömrümün geri kalan kısmını bu mütevazı insanlarla geçirmek istedimse de başaramadım. Hak Teâlâ rahmeti, lütfu ve yardımıyla bizim eksiklerimizi gidersin, daima yardımcımız olsun!

Halî Sultanı

Halî hükümdarı Benî Kinâne kabilesinden Âmir b. Züeyb'dir. Bu adam edebiyattan anlayan, şair biri. Mekke'den Cidde'ye kadar ona eşlik etmiştim. Babası yediyüzotuz yılında hacca gelmişti. Onun şehrine vardığımda bana çok ikramda bulundu. Uzun bir süre misafiri olduktan sonra kendisine ait bir gemiye binerek Serce'ye gittim. Burası küçük bir şehir. Ahalisi Evlâd-ı Hibî'den [İzzeddîn Hibe sülalesinden] gelen bir gruptur. Bunlar Yemen'in namlı tüccarlarındandır. Çoğu, Sadâ denilen[23] yerde oturur; erdemli, cömert insanlardır. Gelip geçenleri, misafirleri, yoksulları doyurmayı pek severler. Hacılara, gemiye bindirme ve erzak dağıtma yoluyla yardımda bulunurlar. Bu tür hayır işlerini yapmakla ün salmışlardır. Hak Teâlâ onların servetini artırsın, zenginliğinden versin onlara; güzel işler yapmada onlara yardımcı olsun! Kahma diyarında oturan Şeyh Bedreddîn Nakkas'tan başka bu adamlara denk

bir cömert yok! Şeyh Bedreddîn de onlar gibi cömertlik ve iyilikseverlikte ün salmıştır.

Serce'de Evlâd-ı Hibe'nin düzenlediği bir ziyafete katıldık. Orada bir gece kaldık.

[Zebîd Şehri ve Âlimleri]

Hâdis limanına vardıksa da mola veremedik. Oradan Ebvâb limanına ulaştık. Daha sonra da Zebîd şehrine vardık.[24] Zebîd, Yemen diyarının büyük şehirlerinden... San'a'ya kırk fersah uzaklıkta... Yemen'de, San'a'dan sonra Zebîd'den daha büyük ve zengin bir şehir yoktur. Bahçeleri geniş, suyu bol, muz ve benzeri meyveleri çoktur.

Yemen diyarının merkezî noktalarından olan şehir sahilde değildir. Ahalisi, tip ve huy bakımından güzeldir. Buranın kadınları da güzelliğiyle ün salmış cihana.[25] Bazı hadîslerde geçen Vâdi'l-Husayb burasıdır.

Peygamberimiz şöyle öğüt vermiş Muaz'a:

"Ey Muaz! Vâdi'l-Husayb'a geldiğinde hiç eğleşme, koş!"

Bu şehrin "Subûtu'n-Nahl" [=Hurma Cumartesileri] şenlikleri meşhurdur. Hurmaların olgunlaştığı mevsimde her Cumartesi günü palmiye bahçelerine çıkarlar. Şehirde yerli yabancı hiç kimse kalmaz. Musikiden anlayan sanatkârlar, meyve ve tatlı satan çarşı esnafı beraberce yola koyulurlar; hurma bahçelerine giderler. Kadınlar develerin üzerinde tahtırevanlarda güzelliklerine ince perdeler çekerek zuhur ederler. Bu can yakan letafetlerine rağmen temiz ahlâklı, iyi yürekli olan Zebîdli hatunlar, garibe ikramda yarış ederler. Bizim oranın kadınları gibi buranın hatunları da yabancıyla evlenmekten çekinmiyor fakat vatanlarını da asla terketmiyorlar! Eğer çocuk varsa kadın kefil oluyor, babası dönünceye dek onu yetiştiriyor. Babanın yokluğu esnasında nafaka, giysi, vs. istemiyorlar ondan... Baba bu yurtta kalır da yolcu olmazsa azla yetinmeyi biliyorlar, erkeği yormuyorlar.

Bu yörenin âlimleri özüne, sözüne güvenilir erdemli ve dindar insanlardan oluşuyor. Zebîd şehrinde Şeyh Ebû Muhammed San'ânî, büyük sufî Ebu'l-Abbâs Ebyânî ve hadîs bilgini Ebû Ali Zebîdî'nin sohbet meclisinde bulundum. Onlar tarafın-

dan korundum; el üstünde tutuldum. Bana ikramda bulundular. Bahçelerine girdim. Bir mecliste Yemen bilginlerinden Kadı Ebû Zeyd Abdurrahman Sufî ile görüştüm. Orada büyük ermişlerden, keramet sahibi Ahmed b. Uceyl Yemenî'den bahsedildi.

Şeyh Ahmed b. Uceyl'in Kerameti

Anlatıldığına göre Zeydiye mezhebinin meşhur bilgin ve fakihlerinden oluşan bir grup Yemenli, Ahmed b. Uceyl'in huzuruna çıkıyor. Şeyh onları zaviyenin dışında bekletiyor. Onun müritleri misafirleri karşılamaya gidiyor, şeyh ise yerinden kımıldamıyor. Bilginler kendisine selâm verince kalkıp kucaklaşarak "merhaba!" diyor. Aralarında kaderden söz açılıyor. Zeydiye bilginleri:

"Aslında kader yoktur; mükellef [=sorumlu insan] kendi eylemlerini kendi yaratır!" diyorlar.[26] Şeyh de:

"Eğer durum tamamen sizin dediğiniz gibiyse kendi yerinizden kalkın bakalım!" diyor. Bilginler kalkmak istiyor, fakat kalkamıyorlar! Şeyh onları o vaziyette bırakıp zaviyesine gidiyor. Ötekiler ise sıcaktan bunalıyor, feryat ediyorlar. Biraz sonra şeyhin müritleri huzura çıkarak bilginlerin Hak Teâlâ'ya tövbe ettiklerini, bozuk görüşlerinden döndüklerini bildiriyor. Bunun üzerine şeyh çıkıyor; onların ellerinden tutuyor, yanlış inançlarından vazgeçtiklerine dair yemin alıyor onlardan. Sonra zaviyesine götürerek üç gün misafir ediyor. Böylece Zeydiye âlimleri memleketlerine dönüyorlar.

Bu şeyhin, Zebîd dışında Gassâne adıyla bilinen köydeki kabrini ziyaret ettim. Oğlu Ebu'l-Velîd İsmail'le görüştüm. Beni misafir ettiği için evinde konakladım. Üç günümü onunla geçirdim ve beraberce Fakih Ebu'l-Hasan Zeylaî'nin ziyaretine gittik. Ebu'l-Hasan, büyük insanlardan... Yemenliler hacca giderken o hep öndedir. Buranın halkı ve çöl bedevîleri Ebu'l-Hasan'a çok saygı gösterirler.

[Cible ve Kibirli Taizz Şehri]

Yolumuza revan olduk. Cible'ye ulaştık. Güzel, küçük bir şehir. Hurma ağaçları, suyu ve meyvesi bol. Fıkıh bilgini Ebu'l-Hasan Zeylaî, Şeyh Ebu'l-Velîd'in geldiğini duyunca

hemen onu karşıladı, zaviyesinde konaklattı. Ben de Ebu'l-Velîd ile beraber ona selâm vermiştim. Üç gün yanında kaldık. Dönerken dervişlerden birini bizimle gönderdi. Böylece Yemen sultanının payitahtı olan Taizz'e yöneldik.[27] Burası Yemen diyarının en güzel ve en büyük şehirlerindendir. Hükümdarların oturduğu şehirlerin genel âdetidir; bura halkı da pek kibirli! Üç mahallesi var. Birincisinde sultan, maiyeti, memlûk askerleri ve ileri gelen devlet adamları oturur. Bu mahallenin adını hatırlamıyorum. İkincisinde emirler ve özel muhafızlar oturuyor; Udeyne ismi veriliyor buraya. Üçüncü mahalle ise halkın yerleştiği asıl semttir. Adı Mehâlib'dir. Orada büyük bir çarşı vardır.

Yemen Sultanı

Yemen hükümdarı, Sultan Mücâhid Nûreddîn Ali'dir.[28] Onun babası Müeyyed Hizebruddîn Davud, onun babası Muzaffer Yusuf b. Ali b. Rasûl'dür. Atası, Abbâsî halifelerinden biri tarafından Yemen'e emir olarak gönderilmiş. Bu yüzden Rasûl [=Elçi] adıyla ün salmış ve kendisinden sonra evlâtları bağımsızlaşarak saltanat kurmuşlardır. Bu sultanın oturup kalkma ve ata binme merasimi enteresandır.

Şeyh Ebu'l-Hasan Zeylaî'nin kafilemize kattığı dervişle beraber şehre vardığımızda kadılar kadısı hadîs bilgini Safiyyüddîn Taberî Mekkî'ye çıktık; selâm verdik. Bizi üç gün misafir etti. Dördüncü gün Kadı Safiyyüddîn beni yanına alıp sultanın huzuruna götürdü. O gün hükümdarın halkı kabul ettiği Perşembe günü idi. Hükümdara selâm verdim. Orada selâm verme işi şöyle:

Şehâdet parmağı yere değdiriliyor, sonra başa götürülüp "Allah büyüklüğünüzü daim etsin!" deniliyor.

Ben de bu âdete uydum. Kadı efendinin yaptıklarını tekrarladım. Kadı, hükümdarın sağ tarafına oturdu. Ben de aldığım talimat üzere onun karşısına geçtim. Ülkemi, Sultan Ebû Saîd'i, Mısır'ı, Irak'ı ve Lûr diyarının hükümdarlarını sordu. Tek tek cevap verdim. Oradaki vezire tembih etti; bana ikram edilsin, kalacağım yer ayarlansın diye.

Yemen sultanının meclis kurma tarzı şöyle:

O ipek kumaşlarla döşenmiş süslü bir sedire oturuyor. Sağında solunda eli silâhlı askerler bulunuyor. Kılıç, kalkan ve yay tutan takım takip ediyor bunları. Onların karşısında sağa ve sola doğru mabeyinciler, büyük devlet memurları ve sırkâtibi sıralanmakta. Özel muhafız alayının başı olan Emir-i Candar ve "şâvuşiye" [=çavuşlar] adı verilen rütbeli askerler biraz uzakta ayakta bekliyorlar. Sultan oturunca şâvuşiye denilen taife beraberce "Bismillah!" diye bağırır. Kalktığında da böyle yaptıklarından, oradakiler sultanın kalkış ve oturuş vaktini bilirler.

Sultan oturduğu zaman selâm vermesi gerekli olanların hepsi huzura varıp selâm verir, sağ ve solda kendilerine ayrılan yerlere çıkarlar. Hiçbiri başka bir mekâna oturmaz, emredildiği noktaya çöker.

Sultan, emir-i candarlık vazifesinde bulunan komutana:

"Şuna emret, otursun!" diye buyruk verince işaret edilen adam bulunduğu yerden biraz öne çıkarak halıya çöker. Onun önünde sağa ve sola dizilmiş, ayakta bekleşen adamlar vardır, demin bahsettiğimiz gibi...

Sonra yemek hazırlanır. Verilen ziyafet iki türlüdür. Birine "taâmu'l-âmme" [=genel sofra], diğerine "taâmu'l-hâssa" [=özel sofra] denilir. Özel sofrada sultan, kadılar kadısı, büyük bilginler, fakihler ve kıymetli misafirler yer. Genel sofrada ise diğer bilginler, kadılar, şeyhler, emirler ve kumandanlar yemek yer. Yemekte herkesin yeri bellidir; kimse kimsenin yerine oturmaz, itiş-kakış olmaz. Hint sultanı da aynı şekilde yemek sunardı. Bu usûlü kimin kimden aldığını bilmiyorum.

Yemen sultanının yanında günlerce kaldım. Bana iyi davrandı, nice lütufta bulundu ve bir binek hayvanı hediye etti. Böylece San'a'ya hareket ettim.

San'a eski Yemen ülkesinin merkezidir.[29] Bu büyük şehrin binaları tuğla ve alçıdan yapılmıştır. Meyveleri, ağaçları ve ekili arazisi çoktur. Havası ılıman, suyu lezzetlidir. Şaşırılacak bir durum; Hint, Habeş ve Yemen ülkelerinde yağmur yaz mevsiminin en sıcak zamanlarında ve genellikle öğleden sonra yağar! Bu biliniyor; bu yüzden yolcular öğlen vakti bir konağa varmak için acele ederler. Söz konusu ülkelerde yağmur pek şiddetli yağar, bu yüzden şehirliler de evlerine çekilir rahmet inerken. San'a'nın

bütün caddeleri kaldırımlı, her yer taşla döşenmiş! Yağmur gökten inince sokaklar tertemiz olur. Bu şehrin câmii çok güzel. Büyük peygamberlerden birinin kabri de câmiin yanı başındadır.

San'a'dan kalkıp Aden şehrine yöneldik.[30] Burası Yemen'in Bahr-i A'zam [=Büyük Deniz, Hint okyanusu] sahilinde bir limandır. Etrafı dağlarla çevrili; yalnız bir yönden giriliyor şehre. Buranın ekili toprağı, ağacı ve suyu yok! Yalnız sarnıçlar var. Yağmur mevsiminde oralarda su toplanıyor. Su çok uzakta. Çöl bedevîleri halktan para ve kumaş almadıkça suya müsaade etmiyorlar.

Aden'de sıcaklar şiddetlidir. Burası Hintlilerin uğrak yeri olan bir liman şehri. Künbâya, Tâna, Kavlem, Kalikût, Fandrayna, Şâliyat, Mencerûr, Fâkenevr, Hinavar, Sendâbûr ve diğer Hint şehirlerinden büyük gemiler gelir buraya.[31] Hint'in ve Mısır'ın namlı tüccarları burada oturuyor.

Aden halkının bir kısmı ticaretle uğraşıyor. Kimileri de hamallık ve balıkçılık yapıyor. Ticaret erbabı arasında müthiş servet sahipleri var! Bazen bir tacir koskocaman bir geminin tek sahibi olabiliyor; içinde taşıdığı bütün eşya ve malzemeyle birlikte! Bu konuda birbirleriyle yarış ediyorlar.

Açık Artırmaya Çıkan Bir Koç

Bana anlatıldığına göre ticaret erbabından biri, kölesini koç almak üzere çarşıya gönderir. Başka bir zengin de aynı gaye ile hizmetkârını göndermiştir. İşe bakın o gün pazarda bir tek koçtan başka yenilecek hayvan yok! İki hizmetkâr arasında müthiş bir açık artırma başlar. Böylece hayvanın fiyatı 400 altına kadar yükselir. Hizmetçilerden biri:

"Benim sermayem [=fiyatım] 400 altın. Eğer efendim çekiştiğimiz malın değerini verirse ne âlâ, yoksa kendi sermayemden bedelini veririm [=kendimi satarım], rakip arkadaşa galip gelirim!" der. Ve nihayet koçu alıp efendisine götürür. Adam işi öğrendiğinde kölesini azat eder, ayrıca 1000 dinar da hediye eder! Diğer hizmetkâr eli boş, içi buruk bir hâlde sahibinin yanına gelince efendi kızar, onun malını alır ve yanından kovar.[32]

[Nâsıreddîn Fârî ve Kadı Sâlim]

Aden'de Nâsıreddîn Fârî adıyla ünlenmiş bir tacirin evine misafir oldum. Her gece sofrasında yaklaşık yirmi misafir bulunduğu gibi köle ve hizmetkârlarının sayısı bu rakamdan da fazlaydı.

Bu servete, zenginliğe ve ihtişama rağmen Aden halkının tümü dindar, mütevazı ve iyi yürekli insanlardan oluşur. Yabancıya ikramda bulunur, yoksulu doyurur, çıplağı giydirirler. Hak Teâlâ'nın farz kıldığı zekâtı da hakkıyla verirler.

Şehir kadısı erdemli insan Sâlim b. Abdullah Hindî ile görüştüm. Babası hamallık yapan bir köle imiş. Ama çocuk kendini ilme adayarak yüksek derecelere gelmiştir. Hakikaten erdemli, seçkin ve âdil kadılardandır. Birkaç gün onun misafiri oldum.

Notlar

1 **Pehlivân Muhammed Havîh (veya Huvayh):** 725/1326 yılındaki hac dönüşünde kafile emiri idi. Bkz.: Tâzî, *Rıhle,* C. 2, s. 88.

2 **Pazartesi günü (h. 727 yılının Zilhicce ayı):** 1327'nin 26 Ekim'ine denk gelir.

3 **İbn Köyük (=Köyükoğlu) Tâceddîn:** Uluslararası ticaret yapan bir ailenin ferdi olan Tâceddîn, Türk asıllı olmalıdır. Zira "Köyük", yanık anlamında Türkçe bir kelimedir ve bu isimde birkaç siyasî şahsiyet vardır tarihte. İlerde, İbn Battûta'nın son gezisinde göreceğimiz gibi bu ailenin bir ferdi 734/1334 yılında Afrika'da vefat etmiştir. Diğer bir ferdi ise Alâyâ'da (=Alanya) seyyahı ağırlayacaktır. Bkz.: 32/3. not; Kâşgarlı Mahmut, *Divân-ı Lugâti't-Türk,* çev. Besim Atalay, C. 3, s. 168; İbn Hacer, *ed- Durer,* Kahire bas., C. 3, s. 18-19.

4 **Kasr-ı Mecâz:** Tanca yakınında Kasr-ı Masmûde adıyla bilinen bu mıntıkanın tam karşısında Endülüs toprağı olan Cezîre Tarîf yer alır. Târık b. Ziyâd'ın komutasındaki İslâm ordusu bu noktadan karşıya geçmişti; burası Kasr-ı Sağîr diye de bilinir. Bkz.: İbn Sâhibi's-Salâh, *el-Mennü bi'l-İmâme,* ed-kritik: Tâzî, Beyrut, 1987, s. 128.

5 **Kasr-ı Kebîr:** Tanca'nın güneyinde yer alır ve Kasr-ı Sınhâca adıyla bilinir. Bkz.: İbn Sâhibi's-Salâh, *Age., s.* 232.

6 **Seyfeddîn Tokuzdemûr:** Melik Nâsır tarafından öne çıkarıldı; Nâsır, onun kızlarını kendi oğulları olan Mansûr ve Sâlih'le everdi. Bu emirin 728/1328 yılı haccı esnasında yaşadığı hâdiseler Memlûk kroniklerine de geçmiştir. 746/1346 yılında Mısır'da vefat etti. Bkz.: İbn İyâs, *Bedâiu'z-Zuhûr, s.* 457; İbn Hacer, *ed-Durer,* Kahire bas., C. 2, s. 326.

7 **Emir Musa Burhâneddîn b. Karaman (=Karamanoğlu Musa Paşa):** Bedreddîn Karaman'ın kardeşi; Mahmud b. Karaman'ın da oğlu olan Musa Burhâneddîn, ilk başa geçtiğinde kardeşi Bedrüddîn ile arasında çekişme vuku bulmuş, kardeşi müs-

takil davranarak merkeze geçmiş, Memlûk Devleti'nin araya girmesiyle ağabey Musa, Ermenâk'a kondurulmuş idi; ancak daha sonra Musa yine başa geçmiştir. Bir aralık Mısır'a giden, ulemâ ile sohbet eden Musa Bey ilme, edebiyata önem veren âlim bir devlet adamı idi. 756/1355 yılında vefat etmiştir. Zamanında hanedanın en yaşlısı olduğundan Musa Paşa (=Başağa) diye çağrılırmış. Bkz.: Şikârî, *Karamanoğulları Tarihi*, önsöz ve haz. M. Mesud Koman, Konya, 1946, s. 58-63; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1988, s. 9 ve 11.

8 **Yediyüzyirmisekiz yılının Zilhicce ayının Cuma günü:** 1328 yılının 14 Ekim'ine denk gelir.

9 **Emir Rumeyse b. Ebû Nümeyy:** 746/1346 yılında Mekke'de vefat etti. Rumeyse'nin oğlu için bkz.: 25/8. not. Mekke emiri Ebû Nümeyy ve oğulları için bkz.: 16/13. not.

10 **Emir Utayfa b. Muhammed Hasenî:** 743/1342 yılında İskenderiye'de vefat etti; bkz.: 16./13. not.

11 **Yediyüzyirmidokuz yılının Zilhıcce ayının Salı günü:** 1329 yılının Ekim ayının 3'üne denk geliyor.

12 **Emir-i Candar Aydemür Seyfeddîn Nâsırî:** İbn Hacer'in Eldemür diye kaydettiği bu emir, Nâsır zamanında Kahire'de bulunmuş, 730'daki hac hâdisesinde oğlu Halil ile birlikte öldürülmüştür. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut bas., C. 1, s. 238.

13 **Nâsır'ın Mekke'ye asker göndermesi:** Memlûk kroniklerine bakılırsa söz konusu askerî birlikler, Kahire'den 731 Safer'inde (=1330 Kasım'ının ortalarında) ayrılmıştır; onlar Mekke'ye vardığında seyyahımız oradan ayrılmış bulunuyordu. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 1, s. 452-453.

14 **Hadde:** Hadde veya Yâkût'un kaydıyla Haddâ, Mekke ile Cidde arasında Mekke'nin 18 mil batısında; içinde kale bulunan bir vadidir. Bugün Vâdî Fâtıme diye bilinmektedir. Bkz.: Yusuf İbnü'l-Mücâvir, *Sıfatü'l-Yemen ve Mekke, (Târîhu'l-Müstabsır)* ed-kritik: Oscar Lofgren, Medine 1986, s. 42; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 97.

15 **Cüdde (=Cidde):** Suûdî Arabistan'ın ikinci büyük şehri olan Cidde, hemen hemen bütün klasik coğrafya kitaplarında sahil, yol, cadde anlamında "Cüdde" şeklinde kaydedilmiştir. 11. yüzyılda buraya gelen Nâsır-ı Husrev şehrin muntazam surlarla çevrili olduğunu ve nüfusunun 5000 civarında olduğunu bildirmektedir. Memlûkler devrinde de Hindistan-Avrupa arasında ticarî bir liman, burası ayrıca Mısır hacılarının uğrak noktalarından biri olması münasebetiyle önemliydi. Bkz.: Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhâb Tarzî, İstanbul, 1988, s. 101-12; *DİA, İslâm Ans.*, C. 7, s. 524.

16 **Abanoz Câmii:** Bu câmi hakkında İbn Cübeyr şöyle der: "Bu şehirde iki sütunlu abanozdan yapılmış bir mescidi Ömer b. Hattâb veya Abbâsî halifesi Hârûn Reşîd'e nispet edenler var..." Bkz.: İbn Cübeyr, *Rıhle*, s. 47.

17 **Şâfiîlerde Cuma namazı:** Şâfiî mezhebine göre bir yerde Cuma kılınabilmesi için en azından kırk kişinin hazır bulunması gerekir. Demek ki o sıralarda Cidde'nin nüfusu pek azmış. Bkz.: *DİA, İslâm Ans.*, C. 8, s. 85-89.

18 **Şerif Mansûr b. Ebû Nümeyy:** Çok uzun bir süre Mekke emirliği yapan Ebû Nümeyy oğuları için bkz.: 16. bölüm 13. not.

19 **Aclân:** Babası Rumeyse ve diğerleri için bkz.: 16. bölüm 13. not.

20 **Sevâkin limanı ve Iyzâb (=Ayzâb):** Ayzâb'ın güneyinde bulunan Sevâkin limanı Hicrî 9. yüzyılda Ayzâb'ın harabolmasından sonra çok önem kazanmıştır. Bkz.: 7. bölüm, 23. not.

21 **Re's-i Devâir (=Devâir burnu):** Bu noktanın, Sevâkin'e 43 km uzaklıktaki Mersâ Derûr diye bilinen liman olması muhtemeldir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle,* C. 2, s. 100.

22 **Halî:** Mekke'yi San'a'ya bağlayan yol üzerinde büyük bir şehirdir. Halî limanı şu anda Asîr bölgesine bağlı gayet iyi korunmuş bir limandır. Bkz.: Hazrecî, *el-Ukûdu'l-Lu'luiyye,* C. 1, s. 53; Tâzî, *Rıhle,* C. 2, s. 101.

23 **Sa'dâ:** Bazı yazmalarda son harf uzatmalı ise de doğrusu "Sa'de" olmalıdır. Sa'de şehri denizden 2261 m yükseklikte kurulmuş çok eski bir şehirdir. Ebu'l-Fidâ, Yemen'in merkezî şehirlerinden San'a'ya 60 fersah uzak olan bu şehrin deri işlemeciliği ve ayakkabı sanayii ile ünlendiğini ve arazisinin gayet verimli olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 95; Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 103.

24 **Zebîd:** Şehir, Hârûn Reşîd'in oğlu Memûn'un emriyle 204/821 yılında kurulmuştur. Zebîd'in en mühim limanı Galâfika'dır. Zebîd şehri Yemen'de Ehl-i Sünnet'in daha yoğun mesken tuttuğu denize yakın düzlük kısımların en büyük yerleşim birimidir. Bu şehir Resûlîler Devleti'nin de başşehriydi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 79; İbnü'd-Deyba', *Buğyetü'l-Müstefid fi Târîh-i Medîneti Zebîd,* ed-kritik: Abdullah Habeşî, San'a, 1979.

25 **Zebîd kadınlarının güzelliği hakkında farklı bir görüş:** Ancak Yemen tarihçisi Yusuf İbnü'l-Mücâvir, Zebîd kadınlarını seyyahımız gibi anlatmıyor! Aynen şöyle der: "Rahman ve Rahîm olan Allah'a andolsun; Yemen'in hiçbir yerinde, ne düzlük kısımlarında, ne dağlık yüksek mıntıkalarında güzel yüzlü kimse gördüm! Hep ihtiyar ve çirkin!" Ancak Tâzî'nin de belirttiği gibi seyyahımızla İbnü'l-Mücâvir'in zevkleri ve tecrübeleri farklıdır. İbn Battûta, her seyyah gibi biraz abartıyı sevse de kadınlarla ilgili tecrübeleri bakımından İbnü'l-Mücâvir'i fersah fersah geride bırakmış görünüyor. Bkz.: İbnü'l-Mücâvir, *Sıfatü'l-Yemen,* s. 246.

26 **Zeydiye ve Kader meselesi:** Zeydiye, itikatta Mu'tezile mezhebinin görüşlerini benimsemekte; ancak amelî konularda birkaç mesele hariç Hanefî fıkhına dayanmaktadır. Mu'tezile, insanı kendi fiillerinin yaratıcısı olarak görür. İmam Zeyd, Şehristânî'nin de kaydettiği gibi "Adamakıllı öğrenecek derecede usûl ve furû ilimlerini tahsil etmiş, usûlde Mu'tezile'nin imamı Vâsıl b. Atâ'ya talebe olmuştur. Ondan "I'tizâl" metodunu almış, böylece bütün ashabı Mu'tezile olmuştur." Bkz.: Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal,* C. 1, s. 207; İrfan Abdülhamîd, *İslâm'da İtikadî Mezhepler,* çev. M. Saim Yeprem, İstanbul, 1994, s. 43.

27 **Taiz (=Taizz):** Yemen'in meşhur kalelerinden birinin bulunduğu Taiz şehri, Benî Resûl hanedanı zamanında büyük ehemmiyet kazanmıştır. Taiz aslında kalenin ismidir. İbn Battûta'ya çok yakın bir zamanda yazılan *Takvîm*'de şöyle deniliyor: "Zamanımızın Taizz Kalesi, Yemen krallarının karargâhıdır. Zebîd topraklarına ta tepeden bakan bu kalenin yukarı taraflarında gezip tozmaya müsait Sahle denilen güzel bir yer vardır; Yemen hükümdarı daha yukarki dağlardan Sahle'ye su indirmiş, o civarda bir bahçenin ortasına muhteşem binalar yaptırmıştır." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 91.

28 **Mücâhid Nûreddîn Ali b. Hizebrüddîn (Yemen sultanı) ve *Benî Resûl Devleti:** Mücâhid Ali, Türkmen kökenli Muhammed b. Hârûn'un kurduğu Resûlîler

Devleti'nin beşinci hükümdarıdır. Aslen Türkmen olan ilk ata Resûl Muhammed b. Hârûn, kendisinin Gassânî soyundan geldiğini iddia ederek son dönem Abbâsîler arasında mevkiini yükseltmek istemişti. Bu yüzden modern Arap tarihçiler umumiyetle bu aileyi Arap saymış ve Türkmenliğinden pek bahsetmemişlerdir. Oysa Muhammed'in Türkmen asıllı olduğunu o dönemin Arap tarihçileri de söylüyor; o Biçek adlı bir Türkmen oymağına mensuptu. İbn Haldûn da Ali b. Resûl'e "Türkmânî" diyerek ailenin kökenini açık bir şekilde ifade etmiştir. Resûlîler ailesi, Eyyûbîlerden Turan Şah ile birlikte Yemen'e gelmişlerdir. 1231'de idareyi eline alan Benî Resûl hanedanı 1454'e kadar bu mıntıkayı yönetmiştir. Yemen tarihine dair kaynak eserlerde Benî Resûl dönemine geniş yer ayrılmıştır. Bkz.: İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, Beyrut, 1992, C. 5, s. 604-611; Hazrecî, *el-Ukûdü'l-Lu'luiyye fî Târîhi'd-Devleti'r-Resûliyye,* ed-kritik: Muhammed Ekva', 1983; İbnü'd-Deyba', *Kitâbu Kurreti'l-Uyûn bi Ahbâri'l-Yemeni'l-Meymûn,* ed-kritik: Muhammed Ekva', C. 2, s. 75; MEB *İslâm Ans.*, C. 9, s. 693-695; Faruk Sümer, *Oğuzlar,* İstanbul, 1999, s. 161.

29 **San'a:** Bu şehir Taizz'in 113 mil kuzeyindedir; çok uzun bir süre Yemen'in idarî merkezi olmuştur. Seyyahın çağdaşı olan Ebu'l-Fidâ anlatıyor: "San'a, Yemen'in en büyük şehirlerinden olup suyunun ve yeşilliğinin çokluğu ile Dımaşk'a benzemektedir. Havası ılıman olan bu diyar eski çağlarda Yemen krallarının başşehriydi. Burada büyük çarşılar vardır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 95.

30 **Aden:** Taizz'in 85 mil güneydoğusundadır. Ebu'l-Fidâ anlatıyor: "Aden deniz kıyısında kurulmuştur; Hindistan ticaret gemileri, yüklerini oradan alırlar; oraya boşaltırlar. Bu toprağı kuru belde, tam bir ticaret mıntıkasıdır." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.,* s. 93.

31 **Künbâya ve diğer Hint illeri:** Kitabın ikinci kısmında İbn Battûta tarafından anlatılacak.

32 **Koç hikâyesi:** Aynı hikâye bölge tarihçisi İbnü'l-Mücâvir tarafından da anlatılmıştır; ancak koç yerine "dayrâk" denilen bir balık türü söz konusu edilmiştir. İbnü'l-Mücâvir, *Sıfatü'l-Yemen, s.* 68.

YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

AFRİKA'NIN DOĞU SAHİLLERİNE YOLCULUK[1]

Aden'den çıktık. Dört gün deniz yolculuğu yaptıktan sonra Berbere adı verilen zenci taifesinin merkezi olan Zeyla'ya vardık. Berbere ahalisi Şâfiî mezhebindendir. Yaşadıkları bölge bir baştan bir başa iki ayda katedilir. Bu bölgenin başı Zeyla, sonu Makdeşav'dır. [=Mogadişu]. Etinden ve sütünden faydalandıkları develerle geçiniyorlar. Yağının kalitesiyle ün salmış koyunları da var.

Zeyla ahalisi siyah tenli olup çoğu Râfızî'dir. Geniş bir alanı kaplayan Zeyla şehrinin gerçekten büyük bir çarşısı var. Ama buranın, yeryüzündeki mevcut şehirlerin en pisi olduğunu söyleyebilirim! Ortalık balıktan geçilmiyor. Sokaklarda boğazlanan develerin kanları etrafa pis bir koku yayıyor! Oraya vardığımda tehlikeli olmasına rağmen denizde gecelemeyi tercih ettik; gemide kaldık, pis olduğu için girmedik şehre.

Tekrar yola koyularak onbeş gün sonra Makdeşav'a [=Mogadişu] vardık.[2] Gerçekten büyük bir şehir. Halkın devesi çok. Her gün yüzlercesini kesiyorlar. Koyunlar da bol. Makdeşav ahalisi zengin tüccarlardan oluşuyor. Orada, şehrin adıyla anılan kumaşlar üretiliyor, Mısır ve diğer ülkelere sevkediliyor. Bu şehir ahalisinin âdetine göre ne zaman limana bir gemi gelse hemen "sanbûk" denilen küçük kayıklar yanaşır. Her sanbûkta ahaliden birkaç genç bulunmaktadır. Onlar kapağı kapalı yemek dolu bir tencere getirip gemideki tacirlerden birine takdim ederek şöyle derler:

"Bu adam benim misafirimdir, bana gelecek!" Gemideki tacir, misafirliğe çağıran gencin evine gider, başka yere gitmez. Tabiî sürekli ticaret yapan ve tanınanlar başka. Onlar kendi istedikleri yerlere giderler.

Bir tacir bu şekilde bir eve konuk olunca ev sahibi onun yanında bulunan eşyayı satıp başka şeyler satın alır onun için... Yöre halkından biri böyle bir tacirden, değerinden aşağı bir şey satın alsa yahut misafirinin izni ve tanıklığı olmaksızın onun mallarından bir şeyler satsa bu satış geçersiz sayılır onlar nezdinde. Oralılar geçimlerini böyle sağlıyorlar...

Benim bulunduğum gemiye çıktıkları vakit birisi yanıma yaklaştı. Ama dostlarımdan biri benim ticaret erbabından olmadığımı, bilgin olduğumu söyleyince genç adam kendi arkadaşlarına seslenerek:

"Bu, kadı efendinin misafiridir!" dedi. İçlerinde kadı efendinin adamlarından biri de vardı. O beni kadıya haber verdi. Kadı, öğrencilerinden bir kısmıyla sahile gelerek birini benim yanıma gönderdi. Hemen arkadaşlarımla gemiden çıktım. Ona ve talebelerine selâm verdim. Bana yönelip:

"Allah'ın adıyla! Haydi 'şeyh'i selâmlamaya gidelim!" dedi. Şaşırdım. Şeyhin kim olduğunu sordum:

"Şeyh burada sultana denilir!" cevabını verdi. Bu yörede hükümdara şeyh denilirmiş. Ben itiraz edip:

"Konaklayacağım yere vardıktan sonra şeyhe gideriz!" dediysem de itirazımı reddettiler:

"Buranın töresidir; bir derviş, Hz. Ali soyundan gelen bir şerif yahut muhterem bir insan buraya geldiği zaman hükümdarı görmedikçe konaklayacağı yere gidemez!" Bu ret cevabı üzerine beraberce sultana gittik.

Makdeşav Sultanı, [Halkın Yemek Yeme Tarzı ve Câmideki Merasimleri]

Yukarıda anlattığımız gibi ahali Makdeşav sultanına şeyh diyor. Onun adı Ebûbekir b. Şeyh Ömer'dir. Aslen Berbere taifesindendir.[3] Makdeşav yöresinin yerli dilini konuşursa da Arapçayı bilir. Onların âdetinde bir gemi geldiği zaman evvelâ sultanın sanbûku gemiye yanaşır. Nereden geldiğini, sahibinin

ve kaptanının kim olduğunu, yükünün neden ibaret olduğunu, taşıdığı tacirlerin kim olduğunu sorar. Sanbûktaki tespit heyeti gerekli malûmatı aldıktan sonra durumu sultana bildirir. O da lâyık olanları huzuruna çıkarır, misafir eder. Demin bahsettiğim; şu Mısırlı İbn Burhân diye tanınan kadı beni sultanın ikametgâhına götürdüğü zaman genç hizmetçilerden biri kapıya çıkarak selâm verdi ona. Kadı:

"Emaneti ulaştır! Bu adamın Hicaz diyarından geldiğini efendimiz şeyhe ilet!" dedi.

Hizmetçi vaziyeti içeriye haber verip tekrar geri döndü. Elinde tenbûl yaprakları ve fevfel dolu bir tabak vardı. Bana biraz fevfel, on tane tenbûl yaprağı verdi. Kadıya da o kadar verdikten sonra kalanı arkadaşlarına ve kadı efendinin öğrencilerine dağıttı. Sonra Dımaşk'ta üretilen cinsten kaliteli gülsuyu ile dolu bir şişe getirip bana ve kadıya serperek:

"Şeyh, bu adamın talebe yurdunda misafir edilmesini emretti!" dedi. Darü't-Talebe diye bilinen bu yer, mürit talebelerin ağırlandığı mekândır. Kadı elimden tutarak oraya götürdü beni. Burası şeyhin ikametgâhı yakınındadır. Güzel döşenmiş; gerekli her şey var içinde. Hizmetçi, şeyhin ikametgâhından yiyecek getirdi. Vezirler arasından misafir işlerine bakan biri onun beraberinde gelerek şöyle dedi:

"Efendimiz size selâm ediyor, hoş geldiniz diyor!"

Sonra hep beraber oturup yemek yedik.

Bunların yiyecekleri yağla pişmiş pirinçten ibaret. Ağaçtan yapılmış kocaman bir kaba bunu yayıyorlar. Üzerine "kûşân" denilen yemek konuluyor;[4] tavuk, et, balık ve sebzeden oluşur bu. Muz henüz olgunlaşmadan taze süt ile pişirilip bir çanağa konuluyor. Başka bir tabağa yoğurt konularak üzerine tuza yatırılmış limon, sirke, salamura biber salkımları, yeşil zencefil ve anbâ [=mango] denilen Hint meyvesi konuluyor. Anbâ biraz elmaya benziyorsa da dairevî çekirdekleri var. Bu meyve olgunlaşınca gayet lezzetli olur. Ham iken limon gibi ekşidir, bu yüzden sirke içinde muhafaza edilir.

Makdeşav halkı bir lokma pirinçten sonra bu salamuradan alıyor; birini diğerine katık ediyorlar yani...

Bura halkından tek kişi, bizden üç-beş kişilik bir grubun

yediği kadar yemek yer handiyse! Onlar hakikaten iri gövdeli ve yağlı insanlar. Yemekten sonra kadı yanımızdan ayrıldı. Üç gün kaldık; huzurumuza günde üç öğün güzel yemekler çıkarıldı, oranın âdeti böyle...

Dördüncü gün –ki Cuma günüydü– kadı, öğrencileri ve şeyhin vezirlerinden biri grup hâlinde gelip elbise sundular. Bunların giysileri, –alt ve üst çamaşırın ne olduğunu bilmedikleri için– şalvar niyetine bele bağlanan kocaman bir ipek peştamal; Mısır yününden mamul kenarları sarkan bir gömlek, Kudüs kumaşından mamul içi astarlı bir cübbe ve yine Mısır kumaşından mamul kenarları işlenmiş bir sarıktan ibarettir. Arkadaşlarıma da durumlarına uygun giysiler verildi. Câmie giderek mahfilin tam arkasında namaz kıldık. Şeyh mahfil kapısından çıkınca kadıyla beraber ona selâm verdik;

"Merhaba!" dedi, kadıya yönelip kendi diliyle bir şeyler konuştu. Sonra;

"Hoş geldin, ülkemize şeref verdin, gönlümüzü hoş ettin!" dedi Arapça. Mescidin avlusuna çıktı. Orada gömülü olan babasının kabri başına gitti. *Kur'an* okudu, dua etti. Vezirler, kumandanlar ve ileri gelen diğer askerler ona selâm verdiler. Bunların selâmı da Yemenlilerinki gibi. Başparmağını evvelâ yere değdiriyor, başına götürüp "Allah izzetini daim etsin!" diyorsun. Mescidin kapısına çıkıp sandaletlerini giyen şeyh, kadıya ve bana bu şekilde giyinmemizi emrederek hemen o civardaki konağına doğru yürüdü. Orada bulunanlar yalın ayak bize eşlik ettiler. Şeyhin başında renkli ipekten yapılmış dört gölgelik vardı. Her gölgeliğin üzerinde altından yapılmış bir kuş kabartması bulunuyordu. O günkü elbisesi, Kudüs işi yeşil bir cübbeydi. Altına Mısır işi, bol bir şalvar takmış, beline de ipek bir peştamal sarmıştı. Başında heybetli bir sarık vardı.

Davul çalındı, zurna üflendi. Önünde ve arkasında yüksek rütbeli askerler, yanı başında ise kadı ve bilginler yürüyordu. Bu heyet ile kabul dairesine girerek özel halıya oturdu. Oraya kendisinden başkası oturmuyordu. Vezir, kumandan ve ileri gelen askerler de etraftaki bir sedire oturdular. Bilginler ve fıkıhçılar da kadı ile beraber oturdular. Yatsı namazına kadar böyle sohbet edilip şeyhin imamlığında namaz kılındıktan sonra bütün asker-

ler öne çıkıp rütbeleri sırasınca dizildiler, saf bağladılar. Yine davul çalındı, borular üflendi, zurnalar öttürüldü. Bu esnada hiç kimse yerinden kımıldamıyordu. Gümbürtü bittikten sonra daha önce anlattığımız gibi herkes parmaklarıyla selâm verdi ve kendi yerine döndü.

Her Cuma günü bu merasimi yaparlar. Cumartesi olunca ahali şeyhin kapısına gelip onun ikametgâhı haricindeki sedirlere otururlar. Kadı, fıkıh bilginleri, şerifler, salihler, dervişler ve hacılar ikinci kabul dairesine girerek özel yapılmış ağaç peykelere otururlar. Kadı, kendisine ait sedire yalnız oturur. Herkes kendine ait peykeye oturur. Sonra şeyh kendi makamına kurularak kadıyı çağırır ve onu sol yanına oturtur. Böylece bilginler huzura girer, onların ileri gelenleri şeyhin yanında oturur, diğerleri ise selâm verip çıkarlar. Sonra şerifler gelir. Onların ileri gelenleri de şeyhin önüne oturur, diğerleri selâm verip gider. Eğer misafir iseler onun sağ tarafında otururlar. Daha sonra dervişlerin reisleri ve hacılar gelir. Onların da ileri gelenleri oturur, diğerleri selâm verip çıkar. Onların ardından vezirler, emirler ve yüksek rütbeli subaylar girer, bölük bölük selâm verip çıkarlar. Böylece yemek getirilir. Kadı, şerifler ve mecliste oturma şerefine nail olanlar şeyhin önünde yemek yerler; şeyh onlarla paylaşır ekmeğini. Eğer büyük emirlerden birine iltifat etmek isterse yanına çağırır, beraber sofraya oturur.

Ötekiler genel aşevinde ağırlanır, oradaki sofradan yerler. Burada da şeyhin huzuruna çıkışta uygulanan usûle riayet edilir.

Sonra şeyh kendi konağına gider. Kadı, vezirler, sırkâtibi ve ileri gelen dört emir halkın meselelerini dinlemek için orada kalırlar. Doğrudan şeriatla ilgili hususlarda kadı hüküm verir. Bunun dışındaki davalara şura üyeleri yani vezirler ve kumandanlar bakar. Eğer sultan [=şeyh] ile istişareyi gerektirecek önemli bir mesele varsa yazı ile iletilir. Adalet gecikmez; cevap bir kâğıdın arkasına yazılmış olarak derhal verilir. Ora halkının töresi böyle!

[Zenciler Diyarı, Monbassa Şehri ve Kulva]

Makdeşav şehrinden gemiye binerek rotamızı Sevâhil bölgesine [=Doğu Afrika][5] çevirdik. Amacımız zenciler diyarı olan

Kulva [=Kilve] idi. Önce Menbesâ [=Monbassa] adasına[6] ulaştık. Burası sahile iki günlük mesafede büyük bir ada olup karayla hiç ilişiği yoktur. Ağaçları muz, limon ve diğer portakalgillerden oluşuyor. Ahalisinin "camûn" dediği meyve zeytine benziyor; onun gibi çekirdeği varsa da tatlı. Ada halkı ekip biçmeyle uğraşmaz; tahıl Sevâhil'den gelir. Genellikle muz ve balık yerler. Şâfiî mezhebindendirler; dinlerine bağlı insanlar. Ahşaptan yapılan sağlam mescitleri vardır. Bu mabetlerin her birinin kapısının kenarında birkaç kuyu bulunur. Kuyu dedimse de, gölet gibi; derinliği bir veya iki arşındır. Bir arşın uzunluğunda ince bir değneğin ucuna geçirilen tahta çanak ile göletlerden su çıkarılıyor. Göletler ile mescit çevresinde bulunan arazi aynı seviyede. Mabede girmek isteyen önce ayaklarını yıkar, girmeden önce kapının önünde bulunan hasıra ayaklarını siler. Abdest almak isteyen kişi su kabını uylukları arasına alarak ellerine su döküp abdest alır. Burada herkes yalın ayak gezer. Monbassa adasında bir gece kalarak tekrar gemiye bindik ve Kulva şehrine gittik.[7] Bu sahil şehri gerçekten büyük. Halkının çoğu tamamıyla koyu siyah tenli zenci! Tıpkı Canâve kabilesinin Lîmî oymağından gelenler[8] gibi bunların yüzlerinde de çizikler var. Tacirlerden biri bana Kulva ile Süfâle şehri[9] arasında da yarım aylık bir mesafe bulunduğunu, Süfâle ile bir Lîmî şehri olan Yûfî[10] arasında ise bir aylık mesafe bulunduğunu söyledi. Yûfî'den Süfâle'ye altın tozu getirilir. Kulva dünyanın en güzel şehirlerindendir. Evleri de son derece sağlam. Hepsi ahşaptır. Damlar "dîs" denilen kamıştan[11] yapılmıştır. Orada yağmur çoktur. Bura halkı cihat ehlidir, yani sürekli savaşırlar. Çünkü zenci kâfirlerle hudutları vardır. Genellikle dindar ve iyi yürekli insanlardır; Şâfiî mezhebindendirler.

Kulva Sultanı

Kulva'ya vardığım zaman oranın sultanı, Ebu'l-Muzaffer Hasan'dı. Çok hediye dağıtan, güzel ahlâklı biri olduğu için ona Ebu'l-Mevâhib [=armağan babası] künyesi verilmiştir.[12] Zenci kâfirlerle savaş eder. Elde edilen ganimetin beşte birini ayırıp *Kur'an*'da belirtilen yerlerle sarfeder. "Zevi'l-kurbâ" denilen payı ise özel bir hazineye koyarak Hz. Ali soyundan gelen şerif-

lere teslim eder. Şerifler ta Irak, Hicaz ve diğer beldelerden oraya gelirler! Onun yanında Hicaz şeriflerinden oluşan bir gruba rastladım. Muhammed b. Cemmâz, Mansûr b. Lübeyde, Muhammed b. Şümeyle b. Ebû Nümeyy bunlar arasındaydı. Makdeşav'da rastladığım Tebl b. Kubeyş b. Cemmâz da sultanın huzuruna çıkmak istiyordu.[13] Bu hükümdar çok mütevazıdır. Yoksullarla oturup yemek yer. Din bilginlerine saygı gösterir, şeriflere hürmette kusur etmez.

Kulva Sultanının Erdemine İlişkin Bir Hikâye

Cuma günü namazdan sonra ikametgâhına gidecekti, onun yanındaydım. Yemen yoksullarından biri gelip:

"Ey armağanların babası!" dedi. Bu söz üzerine:

"Buyur! Ne istiyorsun?" cevabını verdi. Yoksul adam:

"Sırtındaki elbiseyi isterim!" deyince;

"Peki, veririm." dedi. Fakat yoksul adam acele ediyor, elbise hemen onun olsun istiyordu. Hükümdar hiç diretmedi:

"Tamam senin olsun!" dedi. Mescide dönüp hatibin odasına girdi. Elbisesini çıkarıp başka bir elbise giydikten sonra fakire dönerek:

"Haydi odaya gir, istediğin elbiseyi al!" dedi. Yoksul adam elbiseyi aldı. Bir bohçaya sararak başına koydu gitti! Halk, hükümdarın tevazu ve cömertliğinden ötürü Hak Teâlâ'ya şükretti. Oğlu bu elbiseyi fakirden alıp karşılığında tam on hizmetkâr verdi. Sultan, halkının bu hâdiseden memnun olduğunu anlayınca fakire ayrıca bir on köle ve iki yük dolusu fildişi hediye etti! Oranın en büyük hediyesi fildişidir, nadiren de altın verilir.

Bu mütevazı ve cömert hükümdar Allah'ın rahmetine kavuşunca onun yerine kardeşi Davud geçmiştir.[14] Fakat Davud, halefinin tam aksine dilenci geldiği zaman şöyle derdi:

"Veren verdi, çekip gitti! Kendinden sonra da verecek bir şey bırakmadı!" Ziyaretçiler aylarca onun yanında kalıp hediye beklediği hâlde birkaç kırıntı dışında hiçbir ikramda bulunmamıştır! Bu yüzden kapısına misafir gelmez olmuştur.

Notlar

1 **Doğu Afrika sahil ahalisi ve Zeyla':** Zeyla' Bugün Somali'de bulunan bir liman şehridir. Doğu Afrika sahillerine milattan önce de Arap yarımadasının güneyinden ciddî miktarda göçler olmuştur. Bu yöreye ve umumiyetle Doğu Afrika sahillerine ilk giden Müslüman Araplar ise Emevî hükümdarı Abdülmelik b. Mervân'a isyan edip yurtlarını terkeden Ummanlılardır. Arkasından İmam Zeyd b. Ali'yle birlikte Abbâsîlere isyan edenler sığındı bu sahillere... Hicrî 4. yüzyılda (m. 975) üçüncü bir dalga geldi ve kıyıdakileri biraz içeriye itekledi; iç kısımlara uzananlar arasında yerli halkla evlenmeler çoğaldı. Üçüncü dalga muhacirleri yedi oymak hâlinde gelmişlerdi; "Zeyla' halkının yedi oymağı" tabiri böyle çıktı ortaya. Hutbeler de onların yedi atasının adıyla okunur oldu. Bu yedi ata içinde Peygamberimizin soyundan olanlar da vardı; Somali'den Mısır'a gelen koyu tenli Peygamber soylu kişilere Cebertî dendi. Mısırlı meşhur tarihçi Cebertî de böyle bir aileden gelmiş olmalıdır. Zamanla İran ve Hindistan'ın ticaret ve macera adamları da bu bölgelere yerleşti; nihayet günümüzde Cibuti, Somali ve Tanzanya'ya kadar genişleyen bir alanda Swahili (=Sevâhilî) dediğimiz karma dil ortaya çıktı. Böylece Doğu Afrika'nın sahil şeridinde yaşayanlar, dil bakımından neredeyse Arapçanın yeni zuhur etmiş bir kolu gibi algılanabilecek Swahiliceyi oluşturmaya başlarken yüz hatları; göz ve dudak büyüklüğü, çene ve alın yapısı vs. bakımından Sâmî ırkına benzediler; renk bakımından ise koyu siyah değil kahverengimsi oldular. Bugün Sudan dediğimiz ülkenin halkı ise çok daha yoğun bir şekilde Araplarla karışmış, arada güçlü bir kan bağı oluşmuş ve neredeyse tamamen Arapça konuşan bir "Arap halkı" hâline gelmiştir. Afrika halklarının; din-dil ilişkileri bakımından incelenmesi, karmaşık bir olguyu masaya yatırmayı gerektirir. Meselâ Swahilice öylesine güçlü ve yayılgandır ki İslâmdan tamamen uzak Zaire halkları arasında bile konuşulan bir dil hâline gelmeye başlamıştır. Bkz.: Ahmed Hammûd, *Umân ve Şarkıyyü'l-Cezîre,* Arapçaya çev. Muhammed Emîn Abdullah, 1979; Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 114; Ali Mazrui, *Afrikalılar,* İstanbul, 1992, s. 93-100.

2 **Makdeşav, Makdişû (=Mogadişu):** Burası 4./10. yüzyılda bazı Arap ve İranlı Müslüman unsurlar tarafından kurulmuştur. Kelimeyi "Makdişû" şeklinde kodlayan Ebu'l-Fidâ anlatıyor: "Burası Hint okyanusu sahilinde olup halkı Müslümandır. Yazın suyunun artmasıyla Nil nehrine benzeyen muazzam bir nehir var burada. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 161; Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 115.

3 **Berbere ahalisi:** Bu halk, bazı Arap coğrafyacıları tarafından Hâmi ırkının Habeş ve Zenci olmayan kabilelerinden sayılmıştır. Berbere ahalisinden Somali halkı kastolunmaktadır. Ptolemius ve İbn Saîd, Berbera şehrinden bahsetmişlerdir; burası atlarıyla İmrüülkays'ın şiirine konu olmuştur. Tâzî, *Age., s.* 114.

4 **Kûşân** için bkz.: 24. bölüm, 57. not.

5 **Sevâhil ülkesi (=Swahili):** Bkz.: Bu bölüm, 1. not.

6 **Menbesâ adası (=Monbassa):** Ebu'l-Fidâ'ya göre burası Zenci Devleti'nin başşehridir. Bkz.: *Takvîm,* s. 152.

7 **Kulva:** Bugün Tanzanya sınırları içinde bulunan ve Kilwa Kisiwani olarak bilinen bu şehir, Portekiz tarih kitaplarında Kuiloa adıyla kaydedilmiştir. Şehir her hâlde 4./10.

yüzyılın ikinci yarısında Zeydiye mezhebine mensup İranlı Müslümanlar tarafından kurulmuştu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 121.

8 **Lîmî kabileleri (=Yamyamlar) ve *Canâva:** Lîmî veya Lemlem; Arap coğrafyacılarının Orta Afrika'da insan yiyen kabileler için kullandıkları bir tabir olup çeşitli dillere benzer seslerle (=yamyam) aktarılmıştır. Canâva ise Batı Afrika'da Müslümanların oturduğu arazilerin güneyinde mukim bulunan pagan kabileler için kullanılan bir tabirdir ki zamanla Portekizceye ve İngilizceye "Guinea" şeklinde geçmiştir. Kelime, "Ganâva" şeklinde Kuzey Afrika'da hâlâ yaşamaktadır. Bkz.: İbn Haldûn, *Mukaddime,* Rosenthal neşri, New York, 1958, C. 1, s. 118; Gibb, *The Travels,* C. 2, s. 380.

9 **Sufâle (=Sofala):** Mogadişu kökenli biri tarafından kurulan bu şehir, Doğu Afrika'daki Arapların en eski uğrak yeridir. Altın madeniyle cazibe merkezi olmuştur. Meşhur Arap denizcisi İbn Mâcid'in Sufâle isimli bir şiiri vardır. Bkz.: *İbn Mâcid ve'l-Burtagâl,* Umman Sultanlığı Millî Kültür Bakanlığı Yay. 1986, s. 58; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 380.

10 **Yûfî:** Batı Afrika'daki zenci krallığının merkezi; İbn Battûta, *Seyahatnâmesi*'ni bitirirken yine buradan bahsedecektir. Seyyahımız bu satırlarda Lîmîlerin yani Nijerlilerin çıkardığı altın tozu ile Sufâlelilerin çıkardığı altını birbirine karıştırıyor. Gibb, *Age.*, C. 2, s. 380.

11 **Dîs türü sedir:** Arapların "esel" dediği uzun ve yaprakları ince ağaçtan üretilen sedir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle,* C. 2, s. 121.

12 **Ebu'l-Mevâhib Hasan b. Süleyman (=Kulva hükümdarı):** Kulva'da 1277-1294 arasında Arap kökenli Hasan b. Tâlût tarafından kurulan yeni devletin hükümdarı Hasan b. Süleyman Ebu'l-Mevâhib, kurucu Hasan'ın torunu idi; 732/1332 yılında vefat etmiştir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 381.

13 **Cemmâz ve akrabaları:** Cemmâz ve ailesi; Katâde soyundan gelen bu şerifler için bkz.: Abdülmelik Mekkî, *Semtu'n-Nucûm,* C. 4, s. 187; ayrıca bkz.: 18/32. not.

14 **Davud b. Süleyman (=Kulva hükümdarı):** Bu hükümdar, kardeşi Hasan'ın hacca gitmesi münasebetiyle evvelâ iki yıl tahta oturdu; ardından kardeşinin 732/1332 yılında vefat etmesiyle epey uzun bir süre; 757/1356 yılınaa kadar tahtta kaldı. Tarihçiler onun iyi yürekli, dindar ve tedbirli biri olduğunu söyler. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 382.

OTUZUNCU BÖLÜM

YEMEN'E DÖNÜŞ, UMÂN VE HÜRMÜZ'E DOĞRU YOLCULUK

Kulva'dan gemiye bindik, Zafâr'a vardık. Buraya Humûd diyorlar.[1] Burası Hint denizi kıyısında yer alan Yemen şehirlerinin sonuncusudur. Oradan Hindistan diyarına cins atlar gönderilir. Zafâr ile Hindistan arası deniz yoluyla bir ay tutar; müsait bir rüzgâr varsa... Bir keresinde Hint şehirlerinden olan Kalikût'tan Zafâr'a gece gündüz sürekli seyahat ederek yirmi günde ulaştım. Rüzgâr da elverişliydi. Zafâr ile Aden arasında bir aylık mesafe vardır çöl yoluyla. Zafâr ile Hadramevt arasında onaltı günlük, Umân [=Ummân] ile Zafâr arasında ise yirmi günlük mesafe vardır.

Zafâr şehri çıplak bir çöl üzerinde kurulmuş, etrafında ne kasaba var, ne de köy. Çarşı şehir dışında Harcâ denilen bir mıntıkada. Gerçekten pis mi pis, sinekli mi sinekli bir çarşı! Her tarafta balık ve meyve satıldığı için olsa gerek! Balıkların büyük bir kısmı sardalya cinsinden; işin garip yanı, buranın binek hayvanları ve koyunları şu yağlı sardalyaları pek seviyorlar. Bütün yemleri bundan ibaret! Başka hiçbir yerde böylesini görmedim!

Burada satıcıların çoğu, karalara bürünmüş hizmetçi kadınlardan oluşuyor. Zafârlıların başlıca ziraati akdarıdır. Derin kuyulardan çektikleri su ile suvarıyorlar darıyı. İşin usûlü şöyle: Önce kocaman bir kova yapıyorlar; geniş mi geniş ağzının çevresine ipler bağlıyorlar. Tabiî, her ip bir kölenin elinde. Bu şekilde kuyuya bırakıyorlar. Su dolduktan sonra hep beraber kuyunun üstündeki sağlam ve yüksek bir direğe çekiyorlar kovayı. Oradan bir sarnıca döküyorlar. Biriken sular tarlalara yayılıyor.

Zafârlıların yetiştirdiği tahılgiller arasında "ales" adını verdikleri buğday da var. Aslında bu bir arpa türüdür. Pirinç Hint'ten getiriliyor, Zafâr halkının büyük bir kısmı pirinç yiyor. Bu yörenin kendine özgü garip bir parası var; bakırla kalayın karışımından yapılmıştır ve başka bir yerde geçmez! Halkının temel meşguliyeti ticarettir. Sadece bu işten kazanırlar. Hindistan ve diğer ülkelerden bir gemi yanaştığı zaman hükümdarın köleleri kıyıya inip bir "sanbûk"a binerek gemiye yaklaşırlar. Geminin sahibine, –o yoksa vekiline– kaptanına ve sorumlu başkâtibine birer kat elbise verirler. Bu üç adamı ata bindirirler, onların önünde sahilden hükümdar sarayına kadar davullar çalınır, zurnalar üflenir. Misafirler vezire ve "emir-i candar"a selâm verirler. Gemide kalanlar için üç gün boyunca yemek tedarik edilir. Üç günün sonunda hükümdarın sarayında yemek yerler. Bütün bunlar gemi sahiplerini ve tüccarları ısındırmak, memnun etmek için yapılıyor.

Zafârlılar mütevazı ve dürüst insanlardır; yabancılara sıcak davranırlar. Giydikleri elbise Hindistan'dan getirilen pamuktan mamuldür. Onlar şalvar yerine bellerine peştamal sarıyorlar. Pek çoğu, beline peştamal bağlamak yetmiyormuş gibi, şiddetli sıcak sebebiyle arkasına da başka bir peştamal alır ve günde birkaç defa yıkanır. Mescitleri çoktur. Her mescitte özel yıkanma bölümleri bulunur. Zafârlılar mahir insanlardır. İpekten, pamuktan ve ketenden güzel kumaşlar dokurlar. Burada yaşayan kadın ve erkeklerin maruz kaldığı yaygın hastalık "kademü'l-fîl"dir [=fil ayağı]. Hastanın iki ayağı birden kütük gibi şişer. Erkeklerin çoğu da fıtık hastalığına duçar olmuştur.

Zafâr ahalisinin övülecek yanlarından, güzel âdetlerinden biri de sabah ve ikindi namazlarından sonra birbirleriyle kucaklaşmalarıdır. Bunun bir usûlü de var; en ön saftakiler mescidin kıble tarafına dikilirler. Arkada bulunanlar onlara sırayla yaklaşır, böylece kucaklaşırlar. Cuma namazından sonra da olur bu.

Şehrin enteresan yanlarından biri kötü niyetli insanlara yâr olmamasıdır. Kim buraya yağma ve gasp için yönelmişse tuzağı başına yıkılır. Onun kötü niyetiyle bu şehir arasında bir perde çekilir sanki! Meselâ Hürmüz emiri Sultan Kutbeddîn Tehemten b. Tûrânşah[2] karadan ve denizden Zafâr'a hücûm etmiş lâ-

kin Yüce Allah feci bir rüzgâr göndererek Kutbeddîn'in donanmasını hurdahaş etmiştir. Böylece muhasara kırılmış, şehir rahat nefes almıştır. Başka bir olay da şöyle:

Anlatılanlara göre Yemen hükümdarı Melik Mücâhid, Zafâr şehrini amca oğlunun elinden almak için plan yapıyor. Öteki amcazâdesini kendi askerinin başına dikiyor. Ama amcazâde evinden çıkar çıkmaz başına koca bir duvar yıkılıyor! Hem o hem de çevresinde bulunan bir grup adam can veriyor. Bu hâdiseyi işiten hükümdar kararından vazgeçiyor; şehri muhasara etmiyor, bir daha da bu işin peşine düşmüyor.

[Zafâr Ahalisinin Faslılara Benzeyişi]

Buranın ilginç yanlarından biri de halkının yaşayış, hâl ve âdet bakımından Mağriplilere [=Faslılara] benzemesidir. En büyük câmiin hatibi olan Ali b. İsa'nın evine konuk oldum. Bu adam nüfuzlu biridir, cömerttir. Onun cariyeleri, Faslı hizmetçi isimlerini taşıyordu. Birinin adı Buhayt, diğerinin adı Zâdülmâl... Bu isimleri bu ülke dışında duymadım ben... Ayrıca halkın çoğu başına sarık sarmaz. Her evde duvara asılı, palmiye yaprağından örülü bir seccade bulunur. Tıpkı Faslılar gibi bu seccadede evin reisi namaz kılar. Ana gıdaları akdarıdır. Bu benzerlik, Sınhâca ve diğer Fas kabilelerinin aslen Himyerî[3] olduğuna dair söylentileri güçlendiriyor.

[Şeyh Ebû Muhammed'in Garip Âdeti, Askerin Maaşla İlgili Tutumu]

Bu şehrin yakınında, bahçeler arasında Şeyh Ebû Muhammed b. Ebûbekir İsa'nın zaviyesi bulunur. O, aslen Zafâr ahalisindendir. Şehirliler bu zaviyeye pek hürmet gösteriyor, sabah akşam ziyaret ediyorlar. Bir kimse oraya sığınınca ona hiçbir şey yapamaz sultan! Hattâ bir adam gördüm, senelerden beri zaviyede kalıyor. Oraya sığınmış ve sultan tarafından hiçbir kötü muameleye maruz kalmamıştır. Ben oradayken sultanın başkâtibi tatsız bir olay yüzünden zaviyeye sığındı. Araları düzelinceye kadar da orada kaldı! Ben de bu zaviyede bir gece kaldım. Şeyh Ebûbekir'in iki oğlu Ebu'l-Abbâs ve Ebû Abdullah Muhammed'in ziyaretinde bulundum. İkisi de erdemli

insanlar. Ancak bir gariplik oldu; yemekten sonra ellerimizi yıkadığımızda Ebu'l-Abbâs artık suyun bir kısmını içti, geri kalanını da içsinler diye hizmetçisiyle kendi çoluk çocuğuna gönderdi! Onlar iyi ve bereketli gördükleri konuklarına böyle davranıyorlar.

Şehrin kadısı Ebû Hâşim Abdülmelik Zebîdî'nin de konuğu oldum. Benim hizmetimi o yaptı, ellerimi yıkadı, hizmet işini başkasına bırakmadı.

Söz konusu zaviyenin hemen yanında Sultan Mugîs'ten bir önceki hükümdarın türbesi bulunuyor.[4] Bereketli bir mezar burası. Kim ne dilerse oraya sığınıyor ve isteği kabul ediliyor. Asker bile ay tamam olup maaşı verilmeyince bu türbeye sığınıyor. Maaşını alıncaya kadar burada kalıyor. Oranın âdeti böyle.

[Hûd Peygamber'in Başka Bir Kabri ve Muz Bahçeleri]

Zafâr şehrine yarım günlük mesafede Âd milletinin yurdu olan Ahkaf harabeleri vardır.[5] Çevresinde bir zaviye bulunmakta ve yine orada deniz kıyısında etrafı balıkçı kulübeleriyle çevrili bir mescit var. Zaviyedeki kabrin üzerinde şöyle yazılı:

"Burası Âbir Oğlu Hûd Peygamber'in kabridir[6]. Allah'ın selâmı ve rahmeti onu kuşatsın." Daha önce de belirttiğim gibi Dımaşk Mescidi'nin yanı başındaki bir mezarın taşı üstünde Âbir oğlu Hûd Peygamber'e ait olduğu yazılıydı. Ama Ahkaf beldesi Hûd Peygamber'in yurdu olduğuna göre mezarın burası olması daha akla yatkın. Allah bilir doğrusunu.

Zafâr bahçelerinde yetişen muz pek büyüktür. Bu iri meyvelerin bir tanesi tartıldı; tam oniki okıya geldiğine tanık oldum. Hazmı kolay, pek de lezzetli! Orada "tenbûl" ve "nârgîl" [=hindistancevizi] ağaçları da vardır. Aslında bu iki bitki Hint diyarında olur ama Zafâr'ın iklimi oralara benzediği için burada da yetişiyor. Bir de Zebîd şehrinde sultanın bahçesinde küçük nârgîl ağaçları vardır. Tenbûl ve nârgîlden söz açtığımıza göre artık bu bitkilerin özelliklerinden de bahsetmemiz gerekiyor.

Tenbûl

Tenbûl, üzüm çubuğu gibi dikilen bir ağaçtır.[7] Asmaya nasıl kamıştan çardak yapılıyorsa buna da öyle çardak yapılır. Baş-

ka bir yöntem nârgîlin yanına dikilmesidir. Üzüm ve biber nasıl dolana dolana çıkarsa bu da öyle sarılıp çıkar yukarıya...

Tenbûlun meyvesi olmaz, sadece yaprağı için yetiştirilir. Böğürtlen yaprağına benziyor bu yapraklar. En iyi tenbûl sarı olandır. Her gün toplanır yaprakları. Hindistanlılar tenbûle çok önem veriyorlar; bir yolcu konakladığı evin sahibine 5 yaprak tenbûl verse dünyayı hediye etmiş gibi sevinir adamcağız. Hele hele misafir bir de emir veya büyük bir hükümdarsa ne âlâ! Şunu söyleyebilirim ki tenbûl hediye etmek altın ve gümüş vermekten daha makbul görülüyor.

Kullanımı şöyle: Önce hindistancevizine benzeyen küçük bir yemiş diye tarif edebileceğimiz "fevfel"den alınır. Bu yemiş, minik parçalara ayrılıncaya kadar ufalanır ve ağza atılır. Sonra tenbûl yaprağının üzerine bir parça kireç konulup ağza alınır, fevfel ile çiğnenir. Bu karışımın özelliği, ağza ferahlık vermesi, kötü kokuları gidermesi, hazmı kolaylaştırması ve aç karnına içilen suyun zararını önlemesidir. Cinsî gücü artırdığını da buraya eklemek gerek! Kişi yatmadan önce yastığının başına bu karışımdan bir miktar bırakır. Gece yarısı uyanır yahut hanımı veya cariyesi tarafından uyandırılırsa hemen atıştırır. Böylece uykudayken oluşan kerih kokular defolur! Bana anlatıldığına göre Hindistan'da hükümdar ve kumandanların cariyeleri tenbûlden başka bir şey yemiyorlarmış. İnşallah yeri gelip Hint diyarından bahsettiğimizde bu konuyu ayrıntılarıyla anlatacağız.

Nârgîl Bitkisi

Nârgîl denen şey aslında Hindistan'a özgü cevizdir.[8] Dünyanın en garip, en hayret verici ağacı dense yeri! Uzaktan bakınca hurma sanırsın; palmiye gibi. Ancak biri ceviz veriyor, diğeri hurma. Nârgîl, iki göz ve ağız gibi delikleri bulunması nedeniyle insan başına benziyor. Etrafında saça benzeyen lifler var! Bu liflerden üretilen iplik gemi tahtalarını birbirine bitiştirmede kullanılır. Onlar gemi yapımında çivi yerine bu ipi kullanırlar. Gemilerin halatı da bundan yapılır. Hindistancevizinin bazı türleri, özellikle Zîbetülmehel [=Maldiv] adalarında yetişen cinsi neredeyse insan kellesi kadar olur.

Oralılar şuna inanıyorlar: Hint hekimlerinden biri padişahın can dostuymuş, ondan büyük saygı görmekteymiş. Ama hekimle vezir arasında müthiş bir düşmanlık baş gösterir. Sonunda hekim:

"Vezirin başı kesilerek gömülürse orada ulu bir hurma ağacı bitecek; meyveleri Hintlilere ve diğer milletlere büyük menfaatler sağlayacak!" der padişaha. Padişah cevaben:

"Peki vezirin başını gömdüğün yerden anlattığın gibi bir ağaç çıkmazsa ne olacak?" deyince hekim:

"Çıkmazsa onun kellesine ne yaptıysan benimkine de aynını yapmanı istiyorum!" cevabını verir. Hükümdarın emriyle vezirin kellesi gider. Hekim bu kelleyi gömer; beyninin içine bir hurma çekirdeği bırakır. Ve toprağı karıştırır. Sonuçta dev gibi bir ağaç yükselir; bildiğimiz hindistancevizi dünyaya gelir.

Bu hikâye uyduruk şeylerdense de yöre ahalisi nezdinde pek meşhur olduğundan anlattık.

[Bitkinin Afrodizyak Özelliği, Yağ, Süt ve Bal şeklinde Yenilişi]

Bedene güç vermesi, yüzdeki canlılığı artırması bu cevizin başlıca hususiyetlerindendir... Ama cinsî isteği artırmadaki başarısı hayret edilecek düzeydedir! Garip bir bitki bu; henüz yeşilken bıçakla baş tarafından bir delik açılsa serin bir sıvı çıkar içinden hem de pek tatlıdır. Mizacı alevlendiren bu suyun afrodizyak etkisi vardır. Cevizin suyu içilip kabuğu kaşık şeklinde parçalara bölünürse geriye kalan yapışık madde tamamen pişmemek şartıyla kızartıldıkta yumurta tadı verir! Zîbetülmehel adalarında kaldığım birbuçuk sene boyunca daima böyle beslenmiştim.

Bu bitkinin ilginç yanlarından biri de yağ, süt ve bal kıvamında yenebilmesidir! Baldan başlayalım; ağaçlara bakmakla görevli "fâzâniye" diye çağrılan hizmetkârlar "atvâk" adı verilen özel kıvamdaki suyu almak için sabah akşam ağaca çıkarlar. Meyvenin olduğu dalı yontup iki parmak kalınlığında bir sap çıkarırlar. Sonra oraya ufak bir kap bağlarlar. Saptan çıkan su, damla damla o kaba dökülür. Eğer sabahleyin asılmış ise hizmetkâr akşamleyin gelir. Elinde ceviz kabuğundan mamul, biri su ile dolu iki bardak vardır. Daldan sızan atvâkla dolu kabı boş

bardağa boşaltıp diğer bardaktaki suyla da dalı yıkar. Sonra dalı bir parça yontarak ikinci defa bağlar ufak kabı... Böylece akşamüstü yapılanlar sabahleyin tekrar edilir. Bu maddeden belli bir miktar toplanınca hemen pişirilir; üzümden şıra elde edileceği zaman nasıl kaynatılıyorsa aynen öyle. Bu işlem sonunda faydalı ve leziz bir şerbet çıkar. Hint, Yemen ve Çin tüccarları bu üründen satın alarak ülkelerine götürüp tatlı yaparlar.

Süte gelince; Hindistan'da her evde sandalyeye benzer yüksek bir sedir bulunmaktadır. Evin hanımı, anlatacağımız iş için bunun üzerine kurulur. Elinde ucu demirli bir çubuk vardır. Çubuğun ucundaki demirle cevize bir delik açar. İç kısmını güzelce kazır. Dışarı çıkardıklarını bir kapta toplar. Bu kırıntılar ıslatılınca renk ve lezzetiyle sütü andıran hoş bir içecek meydana gelir. Hintliler bunu ekmeğe katık ederler.

Yağa gelince; cevizin olgunlaşıp ağaçtan düşmesi beklenir. Sonra parça parça kesilip güneşte kurutulur. Kurumuş kesikler tencerelerde pişirilerek yağ elde edilir. Bu ürün, kandillerde yakıldığı gibi katık olarak da afiyetle yenir. Ayrıca kadınlar saçlarını gür ve parlak yapmak için bunu kullanırlar. Çok yararlı bir nimet!

Zafâr Sultanı

Zafâr hükümdarı Sultan Mugîs b. Melik Fâiz'dir.[9] Bu zât Yemen hükümdarının amcazâdesi oluyor. Babası, onu Zafâr emirliğine tayin etmiş olan Yemen hükümdarı idi; her sene hediye göndermek zorundaydı Mugîs ve bu işi aksatmazdı. Nihayet bağımsızlığını ilân ederek pederine armağan göndermekten vazgeçmiştir. Yemen hükümdarı savaşa niyetlenerek diğer amcazâdesini gönderdiyse de adam evinden çıkıp arkadaşlarıyla beraber iken başlarına duvar yıkılmış, daha önce anlattığımız gibi!

Sultan Mugîs'in şehir içinde oralılarca "hısn" [=kale, korunak] denilen bir konağı var; gayet büyük ve geniş. Câmi onun tam karşısındadır.

Burada her gün ikindi namazından sonra sultanın kapısı önünde davul, boru ve zurna çalmak âdettir. Her Pazartesi ve Perşembe günleri askerler sultanın kapısına gelip kabul dairesinin dışında bir saat bekler, sonra dönüp giderler. Sultan dışarı çıkmaz, onu kimse görmez. Yalnız Cuma günü namaz kılmak

için dışarı çıkar ve namazdan sonra hemen konağına döner. Ama kabul dairesine girmekten de kimseyi menetmez. Buranın kapısında "Emir-i Candar" [=özel muhafızların komutanı] oturarak dilek ve şikâyet sahiplerinin müracaatlarını kabul eder. Durumu sultana arzeder, ondan aldığı cevabı halka duyurur.

Hükümdar hayvanına binmek isteyince silâhları, bineği ve köleleri köşkten şehir dışında nakledilir. Hemen altın işlemeli beyaz bir çarşafla örtülmüş tahtırevanı taşıyan deve getirilir kapı önüne. Sultan, nedimi ile kimseye görünmeyecek şekilde bu tahtırevana biner. Bahçesine geldiği zaman niyetinde at varsa deveden inip ata biner. Yolculuk esnasında onun güzergâhında hiç kimsenin bulunmaması, onun bineğinin hiçbir mazeret için durdurulmaması gerekir. Eğer buna riayet etmeyen biri çıkarsa ona okkalı bir dayak atılır. Bu yüzdendir ki sultanın konağından çıktığını işiten halk, onun gideceği noktalardan çekilir, çil yavrusu gibi dağılır.

Mugîs'in veziri Fakih Muhammed Adenî'dir. Bu adam önceleri özel mürebbi imiş, Sultana okuma yazmayı o öğretmiş. Sultan tahta geçerse onu vezir yapacağına dair vaatte bulunmuş. Böylece Mugîs tahta geçince beriki de vezir olmuş. Ama vezir dedikse de normal bir "nâib" [=hükümdar yardımcısı] gibi vazife yapmıyor, ismi öyle.

[Umân'a (=Umman) Geçiş, Balık Kemiğinden Evler ve Laham]

Zafâr'da Masîra adası ahalisinden Ali b. İdris'in küçük gemisine binerek Umân'a [=Umman] yöneldik. İkinci gün Hâsik limanına ulaştık.[10] Orada balıkçılıkla uğraşan Araplar oturuyor. Hâsik limanında "kündür" boldur. Bu bitkinin yaprakları pek ince. Ortası kesilince süte benzer bir sıvı damlayıp yapışıveriyor. İşte "lubbân" [=günlük denen tütsünün] hammaddesi olan sakız budur.[11] Buralıların geçim kaynağı balıkçılıktır. Hele "laham" [=veya luhme, büyük testere balığı] denilen bir balık var ki köpek balığına benziyor. Bu hayvan dilim dilim kesilir, güneşte kurutulup afiyetle yenir. Yörenin ahalisi evlerini balık kemiğinden, tavanlarını da deve kemiğinden yapmıştır!

Hâsik'ten hareket ettik. Dört gün denizde ilerledikten sonra Lum'ân dağı diye bilinen bir yalnız adaya vardık. Tam doruk-

ta duvarları taştan, çatısı balık kemiğinden yapılmış bir kulübe vardır. Hemen yanı başında yağmur sularının biriktiği bir gölet bulunmaktadır.

Lum'ân Dağında Görüştüğüm Ermiş

Bu tek dağdan oluşan adanın kıyısına demir attıktan sonra,[12] demin bahsettiğimiz kulübeye çıktık. Orada uyuyakalmış bir ihtiyara rastladık. Selâm verdik uyandı; işaretle karşılık verdi selâmımıza. Ona pek çok şey söyledikse de bir kelime dahi cevap vermeyip başını sallamakla yetindi. Gemide bulunanların getirdiği yemeği kabul etmedi. Dua istedik, dudaklarını kımıldattı ama ne dediğini bilmiyoruz. Bu adam sırtına yamalı bir elbise, başına keçe külâh geçirmişti. Yanında ne su kabı, ne ibrik, ne ucu mızraklı değnek, ne de ayağına geçirebileceği çedik vardı. Gemiciler bu yaşlı ihtiyarı Lum'ân dağında hiç görmediklerini söylediler.

O gece dağın kıyısında kaldık. İhtiyarla beraber kıldım ikindi ve akşam namazlarını... Ona ne zaman yemek getirdiysek reddetti. Yatsıya kadar namaz kılmaya devam etti. Sonra izin verdi. Beraber yatsı namazını kıldık. Adamın sesi tatlıydı; güzel *Kur'an* okuyordu. Yatsı namazının bitiminden sonra bize dönmemizi işaret edince vedalaşıp ayrıldık. Hareketleri hayretimizi artırıyordu. Ben ayrıldıktan sonra içime düşen merakla tekrar onun huzuruna varmak istedim. Yaklaştım ama heybetinden tirtir titredim! Arkadaşlarım yanıma geldi. Onlarla beraber döndüm.

[Kuşlar ve Denizaslanı]

Tekrar gemiye bindik, iki gün sonra Cezîretü't-Tuyûr [=Kuş adası][13] denilen yere vardık. Burada hiç ev yok; susuz bir yer. Adaya çıktığımızda her tarafta serçeye benzeyen fakat biraz daha büyük kuşlar gördük. Gemiciler bu kuşların yumurtasını alıp pişiriyorlar. Öyle çok avlayıp yediler ki! Hem de hiç kesmeden! Yanımda Masîra ahalisinden olup Zafâr'da oturan bir tacir vardı; Müslim adında. Baktım o da ötekilerle beraber bu kuştan aynı tarzda yiyor; ben ayıplayınca utandı;

"Boğazladıklarını zannettim, o yüzden yedim!" dedi. Mahcubiyetinden ötürü benden uzak durdu, ben çağırmadıkça yak-

laşmıyordu. O günlerde gemi seyahatimde daima hurma ve balık yerdim. Gemiciler sabah akşam Farsça şîr-i mâhî [=suaslanı] denilen bir tür [kaya] balığı[14] avlıyorlardı. Şîr, aslan demek, mâhî ise balık anlamına geliyor. Bu hayvan bizim oralarda "tâzzert" denilen balığa benziyor. Gemiciler onu parça parça ettikten sonra kızartıp herkese dağıtıyorlar; ayrım gözetmeden. Hurma ile beraber yiyorlar onu. Yanımda Zafâr'dan aldığım bir parça ekmek ve peksimet vardı. Bunlar bitince ben de onlara katıldım, bu balıktan yedim.

Kurban Bayramı'nı denizde geçirdik. O gün müthiş bir rüzgâr esiyordu. Sabahtan akşama kadar devam etti, neredeyse batacaktık!

Yolculardan Hıdır'ın Kerameti

Gemide bizimle beraber seyahat edenler arasında Hint yöresinden gelmiş Hıdır adlı bir hacı vardı. *Kur'an-ı Kerim*'i ezbere bildiği ve güzel yazı yazdığı için ona Mevlânâ [=Efendimiz] deniliyordu. Denizin kabardığını görünce cübbesini başına çekerek uyur gibi yaptı. Tehlike geçince sordum:

"Mevlânâ Hızır, ne gördün?" Şu cevabı verdi:

"Güçlü bir fırtına başladığı vakit gözümü açar, ruhları çekip alacak melekler geliyor mu diye bakarım. Bunları görmezsem Allah'a şükrederim. Çünkü gemi batacak olsa meleklerin gelmesi gerekir! Sonra gözlerimi kapar, bir süre geçince de açıp yine bakarım. Hak Teâlâ tehlikeyi başımızdan savana kadar böyle yaparım ben!"

Daha önce bir tüccar gemisi bu denizde sulara gömülmüş. Yolculardan ancak biri canını kurtarabilmiş.[15]

[Masîra Adası ve Hain Kılavuzla Aramızda Geçenler]

Bu gemide öyle bir şey yedim ki o güne kadar hiç tatmamıştım. Daha sonra da aynısını yemedim. Umân tüccarlarından biri, un hâline getirilmemiş mısırı pişirip üzerine "seyelân" denilen hurma balından dökerek garip bir yemek yapardı. Hep bundan yerdik.

Yolculuğumuza devam ederek gemi sahibinin yurdu olan Masîra adasına vardık.[16] Burası gerçekten büyük bir ada. Halkı

balıkçılıkla geçiniyor. Demir atılan nokta, kıyıdan epey uzakta olduğu için adaya çıkmadık. Zaten kuşları kesmeden yediklerini gördüğüm zaman bu adamları gözüm tutmamıştı. Sevmemiştim! Bir gün kaldık. Gemi sahibi adadaki evine gitti, sonra geri döndü.

Bir gün bir gece süren yolculuğun ardından deniz kıyısında bulunan Sûr kasabasının limanına vardık.[17] Büyük bir kasaba. Oradan bakıldığında, bir dağ eteğinde kurulu Kalhât şehri görülüyordu; hem de pek yakın gibiydi. Gemicilerle beraber olmaktan hoşlanmadığım için yürüyerek oraya gidip akşamlamak istedim. Nasıl gidileceğini araştırdım; kılavuzluk etmek üzere gemicilerden birini kiraladım. Demin bahsettiğim Hintli Hızır da beraberimdeydi. Arkadaşlarımı, ertesi gün buluşmak üzere eşyamla birlikte gemide bırakmıştım. Gerekli çamaşırları kılavuzun sırtına verdim; taşımak zahmetine katlanmamak için. Benim elimde sadece bir mızrak vardı. Kılavuz niyetini bozdu. Elbiselerimi sahiplenme sevdasına düştü. Bizi met ve cezirin etkili olduğu bir kanala götürdü! Orayı benim elbiselerimle geçmek istedi, itiraz ettim:

"Yalnız geç, elbiseleri yanımıza bırak, geçebilirsek biz de geçeriz! Yok geçemezsek başka bir yol bulmaya çalışır, daha yukarı çıkarız!" dedim.

Geri döndü. Biraz sonra bazı insanların orayı yüzerek geçtiğini görünce berikinin niyetinin bizi boğup elbiseleri almak olduğunu farkettik. Ben hemen harekete geçtim. Tedbirimi aldım. Mızrağı sallayıp tehdit ettim. Kılavuz benden ürktü. Ve bir geçit buluncaya kadar yukarı tırmandık. Susuz bir alana vardık, sıkıntıya düştük! Neyse ki Hak Teâlâ bize bir atlı adam göndermişti, yanında arkadaşları da vardı. Onlardan biri yükündeki kırbayı bize uzattı, hemen sarıldık suya!

Şehrin hâlâ yakın olduğu düşüncesiyle yola devam ediyorduk, oysa bizimle şehir arasında koca koca çukurlar vardı! Bu yüzden yolumuz epeyce uzadı. Akşam olunca kılavuz bizi ne idüğü belirsiz, epey taşlık ve yolsuz bir sahilden götürmek istedi. Anlıyorduk; niyeti bizi şaşırtıp endişeye düşürerek elbiseleri kaçırmaktı! Ben yine itiraz ettim:

"Şu önümüzdeki yolu takip edeceğiz, başkasını değil!" Bu-

lunduğumuz yerden denize bir mil mesafe vardı. Karanlık çöktü, kılavuz mırıldandı:

"Şehir yakın, gelin yürüyelim; şehir dışında yatar sabahı bekleriz!" Ama ben yolda birinin saldırmasından korkuyordum. Şehre ne kadar yol kaldığını da bilmiyordum. Sert sert söylendim:

"Yolun kenarında bir yerde konaklamak ve sabahleyin şehre girmek daha uygundur!" dedim. Gelirken ileride, tepelerde gördüğüm adamlardan şüphelenmiştim, hırsız olabilirlerdi. "Bunların bakışından sakınmak lazım!" diyordum kendi kendime. Ama yanı başımdaki adam iyice susamıştı, beni dinlemedi. Ben yoldan ayrılıp mugaylan ağaçlarından birine yöneldim. Aslında çok yorulmuştum ama kılavuzdan çekiniyordum. Bu yüzden belli etmedim bitkinliğimi. Arkadaşım hastaydı, hâlsizdi. Kılavuzu ikimizin arasına alıp elbiseleri yattığım minderin altına koydum. Mızrak yine elimdeydi. Arkadaşım ve kılavuz uyuyakaldılar. Ben uyumadım. Bu arada gözümü dört açarak kılavuza bakıyordum, herif ne zaman kımıldasa hemen bir şeyler mırıldanıyor, uyanık olduğumu belli ediyordum! Sabaha kadar böyle kaldık, sonra yola çıktık. Yol üzerinde şehre malzeme getiren adamlara rastladık. "Bize su bul!" diyerek kılavuzu gönderdik. Arkadaşım elbiseleri aldı. Şehirle aramızda çukurlar, hendekler vardı hâlâ. Neyse ki kılavuz su getirdi, içtik rahatladık. Hava ateş gibiydi.

[Kalhât Şehri, "Hâricî" Olan Umânlılar]

Şehre varana kadar canımız çıktı! Pabuçlarım ayaklarımı öyle sıkıyordu ki tırnaklarımın çevresinden kan sızacaktı neredeyse.

Büyük giriş kapısına vardığımızda görevlinin sözleri bizim için sınav sonunda kazanılan ödül gibiydi;

"Benimle beraber şehir emirinin yanına geleceksin! Durumunu ve nereden geldiğini öğrenmeli emirimiz!" dedi bana. Emirin huzuruna çıktım. İyi huylu, efendi bir adamdı. Bana hâlhatır sordu. Emir beni kendi kasrında konuk edince sevindim; altı gün onun yanında kaldım, ayaklarımın ağrısı geçmediği için bu süre içinde hiç dolaşamadım.

Kalhât şehri[18] deniz kıyısında; çarşıları çok güzel. Duvarları kaşânî denilen çinilerle kaplı. Şirin bir mescidi var. Oradan deniz ve liman görülüyor.

Burayı ermiş bir kadın olarak bilinen Bîbî Meryem[19] yaptırmış. Bura ahalisi "bîbî" kelimesini hür ve soylu anlamında kullanıyor. Kalhât şehrinde yediğim balığı başka bir ülkede yemedim. Bu balığı bütün et türlerine tercih ederim. Çok lezzetliydi! Evvelâ ağaç yaprakları üzerinde kızartılıyor sonra üstüne pirinç konuluyor ve afiyetle yeniyor.

Buranın pirinci Hindistan'dan getirilir. Kalhât ahalisi genelde tüccardır. Onlar Hint denizinden gelen mallarla geçimlerini sağlıyorlar. Limana bir gemi yaklaşınca yüzleri gülüyor, sevinçle ileri atılıyorlar. Kendileri Araptırlar ama konuşma tarzları fasih değildir, onlara özgüdür. Söyledikleri her kelimeye mutlaka "lâ" harfini ilâve ederler. Meselâ, "Te'kul lâ?" [=yiyecek misin?], "Temşî lâ" [=yürüyecek misin?], "Tef'al kezâ lâ" [=böyle yapacaksın hâ?] derler. Ahalinin çoğu Hâricî mezhebinden ise de onları yöneten Hürmüz hükümdarı Kutbeddîn Temtehen [=Tehemten][20] Sünnî olduğu için kendi mezheplerini fazla açığa vurmuyorlar.

Kalhât yakınında Tîbî diye bilinen şirin bir köy var. Buranın suyu boldur. Yeşili gür, bahçesi çoktur. Kalhât'ın meyve ihtiyacı buradan karşılanıyor. "Murvârî" diye ünlenen muz cinsi de burada yetişir. Murvârî Farsça bir kelimedir; inci anlamına geliyor. Murvârî buradan Hürmüz'e ve diğer ülkelere ihraç ediliyor. Yörede tenbûl de yetişiyor ama yaprağı küçük. Bu taraflara hurma Umân'dan getiriliyor.

Yolculuğumuza devam ettik. Umân'a yöneldik.[21] Altı gün çöl yürüyüşü yaptıktan sonra yedinci gün Umân'a ulaştık. Buranın toprakları çok bereketlidir. Her taraf ağaç ve su! Cins cins meyveler sarmış her yanı. Hurma bahçeleri sıra sıra.

Umân diyarının başşehri Nezvâ'dır; oraya vardık. Burası, bir dağ eteğine kuruludur. Etrafı bahçe ve çaylarla çevrilidir. Çarşıları güzel, câmileri tertemiz ve büyük. Bura halkının âdeti, yemeği câmi avlusunda yemektir. Yemek vakti gelince herkes ne hazırladıysa oraya getirir, toplu hâlde afiyetle yerler. Yolcular, gelip gidenler, misafirler de hemen oraya oturup nasiplerini alırlar. Ahali cesur ve yiğit insanlardan oluşuyor. Aralarında kavga da eksik ol-

muyor! Buralılar Hâricî mezhebinin İbâdiye[22] koluna mensuptur. Cuma namazını öğle namazı gibi dört rekât kılarlar. Namazdan sonra imam *Kur'an*'dan bazı âyetler okur, hutbeye benzer şeyler söyler ve Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer hayırla yâdedilir. Hz. Osman ve Hz. Ali'nin isimleri söylenmez; sükûtla geçilir. Eğer [bir rivayetin aktarılması için] Hz. Ali'nin ismini anmak gerekiyorsa üstü kapalı olarak "racül [=adam] dedi ki" şeklinde söylerler. Meselâ "racülden şöyle bir rivayet var" yahut "racül şöyle der" gibi... Kahrolası eşkıya İbn Mülcem'e de selâm gönderir, onu rahmetle anarlar! Onun için "Fitnenin belini kıran ermiş insan" diyorlar!

Bura hatunlarının ahlâkı çok bozuk! Erkekler onların edepsizliğini hoş görüyor, ayıplamıyor. Biraz sonra anlatacağımız hikâye de bu konuya dairdir.

Umân Sultanı

Umân hükümdarı, Ezd b. Gavs kabilesinden bir Araptır. Ona Ebû Muhammed b. Nebhân diyorlar. Lûr diyarının hükümdarlarına nasıl "Atabek" deniliyorsa, Umân sultanlarına da "Ebû Muhammed" unvanı verilir. Bu adam âdeti gereği konağının kapısı önüne oturur, orada meclis kurar. Ortalıkta mabeyinci ve vezir yok! Yabancı yahut yerli hiç kimsenin huzura çıkmasına engel olunmaz. Herkes eşit! Hükümdar, Arap geleneğine uyarak misafire ikram eder, durumuna göre para verir. O dürüst biridir ama onun verdiği ziyafette ehlî [=yabanî olmayan] eşek eti yenilir. Çünkü onlar eşek etinin helâl olduğuna inanıyor, çarşılarda bile alıp satıyorlar... Ama misafirlerden ve yabancılardan bunu gizliyorlar.

Umân diyarında Zekî [=İzkî] diye bilinen bir şehir var. İçine girmedim ama anlatılanlara göre pek şaşaalı büyük bir şehirmiş. Kurayyat, Şebâ, Kelbâ, Huvarfekkân [=Horfekkân] ve Suhâr da Umân şehirlerindendir. Buralar şenlikli şehirlerdir. Çoğu, Hürmüz Hükümeti'nin idaresi altında.

Umânlı Bir Kadın ve Sultan

Bir gün Sultan Ebû Muhammed b. Nebhân'ın yanında bulunuyordum. Yüzü çok güzel, alımlı mı alımlı, genç bir kadın yanaştı. Önümüzde durdu. Sultana yönelerek:

"Ebû Muhammed! Şeytan kafamda cirit atıyor, azdım!" dedi. Sultan:

"Git! Şeytanını da kov gitsin!" cevabını verdiği hâlde kadın ısrar ediyordu:

"Senin yanındayken gücüm yetmiyor buna Ebû Muhammed!" Ama Sultan kararlıydı:

"Buradan git de ne istersen yap!" dedi.

Daha sonra öğrendiğime göre böyle kadınlar sultana yanaşıyor, onun himayesine girerek türlü çirkeflere bulaşıyormuş. Bunların ne babaları ne de akrabaları kıskançlıklarını belli eder! Buna güçleri yetmez. Çünkü kadını öldürseler derhal öldüreni öldürürler. Zira kadın sultanın himayesinde olur![23]

Notlar

1 **Zafâru-l Humûd şehri:** Umman Sultanlığı'nda bugün Zafâr diye bilinen bölgenin en önemli şehri. Gibb der ki "Bu şehrin 'Humûd' diye kaydedilişinde imlâ hatası var... Herhalde kelime, aslen Hadramût bölgesinden gelmiş bulunan 'Habûdî' adlı emirin şehri yönetip adını vermesiyle ortaya çıktı. Bu adam Resûlîler gelmeden önce şehri yönetiyordu." Bu sıfatın ille de kullanılması, Zafâr-ı Davud'la karıştırılmaması içindir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 382; İbnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-Müstabsır*, s. 261.

2 **Kutbeddîn Tehemten** için bkz.: 31./5. not.

3 **Sınhâca kabilesinin Himyer'den gelmesi:** Bu ihtimal, Arap yarımadasının efsanevî antik krallıklarından Tubba'nın İslâmdan çok önce Kuzey Afrika'yı ve Berberî diyarını fethedişiyle ilgili rivayete dayanmaktadır. Bu iddia birçok klasik tarihçi tarafından olduğu gibi aktarıldıysa da İbn Haldûn bunu uydurma saymıştır. Bkz.: İbn Haldûn, *Târîh*, C. 6, s. 191; Tâzî, *es-Sıletü't-Târîhiyye beyne'l-Mağrib ve'l-Umân*, Umman Sultanlığı yay. 1981, s. 18.

4 **Zafâr sultânı Melik Muğîs ve selefi** için bkz.: bu bölüm, 9. not.

5 **Ahkaf:** *Kur'an*'da bir sûreye ad olan bu mekân ve Hûd (as) için bkz.: Ahkaf Sûresi, (46. sûre) 21. Âyet.

6 **Hûd Peygamber'in kabri:** Hûd'un (as) kabri, Hadramût bölgesinde Terîm şehrinin 40 mil doğusunda ve Zafâr şehrinin 300 mil batısındadır. Bkz.: Tâzî, "Rıhletü Mağribî ilâ Hadramût", *Mevrid* dergisi, C. 21, S. 1, Bağdat 1993, s. 19, 40.

7 **Tenbûl (=Tamul, Hint asması):** İbn Battûta daha önce Dımaşk'a girerken Tenbûl'den bahsetmiş idi. İlerde de bol bol bahsedecek; bu yüzden etraflı bilgi vermek gerekiyor. Bu bitki Türkçede Tamul, Hint asması, Betel Ağacı diye bilinmektedir. Diğer dillerdeki karşılığı şöyle: Latince, Piper Betel; İngilizce, Betel Pepper; Almanca, Betelpfefferstrauch. Bîrûnî bu bitkiyi tarif ederken şöyle diyor "Tâmûl: Hindistanlılar buna Tenbûl derler; dut ağacınınkine benzeyen yaprakları güney sahillerinden en uzak bölgelere kadar toplanır. Yemekten sonra sakız gibi çiğnenir, ardından

da fevfel alınır ve ağızdaki kötü kokudan eser kalmaz; istenirse kurutulur." Alt taraftaki hâşiyede ise Tenbûl'ün Lobya (=Börülce) gibi yetiştiği, karanfile benzer bir tadı olduğu, çiğnenerek kullanıldığı ve Arap âleminde ancak Umman'da bulunabileceği belirtilmiş. Bkz.: Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydane fi't-Tıbb,* ed-kritik: Abbâs Zeryâb, Tahrân, h. 1380, s. 142; Armenag Bedevian, *Polyglottic Dictionary of Plant Names,* (8 dilden) Kahire, 1935, s. 464, bitki nr.: 2709.

8 **Nârcîl (=hindistancevizi):** Bizde hindistancevizi olarak bilinen bu bitki de İbn Battûta'nın gözde yiyeceklerindendir; ileride türlü türlü şifasından yine bahsedecektir. Diğer dillerdeki ismi şöyle: Latince, Cocos Nucifera; İngilizce, Cocoanut Palm; Almanca, İndianischer Nusbaum; İtalyanca; Palma di Latte. Bîrûnî şöyle diyor: "Hintçede Nalir derler. İbn Maseveyh, taze, beyaz ve tatlı olan türünün tercih edildiğini belirtiyor. Ağacı hurma gibidir, dikeni yoktur. Sene boyunca asla açılıp parçalanmayan meyvesi, Kinbâr denilen ve gemi yapımında kullanılan bir lif içindedir." Bu bitki, Platts'in sözlüğünde Nariker, Narigel ve Nariyel şeklinde kaydedilmiştir. Bkz.: Bîrûnî, *Saydane,* s. 600-601; Bîrûnî, *Tahkîku Mâ li'l-Hind, s.* 169; J. T. Platts, *Dictionary Hindustani and English,* s. 1113; Armenag Bedevian, *Age.,* s. 189, nr.: 1117.

9 **Melik Muğîs b. Melik Fâiz (=Melik Fâiz oğlu Melik Muğîs):** 1278'de Resûlî soyunun ikinci hükümdarı Melik Muzaffer Yusuf, Zafâr şehrini son Habûdî emiri Sâlim b. İdrîs'in elinden aldı. Melik Fâiz, Muzaffer Yusuf'un kardeşi idi; bu durumda Melik Muğîs seyyahımız döneminde Resûlîlerden Yemen hükümdarı olan Melik Mücâhid'in kuzeni olabilir. Bkz.: Hazrecî, *el-Ukûdü'l-Lu'luiyye,* C. 1, s. 190; Gibb, *Age.,* C. 2, s. 390.

10 **Hâsik limanı ve seyyahın yola koyuluş tarihi:** Bu liman Zafâr'ın 80 mil doğusundadır; seyyahımız herhalde Zafâr'ın merkezi olan Salâla'dan 27 Zilkade 731'de/1 Eylül 1331'de çıktı. Bkz.: Gibb, *Age.,* C. 2, s. 391; Tâzî, *Rıhletü İbn Battûta,* C. 2, s. 130.

11 **Kundur ağacı (=Lubân-ı Zeker):** Türkçede Asılbend Ağacı, Ak Günlük diye bilinen bu bitki buhur üretiminde kullanılır. Diğer dillerde şöyle: Latince, Bosvellia Carterii; İngilizce, Olibanum Tree; Bîrûnî'yi okuyalım: "Kundur: En iyisi erkek olandır. Bu, ap ak, yuvarlak; büyücek çakıltaşlarını andıran, içi beyaz bir nesnedir. Elle toplanıp sıyrılır ve ateşi tutuşturur; ancak diğer zamk vs'den ayırtedilmelidir. Ötekiler ateşte tutuşturmaz. Kundur'un hem kabuğu, hem dövülmüş unumsu hâli, hem de tütsüsü mevcuttur. Galinos, Kızıl Kundur'un Ak Kundur'dan daha parlak olduğunu söyler. Zencânî, Umman'ın, Masîra'nın ve Hasik'in Kundur bakamından zengin olduğunu belirtir. Bkz.: Bîrûnî, *Age., s.* 544; Armenag Bedevian, *Age.,* s. 112.

12 **Lum'ân dağı:** Seyyahın bu dağla ilgili tasviri Hallâniye adası ile uyuşmaktadır. Burası, Hurya Murya adalar topluluğundan bir ada olup granit kayasından teşekkül etmiştir. Kuzey ucu dimdik bir sütunu andırır ve zirvesi 1645 fit civarındadır. Ancak bu ada Hâsik'in yirmi mil kadar doğusundadır. Bkz.: Gibb, *Age.,* C. 2, s. 391.

13 **Cezîretü't-Tayr (=Kuşadası):** Burası gayet küçük bir ada olup Masîra körfezinde, sahile pek yakın bir noktadadır. Bugün Hamâr Nâfur diye bilinir. Umumiyetle binlerce kuşun uğradığı bir ada olarak tasvir edilir. Bkz.: Tâzî, *el-Kansu bi's-Sakri beyne'l-Meşrık ve'l-Mağrib,* Rabat 1980, s. 38-40; Tâzî, *Rıhle,* C. 2, s. 132.

14 **Şîrmâhî:** Bu balık *Ferheng-i Ziya*'da kaya balığı şeklinde çevrilmiş ve isabetli olmuş; zira ne Tâzî, ne de Gibb sadra şifa olacak bir ad vermiyor; hep tarifte bulunuyorlar. Eti beyaz, çok lezzetli, küçük pullu bir balık türü imiş. Herhalde kılçıklıdır da. Bu

tür kılçıklı fakat leziz balıklarda –özellikle tatlısu balıklarında– gövdeyi açıp temizleyerek yaydıktan sonra santim santim yarık atmak (tabiî ki alttaki deri parçalanmadan); sonra da kızgın yağda kıtır kıtır pişirmek bana göre en afiyetli yeme metodu! Zira eti "hiç etmeden" kılçık belâsından ancak böyle kurtulabiliriz. Nitekim İbn Battûta da gemicilerin bu balığı ince ince dilimleyerek (=taktî') yediklerini söylüyor. Bkz.: Ziya Şükün, *Ferheng-i Ziya*, C. 2, s. 1350.

15 **İbn Battûta ve deniz "vird"i:** Aslında seyyahımızın bu tür tehlikeli deniz yolculukları için özel bir virdi (=Hizb-i Bahr) mevcuttur ve kitabına da koymuştur. Bkz.: 3./8. not.

16 **Masîra adası:** Kırk mil uzunluğunda on mil genişliğinde olan ve sırtında biraz hurma ağacı bulunan bu ada, Umman sahiline pek yakındır; eski denizciler buralıların daima balık yediğini söylemişlerdir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 394.

17 **Sûr:** Güney Umman'ın bittiği yerdeki limandır. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 134.

18 **Kalhât:** Burası, Sûr şehrinin kuzey yakası boyunca dosdoğru gidildiğinde 13 mil sonra karşımıza çıkar. Sâlimî, o civarda met-cezirin yoğun yaşandığı körfezi tarif ederken "Hûr-i Sâğ" diye bir isim veriyor. Bkz.: Nûreddîn Sâlimî, *Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehl-i Umân*, 1974, C. 1, s. 360.

19 **Bîbî Meryem:** Bu Türk asıllı kadın o yörede; Kalhât ve Hürmüz'de hükümran olan Ayaz isimli bir Türk memlûkün eşi imiş; Ayaz 1311'de ölünce tahta geçmiş ve 720/1320 yılına kadar orayı yönetmiş. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 396.

20 **Kutbeddîn Tehemten:** Metinde Temtehen geçiyor ancak Tehemten olmalı. Bu hükümdar, 718/1319 yılından 747/1347 yılına kadar hüküm sürmüştür. Bkz.: 31./5. not; Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 136.

21 **Umân:** Umman (=Umân) denilen bölge, Cebel-i Ahdar'ın (=Yeşil Dağ) çevresidir; bugün Umman Sultanlığı başşehrinin kuzey tarafıdır buralar. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 137.

22 **İbâdiye mezhebi ve genel tavrı:** Haricîlerin bir koludur. Hâricîler bilindiği gibi Hz. Ali ve Hz. Osman'ı sevmezler; zira bu ikisi onlara göre ümmeti bölüp parçalamışlardır. Ama İbn Mülcem'i severler; zira İbn Mülcem onlara göre fitneyi ortadan kaldırmak isteyen bir fidâîdir.

23 **İbn Battûta'ya Umman hakkında itiraz:** 1915'te ölen meşhur Umman tarihçisi Nûreddîn Sâlimî, seyyaha itiraz ederek sosyal durumun öyle olmadığını; bu tür utanmazlıkların yaşanmadığını söyler; ayrıca seyyahı, bazı çok önemli mıntıkaları görmediği için de suçlamaktadır. Ancak Tâzî'nin de dediği gibi seyyah herhalde rehberinin kurbanı olmuştur burada. Fakat "dervişin fikri neyse..." nokta-i zaviyesinden bakarsak İbn Battûta'nın neleri daha iyi görebileceği; neleri ise göremeyeceğini kestirmek zor olmaz! Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 137.

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'A SEYAHAT, HAC İÇİN HİCAZ'A DÖNÜŞ VE ANADOLU'YA YÖNELİŞ

Umân'dan çıktık, Hürmüz diyarına yöneldik. Mûgistan diye de adlandırılan Hürmüz şehri deniz kıyısına kurulmuştur. Tam karşısında Yeni Hürmüz var. İkisinin arası üç fersah. Yeni Hürmüz aslında bir adadır; oraya vardık. Merkezi Ceravn diye bilinen büyük ve güzel bir şehir. Çarşıları tıka basa yiyecek ve giyecekle dolu. Burası Hint ve Sint ülkelerinin ana limanıdır. Hint'ten gelen ballar buradan Irakayn, Fâris ve Horasan bölgelerine sevkediliyor. Bu şehir aynı zamanda hükümdarın da payitahtıdır.[1] Ada bir baştan bir başa bir günde katedilecek uzunlukta. Arazinin büyük bir kısmı tuzladır; "dârânî" cinsinden olan bu tuz bir sürü işe yarar.[2] Dağlardan sökülen tuz, süslü kapların yapımında ve üzerine kandil konulan [yüksek] fenerlerde kullanılır. Buralıların temel gıdası balık ile Basra ve Umân'dan getirilen hurmadır. Şöyle diyorlar:

"Hurma vu mâhî, lôti pâdişâhî!" yani "Hurma ve balık hükümdar yemeğidir." Bu adada su çok kıymetli. Gözelerin dışında göletler inşa edilmiş, yağmur suyu biriksin diye. Hepsi de şehirden uzakta olduğu için halk kırbalarla yola çıkıyor ve suyu doldurduktan sonra sırtlarına yükleyip sahile, oradan da kayıklarla şehre naklediyorlar.

[Kapı Gibi Balık İskeleti, Aksaraylı Bir Şeyh ve Hızır'ın Ziyaretgâhı]

Burada garip bir şey gördüm. Büyük câmiin kapısına yakın bir yerde; kapıyla çarşı arasında bir balık başı var. Hafif bir tümsek gibi heybetli! Gözleri koca koca iki kapıya benziyor! Halk bu gözlerin birinden giriyor, diğerinden çıkıyor.[3]

Ceravn'da Şeyh Ebu'l-Hasan Aksarâyî ile görüştüm. Bu adam aslen Anadoluludur. Beni güzelce ağırladı. Sonra ziyaretime geldi. Bir kat elbise ve "sohbet kemeri"[4] denilen özel bir kuşak verdi. Elbise onunla sarılıp toplanıyor. Bu kemer oturmaya yarar bir dayanak gibi. İran dervişlerinin çoğu bunu takmayı âdet hâline getirmiştir.

Şehirden altı mil uzaklıkta bulunan bir ziyaretgâhın Hıdır-İlyas'a [=Hızır-İlyas] ait olduğu söylenmekte. Allah'ın rahmeti ve esenliği onları kuşatsın. Rivayete göre Hıdır orada namaz kılmıştır. Hakikaten bereketi gün gibi açık bir yerdir orası. Yanı başındaki zaviyenin şeyhi gelip geçenlere, misafirlere ilgi gösteriyor, hizmet ediyor. Onun yanında bir gün kaldık ve ertesi gün hareket ettik.

Yeni Hürmüz adasının bitiminde dünyadan elini eteğini çekmiş arif bir adamın ziyaretine gittim. Kendi oyduğu bir mağarada kalıyor! Uzlete çekildiği bir köşe, bir oturma odası ve cariyesinin kaldığı bir evceğiz var bu oyukta! Hizmetkârları dışarıda koyun ve sığır otlatıyorlar. Bu adam eskiden büyük tüccarmış. Hacca gittikten sonra tüm ilişiğini kesmiş dünya ile ve ömrünü ibadete adamış. Mallarını kendi adına çekip çevirsin diye dostlarından birine teslim etmiş. Orada bir gece kaldık. Bize iyi davrandı. Allah ondan razı olsun. Zaten iyi kalplilik ve ibadet nuru yüzünde parlıyor adamın.

Hürmüz Sultanı Kutbeddîn [ile Yeğenleri Arasında Meydana Gelen Olaylar]

Hürmüz sultanı, Kutbeddîn Temtehen [=Tehemten] Tûrânşah'tır.[5] Mütevazı ve güzel ahlâklı biridir. Payitahtına erdemlilerden, dervişlerden ve şeyhlerden kim gelirse gelsin mutlaka gereken alâka ve saygıyı gösterir. Âdeti böyle. Oraya vardığımızdı kardeşi Nizâmeddîn'in iki oğluna karşı harbe hazırlanıyordu.[6]

Pahalılık ve kıtlık adaya kâbus gibi çökmüştü. Vezir Şemseddîn Muhammed b. Ali ile Kadı İmâmeddîn Şonkârî [=Şavankârî], ileri gelenlerden oluşan bir heyet ile yanımıza teşrif ettiler, özür beyanında bulundular; savaş hazırlıklarından ötürü. Her gece savaşa girecekmiş gibi bir hâli yaşıyorlar. Onun yanında onaltı gün kaldık. Ayrılacağımız zaman dostlarımdan birine dedim ki:

"Hükümdarı görmeden nasıl döneriz?" Böylece vezirin konağına gittik. Burası bizim misafir olduğumuz zaviyenin yakınında bir yerdi. Ben öne çıktım:

"Sultanı selâmlamak istiyorum!" dedim.

"Bismillah!" dedi vezir, elimden tutarak hükümdarın yanına götürdü.

Hükümdarın konağı deniz kıyısındaymış. Civarında birkaç tekne yatıyor. Orada daracık ve pasaklı bir elbiseyi sırtına geçirmiş, başına da sarık yerine çaput sarmış bir ihtiyar gördüm; vezir ona selâm verdi, ben de verdim. Onun hükümdar olduğunu anlayamadım! Yanında kızkardeşinin oğlu Alişah b. Celâleddîn Kîcî vardı. Aramızda tanışıklık bulunduğu için hemen konuşmaya başladım. Vezirin biraz sonra söze girip sultanı bana tanıtması üzerine evvelâ yeğeni ile sohbet ettiğim için mahcup oldum, özür diledim! Hükümdar oradan kalktı, evine ilerledi. Kumandanlar, vezirler ve devlet ricali de onu takip ettiler. Ben de refakatimde bulunan vezirle beraber yürüyordum. Biraz sonra binanın içinde sedirine kurulmuş hâlde buldum onu ama üzerindeki elbiseyi değiştirmemişti. Elinde çok kıymetli, eşi benzeri görülmeyen bir inci tespih vardı. İnci avlama noktaları bu adamın hükümranlığı altındadır. Kumandanlardan biri onun yanına oturdu, ben de kumandanın yanına oturdum. Hükümdar bana hâl hatır sordu. Ne zaman geldiğimi, bugüne kadar hangi sultanlarla karşılaştığımı merak ediyordu. Ben de cevapladım. Biraz sonra yemek geldi. Orada bulunanlar sofraya oturduysa da sultan onlarla beraber yemedi. Kalktı, ben de kalktım. Ona veda edip ayrıldım.

Hükümdarla yeğenleri arasında süregelen savaşın nedeni şuydu:

Kutbeddîn bir gün Yeni Hürmüz'den kalkıyor, gezmek ve neşelenmek niyetiyle Eski Hürmüz'e açılıyor gemiyle. İki şehir

arasındaki mesafe demin belirttiğimiz gibi üç fersahtır. Bu esnada kardeşi Nizâmeddîn ayaklanarak hükümranlığı kendine lâyık bulduğunu ilân ediyor. Ada halkı derhal askerle bir olup Nizâmeddîn'e biat ediyorlar. Bu arada Kutbeddîn can korkusuyla Kalhât'a gidiyor denizden. Orada aylarca kalıp bir donanma hazırlıyor, adaya yöneliyor ama buralılar Nizâmeddîn ile bir olup Kutbeddîn'e karşı koymaya karar vermişlerdir. Onu korkunç bir hezimete uğratıyorlar. Melûl mahzun Kalhât'a dönen Kutbeddîn birkaç defa daha şansını deniyor ama başaramıyor. Nihayet kardeşinin hanımlarından biriyle gizlice haberleşerek onu zehirletiyor. Nizâmeddîn zehrin etkisiyle ruhunu teslim edince kendisi derhal adaya geliyor ve tahta oturuyor. Kardeşinin oğulları ise yanlarına aldıkları zengin hazine ve askerle beraber inci avlama mekânı olan Tayf adasına kaçıyorlar. Buraya gelmeye çalışanların yolunu kesiyor, sahilde bulunan tüm şehirleri yağma etmeye başlıyorlar. Hattâ büyük bir kısmını da harap ediyorlar. İşte savaşın sebebi budur.

[Türkmenler Diyarından Geçiş, Zehirli Rüzgâr]

Huncubâl'da oturan ermiş bir adamla görüşmek üzere Ceravn'dan yola çıktık. Denizi geçtikten sonra Türkmenlerden binek hayvan kiraladık. Bu bölge Türkmenlerle meskûn. Son derece cesur oldukları ve güzergâhı iyi bildikleri için onlar olmadan burada seyahat etmek imkânsız! Yolumuz dört gün süren geniş bir çöldü; etrafta çöl Arapları vardı. Anlatılanlara göre Temmuzla Haziran aylarında zehirli bir rüzgâr eserek insanları telef ediyormuş.[7] Bu rüzgâr nedeniyle zehirlenen adam gömülmek üzere yıkanınca organları birbirinden ayrılırmış! Hakikaten bu yüzden çölde ruhunu teslim etmiş kimselere ait pek çok mezar bulunuyordu, ötede beride! Yolculuğumuzu geceleyin yaptık. Güneş doğunca mugaylan ağaçlarının gölgesinde dinleniyorduk. İkindiden sonra tekrar yola koyularak yine sabaha kadar yola devam ediyorduk.

Cemal Lûk'un Hikâyesi

Bu civarda eskiden Cemal Lûk namıyla meşhur bir eşkıya yaşarmış.[8] Sicistan ahalisinden olan bu adam İran asıllıymış.

Lûk, kesik elli demektir. Cemal'in eli bir çatışmada kesilmiş. Yanında Arap ve Acem ırkından bir grup eşkıya ile haydutluk yaparmış. Halktan gaspettiği mallarla zaviyeler inşa eder, oralarda gelip geçenlere yemek yedirirmiş! Anlatılanlara göre, "Yoksulun hakkı olan zekâtı vermeyenlere musallat olayım!" diye Allah'a yalvarırmış. Uzun müddet devam etmiş bu hâl. Süvarileriyle müthiş yağmalara girişir, onlardan başka kimsenin bilmediği çöllere dalıp etrafa büyük ve küçük su tulumları gömermiş. Sultanın askerleri tarafından takip edilirlerse evvelce bildikleri yere gelir, suyu çıkarır ve içerlermiş. Onları takip etsin diye sevkedilen birlikler helâk olmaktan korkup geri dönermiş. Cemal Lûk uzun bir müddet bu şekilde eşkıyalığa devam etmiş. Ne Irak hükümdarı, ne de diğer sultanlar onu yok edememişler.

Sonra yaptıklarına pişman olmuş, eşkıyalığı bırakmış ve kendini ibadete vermiş. Ölünceye kadar zahitçe yaşamış ve beldesindeki kabri bir ziyaretgâh hâline gelmiş.

[Kevristan'a Gidiş, Lâr Şehri, Şeyh Ebû Dülef'in Zaviyesi]

Kevristan [=Kuhuristan] denilen küçük şehre ulaşıncaya dek bu sahrada yol aldık.[9]

Kevristan etrafı nehir ve bahçeyle dolu şirin bir şehirdir, çok sıcaktır. Oradan yola çıktığımızda demin bahsettiğimiz sahraya benzeyen başka bir çöle geçtik. Üç gün yol aldık, Lâr şehrine vardık. Burası büyük bir şehir, çarşıları cıvıl cıvıl; her yanında su kaynakları var. Çaylar ve bahçeler art arda sıralanmış. Huncubâl'da iken ziyaretini tasarladığımız Şeyh Ebû Dülef Muhammed'in bir zaviyesinde konakladık. O sıralarda şeyhin oğlu Ebû Zeyd Abdurrahman vardı zaviyenin başında.

Dervişlerden bir cemaat eşlik ediyor ona. Her gün ikindi namazından sonra zaviyede toplanıyor, şehirdeki evleri dolaşıyorlar. Her evden bir-iki ekmek veriliyor onlara. Onlar topladıkları ekmeği zaviyeye getiriyor, misafirlere ikram ediyorlar. Şehir sakinleri bu duruma alıştığı için dervişlerin payını evvelce bir kenara ayırır, onlar için hazırlar ve teslim ederler. Her Cuma gecesi ahali ve dervişler bu zaviyede toplanır, her biri gü-

cü yettiği kadar para getirir. Elde edilen tüm gelir o gece harcanır. Sabaha kadar Allah'ı zikreder, namaz kılar, *Kur'an* okurlar. Böylece geceyi diriltirler; sabah namazından sonra herkes işinin başına döner.

Lâr Sultanı Celâleddîn, [Huncupâl Şehri ve Şeyh Ebû Dülef]

Buranın hükümdarı Celâleddîn adında bir Türkmendir. Bize ikram etti, yemek gönderdi ama onu görmek ve ziyaret etmek mümkün olmadı. Bu şehirden çıkıp Huncubâl'a [=Huncupâl] hareket ettik. Demin anlattığımız Şeyh Ebû Dülef orada oturuyor. Onun zaviyesinde konakladık. İçeri girdiğimde Şeyh Ebû Dülef'i bir köşede toprak üzerine bağdaş kurmuş hâlde gördüm. Sırtında yünden mamul eski mi eski yeşil bir cübbe, başında yine yünden mamul siyah bir sarık bulunuyordu. Selâm verdim, daha güzel ve uzun bir şekilde selâmımı aldı. Ne zaman geldiğimi ve memleketimi sordu, beni misafir etti. Daima oruç tutan mütevazı oğlu onun emrine amâde oldu. Bana yemek ve meyve getirdi.

Şeyh Ebû Dülef tuhaf biri! Zaviyede dünyanın parasını harcıyor. Herkese bol bol hediye, elbise ve at veriyor; gelene ihsan, gidene ikram! Bu diyarda böylesini görmedim. Dostlarından ve sevenlerinden gelen yardımlar var; orası tamam ama bunun dışında nereden para aldığını, bu kadar zenginliği nasıl elde ettiğini bilen yok! Ahalinin büyük bir kısmı onun ilâhî yardıma mazhar olduğunu, "gayb hazinesinden sarfettiğini" söylüyor, böyle inanıyorlar.

Bu zaviyede büyük ariflerden, maneviyat âleminin kutup sufîlerinden Şeyh Danyal'ın kabri var. Şeyh Danyal adı bu bölgenin her yanında bilinen, saygı gören bir addır. Mezar üzerindeki kubbe Hükümdar Kutbeddîn tarafından yapılmış.

Ebû Dülef'in yanında bir gün kaldım. Çünkü yanımda bulunan arkadaşlarım aceleci davrandılar! Huncubâl şehrinde özel bir zaviye var diye işittim. Burada kendini tamamen ibadete vermiş salih insanlar kalıyormuş. Arkadaşlardan ayrılıp oraya gittim. Şeyhe ve cemaate selâm verdim. Karşımda ibadetin nuru ile aydınlık bir topluluk vardı. Renkleri sararmış, bedenleri in-

celmiş, gözleri çeşme olmuştu. Yanlarına vardığımda yemek getirdiler. Şeyh:

"Oğlum Muhammed'i bana çağırın!" dedi. Bu çocuk zaviyenin bir köşesine çekilmiş, sürekli ibadet sebebiyle zayıf düşmüştü. Kabirden çıkmış ölü gibiydi, yanımıza geldi, selâm verip oturdu. Babası ona dönerek:

"Evlâdım! Misafirlerle beraber yemek ye! Ye ki onların bereketlerine, manevî etkilerine açık olasın!" dedi. Çocuk oruçluydu ama oturdu, orucunu bozup yemek yedi. Bunlar Şâfiî mezhebindendirler. Yemekten sonra bize dua ettiler. Oradan kalktık.

Sîrâf Şehri

Bu şehirden çıktık. Genelde Sîrâf denilen, Kays adıyla da bilinen şehre yöneldik.[10] Burası Yemen denizine ve Fâris bölgesine komşu olan Hint okyanusu sahilindedir. İdarî bakımdan Fâris diyarına bağlı. Pek büyük, geniş ve alımlı bir şehir. Toprakları son derece verimli. Bütün evleri yemyeşil ağaçlar ve güzel kokulu çiçeklerle dolu bahçeler arasına serpilmiştir. Halk dağlardan akan kaynak sularından içiyor. Şehir ahalisi İran asıllıdır. Asillerin soyundan geliyorlar. Orada yerleşen Benî Seffâf kabilesi Arap asıllı olup inci avı ile geçinirler.

İnci Avı İçin Dalış Yapılan Yerler

İnci avlama noktaları Sîrâf ile Bahreyn arasında geniş bir nehre benzeyen körfezdedir. Buranın suyu gayet durgun. Nisan ve Mayıs ayında Fâris, Bahreyn ve Kutayf [yahut Katîf] yörelerinin tüccarı, inci dalgıçlarıyla gelir kayıkların üstünde. Avcılar dalacakları zaman yüzlerine kaplumbağa kabuğundan yapılmış bir maske geçiriyorlar. Yine aynı kabuktan yaptıkları makasa benzer bir âletle burunlarını bağlıyorlar. Sonra ellerine bir ip bağlayıp suya dalıyorlar. Aralarında bir-iki saat suda kalan varmış. Dalgıç denizin dibine varınca orada küçük taşlar arasında kuma yapışık sedefleri eliyle yahut getirdiği keskin demirle kopardıktan sonra boynunda asılı deri torbaya doldurur her birini. Nefesi daralınca ipi sallar. Sahilde ipin ucundan tutan adamlar titreşimi hissedip adamı kayığa çıkarırlar. Sedefler açılır, kenar-

larındaki etler bir demirle parçalanır. Havayla temas eder etmez bu sedef [içleri] katılaşıyor ve inciye dönüşüyorlar. Küçük büyük hepsi toplanıyor. Sultan beşte birini alır incilerin. Geri kalanları oradaki tüccarlar satın alırlar. Kayıktaki tüccarların çoğu dalgıçlara evvelce borç para vermişlerdir. Hemen inciyi borç yerine alırlar. Yahut ne gerekiyorsa onu alırlar.

[Bahreyn, Kutayf, Hecer, Yemâme]

Sîrâf'tan Bahreyn'e yöneldik.[11] Burası güzel ve geniş bir şehir, her yanı yeşillik, suyu bol. Burada su kolay çıkarılır. Elle yeri kazmak yetiyor. Bahreyn'de hurma, nar ve narenciye bahçeleri vardır. Pamuk bile yetiştirilir. Sıcağı pek şiddetli, dayanılır gibi değil. Kumu da çok. Bahreyn ile Umân arasında bir yol varmış ama fırtınalar sebebiyle kalkan kum yolu örttüğü için gidiş geliş kesilmiş. Bu yüzden Umân'dan Bahreyn'e ancak deniz yoluyla gitmek mümkün.

Bahreyn yakınında iki büyük dağ var. Doğudakine Uveyr, batıdakine Küseyr deniliyor. Hattâ burası atasözlerine bile geçmiş: "Küseyr ve Uveyr hariç her yer sağ salim!" diyorlar.

Oradan çıktık, Kutayf'a hareket ettik.[12] Bu şehir büyücek bir yerleşim merkezidir. Hurma ağacı yönünden zengin. Esas ahali Arap kabilelerinden oluşuyor. Bunlar Râfızîliklerini açıkça belli eden aşırı kanattandırlar. Müezzinleri ezanda şehadet kısmından sonra "Eşhedü enne Aliyyen Veliyyullah" [=Ali, Allah'ın dostudur] der. Ezanda "Hayye ale'l-felâh" cümlesinden sonra "Hayye alâ hayri'l-amel" [=En hayırla işe koş] cümlesini eklerler. Ezanın sonundaki tekbirlerin ardından da "Muhamed ve Ali Hayrü'l-beşer, men hâlefehüma fekad kefer" [=Muhammed ve Ali insanlığın en üstünü, onlara aykırı düşen küfre düştü] cümlelerini eklerler. Oradan çıktık, Hecer şehrine yöneldik. Bugün Hecer şehrine Hasâ diyorlar. Atasözlerine bile geçmiş! şöyle denilir: "Hecer'e hurma taşıyan gibi." Hurması boldur buranın. Buradaki hurma ağaçları başka bir şehirde görülmez. Ahali hayvanlarını bile hurmayla besliyor. Buranın yerli halkı Araptır, çoğu da Abdü'l-Kays kabilesindendir. Hasâ'dan çıktık. Yemâme şehrine vardık. Burası Hacr adıyla da anılıyor. Her yanı ağaç olan bu şehrin suyu bol, toprağı verimlidir. Ahalinin büyük

bir kısmı Benî Hanife kabilesinden gelen Araplardan oluşuyor. Bu yöre eskiden beri onların merkezidir. Emirleri Tufeyl b. Gânim'dir.

Emir Tufeyl'in beraberinde hacca gitmek üzere Yemâme'den ayrıldım. Bu iş yediyüzotuziki yılında vuku buldu.[13] Aynı sene Mısır hükümdarı Melik Nâsır da bazı kumandanlarıyla hacca gelmiş ve son haccını yapmıştır. Mekke ve Medine ahalisine ve kutlu beldelerde misafir kalan mücâvirîn tayfasına epey ihsanda bulundu. Oğlu olduğu söylenen Emir Ahmed'le en büyük kumandanı Bektümûr Sâkî'yı da bu sene idam ettirmiştir.

Melik Nâsır, Bektümûr ve Emir Ahmed Arasında Meydana Gelen Olaylar

Anlatılanlara göre Melik Nâsır, Bektümûr Sâkî'ya bir cariye hediye eder. Bektümûr kadına yaklaşmak isteyince o kendisinin Melik Nâsır'dan hamile olduğunu söyler. Böylece Bektümûr ondan elini çeker. Kadın bir erkek çocuk doğurur. Bektümûr bu çocuğa Emir Ahmed adını verir. Emir Ahmed, Bektümûr'ün himayesi altında yetişmekle beraber Melik Nâsır'ın oğlu diye bilinir millet arsında.

İşte bu seneki hac esnasında Bektümûr ile Emir Ahmed arasında bir anlaşma yapılır gizlice. Melik Nâsır öldürülecek onun yerine Emir Ahmed geçecektir. Böylece Bektümûr yanına hükümdarlık alâmeti olan davul, bayrak ve hil'at [=özel giysi] ile büyük miktarda para alır. Bu gelişmeyi duyan Melik Nâsır gayet sıcak bir günde Emir Ahmed'i huzura çağırır. O gelince Nâsır hemen önündeki meşrubat dolu taslardan birini içer. İçinde zehir bulunan diğer tası Emir Ahmed'e sunar. Ahmed meşrubatı içince vakit doldurmak için derhal yolculuğa çıkılmasını emreder sultan...

Hükümdar alayı hareket eder; saraya varmadan Ahmed can verir. Bektümûr, Emir Ahmed'in ölümünden ötürü üzüntüye kapılarak üstünü başını yırtar. Yemeden içmeden kesilir. Durum Melik Nâsır'a haber verilince bizzat kendisi yanına gelip teselli ettikten sonra içinde zehir bulunan bir kadehi uzatır:

"Hayatım için, ne olursun şunu iç de yüreciğinin ateşi sönsün!" der. Bektümûr içer ve ölür. Yanında hükümdarlığa özgü elbiseler ve eşyalar bulunduğu için Melik Nâsır'ı öldürmek niyetinde olduğu açıkça ortaya çıkar. Nâsır erken davranmıştır.[14]

[Cidde'ye Gidiş, Batan Bir Gemi, Bucât Kabilesi]

Hac ibadetini yaptıktan sonra deniz yoluyla Yemen ve Hint diyarına gitmek üzere Cüdde'ye [=Cidde] yöneldim. Arkadaş bulamadığım gibi tek başıma da Hint'e gitme niyetimi gerçekleştiremedim. Cüdde şehrinde kırk gün kadar kaldım.

Orada Kûs şehrinin nahiyelerinden Kusayr'a gitme niyetinde olan Tunuslu Abdullah adında birinin gemisini buldum. Durumu öğrenmek, ne zaman yolculuğa çıkılacağını bilmek için gemiye vardım ama tavırları hoşuma gitmediği için onunla yolculuğu uygun görmedim.

Hak Teâlâ'nın hikmetine sual olunmaz işlerindendir; gemi hareket edip denizin ortasında Re's-i Ebû Muhammed [=Ebû Muhamed burnu] denilen yerde battı. Sahibi ile bazı tüccarlar binbir zorlukla kurtulup "uşârî" türünden bir kayığa bindiler. Birkaç defa ölümle yüz yüze geldiler. Bir kısmı kurtuldu, bir kısmı da boğuldu. Gemide kaza esnasında bulunan diğer yolcular zaten oracıkta boğulmuşlardı. Bunların içinde tahminen yetmiş kadar hacı vardı.

Daha sonra Ayzâb'a gitmek niyetiyle bir "sunbûk"a [=küçük bir tekne türü] bindim fakat rüzgâr bizi Re's-i Devâir [=Devâir burnu] denilen limana sürükledi. Orada Bucât kabilesinin kılavuzluğunda karadan epey yol katettik; ceylânı ve devekuşu bol olan bir sahradan geçtik. Bu sahranın ahalisi Cüheyne ve Benî Kâhil kabilesinin[15] Araplarından oluşuyor. Hepsi de Bucât kabilesinin yönetimi altındadır. Nihayet Mefrûr ve Cedîd denilen iki kaynağa ulaştık. Yanımızda bulunan erzak tamamen tükenmişti. Sahrada rastladığımız Bucât kabilesine mensup bir gruptan koyun satın aldık. Kesip yedik.

Çölde bir Arap çocuğu gördüm, benimle Arapça konuştu. Sözlerinden anladığıma göre Bucâtlılara esir düşmüştü. Bir seneden beri yemek yemiyor, sadece deve sütüyle besleniyordu.

Yolumuza devam ederken satın aldığımız et de bitti. Yanımda dostlarıma hediye edeyim diye aldığım "sayhâni" ve "bernî" cinsinden bir yük hurma vardı.[16] Bunu çıkardım, arkadaşlar arasında taksim ettim, beraberce yedik. Üç gün yetti.

Devâir burnundan itibaren dokuz gün seyahatten sonra Ayzâb'a[17] vardık. Kervanda bulunan bazı kimseler bizden önce oraya ulaşmışlardı bile. Ayzâblılar ellerinde ekmek, su ve hurmayla bizi karşıladılar. Orada birkaç gün konakladık. Deve kiralayarak Dugaym kabilesinden bir grupla yola çıktık. Cuneyb denilen bir kaynak kenarına ulaştık. Buradan suyumuzu alarak Humayserâ'ya gittik. Daha önce belirttiğimiz gibi Allah dostlarından Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin kabri oradadır.[18] İkinci defa ziyaret ettik. Geceyi bu kabrin civarında geçirdik.

Sonra Nil kıyısında, Saîd şehirlerinden Edfû'nun hizasında bulunan Atvânî kasabasına ulaştık. İsnâ, Erment ve Aksur'a varmak için Nil'den geçtik. Aksur'da Şeyh Ebu'l-Haccâc Aksurî'yi ikinci defa ziyaret ettik. Oradan Kûs'a, daha sonra Kınâ'ya giderek ikinci defa Şeyh Abdurrahîm Kınâvî'yi ziyaret etme şerefine nail olduk. Daha önce bahsettiğimiz Hû, Ahmîm, Asyût, Menfelût, Menlevî, Uşmuneyn, Münyet İbn Hasîb, Behnesâ ve Bûş şehirlerine, oradan da Münyetü'l-Kaid'e ulaştık. Bu şehirlerden daha önce bahsetmiştik.[19] Böylece Mısır'a [=Kahire] vardık. Orada birkaç gün kaldıktan sonra Bilbeys yoluyla Şam'a gittim. Hacı Abdullah b. Ebûbekir Ferhân Tûzerî de yanımdaydı. Bu adam iki sene benimle yolculuk yapmıştır. Hint diyarından çıktığımızda Sendâbûr'da vefat etti. İlerde ondan bahsedeceğiz.

Gazze'ye, İbrahim Halil Peygamber'in beldesine girdik ve oradaki ziyaretgâhları tek tek dolaştık yeniden. Oradan da Beyt-i Makdis [=Kudüs], Ramle, Akkâ, Trablus ve Cebele mıntıkalarına yönelerek Ermiş İbrahim b. Edhem'in kabrini ikinci defa ziyaret ettik. Sonra da Lâzkıye şehrine yöneldik. Bu şehirlerden ve Lâzkıye'den bahsetmiştik daha önce.[20]

Notlar

1 **Hürmüz, Ceravn ve Mûgistan:** O dönemin tarihçisi Ebu'l-Fidâ der ki: "Kirman bölgesinde bulunan Hürmüz çok sıcak ve hurma ağacı bakımından zengin bir şehirdir. Bizim zamanımızda oraya gidip şehri görenler eski şehrin Tatar saldırılarıyla tamamen harap olduğunu, halkın Zeravn (=Ceravn) denilen bir adaya gidip yerleştiğini söylemektedirler." Mûğistan, Kirman eyaleti sınırları içinde sahile paralel olarak uzayan bir mıntıkanın adıdır. İbn Battûta burada limanın adını vermiyor. Onun Ceravn diye adlandırdığı yeni başşehir ise *Takvîm*'de Zeravn şeklinde kaydedilmiş bulunuyor. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 339; Ali Ekber Velâyetî, *Târîh-i Revâbıt-ı Hâricî-yi Îrân*, Tahran, 1996, s. 242.

2 **Dârânî (=Derabî) cinsi tuz:** 2290 numaralı Paris nüshasına göre Darabî şeklinde okunması gerekiyor ve asla uygun olan da bu. Zira Derabcerd denilen ve Şiraz'ın güneybatısında yer alan mıntıkada çeşitli renklerde tuz tepecikleri bulunmaktadır ve bu cins tuz çanak çömlek yapımında kullanılmaktadır. Aslında Ceravn adası tümüyle tuz katmanlarından meydana gelmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 140.

3 **Balık iskeletinin ev yapımında kullanımı:** Burada kemer ve sütun yapımında kullanılan iskelet, balina kalıntısı olabileceği gibi, bir büyük sürüngenin kalıntısı da olabilir. National Geographic gibi tabiat ve popüler bilim kanallarında zaman zaman gösterildiği üzre Eskimolar tarafından da balina iskeleti ev yapımında kullanılmaktadır. Ancak İbn Battûta tarafından tarif edilen iskeletin göz boşluklarının büyüklüğü akla başka fikirleri de getiriyor; çok önce nesli tükenmiş bir sürüngen gibi. Zira balinaların o kadar büyük gözleri yok.

4 **Sohbet Kemeri:** Uzun süre oturmada dervişe yardımcı olan kasnak şeklinde bir nesnedir. Tâzî bugün bu tip kemerlerin Mekke ve Medine civarında kalan mücavirler tarafından hâlâ kullanıldığını aktarıyor. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 141.

5 **Kutbeddîn Tehemten b. Tûrân Şâh (=Hürmüz sultanı):** Soyu, bölgede öteden beri etkili olan bir aileye dayanmaktadır. 719/1319 yılında kardeşi Nizâmeddîn Keykubâd'ın yardımıyla Hürmüz civarını istilâ etti; 730/1330 yılından itibaren Kays adasını, Bahreyn mıntıkasını, Katîf limanlarını ve Mâşul diye bilinen yöreyi ülkesine kattı. 1347 yılında vefat etti. Seyyah, dönüş yolunda yani yıllar sonra öğreneceği şeyleri gidiş yolunu anlatırken aktarıyor. Daha önce bahsedildi. Bkz.: 30./20. not; Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 401.

6 **Kutbeddîn'in kardeşi Nizâmeddîn'in çıkardığı problemler:** Kutbeddîn uzun bir av seferine çıktığı sıralarda Nizâmeddîn 745/1344 yılında Ceravn (=Zeravn) şehrini işgal etti; Kutbeddîn kardeşine yenildi ancak 1346 yılında kardeşi vefat edince Hürmüz ve Ceravn'ı geri aldı. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 2, s. 142.

7 **Kaşkây (=Kaşgay)Türkmenlerinin diyarı ve çöl rüzgârı** için bkz.: 24./38. not.

8 **Cemal Lûk hakkında tarihî kaynak:** İbn Hacer, Cemmâl Lûk adında birinin Yezd ile Şiraz arasında kafilelere saldırdığını ve daha sonra Muhammed İbnü'l-Muzaffer tarafından ele geçirildiğini kaydediyor. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas.; C. 4, s. 260.

9 **Kevristan (=Kuhûristan):** Yeni İran haritalarında burası Kuhûristan adıyla kaydedilmiştir. 1665'te bölgeyi gezen Tavernier'nin anlattığına bakılırsa Kevristan, Bender

Abbâs'tan bir menzil ötede, Lâr şehrinden ise dört menzil beride yer almaktadır. Tâzî, *Rıhle,* C. 2, s. 145.

10 **Sîrâf ve seyyahın yanılgısı:** Eski Sîrâf küçük bir yer değildi. Şimdiki Tâherî kıyılarının güneyinde uzanan Sîrâf, Mes'ûdî'nin anlattıklarına bakılırsa miladî 10. yüzyılda bölgenin en önemli limanlarındandı. 977'de meydana gelen şiddetli depremden sonra yavaş yavaş terkedildi ve küçüldü. Oradan çıkanlar Kays adasına gittiler. İbn Battûta asıl Sîrâf ile Sîrâflıların sonradan göçtüğü Kays adasını birbirine karıştırmaktadır. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb,* Charles Pellat neşri, par.: 616; Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 147.

11 **Bahreyn:** Bahreyn adı o dönemde Ahsâ mıntıkasında şu anki Bahreyn'e ait adanın ön tarafını ifade edermiş. Bu ada, Bekr b. Vâil kabilesinin taptığı Avâl putunun adını taşımakta imiş. Ebu'l-Fidâ da Bahreyn'in hurma bakımından zengin bir yer olduğunu, Karmatî tayfasının yerleştiği bu mıntıkanın pek çok köy ve birkaç şehirden ibaret bulunduğunu söyler. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 99; Tâzî, *Age.,* C. 2, s. 151.

12 **Kutayf ya da Katîf:** Bu şehir Yakût ve Ebu'l-Fidâ tarafından Katîf şeklinde kaydedilmiştir. Bugün Suudî Arabistan ile Bahreyn'i birbirine bağlayan bu şehir bir zamanlar Karmatîlerin sığındığı en son kaleydi. Ebu'l-Fidâ bu şehrin açıklarında inci için dalış yapıldığını söyler; kendine ait suru, hendeği ve dışarıya açılan dört kapısı varmış. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.,* s. 99; Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân,* Beyrut bas., C. 4, s. 429.

13 **Yediyüzotuziki yılı:** 1332 yılına denk düşüyor.

14 **Bektümûr ile Emir Ahmed'in katline dair tarihî kaynaklar:** Melik Nâsır'ın Kahire'ye dönüşünden hemen sonra Bektümûr ile Emir Ahmed'in katledilmesi hâdisesi İbn Hacer'in hicrî 8. yüzyılın meşhur simalarına dair teracim kitabında ve Memlûk kroniklerinde kaydedilmiştir. Evvelce 6. bölümün 25. notunda buna biraz değinilmiş idi. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer,* Beyrut, 1997 bas., C. 1, s. 286; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-Zuhûr,* s. 462.

15 **Bucât kabilesi** için bkz.: 7./24. not.

16 **Sayhânî ve Bernî cinsi hurmalar:** Bu cins hurmaların açlığı bastırma ve uzun süre tok hissettirme konusunda epey şöhretli olduğu belirtilmektedir. Bkz.: Abbâs Azzâvî Paşa, *en-Nahl fî Târîhi'l-Irak,* Bağdat, 1962, s. 14-27.

17 **Ayzâb** için bkz.: 7/23. not.

18 **Ebu'l-Hasan Şâzilî** için bkz.: 3/16. not.

19 **Mısır'ın Saîd bölgesi ve diğer şehirler** için bkz; 7/3.'den 22.'ye kadar bütün notlar

20 **Filistin şehirleri** için bkz.: 9/3., 14., notlar ve 10/4. not.

OTUZİKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'YA AÇILIŞ

Lâzkıye'de Martelmîn adlı bir Cenevizlinin büyük "korkora"sına [=ticaret gemisi] binerek "Türk ülkesi"ne yöneldik.[1] Burası Rum diyarı diye de bilinir. Çünkü eskiden Rumlarınmış. Rumlar ve Yunanlılar asıl ahalidendir. Müslümanlar orayı İslâma açtılar. Şu anda Müslüman Türkmenlerin idaresi altında yaşayan bir hayli Hıristiyan vardır bu ülkede.

Elverişli bir rüzgârla on günlük seyahatten sonra Anadolu'nun ilk şehri olan Alâyâ'ya [=Alaiye=Alanya] ulaştık. Yolculuğumuz sona erince gemi sahibi bizden "navl" [=navlun, ücret] almadı. İkramından saydı bu yolculuğu...

Rum diyarı diye bilinen bu ülke, dünyanın belki en güzel memleketi! Allah Teâlâ güzellikleri öbür ülkelere ayrı ayrı dağıtırken burada hepsini bir araya toplamış! Dünyanın en güzel insanları, en temiz kıyafetli halkı burada yaşar ve en leziz yemekler de burada pişer. Allah Teâlâ'nın yarattığı kullar içinde en şefkatli olanlar buranın halkıdır. Bu yüzden şöyle denilir:

"Bolluk ve bereket Şam diyarında, sevgi ve merhamet ise Rum'da!" Bu kelimeyle buranın halkı kastolunuyor.

Anadolu'ya geldiğimizde hangi zaviyeye gidersek gidelim büyük alâka gördük. Komşularımız, kadın ya da erkek bize ikramda bulunmaktan geri durmuyorlardı. Burada kadınlar yüzlerini örtmezler. Yola çıkacağımız zaman akraba ya da ev halkındanmışçasına bizimle vedalaşırlar; üzüntülerini gözyaşı dökerek belli ederlerdi. Buranın âdeti gereğince ekmek haftada bir gün pişirilir, öteki günlere yetecek kadar! Ekmek günü, erkekler sı-

Anadolu, Deşt-i Kıpçak ve İstanbul seyahati. Kesik çizgiler muhtemel güzergâhı gösterir.

Kaynak: Gibb; Muvahhid.

cak ekmekler ve nefis yemeklerle çevremizi doldurur, şöyle derlerdi:

"Bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır dua bekliyorlar!"

Halk, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe Hazretleri'nin mezhebindendir. Hak Teâlâ ondan razı olsun. Hepsi Ehl-i Sünnet'tir. Aralarında ne Kaderî ne Râfıdî [=Râfizî] ne Mu'tezilî ne Hâricî ne de başka bir sapkın bulunmaktadır. Yüce Allah onları bu faziletleriyle diğer insanlardan üstün kılmıştır. Ama haşîş [=esrar] yemekten çekinmiyorlar!

Demin de belirttiğimiz gibi Alanya deniz kıyısında bir şehirdir, ahalisi tümüyle Türkmenlerden oluşuyor. Kahire, İskenderiye ve Suriye tüccarları bu şehre gelip alışveriş ederler. Kerestesi bol olduğu için buradan yüklenen balyalar İskenderiye, Dimyat ve öteki Mısır limanlarına gönderilir. Şehrin üst tarafında gayet sağlam ve sarp bir kale var. Ulu sultan Alâeddîn [Keykubat] Rûmî tarafından yaptırılmıştır.[2] Bu şehirde belde kadısı Celâleddîn Erzincânî ile tanıştım. Cuma günü benimle beraber kaleye çıkarak namaz kıldı. Bana ikramda bulundu ve ziyafet verdi. Bir de Şemseddîn b. Recîhânî diye bir adamın misafiri oldum. Bunun büyük babası Alâeddîn [=İbn Köyük], siyahların yaşadığı Mâllî ülkesinde vefat etmiştir.[3]

Alâyâ Sultanı

Cumartesi günü Kadı Celâleddîn'le birlikte atlarımıza binerek Alâyâ [=Alanya] sultanı[4] olan Karamanoğlu Yusuf Bek'le görüşmek üzere yola çıktık. "Bek" hükümdar demektir. Onun konağı, şehirden on mil uzaktaydı. Onu sahilde bir tepenin üzerinde yalnız başına otururken buldum. Vezirleri ve kumandanları daha aşağıda, askerleri ise sağ ve sol taraflarda yer almışlardı. Saçları siyaha boyalıydı. Kendisine selâm verdim. Bana nereden geldiğimi sordu. Sorularını cevapladıktan sonra yanından ayrıldım. Arkadan hediye gönderdi.

[Antalya]

Buradan Antalya'ya doğru yola çıktım. Şehrin adı Şam diyarındaki Antakya isminin ölçüsündedir. Sadece "l" harfi "k" har-

finin yerini almıştır. Bu şehir, genişlik, güzellik ve ihtişam bakımından dünyanın en güzel şehirlerinden. Gerek planı, gerek düzenliliği ile diğer ülkelerdeki benzerlerinden daha üstün bir durumda.

Ahali içindeki taifeler ayrı ayrı mahallelere yerleşmiş. Hıristiyan tüccarlar "mînâ" [=liman] adıyla anılan semtte oturmaktadırlar. Bu mahallenin çevresini büyük bir duvar kuşatmakta. Cuma vakti ve her gece bu duvarın kapıları kapalı tutulmaktadır.

Şehrin asıl halkı olan Rumlar başka bir mahallede kendi başlarına oturuyorlar, onların bulundukları yer de surla çevrilmiş.

Yahudilerin de kendilerine ait yerleşim alanları vardır. Burası da yine büyük bir duvarla çevrili.

Şehrin beyi, ailesi, devlet erkânı ve kapıkullarının oturdukları semt yukarıda açıkladığımız diğer taifelerden tamamen ayrılmıştır. Onların etrafı da surla çevrili, neredeyse kale gibi.

Müslüman ahaliye gelince bunlar şehrin tam merkezinde yaşamaktadırlar. Şehir merkezinde bir Cuma Câmii, medrese, pek çok hamam, gayet düzenli planıyla kalabalık ve zengin çarşılar bulunmaktadır. Tüm şehrin etrafını; yukarıda bahsettiğimiz semtleri de içine alan geniş bir sur kuşatıyor.

Buranın bağ ve bahçeleri çoktur, meyveleri lezizdir. Ahalinin "kamaruddîn" adını verdikleri bir çeşit kayısı çok nefistir. Bademi lezzetli olduğu için kurutulur, Mısır'a gönderilir, nadir ve pahalı kuruyemişlerden biri olarak saygın yerini bulur Kahire çarşılarında. Sıcak yaz günlerinde bile soğuk ve lezzetli olan gözeleri ise herkes tarafından bilinmektedir. Şehre vardığımda medresede konakladım. Oranın şeyhi Şihâbeddîn Hamevî'dir. Cuma Câmii'inde güzel sesli gençlerin her gün ikindiden sonra Fetih, Mülk ve Amme sûrelerini okumaları köklü bir âdettir.

Genç Ahılara Dair

Ahıyye, kelimesinin tekili, ahı'dır. Birinci şahıs, Arapça "ah" [=kardeş] kelimesini kendiyle ilgili kılarsa [=kardeşim anlamında] ortaya çıkan kalıp [=ahî], konumuz olan kelimenin tekil kalıbıdır.

Onlar, Anadolu'ya yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, köy, kasaba ve şehirlerde bulunmaktadırlar.[5] Şehirlerine gelen yabancıları misafir etme, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini ve konaklayacakları yeri sağlama, onları eşkıyanın ve vurguncuların ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple haydutlara katılanları temizleme gibi konularda bunların eşine dünyada rastlanmaz.

"Ahı" onlara göre, "sanatının ve zanaatının erbabını toplayan ve işi olmayan genç bekârları da bir araya getiren adam"dır. Onlar, ahı'yı başlarına geçirirler. "Fütüvvet" denen şey de budur. Önder olan adam, bir tekke yaptırarak halı, kilim, kandil gibi gerekli eşyayla donatır orayı. Onun arkadaşları geçimlerini sağlayacak kazancı elde etmek için gün içinde çalışırlar. Kazandıkları parayı ikindiden sonra topluca getirip başkana verirler. Bu parayla tekkenin ihtiyaçları karşılanır, beraber yaşama için gerekli yiyecek ve meyveler satın alınır. Meselâ o esnada beldeye bir yolcu gelmişse hemen tekkede misafir ederler onu... Alınan yiyeceklerden ikram ederler. Bu iş yolcunun ayrılışına kadar sürer. Bir yabancı ve misafir olmasa bile yemek zamanında yine hepsi bir araya gelip beraber yerler, türkü söylerler, raks ederler. Ertesi sabah işlerine giderek ikindiden sonra elde ettikleri kazançlarla önderin yanına dönerler. Onlara "fityân" [=yiğitler] deniliyor. Onların önderlerine de demin belirttiğimiz gibi "ahı" deniliyor. Ben onlardan daha ahlâklı ve erdemlisini görmedim dünyada. Gerçi Şiraz ve İsfahan ahalisinin davranışları biraz ahı tayfasını andırıyor ama ahılar yolculara daha fazla ilgi ve saygı göstermektedirler. Sevgi ve kolaylıkta da Şiraz ve İsfahanlılardan daha ileri düzeydedirler.

Antalya'ya varışımızın ikinci günüydü; fityân denilen ahı gençlerinden biri Şeyh Şihâbeddîn Hamevî'nin yanına gelerek onunla Türkçe konuştu. O zaman Türkçeyi henüz anlayamıyordum. Sırtında yıpranmış bir elbise, başında da keçe külâh vardı. Şeyh bana dönerek:

"Bu adamın ne dediğini biliyor musun?" diye sordu.

"Ne söylediğini bilmiyorum!" dedim. Bunun üzerine:

"Seni ve yanındaki dostlarını yemeğe davet ediyor!" demesiyle hayrete düştüm ama "evet!" dedim hemencecik. Adam oradan ayrılınca şeyhe döndüm:

"Bu adam yoksul birine benziyor, bizi ağırlayacak gücü yoktur; onu zor durumda bırakmak istemiyoruz!" dedim. Bu lafım üzerine şeyh güldü, şu cevabı verdi:

"Bu adam, ahı yiğitlerin önderlerindendir. Kendisi derici tayfasının ustalarından cömertliğiyle tanınmış biri. Zanaatkârlar arasında aşağı yukarı ikiyüz adamı var. Onlar kendisini önderliğe seçtiler, bir tekke yaptırdılar. Şimdi gündüz kazandıklarını geceleyin orada harcıyorlar."

Akşam namazını kıldıktan sonra bu adam tekrar yanımıza geldi. Beraber gittik, muhteşem bir zaviyeyle karşılaştık! Burası Anadolu'nun en güzel halı ve kilimleriyle döşenmiş, Irak camından mamul sayısız avizeyle aydınlanmış pırıl pırıl bir mekândır. Oturma salonunda beş tane "beysûs" vardır. Beysûs[6] bakırdan yapılmış üç ayaklı bir şamdan türüdür. Bu şamdanın baş tarafına yine bakırdan yapılma cam gibi parlak ve ince bir kandil yeri açılmıştır. Ortasında fitilin çıkması için bir boru bulunuyor. Bu tüpçük, süzülmüş saf içyağıyla doludur. Yanı başında yine yağ dolu bakır kaplar bulunmaktadır. Fitili düzeltmek için bir de makas var. Bunun bakımıyla vazifeli olana "çerâğcî" derler. Mecliste sırtlarında "kabâ" [=kaban] ayaklarında mest bulunan; bellerine iki arşın uzunluğunda bıçak asan; başlarını alta yün bir takke, onun üzerinde de bir arşın uzunluğunda iki parmak genişliğinde uzun serpuşlarla örten bir grup delikanlı vardı.

Yiğitler burada toplandıkları vakit serpuşlarını çıkarıp önlerine koyarlar. "Zerdânî" cinsinden [=ince, şeffaf sarı ipekten mamul] güzel bir takke veya buna benzer bir şey kalır başlarında. Meclisin tam ortasında misafirlere ayırılmış bir peyke bulunmaktadır. Oraya geldiğimizde bize çeşit çeşit yemek, meyve ve tatlı sundular. Sonra türkü söylemeye, raksetmeye başladılar. Bunların güzel davranışları ve ikramı hayretimizi bir kat daha artırmıştı. Saatler sonra gecenin bitiminde onları tekkelerinde bırakıp ayrıldık.

Antalya Sultanı

Antalya sultanı Yusuf Bek [=Yunus Bek] oğlu Hıdır Bek'tir.[7] Oraya vardığımızda hastaydı. Sarayına giderek yatağın-

da ziyaret ettik. Bize iltifat etti, gönlümüzü aldı, veda ederek ayrıldıktan sonra da hediyeler gönderdi.

Oradan Burdur'a hareket ettik; etrafı çaylarla, bahçelerle çevrili ufak bir şehir. Kalesi dik bir dağın tepesinde bulunuyor. Burada yöre hatibinin evinde konakladım. Ahı yiğitler toplanıp yanlarında kalmamızı istedilerse de hatip buna razı olmadı. İçlerinden birinin bağında bir ziyafet hazırladılar, kurbanlar kestiler. Bizimle tanışmaktan duydukları sevinç gerçekten hayret vericiydi! Onlar bizim dilimizi bilmiyorlar, biz de onların dilinden anlamıyorduk; aramızda bir tercüman da bulunmuyordu! Ama onlarla tam bir günümüzü geçirdik hiç sıkılmadan! Sonra geriye döndük. Oradan Sabartâ'ya [=Isparta] hareket ettik. Burası da mamur bir şehir, zengin çarşıları var. Her yanından çaylar akıyor. Bağı, bostanı bol bir belde. Şehir kalesi yüksek bir tepe üzerinde. Akşam vakti oraya vardık. Yöre kadısının evinde konuk olduk.

[Ekrîdûr (=Eğridir) Şehri]

Oradan Ekrîdûr'a [=Eğridir] yollandık.[8] Kalabalık mı kalabalık bir şehir. Çarşıları şirin ve zengin. Şehrin çevresi ağaçlıktır. Her yanı bahçe. Orada suyu tatlı bir göl bulunuyor. Bu gölde dolaşan teknelerle iki günde Akşehir, Bekşehir [=Beyşehir] gibi köy ve kasabalara gitmek mümkündür. Ekrîdûr'da Ulucâmi karşısındaki medreseye indik. Burada hocalık yapan Muslihiddîn, Mısır ve Suriye'de eğitim görmüş bir mollaydı. Bir süre de Irak'ta kalan Muslihiddîn gayet güzel ve akıcı Arapça konuşurdu. Zamanının önde gelen erdemli, nükteli ve bilgin insanlarındandı. Bize çok iltifat etti, mükemmel bir ev sahibiydi.

Ekrîdûr Sultanı

Bu şehre hâkim olan Dündâr Bek oğlu Ebû İshâk Bek, Anadolu'nun önde gelen hükümdarlarındandır.[9] Babası hayattayken bir süre Mısır'da kalmış, hacca gitmiştir. Bu adam temiz kalpli, iyi huylu biridir. Âdeti üzere ikindi namazını her gün Cuma Câmiinde [=büyük câmi, ulucâmide] kılardı. Namazdan sonra sırtını kıble yönündeki duvara dayar, önünde yüksek tahta bir peykeye kurulmuş hafızları dinlerdi. Hafızlar Mülk, Fetih ve

Amme sûrelerini öyle güzel okurlardı ki onları dinlerken gönüller coşar, tüyler diken diken olur, gözlerden yaşlar boşalırdı. Sonra sarayına dönerdi hükümdar. Bu yılın Ramazan ayını onun yanında geçirdik.[10] Ramazan gecelerinde üzerinde minder veya döşek bulunmayan bir kilime oturur, büyücek bir yastığa yaslanırdı. Yanında fıkıh bilgini Muslihiddîn yer almaktaydı. Ben fıkıh bilgininin biraz ötesinde oturmaktaydım. Daha ötede ise beyliğin ileri gelen memur ve kumandanları oturmaktaydılar. Biz böyle otururken yemek getirilirdi; küçük tabaklara konmuş, şeker ve yağla ezilmiş, mercimekten yapılma "serîd" [=tirit] ilk servisti. Onlar "uğurlu olur" diyerek oruçlarını tiritle açarlar. Bu iftarlığın Peygamberimiz –Allah'ın selâmı ve rahmeti onu kuşatsın– tarafından diğer yemeklere tercih edildiğini ileri sürerek şöyle diyorlar:

"Biz onun güzel âdetine uyarak yemeğe tiritle başlıyoruz!"

Bunun arkasından öteki yemeklere geçerler. Ramazan ayının bütün geceleri böyledir. Yine Ramazan günlerinden biriydi. Beyin çocuklarından biri öldü. Buralılar, Mısır ve Suriye ahalisinin yaptığı gibi ölüye feryadu figan etmezler, hele Lûr halkının hükümdar çocukları öldükten sonra yaptıkları işlerin hiçbirini yapmazlar. Bunu daha önce açıklamıştık.

Cenaze gömüldükten sonra sultan ve medresedeki öğrenciler üç gün arka arkaya sabah namazını müteakiben mezarı ziyaret ettiler. İkinci gün halkla birlikte ben de merasime katılmıştım. Sultan beni yaya görünce hemen bir at gönderdi, özür diledi! Tören dönüşü medreseye varınca atı geri yolladım ama kabul etmedi. Şöyle dedi:

"Onu sana emanet olarak vermedim, hediye verdim!" Bunun dışında bir kat elbise ve para verdi.

Oradan Kulhisâr'a [=Gölhisar] yöneldik. Burası dört yanı suyla çevrili küçük bir kasabadır. Gölde bol miktarda kamış bulunuyor. Kasabanın tek bir yolu vardır; kamışlık ile suların arasında uzanır. Sadece bir atlının geçebileceği köprü gibi bir geçit! Kasaba, suyun ortasında yükselen bir tepe üzerine kurulmuş; ele geçirilmesi güç, sağlam bir kale görüntüsünde... Burada ahı yiğitlerinden birinin tekkesinde konakladık.

Kulhisâr [=Gölhisar] Sultanı

Kulhisâr'ın hükümdarı Muhammed Çelebî'dir.[11] Çelebî, Anadolu dilinde "seyyidî" [=efendim] anlamına geliyor. Bu adam, Ekrîdûr hükümdarı Ebû İshâk'ın kardeşidir. Şehre indiğimiz vakit orada yoktu. Birkaç gün kaldık, o da bu esnada döndü, bize çok ikram etti. Yol ihtiyacımızı gördü, binekler verdi.

Oradan Karâağâç [=Karaağaç] yoluyla ayrıldık. Karâ Türk dilinde esved [=siyah] demek; ağâç ise haşeb [=odun] demektir. Burası yeşil bir alandır. Türkmenlerin yerleştiği sahalardandır.[12] Bu ovada Cermiyân [=Germiyan] obaları[13] yol kesicilik ettiğinden, bizim Lâdik'e [=Ladik] sağ salim ulaşmamızı sağlamak için sultan yanımıza cengâverler katmıştı. Cermiyânoğullarının Yezîd b. Muâviye soyundan oldukları söylentisi yaygın! Kûtâhya [=Kütahya] onlara aittir. Allah onların şerrinden bizi korusun.

Böylece Lâdik'e vardık. Buraya Dûngûzla da [=Doñuzlu, Domuzlu, Denizli] deniliyor.[14] Bu kelime "Beldetü'l-Hanâzîr" [=domuz diyarı] anlamına geliyor. Burası bölgenin en güzel, en büyük şehirlerinden biridir. Cuma namazının kılındığı yedi büyük câmii, bağ ve bahçeleri, düzenli akan çayları, memba suları ve şirin çarşıları var. Burada dünyada eşi benzeri olmayan altın işlemeli pamuk elbiseler dokunur. Yöre pamuğunun kaliteli oluşu ve iyi eğirilmesi uzun süre dayanmasını sağlıyor. Bu kumaşlar buranın adıyla [Ladikî, Dûngûzlî şeklinde] tanınmıştır. Şehirde Hıristiyan nüfusun çokluğu nedeniyle bu işi yapanların ekseriyeti Rum kadınlarından oluşuyor. Bunlar sultana cizye ve benzeri adlarla vergiler veriyorlar. Rum erkekleri, beyaz veya kırmızı renkteki uzun külâhları, kadınları da başlarına doladıkları koca koca sargılarla tanınırlar. Bu yörenin halkı hattâ bütün yöre ahalisi, çirkin davranışları ayıplamıyor. Kadınlar elde ettikleri kazançların bir miktarını sahiplerine veriyor. Hattâ güzel Rum kadınlarının erkeklerle birlikte hamamlarda çekinmeden eğlendiklerini, günaha daldıklarını işittim. Bana anlatılanlara göre yöre kadısının bile hamamlarda böyle "çalışan" cariyeleri varmış!

[Misafirperverlikte Yarış ve Ahı Tekkesinde Konaklama]

Şehre girdiğimiz zaman çarşıdan geçerken dükkânlardan çıkan bazı insanların hayvanlarımızı çevirerek dizginlerine sarıldıklarını gördük. Aniden başka bir grup çıkıp onları durdurdu ve çekişmeye başladılar. Aralarındaki münakaşa uzayınca bazıları hançerlerini çekip ötekilere saldırmaya kalkıştı. Konuşuyorlar ama hiçbir şey anlamıyorduk. Korkmaya başladık. Bu adamların yol kesen eşkıya Cermiyânlılar olduğu kuşkusuyla kaygılandık. Öyle ya, şehir onlara aitti. Malımıza, canımıza kastetmiş olabilirlerdi. Sonra Hak Teâlâ bize Arapça bilen, hacca gitmiş bir adam gönderdi. Ona sorduk, bunlar ne istiyor diye. Şöyle cevap verdi:

"Bu adamlar yiğit ahılardır!" Bizimle ilk karşılaşanlar Ahı Sinân'ın adamları, sonradan onları durduranlar ise Ahı Tûmân'ın gençleriymiş.[15] Her iki taraf da bizim kendi yanlarında konuk olmamızı istiyorlar, bu yüzden çekişiyorlarmış. Gösterdikleri yüksek misafirperverliğe şaşmamak mümkün değil! Sonunda işi kur'a çekmek suretiyle hallettiler, barıştılar. Kim kazanırsa önce o tarafın tekkesine konuk olmamıza karar verildi. Kur'a, Ahı Sinân'ın takımına düştü. Sinân bunu haber alınca kendi yoldaşlarından bir grupla bizi karşıladı. Beraberce onun tekkesine gittik. Hemen yiyecek sundular. Dinlendikten sonra Ahı Sinân bizi hamama götürdü. Benim bütün hizmetimi o görmüştür. Öteki yoldaşlarından üçü-dördü de bir arkadaşımın hizmetini üzerlerine almışlardı. Hamamdan çıkınca tekrar büyük bir sofra kurdular. Çeşitli meyveler, tatlılar, ikram ettiler. Yemekten sonra *Kur'an-ı Kerim*'den bazı bölümler okuyan hafızları dinledik. Arkasından hepsi "semâ" etmeye başladı. Gelişimizin haberi hükümdara bildirildi. Ertesi akşam bizimle görüşmek istedi; aşağıda anlatacağımız gibi onu ve oğlunu ziyaret amacıyla konağına gittik.

Tekkeye döndüğümüz zaman Ahı Tûmân ile yoldaşlarını karşımızda bulduk, bizi bekliyorlardı. Onlarla birlikte kendi tekkelerine gittik. Ötekiler gibi yemek verdiler, hamama götürdüler, hamamdan çıktığımızda bizlere gülsuyu ikram ettiler! Böylece tekkeye geldik. Yine ötekiler gibi meyve, tatlı ve nefis

yiyecekler ikram ettiler. Ziyafetten sonra *Kur'an*'dan bazı bölümler okundu, raks ve "semâ" edildi. Onların tekkelerinde de bir süre kaldık.

Lâdik [=Denizli] Sultanı

Lâdik hükümdarı Anadolu'nun ileri gelen beylerinden Sultan Yenenc [=Yınanç] Bek'tir. Ahı Sinân'ın tekkesinde konakladığımız vakit bu adam yanımıza erdemli bilgin Fakih Alâeddîn Kastamûnî'yi göndermiş, sayımızca da at yollamıştı. Ramazan ayıydı. Huzuruna giderek kendisine selâm verdik. Bu ülke beylerinin âdetleri arasında yolculara ilgi göstermek, onlarla tatlı dilli konuşmak, ufak-tefek hediyeler vermek vardır. Bu yüzden akşam namazını sultanla beraber kıldık. Yemek hazırlanmıştı. Beraber iftar ettikten sonra yanından ayrıldık. Bize biraz para verdi. Sonra oğlu Murâd Bek bizimle tanışmak istedi.[16] Bu genç, meyvelerin henüz eriştiği o günlerde şehir dışında bir bağda ikamet ediyordu. Babasının yaptığı gibi o da sayımızca at göndererek çağırdı bizi. Onun bağına gittik, geceyi orada geçirdik. Yanında bulunan bir fakih ikimiz arasında tercümanlık yaptı. Ertesi sabah da oradan ayrıldık.

Mübarek Ramazan Bayramı'nı bu beldede karşıladık.[17] Câmie gittiğimizde baktık ki sultan askerleriyle arz-ı endam eylemiş, Ahı yiğitlerden oluşan zanaat erbabı davul-zurna ve borularıyla, kendi mesleklerini gösteren bayraklarıyla hazırlanmışlar, tepeden tırnağa silâh kuşanarak ihtişam yarışına girmişlerdi. Her sanat erbabı yanında getirdiği koyun, öküz ve ekmek yüklerini taşıyor; mezarlıkta kestikleri kurbanları ekmekle beraber fakir fukaraya dağıtıyorlardı. Bayram alayı burada kabristandan başlamaktadır. Oradan namaz kılınan yere gidilir. Namazı kıldıktan sonra sultanla beraber konağına gittik. Yemek hazırlandı. Fıkıh bilginleri, şeyhler ve ahılar için ayrı bir sofra; yoksullar, düşkünler için başka bir sofra kurulmuştu. O gün hükümdarın kapısından zengin, yoksul hiç kimse geri çevrilmedi.

[Tavas ve Muğla Şehrine Doğru]

Yol güvenliği yoktu; bu yüzden şehirde bir süre kalmak mecburiyetindeydik. Nihayet bir kafile hazırlandı. Biz de ona

katılarak, bir gün yarım gece süren yolculuktan sonra Tavas Kalesi'ne vardık. Hakikaten sağlam bir kale burası.[18] Söylentilere göre Peygamberimizin sahabilerinden Suhayb[19] bu kale halkındanmış. Geceyi kalenin dışında geçirdik; ertesi sabah kapıya vardık. Halk, sur üzerinden buraya gelişimizin sebebini sordu; biz de gerekenleri söyledik. Bu sırada kale kumandanı İlyas Bek[20] davar sürülerinin hırsızlar tarafından çalınmasını önlemek maksadıyla askerleriyle kaleden çıkmış, çevreyi kontrol etmeye başlamıştı. Bu iş bitince hayvanlar dışarıya çıkarıldı. Orada daima bu şekilde hareket etmek zorunludur. Kale kıyısında yaşayan fakir bir adamın misafirhanesine indik. Kale kumandanı ihtiyaçlarımızı karşıladı, yiyecek gönderdi.

Oradan Muğle'ye [=Muğla] hareket ettik.[21] Şeyh efendilerden birinin tekkesinde konakladık. Bu adam iyi kalpli, cömert bir kişiydi. Bizi sık sık ziyaret eder, yiyecek, meyve yahut tatlı hazırlamadan yanımıza gelmezdi! Bu şehirde, ileride bahsini edeceğimiz Mîlâs hâkiminin oğlu İbrahim Bek'le görüştük. Bize çeşit çeşit ikramda bulundu, bir kat elbise ihsan etti. Oradan Mîlâs'a [=Milas] doğru yola çıktık.[22] Burası Anadolu ülkesinin en güzel, en büyük şehirlerinden biridir. Suyu bol, meyvesi bol, bahçesi bol! Orada ahı yiğitlerinden birinin tekkesine indik. İkramı, iltifatı, ziyafeti, temizliğimize gösterdiği dikkati ve hamama götürme konusundaki ısrarı ile diğerlerini geçti; bize çok hürmet etti.

Mîlâs şehrinde Allah'ın uzun ömür verdiği dindar kişilerden Bâbâ Şüşterî ile tanıştım. Yaşının yüzelliden fazla olduğu söylenmekte... Ama gücü kuvveti yerinde, aklı sağlam. Bize hayır dua etti. Onun duasının olumlu etkisi ve bereketi zamanla gerçekleşti![23]

Mîlâs Sultanı

Bu yüce sultanın adı Menteşeoğlu Şucâeddîn Urhân Bek'tir.[24] Hükümdarlar arasında boyu posu, temiz ahlâkı ve zekâsıyla tanınmıştır. Genellikle fakih ve âlimlerle bir arada bulunuyor, onlara büyük değer veriyor. Fıkıh bilginlerinden oluşan bir grubu daima yanında bulunduruyor. Çeşitli ilimlerde uzman, erdemli insan Fakih Huvârezmî [=Harizmî] de bunlardan biridir. Onunla tanıştığım sırada sultan kırgındı ona;

Ayasluk'a gitmesi, o bölgenin hükümdarı ile görüşüp verdiği hediyeyi kabul etmesinden ötürü. Bu yüzden Huvârezmî, Mîlâs beyi ile görüşürken kendi durumunu ona anlatmamı ve zihninde beliren kuşkuları gidermemi rica etti benden... Hükümdarın huzuruna vardığımda onu methettim, göklere çıkardım. Erdemi ve sağlam bilgisi konusunda şahsî kanaatimi açıkladım. Hakikaten de Huvârezmî ile ilgili kuşkuları zail oldu hükümdarın!

Mîlâs hükümdarı bize binek hediye etti, ihtiyaçlarımızı eksiksiz gördü. Onun konağı Mîlâs'a iki mil uzaklıkta bulunan Bercîn [=Peçin] kasabasındadır.[25] Burası yeni kurulmuş, yeni binalara ve mescitlere sahip küçük bir şehirdir.

Bey, tepe üzerine kurulu bu şehirde yeni bir Cuma câmii yaptırmaya teşebbüs etmişse de henüz tamamlayamamıştır.[26] Burada kendisiyle görüştük. Sonra Ahı Ali'nin dergâhına misafir olduk. Mîlâs beyinin epey ihsanından sonra Kûnya'ya [=Konya] gitmek üzere bu şehirden ayrıldık.[27]

[Konya]

Kûnya büyük ve güzel bir şehir. Meyvesi boldur. Sayısız nehir ve çayları, eşsiz bahçeleri var. Burada daha önce bahsettiğimiz kamaruddîn denilen kayısı türü yetiştirilir, Mısır ve Suriye'ye ihraç edilir.[28] Şehrin caddeleri geniş, çarşıları da muntazam ve şirin. Her zanaatın erbabı çarşıda belirli bir yerde toplanmıştır. Buranın Büyük İskender tarafından kurulduğuna dair söylentiler var. Şimdi Karamânoğlu Sultan Bedreddîn'e ait şehirlerden biridir. Bu hükümdardan ileride bahsedeceğiz. Topraklarının Irak hükümdarının ülkesine yakın olması, zaman zaman onun hâkimiyeti altına girmesine sebep olmuştur. Bu şehirde kendisi de ahı yiğitlerinden olan ve büyük bir tekkenin postnişinliğini yapan İbn Kalemşâh adlı belde kadısının dergâhında konakladık.[29] Bu adamın kalabalık bir öğrenci topluluğu vardır. Onlar "Fütüvvet"te kendilerini müminlerin emiri Ali b. Ebû Tâlib'e dayandırırlar. [=Bu silsile, tarikat kütüklerinde mevcuttur.] Allah ondan razı olsun. Sufîler nasıl hırka giyme töresine sahipse bunlar da şalvar giymektedirler.[30]

İbn Kalemşâh'ın misafirperverliği öncekilerden daha iyiydi. Hamama gideceğimiz vakit oğlunu kılavuz olarak kattı yanımıza, kendi gelmese de.

Bu şehirde bilginlerin kutbu, büyük ermiş Şeyh Celâleddîn'in türbesi vardır. Bu adam Mevlânâ adıyla tanınmıştır.[31] Anadolu halkından bir kısmı onun tarikatını tuttuğu için onlara şeyhin adıyla "Celâliye" denilir; bazı tarikatların Irak'ta Ahmediye, Horasan'da Haydariye şeklinde anılması gibi. Celâleddîn'in türbesinin yanındaki büyük dergâhta gelen giden misafirlerin, yoksulların karınları doyurulmaktadır.

Mevlânâ'nın Hikâyesi

Anlatılanlara göre Mevlânâ gençliğinde bir müderris ve fıkıh bilgini olarak bu şehirdeki medresede talebe yetiştirmekteymiş. Bir gün tekkeye başında helva tepsisiyle biri gelir. Tepsideki helva dilim dilim kesilmiş olup her parça bir kuruşa satılmaktadır. Helvacı, Mevlânâ'nın bulunduğu yere geldiği zaman; "Tepsiyi getir!" der Mevlânâ. Adam tepsiden bir dilim alır, şeyhe sunar. Mevlânâ onu yer. Bunun üzerine helvacı başka kimseye bir şey vermeden medreseden çıkar gider. Şeyh ise onun ardından koşar; öğrencilerini yüzüstü bırakır. Talebeler bir süre beklerler; sonra şeyhlerine ne olduğunu araştırmaya başlarlar fakat nereye gittiğini hiç öğrenemezler.

Yıllar sonra Mevlânâ geri döner, ancak o artık kimsenin anlamadığı Farsça şiirlerden başka bir şey söylememektedir! Bunlar, ikişer dizesi birbiriyle kafiyeli dörtlükler hâlinde uzun bir manzumeyi oluşturmaktadır. Eski öğrencileri şeyhlerinin bu hâlini de benimserler. Ağzından çıkan şiirleri yazıp kaydederler. Böylece *Mesnevî* adı verilen ünlü kitap meydana gelir. Bu ülke halkı *Mesnevî* kitabına çok değer veriyor. Onun içindeki dizelere azamî saygıyı gösteriyor, anlamaya çalışıyor; Cuma günleri tekke ve dergâhlarda onu okuyorlar. Bu şehirde ayrıca Mevlânâ Celâleddîn'in hocası olduğu söylenen Fakih Ahmed'in kabri de bulunuyor.[32]

Kûnya'dan çıktık. Art arda sıralanan bahçeleri ve gür suları ile ünlenen Lârende'ye doğru yola koyulduk.[33]

Lârende [=Karaman] Sultanı

Onun adı Karamânoğlu Bedreddîn'dir.[34] Daha önce öz kardeşi Musa Bek bu diyara hâkim bulunuyorken Mısır hükümdarı Melik Nâsır'ın verdiği bir bedel karşılığında tahtından inmiş, yerine Mısır'dan bir orduyla birlikte bir emir gönderilmişti.

Daha sonra Sultan Bedreddîn şehri ele geçirerek, bir saray inşa ettirip devletinin payitahtı hâline getirdi.

Sultan Bedreddîn'le av dönüşü şehir dışında karşılaştım. Atımdan indim; o da bineğinden indi. Selâm verdim. Selâmımı alıp beni kucakladı. Bu ülkede hükümdarların şöyle bir âdeti var: Uzaktan gelen biri onunla karşılaştığında beriki bineğinden iniyorsa o da iniyor! Gelen yolcunun gösterdiği saygı, bu sultanların da saygılı davranmalarını gerektirecek bir memnuniyete kapı aralar! Selâmın at üzerinde verilmesi iyi karşılanmaz. Memnuniyetsizliğe, ardından da yolcunun felâketine sebep olur! Yeri gelince anlatacağım gibi onlardan bazıları ile benim aramda bu tür olaylar geçmiştir.

Sultan selâm verdikten sonra atına bindi, ardından ben de atıma bindim. Bana nereden geldiğimi sordu. Hâl hatır muhabbetinden sonra şehre birlikte girdik. Benim en güzel şekilde ağırlanmam için çevresindekilere emirler yağdırdı. Gümüş tabaklar içerisinde leziz yemekler, nefis meyveler ve hoş tatlılardan başka; mum, elbise, binek hayvanı ve çeşitli armağanlar gönderdi. Onun yanında fazla kalmadım.

[Aksaray, Niğde, Kayseri]

Aksarâ'ya yönelerek çıktık yola. Bu şehir Anadolu'nun en sağlam ve güzel beldelerindendir. Etrafı akarsu ve bahçelerle çevrili. Şehri üç kanal bölüyor; bunlar evlerin içinden geçiyor! Meyve bahçeleri, bağlar, bostanlar şehrin içine kadar yayılmış.[35]

Burada koyun yünüyle dokunan halı ve kilimler Aksarâyî diye tanınır ve benzerlerine başka hiçbir yerde rastlanmaz. Üretilen mallar Suriye, Irak, Hindistan, Çin ve diğer Türk ülkelerine ihraç edilir. Aksarâ, Irak hükümdarına [=İlhanlı'ya] bağlı şehirlerdendir. Anadolu topraklarında ele geçirilen yerleri Irak hükümdarı adına yöneten Ertenâ beyinin vekili Şerif Hüseyin bu şehrin hâkimi olduğu için biz onun evinde konakladık. Şerif

Hüseyin de aslında ahıdır; onun da yoldaşları çoktur. Bize sınırsız ikramlarda bulundu, öteki yoldaşları gibi hareket etti.

Sonra Nekde'ye [=Niğde] yöneldik.[36] Burası da Irak hükümdarına bağlıdır. Büyük ve çok kalabalık bir şehir ama bazı kısımları tamamen harap olmuş. Nehr-i Esved [=Karasu] adındaki ırmak şehri ikiye bölüyor. Bu nehir, bölgenin en büyük akarsularından biri. Üzerinde üç köprü var. Biri şehir içinde, ikisi şehir dışında.

Şehrin içine ve dışına konan dolaplarla ırmaktan alınan su bağ ve bostanlara götürülüyor. Burada meyve bol. Nekde'de Ahı Câfûk'un zaviyesine indik. Şehrin büyüklerinden olan Câfûk da bizi ahıların âdeti gereğince en güzel şekilde ağırladı. Üç gün kaldık orada.

Nekde'den Kaysârya'ya (=Kayseri] doğru yola çıktık.[37] Bu şehir de Irak padişahının hükmü altındadır. Ülkenin önemli merkezlerinden biridir. Irak ordu birlikleri burada üsleniyor. Yukarıda bahsettiğimiz Alâeddîn Ertenâ Bek'in hatunlarından biri de bu şehirde ikamet ediyor. Bu hatun, Ertenâ'nın kadınları arasında iyi kalpliliği ve cömertliği ile tanınmıştır. Irak sultanı ile de akrabalığı var. Kendisine, ulu, yüce anlamına gelen "ağa" kelimesiyle hitap olunur ki padişahlarla ilişiği olan herkese ağa denilir. Kadının asıl adı Togay Hatun'dur. Huzuruna çıktığımızda bizi ayakta karşıladı; güzel sözler söyleyerek selâm verdi, hemen yemek hazırlanmasını emretti. Böylece yemeğe kaldık. Ayrılırken bize koşum takımı eksiksiz hazırlanmış bir at, bir kat elbise ve para gönderdi; genç hizmetkârlarından biriyle. Ayrıca kendi gelemediği için de özür diledi!

Bu şehirde ahılardan Emir Ali'nin tekkesinde konakladık. Bu adam çevredeki ahıların önde gelenlerindendir. Şanlı bir beydir aynı zamanda! Şehrin nüfuz sahibi âyan takımından bir grubu vardır onun. Tekkesi sağlam yapılı bir binadır; yiyeceklerinin bolluğu, kandilleri ve döşemeleriyle gördüğümüz zaviyelerin en güzellerinden biri. Dergâh mensupları veya başkaları her gece Emir Ali'nin yanında toplanır, bu yolda olanların gösterdikleri ilginin iki katını gösterirler!

Yörenin törelerinden biri de hükümdar bulunmadığı takdirde şehirde ahıların idareyi ellerine almaları, bir nevi hükümet

etmeleridir. Ahı, gücü ölçüsünde gelen gideni ağırlar, giydirir, misafirin altına binek verir. Davranışları, buyrukları ve ata binişleriyle tıpkı bir hükümdar gibi hareket ediyorlar!

[Sivas Şehri, Bıçakçı Ahmed ve Ertenâ Bek]

Bundan sonra Sîvâs'a [=Sivas] yollandık.[38] Bu şehir de Irak'a bağlıdır. Irak ülkesinin en büyük şehirlerinden biridir. Tahsildarlar ile büyük kumandanlar orada oturuyorlar. Şehir pek düzenli ve bakımlı olup geniş caddelere sahiptir. Çarşıları fevç fevç insanla dolup taşıyor. Burada medrese tarzında inşa edilmiş "Dâru's-Siyâde" [=Seyyidler Konağı] denilen büyük bir bina var ki sadece Peygamber soyundan gelen misafirler ağırlanıyor; yani "Nakîbüleşrâf" bu konakta oturmaktadır. Misafir kalan şerife, konakladığı sürece yiyeceği, içeceği, mumu ve kullanacağı eşyası verilir; yola çıkarken de yol harçlığı gönderilir.

Şehre yaklaştığımız zaman bizi Ahı Bıcakcî [=Bıçakcı] Ahmed'in yoldaşları karşıladı. Bunlar, kimi yaya, kimi atlı olup kalabalık bir grup hâlindeydiler. Onlardan sonra Ahı Çelebi'nin yoldaşları çıktı karşımıza. Ahı Çelebi, ahıların ileri gelenlerinden olup rütbece Bıcakcî'dan üstündür. Bunlar kendilerinde misafir olmamı istedilerse de ilk gelenlerin önceliği ve ricasından ötürü bu isteği yerine getirmek mümkün olmadı.

Beraberce şehre girdik. Hepsi de misafir ağırlamakla övünüyorlar. Hele ilk gelenler kendi tekkelerinde misafir oluşumuzdan dolayı sevinç duyuyor, diğerlerine caka satıyorlardı. Öteki ahı dergâhlarında yapıldığı gibi yatacak yerimizi, yiyeceklerimizi ve hamamımızı hazırladılar bize. En güzel şekilde misafir edildik ve aralarında üç gün kaldık. Bu esnada Sivas kadısı öğrencileri ile beraber yanımıza geldi. Irak sultanının Anadolu ülkelerindeki vekili Alâeddîn Ertenâ Bek'in gönderdiği atları getirdi; onlara bindik, hep beraber yola çıktık.

Ertenâ Bek bizleri sarayın girişinde karşıladı.[39] Selâm vererek gelişimizi kutladı, gayet akıcı ve mükemmel bir Arapçası var! Bana Irakayn, İsfahan, Şiraz, Kirman ve bu yöredeki Atabeklerden, Suriye'den ve Mısır'daki Türkmen sultanlarından sordu. Amacı cömertleri övdürmek, pinti ve cimrileri de yerdir-

mekti! Ama ben onun istediğini yapmadım, hepsini şükranla andım. Bu davranışımdan da hoşlandı, bana teşekkür etti. Sonra yemek hazırlandı; yemeğe oturduk, fakat o diretti:

"Benim misafirim olacaksınız!" diyordu. Ahı Çelebi söze karıştı:

"Daha bizim tekkeye misafir olmadılar, onları biz tuttuk. Şimdi bize gelsinler, lütfederseniz sofranızı gönderirsiniz..." dedi. Hükümdar:

"Peki, öyle olsun!" cevabını verdi. Böylece Ahı Çelebî'nin dergâhına geçtik. Orada hem ahıların, hem de beyin konuğu olarak altı gün kaldık. Daha sonra hükümdar bir at, bir elbise ve bir miktar da para gönderdi. Ayrıca kendi ülkesindeki bütün vazifelilere yazdığı emirnâme ile bizim yol harçlığımızın karşılanmasını, gereği gibi ağırlanmamızı ve bizimle en iyi şekilde ilgilenilmesini buyurdu!

[Amasya, Gümüşhane, Erzincan ve Erzurum]

Buradan çıktık, Amasya'ya gittik.[40] Amasya büyük bir ırmak kenarında, çevresi bağ ve bostanlarla kaplı, meyvelik ve ağaçlık bir şehir. Irmak üzerine kurulan dolaplarla çekilen su, evleri ve bostanları sulamaktadır. Cadde ve çarşıları gayet geniş. Buraya Irak sultanı hükmediyor.

Buranın yakınlarında Sûnusâ [Sonisa] diye bir belde var.[41] Orası da Irak sultanına ait. Hak dostu Ebu'l-Abbâs Ahmed Rifâî'nin torunları burada oturuyor. Onlar arasında Şeyh İzzeddîn şu anda tekkenin postnişinidir. Rifâî [=Küçük] dergâhının lideri o. Şeyh Yahya ise Şeyh Ahmed Kûçük'ün soyundan gelir.[42] Kûçük,Türkçede "sagîr" [=ufak] demektir. Bu adam da Tâceddîn Rifâî'nin oğludur. Biz onların tekkesinde kaldık ve diğerlerinden daha faziletli olduklarını gördük.

Sonra yine Irak hükümdarının hükmü altındaki şehirlerden birine, Kümiş'e [=Gümüşhane] doğru yola çıktık.[43] Burası gayet bakımlı ve büyük bir şehirdir, Irak ve Suriye'den tüccarlar buraya gelerek mal alırlar. Burada gümüş madeni var. Şehre iki günlük mesafede sarp ve yüksek dağlar yükseliyor. Ben oralara gidemedim. Kümiş'te Ahı Mecdüddîn'in tekkesinde üç gün misafir kaldık. Öteki zaviyelerde karşılandığımız gibi karşılandık.

Ertenâ Bek'in vekili ziyaretimize gelerek yol harçlığımızı verdi, mükellef bir ziyafet çekti.

Oradan hareketle Erzencân'a [=Erzincan] ulaştık.[44] Irak sultanına bağlı şehirlerden biridir Erzencân. Bakımlı ve büyüktür. Halkının çoğunluğunu Ermeniler oluşturuyor. Müslümanlar Türkçe konuşuyor. Gayet muntazam ve canlı çarşıları var. Erzencânî diye bilinen nefis kumaşlar dokunur burada. Ayrıca bölgenin bakır madenleri de meşhurdur. Bakırdan çeşitli ebatlarda kapkacak ve bizim taraflardaki ayaklı çıradanlıklara benzeyen şamdanlar yapılır. Bunlara "beysûs" denildiğini belirtmiştik. Burada Ahı Nizâmeddîn'in tekkesinde kaldık. Nizâmeddîn'in tekkesi, benzerleri arasında en güzel olanıdır. Zaten Nizâmeddîn de ahılar arasında en ileri ve ulu kişi olarak tanınmakta. Bizi iyi ağırladı.

Sonra Erze'r-Rum'a [=Erzurum] geçtik.[45] Irak hükümdarının hükmü altında bulunan bu şehir geniş bir alana yayılmıştır ama iki Türkmen grubu arasında baş gösteren uzun savaşlar yüzünden her yanı harap olmuştur.[46] Şehri üç ırmak kesiyor. Evlerinin çoğu bağ ve bahçeler arasında bulunuyor. Erze'r-Rum'da Ahı Tûmân'ın zaviyesine indik. Bu adam çok yaşlı; neredeyse yüzotuzu aştığı söyleniyor lâkin hâlâ değneksiz yürümekte ve hafızası çok güçlü. Her şeyi hatırlamakta, beş vakit namazını da rahatça kılmaktadır! Ben onun bazen açlığa dayanamayarak oruç yemekten başka zâfiyetine tanık olmadım. Verdiği yemekte bizlere hizmet etti; sadece hamam hizmetimiz için oğullarını göndermek zorunda kaldı. Tekkeye indiğimizin ikinci günü yola çıkmak istediğimizde bize gücenerek engel olmaya çalıştı, şöyle dedi:

"Eğer böyle yaparsanız bizim itibarımızı yok etmiş olursunuz şehirde! Çünkü konukluk en aşağı üç gün olmalı!"

Orada üç gün misafir olmak zorunda kaldık![47]

Birkî [=Birgi]

Oradan ayrılarak Birkî'ye döndük.

İkindi vakti şehre vardık. Yolda halktan bir adamla karşılaşarak ahıların dergâhını sorduk. Bize kılavuz oldu, kendi evinin bulunduğu bağa götürdü ve damda misafir etti. Üzeri dallarla örtülüydü buranın.

Yaz mevsiminin en sıcak günlerini yaşıyorduk. Ev sahibimiz bize çeşitli meyvelerden getirdi, güzel yemekler hazırladı, bineklerimizin yemini verdi. Geceyi onun evinde geçirdik. Daha önce tanıştığımız Muhyiddîn adlı bir müderrisin bu şehirde bulunduğunu öğrendimiz için onun yerini sorduk ev sahibimizden. Meğer ev sahibimiz de medresede talebeymiş! Hemen medreseye gittik. Muhyiddîn iyi tımar edilmiş bir katırın sırtında; öğrencileri önde, hizmetkâr ve köleleri de iki yanında medreseye geldi. Üzerinde altın işlemelerle süslü geniş ve ağır bir elbise vardı. Selâm verdiğimizde daha kibar ve süslü kelimelerle aldı selâmımızı. Pek nazik konuşarak elimden tutup yanı başına oturttu.

Sonra Kadı İzzeddîn Ferîştâ denen adam geldi oraya.[49] "Ferîştâ" melek anlamına geliyor. Bu adam temiz ahlâkı, saflığı, erdemi ve melek tabiatıyla bu unvanı haketmiş biridir! Onu karşıladık. Müderrisin sağ tarafına oturdu. Müderris önce temel ilimlerden başladı. Sonra branşlara daldı. Ders bitince kalktı, medrese içinde bir odacığa vardı; burasının benim için döşenmesi emrini verdi. Daha sonra bana mükellef bir sofra gönderdi.

Akşam namazından sonra bana haber saldı; bahçede bir köşede, çardak altında buldum onu. Orada bir havuz vardı. Su, kenarları çinilerle kaplı beyaz mermerden yapılmış bir arktan geliyordu buraya. Müderrisin huzurunda bazı öğrenciler oturuyor, hizmetçi ve köleler iki tarafta ayakta dikiliyorlardı. Kendisi nakışlı kumaşlarla kaplı bir sedire kurulmuştu. Onu bu hâlde görünce kendi kendime "padişahlardan birinin huzurundayım galiba!" dedim. Beni görünce ayağa kalktı, elimi tutarak yanı başına, sedire oturttu; sofraya buyur etti. Yemeği bitirdikten sonra yanından ayrılıp medresedeki odama döndüm.

Daha sonra talebelerden bazıları, o gece şahit olduğum tarzda her gece aynı şekilde yemeklerini hocanın huzurunda yediklerini anlattılar bana. Müderris benim oraya gelişimi övgü dolu ifadelerle bölgenin hükümdarına bildirmiş. Birkî hükümdarı o günlerde şiddetli sıcaklar nedeniyle civardaki yaylalardan birine çıkmış meğer.[50] Bu yayla gayet serin olduğu için her yaz oraya gidermiş.

Birkî Sultanı

Birkî sultanı, Aydınoğlu Muhammed'dir.[51] Cömertliği, erdemi ve asaleti ile zamanının hükümdarları arasında öne çıkmıştır. Müderris geleceğimi evvelce duyurduğu için sultan beni hemen alıp götürmek üzere vekilini şehre göndermişti. Ama müderrisin bana yaptığı tavsiyeye göre hükümdar ısrar etmeli, ikinci bir çağırıcı daha göndermeliydi yerimden kalkmam için! Öte yandan o esnada ayağında çıkan bir çıban müderrisin ata binmesini engellemişti ve Birkî'den ayrıldığı zaman medresedeki derslerine ara vermek zorunda kalacaktı. Bir müddet sonra Birkî hükümdarı beni ikinci defa huzuruna çağırdı. Müderris bunun üzerine içinden geçenleri açıkladı, şöyle dedi bana:

"Hayvana binmeye imkânım yok ama seninle beraber gelmeliyim ta ki senin için yapılacak işleri birlikte kararlaştıralım. Bu yüzden hükümdarın huzurunda bulunmayı arzu ediyorum!"

Böylece ayağındaki yarayı bezle sardı, hayvana bindi. Topuğunu üzengiye koymadan yola çıktı. Ben de atlandım, kayalar arasına oyulup düzlenmiş dar bir patikadan ilerleyerek müderrisin ardında vardım yaylaya. Güneş batarken hükümdarın kalmakta olduğu yüksek noktaya geldik. Bir ceviz ağacının altına, su kenarına çadırlarımızı kurduk. O esnada küçük oğlu Süleyman Bek'in, kaynatası Sultan Orhan'ın yanına kaçmış olmasından ötürü endişe içindeydi hükümdar...[52] Yaylaya ulaştığımız haberi kendisine bildirilince diğer iki oğlunu, Hıdır ve Ömer'i [=Umur Beyi] yanımıza gönderdi. Bunlar önce müderrise selâm verdiler. Müderris efendi beni de selâmlamaları gerektiğini onlara hatırlatınca döndüler, gereğini yaptılar, hâl hatır sordular. Nereden gelip nereye gittiğimi de sual ettiler ve ayrıldılar. Bana orada "harkah" adı verilen kubbe şeklinde bir çadır sundular. Harkah, ağaç kalaslarının yan yana getirilmesiyle kurulur, üzeri keçeyle örtülür. Tepesinde ışık ve hava girmesi için "bâdhenç" denilen bir delik bırakılır, istenirse bu delik kapatılabilir; çadır tıpkı ev gibidir. Gerekli döşek ve eşya da getirildi. Ben, müderris ve adamlarıyla beraber ceviz ağacının gölgesine oturdum. Soğuk pek şiddetliydi, o gece atım telef oldu!

Ertesi sabah müderris efendi erkenden hükümdarın huzuruna çıkarak gayet kibar bir şekilde gerekli bilgileri verdi bana dair. Döndüğü zaman bana da anlattı. Aradan bir saat kadar geçtikten sonra hükümdar her ikimiz için adamını gönderdi. Böylece huzura çıktık. Bizi ayakta karşılayıp selâmladı. Müderrisi sağına oturttu. Ben de daha uzak bir yere iliştim. Hâl hatır muhabbetinden sonra Hicaz, Mısır, Suriye, Yemen, Irak ve İran hakkında sorular sordu. Biraz sonra yemek sunuldu. Ziyafet bitince onun yanından ayrıldık. Hükümdar koyun tulumları içinde un, pirinç ve yağ gönderdi bize. Türklerde böyle bir âdet vardır. Orada kaldığımız süre içinde her gün yanımıza azık gelmekte, bunlarla yemeklerimizi hazırlamaktaydık.

Hükümdar bir gün ikindiden sonra bulunduğumuz mıntıkaya geldi. Müderris efendi baş köşede, hükümdar onun sağında ben de müderrisin sol tarafında oturuyordum. Bu şekil oturuş, Türklerin fıkıh bilginlerine gösterdiği saygının en açık ifadesidir. Benden, Yüce Peygamber'in hadîslerinden bir seçki hazırlamamı istedi. Allah'ın selâmı ve rahmeti Peygamberimizi kuşatsın! Derhal hazırladım. Müderris yazdıklarımı hükümdara sundu. Hükümdar bu eserin Türkçe açıklamasının yazılmasını müderrise emrederek ayağa kalktı, dışarı çıktı.

Ceviz ağacı altında hizmetçilerin hazırladığı yemeğimizde baharat, sebze vesair kullanılmadığını görünce derhal yağ, baharat gibi maddelerin oraya getirilmesini buyurdu, haznedarın cezalandırılmasını emretti ve ayrıldı. Burada ikametimiz uzayınca canımız sıkılmaya başladı. Artık ayrılmak istiyorduk. Öte yandan müderris de sıkılmaya başladı. Bunun üzerine bir adamın hükümdara gönderilmesi, yola çıkmak için müsaade istenmesi icap etti. Ertesi gün hükümdarın vekili gelerek müderrisle Türkçe bir şeyler konuştu. Henüz bunu anlayacak kadar Türkçe bilmiyordum. Müderris ona cevabını verdi. O da geri döndü. Adam gidince müderris bana;

"Ne söylediğimi biliyor musun?" dedi. Ben de:

"Nereden bileyim?" dedim. Şöyle anlattı müderris:

"Hükümdar sana ne ikram edilmesi gerektiğini benden duymak istemiş. Ben de 'Sultanımızın eli altında altın, gümüş, at, köle her şey var. Dilediğini göndersin' dedim vekile!"

Hakikaten vekil, huzura çıktıktan az sonra geri döndü ve hükümdarın, o günü orada geçirmemiz doğrultusunda buyruk verdiğini bildirdi. Ertesi gün hükümdarla beraber şehirdeki saraya inecektik.

Ertesi sabah hükümdar bize kendi bineklerinden güzel bir küheylân gönderdi. Hep beraber şehre indik. Ahali bizi karşılamak için yollara dökülmüştü. Demin bahsettiğimiz kadı ve diğerleri de kalabalık arasındaydı. Hükümdar şehre girince biz de arkasından, sarayın kapısına kadar onunla birlikte ilerledik. Orada müderris efendiyle beraber medreseye yöneldik ama sultan bizi çağırıp saraya gelmemizi emretti. Büyük kapıdan geçip sarayın girişine yanaştığımızda karşımızda yirmi kadar hizmetçi gördük. Bunlar boylu poslu yakışıklı gençlerdi. Üzerlerinde ipek elbiseler vardı, saçları ikiye ayrılmıştı. Tenleri kırmızıya çalan bir beyazlıktaydı. Müderris fakihe sordum:

"Bu civan yiğitler de neyin nesi?" Cevap verdi:

"Bunlar Rum delikanlılarıdır." Çıktığımız uzun merdiven bitince ortasında havuz bulunan muhteşem bir salona girdik. Havuzun kenarlarında ağzından su akıtan tunç aslan heykelleri vardı. Salonun çevresi, üzerleri kumaş döşeli sedirlerle kaplanmıştı. Bunlardan biraz daha yüksekte olan bir peyke ise hükümdar için kurulmuştu. Buraya geldiğimizde kendisine ait peykeyi eliyle kenara itip bizimle beraber sedirlere oturdu. Müderris fakih sağ tarafına, kadı onun yanına, bense daha geride bir yere oturdum. Hafızlar sedirin sağ tarafında yer aldılar. Onlar hükümdarın huzurundan bir an olsun ayrılmıyorlardı.

Limon suyundan yapılmış, içine büyük tatlı parçaları atılmış bir tür şerbetle dolu altın ve gümüş taslar getirildi, yanında altın ve gümüş kaşıklar vardı. Ayrıca yine şerbet doldurulmuş çini kâseler ve tahta kaşıklar da vardı ortada. Altın ve gümüş eşyayı, dinî kurallar gereği kullanmaktan sakınan kimseler çini kaseleri ve tahta kaşıkları kullanıyorlardı. Ben söz aldım, hükümdara şükranlarımı arzettim. Konuşurken beni buraya kadar getiren müderris efendiyi de bir hayli övdüm. Eh, böyle tantanalı ve mübalağalı konuşmam hükümdarı memnun etmişti.

Yahudi Doktorun Hikâyesi

Sultanla otururken başında kuyruklu sarığıyla yaşlı bir adam geldi, selâm verdi. Kadıyla müderris ayağa kalkıp selâmını aldılar. Adam, sultanın önündeki sedire oturunca hafızlar geride kaldı. Müderrise sordum:

"Kim bu adam?" Güldü, cevap vermedi. Soruyu tekrar ettim. O zaman şöyle anlattı:

"Bu ihtiyar Yahudi bir doktordur, hepimiz muhtacız ona. Gördüğün gibi hükümdar ona çok saygı gösteriyor. Biz de ayağa kalkar, onu hürmetle karşılarız." Bu tavır beni sinirlendirmişti; dayanamayıp itiraz ettim:

"Lanetli oğlu lanetli! Sen Yahudisin. Nasıl oluyor da *Kur'an* okuyanların daha üstünde bir mevkide oturuyorsun?"

Ona kızdım, sesimi yükselttim. Hükümdar bu davranışım karşısında hayret etti! Ne dediğimi sordu. Müderris benim anlattıklarımı tercüme edince Yahudi fena bozuldu, hırslandı, yüzü mosmor meclisi terkedip gitti! Oradan ayrılınca müderris bana teşekkür ederek şöyle dedi:

"Allah senden hoşnut olsun! İyi yaptın. Şımarmıştı. Senden başkası da ona böyle bir şey söyleyemezdi, haddini bildirmiş oldun!"[53]

[Birkî'de Bir Göktaşı]

Yine toplantı esnasında hükümdar bana:

"Hiç gökten düşen taş gördün mü?" diye sordu. Ben de:

"Ne gördüm, ne de işittim!" cevabını verdim. Bunun üzerine Birkî şehrinin dışına böyle bir taşın düştüğünü söyleyip adamlarını çağırttı. Onlara taşın getirilmesi emrini verdi. Biraz sonra simsiyah, sert ve cilâlı gibi gözüken bir kayayı alıp getirdiler. Ağırlığı zannıma göre bir kantar idi. Hükümdar bu defa taşçıları çağırttı. Bunlardan dört usta gelip vurmaya başladılar. Herkes demir balyozlarla dörder defa vurduğu hâlde hiçbir şey olmadı, şaştım kaldım! Hükümdar bu tecrübeden sonra taşın götürülüp yerine konulmasını emretti.

Birkî Emirinin İkramları

Hükümdarla birlikte şehre girişimizin üçüncü günü büyük bir davet tertip edildi. Şehrin ileri gelenleri, ordunun yüksek türbeli subayları, şeyhler, bilginler hepsi bu şölene çağrıldılar. Ziyafetler çekildi, güzel sesli hafızların okudukları *Kur'an-ı Kerim* dinlendi. Davet sonunda biz de medresedeki odamıza dönmek için izin aldık. Burada kaldığımız müddet içinde her gece hükümdar tarafından gönderilen mumları yakarak aydınlandık. Onun sunduğu meyveleri ve yemekleri yedik. Sonra yüz miskal ağırlığında altın, bin dirhem gümüş, bir takım elbise, at ve Mîhâîl adında bir Rum köle hediye etti bana. Adamlarımıza da elbise ve para ikramında bulundu. Bütün bunlar, Müderris Muhyiddîn Efendi'nin gayretlerinin neticesiydi. Allah ona en hayırlı armağanı versin! Her bir dosta ayrı ayrı veda ederek oradan ayrıldık. Birkî'de ve Birkî yaylasında kalışımız tam ondört gün sürmüştü.

[Tire, Ayasluk]

Yine Aydınoğlu Muhammed'e bağlı şehirlerden biri olan Tire'ye gitmek üzere yola koyulduk.[54] Burası bağlık, bahçelik sulak bir şehir. Orada ömrü boyunca oruç tutan Ahı Muhammed'in zaviyesinde konakladık. Bu adam altın kalpli biri. Dünyaya önem vermiyor, dindarlıkta benzeri yok. Onun tarikatına bağlı çok mürit var. Bize yemek sunarak hakkımızda hayır dua etti.

Oradan Ayasuluk'a [=Selçuk] geçtik.[55] Burası Rumlar nezdinde kutlu görülen, eski mi eski ve büyük bir şehirdir. İri kesme taşlarla inşa edilmiş muazzam bir kilisesi var. Her taş blok en az on arşın uzunluğundadır! Hepsi de pek güzel bir şekilde yontulmuş. Buradaki büyük câmi de güzellik ve sanat bakımından dünyada örneği bulunmayan bir eser. Eskiden kiliseymiş. Rumların inançlarına göre mukaddes olduğundan vaktiyle buraya dört bir yandan ziyaretçi geliyormuş ama şehri Müslümanlar fethedince onu Cuma mescidine [=ulucâmiye] çevirmişler. Binanın duvarları renkli mermerden, tabanı ise beyaz mermerden yapılmıştır. Çatı kurşunla örtülü. Çeşitli ebatlarda onbir kubbesi var. Her kubbenin altında suyunu ırmaktan alan bir havuz bulunuyor. Irmağın iki tarafını cins cins ağaç, asma çardakları ve

yasemin yetiştirilen tarlalar kaplıyor. Mabede tam onbeş kapı açılıyor. Bu şehrin hâkimi, Aydınoğlu Muhammed'in oğlu Hıdır Bek'tir.[56] Onu daha önce Birkî'de babasının yanında görmüştüm. Şehir dışında kendisiyle tekrar karşılaştım. Onu at üzerinde selâmladığım için benden hoşlanmadı. Bu davranışım, onun beni hediyesiz bırakmasına sebep oldu. Onların âdetince yolcu, selâm vermek için atından inmelidir. O zaman beyler de atlarından inip selâmı alırlar. Bu hareket onların katında pek beğenilir. Hıdır Bek bana "nah" adı verilen sırma işlemeli, ipek elbise göndermekle yetindi, başka bir şey vermedi!

Bu şehirde kırk altına bakire bir Rum dilberi satın aldım. Sonra Yezmîr [=İzmir] beldesine yöneldik.

[İzmir Şehri, Umur Bey ve Manisa'ya Yöneliş]

Deniz kenarına kurulmuş Yezmîr [=İzmir] şehrinin büyük bir kısmı haraptır. Kalesi üst tarafta bir tepede. Burada Ahmediye tarikatı şeyhlerinden dindar ve kâmil bir insanın yanında, Şeyh Ya'kûb'un zaviyesinde konakladık. Tekke dışında ise gezgin dervişlerden yüz kadarı ile beraber dolaşan meşhur Ahlatlızâde ve Şeyh İzzeddîn Rifâî konaklamışlardı. Şehrin valisi, onlar için çadırlar kurdurdu. Üstat Ya'kûb da onlara bir ziyafet tertip etti. Ben bu şölende hazır bulundum, beraber yedim. Yezmîr şehrinin hâkimi daha önce andığımız Aydınoğlu Sultan Muhammed'in oğlu Ömer Bek'dir. [=Umur Bey].[57] Kalede oturur. Yezmîr'e indiğimiz zaman o babasının yanındaydı. Gelişimizden beş gün sonra Yezmîr'e döndü ve asaletinden olacak; önce tekkeye uğrayıp bizi selâmladı, geciktiği için özür diledi. Kaleye çıkar çıkmaz mükellef bir sofrayla Nikûle [=Nikola] adında bir Rum cüceyi köle olarak gönderdi; "kemha" denen kumaştan yapılma iki kat elbise verdi. Kemha, Bağdat, Tebriz, Nişabur ve Çin'de dokunan bir tür ipekli kumaştır. Beyin imamlığını yapan hoca efendinin söylediğine göre; cömertliği yüzünden bana armağan ettiği köleden sonra evinde bir tek köle dahi kalmamış beyin! Allah Teâlâ ona gani gani versin, rahmet yağdırsın! Ömer Bey, Şeyh İzzeddîn'e de armağan yağdırmış; koşum takımları mükemmel üç at, içi gümüşle dolu bir "maşrapa" –onlar iri gümüş kaba böyle diyorlar– "meleff"[58], "mer'azz", "kudusî"

[=aba] ve "kemha"[59] cinsinden top top kumaş, bir grup cariye ve genç bir köle...

Ömer Bek, dindar olduğu kadar cömerttir de. Bir o kadar da cihat ehlidir; yiğittir, cesurdur! [Bizim sonradan duyduğumuza göre] gazâ için kurduğu donanmayla İstanbul kapılarına dek akınlar yapmakta imiş. Topladığı ganimeti rahatça dağıtır, tekrar gazâ niyetiyle denize açılırmış...

Onun saldırılarından yılan Rumlar sonunda Papaya başvururlar. Böylece Papa Cenovalılara ve Frenklere emir verir; "Savaşa katılın!" diye. Roma'dan da ayrı bir ordu toplanarak gemilere bindirilir. Bir gece vakti denizden gelirler, limana baskın yaparlar, şehri ele geçirirler. Ömer Bek kaleden inerek şehri kurtarmaya çalışırsa da askerlerin çoğuyla birlikte şehit düşer. Hıristiyanlar bu fırsat sayesinde bir aralık Yezmîr'i ele geçirmişlerse de kale gayet sarp ve sağlam olduğu için saldırılara dayanır, düşmez.

Yezmîr'den Mağnîsiye'ye [=Manisa] doğru hareket ettik.[60] Bayramdan bir gün önce orada ahılardan birinin tekkesinde konakladık. Burası dağ eteğinde güzel ve büyük bir şehir. Kurulduğu ovada zengin su kaynakları, nehirler ve bahçeler var.

Mağnîsiye [Manisa] Sultanı

Şehrin hükümdarı Sârûhân adında biridir.[61] Buraya girdiğimizde onu birkaç ay evvel ölmüş oğlunun türbesinde bulduk. Bayram gecesi[62] ile sabahını anne baba bu türbede geçirmişler. Çocuğun cesedi yıkanıp hazırlanmış, kalaylı, demir kaplı tahta bir tabut içine konmuş ve cesetten çıkan kokunun kaybolması için çatısı açık bir kubbeye asılmıştı. Bir süre sonra çatı örülecek, tabut yere indirilecek, üstüne de ölünün elbiseleri örtülecekti.[63] Pek çok hükümdar için böyle yapıldığını daha önce görmüştüm ben...

Mağnîsiye beyini orada selâmladık. Bayram namazını birlikte kıldıktan sonra tekkeye döndük. Bu arada benim kölem atlarımızı sulamak üzere öteki yol arkadaşımızın kölesi ile beraber gitmiş, fakat gecikmişti. Akşam gelip çattı, onlardan bir iz yok! Burada Muslihiddîn diye iyi kalpli, fazıl bir hoca vardı. Ata bindik. Onunla beraber, hâlimi bildirmek üzere beyin huzuruna

çıktık. Hükümdar, köleleri araştırmak için adamlarını gönderdi ama herkes bayram telaşındaydı, onları bulmak mümkün olmadı. Kaçaklar Mağnîsiye'den bir günlük mesafede deniz kıyısında kâfirlerin oturduğu Foça'ya firar etmişler! Bu şehir gayet sağlam bir surla çevrili olduğundan Mağnîsiye beyi onların her yıl gönderdikleri hediyeleri kabul etmekle yetiniyor. Ertesi gün öğleden sonra bir grup Türkmen hem atları, hem de köleleri tutup getirdi. Anlatılanlara göre firarîler, dün akşam Türkmenlerin yanından geçerlerken şüpheyi çekmişler. Sıkıştırılınca inkâr etmenin faydasız olduğunu görmüşler ve kaçmak sevdasında olduklarını açıklamışlar! Böylece geri getirildiler.

Sonra Mağnîsiye'den hareket ettik. Geceyi orada yayla kuran bir Türkmen obasının arasında geçirdik. Hayvanlarımız için lâzım olan yemi onlarda bulamadık. Bineklerimizi çaldırırız korkusuyla bütün gece nöbet tuttuk sırayla. Nöbet, Hoca Afîfüddîn Tûzerî'deyken onun Bakara Sûresi'ni okuduğunu işittim. Ben de yatmadan önce:

"Uykum geldiği zaman nöbeti kimin aldığını bana bildir!" dedim. Yattım va sabahleyin uyandım. O zaman da hırsızların Ayasuluk'tan aldığım en güzel atımı, bütün koşum takımlarıyla beraber çaldıklarını öğrenmiş oldum! Bu ata Afîfüddîn de biniyordu.

[Bergama Şehri]

Ertesi gün yola koyularak Bergama'ya vardık.[64] Harap bir şehir ama tepedeki kalesi hâlâ sapasağlam. Filozof Eflatun'un bu belde ahalisinden olduğu, oturduğu evin hâlâ tanındığı şeklinde bir söylenti vardır.[65] Şehirde Ahmediye tarikatına bağlı dervişlerden birinin tekkesinde konakladık. Sonra şehrin ileri gelenlerinden biri bizi aldı; kendi ikametgâhına götürdü ve bir hayli ikramda bulundu.

Bergama Hükümdarı

Şehrin hâkimi Yahşî Han'dır.[66] Han sözü bunlar arasında sultan anlamına geliyor. "Yahşî" ise güzel ve kaliteli demektir. Buraya geldiğimiz zaman yayladaydı. Gelişimizi haber alınca bize yemek sundu. "Kudusî"den [=aba gibi sert bir kumaş] yapıl-

mış bir elbise gönderdi. Sonra yolu göstersin diye bir kılavuz tuttuk, yüksek ve sarp dağları aşıp Balîkesrî'ye [=Balıkesir] ulaştık.

[Balıkesir]

Şehir, kalabalık bir nüfusa, zengin ve şirin çarşılara sahip ama halkın Cuma namazlarını kılacağı büyük bir câmii yok. Bu yüzden şehir dışında bir mabet inşa etmeye kalkışmışlar. Duvarlarını örmüşlerse de henüz çatıyı örtememişler. Namazı orada kılmakta, ağaçların gölgesinde saf bağlamaktadırlar. Şehrin ileri gelenlerinden Ahı Sinân'ın zaviyesinde konakladık. Şehrin kadılığını ve hatipliğini yapan fıkıh bilgini Musa da bizi ziyaret etti.

Balîkesrî Sultanı

Adı Demûrhân'dır.[67] Onda hayır yok. Bu şehri kuran da babasıdır. Bu meymenetsiz oğul zamanında şehir gelişmiş ve nüfusu çoğalmıştır. İnsanlar da hükümdarın dinini [=dünya görüşünü] takip ediyor. Onu gördüm. Bana ipekten mamul bir giysi gönderdi. Bu şehirde Margalîta adında bir Rum cariye aldım.

[Bursa]

Sonra Bursa şehrine vardık. Burası muazzam bir şehir; çarşıları güzel, caddeleri geniş. Bahçeler ve gür çaylar çeviriyor şehri. Şehir dışında sıcak akan bir memba var; büyük bir göle dökülüyor. Onun üzerine iki hamam yapılmış; biri erkeklere, diğeri kadınlara ait. Hastalar uzak diyarlardan gelip bu kaplıcada şifa bulurlar. Burada yolcuların konaklayacağı bir zaviye vardır; gelen üç gün kalır ve doyurulur. Orayı Türkmen hükümdarlarından biri yaptırmaş.

Bu şehirde, yiğitlerin büyüklerinden Ahı Şemseddîn'in zaviyesinde konakladık.[68] Orada misafirken Aşûre günü gelip çattı. [Zaviye sahibi] akşamleyin büyük bir ziyafet düzenledi, ordunun kurmaylarını ve halkı şölene davet etti. Beraberce iftar edildi. Güzel sesli hafızlar *Kur'an* okudular. Vâiz Mecdüddîn Kûnevî [=Konyalı] halka etkili bir vaaz verdi; sonra semâ ve raksa kalktılar. O gece müthişti!

Mecdüddîn, altın kalpli dindar kişilerdendir. Devamlı oruç tutar, üç günde bir iftar eder. Sadece kendi kazandığını yer o. Söylendiğine göre bugüne kadar hiç kimseden bir buğday tanesi bile almamıştır. Ne evi var, ne malı; sırtına geçirdiği libastan gayrı. Mezarlıkta uyur, meclislerde öğüt verir, her vaazında bir grup günahkâr tövbe eder önünde. Daha sonra görüşmek için aradımsa da bulamadım onu. Nihayet kabristana gittim, orada da bulamadım. Söylendiğine göre ortalıkta kimsecikler kalmayınca; herkes çekilip gidince varırmış kabristana.

Vecd ile Ölen Dervişin Hikâyesi

Aşûre gecesi Şemseddîn'in zaviyesinde vâiz Mecdüddîn'in geç bir saatte verdiği vaazı dinliyorduk.[69] Bir derviş feryat edip kendinden geçti! Hemen üzerine gülsuyu döktülerse de ayılmadı; tekrar döktüler yine fayda etmedi. Millet adam hakkında görüş ayrılığına düştü; kimi öldüğünü, kimi de sadece kendinden geçtiğini söyledi. Bu arada vâiz de sözlerini bitirdi. Hep beraber, *Kur'an-ı Kerim* dinledikten sonra sabah namazını kıldık. Güneş doğudan gülümsemeye başlamıştı. Adamın durumunu yine araştırdılar, dünyadan ayrıldığını anladılar; Allah rahmetiyle onu kuşatsın. Yıkadılar, kefenlediler. Ben de cenaze namazına katıldım, defin işinde hazır bulundum.

Bu adam Sayyâh [=feryat eden] diye çağrılırmış. Anlatılanlara göre hayatını bir kovukta ibadetle geçirirmiş. Vâiz Mecdüddîn'in konuşacağını öğrenince şehre inerek öğüt meclisine katıldığı, kimseden bir buğday tanesi kadar yiyecek kabul etmediği, vâizin sözleriyle kendinden geçip feryadu figana başladığı, sonra açılıp abdest aldığı ve iki rekât namaz kıldığı bildiriliyor. Mecdüddîn'in sesini tekrar işitince yine bağırıp çağırmaya başlamış, geceyi böyle geçirmiş. Bu yüzden ona "feryat eden" lakabı verilmiş. Eli ve ayağı özürlü olduğu için iş görecek durumda değilmiş. Annesi yün eğirerek bu çocuğa bakarmış. Anacığının ölümünden sonra yerin bitirdiği [=dağda bayırda bulduğu] şeylerle karnını doyurmaya başlamış.

[Mısırlı Abdullah]

Bu şehirde dervişlerden Mısırlı gezgin Abdullah ile karşılaştım. O yeryüzünü epey gezmiş, ancak Sîn'e [=Çin], Serendîb [=Seylân] adasına, Fas'a, Endülüs'e ve Sudan'a [=siyahlar ülkesi] uzanmamıştır. Ben o bölgelere girdiğim için onu geçtim.

Bursa Sultanı

Bursa'nın sultanı İhtiyâruddîn Urhân Bek'tir [=Orhan Bey].[70] Urhân, Sultan Osmancûk'un oğludur. "Cûk", Türkçede küçük anlamına gelir. Bu sultan, Türkmen hükümdarlarının mal, ülke ve askerce en büyüğüdür. Onun kaleleri yüze yakındır. Vaktinin büyük bir kısmını buraları dolaşmakla geçirir. Her kalede bir müddet kalarak etrafı kolaçan etmek, eksikleri tamamlamakla uğraşır. Anlatılanlara göre hiçbir şehirde bir aydan fazla oturmaz, devamlı kâfirlerle savaşır, onları kuşatırmış! Zaten onun babası aldı Bursa'yı Rumların elinden. Onun kabri, şehir mescidinin kenarındadır. Burası eskiden Hıristiyanların kilisesi imiş. Anlatılanlara göre baba Osmancûk, Yeznîk [=İznik] şehrini yirmi sene kuşatmış, fethedemeden vefat etmiş. Sonra oğlu kuşatmaya devam etmiş ve oniki yıl sonra fethetmiş. Ben onunla burada karşılaştım. Bana, kese kese dirhem gönderdi.

[İznik Şehri]

Sonra Yeznîk [=İznik] şehrine yöneldik.[71] Şehre varmadan önce geceyi Kürle [=Gürle] kasabasında bir ahı yiğidinin zaviyesinde geçirdik.[72] Tekrar yola çıkarak iki tarafı tatlı ve ekşi nar ağaçlarıyla kaplı bir ırmak boyunca tam gün ilerledik. Nihayet her yanı kamışlarla örtülü bir göl kenarına vardık. Bu noktadan sonra şehre 8 mil mesafe vardı.

Şehre girmek için evvelâ köprü gibi bir yolu takip etmek gerekiyor. Oradan da ancak bir süvari geçebilir. Bu yüzden şehir iyi korunmuştur. Göl onu her yandan çeviriyor. Şimdi bomboş olan şehirde saray hizmetkârlarından birkaçı ve sultanın hanımı Beylûn [=Nilüfer] Hatun oturuyor.[73] Şehir ahalisine hükümranlık eden erdemli, iyi yürekli bir kadın... Şehir üzerinde dört sur bulunuyor. Her iki sur arasında su dolu hendekler açılmış. İçeri girmek için tahta köprülerden geçilir. Dile-

dikleri zaman kaldırırlar köprüleri. Şehir içinde bahçeler, tarlalar, evler var. Her insanın evi tarlası ve bahçesi toplu hâlde, yan yana. Suyu da hemen yakınında olan kuyulardan geliyor. Bu şehirde meyvenin her türlüsü ve ceviz bulunur. Kestane gayet bol ve ucuz. Onlar kestaneyi "n" harfiyle telâffuz ediyorlar. [=Araplar gibi "kastal" demiyorlar.] Cevize de "k" harfiyle "kôz" diyorlar [=Araplar gibi côz yahut cevz demiyorlar]. Oradaki bekâr üzümünün benzerini başka yerde görmedim, kocaman ve çok tatlı! Rengi açık, kabuğu ince. Bir üzüm tanesinin tek çekirdeği var.

Bu şehirde fıkıh bilgini, Hacı Alâeddîn Sultan Öyûkî'nin yanında kaldık. O fazilet erbabının ve cömertlerin başıdır. Ne zaman gelsem ziyaretine; mutlaka bir şeyler hazırlar, sunardı bana. Sureti hoş, ahlâkı güzel bir adam. Beni, Beylûn Hatun'a götürdü. Bu kadın bize ikramda bulundu, iyi davrandı, yardım etti. Gelişimizden iki gün sonra Sultan Urhân Bek ulaştı şehre. Ondan bahsetmiştik. Burada kırk gün civarında kaldım, atım hasta diye! İkametim böyle uzayınca nihayet atı bırakıp üç arkadaşım, cariyem ve birkaç kölemle yola çıktım. Tercümanımız bu şehre bizden ayrıldığı için yanımda Türkçeyi düzgün konuşan kimse yoktu.

[Hırçın Sakarya, Geyve]

İznik'ten çıktığımız günün gecesini Mekecâ [=Mekece] köyünde,[74] bir fakihin evinde geçirdik. Bize ikramda bulundu, yemek çıkardı.

Oradan ayrılınca ata binmiş bir Türk hatununun, yanında hizmetkârlarıyla Yenicâ [=Yenice][75] şehrine yöneldiğini görünce onların ardına düştük. Yolu kaybetmemek için yaptık bunu. Deli bir nehrin kenarına vardık; adı Sakarî'dir. Sanki "Sakar"a [=Cehennem] nispet edildiği için bu ad verilmiş! Allah korusun bizi ondan! Kadın ırmağı geçmeye başladı. Tam ortada hayvanın ayağı sürçtü; az kalsın sulara gömülecekti, hizmetçiler kurtarmaya çalıştılar. Ama nehir azgındı; aldı, götürdü her ikisini. Irmak kenarında bir grup insan derhal atladılar suya, hatunu kurtardılar. Kadının bu dünyadan göçmesine ramak kalmıştı, hizmetkârı bulduklarında o çoktan ruhunu teslim etmişti. Allah rahmet eylesin.

Oradakiler nehir salının daha aşağıda olduğunu söylediler. Söylenen yere yöneldik. Bu araç, halatlarla birbirine bağlanmış, dört odundan ibarettir. Üzerine hayvanların semerlerini ve eşyalarını koyuyorlar, karşı kıyıdan bir grup adam çekiyor onu! İnsanlar salın sırtında, hayvanlar ise yüzerek geçerler nehri. Biz de usûle uyduk.

O gece Kâviye [=Geyve] denilen yere geldik.[76] Bu kelime [Arapça] "keyy" kökünden gelen bir sözcüğün "fâile" kalıbına dökülmesine benzer. Burada ahılardan birinin zaviyesinde konakladık. Ona Arapça şeyler söyledik, bizi anlamadı, Türkçe konuştu; bu sefer biz anlamadık!

"Fıkıh bilginini arayın, o Arapça bilir!" dedi birisi. Böylece fakih geldi.

[Doğru Konuşmayan Bir Adamın Bize Faydası Dokunuyor]

Hoca yanımıza geldiğinde bize Farsça konuştu, biz de ona Arapça konuştuk ama hiçbir şey anlamadı bizden ve ahı yiğidine dönerek:

"Îşân Arabî kûhnâ mîkuvân! Ve men Arabî nev mîdânem" dedi.

Gelelim açıklamasına; "Îşân", onlar demektir. "Kûhnâ" eski demektir. "Mîkuvân", diyorlar anlamına gelir. "Men" ben demek, "nev" yeni demek, "mîdânem" ise biliyorum anlamına gelir. Hoca bu sözle ayıbını örtmek istiyordu! Arapça bilmediği hâlde ötekiler onun bu dili bildiğini sanıyordu; şöyle demişti onlara:

"Onlar eski Arapçayı konuşuyorlar, bense ancak yeni Arapça bilirim!" Ahı yiğit, meselenin hocanın anlattığı gibi olduğunu sandı. Bu iş bize yaradı. Ahı bize bol ikramda bulundu. Şöyle diyordu:

"Bunlara ikram etmek şart, çünkü eski Arap dilini konuşuyorlar. Bu dil Yüce Peygamberimizin ve ashabının dilidir!"

O sıralarda hocanın hiçbir sözünü anlamamıştık! Ama ben onun sözünü ezberlemiştim. Fars dilini öğrenince meseleyi anlayacaktım. O gece zaviyede kaldık. Bize bir kılavuz gönderildi, Yenicâ'ya varmak için.

[Yenice, Göynük ve Kılavuzsuz Kalışımız]

Yenicâ şirin ve büyük bir köy. Orada bir ahı zaviyesi aradık. Yolda gezgin dervişlerden biriyle karşılaştık. Ona:

"Şu bina ahı zaviyesi mi?" diye sorunca:

"Evet!" cevabını vermişti. Ben de Arapça bilen biriyle karşılaşmaktan ötürü sevinmiştim ama laf ilerleyince dervişin Arap dilinden sadece "ey neam" [=ha, evet] sözcüğünü bildiği ortaya çıktı! Zaviyeye girdiğimiz vakit orada ahı bulunmadığı için hizmetimize bir talebe yetişti, yemek çıkardı. Onunla sohbeti koyulaştırdık! Dilimizi bilmiyordu ama elinden gelen misafirperverliği gösterdi, şehir nâibi ile konuştu. Onun muhafızlarından birinin hizmetimize verilmesini sağladı. Hep bareber Keynûk [=Göynük][77] kasabasına yöneldik. Burası küçük bir yerdir; halkı Hıristiyan Rumlardan oluşuyor. Onlar Müslümanların egemenliğini kabul etmiştir. Kasabada sadece bir Müslüman hanesi var; orada da beldenin yöneticisi ve ailesi kalıyor. Urhân Bek'in ülkesinin sınırları içinde olan bu küçük kasabada yaşlı bir Hıristiyan kadının evinde konakladık. Kış mevsimi gelmiş, kar yağmaya başlamıştı. Bu yüzden kadına para vererek geceyi onun evinde geçirdik. Bu kasabanın çevresinde ne meyvelik ne de bağ var! Safrandan başka bir şey üretilmiyor. İhtiyar kadın da bizi safran almaya gelen tüccarlardan sanarak epeyce safran getirdi yanımıza!

Gün doğarken atlandık. Kâviye'de [=Geyve] naip tarafından yanımıza verilen atlı kılavuz burada bizden ayrıldı. Böylece Muturnî'ye [=Mudurnu] bizi götürmek üzere başka bir muhafız görevlendirildi. Geceleyin çok kar yağmıştı; yol kaybolmuş, izler örtülmüştü. Muhafızın kılavuzluğunda öğleden sonraya değin yol aldık; bir Türkmen köyüne vardık, burada bizi ağırladılar, yemek sundular; karnımızı doyurduk. Kılavuzumuz, köylülerle bir şeyler konuştu. Bunun üzerine içlerinden biri ata binerek kafilemize katıldı. Onunla art arda tepeler aştık. Ama yolumuza çıkan bir dereyi belki otuz defa geçip dolaştık!

Dere yatağından yine yeni çıkmıştık ki kılavuzumuz yanaştı;

"Bana biraz para verin hele!" dedi. Biz de:

"Hele bir şehre varalım, seni memnun ederiz; istediğin parayı veririz, endişelenme!" dedik.

Ama adam cevaptan memnun olmadı, belki anlamazlıktan gelmişti. Arkadaşlarımızdan birinin yayını kaptığı gibi uzağa fırlattı ve zabellâ gibi dikildi karşımıza! Fakat az sonra yayı bulunduğu yerden getirdi verdi. Ona biraz para uzattım. Aldığı gibi kaçtı! Nereye gideceğimizi bilmediğimiz karla kaplı ıssız bir dağ başında bıraktı bizi. Her yer bembeyazdı, yol silikti. Herhangi bir iz araya araya ilerledik; akşam güneşi batarken yolun belirginleştiği bir tümseğe ulaştık. Kayalarla kaplıydı orası. Bu yüzden izler ve yol seçilir hâle gelmişti. Ben korkuyordum, yanımdakilerle beraber telef olacağımızı sanıyordum. Gece kar yağmaya devam edecekti ve sığınacağımız bir tek kulübe bile yoktu! Hayvanlardan inersek ölebilirdik. Yürümeye devam edersek nereye yöneleceğimizi bilmiyorduk. Benim atım gayet güçlü ve yörük olduğundan onun sırtında kendimi rahat hissettim, kendi kendime:

"Ben kurtulursam arkadaşlarımı da kurtarabilirim!" dedim. Dostlarımı Allah'a ısmarlayıp sürdüm bineğimi.

[Kulübe Mezarlar, Bir Tekkeyle Kurtuluşumuz]

Bu yörede oturanlar, mezarların üzerine ahşap kulübeler kurarlar; uzaktan bakanlar onları ev zanneder ama yaklaşınca karşısında mezar görür. Ben de avare avare gezinirken karşımda böyle birçok kulübeye rastladım.

Güneş batmıştı. Uzaktan evler gözüküyordu. Kendi kendime şöyle dua ediyordum:

"Allahım! Bari bunlar ev olsun!"

Hakikaten onlar ev çıktı! Allah'ın yardımı ve izniyle bir eve yanaştım, yaşlı bir adam gördüm, Arapça konuştum, bana Türkçe karşılık verdi, eliyle içeri girmemi işaret etti. Derdimi anlattım, arkadaşlarımın dağda mahsur kaldığını belirttim. Yüce Allah'ın sonsuz cömertliğinden olacak, bu ev dervişlere ait bir tekke imiş! Yanımdaki de onların şeyhi imiş. İçerdeki dervişlerden biri şeyhle yaptığım konuşmayı işitince dışarı çıktı. Onunla daha önce tanışmıştık, selâm verdi. Arkadaşlarımın durumunu ona bildirdim. Onları kurtarmak için dervişlerle beraber kendisinin

de gelmesi gerektiğini anlattım. Beraberce arkadaşların bekleştiği yere gittik, onları alıp tekkeye döndük; bizleri kurtardığı, selâmete çıkardığı için Cenab-ı Allah'a şükrettik!

O gece Cuma gecesiydi; halk tekkede toplanmış, sabaha kadar Hakk'ı anmakla, zikirle diriltiyordu geceyi. Herkes hazırlayabildiği kadar yemeği oraya getirmişti. Böylece bizim için yemek sıkıntısı ortadan kalkmış oldu. Ertesi gün erkenden ayrılıp yola çıktık. Cuma namazı vaktinde Muturnî kasabasına girerek bir ahı tekkesine indik[78] ama yolcusu çoktu buranın; hayvanlarımızı bağlayacak bir yer bulamadık! Önce Cumayı kıldık. Bir yandan kar ve soğuk, öte yandan bineklerimizi bırakacak bir yer bulamamanın sıkıntısı içinde yöre halkından bir hoca ile tanıştık; selâm verdi ve Arapça bildiği anlaşılınca sevincim bir kat daha arttı! Kendisinden, kira ile de olsa hayvanlarımızı koyabileceğimiz bir yer bulmasını rica ettim, cevap verdi:

"Buradaki evlerin kapılarının küçük olması sebebiyle hayvanların içeri alınması mümkün değil. Evlerde barınamazlar ama çarşıdaki tavlayı tarif edeyim. Aslında çarşıya gelen bütün yolcular hayvanlarını oraya bırakırlar."

Onun kılavuzluğunda bineklerimizi oraya götürdük, bağladık. Arkadaşlardan birini de bekçilik etsin diye avludaki boş dükkânlardan birine yerleştirdik.

[Tuhaf Bir Olay ve Hırsız Adamın Hikâyesi]

Bize garip gelen olaylardan biri şudur: Hizmetçilerden birini saman, diğerini yağ almaları için çarşıya gönderdim. Saman almaya giden işini gördü ve geldi. Öteki boş döndü ve kahkahayla gülüyordu! Niye güldüğünü kendisine sorduğumuz zaman şunları anlattı:

"Çarşıya gittik, bir dükkâna vardık. Adamdan 'semen' [=Arapça yağ] istedik. Bize beklememizi işaret etti ve orada duran çocuğu gösterdi. Parayı ona verdik. Aradan bir saat kadar geçtikten sonra çocuk bir balya "tibn"le [=saman] geri geldi! Bunları alacağımızı, ama yağ da istediğimizi tekrarladık. Bu lafım üzerine satıcı:

"İşte semen budur!" cevabını verdi!

Anlaşılıyor ki Arap dilindeki "tibn" sözcüğünün karşılığı Türkçe samandır.[79] Oysa Arapçadaki "semen"in karşılığı Türk dilinde "rûgân"dır [=yağ]. Biz Arapça "semen" deyince onlar saman getirdiler oysa yağ anlamına gelen rûgân kelimesini söylemeliydik![80]

Daha sonra Arapça bilen adamla tekrar görüşünce bizimle beraber Kastamûnya'ya [=Kastamonu] kadar gelmesini rica ettik, çünkü Muturnî ile Kastamûnya arasında on günlük bir mesafe vardır. Ona kendi elbiselerimden Mısır işi bir göynek verdim. Ailesini sevindirsin diye biraz para verdim, ona bir binek ayırdım; başka yardımlarda da bulunacağımı söyledim. Böylece bizimle beraber yola çıkmaya karar verdi ama kısa bir zaman sonra onun zengin olduğunu, çevre halkından birçoğunun kendisine borçlu bulunduğunu anladık! Herif neredeyse tefeciymiş! Yiyeceğimiz için ona para veriyorduk. Ekmekten arta kalan parayla sebze, tuz ve kuru gıda satın alması gerekirken bunu kendine ayırıyordu! Ayrıca sırf yiyeceğe tahsis edilen dirhemlerden de bir şeyler aşırıyordu! Türk dilini bilmediğimiz için ona katlanmak zorundaydık. Nihayet durum öyle bir hâle geldi ki her günün sonunda ayıbını açığa vurarak:

"Bugün ne kadar götürdün nafakandan?" diye sorardık. O da gülerek:

"Eh, şu kadar!" derdi.

Onun, cimriliğinden ötürü yolda hayvanlarından biri ölünce derisini kendi eliyle yüzüp sattığını; köylerin birinde kızkardeşinin evine indiğimiz vakit getirilen yemeği, kuru erik, elma, kayısı, şeftalı gibi yemişlerle beraber suda yumuşatıp yediğini söyleyelim! Kadıncağıza birkaç kuruş vermek istediğimizde bu namlı cimrinin bize:

"Ona vereceğinize bana verin!" dediğini, kendisine üç-beş kuruş uzatınca sevinçten havaya fırladığını söylemek yeterlidir sanıyorum! Kızkardeşine onun haberi olmadan gizlice bahşiş verdik, ne yapalım!

[Bolu ve Gerede]

Bôlî [=Bolu] şehrine yaklaşırken uzaktan zayıf görünen bir dereyle karşılaştık; ancak şehrin giriş yerinde bu derenin şiddet-

li akan, coşkun bir ırmak olduğunu farkettik. Yine de kafiledekiler suyu geçebildi, sadece küçük bir hizmetçi kız korkuya kapılarak karşı tarafa atlayamadı. Benim atım ötekilerden daha dayanıklı ve atak olduğu için cariyeyi terkime bindirip suya girdim. Tam ortadaydık ki hayvan tökezledi! Arkadaşlar yetişerek zavallı kızcağızı ölmek üzereyken kurtardılar. Ben kendi başıma sudan çıkmıştım...

Bôlî'de ahı yiğitlerinden birinin tekkesinde konakladık.[81] Âdet gereği tekkenin bütün bölümlerinde ocaklar kış boyunca aralıksız yanar. Dergâhın her kısmına ayrı ayrı ocak yapılmıştır. Hepsinin bacası var, duman çıkıp gidiyor, tekke içine yayılmıyor; bu yüzden sıkıntısı yok. Onlara "bahârî" ismini vermişler. Bu kelimenin tekili "bahîrî"dir.

İbn Cüzeyy der ki:

Hılleli Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ[82] şu dizelerde tevriye yapıyor; bahîrîden bahsederken hatırladım:

"Gün doğarken Bahîrî'den ayrıldık,
Zirvesini toz duman istilâ etti!
Onun akşama Ebû Leheb olmasını istiyorsanız
Katırlarınız yük yük odunla gelmeli!"

İbn Battûta devam ediyor:

Tekkeye vardığımızda ocakları yanar bulduk. Hemen üstümüzdekileri çıkararak tek kat elbiseyle kaldık; ateşin karşısında ısındık. Ahı derhal çeşitli yemek ve meyvelerden getirdi. Hak Teâlâ yabancılara, gariplere şefkat ve merhamet gösteren, her gelen ve geçene yardımını esirgemeyen, onlara kucak açan, misafirleri kendi akrabalarıymışçasına bağrına basan bu dervişlere en güzel mükâfatı versin! O geceyi huzur içinde geçirdik; içimiz rahat, bedenimiz dingin... Ertesi sabah yola çıktık, Keredey-i Bôlî [= Geredesi] denen yere vardık. Burası büyük bir düzlük üzerine kurulmuş şirin bir şehirdir. Caddeleri geniş, çarşıları büyüktür. Buraya civarın en soğuk beldesi diyebilirim! Şehir, birbirinden ayrı semtlerden oluşuyor. Her semtte kendi başına yaşayan, ötekilere karışmayan bir taife bulunuyor.

[Gerede] Sultanı

Bu adam Anadolu'nun orta dereceli sultanlarından Şah Bek'tir.[83] Boyu bosu, davranışları ve huyu güzel ama cömert değil! Cuma namazını bu şehirde kıldık, bir zaviyede konakladık. Orada Şamlı hatip fakih Şemseddîn ile tanıştık. Şemseddîn yıllardır burada yaşıyor. Çoluk çocuğa karışmış. Beldenin hâkimi olan Şah Bek'in hem hatibi, hem de hocası olmak vasfıyla sözünü herkese geçirmiş, geniş bir nüfuz alanı oluşturmuştur. Bir gün zaviyeye gelerek Şah Bek'in ziyaret edeceğini haber verdi. Kendisine bu iyiliğinden ötürü teşekkür ettim. Şah Bek'i kapıda karşılayarak selâmladım. Yanımıza oturdu, sağlık ve esenlik diledi, hâl hatır sordu; bu ülkeye ne zaman geldiğimi, dönemin hükümdarlarından kimlerle görüştüğümü merak etmişti. Ben de başımdan geçenleri anlattım. Bir saat süren görüşmeden sonra yanımızdan ayrıldı. Bizim için koşumları mükemmel bir at ile bir kat elbise gönderdi.

[Borlû (=Safranbolu) Şehri ve Ali Bey]

Buradan Borlû'ya [=Safranbolu] gittik.[84] Tepe üzerinde kurulmuş küçük bir şehir. Eteklerinde hendek var. Tam zirvede sarp bir kale mevcut. Orada bir medresede konakladık. Bizimle beraber gelen hacı, medresenin müderris ve talebelerini tanıyor, onların yanında derslere katılıyordu. Talebelerle olan sıkı dostluğundan Hanefî oluğu belliydi.

Şehir emiri Ali Bek bizi huzuruna çağırdı. Bu adam cömert ve iyiliksever Kastamûnya hükümdarı Süleyman Bâdişah'ın [=Padişah] oğludur. İleride ondan bahsedeceğiz. Yanına varmak için kaleye çıktık; selâm verdik. Bize "Merhaba!" dedi, ikramda bulundu. Yolculuklarımı sordu, anlattım. Beni yanı başına oturttu. Meşhur müelliflerden olup şehrin kadılığını ve Ali Bek'in kâtipliğini yapan Hacı Alâeddîn Muhammed de teşrif ettiler. Yemek geldi. Bütün davetlilerle beraber yemek yedik. Sonra hafızlar göz yaşartan yanık sesleri ve hayranlık uyandıran makamlarıyla *Kur'an-ı Kerim* okudular. Meclis bu şekilde sona erdi ve oradan ayrıldık.

[Kastamonu Şehrine Varış, Müthiş Ucuzluk ve Derin Bilginler]

Ertesi gün Kastamûnya'ya [=Kastamonu] yöneldik. Bu şehir Anadolu'nun en güzel, en büyük beldelerindendir. Yaşamak için her kolaylık var! Eşya fiyatları çok ucuz.

Kulağı ağır işittiği için Atruş diye adlandırılan bir şeyhin zaviyesine indik. Garip bir olaya şahit oldum. Talebelerden biri bazen havaya, bazen de yere parmağıyla bir şeyler yazıyordu, üstat ise buna cevap veriyordu! Hattâ bu şekilde ona hikâyeler anlatıyor, öteki de her her şeyi anlıyordu! Bu şehirde kırk gün kaldık. İki dirhem vererek iri bir koyun satın alabiliyor, yine iki dirhemle bize yetebilecek kadar ekmek bulabiliyorduk. Bu yiyecek bize tam gün kâfi geliyordu. Kafilemiz oniki kişiden müteşekkildi. İki dirhemlik bal alsak hepimiz doyuyorduk. Bir dirhemlik kestane ile ceviz aldık mı hepimiz yesek de artıyordu! Kış mevsiminin en soğuk günlerini geçirdiğimiz hâlde bir yük odun tek dirheme satın alınabiliyordu! Bugüne kadar dolaştığım bunca ülke arasında bu şehir kadar ucuzunu görmedim! Burada dönemin önde gelen bilginlerinden Tâceddîn Sultan Öyûkî ile karşılaştım. Ders okutan, müftülük eden bu önder âlim, Irakayn ve Tebriz'de okumuş, uzun bir müddet oralarda kalmıştı. Ayrıca Dımaşk'ta da eğitim görmüş, Mekke ve Medine'de epey bulunmuştu.

Anadolu diyarından Fenikeli Sadreddîn Süleyman ile de karşılaştım. Bu adam hatırı sayılır derinlikte bir müderristir. At pazarındaki medresesinde misafir etti beni. Uzun ömürlü, altın yürekli Dâdâ Emir Ali ile de burada karşılaştım. Onun at pazarı yakınındaki zaviyesine vardım. Sırtüstü yatıyordu. Hizmetçilerinden biri onu oturttu. Diğeri de adamın saçlarını kaldırdı, gözleri açıldı! Benle konuşuyorken temiz ve düzgün bir Arapça kullanıyordu. Şöyle dedi:

"Hoş geldin!"

Yaşını sordum, anlattı:

"Ben Halife Müstansırbillah'ın yoldaşlarından idim. Müstansır ölünce otuz yaşlarındaydım. Şu anda yüzaltmışüç yaşındayım!"

Bize dua etmesini istedim, arkamızdan hayır dua etti.

Kastamûnya Sultanı

İyiliksever sultan, Süleyman Bâdişah'tır [=Padişah] o.[85] Yetmişini aşmış pir-i fâni bir adam! Yüzü aydın, sakalı uzun, heybetli mi heybetli bir sima. Zamanını bilginlerle geçiren, her daim erdemlilerle dost olan biri. Huzuruna girdiğimizde beni baş ucuna oturttu, hâl hatır sordu. Seyahatime ve Kâbe, Şam, Mısır ülkelerine dair sualler yöneltti. Tek tek cevapladım, gerektiği şekilde. Böylece onun ikamet ettiği yere yakın bir evde konaklamam için emir verdi. Aynı gün yaman mı yaman bir doru kısrakla giysi hediye etti;[86] harcırah ve yulaf göndermeyi ihmal etmedi. Ayrıca Kastamûnya'ya yarım gün uzaklıktaki bir kasabanın buğday ve arpa hasadının tamamen bana hibe edilmesi hususunda da emir buyurdu! Ne yazık ki, burada fiyatlar pek düşüktü; müşteri bulamadım ve ürünü bize arkadaşlık eden bir hacıya bıraktım!

Kastamûnya hükümdarının âdeti ikindiden sonra umumi meclis kurmaktır. O vakit geldikte sofralar hazırlanır, kapılar açılır; yolcu, köylü, şehirli ve yabancı kim varsa gelir, kimse geri çevrilmez, herkese bir şeyler ikram edilir. Özel divan ise sabahleyin erkenden kurulur. Burada önce padişahın oğlu huzura gelir. Babasının elini öptükten sonra kendi dairesine gider. Onun ardından devletin üst düzey görevlileri çıkarlar huzura; yemek yerler ve ayrılırlar.

Cuma günleri saraya uzakça bir mescitte Cumayı kılar, oraya at üzerinde merasimle gider. Her zaman böyledir bu.

Kastamûnya'nın büyük câmii ahşaptan yapılmış üç katlı bir binadır. Hükümdar, devletin ileri gelenleri, kadı, fıkıh bilginleri ve kumandanlar alt katta; sultanın "efendi" diye anılan kardeşi, onun hademeleri, yakın adamları ve yöre ahalisinden güvenilir kişiler orta katta; hükümdarın oğlu ve veliahdı olan Şehzâde Cevâd ise genç köleleri, hizmetçileri ve ahali ile üst katta Cuma namazı kılarlar. Hafızlar mihrap önünde halka şeklinde dizilirler. Şehrin kadısı ile Cuma hatibi de onların yanına oturur. Sultan mihrabın hizasında yerini alır. Evvelâ güzel sesleriyle hafızlar Kehf Sûresi'ni okurlar, âyetleri enteresan bir tarzda tekrar ederler. *Kur'an* okuma bitince hatip minbere çıkar, Cuma hutbesini verir. Sonra da beraberce namaz kılınır. Farz bitince nafi-

le rekâtların kılınmasına geçilir. Nihayet hafızlardan biri hükümdarın huzurunda aşır okur.

Böylece Padişah maiyetiyle beraber câmiden ayrılır. Bir başka hafız, bu defa padişahın kardeşinin bulunduğu katta aşır okur. Onun okuyuşu bitince oradaki şehzâde de beraberindekilerle câmiden çıkar. Son olarak hafızlardan biri şehzâdenin önünde aşır okur. Onun okuyuşu bittiği zaman merasim memuru ayağa kalkarak Türk dilinde yazılmış bir manzume ile sultanı ve veliahtı över; her ikisine hayır dualar eder. Böylece şehzâde de câmiyi terkeder. Dışarda kendisini bekleyen amcasının elini öper ve atına binerek babasının bulunduğu konağa gider.

Saraydaki törende padişahın kardeşi ve oğlu huzura beraber girerler. Amca önden ilerleyerek hükümdarın elini öper ve kendisine ayrılan makama geçer. Oğul babasının elini öptükten sonra kendi dairesine çekilmek üzere huzurdan ayrılır. Orada bulunan yakınları ile [bir müddet] oturur, sohbet eder. İkindi vakti geldiğinde hep beraber namaz kılınır. Sonra hükümdarın kardeşi huzura çıkar, el öper ve veda eder. O, ertesi Cuma merasimine kadar huzura girmez. Veliaht [=şehzâde] ise daha önce belirttiğimiz gibi her gün sabahleyin huzura çıkmak zorundadır.

[Fahreddîn Bek Zaviyesi]

Kastamûnya'dan ayrılarak yolumuza revan olduk. Karşımıza çıkan kasabaların birinde gördüğümüz zaviye ülkenin en güzel ve en büyük zaviyesidir. Burada konakladık. Binayı büyük beylerden olan ve hayatını Yüce Allah'a adayan Fahreddîn Bek yaptırmış.[87] Zaviyenin bakım işlerini ve orada ikamet eden dervişlerin idaresini oğluna vermiş. O köyün gelirini de tamamen bu zaviyeye vakfetmiş! Zaviyenin karşısında misafirlerin hiçbir şey ödemeden yunacağı bir hamam yaptırmış. Köyün tam ortasında inşa ettirdiği çarşının gelirini büyük câmiin giderlerine ayırmıştır.

Onun fermanına göre Kâbe, Suriye, Mısır, Irak, İran, Horasan ve diğer beldelerden gelen dervişlere, dergâha vardıkları gün bir takım elbise ile yüz dirhem verilmeli; ayrıldıkları zaman otuz dirhem ikram edilmeli, orada kaldıkları süre boyunca yiyecek olarak ekmek, et, pilâv, yağ ve helva sunulmalıdır.

Ayrıca Anadolu kökenli dervişlerin on dirhem harçlık, üç gün de ağırlanma hakları vardır. Buradan ayrıldıktan sonra geceyi ıssız, yüce bir dağ başında Kastamûnyalı Ahı Nizâmeddîn'in yaptırdığı tekkede geçirdik. Burada yolcuların yiyecek masrafları bir köyden karşılanmaktadır. Köy tamamen o zaviyeye vakfedilmiştir.

[Sinop Şehri ve Gazi Çelebi]

Ahı Nizâmeddîn'in tekkesinden ayrıldıktan sonra Sanûb'a [=Sinop] yöneldik. Burası gayet kalabalık ve büyük bir şehir; güzellik ve sağlamlık bir arada! Doğu yönü hariç, çepeçevre denizle kuşatılmış! Doğuda bulunan tek kapısından da hükümdarın izniyle girilebilir. O esnada şehrin beyi daha önce andığımız Süleyman Paşa'nın oğlu İbrahim Bek'ti.[88] Bizim için gereken izin çıkarılınca şehre girdik; Ahı İzzeddîn Çelebi'nin deniz kapısı civarında bulunan dergâhında konakladık.

Bizim orada, Sebte'nin Mînâ'sı gibi burada da denize doğru bel vermiş bir dağa çıkıldığında eteklerindeki bağlar, bahçeler ve gürül gürül akan sular görülür.[89] Bu yüksek mekânda yetişen meyvelerin çoğu üzüm ve incirdir. Ama sarp olduğu için çıkmak kolay değil oraya. Bu mıntıkada onbir civarında Rum kasabası var. Hepsi de Müslümanların egemenliği altında. Tam tepede kurulu zaviye Hıdır-İlyas makamı diye bilinir. Burada her zaman bir zahit vardır. Hemen yakınında bulunan bir kaynak başında yapılan duanın muhakkak kabul edileceğine inanılır. Dağın eteklerinde ise Peygamberimizin mübarek arkadaşlarından Bilâl-i Habeşî'nin kabri mevcuttur.[90] Oracıkta kurulu tekkede misafirlere ve gelen geçen yemek verilir.

Sinop'un büyük câmii, gördüğümüz mabetlerin en güzelleri arasındadır.[91] Tam ortada bir su havuzu var. Bu havuzun üzerine, dört ayağa istinat eden bir kubbe oturtulmuş. Her ayak, iki mermer sütunla beraberdir. Üst tarafta ise ahşap merdivenle çıkılan bir mahfil bulunuyor. Bu mabedi, Sultan Alâeddîn-i Rûmî'nin oğlu Pervâne yaptırmıştır. O, Cuma namazlarını bahsettiğimiz mahfilde kılarmış. Ardından oğlu Gâzî Çelebi hükümdar oluyor. Gâzî Çelebî vefat ettikten sonra Süleyman Şah, Sanûb'a egemen oluyor.[92]

Gâzî Çelebi, cesur ve yiğit bir hükümdarmış. Hak Teâlâ onu su altında uzun müddet kalma kabiliyeti vermiş; iyi bir yüzücüymüş. Hazırladığı donanmayla Rumlara [=Hıristiyanlara] karşı savaşa çıkar, iki tarafın askerleri yüz yüze geldikte derhal demir bir burguyla suya dalar, kâfir teknelerinin diplerini tek tek delermiş! Düşman o hengâmede suya batıncaya kadar bunun farkına varmazmış! Anlatılanlara göre bir zamanlar kâfir donanması Sanûb limanına baskın yaptığında Gâzî Çelebi bütün gemileri bu şekilde batırmış, düşman askerlerini de esir almış. Onun üstün niteliklere sahip olduğu belli. Ama "haşîş" [=Cannabis Sativa: Kenevir otu, yani onun ürünü olan esrar] kullanmakta ileri gittiği, bu yönde bir zaafı olduğu belirtiliyor. Hattâ esrar yüzünden öldüğünü söyleyenler de var! Anlatılanlara göre bir gün bu mereti fazla kaçırmış ve ava çıkıp bir ceylânın peşine düşmüş. Hayvancağız, sık ağaçlı, dallı budaklı bir yere girince o da hızla dalıyor arkadan... Ve başını bir ağaca çarpıyor, can veriyor! İşte bu hâdiseden sonra Sultan Süleyman, Sanûb'u ele geçirerek oğlu İbrahim Bek'i oraya atamıştır. Bu adamın da önceki gibi fazla esrar aldığı söyleniyor. Hakikaten bütün Anadolu ahalisi bu maddeyi kullanmakta hiçbir sakınca görmemektedir! Ben bir gün Sanûb Câmii'nin önünden geçerken oradaki peykelerde oturan insanlar arasında kumandanların bulunduğunu gördüm. Hizmetkâr, önlerinde kınaya benzer bir maddeyle dolu bir kabı dolaştırıp duruyor; ileri gelen kumandanlar da kaşık kaşık götürüyordu bu kaptan! Yedikleri şeyin ne olduğunu bilmiyordum. Yanımdakilere sordum; esrar olduğunu söyledi biri![93]

Sanûb şehrinde hem hükümdarın naibi, hem de hocası olan Kadı İbn Abdürrezzâk bizi konağında misafir etmiştir.

[Tavşan Etiyle İlgili Bir Hikâye]

Şehre geldiğimizde ahali bizim iki elimizi yana indirerek namaz kıldığımıza şahit olmuş. Oralılar Hanefî oldukları için Mâlikî mezhebini ve onun namaz kılma usûlünü bilmiyorlar tabiî... Mâlikî mezhebince namazda elleri iki yana salmak, muhtar [=seçilen, uyulan, amel edilen] görüştür. Sanûbluların bir kısmı Irak ve Hicaz yörelerini görmüş olduklarından, oralarda yaşayan Şîîlerin ellerini yana salarak namaz kıldıklarını da bili-

yorlar! Bu benzerlikten ötürü bizi Şîîlikle itham ettiler; art arda sorular sordular! Onlara Mâlikî olduğumuzu anlatmaya çalıştıksa da inandıramadık, yüreklerinde kuşku devam etti. Nihayet belde naibi [=yöneticisi], hizmetçileriyle bir tavşan gönderdi bize. Bizim ne yapacağımızı izlemesini tembih etmiş adamcağıza! Tavşanı kestirdim, pişirdim, hep beraber afiyetle yedik![94] Hizmetçi bu duruma şahit olunca efendisine gidip durumu anlatıyor. İşte o zaman hakkımızda uyanan kuşku yok oldu; ardından gelsin ziyafetler! Hemen ağırlamaya başladılar bizi! Zira Râfızîler tavşan eti yememektedirler.

Şehre gelişimizin dördüncü günü İbrahim Bek'in annesi vefat etti. Onun cenaze törenine ben de katıldım. İbrahim Bek cenazeyi başı açık ve yayan takip ediyordu, öteki kumandanlar ve memlûk erler [=kapukulları] ise hem başlarını açmışlar hem de kaftanlarını ters giymişlerdi. Yargıç ve hatipler ile hocalar ise elbiselerini ters giymişler fakat başlarını açmamışlardı. Sarık yerine siyah yünden yapılmış bir bez dolamışlardı kafalarına. Bu yörede yas kırk gün sürüyor; her gün sofralar kuruluyor, ziyafetler veriliyor! Bu defa da öyle yapılmıştır.[95]

Notlar

1 **İbn Battûta'da Türk ülkesi (=Anadolu) ve Türk Devleti (=Mısır Memlûkleri) terimleri:** Seyyah, Kahire merkezli olup Türkmen asıllı memlûklerce idare edilen ve iki ana bölgede, Mısır ve Suriye topraklarında hâkimiyet kuran devlet için "Devle Türkiyye" tabirini kullanırken, Anadolu hakkında "Rum diyarı diye bilinen Türk toprağı" (=**Berrü't-Türkiyye el-Ma'rûf bi Bilâdi'r-Rum**) tabirini kullanıyor. Demek ki o dönemde –en azından– Arapların bir kısmı nezdinde Memlûk Devleti Türk idaresini, Anadolu ise Türk toprağını temsil ediyordu. Dönemin klasik coğrafyacılarının çoğu gibi Ebu'l-Fidâ "örfen" Bilâd-ı Rum olup artık tamamen Türkmenlerle dolu olan bölgeyi şöyle tarif eder: "Bu diyarı, batı tarafından Rum denizi sarar; Kustantîniyye Halîci ve Kırım denizi bunu (=bu çemberi) tamamlar; güney tarafından Bilâd-ı Şam (=Suriye) ve Cezîre (=Arabistan yarımadası) sarar; doğu tarafından Ermîniyye sarar; kuzey tarafından Bilâd-i Kürc (=Gürcistan) ve Kırım denizi sarar." Bkz.: 7/29. not; Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 378.

2 **Alâyâ (=Alâiye Alanya) limanı ve kalesi:** Eski ismi Candelore idi; Alâeddîn Keykubâd burayı 1223'te fethedip Akdeniz ticaretinin mühim noktalarından biri hâline getirdi; böylece ona nispetle Alâiye adı verildi buraya. Zamanla Türk söyleyişine uy-

gun olarak bu kelime Alâyâ'ya dönüştü; ancak ne hikmetse yüzyıllar sonra buraya birden Alanya dendi. Selçuklular burada denizle temasa geçtiler. Büyük tersaneyi 625/1228 yılında bitirdiler. Seyyahın bahsettiği kereste herhalde Kastamonu ve Amasya dağlarından buraya getiriliyordu. Şehrin kalesi ise 1226'da bitirilmiştir; surlar, burçlar ve kapılar üzerinde Alâeddîn namına kitabeler vardır. Seyyahımızın çağdaşı olan Ebu'l-Fidâ buradan bahsederken şöyle der: "Alâyâ, Anadolu Selçuklu padişahlarından Alâeddîn tarafından henüz yeni inşa edilmiş bir şehirdir. Oradan gelen bir gruptan aldığım haberlere göre Alâyâ, Rum denizine açılan bir körfez kıyısında kurulu küçük bir beldeymiş; güneyden Antalya'ya iki gün uzaklıktaymış; üzerinde sur var imiş ve Antalya'dan küçük olmakla birlikte su ve bahçe bakımından pek zengin imiş." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 381; İbrahim Hakkı Konyalı, *Alanya (Alâiyye)*, İstanbul, 1946, s. 165-167; Evliyâ Çelebî, *Seyahatnâme*, İstanbul, 1314 h., C. 10, s. 298; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, s. 337-339.

3 **Alâeddîn b. Kûyük (=Köyükoğlu Alâeddîn) ve İbn Kûyük (=İbn Köyük) ailesi:** O dönemde, uluslararası bir Türk taciri olan Alâeddîn'in oğlu Şemseddîn, Alanya'da ticarî bağlantıları organize ediyordu. Yine bu aileden olan Tâceddîn'le İbn Battûta 1327 haccında karşılaşmış idiler. İbn Köyük yani Köyükoğlu ailesi epey şöhretli bir aile olmalı ki Memlûk eşrafı arasında adları geçmekte, Mâllî (=Batı Afrika), İskenderiye ve Alâyâ arasında mekik dokudukları aktarılmakta ve büyük devlet adamlarına kredi verebilmektedirler. Meselâ o dönemde altın deyince –Avrupa'da bile– ilk akla gelen Mâllî imparatoru Mensâ Musa, hac için yola çıkınca Kahire'de konaklamış ve Köyükoğlu Sirâceddîn'den büyük miktarda borç almıştır; Sirâceddîn bu parayı tahsil etmek için daha sonra Afrika'ya gelecek ve burada ölecek; ancak oğlu, parayı alıp Mısır'a dönecektir. İşin ilginç yanı, terâcim uzmanı İbn Hacer, Sirâcüddîn Abdüllatîf adlı bir tacirin Afrika içlerinde vefat ettiğini söyler; herhalde aynı kişi. İbn Hacer'e göre aile aslen Tikritlidir. İbnü'l-İmâd da İzzeddîn Ebu'l-Yemen İbn Kûyük adlı bir âlimden bahsederken aslen Tikritli olduğunu, babalarının sonradan İskenderiye'ye göçüp buranın en namlı taciri hâline geldiğini söyler. İzzeddîn 790/1389 yılında vefat etmiş. Bkz.: 28/3. not; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 2, s. 245-246; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 539.

4 **Alâyâ sultanı İbn Karamân Yusuf (?) Bek:** Alâyâ 692/1293 yılında Karamanoğlu Mahmud tarafından Frenklerden geri alınmıştır. Ancak 1332'de Alanya hâkiminin Karamanoğlu soyundan gelen Yusuf adlı biri olduğundan bahsetmiyor kaynaklar. Sadece şu var; İbn Fadlulluh Ömerî, Alâyâ şehrinin Yusuf tarafından yönetildiğini, Yusuf'un da Ermenak sahibi Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından tayin edildiğini söylüyor. Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1988, s. 8; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Ankara, 1991, s. 186.

5 **Ahılar meselesi:** Ahılık kurumu hakkında ayrıntılı bilgi veren en eski kaynak İbn Battûta'nın Seyahatnâme'sidir. "Ahı" kelimesi hakkındaki görüşlerimize gelince bunları kitabın başına; giriş kısmının sonuna koyduk; Ahılık ve Fütüvvet'in tarihî gelişimi için bkz.: M. Cevdet, *ez-Zeyl alâ Ahıyyeti'l-Fityan*, İstanbul, 1933; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1989.

6 **Beysûs:** Kelimenin aslı Farsça "Pihsûz"dur. "Pîh" içyağı demektir; "sûz" ise yanmak manasındaki sûhten mastarından emir kipidir. Kısaca kelime içyağının yanma-

sıyla aydınlık veren şamdan demek oluyor. Bkz.: *Ferheng-i Ziya*, C. 1, s. 539 ve C. 2, s. 1235.

7 **Antalya Beyliği ve Sultan Hızır Bek:** Seyyah 1333'te buraya geldiğinde Hamîdoğullarının Antalya kolundan Sinânüddîn Hıdır Bek hüküm sürmekteydi. Hıdır Bek'in babası Yusuf değil Yunus Bek'tir. Nitekim İbn Fadlullah Ömerî de devletlerarası yazışmalara dair klasik kitabı *et-Ta'rîf*'in Ümerâü'l-Etrâk bahsinde Antalya beyinin Yunus oğlu Hıdır olduğunu belirtmiştir. Yunus'un babası İlyas Bek, İlyas'ın babası ise Hamid Bek'tir. O sıralarda seyahatnâmemizde de vurgulandığı gibi Hıdır Bek hastaydı, nitekim kısa bir süre sonra vefa etmiş ve yerine Dadı Bek geçmiştir. Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 68; İbn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerîf*, Beyrut, 1988, s. 64.

8 **Ekrîdûr (=Eğridir):** Eğridir o dönemde Hamîdoğullarından Dündâr Bek'in oğlu Necmeddîn İshâk Bek'in elinde idi. Evvelce Feleküddîn Dündâr Bek bu şehirde büyük imar faaliyetlerine girişmiş, hattâ buraya Felekâbâd adını dahi vermiş idi. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 63.

9 **Eğridir sultanı Ebû İshâk Bek ve Hamîdoğulları:** İsmi aslında Necmüddîn İshâk'tır. Dündâr Bek'in oğlu olup biraderi Hıdır Bek'ten sonra Hamîd ili hükümdarı olmuştur. Anadolu'da fırtına gibi esen Çobanoğlu Demürtaş önüne çıkan beyleri temizleyerek kendince bir sulh ve sükûn ülkesi kurmak emeliyle hareket etmiş; bu arada Dündar Bek'i de öldürmüş idi. İşler sarpa sarınca Çobanoğlu Mısır'a sığınmış ama orada onun icabına bakılmış idi. İşte Necmeddîn İshak Bek Mısır'a giderek Çobanoğlu'yla Nâsır'ın huzurunda yüzleşmiştir. Daha sonra çeşitli siyasî mülâhazalarla Nâsır, Çobanoğlu'nu idam etmiş, Necmüddîn de 1325'te memleketine dönüp hükümdar olmuştur. Seyyah buraya geldiğinde İshâk Bek'in biraderi Mehmed de Kulhisâr (=Gölhisar) beyi idi. Çobanoğlu için evvelki bölümlerin notlarına bakılabilir; 13/19. not ve 24/14. not. Hamîdoğulları ve Necmüddîn Ebû İshâk için bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 64; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, C. 1, s. 196.

10 **Yediyüzotuzüç yılının Ramazan ayı:** 1333 yılının Mayıs ayına denk düşer.

11 **Kulhisâr (=Gölhisar) hükümdarı Mehmed Çelebî** için bkz.: bu bölüm 9. not.

12 **Karâ Ağâc (=Karaağaç):** Burası Osmanlı zamanında Garbî Karaağaç diye bilinen yer olmalıdır. Daha sonra burası Acıpayam diye adlandırılır olmuştur. Bkz.: *DİA İslâm Ans.*, C. 9, s. 156.

13 **Cermiyân tâifesi (=Germiyanoğulları):** Ünlü Hârizm hükümdarı Celâleddîn Hârizmşâh Mengüberti ile 1200'lerin ilk yarısında Anadolu'ya gelip burada kalarak Selçukluların hizmetine giren eski bir Türk boyu olduğu kabul edilir. İlk Germiyan reisi, Malatya'da aşiret reisi olan Alî Şîr idi. Germiyanlı aşireti 1276'dan evvel Kütahya ve Denizli havalisine geçmiş, bu bölgeyi ellerinde tutmak için Anadolu Selçuklu Devleti'yle mücadelelere girişmiş, nihayet Uşak, Gediz, Armutlu, Tavşanlı, Banaz, Emed, Simav gibi geniş bir mıntıkayı yönetir olmuştur. O bölgede geçmişten kalma Horzom, Horzum gibi soy ve yöre adlarının, Hârizm diyarından göçen Germiyanlı obalarından kalma olduğu belirtilmektedir. Germiyanlılar, seyyahımızın döneminde Anadolu'nun en kuvvetli beyliği idiler. İbn Fadlullah Ömerî'nin, Karamanoğulları ile Germiyanoğullarına gönderilecek belge ve fermanları anlatırken diğer Anadolu beyliklerinde görülmeyen uzun, tumturaklı ifadelere yer vermesi Germiyanoğulları-

nın bölgede hakikaten tesirli olduğuna delildir. Ancak bu güç, çevre beyliklerce tehlikeli görüldüğü için okuduğunuz seyahatnâme'de de görüldüğü üzre Germiyanlılar aleyhine garip söylentiler çıkarılmış idi. Bkz.: İbn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerîf*, s. 61; Uzunçarşılı, *Age.*, s. 40-44.

14 **Lâdik ve Dûnğûzla (=Ladik ve Denizli) adları:** Lâdik eski Laodicae'den gelme bir addır. Bugün Denizli'nin beş km kuzeyinde bir kazadır. Denizli'nin eski ismi Donğuzla'dır; bu kelime domuzlu yer manasındadır; demek ki o devirde civarda bu hayvan çok idi. Domuz kelimesi, Anadolu ağızlarının çoğunda hâlâ "doñuz (=nazal "n" li) şeklinde telâffuz edilir; Türklerin eski ve aslî seslerinden olan nazal "N" bu kelimenin de tam ortasını süsler. Ebu'l-Fidâ, Denizli civarından bahsederken şöyle der: "Antalya'nın kuzeyindeki Toğûrla (=Donguzla yani Denizli) dağlarında ve civar yerlerde ikiyüzbin Türkmen evi (=oba, çadır) olduğu söyleniyor. Onlara "Uc" deniliyor. Orada Toğûrla şehri vardır." Burada bir dilcinin dikkatini çeken husus –eğer bir istinsah hatası yoksa– ortadaki Z'nin yerine R kullanılmış olmasıdır. Demek ki Ebu'l-Fidâ'ya bu ismi veren, belki de uzak Türklerden idi; yani telâffuz itibarıyla ŞAZ değil de LİR grubundandı; baştaki D' yi T şeklinde kaydettirdiğine göre Türkmen değil Kıpçaktı; veya bu grubun etkisinde kalmış bir Hârezmliydi belki. Bir tarihçi ise bu ifadeden şunu çıkartabilir; 1300'lü yılların başında Batı Anadolu'da Denizli ve civarı nüfus bakımından tamamen Türkleşmiş idi ve bunlar Uc idiler; yani daimî savaş konumunda (=askerî tabirle, "hazır kıta" hâlinde) bulunuyorlardı. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 379.

15 **Ahı Sinân, Ahı Tuman ve Evliyâ Çelebi'nin kaydı:** Burada enteresan olan bir husus, 1671'de yöreye uğrayan Evliyâ Çelebi'nin Denizli'den bahsederken bu iki ismi anması, halkın bu zâtlara ait kabirleri ziyaret edişinden dem vurmasıdır. Yalnız, Evliyâ Çelebi'de Ahı Sinân kelimesi Ak Sinân şeklindedir. Bu da bizim "ahı" kelimesine dair görüşümüzü güçlendiriyor. Bazı Anadolu ağızlarında kh'ya dönüşen kalın K harfini seyyahımız hırıltılı boğazsı H ile vermiştir İbn Battûta Seyahatnâme boyunca binden fazla isim anmaktadır ve bu isimlerin ciddî bir kısmı, hem kendi zamanında yaşayan İbn Hacer, İbn Fadlullah gibi tarihçilerce hem de ondan birkaç yüzyıl sonra yaşayan seyyahlarca belgelenmektedir. Muhteşem bir hafıza! Bize söylemediği küçük notlar mı tutuyordu acaba? Bkz.: Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 9, s. 190-198.

16 **Denizli sultanı Yenenc (=Yınanç; İnanç) Bek ve oğlu Murâd:** Germiyan Beyliği gibi güçlü bir devletçiğin kıyısında yaşayan ve ona tâbi olan Lâdik yani Denizli beyleri Yınançoğulları diye de tanınır. Yınanç aslen Germiyanlı Ali Bek'in oğludur. Yınanç önce Moğollara itaat etmiş, ardından Germiyanlı Hükümeti'yle bağını biraz gevşetmiş ve sahip olduğu bölgeyi iyi idare etmeyi bilmiştir. O, 1334'te vefat ettiğinde yerine Murad Arslan geçmiştir. Murad'ın kabri Murat Baba namıyla halk tarafından ziyaret edilir olmuştur. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 56-57.

17 **Yediyüzotuzüç yılının Ramazan bayramı:** 1333 yılının Haziran ayına denk düşer.

18 **Tavas (=Davas, Tavâza):** Bugün Denizli'nin güneyinde, şehre 40 km uzaklıkta bulunan Tavas, İbn Fadlullah Ömerî tarafından bir emirlik olarak yâdedilmiştir. Şöyle diyor: "Tavâza memleketinin sahibi, Ali Özbiye'dir. Burası Germiyan'ın tam doğusuna düşer; buranın sahibinin dört kalesiyle altıyüz köyü vardır; askeri dörtbin at-

lı ile onbin yayadan ibarettir. Bu memleket ahalisi çok güzeldir." Bu kısmı Yaşar Yücel'in Mesâlik çevirisinden aldık. Yine Ömerî'ye ait olan ancak Kalkaşandî rivayetiyle gelen *et-Ta'rîf*'e baktığımızda ise kısaca şu ifadeyi görüyoruz: "(Anadolu ümerâsından) beşinci emir, Tavâzâ'nın sahibidir. Onun yeri, (Memlûk İmparatorluğu'nun) yazışmalarında Tonğuzlû sahibinin benzeridir. Bizim zamanımızda (orayı yönetenin) adı, Ali Erîne (?) dir." Uzunçarşılı'nın *Câmiu'd-Düvel*'den aldığı kayda bakılırsa bu mıntıka Menteşe Beyliği'ne ait idi. Paul Wittek ise, Davas'ın eski Tabai Piskoposluğu'nun merkezi olduğunu, burada 1300'lerin başılarında müstakil bir beylik bulunduğunu ancak buranın aşağı yukarı 1365 yıllarında Menteşe Beyliği'ne geçtiğini söylüyor. Wittek, evvelce bulunan beyin ismini ise Aliyazbih okuyor; bu ismi az sonra okuyacağınız İlyas Bek'le aynı görüyor. Bkz.: Yücel, *Age.*, s. 195; İbn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf*, s. 63; Uzunçarşılı, *Age.*, s. 71; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, Çev.: O. Ş. Gökyay, Ankara, 1986, s. 65.

19 **Suhayb b. Sinân (sahabi):** Musul'da doğdu; Bizanslıların baskını neticesinde küçük yaşta kaçırıldı ve onların arasında yetişip klasik Hıristiyan dinî terbiyesiyle büyütüldü. Daha sonra bir köle tüccarına satılınca, yolu Mekke'ye düştü. Abdullah b. Cûd'un azat etmesiyle ticarete atılan Suhayb, İslâm dinini ilk kabul edenler arasında yerini aldı. 38/359 yılında vefat ettiğinde 70 yaşındaydı. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, s. 151-156; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 2, s. 17; *Sahâbeden Günümüze*, (ilgili kısmı Çev.: A. Sait Aykut) C. 1, s. 306-311.

20 **İlyas Bek (=Tavas Kalesi'nin kumandanı):** Bkz.: Bu bölüm 18. not.

21 **Muğla:** Burası o dönemde kadim Karya bölgesine hâkim olan Menteşe Beyliği'ne ait idi. Muğla ismi daha sonra Osmanlılar zamanında tüm Menteşe Bölgesi'nin ismi olacaktır. Bkz.: Bu bölüm, 24. not.

22 **Mîlâs (=Milas; Mylasa):** Eskiden Karya bölgesinin idarî merkezi durumundaydı; 659/1261 yılında Selçuklular eliyle Türk topraklarına katıldı; seyyahın geldiği dönemde burası da Menteşe Beyliği'ne ait idi. Mîlâs, Evliyâ Çelebi tarafından da dönemin en büyük şehirlerinden biri olarak kaydedilmiş, tütünü, meyvesi ve bahçeleriyle ün salmıştı. Bkz.: bu bölüm, 24. not; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, (Pertev Paşa küt. yazması, nr.: 452) yaprak: 51.

23 **Bâbâ Şüşterî hakkında Evliyâ Çelebi'nin kayıtları:** Evliyâ Çelebi tam üç asır sonra 1671'de burayı gezerken Baba Şüşterî'den bahsetmiş, bu zâtın mezarına halk tarafından ilgi gösterildiğini söylemiştir. Bkz.: Evliyâ Çelebi, *Age.*, yaprak: 51.

24 **Mîlâs sultanı Şucâuddîn Urhân Bek İbn Menteşâ (=Menteşeoğlu Orhan Bey) ve Beyliği:** Miladî 13. asrın ikinci yarısında eski Karya bölgesinde (bugün Muğla ve civarı) teşekkül etmiştir. Megri (=Fethiye) taraflarından içeri girerek sahil ile Denizli dağları arasında yerleşen Türkmenler tarafından kurulan beyliğin atası Menteşe Bey 681/1282 yılında vefat etmiş olup kabri Fethiye'dedir. Seyyahımızın bahsettiği Şucâuddîn Urhân Bek, Menteşe'nin oğlu Mes'ud'un geriye bıraktığı iki oğlundan biridir, kardeşine galebe çalarak başa geçmiştir. Ömerî'ye göre Urhân Bek'in elli şehri ve ikiyüz kalesi, iyi bir donanması vardı. Bkz.: Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, (Taeschner neşri), s. 21; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, s. 65-68; Uzunçarşılı, *Age.*, s. 73.

25 **Bercîn (=Peçin):** Mîlâs'ın beş km güneyindeki Beçin de o sıralarda Menteşe Beyliği'nin sınırları içindeydi. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 71.

26 **Mîlâs'ta yeni bir Cuma Câmii (=Ulucâmi):** Evliyâ Çelebi bu câmiin 732/1333 yılında tamamlanarak kitabesinin şu anda mevcut olmayan kıble kapısı üzerine konduğunu belirtiyor. Ayrıca 1330 yılında bir câmi yapıldığı ve bu câmiin şu anda Hacı İlyas Bey câmii diye bilindiğini Oktay Aslanapa'nın kitabından öğreniyoruz. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 73; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı,* İstanbul, 1984, C. 2, s. 226.

27 ***Seyahatnâme*'de kopukluk:** Mîlâs-Konya arasındaki mesafe altıyüz km'yi bulur. Seyyah burada ciddî bir kısmı unutmuş olabileceği gibi, Beyşehir'den Konya'ya gitmiş de olabilir; bu durumda seyahati kâğıda dökerken evvelce takip ettiği güzergâhı aktarmada hata etmiş olabilir.

28 **Kûnya (=Konya):** Konya, Çobanoğlu Demürtaş'ın Mısır'a kaçmasıyla birlikte tamamen Karamanoğullarına kalmıştı. İleride Bedreddîn'e değinilecek. O dönemin Konyası hem âlimleri ve siyasîleriyle hem de bağı bahçesiyle meşhur bir yerdi. Ancak Karamanoğulları zamanında şehir Anadolu Selçukluları devrindeki gibi bir payitaht değil bir kültür şehriydi. Ebu'l-Fidâ der ki: "İbn Saîd'in anlattığına göre Kûnya çok ünlü bir şehirdir; güneyindeki dağdan akan nehir, batı cihetinden şehre girer, bu dağın etrafında bahçe ve yeşillik boldur. Kalesi içinde Eflâtun'un kabri vardır. Hükümet konağı da oradadır. Bu şehrin Kamerüddîn adı verilen kayısısı pek meşhurdur." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 383; MEB *İslâm Ans.*, C. 6, s. 848.

29 **Ahı Tâceddîn İbn Kalemşâh:** Eflâkî, *Menâkıb*'da İbn Kalemşâh'dan bahsetmektedir.

30 **Fütüvvet ve silsile:** Fütüvvet cömertlik, yiğitlik, yardımseverlik ve gayretlilik anlamına gelmektedir. Kökü; genç, yiğit, atılgan manasına gelen "fetâ" kelimesidir. Tasavvufî bir terim olarak "Fütüvvet"ten ilk bahseden belki de İmam Kuşeyrî'dir. Ancak daha sonra Abbâsî halifesi Nâsır Lidînillah'ın (ö. 1225) işe el atıp Sühreverdî'yi kendine yardımcı yapmasıyla Fütüvvet, ahlâkî olgunluk ve sosyal yardımlaşma gibi gayelerinin yanısıra siyasî hedefleri de olan bir organizasyona dönüştü. Evvelce 24. bölümün dipnotlarında da kendisinden bahsettiğimiz Şâfiî kökenli büyük sufî Sühreverdî yeni Fütüvvet anlayışının bir elçisi olarak çeşitli ülkelere seyahatler yaptı; Anadolu Selçuklu hükümdarı Alâeddîn Keykubâd'ın yanına da geldi ve onun Fütüvvet'e girme töreninde hazır bulundu. Böylece Anadolu'daki Fütüvvetnâmelerde, Fütüvvet kültürü ve ilkelerinin umumiyetle Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif* adlı eserinden iktibas edilip yeniden düzenlendiğini görüyoruz. Ahılar da ellerindeki Fütüvvet silsilesiyle aynı tarikat gibi Hz. Ali'ye uzanmaktadırlar. Bu silsileye giren biri çeşitli ahlâkî konularda ahitler verdiği gibi hususî Fütüvvet şalvarı da giyerdi. Bizde ilk Fütüvvetnâme Çobanoğlu Burgâzî'nin *Fütüvvetnâme*'sidir. Fütüvet kurumu Ahılık kurumunun ortaya çıkışında etkili bir model idi; ancak Ahılığın kökleri daha eski zamanlara dayanmaktadır ve tarihî gelişimi içinde Fütüvvetten çok daha farklı ve özgün bir yapıya bürünmüştür. Şihâbeddîn Sühreverdî için bkz.: 24/32. not. Fütüvvet için bkz.: Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik,* s. 20-23.

31 **Şeyh Celâleddîn (=Mevlânâ Celâleddîn Rûmî) ve Celâliye tarikatı:** Mevlânâ, 604/1207 yılında Belh'de doğdu, babası dönemin bilgin şahsiyetlerinden Muhammed Bahâüddîn Veled'dir. Baba tarafından Hz. Ebûbekir'e, ana tarafından Hârizmşahlardan Alâeddîn Hârizmşah'a dayanır. Bahâeddîn Veled ailesiyle beraber Belh'i terkedip Nişabur, Bağdat, Kûfe, Hicaz, Şam, Malatya, Erzincan, Akşehir ve nihayet Lârende'ye geldi. Burada ders okutmaya başladı ve 1231'de vefat etti. Mevlânâ o sı-

rada 25 yaşlarındaydı; dinî ve tasavvufî ilimlerde yüksek bir seviyeye gelmiş idi. Nihayet Ahmed Şems-i Tebrîzî ile karşılaştı ve artık Mevlânâ'yı dokuz yıl boyunca tam anlamıyla Şems'e mürit olarak görürüz. Şems'ten sonra Mevlânâ'nın çok önem verdiği ikinci şahsiyet Salâhaddîn Zerkûb idi. Onun ardından da kendisini ve fikirlerini anlayacak bir dost olarak Hüsâmeddîn Çelebi'yi görmekteyiz. *Mesnevî* adlı manzum tasavvufî eseri, sanki Hüsâmeddîn'in hatırına yazılmış gibidir. Mevlânâ 672/1273 yılında vefat etti. Celâliye kelimesi, herhalde daha sonra Mevleviyye olarak bilinecek tarikatın o yıllardaki ismidir. Bkz.: Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul, 1957; Sultan Veled, *İbtidânâme*, s. 195-197; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 160-173 (İlgili kısmı hazırlayan: Selçuk Eraydın).

32 **Mevlânâ'nın hocası Ahmed Şems-i Tebrîzî** için bkz.: Bir önceki not.

33 **Lârende (=Karaman):** Şu an Konya'nın 57 km güneydoğusunda müstakil bir il hâline gelmiş bulunan Karaman'ın eski ismi Lârende'dir. O dönemde Karamanoğulları Konya'ya yerleşecek kadar kuvvetli olmadıkları için Lârende'yi başşehir yapmışlardı. Lârende bu devirde zaman zaman Mısır Memlûk idaresine tâbi olmuştur. Şehir, güney sahillerinden İç Anadolu'ya uzanan büyük ticaret yolları üzerinde bulunduğu için önemli bir kültür ve ticaret merkezi idi. Bkz.: MEB *İslâm Ans.;* C. 6, s. 309.

34 **Lârende sultanı Karamanoğlu Bedreddîn İbrahim Bek:** Karamanoğlu Mahmud Bey'in oğlu, Musa Bey'in kardeşidir. İbn Battûta evvelce Musa Bey'i hacda gördüğünü söylemiş idi; 28/7. notta ondan bahsettik. İşte bu Musa Bek'e karşı 1318'de muhalefete geçen Bedrüddîn İbrahim Bek, Memlûk sultanı Nâsır adına hutbe okutup sikke bastırmıştır. Nihayet Nâsır'ın kuvvetleri Lârende'ye Bedrüddîn'i oturttular ve Musa Bek'e de Ermenâk'ta beylik verdiler. İbrahim herhalde 1341'den sonra ölmüş olmalı. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 9-11.

35 **Aksarâ (=Aksaray):** Şehir 2. Kılıçarslan (ö. 1192) tarafından yapılan saraya nispetle Aksaray adını almış idi. Kılıçarslan'ın yaptırdığı dinî, ticarî ve sosyal tesislerle şehir yeniden kurulmuş gibi oldu. Anadolu Selçuklularının dağılmasıyla Karamanoğullarına geçti; ancak seyyahın yaşadığı dönemde herhalde Çobanoğlu Demürtaş faktörü sebebiyle İlhanlı hâkimiyetine bağlı gözüküyor; daha sonra tekrar Karamanoğullarına geçecektir. Seyyahın çağdaşı olan Ebu'l-Fidâ burayı şöyle vasfeder: "Gayet yeşil, ağacı ve bahçesi bol bir yerdir. Tam ortasından geçen bir nehri ve büyük bir kalesi vardır." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 383; *DİA İslâm Ans.*, C. 2, s. 291.

36 **Nekde (=Niğde):** Şehrin adı ilk defa Nekîdâ şeklinde geçiyor. Ancak Nîkde yazılışı Hamdullah Mustavfî'de de görülmektedir. Yâkut Hamevî şöyle der eski Niğde için: "Küçük ama çok eski bir şehir... Kaysâriye ile Nekîdâ arasında üç günlük bir yol vardır. Bura ile Hırakle (=Ereğli; Konya Ereğilisi) arasında da üç günlük bir yol vardır. Hekim Bukrât'ın (=Hipokrat) burada yaşadığı söylenir." Türk tarihinde ilk defa ne zaman anıldığına gelince; Anadolu Selçuklu hükümdarı 2. Kılıçarslan'ın oğulları arasında taksimat yapılırken şehrin Melik Arslanşâh'a verilişi münasebetiyle Niğde ismi zikrediliyor. Alâeddîn Keykubâd zamanında şehir çok gelişti, daha sonra İlhanlı hâkimiyetine geçti; İlhanlı namına idareci olan Ertenâ zamanında şehrin hâkimi Sunkur Bek idi. Nitekim kendi adına bir câmi bırakmıştır. Seyyahımızın Niğde'ye gelişi işte bu Sunkur Bek zamanına rastlar. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 5, s. 350, madde nr.: 12130; MEB *İslâm Ans.*, C. 9, s. 253.

37 **Kaysâriye (=Kayseri):** O dönemde İlhanlı idaresine bağlı bir genel vali iken zamanla müstakilleşecek olan Ertenâ'nın başşehri Kayseri olacaktır. Ancak seyyahımız orada iken Ertenâ'nın başşehri henüz Sivas idi; Ertenâ o sırada herhalde evvelce bahsettiğimiz İlhanlı vârisi Celâyirli (Büyük) Hasan'a bağlı olarak Orta Anadolu'yu yönetiyordu. Ebu'l-Fidâ şehir hakkında der ki: "Burası gayet yeşildir; ağacı, bahçesi, meyvesi, gözeleri çoktur. Son derece sağlam bir kalesi ve saltanat konağı vardır. İsmi (eski Roma) Kayseri'ne nispetle verilmiştir. Doğusunda "Sîvâs" şehri bulunur. Kaysâriye ile Aksarâ arasında dört menzil vardır." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 383; MEB *İslâm Ans.*, C. 6, s. 486.

38 **Sivas:** Bu şehir Ertenâ'nın o dönemdeki payitahtıdır. Daha sonra tamamen istiklâl kazanacak olan Ertenâ, Kayseri'ye taşınacaktır. O çağın Sivas'ı hakkında Ebu'l-Fidâ şöyle der: "Burası ünlü bir yerdir; küçük bir kalesi vardır; pek çok su kaynağı var ise de yeşilliği fazla değildir; ağacı azdır. Oranın nehri şehirden yarım fersah uzakta akar. İbn Saîd der ki: Sivas, bölgenin ana şehridir; ticaret yapanlar orayı iyi bilirler; geniş bir düzlüğe kurulmuştur. Sürekli gidip gelenlerin aktardığına göre Sivas ile Kayseri arasındaki mesafe altmış mildir ve yirmidört han vardır bu güzergâhda. Bu hanlarda kimseyle bağlantısı kalmamış yalnız yolcuların dahi ihtiyaç duyacağı her şey mevcuttur. Hele hele kar yağışının hâkim olduğu zamanlarda (bunun önemi daha iyi anlaşılır). Doğusunda Erzenerrûm (=Erzurum) şehri vardır. Sivas, kış zamanı çok çok soğuk bir şehirdir!" Görüldüğü gibi Sivas'ın soğuğuna karşı idarecilerin, yolcular ve tacirler hayrına han ve kervansaraylar inşa etmek suretiyle nasıl tedbir aldıkları yedi yüzyıl önce kayda geçmiş bulunuyor ki Selçuklu ve Beylikler döneminde yapılan yatırımlar bugün bile göz kamaştırmaktadır. Bkz.: Ebul'-Fidâ, *Age.*, s. 384; Doç. Kemal Göde, *Eratnalılar*, Ankara, 1994, s. 152-155.

39 **Alâeddîn Ertenâ Bey:** Evvelce bahsettiğimiz Çobanoğlu Demürtaş'ın (Bkz.: 13/19. not ve 24/14. not) kayınbiraderi olan Ertena, Uygur Türklerindendi. Demürtaş Anadolu'da bir süre fırtına gibi esip işlerin bozulmasıyla 728/1328'de Mısır sultanı Nâsır'a sığınınca yerine kaynı olan Ertena'yı bırakmış idi. Ertena da İlhanlı sultanı Ebû Saîd'e ve ardından İlhanlı vârisi Celayirli (Büyük) Hasan'a karşı saygıda ve itaatte kusur etmeyerek mevkiini ve gücünü korumayı bildi. Daha sonra yine gerekli siyasî manevraları yaparak idare ettiği halkı ve arazilerini korumayı bildi. Nihayet 742/1343 yılında istiklâlini ilân ederek sultanlığını resmen duyurdu. Onun hükmü altındaki şehir ve kasabaları şöyle saymak mümkündür: Sivas, Kayseri, Niğde, Tokat, Amasya, Erzincan, Doğu Karahisar, Niksar, Canik, Develi Karahisar vs. Devlet merkezi evvelce Sivas iken sonradan Kayseri olmuştur. Ertenâ 753/1352 yılında Kayseri'de vefat etiğinde Köşk adı verilen türbesine defnedilmiştir. Arapça ve Farsçayı iyi bilen âlim bir adamdı; dönemin bütün tarihçilerinin ittifakıyla halkını adaletle yönetirdi. İbn Hacer onun iyi bir Müslüman olduğundan bahseder ve ismini Eretna veya Eratna değil "Ertenâ" şeklinde kaydeder. Bkz.: Kemal Göde, *Age.*, s. 29-80; İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut 1997, s. 203.

40 **Amasya:** O dönemde Ertenâ hâkimiyeti altındaydı. Seyyahımıza çağdaş olan Ebu'l-Fidâ anlatıyor: "Kalesi ve suruyla büyük bir şehirdir; pek çok bahçesi ve büyük bir nehri vardır. Sudolapları bahçeleri sular. İbn Saîd der ki: Sinop'un güneydoğusunda Amasya diye bir şehir vardır ki hekimlerin, filozofların yatağıdır. Burası güzelliği, suyunun bolluğu ve bağı, bahçesi ile ünlüdür. Burayla Sinop arasında altı günlük bir yol

vardır. Amasya'dan geçen nehir, Sinop'tan denize dökülür. Oraları gören biri Amasya'da gümüş madeni olduğunu söylemiştir." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 383.

41 **Sûnusâ (=Sonusa):** O dönemde Sonisa civarı Tâceddînoğulları tarafından yönetilmekteydi. Niksar'ı merkez alarak kurulan Tâceddînoğulları Ertenâ'dan epey önce müstakil hareket etmeye başlamış idi. Ertenâ ile Tâceddînoğulları arasında kıyasıya bir rekabet var idi; Ertenâ, Amasya'ya Tüli Bey'i göndererek hasmı olan Tâceddîn Doğanşah'ı kaçırtmayı bilmiş fakat daha sonra Ertenâ Devleti, Kadı Burhâneddîn Devleti'ne dönüşürken Canik ve havalisine hâkim bulunan Tâceddînoğulları bir süre daha hükümfermâ olmaya devam etmişlerdir. Eski haritalarda Sonisa şeklinde de kaydedilen bu şehre yeni haritalarda rastlamasak da Amasya'nın 50 km doğusunda olduğunu okuyoruz Gibb'den. Sonisa ile ilgili bir kaydı da büyük *Rumca-Osmanlıca Kamus*'ta görüyoruz; burada Sonisa, Erbaa'ya bağlı bir mıntıka olarak kaydedilmiş. Nihayet gayet açık bir bilgiye Osmanlı coğrafyasına dair bir atlasta rastlıyoruz; burası Sivas vilayetinin Tokat sancağına bağlı Erbaa kazasında bir nahiye imiş. Yine bu kitabın haritalar kısmına baktığımızda Kelkit çayı ile Yeşil ırmakın birleştiği yerde görüyoruz Sonisa'yı. Yeni haritalarla karşılaştırdığımızda buranın Taşova ile Alpaslan arasında bir yerde olduğunu söyleyebiliriz. Biraz daha kuzeyinde Hasan Uğurlu Barajı başlıyor. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 153; Kemal Göde, *Age.*, s. 77; Gibb, *Travels*, C. 2, s. 90; Yanko Hloros, *Türkçe'den Rumca'ya Kamûs-i Osmânî*, İstanbul, 1899, s. 2075; *Memâlik-i Mahrûsa-i Şahâneye Mahsus Mükemmel ve Mufassal Atlas*, haz. Binbaşı Mehmed Nasrullah, Kolağası Mehmed Rüşdü, Mülâzım Mehmed Eşref, İstanbul, 1325, s. 70-72.

42 **Şeyh Ahmed Küçük Rifaî:** Daha önce bu şahıstan bahsedilmiş idi; bkz.: 22/7. not

43 **Kümiş (=Gümüşhane):** Ta Bizans zamanından beri gümüş madenleriyle şöhret bulmuş bir şehirdir. Selçuklulardan sonra İlhanlılara, onlardan Celâyirlilere, onların elinden de Eretna Devleti'ne geçti. Seyyahın bahsettiği sarp dağlar tıpkı bir duvar gibi yükselen Zigana dağları olmalıdır. Gümüşe gelince, bu maden 19. yüzyılın başlarında tükendi geriye sade ismi kaldı. Bu tarihlerden sonra daha çok kaliteli meyve ve marmelatları ile ünlendiğini görüyoruz; özellikle de armut, elma, kuşburnu, böğürtlen gibi. Bkz.: *DİA İslâm Ans.*, C. 14, s. 275.

44 **Erzencân (=Erzincan):** O dönemde Irak İlhanlı idaresine bağlı olan Erzincan'ın milattan önce kurulduğuna dair deliller vardır. Daha sonra Bizans-Sâsânî mücadelesinin ana noktalarından biri oldu; İslâm ordularının 17/638 yılında buralara gelmesiyle şehir Bizans-Arap, Ermeni ve Gürcü prenslikler arasında mücadele alanı hâline geldi. 1048 ve daha sonraki yıllarda ise Türk akınlarına uğradı; 1142 yılında Mengücük Beyliği'nin ikiye bölünmesiyle Erzincan, Davud Şah'ın idaresi altına girdi; daha sonra Anadolu Selçukluları, onların ardından da İlhanlılar şehre hâkim oldular. Bkz.: *DİA İslâm Ans.*, C. 11, s. 319.

45 **Erzerrûm (=Erzurum):** Aynı Erzincan gibi çeşitli akınlara uğradıktan sonra 1242'de Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kösedağ yenilgisiyle beraber şehir İlhanlı Moğollarına geçti. Ancak İlhanlıların zayıflamasıyla yeniden kargaşanın ortasına düşen şehir uzun bir süre harap ve gayr-i mamur kaldı. İşte seyyah bu dönemde gelmiş gözüküyor şehre. Bkz.: *DİA İslâm Ans.*, C. 11, s. 322.

46 **Erzurum'da savaşan Türkmen grupları:** Özellikle Akkoyunlu-Karakoyunlu Türkmen aşiretlerinin çekişmeleri olmalı bunlar. Bkz.: *DİA İslâm Ans.*, C. 11, s. 322.

47 **Erzurum-Birgi arasındaki büyük kopukluk:** *Seyahatnâme*'nin bu kısmında seyyahımız hafızasını tazeleme ihtiyacı duymuş olmalı. Zira "İnsarafnâ ilâ Medîneti Birkî" (=Birgi'ye döndük) demesi bundan böyle gezeceği yerlerin daha önce Mîlâs civarında gezdiği yerlere yakın olduğunun kendisi tarafından da bilindiğini gösteriyor. Bu durumda seyyahın Anadolu seyahatini anlatırken takip ettiği asıl güzergâha göre değil aklında kalanlara göre bir düzen tertip ettiğini söyleyebiliriz. Bir diğer ihtimal, aradaki ibare ve sayfaların kaybedilmiş olduğudur. Ancak çeşitli *Rıhle* nüshalarında buna işaret eden özel bir delil yoktur. Son olarak İbn Cüzeyy'in bir işgüzârlık eyleyerek özetleme işinde ileri gittiğini ve bazı kısımları tamamen attığını savunmak kalıyor geriye; ama bunu niye yapsın? Üstadına bağlı kaldığını vurgulamamış mıydı en başta? O hâlde seyyahın, seyahati yazıya döküp tertip etme aşamasında bir hataya düştüğünü savunmak galiba orta yol.

48 **Birgi:** Adı eski Pyrgion'dan geliyor. Bölgeye yönelik ilk Türk akınları 11. yüzyılda Selçuklular tarafından gerçekleştirildi, 13. yüzyıl sonlarında Menteşe Bey'in damadı olan Sasa Bey'in hücumlarına hedef oldu, onunla fütûhata katılan Aydınoğlu Mehmed Bey burayı 1307'de ele geçirerek kurduğu beyliğin merkezi yaptı. Birgi, Osmanlı döneminde bilginleriyle meşhur idi; hattâ bir Birgi ekolünden bile sözedilebilir. Bkz.: *DİA İslâm Ans.*, C. 6, s. 190.

49 **Kadı İzzedîn Feriştâ (=İbn Melek) ve soyu:** Feriştah, Firişte veya Ferişte şeklinde de bilinen kelime, Farsçadır ve melek demektir. Bu yüzden bu ailenin adını Osmanlı tarihinde hem İbn Firişte hem de İbn Melek şeklinde buluyoruz. Muhtemelen seyyahımızın bahsettiği İzzeddîn Feriştâ'nın oğlu olan meşhur bilgin İbn Ferişte; yani İbn Melek, 821/1418 yılından sonra vefat etmiş; fıkıh, fıkıh usûlü, hadîs, dil ve lügatçiliğe dair eserleriyle Osmanlı ilim dünyasının en çok tanınan şahsiyetlerinden biri olmuştur. İbn Melek ailesi Birgi'ye çok yakın bir mıntıkada Tire'de yaşadı ve Aydınoğullarının en güçlü zamanında buranın dinî, edebî ve kültürel bir merkez hâline gelmesine öncülük etti. Bu ailenin ilginç bireylerinden kardeş Abdülmecid İbn Melek ise Hurûfîlik meşrebinde olup bu alanda yetkin bir eser vermiş ama Hanefî fakihi ve dil uzmanı olan ağabeyisi ile aralarında hiçbir ciddî sürtüşme olmamıştır. Ağabey İbn Melek, Timur'un Tire'ye gelişi esnasında çağın meşhur bilgini Seyyid Şerif Cürcânî ile görüşmüş, geniş kültürüyle büyük takdir uyandırmıştır. İbn Melek kelimenin gerçek anlamıyla deryadır. Onun fıkıh usûlüne dair Nesefî tarafından telif edilen metin üzerine yazdığı şerhi biz de okuduk ve istifade ettik. Onbeşten fazla eseri arasında en dikkat çekici olanları herhalde *Kur'an*'da geçen 1528 kelimenin öztürkçe karşılığını manzum olarak verdiği eser ile *Subha-yı Sıbyan* ve *Tuhfe-i Vehbî* gibi kısa Arapça-Türkçe sözlük denemeleridir. Bkz.: *DİA İslâm Ans.*, C. 6, s. 190.

50 **Birgi beyinin çıktığı yayla; Bozdağ:** Birgi beyi herhalde 2159 m. yüksekliğe varan Bozdağ'ın yamaçlarında bulunan yaylalara çıkıyordu. Bkz.: *DİA İslâm Ans.*, C. 6, s. 189.

51 **Birgi sultanı Aydınoğlu Mehmed ve devleti:** Aydınoğlu Mehmed Bey, burayı 1307'de aldı ve beyliğinin merkezi yaptı. 1312'de bir câmi, türbe ve medrese inşa ettirdi, onun hâkimiyetindeki bölge, muasır tarih kitaplarında "Memleket-i Birkî" diye kaydedilmiştir. Mehmed Bey, ilim ve kültüre ehemmiyet veren biriydi. *Seyahatnâme*'mizdeki tasvirlere ve diğer muasır kaynakların verdiği bilgilere dikkat edilirse onun son derece rafine zevklere sahip olduğu, hayat tarzı ve kültürüyle küçük bir uç

beyliği değil, kocaman ve karmaşık bir devleti yönetmeye namzet biri olduğu anlaşılır. Bu da şunu gösteriyor ki Aydınoğlu Mehmed Bey ve benzeri beyler, öyle sanıldığı gibi sadece savaşçı değil; yüzyıllar boyu biriken engin bir siyasî ve edebî kültürün o dönemdeki temsilcileriydiler. Mehmed Bey 1334'te vefat ettiğinde yerine oğlu efsanevî kumandan Umur Bey geçecektir. Aydınoğulları hâkimiyetindeki Birgi ve havalisi 1391'de İsa Bey tarafından Osmanlı'ya terkedildiyse de Ankara Savaşı'ndan sonra yeniden Aydınoğullarına geçti ve son olarak 2. Murad devrinde kesin olarak Osmanlı'ya geçti. Aydınoğulları Beyliği zamanında ilme ve edebiyata çok önem verilmiş, çeşitli Farsça ve Arapça eserler Türkçeye çevrilmiştir. Bkz.: *Âşıkpaşazâde Tarihi,* s. 107; Neşrî, *Cihannümâ,* (Unat neşri), C. 1, s. 313; Uzunçarşılı, *Age.,* s. 104-120; *DİA İslâm Ans.,* C. 4, s. 240-241.

52 **Süleyman ve yanına kaçtığı Menteşeli Urhân Bek:** Süleyman Şah, Mehmed Bey'in dördüncü oğludur. Babası ona Tire'yi vermiş idi, babası vefat ettikten sonra burada müstakil bey oldu ve 750/1349 yılında vefat edince İbn Melek Medresesi diye bilinen yapının avlusuna gömüldü. Yanına kaçtığı Urhân Bek'ten evvelce bahsettik, bkz.: Bu bölüm, 24. not. Süleyman Şah için bkz.: Uzunçarşılı, *Age.,* s. 110.

53 **Birgi Sarayı, İbn Battûta ve Yahudiler:** Birgi Sarayı'nın her türlü din ve meşrepten bilgine açık olduğu, dönemin diğer tarihçileri nezdinde de malûmdu. Nitekim aynı soydan gelen İsa Bey, meşhur Bizans tarihçisi Dukas'ın babasını himaye etmiş, Bizans idaresine karşı onu korumuştur. Seyyahımıza gelince o da aslında bilgi, tanışma ve sohbet konusunda muhatabının farklı bir dinden olmasına pek ehemmiyet vermeyen biridir; öteki görüş ve inançta olan birini tabiî olarak eleştirse de diyaloğa girmekten, onunla beraber gezmekten asla çekinmez. Peki Yahudiye niçin kızdı? Yahudinin, hafızların önünde yer alması ile beraber herhalde Mağrip'te (=Fas) olup bitenler de seyyahın bu tavrına sebep olmuştur. Evvelce Endülüs ve civarında Yahudilere duyulan güven Merînîler devrinde önce kırgınlığa, sonra kızgınlığa dönüşmüş idi; bölge İspanyollar tarafından ilk defa sıkıştırılınca Yahudiler kendilerini korumak kaygısıyla Müslüman idarecilere ve halka ihanet ettiler. Bu durum, Merînîler döneminde had safhaya ulaştı. Dönemin şairi Alviralı Ebû İshâk, "Ve keyfe yetimmü" cümlesiyle başlayan şiirinde Yahudileri kastederek Merînî hükümdarı Ebu'l-Hasan'a hitaben şöyle yakınır: "Söyle nasıl âlicenap olacaksın?/Sen inşa ederken bak onlar yıkıyor!/Gırnata'yı gezdim adım adım,/Onların saygısızlığını gördüm,/Bize verdikleri sözü çiğnemişlerdi,/Hainleri (cezalandırmaktan) ötürü niçin kınanasın?" Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.,* s. 104-120; *Dukas Tarihi,* Bonn bas., s. 19; Tâzî, *Tarîhu'd-Diblûmâsî li'l-Mağrib,* C. 2, s. 253.

54 **Tire:** Baba Aydınoğlu Mehmed Bey burayı Süleyman Şah'a vermiş idi. Bkz.: Bu bölüm, 52. not.

55 **Ayasluk (=Ayasluğ; Selçuk; Efes):** Antik Efes'in bulunduğu yerde kurulmuş bulunan bu şehir şimdi Selçuk adıyla bilinmektedir. Şehir 1304'te Sasa Bey tarafından alındı, 1309'da Aydınoğlu Mehmed Bey'e geçti, Aydınoğlu Mehmed Bey burada ciddî bir deniz gücü, tam bir hücum donanması oluşturarak 1319'da Sakız adasına baskın düzenlemişti. Burası seyyahın geldiği dönemde Hızır Bey'in emrindeydi. Ayasluğ hakkında yeterli bilgi Türkçe kaynaklarda mevcuttur. Bkz.: *DİA İslâm Ans.,* C. 4, s. 226.

56 **Hıdır Bek (=Aydınoğlu Mehmed'in oğlu Hızır Bey):** Hızır Bey, o dönemde Ayasluğ'u yönetiyordu; ancak daha sonra ağabeyi Umur Bey'in 749/1348 yılında şehit düşmesinin ardından Aydınoğlu Beyliği'nin başına geçti, ancak ağabeyi kadar faal olmadığı için bölgede etkili olan Latinlerle ağır bir anlaşma imzalamıştı. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 109.

57 **Ömer Bek (=efsanevî kahraman Umur Bey; Aydınoğlu Mehmed'in büyük oğlu) ve Yezmîr (=İzmir):** O sıralarda Umur Bey'in yönetiminde olan İzmir Latinlerin her zaman elde tutmak istediği önemli bir limandı. Daha Baba Mehmed Bey zamanında buraya defalarca saldırmışlar ama başarılı olamamışlardı. 1334'te babasının vefatıyla beyliğin başına geçen Gazi Umur Bey, hemen Saruhan Beyle ittifak yaparak büyük bir donanmayla Mora'ya sefer düzenlemiştir. Alaşehir'i de hâkimiyeti altına alarak gittikçe büyüme siyaseti güden Umur Bey, Bizans'ın iç ve dış siyasetine doğrudan müdahale ederek önüne çıkan fırsatları değerlendirmeyi bilmiştir. Hayatı boyunca onlarca deniz savaşına katılan Umur Bey, Papalığı fena ürkütmüş, birleşik Haçlı kuvvetlerine karşı uzun yıllar mücadele vermiş, nihayet 749/1348 yılında alnından vurularak şehit düşmüştür. Gazi Umur Bey'in savaşları ve kahramanlıkları daha sonra Enverî'nin *Düsturnâme*'sinde bir destana dönüşür. Bkz.: *Le Destan d'Umur Pacha (Düsturnâme-i Enverî)*, metin ve Fransızca çev. İrene Melikoff-Sayar, Paris, 1954; Tuncer Baykara, *Aydınoğlu Gazi Umur Bey*, Ankara, 1990; Uzunçarşılı, *Age.*, s. 107-110.

58 **Mileff, Meleff türü kumaş:** İtalyanların kadim Amalfi şehrinden alınma bir ad. Herhalde doğu ile ticarî ilişkilerini çok eskiden beri yürüten ailelerce İslâm dünyasına taşınmış olmalı. Bkz.: Gibb., *Age.*, C. 2, s. 446.

59 **Kemha türü kumaş:** Aslı Kemhab olan bu kelime Farsçada havı az, renkli ipek kumaş manasındadır. Zamanla altın veya gümüş yahut parlak tellerle bezenmiş kumaş anlamında kullanılır olmuştur. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1577; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 446.

60 **Mağnîsiye (=Manisa):** Eski adı Magnesia olan bu şehir o sırada –bir sonraki notta izah edileceği üzere– Saruhan Bey tarafından yönetiliyordu. Saruhan Bey burayı 1313'te almıştır. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 84.

61 **Manisa sultanı Sârûhân ve Beyliği:** Eski Lidya bölgesinde teşekkül eden bu Türkmen Beyliği, Batı Anadolu'da içeriden Ege sahillerine doğru yayılarak Manisa, Menemen, Demirci, Nif (=Kemal Paşa), Turgutlu, Tarhanyat (=Ilıca), Akhisar, Urganlı gibi başlıca şehir ve kasabalara sahip olmuştur. Beyliği kuran Saruhan Bey'in Hârizm kumandanı iken Anadolu Selçuklularının hizmetine giren Saruhan adlı bir kumandanın torunu olduğu sanılmaktadır. Saruhan Bey 705/1305 yılında Manisa ve civarına yayılarak fütûhata başladı, 1313'te Manisa'yı aldı, tesis ettiği donanma ile Foça, Naksos ve Sakız'daki Cenevizlileri vergiye bağladı. Bazen yalnız, bazen Aydınoğullarının donanmasıyla müşterek deniz seferleri yapıyordu. Saruhan Bey 746/1345 yılında vefat etmiş ve Manisa'ya gömülmüştür. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 86.

62 **Manisa'da bayram:** 22 Ağustos 1333'e denk geliyor.

63 **Saruhan'ın küçük oğlunun cesedinin yıkanıp kubbeye bırakılması:** Altay Türklerinin, ölüleri ağaca bırakmalarına benziyor. Eski Türklerde, özellikle Altay ve Sibirya Türklerinde yaygın olan ritüel, ölüyü ağaca bırakmaktır. Bugünkü Kuzey Amerika Kızılderililerinde ve Avustralya yerlilerinde de rastlanan bu âdette ceset bir

tabut içinde ağacın üstüne asılır; havada çürüyüp tabut yere düşünce kemikler gömülür. Bu âdete Türk kabilelerinden Tonguzlarda, Kitanlarda, Yâkûtlarda, Kırgızlarda ve Eski Bulgarlarda rastlanır. Burada maksat ne olabilir? Ya ölüyü göğe yaklaştırmak veya kemikleri muhafaza edebilmek için çürüyebilen kısımlardan kurtulmak; zira ruhun kemikte olduğu inancı vardı bazı kadim Türklerde. Bkz.: Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, 1994, s. 220; Ramazan Şeşen, *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, İstanbul, 1995, Bedir Yay., s. 122.

64 **Bergama:** O sıralarda Karesioğullarından Yahşi Han'ın elindeydi; Yahşi Han burayı 1306 civarında almıştır. Bergama'nın Karesioğullarından Demirhan tarafından tayin edilen bir beyin yönetiminde olduğu Ömerî'nin *Mesâlik*'inde de belirtilir. Bkz.: Yaşar Yücel, *Age.*, s. 185.

65 **Eflâtun mu Galinos mu?:** Bergamalı olan meşhur kişi, Eflatun değil diğer mütercim ve şarihlerin de belirttiği gibi Galinos'tur. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 449.

66 **Bergama hükümdarı Yahşî Han ve Karesioğulları:** 13. asrın sonları veya 14. asrın başlarında Mizya'yı (=Balıkesir ve Çanakkale tarafları) yöneten Türk beylerinden birinin adı olan Karesi, sonraları o mıntıkaya ad olmuştur. Ailenin büyük ceddi 11. asrın ikinci yarısından sonra Orta Anadolu'da bir devlet kuran Melik Danişmend Gazi'dir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşü sırasında bu aileden Kalem Bey ile oğlu Karesi Bey, Batı Anadolu'yu istilâya başlamışlar ve takriben 696/1296 yılında Mizya mıntıkasına girmişlerdir. Karesioğullarının başşehri Balıkesir'di. Balıkesir'in pek yakınında eski adı Akiros olan bir şehirle beraber Bergama, Sındırgı, Bigadiç, İvrindi, Aydıncık, Edremit, Ayvacık gibi bazı şehir ve kasabalar bu beyliğin hâkimiyeti altındaydı. Karesi Bey'den sonra beylik bölünerek biri Bergama'da diğeri Balıkesir'de iki hükümdar ortaya çıktı; Bergama emiri Yahşi Han lakaplı Şucâeddîn idi ki, Arap kaynaklarında Marmara Memleketi'nin sahibi olarak gösterilmektedir. Yahşi Han'ın onbeş şehri, bir o kadar kalesi; bunun yanında yirmibin süvarisi ve donanması olduğu belirtilir. Büyük parça yani Marmara ve Çanakkale'ye kadar olan mıntıka ise Demür Han'ın elinde kalmıştı. Karesi Beyliği kısa bir zaman sonra Osmanoğullarına geçecektir. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 98-99.

67 **Balıkesir ve Demûr Han:** Deminki notta da belirttiğimz gibi Demür Han'ın arazisi daha çok idi; Balıkesir'i merkez edinmişti; Ömerî, *Mesâlik*'te Akira Memleketi sahibi Demür Han'dan bahsederken hem asker hem de şehir sayısı bakımından komşusu olan Osmanoğlu Orhan Bey'den daha kalabalık olduğunu ve Rumlara karşı şiddetli deniz muharebesi yürüttüğünü söyler. Karesioğullarının toprakları 1. Murad devrinde, 763/1361 yılında Osmanlı tarafından zaptedilmiştir. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 100-101.

68 **Ahı Şemseddîn:** Bu zâtın oğlu olan Ahı Hasan, Sultan Orhan'ın hocasıdır. Bkz.: Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1982, C. 1, s. 106.

69 **Aşûre günü:** 1333 yılının 21 Eylülü.

70 **İhtiyâruddîn Urhân Bek (=Orhan Gazi) ve devri:** Orhan Gazi, Tanpınar'ın deyişiyle birbuçuk asır boyunca Osmanlı'ya model olmuştur. Osman Bey'in vefatından sonra devletin ileri gelenleri ve ahıların desteğiyle 1324'te başa geçti; babasının fetih siyasetini devam ettirerek Bizans'ı her yandan kuşattı; 1326'da Bursa'yı fethetti; Pelekanon Savaşı'nda Bizans imparatoru 3. Andronikos'u yenerek Bitinya bölgesinde

idareyi aldı; 1337'de İzmit'i alarak Kocaeli yarımadasını tamamen Osmanlı'ya geçirdi; 1345'te Balıkesir, Manyas, Kapıdağ gibi Karesilere ait yerleri aldı; 1345'te Üsküdar, Kadıköy ve havalisine kadar yaklaştı; oğlu Süleyman Paşa onun zamanında Ankara'ya kadar bütün mıntıkayı Osmanlı'ya bağladı; 1357'de Gelibolu teslim olunca Rumeli'ye kesin geçiş başladı ve daha nice hızlı hâdiseden sonra 1362'de ruhunu teslim etti Orhan Gazi. 37 yılda Osmanlı'yı aşiretten çıkarıp bilginleri, tecrübeli devlet adamları, kumandanları ve kurumlarıyla tam bir devlete dönüştürdü. Bkz.: Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 117-173; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ (Neşrî Tarihi)*, yay.: Faik R. Unat - Mehmed A. Köymen, Ankara, 1987, C. 1, s. 147-149; İbn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman II. Defter*, yayına haz.: Şerafettin Turan, Ankara, 1991, s. 3-188; *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, "Orhan Gazi" (makale: Mustafa Armağan) C. 1, s. 76-77.

71 **Yeznîk (=İznik):** Orhan Gazi 1331'de İznik'i almıştır. Bkz.: bu bölüm 70. not.

72 **Kürle (=Gürle):** Şimdiki Gürle, Bursa ile İznik arasında; Umur Bey ile Gülyaka'nın tam ortasında gözüküyor. Batıda Gemlik ile doğuda İznik gölü arasında bir yerde. Bkz.: *Grosser Welt Atlas*, s. 97.

73 **Beyelûn Hatun (=Nilüfer Hatun):** Osman Gazi 1299'da Yarhisar Rum Beyi'nin kızı Holofira'yı (=Nilüfer) Orhan'a nikâhlamıştır. Tarihî belgelerde Nilüfer denilen bu hanımdan Şehzâde Süleyman Paşa ile ileride sultanlığa geçecek olan Murad Hudâvendigâr doğmuştur. Beyelûn ile Nilüfer arasında imlâ benzerliği olduğu için Gibb gibi bilginler burada bir istinsah hatası olma ihtimalinden sözetmişlerdir. İbn Battûta ileride Uzbek (=Özbek) Han'ın Bizanslı hatunu için de klişe bir isim olarak Beyelûn'dan bahsedecektir. Tarihçi Neşrî, Nilüfer Hatun'u şöyle anlatır: "Bu ol hatundur ki, Bursa'da Kapluca Kapusu'na yakın yirde hisar dibinde tekyesi vardur; Nilüfer Köprüsi'n dahi ol yapdurdı. Ol hatunı ahirete intikal edicek Bursa Hisarı'nda Manastır'da Orhan ile bile defn itdiler." Bkz.: Neşrî, *Age.*, s. 105; Uzunçarşılı, *Age.*, s. 107.

74 **Mekecâ (Mekece):** Mekece, İznik'in 30 km doğusundadır. Buranın tekfuru Osman Gazi zamanında itaat yoluyla Osmanlı'ya katılmıştır. Neşrî anlatıyor: "...Andan Mekece'ye vardılar; anın dahi tekfuru itaat edip Akhisar'a bile geldi.." Mekece 1313'te Osmanlı'ya girdi. Bkz.: Neşrî, *Age.*, s. 121; Uzunçarşılı, *Age.*, s. 111.

75 **Yenicâ (=Taraklı Yenicesi):** Taraklı Yenicesi olarak bilinen bu mıntıka Geyve'nin 20 km güneydoğusundadır. Osman Gazi, 1292'de Köse Mihal kılavuzluğunda Göynük, Sorkun ve Taraklı Yenicesi'ni almıştır. Bkz.: Neşrî, *Age.*, C. 1, s. 93; *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 1, s. 65.

76 **Kâviye (=Geyve):** İznik'in batısında Adapazarı'nın güneyinde, Sakarya nehrine kıyısı olan bir ilçedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi 1313'te Osman Gazi'nin sadık dostu olan Harmankaya hâkimi Köse Mihal Müslüman oldu ve beraberce Lefke (=Osmaneli), Mekece, Akhisar, Geyve ve Gölpazar tarafındaki Leblebici kaleleri alındı. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, C. 1, s. 111; *Grosser Welt Atlas*, s. 97.

77 **Keynûk (=Göynük):** Taraklı'nın 20-25 km doğusundadır. Evvelce de belirttiğimiz gibi Osman Gazi burayı Taraklı ve Sorkun'la beraber 1291 ya da 1292'de almıştır. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 107; *Grosser Welt Atlas*, s. 97.

78 **Muturnî (=Mudurnu):** Mudurnu, Göynük'ün 35 km doğusundadır; yol gerçekten dağlık bir araziden geçer. 1326'da Orhan Gazi zamanında Bursa'nın fethinden he-

men sonra meşhur kumandan Konur Alp Gazi Mudurnu, Bolu ve Konurapa'yı aldı. Bkz.: *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 1, s. 79.

79 **Semen ve Saman:** Sin, mim, nun ile Arapça "semen" kelimesi katı yağ anlamına gelmektedir. Tâ, bâ, nun ile "tibn" kelimesi ise bildiğimiz "saman" anlamına gelir. Allah'tan hizmetçilerle beraber yola çıkmışlar! Hiç olmazsa seyyahın işlerinden biri görülmüş.

80 **Rugan kelimesi:** Kelimenin aslı Farsça "revgen" şeklinde söylenir; yağ demektir. Revgenzebân da yağcı, dalkavuk demektir. "Rugan" günümüz Türkçesinde ayakkabı yapımında kullanılan parlak sahtiyana denir. "Ruganlı" ise cilâlı, parlak demektir. Muallim Nâci bu kelimeyi "revgan" şeklinde kaydetmiş ise de herhalde Türk telâffuzunu değil aslî okunuşunu tercih etmiş olmalı. *Redhouse* ise umumi söyleyişin "rugan" şeklinde olduğunu kaydederek rugan sürme, ruganlatma, ruganlama ve ruganlu olmak üzere dört kelime veriyor bu kökten. Bkz.: Muallim Nâci, *Lûgat-ı Nâcî*, s. 395; *Redhouse*, *Kitâb-ı Meâni-yi Lehçe* (A Turkish and English Lexikon), İstanbul, 1890, s. 994; *Ferheng-i Ziyâ*, C. 2, s. 1034-1035.

81 **Bûlî (=Bolu):** Seyyahımızın güzergâhını takip edersek Bolu, Mudurnu'nun 45 km doğusundadır. O sıralarda İlhanlılara bağlı küçük bir beyliğe ait idi; 1354'te Süleyman Paşa komutasındaki Osmanlı askeri, Bolu ve Gerede ile beraber Ankara'ya kadar o havaliyi toptan almıştır. Bkz.: *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 1, s. 90.

82 **Şair Safiyyüddîn Abdülazîz Serâyâ Hıllî:** Bkz.: 27/15. not.

83 **Keredey Bûlî (=Bolu Geredesi) ve sultanı Şâh Bek:** Gerede, Bolu'nun 37 km doğusundadır. Ömerî, o sıralarda bu yörede hükümdarlık eden beyin beşbin süvarisi olduğunu söylüyor. Ancak bu beylik hakkında net bir malûmat yoktur. Bkz.: Yaşar Yücel, *Age.*, C. 1, s. 185.

84 **Borlû (=Safranbolu):** Safranbolu seyyahımızın bir önceki menzilinden; Gerede'den 65 km kuzeydoğudadır. Eski metinlerde adı Za'ferânbolî şeklindedir. Zira orada "Zaferan" yani safran ekimi yapılırmış. Bugün ise kendine özgü tarihî evleriyle meşhur. O sırada Candaroğlu Süleyman Paşa'nın oğlu Ali Bey tarafından idare edilmekteydi. Bkz.: Yaşar Yücel, *Age.*, C. 1, s. 58-59.

85 **Kastamonu sultanı Şucâuddîn Süleyman Şâh ve Candaroğulları Devleti:** Kastamonu, Sinop ve civarında bir beylik kurmuş olan Candaroğulları aslen Türkmendir. Beyliğin ilk atası Şemseddîn Yaman Candar'dır. 1292'de bu havali İlhanlı Keyhatu tarafından Şemseddîn'e verildi; o öldüğünde yerine geçmek isteyen eski Kastamonu sahibi Yavlak Arslan'ın oğlu ortaya çıktı; derhal Kastamonu'yu işgal etti; Şemseddîn Candar'ın oğlu olan Şucâeddîn Süleyman ise Eflani taraflarına çekildi; ancak 709/1309 Temmuz'unda ansızın ortaya çıkan Süleyman, Kastamonu'ya baskın yaparak Yavlak Arslan'ın oğlunu öldürdü ve bu şehri kendine merkez yaptı. Kendisine padişah da denilen Süleyman Paşa, otuz sene başta kaldı; Ömerî onun kırk şehir ve kaleye sahip olduğunu yirmibeş-otuz bin civarında askeri bulunduğunu belirtir. Süleyman Paşa, 1340'ta vefat etti. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 122.

86 **Kastamonu atları (=İgdiş cinsi atlar):** Germiyanlı atları gibi Kastamonu atları da meşhurdu. İbn Fadlullah Ömerî, *Mesâlik*'de Kastamonu atlarının İgdiş tabir edilen cinsten olduğunu söylüyor: "Rum diyarına mahsus bu atların bazıları Arap atlarından daha kalitelidir; onların da şecereleri vardır; bir tanesi bin altın dinara veya daha ziya-

deye satılır." İğdiş kelimesi, terbiye edilmiş, melezlenmiş insan ve hayvan için kullanılırdı; Arapça karşılığı "muvelled"dir. Zamanla sarayda kalmaya ehil hâle getirilmiş hadımlar için de kullanılınca bugün bildiğimiz iğdiş tabiri ortaya çıktı. Bkz.: *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Faruk Sümer, "Selçuklu Tarihinde İgdişler" Nisan, 1985, sayı: 35, s. 9-23; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 250; Yaşar Yücel, *Age.*, C. 1, s. 186.

87 **Fahreddîn Bek ve medresesi:** Burası herhalde evvelce Taşköprü'de Muzafferüddîn Yavlak Arslan tarafından yapılan ve 729/1329 yılında Süleyman Paşa tarafından tamir gören Muzafferiye Medresesi'dir. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 123.

88 **Sanûb (=Sinop) ve Candaroğullarından İbrahim Bek:** Seyyahımızın güzergâhını takip edersek Taşköprü'den çıkıp 95 km kuzeydoğuya gitiğimizde Sinop'a gelmiş oluruz. Süleyman Paşa gittikçe güçlenmiş ve 722/1322 yılında Gazi Çelebi ölünce Pervaneoğullarından Sinop'u alarak oğlu İbrahim Bey'e vermiş idi. İbrahim Bey, küçük kardeşi Çoban'ı kayırıp başa geçirme niyetinden ötürü babasına isyan etmiş ve 740/1340'ta Sinop'ta istiklâlini ilân etmiştir. Ne zaman öldüğünü bilmiyoruz. Sinop Deşt-i Kıpçak'tan gelen malların Anadolu'ya oradan da Arap dünyasına gönderildiği çok önemli bir liman şehriydi. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 124 ve 248.

89 **Denize belvermiş dağ:** Herhalde Boztepe olmalı. Boztepe burnu, Sinop'un güney limanını bilhassa yıldız ve karayelden korur. Bkz.: Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, s. 115; MEB *İslâm Ans.*, C. 10, s. 684.

90 **Bilâl-ı Habeşî Kabri:** Şehir dışında Seyyid İbrahim Bilâl Türbesi bulunur ki seyyah burayı sahabeden Hz. Bilâl'in türbesi sanmıştır. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 10, s. 688.

91 **Sinop'un Büyük Câmii:** Sinop câmileri arasında en mühimi Alâeddîn Câmii diye bilinen Ulucâmi'dir. Şehrin ortasında yüksek duvarların çevirdiği avlusuna üç kapı ile girilmekte, minarenin yakınında kuzey kapısı üzerindeki kitabeden câmiin Muînüddîn Süleyman Pervâne tarafından 666/1268 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Seyyahımız bundan bahsediyor. Câmi 1385'te Candaroğlu Celâleddîn tarafından; 18. ve 19. yüzyıllarda da Osmanlılar tarafından birkaç defa tamir edilmiştir. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 10, s. 688; câmiin ismiyle ilgilij karışıklığı izah denemesi için bkz.: bir sonraki not.

92 **Pervaneoğulları, Gazi Çelebi ve bu kısma yapılan bazı itirazlar:** 1214'te Trabzon Rum İmparatorluğu'nun elinden alınan Sinop, asır sonra Anadolu Selçuklularının iç çekişmelerinden ötürü Trabzon Rum imparatoru tarafından geri alınmıştı. Bunun üzerine Anadolu Selçuklu Devleti vezirlerinden Muînüddîn Süleyman Pervâne, Sinop'u iki senelik bir kuşatmadan sonra aldı; daha sonra burada müstakil hâle gelen Süleyman, Sinop ve civarını oğlu Muînüddîn Mehmed'e verdi; kendisi Anadolu Selçuklu Devleti'nin Atabek-i Saltanat mevkiinde bulunduğu için buraya gelemedi; nihayet Abaka Han 676/1277 yılında Muînüddîn Süleyman'ı idam ettirince oğul Mehmed istiklâlini ilân etti. Onun oğlu Mühezzebüddîn de İlhanlılarla iyi geçindi, bir ara Cenevizliler tarafından esir edildiyse de geri alındı ve 1300'de vefat edince yerine oğlu Gazi Çelebi geldi. Gazi Çelebi donanmasıyla Trabzon Rum İmparatorluğu'na ve Cenevizlilere başarılı saldırılar düzenlerdi; o 1322'de vefat edince Sinop doğrudan Candaroğullarına geçmiştir. Bkz.: Uzunçarşılı, *Age.*, s. 148-149. Seyyahımız bazı isimleri karıştırıp farklı şeyler söylese de hâdiselerin gelişimi bizim anlattığımız gibidir. Seyyahın bu kısımdaki açıklamalarını ise şöyle tevil edebiliriz: Herhalde halk mü-

hayyilesinde Anadolu Selçuklularını en iyi temsil eden kişi Alâeddîn Keykubâd idi; ona, Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olduğu için Alâeddîn-i Rûmî de denilirdi; durumu, Osmanlı'daki Osman Gazi gibiydi; böylece onunla Muînüddîn Süleyman Pervane gibi Selçuklu'yu temsil eden bir şahsiyet arasında bağ kurulmuş olmalı. Bu durumda Süleyman Pervane, Alâeddîn soyundan gelen biri olma vasfıyla câmii inşa ediyor; seyyahımız da "Alâeddîn-i Rûmî'nin torunu bu câmii yaptırmış" diyor. *DİA İslâm Ansiklopedisi*'nde gördüğüm bir açıklamaya göre câmiin en eski temellerini yaptıran hakikaten Alâeddîn Keykubâd'dır ve halk arasında bu ad öylece yayılmıştır. Daha sonra şehir Trabzon Rum İmparatorluğu'nca alınmış ise de yeniden şehri ele geçiren Süleyman Muînüddîn Pervane, bu câmiyi eski temelleri üzerine tekrar inşa eder gibi restore etmiş ve ketebesine de tabiî olarak kendi adını koydurmuştur. Ancak halk câmiyi eski adıyla Alâeddîn Câmii diye bilecektir. Bkz.: *DİA İslâm Ans.*, C. 2, s. 329.

93 **Anadolu'da esrar kullanımıyla ilgili bir ayrıntı:** Metinde "haşîş" kelimesi var. Bunun karşılığı; kenevir otu ve bu ottan yapılan esrar... O dönem Anadolu'sunda hem ümera tabakasında hem de halk, yani câmi cemaati arasında esrarın "maruf" (=bilinen/onaylanan) olmasının sebebi nedir? Bu otun kaynağı neresidir? Kuşkusuz eski Anadolu ahalisi içinde bazıları Türkler gelmeden önce de kenevir otundan haberdardı; Yunanca yazılmış tabâbet ve farmakoloji kitaplarında kenevir otundan bahsedilmektedir. Ancak o dönemde; –Türklerin gelişinin arefesinde– karmakarışık olan ve Bizans'ın "sınırları savunma" ihtiyacıyla binbir ırktan insanı doldurduğu Anadolu'da halkın yoğun olarak bu bitkiyi tanıdığına dair bir kayıt yok. O hâlde Türkler, ya buraya gelişleri esnasında (özellikle burayı vatanlaştıran Türkmen kitlelerini kastediyorum; çok önce gelen ve zamanla eriyen Kıpçak, Bulgar ve Peçenek gibi unsurları kastetmiyorum) yahut geldikten sonra belli bir kullanıcı grubun yaygınlaşmasıyla esrarı tanıdılar. İmdi birinci ihtimali ele alalım; Türkmenlerin buraya ilk yerleşmeleri esnasında yanlarında hürmet ettikleri derviş tavırlı kişiler, babalar var idi. Bunlar çeşitli dinî ritüellerinde vecd u istiğrak için esrar kullanıyor olabilirler; dolayısıyla o dönem Türkmenleri arasında esrara dinî açıdan kötü gözle bakılmıyor olabilir. Zira bu kişilerin kültürel gelenekleri geçmişe uzanmaktadır; dolayısıyla eski Orta Asya'nın, Hint'in ve İran'ın ruhî konsantrasyon ve esrime metotlarının bir kısmından haberdar olmaları gayet tabiîdir. İkinci bir ihtimal ise Türkmen kitlelerinin Andolu'da epey bir süre kalıp burayı vatanlaştırdıkları hicrî 7. (=milâdî 13.) yüzyıl ortalarında ortaya çıkan mistik hareketler içinde bazılarının esrar kullanmayı prensip hâline getirmeleri ve zamanla Beylikler döneminde esrarın iyice yaygınlaşmış olmasıdır. Daha sonra, miladî bindörtyüzlü yılların başlarında esrarın Mısır'da katettiği mesafeye ve verdiği ağır tahribata tanık olan azılı esrar düşmanı Makrîzî, kenevir otunun faziletlerine (!) dair *"es-Sevânihu'l-Edebiyye fî Medâihi'l-Kınnabiyye"* adlı bir kitap yazan Hasan b. Muhammed'in eserinden bir rivayet aktarıyor; belki de konumuza ışık tutacak olan rivayetin özeti şu: "Daha az yeme, dünyadan el çekip ruhî olgunlaşma ve her şeyden geçme gayesiyle Şeyh Haydar'a bağlı (ö. m. 1221) Haydariye tarikatı önce Horasan ve civarında kenevir otunun kullanımını yani esrarı yaygınlaştırmış; ardından bu gruba mensup dervişler İran, Irak, Hürmüz ve Yemen yoluyla Suriye, Mısır ve Anadolu'ya gelerek esrarı tanıtmışlardır." Ancak Makrîzî tek bir riva-

yet verip geçmiyor; Kalenderî şeyhi olan Muhammed Şîrâzî'yi dinlediğini, onun bu iddiayı reddettiğini ekliyor sözlerine. Kalenderî şeyhi Muhammed Şîrâzî, Makrîzî'ye şöyle der: "Şeyh Haydar ömrü boyunca esrar içmedi, Horasan'ın avam halkı bu esrar çekme işini ona nispet ettiler; zira Haydar'ın ardından gelen Haydariye taifesi esrarkeşlikle ünlendi! Esrarın ortaya çıkışı pek eskidir. Hindistan'da kadim zamanlarda yaşayan bir adam vardı; Pir Ratan diye, işte o kişi ilk defa esrar çekti ve Hint halkına bunu öğretti; sonra Yemenliler bunu onlardan öğrendi; arkasından İranlılar, derken Irak ahalisi, Anadolu ahalisi, Suriyeliler ve Mısırlılara yayıldı bu iş, o söylediğin yıllarda (miladî 13. asrın ortaları)." Makrîzî daha sonra kenevir otunun türleri, kapsül veya toz hâlinde muhafaza biçimleri ve tedavi amaçlı kullanımına dair çeşitli tıp kitaplarında yer alan açıklamaları aktarıyor; kendi döneminde bu mereti kullananların pek rezilâne davranışlar sergilediğini anlatıyor; yetkili makamların ceza olarak esrarkeşlerin azı dişlerinin kırılması yönünde ferman çıkardıklarını ekliyor. Bu bahis, büyük boy 38 satırlık sayfalarla üç sayfaya yakın bir bölüm işgal etmiş Makrîzî'nin kitabında. Bkz.: Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâız ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr (Hıtat-ı Makrîziyye),* Bulak baskısından ofset: Dar-ı Sadır, Beyrut, C. 2, s. 125-128.

94 **Tavşan etinin yenmemesi:** İmâmiye Şîası'nda tavşan etinin haram olmasından dolayı onlardan bu âdeti alan Alevî gruplar tavşan yemekten imtina ederler. Bu yüzden onlara tarihte Tavşanyemezler dendiği de olmuştur. Bazıları tavşan yememe olgusunu İslâm öncesi çok eski bir kültürel ananenin devamı olarak görürler. Bkz.: MEB *İslâm Ans.;* C. 6, s. 789-790 (maddeyi haz.: Abdülbaki Gölpınarlı).

95 **İbrahim Bek'in annesinin cenaze merasimi ve yuğ:** Bu merasimde dikkat çekici unsurlardan baş açma, kaftanı ters giyme âdeti, eski Türk cenaze merasimlerinde saçını yolma (veya saçını kesme), üstünü başını ve elbiselerini parçalama âdetlerininin yumuşatılmış hâli gibi. Ölü yasında yemek verme âdeti ise bugün bile çeşitli Sünnî veya Alevî Türk topluluklarında görülen "ölü aşı" âdetini hatırlatıyor ki bunun eski ismi "yuğ"dur. Yuğ töreninde cenazeye katılanlara ciddî bir ziyafet verilirdi; bu ziyafetin ölüyü memnun edeceği düşünülürdü. Ancak benim çevremde şahit olabildiğim ölü yemeği uygulamalarında cenaze evi yemek yapmıyor; komşular cenaze evine yemek getiriyor; galiba cenaze evinin ziyafet düzenlemesinin dinen mekruh görülmesinden dolayı. Son bir ayrıntı; cenaze vesilesiyle yemek verme âdeti sadece Türklere has değil; Ermeniler, Kürtler vs. halklarda da görülüyor. Bkz.: Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* İstanbul, 1994, s. 223-227; Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnâmesi* (çev. ve notlandırma), s. 144-146; *DİA İslâm Ans.,* C. 7, s. 357.

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEŞT-İ KIPÇAK'A, UZBEK HAN'IN ÜLKESİNE AÇILIŞ

Deniz yoluyla Kırem'e [=Kırım] gitme imkânı doğsun diye bu şehirde [=Sinop] kırk gün kadar kaldık. Sonunda bir Rumun gemisini kiralayabildik ama uygun rüzgârı bulmak için onbir gün daha eğleştik ve nihayet denize açıldık. Üçüncü gün denizin tam ortasında müthiş bir fırtına bastırdı, ölümle burun buruna geldik. Ben, Faslı Ebûbekir'le geminin kıç kamarasında idim. Ona denizin durumunu anlaması için güverteye çıkmasını söyledim. Çıktı ve biraz sonra aşağı inerek şöyle dedi:

"Sizi Allah'a emanet ediyorum; dışarıda benzeri görülmemiş bir kasırga var! Hepimiz telef olacağız!" Biraz sonra rüzgâr tersine döndü, gemi Sanûb [=Sinop] limanı civarında karaya oturdu. Bazı tacirler tekrar limana girmeyi istedilerse de gemi sahibiyle konuşarak bunların karaya çıkmasını önledim. Bir süre sonra hava düzeldi. Tekrar yelken açarak deryanın ortasına vardık. Yine hava bozdu ve dehşetli anlar yaşadık! Bu sefer rüzgâr yavaşladı, az da olsa mesafe katetmeye başladık. Ta uzaklarda karadaki dağları görerek Kirş [=Kerç] boğazına yöneldik. İskeleye girme niyetindeydik ama yamaçta bulunan bazı insanlar elleriyle işaret verdiler; girmeyin anlamında. Limanda düşman gemilerinin bulunduğunu sandık, kıyıyı takip ederek geri döndük.[1]

[Kırım'da Bir Kilise ve Kefe Şehri]

Sahile yaklaşınca gemi sahibine:

"Beni buraya çıkar!" dedim. Kırem toprağına ayak basarak az ileride bulunan kiliseye yöneldim. Mabette sadece bir rahip vardı. Duvarda başında sarığı, belinde kılıcı, elinde mızrağıyla bir Arap tasvir edilmişti. Resmin önünde yağ kandili vardı. Rahibe dönerek;

"Bu resim kimin?" dedim. Şu cevabı alınca hayretten donakaldım:

"Bu, Peygamber Ali'nin resmidir!"[2]

O geceyi bu kilisede geçirdik. Akşam yemeği için tavuk pişirdik ama bunları Sanûb'dan getirmiştik ve gemideki bütün eşyalarımıza olduğu gibi buna da deniz kokusu sinmişti! Dolayısıyla tadamadık bile!

İndiğimiz yer, büyük bir ülkenin limanıdır. Burası Deşt-i Kafcak [=Deşt-i Kıpçak] diye bilinir. "Deşt" Türk dilinde bozkır, alan, sahra anlamındadır. Bu geniş saha bir uçtan bir uca yemyeşilse de ağaç, tepe, bina ve odun görmek mümkün değil; sade mera![3] Orada kuru gübre yakarlar. Buna "tezek" diyorlar. İşin ilginç yanı, ileri gelen, saygıdeğer kimselerin dahi etekleri gübre doludur; tezek toplamaya çıkarlar daima! Yolculuk arabayla yapılır. Bu bozkır, bir uçtan bir uca altı ay tutar. Üç aylık bölümü Sultan Muhammed Uzbek Han'ın ülkesinin sınırları içindedir. Öteki üç aylık kısmıysa başka hükümdarların arazileridir.

Limana varışımızın ertesi günü, arkadaşlarımızdan olan bir tüccar; yörenin yerli halkından Hıristiyanlığı benimsemiş Kafcaklara [=Kıpçaklar] başvurarak atla çekilen bir araba kiraladı.[4] Arabaya bindik, Kefâ [=Kefe] şehrine ulaştık. Bu şehir deniz kıyısına kurulmuştur. Planı dikdörtgen şeklinde ve ahalinin ekseriyeti Hıristiyanlardan oluşuyor. Onların büyük bir kısmı aslen Cenevizlidir.[5]

Şehrin hâkimi Demdîr adlı biridir. Oraya ulaşınca, Müslümanlara ait bir mescide inmeyi uygun bulduk.

[Ürküten Çan Sesleri ve Muhteşem Kırım'ın Merkezi]

Mescide inişimizden bir saat sonra ansızın ortalığı kaplayan çan sesleriyle irkildik! Şimdiye kadar hiç işitmediğim bu sesler

her yandan geliyordu. Endişelendim; yol arkadaşlarıma mescidin üst kısmına çıkarak *Kur'an* ve ezan okumalarını, Allah'ı anmalarını salık verdim. Onlar söylediklerimi yapınca biraz sonra mescide zırhlı ve tepeden tırnağa silâhlı bir adam geldi. Bize selâm verdi. Ona kim olduğunu sorduk. Bu şehirdeki Müslümanların kadısıymış meğer! Ezan ve *Kur'an* seslerini duyunca bize bir şey oldu sanarak buraya geldiğini söyledi; biraz sonra ayrılıp gitti.

[Burada] hep iyilik gördük, kötü bir muamele ile karşılaşmadık. Ertesi gün [şehrin hâkimi olan] ahı geldi, bize ziyafet verdi. Yemek yedikten sonra şehri dolaştık. Zengin ve büyük çarşılar tıklım tıklımdı. Halk tümüyle Hıristiyandı. Gezintimiz esnasında limana da indik; insanı hayrete düşüren bir düzeni vardı! Yük ve savaş gemilerinden, küçük-büyük en az ikiyüz tekneyi alacak genişliğe sahipti!

Burası, dünyanın en ünlü limanlarındandır. Yolumuza devam ederek bir araba kiraladık ve Kırem'e yöneldik Ulu sultan Muhammed Uzbek Han'a bağlı, şahane bir belde![6] O sıralarda hükümdarın saygın bir emiri olan Tülük Tümûr Bey'in yönetiminde bulunuyordu. Yolculuğumuzu bu beyin hizmetçilerinden biriyle yaptığımızdan oraya varışımızı hemen beye haber verdi o adam. Tülük Tümûr, hocası olan Sa'deddîn'le beraber yanımıza bir at gönderdi. Burada Şeyhzâde Horasanî diye bilinen bir adamın tekkesinde konakladık. Şeyh, gelişimizden memnun oldu, bize ikramlarda bulundu. Halk onu çok seviyordu. Yörenin kadısı, hatibi ve âlimlerinin onun huzuruna çıkarak elpençe divan durduklarına tanık oldum.

Şehir dışında Hıristiyan bir rahibin tüm ömrünü manastırda ibadetle geçirdiğini, durmadan oruç tuttuğunu, hattâ aralıksız kırk gün oruçlu kaldıktan sonra bir bakla tanesiyle iftar ettiğini, gaipten haber verebildiğini anlattı Şeyhzâde Horasanî bana. Hattâ birlikte o adamın yanına gitmeyi dahi teklif etti ama ben kabul etmedim. Sonradan onu görmediğime ve gerçekte ne olduğunu anlamadığıma pişman olmuşumdur.

Kırem kadılarının başı olan Hanefî kadısı Şemseddîn Saylî ile Şâfiî kadısı Hıdır'ı, hoca Alâeddîn Asî'yi, Şâfiî hatibi Ebûbekir'i görmek, onlarla görüşmek fırsatına eriştim. Şâfiî hatibi

Ebûbekir, [Memlûk hükümdarı] Melik Nâsır'ın burada inşa ettirdiği büyük câmiin hatipliğini yapıyordu. Ayrıca Hıristiyanken İslâmiyeti kabul ederek ulu mertebelere çıkmış bulunan Rum asıllı bilge zahit Şeyh Muzafferüddîn ile de görüştüm. Salih amel peşinde koşan, erdemli insan Muzhirüddîn de buranın büyük fakihlerindendir.

Bu yöreye ulaştığımız sırada Tülük Tümûr Bey hastaydı. Onu ziyaret ettiğimizde bize ihsanda bulundu, güzel muamele etti. Onun, Sultan Muhammed Uzbek Han'ın payitahtı olan Serâ [=Saray] şehrine gideceğini öğrenince seyahati beraber yapmak için derhal yol ihtiyaçlarını görmeye, arabalar satın almaya başladım.

Burada Arabalarla Seyahat Edilir

Onlar [Arapça tekerlekli araç anlamına gelen] "acala"ya "araba" diyorlar. Bu araçların her birinin dört tekerleği olup iki veya daha fazla atla çekiliyor. Ağırlığına göre bazen öküz veya develer koşuluyor önüne. Arabacı, hayvanlar arasında semerli olana biner, elindeki kamçıyla hayvanları idare eder. Eğer yoldan ayrıldıklarını görürse büyük bir övendere ile onları yola sokar. Arabanın üzerine ince ağaç çubuklarından yapılmış ve birbirine kayışlarla kenetlendirilmiş kubbeyi andıran hafif bir iskele bindirilir. Bunun üzerine keçe veya çadır bezinden mamul bir örtü konulur. Kubbenin kafesli pencereleri vardır; içeride bulunanlar etrafı seyrederler ama dışarıdan görülmezler. Arabanın içi uyumaya, yemek yapmaya, kitap okumaya elverişlidir seyahat boyunca! Yiyecek, içecek, eşya ve yüklerin taşındığı arabalar da üzerindeki evceğizlerden dolayı yolcu arabalarına benziyor ama onların kapısına kilit asılmıştır.[7]

[Teşrifat, Türklerin Yol Töresi, Hırsızlığın Cezası]

Arzuladığım seyahat için keçe ile tentelenmiş bir arabayı güzelce donattım. Cariyemle beraber ona bindim. Arkadaşım Afîfüddîn Tûzerî'ye de küçük bir araba ayarladım. Diğer arkadaşlar için üç deve ile çekilen büyük bir araba tahsis ettim; develerden birine arabacı biniyordu. Yola çıktığımızda yanımızda Tülük Tümûr Bey, kardeşi İsa, çocukları Kutlû Dümûr ve Sârû

Bek vardı. Ayrıca kafilemizde Tülük Tümûr'un hocası Sa'deddîn, Hatip Ebûbekir, Kadı Şemseddîn, Fakih Şerefüddîn Musa ve "Muarrif" [=tanıtıcı, teşrifatçı] Alâeddîn bulunuyordu. Muarrif Alâeddîn'in vazifesi kabul dairesinde beyin yanı başında dikilmek; meselâ kadı geldiği zaman ayağa kalkıp yüksek sesle:

"Bismillah! Efendimiz, üstadımız, kadılar kadısı, fetvaları açıklayan, davaları çözen geldi; Bismillah!" demektir. Eğer ulu bir fıkıh bilgini veya parmakla gösterilen saygın bir adam gelirse teşrifatçı şöyle der:

"Bismillah! Efendimiz falanca adam!" Böylece mecliste bulunanlar yeni geleni ayakta karşılayarak yer açarlar.

Hacılar Hicaz yolunda nasıl seyahat ederlerse Türkler de bu bozkırda öyle yolculuk ediyorlar; sabah namazından sonra yola çıkıp kuşluk vaktinde konaklıyorlar. Öğleden sonra tekrar yola koyulup akşamüzeri istirahat veriyorlar. Bir menzile varıldığında at, deve ve öküzler arabalarından çözülerek otlamak için bırakılıyor. Sultan veya bir başkası; hiç kimse hayvanına yem yedirmez. Zira yeşil mera, sabah akşam hayvanlar için yem ve arpa yerine geçer. Böyle gür ota başka bir ülkede rastlanmaz. Bu yüzden bölgede pek çok yük hayvanı beslenmektedir. Şunu da belirtmek gerekiyor; Türklerin hırsızlıkla ilgili cezaları çok ağır. Hayvan sürüleri bekçisiz, çobansız otlayabilmekte. Yanında çalınmış bir hayvan bulunan, onu iade etmeye ve çalınan hayvanın türünden dokuz adet bulup sahibine vermeye mecburdur! Eğer bunu ödeyecek gücü yoksa çocukları alınır! Çocuğu da yoksa koyun boğazlanır gibi öldürülür!

[Türklerin Yemeği; Tatlıya Karşı Tutumları ve İçtikleri Şıra]

Türkler ekmek ve katı yiyecek yemezler; "dûkî" [=düğ, düği; bulgur] adını verdikleri, bizim "anlî"ye benzeyen bir yemek yaparlar.[8] Önce suyu ateşin üzerine koyarlar. Kaynayınca dûkîden bir parça içine atarlar. Yanlarında et varsa onu lime lime edip tencereye koyarlar ve beraber pişirirler. Yemek pişince herkesin payını tabaklara koyup servis yaparlar. Ve nihayet tabaklardaki yemeğin üzerine yoğurt dökerler. Yemekten sonra kısrak sütünden yapılan ve "kımızz" [=kımız] adı verilen nesneyi içerler.[9]

Türkler iyi karakterli, kuvvetli ve cesur insanlardır. Bazı vakitlerde "burhani" [=borani] denilen hamur işini yerler. Bu yemek, küçük küçük kesilmiş hamur parçalarıdır aslında. Bunlar, ortalarından birer delik açılarak tencereye oturtulur. Pişirildikten sonra üzerine yoğurt dökülüp içilir.[10] Ayrıca bir çeşit şıraları daha var ki demin bahsettiğimiz dûkî tanelerinden yapılıyor.

Tatlı yemek, onlar nezdinde ayıp karşılanır! Ramazan ayı içinde Sultan Uzbek'in huzurunda bulunuyordum. Sık sık yenmekte olan kısrak ve koyun eti vardı sofrada. Ayrıca "rişta" [=erişte] denilen ve şehriyeye benzeyen; piştikten sonra sütle karıştırılarak bir çorba da hazırlanmıştı.[11]

O gece arkadaşlarımın yaptıkları tatlıdan bir tabak sundum sultana. Sultan sadece parmağıyla dokunup tatmakla yetindi, bir daha elini sürmedi! Tülük Tümûr'un anlattığına göre sultan bir gün çocuk ve torunlarının sayısı kırkı bulan saygın bir kapıkuluna şöyle demiş:

"Bu tatlıyı yersen cümlenizi azat ederim!" Ama adam şu cevabı vermiş:

"Beni öldürsen de yemem!"[12]

Kırem'den çıktıktan sonra Tülük Tümûr'un otağının bulunduğu Sicicân'a [=Sıcgan] indik. Tülük Tümûr adam göndererek beni huzuruna çağırdı. Arabacının yedeğinde her zaman hazır binek bulunduğundan hemen atlandım ve otağa gittim. Bey, çeşit çeşit yemekler hazırlatmıştı. Bunlar arasında ekmek de vardı. Servis yaparken önce küçük kâselerde beyaz bir su getirdiler, herkes onu içti. Şeyh Muzafferüddîn, Tülük Tümûr Bey'in ön tarafına oturmuş, ben de onun yanında yer almıştım...

"Bu içilen nedir?" diye sordum. Cevap verdi:

"Dühn suyudur!"[13] Ama onun söylediğinden hiçbir şey anlamamıştım. Tattığımda ekşilik hissettiğim için hemen bıraktım. Yemekten çıktığım zaman bunun ne olduğunu araştırdım; anlattılar:

"Dûkî [=düğ] tanelerinden yapılan bir "nebîz"dir bu. Onlar Hanefî mezhebindendir ve nebîz onlar nezdinde helâldir." Buralılar dûkîden yapılmış bu nebîze "bûza" [=boza] adını veriyorlar. Şeyh Muzafferüddîn bana "mâiddühn" [=dühn suyu] dediğinde

dilinde biraz tutukluk ve yabancılık bulunduğu için "yağ suyu" demek istediğini sanmıştım! [Dühn, Arapça yağ demektir.]

[Bıçakçı Ahı'nın ve Azak Beyinin Misafirperverliği]

Kırem'den itibaren onsekiz konak yol aldıktan sonra büyük bir suya geldik. Orayı geçmek bir günümüzü aldı. Yük hayvanları ve arabalar suya hep beraber girmiş olduğundan çevre baştan başa çamur ve batak hâline gelmiş, geçiş iyice zorlaşmıştı. Emir geçişimi kolaylaştırmak için önce bana yol verdiği gibi hizmetkârlarından bir bölümünü de yardımımıza göndermişti. Ayrıca sultanın huzuruna çıkmak istediğimi; bana ihtimam gösterilmesi gerektiğini bildiren bir mektup yazarak Azak beyine yolladı. Böylece diğer bir suya ulaşıncaya kadar yola devam ettik. Vardığımız suyu da yarım günde geçtik. Üç gün daha giderek Azak şehrine vardık.[14]

Burası deniz kenarında kurulmuş, düzenli, mükemmel bir şehirdir. Cenevizli ve diğer milletlerden gelen tacirler oraya ticaret amacıyla hücum ediyorlar. Ahılardan Bıçakçı Ahı şehrin nüfuz sahibi kişilerindendir. O, gelen giden yolcuya zaviyesinde yemek ikram eder. Tülük Tümûr Bey'in mektubu, Azak emiri olan Muhammed Havâce Huvârezmî'ye ulaşınca yanında şehir kadısı ve öğrencileri ile bizi karşılamaya çıktı, ziyafet düzenledi. Onu selâmlayıp ziyafetin hazırlandığı yere yöneldik.

Yemekten sonra şehre yönelerek kale dışında Hıdr-İlyas'a [=Hızır İlyas] nispet edilen bir ribâtta konakladık. Azak halkından Şeyh Receb Nehr-i Melikî geldi, bizi aldı ve kendi tekkesinde hazırladığı mükellef bir ziyafete çağırdı. Nehr-i Melik aslında bir Irak kasabasıdır. Bizim Azak'a varışımızdan iki gün sonra Tülük Tümûr Bey şehre gelmişti. Azak Beyi Muhammed Havâce, yine yanında belde kadısı ve öğrencilerle onu karşılamaya çıktı, görülmemiş bir şekilde ağırladı. Birbiri peşine üç çadır kuruldu. Bunlardan biri parlak renklerle süslü ipekten, diğer ikisi de ketenden yapılmıştı. Çevresi "serâçe" denilen çitlerle çevrilmişti. Bizim orada bunlara "efrâc" denilir. Otağın dışında kalan giriş yeri bizim ülkemizdeki burçları andırıyor. Bey, otağ önünde atından inince yere serilen ipek yaygılar üzerinden yürüyerek çadıra girdi. Tülük Tümûr, –misafirperverliğinden ola-

cak– kendi nezdinde ne kadar değerli olduğumu göstermek için beni önüne kattı. Böylece ilk çadıra girdik. Burası Tülük Tümûr Bey'e tahsis edilmişti. Ortasına, beyin oturması için altınla süslenmiş büyük bir ahşap taht kurulmuş, üzerine güzel bir minder kondurulmuştu. Bey beni ve Şeyh Muzafferüddîn'i ileri geçirdikten sonra kendisi ilerledi, ikimizin arasında tahta oturdu. Kendi kadısı, hatibi ve belde kadısı ile öğrencileri tahtın sol tarafında yere serili kıymetli yaygılara oturdular. Tülük Tümûr Bey'in oğluyla kardeşi, Azak beyi Muhammed Havâce ve çocukları hizmette bulunmak için ayakta kaldılar. Daha sonra at eti ve diğer etlerden yapılmış yemekler getirildi. Arkasından kısrak sütü ve boza sunuldu.

[Yemekten Sonra *Kur'an* ve İlahi Okunması]

Yemek bitince güzel sesle okunan *Kur'an* dinlendi. Bir minber kurularak vâiz buraya çıktı. Hafızlar önde yerlerini aldılar. Biz cemaat olarak fevkalâde iyi hazırlanmış bir hutbe dinledik. Hatip, sultan ve Tülük Tümûr Bey için dua etti. Orada hazır bulunan cemaat için de ayrı ayrı dualarda bulundu. Vâiz duayı önce Arapça söylüyor, arkadan Türkçesini açıklıyordu. Onun sözlerinin ara yerlerinde ise hafızlar *Kur'an*'dan âyetler okuyorlar, bu âyetleri güzel bir nağme ile tekrarlıyorlardı. Sonra ilâhî söylemeye başladılar. Arapça söylediklerine "kavâl" diyorlardı.[15] Daha sonra Farsça ve Türkçe okumaya başladılar. Bu bölüme ise "mülemma" adını veriyorlardı.[16] Bunların ardından yine yemek getirildi, meclis böylece akşama kadar sürdü.

Oradan ayrılmak için ne zaman izin istesem bey razı olmuyordu. Tören sonunda beye, çocuklarına, kardeşine, bana ve Şeyh Muzafferüddîn'e birer takım elbise; beye on, çocukları ve kardeşlerine altışar, beyin ileri gelen adamlarıyla bana da birer at getirildi.

[Yaygın At Ticareti]

Bu memlekette attan bol bir şey yok. Fiyatları hakikaten ucuz. En iyi at bu ülke parasıyla elli veya altmış dirheme alınır. Bizim diyarımızda bir dinar civarında bir para demektir bu! Bu atlar Mısır'da "ekâdîş" denilen cinsten olup halk bunlarla geçi-

niyor.[17] Bizde koyun neyse burada at o! Belki bizdeki koyun sürülerinden daha çok. Her Türkün elinde bunlardan binlercesi vardır. At sahibi olan Türkler arasında ülkede yerleşmiş şöyle bir âdet vardır:

Kadınların bindikleri arabaların bir köşesine bir arşın boyunda ince bir değnek asılıyor. Ucuna da bir karış uzunlukta keçe parçası bağlanıyor ve her bin at için tek parça bağlıyorlar. Ben gezi sırasında on civarında keçe asılmış arabaya tesadüf ettim. Yetiştirilen atların çoğu Hindistan'a gönderiliyor. Her at kervanı altıbinden az ya da çok attan oluşuyor. Her tüccarın yüz-iki yüz civarında atı var. Tacirler her elli at için bir sürücü tutarlar; sürücüler atları koyun sürüleri gibi meralara salarlar. Sürücüye [=çobana] "kaşî" adı veriliyor.[18] Elinde ucuna ip bağlanmış uzun bir değnekle at üstünde görevini yapar. Eğer bir atın yakalanması isteniyorsa hemen koşturmaya başlar, elindeki ipi [=kemendi] atın boynuna atarak yakalar. Çevik bir hareketle tuttuğu hayvanın sırtına geçerek ötekini çayıra bırakır! At sürüleri ancak Sint arazisine girdikten sonra yemle beslenirler. Çünkü bu ülkedeki çayırlar arpanın yerini tutacak kalitede değildir. Sürülerdeki hayvanların çoğu Sint'te çalınır ya da telef olur. Burada Şışnkar denilen yere ulaşıldıkta at başına yedi gümüş dirhem ödenir.[19] Sint'in merkezi Multân'a gelindiği vakit ise ayrı bir vergi verilir. Daha önce at sürülerinin dörtte biri haraç alındığı hâlde Hint sultanı Muhammed Şah bu vergiyi kaldırmış ve Müslüman tacirlerden zekât, Müslüman olmayanlardan da öşür [=onda bir] alınmasını emretmiştir. Her şeye rağmen tacirler iyi kazanıyor. Zira onlar bu atlardan en ucuza sattıklarını yüz dinara vermektedirler! Bu para bizim Mağrip altını ile yirmibeş dinar ediyor. Çoğu kez bunun iki katı fiyata satmaları da imkân dahilindedir. Hattâ bir at demin verdiğimiz rakamın dört katı fazlasına bile gidebilir! "ciyâd" tabir edilen kaliteli küheylânlar ise beşyüz dinara gider. Hindistanlılar yük taşıtma veya yarış için bu taraftan at satın almazlar; savaşta hem kendileri hem de hayvanları zırha büründüğünden dayanıklılığa ve adımların genişliğine önem verirler. Yarış hayvanlarına gelince; bunları Yemen, Umân ve Fars eyaletinden getirtirler ki bu cins hayvanların biri bin ilâ dörtbin dinar arasında alıcı bulur!

[Macar Şehri, Dervişlerin Gördüğü İlgi ve Gezgin Bir Yahudi]

Tülük Tümûr Bey'in bu şehirden ayrılışından sonra Muhammed Havâce'nin yol ihtiyaçlarımızın tedariki vesilesiyle orada üç gün kalmak zorundaydık. Hazırlıklar bitince Macar şehrine doğru yola koyulduk.[20] Burası büyük bir ırmak [=Kuma, Kuban] kenarında geniş bahçelere sahip bir şehirdir. Türk ülkelerinin en bakımlı, en güzel şehirlerinden! Burada Irak'ın Batâih beldesinden gelen yaşlı, erdemli, ibadete düşkün Şeyh Muhammed Batâihî'nin zaviyesinde konakladım. Bu adam Ahmed Rifâî'nin halifesidir. Allah ondan razı olsun. Onun tekkelerinde Arap, İranlı, Türk ve Rum dervişlerden oluşan evli ve bekâr yetmiş kadar mürit bulunmaktadır. Onlar kendilerine verilen sadakalarla geçiniyorlar. Bu ülkede halk dervişlere çok yakınlık gösteriyor. Herkes at, öküz, koyun ne bulursa tekkeye gönderiyor; sultan ve hatunları da ahaliden geri kalmıyor. Bereketlenmek için şeyhleri sık sık ziyaret ediyor, ihsanlar yağdırıyor, hediyeler takdim ediyorlar. Hele hele kadınlar bu konuda aşırı bir tutum içindedirler!

Cuma namazını Macar şehrinde kıldık. Namaz bitince Buhara'nın sayılı bilginlerinden olan İzzeddîn çıktı minbere. Önünde öğrenci ve hafızlardan oluşan geniş bir takipçi kitlesi vardı. Bu vâizi, şehrin hâkimi ve ileri gelen kişiler de dinlemekteydiler. Vaazın sonunda Şeyh Muhammed Batâihî ayağa kalkarak şöyle dedi:

"Vâiz efendi artık yola düşmek niyetindedir. Biz de onun yol gereklerini görmek istiyoruz!" Bu sözlerinden sonra keçi yününden dokunmuş feracesini çıkartarak;

"İlk olarak bu benden!" dedi ve uzattı. Onun ardından kimi at, kimi para verdi. Kısa zamanda pek çok şey toplanmış oldu!

Bu şehrin büyük çarşısında bana selâm veren ve Arapça konuşan bir Yahudiye rastladım. Hemen sordum:

"Sen nereden geliyorsun?" Cevap verdi:

"Endülüs'ten geliyorum ama denizyolu yerine karayolunu kullandım. İstanbul üzerinden Anadolu'yu [yahut Rus ülkesini] bir baştan bir başa geçtim, Çerkes ülkesine uğrayarak buraya ulaştım. Endülüs'ten çıkalı dört ay oluyor."

Onu tanıyan ve beraber seyahat eden tüccarlar da sözlerinin doğru olduğunu bildirdiler.

Kadınların Erkeklerden Üstün Tutuluşu

Bu yörede gördüğüm ilginç tutumlardan biri de erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor! Emirlerin hanımlarına gelince bu konuda ilk müşahedem Kırem'den çıktığımda vuku bulmuştu. Emir Saltiye Bey'in hanımını baştan aşağı pahalı mavi kumaşlarla kaplanmış, pencere ve kapıları açık bırakılmış arabasına bindiği sırada seyretmiştim. Yanında şahane elbiseler giymiş, fevkalâde güzel dört cariye bulunuyordu. Arkasından gelen bütün arabalarda da cariyeler bulunmaktaydı. Beyin konağına yaklaşınca o arabadan iniyor, onunla birlikte en aşağı otuz cariye de inerek hatunun eteklerini tutuyordu. Onun elbiselerinde [kuşağımsı] uzantılar vardı; cariyeler buralardan tutuyor ve eteği yerden kaldırıyorlardı. Hatun böyle ihtişam ve gururla ilerleyip beyin huzuruna oturmuştu. Cariyeler ise hatunun çevresinde ayakta duruyorlardı. Az sonra getirilen kımız tulumlarından bir kadeh dolduran hatun, iki dizi üzerine çökerek eliyle beye sunmuş, bey bunu içtikten sonra hatun aynı tarzda bir kadeh içkiyi de kayınbiraderine takdim etmişti. Nihayet beyin bizzat kendisi bir kadeh kımızı kendi eliyle hatununa içirmişti. Sofra hazırlanınca yemeklerini bir arada yediler. Bey, eşine bir takım elbise takdim ettikten sonra Hatun kibarca huzurdan çıktı. Beylerin hatunlarına gösterdikleri ilgi burada böyle! Sultanın eşlerini ise daha sonra anlatacağız...

Pazar esnafının ve satıcıların eşlerine gelince, bunların da durumu diğerlerinden aşağı değil! Onlardan birini atların çektiği muhteşem bir arabada gördüm. Yanında eteklerini tutan üçdört cariye vardı; başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve "buğtâk" adı verilen bir hotoz vardı. Arabanın pencereleri açık olduğu gibi kadının yüzü de örtülmemişti. Zira Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm. Yanındaki kölelerıyle pazara süt, yoğurt getirip satıyor, karşılığında esans satın alıyordu.

Öyle olur ki bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsınız da "Şu adam bu hatunun hizmetkârı olmalı!" dersiniz. Zira kocası, koyun postundan bir kürk ile başında da buna uygun "külâ" [=külâh] denilen şapkadan başka bir şey taşımamaktadır!

[Beş Dağ Kaplıcaları, Yürüyen Çadır Şehir, Zengin ve Cömert Hatunlar]

Hükümdarın karargâhına gitmek üzere Macar şehrinde gereken hazırlıkları yaptık. Karargâhı buradan dört gün uzakta Bişdağ [=Beşdağ] denilen yerdedir. "Biş" Türkler nezdinde beş demektir; "dağ" ise tepe, yükseklik anlamına geliyor. Bişdağ denilen mıntıkada sıcak su kaynakları var.[21] Türkler buralarda yıkanıyor ve bu sulara girenin her türlü hastalıktan korunacağına inanıyorlar. Ramazanın ilk günlerinde karargâha geldiğimiz vakit etrafın boşalmış olduğunu gördük. Geçtiğimiz konakları bir kez daha katedip geriye döndük.

Daha yakınlara götürülmüş olan orduya ulaşarak çadırımı bir tepenin üzerine kurdum. Önüne de bayrağımızı diktirdim. Araba ve atları çadırın arkasına bırakıp "ordu"ya yöneldim. Türkler karargâh kurdukları yere "ordu" diyorlar.[22]

Orduyu gördüğümüz zaman câmii, çarşıları, halkı, mutfak bacalarından yükselen dumanlarıyla kocaman bir yürüyen şehirle karşı karşıya olduğumuzu anladık! Ordu denilen bu büyük karargâh şehir, atlarla çekilen arabalarda taşınıyor. Konaklamak üzere seçilen yere varılınca hafif malzemeden yapılan evler, çadırlar ve eşya arabadan indiriliyor. Çok kısa bir zamanda çarşılar, mescitler ve obalar kuruluyor.

Sultanın hanımlarının her biri, kendi çadır [=otağ] malzemeleri ile önümüzden geçti. Bu hanımların dördüncüsü İsa Bey'in kızıydı; yolda ilerlerken tepe üzerinde bir yabancının geldiğini belirten bayraklı çadırı görmüş, yanımıza cariyelerini göndermişti. Onlar geldiler, bizi selâmladılar ve hatunun selâmını bildirdiler. Hatun ise aşağıda, yolda bekliyordu; ona Tülük Tümûr'un teşrifatçıbaşısı olan adamla hediye gönderdim, bir arkadaşım eşliğinde. Lütfederek hediyelerimi kabul etti. Benim, kendi çadırı civarına kondurulmamı emir buyurarak arabacısına

hareket işareti verdi. Onun ardından sultan geldi. O da kendisi için ayrılan otağa doğru gitti.

Ulu Sultan Muhammed Uzbek Han

Adı Muhammed Uzbek'tir.[23] Han, onların dilinde hükümdar, sultan anlamındadır. Onun geniş bir ülkesi, kuvvetli bir ordusu, şanlı şöhretli bir devleti vardır. O, Tanrı düşmanı Kustantîniye halkıyla cihat etmekte, onları kahretmektedir. Onun ülkesi çok büyüktür, muazzam şehirlerle donanmıştır. Kefâ [=Kefe], Kırem, Macar, Azâk [=Azak], Surdak [=Suğdak], Huvârezm ile taht şehri olan Sarâ [=Saray] bu beldelerin en ünlüleridir. Muhammed Uzbek Han dünyanın yedi ulu hükümdarından biridir. Onları şöyle sıralayabiliriz:

Hak Teâlâ onu desteklesin ve zaferlerle yüceltsin; müminlerin emiri, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, kıyamet saatine kadar hakkı ve hakikati savunacak muzaffer topluluğun önderi [Fas hükümdarı] efendimiz; Mısır ve Şam bölgesinin sultanı; Irak bölgesinin sultanı; şimdi bahsetmekte olduğumuz Sultan Uzbek; Türkistan ve Maverâü'n-nehr'in [=Seyhun-Ceyhun arası] hükümdarı; Hint hükümdarı ve Çin hükümdarı...

Sultan Uzbek bir yere seyahat etmek isteyince beraberinde sadece devlet erkânı ile kapıkulları yer alır. Kadınların her biri ayrı bir halayık tayfasıyla yolculuk yapar. Sultan bunlardan birinin yanına gitmeyi arzularsa teşrif edeceğini önceden haber verir. Hatun ona göre hazırlıklarda bulunarak hükümdarı karşılamak üzere bekler. Sultanın seyahati, bir menzilde konaklaması, herhangi bir işe koyulması; bunların hepsi kendine özgü âdetler içinde cereyan eder. Meselâ âdetlerinden biri Cuma günleri namazdan sonra altın kubbede oturmasıdır. Burası mükemmel bir şekilde düzenlenmiştir ve altın levhalarla kaplı ahşap direkler üzerine kuruludur. Orta yerde yine altınla süslenmiş, gümüş kaplamalı ahşap bir taht vardır. Tahtın ayakları halis gümüştendir, başları da gümüşle bezenmiştir. Sultan tören esnasında bu tahta oturunca sağ yanında Taytuğlî Hatun oturur.[24] Onun yanında Kebek Hatun bulunur. Sol tarafta da sırasıyla Beyelûn [=Bîlûn] Hatun ve Urducâ [=Orducî] Hatun otururlar. Tahtın sağ alt kenarında hükümdarın oğlu Tîn Bek, solunda ise öteki

oğlu Cânî Bek ayakta beklerler. Ön tarafta sultanın kızı Ît Kucücük [=İt Küçücük] oturur. Bu kadınlardan biri içeri girince sultan ayağa kalkar, onun elinden tutar, tahta kadar götürüp yerine oturtur. Ama Taytuğlî Hatun teşrif ettikte; "melike" [=baş, kraliçe] olduğu ve en beğenilen hatun olma niteliğini kazandığı için sultan onu köşkün ta kapısında karşılar. Oracıkta elinden tutarak içeriye getirir. Tahtın bulunduğu yere kadar onunla yavaş yavaş ilerler, kibarca yerine oturtur ve kendi makamına geçip kurulur. Kadınların hiçbiri kaç-göç yapmadıkları için bu tören halkın önünde cereyan eder.

Merasimin bundan sonraki bölümünde saygın ve nüfuzlu emirler [=ordu erkânı] içeri girerler. Tahtın her iki yanına konmuş iskemlelere otururlar. Sultanın otağına giren her ziyaretçi iskemlesini kölesiyle beraber getirmek zorundadır. Hükümdarın yakın akrabaları, amca ve kardeş çocukları ön tarafta yerlerini alırlar. Onların tam karşısında, köşk kapısının yanında büyük kumandanların çocukları durur. Onların arka tarafına sağlı sollu, yüksek rütbeli subaylar dizilir. Sonra derecelerine göre halktan bazı kimseler üçer üçer içeri girerek sultanı selâmlar ve dönüp uzağa otururlar.

İkindi namazı kılındıkta önce başhatun kalkar. Kumaları, otağına kadar ona refakat ederler. Başhatun kendi çadırına girinceye dek orada beklerler. Sonra her biri kendi arabasına binerek kaldığı çadıra yönelir. Her hatunun yanında elli kadar atlı cariye bulunur. Arabaların önünde yirmi civarında yaşlı kadın yer alır. Onlar da ata binmektedirler. Bunlar "fityân" denilen yiğit hizmetkârlar ile araba arasındadırlar. Hepsinin arkasında yüz kadar genç köle bulunur.

Fityân denilen hizmetkârların önünde yüze yakın yüksek rütbeli kapıkulu bulunur. Onlar da ata binmişlerdir. Yüz kadar da yaya köle vardır. Yayalar bellerinde kılıç, ellerinde değnek, atlılarla genç hizmetkârlar arasında yer alırlar. Bütün hatunların geliş ve dönüş tertipleri böyledir.

Sultanın Cânî Bek adlı oğluna yakın bir yerde konaklıyordum. Gelişimin ertesi günü ikindi namazından sonra hükümdarın huzuruna çıktım. Yanında şeyhler, kadılar, fakih efendiler, seyyidler, şerifler ve dervişler toplanmıştı. Çeşit çeşit yemek ya-

pılarak zengin bir sofra kurulmuştu; ziyafete katıldık. Bu arada nakîbüleşraflık yapan Seyyid Şerif b. Abdülhamîd ile Kadı Hamza hakkımda övgü dolu sözler söylediler, sultana güzelce takdim ettiler beni! Ayrıca ikram görmem için telmihte bulundular!

Buradaki Türkler, gelen yabancıları nasıl ağırlayacaklarını, onlara ne gibi yiyecekler sunacaklarını bilmiyorlar! Kesip yemeleri için koyunlar ve atlar; içecek olarak da kımız tulumları gönderiyorlar! İkramları budur işte! Birkaç gün geçmişti, ikindi namazını sultanla beraber kıldık; ben çadırıma gitmek için kalktığımda derhal oturmamı emretti. Önce "dûkî"den yapılma meşrubat [=boza] sonra haşlama at ve koyun etinden oluşan bir yemek çıkarıldı. Ben o gün sultana bir tabak tatlı götürmüştüm; sadece parmağını tatlıya değdirip ağzına götürdü, hiç yemedi!

Hatunlar ve Tertiplerine Dair

Her hatun bir arabaya biner. Hatunun araba içindeki odası, altın havası veren gümüşten veya mücevheratla bezeli ahşaptan mamul bir kubbedir. Arabayı çeken atlar, sırmalı ipekten mamul perdelerle örtülüdür. Koşî [=Koşcı] denilen genç sürücü atlardan birinin üstüne binerek arabayı sürer. Hatun arabada yerine oturduğu vakit, veziri gibi olan kocamış bir kadını sağ tarafına alır. Bu kadına "Ulû Hatun" denilir. Yine yaşlı olup teşrifatçılık ve perdedarlık yapan "Küçük Hatun"u sol tarafına oturtur. Ön tarafta zarafet ve güzellikte eşsiz altı cariye vardır. Onlara "benât" [=kızlar] deniliyor. Arkada da bu kızlardan ikisi durur; hatun onlara dayanır ve başına "buğtâk" denilen, mücevherle bezeli küçük bir hotoz takar. Bunun üzerine tavus tüyünden bir sorguç kondurur. Sırtında Rum prenseslerinin giydikleri tarzda inciyle bezenmiş "minut"a [=manto] benzer bir elbise vardır. Ulu ve küçük hatunların başlarında da kenarları inci ve altınla işlenmiş yazmalar vardır. Kızlara gelince; "külâ" [=külâh] denilen hotozlar vardır başlarında... Bu başlığın tepesine mücevherle süslü altın bir halkayla tavus tüyünden sorguçlar takılmıştır. Her birinin elbisesi "nah" adı verilen bir ipek cinsinden mamuldür.

Hatunun önünde Rum yahut Hint asıllı on onbeş hizmetkâr bulunur. Bunlar da altın ve mücevher işlemeli ipek elbise giyer-

ler, yanlarında altın yahut gümüşle kaplı değnekler bulunur. Hatunun bindiği arabanın arkasında yüz kadar araba ilerlemektedir; her birinde küçüklü büyüklü üç dört cariye vardır. Bunlar da aynı şekilde ipek elbise ve külâhlarıyla alaya katılmışlardır. Onların ardında deve yahut öküzlerle çekilen üçyüz kadar arabada ise hatunun hazinesi, süs eşyası, elbiseleri ve yiyecekleri taşınmaktadır. Her araba demin bahsettiğimiz cariyelerden biriyle evlendirilmiş bulunan bir genç kölenin zimmetindedir. Çünkü böyle bir evlilik yapmamış kölelerin cariyelere yaklaşmaları; onların işlerini görmeleri yasaktır! Hatunların düzenleri böyledir işte... Her birini aşağıda ayrı ayrı anlatacağız.

Büyük Hatuna Dair

Büyük hatun, "melike"dir [=kraliçe]. İlerde bahsedeceğimiz Cânî Bek ile Tîn Bek'in anası odur. Sultanın kızı İt Küçücük'ün annesi ise bu kadından önce melikelik yapan Taytuğlî Hatundur. Sultanın en çok hoşlandığı ve saygı gösterdiği kadın odur. Hükümdar gecelerinin çoğunu onun yanında geçirir. Halk bu ilgiden ötürü Taytuğlî'ya fazla saygı gösterse de onun hatunlar arasında en cimri olduğunu herkes bilir! Sultanın, bu kadını "özel bir vasfından" ötürü sevdiğini söylemişti bana güvenilir bir dostum! Sultan her yaklaştığında onu bakire gibi buluyormuş! Bir başkasının bildirdiğine göre o kadın Hz. Süleyman'ın saltanatının çökmesine sebep olan hatunun soyundan geliyormuş! Süleyman Peygamber yeniden iktidara gelince; "O hatunu tek canlının dahi bulunmadığı bir bozkıra atın!" diye emir vermiş. Böylece kadın Kafcak [=Kıpçak] bozkırına bırakılmış. O kadının rahmi halka şeklinde yaratılmış; onun neslinden gelenlerde de öyleymiş! Gerçi Deşt-i Kıpçak yöresinin dışında, herhangi bir kadının rahminin böyle yaratıldığına dair ne bir söylenti duydum ne de gören veya duyanla karşılaştım. Allah biliyor ya sadece Çin'de böyle kadınların bulunduğunu bir Çinli söylemişti bana. Elime böylesi geçmedi, yalan yok! İşin hakikatini de bilmem...

Sultanla görüşmemizden bir gün sonra bu hatunun huzuruna çıktım; çocuk yapma zamanı geçmiş on kadar yaşlı hizmetçi arasında oturuyor, önünde neredeyse elli cariye bulunuyordu.

"Benât" [=kızlar] diye çağrılan bu cariyeler altın ve gümüş tabaklara konmuş kirazları ayıklıyorlardı. Hatun da önündeki altın siniden bir şeyler ayıklıyordu. Ona selâm verdik. Bizim grupta Mısır usûlü *Kur'an* okuyan bir hafız vardı, tatlı sesiyle bir aşır okudu. Büyük hatun derhal "kımızz" servisi yapılmasını emretti, bizzat kendi eliyle oradaki süslü tahta kadehlerden biriyle kımız sundu bana! Onlar bu hareketi en yüksek taltif olarak görürler. Ben evvelce kımız içmemiştim ama kabul etmekten başka çare de yoktu! Nitekim tattım ve hiç beğenmedim! Yanımdaki arkadaşlardan birine uzattım. Büyük hatun yolculuğumuzla alâkalı epey soru sordu, biz de etraflı cevaplar verdik.

Sonra huzurundan çıktık; sultan nezdinde en kıymetli hatun oydu, bu yüzden ziyaretlere ondan başlamıştık.

Büyük Hatunu Takip Eden İkinci Hatuna Dair

Adı Kebek Hatun'dur. "Kebek" Türkçede ayıklanan şey; kepek anlamına gelir. Babasının ismi Nagatay'dır. Nagatay'ın hâlen sağ olduğunu fakat "nıkris" [=damla] hastalığından mustarip bulunduğunu öğrendik. Büyüğü ziyaretimizden bir gün sonra Kebek Hatun'a vardık. Huzuruna girdiğimiz vakit bir döşek üzerine oturmuş *Kur'an* okuyordu; yanında yaşlı kadınlardan on, kızlardan da gergef işleyen yirmi cariye vardı. Onu selâmladığımızda bize daha kibar ve güzel bir karşılık verdi. Hafızımız hemen *Kur'an* okudu; Kebek Hatun memnun oldu ve kımız getirilmesini emretti. O da kraliçe gibi kadehi bana kendi eliyle sundu. Onun yanından da ayrıldık.

Üçüncü Hatun

İsmi Beyelûn'dur. Büyük Kustantîniye hükümdarı Tekfûr'un kızıdır.[25] Huzuruna girdiğimizde gümüş ayaklı, altın bezeli tahtında oturuyordu; Rum, Türk ve Nûba ırkından yüz kadar cariye de önünde bekliyordu. Bunların kimi çömelmekte, kimi ayakta dikilmekteydi. Genç hizmetkârlar, hatunun baş ucunda bekleşmekteydiler. Onun perdedarları [=teşrifatçılar] Rumlardandı.

Hâl hatır sordu; oraya ne zaman geldiğimiz, vatanlarımızın ne denli uzak olduğu vs. sualler yöneltti. Şefkatli ve yumuşak

kalpli idi; hemen ağladı ve elindeki mendille gözyaşlarını sildi. Yemek hazırlatılmasını emretti. Sofra kurulunca onun huzurunda yedik; bizi seyrediyordu.

Ayrılmak istediğimiz zaman şöyle dedi:

"Bizimle alâkanızı kesmeyiniz! Tekrar uğrayınız yanımıza ve herhangi bir şeye ihtiyaç duyarsanız hemen bize bildiriniz!" Böylece cömertliğini, erdemini göstermiş oldu. Arkamızdan [bir öğünlük hazır] yemekle birlikte ekmek, yağ, koyun, para, yepyeni elbiseler ve üçü asil cinsten tam onüç at yolladı. İstanbul seyahatimiz aşağıda anlatacağım gibi bu hatunun himayesinde olmuştur.

Dördüncü Hatun

Onun ismi Urducâ'dır. "Urdû" [=ordu] onların dilinde karargâh demektir. Karargâhta doğduğu için bu ad verilmiş ona. Bu kadın "ulus" [=ulus; büyük kabile][26] başı Emir İsa'nın kızıdır. Biz geldiğimizde İsa sağdı ve sultanın kızı İt Küçücük'ün kocasıydı.

Urducâ hükümdar eşleri arasında simaca en tatlı, huyca en merhametli ve erdemli olandır. Daha önce de açıkladığımız gibi, ordu yerine ulaştığımız vakit beni tepede çadırın önünde görünce adam gönderip hâlimi hatırımı ilk soran da bu kadındır. Huzuruna geldiğimiz vakit yüksek mizacına, iyiliksever ruhuna bir kez daha tanık olduk. Bize yemek çıkarttı. Huzurunda yedik içtik, kımız sundu, yoldaşlarımız aldılar; [biz almayınca] durumumuzu anlamak istedi, gereken izahatı verdik. Onun yanından ayrıldıktan sonra Emir Ali b. Erzak'la [=Erzen] evli olan kızkardeşini de ziyaret ettik.

Ulu Sultan Uzbek'in Kızına Dair

Adı İt Küçücük'tür. Adının karşılığı "Kelb-i Sağîr"dir. Çünkü ît'in Arapçası kelb, "kucücük"ün Arapçası ise sağîrdir. Daha önce de belirtmiştik; Türkler aynı Araplar gibi fal ile isim veriyorlar. Babasının otağından altı mil uzaklıkta kendine ait bir yerde oturan bu hatuna yöneldik. Bizim ziyaretimizde hazır bulunmaları için kadıya, fakihlere, Seyyid Şerif b. Abdülhamîd'e ve onun öğrencilerine emir verdi; nihayet kocası İsa da geldi.

İsa'nın kızı sultanın eşidir. İsa, İt Küçücük Hatunla aynı sedire oturdu. Bu adam damla [=nıkrîs] hastalığı çektiği için ne ata binebiliyor ne de yürüyebiliyor. Hükümdarın huzuruna çıkması gerektiği vakit hizmetkârları onu arabadan indirip koltuğuna girerek taşıyorlar. İkinci hatunun babası Nagatay Bey'i de aynı hastalıktan mustarip buldum. Bu meret, Türkler arasında çok yaygın! Sultanın kızı İt Küçücük Hatun, cömertlik ve erdem bakımından bir benzerini görmediğim kadındır. Hak Teâlâ ona en güzel mükâfatı versin.

Sultanın İki Oğlu

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu iki kardeşin anası Melike Taytuğlî'dır. Büyüğünün adı Tîn Bek'tir. "Bek"; emir, kumandan anlamına geliyor. "Tîn" ise beden demektir. Böylece bu ismin karşılığı Emîrü'l-cesed [=teni yöneten] oluyor. Kardeşinin adı Cânî Bek'tir.[27] "Cân", ruh anlamına geliyor; o sanki Emiru'r-ruh [=ruhu yöneten] diye isimlendirilmiş oluyor. Onların her birinin kendilerine ait otağları vardır. Tîn Bek görünüş ve endam bakımından Allah'ın en hoş kullarındandır. Babası onu tahtına vâris kıldı; veliaht yaptığını duyurdu. Onun üzerine eğildi; ilgisini tamamen onda yoğunlaştırdı ama bu tavır Yüce Hakk'ın iradesine uygun değildi. Baba vefat edince o kısa bir müddet hükümdarlık yapmış lâkin çirkin işlerinden ötürü öldürülmüştür. Onun yerine başa geçen Cânî Bek ötekinden daha erdemlidir. Seyyid Şerif b. Abdülhamîd, Cânî Bek'in terbiyesini üstlenen hocadır. Buraya geldiğim zaman Cânî Bek'in otağına inmemi tavsiye eden kişiler Kadı Hamza, İmam Bedreddîn Kıvâmî, İmam Mukrî Hüsâmeddîn Buhârî vs. ile beraber Seyyid Şerif'tir. Cânî Bek'in faziletinden ötürü bu tavsiyeyi yaptılar; ben de uydum.

Bulgar Şehrine Seyahatime Dair

Bulgâr şehrini daha önce duymuştum.[28] Oraya yönelmek istedim. Çünkü orada bir mevsim boyunca gecenin, diğer mevsim boyunca da gündüzün kısaldığı gibi enteresan şeyler anlatılıyordu; tüm bunlara tanık olmak niyetindeydim. Sultanın otağ kurduğu yer ile Bulgar şehri arasında on günlük mesafe vardı. Bu

yüzden oraya ulaştıracak birini istedim ondan; o da Bulgar şehrine götürüp getirecek kılavuzu yanıma kattı derhal! Ramazanda oraya vardım. Akşamı kılarken iftar ettik. Yemek esnasında yatsı ezanı okundu; yatsıyı kıldık, ardından teravih ve vitir derken şafak söküverdi! Orada mevsimi gelince günler de kısa olur. Ben üç gün kaldım Bulgar şehrinde.

Karanlıklar Ülkesine [=Sibirya] Dair

Karanlıklar ülkesine girmek istiyordum ve oraya Bulgar şehrinden giriş yapılıyordu. Bulgar ile Karanlıklar diyarının birbirinden uzaklığı kırk gündü fakat faydası az, yorgunluğu çok olduğu için bu kararımdan vazgeçtim.

Karanlıklar ülkesine büyük köpeklerin çektiği küçük arabalarla seyahat edilir. Bu arazi baştan aşağı buzlarla kaplı olduğundan insanların ayakları kayar, diğer hayvanların toynakları tutmaz. Köpeklerinse tırnakları vardır; bu yüzden ayakları buz üstünde sabit kalır, kaymaz. Bu arazide ancak kuvvetli, zengin tüccarlar seyahat edebilir. Orada ne taş, ne ağaç, ne de toprak var! Dolayısıyla yiyeceğini, yakacağını ve içeceğini, en azından yüz civarında arabaya doldurmayan kimse bu yola düşmemeli! Arazinin kılavuzları oraya çok gidip gelen köpeklerdir. Bu yüzden fiyatları bin dinar civarındadır! Arabanın ipi kılavuz köpeğin boynuna bağlanır; üç köpek daha vardır ona eşlik eden. Kılavuz konumundaki en öndedir, ötekiler onun ardındadır. O durunca ötekiler de durur. Bu lider hayvana sahibinin vurması yahut eziyet etmesi söz konusu olamaz. Hattâ yemek hazır olunca insanlardan önce köpeklerin doyurulması gerekiyormuş! Çünkü köpek bir şeye kızıp da kaçarsa sahibini ölüme terketmiş demektir.

Bu uçsuz bucaksız alanda kırk menzil ilerleyen yolcular Karanlık [ülkenin] sınırında dururlar. Herkes getirdiği eşya ve malı oraya bırakır. Ve her zamanki menzillerine geri dönerler. Ertesi gün tekrar oraya geldiklerinde bıraktıklarının alındığını, onların yerlerinde samur, sincap ve kakum kürklerinin bulunduğunu görürler. Eşya bırakan kişi oradaki kürkleri yeterli görürse alışveriş tamamlanmış demektir. Kendi malına karşılık bunları az bulursa her şeyi olduğu gibi oraya bırakır. Meçhul alıcılar ya kürklerin sayısını artırırlar yahut tamamen kaldırıp en

başta aldıkları eşyayı geri bırakırlar oraya! Alışveriş hep böyle cereyan eder. Onlar kimdir, nereden gelirler bilinmez; in midirler cin midirler şimdiye kadar hiç kimse onlardan birini görmüş değildir.[29]

Alınan kürklerin en kalitelisi "kakum"dur. Bu cins bir kürk Hindistan'da bin dinara satılır; bizim paramızla ikiyüzelli altın eder. Rengi son derece beyazdır; bir karış boyunda olan bir hayvanın postundan yapılır. Hayvanın kuyruğu uzun olup kürkle beraber alınır, atılmaz! Kakumdan sonra "samur" gelir. Bunun derisi dört yüz dinara veya daha aşağı bir fiyata alınabilir. Kuşkusuz bu kürklerin başlıca özelliği bit kapmamalarıdır. Çin ülkesinin asilleri ve ileri gelen kumandanları bu derileri yakalarına koyuyorlar. Irak ve Fars tüccarları da böyle yapıyorlar.

Sultanın rehber olarak verdiği bey ile Bulgar şehrinden geriye döndüm. Hükümdarın otağını Bişdağ diye bilinen yerde buldum. Ramazanın yirmisekiziydi. Onunla bayram namazı kıldım; bayram Cuma gününe rastlamıştı.[30]

Onların Bayram Düzenlerine Dair

Bayram sabahı olunca sultan beraberinde kalabalık bir asker topluluğu ile ata bindi. Bütün hatunlar yanlarındaki askerle beraber arabalarına çıktılar. Sultanın kızı başına bir taç koyarak arabasına çıkmıştı; çünkü o asıl melikeydi; anasından miras almıştı bu makamı. Hükümdarın tüm evlâtları yanlarındaki askerlerle atlarına bindiler. Kadı Şihâbeddîn Sâylî, yanında üstatlar ve fıkıh bilginleriyle at sırtında bayram namazına gelmişti. Kadı Hamza, İmâm Bedreddîn Kıvâmî ve Seyyid Şerif İbn Abdülhamîd de atlara binip geldiler. Fakihlerden oluşan bu atlı grubu, sultanın veliahdı Tîn Bekle yan yanaydı. Yanlarında davullar ve bayraklar vardı.

Namazı Kadı Şihâbeddîn kıldırdı ve güzel bir hutbe verdi. Namazdan sonra sultan ata binerek "köşk" dedikleri yüksek bir ahşap yapıya girdi, kadınlarıyla sohbete oturdu. İkinci bir köşk de bunun hemen alt tarafına kurulmuştu. Veliaht Tîn Bek'le taç sahibi İt Küçücük buraya oturmuşlardı. Onun alt ucunda sağlı sollu kurulan iki köşkte hükümdarın öteki çocukları ve akrabaları yerlerin almışlardı. İleri gelen kumandanlar ve onların ço-

cukları için bu son köşkün her iki yanına "sandaliye" denilen oturaklar konmuş, herkes rütbesine göre kendi oturağına çökmüştü. Davetliler bu tarzda yerlerini aldıktan sonra ortaya nişan tahtaları konuldu. "Emir-i Tûmân", [=tümen beyi] rütbesine sahip her kumandanın kendine ait bir nişan tahtası vardı. Türkler nezdinde onbin atlıyı yöneten kumandana Emir-i Tûmân denilir. Bu merasimde hazır bulunan onyedi emir, yüzyetmişbin atlı savaşçının kumandanları idiler. Fakat sultanın ordusu bundan daha kalabalıktır.

Her emir için minber benzeri bir oturak getirildi; askerler yeteneklerini gösterirken onlar da yerlerinde oturarak seyrettiler. Sonra hil'atler [=özel giysiler] getirildi ve bütün kumandanlara dağıtıldı. Her emir bu giysileri giydikçe sultan köşkünün alt tarafına geliyor, sağ dizinin üstüne çökerek ayağını uzatıyor, sol dizini ise dik tutarak bağlılığını arzediyordu. Sonra eğerli ve dizginli bir at getirilerek toynağı kaldırılmakta, emir bu toynağı öperek atı oturduğu yere götürmekte, sonra da orada at sırtında askerleriyle beraber dikilmekteydi. Bu törene bütün kumandanlar katıldılar.

Merasim bitince sultan, köşkten inip atına bindi; sağ tarafında veliaht oğlu ile İt Küçücük Hatun, sol tarafında ikinci oğlu, önünde ise sırmalı ipek örtülere bürülü atların çektiği ve sırmalı ipek kumaşların süslediği arabalara binmiş dört hatunu ile otağına doğru yola koyuldu. Bu kafilenin önünde küçük ve büyük beyler, beyzâdeler, devlet ricali, vezirler, teşrifatçılar yayan gidiyorlardı. Nihayet "vıtâk" [=otak; otağ] denen yere vardılar. Vıtâk etrafı çevreleyen tente demektir. Burada kocaman bir "bârka" kurulmuştu. Bârka büyük bir çadır odadır. Altın kakmalı, gümüş kaplamalı dört ahşap direğe dayanmakta ve her direğin ucunda altın ve gümüşten mamul pırıl pırıl parlayan, çevresine ışık saçan bir nişan bulunmaktadır. Bârka uzaktan bakılınca bir tepeyi andırıyor; sağ ve sol yanında ise ya pamuk ya da ketenden yapılmış çardaklar bulunuyor. İçerde her yer ipek kumaşla örtülü. Bârkanın ortasına onların "taht" dediği büyük bir sedir kondurulmuş. Gayet sanatkârane bezenmiş bu ahşap tahtın ayakları altın kakmalı, gümüş plakalarla kaplıydı; üzerine de muhteşem bir halı serilmişti. Tahtın ortasındaki minderlere sul-

tanla büyük hatun oturdu. Sağ tarafta İt Küçücük ile Urducâ Hatun, soldaki mindere ise Beyelûn Hatun ile Kebek Hatun oturdular. Tahtın sağ tarafına konan iskemleye veliaht Tîn Bek, sol yandakine ikinci oğul Cânî Bek, bunların iki yanına dizilen iskemlelere ise emirler ve onların çocukları oturmuşlardı. Onların ardında küçük rütbeli beyler yer alıyordu. Bunlara "Ümerâyı Hezâre" denilir. Yani bin kişilik birliklerin kumandanlarıdırlar. Bu şekilde protokole göre herkes yerini aldıktan sonra altın ve gümüş sofralar üzerinde yemekler sunuldu. Her sofrayı dört veya dörtten fazla kişi taşıyordu.

Buranın yemeği ya haşlanmış at, yahut koyun etidir. Her emirin önüne bir sofra getirilir. İpekli elbiseler giyen, ipekli bir önlük takan, belindeki kında koca bıçaklar ve satırlar taşıyan "Bârûcî" [=barıcı; parçalayıcı] gelir. Bârûcî, et parçalayan demektir.[31] Her emirin bir bârûcîsı var. Sofralar kurulunca evvelâ onlar hücum ederek efendileri önünde yerlerini alırlar; arkalarında tuzlu su ile dolu altın yahut gümüşten mamul minik kaplar getirilir. Bârûcîlar eti küçük parçalara bölerler; kemikle karışık eti ayıklamada ustalık kazanmışlardır. Buralılar kemikle yan yana pişmiş eti tercih ederler yemeklerinde.

Onların ardından yine altın ve gümüş kaplarda içecekler getirilir. Meşrubatın büyük bir kısmını ballı şıralar oluşturuyor. Hanefî mezhebinde olduklarından dolayı "nebîz"i [=hurma, arpa, üzüm vs.nin küpe basılarak yapılan ve sarhoş etmeyen şırası] helâl sayıyorlar. Sultan şıra içmek isteyince kızı ayağa kalkar, kadehi alır, dizini yere koyup babasına sunar nazikçe; babası içtikten sonra kız ikinci bir kadeh alarak büyük hatuna sunar. Büyük hatun içtikten sonra diğere hatunlara sırayla uzatır. Onların ardından veliaht kadehi alır ve babasına sunar; aynı şekilde o da içtikten sonra hatunlara ve kızkardeşine sunar. Hepsinin önünde reveransla yapar bu işi. Onun ardından ikinci oğul kalkar, kadehi alır, kardeşine sunar. Onların ardından büyük beyler kalkar. Her biri veliahda sakilik ederler.

Nihayet bey çocukları kalkar, bu ikinci oğula kadeh sunarlar, önünde eğilirler. Bu arada şarkı söylemektedirler. Ben mescidin avlusunda kadı, hatip, şeyh ve fakihler için kurulan çadırda bulunuyordum. Bize de her birini Türklerin ileri gelenlerin-

den dört beyin taşıdığı altın ve gümüş kaplamalı sofralar çıkarıldı. Bugün huzurda sadece nüfuzlu beyler hizmetkârlık yaptığından hükümdar kim ne arzu ediyorsa bu beylere emrediyordu, hizmeti görülsün diye. Şeyhlerin bir kısmı altın ve gümüş sofralardan yemek yedi. Bir kısmı ise bunları kullanmaktan sakınarak yemek yemedi.

Sağımda ve solumda kımız tulumlarıyla dolu göz alabildiğine uzanan arabalar gördüm. Hükümdar yemek sonunda bu içkilerin orada bulunanlara dağıtılmasını emretti. Bundan bana tam bir araba düştü ama komşum olan Türklere hediye ettim!

Cuma namazını kılmak üzere câmie gittiğimizde vakit gelmişti lâkin sultan gecikmişti. Cemaatten bir kısmı onun sarhoş olduğunu ileri sürerek namaza gelemeyeceğini, diğer bir kısmı da ne olursa olsun namazda hazır bulunacağını savundular.

Vakit epeyce ilerledikten sonra hükümdar sallana sallana gelmeye başladı. Seyyid Şerif'e gülerek selâm verdi. Ona "Atâ" diye hitap ediyordu. Türk dilindeki atânın Arapça karşılığı "eb"dir [=baba]. Cumayı kıldık. Herkes yerine gitti. Sultan bârkaya dönerek ikindiye kadar orada kaldı. Tören son bulunca insanlar kendi çadırlarına döndüler; sultan o geceyi kızı ve hatunlarıyla geçirdi.

[Hacı Tarhan Şehrine Gidiş ve Beyelûn Hatun]

Bayram bitti, ordu hareket etti, ben de Sultanla beraber Hacı Tarhan [=Astrahan] şehrine gittim.[32] "Tarhân" Türkler nezdinde her çeşit vergiden muaf olan yer demektir. Bir zamanlar sufî bir Türk hacı oraya yerleşmiş, Sultan da onun bulunduğu mekânı bütün vergilerden muaf kılmış. Böylece hocanın çevresinde bir kasaba kurulmuş, büyümüş ve şehir hâline gelmiş.

Çarşıları muhteşem olan bu şehir "İtil" nehrinin kenarına kurulmuştur.[33] Gördüğüm şehirlerin en güzellerindendir. İtil nehri de dünyanın en büyük nehirlerindendir. Sultan, soğuk bastırıp nehir donuncaya kadar Hacı Tarhan'da kalır, nehrin bitişiğindeki sular [=delta; denize kavuştuğu yer] donduğunda emreder; ahali binlerce yük saman getirerek donmuş ırmağın üstüne döker. Burada hayvanlar saman yemiyor! Çünkü saman onlara zarar veriyor, Hint diyarında da böyle! Sürülerin yiyeceği

yeşil çayırlardır. Ülke bereketli ve otlanmaya elverişlidir. Halk bu donmuş nehir ve ona bitişik suların üzerinde üç konak gider arabayla! Kış mevsiminin sonunda bazı kafileler bu yolu tercih ederse boğulurlar, buzlar çözüldüğü için.

Hacı Tarhan şehrine vardığımızda Bizans hükümdarının kızı olan Beyelûn Hatun hem çocuğunu doğurmak hem de babasını ziyaret edip dönmek amacıyla İstanbul'a seyahat için Sultandan izin istedi; isteği kabul edildi.

Bunun üzerine ben de sultandan rica ettim; İstanbul'u görmek fırsatını bana kazandırsın diye! Yolculuğunda beni hatuna yol arkadaşı yapmasını istirham ettim. Sultan başıma bir şeyler gelir diye korktuğu için evvelâ engel olmak istedi ama onu rahatlatıcı sözlerle ikna ettim ve şöyle dedim:

"Senin himayen ve dostluğunun gölgesinde İstanbul'a girersem hiç kimseden korkmama gerek kalmaz!"

İzin almıştım!

Sultana veda ederken binbeşyüz dinarın yanında bir takım elbise ve sayısız at hediye etti bana! Hatunlar ise "sûvm" [=som][34] dedikleri gümüş taslardan verdiler; bu kelimenin tekili "savme" olmalı. Hükümdarın kızına gelince o hepsinden cömert davrandı, beni giydirdi ve atlandırdı. Böylece elimin altında elbise, at, sincap ve samur kürklerinden müteşekkil bir servet toplandı!

Notlar

1 **Kirş (=Kerç) limanı:** Karadeniz'i Azak denizine bağlayan Kerç boğazının batı yakasındaki liman. Bu boğaz, kadim çağlarda Amasyalı Strabon tarafından Bosfor Kimmeri (=Kimmerya boğazı) diye ünlenmiş idi. Ebu'l-Fidâ, Kirş şehrinin "Kefe ile Azak arasında Azak denizinin ağzında küçük bir yer" olduğunu söylüyor. Ona göre "bu şehrin halkı Kıpçak asıllı olup gâvur" idi. Bu topraklar ve Azak çevresi o dönemde Altın Ordu İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaydı. 1578'de bölgeyi gezen M. Bronevskiy, şehrin Tatar hanlarının elinde olduğunu belirterek o dönemde buranın fazla önemi kalmadığını söylüyor. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 217; Martin Bronevskiy, *Kırım*, çev. Kemal Ortaylı, Ankara, 1970, s, 37; W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen âge*, Leipzig, 1886, C. 2, s. 184.

2 **Kerç'teki kilise ve Hz. Ali'nin resmi meselesi:** Kerç, Cenevizlilerin de tesiriyle o bölgenin Hıristiyanlık merkezi hâline gelmiş idi. Nitekim 1332'den itibaren metro-

politan oldu. Seyyahımız herhalde İlyas Peygamber'i Hz. Ali ile karıştırmış burada. Zira Gibb'in de belirttiği gibi Yunancada Eliya diye söylenir İlyas Nebi. Seyyahımız Eliya kelimesini Ali'ye benzetmiş olmalı. Ancak yine de buna aykırı tezler geliştirmek ve bu malzemeyi o dönem hetorodoksisiyle ilgili olarak kullanmak mümkündür. Bkz.: Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, C. 2, s. 469.

3 **Deşt-i Kafcak (=Deşt-i Kıpçak) ve Kıpçaklar:** Kıpçak sahrası diye çevrilen bu kavramla Kıpçakların ve onlardan önce buraya gelip yerleşen yüzbinlerce Kumanın yaşadığı ve zamanla eriyip yerli kavimlere karıştığı Ukrayna bozkırları, Güneybatı Rusya ve biraz da bugünkü Doğu Avrupa kastolunur. İşte, dar manasıyla Deşt-i Kıpçak 11. yüzyıl ortalarından 13. yüzyılın ilk yarısına; yani Moğol istilâsına kadar olan devredeki Kıpçak nüfusunun yayıldığı sahayı ifade etmektedir. Daha sonra Altın Ordu'nun büyümesiyle Deşt-i Kıpçak terimi Yukarı Bulgar Hanlığı'nı, Kuban ve Terek ırmaklarından Derbend'e kadar uzanan Kuzey Kafkasya'yı ve Hârizm ülkesini içine alır olmuştur. Önce Kumanlar, Peçenekler, daha sonra Kıpçaklar yüzyıllar boyunca çok büyük bir nüfus kesafetiyle bugünkü Ukrayna, Kırım, Kuzey Kafkasya, Güney Sibirya ve Doğu Avrupa'nın bir kısmında yaşadılar ama diğer coğrafyalarda yaşayan Oğuzlar gibi kalıcı devletlere ve tarihî üne sahip olamadılar; ya Macarlar ve Romenler gibi civar halk ve ülkelerin tarih sahnesine çıkıp krallık kurmalarında ve millet olmalarında yardımcı unsur hâline geldiler; yahut güneye inip Oğuz kökenli Müslüman imparatorluklarda kumandan, idareci ve bilgin oldular. Zira Kumanların ve daha sonra Kıpçakların tümünü birden kucaklayan ortak bir dinî (veya Haldunyen tabirle asabî) bağ yoktu; onları bir araya getirecek cihangirleri de yoktu. Orada Ruslardan ve diğer yerli ahaliden fazlaydılar fakat ötekilerin arasında eridiler; geriye bölge halkının genlerine sinmiş uzun boyluluk, düzgün endam, açık renk ten ve açık renk göz bıraktılar; çevre halkların nesillerine renk kattılar. Eğer bu büyük grup, egemen bir millet olma hâlini yaşayabilse ve çevre kültürlere direnebilseydi bugünkü Rusya ancak küçük bir prenslik; Litvanya benzeri minik bir devlet olarak varlığını devam ettirecekti. Zira Kuman-Kıpçakların torunları, Güney Sibirya'dan Kafkasya ve Karadeniz'e uzanan bu muazzam alana hâkim tek güç olarak Avrupa devletlerini korkutmaya devam edeceklerdi. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 6, s. 713; A. Nimet Kurat, *Karadenizin Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972, s. 69; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1993, s. 136-155; Mustafa Safran, *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lûgatlara Göre Kuman/Kıpçaklar*, Ankara, 1993, s. 6-25; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara, 1975, yayına hazırlayanlar: Kâzım Yaşar Kopraman-Afşar İsmail Aka, s. 217-245; Murat Adji, *Kaybolan Millet (Deşt-i Kıpçak Medeniyeti)*, çev. Zeynep Bağlan Özer, Ankara, 2001, s. 117-169.

4 **Hıristiyan Kıpçaklar ve bu münasebetle *Kuman Sözlüğü*'nün hikâyesi:** Moldovya'daki Kumanların 1223'te Hıristiyanlığa geçmelerinden ötürü öteki Kuman kitleleriyle bunlar arasındaki kültürel bağlar koptu. Onların büyük bir kısmı Romenler, Macarlar ve Lehler arasında eriyip asimilasyona uğradı; geriye yer adları, birkaç şahıs adı ve bazı kelimeler kaldı. Bugün, cümle ögelerinin yerleri bizden farklı olmakla birlikte bizim lehçemize en yakın Türk lehçelerinden biriyle konuşan Hıristiyan Türklerin, yani Gagavuzların onlarla bir ilgisi olabilir. İşte o dönemde Kumanlara Hıristiyanlığı öğretmek, onlarla ticarî ve kültürel bağlar kurmak isteyen papazlar ve ta-

cirlerin yoğunlaşan çabaları, *Codex Cumanicus* adıyla bilinen *Kuman Sözlüğü*'nü doğurdu. Bazılarına göre *Codex Cumanicus*, *Divân-ı Lügâti't-Türk*'ten sonra en önemli Türk dili yadigârıdır. Bkz.: İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1989, s. 175; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul, 1974, C. 2, s. 161-186; K. Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, çev. Kemal Aytaç, Ankara, 1992.

5 **Kefâ (=Kefe; Teodosya; Rus söyleyişiyle Feodosiya) ve Cenevizliler:** Kefe 13. yüzyılda Cenevizliler tarafından ticarî bir merkez olarak kuruldu; 1308'de Moğollar tarafından tahrip edildiyse de stratejik önemi sebebiyle daha sonra yeniden bayındır hâle getirilmiştir. Seyyahın çağdaşı olan Ebu'l-Fidâ da Kefe'nin bir ticaret merkezi olduğuna değiniyor. Çok daha sonra, 1578'de Kırım ve civarını gezen Polonya asilzâdesi Martin Bronevskiy'in de intibaları fevkalâde canlı ve tarihî bakımdan mühimdir. Şöyle diyor: "Kefe şehri Tavrida yarımadasının en şirin şehridir. Pek müstahkemdir. Çok iyi, kullanışlı bir limanı vardır. Yabancı gemiler burayı sık sık ziyaret ederler. Cenevizliler zamanında zengin ve kalabalık olduğu anlaşılmaktadır. Yüz sene kadar önce (Osmanlı) Türklerinin eline geçmiştir. Kefe limanına uzak ve yakın Yunan adalarından ve İstanbul'dan gemiler gelir. Şimdi bu şehirde Türkler, Ermeniler, Yahudiler, İtalyanlar ve Rumlar beraber yaşamaktadırlar." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 215; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 470; Martin Bronevskiy, *Kırım*, çev. Kemal Ortaylı, Ankara, 1970, s. 32-35.

6 **Kırem (=Kırım; Solgat):** Ortaçağlarda Solgat diye bilinen bu şehir günümüzde **Stary Krim** yani Eski Kırım olarak bilinmektedir. Kırım yarımadası da ismini buradan almıştır. Kefe'ye 42 km uzaklıktadır. Kırım o zamanlar Altın Ordu hâkimiyeti altındaydı. Bugün küçük bir kasaba olan Stary Krim'in eski azametinden pek bir nişane kalmamıştır; sadece 1314'te Uzbek Han'ın yaptırdığı câmi, hamam ve türbe mevcuttur. 16. yüzyılın sonlarında burayı gezen Martin Bronevskiy anlatıyor: "Çok eskiden yapılan yüksek duvarlı bir şehirdir. Ptolemy bu şehirden bahsederken Tafros adını kullanmıştır. Cenevizlilerin Tavrida yarımadasına yerleşmelerinden önce de burada Muhammed dininden olan insanlar yaşar imiş; zira şehrin içinde ve civarında İslâm dinine ait pek çok mabet, mukaddes mekân ve ayrıca büyük taşlar üzerine yazılmış Arapça ibareler mevcuttur. Burada yaşayan Türkler, Tatarlar ve Rumlar şehrin evvelce ilim ve sanat merkezi olduğunu söylemektedirler. Kırım hanı kendi parasını buradaki darphanede bastırır." Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 215; bkz.: Martin Bronevskiy, *Age.*, s. 28-31; Gibb., *Age.*, C. 2, s. 471.

7 **Kıpçak arabaları:** Bu arabalar ve özellikleri 1245-1247 arasında o bölgeyi gezen P. Carpini ve 1253-1255 arasında o civarda bulunan G. Rubruck tarafından da anlatılmıştır. Özellikle Rubruck'un bildirdikleri enteresandır: "Onlar uyudukları evleri tekerlekler üzerine yaparlar. Birbirine geçmiş çubuklar bir merkezi çevreleyerek yukarı yükselip bacayı oluşturur; bu ağaç iskele, beyaz bir keçe ile kaplanır. Çadırlar bazen kara keçe ile kaplanır; kapının üzerine gösterişli bir deri asılır. Çadırlar çok geniş olabilir; sadece enleri 30 ayağı bulabilir; benim bizzat ölçtüğüm bir arabada iki tekerlek arasındaki mesafe 20 ayak genişliğindeydi! Bir ev gördüm ki onu taşıyan öküzlerin sayısı 22 civarındaydı! Arabanın dingili bir gemi sereni kadar büyüktü." Bkz.: Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, 7. Kitap, s. 353-356; Mustafa Safran, *Age.*, s. 110-113.

8 **Dûkî (=Düğ) kelimesi:** Anadolu ağızlarında hâlâ yaşayan bir kelimedir. **Dö**vülüp inceltilmiş manasındadır. Bizim yöremizde (= Tokat) ince dövülmüş buğdaya, yani ince bulgura "Düğ" dendiğini biliyorum. Herhalde Oğuz lehçesinin tesiriyle kelimenin başı d'ye; son tarafı ise yumuşayıp eriyerek "ğ" harfine dönüştü. Ancak başta ve sonda sert ve patlayıcı harfleri muhafaza eden Kıpçak lehçesinde bu kelimenin "tukı" veya "dukı" şeklinde telâffuz edilmesi tabiîdir. Bu kelimeye, *Derleme Sözlüğü*'nde hem "döğü" şeklinde hem de "düğ" şeklinde rastlıyoruz. Döğü, Samsun- Çarşamba civarında değirmende çekilerek; yani dövülerek kırılmış, un ufak edilmiş mısır anlamında kullanılıyor. Düğü ve düğ ise Tokat, Amasya, Sivas, Niğde ve Karaman'da "elendikten sonra geriye kalan ince bulgur" manasında kullanılıyor. Ancak bu kadar bilinen bir kelimenin İsmet Parmaksızoğlu gibi bazı İbn Battûta derleyicileri tarafından "davkı" diye okunması hafifsenecek bir hata değildir; üstelik Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı ansiklopedik eserinin ziraat bölümünde "tögü" ve "düğ" kelimelerine üç sayfaya yakın yer ayırmışken! Bkz.: *Derleme Sözlüğü*, C. 4, s. 1572 ve 1622; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara, 1978, C. 2, s. 182-185.

9 **Kımızz (=Kımız):** Kelime, Türklerin meşhur içkisi kımızın farklı bir okunuşudur. Türkçede şedde yok ancak son harfe yapılan vurgu bir Arabın kulağına şedde gibi geleceğinden seyyah bu kelimeyi iki "z" ile kaydetmiş olabilir. Kelime muhtelif lehçelerde "kumuz", "kumış" ve "kımıs" olarak da telâffuz edilmektedir. Kımız hakkında ayrıntılı malûmat için bkz.: Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 4, s.54-61; Besim Atalay, *Divan-ı Lugâti't-Türk Dizini*, Ankara, 1943, s. 315.

10 **Burhani (=Mantı, Borani?):** Şemseddîn Sami, pirinçle karışık ıspanak vs. sebze yemeğine "boranî" dendiğini belirtiyor. Diğer sözlüklerde "üzerine yoğurt dökülen" ifadesi var. Öte yandan Tatar böreği tarifinde parça parça hamur hazırlanarak ortalarına kıyma konulması; ardından su dolu tencerede kaynatılarak üstüne yoğurt dökülmesinden bahsediliyor. Demek ki en yakın anlamı "Tatar böreği" veya "mantı". Burhani, Farsça kebap anlamında "büryan" kelimesinin farklı bir söylenişi de olabilir. Burada bahsedilen tarife en yakın yerel yemekleri Kastamonu mutfağında bulmak mümkündür. Bkz.: *Yemek Kitabı*, haz. M. Sabri Koz, İstanbul, 2002, s. 509-511; Şemseddîn Sami, *Kamus-i Türkî*, s. 307; Leman Cılızoğlu Eryılmaz, *Yemek Pişirmek*, İstanbul, 1995, s. 312.

11 **Erişte:** Erişte Anadolu köylerinde hâlen kullanılır. Bizim orada (=Tokat) erişte, biraz kalın açılan yufkanın ince ince kesilip kurutulmasıyla elde edilir; hammadde olan hamura, maksada göre yumurta veya yağ gibi katkı maddeleri konabilir. Ortaya çıkan ürün sadece makarna olarak veya pilâvı güzelleştirici esmer madde şeklinde kullanılmaz; kurutulmuş erikle beraber pişirilerek mayhoş amma nefis bir çorbası yapılır ki benim zihnimdeki "erişte" imajı tam da bu mahallî çorba anlamındadır. Kelimenin aslı "rişte" olmalı; zira rişte Farsçada iplik, ipliğimsi şey manasındadır. Meraklısına eriştenin nasıl hazırlandığı hakkında detaylı bilgi için kaynak: L. C. Eryılmaz, *Age.*, s. 366-368.

12 **Eski Türklerde yemek kültürü ve tatlı:** Eski Türklerle ilgili araştırmalarda çeşitli tatlı türlerinden bahsedilmektedir; özellikle düğün, doğum gibi hâllerde helva ve şerbet takdimi yapılmakta imiş. Ancak henüz şekere alışmamış göçebe kültüründe,

medenî ortama geçememiş Türk kabilelerinde ve Moğollarda şeker hoş karşılanmıyor olabilir. Türklerde nesiller boyu en çok yenilen maddeler et, süt ve tahıldır. Ancak erik, elma, kavun, karpuz, soğan, kabak vs. hakkında sayfalar dolusu tarihî kayıt vardır. Bu konu hakkında kısa da olsa bir fikir edinmek için bkz.: Safa Öcal, *"Eski Türklerde Yiyecekler", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Nisan, 1985, s. 161-213. Yemeğin hangi âdetlere uyularak yendiğine dair bkz.: Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 2001, C. 2 s. 281-285 ve yemek kültürü için aynı eserin 4. cildine bakılabilir.

13 **Dühün:** Düğ kelimesinin iyelik ekiyle; "düğ'ün suyu" örneğinde görülen "düğün" şekline benziyor.

14 **Azak:** Bugün Azov diye bilinen şehir. Ortaçağlarda Tana adıyla da şöhret bulmuştur. Rostov'a otuz km uzaklıkta, Don nehrinin denize döküldüğü ağzın güney yakasındadır. Azak şehri Volga nehrine doğru ilerleyen kafilelerin buluşma ve son hazırlık menzilidir. Bkz.: H. Yule, *Cathay and The Way Thither*, Londra, 1917, 3/146; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 475.

15 **Kavâl:** Bu kelime, Arapçada çok söyleyen, çok konuşan anlamına geliyor; ancak Farsça sözlüklerde Kavl-i Kâseger bir musikî makamı anlamında kullanılmaktadır. Urduca-İngilizce büyük sözlükte ise bir yandan çalan, bir yandan da destan veya hikâyeyi makamlı bir şekilde okuyan profesyonel müzikçi anlamında olduğu belirtiliyor. Bu da son zamanlarda çeşitli caz ve newage tarzı müzik üreten gruplarla işbirliği yapan Pakistan menşeli grupları akla getiriyor ki onların yaptığı müziğe "Geleneksel Sufî Kavval Maziği" deniliyor; Fatih Han'ın yaptığı müzik gibi. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1468; John T. Platts, *A Dictionary of Hindustani and English*, s. 795.

16 **Mülemma':** Arapçada rengârenk, alaca-bulaca anlamındadır. İslâm halklarının edebiyatlarında Arapça, Farsça ve Türkçe karışık beyitlerden meydana getirilmiş şiire denilir. Bu işi yapmaya da "telmih" adı verilir. Bkz.: İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, 1999, s. 299.

17 **At ticareti ve "ikdîş" türü atlar** için bkz.: 32/86. not. İkdiş veya İğdiş, hem özel melezleme metoduyla elde edilen atlara hem de husyeleri burulmuş hayvana denilirdi.

18 **Alkaşî kelimesi:** Bunun asıl okunuşu, "ulakşî" yani Uygurcadaki "ulakçı" olmalıdır; atla uğraşan, at sırtında haber veya başka bir şey taşıyan adam demektir bu. Bkz.: Radloff, *Wörterbuch*, C. 1, s. 168.

19 **Şişnekâr şehri:** Herhalde Peşaver'in 16 mil kuzeybatısındaki Heştnagar şehri kastolunuyor. İlerde buradan bahsedilecektir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 478.

20 **Macar şehri ve Macarlar:** Bu şehrin bulunduğu bölge, eski Macarların bir bölümünün de yaşadığı Hazar İmparatorluğu sınırları içinde idi. Milâdî 527 yılında Bizanslılar, Kerç şehrinde ve Kuban nehrinin (=Kuma) döküldüğü noktada Magyeri adlı bir hükümdardan bahsediyor. Kuban çevresi 7. yüzyılda "Onogurya" şeklinde de isimlendirilmekte imiş. Bizans imparatoru Konstantin Porfyrogennetos'un 10. yüzyılda yaşayan Macarlardan aldığı bilgiye göre Macar ırkı iki yüzyıldan beri Hazar İmparatorluğu ile sıkı ilişkide imiş. Bugünkü Macarların ataları, Onogur zümresinden saf kan Türk olanlarla birlikte milâdî 460 civarında Ural'daki eski yurtlarından Kuzey Kafkasya ve Karadeniz civarına göç etmişlerdir. Ancak Ural'dan sel gibi akan Peçe-

nek boyları karşısında tutunamayarak milâdî 900'lü yılların başında Dnyeper, Dnyester ve Prut çevresine çekildiler. Daha sonra Karpat havzasını tanıdılar ve günümüzün Macaristan'ına yerleştiler. Macar Devleti'nin ilk kralları ve büyük aileleri Türk idi; onlar Fin-Ogur asıllı bugünkü Macarların atası olan halkla iyice karıştılar ve zamanla eridiler. Bizans kroniklerine göre en eski Macar adları umumiyetle Türkçedir; onlar iki dilli bir millettir; savaşçı ve idareci tayfası Türkçe konuşmaktadır. Yurt kuran ve devlet idare eden ilk Macar kralı Arpad da Türktü ve Turul sülâlesindendi. Macarlar, Türklerin evvelce karıştığı Slav ırkları gibi değildiler; aralarında Türkler kalmasa bile uzun bir zaman Türk âdet ve savaş tarzını muhafaza ettiler. Zira Fin-Ogur zümresinden olmak münasebetiyle fizyolojik nitelikler ve hayat tarzı bakımından Türklere çok yakın idiler. Tarihin o dönemlerinde eski Bulgarlar, Hazarlar ve Macarlar arasında ırkî, siyasî, kültürel ve vatanî bağlar var idi. Bu yüzden Macar bilim adamları soylarının tarihini Başgırdistan'da, Kuzey Kafkasya'da hattâ Uyguristan'da aramaktadırlar. Eski İslâm coğrafya kitaplarında "Başgırd" ve "Bacgırd" kelimesi ile "Macgırd"ın (=Magyar, Macar) neredeyse eşanlamlı olarak zikredilişi ve o kavimlerin birbirine yakın yerlerde meskûn oluşu bu tür araştırmaları artırmaktadır. Karadeniz bir zamanlar "Bacgırd denizi" olarak anılmıştır; tıpkı "Bulgar denizi" diye anılması gibi. Bugün Kuma nehri üzerine kurulu "Burgo-madzhary" şehri, seyyahımızın bahsettiği Macar için tarif edilen noktaya tam oturmaktadır. Macar şehrinin yeriyle ilgili olarak seyyahımızın verdiği malûmat, önceki ve sonraki tarihî belgelerden çıkan sonuçlara muvafıktır. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. Pellat neşri, paragraf nr.: 280, 493; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1970, s. 118-120; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 479.

21 **Bişdâğ ve buradaki kaplıcalar:** Beşdağ yani beş tepeden oluşan bu mıntıkanın kaplıcaları çok meşhur idi. Bugün Türkçeden mütercem olarak Ruslar Pyatigorsk diyormuş buraya. İbn Battûta'nın dinlediği kimselerde Oğuz lehçesinin tesiri var. Zira 16. yüzyıl sonlarında bu yöreyi gezen Bronevskiy, mezkûr kelimeyi Beştav şeklinde Tatarca ve Kazakça gibi Kıpçak ağzıyla (Kuzey lehçelerine uygun bir tarzda) telâffuz ediyor. Beştav koskocaman bir eyalet merkezidir ve her yanı ormanlarla kaplıdır. Bkz.: Martin Bronevskiy, *Kırım*, s. 38.

22 **Urdû (=ordu/orda) kelimesi ve Urdu lisanı:** Ordu veya urdu kelimesi; hükümdarın yurdu, karargâhı, çadır kurduğu yer anlamına gelir. Sanıyorum "çadır kazığının yere (v)urulduğu mekân" anlamında "urmak" kökünden türemiş olabilir; çünkü geçmiş zaman kalıbı eski Türkçede fiilin gerçekleştiği nesne için (=ism-i mef'ûl anlamında) kullanılmıştır; Tanrıberdi ismi gibi, yani Tanrı'nın verdiği çocuk; Farsçadaki "hudâbahş" anlamında. Bahaeddin Ögel de kelimenin aslının Türkçe olduğunu; Büyük Hun Devleti zamanından beri kullanıldığını ve bildiğimiz "orta" kelimesinin "devletin orta yeri" anlamında kullanılmasıyla bu kavramın doğmuş olabileceğini söylüyor. Böylece yer belirten "or" kelimesine Türkçe "tu" ekinin ilâve edilmesiyle bu isim meydana gelmiş oluyor. Ancak başka uzmanlar kelimenin aslının Moğolca olduğunu söylemektedirler. Aynı kökten gelen "Orun" durak; durulan, beklenen yer anlamındadır. Bugün Altay Türkçesi gibi Moğolcanın etkisine açık bir lehçede bu kökten gelen epey kelime vardır; meselâ "oroon" devlet anlamında, "üstügi oroon" Göktanrı'nın hükümranlığı, Ülgen'in gökyüzü krallığı anlamındadır. Asya'daki

diğer dillere ise dilimizden veya Moğolcadan geçmiştir. Bugün Pakistan'ın resmî dili olan "Urdu" da bildiğimiz "ordu" kelimesinin farklı bir okunuşudur. Kuzey Hindistan'a inen Türk ve Moğol kavimlerinin asker sınıfı ve o bölgenin dervişleri, zamanla Türkçe, Farsça, Arapça kelimelerin çok kullanıldığı ve gramer bakımından yerli Hindistan lehçelerine (=Prakrit) dayanan yeni bir dil geliştirdiler. İlk defa 1667'de Şah Cihan'ın; devletin başşehrini Agra'dan Dihli'ye nakletme kararının ardından kurulan yeni şehre Urdû-yi Muallâ denmiş; böylece Hint, Afgan ve Türklerin alışveriş, sanat ve siyaset alanında kullandıkları ortak dile Urdu lisanı denmiştir. Ancak temelleri ve oluşum başlangıcı Gazneli Mahmud devrine kadar gider. Ordu ve orun kelimeleri için bkz.: *İbn Mühennâ Lügatı*, s. 53; *Kuman Lehçesi Sözlüğü (=Codex Cumanicus)*, K. Grönbech neşri, çev. Kemal Aytaç, Ankara, 1992 s. 147; Besim Atalay, *Divân-ı Lugâti't-Türk Dizini*, s. 441-442; B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, çev. Abdülkadir İnan, s. 74; A. Melek Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler*, s. 139; Edib Ahmed Yüknekî, *Atebetü'l-Hakayık*, inceleme ve çev.: Reşid Rahmetî Arat, Ankara, 1992, s. 57, beyit nr.: 212; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 2001, s. 675; E. Gürsoy-Naskali, M. Duranlı, *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara, 1999, s. 140; Urdu lisanı için bkz.: Erkan Türkmen, "Türkçe ile Urduca Arasındaki İlişkiler", *Türk Dili Dergisi*, Ocak 1985, s. 33.

23 **Altın Ordu (=Altın Orda) Devleti ve Muhammed Uzbek Han:** Çingiz Han'ın Asya kıtası çapındaki büyük imparatorluğunun vârislerinden olan ve Batu Han tarafından yönetilen Altın Ordu kolu; Doğu Avrupa, Rusya içlerine sürekli seferler düzenledi ve böylece kendini hissettiren siyasî bir güç hâline geldi. Ancak Batu'nun, imparatorluğun merkezi olan Karakurum'la ilişkileri normal seviyede hattâ çok güçlüydü; yani Batu'da bir istiklâl emâresi yoktu. Onun oğlu Berke zamanında ise Moğol İmparatorluğu dağılmaya başlamış; merkez, kendine uzak bölgelerle irtibata geçemez hâle gelmişti. Böylece bütün bir kuzey ve kuzeybatıya Altın Ordu Devleti egemen oldu. Mengü Timur, Tuda Mengü ve 25 yıllık fetret döneminden sonra Muhammed Uzbek Han başa geçti; m. 712-741/h. 1312-1341 yılları arasında Altın Ordu Devleti'ni yönetti. Onun dönemi devletin altın çağı olup İslâmın Moğol asilleri arasında yayılmaya devam ettiği ve Moğolların yerli Türk (=Kıpçak) nüfusa daha fazla karışıp temessül ettiği bir dönemdir. O, Hıristiyanlara iyi davranan, ticaret ve siyasetten anlayan, politik kurnazlığın ne olduğunu iyi bilen bir hükümdardı. Birzâlî'nin demesine göre tahta çıktığında 30 yaşlarında, yakışıklı, uzun boylu, akıllı, İslâm akîdesine bağlı bir Müslümandı. İbn Hacer de Moğol meliklerinden Uzbek'in cesur ve Müslüman bir Kaan olduğundan bahseder. İbn Kâdî Şühbe ise –ki babasının yazdığı tarih kitabını özetlemiştir– şöyle der: "Türk ülkesinin kaanı Uzbek, Yeni Saray şehrinde Şevval ayında vefat etti." Demek ki Kıpçakların diliyle ve Müslüman Memlûklerin siyasî ve dinî kültürüyle yoğun bir temas kuran Altın Ordu Devleti, artık bir Türk Devleti gibi görülüyordu. Seyyahımızın ilerleyen sayfalarda Hârizm valisi olarak bahsedeceği Kutluğ Timur, Uzbek'in hocasıydı. Memleketin nasıl yönetileceği ve kiminle nasıl siyaset yürütüleceği konusunda Uzbek'e akıl veren de odur. Onun öğütleri sayesinde Uzbek Han pek çok ciddî sorundan kurtuldu. Mısır Memlûk Türkleriyle var olan ilişkileri daha da güçlendirerek İlhanlıları sıkıştırdı; Kafkasya ve Azerbaycan'da etkinliğini artırmak istedi. Vefat ettiğinde devletinin sınırları

doğuda Hazar ötesine, Hârizm bölgesine yani bugünkü Özbekistan'a, kuzeyde Sibirya'ya ve Moskova kapılarına, batıda Bizans İmparatorluğu'na ve Doğu Avrupa devletletçiklerine, güneyde ise Karadeniz kıyılarına ve Azerbaycan sınırlarına uzanıyordu. Bkz.: İbn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 206; İbn Kâdî Şühbe, *Tarih,* ed-kritik: Adnan Derviş, Dımaşk 1994, C. 1, s. 259; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,* Ankara, 1976, s. 119; Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluşu ve Yükseliş Devreleri,* İstanbul, 1976; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü,* çev. Hasan Eren, Ankara, 1992, s. 50-53. Ayrıca Arapça kaynaklarda Altın Ordu'dan bahseden bölümleri derleyen Tiesenhausen'in eseri, Arapça metinlerle yan yana Türkçeye çevrilmiştir. Bkz.: Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine ait Metinler,* çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, 1941. Bu metinlerde Uzbek Han için bk; s. 287, 300-306, 344-348. Deşt-i Kıpçak bölgesinin tarihiyle ilgili olarak bu bölümün 3. notuna da bakılabilir.

24 **Tâytuğlî (=Taytuğlu) Hatun ve Batı dünyasının Moğol aristokrasisini Hıristiyanlaştırma faaliyetleri:** Bu kadına 17 ağustos 1340'ta Papa 12. Benova (=Benoit XII) tarafından bir mektup gönderilmiş ve bu mektupta "Ey kuzeyli Tatarların Kraliçesi Taydola!" şeklinde hitap edilmiştir. Papa bu mektubunda Taytuğlu Hatun'u Hıristiyanlığa çağırmakta, onun sayesinde Moğollar gibi savaşçı ve dirençli bir kavmi kendi etki alanına sokmaya çalışmaktadır. Hıristiyanların Moğollar hakkında buna benzer romantik hevesleri daha önceki asırlarda da mevcut idi. Çingiz ve evlâdı İslâm dünyasına hücum ettikde Moğol kavminden Abaka'nın karısı Kudây Hatun gibi bazı soylu kadınlar ve Göyük Han gibi han oğulları Hıristiyanlığa, özellikle de Nasturyen mezhebine meyyal idiler. Bu yüzden Çingiz ve evlâdının hareketi, Hıristiyan Batı'yı sevindirmiş; papalık çevrelerinde İslâm dünyasını kıskaca alma ümidi belirmiştir. Nitekim bunu ziyadesiyle abarttılar ve "Apostol Yuhanna Doğu'da zuhur edecek, kâfir Arapların ve Türklerin kökünü kurutacak; işte Moğol denen kavmin başındaki adam da herhalde Yuhanna olmalı!" diye çeşitli efsaneler uydurdular ammâ daha sonra heyetleri vasıtasıyla yürüttükleri tahkikat neticesinde kendi uydurdukları saçmalıklara dahi inançları kalmadı! Nitekim İslâm dünyasına yaklaşan Moğollar, ya Memlûk Türkleri sayesinde savaş yoluyla hezimete uğratıldılar yahut İran ve civarına yerleşmiş derviş meşrepli Türkler ve İranlılar sayesinde zamanla Müslüman oldular. Ancak anayurttan ayrılmayan Moğollar hem Hıristiyanlığın hem de Budizmin tesiri altında kalmışlardır. Bkz.: P. Pelliot, *Notes sur l'histoire de la Hord d'or (Thaytholu Katoun)* Paris, 1950, s. 101-105; Bertold Spuler, *İran Moğolları,* s. 201-208.

25 **Beyelûn Hatun (=Muhammed Uzbek'in hatunu):** O dönemde Moğol hükümdarına gelin giden Bizanslı bir soylu kadının varlığına dair dolaylı yoldan tek işaret, 1341'de Bizanslı Rahip Gregor Akyndynos tarafından Balkanlı dostu David Dşupatos'a gönderilen bir mektupta mevcuttur. Bu mektupta Bizans imparatorunun, İskit hükümdarıyla evlendirdiği kızından gelen bir mektuptan bahsedilmektedir. İskit kelimesi Bizanslıların eski Yunanlılardan, daha doğrusu Herodot'tan kalma alışkanlıkla kuzeyden gelen İskit, Türk, Moğol gibi savaşçı kavimlere verdikleri umumi addır. Bu durumda metinde geçen Beyelûn Hatunun 3. Andronikus'un tabiî kızı olması icap eder. Bkz.: Tâzî, *Mürâsele Diblumâsiyye,* Beyrut, 1993, s. 257.

26 **Ulus kelimesi:** Uzmanlara göre kelime Moğolca olup büyük bir şefin idaresi altında bulunan kalabalık nüfuslu kabile, halk, tebaa demektir. Farklı Türk lehçelerinde "uluş" şeklinde de telâffuz edilmiştir. Kelime 1393 tarihli Toktamış Han'a ait bir yarlıkta da ulus şeklinde geçer. Bkz.: A. Melek Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitikler*, s. 106; Besim Atalay, *Divan-ı Lugâti't-Türk Dizini*, s. 692; Ahmet Demir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 16. Kelimenin tarihi gelişimi ve ihtiva ettiği diğer anlamlar için bkz.: B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, çev. Abdülkadir İnan, s. 147.

27 **Cânî Bek (=Cani bek) ve Tênî Bek (=Teni Bek):** Dönemin Memlûk diplomatı İbn Fadlullah Ömerî, Turan hanlarını sayarken Altın Ordu'dan bahsetmiş ve kendi döneminde buranın hükümdarının Uzbek soyundan gelen Cânî Bek veya Tênî Bek olduğunu söylemiştir. Bu tür tereddütler diğer tarih kitaplarında da görülür. Zira Uzbek Han vefat edince 741'de Tênî Bek başa geçmiş ancak aynı sene tahttan inince saltanatı pek kısa sürmüş ve ardından Cânî Bek oturmuştur tahta. Cânî Bek 1342'den 1356'ya kadar başta kalmış, dinî konularda daha sıkı bir siyaset takip etmiştir. Pelliot gibi bazı araştırmacılar –ki Gibb de dolaylı olarak onu destekler– Têni kelimesinin eski Türkçe ruh anlamındaki tin ile aynı olduğunu; dolayısıyla hükümdarın iki oğlunun da –biri Türkçe diğeri Farsça– aynı anlamda (=ruh anlamında) isimler taşıdıklarını söylemiştir. Ancak biz buna katılmıyoruz. Zira vücut, beden anlamındaki Farsça "ten" kelimesini yazmak için de T ile N arasına Y harfinin konması mümkündür; ayrıca tenî kelimesi o devirde zaten kullanılmakta ve cismanî, bedenî anlamına gelmektedir. Eğer onun ismi, eski Türkçe ruh anlamındaki "Tin" olsaydı sondan bir önceki harf, "ma'kud kâf" yani sağır kâf (=nazal n) ile yazılmış olur, son tarafta da "yâ" harfine gerek kalmaz idi. Nitekim aynı kökten gelen ve "soluklanma" anlamında kullanılan "tiñlen" kelimesi o dönemin Kıpçakça gramerinde sağır kâf ile yazılmıştır. Hem koskoca, bilgili bir hükümdar niye oğullarına farklı dillerde aynı anlama gelen isimler takma gibi bir fantazyaya kapılsın ki? Benim kanaatim şudur; Tênî Bek, bedenen gösterişli, yakışıklı yani "cismânî" bir delikanlıydı; yahut babası öyle murat etmişti; bu yüzden ona Arapça nispet yâ'sı ile Tenî dedi. Cânî Bek ise akıllı, derin ruhlu, yani "ruhanî" idi veya böyle olmasını murat etti; bu yüzden ona nispet Yâ'sı ile Cânî (=yani canla, ruhla ilgili) dedi. Seyyahın açıklamaları da benim kanaatimi doğruluyor. Kaldı ki ikisi beraber beden-ruh birlikteliğini sağlamış, birbirini tamamlamış oluyorlar. O çağda her baba, evlâdına bu tür isimler vermek ister. Faruk Sümer ise Tênî Bek ismine Mısır Memlûklerinde rastladığını belirttikten sonra anlamını açıklarken "vücudu sağlam, kuvvetli" diye tefsir ediyor. Bu durumda Tênî'deki "i" harfini Türkçe 3. tekil şahsın bitişik zamiri olarak görüyor (="onun teni" anlamında) ve "Bek" kelimesini Anadolu'da kullanıldığı gibi "bek; sağlam, muhkem, eyi berkitilmiş" anlamında yorumluyor. Bkz.: İbn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerîf*, Beyrut, 1988, s, 70; *el-Kavânînü'l-Küllîyye*, Ankara, 1999, (Arapça metin kısmı) 79. varak, "b" yüzü; Besim Atalay, *Divân-ı Lûgâti't-Türk Dizini*, s. 616-617; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, İstanbul, 1999, C. 1, s. 448.

28 **Bulgar şehri, Bulgarlar ve bu kısma itirazlar:** İtil (=Volga) boylarındaki tarihî Bulgar şehri, eski Bulgar Hanlığı'nın, yani eski büyük Bulgaristan'ın merkezi idi. Bu-

rası çok erken bir dönemde (10. yüzyıl başlarında) İslâmı kabul etmiş ve Abbâsîlerle diplomatik ve ticarî ilişkiye girmiş bir Türk topluluğunun şehri idi. Onlar aslında Büyük Hun İmparatorluğu'nun dağılmasıyla bu bölgeye yerleşmiş bir kavim idiler. Onlardan ayrıntılı bahseden İslâm kaynakları, Yâkût Hamevî, İbn Fadlan ile İbn Ruste'dir. İbn Fadlân onları Slav kavminden gösterir; ancak hayat tarzı ve inançları itibariyle öteki Slavlardan ayrı olduklarını belirtir. İbn Ruste onların pek çok kavimle ticaret yaptıklarını, ziraî mahsul yetiştirdiklerini, çoğu tamamen Müslüman olduğu için gayet gelişmiş medreseleri, mescitleri olduğunu yazar. Bahçıvanlık ve iklime uygun tarım metotları geliştirmişlerdi; kıtlık yıllarında çevre halklara ve Ruslara hububat verebiliyorlardı. Komşuları Ruslara nazaran da çok üstün idiler. Zira dönemin bilim ve sanatta zirvesi olan Abbâsî Devleti ve Sâmânîlerle kültürel ve dinî bağ kurmuş idiler. Başşehirleri olan Bulgar, yüzyıllar sonra harabe hâlinde keşfedildiğinde buranın ellibin nüfuslu bir merkez olduğu anlaşılmıştır. Volga Bulgarları, sürekli ırkdaş ve komşularının akınlarına maruz kalmalarına rağmen epey bir zaman ayakta kalmayı başardılar; iktidarlarının zirvesinde iken sınırları Ural dağlarından Oka nehrine, Ustyug'daki Dvina'dan Don ve Samara kaynaklarına kadar uzanıyordu. Hattâ Mes'ûdî gibi dönemin İslâm coğrafyacıları Karadeniz'e Bulgar denizi dendiğini de bildirmişlerdir. 1237'de Batu Han bu devleti ortadan kaldırdı, daha sonra bu Bulgarlar başka boylara ve ırklara; Kuman, Kıpçak gibi Türk boylarına ve Moğol, Fin-Ogur gibi komşu ırklara karıştı. Geriye onlardan pek bir şey kalmadı. Bazı araştırmacılar Çuvaşların ve Kazan Tatarlarının bir kısmının onların soyundan geldiğine inanır. Tarihî Bulgar şehrinin harabeleri, Kazan'ın 115 km güneyinde Bolgarskoye denilen mıntıkadadır. Burası bir zamanlar Volga Bulgarlarının merkezi idi; ticaret, ilim ve sanat bakımından o bölgenin başşehri gibiydi. Bugünkü Bulgaristan ise aynı ırkın savaşçı bir kolunun çok daha önce Doğu Avrupa'ya, Tuna kıyılarına gelmesiyle kurduğu bir hanlıktan alır adını. Onlar milâdî 713'te Bizans önlerine kadar gelmiş, 716'da iyi bir anlaşma yaparak dönmüşlerdir. 717'de ise Bizans'ın yanında Müslüman Araplara karşı savaştılar. Bir yüzyıl sonra Kurum Han zamanında ise muazzam bir devletin başındaydılar. Güçleri, Frank Krallığı'yla kıyaslanabiliyordu. Kurum'un ardılı Omurtag, Macar ve Avar sanatıyla akraba sayılabilecek abidevî yapılar inşa ederek mimarîde Bizans'tan aşağı kalmadığını gösterdi. Ancak bu arada devletin ve komutanların Slavlaşarak Hıristiyanlaşması devam ediyordu. 864'te Bogoris Han (Boris=Pars anlamında) resmen Hıristiyan olduğunu bildirdi. 964'te ise Rus Devleti'nin Viking asıllı nüvesi olan Rurikler tarafından işgal edildi Bulgar Hanlığı. Daha sonra 12. yüzyılda yeniden kurulan ve artık Bulgar Çarlığı denilen devletin de harcında Kuman Türkleri vardı! Eskiden beri devam ettiği gibi çevrelerindeki Slav ahaliyle kaynaştılar; geriye sadece isimleri kaldı. Bugünkü Bulgarların Türk soyuyla doğrudan ilgisi yoktur. Benzeri bir kader de Romanya ve Macaristan'ın ilk hanedanlarını kuran Türkler için geçerlidir. Doğu Avrupa'nın atılım ve macera ruhundan yoksun köylü ve balıkçı kavimlerine büyük ordularla savaşmayı, yönetmeyi, direnmeyi ve maceraya öğretip zamanla eriyen Kuman, Peçenek gibi Türk kabilelerinden bahsediyorum. Bulgarlar için bkz.: *İbn Fadlân Seyahatnâmesi*, çeviri ve notlandırma: Ramazan Şeşen, İstanbul, 1995, s. 47-68 ve 115; Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut, 1990, C. 1, s. 576-579; Ebû Ubeyd Bekrî, *el-Mesâlik*, C. 1, s. 334-335 (=Hıristiyan Bul-

garlar kısmı), s. 448-449 ve s. 253 (=Müslüman Bulgarlar); Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. Pellat neşri, paragraf nr.: 454-457 ve 462; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1993, s. 88-95; Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962, s. 239-255. Janicsek, seyyahımızın bu şehre gelmediğini zira Bişdağ ile bu şehir arasındaki mesafenin 700 mili bulduğunu söylüyor. İbn Battûta'ya yaptığı itiraz için bkz.: S. Janicsek, "İbn Battuta's Journey to The Bulghar: is it a Fabrication?" *JROAS*, 1929, s. 791-800.

29 **Sessiz ticaret:** Avrupalılar bugün sessiz ticaret (=Silent Trade) denen bu olgunun benzerine başka bölgelerde de tanık olmuşlardır. Amerika'da Kızılderililer bu tür bir ticaret yapıyorlardı. Aynı şekilde antik çağlarda da Kartacalılar ve Fenikeliler Batı Afrikalı bazı kabilelerle benzeri bir ticarî faaliyet yürütmüşlerdir. Bkz.: *Mevsûatü'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*, Amman, 1993, maddeyi haz.: Nevvâl M. A. İsmail, s. 181; Tâzî, *et-Târîhu'd-Diblumâsî li'l-Mağrib*, C. 3, s. 103-110.

30 **Yediyüzotuzdört yılının Ramazan Bayramı;** 1334'ün Haziran ayının 4'üne rast gelir.

31 **Bârûcî:** Bazı nüshalarda "bavarci" şeklinde kaydedilmiştir. Bu durumda kelimenin Moğolca "bavurçi"den gelmesi mümkündür. Bukavul ve "bavurçi" sabah-akşam yemek hizmetinde bulunan subaylara verilen unvan idi. Bkz.: Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 298.

32 **Tarhan kelimesi ve Astrahan şehri:** Volga'nın Hazar denizine döküldüğü yerde kurulu Astrahan şehri. Kelimenin kökünü orada yaşayan As, Oset gibi kavimlere bağlayan var ama Moğolca "darhan"dan gelmesi daha kuvvetli bir ihtimaldir. Darhan Moğolcada serbest, bağımsız, kölelikten ve vergiden kurtulan imtiyazlı kişi anlamına gelmektedir. Zamanla devletin ruhsatlı memuru, rütbeli kişi anlamına gelmeye başlamıştır. Sonra anlam daha da genişlemiş, usta, efendi, demirci gibi anlamlarda da kullanılır olmuştur darhan kelimesi. Bkz.: *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 15.

33 **İtil nehri (=İdil, Etil):** Müslüman müelliflerin Volga nehrine verdikleri isim. Türkçe olması mümkündür. Zira "itil" kelimesi büyüyen, yayılan, serpilen, emekleyen, **atıl**an gibi manalara gelir. Bkz.: Ebû Hâmid Garnâtî, *Rıhle*, s. 15; Besim Atalay, *Dîvân-ı Lûgâti't-Türk Dizini*, s. 240.

34 **Sûm (=Som) kelimesi:** Bu, bildiğimiz "som" kelimesidir. Küçük gümüş külçelere verilen ad idi. Zamanla katışıksız saf altın külçesi ve diğer şeyler için kullanıldı. Kelime eski bir Türk dili olan Bulgarcadan geliyor. Dil bakımından eski Bulgarlara (Volga Bulgarları) benzediği söylenen Çuvaşların sözlüğüne de baktığımızda "Som", Ruble, parça, külçe anlamına gelmektedir. Bkz.: H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü*, İstanbul, 1950, s. 130; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 497.

OTUZDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUSTANTÎNİYE'YE SEYAHATİM

Şevval ayının onunda Beyelûn Hatun'un himayesinde yola çıktık.[1] Sultan Uzbek Han, ona bir menzil kadar eşlik etti; sonra Büyük Hatun ve veliaht ile geri döndü. Öteki hatunlarsa Beyelûn Hatunu ikinci menzile kadar geçirdiler ve döndüler. Beyelûn Hatun beşbin askerle Emir Baydara refakatinde devam etti yolculuğa. Kendi özel kafilesi beşyüz atlıdan ibaretti. Bunlar arasında kapıkulu ve Rum hizmetkârlardan oluşan ikiyüz kadar cariye, binek ve yük hayvanı cinsinden ikibin at, dörtyüz civarında araba, üç yüze yakın öküz, ikiyüz de deve bulunuyordu. Etrafında Rum ve Hint delikanlılarından onar hizmetçi sabah akşam emrine amade bekliyordu. Hintlilerin reisi Sünbül diye tanınan Hintliydi. Rum asıllıların reisi ise Mihail idi. Türklerin Lu-lu diye hitap ettiği bu adam büyük cengâverlerdendi. Beyelûn Hatun, doğum yapmak ve babasını ziyaret etmek amacıyla bu seyahate çıktığı için eşya ve cariyelerinin büyük bir bölümünü hükümdarın ordugâhında bıraktı.[2]

Yola düştüğümüzde evvelâ sultanın payitahtı olan Serâ [=Saray] şehrine on günlük mesafedeki Ükek'e yöneldik.[3] Buranın kışı pek şiddetlidir. Binaları güzel, vakıf ve hayır kuruluşları meşhurdur. Pek büyük olmayan bu şehir ile Rus dağları arasındaki mesafe bir gün tutuyor. Ruslar, Hıristiyandırlar. Kızıl saçlı, gök gözlü, çirkin yapılı, zalim adamlardır. Onların ülkelerinden gümüş çıkıyor. Onların diyarında temel alışveriş birimi, her biri beş okıya ağırlığında sûvm [=som] adı verilen gümüş külçelerdir.[4]

Ükek şehrinden itibaren on günlük bir seyahatten sonra Deşt-i Kafcak [=Kıpçak] elinin deniz kenarındaki önemli şehirlerinden biri olan Surdak'a ulaştık.[5] Buranın limanı, yeryüzündeki limanların belki de en güzelidir ve kuşkusuz en büyüklerindendir. Çevresi sulak bahçelerle kaplıdır. Şehirde Türklerle beraber onların egemenliği altında kalabalık bir Rum cemaati yaşıyor. Halk, kendine özgü sanatı ve mesleği olan mahir insanlardan oluşuyor. Evleri, hep ahşaptır.

Şehir eskiden pek büyük imiş lâkin Türklerle Rumlar arasında çıkan kargaşa neticesinde mahvolmuş. Bu çatışmalarda evvelâ Rumlar kazanır gibi olmuşlarsa da sonunda Türkler galip çıkmış. Rumları tepeledikleri gibi birçoğunu da şehirden sürüp çıkarmışlar. Geriye kalan pek az Rum ise onlara boyun eğmiş.

Seyahat esnasında her konakta Beyelûn Hatun'a dana [eti], dûkî [=düğ][6] kımızz, inek ve koyun sütü gibi yemeklikler sunulmaktaydı.

Bu ülkede yolculuk kuşlukleyin ve akşamleyin yapılır. Her emir, askeriyle beraber kendi bölgesinin girişinde Hatunu karşılar, bölgenin sınırına kadar da hatuna eşlik eder. Böyle yapmaları emniyet kaygısıyla değil, saygıdan ötürüdür. Çünkü bu ülke, gerçekten emin bir ülke!

Nihayet Bâbâ Saltûk (Baba Saltuk) adıyla bilinen ve Türklerin yaşadıkları toprakların sonu olan kasabaya geldik. Bâbâ, Berberîlerde olduğu gibi eb [=Baba] anlamına geliyor. Yalnız bura ahalisi 'b' harfini daha tok ve sert ["p" harfi gibi] telâffuz ediyorlar. Onların inançlarına göre Bâbâ Saltûk "mükâşif" yani olağanüstü güçlere sahip, kerametli biriymiş. Lâkin hakkında söylenenler dinin temel prensipleriyle bağdaşmamaktadır.[7]

Baba Saltuk'la Bizans'ın ilk vilâyeti arasında, normal yürüyüşle onsekiz gün tutan bomboş bir bozkır var. Buranın sekiz günlük kısmı sudan yoksundur; hiçbir yerde şöyle dikili bir ağaç dahi göze çarpmamaktadır. Bu yüzden, yola koyulmadan önce kırbalar suyla doldurulup arabalara yüklenir. Ama bizim yolculuğumuz kış mevsimine rastladığından suya pek ihtiyacımız olmadı. Türklere gelince; onlar kırbalarında taşıdıkları yoğurdu pişirilmiş dûkî [=düğ] ile karıştırıp içtiklerinden, hiç susuzluk çekmiyorlar. Önümüzdeki bozkırı göze alarak Baba Saltuk kasa-

basında tüm hazırlıklarımızı yaptık. Binek hayvanlarının sayısını artırmaya ihtiyacım vardı. Durumu hatuna bildirdim. Kendisini sabah akşam birer kez selâmlıyordum. Ona ne zaman misafirlerinden hediye gelse, bunların arasından iki-üç at ve birkaç koyunu mutlaka bana ayırırdı. Ben de atları kesmez, bir kenara bağlardım. Yanımdaki köle ve hizmetkârlar, Türk yoldaşlarımızla beraber sofraya oturmakta, yemeği onların payından yemekteydiler. Beraberimde elli kadar at toplamıştım; daha sonra hatun onbeş at daha verilmesini emretti. Vekili olan Saruca Rumî'ye[8] mutfak ihtiyacımız için semiz hayvanların en iyilerinden ayrılmasını tembih ettiğinde bana da şöyle demişti:

"Korkma! Bundan başka bir ihtiyacın olursa da çekinme, fazlasıyla karşılarız!"

Zilkade'nin ortalarında bozkıra girdik.[9] Hükümdardan ayrılışımızdan bozkıra girdiğimiz bugüne dek tam ondokuz gün geçmişti. Sadece bir yerde üst üste beş gün kalmıştık. Bozkır boyunca kuşluk ve akşam vakitlerinde yol almak üzere tam onsekiz gün seyahat ettik. Tanrı Teâlâ'ya şükürler olsun ki hiçbir sıkıntıyla karşılaşmadık.

Bizans Sınırında

Bizans Devleti'nin ilk kalesi olan Mehtûlî'ye ulaştık.[10] Rumlar, Beyelûn Hatun'un kendi ülkelerine gelmek üzere olduğunu haber aldıkları için Kefâlî Nikûlâ [=Nikola] adlı Rum subay başkanlığındaki askerî birlikle muhteşem bir karşılama yaptılar.[11] Hatunu almak üzere Bizans sarayından pek çok nedime ve dadı kadın gönderilmişti. Mehtûlî Kalesi'nden İstanbul'a yirmiiki gün tutan bir yol vardır. Bu yolun onaltıncı gününde deniz girintisine ulaşılır; oradan İstanbul'a varmaksa altı gün alır. Bu kaleden itibaren arazi dağlık ve sarp bir çehreye büründüğü için arabaları bıraktık, at ve katır sırtında yolculuk etmeye başladık. Kefâlî bu maksatla pek çok katır getirmişti. Hatun bunlardan altısını bana gönderdiği gibi kale muhafızına benim orada bırakmak zorunda olduğum araba, hayvan, ağır yük, köle ve adamlarımla ilgilenmesini tembih etmiş, muhafız da bunlara bir bina tahsis edilmesini emretmişti. Emir Baydara ise [kendi görevi bittiği için] askeriyle geri dönmüştü. Hatunla sadece yakın-

ları yolculuğa devam ediyordu. Hatun mescit olarak kullandığı çadırı burada bıraktı. Yolculuk esnasında vakit ezanlarının okunması âdeti de buradan itibaren terkedildi.

Bana bildirildiğine göre hatun yemeklerde kendisine sunulan şarabı afiyetle içiyor, domuz etinden yapılan kızartmaları da rahat rahat yiyormuş... Çevresindekiler arasında bizimle namaz kılan birkaç Türkten başka ibadete devam eden kalmamıştı. Gavur toprağına ayak bastığımız andan beri her şey değişti, iç yüz, dışa vuruldu. Lâkin Beyelûn Hatun, bize saygıda kusur edilmemesini Kefâlî'ye sıkı sıkı tembih ettiği için bir defasında namazımızla alay eden kölelere dayak attırıldı!

Bir müddet sonra coşkun akan Istafîlî [=Stefani? Astelefos?] ırmağı kenarında bir dağın yamacında kurulmuş Mesleme b. Abdülmelik Kalesi'ne vardık.[12] Yıkıntılardan başka bir şey kalmamıştı kale hesabına. Dışındaysa büyük bir kasaba kuruluydu. Oradan yola çıktık, iki gün sonra bir körfeze indik, kenarında büyük bir köy kuruluydu. Med zamanı idi, biraz bekledik; cezir vakti gelince körfezi aştık. Bu boğazın genişliği iki mil kadardır. Kumlar üzerinde dört mil yürüdük ve ikinci bir körfeze vardık. Burası üç mil kadar genişti. İki mil daha kayalar ve kumlar arasında yürüdükten sonra eni bir mil olan üçüncü bir körfeze ulaştık. Med yine başlamıştı. Burada çok yorulduk. Bütün körfezin genişliği yer yer su, yer yer de kum olmak üzere oniki mil civarındaydı. Yağmur mevsiminde tamamen su ile doluyor ve kayıklar üzerinde geçiş yapılıyormuş.

Üçüncü körfezin yakınında Fenîke adlı küçük bir kasaba vardı.[13] Kalesi sağlam, kilise ve binaları çok özenli inşa edilmişti. Şehrin sokaklarını su arkları ayırıyordu, çevresi bağ ve bahçelerle kaplıydı. Bu kasabada her sene üzüm, erik, elma, ayva gibi meyveler toplanır ve [kurutulup] öbür seneye saklanırmış. Burada üç gün kaldık. Beyelûn Hatun babasının o civardaki köşküne misafir oldu. Bu esnada onun ana-baba bir kardeşi olan Kefâlî Karâs baştan aşağı pusatlı beşbin atlıyla onu karşılamaya geldi.[14]

Rum prensi, kızkardeşiyle görüşmek isteyince şöyle bir merasim düzenlendi:

Önce prens sırtında beyaz elbise, başında mücevherle süslü

bir gölgelik ile kır atına bindi. Sağında ve solunda beyazlara bürülü beşer asilzâde öne çıktılar. Bunların her birinin gölgeliği altın ve değerli taşlarla süslenmişti. Prensin önünde yüz atlıyla yüz piyade ilerlemekteydi.

Hatun ise kardeşini karşılamak üzere özel muhafız, cariye ve kölelerden oluşan beşyüz kişilik maiyeti ile atına bindi. Onlar gümüş ve altınla bezeli ipek elbiselere bürünmüş, hatun ise "nahh" ya da "nesîc" denilen[15] incilerle bezeli bir fistan giymiş, başına murassa bir taç kondurmuştu. Bindiği at altın ve gümüşle bezeli ipek bir örtüyle şereflenmiş, ayak bileklerine de altın halhallar takılmıştı! Hayvanın boynunda pahalı taşlarla bezeli gerdanlıklar vardı. Eyer tahtası ise altınla kaplanmış, inci ve zümrütle çevrelenmişti.

Taraflar, şehirden bir mil kadar uzakta bir düzlükte buluştular. Prens, Beyelûn Hatun'dan yaşça küçük olduğu için atından inip kızkardeşinin üzengisini öptü. Beyelûn Hatun ise prensi başından öperek selâmladı. Her ikisinin beraberinde bulunan bey ve asilzâdeler atlarından indiler, hatunun üzengisini öptüler. Merasim bu şekilde son bulunca iki kardeş yan yana [köşke] döndüler.

Ertesi sabah yola koyularak deniz kenarında etrafı ağaçlık ve sulak olan büyük bir şehrin dışında konakladık; şu anda ismini hatırlayamıyorum.[16] Burada hatunun diğer kardeşi; veliaht olan prens baştan aşağı zırh kuşanmış onbin kişilik bir ordu ile Beyelûn'u karşılamaya gelmişti. Prensin başında bir taç vardı, sağında ve solunda yirmi kadar asilzâde yürüyordu. O da kendi merasim bölüğünü kardeşi gibi düzenlemişti ama bu seferki daha kalabalık ve gösterişliydi. Hatun bu kardeşini de önceki gibi karşıladı. Sonra ikisi de atlarından indiler, oracıkta kurulan ipek bir çadıra girdiler. Kucaklaşmaları [ve neler konuştukları] hususunda bir şey bilmiyorum.

Şehre Giriş

Kustantîniye'ye [=İstanbul] on mil uzakta bir yerde konaklamıştık. Ertesi sabah kimi atlı kimi yaya, kadın-erkek, çoluk-çocuk hep beraber en güzel elbiselerine bürünerek şehirden dışarı çıktılar. Davul, zurna ve uzun borular sabahın erken saatle-

rinde çalmaya başlamış, askerler atlarına çoktan binmişti. Beyelûn Hatun'un annesi, babası, devlet erkânı ve saray halkı hep beraber onu karşılamaya gelmişti. İmparatorun üstünde bir gölgelik vardı. Bu gölgelik bir grup süvari ve piyade tarafından uçlarında deriden mamul topuzlar bulunan sırıklarla havaya kaldırılmıştı. Bunun tam ortasında kubbeyi andıran bölümü atlılar tutuyor, [kenarlarını yayalar taşıyordu].

Hükümdar buluşma yerine gelince askerler birbirine karıştı. Havaya kalkan toz bulutundan dolayı onların yanına yaklaşmam mümkün olmadı. Can havliyle hatunun eşya ve adamlarının bulunduğu yöne koştum. Bana anlatıldığına göre Beyelûn Hatun, annesiyle babasının durduğu noktaya gelince bineğinden inmiş, önlerinde yeri öptükten sonra atlarının toynaklarına bûse kondurmuş. Onun ileri gelen adamları da aynı hareketi yapmışlar.

O gün öğle civarında muhteşem Kustantîniye'ye girdik. Şehrin bütün çanları çalıyor, yer gök inliyordu sesten. Hükümdar sarayının kapılarından birinin önüne geldiğimiz zaman peykelere oturmuş yüz kadar kapıcıyla karşılaştık; onların başında komutanları bulunuyordu.

Birden bağırmaya başladılar:

"Sarâkino! Sarâkino!" diyorlardı.[17] Bu kelime "Müslümanlar! Müslümanlar!" anlamına gelir. Bizi içeri girmekten alıkoydular. Beyelûn Hatun'un adamları "Onlar bizden!" dedilerse de ötekiler "İzinsiz kimse giremez!" dediler. Birkaç adamım gitti, Beyelûn'a durumumu bildirdi. O babasının huzurundaydı, bizden bahsetti; hükümdar içeri alınmamız için buyruk verdi, hatunun kaldığı köşke yakın bir köşkü bize ayırdı, şehirde nereye gitmek istersek isteyelim engel olunmaması için bir emirnâme yazdırarak tellallar aracılığıyla sokaklarda halka duyurdu.

Bu köşkte kaldığımız üç gün boyunca bize tavuk, koyun, ekmek, un, yağ, meyve, balık ikram edildiği gibi özel döşek ve para da gönderildi. Dördüncü gün imparatorun huzuruna çıktık.

Kustantîniye Şehrinin Hükümdarı

Onun ismi Tekfûr'dur. Babası Circis hâlen hayatta olmakla beraber ileride anlatacağımız gibi hükümranlık hakkını oğluna

devretmiş, kiliselerde ruhbanlığı tercih ederek zahitliğe meyletmiştir.[18]

İstanbul'a varışımızın dördüncü günü Beyelûn Hatun, Hintli Sünbül adındaki yiğit hizmetkârını yanımıza gönderdi. O da elimden tutarak beni imparatorun kaldığı saraya götürdü.[19] Dört büyük kapıdan geçtik; her birinin sundurmasında silâhlı adamlar nöbet bekliyor, reisleri halı döşeli bir peykede oturuyordu. Beşinci kapıya gelince Sünbül beni dışarıda bırakıp içeri süzüldü. Az sonra yanında dört Rum yiğidiyle geri döndü. Onlar, üstümde bıçak ve benzeri âletler var mı diye baştan aşağı aradılar beni. Kapıdaki kumandan bu taramanın herkese uygulandığını söyleyerek ekledi:

"Şehirli ya da köylü, akraba ya da misafir; imparatorun huzuruna çıkan herkes böyle bir aramadan geçirilir!"

Ben daha sonra Hindistan'da da bu tür bir uygulamaya tanık oldum.

Kontrol bittikten sonra kapıcı ayağa kalkıp elimi tutarak kapıyı açtı. Orada çevremi saran dört kişiden ikisi kolumun yenlerinden, diğer ikisi de cübbemin arkasından tutarak duvarları mozaikle süslü geniş bir salona soktular beni. Bu mozaiklerde hayvan ve manzara resimleri vardı. Ortasındaki fıskıye ve etrafındaki ağaçlarla şahane bir salondu burası. Sağda solda insanlar sükûnet içinde ayakta duruyor, kimse kimseyle konuşmuyordu. Salonun tam ortasında üç adam heykel gibi beklemekteydi. Bunlar beni demin bahsettiğim dört adamdan teslim aldılar, yine cübbemin kenarlarından ve alt tarafından tuttular; ileride duran mabeyincinin verdiği işaretle öne çıkarttılar. Onlardan biri Yahudiydi, bana bakıp şöyle seslendi:

"Sakın böyle davranmalarından ürkme! Her gelene, usûlleri gereği bu şekilde davranıyorlar. Ben aslen Suriyeliyim, tercümanlık yapıyorum!" Arapça konuşuyordu. Ona, hükümdara nasıl selâm vereceğimi sordum, o da;

"Selâmünaleyküm dersin yeter! Onlar bu selâmı anlarlar!" dedi.

Böylece muazzam kubbeli bir iç salona geldik. İmparator tahtına oturmuş, Beyelûn Hatun'un annesi onun önünde yer almıştı. Hatun ile kardeşleri tahtın alt tarafında ayakta duruyorlar-

dı. İmparatorun sağ yanında altı, sol yanında ve başında da dörder kişi dikiliyordu. Bunların hepsi silâhlıydı. Tam selâmlayacaktım ki heyecanımın geçmesi için oturmamı işaret buyurdu hükümdar... Ben de öyle yaptım. Sonra önüne çıkarak selâm verdim. Bana tekrar oturmamı işaret ettiyse de bu kez dediğini yapmadım.

Hükümdar bana Beyt-i Makdis [=Kudüs], Kutsal Kaya, Kumâme[20] Mehd-i İsa [=İsa'nın beşiği], Beytelehm, Halîl, Dımaşk, Mısır, Irak ve Anadolu'ya dair sorular sordu. Gerektiği şekilde tek tek cevapladım. Demin gördüğüm Yahudi aramızda tercümanlık yapıyordu. Söylediklerimden memnun olan hükümdar, çocuklarına emretti:

"Bu adama gerektiği gibi ikram ediniz, onu koruyunuz!"

Böylece bana bir hil'at [=özel şeref elbisesi] giydirdiği gibi koşum takımları mükemmel bir at verdi; ayrıca emân [=güvenlik] alâmeti sayılan gölgeliklerden birinin bana verilmesini emretti; kendi başı üzerinde de taşıyordu bu tür gölgeliklerden. Şehrin gezilecek yerlerini kolayca gezmem, olağanüstü eserlerini ülkemde anlatabilmem için bir rehber verilmesini ve bu adamın devamlı yanımda kalmasını istedim ondan. Dileğimi kabul etti. Hükümdar bir kimseye kendi elbisesini verip şahsî harasındaki atlardan birini ihsan ederse şehir halkının görüp duyması için davul, zurna ve borazanlarla grup hâlinde sokaklarda dolaşmak âdetten imiş. Bu âdet daha çok Sultan Uzbek'in diyarından gelen Türklere uygulanıyormuş; kötü bir muamele ile karşılaşmasınlar diye. Beni de [merasim ile] sokaklarda dolaştırdılar.

Şehrin Tasviri

Bu şehir sonsuz derecede büyük! İki bölüme ayrılmıştır. İki taraf arasında, Mağrip'teki Selâ vadisine benzeyen, sularında gelgit yaşanan büyük bir nehir vardır. Eskiden üzerinde köprü kuruluymuş ama harap olmuş. Şu anda karşıdan karşıya büyük kayıklarla geçiliyor. Söz konusu nehrin ismi Absumi'dir [=Haliç].[21]

"Astanbûl" [=İstanbul] denen kısım, nehrin doğu yakasıdır. Hükümdarla devlet erkanı burada oturuyor, nüfusun büyük bölümü de buraya yerleşmiştir.[22] Çarşıları taşla döşelidir ve gayet

geniştir. Her zanaat erbabı kendi başınadır, başkalarıyla karışık değildirler. Her çarşının ayrı kapıları vardır; geceleyin kapatılır. Ve enteresan bir nokta, çarşı esnafının ve zanaatkârların çoğu kadındır!

Şehir denize doğru dokuz mil girmiş bir dağ eteğine kuruludur. Enlemesine dağılışı da yine aynı ölçülerde; belki biraz fazla. Üstünde küçük bir kale ve hükümdarlık sarayı vardır. Şehrin surları, tepenin eteklerini her yandan çeviriyor; denizden kimse içeri giremiyor. Şehirde onüç kalabalık mahalle ve olağanüstü büyük bir kilise var.

Şehrin öteki kısmı "Galata" adını taşıyor. Demin bahsettiğim suyun batı yakasıdır burası.[23] Nehre açılan kapılarıyla burası, bizim Ribâtu'l-Feth'i andırıyor. Bu yakaya, hepsi de tüccar olan Frenk [=Avrupalı] taifesi yerleşmiştir. Galata'da nüfus Cenova, Venedik, Roma ve Fransız gâvurundan oluşuyor. Onlar da Kustantîniye hükümdarının hâkimiyeti altında yaşıyorlar. Hükümdar onların başına kendilerinin razı olduğu birini atamaktadır; o adama Kums [=Konsolos] derler.[24] Onların her yıl hükümdara belli bir vergi ödemeleri gerekliyse de bazen başkaldırırlar ve iki taraf savaşa tutuşur. Aralarını ancak Papa bulur! Bu taife tümüyle ticarete gömülmüştür; sahip oldukları liman, dünyanın en işlek limanlarındandır. Bu limanda yüz kadar kurkûra [=çektiri denilen büyük tekne] gördüm. Ufak tekneler ise sayılmayacak denli çok! Bu tarafta çarşılar gayet renkli ve zengin olmasına rağmen çok pis! Çarşıları birbirinden ayıran küçük dere sade lığım akıtıyor desem yeridir! Galatalıların kiliselerinde de hayır yok; revnaksız ve sessiz.

Büyük Kiliseye Dair

Bu kilisenin ancak dışını anlatacağım. İçini bilmiyorum.[25] Halk oraya Ayâ Sûfiyâ [=Ayasofya] der. Bu yapıyı Süleyman Peygamber'in teyze oğlu Âsaf b. Barhiyâ yaptırmış söylentiye göre.[26] Hıristiyanların en büyük kilisesidir. Her yanı duvarla çevrili olan bu kilise ve külliyesi, küçük bir şehri andırıyor; onüç kapısı var. Bir mil kadar geniş olan avlunun önünde koca bir kapı var; buradan girmek isteyenlere kimse engel olmaz. İmparatorun babası ile geldim bu kiliseye. Avlu, mermerle döşeli mu-

azzam bir kabul salonunu andırıyor. Kilisenin içinden fışkıran bir kaynakla ikiye bölünüyor. Su arkının yan duvarları bir arşın yükseklikte gayet güzel işlenmiş somaki mermerle kaplı. Arkın iki yanı da düzenli aralıklarla dikilmiş ağaçlarla süslü. Kilise kapısından avlunun ortasına kadar uzanan yüksek ahşap çardakta hâlâ üzüm salkımları vardı. Bunun altında yaseminler ve reyhanlar diziliydi. Avlu kapısının hemen dışında ahşaptan mamul büyük bir kubbe göze çarpmaktadır. Buraya konan peykelerde kapı hizmetkârları oturur. Kubbenin sağ tarafında çoğu ahşap olan iskemle ve peykeler şehrin yargıçlarına ve divan kâtiplerine aittir. Orta yerde tahta merdivenlerle çıkılan kubbe aşağıda anlatacağımız gibi başyargıcın makamıdır. Bu kubbede, üstü kamışla örtülü bir koltuk var. Salon kapısının hemen yanındaki kubbenin sol tarafından attarlar çarşısına giriliyor.

Yukarıda sözünü ettiğimiz kaynaktan çıkan su ikiye ayrılıyor. Bir kol attarlar çarşısından geçiyor, öteki, yargıç ve kâtiplerin bulunduğu sokaktan geçiyor. Kilisenin [ana] kapısının üst tarafındaki çardakta mabedi temizleyen, kayyumluk yapan, kandilleri yakan, kapıları açıp kapatan görevliler oturuyor. Onlar İsa Peygamber'in benzerinin çarmıha gerildiği haçın tahtalarından arta kalanla yapıldığı zannedilen ve bu yüzden kutsal sayılan eski bir haç önünde secde etmedikçe kimseyi kiliseye sokmazlar. Bu haç, mabet kapısının üstündedir ve uzunluğu on arşın tutan yine haç şeklinde altın bir sandukada korunmaktadır. Büyük kapı altın ve gümüş levhalarla süslenmiştir.

Bu kilisede hizmet eden rahip ve keşişlerin sayısının binlere vardığı söyleniyor! Onların bazıları İsa Peygamber'in havarilerinin soyundan geliyormuş. Büyük kilisenin iç kısmında dünyadan elini eteğini çekip kendini ibadete vermiş binden fazla bakire kadına ait bir kilise bulunmaktadır. Çocuk yapamayacak kadar yaşlı kadınlar ise bakirelerden daha fazla!. Hükümdarın, devlet erkânının ve halkın başlıca âdeti her sabah bu kiliseyi ziyaret etmektir. Papa buraya yılda bir defa gelir. Şehre dört konak yaklaştığında hükümdar onu karşılamak üzere yola koyulur, atından inip yürüyerek papanın huzuruna çıkar. Şehre girilirken de hükümdar papanın önünde yaya ilerler. Papa İstanbul'da kaldığı müddetçe hükümdar sabah akşam huzura girip onu selâmlar.

Kustantîniye Şehrinin Manastırları

Mânistâr [=manastır], mâristan kelimesinin kalıbındadır; yalnız 'n' harfi önce, 'r' harfi sonra. Manastırlar, Müslümanların tekke ve zaviyelerine benzer. Sayıları pek çok. Bunlardan birini Kustantîniye hükümdarının babası Circis yaptırmıştır. Burası Astanbûl'un dışında, Galata karşısındadır; ileride bahsedeceğiz. Manastırlardan ikisi büyük kilisenin alanı dışındadır; büyük kiliseye girerken sağ tarafa düşüyorlar. Bu manastırlar ortalarından su arkı geçen bir bahçede kuruludur; biri erkeklere, diğeri kadınlara aittir. Her manastırın içinde bir kilise var; çevresinde dindar kadın ve erkeklerin odaları sıralanmış. Buralarda yaşayan ibadet heveslilerinin yiyecek ve giyecek masraflarını karşılamak üzere vakıf gelirleri ayarlanmış.

Bahsettiğimiz iki manastırı da aynı hükümdar yaptırmıştır. Büyük kilisenin sol tarafında ötekilere benzeyen iki manastır daha var. İç kısımlarındaki kiliselerin çevresini hücreler çevirmiş. Bu manastırlardan biri, gözleri göremeyenlere; öteki iş yapamayacak denli yaşlanmış ihtiyarlara aittir. Onların yaşları altmış civarındadır; bütün giyim kuşam ve harcırahları vakıflardan karşılanmaktadır. Her manastırda orayı yaptıran imparatora ayrılmış küçük bir ibadetgâh bulunuyor. Bizans hükümdarlarından çoğu, altmış ya da yetmiş yaşını bulunca bir manastır yaptırır, kıldan dokunmuş "mish" denilen hırkayı [=rahip abasını] giyerek tahtı oğluna terkeder. Ölünceye kadar manastırdaki köşesinde keşiş gibi vaktini ibadetle geçirir. Rumlar manastır inşasına başlarken toplanıp merasim yaparlar. Şehirde bol bulunan mozaik ve mermer, manastır mimarisinin temel malzemesini teşkil eder. Bir manastıra imparatorun verdiği Rum asıllı rehberle birlikte girdim. Ortasından su geçiyordu. İçerdeki kilisede [=ibadet edilen kısımda] rahibe kıyafetine bürünmüş yüz kadar bakire vardı. Hepsinin saçları kesilmiş başlarına keçe külâhlar geçirilmişti. İnsanın yüreğini hoplatan muhteşem güzellikte kızlardı ve yüzleri yaptıkları ibadetten ötürü aydınlıktı! Küçük bir çocuk minbere çıktı, şimdiye kadar işitmediğim tatlı bir sesle o güzel bakirelere *İncil* okudu. Ana minberin çevresindeki diğer minberlere de sekiz mini yumurcak oturmuştu; başlarında rahip vardı. Ufaklıklardan biri okumayı bitirince sıra diğerine

geliyordu. Görevli Rum, oradaki bakirelerin prens kızları olduklarını ve kendilerini mabedin hizmetine adadıklarını; küçük çocukların ise aslında başka bir manastırın hizmetinde olup buraya ziyaret amacıyla geldiklerini belirtti.

Bahçeler arasında kaybolmuş diğer bir kiliseye girdiğimiz zaman orada da beşyüz, belki daha fazla bakireyle karşılaştık. Bu kilisede de ötekinde olduğu gibi bir yavrucak *İncil* okuyor, diğerleri ana minberin çevresindeki minberlere oturuyordu. Rum memur, bu enfes bakirelerin de vezir ve asilzâde kızları olduğunu, kendilerini kilisenin hizmetine adadıklarını söyledi. Böylece İstanbul'un aristokrat sınıfının kızlarına, çocuk yapamayacak hâle gelmiş yaşlı ablalara ve keşişlere ayrılan bir sürü manastır gezdik. Bu manastırların her birinde yüz civarında rahip yaşamaktadır. Ne garip; böyle kalabalık bir şehirde halkın çoğu rahipler, münzeviler ve keşişlerden oluşuyor![27]

Kısaca, burada kiliseler sayılamayacak kadar çoktur. Halk; büyük, küçük, sivil ve asker yaz-kış şemsiye kullanmakta, kadınlar kocaman kocaman hotozlu şapkalar giymektedir.

Keşiş Olan Hükümdar Circis'e Dair

Bu hükümdar mülkünü ve devletini oğluna bırakmış, kendini ibadete adayarak şehir dışında deniz manzaralı bir manastıra çekilmiştir.[28] Bir gün emrimize verilen Rum rehberle gezerken onu yayan gördük. Sırtında mish, başında keçe bir külâh vardı. Uzun sakalı bembeyazdı; yüzü ibadet eseri bir ışıkla aydınlıktı. Elinde asa, boynunda koca bir tespih taşıyordu. Kılavuzum onu görünce atından indi ve şöyle dedi bana:

"İn, hükümdarın babası işte bu adamdır!"

Memur onun yanına varıp selâmladığı zaman ihtiyar benim kim olduğumu sordu ve yanına çağırdı. Ben de oraya gittim. Elimi tuttu, Arapça bilen Rum rehbere şöyle dedi;

"Sarâkinoya söyle! Onun, Beyt-i Makdis'e giren elini; Kutsal Kaya'da [=Sahre], Kumâme denilen kilisede ve Beytelehm'de gezen ayaklarını öperim ben!"

Diğer yandan eliyle benim ellerimi ve ayaklarımı sıvazlıyor, yüzüne sürüyordu! Bu şehirde yaşayan Hıristiyanların, –kendi dinlerinden olmasa da– kutsal bildikleri mekânlarda

gezen kişiye dair inançları ve tavırları beni hayrete sevketmiştir!

Sabık hükümdar yeni rahip beni elimden tuttu; beraber yürüdük. Benden Beyt-i Makdis ve orada yaşayan Hıristiyanlar hakkında malûmat istedi. Sorular uzadı, evvelce bahsettiğim büyük kilisenin avlusuna girdik. Ana kapıya yaklaştığımız anda, ruhbanlıkta ileri dereceye yükselmiş olan sabık hükümdarı selâmlamak üzere bir sürü rahip dışarı fırladı! Onları görünce elimi bıraktı, bense onunla birlikte iç kiliseye girmek istediğimi söyledim, o zaman tercümanıma şöyle demiş:

"Söyle ona! Oraya girmek için kutsal haça secde etmek şarttır! Bu, geçmiş ululardan kalma bir âdettir. Aksi yapılamaz!"

Haça secde etmedim, onu orada bıraktım, kendisi tek başına içeri girdi. Bir daha onunla karşılaşmadım.

Kustantîniye Yargıcına Dair

Kendini rahipliğe adayan imparatorun yanından ayrıldıktan sonra kâtipler sokağına girmiştik; şehrin başyargıcı beni görünce adamlarından birini yanıma gönderdi. Gelen kişi benim kim olduğumu sordukta yanımda vazifeli olan Rum dedi ki:

"Bu adam Müslüman öğrencilerdendir." Adam yargıcın yanına gidip durumumu anlattı. Yargıç kendi dostlarından birini gönderdi. Rumlar, yargıçlarına "Necşî Kefâlî" derler.[29] Gelen memur da bu sebeple bana şöyle demişti:

"Necşî Kefâlî seni çağırıyor!"

Bu davet üzerine yargıçla görüşmek üzere evvelce anlattığım makama çıktım. Yüzü aydın, saçları güzel taranmış bir ihtiyarla karşılaştım. Rahiplere özgü siyah bir elbise giymişti. Önünde on kadar kâtip bir şeyler yazıyordu. Yargıç ve beraberindekiler beni ayakta karşıladılar. Dedi ki:

"Hükümdarın misafiri olduğuna göre sana ikramda bulunmak bizim vazifemizdir!"

Bana Beyt-i Makdis, Suriye ve Mısır hakkında sorular sordu. Söz uzayınca çevremizdeki kalabalık büyüdü. Nihayet;

"Evime gel, seni evimde ağırlamak istiyorum," dedi.

Yanından böylece ayrıldım ama onunla bir daha karşılaşmadım.

Notlar

1 **Yediyüzotuzdört yılının Şevval ayının onu:** 14 Haziran 1334'e denk düşer. Beyelûn Hatun, Altın Ordu hükümdarı Muhammed Uzbek'in eşlerindendir. Bir önceki bölümde detaylı bilgi verilmiştir.

2 **Karadeniz'in batısına dair ilk satırlar:** Seyyahın Moldovya, Romanya, Dobruca ve Bulgaristan gibi Balkanların kuzeydoğusundan bahsettiği bu bölüm, Ortaçağ'da o bölgeyle ilgili Arapça yazılmış yegâne satırlardır. Ne Ebû Hâmid Garnâtî ne de Şerif İdrisî bu konuda İbn Battûta'yı aşabilir. Bkz.: Abdülhâdî Tâzî, *Rıhle,* s. 242.

3 **Ukek:** Burada maksat, Azak denizi kıyısında Lokak diye bilinen küçük bir şehirdir; yoksa Marko Polo'nun bahsettiği, Saratov'un altı mil güneyinde, Volga kıyısında kurulu meşhur Ukak şehri değildir. Bkz.: Marco Polo, *The Book of Ser Marco Polo,* İngilizceye çev. Sir H. Yule, London, 1903, C. 2, s. 488; Gibb, *The Travels of Ibn Battuta,* C. 2, s. 498.

4 **Som denen külçe:** Esasen kadim Bulgar Türklerinin kullandığı bir kelimedir ve eski Türkçe sayı anlamına gelen "san"dan dönüşmedir. Bizim "içi dolu, bütün, yekpare" anlamında kullandığımız "som" kelimesi de buradan gelir. Seyyahın döneminde küçük gümüş külçelere som denilirdi. Bkz.: 33/34. not; H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü,* İstanbul, 1950, s. 130; Gibb, *Age.,* C. 2, s. 497.

5 **Surdak (=Suğdak):** Soldaya diye de bilinen bu şehir, Kırım yarımadasındadır. Venedikli ve Cenovalı tacirlerin uğrak yeri; Karadeniz'in kuzeydoğusunda yürütülen deniz ticaretinin ana limanıydı. Rumlar buraya Sudagios derlermiş. Martin Bronevskiy'in anlattığına göre şehir yüksek ve geniş bir kayalık zemin üzerine kuruluymuş. Şehirde birçok Rum kilisesi varmış ve o dönemdeki (1578 m.) harabelerinden, bir zamanlar çok büyük bir ticarî ve kültürel merkez olduğu anlaşılıyormuş. Seyyahımızın çağdaşı Ebu'l-Fidâ ise Sûdâk diye kaydettiği şehrin bir dağ eteğinde kurulu olduğunu; her yandan surlarla çevrili bulunduğunu, halkının umumiyetle Müslüman olduğunu belirtir ve Sûdâk'ın tam karşısında (Karadeniz'in güney yakasında) kurulu liman şehrinin Samsun olduğunu söyler. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân,* s. 215; M. Bronevskiy, *Kırım,* s. 31.

6 **Dûkî (=düğ) kelimesi:** Anadolu ağızlarında hâlâ yaşayan bir kelimedir. Dövülüp inceltilmiş manasındadır. Tokat yöresinde ince dövülmüş buğdaya, yani ince bulgura "düğ" dendiğini biliyorum. Herhalde Oğuz lehçesinin tesiriyle kelimenin başı d'ye son tarafı ise yumuşayıp eriyerek "ğ" harfine dönüştü. Ancak başta ve sonda sert ve patlayıcı harfleri muhafaza eden Kıpçak lehçesinde bu kelimenin "tukı" veya "dukı" şeklinde telâffuz edilmesi tabiîdir. Bkz.: *Derleme Sözlüğü,* C. 4, s. 1572 ve 1622; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş,* Ankara, 1978, C. 2, s. 182-185. Ayrıca bkz.: 33/8. not.

7 **Baba Saltûk (=Sarı Saltuk):** Baba Saltuk, tarihî metinlerde adı Sarı Saltuk şeklinde geçen Hızırımsı bir şahsiyettir. 628/1260 tarihinden sonra Selçuklular liderliğinde bir grup Oğuzun Dobruca ve çevresine geldiği sıralarda Sarı Saltuk'un belirdiği ve bu yörenin İslâma girmesinde etkili olduğu anlatılır. Bazı kayıtlara göre 699/1300' yılında ölen Sarı Saltuk'un kabri, Dobruca'nın kuzeyinde Babadağ şehrindedir. Türkmen babası Sarı Saltuk'un 12 bin nefer ile Dobruca'ya varıp derviş meşrebiyle Balkanlar-

da Osmanlı'dan evvel İslâmı yaymaya başladığı; onun müritlerinden Barak Baba'nın da Anadolu, Suriye ve İran'ı dolaşıp Kırım'a geldiği anlatılır. Sarı Saltuk ve müridi Barak Baba Kalenderî meşrepli olup gazâları, kerâmetleri ve menakıbnâmeleri hakkında Arap ve Türk kaynaklarında epey malûmat vardır. Arnavutluk'un İslâmlaşmasında da Sarı Saltuk'un tesiri olduğu söylenir. Paul Wittek, "Yazijioghlu Ali on the Christian Turks of Dobruja", *BSOAS* 1952, sayı: 3, s. 639-668; M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul, 1918-1919, s. 63-65; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993, s. 581; bkz.: Gibb, *Travels.*, C. 2, s. 499; Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslâm*, (komisyon çev.), İstanbul, 1995, s. 17; H. T. Norris, "Ibn Battuta's Journey in the Nort-Eastern Balkans", *Journal of Islamic Studies* 5:2 (1994) s. 209-220.

8 **Rum Saruca:** Metindeki isim "Saruca Rumî"dir; o hâlde bu görevli ya Anadolu asıllı bir Türk idi yahut bugün bile Hıristiyan Türklerin (=Gagavuzların) yaşadığı bölgenin yani Güney Ukrayna ve Moldavya civarının yerli halkından Hıristiyan bir Türk idi.

9 **Yediyüzotuzdört yılının Zilkade ayının onbeşi:** 1334 yılının Temmuz ayının 15'ine denk düşer; seyahat ettiği bölge Nogay bozkırı diye bilinen bir alandır ve hava bu kadar soğuk olmamalıdır! Demek ki seyyahımız tarihleri biraz karıştırıyor. Büyük bir ihtimalle Ekim'de gerçekleşecek dönüş yolculuğu ile ilgili hatıralarını gidiş yolculuğunu anlatırken veriyor. Daha önce de Şam'dan bahsederken ancak dönüş yolunda şahit olabileceği bir veba olayını gidişi anlatırken vermişti.

10 **Mehtôlî ve dönemin hudut şehri Diampolis:** Mehtôlî, bugün Camboli diye bilinen o dönemin sınır şehri Diampolis olabilir; burası Bulgaristan sınırları içinde Tunca nehrinin güneyindedir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 500.

11 **Kefâlî Nikûla:** Kefali, Rumca kafa, reis, kumandan manasına geliyor; yani Kumandan Nikola demek oluyor bu tamlama. Bkz.: Yuvanaki Panayotidis, *Kamûs-i Rûmî*, İstanbul, 1897, s. 1001.

12 **Emir Mesleme (=Halife Abdülmelik'in oğlu):** Emevî halifesi Abdülmelik'in oğlu olan Mesleme yüzyirmibin nefer ile İstanbul'u m. 98/h. 716 yılında kuşatmış idi. Onun Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu üzerine yaptığı seferler de meşhurdur. Sonraki Arap ve Türk tarihçilerinin eserlerinde Mesleme'nin seferine dair birçok efsanevî hatıra bulmak mümkündür. Galata Kulesi'nin aşağısındaki Arap Câmii'nin Mesleme tarafından yapıldığını söyleyenler varsa da sonradan buranın eski bir manastır olduğu anlaşılmıştır. Yine Mesleme'nin seferlerinde adı geçen Abdullah Battal isimli cengâverin hayatı Battal Gazi namıyla Türk halk edebiyatına mal olmuştur. O dönemle ilgili enteresan bir husus da Bizans'ın Araplar gibi güçlü, çağına göre modern, düzenli ve kalabalık bir ordu tarafından her yönden sarılıp imha edilmemesinde iki önemli engelin öne çıktığıdır: Birincisi Kafkasya ve civarına egemen olan, Bizansla ittifak yapan Hazar Devleti; ikincisi, Tuna boyunda artan savaş gücü ve kültürel ihtişamıyla göz kamaştıran Bulgar Devleti. Eğer bu iki savaşçı ve dirençli devlet olmasaydı önlerine çıkan bütün büyük güçleri yenen Abbâsî orduları karşısında Bizans asla dayanamazdı. Bkz.: İbn Cerîr Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Leiden, 1879, C. 9, s. 1317; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. Pellat neşri, C. 2, s. 317; Fethi Osman, *el-Hudûdu'l-İslâmiyye'l-Bîzantıyye*, Kahire,

1966, C. 2, s. 84; Canard M., "Tarih ve Efsaneye göre Arapların İstanbul Seferleri", çev. İsmail Hami Danişmend, *İstanbul Enstitüsü Mecmuası,* sayı: 2, İstanbul, 1956, s. 216-259; Doç. Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi,* İstanbul, 1990, s. 108-118; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1986, s. 145-147.

13 **Fenike şehri:** Burada geçen Fenike adlı şehrin Agathatonike olması muhtemeldir. Bkz.: Gibb, *Age.,* C. 2, s. 502.

14 **Kefâlî Karâs:** Buradaki Karas isminin Yunanca olmadığı Gibb tarafından belirtilmiştir. Şu var ki **"kara"** kelimesi Rumcada aynı kefal gibi, başaziz, reis ve kelle manasına gelmektedir. İşin garibi **"keras"** şah, boynuz, çalgı borusu ve en önemlisi **"asker kulu"** yani kapıkulu manasına geliyor. Bu durumda, zannımca söz konusu isim "kapıkullarının başındaki adam" manasındadır. Bkz.: Yuvanaki Panayotidis, *Kâmûsi Rûmî,* İstanbul, 1897, s. 951 ve 997; Gibb, *Age.,* C. 2, s. 502.

15 **Nahh (=Nakh) cinsi kumaş:** Farsça olup **Neh** diye telâffuz edilir. İbrişim teli, ibrişimle bezenmiş pahalı kumaş, ipek yaygı demektir. **Nesic,** Arapça "örme" demektir. "Nakh" ticarî bir terim olarak bütün Akdeniz dillerine nacchi, nac vs. şeklinde girmiştir. Bkz.: Ziyâ Şükün, *Ferheng-i Ziyâ,* C. 3, s. 1875; John T. Platts, *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English,* London, 1911, s. 1126; *Marco Polo,* İngilizceye çev. Sir H. Yule, C. 1, s. 65.

16 **İstanbul'a yakın olup ismi hatırlanmayan büyük şehir:** Bu şehrin Selymbria (=Silivri) olması muhtemeldir. Silivri, Marmara kıyısındadır ve İstanbul'dan sadece 70 km uzaklıktadır. Bkz.: Gibb., *Age.,* C. 2, s. 503.

17 **Sarakino kelimesinin hikâyesi:** Sarazen şeklinde de söylenir. Bu kelime İspanya'da, Avrupa'da, Bizans ve çevresinde Araplar ve Müslümanlar için kullanılırdı. Mes'ûdî, kelimenin aslının "Sarakinos" olduğunu belirterek şöyle izah eder: "Hıristiyanlar İbrahim'in (as) hanımı Hacer validemizi ve oğlu İsmail'i sevmezler, Müslümanlar hakkında –Hz. İsmail neslinden gelen peygambere tabi oldukları için– 'Sarakinos' yani 'Sara soyundan gelen', 'Sara'ya mensup olan', 'Sara'nın köleleri' derler." Ancak bu kelimenin farklı izahları da vardır: M. Mourre, Bizanslıların Kuzey Arabistan'da Sarâcîn adlı yeni Müslüman olmuş bir kabile karşısında çok zorlandıklarını ve ondan sonra bütün Müslümanlara Sarakino dediklerini belirtmektedir. Bkz.: Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf,* (de Goeje neşri) Leiden, 1894, s. 168; Ömer Rıdâ Kahhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab,* C. 1, s. 252, 506; Züheyr Ahmed el-Kaysî, "Havle Kelimeti Sarâcîn", *Mevrid* dergisi, Bağdat, 1994, A. Tâzî, *Rıhle.,* C. 2, s. 249.

18 **Konstantiniye şehrinin o dönemdeki tekfuru (=hükümdarı) 3. Andronikus:** Arap seyyahların Bizans imparatoru için tekfur veya kayser dedikleri bilinmektedir. Tekfur, Ermenice kral manasında Tagavurdan (=Tâk-âver) gelir. "Circis", "Cüreyc" veya "Corc" Araplar arasında yaygın bir Hıristiyan adı olup Georges'in (=Yorgi=Kevork vs.) karşılığıdır. O dönemde İstanbul'a hükmeden kişi, 3. Andronikus (h. 728-741/m. 1328-1341) idi. Ondan önce tahtta bulunan dede 2. Andronikus uzun süren bir iç savaştan sonra yenilmiş, 1328'de tahttan indirilmiş, önceleri sarayda kalmasına izin verilirken iki yıl sonra keşiş olarak kiliseye çekilmeye zorlanmıştır. İşte 2. Andronikus İbn Battûta'nın burada verdiği tarihten az önce h. 732 /m. 13 Şubat

1332 tarihinde Keşiş Antonyus adıyla ölmüştür. Demek ki seyyah tarihleri karıştırıyor. Bkz.: Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, s. 463; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 505.

19 **İmparatorun sarayı:** Şehrin kuzeybatı ucuna yakın bir yerde bulunan Blakhernae Sarayı olmalı; yani bizim tarihimizde Tekfur Sarayı diye bilinen yer. Bu saray, ta baştan beri Bizans tarihinde önemli hâdiselere tanık olmuştur. Ancak o dönemin kuşkusuz en önemli hâdiselerinden biri, züht taraftarı Hesykhast hareketinin 1351'de bu sarayda toplanan bir konsil tarafından resmen tasdik ve ilân edilmesidir. Hesykhast hareketi aynı zamanda Bizans'ın, Batı Hıristiyanlığından ve Latin dünyasından farklı, kendine özgü bir dinî yolu tercih ettiğini gösteren siyasî ve toplumsal hareketti. Bkz.: Ostrogorsky, *Age.*, s. 480.

20 **Kumâme Kilisesi:** Seyyahın çağdaşı tarihçi Ebu'l-Fidâ (ö:732/1332) şöyle der: "Bu mıntıkada evvelce Süleyman (as.) tarafından büyük bir mabet inşa edilmiş, ancak bu mabet Buhtunnasr (Nebukadnassar) tarafından yıktırılmış idi. Daha sonra İran kralларından biri bu mabedi tekrar yaptırmış ise de Rum kralı Titus tarafından yine harap edilmiştir burası. Fakat yeniden restorasyon ve genişletilme imkânına kavuşan bu mabet, Kayser Kustantin ve annesi Helâna'nın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle tamamen harap edilmiştir. Kustantin o civarda Hz. İsa'nın mezarı olduğu sanılan yere bir **kilise** yaptırmıştır ki bu yapı Arapçada Kumâme (Batı dillerinde ise St. Sepulchure) Kilisesi diye bilinmektedir." Bkz.: İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân*, Reinaud ve Baron Mac Guckin neşri, Paris, 1840, s. 240-241.

21 **Ubsumi; Potamosa yani Haliç:** Ubsumi herhalde eski Yunanca nehir anlamına gelen Potamosa kelimesinden bozmadır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 508.

22 **Astanbul:** İbn Battûta'dan önce Yâkût Hamevî de, bu şehir için Istanbûl adını kullanmıştır. Ebu'l-Fidâ, İstanbul, Halici'nden bahsederken bu kelimeyi kullanmıştır. Herhalde İstanbul, kelimesinin yaygınlaşması İtalyan tacirlerin katkılarıyla oldu. Bkz.: MEB *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul mad.; Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 32; Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 4, s. 395.

23 **Galata:** O dönemde daha çok Cenevizlilerin oturduğu semt. 1267'de burası tamamen onlara tahsis edilmişti. Cenevizliler İstanbul'un fethine kadar burada kalmışlar ve bu semti parlak bir ticaret merkezi hâline getirmişlerdir. Bkz.: Ostrogorsky, *Age.*, s. 420.

24 **Kums:** Bu kelimenin aslı, "kont" anlamındaki "Comes" olmalı. Fakat o dönemde Cenovalı başyetkili yani kont, "podestat" diye isimlendirilirdi. Belki de İbn Battûta burada Batı dillerinde "consul" diye adlandırılan yetkiliyi, yani konsolosu kastetti. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 508; A. Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 251.

25 **Büyük kilise (=Ayasofya) ve çevresinde yer alan dinî amaçlı hizmet kurumlarının tasviri:** Ayasofya, eski bir kilisenin yerine 2. Iustinyanus tarafından yeniden inşa edilmiş ve bugünkü kubbesi ve dev sütunları o zaman konmuştur. İbn Battûta, Ayasofya'nın içini görmediğini, sadece çevresinde bulunan dinî yapıları anlatabileceğini söylüyor. Ancak İbnü'l-Hatîb gibileri sanki seyyah bu kilisenin içine girmiş ve abartılı rakamlar vermiş gibi onu eleştiri yağmuruna tutmuşlardır. Bkz.: Ostrogorsky, *Age.*, s. 67; İbnü'l-Hatîb Lisâneddîn, *el-İhâta*, C. 3, s. 273; Mehmed İzzeddîn, "Ibn Battouta et la Topographie byzantine" *Actes du VI. Congrès internationale des Études byzantines*, Paris, 1951, II, 195.

26 **Âsaf b. Berhıyâ:** Hem İslâm, hem de Mûsevî geleneğinde adı Hz. Süleyman'ın veziri olarak geçer.

27 **Bizans'ta 1330'lu yıllar; mistik ve zahidane akımların yükselişi:** İbn Battûta'nın Bizans yolculuğunda bol yer tutan manastır ve zahit tasvirleri hiç de abartılı değildir. Tarihçilerin bildirdiğine göre Bizanslıların yaşadığı ağır siyasî ve ekonomik bunalımlar Hesykhast (=Hesukhast) denen keşişler önderliğinde güçlü bir mistik akımın doğmasına yol açmıştı. Bu akıma karşı çıkan parlak hatipler zuhur ettiyse de onların karşısına Gregorios Palamas çıktı ve 1340'lı yıllarda bu züht ve mistisizm akımı devletin resmî görüşü oldu. Bkz.: Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 472.

28 **Keşiş imparator:** Evvelce de belirttiğimiz gibi 2. Andronikus'tur. Onun ismi keşişlik zamanında Antonyus idi. Ancak seyyahımızın verdiği tarihler onun imparatorla görüşmüş olabilme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır; zira daha önce belirttiğimiz gibi imparator 1332 Şubatı'nda ölmüştü. Herhalde seyyahımız tarih belirtme hususunda hafızasının gadrine uğruyor. Bkz.: Bu bölüm 18. not.

29 **Necşi Kefali (=Bahşi Kefali mi?):** Kelimenin en başta yanlış noktalanması ve aslının Bahşi Kefali olması mümkündür. Zira İbn Battûta bazı Türklerin din adamlarına "bahşi" dediğini biliyordu; belki burada da tıpkı Tekfur der gibi genel bir adlandırma yapmak istedi ve "bahşi" yazdırdı; ancak kelime Necşî şeklinde "nun" ve "cim" ile girdi nüshalara. "Bahşi", "baksı" bilindiği gibi Türklerin ve Moğolların Budizm ve Maniheizm dönemlerinden kalma bir kelimedir; yazar, kâhin, yargıç, din adamı gibi anlamlara gelir. Necşi için bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 513.

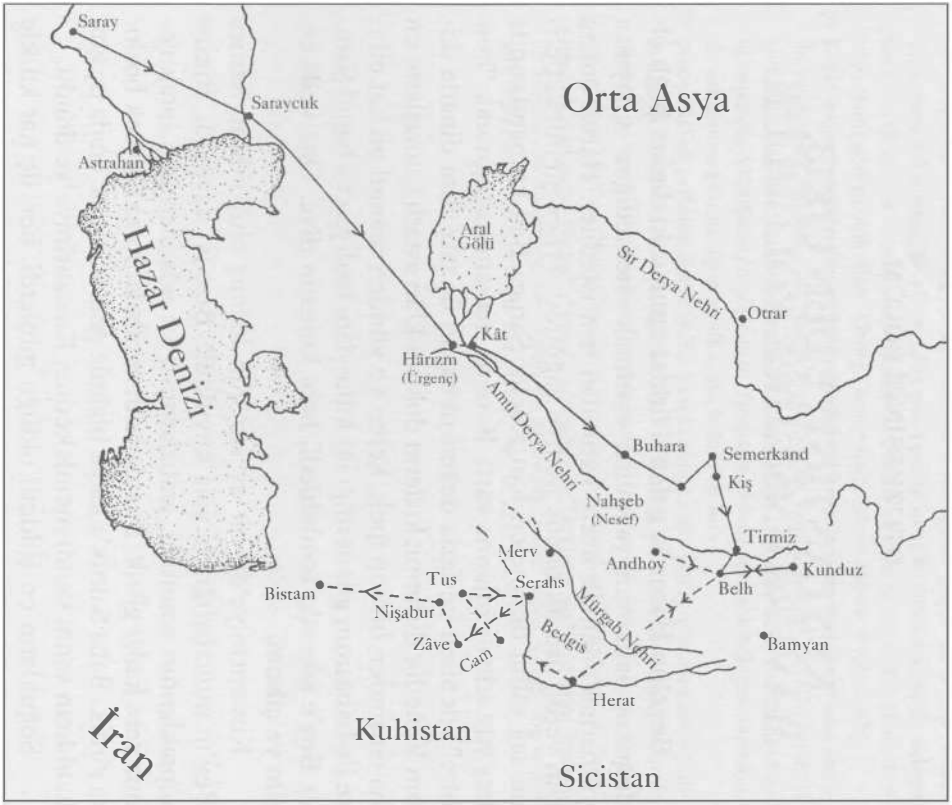
OTUZBEŞİNCİ BÖLÜM

KUSTANTÎNİYE'DEN ÇIKIŞ, MÂVERÂÜNNEHR'E YOLCULUK

Beyelûn Hatun'la gelen Türkler onun eski dinine bağlı olduğunu, babasının yanından ayrılmak istemediğini anlayınca yurtlarına dönmek üzere hatundan izin istediler. Hatun onlara izin verdi, üstelik birçok hediye yağdırdı! Ayrıca memleketlerine sağ salim dönmeleri için Küçük Saruca Bey kumandasında beş yüz atlıyı yanlarına kattı. Beni de makamına çağırarak "berbire"[1] denilen ve fazla değeri olmayan üç yüz altın dinarla ikibin Venedik dirhemi; kızların dokudukları astarlı kumaşların en iyi cinsinden bir top ipek, keten ve yünden mamul on kat elbise ile babasının gönderdiği iki küheylânı hediye etti bana! Saruca Bey'e sıkı sıkı tembihledi, beni korusun diye. Ona veda ettim ve çıktım.

Kustantîniye'de bir ay altı gün kalmış oluyordum. Saruca Bey'in muhafızlığında yola koyulduk. Bize iyi davrandı, Bizans topraklarının sonunda, arabalarımızı ve adamlarımızı bıraktığımız yere kadar gittik. Burada tekrar arabalarımıza binerek bozkıra girdik. Baba Saltuk'a kadar bizimle gelen Saruca, orada üç gün kaldıktan sonra kendi memleketine; Kustantîniye'ye döndü.

Soğukların en şiddetli olduğu günlerdi, ben üç kat kürkle biri astarlı iki şalvar giyiyordum! Ayaklarımdaki yün çorapların üstünde keten astarlı başka bir çorap vardı. Çizmelerim "Burgâlî" [=Bulgârî, Kama Bulgâr Türklerine özgü] türdendi.[2] Bu çizmenin dışı at derisinden, içi kurt derisinden mamuldür. Ateşin başında sıcak su ile abdest alabiliyordum. Yere bir damla su düş-

Hazar'ın kuzeyinden Hârizm, Türkistan ve İran'a gidiş.
Muhtemel güzergâh kesik çizgilerle gösterilmiştir.

Kaynak: Gibb; Muvahhid.

se çat diye buz kesiliyordu! Yüzümü yıkadığım zaman sakalım donuveriyor, çenemi oynattığım zaman kar taneleri dökülüyordu! Burnumdan sızan sular bıyıklarımda katılaşıyordu. Çok giyindiğimden, doğru dürüst inip binemiyordum; ancak adamlarım arabaya yerleştirebiliyordu beni!

[Payitaht Saray]

Böylece Hacı Tarhan'a, [=Astrahan] Sultan Uzbek'ten ayrıldığımız şehre vardık.[3] Öğrendik ki buradan çıkmış; payitaht olan [Serâ'ya = Saray'a] gitmiş. Donmuş İtil ırmağı ile ona karışan üç su üzerinden yola devam ettik! İhtiyaç duydukça buz parçalarını kırıyor, bir tencerede eritip içiyor ve yemek pişirmede kullanıyorduk!

Serâ şehrine ulaştık. Burası Serâ Berke[4] adıyla tanınmıştır; Sultan Uzbek'in payitahtıdır. Huzura çıktık. Yolculuğumuzun nasıl geçtiğini, Rum hükümdarını ve onun şehrini sordu. Bildiklerimizi bir bir anlattık. İhtiyaçlarımızın karşılanmasını emretti, orada konak verdik.

Serâ şehri, koca bir ovaya kuruludur; çok büyüktür ve dünyanın en güzel şehirlerindendir. Kalabalık nüfusu cadde ve sokakları tıklım tıklım dolduruyor. Çarşıları şirin, yolları geniştir. Şehri gezmek, genişliğini anlamak için oranın kodamanlarıyla atlarımıza bindik. Sabahın erken saatlerinde yola koyulduğumuz hâlde şehrin öteki ucuna ancak öğleden sonra varabildik! Namazı orada kılıp yemek yedik. Tekrar konak yerine döndüğümüzde neredeyse akşam oluyordu! Başka bir gün şehri enlemesine dolaştık gidiş gelişimiz tam yarım günümüzü almıştı. Şehir baştan aşağı binalarla donanmıştır. Evler arasında ne bostan var ne köhne yapılar!

Şehirde önüç büyük Cuma câmii var; bunlardan biri Şâfiîlere ait. Küçük namazgâhları ise sayılamayacak kadar çok! Yerli halktan olup saltanat ailesinin kendisinden çıktığı Moğolların bir kısmı Müslümandır. Ayrıca Âs [=Oset] denen bir ırk[5] var ki hepsi Müslüman. Kafcak [=Kıpçak], Cerkes [=Çerkez], Rus ve Rumlar da yaşıyor burada. Onlar [=Ruslar ve Rumlar] Hıristiyandır. Bu taifelerin her biri kendine ait bir semtte oturuyor. Her taifenin kendine ait çarşıları var. Tüccarlar; Irakayn, Mısır

ve Suriye'den gelen yabancılar, getirdikleri ticaret eşyalarının korunması için surla çevrili özel bir semtte oturuyorlar. Hükümdarın sarayına "Altûntâş" deniliyor. Altun, zeheb [=altın] demektir, taş ise hacar [=taş] anlamına geliyor. Bu şehrin kadısı, seçkin hocalardan Bedreddîn A'rec'dir. Burada Şâfiî fakihlerinin büyüklerinden İmam Sadreddîn Süleyman Lekzî [=Lezgi], Mâlikîlerden Şemseddîn Mısrî şöhret yapmıştır. Bu ikincinin itikadî görüşleri hoş karşılanmamaktadır.

Burada dünyaya önem vermeyen saygın fakih Nizâmeddîn'in bir zaviyesi var. Bizi ikramıyla sevindirme yüceliğini gösterdi. Büyük fıkıh bilgini, vakarlı insan, önder şahsiyet Nu'mâneddîn Huvârezmî'nin [=Harizmî] zaviyesi var bu şehirde. Onu ziyaret ettim. Bu güzel ahlâklı, asil ruhlu, alçakgönüllü şeyh, dünyaseverlere karşı sert ve kayıtsızdır! Sultan Uzbek Cuma günleri onu ziyarete gelirse de şeyh ne Hükümdarı karşılamaya çıkar ne yerinden kımıldar! Sultan, şeyhin huzurunda sakin sakin oturur, tatlı bir dille hitap eder ve alçakgönüllü davranır. Şeyh ise aksi tavır alır ona! Fakat şeyhin fakirlere, evsiz barksızlara ve yolculara karşı muamelesi sultana yaptığının tam tersinedir! Yoksullara mütevazı davranır, onlarla güzel konuşur, ikram ve iltifatta bulunur. Bana da yakınlık gösterdi. Hak Teâlâ onu mükâfatlandırsın. Bana verdiği Türk kölenin çok hayrını gördüm.

Şeyh Bedreddîn'in Bir Kerameti

Serâ'dan Huvârezm [=Harizm] diyarına gitmek istiyordum ama Bedreddîn beni engelledi;

"Birkaç gün kalıp da gidersin!" dedi. Canım sıkıldı, kendimle takıştım. Bu sırada, aralarında tanıdığım tacirlerin de bulunduğu büyük bir kafile buldum. Beraber gitme fırsatı doğdu. Onlarla anlaştım. Durumu şeyh efendiye bildirdiğimde;

"Biraz beklemen lâzımdı!" dedi. Ama ben yine de söz dinlemeyip yola çıkma kararı aldığımda bir kölem kaçtı! Bu sebeple orada kaldım. Böylece Bedreddîn'in kerameti ortaya çıkmıştı! Üç gün daha şehirde ikamet ettim. Dostlarım kaçak köleyi Hâcı Tarhân şehrinde yakalayıp bana getirdiler. Sonra Huvârezm yolculuğumuz başladı. Serâ ile Huvârezm arası kırk gün

tutar. Bu kıraç arazide ot bulunmadığından at kullanılmaz. Arabaları develer çeker.

[Saraycık ve Huvârezm]

Serâ'dan ayrıldıktan on gün sonra Serâcûk [=Saraycık] şehrine ulaştık.[6] "Cûk" küçük anlamına gelir. Sanki Küçük Serâ [=Küçük Saray/Saraycık] demiş oluyorlar. Şehir, Ulû Sû[7] [=Ulu su; Yayık] dedikleri muazzam büyüklükte gayet gür akan bir nehrin kıyısına kurulmuştur; bu kelime el-Mâü'l-Kebîr [=Büyük Su] demektir.

Irmağın üstünde Bağdat köprüsü gibi tekneler üzerine oturtulmuş bir geçit var. Şehre vardığımızda, arabaları çeken atlarla yaptığımız seyahat sona ermişti. Her atı dört dinar bir dirheme yahut daha ucuza sattık. Zira bu hayvanlar epey zayıf kalıyor ve ucuza gidiyor bu şehirde. Arabaları çektirmek için deve kiraladık.

Şehirde pirifâni bir Türk ermişin zaviyesi vardı. Ona "Ata" diyorlar, yani eb [=baba] demek. Bizi ağırladı, hayır duasından mahrum etmedi. İsmini bilmediğim şehir kadısı da bizi buyur etti evine.

Sonra tam otuz gün süren sıkı bir yolculuk yaptık. Günde iki kez mola veriyorduk; bir kez kuşluk vakti bir kez de güneş batarken... Molalarımız ancak dûkî [=düğ] pişirip yiyecek kadar sürüyordu. Yemek, tek kapta pişiriliyor sonra üstüne kuru et parçaları konuyor ve süt dökülerek yeniyordu [=bir tür keşkek]. Araba yoldayken herkes ya yemeğini yiyor yahut uyuyordu!

Benim arabamda üç cariye vardı. Bu uçsuz bucaksız güzergâhta seyahat edenlerin âdeti, olabildiğince süratli gitmektir. Develer bu yolu katederken büyük kayıplar veriyor. Kalanlar da bir yıl semirdikten sonra yine kullanılabilir hâle geliyorlar! Çölde su, iki üç günlük aralıklarda evvelce malûm olan birikintilerden sağlanabiliyor. Yağmur ve sellerden artakalan sudur bu. Çölü anlattığımız şekilde geçtikten sonra Huvârezm'e[8] [=Harizm] geldik. Türklerin en büyük, en güzel ve en bakımlı şehirlerindendir burası. Temiz çarşıları, geniş caddeleri, sayısız binaları ve eşsiz sanat abideleri ile muhteşem bir şehir.[9] Halk sokaklarda deniz gibi dalgalanıyor!

Bir gün hayvanıma binip çarşıya çıktım, tam ortaya geldiğimde "Şavr"[10] denen noktada fevç fevç ilerleyen kalabalıkla karşılaştım. Oradan çıkmaya gücüm yetmedi, geriye dönmek istedim ama önümdeki yığınlar bu isteğimi imkânsız kıldı. Bir süre şaşkın şaşkın bekledim; sonra var gücümü kullanarak sıyrıldım aradan. Bazıları buranın Cuma günleri daha az kalabalık olduğunu, zira "kaysâriya" [=ana çarşı] ve diğer çarşıların o gün kapatıldığını söylediler bana. Ben de Cuma günü bindim atıma; büyük câmie ve medreseye gittim...

Bu şehir, Sultan Uzbek'in hükümranlığı altındadır. Onun buradaki büyük emiri Kutlu Dümûr'dur.[11] Ziyaret ettiğim medreseyi ve çevresindeki yapıları o yaptırmış; büyük mescidi ise dindar bir kadın olan eşi Turâbek Hatun inşa ettirmiş...

Huvârezm'de büyük bir hastane var. Hekimbaşı Şamlı olup Sıhyûnî diye tanınıyor. Sıhyûn, Şam [=Suriye ve Lübnan] diyarındadır. Ben dünyada Huvârezm halkı gibi ahlâklı, merhametli, gariplere karşı şefkatli ve cömert bir halk görmedim! Onların namaz kılarken yapageldikleri güzel bir âdetleri var; buna da başka yerde rastlamadım: Müezzinler kendi mescitlerinin çevresindeki evleri namaz vaktinin geldiğini bildirmek için bir bir dolaşıyor; câmie çağrılanlar arasında cemaate gelmeyen olursa imam onu topluluğun ortasında cezalandırıyor! Bu iş için her mescitte duvara asılı bir kamçı var! Beynamaz adam ayrıca câmi hayrına yahut fakirleri doyurmak için beş dinar ceza ödüyor! Anlatılanlara göre bu âdet eskiden beri devam etmekteymiş.

Huvârezm şehrinin dışında Cennet'ten çıkan dört ırmaktan biri olan Ceyhun[12] akıyor. Soğuk mevsimde İtil[13] gibi bu da donar; halk ırmağı yol gibi kullanır. Beş ay buz olan nehir baharda havaların ılımasıyla yavaş yavaş çatlayınca ansızın yakalar bazılarını ve boğar...

Yaz günlerinde buradan çıkan gemiler Tirmiz'e kadar gidiyor, oradan arpa ve buğday getiriyorlar. Akıntı boyunca on günde aşağılara inilir. Şehrin dışında, büyük velilerden Şeyh Necmeddîn Kübrâ'nın türbesi[14] yakınında bir ziyaretgâh vardır; orada gelip geçenlere yemek verilir. Oranın şeyhi Huvârezm eşrafından Müderris Seyfeddîn b. Asabe'dir. Bir diğer zaviye Mek-

ke'de bir süre ikamet etmiş olan Şeyh Celâleddîn Semerkandî'nin zaviyesidir; burada da ağırlandık. Zaviyenin dışındaki kubbede büyük âlim Cârullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Zemahşerî[15] yatıyor. Zemahşer, Huvârezm'e dört gün uzaklıkta bir köydür.

Şehre geldiğim zaman dışarıda konaklamıştım. Bazı dostlarım şehrin kadısı Sadr Ebu'l-Hafs Bekrî'yi ziyaret ettiler. Bana, nâibi [=yardımcısı] Nûrulislâm'ı gönderdi. Adam bana selâm verip gitti. Sonra yanında maiyeti ile kadı efendinin kendi geldi. Beni selâmladı. Bu kadı genç ama nüfuzlu bir kimsedir; iki nâibi [=yardımcısı] vardır. Biri demin bahsettiğimiz Nûrulislâm öteki büyük fıkıh bilginlerinden Nûreddîn Kirmânî'dir. Verdiği hükümlerde pek sert, ibadet konusunda tavizsizdir. Kadıyla buluştuğumuzda bana şöyle dedi:

"Şehir pek kalabalık. Gündüz girmeniz zor olur. Nûrulislâm, sizi şehre sokmak için sabaha karşı huzurunuza gelecek."

Biz de öyle yaptık. Henüz kimsenin oturmadığı yeni bir medresede konakladık, sabah namazından sonra kadı geldi, yanında şehrin ileri gelenleri bulunuyordu. Bunlar arasında Mevlânâ Hümâmüddîn, Mevlânâ Zeynüddîn Makdisî, Mevlânâ Radıyyüddîn Yahyâ, Mevlânâ Fadlullah Rıdavî, Mevlânâ Celâleddîn Imâdî, Mevlânâ Şemseddîn Sencerî vardı. Mevlânâ Şemseddîn Sencerî şehir emirinin hocasıdır. Bu adamların hepsi fazilet erbabı seçkin insanlardır. Çoğunlukla Mu'tezile mezhebinden oldukları hâlde bunu belli etmiyorlar. Çünkü Sultan Uzbek ve onun şehirdeki valisi Kutlû [=Kutlu] Dümûr Ehl-i Sünnet'tendir.

Burada kalışım esnasında Cuma namazlarını kadıların kadısı Ebu'l-Hafs Ömerle kıldım. Cumayı kılar kılmaz onun evine giderdik. Evi mescide çok yakındı. Evinin salonu kıymetli halılarla döşenmiş, duvarları ipek kumaşla kaplanmıştı. Birçok kemer vardı evde. Bu kemerlere altınla sıvanmış gümüş kaplar ve Irak kâseleri konmuştu. Yöre halkının âdetidir; evlerini böyle yaparlar. [Sohbetimizin] ardından zengin bir sofra getirildi. Adam, güçlü mü güçlü, mal desen gani! Hayat seviyesi yüksek. Emir Kutlû Dümûr'un bacanağıdır zaten; emirin hanımının kızkardeşiyle evli. Bu kadının ismi Cîcâ Aga'dır.

Şehirde vâiz ve hatiplerden oluşan özel bir grup var. En büyükleri Mevlânâ Zeynüddîn Makdisî'dir. Mevlânâ Hüsâmeddîn Maşâtî diye bilinen etkileyici hatibe gelince; "dünyada daha iyisi yok" dediğim dört hatipten biridir o!

[Huvârezm Beyi]

Huvârezm beyi, Büyük emir Kutlû Dümûr'dur. İsminin anlamı "hadîd-i mübarek"tir. Çünkü "kutlû", mübarek [=kutlu] anlamına geliyor, dümûr ise hadîd [=demir] manasındadır. Bu adam Sultan Muhammed Uzbek'in teyze oğludur ve onun emirlerinin en büyüğüdür. Daha önce Horasan valisiydi. Oğlu Hârûn Bek, Muhammed Uzbek'in kızıyla evlenmiştir. Bu kızın annesi evvelce bahsettiğimiz Taytuğlî Hatun'dur. Kutlû Dümûr'un hanımı Turâbek Hatun, güzel ahlâkıyla ünlenmiştir. Kadı bizi selâmlamak üzere geldiğinde şöyle demişti:

"Emir sizin Huvârezm'e geldiğinizi öğrendi; lâkin yeni atlattığı hastalığın tesiri hâlâ üzerinde. Bu yüzden sizi karşılamaya gelemedi."

Bu haber üzerine kadıyla atlanıp emirin ziyaretine gittik. Konağa vardığımızda evvelâ odalarının büyük bir kısmı ahşaptan yapılmış geniş bir daireye girdik; sonra işlemeli ahşap bir kubbesi bulunan küçük bir daireye girdik. Bu dairenin duvarları renkli kumaşla kaplanmış, çatısı simli ipekle bezenmişti. Emir ipek yatağına uzanmıştı. Türkler arasında yaygın olan "nıkrîs" [=damla] hastalığından mustarip olduğu için iki ayağı da örtülmüştü. Selâm verdim, beni yanına oturttu. Kadıyla fakihler de oturdular. Bana Hükümdar Muhammed Uzbek Han'ı, babasını, Beyelûn Hatun'u ve Kustantîniye'nin nasıl bir yer olduğunu sordu. Ona bildiklerimin hepsini anlattım. Az sonra yemek geldi...

Kızartılmış tavuk, turna, güvercin cücüğü, "külîcâ"[16] adını verdikleri yağla pişirilmiş ekmek, kek ve helva vardı sofrada... Daha sonra gelen diğer sofrada ise altın ve gümüş tabaklarda, altın kaşıklar eşliğinde tanelere ayrılmış nar bulunuyordu. Irak yapımı porselen tabaklarda ise üzüm ve nefis kavunlar vardı. Tabakların kenarlarında tahta kaşıklar bulunuyordu...

Bu beyin âdetindendir; kadı her gün onun salonuna gelir; yanındaki fakihler ve kâtiplerle beraber kendisi için hazırlanmış

meclise oturur. Tam karşısında da büyük kumandanlardan biri yer almaktadır. Onun yanında Türklerin ulu dedelerinden, büyük kumandanlarından olan sekiz kişi bulunmaktadır. Bunlara "argucî"[17] [=yargucı, yargıç] adını veriyorlar. Halk onların huzurunda davalaşıyor. Davanın konusu tamamen şer'î ise hüküm vermek kadıya aittir. Şer'î davaların dışındaysa bahsettiğimiz bu ümerâ meclisi karar verir. Onların yargıları tutarlı ve âdilânedir. Çünkü ne bir şeye meylettikleri için suçlanmışlar ne de rüşvet kabul etmişlerdir!

Emirle sohbetimizi tamamlayıp medreseye döndüğümüzde bize pirinç, un, koyun, yağ ve baharatla beraber yükler dolusu odun gönderildi. Bu diyarda kimse kömürün ne olduğunu bilmiyor. Hindistan, Horasan ve Îran'da da bilmezler ama Çin'de kömür gibi yanan ve parlayan taşlar kullanılır. Bu taşlar yanıp kül oldukta üstüne su dökülüp karıştırılır ve güneşte kurutulur. İkinci kez pişirirler. Ve hiç yok olmaz sanki!

Kadı ve Emirin Cömertliğine Dair Bir Hikâye

Âdetim olduğu üzere Cuma namazlarını Kadı Ebu'l-Hafs'ın namazgâhında kılardım. Bir gün bana şöyle dedi:

"Emir talimat göndermişti; sana beşyüz dirhem verilecek, senin için düzenlenecek davette de beşyüz dirhem harcanacaktı. Davete saygın ilim adamları, fakihler ve âyan takımından epey katılım olacaktı. Ben bu faaliyetlerin olacağını işitir işitmez Emir'e gittim ve dedim ki:

'Bir ziyafet tertip etmekle davetlilere ancak birkaç lokma düşecek. Buna harcanacak para misafire verilse daha makbule geçer!' Emir teklifimi kabul ederek sana bin dirhemi olduğu gibi vereceğini buyurdu."

Hakikaten emir bu parayı Şemseddîn Sencerî ile bana göndermiştir! Mağrip altını[18] ile üçyüz dinar ediyor. O gün otuzbeş dinar dirheme yağız bir at satın aldım ve mescide giderken bu ata bindim. Atın parasını Emir'in verdiği bin dirhemden ödedim. Sonra atlarım o kadar çoğaldı ki ne söylesem yalan olur, sayısını bilemem!

Hint topraklarına girinceye kadar refah seviyem yükseldikçe yükseldi. Yağız atı çok sevdiğim için öteki atlarımın önüne

bağlardım. Üç sene yaşadı bu muhteşem küheylân... O vefat ettiğinde çok üzülmüştüm. Bu arada kadı efendinin eşi Cîcâ Aga da bana yüz dinar dirhem verdi. Onun kızkardeşi ve emirin hanımı olan Turâbek, kendi yaptırdığı zaviyede benim için bir ziyafet tertip ederek âlimleri ve şehrin diğer ileri gelenlerinin çağırdı. Turâbek Hatun bana samur kürkü ve iyi cins bir at hediye etti. Bu kadın, asil ruhlu, dindar ve cömerttir. Hak Teâlâ ona en güzel mükâfatı versin.

Turâbek Hatun'a Dair Bir Hikâye

Turâbek Hatun'un benim için düzenlediği ziyafete gelmiştim. Yemek bitip zaviyeden çıktığım zaman üzerinde eski bir elbise, yüzünde peçe bulunun bir hatun gördüm kapıda. Sayısını hatırlamadığım bir grup kadın vardı bu esrarengiz hatunun yanında. Bana selâm verdi. Hiç duraksamadım, başımı çevirmeden selâmını aldım. Oradan ayrıldıktan sonra biri ardımdan yetişti ve selâm veren kadının bizzat Turâbek Hatun olduğunu söyledi! Kabalığımdan ötürü ziyadesiyle utandım! Geri dönüp onu görmek istedim, ama oradan ayrılmıştı. Hizmetkârlarından biri vasıtasıyla selâm ve hürmetlerimi bildirdim, hanımefendiyi tanıyamadığım için kusurumu bağışlamasını rica ettim.

Huvârezm Bostanı

Buhara bostanı [=karpuzu] hariç doğuda ve batıda lezzette rakipsizdir Huvârezm bostanı! Bu ikisinden sonra İsfahan bostanı geliyor. Huvârezm bostanının kabuğu yeşil, içi kırmızıdır. Gayet tatlı ve sertçedir. İşin garip yanı bu meyve kurutuluyor; tıpkı bizim orada ahududunun ve Mâlakka incirinin kurutulup kalıplara bölünmesi gibi! Bu karpuz Huvârezm'den toplanıp Hint'in ve Çin'in en uzak köşelerine ithal edilir. Kuruyemişlerin hiçbiri bu denli lezzetli değildir! Hint beldelerinden Dihlî'de ikametim esnasında misafirlerin gelişini dört gözle bekler, onlardan kuru Huvârezm bostanı satın alırdım. Hint hükümdarı, huzuruna bu yemişten getirilse hemen bana gönderirdi; zira çok sevdiğimi bilirdi! Onun güzel âdetlerinden biri de yabancı misafirleri ülkelerinin meyvesiyle sevindirmekti. Böyle sürprizleri çok severdi.

İntihar Eden Şerifin Hikâyesi

Serâ [=Saray] Şehrinden Huvârezm'e gelirken beraberimde Kerbelâ ahalisinden Ali b. Mansûr isminde bir şerif vardı. Tacir olduğu için elbise ve benzeri ihtiyaçlarımı satın alma işini hep ona havale ederdim. On dinara bir elbise aldığı hâlde bana sekiz dinara aldığını söylerdi. Meğer iki dinarı kendi cebinden ödermiş. Öteki dostlarım durumu izah edinceye kadar işin farkına varamadım. Bu adamdan bir hayli borç da almıştım. Huvârezm emirinin armağanlarına kavuşunca borcumu ödemek, iyiliklerine mukabele etmek için bu cömert adama bir hediye sunmak istedim. Ama "Kabul etmem!" diye tutturdu, yemin içti. Yanında hizmetini gören delikanlı Kâfûr'a vermek istedim yine yemin içerek engel oldu! Bu adam, gördüğüm Iraklılar arasında en asil ve cömert olandır. Benimle Hindistana seyahat etmeye karar verdiyse de Çin'e gitmek üzere Huvârezm'e gelmiş hemşehrilerini görünce onlarla yola çıkmayı tercih etti. Böyle davrandığı için ona sitem ettim; bana cevap verdi:

"Şu gördüğün hemşehrilerim ülkeme döndükleri zaman yakınlarıma, eşime dostuma benim Hindistan'a dilenmek için gittiğimi söylerler! Bu benim için çok ağırdır! Bu yüzden seninle gelmekten vazgeçtim!"

Nihayet onlarla beraber Çin'e hareket etti. Hindistan'da iken işittim; Mâverâünnehr topraklarının sonunda ve Çin diyarının başladığı yerde bulunan Almâlık[19] şehrine varınca yanındaki malları hizmetkârıyla satışa göndermiş. Hizmetkâr geç kalmış ve bu esnada hemşehrilerinden bir tacir Almâlık'a gelip onun kaldığı kervansarayda mola vermiş.

Hizmetkârı gelince ödemek üzere hemşehrisi olan tacirden bir miktar borç ister bizim şerif ama adam kuruş vermez. Üstelik handa beraber kaldıkları odanın kirasını da ona yüklemeye kalkışır! Ali b. Mansûr çok üzülür, odasına kapanıp kendini boğazlar!

İnsanlar odaya girdiği sırada şerifin can kuşu uçmak üzeredir. Hemen kölesini töhmet altında bırakırlar! Ali can havliyle konuşur:

"Ona zulmetmeyin! Bunu ben yaptım!" Hemen o gün ölür. Allah Teâlâ onu bağışlasın.

Bu adam daha önce de bana şu hâdiseyi anlatmıştı:

Bir gün Dımaşklı bir tacirden "mudârebe" [=bir tür ortaklık] için altı bin dirhem almış. Aradan bir süre geçince tacirle Hama şehrinde karşılaşmışlar; adam parasını istemiş. Fakat bizimki elindeki malları vade ile sattığından o anda ödeyememiş parayı... Çok mahcup olmuş, odasına girip sarıkla tavana asmış kendini. Herhalde eceli gelmediğinden; o anda aklına düşüvermiş bir sarraf dostu! Derhal yanına giderek vaziyeti anlatmış. Sarraf kendisine bir miktar ödünç vermiş de parayı tacire teslim etmiş.

[Huvârezm'den Çıkış]

Nihayet Huvârezm'den ayrılmaya niyetlendim ve birkaç deve kiralayarak bir "mahâre"[20] [=iki kişinin birbirini dengeleyerek bindiği özel tahtırevan] satın aldım. Mahâredeki dengim Afîfüddîn Tûzerî idi. Hizmetçiler birkaç ata bindi. Geri kalan hayvanların hepsine çul geçirdik, soğuktan ötürü!

Huvârezm ile Buhara arasındaki büyük kumula girecektik. Burası tam onsekiz gün tutar; bir belde hariç hiçbir bölümünde insan oturmaz bu kumulun... Emir Kutlû Dümûr'a veda ettim, bana ve kadı efendiye birer hil'at hediye etti; toplu vedalaşma için fakihleri beraberine alarak yanıma gelmişti.

Dört gün süren seyahatten sonra bu güzergâhta tek yerleşim merkezi olan Kât[21] şehrinin kapılarına dayandık. Burası küçük lâkin şirin bir şehirdir. Şehir dışında bir gölet kenarında mola verdik. Soğuk şiddetli olduğundan göletin suları tamamen donmuştu; çocuklar buz üzerinde kaymaktaydılar.

Kât şehrinin kadısı Sadrüşşerîa oraya vardığımızı haber alır almaz öğrencilerini ve şehrin büyüklerinden erdemli insan Mahmud Hîvekî'yi[22] [=Hiveli] yanına alarak karşılamaya geldi. Kendisiyle daha önce Huvârezm kadısının evinde görüşmüştük. Kadı efendi bana şehir emirini ziyaret etmemi teklif ettiyse de Şeyh Mahmud itiraz ederek:

"Evvelâ misafirin ziyaret edilmesi gerekir! Eğer himmet sahibi gayretli insanlardan isek emiri alıp buraya getirmeliyiz!" dedi. Hakikaten de öyle yaptılar. Aradan bir saat geçti ya da geçmedi; emir maiyeti ile çıkageldi, bize selâm verdi. Acele ediyor-

duk ama bir müddet daha şehirde kalmamızı teklif etti, kabul ettik. Emir bizim onurumuza bir şölen düzenleyerek fıkıh bilginlerini, ileri gelen kumandanları ve diğer saygın kimseleri meclisimize davet etti. Meclisimizde hazır bulunan şairler emiri metheden kasideler döktürdüler. Emir yemekten sonra bana bir kat elbise ile cins bir küheylân hediye etti. Oradan ayrıldık, Sîbâye diye bilinen yola revan olduk.[23] Bu sahrada hiç suya rastlamadan altı gün gittikten sonra Vebkent'e [=Vab Kent] ulaştık.[24] Burası Buhara'ya bir gün uzakta bağlık, bahçelik güzel bir şehirdir; akarsuları boldur. Üzümü [kurutup] bir seneden ömür seneye saklıyorlar. Bir de onların "allû"[25] [=alluca, can erik] dedikleri bir meyve yetişiyor; kurutup Hint ve Çin'e ihraç ediyorlar. Bu meyvenin üzerine su dökülüp usaresi içilebiliyor. Yeşil olduğu sırada tatlı, kuruduğu zaman ise hafif ekşidir. Gayet etli bir meyve! Ben onun benzerini ne Endülüs'te, ne Mağrip'te ne de Şam'da gördüm.

[Viran Olmuş Buhara'ya Seyahat]

Art arda bağlar, bahçeler, evler ve tarlalar arasında bir gün daha yol aldık; nihayet hadîs bilginlerinin önderi Ebû Abdullah Muhammed İsmail Buhârî'nin[26] memleketi olan Buhara[27] şehrine ulaştık. Bu şehir vaktiyle Maverâünnehr-i Ceyhun bölgesinin [=Ceyhun nehrinin ötesindeki şehirlerin] merkeziymiş ve Irak hükümdarlarının [=İlhanlıların] atası olan Tatar kökenli mel'un Tinkîz [=Çingiz] tarafından tahrip edilmiş. Mescitleri, medreseleri ve çarşıları harap vaziyettedir. Çok az bir kısmı mamurdur. Halkı sefil ve perişan! Onların tanıklıkları Huvârezm ve diğer yörelerde kabul edilmez! Çünkü kabilecilik, hakkı inkâr ve yanlışı savunma gibi olumsuz vasıflarla ün salmışlardır. Bugün bu şehirde birazcık ilimden haberdar olan; bilgiye ehemmiyet veren hiç kimse yok!

Tatar Kavminin Başlangıcı, Buhara ve Diğer Yerleri Mahvedişleri

Tinkîz [=Çingiz] Han Hıtâ ülkesinde demirciymiş.[28] Onuruna düşkün, güçlü ve cengâver biriymiş. İnsanları çevresinde toplar, onları doyururmuş. Zamanla etrafındaki insanlar çoğala-

rak onu kendilerine önder seçiyorlar. Böylece o, önce doğduğu şehri ele geçirip kuvvet ve nüfuzunu artırıyor, sonra Hıtâ[29] ve Çin[30] ülkelerine aralıksız çapullarda bulunarak taraftarlarının sayısını artırıyor. Sonra Hoten,[31] Kâşgar[32] ve Almâlık[33] şehirlerini yağmalıyor.

Huvârezm, Horasan ve Mâverâünnehr hükümdarı olan Celâleddîn Sencer b. Huvârezmşâh'ın[34] durumu o sıralar iyiymiş. Bu yüzden Tinkîz Han onun ülkesine doğrudan saldırmaya cesaret edememiş. Lâkin bazı tüccarlarla anlaşarak onları Çin ve Hıtâ kumaşlarıyla Celaleddîn'in sınır şehri olan Otrâr'a[35] gönderiyor. Otrâr [=Fârâb] valisi durumu Celâleddîn'e bildirerek tüccarlara karşı ne yapması gerektiğini soruyor. Celâleddîn, tüccar taifesinin elindeki malın alınmasını, ibret olsun diye uzuvlarının kopartılarak kendi memleketlerine gönderilmesini emrediyor!

Vali bu emri yerine getirince Tinkîz Han sayılamayacak kadar çeri toplayıp büyük bir ordu hazırlayarak İslâm beldelerini basmaya niyetleniyor, önce Otrâr üzerine yürüyor.

Tinkîz Han'ın yaklaşmakta olduğunu haber alan Otrâr valisi, düşmanın durumunu öğrenmek için ileri mevkilere casus gönderiyor. Söylentilere göre casuslardan biri dilenci kıyafetine bürünerek Tinkîz'in kumandanlarından birinin karargâhına girmeye muvaffak oluyor. Ama kendisine yemek verecek kimse bulamayınca bir Tatar askerinin yanında saatlerce bekliyor. Askerin tek lokma yiyeceğinin olmadığını görüyor; nihayet akşam vakti asker çantasından kuru bir bağırsak çıkarıp suda ıslattıktan sonra atından aldığı kanı bu torbacığa dolduruyor ve ağzını bağlayıp ateşte pişiriyor! Meğer yiyeceği bundan ibaretmiş. Casus, Otrar'a dönerek vaziyeti valiye anlatıyor ve Tatarlara karşı kimsenin güç yetiremeyeceğini belirtiyor. Durumu Sultan Celâleddîn'e bildiren vali acele yardım istiyor. Yanında bir miktar asker bulunduran valiye, Celâleddîn altmışbin kişilik bir kuvvet gönderiyor.

Sonunda her iki ordu savaşa tutuşuyor. Tinkîz Han'ın ordusu karşı tarafı korkunç bir bozguna uğratarak Otrâr'a girip erkekleri doğruyor, çocukları esir alıyor! Ardından Celâleddîn geliyor savaş meydanına. İki taraf arasında şimdiye kadar görülmemiş kanlı bir savaş cereyan ediyor. Neticede Tinkîz Han galip gele-

rek Mâveraünnehir bölgesinin hâkimi oluyor. Buhara, Semerkand ve Tirmiz'i yakıp yıkarak Ceyhun nehrini aşıyor; Belh ve Bâmiyân şehirlerini ele geçirdikten sonra Horasan ve Acem Irakı diye bilinen bölgelere yürüyor. Belh ve Mâverâünnehr'de Müslümanlar ayaklanınca tekrar onların üzerine hücum ediyor; her yeri mahvediyor ve halkı kılıçtan geçiriyor. Tirmiz şehrine varınca da aynı vahşeti tekrarlıyor! O zamandan beri burası haraptır işte. Şu anda buradan iki mil uzakta ve aynı isim verilmiş yeni bir şehir var [=Tirmiz]. Tinkîz, Bâmiyân halkını da kılıçtan geçirerek şehri yerle bir etmiş ama büyük câmiin minaresine dokunmamıştır. Yine kaydedelim ki o, Buhara ve Semerkand ahalisine de dokunmamıştır. Bu feci işlerden sonra Irak'a geliyor. Tatarların vahşeti o dereceye ulaşıyor ki hilâfet merkezi Bağdat'ta halkı toptan kılıçtan geçiriyorlar. Abbâsî halifesi Mu'tasımbillah da öldürülüyor o esnada. Allah rahmet eylesin!

İbn Cüzeyy der ki:

"Bize üstadımız Kadi'l-kudât [=kadılar kadısı] Ebu'l-Berekât nakletti, Hak Teâlâ onu yüceltsin; o da Hatip Ebû Abdullah b. Reşîd'den duymuş, o şöyle diyor:

Mekke'de Irak bilginlerinden Nûreddîn İbnü'z-Zeccâc ile karşılaştım. Yanında kardeşinin oğlu vardı. Karşılıklı sohbetimiz sürerken bana şöyle dedi:

'Irak'ta Tatar fitnesinden yirmidörtbin ilim adamı telef oldu! Onlar arasında benimle şunun dışında hiç kimse kalmadı!' Bu sözleri söylerken kardeşinin oğlunu işaret ediyordu..."

İbn Battûta devam ediyor:

Buhara'da Fethâbâd adıyla bilinen varoşta konakladık. Burada büyük velilerden Şeyh Seyfüddîn Baharzî[36] yatmaktadır. Bu semtte Seyfüddîn'e nispet edilen büyük bir tekke var; vakıfları çok. Orada misafirlere ve gariplere yemek çıkartılıyor. Şeyh efendi, Baharzî'nin soyundan gelen gezgin hoca Yahyâ Baharzî'dir. Bu şeyh, evinde bir ziyafet düzenleyerek beni ve saygın kimseleri davet etti. Yemekten sonra güzel sesli hafızlar *Kur'an* okudular; vâiz efendi etkileyici bir vaaz verdi. Ayrıca çok güzel makamlarda Türkçe ve Farsça ilâhiler okudular. Hoş bir gece geçirdik. Orada Herat'tan gelmiş büyük âlim Sadruşşerîa ile tanıştım.

Buhara şehrinde hadîs bilgini Ebû Abdullah Buharî'nin kabrini ziyaret ettim; bilindiği gibi Ebû Abdullah Buharî, *Câmiü's-Sahîh* adlı hadîs külliyatının sahibi ve Müslümanların en büyük âlimlerindendir. Allah ondan razı olsun. Kabir üzerinde şöyle yazıyordu:

"Burası Muhammed b. İsmail Buharî'nin mezarıdır. O, şu şu kitapların sahibidir."

Buhara bilginlerinin mezarlarında müteveffanın kimliğinden ve yazdığı eserlerden bahseden kitabeler vardır. Bu kitabelerin çoğunu kaydettim fakat Hint kâfirleri tarafından denizde soyulduğum zaman benden gaspedilen eşya arasında bu notlar da gitti!

[Yolda Doğum]

Buhara'dan hareket ederek yücelik ve samimiyet vasıflarını hakkıyla taşıyan Sultan Alâeddîn Tarmaşîrîn'in karargâhına yöneldik. İlerde ondan bahsedeceğiz...

Şeyh Ebû Turab Nahşebî'nin[37] memleketi olan Nahşeb'e[38] uğradık. Burası küçük bir yerleşim birimidir. Akarsuyu bol olan bu şehrin her yanı bostandır. Şehir dışında emire ait bir konağa indik. Yanımdaki cariyelerden biri gebeydi ve doğum zamanı yaklaşmıştı. Doğumu kolay yapsın diye onu daha önce Semerkand'a götürmek istedim. Hamile, bir mahmil [=sedyemsi koltuk] üzerindeydi. Mahmil hemen bir devenin sırtına konuldu. Bizim arkadaşlar bu cariyeyle yola çıktılar geceleyin. Tabiî öteki cariyelerim, yol azığım ve bütün eşyalarım onların yanındaydı! Dostlarımın bir bölümü ise benimle Nahşeb'de kalmışlardı. Sabah olunca biz de yola koyulduk, diğerlerinin gittiği yolu değil de başka bir yolu takip ederek sultanın karargâhına ulaştık. Çarşıdan epey uzak bir yere inmiştik ve karnımız açtı. Arkadaşlardan birisi yiyecek satın aldı. O geceyi bir tüccarın emanet verdiği çadırda geçirdik! Yanımızdakiler ve öteki yoldaşlarımız deve aramaya gittiler; akşama doğru bulup getirdiler. Sultan karargâhta değildi, avlanmaya gitmişti. Vekili olan Takbuğâ Bey ile görüştüm. Beni mescidine yakın bir yerde eğledi. "Harka" denen, çadır benzeri bir kamp örtüsü verdi. Cariyeyi buna yerleştirdim; o gece doğurdu. Bana erkek olduğunu söylemişlerse de

böyle değilmiş, sonradan öğrendim. "Akîka" merasiminden sonra bazı dostlarım çocuğun kız olduğunu bildirdiler; hemen cariyeleri çağırıp sordum, onlar da kız olduğunu söylediler. Bu çocuk uğurlu bir vakitte doğmuş; beni sevince boğmuş, gönlümü hoş etmişti. Lâkin Hindistan'a gelişimden iki ay sonra onu kaybettim; ileride bundan bahsedeceğim.

Burada fıkıh bilgini erdemli insan Mevlânâ Hüsameddîn Yâğî'yı gördüm ve sultanın evlilik yoluyla akrabası olan Şeyh Hasan'la tanıştım. Türkçe Yâğî[39] [=yavı; yavuz] Arapça "thâir" [=intikamcı, düşman, asi] karşılığıdır. Üstat Hüsameddîn, Otrar şehrindendir.

Mâverâünnehr Sultanı

Ulu sultan Alâeddîn Tarmaşîrîn'dir. Büyük bir güce, kalabalık ordulara, geniş bir ülkeye sahiptir. Sevilen sayılan, adaletli bir hükümdardır.[40] Ülkesi dünyanın dört büyük hükümdarının ülkeleri arasında bulunuyor; Çin, Hindistan, Irak ve Uzbek hükümdarlarından bahsediyorum. Onlar Tarmaşîrîn'e çok saygı gösteriyor ve hediye gönderiyorlar. Kardeşi Elçekâday'dan [=İlçigâday][41] sonra tahta geçmiş. Elçekâday kâfir imiş; büyük biraderi Kebek'ten sonra tahta geçmişmiş.[42] Kebek de kâfirmiş ama son derece âdil, Müslümanlara karşı saygılı ve mazlumların hakkını koruyan bir hükümdar imiş.

Kebek'le Vâizin Hikâyesi

Anlatıldığına göre Kebek bir gün Fakih Vâiz Bedreddîn Meydânî ile sohbet ederken soruverir:

"Sen diyorsun ki Hak Teâlâ her şeyi Ulu Kitabında anmış öyle mi?" Vâiz de;

"Evet!" cevabını verir. Kebek tekrar sorar:

"Öyleyse benim ismim bu kitapta nerede?" Vâiz cevap verir.

"Bu isim, Hak Teâlâ'nın şu âyetinde: Fî eyyi sûretin mâ şâe rakkebek!"[43]

Kebek hayretler içinde kalır ve şöyle der:

"Yahşî!" Bu kelime, Türk dilinde "ceyyid" [=iyi, çok iyi] demektir. Böylece ona armağanlar yağdırıyor, Müslümanlara karşı hürmeti artıyor.

Kebek'in [Garip Yöntemlerine] Dair Bir Hikâye

Anlatılanlara göre Kebek bir keresinde şöyle bir hüküm vermiş:

Ahaliden bir kadın onun huzuruna gelerek kumandanlarından biri hakkında şikâyette bulunur. Kendisinin yoksul olduğunu, süt satmakla geçindiğini, ancak bir emirin, kendi elceğiziyle satmaya çalıştığı sütü zorla alıp içtiğini söyler... Bu şikâyet üzerine Kebek derhal o kumandanı huzura getirtir, kadına dönerek şöyle der:

"Şimdi bu adamı kılıçla ikiye böldüreceğim! Eğer karnından süt çıkarsa hakettiği cezaya kavuşmuş olacak, çıkmazsa seni ikiye ayıracağım!" Kadın birden korkuya kapılır;

"Ben hakkımı helâl ettim, ondan hiçbir şey istemiyorum!" der; lâkin nafile! Kebek emreder, emir ikiye bölünür ve karnından süt çıkar!

Tarmaşîrîn'in Adaleti ve Erdemi

Şimdi sultan Tarmaşîrîn'le ilgili sözümüze tekrar dönelim. Burada "urdû" [=ordu/orda] adını verdikleri karargâhta birkaç gün kaldım. Bir defasında sabah namazını kılmak için câmie gitmiştim ki namazı kıldıktan sonra biri bana sultanın mescitte olduğunu haber verdi! Sultan seccadesinden kalkınca ona selâm vermek üzere ilerledim. Bu arada Şeyh Hasan ile fıkıh bilgini Hüsameddîn Yâgî da huzura gelip benim hakkımda bilgi veriyorlardı. Sırtına Kudüs işi yeşil bir cübbe, başına da aynı kumaştan bir külâh giymişti sultan. Bana yönelerek Türkçe:

"Hoş mîsen, yahşî mîsen? Kutlû, eyû sen!" dedi. Türk dilinde "hoş mîsen" sözü "fî afiyetin ente?" [=sağlığın yerinde mi?] anlamına gelir; "yahşî mî sen ise ceyyid ente?" [=iyi misin?] demektir. "Kutlû eyû sen!" cümlesi "Mubârekün kudûmüke!" [=Hoş geldin!] demektir.

Bu sözlerden sonra yürüyerek meclisine gitti; halk ona şikâyetlerini bildiriyordu. O, büyük, küçük; kadın, erkek her şikâyetçiyi dinliyor, dertlerine kulak veriyordu. Sonra beni arattı, huzuruna çıktım; "harka" denen çadıra geçmişti. İnsanlar çadırın çevresini sağlı sollu doldurmuş, kumandanlar en ön tarafta sandalyelere yığılmıştı. Onların maiyetindekiler ise başlarını eğ-

miş, ayakta beklemekteydiler. Diğer askerler saf saf dizilmişti ve her askerin önünde silâhı vardı. Onlar "nevbet" [=belli zamanlarda davul çalan bandocu] muhafızlardı; ikindiye kadar burada beklerler daha sonra nöbeti diğer arkadaşlarına devrederlerdi.

Hükümdarın huzuruna çıkarıldım ve onu altın simli ipek kumaşla döşenmiş minbere benzeyen bir kürsüde oturur hâlde buldum. Otağın içi, baştan başa simli ipekle kaplanmıştı. Sultanın baş ucuna, bir arşın yükseğe yakut ve mücevher bezeli bir taç asılıydı;[44] ileri gelen kumandanlar sağ ve sol tarafta iskemlelere oturmuştu. Hanedana mensup çocuklar ellerinde yelpazeler tam ön tarafta ayakta duruyorlardı. Otağın kapısında nâib, vezir, hâcib ve sâhibü'l-alâme[45] [=mühürdar] bulunuyordu. Onlar sâhibü'l-alâme'ye "altamga" adını veriyorlar. "Al" kelimesi, ahmer [=kırmızı] kelimesinin karşılığıdır; "tamga" ise "alâmet" [=damga, iz, mühür] anlamına gelir. İçeri girdiğim zaman bu dört kişi beni ayakta karşılayıp huzura çıkardılar. Sultana selâm verdim. Bana Mekke, Medine, Kudüs, Halîl, Dımaşk, Mısır, Irakayn bölgesi, bu bölgenin sultanı, Acem yurdu ve Melik Nâsır'a dair sorular sordu; tek tek cevapladım. Aramızda altamga mevkiindeki şahıs tercümanlık yapıyordu. Öğle ezanı okununca namaza durmak için otağdan çıktık, hükümdarla yan yana namaz kılıyorduk. Kış pek şiddetliydi; hava çok soğuktu ama Sultan sabah ve yatsı namazlarında cemaati asla terketmiyordu! Ayrıca sabah namazından güneşin doğuşuna kadar mescitte kalıyor, Türk diliyle Allah'ı anıyordu. Orada bulunanlarla ayrı ayrı kucaklaşıyor, elini muhatabının eline sıkı sıkı bağlayıp içten davranıyordu. İkindi namazında da böyle yapıyorlardı. Ona hediye olarak getirilen kuru üzüm ve hurmayı kendi eliyle mescittekilere dağıtıyordu. Bilindiği gibi hurma, onlar nezdinde aziz ve bereketli bir yiyecektir.

Tarmaşîrîn'in İbadetine, Alçakgönüllülüğüne ve Diğer Erdemlerine Dair

Bu hükümdarın erdeminden olmalı; bir gün ikindi namazı için mescide gelmiştim. Sultan henüz ortalıkta yoktu, gençlerden biri seccade getirdi ve sultanın her zaman namaz kıldığı ye-

re, mihrabın tam karşısına serdi. Sonra İmam Hüsâmeddîn Yâgî'ya yanaşarak:

"Efendimiz abdestini bitirene kadar beklemenizi istirham ediyor!" dedi. Ama Hüsâmeddîn derhal kalktı:

"Nemâz!" dedi; yani salât [=namaz]. Ve devam etti:

"Berâ-yı Hudâ ev berâ-yı Tarmaşîrîn?" Yani;

"Namazı Allah için mi; Tarmaşîrîn için mi kılacağız?" diye çıkıştı! Müezzine derhal kamet getirilmesini emretti. Sultan seğirtti ve son iki rekâta yetişebildi; mescidin kapısında, halkın ayakkabılarının bulunduğu yerde kılabildi ve kaçırdıklarını da kaza etti! Yine de gülerek imama yaklaştı, onunla kucaklaştı, mihrabın tam karşısına çöktü. İmam onun yanında, ben de imamın yanındaydım. Bana dönüp şöyle dedi:

"Ülkene döndüğünde anlat ki; Acem'den gelen bir dervişin Türk hükümdarıyla muamelesi böyledir işte!"

Şeyh [Hüsâmeddîn] her Cuma halka vaaz verir. Sultana iyilik yapmasını emreder ve münkerden, zulümden sakındırır onu. Gayet ciddî hattâ sert bir şekilde hitap eder; hükümdar ise boynu bükük ve suskun onun vaazını dinlemekte hattâ ağlamaktadır. Şeyh, hükümdardan asla hediye almaz, onun çıkardığı yemekten yemez ve onun verdiği elbiseleri giymez!

Bu hoca, Hak Teâlâ'nın hakikaten erdemli kullarındandır. Çoğu kez onun sırtında içi de dışı gibi pamuktan mamul bir aba görürdüm. Çaput gibi parça parçaydı ve çok eskiydi. Başındaki keçe külâh da ancak bir kırat[46] ederdi. Külâhın üzerinde sarık olmazdı. Bir defasında yanaştım;

"Efendim! Giydiğiniz aba mı ne? Hiç kaliteli değil!" dedim. Bana şu cevabı verdi:

"Evlâdım! Bu zaten benim değil kızımın!"

Bana ait elbiselerden birkaçını uzattım; kabul etsin diye ricalarda bulundum ama şu cevabı verdi:

"Hiç kimseden hiçbir şey kabul etmeyeceğime dair tâ elli seneden beri Hak Teâlâ'ya sözüm vardır. Eğer birinden bir şey alsaydım, elbet senden alırdım!"

Tarmaşîrîn'in yanında ellidört gün kaldıktan sonra yola revan olayım dedim. Sultan kararımı öğrenince bana yediyüz dinar dirhem verdiği gibi yüz dinarlık samur kürk hediye etti. Mevsim kış-

tı, hava soğuktu; kürkü ben istemiştim. Bu talebimi ilettiğim zaman alçakgönüllülüğünden ve erdeminden ötürü elini uzattı, kolumun yeninden öptü. Ayrıca iki at ile iki deve verdi bana.

Veda zamanı geldi. Ona ava giderken yolda erişebildim. O gün hava çok soğuktu, ayazın şiddetinden vallahi tek kelime konuşmaya gücüm yetmiyordu! Hükümdar bunu anladı, gülümsedi, bana elini uzattı. Veda ettim.

[Tarmaşîrîn'in Başına Gelenler]

Hindistan'a varışımdan iki yıl sonra duydum ki Tarmaşîrîn'in milletinden bir grup âyan, ileri gelen kumandanlarla anlaşarak ülkenin Çin'e komşu olan ucunda toplanmışlar. –Tarmaşîrîn'in askerlerinin büyük bölümü orada karargâh kurmaktadır.– Hep beraber hükümdarın amcazâdesi Bûzunuğlî'na [=Bozonoğlu] bağlılıklarını bildirmişler. Onlar, hükümdarların ebnâsına [=çocuklarına] "uğlî, oğlî" [=oğlu] derler. Bûzun, Müslüman olmasına rağmen dini bozuk, ahlâkı ve gidişatı çirkin biriydi.[47] Onların Bûzun'a biat edip Tarmaşîrîn'i tahttan indirmelerinin sebebi; onun, ataları Tinkîz Han'ın [=Çingiz] yasalarına aykırı hareket etmesidir. Hani şu İslâm ülkelerini mahveden melun Tinkîz; ondan daha önce bahsedildi.

Tinkîz Han kendi kanunlarıyla ilgili bir kitap telif etmiştir. Ona Yasâk[48] adını veriyorlar. Onlara göre, kim bu kitabın kanunlarına aykırı davranırsa tahttan indirilmesi şart olur! Tinkîz Kanunnâmesi'ndeki kurallardan biri de her sene "tûy" [=toy] adını verdikleri bir toplantı tertip edilmesidir.[49] Tûy, şölen günü demektir. Bu şölende Tinkîz'in oğulları ve büyük kumandanlar ülkenin her yanından koşup gelirler. Hatunlar ve ordunun ileri gelen subayları orada bulunur. Eğer dönemin hükümdarı söz konusu kanunlardan birini değiştirmişse ileri gelenler ona dönerek şöyle derler:

"Sen şu hükmü değiştirdin, şöyle yaptın! Senin tahttan indirilmen şart olmuştur!"

Onun elinden tutarlar, tahttan indirirler. Yerine Tinkîz evlâdından başka birini oturturlar. Aynı şekilde ulu emirlerden biri, yönetimi altındaki topraklarda bir suç işlemişse hak ettiği cezayı o toplantıda mutlaka alır!

Oysa hükümdar Tarmaşîrîn tûy gününü kaldırmış, ayrıca dört senedir Horasan bölgesinin dahilinde kalıp ülkesinin Çin'e yakın kısmına gitmemişti. Bu tavırları diğer beyler tarafından çok yadsındı. Hükümdarın her sene oraya giderek memleketin ve askerin durumunu kontrol etmesi bir töre hâline gelmiştir. Payitaht da zaten orası, Almâlık şehridir.[50]

Bûzunuğlî kendisine biat edilince durmadı, harekete geçti. Tarmaşîrîn ise kumandanlarının suikastına kurban gideceğinden korkarak onbeş atlıyla yola çıktı; kendisine bağlı Gazne eyaletine doğru. Gazne valisi Buruntayh, Tarmaşîrîn'in güvendiği gizli dostu idi. O İslâmı da Müslümanları da severdi. Onun eyaletinin sınırları içinde kendisi tarafından yapılan kırk zaviye vardır. Buralarda gelene, gidene, yoksula ve garibe yemek çıkartılır. Askeri bol olan Vali Buruntayh'ın boyu da pek uzundur; ben dünyada ondan daha uzun boylu kimse görmedim!

Tarmaşîrîn, Ceyhun'u geçip Belh yoluna sapınca, kardeşi Kebek'in oğlu Yankî'nın adamlarından olan bir Türk onu gördü. Sultan Tarmaşîrîn daha önce kardeşi Kebek'i öldürmüş, oğlu Yankî da Belh'te kalmıştı. Bu Türk, meseleyi Yankî'ya bildirince Yankî, amcasının kesinlikle önemli bir olaydan ötürü firar edeceğini düşünerek adamlarıyla harekete geçti, onu yakaladı ve zindana attı!

Bûzun, Semerkand ve Buhara'ya gelerek bu yöreleri kendi idaresi altına aldı. Bu arada Yankî da Tarmaşîrîn'i Bûzun'a teslim etmişti. Söylentiye göre Tarmaşîrîn Semerkand dışında Nesef'de öldürülerek oraya defnedilmişti. Hattâ türbedarının ismi de Şeyh Şemseddîn Kerden Burîdâ'ymış. Bazıları ise onun öldürmediğini söyler. "Kerden" kelimesi boyun anlamına gelir. "Burîdâ" ise kesik demektir. O adama bu adı vermişler. Çünkü boynunda bir darbe izi var. Ben onu Hindistan'da gördüm, ileride ondan bahsedilecek.

Bûzun tahta geçince Sultan Tarmaşîrîn'in çocuğu Beşây Uğlı, kızkardeşi ve eniştesi Feyrûz beraberce Hint hükümdarına kaçtılar. Hint hükümdarı onlara güzel muamele etti, yüksek bir pâye verdi. Zira Hint hükümdarı ile Tarmaşîrîn arasında dostluk bağı vardı; birbirleriyle hediyeleşir, karşılıklı mektuplaşırlardı. İkinci birinciye hep "Kardeş!" diye hitap ederdi.

Bir süre sonra Sint ülkesinden gelen bir adam kendinin Tarmaşîrîn olduğunu söyledi! Halk bu meselede kuşkuya düştü. Hint hükümdarının hizmetkârı ve Sint diyarının valisi olan Sertîz de bu hâdiseyi işitti. Sertîz'e "melik-i arz" denilir. Çünkü Hint ordusu onun önünde geçit yapar, askerin bütün işleri ona bağlıdır. Kendisi Sint bölgesinin başşehri olan Multân'da oturur. Sertîz, Tarmaşîrîn'i iyi tanıyan bazı Türkleri o adamın yanına gönderdi. Onlar onun gerçekten Tarmaşîrîn olduğunu bildirdiler! Böylece Sertîz, Tarmaşîrîn için şehir dışında bir "serâce" kurulmasını emretti. Serâce çitli otağ demektir. Sonra yola çıkarak Tarmaşîrîn'i karşılamaya gitti; epey yaklaşınca atından indi. Selâmladı ve saygılı bir tavırla onu çadıra davet etti. O, hükümdarlık töresi gereği at üstünde girdi otağa. Böylece onun Tarmaşîrîn olduğuna dair hiç kimsenin kuşkusu kalmamıştı. Meseleyi Hint hükümdarına bildirdiler. O da Tarmaşîrîn'i şölenler ve hediyelerle karşılamaları için kumandanlarını gönderdi. Evvelce Tarmaşîrîn'in hizmetinde bulunmuş sonradan Hint hükümdarının sarayına girerek başhekimliğe kadar yükselmiş bir doktor hükümdara hitaben dedi ki:

"Ben onun hakikaten Tarmaşîrîn olup olmadığını anlayabilirim. Çünkü Tarmaşîrîn'in dizi altında çıkan bir çıbanı tedavi etmiştim bir zamanlar. Yara izi kalmıştı orada..."

Doktor derhal gitti, emirlerle beraber karşıladı onu. Eski dostluğundan ötürü hemen yapıştı; sıkı fıkı oldu, bu arada göz ucuyla onun dizini gözlüyordu. Hemen yaranın izini buldu. Öteki ona sövdü ve dedi ki:

"Daha önce muayene ettiğin çıbanı mı görmek istiyorsun? Al işte burada!" Çıbanın izini gösterdi. Böylece adamın gerçekten Tarmaşîrîn olduğu anlaşıldı. Doktor Hint hükümdarına giderek durumu bildirdi.

Sonra Vezir Havâce [=Hoca] Cihân Ahmed b. İyâs ile emirlerin büyüğü, çocukluk döneminde hükümdarın öğretmeni Kutlû Han, sultanın huzuruna girdiler ve şöyle dediler:

"Ey Hûnd-i âlem [=Hond-i âlem; Cihan hükümdarı], bu adam, Sultan Tarmaşîrîn'in ta kendisi, hiç kuşku yok! Şimdi onun adamlarından kırkbin kişi, oğlu ve damadı burada! Bu saydıklarımız ona katılınca durum ne olacak düşündün mü?"

Bu uyarı Hint hükümdarına çok tesir etti. Hemen Tarmaşîrîn'in huzura çıkarılmasını emretti. Tarmaşîrîn içeri girdiğinde öteki yabancılar gibi hükümdarın önünde eğilmesi emredildi. Ona zerrece hürmet gösterilmedi! Hint hükümdarı söylendi de söylendi:

"Ey mâderkânî! –Bu çok ağır bir küfürdür– Niçin ben Tarmaşîrîn'im diyerek yalan söylüyorsun? O öldürüldü! İşte türbedarı da yanımızda! Allah'a andolsun günah olmasa seni öldürürdüm! Beşbin dinar verin eline, Beşây Uğlı ve kızkardeşinin köşküne götürün bu adamı! –Bunlar Tarmaşîrîn'in evlâtlarıdır– Onlara deyin ki bu yalancı herif sizin babanız olduğunu iddia ediyor!"

Onlar karşılarına çıkan Tarmaşîrîn'i hemen tanıdılar. Tarmaşîrîn geceyi orada geçirdi. Nöbetçiler onu koruyorlardı. Ertesi sabah çıkarıldı oradan. Aile efradı ise tanımış olmaktan ötürü mahvolmamak için inkâr ettiler; çok korkmuşlardı.

Böylece Tarmaşîrîn, Hint ve Sint bölgelerinden uzaklaştırıldı, sürgün edildi. Kîc ve Mekrân yolunu tuttu. Oralılar Tarmaşîrîn'e saygı gösteriyor, hediye veriyor; yanlarında misafir ediyorlardı onu. Şiraz'a ulaştı, bölge sultanı Ebû İshâk ona saygıda kusur etmedi tüm ihtiyaçlarını karşıladı.

Hindistan'dan dönüşümde Şiraz şehrine de uğramıştım. Bana Tarmaşîrîn'in hâlâ burada olduğunu söylediler. Onunla karşılaşmak istedim ama olmadı. Çünkü Sultan Ebû İshâk'ın izni olmadan girilemeyen bir evde kalıyormuş o! Böyle bir teşebbüsten doğacak muhtemel tehlikelerden korktum; ama onu görmediğime sonradan çok pişman oldum.

Bûzun'la İlgili Söze [Kaldığımız Yerden] Devam

Bûzun tahtı ele geçirince Müslümanlara zulmetmeye başladı. O Hıristiyan ve Yahudileri kayırıyor, onlara ait kiliselerin tamir edilmesine izin veriyordu. Bu tavrı, Müslümanların ondan yüz çevirmesine yol açtı. Şikâyetçiydiler. Onun hakkında planlar yapmaya başladılar. Bûzun'la ilgili haberler Horasan'da hezimete uğramış Sultan İlîsûr'un [=Yasavur] oğlu olan Halîl'e ulaştı.[51] Halîl derhal Herat sultanı Hüseyin Gıyâseddîn Gûrî'ye koştu. İçindeki niyeti ona açtı. Yardım istiyordu, asker ve mal-

zeme olarak... Eğer yolunu bulur da yenerse Bûzun'un mülkünü yarı yarıya paylaşacaklardı! Sultan Hüseyin bu teklifi kabul ederek büyük bir ordu verdi ona. Herat ile Tirmiz arası dokuz gündür. Halîl'in Bûzunuğlî'na karşı harekete geçtiğini duyan Müslüman kumandanlar [=Tarmaşîrîn'in kumandanları] "Başımız gözümüz üstüne!" diyerek düşmana karşı cihada hevesli olduklarını belli ettiler. Halîl'e ilk katılan Tirmiz emiri Şerif Alâülmülk Hudâvendzâde idi. Bu adam Hz. Hüseyin soyundan gelen saygın bir emirdir. Alâülmülk, dörtbin Müslümanla onun yanına geldi. Halîl, zamanın büyük kumandanlarından olan bu emiri kendine vezir yaptı; onun iştirakinden ötürü memnun oldu. Her bir bölgeden Halîl'e koşan, onu seçen emirler sayesinde bu taraf epey güç kazandı.

Bûzun'la savaşa tutuşulunca onun tarafındaki asker de Halîl'in yanına geçti! Bûzun'u teslim aldılar, esir olarak getirdiler. Halil onu yay kirişi ile boğdurdu. Çünkü orada hükümdar oğulları yay kirişi ile boğulur. Onların âdeti böyle.

Mülk ve devlet tamamen Halîl'in oldu. O seksenbin kişilik ordusunu Semerkand'da topladı, nümayiş yaptı. Ordudaki atlar zırhlıydı. Bu arada Herat'tan getirdiği askeri salıverdi. Kendisi Almâlık diyarına yöneldi.

Bu arada Tatarlar başlarına birini tayin ettiler, Almâlık şehrine üç konak kala Utrâz [=Otrar yahut Taraz =Talas][52] yakınında Halîl'le kavgaya tutuştular. Korkunç bir harp cereyan etti. İki taraf da birbirine karşı iyi direndi. Halîl'in veziri Emir Hudâvendzâde yirmibin kişilik bir Müslüman kuvvetiyle hamle yapınca Tatarlar onun karşısında dayanamadılar; hezimete uğradılar, büyük zayiat verdiler. Halîl Almâlık'ta üç gün eğleştikten sonra geri kalan Tatarın kökünü kurutmak için harekete geçti. Ama yorgun artıklar hemen ona boyun eğdiler. Sonra Hıtâ ve Çin sınırını aşarak Karakurum[53] ve Bişbâlığ şehirlerini ele geçirdi. Hıtâ hükümdarı ona karşı ordu gönderdiyse de sonunda barış imzaladılar. Halîl öyle güçlendi ki komşu ülkelerin hükümdarları tedirgin olmaya başladılar! O, memleketi adaletle düzene soktuktan sonra veziri Hudâvendzâde'yi bir miktar askerle Almâlık'ta bıraktı ve Semerkand'a döndü, Buhara'ya vardı.

Lâkin çok geçmeden [göçebe] Türkler karışıklık çıkarmak istediler. Vezir [Alâülmülk] hakkında Halîl'e kışkırtıcı haberler getirdiler. Güya vezir ayaklanmak niyetindeydi ve kendisinin, Peygamber'e yakınlığı, asaleti ve cesaretinden ötürü hükümdarlığa daha layık olduğunu söylüyordu!

Halîl, Almâlık'a yeni bir vali gönderdi; Vezir Hudâvendzâde'nin fazla değil birkaç adamla derhal huzuruna gelmesini emretti; gelir gelmez de işin aslını araştırmadan onu idam ettirdi! Bu durum, memlekette fesada yol açtı! Halîl etkinliğini ve otoritesini artırınca kendini saltanatın asıl mirasçısı sayarak bütün başarılarında asker ve para bakımından payı olan Herat hükümdarına isyan etti. Ona bir ferman göndererek ülkesinde kendi [=Halîl] adına hutbe okunmasını ve para basılmasını istedi! Bu davranışa çok kızan Sultan Hüseyin derhal daha sert ve kırıcı bir mektupla cevap verdi! Halîl savaş için hazırlıklara girişti yse de İslâm ordusu ona izin vermedi; hattâ onu hukuken İslâm devletine aykırı hareket eden bir "bağî" [=haydut, yol kesen] olarak gördüler. Bu haber Sultan Hüseyin'e ulaşınca amca oğlu Melik Varna kumandasında bir orduyu Halîl'in üzerine yolladı. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Halîl'in son destekçileri de yenildi. Kendisi esir edilerek Hüseyin'in huzuruna getirildi.

Hüseyin onun hayatını bağışladı. Kalabileceği bir yer temin etti. Ona bir cariye verdi, maaş da bağladı! Ben yediyüzkırkyedi yılının sonlarında Hindistan'dan ayrıldığım zaman Halîl'in durumu böyleydi.[54]

Anlatmakta olduğumuz konuya dönelim...

Sultan Tarmaşîrîn'e veda ettikten sonra Semerkand şehrine gittim. Semerkand,[55] dünyanın en büyük, en güzel ve kusursuz şehirlerindendir. Kassârîn suyu diye bilinen bir nehrin kenarına kurulmuştur. Kıyılarında sudolapları var; çevredeki bahçeleri sulayan... Şehirliler ikindi namazından sonra gezinmek ve rahatlamak için bu nehrin kıyılarına gelirler. Oturacakları peykeler, özel oturaklar ve yükseltiler vardır orada. Meyve ve diğer yiyeceklerin satıldığı dükkânlar sıralanır art arda.

Irmak kıyısında şehir halkının bir zamanlar ne denli çalışkan ve hırslı olduğunu gösteren büyük köşkler ve kasırlar bulunur. Şimdi çoğu harap... Şehrin büyük kısmı da öyle. Ne surları

ne de kapıları var bu şehrin! İç kısımlarında bahçeler var sadece. Semerkandlılar iyi huylu insanlardır; yabancıya karşı şefkat ve sevgiyle yaklaşırlar. Onlar Buhara ahalisinden daha iyi!

Şehir dışında Kuthem[56] b. Abbâs b. Abdülmuttalib'in mezarı var; Hak Teâlâ Kuthem ve Abbâs'tan hoşnut olsun. Kuthem bu şehrin fethi esnasında şehit düşmüştür. Buralılar her Pazartesi ve Cuma gecesi bu kabri ziyarete gelirler. Tatarlar burayı ziyarete geldiklerinde büyük adaklar adarlar; sığır, koyun, dirhem ve dinar getirirler... Bunların tümü, misafirlerin; gelen gidenin ihtiyaçlarına, zaviyenin ve kabrin hizmetkârlarına verilir. Bu kabrin kubbesi dört ayağa oturmuştur. Her ayakta iki mermer sütun vardır. Bunlar [ikişer ikişer], yeşil, siyah, beyaz ve kırmızı renktedirler. Kubbenin duvarları altın kakmalı mermerle kaplıdır. Çatı ise kurşun sıvalı. Kubbenin üzerine köşeleri gümüş kaplı, her tarafı yaldızlı abanoz bir çatı kondurulmuştur. Baş tarafta üç gümüş kandil var. Taban, yün ve pamuk yaygılarla döşenmiş. Hemen dışarıda akan büyük bir su, oracıktan, zaviyenin tam ortasından geçiyor. Suyun iki yanında ağaçlar, üzüm asmaları ve yasemin... Bu zaviyede gelen gidenin rahatça kalacağı odalar vardır. Tatarlar kâfir oldukları zaman bile bu kutsal yeri değiştirmemişler; hattâ buraya gelirlermiş manevî havasından nasiplenmek için! Çünkü orada bazı nişaneler [=harikulade olaylar] görürlermiş. Semerkand'a geldiğimizde bu kutlu yer ve civarının bakıcısı Emir Gıyâseddîn Muhammed b. Abdülkadir idi. Onun soyu Abdülazîz b. Yusuf vasıtasıyla Abbâsî halifesi Müstansır Billah'a ulaşıyor. Ona bu vazifeyi veren, Hükümdar Tarmaşîrîn'dir. Çünkü adam Irak'tan gelmiş onun huzuruna. Gıyâseddîn şu anda Hint hükümdarının yanındadır. İlerde anlatılacak...

Semerkand'da ahalinin Sadr-ı Cihân[57] diye çağırdığı kadı ile görüştüm. Bu adam güzel huy sahibi, ulu kişilerdendir. Benim şehirden çıkışımdan sonra Hint diyarına yönelmiş ama Sint ülkesinin başşehri olan Multân'da eceli yakalayıvermiş onu.

[Hint Hükümdarının Yolcularla İlgili Tavrına Dair] Bir Anekdot

Sözünü ettiğim Semerkand kadısı Multân'da vefat edince "sâhibü'l-haber"[58] adı verilen istihbarat görevlisi durumu Hint

hükümdarına yazıyla bildirdi; bu adamın hükümdar kapısını ziyaret amacıyla geldiğini, lâkin ecelin araya girdiğini anlattı. Hükümdar bu haberi alınca kadı efendinin çocuklarına –şimdi miktarını hatırlamıyorum ama– binlerce dinar tutarında bir ihsan gönderilmesini emretti! Ayrıca henüz hayattayken onunla buluşma imkânını elde etmiş dostları varsa onlara da aynı oranda hediye yağdıracağını buyurdu! Hindistan'ın her şehrinde hükümdara bağlı bir haber görevlisi bulunuyor; şehirde olan biteni tek tek yazıyor saraya. Oraya gelen misafirleri de bildiriyor. Biri geldiğinde, hangi ülkeden geldiği, ismi, nitelikleri, giyim kuşamı, dostları derhal hükümdara iletiliyor. Ayrıca ne yapıp ne ettiği, güzel ve kötü davranışları da bildiriliyor saraya. Dolayısıyla yolcu hükümdarın huzuruna çıktığında karşıdaki onun her şeyini biliyor! Böylece hak ettiği kadar ağırlanıyor.

[Nesef ve Tirmiz]

Nihayet Semerkand'dan ayrıldık, Nesef'e[59] geçtik. Ebû Hafs Ömer Nesefî diye bilinen bilgin buralıdır. Hani şu, *Manzûme fi'l-Mesâili'l-Hılâfıyye beyne'l-Fukahâi'l-Erbaa* adlı kitabın yazarı.[60] Allah Teâlâ bu büyük bilginden ve mezhep imamlarımızdan hoşnut olsun!

Sonra Tirmiz[61] şehrine ulaştık. Hadîsle ilgili *Câmiu'l-Kebîr* adlı meşhur kitabın derleyicisi İmam Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sûre[62] adlı bilgin bu şehirdendir.

Binaları güzel, muhteşem bir şehir Tirmiz. Çarşı ve sokaklarının ortasından su geçiyor. Orada pek çok bağ, bahçe var. Üzümü, ayvası lezzette rakipsiz. Buranın eti bol, sütü de öyle. Ahali, hamamda başını "tafal" [=kil sabunu] yerine sütle yıkıyor! Bütün hamamlarda süt dolu kocaman kazanlar bulunuyor; adam hamama girince küçük bir tasla oradan süt alıp başına döküyor! Süt, saçları nemlendirdiği gibi parlak ve gösterişli yapar. Hintliler de başlarına susam yağı dökerler, onlar buna "siyrâc" diyorlar. Susam yağından sonra kille yıkarlar kellelerini. Böylece beden tertemiz ve yumuşak olur. Bu yüzden hem Hintlilerin hem de onların yanında kalanların sakalları uzundur!

Eski Tirmiz şehri Ceyhun kıyısında kuruluymuş. Tinkîz orayı mahvedince bu yeni şehir nehre iki mil uzaklıkta inşa edil-

miş. Bu şehirde Şeyh Azîzân'ın zaviyesinde konakladık. Bu erdemli insan, şehrin nüfuzlu ve zengin zümresindendir. Malı çok, bağı bahçesi geniştir. Gelene gidene habire dağıtıyor.

Şehre girmeden önce Vali Alâülmülk Hudâvendzâde ile görüştüm. O hemen emir çıkardı, her türlü ihtiyacımız karşılansın diye. Bu yüzden her gün bize yiyecek ve içecek gönderdiler. Burada karşılaştıklarım arasında Kadı Kıvâmeddîn'i de sayabilirim. O, Sultan Tarmaşîrîn'i görmek ve ondan Hint ülkesine gitme izni koparmak istiyordu. Daha sonra onu, kardeşleri Ziyâeddîn ve Burhâneddîn ile Multân'da görüşüm, beraberce Hint'e yönelişimizin hikâyesi ileride anlatılacak. Ayrıca onun diğer kardeşleri olan İmâdeddîn ve Seyfeddîn'in hikâyesinden, onlarla Hint hükümdarının huzurunda bir araya gelişimden bahsedeceğim. Onun iki çocuğunun –babaları öldükten sonra– Hint hükümdarının huzuruna çıkışları, Vezir Havâce Cihân'ın iki kızıyla nikâh kıyışları; kısaca bu konuya dair her şey inşallah ileride anlatılacak.

Notlar

1 **Berbere denen Bizans parası:** Andronikus zamanında tedavüle konan "Hyperpyron" (dikkat; İngiliz ağzıyla "Hayperpayrın" okunmaya! Sadece Huperpuron!) denen altın para birimidir. 3. Andronikus devrinin sonlarında satın alma gücü iyice düşmüştü. Bkz.: Ostrogorsky, *Age.*, s. 447, 483-484.

2 **Burgâlî (=Bulgar Türklerine özgü) çizme:** Bulgarlar –kuzeyli zümresinden olduklarına göre– derinin hasından anlamakta ve onu en güzel şekilde işlemekteydiler. Bulgar kelimesiyle ilgili bu tür harf değişimleri, Bulgarlardan bahseden tüm İslâm coğrafyacılarında mevcuttur. Bu kelime, klasik Arap kaynaklarında Bulgâr, Bülkâr, Bulkâr, Burgar, Burgâl gibi çok çeşitli şekillerde telâffuz edilmiştir. Bkz.: 33. bölüm, 28. not.

3 **Hacı Tarhan (=Astrahan):** Bkz.: 33/32. not.

4 **Serâ Berke (=Berke Han'ın kurduğu Saray) şehri:** İbn Fadlullah Ömerî, oraya giden bir tacirden naklen; Saray şehrinin Berke Han tarafından Turan ırmağı (yani Türklere ait olan İtil nehri) kenarında kurulduğunu; o zamanlar surlarının bulunmadığını, iç kısımdaki sarayın pek gösterişli olduğunu, saray çevresindeki kule ve evlerde kumandanların oturduğunu belirtmektedir. Yine onun beyanına göre ticarî bakımdan gayet etkin bir şehirdir. Yüzyıllar sonra burada yapılan kazılar da şehrin bir zamanlar çok büyük bir nüfusu barındırdığını göstermektedir; özellikle Uzbek Han devrinde yüzbin küsur insanın burada yaşadığı tahmin edilmektedir. Saray Berke ka-

zıları, silâh, seramik, kumaş, tuğla vs. pek çok alanda üretim yapan atölyelerin bulunduğu şehrin, uluslararası ticarette de önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bkz.: Tiesenhausen, *Altın Ordu Tarihine Ait Metinler*, çev. İ. Hakkı İzmirli, s. 386; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, s. 85-87.

5 **As (=Osetler):** Hint-Avrupa kökenli Alan kavminin devamı olduğu sanılan Osetler 13. yüzyılda Moğolların önünde Kafkasya'nın dağlık bölgelerine sürüldü. Moğollar onları "Aṣut" diye bilirdi. Bazıları zamanla (15. yüzyıl içinde) Moğollaştı; diğer bir kısmı ise kendilerini korudu. Kafkasya'da kalanlar kendilerine Oset derler. Bir kısmı Müslümandır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları*, çev. Tufan Buzpınar-Ahmet Mutlu, İstanbul, 1995, s. 155-162.

6 **Serâcûk (=Saraycık):** Bugün Sarayçık diye bilinen yerdir; Ural yani Ulu-Su veya Yayık diye bilinen nehrin döküldüğü yere 40 km uzaktadır. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 539.

7 **Ulu-Su:** Ural nehrinin bir diğer ismi. Bkz.: Bir önceki not.

8 **Huvârezm (=Harizm) kelimesinin okunuşu ve telâffuzu:** Harizm kelimesinin başı Vav ve Elif ile yazılıyor. Bir Arap bunu Huvârezm okur; bu yüzden böyle kaydettik. Ancak İranlıların Arapçada olmayan bazı seslere sahip olduğunu bilen Yâkût Hamevî bize bu kelimenin telâffuzu hakkında enteresan bir tarifte bulunuyor. Ona göre buradaki noktalı, boğazsı "Ha" harfini ne fetha (=A) ile ne de zamme (=U) ile tam doyurmalıyız; ikisinin arası bir şey... Elif ise gerçekten "med elifi" değil. Yani ne Huvârezm ne de epeydir bazı tarihçiler arasında kabul gören şekliyle Harizm veya Hârizm okunuşu doğru. Bunun yerine "A" harfi çıkarır gibi ağzımızı açacağız amma gizli gizli "O" çıkacak... Arada bulunan "Vav" harfi ise okunmuyor, ona Farsça gramerinde Vâv-ı Ma'dûle diyorlar. Zeki Velidî Togan ise "Horezm" diyor. *Ferheng-i Ziyâ*'da Huvarzem diye kaydedilmiş. Bu kelime üzerinde bunca durmamızın sebebi, asıl telâffuzunun nasıl olduğunu bir Arabın kolay kaydedemeyeceği pek çok kelimenin İbn Battûta tarafından zikredilmesi. Bize düşen, metindeki harfleri mümkün olduğunca Türkçeye aktarıp zaman zaman açıklama yapmak. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 2, s. 450-455, madde nr.: 4444; Z. Velidî Togan, *Tarihte Usûl*, İstanbul, 1969, s. 224.

9 **Harizm bölgesi ve bu bölgenin idarî merkezi Ürgenç:** Harizm eski çağlardan beri Asya'nın kültür, ticaret ve siyaset merkezlerinden biriydi. Bugünkü haritalarda Aral gölünün güneyinde; Uzbekistan'da ve kısmen de Türkmenistan'da bulunan geniş alana Harizm deniyordu. Asıl halkın İran kökenli olduğunu, fakat zamanla ahlâken ve simâen Türkleştiğini söylüyor eski kaynaklar. Bîrûnî, Harizmlilerin İslâmdan önce kendilerine özgü gelişmiş bir medeniyete ve dile sahip olduklarını belirtir. Burayı yönetenlere hangi kökenden olursa olsun "Harizmşah" denmiştir. Zekeriyyâ Kazvînî ve İbn Battûta gibi farklı yüzyıllarda bölgeye gelen İslâm gezginleri Harizmlilerin ticaretten anlayan, iyi yürekli, cesur ve yardımsever olduklarını belirtmektedirler. Harizm bölgesini, milâdi 4. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar Afrigoğulları soyundan gelen mahallî Harizmşahlar yönetti; sonra Memûnî hanedanına geçti yönetim; bu devirde Harizm, "Orta Asya'nın Endülüsü" oldu. İbn Sînâ, Bîrûnî, Seâlibî ve İbn Irak gibi tıp, dinler tarihi ve dil alanlarında uzman olan dâhiler yetişti burada. Sonra

Selçukluların yönetimine geçti; bazı karışıklıklardan sonra Selçuklular buranın idaresini bir Kıpçak Türkü olan Koçkar oğlu İlkinci'ye verdiler. Daha sonra burası Taştdar Anuştikin'in oğlu Kutbeddîn'e verildi. Selçuklular adına fiilen bölgeyi idare eden Kutbeddîn tarihte okuduğumuz meşhur Harizmşahların ilkidir. 409/1097' yılından başlayan bu idarî yapı, 1231'de Celâleddîn Menkuberti Harizmşah'ın ölümüyle fiilen son buldu. Harizmşahlar daima savaşan ve büyüyen bir imparatorluk kurmuşlardı ve selefleri gibi bilim ve sanat ehlini koruyorlardı. Moğol istilâsıyla tüm bölge halkları gibi kaderleri değişti. Harizm bölgesi Çingiz evlâdından Altın Ordu hükümdarı Batu'nun payına düştü; Uzbek Han bu bölgeyi yönetirken ticaretin gelişmesine çok önem vermiş, bilim adamlarını ve sanatçıları korumuştur. O zamanlar bu bölgenin idari merkezi Ürgenç'ti; tarihte Cürcaniye diye geçer. İbn Battûta da Harizm derken Ürgenç'i vasfediyor. Cürcaniye yani Ürgenç, Ceyhun (=Amuderya) nehrinin deltası üzerinde kurulmuştur. Zeki Velîdî Togan, İslâm kültürü içinde Türklerin özgünlüğüne değindiği yerlerde hep Harizm'den misal verir. Nitekim Harizm bilginleri, Çingiz istilâsıyla Anadolu, Suriye, Mısır gibi bölgelere sığınmışlar ve buralarda hemen başköşeye oturtulmuşlardır; dinî ve edebî eserleri yoğun bir biçimde Türkçeye ilk çevirenler de ya Harizmlidir yahut Harizm kültür merkezine yakın bir yerde yetişmiştir. Yine Harizm bölgesinden, Arap edebiyatının ve tefsir ilminin dâhi âlimi Ebu'l-müfessirîn (=müfessirlerin babası) diye lakaplanan Zemahşerî yetişmiştir. Cürcâniye şehrine mensup iki büyük âlim (=Abdülkahir ve Seyyid Şerif) de bu bölgedendir. Bkz.: Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, çev. M. Fayda, Ankara, 1987, s. 600; İbn Hurdadbih, *Mesâlik*, s. 33; Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 2, s. 450-455; Zeki Velîdî Togan, *Horezm Kültürü Vesikaları*, I, (Horezmce tercümeli Mukaddimetü'l-Adab), İstanbul, 1951; *DİA İslâm Ans.*, C. 16, s. 217.

10 **Şavr ya da şûr:** Farsça hareket, kavga, karışıklık ve izdiham demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 2, s. 1336.

11 **Kutlû Dümûr (=Kutluğ Tömür, Kutluk Timur):** Uzbek Han'ın başa geçirilmesinde etkili olan ve daha sonra Altın Ordu yönetiminde bir tür sadrazam ve başdanışman gibi çalışan siyaset bilir vezir. Uzbek Han'ın tahta çıkmasından sonra da Harizm valisi olarak memleketin yönetiminde söz sahibi oldu; tarihçi Bedreddîn Aynî'ye göre ilk zamanlarda hem umumi siyasetin gidişatında hem de vergilerin toplanması ve kontrol edilmesinde görev almıştır. Yine onun nasihatleri sayesinde Uzbek Han kısa sürede rakip ve düşmanlarından kurtulmuştur. Kutluğ Tömür, Ürgenç şehrinde abidevî eserler inşa etmişti. Bkz.: Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 50-51.

12 **Ceyhun nehri:** Yani Amuderya diye bilinen büyük nehir.

13 **İtil nehri:** Volga ve Yayık adlarıyla da bilinir. Bkz.: 33/33. not.

14 **Necmeddîn Kübrâ:** Harizm'e bağlı Hîvek mıntıkasında 540/1145 yılında doğdu; otuzbeş yaşlarında tasavvuf yoluna girdi; Mevlânâ'nın babasını da o yetiştirmiştir. Kendi adına nispet edilen Kübreviyye hâlâ faal bir tarikattır ve sekiz kolu vardır. Necmeddîn Kübrâ 617/1221 yılında Moğol istilâsı sırasında şehit edilmiştir. *Nefehât (Nefahât)* çevirisinde Şeyh'in Moğollar tarafından öldürülüşü ayrıntılı ve etkileyici bir üslûpla anlatılmaktadır. Ona göre "şeriat" gemiye, "tarikat" denize "hakikat" ise inciye benzer. Alî-şîr Nevâyî, *Nesâyim*'de Necmedîn Kübrâ'ya çok geniş yer ayırmıştır.

Bkz.: Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile'l-Hâim,* Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya kısmı, yazma nr.: 2052; Abdurrahman Camî, *Nefehâtü'l-Üns,* Lâmiî Çelebi çev., Necmeddîn Kübrâ madd.; Alî-şîr Nevâyî, *Nesâyimü'l-Mahabbe,* haz: Kemal Eraslan, Ankara, 1966, s. 263-268; *Sahabeden Günümüze,* C. 7, s. 94-97.

15 **Zemahşerî, Cârullah Mahmud Ebu'l-Kasım:** 27 Recep 467/8 Mart 1075 tarihinde Harizm'in kasabalarından Zemahşer'de doğdu; çocukluğunda geçirdiği kaza yüzünden bir ayağı dizinden kesilmiş ve daima takma bir ayakla yürümek zorunda kalmıştır. İlk tahsilini Harizm'de yaptı; sonra Bağdat'a gitti, burada fıkıh, Arap edebiyatı ve Hadîs gibi alanlarda derinleşti; sonra Mekke'ye göçtü, orada uzun zaman kaldığı için kendisine Cârullah (=Allah'ın komşusu) dendi; sonra Cürcâniye'ye döndü ve devrin hükümdarı Atsız'a *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı eserini ithaf etti, 14 Haziran 1144'te vefat etti. Hazret, itikaden Mutezilî, amelen Hanefî idi. Sufîlerle arası pek iyi değildir. *Keşşaf* adlı tefsiri ve Arapça kelimelerin mecazî anlamlarına dair şiirlerle örneklendirilmiş *Esâsü'l-Belâğa* adlı ansiklopedik sözlüğü kendi dallarında çığır açmıştır. O, İslâm tarihi boyunca Arap dili ve *Kur'an* tefsiri alanlarında sivrilmiş en büyük beş-altı dâhi arasında sayılır. Mekke'de Ebû Kubeys dağına çıkar, Araplara dönerek "Gelin size babalarınızın dilini öğreteyim!" derdi. Kuşkusuz Zemahşerî'nin Türk dili açısından en mühim yanı *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı eseridir. Eser, Arapça öğrenmek isteyenlerin kolaylıkla kullanabileceği şekilde hazırlanmış olup Arapça kelime ve kısa cümlelerden ibaret bir sözlüktür. Kelimelerin kıyılarında, yani satır aralarında manaları Türkçe ve Farsça izah edilmiştir. Bazı nüshalarda Moğolca ve Çağatayca izahlar da vardır. Bkz.: Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl* (Cürcânî haşiyesiyle) Beyrut, baskısı, C. 4, s. 307-310; Zemahşerî, *Mukaddimetü'l-Edeb,* ed-kritik.: Nuri Yüce, s. 4-11; Ömer Rıdâ Kahhâle, *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye,* Beyrut, 1986, s. 614.

16 **Külicâ:** Farsça sözlükte "Kuliçe" kurabiye, ayçöreği anlamına geliyor. Bkz.: *Ferhengi Ziyâ,* C. 3, s. 1570.

17 **Arguciye, Yarguciye (=Yargıçlar):** "Yargucı" Türkçenin doğu lehçelerinde ve Kıpçak lehçesinde "yargıç" demektir. "İyye" ekini seyyahımız çoğul yapacağı yabancı kelimelerin sonuna getirir. "Yargu yarmak" veya "yarmak" siyasî dilde bir karara varmak demektir. Yargucı ise kararı veren, beldenin önderi konumunda olan kişi demektir. Bkz.: *Kuman Lehçesi Sözlüğü,* s. 219-220.

18 **Mağrip altını:** 4.722 gr iken doğuda kullanılan dinar 4.233 gr gelmekteydi. Bkz.: Tâzî, *Rıhle,* C. 3, s. 13.

19 **Almâlık ya da Almalığ şehri:** İla vadisinde bugün Kulca diye bilinen şehrin kuzeybatısında şu anki Çin-Rus sınırının yakınında bulunan bir şehir. Burası Çingiz evlâdından Çağatay Han'ın yönettiği devletin başşehriydi. O devirde Avrupa, Anadolu ve Arap dünyasından gelen tacirlerin buluştuğu işlek bir ticaret ve kültür merkeziydi; ona bağlı şehirler, kasabalar ve köyler vardı. Türkistan bölgesinde İslâmın kalbi olarak bilinen Almalığ'da ta Hakânî devrinden beri süregelen "*Kur'an*'a Türkçe meâl yapma geleneği" o dönemde gayet canlı bir şekilde devam ediyordu. 1261'de vefat eden Zâhirüddîn Eşref'in yanında *Kur'an* meâlini hazırlayan Cemalüddîn Karşî de Almalığ'ın bu tür kültür hareketleri bakımından çok bereketli olduğunu belirt-

mektedir. Bu şehirde biraz Nasturyen de mevcuttu. Timurlenk'in Doğu Türkistan'ı ele geçirmesiyle sonuçlanan savaşlarda burası tamamen harap olmuştur. Bkz.: İbn Fadlullah Ömerî, *Mesâliku'l-Ebsâr*, Fr. Taeschner neşri, Wiesbaden, 1968, s. 8-13; Nadir Devlet, "Çağatay Devleti", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1988, C. 9, s. 301-310; *DİA İslâm Ans.*, C. 2, s. 506; ve C. 8, s. 178.

20 **Mahâra:** İki tarafa iki kişinin binebildiği bir tür tahtırevan. Bu kelime daha çok Mağrip Arapları tarafından kullanılır. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 15.

21 **Kâth veya Kâs şehri:** Amuderya'nın doğu tarafında bir Türk şehri. Burası eskiden Hârizmşahların başşehriydi. Moğol saldırılarından çok etkilenmiştir. Yâkût'a göre Kâs ismi Hârizmliler tarafında bozkırdaki siper ve höyüklere verilirdi. Mukaddesî (ya da Makdisî) ise Kas'ı şöyle tarif eder: "Buraya Şehristan denilir; Nişabur kadar geniştir." Eski Kâs şehrinin harabeleri şimdi Abbâs Veli diye bilinen yerdedir. Bkz.: V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 156-157.

22 **Hîvakî yani Hiveli:** Hive, Ceyhun nehrinin kuzey yakasında; suyunu bu nehirden alan bir kanalın kıyısında kurulu eski bir şehirdir. Arap coğrafya kitaplarında Hıyvak şeklinde de kaydedilmiştir. Yâkût buranın Hârizm'e bağlı bir yerleşim birimi olduğunu ve sağlam bir kalesinin bulunduğunu belirtiyor. Necmeddîn-i Kübrâ da buralıdır. Yâkût zamanında (13. yüzyıl başları) bura halkı Şâfiî idi, oysa o civardaki diğer şehirler Hanefî idiler. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 2, s. 474, madde nr.: 4535; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 155-156.

23 **Sîbâye:** Bu isim İstahrî'de bir kasaba ismi olarak geçer. Âmul ile Hârizm arasında uzanan yolun üzerinde bulunan beşinci kasabadır. Bkz.: İstahrî, *Mesâlik*, s. 301, 338; V. V. Barthold, *Age.*, s. 154.

24 **Vabkent:** Bugün Vafkend şeklinde adlandırılan şehrin 40 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Hicrî 6. /milâdî 12. yüzyıl sonlarında yapılmış güzel minaresi bugün hâlâ sağlamdır. Yâkût, Vabkend'in Buhara'ya 3 fersah mesafede olduğunu belirtiyor; o burayı Vabekne şeklinde kaydetmiştir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Age.*, C. 5, s. 393, madde nr.: 12325; V. V. Barthold, *Age.*, s. 142.

25 **Allu denen meyve (=erik):** Allu, yahut Alluca diye bildiğimiz eriktir. Gibb, kelimeyi Farsça sanınca Tâzî de onu takip etmiş! Ancak Anadolu ağızlarında yaşayan bu kelime, hem eki, hem de taşıdığı anlamla öztürkçe bir kelimedir. Bakalım *Derleme Sözlüğü* ne diyor: Allıballı; üzümden daha iri taneli bir tür mayhoş meyve. Alluca; Yemeklere konulan ekşi yeşil erik. Bkz.: *Derleme Sözlüğü*, C. 1, s. 225.

26 **İmam Buhârî:** Meşhur hadîs derleyicisi Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buhârî 194/810 yılında Buhara'da doğdu; dedesinin dedesi olan Berdezbe, Mecûsî idi. Onun oğlu Mugire İslâmı seçti. İmam Buhârî'nin babası İsmail, dönemin büyük âlimlerinden Mâlik b. Enes ve Abdullah b. Mübarek'ten ders almıştır. İmam Buhârî'nin Peygamberimizin sözlerini araştırma ve kaydetme çabaları daha on yaşındayken başladı; onaltı yaşındayken İbnü'l-Mübarek gibi bir hadîs bilgininin tüm kitaplarını ezberlemişti. O yaşlarda ailesiyle birlikte hacca gitti ve Mekke'de çağın en büyük din bilginleriyle görüştü. Daha sonra Bağdat, Basra, Dımaşk, Humus, Kûfe, Medine ve Nişabur gibi ilim merkezlerine giderek Peygamberimizle ilgili ne kadar hadîs varsa toparladı; gözden geçirdi ve yüzbinlerce hadîs arasından seçip derledikleri-

ni *el-Câmiu's-Sahîh* adlı büyük külliyatına kaydetti. Buhârî'nin ders aldığı ve hadîs dinlediği hocalarının sayısı 309'a varır; ders verdiği ve hadîs anlattığı talebelerinin sayısı ise doksanbin civarındadır. Dönemin devlet adamlarının taleplerini yerine getirmediği için sürgüne gönderildi, yolda hastalandı ve hicrî 256 yılının Ramazan Bayramı gecesi/1 Eylül 870 tarihinde vefat etti. Kitaplarını yazarken önce bir taslak hazırlar sonra yazdırır; daha sonra talebelerine okutur ve defalarca gözden geçirirdi. Kitabını her ele alışında mutlaka bazı değişiklikler yapardı. Çok titizdi. Eseri *el-Câmiu's-Sahîh*, "*Sahîh-i Buhârî*" diye de bilinir ve üzerine yüzlerce şerh yazılmıştır. Osmanlı dönemindeki Buhârihanlar da İmam Buhârî'nin kitabını baştan sona okuyan kişilerdir. Bkz.: Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. 1, s. 49; Zehebî, *Siyer-i A'lâm'in-Nübelâ*, C. 12, s. 391; *DİA İslâm Ans.*, C. 6, s. 371.

27 **Buhara:** Bugün Uzbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Buhara, Zerefşan ırmağının aşağı havzasındaki büyük vahada yer alır. Kara ikliminin tesiri altındadır. Buhara adı ilk defa Pu-ha şeklinde 630 yılında Çinli bir seyyah tarafından zikredilmiştir. Kelimenin Sanskrit dilinde manastır anlamına gelen Vihara'dan türemiş olması mümkündür. Şehir 54/674 yılında Ubeydullah b. Ziyad tarafından fethedilmiştir. Sâmânîler döneminde en parlak devrini yaşadı; 389/999 yılına kadar bu hanedanın elinde kaldı. İbn Havkal, Buhara evlerinin gayet nizamî olduğunu, yüksekliğinin iyi ayarlandığını, kale ile beraber toplu olarak tahkim edildiğini; ekim dikim yapılan tüm arazilerinden su çıktığını; bundan dolayı çınar ve ceviz gibi ağaçların yetişmediğini ancak buranın meyvelerinin Maverâünnehr bölgesinin en iyi ürünleri olduğunu belirtir. Şehir 616/1220 yılında Moğolların eline düştü ve harabeye döndü. İbn Battûta öncesi 716/1316 yılında İlhanlılar ve Çağatay soylu Yasavur tarafından yağmalanmıştır. Uzun bir süre harap ve zayıf kalan şehir, Çağatay Hanlığı ve Timurlular zamanında yeniden şenlendi ve eski siyasî ehemmiyetine kavuştu. Daha sonra Şeybanîlerin eline geçti ve yöresel hanlıklar idaresinde zaman zaman el değiştirdi. 6 Ekim 1920 tarihinde Buhara Hanlığı'nın son emiri Âlim Han, Kızılordu tarafından uzaklaştırıldı ve hanlık ilga edildi. Buhara hakkında yazılan eserlerin en eskisi, Ebû Abdullah Buharî'nin *Târîh-i Buhara*'sıdır. Bkz.: İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, s. 482-485; *DİA İslâm Ans.*, C. 6, s. 365-367.

28 **Tinkîz Han (=Çingiz Han):** Tarihin kaydettiği en sert, en becerikli ve en geniş toprağı ele geçirmiş fatihlerdendir. Siyasî dehası ve örgütleme yeteneği hiç kimseyle karşılaştırılamaz. Tarihte şiddetin bilinçli olarak, belli bir gaye için kullanımını ve semeresini görme konusunda Çingiz en açık örnektir ve felsefî düzlemde –şiddete taraftar olsun, olmasın– şiddeti tartışanların asla gözden ırak tutamayacakları bir hayat hikâyesine sahiptir. Çingiz'in fizikî ve ruhî bakımdan bu denli dayanıklı oluşunu; hem zorluklarla dolu hayat tecrübesine hem de Moğol örfünün (=Yasak) uygulayıcısı ve ihya edicisi olmasına bağlamak mümkündür. Ancak bu dehanın pek çok kavim ve bölge için –bu arada umumiyetle Müslüman kavimler ve devletler için– ifade ettiği mana, dehşet ve kıyımdır. Çağdaşı olan Müslüman yazarlar onun bir fert olarak âdil, sözünü tutan ve tebaasına karşı mütevazı davranan biri olmasına rağmen düşmanlarına ve otoritesini dinlemeyenlere karşı acımasız olduğundan dem vurmuşlar; kelle yığınlarından, yakılan ve atılan kitapların etkisiyle kararmış nehirlerden

bahsetmişlerdir. Batı edebiyatında ise –doğuyla kıyaslandığında– Çingiz'in daha sevimli bir yüzü vardır. Çingiz Batı için "dar zamanda yetişen bir aziz gibi" algılanmıştır. Tarihteki diğer bozkır fatihleri gibi biraz Gog ve Magog sınıfına sokulsa da "vahşî ama cezbedici" tarzında bir güzellemeyle üstüne destanlar düzülmüştür. Kuşkusuz Çingiz evlâdından gelenler zamanla edebiyat ve bilime çok önem vermişlerdir ama Çingiz imajını değiştirmemişlerdir. Plano Carpini, Wilhelm von Rubruck ve Marco Polo gibi Avupalı seyyah ve tacirler Çingiz Han'ı ve Moğol İmparatorluğu'nu Batı'ya tanıtan ilk yazarlardır. İslâm dünyasında ise İbnü'l-Esîr, Nesevî, Cüveynî, Vassaf, Reşîdüddîn ve İsfizârî, Çingiz ve Moğollardan ilk bahseden yazarlar arasına girer. Ancak Moğolların Çingiz Han liderliğinde ortaya çıkışlarını ve ananelerini anlatan en önemli kaynak *Moğolların Gizli Tarihi* adıyla bilinen eserdir ve Ahmet Temir tarafından dilimize çevrilmiştir. Bu kitapta Çingiz'in, yani asıl adıyla Temuçin'in doğumu, Tayciyutlar tarafından esir edilişi, Tooril ile güç birliği ederek Merkitlerden intikam alışı, 1196'da Çingiz Han unvanını alarak Moğolların en büyük başbuğu ilân edilmesi, arka arkaya yüzlerce seferi ve nihayet 1227'de ölümü destanî bir havayla anlatılmaktadır. Öldüğünde Kore'den Fars körfezine ve Güney Avrupa'ya; Sibirya'dan Çin Hindi'ne dek uzanan muazzam bir imparatorluk bırakmıştı. Çingiz, ya da daha doğru deyişle Çinggis kelimesinin Çince "doğru, sadık" anlamındaki "Çeng"den gelme ihtimali çok kuvvetlidir. Bkz.: İbn Haldun, *Târîh-i İbn Haldun*, Beyrut, 1992, C. 5, s. 132-141; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, C. 2, s. 97-148; Zeki Velîdî Togan, *Moğollar, Cengiz ve Türkler*, İstanbul 1941; Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 215; Vladimirtsov, *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, s. 207-215; René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev; M. Reşat Uzmen, İstanbul, 1996 s. 186-247; *DİA İslâm Ans.*, Cengiz maddesi (haz.: Mustafa Kafalı), C. 7, s. 367-369.

29 **Khıtâ (=Kara Hıtayların yurdu):** Çin'in kuzeyindeki büyük bölge. Burada Tunguz ırkından gelen ve Kıtay (veya Kıtan) diye bilinen bir halk yaşardı. Bu halk 8. yüzyılda Çin'i tehdit etmiş, 1066-1125 yılları arasında da Liyao Sülâlesi adıyla kendi başına müstakil bir devlet kurmuştur. Moğollar ananevî tarihlerinde hem bunlara hem de bunlardan sonra aynı bölgede hüküm süren Cürcenlere de Kıtay demişlerdir. Çingiz ve ahfadı döneminde buraları gezen Avrupalı seyyahlar ise bütün bir Çin memleketi ve halkı için Kitai demişlerdir. Bkz.: Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 209.

30 **Çin'in fethi:** Çin'in tümüyle fethi 1206'da başlamış ve uzun yıllar devam etmiştir. Bkz.: René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, s. 222-231.

31 **Hoten:** Bugün Uygur Türklerinin yaşadığı esir Doğu Türkistan'ın önemli şehirlerinden biridir. Kazvînî gibi klasik İslâm coğrafyacıları tarafından 4. İklimin başlangıç noktalarından biri olarak tanımlanır. Eski Hintliler buraya "Yerin göğsü" anlamında Kustanaka derlermiş. Şehir bugün olduğu gibi eski çağlarda da ipekçiliğiyle meşhur idi. Yâkût Hamevî diyor ki: Kaşğar'dan (=Kâşgar) önce Yuzkend'den sonra Türkistan sınırları içinde bir şehirdir. Burası, her yanı Türk kavimleriyle çevrili geniş bir bölge ortasında uzayan dağların arasında kalmış sulak bir vadidir. Hoten, Kubilay ile Barak arasında süren kavganın ardından 1266'da Barak tarafından yağmalanmıştır. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cem*, C. 2, s. 397, nr.: 4133; Kazvînî, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 283;

V.V. Bartold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 564; MEB *İslâm Ans.*, C. 5. S. 566.

32 **Kâşhar (=Kâşgar):** "Kaşğar" klasik coğrafyacılar tarafından Türkistan'ın merkezi olarak kabul edilir. İbn Battûta'nın çağdaşı Ebu'l-Fidâ bu şehrin; büyük nüfusu, muhkem kalesi, Müslüman halkı ve zengin ulemâ kadrosuyla meşhur bir mıntıka olduğunu belirterek buraya Ordukend de denildiğini söyler. Kâşgarlı Mahmud aslen buralıdır. Şehir tarih boyunca Türkistanlı hükümdarların ve beylerin yönetim merkezi olagelmiştir. Osmanlı'nın Rus istilâları karşısında bu yörenin muhkem tutulması gereği üzre gönderdiği zabitlerden birinin yazdığı *Kâşgar Tarihi* ise Yakup Bey zamanını incelemek bakımından mühimdir. Eskiden bütün bir Doğu Türkistan bölgesine Kâşgar diyarı denilirdi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân*, s. 505; MEB *İslâm Ans.*, C. 6, s. 405-412; Mehmed Âtıf, *Kâşgar Tarihi ve Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garîbesi*, İstanbul, 1300 h.

33 **Almalık** için bkz.: bu bölüm 19. not.

34 **Huvârezmşâhlar (=Hârizmşahlar) ve Celâleddîn ile babası Sencer:** İbn Battûta burada Sencer adıyla da bilinen ve Otrar hâdisesine tanık olan Muhammed Harizmşah (596-617/1200-1220) ile onun oğlu Celâleddîn Harizmşah'ı birbirine karıştırıyor. Celâleddîn'in Moğollarla mücadelesi meşhurdur. Anadolu macerası ise ne Anadolu ahalisi bakımından ne de kendi siyasî geleceği bakımından iyi sonuçlanmamıştır. Celâleddîn'in hayatı daimî kaçış, eski dostların düşman oluşu, yanlış siyaset, ihtiras ve intikam kavgalarıyla dolu trajik bir hayattı. Yassıçemen mağlûbiyeti aslında onu siyasî ve askerî olarak bitirmişti; ancak yine de Moğollara karşı ittifak teklifi yaptı hasımlarına. Bu teklif kabul edilmedi ve ezelî rakibi Moğollardan kaçarken Kürt kabileleri tarafından öldürüldü. Eski Yunan'ın büyük trajedilerini hatırlatan destanî ama meyûs biten bir hikâye. Namık Kemâl'in, Celâleddîn'in trajedisini işlemesi (Celâleddîn-i Harzemşah, 1875) boşuna değil. Bkz.: İbn Haldun, *Târîh-i İbn Haldun*, C. 5, s. 140-164; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 196; ayrıca bkz.: bu bölüm, 8.,9. notlar.

35 **Otrâr şehri ve ilgili hâdise:** Otrar, Seyhun nehrinin sağ yakasında Aris kolunun biraz güneyinde eski bir kasabadır. Çingiz istilâsı esnasında oynadığı rolden ötürü hazin bir nam bırakmıştır. Otrar o sıralarda Kara-Hıtaylardan bölgeyi alan Muhammed Harizmşah'ın idaresi altında bir sınır kasabasıydı. Evvelce Harizmşahlar, Çingizliler ile barış yapmış ve ticarî münasebet tesis etmiş idiler; ancak Otrar valisi İnalcık, aslen Moğollara bağlı Müslümanlardan oluşan kervanı tek kişi hariç toptan kılıçtan geçirince tüm dünya tarihini etkileyecek bir dizi olayın patlak vermesine yol açtı! Çingiz Han derhal İnalcık'ın teslimini ve malların değeri neyse ödenmesini talep etti amma Muhammed Harizmşah bu isteği reddetti. Ardından Moğollar ile Harizmşahlar arasında sonraki yıllarda bütün İslâm dünyasını saracak dehşetli bir mücadele başlamış, yüzbinlerce insan ölmüş ve onlarca bilim ve kültür merkezi bir daha ayağa kalkamayacak derecede harap olmuştur. İbn Battûta'nın burada anlattıklarını anlamak için tarihî bir kaynak olarak İbnü'l-Esir'in *el-Kâmil*'i önemlidir. Erdoğan Merçil, *Age.*, s. 195-197; MEB *İslâm Ans.*, C. 9, s. 457.

36 **Seyfeddîn Saîd İbnü'l-Mutahhar Bâharzî:** Necmeddîn Kübrâ'nın müritlerinden meşhur sufî. 586/1190 yılında Baharz'da doğdu, küçük yaşta seyahate çıktı, devrinin en büyük bilginlerinden ders aldı, Hire'de Necmüddîn Kübrâ'ya intisap etti, Moğol-

lar tarafından tahrip edilen Buhara'nın dış mahallelerinden Fethabad'a yerleşti. Orada vaazlar verdi, Altın Ordu'nun ilk hükümdarı Batu ona saygı duyardı; nitekim kardeşi Berke onun telkinleriyle İslâma girdi. Moğol asilleri ve kumandanları arasında İslâmın yayılmasına vesile oldu, onlar tarafından çok sevildi; 21 Ekim 1261'de vefat ettiğinde geriye bazı Arapça ve Farsça eserler ile büyük bir mürit kitlesi bırakmıştır. Kabri günümüze kadar korunmuştur. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ,* C. 23, s. 363-370; Müstavfî, *Târîh-i Güzîde* (Browne neşri), s. 791; *DİA İslâm Ans.*, C. 4, s. 475.

37 **Ebû Turâb Asker b. Hüseyin Nahşebî:** Horasan kökenli ilk dervişlerdendir. 245/859 yılında hacca giderken vefat etti. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* C. 10, s. 350.

38 **Nahşeb (=Nesef)** Buhara'nın 100 km güneydoğusunda bir şehir. Çağatay hanlarından Kebek ve ahfadınca korundu, ihya edildi. Şehir, Ömer Nesefî gibi meşhur bilginleri ile tanınır. Kazvînî bu şehrin velîleri ve hakimleri ile meşhur olduğunu söyler. Bkz.: Kazvînî, *Âsâru'l-Bilâd,* s. 466.

39 **Yağı kelimesi:** Yavuz düşman demektir. Yani baskın yapan, intikam alan güçlü hasım, savaşçı. Bkz.: *İbn Mühennâ Lügatı,* hazırlayan: Abdullah Battal, s. 83; *Codex Cumanicus,* K. Grönbech neşri, çev. Kemal Aytaç s. 214; Zemahşerî, *Mukaddimetü'l-Edeb,* haz. Nuri Yüce, s. 200.

40 **Çağatay Hanlığı ve Alâeddîn Tarmaşîrîn (=Mâverâünnehr sultanı):** Çingiz Han'ın imparatorluğu oğulları arasında paylaşılırken Kâşgar, Mâverâünnehr, Yedi Su bölgesi ve Çungarya'nın büyük bir kısmı Çingiz'in ikinci oğlu Çağatay'a verilmiş idi. Çağatay'ın soyundan gelenler bu topraklarda 14. yüzyılın başlarına kadar, yaklaşık bir asır hüküm sürdüler. Timur'un hem Moğol hem de Türk ananesini devralarak bölgeye hâkim olmasıyla Çağatay Hanlığı sona erdi. Ama daha da ötede Moğolistan taraflarında ise 16. yüzyılın ortalarına kadar Çağatay hanları hükümran olmaya devam ettiler. Çağatay Hanlığı'nın tarihi karanlık kalmıştır. Onlardan bahseden sayılı kaynaklardan biri de İbn Battûta'dır. Metinde bahsedilen Tarmaşîrîn, Çağatay soyundan gelen Tuva'nın oğluydu. İsmi Budizm döneminden kalmış olsa da tarihçiler onun dindar bir Müslüman olduğunu söylemektedirler. O, İlhanlılara karşı Dihli'nin ihtiraslı sultanı Muhammed b. Tuğluk ile ittifak kurmak istiyordu; ancak emellerine erişemedi, Çingiz yasasına bağlı kabileler 1334'te ayaklanarak onu tahttan indirdiler, Mâverâünnehr otuz yıl sürecek bir anarşi dönemine girdi. Tarmaşîrîn'in başına neler geldiğine ilişkin en ilginç ayrıntılar seyyahımızın aktardıklarıdır. Bu *Seyahatnâme* bize Tarmaşîrîn ve benzeri Moğol asillerinin ne denli güçlü bir Türkleşme etkisi altında kaldığını da gösteriyor. Bkz.: Zeki Velîdî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş,* s. 63; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* (Hakkı Dursun Yıldız başkanlığında heyet), C. 9, s. 300-307; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler,* Ankara, 1975, s. 278-300.

41 **Elcekâtây (=İlçigiday):** İlçigiday ismini Çağatay şeklinde okumamak gerekir. İlçigiday, Tuva'nın (=Duva) 4. oğluydu. Bkz.: bir önceki not.

42 **Kebek (=Çağatay hükümdarı):** Kebek 709-726/1309-1326 arasında Çağatayların hükümdarı oldu, sert ancak tarihçilerin ittifakla bildirdiği üzre âdil biriydi. 1315-1318 arasında İsen Buka idareyi ele almıştı ancak pek başarılı değildi; vefat ettiğin-

de yerine tekrar Kebek geldi. Kebek de Tuva'nın oğludur. Bkz.: 46. nottaki kaynaklar.

43 **Kebek lafzının geçtiği âyet:** Kebek'i teskin eden (!) âyet İnfitar Sûresi'nin 8. âyetidir. Kelime "Rakkebek" şeklindedir. Âyet, insanın nasıl yaratıldığından ve yaradılıştaki düzenden bahsediyor.

44 **Tacın asılı olması:** Hükümdarlar öylesine süslü ve ağır taçlar takıyorlardı ki başlarını ağrıtmamak için tacı yukarıya bağlamak gibi tedbirler almak gerekiyordu!

45 **Sâhibu'l-alâme:** Bu terim dönemin Kuzey Afrika siyasî literatüründe sultanın mührünü basan, imzasını atan kişi için kullanılırdı. Bkz.: Tâzî, *et-Târîhu'd-Diblûmâsî li'l-Mağrib*, C. 1, s. 300.

46 **Kırat'ın karşılığı:** Kelime, Yunanca "keration"dan geliyor; o devirde bir miskal altının 24'te biriydi. Kitaplarda kıratın aslında tartma birimi olduğu ve dört buğday tanesi ağırlığına denk düştüğü belirtiliyor. Bkz.: Hassân Hallâk – Abbâs Sabbâğ, *el-Mu'cemu'l-Câmi fi'l-Mustalahât*, Beyrut, 1999, s. 182; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 559.

47 **(Duva Timur) oğlu Bûzûn ve Tarmaşîrîn:** Bkz.: bu bölüm, 40., 42., 43. notlar.

48 **Yasâk ve Tarmaşîrîn'in dışlanması:** Bkz.: Bu bölüm, 40. not.

49 **Toy:** Toy aslında şölen, ziyafet anlamına gelir. Düğün, doğum vs. hâller için düzenlenen büyük ziyafete pek çok Türk lehçesinde toy denilmektedir. Ancak kelime şölen münasebetiyle toplanan liderlerin siyasî danışma ve mütalaalarını da içermeye başlayınca kurultay anlamında da kullanılır olmuştur. İbn Battûta burada kelimeyi "büyük kurultay" anlamında kullanıyor. Bkz.: *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 53; V. V. Barthold, *Age.*, s. 279.

50 **Almâlık ve Çağatay ulusu:** Çağatay ulusu için bkz.: bu bölüm, 40. not, Almâlık için bu bölüm 19. not.

51 **Yasavur ve oğlu Halîl:** Yasavur Çağatay soylu olup Çağataylılar ile İlhanlılar arasındaki savaşa katılanlardandı. Asla sultan olmadı, 714/1314 ve 719/1319 yıllarında arka arkaya iki defa Horasan'ı istilâ etti; 720/1320 yılında öldürüldü. Kazgan Han'dan başka oğlu olmadığı bilinir. Metinde geçen Halil ise herhalde Türk asıllı bir derviş olup belki de Çingiz soyundan geliyordu. Bu zât Nakşibendî tarikatının kurucusu olan Bahâeddîn'in de ruhî üstadı olabilir. Bu kısmı daha iyi anlamak için bkz.: V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 280-283; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 315.

52 **Otrar mı Taraz mı?** Kelime herhalde Otrar'ın bozulmuş hâli. Ancak İbn Battûta'nın söylediği yerde değil de başka bir yerde; Talas ırmağı kıyısında, Almalık'ın 300 mil batısında, Otrar'ın 150 mil doğusunda Taraz adında bir şehir vardır. Otrar ise tarihin en meşhur şehirlerindendir; zira Çingiz'in Müslüman devletler üzerine yürümesine sebep olan kervan hâdisesi burada yaşanmıştı. Bkz.: V. V. Barthold, *Age.*, s. 109 ve 215; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 566; ayrıca bkz.: bu bölüm 35. not.

53 **Karâkurûm (=Karakurum, Karakum):** Moğol İmparatorluğu'nun 1230-1260 yılları arasında ilk başşehri. Plano Carpini de buraya gelmiştir. Karakurum Çin kaynaklarına göre 1235'te kurulmuş idi. Bkz.: Zeki Velidî Togan., *Age.*, s. 62; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 494.

54 **Yediyüzkırkyedi:** 1347'ye denk düşer.

55 **Dönemin Semerkand'ı:** Semerkand Zerefşan vadisinin batı kıyısında, bugün Uzbekistan Devleti'nin sınırları içinde yer alır. İbn Battûta Nahşeb civarında akan başka bir nehirle karıştırmış olmalı bahsettiği ırmağı. Semerkand 616/1219 yılında Moğol istilâsına uğramış bir şehir olmasına rağmen kondisyonundan bir şey kaybetmemiş nadide bir parça gibi tasvir ediliyor seyyahın dilinde. Demek ki Buhara kadar zarar görmedi ve ıssız bırakılmadı. Şehir en güzel günlerini Samânîler devrinde yaşamıştır. Eski İslâm coğrafyacılarından Ya'kûbî, Semerkand'a dair şiirinde şöyle der: "Semerkand Horasan'ın ziyneti/Burçlarının ucu görülmez yerden bakınca./Dört yanı yemyeşil bir bağ gibi,/Ağaçlar, koyu gölgelerle kuşatınca./Semerkand dolunay, suları samanyolu,/Köşkleri, yıldız gibi parlayınca."/ Semerkand'ın tam anlamıyla yeniden dirilişi ise Timur'un burayı başşehir yapmasıyla 8/15. yüzyılda (771/1369'dan sonra) gerçekleşecektir. Bkz.: Ya'kûbî, *el-Buldân*, ed-kritik: Muhammed Emin Dannâvî, Beyrut, 2002, s. 218; MEB *İslâm Ans.*, C. 10, s. 470.

56 **Kuthem (Kuthem; peltek s ile) İbn Abbâs:** Peygamberimizin amcası olan Abbâs'ın oğludur. Saîd b. Osman'la beraber buralara geldi ve 56/676 yılında vefat etti; onun kabri Şah Zinde adı verilen eski yapı grubu içinde yer alır. Burası, Orta Asya'daki İslâm kültür mirasının en eski yapılarındandır. Bugün İbn Battûta'nın vasfettiği şekilden biraz daha farklıdır kabir. Firuz renkli dörtgen binanın her yanı sıvanmıştır ve yapı üzerinde şu ibare vardır: "Burası, resullerin efendisi, peygamberlerin sonuncusu, âlemlerin rabbinin elçisi olan Muhammed'in amca oğlu Kuthem'in kabridir" Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 3, s. 37.

57 **Sadr-ı Cihân kelimesinin manası:** Buhara ve çevresinde "Sadr" dinî, siyasî ve hukukî önder, yani "hüküm veren, anlaşma yapan, savaşan ve yöneten Hanefî kadısı" anlamına geliyordu. Onlar, ta Moğol öncesi bir dönemde "Burhân" soyundan gelirlerdi ve halkın onlara saygısı vardı. Onların atası, Hz. Ömer soyundan gelen "Burhânu'l-mille ve'd-dîn Abdülazîz" idi. Bu zât 1100'lü yıllarda vefat etti ve onun soyundan gelenler hem bölgeyi hem de bütün bir Hanefî fıkhını etkileyecek kadar siyasî, fıkhî ve kültürel izler bıraktılar. Onlara Burhânîler de denilirdi. Böylece Sadru'l-cihân, bölgenin en yüksek dinî ve hukukî otoritesine verilen rütbe ismi oldu. Bu terim, 11-13. yüzyıllar arasında bu soydan gelen ve dinî-siyasî önderliği aynı anda elinde tutan nüfuzlu bilginler için kullanılmıştır. Onların bir yanda dinî önderliği elinde tutmaları, öbür yanda savaşlara katılıp diplomatik ilişkilerde bulunarak yarı bağımsız bir idareci konumunda bulunmaları bölgenin dinî ve siyasî geleneğine tesir etmiştir. Bkz.: Narşâhî, *Târîh-i Buhara* (Schefer neşri), Paris, 1892. s. 2 ve 22-24; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 183; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara, 1990, s. 60-62; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 201-202; aynı müellif, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 349 ve 503; *DİA İslâm Ans.*, C. 6, s. 432.

58 **Sâhibu'l-haber:** Bu terim, herhalde Sâhib-i berîd gibi istihbarattan sorumlu görevli için kullanılmıştır. Ancak seyyahın bunu kendi ülkesindeki anlamıyla zikretmesi de mümkündür. Zira Fas'ta Merînîler döneminde Sâhibü'l-haber önemli olayları resmî olarak duyuran kişi idi. Sâhib-i berîd ise Hindistan ve civarında Gaznelilerden beri "vilayette olan bitenleri merkeze bildiren istihbarat müdürü" demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 38; Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 1, s. 235.

59 **Seyyahın bahsettiği Nesef şehri ve Keş:** Seyyah Nesef ile Nahşeb'in ayrı şehirler olduğunu sanıyor; fakat bu iki isim de aynı şehrin farklı telâffuzlarından ibarettir. Seyyahın şimdi bahsettiği şehir herhalde Semerkand ile Tirmiz arasında bulunan Kiş şehri idi ki bugün Şehr-i Sebz diye bilinmektedir. İslâm coğrafyacılığının en büyük isimlerinden İbn Havkal'dan alıntı yapan Ebu'l-Fidâ buranın gayet münbit bir yer olduğunu söyler. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm,* s. 491; Gibb, *Age.,* C. 3, s. 570.

60 **Ebû Hafs Necmeddîn Ömer Nesefî ve kitabı:** Hanefî fıkhının önde gelen isimlerinden tarihçi, edebiyatçı ve fakih Nesefî. Yüz civarında eseri vardır. 537/1142 yılında vefat etti. *Manzûmetü'l-Hilâfiyât (=Nazmu'l-Hilâfiyât)* adlı 2669 beyitlik mezhepler arası mukayeseli hukuku konu alan manzumesi tam da İbn Battûta Anadolu'yu gezerken 1332 yılında Mustafa oğlu İbrahim tarafından Suriye'de Oğuz Türkçesine çevrilmiştir. Bu dil yadigârı kıymetli çeviri, Azmi Bilgin tarafından dil hususiyetleri incelenerek hem Latin harfleriyle hem de asıl metniyle aynen basılmıştır. Bkz.: Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn,* İstanbul, 1943, C. 2, s. 1867; *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi,* haz. Azmi Bilgin, Ankara, 1996.

61 **Tirmiz:** Bugün Ceyhun ırmağının kuzey kıyısında Afganistan sınırında bir şehirdir. İslâm dünyasının sufî düşünürlerinden Hakîm Tirmizî ile meşhur hadîsçilerinden Ebû İsa Tirmizî buralıdır. Şehir 617/1220 yılında Moğollar tarafından harap edilmeden önce gayet mamur ve kültürel bakımdan pek canlı idi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.,* s. 551; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan,* s. 452; MEB *İslâm Ans.,* C. 12/I, s. 384.

62 **İmam Ebû İsa Muhamed Tirmizî:** Meşhur hadîs bilginlerindendir. İmam Buhârî'ye talebelik etti ve onunla berabar bazı üstatlardan hadîs aldı. 279/893 yılında vefat etti. Büyük hadîs külliyatı el-Câmi veya yaygın adıyla *Sünen-i Tirmizî*, tasnif bakımından dikkat çekicidir. Bkz.: Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nubelâ,* C. 13, s. 270; MEB *İslâm Ans.,* C. 12/I, s. 386.

OTUZALTINCI BÖLÜM

HORASAN'A GEÇİŞ, TÜRKİSTAN

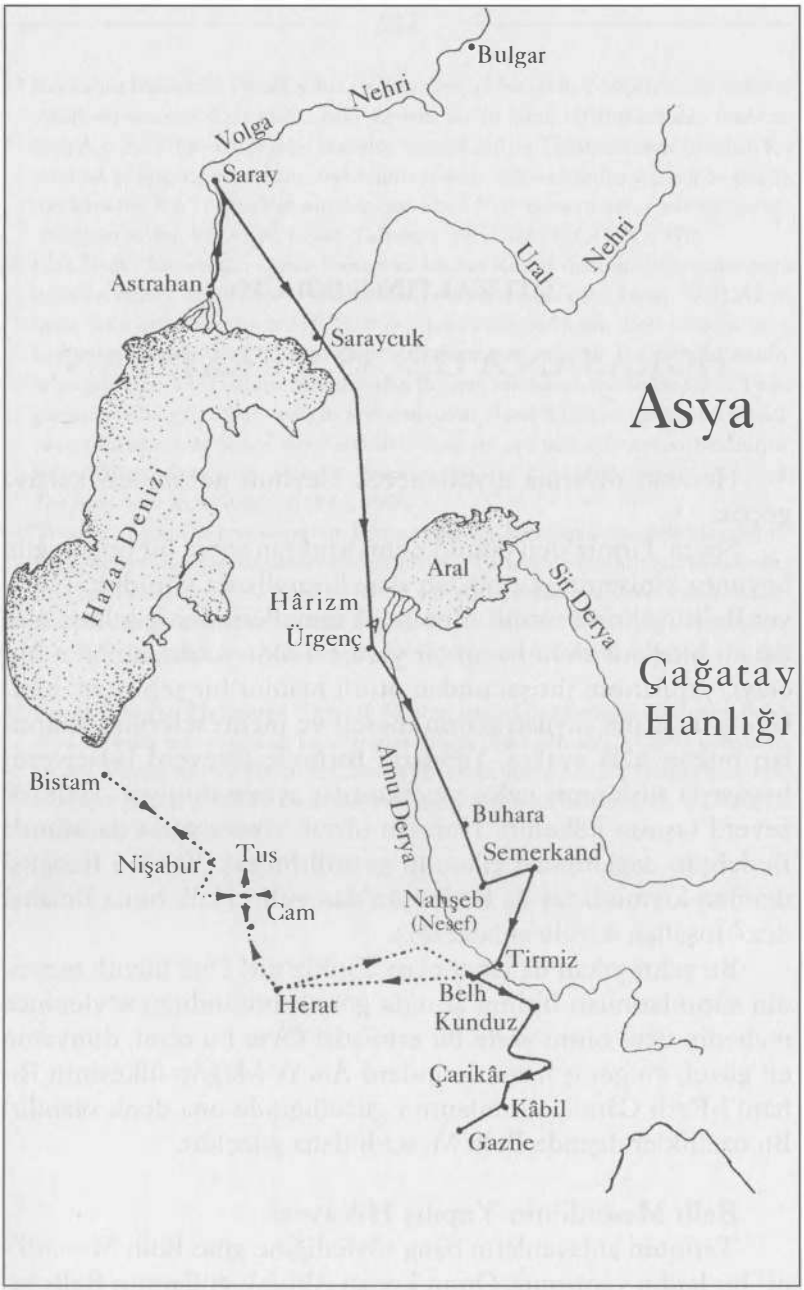
Horasan diyarına niyetlenerek Ceyhun nehrinden karşıya geçtik.

Sonra Tirmiz'den dönüp nehri aştıktan sonra bir buçuk gün boyunca kimsenin oturmadığı ıssız kumullarda yürüdük. Nihayet Belh[1] şehrine vardık. Burası, tâ temellerinden yıkılmış muazzam binalarla dolu harap bir yerdir. Lâkin uzaktan gören biri orayı, yapılarının ihtişamından ötürü mamur bir şehir sanabilir! Geniş bir alana yayılan şehrin mescit ve medreselerinin kalıntıları bugün hâlâ ayakta. Yapıların üstünde lâzeverd [=laciverd] boyasıyla süslenmiş nakış ve çıkıntılar aynen duruyor. Halk lâzeverd taşının kökenini Horasan olarak gösteriyorsa da aslında Bedehşân dağlarından çıkarılıp getirilirbu taş. Yâkût-i Bedahşî denilen kıymetli taş da Bedehşân'dan gelir. Halk buna Belahşî der.[2] İnşallah ileride anlatacağız.

Bu şehri yıkan da lânet olası Tinkîz'dir! Ona büyük mescidin sütunlarından birinin altında gömüt bulunduğu söylenince mabedin üçte birini yerle bir etmiştir! Oysa bu câmi, dünyanın en güzel, en geniş mabetlerinden! Ancak Mağrip ülkesinin Ribâtü'l-Feth Câmii, sütunlarının güzelliğinde ona denk olabilir! Bu özellikler dışında Belh Mescidi daha güzeldir.

Belh Mescidi'nin Yapılış Hikâyesi

Tarihten anlayanların bana söylediğine göre Belh Mescidi'ni[3] bir kadın yaptırmış. Onun kocası Abbâsîoğullarının Belh valisi Davud b. Ali[4] imiş. Herkesin söz birliği ederek aktardığına

Orta Asya seyahati. Noktalı çizgiler muhtemel güzergâhı gösterir. Kaynak: Dunn; Muvahhid.

göre halife, yöre halkının kalkıştığı bir eyleme öfkeleniyor; onlardan ağır vergi alınması için memurunu gönderiyor. Adam şehre varınca kadınlar ve çocuklar mescidi yaptıran kadının yanına varıyorlar. Bu kadın onların emirinin eşidir. Çoluk-çocuk hep beraber şikâyetlerini bildiriyor, halifeden gelen ağır para cezasından dem vuruyorlar. Kadın, mücevherlerle süslü paha biçilmez elbisesini halifenin memuruna göndererek:

"Bunu halifeye götür! Belh ahalisinin yoksulluğundan ötürü onların yerine ben bu giysiyi veriyorum!" diyor. Zaten giysinin değeri görevlinin halktan toplayacağı vergiden daha büyükmüş! Memur, halifeye gidip elbiseyi takdim ediyor ve olayı anlatıyor. Halife yüzü kızarmış bir vaziyette:

"Bu kadın bizden de mi cömert?" diyerek Belhlilerden söz konusu ağır verginin kaldırılmasını ve elbisenin kadına geri verilmesini emrediyor. Ayrıca o yöre halkından her sene aldığı haracı bu sefer bağışladığını söylüyor. Tekrar Belh'e dönen görevli, cömert kadının evine giderek halifenin sözlerini naklediyor, elbiseyi iade ediyor. Fakat kadın:

"Yüce halifenin gözü bu elbiseye düştü mü?" diye sorunca memur:

"Evet, bu giysiyi gördü [ve beğendi!]" cevabını veriyor. Kadın:

"Namahremin gözünün düştüğü elbiseyi asla giymem!" diyerek satılmasını emrediyor elbisenin... Elde edilen parayla bu mescidi, zaviyeyi ve tam karşısında küfeki taşından mamul ribâtı inşa ettiriyor. Şu anda bu ribât hâlâ ayaktadır. Harcamalardan sonra yine de üçte bir oranında para artınca bu miktarın mescidin sütunlarından birinin altına gömülmesini emretmiş, ihtiyaç olursa kolayca bulunup kullanılsın diye... İşte Tinkîz bu hikâyeyi duyunca mescitteki sütunların yıkılmasını emrediyor. Bütün sütunların üçte biri yıkıldıktan sonra hiçbir şey bulamayınca geri kalanları bırakıyor.

[Belh Dışındaki Yatırlar, İbrahim b. Edhem'in Evi, Kûhistan ve Herat]

Belh şehrinin dışında, Ukkâşe b. Mıhsan Esedî'ye[5] ait olduğu söylenen bir kabir var. Ukkâşe, Peygamber Efendimiz'in sor-

gusuz cennete gireceğini bildirdiği sahabelerdendir. Onun yanı başında inşa edilmiş muazzam bir zaviyede konakladık. Zaviyenin hemen dışında çok hoş bir su göleti var, üstüne ulu bir ceviz ağacı gölge vermiş... Yazın gelen yolcular kendilerini bu cevizin gölgesine bırakıyorlar. Zaviyenin şeyhi Hacı Hurd diye bilinir. Hurd küçük demektir. Bu adam erdemli insanlardandır. Bizimle beraber ata bindi, şehrin yatırlarını tek tek gösterdi. Bunlar arasında Hızkıyel Peygamber'in[6] türbesi de bulunuyor. Allah'ın rahmeti ve esenliği onu kuşatsın. Mezarın üzerine güzel bir kubbe kondurulmuş. Burada pek çok ermişin, salih kulun kabrini ziyaret ettik; şu anda hatırlamıyorum isimlerini. İbrahim b. Edhem'in[7] evinde de durakladık. Küfeki taşına benzeyen beyaz taşlardan yapılmış kocaman bir bina. Zaviyenin bütün tahılı buraya konduğu için kilitliydi, giremedik. Ev büyük câmiin hemen yakınındadır.

Belh şehrinden kalkarak Kûhistan[8] dağlarında yedi gün yürüdük. Bir sürü kasaba çıktı karşımıza; şenlikli ve mamurdular. Gür suları ve genelde incir olmak üzere yapraklı ağaçları vardı bu kasaba ve köylerin. Tabiî, kendini Allah'a vermiş erdemli insanların yaşadığı pek çok zaviyeyi de burada anmalıyız.

Sonra Herat[9] şehrine ulaştık. Herat, Horasan'daki mamur şehirlerinin en büyüğüdür. Horasan'ın dört büyük şehri var: İkisi mamur ve canlı; Herat ve Nîsâbûr'dan bahsediyoruz. Diğer ikisi harap ve ıssız; Belh ve Merv'den[10] bahsediyoruz. Herat muazzam bir şehir. Binası çok, halkı temiz kalpli, namuslu ve dindar. Onlar İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin mezhebindendirler; Hak Teâlâ ondan razı olsun. Burası karmaşa ve kötülükten arınmış temiz bir yerdir.

Herat Sultanına Dair

Bu şehrin hükümdarı Sultan Gıyâseddîn Gûrî'nin oğu Muazzam Hüseyin'dir.[11] Bu adam cesareti kulaktan kulağa yayılmış mesut ve başarılı bir idarecidir. İki savaş var ki cesareti ve Hak Teâlâ'nın ona olan desteği akılları durduracak şekilde herkese ayân olmuştur! İlkinde ordusu, isyancı sultan Halîl'i mağlup ediyor, Halîl, Hüseyin'in önünde esir düşüyor! İkincisinde ise Râfızîlerin sultanı Mes'ûd'la karşılaşıyor. Neticede Mes'ûd dar-

madağın oluyor, selâmeti kaçmakta buluyor ve bütün mülkü Hüseyin'e kalıyor. Hüseyin Gûrî, Hafız diye bilinen kardeşinden sonra tahta geçmiştir. Kardeşi Hafız, baba Gıyâseddîn'den sonra tahta oturmuş idi.

Râfızî Haydutların Hikâyesi

Horasan'da Mes'ûd[12] ve Muhammed diye iki adam yaşardı. Aynı kendileri gibi beş bitirim arkadaşı vardı bunların. Bu gibilerine Irak'ta "şuttâr", Horasan'da "serabdâlân", Mağrip'te ise "sakûra" adı verilir.[13] Bu yedi adam yol kesmeye, karışıklık çıkarmaya, haraç almaya karar verdiler. Yaptıkları haydutluğun ünü her yana yayıldı. Onlar Sebzvâr ismiyle de bilinen Beyhak[14] şehrinde sarp kayalıklarda yaşar, gündüzleri pusuya yatar, geceleri köylere baskın yaparlardı. Aynı hırsı taşıyan, aynı yoldan giden pek çok çapulcu da kendilerine katılınca sayıları arttı. Halk, dehşetin kucağına düştü. Bu kahrolası haydutlar Beyhak ve komşu şehirlere hücum ederek o bölgeyi ele geçirdiler! Büyük bir gücün ve servetin sahibi oldular. Liderleri olan Mes'ûd'a "sultan" unvanı verdiler!

Artık köleler, efendilerin yanından kaçıp onların yanına sığınıyordu. Onlar her kaçan köleye bir at, bir miktar da para verirlerdi. Eğer yararlık gösterip öne çıkmayı başarırsa o köle bir eşkıya grubunun sergerdesi yapılırdı. Böylece Sultan Mes'ûd denen haydutbaşının çerisi bir hayli arttı. Hepsi Râfızî mezhebinden olduğu için Horasan'daki Ehl-i Sünnet ahaliye baskı yapmaya ve onları Râfızî mezhebine sokmaya giriştiler. Tûs bölgesinin Meşhed şehrinde oturan ve onlar nezdinde ermiş kabul edilen Hasan adlı Râfızî'yi de halife ilan ettiler![15] Hasan Halife adı verilen bu adam onlara adaletli davranmalarını tavsiye etti. Bu öğütten sonra öyle dürüstleştiler ki yere para düşse sahibi gelip alıncaya kadar kimse ona el sürmezdi!

Bu Râfızî kuvvetleri Nîsâbûr'u da ele geçirdiler. Sultan Tugay Tümûr[16] onlara güçlü bir ordu gönderdiyse de yenildi. Yardımcısı Argûn Şâh[17] yönetiminde ikinci bir ordu gönderildi; Râfızîler o orduyu da yenerek Argûn'u esir ettiler. Ama iyi davranıyorlardı, eskisi gibi değildiler. Sonra ellibin kişilik muazzam bir orduyla Tugay Tümûr onların karşısına çıktı fakat Râfızî

kuvvetleri onu da mağlup ederek ülkesini bir baştan bir başa işgal ettiler. Serahs, Zâva ve Horasan'ın en büyük şehri olan Tûs'u ele geçirerek, halifelerini Meşhed-i Ali b. Musa Radıyy diye bilinen semte oturttular. Sonra Câm şehrini zaptedip buraya altı gün uzaklıkta bulunan Herat'a yürüdüler. Bu hâdiseleri duyan Melik Hüseyin, kumandanlarını, askerlerini ve şehir halkını toplayarak çözümü herkese açık bir mecliste ortaya attı; şehirde kalınıp düşmanın gelmesi beklenecek, sonra düşmanın üzerine gidilip kanlı bir savaş yapılacaktı!

Nihayet düşmanla yüzyüze savaşmaya karar verildi. Herat halkı Gûriyye diye adlandırılan bir kabiledendir. Söylentilere göre onlar Suriye'de Gavru'ş-Şam denilen bir bölgeye aittiler; asılları oradan geliyormuş.[18] Toptan hazırlandılar, ülkelerinin her yanından derilip akın akın koştular. Onlar köylerde ve Mergîs denilen merada otururlar. Bir uçtan bir uca dört gün tutan, üzerinde yeşil eksik olmayan bir alandır burası. Hayvanlarını ve atlarını burada güderler. Burada bol fıstık yetişir. Fıstık Irak bölgesine buradan ihraç edilir. Gûrîlerin en güçlü kolu, Semnan şehrinin ahalisidir.[19]

Nihayet Râfızîlerle savaşmak için yola düştüler. Piyade ve süvari toptan yüzyirmibin kişiydiler. Başlarında Hüseyin bulunuyordu. Râfızîler ise yüzellibin süvariden oluşuyordu. İki ordu Bûşenc[20] ovasında karşılaştılar, taraflar kolay pes etmediler; sonunda Râfızî tarafı ağır bir bozguna uğradı. Reisleri Mes'ûd kaçtı. Lâkin halifeleri Hasan, yirmibin kişiyle kanının son damlasına kadar direndi!

Râfızîlerden dörtbin kadar esir alınmıştı. Bu mücadelenin kuşluk vaktinde başlayıp öğlene kadar devam ettiğini harbe katılan bir cengâverden dinledim. Öğleden sonra Melik Hüseyin atından inip namaz kılmış sonra da yemek hazırlanmış. Kendisiyle beraber yüksek rütbeliler karınlarını doyururken öte yanda esirler tek tek öldürülüyormuş. Melik Hüseyin bu zorlu seferden sonra başşehrine dönmüştür. Allah onun aracılığıyla Ehl-i Sünnet'e yardım ederek fitne ateşini söndürmüştür. Bu olay benim Hindistan'dan ayrılışımın ardından yediyüzkırksekiz senesinde meydana gelmiştir.[21]

[Nizâmeddîn Mevlânâ]

Herat'ta dünyaya değer vermezliği ve Allah sevgisiyle ünlenmiş Nizâmeddîn Mevlânâ diye bir adam yaşardı.[22] Şehir halkı ona çok saygı gösterir, o da öğütleriyle onları aydınlatırdı. Ahali her türlü sapkın inanç ve davranışı ortadan kaldırmak için onunla işbirliği yapıyordu. Şehrin hatibi Melik Varnâ da onunla aynı görüşleri paylaşıyordu. Varnâ, Melik Hüseyin'in amca oğludur. Aynı zamanda Melik Hüseyin'in babasının bir zamanlar eşi olan kadınla evliydi. Varnâ, boy bos ve ahlâkça insanların en güzellerindendi. Melik Hüseyin Varnâ'dan korkardı, ileride bahsedeceğiz...

Varnâ ve taraftarları yanlış bir iş yapıldığını duyar duymaz –Melik tarafından bile işlense– hemen kalkar, engel olurlardı.

Herat Sultanına Dair Bir Hikâye

Bana anlatılanlara göre bir gün Sultan Hüseyin'in münker [=günah] bir iş yaptığını duyan ahali saraya hücum ederek bundan vazgeçmesini istediler. Sultan önce direndiyse de sarayın kapısında altıbin kişilik büyük bir kalabalığın toplandığını öğrenince korkuya kapıldı; derhal Fakih Nizâmeddîn ile şehrin ileri gelenlerini huzuruna almak zorunda kaldı. Sonuçta sultanın şarap içtiği anlaşılınca ona "had cezası" uyguladılar; hem de sarayın içinde! Ahali böylece dağıldı.

Fıkıh Bilgini Nizâmeddîn'in Ölüm Sebebi

Melik Hüseyin, Herat'a yakın bir sahrada yaşayan ve Tugay Tümûr idaresinde sayıları tahminen ellibini bulan Türklerden korkar, her sene onlara hediyeler göndererek arayı iyi yapmaya çalışırdı. Bu durum Râfızîleri yenmesinden önceydi. Lâkin Râfizîleri yenilgiye uğrattıktan sonra Türklere karşı da büyük bir galibiyet kazanmıştır.

Tugay Tümûr idaresindeki Türklerin âdeti daima Herat'a gidip gelmeleridir. Bazen orada şarap içer, sarhoş gezerler. Nizâmeddîn, onlardan kimi sarhoş görürse derhal "had cezası" uygulardı! Bu Türkler, son derece cesur ve atak kişilerdir. Hindistan şehirlerine anî baskınlar yaparak ahaliyi kılıçtan geçirir, çoğu kez kâfirler arasında Müslüman kadınları da alıp götürürler. Bu

esirleri Horasan'a getirdikleri zaman Nizâmeddîn onları Türklerin ellerinden alarak salıverirdi. Hindistan'da Müslüman kadınlar kulaklarını delmez, kâfir kadınların âdeti ise kulaklarını delmeleridir. İşte iki cemaate ait kadınları birbirinden ayıran esaslı bir göstergedir bu.

Bir gün Türk reislerinden Tümûr Altay adında bir bey, Müslüman bir kadını esir ederek birlikte olmak için ona fazla asıldı. Kadın Müslüman olduğunu söyledi. Fakih Nizâmeddîn, kadını o beyin elinden aldı fakat Tümûr Altay çok sinirlenmişti; binlerce adamıyla Margîs merasına hücum ederek orada Heratlılara ait at ve davar sürülerini kaçırdı; halkın sağacağı veya bineceği bir tek hayvan bile bırakmadı! Türkler ellerindeki hayvanlarla çok sarp ve çıkılması zor bir dağa tırmandılar. Tümûr Altay tarafından kaçırılan hayvanların iadesi ve daha önceki anlaşmayı hatırlatma sadedinde sultan onlara bir elçi gönderdi. Ama ötekiler Nizâmeddîn kendilerine teslim edilmedikçe hayvanları vermeyeceklerini söylediler. Sultan bu teklifin kesinlikle kabul edilemez olduğunu belirtti. Şeyh Mevdûdî Çiştî'nin torunu olup Horasan diyarında herkesçe sayılan ve sevilen Şeyh Ebû Ahmed Çiştî,[23] karşı taraf nezdinde sözü geçer bir adamdı. Hemen arkadaşları ve hizmetkârlarıyla yola düştü:

"Ben Fakih Nizâmeddîn'i alıp Türklere götüreyim! Böylece gönüllerini almış oluruz. Sonra geri getiririm!" dedi. Halk da onun düşüncesini uygun buldu. Nizâmeddîn de bu ittifakı görünce, Ebû Ahmed Çiştî ile Tümûr Altay idaresindeki Türklerin yanına gitti. Tümûr Altay, Nizâmeddîn'in yanına yaklaşarak:

"Kadınımı elimden alan sensin değil mi?" dedi ve birden topuzu adamın başına indirdi! Nizâmeddîn orada can verdi. Beyni darmadağın olmuş bir hâlde Ebû Ahmed'in önüne yuvarlandı. Ebû Ahmed apar topar şehre döndü. Türkler aldıkları at ve koyun sürülerini salıverdiler. Bir müddet sonra Fakih Nizâmeddîn'i öldüren Türk Herat'a geldiğinde Nizâmeddîn'in öğrencilerinden bir grupla karşılaştı. Onlar selâm verecekmiş gibi adamın yanına yaklaştılar; elbiselerinin altına gizledikleri hançerleri ansızın çıkarıp Türkü öldürdüler! Türkün yanında bulunan birkaç kişi derhal sıvıştı oradan...

Bu hâdiseden sonra Melik Hüseyin, Nizâmeddîn'in dava dostu ve kendisinin amcazâdesi olan Varnâ'yı Sicistan hükümdarına[24] gönderdi elçi olarak. Varnâ oraya geldiğinde Hüseyin ikinci bir haber yollayarak bir daha yanına dönmemesini ve orada kalmasını emretti. Varnâ, ise Hint diyarına yöneldi. Ben Hint diyarından çıkarken Sint bölgesinde bir şehir olan Sîvesitân'da[25] gördüm onu. Varnâ şehrin âyan tabakasından, saygın kişilerinden biriydi. Ama gönlünde başa geçmek sevdası vardı. Ava düşkündü, doğan beslerdi. Atlara, kölelere ve hükümdar elbiselerine pek tutkuluydu. Oysa bu ahlâkta olan kimse Hindistan'da tutunamaz. Hint hükümdarı onu küçük bir şehrin yöneticisi yaptı. Ama kadere bakın, Hindistan'da oturan Heratlı bir cariye meselesi yüzünden Varnâ'yı öldürdü! Söylenenlere göre işin esası şuydu:

Meğer Melik Hüseyin'in kışkırtmasıyla Hint hükümdarı böyle bir olay tertip etmiş, o Heratlı kadını görevlendirmiş. Varnâ'nın öldürülmesinden sonra Melik Hüseyin, Hint sultanına itaatini bildiriyor, ona bağlı olduğunu söylüyor. Hint hükümdarı da Sint'in senelik geliri ellibin dinarı bulan Bekkâr[26] beldesini Hüseyin'e veriyor.

Kaldığımız yerden devam edelim:

Herat'tan çıktık Câm[27] şehrine geldik; burası orta ölçekte bir şehirdir. Akarsuyu, bağı, bahçesi ve gözesi çoktur. Ağaçlarının büyük bir kısmı duttur. İpeği meşhurdur. Söylenenlere göre bu şehir Allah âşığı, zahit sufî Şihâbeddîn Ahmed Câm[28] tarafından kurulmuş. Onun Zâde adıyla bilinen torunu Ahmed'i Hint hükümdarı öldürmüştür. Câm şehri hâlâ Şeyh Ahmed'in torunları tarafından yönetiliyor. Bu şehir sultan tarafından azat kılınmıştır [=vergisi alınmaz, idarî sistemine karışılmaz]. Sözüne güvenilir bir adamdan işittiğime göre Irak hükümdarı Ebû Saîd bir keresinde Horasan bölgesine gelerek şeyhin zaviyesinin bulunduğu yerde konak verir. Şeyh Ahmed akıllı adam; büyük bir ziyafet düzenleyerek karargâhtaki her çadıra bir koyun gönderir hattâ her dört kişiye bir koyun vermeyi ihmal etmez. Ayrıca Ebû Saîd'in karargâhındaki bütün at, katır ve eşek gibi binek hayvanları için bir gecelik yeygi verir. Böylece orada ziyafetten payını almayan canlı kalmaz!

Câm Şehrinin Kurucusu Olarak Bilinen Şeyh Şihâbeddîn'in Hikâyesi

Anlatılanlara göre Şeyh Şihâbeddîn evvelce zevkine düşkün, şarap seven bir adammış. Altmışa yakın can dostu varmış onun; her gün birinin evinde toplanarak âlem yaparlarmış! Bir kişiye iki ayda sıra gelirmiş. Bir gün yine Şihâbeddîn'e sıra geldiğinde o Hak Teâlâ'ya tövbe ediyor, hâlini düzeltmeye niyetleniyor; şöyle söylenmekten de kendini alamıyor:

"Arkadaşlarım evde toplanmadan tövbe ettiğimi söylersem ziyafetin külfetinden kaçtığımı sanırlar!" Bu tedirginlik onu sarmışken şölen için gerekli yiyecekleri hazırlıyor ve şarabı tulumlara dolduruyor! Dostlar gelip şarap içmek isteyince tulumun birini açıyorlar ama şarap değil şerbet çıkıyor! İkinci ve üçüncü tulumu da açıyorlar; hepsi şerbet! Bu nedir diye merakla soruyorlar. Şihâbeddîn meseleyi anlatıyor, tövbe ettiğini söyleyerek ekliyor:

"Allah'a andolsun; bu içtiğiniz şerbet sizin daha önce kafanıza diktiğiniz şaraptan başka bir şey değil!" Bu olaydan sonra hepsi Hak Teâlâ'ya tövbe ediyor ve bu zaviyeyi yaptırıyorlar. Ömürlerinin geri kalan kısmını ibadetle geçiriyorlar. Şihâbeddîn'in daha nice kerameti ve keşfi zahir olmuştur.

[Tûs, Meşhed, Serahs]

Câm şehrinden çıktık Tûs'a yöneldik. Tûs,[29] Horasan'ın büyük şehirlerindendir. Ünlü bilgin, Ebû Hâmid Gazâlî[30] burada dünyaya gelmiş. Mezarı da burada. Tûs'tan kalktık, Meşhed-i Rıza[31] diye bilinen şehre yöneldik. Burası da muhteşem bir yer; gayet geniş, meyvesi çok, suyu bol ve her yanı değirmen. Şehre ismini veren türbedeki ulu insanın soyu şöyledir:

Ali Rıza[32] b. Musa Kâzım b. Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn b. Hüseyin b. Ali Emirü'l-müminîn b. Ebû Tâlib. Allah, cümlesinden hoşnut olsun. Tâhir Muhammed Şâh burada oturuyor. Mısır, Şam ve Iraklılar "nakip" derken neyi kastediyorlarsa buralılar da "tâhir" derken aynı şeyi kastediyorlar. Hint, Sint ve Türkistan ahalisi ise Seyyid-i Ecell tamlamasını kullanıyorlar. Hindistan'da tanıştığım Kadı Şerif Celâleddîn ve Ali'yi, ayrıca Ali'nin iki oğlu; Emir Hindû ve Devlet

Şâh'ı Meşhed'de gördüm. Tirmiz'den Hindistan'a kadar Şerif Ali ve iki oğluyla yolculuk yaptım.

Meşhed'in [=kutlu mezarın] üzerinde büyük bir kubbe var. Bir zaviyenin iç kısmında inşa edilmiş. Yanı başında bir medrese ve mescit bulunuyor. Son derece güzel bir tarzda yapılmış bu binalar. Duvarlar "kaşânî" denilen çiniyle kaplı. Kabrin üzerine gümüş plakalarla süslü tahta bir sanduka konulmuş. Sandukanın üstünde gümüş şamdanlar asılı ve türbe kapısının eşiği de gümüşten. Kapıda sırmalı ipek perde var. Türbenin içi, çeşit çeşit kumaşlarla döşeli.

Bu kabrin karşısında Emirü'l-müminîn Halife Hârûn Reşîd'in kabri[33] görülüyor. Bunun üzerinde de sanduka var; yanı başında Mağrip halkının "hasek" ve "menâir" dedikleri türden şamdanlar dikili. Râfızîler ziyarete geldikleri zaman Hârûn Reşîd'in kabrine ayaklarıyla vurup gümletiyor, Rıza'ya ise selâm veriyorlar!

Sonra Serahs[34] şehrine yöneldik. Şeyh Lukmân Serahsî diye bilinen salih kul buralıdır;[35] Hak Teâlâ ondan hoşnut olsun. Serahs'tan çıktık, Zâva'ya hareket ettik.[36] Burası da Şeyh Kutbeddîn Haydar'ın doğum yeridir.[37] Derviş gruplarından Haydariye taifesi bu adamın takipçisi imiş. Haydarîler el, boyun ve kulaklarına, hattâ cinsel birleşmeye girmemek için malûm organlarına bile demir halka takarlar!

[Nişabur]

Zâva'dan hareket ettik, Nîsâbûr'a [=Nişabur] ulaştık.[38] Burası Horasan'ın dört büyük şehrinden biridir. Bağı bahçesi ve suyu bol; dört ırmak var şehri yaran. Çok güzel bir şehir. Burası Küçük Dımaşk ismini almıştır. Çarşıları da güzel ve geniştir. Ana çarşının tam ortasındaki câmiin mimarîsi pek hoş. Câmie bitişik dört medresenin de çevresinde gayet gür akan bir su var. *Kur'an-ı Kerim* ve fıkıh öğrenen epey öğrenci kalıyor bu binalarda. Burası dünyanın en güzel medreselerinden ama şunu da belirtmeden duramam: Horasan, Irakayn, Dımaşk, Bağdat ve Mısır medreseleri sağlamlık ve sanat bakımından olağanüstü olmalarına rağmen Efendimiz Ebû İnân'ın başşehri olan Fas yakınında yaptırdığı medrese hepsinden güzeldir! Hak Teâlâ Ebû İnân'ı daima mesut kılsın, ordu-

sunu başarıdan başarıya koştursun. Onun yaptırdığı medrese yükseklik ve genişlik açısından benzersizdir; alçıdan yapılmış o ince nakışları doğuda görmek mümkün değil!

Nîsâbûr'da dokunan "nah" ve "kemha" cinsi ipekler Hindistan'a gönderiliyor. Bu şehirde ünlü bilgin, manevî âlemin kutbu, Şeyh Kutbeddîn Nîsâbûrî'nin zaviyesi var. Büyük vâizlerden ve din bilginlerinden sayılan bu muhterem insanın misafiri oldum. Bana iyi davrandı, ikramda bulundu. Onun nice burhan ve kerametine tanık oldum; birini anlatayım:

Nîsâbûr'da bir Türk hizmetkâr satın almıştım. Şeyhefendi onu yanımda görünce şöyle demişti:

"Bu adam sana yaramaz, onu derhal satmalısın!" Ben de kabul ettim, peki diyerek onu ertesi gün bir tüccara sattım. Şeyh Kutbeddîn'e vedâ ederek oradan ayrıldım; Bistâm şehrine vardığım zaman dostlarımdan aldığım mektupta, sattığım kölenin adam öldürdüğünü, kısas olarak da kendisinin katledildiğini duydum! İşte şeyhin apaçık kerameti!

[Türklerin At Hırsızlığı İle İlgili Sert Tavırları]

Nîsâbûr'dan çıktık. Herkesin bildiği Allah dostu, ârif sufî Şeyh Ebû Yezid Bistâmî'nin memleketi olan Bistâm'a[39] yöneldim. Şeyh hazretlerinin kabri buradadır.[40] Ca'fer-i Sâdık'ın soyundan gelen bir adamın kabriyle aynı kubbe içinde; Allah Teâlâ onlardan razı olsun. Büyük velilerden Ebu'l-Hasan Harkanî'nin kabri de buradadır.

Şeyh Ebû Yezid Bistâmî'nin zaviyesinde konakladım.

Bistâm'dan çıktım, Hinduhıyr[41] yoluyla Kundûs[42] ve Bağlân'a[43] yöneldim. Bu yöreler ulu ermişlerin ve dindar insanların oturduğu suyu bol ve bahçeli kasabalardır.

Kundûs'da bir su kenarında mola verdik. Orada Mısırlı Şeyh Şîr-i Siyâh adında bir adamın zaviyesi var. Şîr-i Siyâh, kara aslan demektir. O kasabanın sorumlusu olan Musullu bir memur, büyük bir bahçe içinde inşa edilmiş evinde bize mükellef bir ziyafet verdi!

Kasabanın yakınındaki mera güzeldi, otu çoktu. Deve ve atlarımızı semirtmek için kırk gün orada kaldık. Buruntayh Bey'in sert kanunlarından ötürü bölgede asayiş berkemâl; evvelce bahsetmiş-

tik bundan... Türkler hayvan çalanın cezasını şöyle belirlemişler; hırsız ya çaldığı gibi dokuz adet getirecek yahut evlâtlarını teslim edecek davalıya! Eğer evlâdı da yoksa hırsızı koyun gibi boğazlıyorlar! Burada herkes hayvanının uyluklarına özel bir nişan vuruyor sonra çobansız salıyor otlağa! Biz de öyle yaptık. Buraya gelişimizden on gün sonra hayvanlarımızı saydığımızda üç eksik çıktı. Aradan onbeş gün geçmişti ki bir grup Tatar gelip hayvanlarımızı teslim etti bize! Demek ki hayvanlarımızı aldıysalar da Türklerin sert kanunlarından korktukları için geri getirmişlerdi.

Geceleyin, gerektiğinde kullanılmak üzere çadırlarımızın karşısına iki at bağlardık. Bir gece bu şekilde bağladığımız iki at kayboldu. Hareket ettikten yirmi iki gece sonra atlarımız bize, yolda geri verildi!

[Hindukuş, Benchîr, Perven]

Bu yörede uzun süre kalışımızın nedenlerinden biri de kara kış korkusudur. Çünkü yolumuz üzerinde Hindûkûş[44] denilen bir dağ [silsilesi] bulunuyor. Hindistan'dan getirilen köle ve cariyelerin çoğu, acı soğuk ve dinmek bilmeyen kar nedeniyle bu dağlarda mahvoluyor. Bu yüzden oraya Hindukuş demişler; "Hint halkını öldüren" demektir. Bu dağı aşmak için tam bir gün yol tepmek gerek.

Sıcakların gelmesini bekledik ve nihayet bir gün tırmanma işine başladık; o gecenin sonunda zirveye vardık. Ertesi gün akşam vaktine kadar dağın üstünde yol aldık. Kara gömülmemek için geçeceğimiz yere keçe yayıyorduk.

Dağa tırmanmadan önce Ender[45] denilen mıntıkaya gelmiştik. Burada bir zamanlar koca bir şehir varmış ama şimdi hiç eseri yok. Sonra büyük bir kasaba yakınında Muhammed Mehrâvî diye bilinen erdemli bir insanın zaviyesinde konaklamıştık. Muhammed Mehrâvî bize ikramda bulunup yemek vermişti. Garip bir adam, galiba saflığından ve iyilikseverliğinden olacak yemekten sonra elimizi yıkadığımız suyun artığını içiyordu! Hindukuş zirvelerine varıncaya kadar bize eşlik etti. Dağdaki bir sıcak su kaynağında yüzlerimizi yıkayınca cildimiz çatladı; çok acı çektik! Sonra Benchîr[46] [=Penç hîr; Penşir] diye ünlenmiş mıntıkaya geldik. "Benc" [=Penç] beş, "hîr" ise dağ demektir; yani

Beşdağ anlamına geliyor bu isim... Vaktiyle burada büyük nehrin kenarına kurulu kalabalık bir şehir varmış. Nehrin suyu deniz suyu gibi mavidir; Bedehşân dağlarından çıkar. Halk bu dağdan çıkan yakuta "Belahş" adını veriyor. Bu civardaki şehirlerin tümü Tinkîz Han tarafından harab edilmiştir; o zamandan beri öyle yıkık vaziyette.

Yöre ahalisince pek sevilen bir dervişin; Şeyh Saîd Mekkî'nin mezarı da bu şehirdedir. Sonra Şeyh Atâ Evliyâ'nın zaviyesinin bulunduğu Beşây dağına[47] gittik. Atâ Türk dilinde baba demektir; evliyâ zaten Arapça. Böylece bu kelimenin anlamı "Allah dostlarının babası" demek oluyor. Bu adama Sîsâdsâle de denilir. "Sîsâd", Farsça üçyüz demektir, "sâle" ise yıl anlamına geliyor. Onlar bu adamın üçyüzelli yaşında olduğunu söylüyorlar; onun hakkında güzel inançlar besliyorlar. Uzak yörelerden ona yöneliyor, buralara kadar yol tepiyorlar. Oraya gelenler arasında sultanlar ve zengin hatunlar da vardır. Şeyh Atâ Evliyâ bize mükellef bir ziyafet verdi. Zaviyesinin hemen yakınında bir su kenarında mola verdik. Yanına çıktık, ona selâm verdim, beni kucakladı. Nahif, incecik ve gencelmiş bir bedeni vardı. Onu gören elli yaşında zanneder! Her yüz senede saç ve dişlerinin yeniden geldiği söyleniyor. Ayrıca Ebâruhm'u gördüğünü söylüyor. Ebâruhm dediği adamın kabri, Sint bölgesinin Multân şehrindedir. Ondan hadîs aktarmasını rica ettim, bana bir sürü hikâye anlattı! Şüphe ettim durumundan; ama en doğruyu Allah bilir.

Buradan ayrılıp Berven[48] [=Pervân] şehrine yöneldik. İşte bu şehirde Emir Buruntayh'la karşılaştım; ihsanda bulundu, iyi davrandı. Gazne'deki yardımcılarına mektup yazarak bana kolaylık gösterilmesini emretti. Buruntayh'tan ve onun ne denli cüsseli oluşundan daha önce bahsetmiştik. Onun yanında şeyh ve dervişlerden oluşan bir küme vardı; bildiğimiz zaviye ve tekke ehli insanlar...

Berven'den çıktık Carh'a [=Çarh] ulaştık.[49] Bu şehir, bahçeler arasına kurulmuş büyük bir yerleşim birimidir. Meyveleri çok lezzetli! Oraya yaklaştığımızda yaz mevsimiydi. Yolda bir grup öğrenciye ve dervişe rastgeldik. Cuma namazını burada kıldık. Emir Muhammed Çarhî bize güzel bir ziyafet çekti. Muhammed ile daha sonra Hindistan'da görüştüm.

Notlar

1 **Belh şehri:** İskender döneminde Baktriya denilen meşhur şehir, bugün Afganistan'ın kuzeybatısında yer almaktadır, Doğu Horasan'ın en mühim şehirlerinden biri olduğu hâlde. Moğol istilâsı esnasında harap oldu ve bir daha eski ününe kavuşamadı. İslâm dünyasının meşhur sufî ve hakîmlerinden bazıları Belhlidir. Ya'kûbî zamanında Horasan'ın merkezi idi; ta o zaman belirlenen komşu kasaba ve şehirler bugün hâlâ aynı adları muhafaza etmektedir Afganistan'da. Bkz.: Ya'kûbî, *el-Buldân,* ed-kritik: M. Emin Dannâvî, s. 116-121; ayrıca İbn Battûta'nın Afganistan'la ilgili gözlemleri hakkında yazılmış bir eser olarak bkz.: Halîlullah Halîlî (Afgan Devleti'nin sabık Irak ve Kuveyt sefiri), *İbn Battûta fî Afganistan,* Bağdat, 1971, (Tâzî tarafından yazılan önsöz kısmı).

2 **Lâzeverd ve Belahş:** Lapas-lazuli olarak da bilinen bu taş, Bedehşan şehrinde Gökçe nehrinin üst tarafından çıkarılmaktadır. Burası Kuzey Afganistan'ın en uç noktasıdır. Bkz.: 24/8. not.

3 **Belh Câmii hakkında Beyhakî'nin kaydettikleri:** Beyhakî bu câmiin gerçekten büyük olduğunu gösteren çeşitli merasimlerden bahsetmiştir. Bkz.: Beyhakî, *Târîh,* Arapçaya çev. Yahya el-Haşşâb, s. 319.

4 **Davud b. Ali:** Bu şahsın adı tarihî kayıtlara göre Davud b. Abbâs'dır. Olay hicrî 3. yüzyılın ilk yarısında yaşanmıştır. Bkz.: Halîlullah Halîlî, *İbn Battûta fî Afganistan,* s. 22, 23.

5 **Ukkâşe b. Mıhsan Esedî:** Sahâbîlerden Ukkâşe b. Mıhsan, Peygamberimizin yanında bulunmuş ve 12/633 yılında Necd'de şehit olmuştur. Herhalde onu sevenler tarafından hatırasına konmuş bir taş olmalı Belh'teki mezar. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ,* C. 1, s. 307

6 **Hızkıyel (=Hezekyel; batı dillerinde Ezechiel) Peygamber ve kabri:** İbn Battûta'nın bahsettiği kabirden bir eser kalmamıştır geriye. Hezekyel'in (as) kabri hakkında yaygın görüş, Hille civarında olduğudur. Mes'ûdî İsrâiloğullarının krallarından ve peygamberlerinden bahsederken Hızkıyel peygambere de değinir. Ya'kûbî de Hızkıyel'in Ahaz'dan sonra başa geçtiğini, onun döneminde Babil kralı Sanharib'in Kudüs'ü işgal etmeye çalıştığını ve Hızkıyel'in 27 yıl hüküm sürdükten sonra vefat ettiğini bildirir. Bkz.: Ya'kûbî, *Târih,* C. 1, s. 64; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb,* C. 1, s. 60 ve 69, paragraf nr.: 97, 117; Tâzî, *Rıhle,* C. 3, s. 91.

7 **İbrahim b. Edhem** meşhur bir sufîdir. Bkz.: 10/19. not.

8 **Kûhistan:** Aslında belirli bir coğrafî mıntıka değildir. Mana olarak "dağlık yer", "dağlık bölge" demektir; sanki "dağıstan" gibi bir şey. İran ve Orta Asya'da pek çok mıntıkanın genel ismi olarak kaydedilir; en meşhuru Horasan bölgesinin güneyindeki geniş alandır. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ,* C. 3, s. 1613.

9 **Herat:** Orta Asya'nın en zengin, en eski ve en etkileyici abidevî eserlere sahip şehridir. Zend Avesta'da Haraeva; İskender dönemiyle ilgili Yunan kaynaklarında Areia şeklinde geçer. İslâmın ilk yıllarından beri bu şehirden pek çok bilgin çıkmış ve Moğol istilâsına kadar şehrin tarihi ile ilgili beş mühim eser yazılmıştır. Önce Gazneli Sultan Mahmud'un oğlu Mes'ûd zamanında daha sonra ise Timurlulardan Ebû Saîd

Mirza zamanında Herat'ın altın devrini yaşadığını söyleyebiliriz. Özellikle binalardaki azamet ve dış duvarlardaki süslemeler insanı hayran bırakmaktadır. Hele hele Gevherşad binası ve Medrese-i Mirza kalıntılarının, insanı, mimarî deha ve tezyinî sabrın önünde diz çökmeye sevkettiğini söylemek gerek. Kelimelerin en ihtiraslısını ve en kudretlisini bulmak gerek bu mimarîyi anlatmak için; daha doğrusu Hüseyin Baykara'yı ve Ali Şir Nevâî'yi anlamak gerek... Ali Şir Nevâî gibi büyük ve kendine güvenen ruhların nasıl bir şehirde yaşadığını bilirse insan, o zaman anlar kilin, toprağın ve taşın da şiir gibi, ekmek gibi, kitap gibi ete kemiğe ve cana büründüğünü. Timur döneminin büyük bilgini Taftâzânî burayı vasfederken şöyle der: "Tüm iyilikler burada cem'olur, / En güzelleri, inanç, güvenlik, uğur." Herat şimdi Afganistan'dadır. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cem*, C. 5, s. 406, madde nr.: 12664; Seyfî Herevî, *Târîhnâme-i Herât*, M. Zübeyr neşri, Kalküta, 1944; Major C. E. Yate, *Northern Afganistan*, London, 1888, s. 23-69; MEB *İslâm Ans.*, Herat maddesi (Z. V. Togan tarafından hazırlanmıştır.); Halîlullah Halîlî, *Herât*, Bağdat, 1974, C. 1, s. 45.

10 **Merv:** Bu ismi taşıyan iki yer vardır; biri Merv-rûd (yani nehir kıyısındaki Merv) diye bilinir; diğeri Merv-i Şâhecân diye bilinir. İşte asıl Merv burasıdır ve coğrafyacı-tarihçi Ya'kûbî döneminde Horasan bölgesinin en ünlü şehri, idarî merkezidir. Büyük Selçuklulardan Sultan Sencer ve Timurlulardan Şahruh zamanında da şen bir şehirdi. Bugün Türkmenistan sınırları içindedir. Bkz.: Ya'kûbî, *Age.*, s. 121; Yâkût Hamevî, *Age.*, s. 132; MEB *İslâm Ans.*, C. 7, s. 776.

11 **Hüseyin Muizzüddîn b. Gıyâseddîn Gûrî (=Herat emiri Gıyâseddîn Kert'in oğlu) ve Kert hanedanı:** Gıyâseddîn Gert (veya Kert) in üçüncü oğludur. 770/1370'te vefat etti. Bu hanedan, asıl Gûrîlerle karıştırılmamalıdır. Herhalde Afganistan'ın güneybatısında, Herat'ın doğusunda bulunan dağlık bölgeye egemen olduğu için onlara da Gûrîler diyor İbn Battûta. Zira tarih kitaplarındaki Gûrîler 1244'te son bulur. Gûr bölgesine egemen olan eski Gûrluların kökeni tarihçiler arasında ihtilâf kaynağı olmuştur. İlk defa büyük Selçuklu sultanı Sancar döneminde Gûr beylerinin yürüttüğü diplomatik ilişkilere rastlıyoruz. 11. yüzyılda İzzeddîn Hüseyin adlı bir Gûr emiri hem Sultan Sancar'a hem de Gazne sultanına hediyeler sunmaktadır. İbn Battûta'nın, cesaretine hayranlık duyduğu Gıyaseddîn Kert ise Âl-i Kert (=Âl-i Gert) diye bilinen ve 1245'ten 1389'a kadar egemen olan başka bir hanedandan gelir. Rukneddîn Merganî'nin oğlu Şemseddîn artık tamamen çökmüş bulunan eski Gûr hanedanından gelen bir prensesle evlenerek 1244'te o bölgede nüfûzunu tesis etmiş idi. Şemseddîn, Moğollara boyun eğmiş, onlara bağlı bir vali olarak sağlam dostluk bağları kurmuş, Müngke Han'dan aldığı yarlığ ile Herat, Sebzvar, Gûr bölgesi, Sistan ve Belh olmak üzere ta İndus nehrine kadar çok geniş bir alanı idare etme yetkisine sahip olmuştur. İşte Gıyaseddîn Kert, bu soydan gelen ve kendi döneminde İlhanlı hükümdarı olan Ebû Saîd'den yarlığ alarak idare ettiği geniş araziyi eskisi gibi nispeten özerklik statüsünde tutmayı başaran, hattâ bu sükûnet ortamında 1326'da Mekke'ye gitmeyi bile başaran bir emirdi. 1328'de vefat edince yerine önce oğlu 3. Şemseddîn diye bilinen emir geçmiş, bu adam içkiye düşkünlüğü ve uysallığı sebebiyle siyasetin ağır yükünü kaldıramayınca 1329'da vefat etmiş; yerine kardeşi Hafız geçmiş, o da Gûr bölgesinin asıl sakinle-

rinin isyanlarıyla mücadele etmekten yorularak 1331'de vefat etmiştir. Ondan sonra Muizzüddîn başa geçmiştir ki Gıyâseddîn Kert'in üçüncü oğludur. Muizzüddîn, İlhanlı Moğollarının iyice zayıflamasını fırsat bilerek İlhanlı Ebû Saîd Han vefat eder etmez kendi istiklâlini ilân etmiştir. Uzun hükümranlığı sırasında Serbedârîlerle mücadele etmiş, nihayet onları yenerek tam anlamıyla Mâverâünnehir hükümdarlarından kurtulup rahat bir nefes almıştır. 1391 yılında Timur'un elçisini kabul ederken vefat etmiş; yerine oğlu 2. Gıyaseddîn Pir Ali geçmiş ve bu devlet 1389 yılında Timur tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bkz.: B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 174-180; MEB *İslâm Ans.*, C. 6, s. 596-597.

12 **Mes'ûd Serabdâlân (=Serbedârân; Serbedârîler) ve hikâyesi:** Bu grubun başı olan Abdurrâzık, İlhanlıların Horasan valisine huruç etme niyetiyle yaptığı konuşmada şöyle der: "Aman eğer gevşek davranır da kendinizi belli ederseniz bu bizim sonumuz olur! Korkaklar gibi ölmektense kellelerimizi darağacında (=ser be dâr) görmek daha iyidir!" Serbedâr tayfasının ilk lideri aslında Ebû Saîd'in yanında çalışan Abdurrâzık idi, ancak Ebû Saîd 735/1335 tarihinde ölünce hemen isyan etti. Daha sonra kardeşi Mes'ûd tarafından 739/1339 yılında öldürüldü. Mes'ûd ise 744/1344 yılına kadar bu taifeyi yönetmiştir. Seyyahın bahsettiği Muhammed ise galiba onun takipçilerindendir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 46.

13 **Şuttâr, Sakkûra ve harâfîş tayfaları için** bkz.: 6/29. not.

14 **Sebzâr (=Sebzvâr) ve Beyhak:** Sebzôr veya Sebzvâr; Ebu'l-Fidâ'ya göre Beyhak bölgesinin askerî merkezi idi. Eski ismi Hosrôgerd'dir. Nişabur'un 64 mil batısındadır. 737/1338 yılında Serbedârîler tarafından işgal edilmişti. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 442; Halîlî, *İbn Battûta fî Afganistan*, s. 47; Tâzî, *Maa İbn Battûta fî İran*, s. 96.

15 **Tûs ve Çapulcu Hasan:** Tûs, şimdiki Meşhed şehrine yakın bir şehirdir. Nâsîruddîn Tûsî gibi meşhur bilgin ve düşünürlerin memleketidir. Burada ismi geçen Hasan, Nişabur zindanından çıkan ve Mes'ûd'un sağ kolu olarak savaşlara katılan Şîî bir liderdir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 3, s. 47.

16 **Togay Timur:** Ebû Saîd'in vefatından sonra taht kavgalarına karışan Moğol prenslerindendir. 1351'de Serbederân tayfası tarafından Astrabad'da öldürüldü. Bkz.: Spuler, *İran Moğolları*, s. 148-151.

17 **Argûn b. Nevrûz b. Argûn (=İlhanlı valisi):** İlhanlıların Horasan valisi. 735/1335'te Ebû Saîd Han'ın ölümünden sonra Tûs, Nişabur ve Merv'i içine alan bir emirliğin hâkimi olmuştur. 1338 yılında Serbedârân tayfası bu bölgeye hâkim olunca yenilen Argûn, Togay Timur'a sığındı; onun soyundan gelenler Timur devrine kadar bölgede kalmaya devam etmişlerdir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 3, s. 47.

18 **Gûrların aslı meselesi:** Tabiî ki burada bahsedilen Gûrîler ile Şam diyarındaki Gavr'ın bir alâkası yoktur. Evvelce Gûr'dan bahsedilmişti. Bkz.: bu bölüm 11. not.

19 **Semnan ve Celâlüddevle:** Bazı kitaplarda Semnan şeklinde de kaydedilen bu şehir bugünkü Tahran'ın 100 mil doğusundadır. İlhanlılar dağılınca burası Celâlüddevle İskender b. Zeyyâr tarafından alınmıştır. Serbedârîlerin reisi olan Mes'ûd, Mazenderan hâkimi olarak da bilinen bu hükümdara karşı savaşırken öldürülmüştür. Bkz.: B. Spuler, *İran Moğolları*, s. 155.

20 **Bûşenc:** İran-Afgan sınırındadır. Bkz.: Tâzî, *İbn Battûta fî İran*, s. 98.

21 **Yediyüzkırksekiz yılı:** 1347'ye denk düşer.

22 **Nizâmeddîn Mevlânâ:** Asıl adı Nizâmeddîn Mevlânâ Abdurrahîm idi. Ancak kendi beldesindekileri kurtarmak için hayatını tehlikeye atınca ona Pir-i Teslîm demişlerdir. Bu meşhur sufî 737/1337 yılında şehit olmuştur. Mezarı Fahreddîn Râzî'nin kabri yakınında Herat civarındadır. Bkz.: Halîlullah Halîlî, *İbn Battûta fî Afganistan*, s. 47.

23 **Mevdûd Çiştî ve onun soyundan gelen Ebû Ahmed Çiştî:** Mevdûd Çiştî, Ahmed Nâmekî'den feyz almış tasavvuf büyüklerindendir. 527/1132 yılında vefat etti. Torununun oğlu olan Ahmed Çiştî'nin ismi, tarihî kaynaklarda Herat sultanı Gıyâseddîn ile İlhanlı emiri Yasavur arasında vuku bulan anlaşmazlıkları halletmeye çalışan kişi olarak geçer. Bkz.: Halîlullah Halîlî, *Age.*, s. 53-55; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 50.

24 **Sicistan ve dönemin mahallî devleti:** O dönemde bölgeyi İlhanlı Moğollarına bağlı bir emirlik yönetiyordu. Seyyahımızın gezdiği sıralarda Kutbeddîn Muhammed (1331-1341) baştaydı. Bkz.: Gibb, *The Travels*, C. 3, s. 580.

25 **Sîvesitân ve Sakalar:** Burası herhalde Haydarabad'ın kuzeyinde Sint nehri kıyısına kurulu Sehvan diye bilinen yer olmalı. Zeki Velidî Togan, Sakalardan (=İskitler) bahsederken Sistan, Sicistan, Siistan gibi yer adlarının aslında onlardan yadigâr kaldığını söylüyor. İlim âlemindeki yaygın kanaat Sakaların İranî olduklarıdır. Ancak hayat tarzları, konar-göçer oluşları, ölüm âdetleri ve mülksüz yaşayışları onların Türk olma ihtimalini kuvvetlendiriyor. Konuyla ilgili derli toplu kitap, İlhami Durmuş'un eseridir; özellikle 45-54. sayfalar arasına bakılmalı. Bkz.: Z. Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s, 404-409; İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Ankara, 1993, s. 39-60 Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 51.

26 **Bekkâr (=Bakar):** Sint (=İndus) nehrinin kuzey tarafındaki yol kenarına kurulmuş bir şehirdir; Multan'ın 120 km kuzeyindedir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 580.

27 **Câm şehri:** Bu şehrin yeni ismi Türbet-i Şeyh Câm'dır. Badğis sınırında Kûhistan bölgesinde Herat'tan Nişabur'a giden yolun kenarında kurulmuş bulunan şehrin daha da eski adı Buzcan idi. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 51.

28 **Şihâbeddîn Ahmed Câm:** Tam bir yüzyıl yaşadı ve 536/1142 yılında vefat etti. Bölge halkı tarafından çok sevilen biriydi; Timur onun kabrini ziyaret etmiştir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 580; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 51.

29 **Tûs ve dönemin hâdiseleri:** Tûs, Şimdiki Meşhed'in birkaç mil kuzeyindedir. Çingiz tarafından 617/1220 yılında istilâ edildi; ancak Emir Argûn Kırat tarafından tekrar imar edildi. Timur gelene kadar bu ailenin elinde kaldı. Timur burayı tamamen harap edince eski güzelliğine ve revnakına kavuşamadı; hemen yanı başındaki Meşhed güzellikte orayı geçti. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 451; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 582.

30 **Ebû Hâmid Gazâlî:** İslâm düşüncesinin zirvelerindendir; *Tehâfüt, İhyâ, Meâric, Mustasfâ* ve *Munkız* gibi her biri kendi alanında aşılması zor kitapların sahibi dâhi bilgin. 450/1058 yılında Tûs'ta doğdu, 504/1111'de yine burada vefat etti. Belki de Sünnî olduğundan; kabri şehrin neresindedir tam olarak bilinmez şimdi. Kitapları Fas'tan Hindistan'a kadar İslâm dünyasının her tarafına yayıldı; Avrupa'da da duyuldu ve üzerinde konuşuldu. İbn Battûta'dan ikiyüz yıl önce Gazâlî'nin kitapları Fas ve En-

dülüs'ün mutaassıp mollaları tarafından yakılırdı. Ancak bazı Gazâlî hayranı Muvahhidîler ve arkasından Merînîler gelince doğunun engin hoşgörüsü ve tetkikçiliği Mâlikîlik ve Zâhirîlikten başka bir şey bilmeyen batı Müslümanlarınca da benimsendi; Gazâlî daha sık ve rahat okunmaya başlandı. Gazâlî hakkındaki son tetkikler onun "İslâm aklını durdurduğu" tarzındaki Oryantalist iddiayı tamamen çürütecek niteliktedir. Gazâlî, fikrî serüvenini *Munkız*'da vermiştir. Maurices Bouyges yıllar süren tetkiklerinin ardından Gazâlî'nin irili ufaklı 404 eserini kaydeder. Bkz.: Gazâlî, *el-Munkız mine'd-Dalâl*, Beyrut, 1959; Zehebî, *Siyer*, C. 19, s. 322; *DİA İslâm Ans.*, C. 13, s. 489-534.

31 **Meşhed-i Rızâ (=Meşhed şehri):** İran'da Horasan eyaletinin merkezi ve Şîîlerin en büyük ziyaret merkezi olup Keşefrûd vadisinde bulunur. İslâm tarihinin en mühim şahsiyetlerinden İmam Ali Rıza b. Musa'nın kabri bu şehirdedir. Ondan önce Harun Reşid buraya gömülmüş idi; o, Horasan'a bir sefer açma teşebbüsündeyken Senabâd'da bir kalede hastalandı ve birkaç gün içinde 193/809 tarihinde birkaç gün içinde vefat etti. İşte Harun Reşid'in vefatından on sene sonra Halife Me'mun, Merv'den dönerken bu kalede birkaç gün kaldı, o sırada 12 İmam'dan 8'incisi olan damadı ve saltanat vârisi Ali Rıza yanında bulunuyordu. Bu zât 203/818 yılında ânîden vefat etmiştir. Meşhed, başlangıçta küçük bir yer iken zamanla meşhur oldu ve tüm Şîî dünyasının rağbetiyle büyük bir şehir hâline geldi. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 8, s. 146-148.

32 **İmam Ali Rıza b. Musa Kâzım ve kabri:** 12 İmam'dan sekizincisi. Bkz.: bir önceki not.

33 **Hârûn Reşîd:** Abbâsî halifeleri arasında en meşhuru. 193/809 yılında Tûs şehrinde vefat etti; adı *Binbir Gece Masalları*'nda adı çokça geçen hükümdar. Bkz.: 31. not.

34 **Serahs şehri:** Serahs, Tûs şehrinin doğusunda İran ile Türkmenistan sınırında yer alır. Hanefî fıkhının büyüklerinden İmam Serahsî'nin şehridir. Ebu'l-Fidâ anlatıyor: "İbn Havkal'ın bildirdiğine göre Serahs şehri Nişabur ile Merv arasında, düz bir arazide kurulmuştur. Serahs mera bakımından pek zengindir, kasabası azdır, halkının temel sermayesi develerden ibarettir; su genellikle kuyulardan sağlanır." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 455; *National Geographic*, Şubat 1976, (Sovyet haritası).

35 **Lukmân Serahsî (=sufî):** Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns*'te bu zâttan bahsetmiştir. Ali Şir Nevâî de (*Nefehat* çevirisi ve tekmili olan) *Nesâyim*'de Lukman'dan bahseder: "Anıng ibtidâda köp mücahede ve riyazatı bar imiş; anga keşf vaki oluptur ki aklı zayil boluptur; Şeyh Ebu'l-Hayr köp ayturmuş ki Lukman, Tingri'ning azadkerdesidir emr ü nehyden." Yani başlangıçta çok ibadet ve inzivası var imiş, sonra manevî âlemin kapıları ona açılınca aklı gitmiş. Şeyh Ebu'l-Hayr dermiş ki "Lukman Tanrı'nın emir ve yasaktan azat kıldığı kullardandır'. Bkz.: Ali Şir Nevâî, *Nesâyimü'l-Mahabbe* (metin), hazırlayan: Kemal Eraslan, Ankara, 1996, s. 187-188.

36 **Zâva şehri:** Bugünkü Torbet-i Heyderiyye şehridir ki Meşhed'in güneybatısındadır. Tam doğusunda Torbet-i Cam, güneyinde ise Gonabâd vardır. Bkz.: İran Demiryolları Haritası *(Negşe Şebekerâh-ı âhen Îrân)*; Tahran, 1975, Tâzî, *İbn Battûta fî Îrân*, s. 106.

37 **Kutbeddîn Haydar ve Haydariye taifesi:** Kutbeddîn Haydar 618/1221 tarihinde vefat etti; Melâmetiyye-Kalenderiyye tarîkatının kurucusu olan Cemaleddîn Sâvî'nin talebesidir. Şeyh Kutbeddîn, Haydariyye tarikatını kurdu ve bu tarikat hem Anadolu'da hem de Hindistan'da rağbet buldu. Mistik heyecanın sağlanması için kenevirin çok tabiî bir tarzda kullanılması bu tarikatın müntesipleri tarafından başlatılmış bir uygulama olabilir. Haydariyye tarikatının Anadolu sosyal tarihine de etkileri olmuştur. 22. bölümün 13. notunda verdiğimiz ayrıntılı bilgi önemlidir. Ayrıca bkz.: Ali Şir Nevâî, *Nesâyim*, s. 384; Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, C. 1, s. 215; *DİA İslâm Ans.*, C. 17, s. 35-36.

38 **Nîsâbûr (=Nişabur) ve dönemin hâdiseleri:** 618/1221'de Moğollar tarafından yağmalandı, 679/1280'de ağır bir deprem geçirdi; Serbedâr Mes'ûd tarafından işgal edilince de 738/1338 yılında Cânî Kurbanî memleketinin idârî merkezi oldu. Daha sonra Herat kökenli Gert (=Kert) hanedanının topraklarına dahil oldu ve Timur zamanına kadar onların elinde kaldı. Nişabur daha evvelki asırlarda gerek tercüme hareketi gerekse felsefî ve dinî ilimler bakımından İslâm medeniyetinin en büyük merkezlerindendi. Bu şehir Ömer Hayyâm'ın ve Feridüddin Attâr'ın şehridir. Ticarî önemini her zaman korumuştur. Ebu'l-Fidâ zamanında "Nişavur" diye telâffuz edilirmiş ismi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 451; Ya'kûbî, *el-Buldân*, s. 95-98; Yâkût Hamevî, *Mu'cem*, C. 5, s. 362; MEB *İslâm Ans.*, C. 9, s. 303.

39 **Bistâm:** Tahran-Meşhed yolunun ortasındadır; şimdi oraya en yakın büyük şehir Şâhrud'dur. Yâkût zamanında gayet mamur bir şehir imiş. Eski Bistam şehriyle ilgili enteresan bir husus: Orada hiç âşık yokmuş ve aşk illetine müptelâ olup bu şehre gelenler dahi derhal şehrin suyundan içmekle o illetten kurtulurlarmış! Bkz.: *İran Demiryolları Haritası*; Yâkût Hamevî, *Mu'cem*, C. 1., s. 500; Zekeriyyâ Kazvînî, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 308.

40 **Bâyezîd Bistâmî:** Melâmetiyye yolunun reisi olarak bilinir; 260/874 yılında vefat etti. Uzun adı Tayfur b. İsa b. Suruşan'dır. Kerâmetleri ve özlü sözleri menkıbe kitaplarını en çok dolduran sufîlerdendir. Bir adam Bâyezîd Bistâmî'nin yanına gelir ve alaycı bir edâ ile der ki: "Duyduğuma göre sen uçuyormuşsun!" Bâyezîd cevap verir: "Bunda şaşacak ne var? Uçmak senin için çok mu önemli? Akbabalar bile uçarken mümin niye uçmasın?" Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 10, s. 34; Zekeriyyâ Kazvînî, *Age.*, s. 308; *Sahabeden Günümüze*, C. 6, s. 131-134.

41 **Hinduhıyr yolu konusunda seyyaha yapılan itirazlar:** Buradaki Hinduhıyr herhalde Endhuy diye bilinen mıntıkadır. İbn Battûta'ya bu güzergâhı hususunda da itiraz edilmektedir; zira uğraması gereken pek çok şehir var bu güzergâhta, fakat seyyahımız bunlardan bahsetmiyor. Ancak gerek Halîlullah Halîlî, gerekse Tâzî gibi şârihlerin açıklaması bana da tutarlı geliyor: Galiba İbn Cüzey telhis işini (=kısaltma işini) burada da abartarak devreye sokmuş olmalı! Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 3, s. 58; Halîlullah Halîlî, *İbn Battûta fî Afganistan*, s. 59.

42 **Kundûs (=Kunduz):** Eski Toharistan bölgesinde Afganistan'ın kuzeyinde ticarî faaliyetleriyle meşhur bir şehir. Pamuk sayesinde şöhreti arttı; Ebû Hâmid Garnâtî'nin bahsettiği kumaşlar da bu yöreye mensuptur. Bkz.: Ebû Hâmid Garnâtî, *Rıhle*, s. 118; Tâzî, *Age.*, s. 58.

43 **Bağlân:** Eski Toharistan bölgesinin şehirlerindendir. Seyyahımız oraya vardığında Moğol istilâsının izleri henüz silinmemiştir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 58.

44 **Hindukuş dağları (=Doğudaki Kafkasya):** Zirveleri 7000 metreyi aşan, bir omurga gibi Afganistan'ın sırtında yer alan yüksek dağlar. Ülkenin orta kesiminden başlayan bu dağlar, jeolojik bakımdan İtalya'nın kuzeyinden itibaren Himalayalar'a kadar uzanan ve Alp kıvrımları adı verilen dağ sisteminin bu ülke içinde kalan parçalarıdır. Kuzeydoğu bölümü aynen Himalayalar gibidir; hattâ yer yer onların genel yüksekliğini de aşar; bazı tepeleri 8000 metreyi geçer. Kuzeydoğuda Hindukuş adını alan bu dağlar, Kabil'den itibaren batıya doğru yelpaze gibi açılarak Kûhibaba, Sefidkûh ve Bendibeyân gibi kollara ayrılır. Büyük İskender ve halefleri bu dağlar için Kafkasya tabirini kullanmışlardır. Saklanma, savunma ve saldırma imkânları açısından son derece elverişli olan bu coğrafya; inatçı, bağımsız ve savaşkan Afgan oymaklarının karakterine tesir eden esas âmillerden olsa gerektir. Kûş, Kust öldüren, döven, yere vuran anlamına gelen İran kökenli bir kelimedir. Hindu ise nehir insanı demektir. Hindu-Kuş, "nehir kenarında yani ovalarda yaşayan medenîleri öldüren dağlar" anlamında kullanılmış olabilir. Tarih boyunca bu mıntıka, Hindistan'dan gelen saldırılara karşı tam anlamıyla bir ölüm uçurumu olagelmiştir. Bkz.: MEB *İslâm Ans.*, C. 5 (I), s. 536; *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1540; John T. Platts, *Age.*, s. 1236.

45 **Ender (=Enderâb):** Hindukuş dağlarının kuzeyinde bir şehir. Burası İskender'in durduğu yerdir. Çeşitli noktalardan çıkartılan gümüş burada eritilirdi. Bkz.: Halîlî, *İbn Battûta fî Afganistan*, s. 60-61.

46 **Benchîr (=Pençir):** İbn Havkal ve Istahrî Penchîr dağlarından ve vadisinden bahsetmişlerdir. Buradan gümüş ve lapas-lazuli taşları çıkartılırmış. Bkz.: Halîlî, *Age.*, s. 64, 65.

47 **Beşây dağı ve Ata Evliya'nın mezarı:** Beşay, yerel dilde "küçük" demektir. Burası Gülbahar mıntıkasına yakındır. Halk bu civardaki kabre Şeyh-i Ârif'in kabri dermiş; İbn Battûta'nın söylediği Ata Evliya da bu olsa gerek. Bu bölgeye eskiden Kâfiristan derlermiş; zira rivayete göre Büyük İskender'in geride bıraktığı bir grup insan yaşarmış burada kendi kültürlerine göre. Pençir vadisindeki bu bölgenin ismi daha sonra Nûristan'a çevrilmiş. Bkz.: Halîlî, *Age.*, s. 65.

48 **Berven (=Perven):** Kâbil'in 45 mil kuzeyinde Pençir ile Gorban arasındadır. Bazı oryantalistler Büyük İskender'in inşa ettiği İskenderiye Kalesi'nin Perven'e yakın olduğunu söylemektedirler. Perven, İdrisî'nin haritasında da geçmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rıhle*, C. 3, s. 60; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 589.

49 **Çarh kasabası:** Perven'in 10 mil güneyinde Çarikar diye bilinen kasaba. Bu kasabadan yetişen meşhurlardan biri de Ya'kûb-i Çarhî'dir; Bahaeddîn Nakşibendî'nin müritlerinden. Bkz.: Halîlî, *Age.*, s. 66.

OTUZYEDİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN VE KÂBİL'E SEYAHAT

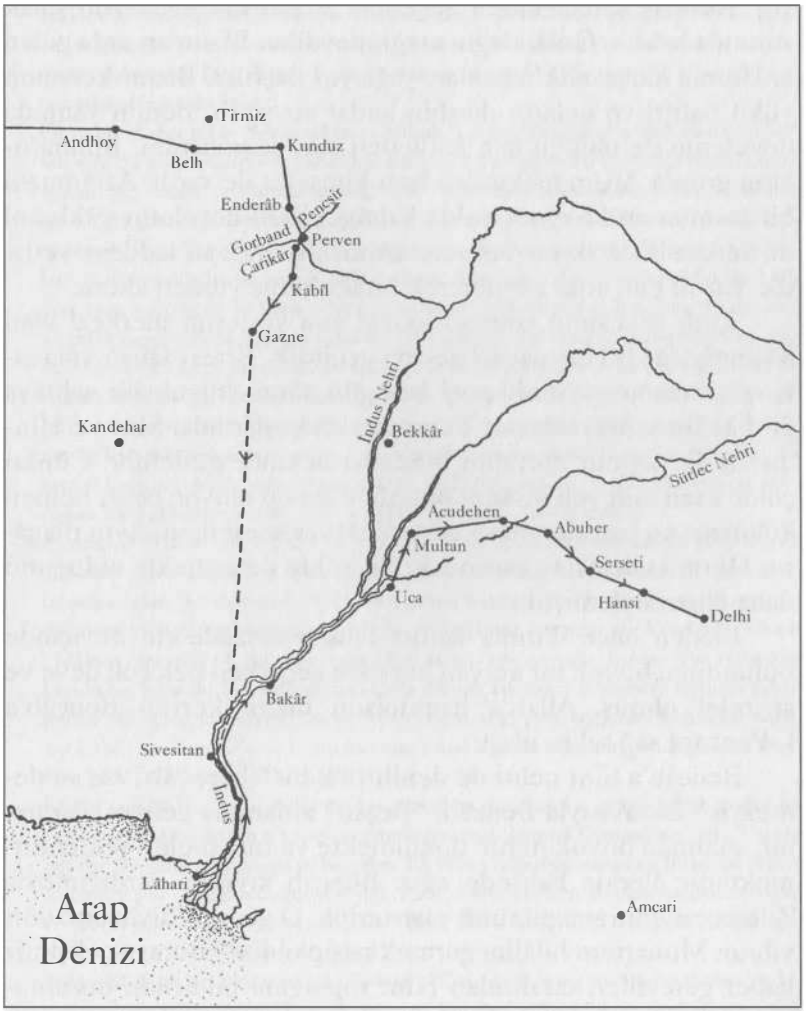
Çarh yöresinden çıktık, meşhur hükümdar Sultan Mahmud b. Sibük Tikîn'in [=Sebük Tekin] diyarı olan Gazne'ye[1] hareket ettik. Mahmud b. Sibük Tikîn[2] geçmişin en büyük sultanlarındandır. Onun lakabı Yemînuddevle'dir. Hindistan'a çok sefer yapmış, orada sayılamayacak kadar kale ve şehri ele geçirmiştir. Kabri bu şehirde; hemen yanı başında da bir zaviye kurulu.

Gazne'nin büyük bir kısmı haraptır. Eskiden çok güzel ve ihtişamlı bir şehirmiş.

Buranın soğuğu pek çetin olduğundan ahali kışın Kandehâr'a[3] göç ediyor. Kandehâr büyük ve zengin bir şehirmiş. Gazne'den üç gün uzaklıkta. Ben Kandehâr'a girmedim.

Gazne'ye yaklaştığımızda kalenin hemen altından akan bir nehrin kıyısındaki köyde konakladık. Oranın emiri Merzek Ağa adında birisiydi. "Merzek" küçük demektir, "ağa" ise ulu soylu anlamına geliyor.

Buradan çıkıp Kâbul'e [=Kâbil'e] yöneldik. Kâbul eskiden kalabalık bir şehirmiş.[4] Şimdi neredeyse bir köyü andırıyor. Bu yöre, Afgan adıyla bilinen Acem kökenli bir taifenin yatağı olmuştur. Onlar dağ ve geçitleri tutuyor, eşkıyalık yapıyorlar. Onların hâkim olduğu en büyük sıradağa Kûh-i Süleyman[5] adı verilmiştir. Anlatılanlara göre Hz. Süleyman bu dağa çıkıp o zaman karanlık içinde olan Hindistan'a bakmış. Sonra geriye dönmüş ve oraya girmemiş! Böylece bu dağlara Kûh-i Süleyman demişler. Kâbul'de evliyanın büyüklerinden Şeyh Abbâs'ın müridi ve

Afganistan, Sint, Pencap seyahati.
Kesik çizgiler muhtemel güzergâhı gösterir.

Kaynak: Gibb.

öğrencisi İsmail Afganî'nin[6] zaviyesi vardır. Kâbul'den sonra Kermâş[7] kaleciğine yöneldik. Burası iki dağ arasına kurulmuştur. Afganlılar tarafından eşkıyalık ve yol kesme amacıyla kullanılıyor. Kermâş kaleciğinden geçerken Afgan taifesiyle vuruşmak zorunda kaldık. Onlar dağın eteğindeydiler. Bizim art arda gelen oklarımız karşısında tabanları yağlayıp kaçtılar. Bizim kervanın yükü hafifti ve onların dörtbin kadar atı vardı. Benim yanında develerim de olduğu için kafileden ayrı düşmüştüm. Bulunduğum grupta Afgan halkından bazı kimseler de vardı. Azığımızın bir kısmını attık; ayrıca yolda kalmış bitkin develerin yüklerini de kenara bıraktık ve yatsı namazından sonra esas kafileye yetiştik. Ertesi gün atlar göndererek bıraktığımız yükleri aldım.

Türk ülkesinin sınırları içinde son yerleşim merkezi olan Şaşıngâr'da[8] [=Heştnagâr] geceyi geçirdik. Ertesi sabah yola çıkarak tamamen katedilmesi beş gün süren büyük bir sahraya girdik. Bu sahraya ancak Temmuz ayı başlarında, Sint ve Hindistan'da yağmur mevsimi merhaba deyince girilebilir. Çünkü çölde esen sam yeli insanın ölümüne sebep oluyor; ceset hemen kokmaya ve parçalanmaya başlar bu rüzgâr eserken. Aynı rüzgârın Hürmüz ile Şiraz arasındaki bir çölde de esmekte olduğunu daha önce söylemiştik.

Bizden önce Tirmiz kadısı Hudâvendzâde'nin de içinde bulunduğu büyük bir kervan buradan geçerken pek çok deve ve at telef olmuş. Allah'a hamdolsun bizim kervan Bencâb'a [=Pencap] sağ salim ulaştı.

Bencâb'a Sint nehri de denilir. "Benc" beş, "âb" ise su demektir.[9] Dolayısıyla Bencâb, "Beşsu" anlamına geliyor. Bu nehir, sonunda büyük nehre dökülmekte ve bu yöreleri şenlendirmektedir; ileride bahsedeceğiz. Bencâb kıyısına vardığımızda Zilhicce ayının son gününü yaşıyorduk. O gece Yediyüzotuzdört yılının Muharrem hilâlini görmek nasip oldu.[10] Buraya gelişimiz haber görevlileri tarafından Hint toprağına bildirildi; durumumuzu Hint hükümdarına anlatmışlar.

Bu ciltteki sözümüz burada bitiyor.

Bütün övgüler âlemlerin efendisi Yüce Allah'adır!

Bunu ikinci cilt takip edecek.

Notlar

1 **Gazne:** Kâbil'in 75 mil güneybatısında olan bu tarihî şehir, Zabulistan diye bilinen bölgenin idarî merkeziydi. 382/963'den 582/1186 tarihine kadar Türk asıllı Gazneliler Devleti'ne başşehirlik etmiştir. Hindistan'ın fethi ve Birûnî gibi dahi bilim adamları tarafından Hint kültürünün yoğun, dolaysız bir biçimde incelenmesi de bu devirde başlamıştır. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 467; *DİA İslâm Ans.*, C. 13, s. 479; ayrıca bkz.: bir sonraki not.

2 **Gazneli Mahmud b. Sibuktekîn (=Sübek Tikin):** Dağılmakta olan Sâmânî Devleti'nde bir kumandan olan babasının isminin nasıl okunması gerektiği ihtilâf konusudur. Sü, "ordu" anlamına geldiği için "ordubaşı" manasında Sü-bek şeklinde okunması gerektiği savunulduğu gibi; sevilen, kıymetli prens anlamında Sebük (yani "sevik"= sevilen) Tikin şeklinde okunması gerektiği de savunulmuştur. Kaynakların bir kısmında ise bu isim **Sibük** şeklinde harekelenmiştir. Gazneli Mahmud bilgiye âşık, zeki, cesur ve kurnaz bir hükümdardı. Hükümdarlığı boyunca Hindistan'a 17 sefer yaptı; öldükten sonra ardından taht mücadelesi oldu; oğlu Mes'ûd başa geçti; cesurdu, kudretli bir mimardı, sanatsever bir hükümdardı ama soğukkanlı ve disiplinli değildi; içki illetine müptelâ olduğu için gevşeklik gösterecek, babasının yerini asla tutamayacaktı. Sultan Mahmud ve Mes'ûd bugüne kadar Afganistan, Pakistan ve İran gibi bölge halklarının edebiyatında cesaret sembolleri, sanat ve şiirin efsanevî hamileri olarak yâdedilmiştir. Bkz.: H. Halîlî, *Age.*, s. 71; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 34-40; *DİA İslâm Ans.*, C. 13; s. 481.

3 **Kandehâr:** Gazne'nin 200 mil güneybatısındadır; denizden yüksekliği 1040 metreyi bulur; ancak Gazne'nin daha yüksek (2200 m.) olduğunu hatırlatalım. Ocakta ortalama sıcaklık 5-6 derecedir. Kâbil neredeyse ikiyüz yıldan beri başşehirdir ama ondan önce ya Belh ya Kandehâr ya Herat ya da Gazne başşehir idi. Kandehâr, Ebu'l-Fidâ'nın eserinde 14. iklimde, yani Hint İklimi'nde yer alır. Burası Sint vadisinde kurulu bir şehirdir; İbn Saîd de bu şehrin Büyük İskender tarafından kurulan şehirlerden biri olduğunu söyler. Ancak onların bahsettiği şehir bugünkü Kandehâr olmayıp Kâbil'den Peşaver'e ve İndus nehrine kadar uzanan bölgenin genel ismidir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 357; H. Halîlî, *Age.*, s. 72.

4 **Kâbul (=Kâbil):** Tarihi milat öncesi yüzyıllara dayanan bu şehir; ikiyüz yıldan bu yana, yani çağdaş Afgan ulusunun temellerini atan Ahmed Dürranî'nin oğlu Timurşah'dan bu yana Afganistan'ın başşehri. İlk İslâm coğrafyacılarından İdrisî bu şehrin surlarının çok sağlam olduğunu söyler. Kâbil, esasen şehrin 100 km batısında doğan ve şehrin içinden geçen ırmağın adıdır. Bkz.: *DİA İslâm Ans.*, C. 1, s. 408; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 63; MEB *İslâm Ans.*, C. 6, s. 17.

5 **Kûh-i Süleyman:** Pakistan'daki Kuetta (=Keta) şehrinin güneyinde uzanan ve İndus vadisine bakan sıradağların genel ismi. Buralara yüksekliği ve heybetinden ötürü Tahtı-ı Süleyman da denmiştir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 590.

6 **İsmail Efgânî (=şeyh):** Bu şahıs galiba, *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserin yazarı Heratlı meşhur sufî şair Ebû İsmail Abdullah Herevî Ensârî'nin oğlu Câbir idi. Bkz.: Wolfe, *An Historical Guide to Kabul*, Kabul, 1965, s. 95; Halîlullah Halîlî, *Herât*, C. 1, s. 66-67; *İbn Battûta fî Afganistan*, s. 41.

7 **Kermâş (=Germaş):** Gardiz bölgesinin güneydoğusunda dağlık bir mıntıka; Gazne'nin 35 mil batısındadır. Bkz.: H. G. Raverty, *Afghanistan and Part of Baluchistan*, London, 1880, s. 91; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 591.

8 **Şeşıngâr (=Haştnagâr):** Bu isim, Keşmir'in batısında bulunan Peşaver'in 16 mil kuzeydoğusundaki Haştnagâr ile uyuşuyor. Ancak Haştnagâr ile Kermâş arasında seyyahın anlattığı türden bir yakınlık yok. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 591.

9 **Benc Âb (=Pencap; Beş koldan akan sular) ve İndus:** İbn Battûta ta baştan beri coğrafî bir isim olan İndus nehri ile Pencab arasında bir ayırım yapmamakta. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 592.

10 **Yediyüzotuzdört yılının Muharrem hilâlinin görüldüğü gün (=ayın ilk günü):** 12 Eylül 1333'e denk düşer.

1. Cildin Sonu

14. yüzyıl gezginlerinden İbn Battûta (1304-1368) Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya geldi. Bu şehirden çıktığı günden itibaren 28 yıl süren gezileri boyunca Mısır, Arap Yarımadası, Irak, İran, Anadolu (başta Osmanlı Beyliği olmak üzere o dönemin belli başlı beylikleri), Deşt-i Kıpçak, Bizans (İstanbul), Orta Asya, Hindistan, Maldivler, Çin ve Endülüs'ü gezen İbn Battûta devlet ve toplum yapıları, inanç ve âdetleri, doğal özellik ve ürünleriyle tanıttığı bu ülke ve şehirlerin 700 yıl önceki durumlarını başarıyla yansıtır. Yazarı tarafından *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* diye adlandırılan, yaygın olarak *Rıhle* diye bilinen ve Türkçede *İbn Battûta Seyahatnâmesi* diye anılan eser, özgün dili olan Arapçadan A. Sait Aykut'un çevirisi, giriş yazısı ve notlarıyla sunuluyor.

Takım ISBN: 978-975-08-0767-7
ISBN 978-975-08-0769-3
9 789750 807695
115 TL
KDV'den muaftır.